Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

ייוואָ בלעטער

טריפּט פון ייִדישן ווייסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

יודאַ אַ. יאַפֿעז צו זײַן זיבעציקסטן געבורטס־טאָג 1

א. דיזשור
די צוגרייטונג צו דער בערמודער קאָנפֿערענץ 5

יעקבֿ לעשטשינסקי
ייִדן אין די גרעסערע שטעט פֿון פוילן 1921—1931 20

ז. שטקאַווסקי
נייע מאַטעריאַלן וועגן אַלטאַראַסן און זײַן קאָלאָניזיר־פּלאַן 47

ד״ר יהודה ראָזענטאָל
קריטישע טענדענצן אין די פּירושים אויף תנך אין אַכטן און נײַנטן יאָרהונדערט 71

מ. ווײַנרײַך
דער ייִוואָ אין אַ יאָר פֿון אומקום 86

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

יאַנואַר־פֿעברואַר, 1943 באַנד XXI, נומ׳ 1

פעטיציע פון געלערנטע צום פרעזידענט פון די פאראייניקטע שטאטן לטובת
דער יידישער באפעלקערונג אין די נאצי־דאמינירטע לענדער 100
רעפעראטן און רעצענזיעס:
ד״ר יעקב שאצקי
שמחה לעוו. פרקים יידישע געשיכטע. סאציאלע און נאציאנאלע באַ־
וועגונגען בייַ יידן אין פוילן און רוסלאנד פון 1897 ביז 1914 109
טאני עלסנער
די געלע לאטע 113
ד״ר יהודה ראזענטאל
א זאמלבוך וועגן רמבם 117
ד״ר יעקב שאצקי
אוקראינער, פאליאקן און יידן 122
ד״ר יעקב שאצקי
יידן אונטער א פוילישער פריצטע פון 18טן י״ה 124
ד״ר מ. ווישניצער
מעדיצינישע און דעמאגראפישע פראבלעמען 129
ד״ר מ. ווישניצער
131 Professor L. Hersch. "The Principal Causes of Death Among Jews"
נ. גאלדבערג
הילף פאר יידן מעבר־לים 133
דיסקוסיעס:
נ. גאלדבערג
וועגן מעסטן די האפטיקייט פון דער ניט־ענגלישער מוטערשפראך .. 136
מאטעריאלן און נאטיצן:
י. ר.
נחום שטיפס פיר בריוו צו יצחק ריבקינדן 142
ה. ל. מענקענס רבי אין יידיש 148
אין יוואָ 148
פון רעדאקציע 149
תיקון־טעות צום ארטיקל פון טאני עלסנער, די יידישע געטא פון א מאל .. 149
אנגעקומען אין רעדאקציע 150
פון די ארכיוו־ און מוזיי־אביעקטן וואס דער יוואָ האט גערעטעוועט פון
אייראפע 153

נעקראלאגן: מאיר באלאבאן, שמעון דובנאוו, ישראל צינבערג, חיים זשיטלאוווסקי 162

ענגלישע קיצורים 164

דאס אחריות פאר די וויסנשאפטלעכע שטאנדפונקטן
וואס ווערן ארויסגעזאגט אין די אויסגאבעס פון יוואָ
טראגן די מחברים גופא

איבער טעכניש שוערקייטן האָט דער איצטיקער נומער „יידאַ־בלעטער" פֿאַרשפּעטיקט, און די רעדאַקציאָנעלע אַרבעט אויף אים איז פֿאַרענדיקט געוואָרן סוף מײַ. די נאָענטסטע צוויי נומערן „יידאַ־בלעטער" זײַנען שוין אין זאַץ און ביזן סוף יאָר, אויב ניט פֿריִער, וועט די פֿאַרשפּעטיקונג אין גאַנצן אָנגעיאָגט ווערן.

יודאַ א. יאָפֿען צו זײַן זיבעציקסטן געבורן־טאָג

יודאַ א. יאָפֿע איז געקומען צו דער יידישער שפּראַך־ און ליטעראַטור־פֿאָרשונג אין אַ צײַט, וועלן קיין קאָלעקטיוו וואָס זאָל זיך פֿאַרנעמען מיט די ענינים איז נאָך ניט געווען. איינער אַליין האָט ער זיך געמוזט אויסאַרבעטן די מע־טאָדן פֿון זײַן אַרבעט; איינער אַליין האָט ער זיך געמוזט אויפֿקלײַבן די ביב־ליאָטעק, פֿון וואָנען ער זאָל קענען נעמען זײַן מאַטעריאַל — און ווער עס קען יאָפֿעס ביבליאָטעק וויסן, אַז זי האָט צו זיך כּמעט קיין גלײַכן ניט; איינער אַליין האָט ער יאָרן לאַנג געזוכט דעם וועג צו דער יידישער עפּנטלעכקייט, צו געבן איר צו פֿאַרשטיין, וואָס יידיש מיינט פֿאַרן יידישן פֿאָלק.

ווי דער שטייגער איז, האָט מען ניט געוואָלט הערן. אָבער אָפֿילו אויף אַזאַ זאַמדיקער ערד ווי ס׳איז יעמאָלט געווען אַמעריקע פֿאָר יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט בליבט ניט אַ שטים קיין קול קורא במדבר, אויב נאָר מען רעדט געניג לאַנג און צו דער זאַך. יאָפֿע איז געווען דער ערשטער וואָס האָט פֿאַרמולירט די יסודות פֿון דער הײַנט אומעטום אָנערקענטער „נײַער" יידישער אַרטאָגראַפֿיע. מיט זײַן געטרײַער אומפֿאַרמאָטערלעכער אַרבעט, וואָס זי ווערט ניט נתפּעל פֿאָר קיין מניעות און פֿאָר קיין ביטולדיקע באַמערקונגען וועגן „פּוסטע גריבלערײַען", האָט ער דורכגעלייגט דעם וועג פֿאָר דעם יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, און עס איז דעריבער קיין חידוש ניט, וואָס ער שטייט מיטן יידוא פֿון ערשטן טאָג אָן, וואָס ער איז אַ מיטגליד פֿון דער פֿאָר־וואָלטונג פֿון אַמאָפּטייל זינט ער האָט זיך געגרינדעט, וואָס ער איז אַ מיטגליד פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון זינט זי האָט זיך אָרגאַניזירט.

יאָפֿע איז געבוירן געוואָרן אין באַכמוט, אוקראַינע, דעם 18טן אַפּריל 1873. ער האָט אין 1891 געענדיקט מיט אַ גאָלדענעם מעדאַל די קלאַסישע גימנאַזיע אין קאַטעריבאָסלאָוו און מיט אַ יאָר שפּעטער איז ער צוזאַמען מיט דער גאַנצער פֿאַמיליע געקומען קיין אַמעריקע. דער פֿאַטער, אַ פֿאַרביקע פּערזענלעכקייט, איז גיך געוואָרן אָנגעזען אין די יידישע געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס פֿון ניו־יאָרק, און אויך יודאַ יאָפֿע איז פֿון סאַמע אָנהייב אַקטיוו אין פֿאַרשיידענע יידישע בילדונגס־אינסטיטוציעס.

אָבער גלײַכצײַטיק האָט ער זיך אַליין געלערנט ווײַטער. אין 1893 האָט

ער באַקומען דעם B.A. אין קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט. פֿון 1893 ביז 1897 האָט ער אין קאָלאָמביע שטודירט קלאַסישע און אינדאָ־איראַנישע שפּראַכן, דערין צווישן יאָר מיט אַ סטיפּענדיע פֿון אוניווערסיטעט. זומער 1901 האָט ער געלערנט אויף קורסן פֿון פּעדאַגאָגיק, 1909—1910 האָט ער בײַ אָטאָ יעספּער־סענען געזומען קורסן פֿון פֿאָנעטיק און ענגלישער היסטאָרישער גראַמאַטיק.

בײַ זײַן בריטער קענטעניש פֿון סלאַווישע, גערמאַנישע און ראָמאַנישע שפּראַכן איז יאָפּע געווען ווי אַנגעמאָסטן פֿאַר דער אַרבעט בײַ ווערטערביכער און בײַ ענציקלאָפּעדיעס און ווי אַן איבערזעצער אויף פֿאַראַנטוואָרטלעכע פּאָסטנס. ער האָט טאָקע מער ווי איין מאָל אָנגעלכט פּאָסטנס פֿאַרנומען, ווי עס ווײַזט די ביבליאָגראַפֿיע וואָס מיר גיבן ווײַטער.

אַ ספּעציעל פֿעלד אין יאָפּעס פֿאָראינטערעסירונגען איז מוזיק. ער איז ניט נאָר אַ ליבהאָבער פֿון מוזיק, ער איז אַרײַנגעטאָן אין דעם ענין, און ער האָט אויך געשריבן און איבערגעזעצט אַרטיקלען און ביכער אין דעם פֿאָך.

צענדלינגער יאָרן איז יאָפּע געווען אַ לערער אין הײַסקולן און פֿריוואָט. ער איז אויך געווען אַ לעקטאָר אין קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט און אין סיטי־קאָלעדזש. אָבער אין די הײַסקולן האָט ער געלערנט לאַטײַן און מאַטעמאַטיק, אַ לעקטאָר איז ער געווען פֿון רוסיש. ייִדיש, דאָס וואָס ס׳איז אים צום מערסטן צום הארצן, האָט ער ביזן קומען פֿון ייִוואָ קיין אַמעריקע געקענט לערנען נאָר אין אַן אינסטיטוציע פֿון אַ מיטעלן טיפּ, אין ייִדישן לערער־סעמינאַר. ערשט ווען ס׳האָט זיך אין ניו־יאָרק אַרגאַניזירט דער פֿראַנצייזישער גלות־אוניווערסיטעט, די Ecole Libre des Hautes Etudes, איז יאָפּע דאָרט פֿאַרבעטן געוואָרן פֿאַר אַ דאָצענט פֿון ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור, און אויף אַזאַ אופֿן איז ייִדיש אַרײַנגעפֿירט געוואָרן ווי אַן אָביעקט פֿון לערנען און פֿאָרשן נאָך אין איין הויכער לערן־אינסטיטוציע. לאָמיר זיך דערמאָנען, אַז דאָס איז אַן אַלגעמיינע אינסטיטוציע, ניט קיין ייִדישע; ייִדיש הויכע לערן־אינסטיטוציעס אין אַמעריקע האָלטן נאָך ניט אַזוי ווײַט...

עס גלייבט זיך ניט, אָבער עס איז אמת: דעם 18טן אַפּריל 1943 איז יודאַ אַ. יאָפּע געוואָרן זיבעציק יאָר. עס גלייבט זיך ניט, ווײַל דער מענטש וואָס האָט אין משך פֿון צענדלינגער יאָרן איינער אַליין רעפּרעזענטירט אין אַמעריקע די ווײַסנשאַפֿטלעכע פֿאָרשונג פֿון ייִדיש איז נאָך הײַנט ניט ווינציקער פֿאַרליבט אין ייִדישער פּילאָלאָגיע, ניט ווינציקער פֿעיק צו פֿאַרטיפֿן זיך אין אַן ענין, ניט ווינציקער גליקלעך מיט אַ נײַעם געפֿינס, ניט ווינציקער גרייט צו העלפֿן אַ קאָלעגע מיט זײַן רײַכער קענטעניש און ניט ווינציקער אימפּולסיוו ווי ער איז געווען אַמאָליקע צײַטן. אין נאָמען פֿון אַלע זײַנע מיטאַרבעטערס, גוטע פֿרײַנד און תּלמידים ווינטשן מיר אים נאָך לאַנגע יאָרן געזונט און פֿרוכּטפּערדיקע אַרבעט.

אויספֿיר־ביורא פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט
רעדאַקציע יוואָ־בלעטער
רעדאַקציע ייִדישע שפּראַך

ביבליאָגראַפֿיע פֿון יודאַ א. יאָפֿעס אַרבעטן:

אין ייִדיש:

1. „די קלאַנגען פֿון אידיש און דער אידישער אַלף־בית". דאָס נייע לעבן, ניו־יאָרק, אויגוסט 1909, זז׳ 29—32.
2. „שרײַבן אַדער שרײַבען? (פֿון וואַנען קומט אַרויס אונזער מאַמע־לשון?)". ליטעראַטור, ניו־יאָרק, יולי 1910, זז׳ 102—111.
3. „דער פֿנקס. יאָהרבוך פֿאַר אידישע פֿילאַלאָגיע, אַרויסגעגעבן פֿון ווילנער פֿערלאַג קלעצקין, 1913". צוקונפֿט, ניו־יאָרק, סעפּטעמבער 1914, זז׳ 971—975; אָקטאָבער 1914, זז׳ 1074—1076.
4. „פֿון וואַנען שטאַמט דאָס וואָרט געטאָ?". שריפֿטן פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט. פֿילאָלאָגישע סעריע, 1 (לאַנדוי־בוך). ווילנע 1926, זז׳ 205—210.
5. „קאָטאָוועס צו כתבות׳"; Varia. פֿנקס פֿון אַמאַפּטייל ייִוואָ, ניו־יאָרק, יולי־דעצעמבער, 1927, העפֿט 1־2, זז׳ 129—139.
6. „די עלטסטע פֿאַרשער פֿון אידיש", דער טאָג, ניו־יאָרק, פֿעברואַר 5, 1928.
7. „דער סלאַווישער עלעמענט אין ייִדיש". פֿנקס פֿון אַמאַפּטייל ייִוואָ, ניו־יאָרק 1928, העפֿט 3, זז׳ 235—256; העפֿט 4, זז׳ 296—312.
8. „צו דער ביבליאָגראַפֿיע פֿון ‚שמחת הנפש׳". פֿנקס פֿון אַמאַפּטייל, ניו־יאָרק 1928, העפֿט 1־2, זז׳ 160—161. „וועגן לובלינער ‚צאינה וראינה׳". דאָרט.
9. „צו: יצחק ריוקינד, די היסטאָריש אַלגאָריע פֿון ר׳ מאיר ש״ץ". שריפֿטן פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט. פֿילאָלאָגישע שריפֿטן, דריטער באַנד, ווילנע 1929, זז׳ 599—604.
10. „די ערשטע אויסגאַבע פֿון קב הישר". ייִוואָ־בלעטער, ווילנע, ב׳ VII, נ׳ 1־2, סעפּטעמבער 1934, זז׳ 78—87.
11. „די סלאַווישע אינפֿלוסן אין ייִדיש". ייִוואָ־בלעטער, ווילנע, ב׳ VIII, נ׳ 3, סעפּטעמבער 1935, זז׳ 276—278.
12. „ייִדיש אין אַמעריקע". ייִוואָ־בלעטער, ווילנע, ב׳ X, נ׳ 1־2, אויגוסט־סעפּטעמבער, 1936, זז׳ 127—145.
13. „דער פֿרעפֿיקס דער־". ייִדיש, ניו־יאָרק, יוני, 3, 1932, זז׳ 10—12.
14. „די אַמסטערדאַמער תּנך־איבערזעצונג „מגישי מנחה" פֿון 1755 (?)". ייִוואָ־בלעטער, ווילנע, ב׳ XIV, נ׳ 3־4, מאַרץ־אַפּריל 1939, זז׳ 229—250.
15. „הונדערט און פֿופֿציק יאָר ייִדיש". ייִוואָ־בלעטער, ניו־יאָרק, ב׳ XV, נ׳ 1־2, יאַנואַר־פֿעברואַר, 1940, זז׳ 87—102.
16. „ייִדישע פּראַכטדרוקן". ייִוואָ־בלעטער, ניו־יאָרק, ב׳ XVI, נ׳ 1, סעפּטעמבער־אָקטאָבער, 1940, זז׳ 45—58.
17. „אַ פּאָר שאלות־ותשובות". ייִדיש פֿאַר אַלע, וואַרשע, דעצעמבער 1938, זז׳ 272—274; יאַנואַר 1939, זז׳ 23—25.
18. „וועגן צוויי וויסנשאַפֿטלעכע טערמינען". ייִדישע שפּראַך, ניו־יאָרק, יולי־אויגוסט 1941, זז׳ 120—123.

אין ענגליש:

19. "Note on Euripides", vss. 340—345. *Classical Review,* London 1896, p. 104.
20. "Russian Literature and Its Latest Historian". *The Bookman,* September 1900, pp. 44—48.
21. "A Letter and a Reply". *The Bookman,* December 1940, pp. 376—378.
22. אַלע אַרטיקלען וועגן סלאַווישע שפּראַכן און ליטעראַטורן אין וועגן פֿאַרשיידענע מחברים אין:
New International Encyclopedia, Dodd, Mead & Co., New York 1902.
23. אַרטיקלען:
Jews, Music, Russian Authors, Oberammergan Passion Plays, Music of the XIX Century, Literature of the XIX Century
אין די בענד פֿון:
International Yearbook, Dodd, Mead & Co., New York, 1900, 1901, 1902.
24. פֿאַרשיידענע אַרטיקלען וועגן מוזיק (צווישן זיי וועגן ביזע) אין:
New International Encyclopedia, New York 1902.

25. די עטימאָלאָגיע פֿון די זוכווערטער אין די ערשטע דרײַ אָדער פֿיר בענד פֿון דער אָקערשט דערמאָנטער ענציקלאָפּעדיע.
26. פֿאַרשיידענע אַרטיקלען, ספּעציעל וועגן אָפּערע, אין:
Nelson's Looseleaf Encyclopedia, New York 1910.
27. "Russian Literature". In: *Lectures on Literature,* The Columbia University Press, New York 1911, pp. 311—332.
אויך אין אַ סעפּאַראַטן אָפּדרוק.
28. קאָפּיטל וועגן אַברעוויאַציע אין:
New Websterian 1912 Dictionary, Syndicate Publishing Co., New York 1912.
29. אַ קליין ווערטערבוך פֿון דער ענגלישער שפּראַך (400 זײַטן), פֿאַר דער World Syndicate Publishing Co., Cleveland, O., 1937-38.
30. געאַרבעט אויף אַ נײַ Collegiate Dictionary פֿאַר דעם זעלביקן פֿאַרלאַג, מײַ־אויגוסט 1938.
31. סטיליסטיש רעדאַקטירט דעם
Psychiatric Dictionary by Dr. L. E. Hinsie and Dr. J. Shatzky, Oxford University Press, New York 1940.

אויבערגעזעצט:

פֿון ענגליש אויף ייִדיש:
32. דאָס לערנבוך פֿון אַנטראָפּאָלאָגיע פֿון פּראָפּ׳ אַ. גאָלדענווײַזער, ניו־יאָרק 1919.
פֿון רוסיש אויף ענגליש:
33. Rimski-Korsakoff. *My Musical Life.* New York, Knopf, 1923.
34. Sobaneyeff. *Modern Russian Composers.* New York, International Book Publishers, 1927.
פֿון דײַטש און פֿראַנצייזיש אויף ענגליש:
35. די געזעצן וועגן פֿאַרגיטיקונג פֿאַר אַרבעטערס אין אונגערן, פֿינלאַנד, פֿראַנקרײַך און בעלגיע פֿאַרן אַרבעט־ביוראָ, וואַשינגטאָן, 1909.

די צוגרייטונג צו דער בערמודער קאָנפֿערענץ

אָן אָנאַליז פֿון צוויי דאָקומענטן

פֿון א. דיזשור

אין יוּוּאָ־בלעטער XIX, 2 (מאַרץ־אַפּריל 1942) איז געווען געדרוקט א. דיזשורס אַרטיקל: „יִידישע עמיגראַציע פֿון איראָפּע בעת דער איצטיקער מלחמה", וווּ ס׳איז געגעבן געוואָרן אַ ציפֿערדיקער אָנאַליז פֿון דער יִידישער עמיגראַציע פֿאַר די יאָרן 1940/1939 און 1941/1940 אין פֿאַרגלײַך מיט די יאָרן 1915—1916. אין דעם איצטיקן נומער האָט געוואָלט זײַן געדרוקט דאָס צוגעזאָגטע צווייטע אַרטיקל פֿונעם מחבר, וואָס באַהאַנדלט, ווידער אַ מאָל אין פֿאַרגלײַך מיט די יאָרן פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה, די דעמאָגראַפֿישע און סאָציאַלע סטרוקטור פֿון דער יִידישער עמיגראַציע אין די ערשטע צוויי יאָר פֿון דער איצטיקער מלחמה. מחמת דער גרויסער פֿאַראינטערעסירונג וואָס די בערמודער קאָנפֿערענץ האָט אַרויסגעפֿרופֿן אין דער יִידישער געזעלשאַפֿטלעכקייט האָט אָבער די רעדאַקציע „יִיוּאָ־בלעטער" געמוען רשות בײַם מחבר אָפּצולייגן דאָס דאָזיקע אַרטיקל און אים געבעטן זיך אַרויס־זאָגן אין שײַכות מיט דער בערמודער קאָנפֿערענץ. מיר זײַנען זיכער, אַז א. דיזשורס אָנאַליז וועט געפֿינען דעם פֿאַרדינטן אינטערעס.

טאָמער זײַנען פֿאַראַן מומחים וואָס שאַצן אָפּ אַנדערש די מאַטעריאַלן וואָס א. דיזשור בערענגט, אָדער אַזוינע וואָס האָבן צוצוגעבן אָנדערע מאַטעריאַלן, זײַנען די „יִיוּאָ־בלעטער" פֿאַרשטייט זיך אָפֿן פֿאַר זיי. — רעדאַקציע.

די בערמודער קאָנפֿערענץ איז פֿאַרגעקומען הינטער פֿאַרמאַכטע טירן. די פּינקטלעכע באַשלוסן אירע זײַנען נאָך אויך ניט באַווּוסט, און ווײַזט אויס, אַז זיי וועלן ניט געמאָלדן ווערן אויך, ווײַל די בריטישע און אַמעריקאַנער רעגירונגען האָלטן, אַז עס איז ניט אין די אינטערעסן פֿון דער מלחמה־פֿירונג דאָס צו פֿאַרעפֿנטלעכן. ממילא, זאָגט מען, איז ניטאָ קיין באַרעכטיקונג צו קריטיקירן דעם גאַנג און די רעזולטאַטן פֿון דער קאָנפֿערענץ. אָבער עס זײַנען יאָ פּובלי־קירט געוואָרן צוויי אָפֿיציעלע דאָקומענטן וואָס זײַנען געווען דער באַזיס און דער אויסגאַנגפּונקט פֿון דער בערמודער קאָנפֿערענץ, און זיי קען מען — מער ווי דאָס, מען מוז זיי אָנאַליזירן.

די דאָזיקע דאָקומענטן זײַנען: אַ בריטישער מעמאָראַנדום צו דער רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן און די ענטפֿער־נאָטע דערויף פֿונעם סטייט־דעפּאַרטעמענט צו דער בריטישער רעגירונג. פֿדי דער לייענער זאָל זיך אַליין קענען שאַפֿן אַ פֿול בילד, וועלן מיר קודם לאָזן רײַדן די דאָקומענטן גופֿא.

דעם 20טן יאַנואַר 1943 האָט די בריטישע רעגירונג אַרײַנגעגעבן דעם סטייט־דעפּאַרטעמענט אַ מעמאָראַנדום (aide-memoire) וועגן דעם ענין פּליטים; דער תמצית פֿון דעם דאָזיקן דאָקומענט איז איבערגעגעבן געוואָרן דער עפֿנטלעכקייט דורך דעם בריטישן אינפֿאָרמיר־דינסט אין וואַשינגטאָן דעם

4טן מאַרץ 1943 און פֿאַרשפּרייט געוואָרן דורך דער יידישער טעלעגראַפֿן־אַגענטור בזה־הלשון:

„די בריטישע רעגירונג האָט אַנומלט פֿאַרגעלייגט דער רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אַז די פּראָבלעם פֿליטים פֿון נאַצי־אָקופּירטער טעריטאָריע זאָל באַהאַנדלט ווערן אויף אַן אינטערנאַציאָנאַלן שטייגער אָנשטאָט, ווי ביז איצטער, דורך פּריוואַטער צדקה אָדער דורך אינדיווידועלע רעגירונגען איזאָלירטערהייט. אין אַ מעמאָראַנדום וואָס איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם סטייט־דעפּאַרטעמענט דורך דעם בריטישן מיניסטער סער ראַנאַלד קאָמבעל 20טן יאַנואַר 1943 איז געצויגן געוואָרן די אויפֿמערקזאָמקייט צו דעם וואָס מען וואָלט געקאָנט אָנרופֿן „אַן אומבאַגרענעצטע פֿאָדערונג״ פֿאַר אינאַדעקוואַטן[1] מצד די פֿליטים וואָס זיצען אויסגעשטעלט אויף ספּנה דורך דײַטשלאַנד אויסראָט־פֿאָליטיק. אין דעם מעמאָראַנדום צו דער אַמעריקאַנער רעגירונג איז אָנגעוויזן געוואָרן, אַז די צייט פֿאַר איינזײַטיקע[2] און שטיקלעכווײַזע מעשׂים איז פֿאַרבײַ און עס מוזן אָנגענומען ווערן פּראַקטישע מאָסמיטלען.

דער מעמאָראַנדום האָט אויסגערעכנט פֿיל־ווינציק באַריכטן, וואָס גרויס־בריטאַניע און אירע קאָלאָניעס טוען שוין פֿאַר פֿליטים. גרויס־בריטאַניע גופֿא, ניט געקוקט אויף דער הערשנדיקער אינגעשרומפּנקייט פֿון עסנווארג און ווי־נונגען מחמת די מלחמה־באַדינגונגען, גיט אינאַדעקוואַט, אָחוץ צו אַליירטע [מילִיטעריש] כוחות און ים־לײַט, צו קרוב 100,000 פֿליטים, אין דער צייט וואָס דער צושטייער פֿון טייל קאָלאָניעס ווערט געגעבן אַזוי: דזשאַמייקאַ האָלט אויף אַ צוגאָב־באַפֿעלקערונג פֿון העכער 3,000, וואָס מער ווי האַלב פֿון זיי קומען פֿון גיבראָלטאַר; מויריציוס האָט געמוען 1,500 עמיגראַנטן פֿון ארץ־ישׂראל און 1,000 גריכישע פֿליטים; קיפּראָס האָט געגעבן גאַסטפֿרײַנדשאַפֿט פֿאַר אַ צוגאָב־באַפֿעלקערונג פֿון 4,830, כמעט אַלע פֿון גריכנלאַנד; די מיזרח־אַפֿריקאַנער קאָלאָניעס, מיט אַן אייראָפּעישער באַפֿעלקערונג פֿון 30,000 געפֿינען אינאַדעקוואַט פֿאַר ניט ווינציקער ווי 90,000 פֿליטים, אַריינגערעכנעט 21,000 פּוילישע פֿליטים פֿון פּערסיע.

אָחוץ דעם האָט פֿאַלעסטינע אויפֿגענומען 18,000 לעגאַלע אימיגראַנטן צווישן אַפּריל 1939 און סעפּטעמבער 1942, און אָקערשט איז אָנגעקומען אַ ידיעה, אַז 4,000 יידישע קינדער און 500 דערוואַקסענע האָלטן אין פֿאַרלאַזן בולגאַריע אויפֿן וועג קיין פֿאַלעסטינע. ווי אַ צוגאָב דערצו האָט די בריטישע רעגירונג זיך אונטערגענומען אויפֿצונעמען אין פֿאַלעסטינע, אויב ס׳קענען געמאַכט ווערן די נייטיקע אָראַנזשירונגען, ביז 29,000 יידישע קינדער מיט אַ פּראָפּאָרציע דערוואַקסענע ביזן 31טן מאַרץ 1944.

די בריטישע רעגירונג האָט אָנגעוויזן דער רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אַז דער עפֿעקטיווסטער אופֿן פֿון באַהאַנדלען דעם ענין וואָלט געווען תיכף צונויפֿצורופֿן אַן אומפֿאַרמאַלע קאָנפֿערענץ וואָס זאָל באַשטימען, וואָס יע־דערע פֿון די רעגירונגען טוט שוין און וואָלט געווען בכוח פֿעסטצושטעלן, וואָס נאָך ס׳קען געטאָן ווערן אויף אויפֿצונעמען פֿליטים. אין פֿאַל אויב דער אָלגע־מיינער געדאַנק וועגן אינטערנאַציאָנאַלער צוזאַמענארבעט זאָל זיך אָרויסווײַזן פֿאַר אָנגענעמלעך, וואָלטן די בריטישע רעגירונג און די קאָלאָניעס גערן געווען אויסצופֿאָרשן די סיטואַציע כדי אויסצוגעפֿינען, צי ס׳איז נאָך אַלץ פֿאַראַן א

---

[1] accomodation.

[2] unilateral.

מיגלעכקייט, ניט געקוקט אויף אַלע אַנדערע באַדערפֿענישן אין עסנוואַרג און שטח, אַרײַנצונעמען אַפֿילו נאָך מער פּליטים[3] אויף ברימישער טעריטאָריע. דער חסרון פֿון אויפֿנעמען נאָך פּליטים אין גרויס־בריטאַניע איז דאָס וואָס אַלע נײַ אויפֿגענומענע פֿערזאָנען פֿאַדערן ניט נאָר שיפֿן צו ברענגען זיי אַהין, נאָר מען באַדאַרף אויך מער שיפֿן צו דעקן זייער עסנוואַרג און אַנדערע פֿאַרזאָרגונגען נאָך דעם ווי זיי זײַנען שוין אָנגעקומען".

לָאמיר זיך פֿונאַנדערקלײַבן אין דעם דאָקומענט פֿונקט נאָך פֿונקט אײדער מיר ברענגען דעם אמעריקאַנער ענטפֿער.

ווי גרויס איז די צאָל פּליטים אין גרויס־בריטאַניע? אין אַ בריוו אין לָאנדאָנער Times דעם 14טן יוני 1939 האָט דער דעמאָלטיקער מיניסטער סער סאַמיועל האָר[4] איבערגעגעבן, אַז זינט 1933 זײַנען אַרײַנגעלאָזט געווָארן קיין ענגלאַנד 29,000 פּליטים, וואָס 3,873 פֿון זיי האָבן צוריק געהאַט עמיגרירט צו אַפֿריקע 1939; הייסט עס, דער איבערגעבליבענער עודף איז געווען 25,127. פֿון 1טן יאַנואַר ביז יוני 1939 זײַנען „אויטאָריזירט געוואָרן פֿאַר צולאָזונג":

7,170 פֿערזאָן פֿאַר הויזדינסט;
2,184 פֿערזאָן איבער 60;
10,000 וואָס האָבן דערנאָך געדאַרפֿט עמיגרירן ווײַטער;
5,060 קינדער;
300 דאָקטוירים;
450 קראַנקן־שוועסטער;
80 הייבאַמען.

אין דעם באַריכט פֿון סער דזשאָן האָוּפּ סימפסאָן, פֿון וואָנען מיר נעמען די דאָזיקע צאָלן,[5] ווערט בפֿירוש געזאָגט דער אויסדרוק: „אויטאָריזירט געוואָרן פֿאַר צולאָזונג", וואָס דאָס קען נאָר מיינען, אַז ניט אַלע אויטאָריזירטע זײַנען פֿאַקטיש אַרײַנגעקומען. אויף וויפֿל עס איז אונדז באַוווּסט, זײַנען קיין שפּעטערדיקע פֿאַרלאָזעכע באַריכטן וועגן דער צאָל פּליטים אין ענגלאַנד ניט פֿובליקירט געוואָרן. צי איז מיגלעך, אַז פֿון אַפּריל 1939 ביז יאַנואַר 1943 [6]האָבן אַרײַנגעקומען קיין ענגלאַנד קרוב 75,000 פּליטים נאָצי־קרבנות, אָדער אפֿשר איז די צאָל „קרוב 100,000" פֿונעם מעמאָראַנדום כּולל אין זיך אויך די עוואַקוירטע פֿון די קאַנאַל־אינדזלען, פֿון גיבראַלטאַר און מאַלטאַ אאַז"וו? מיר ווייסן, אַז אין ענגלאַנד איז מען זיך נוהג צו רופֿן פּליטים זיי אויך.

אין *New York Times* פֿון מיטוואָך 20, 1943 האָבן מיר געפֿונען אַ טעלעגראַפֿישן באַריכט וועגן דער זיצונג פֿון דעם „האָוס קאָמאָנז" מיט אַ טאָג פֿריִער. דאָרטן האָט מ"ר אָסבוירט פּיק,[6] פּאַרלאַמענטאַרישער סעקרעטאַר בײַם האָום־אָפֿיס, וואָס איז בײַגעווען בײַ דער בערמודער קאָנפֿערענץ, איבערגעגעבן, אַז פֿון

[3] even further refugees.

[4] Hoare.

[5] *Refugees. A Review of the Situation since September 1938.* By Sir John Hope Simpson. The Royal Institute of International Affairs. London 1939.

די הקדמה איז געצייכנט דעם 23טן יוני 1939.

[6] Osbert Peake.

1940 ביז 1942 זײַנען אין גרויס־בריטאַניע אַרײַנגעקומען 63,000 פּליטים, „אָחוץ בריטישע פּליטים פֿון די קאָנאַל־אינדזלען, גיבראַלטאַר און אַנדערש וווּ". דער אָחוץ קלינגט גאָנץ קאָטעגאָריש און וואָלט געדאַרפֿט באַשטעטיקן, אַז פֿון אַפּריל 1933 זײַנען טאַקע אַרײַנגעקומען אין ענגלאַנד בײַ 75,000 ניט־בריטישע נאַצי־קרבנות, וועלכע פּיקס רייד וואָלטן ניט באַלד אויף מאָרגן אָפּגעפֿרעגט געוואָרן. ווי ס׳גיט איבער דער בולטין פֿון דער ייִדישער טעלעגראַפֿן־אַגענטור פֿון 25טן מײַ אין לאָנדאָנער דעפּעש פֿון 24טן, איז דער באַוווסטער לייבאָר־זשורנאַליסט ה. נ. ברייזפֿאָרד אין *Reynold's News* אַרויסגעטראָטן זייער פּעסט קעגן פּיקס דערקלערונג. ער שרײַבט באַשטימט: „דער רוב פֿון די דאָזיקע מענטשן זײַנען געוועלטיקט אָדער נאָר־וועגישע ים־לײַט און אַנדערע מיטגלידער פֿון די אַלײַרטע כּוחות". דאָס וואָלט געמיינט: וועלן מען האָט געמאַכט דעם חשבון פֿון די 100,000 ערבֿ דער בערמודער קאָנפֿערענץ, האָט מען נישט אַרײַנגערעכנט די פֿרעמדע מיליטער־טיילן, נאָר מען האָט אַ פּנים יאָ אַרײַנגערעכנט די אייגענע רעפֿאַטריאַנטן; וועלן מען האָט אין פֿאַרלאָמענט געמאַלדן וועגן 63,000 זינט 1939, האָט מען געמאַכט אַ באַווערעניש, אַז די צאָל נעמט אַרײַן נאָר נישט־בריטישע פּליטים, אָבער דערפֿאַר האָט מען פֿאַרגעסן צו באַמערקן, אַז דאָס איז כּולל אין זיך אַלע אַלײַרטע מיליטער־טיילן...

עס וואָלט באמת געווונטשן, אַז די בריטישע רעגירונג זאָל אויף אַן אויטאָריטאַטיוון אופֿן אַרויסגעבן די פּינקטלעכע צאָלן פֿון ציווילע ניט־בריטישע פּליטים נאַצי־קרבנות וואָס געפֿינען זיך הינט אין ענגלאַנד, כּדי מען זאָל אויפֿהערן טאָפּן אין דער פּינצטער.

די אינפֿאָרמאַציע פֿון דזשאַמייקאַ קענען מיר אָפּשאַצן בעסער. דער אויסדרוק, אַז „מער ווי האַלב" זײַנען אַהין געבראַכט געוואָרן פֿון גיבראַלטאַר, איז היפּש ניט דערעדט. אין דער אמתן זײַנען אַהין געקומען סך־הכּל אַ 300 פּליטים, בערך 150 פוילישע און 150 האָלענדישע בירגערס, מיט דער השתּדלות פֿון די ביידע פֿאַראינטערעסירטע רעגירונגען און געזעלשאַפֿטלעכע ארגאַניזאַציעס. די אַנדערע 2,700 זײַנען אינווויינערס פֿון גיבראַלטאַר, וואָס די בריטישע רעגירונג האָט געהאַלטן פֿאַר נייטיק צו עוואַקויִרן. ווי אַזוי מען קען זיי מצרף זײַן צו די געראַטעוועטע פֿון נאַצי־אָקופּירטער טעריטאָריע איז ניט קלאָר.

מויריציוס האָט ניט געקאָנט אַרײַננעמען קיין 1,500 עמיגראַנטן פֿון ארץ־ישׂראל, ווײַל די מלחמה איז צום גליק צו ארץ־ישׂראל ניט צוגעקומען און האָט דעריבער ניט אַרויסגערופֿן קיין שום עמיגראַציע פֿון דעם דאָזיקן לאַנד. די פּינקטלעכקייט וואָלט געפֿאַדערט צו זאָגן, אַז דאָס זײַנען געווען אימיגראַנטן קיין ארץ־ישׂראל, וואָס זײַנען אַהין ניט אַרײַנגעלאָזט געוואָרן. דערנאָך איז געקומען דער פֿאַל „סטרומאַ", וואָס איז נאָך אויך בײַ אַלעמען פֿריש אין זכרון.

אין גאַנצן אומקלאָר איז דער זאַץ וועגן די 90,000 פּליטים אין די מיזרח־אַפֿריקאַנער קאָלאָניעס. היות דאָ וועלן דערמאָנט 21,000 פוילישע פּליטים פֿון פּערסיע, בעט זיך די השערה, אַז דאָ גייט, לפּחות אין אַ גרויסער מאָס, וועגן די

פּוליִשע אַרמייטייל וואָס זײַנען אַרויסגעפֿירט געוואָרן פֿון רוסלאַנד און וועגן די פֿאַמיליעס פֿון די פּוליִשע מיליטער־לײַט.

די 4,000 קינדער און 500 דערוואַקסענע פֿון בולגאַריע זײַנען קיין מאָל פֿון דאָרט ניט אַרויס. ניט די בריטישע רעגירונג איז דערין שולדיק, נאָר עס איז געווען צו פֿרי אין יאָנואַר מיט דער דאָזיקער גרופּע פּליטים צו פֿאַרגרעסערן דעם אַלגעמיינעם סך־הכל פֿון די געהאַלפֿענע קינדער.

וואָס שייך ווידער צו די „29,000 יִידישע קינדער מיט אַ פּראָפּאָציע דער־וואַקסענע", וואָס די בריטישע רעגירונג „האָט זיך אונטערגענומען אויפֿצונעמען אין פּאָלסטינע" ביזן 31טן מאַרץ 1944, איז דאָס געווויס פֿאַררעכנט פֿאַר דער צייט. ערשטנס איז דאָס נאָך ניט אָפּגעטאָן; צווייטנס איז דאָס געמאַכט אָפּהענגיק פֿון „נייטיקע אַראַנזשירונגען"; דריטנס איז 29,000 פּשוט די צאָל יִידישע אינוואַנדערערס וואָס מעגן אַריינקומען אין ארץ־ישׂראל אויפֿן סמך פֿונעם ווײַסבוך, און ס'איז ניט געווען קיין שום גרונד צו דערמאָנען דאָס „ווי אַ צוגאָב" צו די בריטישע אָנשטרענגונגען לטובת די קרבנות פֿון היטלעריזם.

אַז דער בריטישער מעמאָראַנדום איגנאָרירט די ספּעציפֿישע לאָגע פֿון יִד ן אונטער היטלערן איז אַן ענין פֿאַר זיך; וועגן דעם וועלן מיר ריידן שפּעטער. נאָר אַפֿילו די עצם פֿאַקטן פֿון בריטישער הילף פֿאַר פּליטים קומען דאָ אַרויס היפּש פֿאַרגרעסערט לגבי דער ווירקלעכקייט.

לאָמיר איצטער צוגיין צו דער אַמעריקאַנער ענטפֿער־נאָטע. בכדי מען זאָל זיך ניט דאַרפֿן פֿאַרלאָזן אויף אונדזער איבערדערציילן, וועלן מיר זי איבער־זעצן וואָרט־בײַ־וואָרט פֿון דעם טעקסט וואָס דער סטייט־דעפּאַרטאַמענט האָט איבערגעגעבן דער פּרעסע דעם 3טן מאַרץ אונטער נומער 94.

פֿעברואַר 25, 1943.

„דער סטייט־סעקרעטאַר גיט איבער זײַנע קאָמפּלימענטן צו זײַן עקסעלענץ דעם בריטישן אַמבאַסאַדאָר און האָט דעם כּבוד אָנצוווײַזן אויפֿן aide-memoire פֿון דער בריטישער אַמבאַסאַדע פֿון יאָנואַר 20, 1943, וואָס איז שייך צו דער סיטואַציע פֿון פּערזאָנען וואָס אָנטלויפֿן פֿון רדיפֿות מחמת רעליגיעזע, ראַסדיקע און פּאָליטישע טעמים און צו דער נייטיקייט פֿון אַ צווישנרעגירונגדיקער העלפֿאַקציע לטובת זיי.

עס איז בולט קלאָר, אַז די פּראָגע פֿון אָט די פּליטים קען ניט פֿאַרענטפֿערט ווערן אויף אַ צופֿרידנשטעלנדיקן אופֿן דורך וועלכער עס איז אײַן רעגירונג פֿון דער גרופּע פֿאַראייניקטע פֿעלקער אָדער פֿון די נייטראַלע לענדער. ס'איז גע־ווען און ס'איז די טראַדיציאָנעלע פּאָליטיק פֿון דעם לאַנד [פֿאַראייניקטע שטאַטן] צו זוכן יעטווידער מיטל וואָס לאָזט זיך נאָר געפֿינען אויף צו געבן צו באַדריקטע און געדרופֿטע פֿעלקער אַזאַ בײַהילף ווי ס'שיקט זיך און ס'קען געמאַלט זײַן בײַ די געזעצן פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. אויספֿאַלגנדיק אָט די פּאָליטיק, האָט די רעגירונג [פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן] אָנגענומען און נעמט אויך איצט אָן טריט צו געבן בײַהילף אין אַ בריטער מאָס צו יענע אייראָפּעישע מענטשן וואָס זײַנען אונטערגעוואָרפֿן געוואָרן אונטער באַדריקונג און רדיפֿות בײַם היטלער־רעזשים. די מאָסמיטלען פֿון בײַהילף האָבן אָנגענומען פֿאַרשיידענע פֿאָרמען, הינאו:

1. כולדיקע און פֿאַרשיידענע דעקלאַראַציעס פֿון אַפּיציעלער שטעלונג פֿון פֿאַרמישפּטונג קעגן דער פּאָליטיק און די אָקטן פֿון די אָקס־רעגירונגען און זייערע סאַטעליטן אין באַדריקן אָדער אין רודפֿן רעליגיעזע, ראַסנדיקע אָדער פּאָליטישע מינאָריטעטן;

2. אָסיגנירן און אויסגעבן גרויסע סכומען עפֿנטלעכע און פּריוואַטע פֿאָנדן אויף צו העלפֿן פּערזאָנען וואָס זיינען אין נויט ווי אַ רעזולטאַט פֿון באַדריקונג אָדער רדיפֿות מחמת זייער ראַסנדיקן אָפּשטאַם אָדער זייערע רעליגיעזע אָדער פּאָליטישע איבערצייגונגען;

3. אָנוועגדן די אימיגראַציע־געזעצן פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין דעם לעצט לײַבעראַל און הומאַנעם גײַסט פֿון די דאָזיקע געזעצן;

4. דער פּרעזידענט פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט אײַנגעראָפֿן די ערשטע צווישנרעגירונגדיקע קאָנפֿערענץ אין עוויאַן־לאָנדאָן אין 1938 כדי צו זוכן אַ פֿאַרענטפֿערונג פֿון פּליטים־פֿראָבלעמען. דאָ מעג איבערגעחזרט ווערן די דערקלערונג וואָס עס האָט געמאַכט בײַ דער דאָזיקער קאָנפֿערענץ דער חשובֿער ה׳ מיזראָן טײַלאָר אין נאָמען פֿון דער [אַמעריקאַנער] רעגירונג, הײַנט:

„פֿאַרענדיקנדיק פֿאַרשפּאָר איך אונטערצושטרײַכן, אַז דיסקרימינאַציע און דרוק קעגן מינאָריטעטן־גרופּעס און דאָס עובֿר זײַן אויף עלעמענטאַרע מענטשלעכע רעכט זיינען אַ סתירה צו די פּרינציפּן פֿון דעם וואָס מיר האָבן זיך אײַנגעוויזן צו קוקן דערויף ווי אויף די אָנגענומענע סטאַנדאַרדן פֿון ציוויליזאַציע. מיר פֿלעגן הערן פֿון צײַט צו צײַט וועגן די צעשטערנדיקע ווירקונגען פֿון דאָמפּינג פֿון סחורה אויף דער עקאָנאָמיק פֿון דער וועלט. אויף וויפֿל מער צערודערנדיק איז דער געצווונגענער און כאַאָטישער דאָמפּינג פֿון אומגליקלעכע פֿעלקער אין גרויסע צאָלן. ראָסנדיקע און רעליגיעזע פֿראָבלעמען וועלן דורך דעם פֿאַרשאַרפֿט אין אַלע טיילן פֿון דער וועלט. עס וואַקסט דער חשק אָפּצוצאָלן עקאָנאָמיש די לענדער וואָס זיינען פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר דער דאָזיקער לאָגע. דאָס געפֿיל פֿון אינטערנאַציאָנאַלן אומצוטרוי און חשד ווערט געהעכערט און מורא, וואָס זי איז אַ וויכטיקער שטער צו אַלגעמיינער אײַנפֿרידונג; צווישן נאַציעס, ווערט פֿאַרגרעסערט.

די פֿראָבלעם איז שוין ניט מער קיין ריין פּריוואַטער ענין. ס׳איז אַ פֿראָבלעם פֿאַר צווישנרעגירונגדיקע מעשׂים. אויב מען זאָל דערלאָזן, אַז די איצטיקע וואַנדערשטראָמען זאָלן זיך ווײַטער אָנרוקן אויף די אויפֿנעמעדיקע מלוכות און אויב עטלעכע רעגירונגען זאָלן ווײַטער גרינגערהייט אויסטרייסלען גרויסע טיילן פֿון זייער באַפֿעלקערונג אויף אַ פֿאַראומגליקטער און ניט־צוגעגרייטער וועלט, מוז דאָס פֿירן צו קאָטאַסטראָפֿאַלע מענטשלעכע לײַדן וואָס קענען זיך ענדיקן נאָר מיט אַלגעמיינער אומרויקייט און אין אַן אַלגעמיינער אינטערנאַציאָנאַלער שפּאַנונג וואָס וועט ניט גורם זײַן די שטענדיקע אײַנפֿרידונג, צו וועלכער אַלע פֿעלקער שטרעבן ערנצט״.

בײַ דער עוויאַנער־לאָנדאָנער קאָנפֿערענץ און דורך דער צווישנרעגירונגדיקער קאָמיסיע וואָס איז ארויסגעוואַקסן פֿון דער דאָזיקער קאָנפֿערענץ האָט די [אַמעריקאַנער] רעגירונג אָנגעוועדט אירע סאַמע ערנצטע אַנשטרענגונגען איבערצוצײַגן די פֿאַרשיידענע רעפֿרעזענטירטע רעגירונגען צו געבן אַ מקום־מיקלט פֿאַר אַזוי פֿיל פּליטים פֿון די אָקס־לענדער ווי די געזעצן פֿון די דאָזיקע לענדער דערלויבן. די [אַמעריקאַנער] רעגירונג האָט זיך אויך געוועדט צו

---

[7] appeasement.

אַנדערע לענדער מפּוח געפֿינען ערטער וווּ צו באַזעצן פּליטים מיט דעם אָן דערויף זאָלן פֿאַרניצט ווערן סומעס וואָס קומען פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

5. ווי עס ווײַזן די פֿאַרצייכענונגען פֿון סטייט־דעפּאַרטמענט, זײַנען זינט דעם אָנקומען פֿון היטלער־רעזשים אין 1933 ביזן 30טן יוני 1942 אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך אַמעריקאַנער דיפּלאָמאַטישע און קאָנסולאָרע באַאַמטע 547,775 וויזעס צו געבירטיקע אָדער בירגערס פֿון די פֿאַרשיידענע לענדער, וווּ עס געוועלן־טיקן איצט די אַקס־מאַכטן, וואָס אָן גרויסע מערהייט פֿון די דאָזיקע פּערזאָנען זײַנען געווען פּליטים פֿון נאַצישע רדיפֿות. פֿון דער דאָזיקער צאָל זײַנען 228,964 אַרויסגעגעבן געוואָרן אין די מלחמה־יאָרן 1939—1942. אָ סך מער וויזעס איידער די דאָזיקע צאָל זײַנען אויטאָריזירט געוואָרן, נאָר די אויסלענ־דערס, וואָס לטובת זיי זײַנען די אויטאָריזאַציעס געגעבן געוואָרן האָבן ניט געהאַט קיין מיגלעכקייט אַרויסצופֿאָרן פֿון זייערע אויסלענדישע ווויניגערטער אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אָרטן. נאָר פֿון דער צאָל וויזעס וואָס זײַנען פֿאַקטיש אַרויסגעגעבן געוואָרן זײַנען אַזוי גוט ווי אַלע אויסלענדערס וואָס האָבן זיי באַקו־מען אין די מלחמה־יאָרן 1939—1942 פֿאַקטיש אָנגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און זײַנען דאָ געבליבן; אָ סך פֿון זיי זײַנען אָרטן אין אַ דערוויילקן סטאַטוס און זײַנען נאָך ניט אָוועקגעפֿאָרן.

6. איבער 5,000 וויזעס זײַנען אויטאָריזירט געוואָרן אויף צוזולאָזן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אָרטן און אויף צו באַזעצן זיך דאָ אויף שטענדיק פֿאָר פּליטים־קינדער וואָס קומען פֿון פֿראַנקרײַך, שפּאַניע און פּאָרטוגאַל דורך אָראַנ־זשירונגען מיט געווּסע פֿריוואָטע פּערזאָנען און אָרגאַניזאַציעס אין די פֿאַראיי־ניקטע שטאַטן וועגן זאָרגן פֿאָר זיי. ס׳זײַנען אויך אויטאָריזירט געוואָרן וויזעס פֿאָר די עלטערן וואָס באַלייטן זיי, אין געווּסע פֿאַלן. די [אַמעריקאַנער] רעגי־רונג האָט געזוכט די פֿרײַנדלעכע בײַהילף פֿון דער רעגירונג פֿון שווייץ דורכצו־פֿירן, מען זאָל אַרויסלאָזן פֿון פֿראַנקרײַך די פֿון די דאָזיקע קינדער וואָס האָבן ניט באַקומען קיין דערלויבעניש צו פֿאָרלאָזן פֿראַנקרײַך, זיי זאָלן קענען אָרײַנ־קומען קיין שפּאַניע, וווּ אַמעריקאַנער קאָנסולאָרע באַאַמטע וועלן זיי קענען אַרויסגעבן וויזעס.

7. זינט די פֿאַראייניקטע שטאַטן זײַנען אָרטן אין דער מלחמה האָט די רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן ניט אַרויפֿגעלייגט קיין שום נײַע באַגרע־נעצונגען אויף דער צאָל אויסלענדערס פֿון וועלכער עס איז בירגערשאַפֿט[8] וואָס האָבן די דערלויבעניש צו קומען אין דעם לאַנד אָרטן אונטער די הערשנדיקע געזעצן, אַחוץ וואָס עס ווערט דורכגעפֿירט אַ מער אינטענסיווער עקזאַמען פֿון די אויסלענדערס, וואָס פֿאַדערט זיך איבער זיכערקייט־טעמים.

8. היפּשע סומעס געלט זײַנען דורכן אַמעריקאַנער רויטן קרײַץ און פֿון אַנדערע אַמעריקאַנער קוואָלן געשטעלט געוואָרן אין רשות פֿון אַמעריקאַנער אַמבאַסאַדאָר אין מאַדריד אויף צו זאָרגן פֿאָר די פּליטים וואָס זײַנען איצט אין שפּאַניע, ביז וואַנען זיי וועלן עוואַקויִרט ווערן. אָ צאָל פֿון די דאָזיקע פּליטים איז שוין אַריבערגעפֿירט געוואָרן קיין צפֿון־אַפֿריקע. די ווײַטערפֿירונג פֿון דער דאָזיקער באַוועגונג און איר פֿאַרנעם זײַנען געווענדט אין מילִיטעריש אויסערע־כענונגען.

9. דער אַמעריקאַנער רויטער קרײַץ און אַנדערע אַמעריקאַנער אַרגאַני־זאַציעס האָבן צוגעשטעלט בײַהילף פֿאָר פּליטים וואָס זײַנען געווען בפּוח צו דערגרייכן אַנדערע נייטראַלע לענדער, אָ שטייגער איראָן, און האָבן אונטער־

[8] nationality.

געגומען אויף אַ ברייטן שטייגער צו באַשפּיזן קינדער, בתוכם אויך פּליטים־קינדער, אין פֿראַנקרײַך.

10. בײַם עוואַקויִרן פּליטים אין נייטראַלע שטחים אַרײַן איז פֿון צײַט צו צײַט אויסגענוצט געווואָרן לטובת די פּליטים די פּולע השפּעה פֿון די דיפּלאָמאַטישע און קאָנסולאַרע פֿאַרשטייערס פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, ניט נאָר לגבי די באַדריקערישע מלוכות[9] נאָר לגבי יעטווידער רעגירונג וועמען דאָס איז נוגע געווען.

אויף וויפֿל די [אַמעריקאַנער] רעגירונג איז אינפֿאָרמירט, האָט די בריטישע רעגירונג, ווי אַ צוגאָב צו די פּליטים־קאַטעגאָריעס, וועגן וועלכע עס רעדט זיך דירעקט, אונטערגענומען געוויסע זאַכן אויף צו זאָרגן פֿאַר בריטישע עוואַקויִרטע און פֿאַר קריגס־געפֿאַנגענע. דאָס אייגענע האָט די רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן געוויסע ענלעכע אונטערנעמונגען, דהיינו:

1. כדי צו פֿירן מיט הצלחה די מלחמה און פֿאַר דער זיכערקייט פֿון דער [מערבֿדיקער] האַלבקויל האָט די רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿאַרגעלייגט אויפֿצונעמען געפֿערלעכע אַקס־בירגערס פֿון אַ צאָל אַמעריקאַנער רעפובליק, וווּ עס זײַנען ניטאָ די אינאַרדענונגען אויף צו אינטערנירן אָדער שאָרף באַוואַכן אַזוינע אַקס־בירגערס. אַ היפּש צאָל אַזוינע אַקס־בירגערס זײַנען אויף אַזאַ אופֿן געבראַכט געווואָרן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און ס׳ווערן געמאַכט אַראַנשירונגען אויפֿצונעמען נאָך אַזוינע.

2. די [אַמעריקאַנער] רעגירונג האָט אַ צאָל לאַגערס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, און מער לאַגערס האָלט מען אין בויען אָדער ווערן געפּלאַנט, צו אינטערנירן אָדער פֿאַרוואָכן ציווילע פֿײַנדלעכע אויסלענדערס. אין די דאָזיקע לאַגערס ווערן אויפֿגעהאַלטן טויזנטער אַזוינע אויסלענדערס.

3. די [אַמעריקאַנער] רעגירונג האָט אויך אײַנגעשטעלט אַנדערע לאַגערס פֿאַר געפֿאַנגענע פֿון דער מלחמה, וואָס ווערן איצט געניצט און אין וועלכע עס וועלן, אויפֿן סמך פֿון אַראַנזשירונגען, אַרײַנגענומען ווערן אויך גרויסע צאָלן געפֿאַנגענע בײַ די פֿאַראייניקטע נאַציעס. דאָס וואָס די דאָזיקע געפֿאַנגענע וועלן אײַנגעאָרדנט ווערן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן וועט לויט פֿרײַ אין אויסלאַנד, דאָס היפּשע סכומען עסנווארג, קליידונג אאַז״וו פֿאַר פּליטים דאָרטן, וואָס אַנית וואָלטן זיי פֿאַרניצט געווואָרן דורך די דאָזיקע געפֿאַנגענע אין אויסלאַנד, און פֿון דער צווייטער זײַט וויידער וועט דאָס אויפֿהאַלטן די געפֿאַנגענע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן גורם זײַן אַ היפּשע פֿאַרמינערונג פֿון די זאַפּאַסן וואָס זײַנען פֿרײַ דאָ.

4. ס׳זײַנען אויפֿגעשטעלט געווואָרן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אַ צאָל איבערגרופֿיר־צענטערס,[10] וווּ בערעך 110,000 פערזאָן פֿון דער יאַפּאַנישער ראַסע זײַנען אײַנגעקוואַרטירט און ווערן אויפֿגעהאַלטן אויפֿן עפֿנטלעכן חשבון נאָך דעם ווי זיי זײַנען צוגענומען געווואָרן פֿון לעבנס־וויכטיקע מיליטערישע שטחים.

די רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן טיילט אין גאַנצן די זאָרג וואָס די בריטישע רעגירונג האָט אויסגעדריקט וועגן דער סיטואַציע פֿון די פּליטים. זי האָט דאָס געפֿיל, נעמענדיק אין אַכט די אויבן אַרויסגעבראַכטע פֿאַקטן, אַז זי האָט געמאַכט און מאַכט יעטווידער אַנשטרענגונג צו העלפֿן די באַדריקטע און געדולדפֿטע פֿעלקער. בײַם געבן אַ מקום־מיקלט די פּליטים איז זי אָבער,

[9] the oppressor nations.

[10] relocation centers.

און מוז זײַן געבונדן דורך דער געזעץ־געבונג וואָס איז אָנגענומען פֿון קאָנ־
גרעס און וואָס באַשטימט די אימיגראַציע־פֿאַליטיק פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

די פֿאַראייניקטע שטאַטן האַלטן, אַז וויכטערדיקע אָנשטרענגונגען צו פֿאַר־
ענטפֿערן די פּראָבלעמס קענען צום בעסטן געמאַכט ווערן דורך דעם אָפּאַראַט[11]
וואָס איז שוין בנימצא, דער עקזעקוטיוו־קאָמיטעט פֿונעם צווישנערגירונגדיקן
קאָמיטעט וועגן פּליטים. צוליב דעם מעג מען האַלטן פֿאַר כּדאַי, בכדי צו פֿאַר־
גרינגערן אַן אָקציע פֿונעם קאָמיטעט, אַז אַ צוגרייטנדיק שטודיום[12] פֿון וועגן
און מיטלען זאָל דורכגעפֿירט ווערן אומפֿאַרמאָל דורך פֿאַרשטייערס וואָס וועלן
אָנגעמערקט ווערן דורך דער רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן און דורך דער
ברישער רעגירונג. אָזאַ שטודיום וואָלט געקאָנט אונטערגענומען ווערן
אין אָט וואָס פֿאַר אַ ריכטונג:

א. די פּליטים־פּראָבלעם וואָלט ניט געדאַרפֿט באַטראַכט ווערן ווי באַ־
גרענעצט צו פֿערזאָנען פֿון עפּעס אַ באַשטימטער ראַסע אָדער אומנה. נאָציש
מאָסמיטלען קעגן מינאָריטעטן האָבן גורם געווען דאָס אָנטלויפֿן פֿון פֿערזאָנען
פֿון פֿאַרשיידענע ראַסעס און אומנות, ווי אויך פֿון אָנדערע פֿערזאָנען איבער
זייערע פּאָליטישע איבערצײַגונגען.

ב. וווּ נאָר דאָס לאָזט זיך דורכפֿירן וואָלט מען געדאַרפֿט באַטראַכט ווערן ווי באַ־
צווישנערגירונגדיקער צוזאַמענארבעט אין די דאָזיקע צײַטן פֿון טראָנספֿאָרט־
שווערקייטן, שיפֿן־קנאַפּקייט און סובמאַרינען־סכּנה, כּדי אַ דערוויליקער מקום־
מיקלט פֿאַר די פּליטים זאָל קענען באַשטימט און אײַנגעאָרדנט ווערן אָזוי נאָענט
ווי מיגלעך צו די שטחים, וווּ די דאָזיקע מענטשן געפֿינען זיך אָפֿיציל און פֿון
וואַנען זיי וואָלטן געקענט אומגעקערט ווערן אין זייערע היימלענדער מיט דער
גרעסטער צוועקמעסיקייט בשעת די פֿײַנדלעכקייטן ווילן זיך ענדיקן.

ג. בהסכם מיט דעם וואָלטן געדאַרפֿט באַטראַכט ווערן פּלענער פֿאַר אויפֿ־
האַלטן אין די נייטראַלע לענדער אין אייראָפּע יענע פּליטים, וועמען עס איז ניטאָ
קיין מיגלעכקייט צוצונעמען. דאָס אויפֿהאַלטן זיי אין נייטראַלע לענדער קען
ברענגען מיט זיך די נייטיקייט צו געבן אַ פֿאַרזיכערונג, אַז זיי וועלן געשטיצט
ווערן ביז וואַנען זיי וועלן קענען רעפּאַטריִירט ווערן; אָט די שטיצע וועט ניט
אַנדערש מוזן קומען פֿון די פֿאַראייניקטע נאַציעס, פֿאַרגרעסערט דורך פֿאָנדן
פֿון פֿריוואַטע קוואַלן. ס׳קען אויך צוקומען דערצו, אַז אין אַלע מיגלעכע פֿאַלן
זאָלן זייערע גלות־רעגירונגען געבן פֿאַרזיכערונגען, אַז זיי [די פּליטים] וועלן
תיכף[13] אומגעקערט ווערן אין זייערע געבוירן־לענדער בשעת די פֿײַנדלעכקייטן
וועלן זיך ענדיקן.

ד. ס׳דאַרף אויסגעשפּירט ווערן די מיגלעכקייטן פֿון אַ דערוויליקן מקום־
מיקלט פֿאַר די פּליטים, האָבנדיק אין זינען זייער רעפּאַטריִיאַציע בשעת די
פֿײַנדלעכקייטן וועלן זיך ענדיקן, אין אָנדערע לענדער ווי נייטראַלע און אויף די
טעריטאָריעס וואָס אונטער זיי, צוזאַמען מיט דער פֿראַגע צי ס׳זײַנען פֿאַראַן
שיפֿן אויף אַרויסצוברענגען אַל הפּועל זייער אַרויספֿירונג פֿון אייראָפּע.

ס׳וואָלט געווען אַ סבֿרא, אַז די בריטישע פֿאַרשטייערס און די פֿאַרשטייערס
פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן זאָלן זיך באַגעגענען אין אָטאַוואַ פֿאַר דעם דאָזיקן
צוגרייטנדיקן שטודיום.

---

[11] instrumentality.

[12] preliminary exploration.

[13] prompt.

די ערשטע קשיה וואָס בעט זיך: וואָס איז געווען דער זינען פֿון ציטירן אין 1943, ווען די וועלט־סיטואַציע האָט זיך געהאַט ראַדיקאַל געביטן, מיראָן טײַלאָרס רייד פֿון 1938? יעמאָלט האָט היטלער געהאַלטן אין איין אַרויסשלײַדערן דײַטשע יידן אויפֿן „אינטערנאַציאָנאַלן מאַרק", און ס׳האָט זיך געלייגט אויפֿן שכל די אַנאַלאָגיע מיטן דאָמפּינג פֿון סחורה. יעמאָלט האָט מען געקענט געבן אָנצוהערעניש היטלערן, אַז זײַן מענטשן־דאָמפּינג פֿאַרשאַרפֿט דעם חשק „אפֿ־צוצאָלן עקאָנאָמיש", ד״ה עס וואָלטן דער חשק צו באַיקאָטירן דײַטשלאַנד, און ממילא לוינט אים אַליין ניט זײַן גירוש־פּאָליטיק לגבי דײַטשע יידן. אָבער הײַנט, ווען די איינציקע מיגלעכקייט צו ראַטעווען יידן פֿון אונטער היטלערן וואָלט געווען אַרויסצובאַקומען זיי פֿון די נאַצי־דאָמינירטע לענדער — וווּ איז דאָ די סמיכות־הפּרשה? און וואָס פֿאַר אַסאָציאַציעס מוז אַרויסרופֿן דאָס וואָרט appeasement, געניצט בנוגע היטלערן אין 1943, ווען די וועלט־מלחמה גייט שוין אין פֿערטן יאָר און די פֿאַדערונג פֿון די פֿאַראייניקטע נאַציעס איז גאָר „אונטערגעבן זיך אָן אַ תנאי"?

אַזש צוויי מאָל ווערט אין דער נאָטע אונטערגעשטראָכן, אַז די פֿאַראייניקטע שטאַטן קענען גאָרניט טאָן וואָס עס זאָל ניט זײַן אין הסכם מיט די הערשנדיקע אימיגראַציע־געזעצן. פֿאַר וואָס איז דאָס אַזאַ חוק ולא יעבֿור? אַוודאי קען די רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן ניט בײַטן די געזעצן, און אויף דעם ריכט זיך קיינער ניט. אָבער דער קאָנגרעס וואָס נעמט אָן געזעצן קען זיי דאָך בײַטן אויך, און געגוג פֿונדאָמענטאַל נײַסן זײַנען אין משך פֿון די לעצטע יאָרן דורכגעגאַנגען אין קאָנגרעס, בהסכם מיט די נײַע באַדינגונ־גען אין דער וועלט. איז אויב אַמעריקע קען אויסגעבן ביליאָנען אויף צו באַ־וואָפֿנען, באַשפּײַזן און באַקלײדן מענטשן אין ווײַטע מדינות, צי איז שוין אַזוי גאָר אוממיגלעך צו טראַכטן, אַז אין דער אַמעריקאַנער אימיגראַציע־געזעץ־געבונג קען זיך אויך עפּעס אַ ריר טאָן?

נאָר לאָמיר צוגיין צו דעם וואָס עס איז געטאָן געוואָרן אין גבול פֿון די קוואָטע־געזעצן פֿון 1924 זינט היטלער איז געקומען צו דער מאַכט אין דײַטש־לאַנד און זײַן שאָטן האָט זיך געגומען אויסשפֿרייטן איבער שכנישע לענדער אויך.

די ווײַטערדיקע טאַבעלע, צונויפֿגעשטעלט פֿאַרשטייט זיך דורכויס אויפֿן סמך פֿון די אָפֿיציעלע באַריכטן,[14] גיט אונדז דעם ענטפֿער:

---

[14] U. S. Department of Labor. *Annual Report of the Commissioner General of Immigration.* 1924, pp. 25-26. — *Annual Report of the Secretary of Labor,* 1939, p. 93. — U. S. Department of Justice, Immigration and Naturalization Service, Philadelphia. *Tables on Immigration and Naturalization Statistics Issued for Fiscal Year 1942,* p. 3.

לאַנד	יאָריקע קוואָטע	פֿאַקטיש אַרײַנגעקומען פֿון דעם לאַנד							
		1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942
דײַטשלאַנד	25,957	1,324	3,515	4,891	6,073	11,127	17,868	32,759	26,083	13,051	4,883
עסטרײַך [15]	1,413	121	229	641	569	409					
פּוילן	6,524	961	1,138	1,682	1,250	1,855	4,218	6,512	4,354	4,406	2,203
רומעניע	295 (377)[16].	236	199	295	282	371	407	499	469	286	282
ליטע	386	96	124	190	151	221	397	365	294	232	126
לעטלאַנד	236	29	48	49	60	114	154	223	184	171	105

די ציפֿער ריידן אַ קלאָרע שפּראַך: וועגן דעם, אַז די אימיגראַציע־געזעצן זײַנען דורכגעפֿירט געוואָרן אין אַ „לעצט לִיבעראַלן און הומאַנעם גײַסט“ (פּונקט 3 אין ערשטן טײל נאָטע) קען מען אפֿשר ריידן נאָר אַנהייבנדיק פֿון 1938. אויב פֿאַר די פֿריִערדיקע יאָרן קען נאָך זײַן אַ ספֿק, צי האָבן געוואָלט דײַטשע אָדער עסטרײַכישע בירגערס אַפֿלִירט פֿאַר אמעריקאַנער וויזעס אויף אויסצופֿילן די קוואָטע, וויסן מיר אָבער אויף זיכער, אַז פֿון פּוילן זײַנען געווען אַ סך מער בעלנים צו פֿאָרן אַיידער די קוואָטע האָט באַטראָפֿן; און פֿון דעסט וועגן, כאָטש על־פּי קוואָטע וואָלטן געמעגט אַרײַנקומען 1933—1937 פֿון פּוילן 32,620 אימיגראַנטן, האָט מען פֿאַקטיש אַרײַנגעלאָזן נאָר 6,886. אין משך פֿון פֿינף יאָר האָט מען אַרײַנגעלאָזן נאָר בערך די צאָל וואָס וואָלט על־פּי געזעץ געמעגט קומען יעדער יאָר. מען קען דאָס פֿאַרענטפֿערן מיט עקאָנאָמישע טעמים אָדער מיט פּאָליטישע טעמים; מען מעג דאָס בכלל ניט פֿאַרענטפֿערן, אויב מען ווִיל ניט, וואָרעם די קאָנסולן האָבן געהאַט דאָס פֿולע רעכט צו באַשלִיסן לויט זייער אײַנזען; אָבער ווי אַזוי קען דער סך־הכל אילוסטרירן די אָנוועזנדונג פֿונעם קוואָטע־געזעץ אין אַ „לעצט לִיבעראַלן און הומאַנעם גײַסט“?

אין פּונקט 5 פֿונעם ערשטן טײל נאָטע גיט איבער דער סטייט־דעפּאַרטעמענט, אַז פֿון 1933 ביזן 30טן יוני 1942 זײַנען אַרויסגעפֿאָרן געוואָרן 547,775 אַמעריקאָנער וויזעס „פֿאַר געבירטיקע אָדער בירגערס פֿון די פֿאַרשיידענע לענדער, וווּ עס געוועלטיקן איצט די אַקס־מאַכטן“. עס איז ניט קלאָר, ווי אַזוי מען קען פֿאַררעכענען פֿאַר הילף צו די קרבנות פֿון דער אַקס אַזוינע וויזעס וואָס זײַנען אַרויסגעפֿאָרן געוואָרן למשל פֿאַר פֿראַנצויזישע, האָלענדישע, בעלגישע, דענישע, נאָרוועגישע, פֿינישע, יוגאָסלאַווישע אָדער גריכישע געבירטיקע אָדער בירגערס ביזן אויסברוך פֿון דער איטאַליענישער מלחמה. אַפֿילו די אימיגראַנטן פֿון פּוילן, די באַלטישע מלוכות און רומעניע ביזן אויסברוך פֿון דער איטאַליענישער מלחמה קענען ניט דירעקט קוואַליפֿיצירט ווערן ווי „פּליטים פֿון נאַציסטישער רדיפֿות“. וואָס פֿאַר אַ צאָל בלייבט פֿאַקטיש איבער פֿאַר וויזעס וואָס פּליטים פֿון נאַצי־רדיפֿות האָבן באַקומען?

---

[15] אין 1938 איז די עסטרײַכישע קוואָטע צונויפֿגעגאָסן געוואָרן מיט דער דײַטשער.

[16] נאָך 1934 האָט זיך די רומענישע קוואָטע גערעכנט 377, זע:
U. S. Statistical Abstracts 1941, p. 112.

אָבער עס איז פֿאַראַן אַן אַנדערע פֿראַגע, נאָך אַ וויכטיקערע: וואָס פֿאַר אַ טייל פֿון די אַרויסגעגעבענע וויזעס איז אויסגענוצט געוואָרן? פֿון דעם זאָל אין דער נאָטע, אז „אַ סך מער וויזעס... זײַנען אויסגעריזירט געוואָרן" קען זיך באַקומען דער אינדרוק, אז די צאָל וואָס וועלן אָנגערופֿן מיינט אויסגענוצטע וויזעס. נאָר לויט דער אָפּיציעלער סטאַטיסטיק פֿון אימיגראַציע־אָפּיס (ביז 1939 אין אַרבעט־דעפּאַרטעמענט, פֿון יעמאָלט אַן אין יוסטיץ־דעפּאַרטעמענט) זײַנען פֿאַר די צען יאָר 1933—1942 אַריינגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן בסך־הכּל 453,205 אימיגראַנטן. דאָס קען דאָך נאָר מיינען, אז קרוב הונדערט טויזנט מענטשן האָבן נישט אויסגענוצט זייערע אַמעריקאַנער וויזעס.

דאָס איז נאָך אָבער ניט אַלץ. פֿון די 453,205 פֿאַקטיש אַריינגעקומענע זײַנען בלויז 291,112 געווען פֿון אייראָפּע (פֿון גאַנץ אייראָפּע!). די איבעריקע זײַנען געווען פֿון קאַנאַדע, מעקסיקע און אַזוי ווײַטער. אויב מען נעמט יענע אייראָפּעישע לענדער וואָס זײַנען הײַנט דאָמינירט פֿון די אָקס־מאַכטן באַקומט זיך אַ צאָל פֿון בלויז 243,420 אימיגראַנטן אָפּילו ווען מען זאָל זיי אַלעמען ביז אייגעם פֿאַרעכענען פֿאַר נאַצי־קרבנות. דאָס זעט אויס אַ היפּש ביסל אַנדערש ווי די אָנגערופֿענע צאָל 547,775, און עס איז ניט פֿאַרשטענדלעך, פֿאַר וואָס די נאָטע זאָגט, אז „אַ גרויסע מערהייט פֿון די דאָזיקע פּערזאָנען זײַנען געווען פּליטים פֿון נאַציש רדיפֿות".

יידן, לאָמיר דאָ פֿאַרצייכענען, זײַנען צווישן די אַריינגעקומענע 1933—1942 געווען 163,423 נפֿשות.

ענלעכע ספֿקות קומען אויף ווען דער צאָל 228,964 וויזעס וואָס זײַנען אַרויסגעגעבן געוואָרן זינט 1939. פֿון די אָפּיציעלע באַריכטן ווייסן מיר, אז אַריינגעקומען אין לאַנד זײַנען דורך דער צייט בלויז 151,313 נפֿשות, דערפֿון פֿון נאַצי־דאָמינירטע אָדער נאַצי־אָקופּירטע לענדער 81,843. יידן, לאָמיר ווידער פֿאַרצייכענען, זײַנען געווען דערין: פֿון גאַנץ אייראָפּע 71,290, פֿון די נאַצי־לענדער בערך 60,000 נפֿשות.

די פּליטים וואָס זײַנען אַריינגעקומען אויפֿן סמך פֿון דערוויליקע וויזעס קענען ניט שטאַרק בײַטן דאָס בילד, ווײַל די וואָס זײַנען געקומען מיט דערוויליקע וויזעס צווישן 1933 און 1939 זײַנען טאַקע געווען געצוווּנגען אַרויסצופֿאָרן; די „ווייזיטאָרס" און האָלטערס פֿון דערוויליקע וויזעס ווידער, וואָס זײַנען פֿאָר־בליבן נאָך סעפּטעמבער 1939 און האָבן באַקומען אימיגראַציע־וויזעס, זײַנען דאָך אַרײַן אינעם פּוללדיקן חשבון פֿון אַריינגעקומענע אימיגראַנטן.

ווי גרויס איז הײַנט, נאָך אַלעמען, די צאָל „ווייזיטאָרס" און אַנדערע מיט דערוויליקע וויזעס דאָ אין לאַנד?

קיין פּינקטלעכן ענטפֿער דערויף קענען מיר ניט געבן, וואָרעם ניט פֿאָר אַלע יאָרן זײַנען פּובליקירט געוואָרן ידיעות; אָבער לאָמיר נעמען לדוגמא די לעצטע צוויי יאָר (דאָס פֿיסקאַלע יאָר וואָס ענדיקט זיך דעם 30טן יוני 1941 און

דאָס פּיסקאַלע יאָר וואָס ענדיקט זיך יוני 1942), וואָס וועגן זיי זײַנען יא פֿאַראַן אָפּיציעלע באריכטן.[17]

אין גאַנצן זײַנען פֿון אייראָפּע אין 1941/1940 אַרײַנגעקומען דערווײַליקע באַזוכערס (temporary visitors): צוליב געשעפֿט (for business) 4,862 און צוליב פֿאַרגעניגן (for pleasure) 10,478. פֿון זיי זײַנען געבוירענע אין גרויס־בריטאַניע, אירלאַנד, שפּאַניע, פּאָרטוגאַל, שווייץ און שוועדן אין דער ערשטער קאַטעגאָריע געווען 2,979 און אין דער צווייטער 6,215. דאָס הייסט, אַז וועגן מען זאָל משער זײַן, אַז אַלע וואָס זײַנען געקומען מיט דערווײַליקע וויזעס פֿון אַלע אַנדערע אייראָפּעישע לענדער זײַנען געווען קרבנות פֿון נאַציזם און אַז קיינער פֿון זיי איז צוריק ניט אַרויסגעפֿאָרן, וועלן די צאָלן זײַן 1,883 און 4,263.

אין 1942/1941 איז די צאָל דערווײַליקע באַזוכערס צוליב געשעפֿט געווען 2,628 און צוליב פֿאַרגעניגן 4,579. פֿון זיי זײַנען אַרײַנגעקומען געבוירענע אין גרויס־בריטאַניע, אירלאַנד, שפּאַניע, פּאָרטוגאַל, שווייץ און שוועדן; אין דער ערשטער קאַטעגאָריע 1,513 און אין דער צווייטער 3,422. דאָס הייסט, אויב מיר וועלן ווידער אָ מאָל אָננעמען, אַז אַלע אַנדערע זײַנען קרבנות פֿון נאַציזם און קיינער פֿון זיי איז פֿון לאַנד ניט אַרויסגעפֿאָרן, אַז די צאָלן זײַנען 1,115 און 1,157.

ריכטיק איז, אַז ניט אַלע אויטאָריזירטע וויזעס זײַנען אויסגענוצט געוואָרן איבער דעם וואָס די בעלי־דבֿרים „האָבן ניט געהאַט קיין מיגלעכקייט אַרויסצופֿאָרן פֿון זייערע אויסלענדישע ווינערטער". אָבער צום באַדויערן וויסן מיר אויך פֿון פֿאַלן, ווען אַמעריקאַנער קאָנסולן האָבן זיך אָפּגעזאָגט אַרויסצוגעבן וויזעס וואָס דער סטייט־דעפּאַרטמענט האָט געהאַט אויטאָריזירט.

מיט די 5,000 פּליטים־קינדער פֿון פֿראַנקרײַך איז די זעלביקע זאַך וואָס מיט די 4,000 קינדער וואָס האָבן פֿון בולגאַריע געדאַרפֿט קומען קיין ארץ־ישׂראל: ניט חלילה איבער דער שולד פֿון דער אַמעריקאַנער רעגירונג, אָבער די וויזעס זײַנען ניט אויסגענוצט געוואָרן, די קינדער זײַנען ניט געקומען, און אומזיסט פֿיגורירן די דאָזיקע 5,000 וויזעס אין דעם סך־הכּל.

אָבער אויב מען קען נאָך געפֿינען וועלכע עס איז אויפֿקלערונג פֿאַר די ספֿקות און סתירות בנוגע די ביז איצט געבראַכטע פֿאַקטן און ציפֿער, איז גאָר־ניט צו פֿאַרשטיין, וואָס עס איז געווען דער געדאַנק פֿון אַרײַנשטעלן אין אָ דאָ־קומענט וועגן פּליטים־הילף די פונקטן 1—4 פֿונעם צווייטן טייל נאָטע. זיכער האָט די רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן געהאַט איר אויסרעכענונג אין די אינטערעסן פֿון דער מלחמה, וועו זי האָט אַריבערגענומען פֿון אַנדערע

---

[17] *Annual Report of the Attorney General of the United States for the Fiscal Year Ended June 30, 1941.* — U. S. Department of Justice, Immigration and Naturalization Services, Philadelphia. *Tables on Immigration and Naturalization Statistics Issued for Fiscal Year 1942.*

אַמעריקאַנער לענדער אין היגע אינטערניר־לאַגערס אַרײַן דײַטשן און איטאַ־ליענער, ווען זי האָט עוואַקויירט יאַפּאַנער פֿון מערבֿדיקן ברעג אָדער ווען זי ברענגט אַריבער אַהער קריגס־געפֿאַנגענע פֿון יענער זײַט ים. ניט מיר קענען וויסן די טעמים, איבער וועלכע אָקטן פֿון דעם מין ווערן באַשלאָסן, און ניט מיר זײַנען דאָ אויסן צו זאָגן אויף זיי מבֿינות. נאָר וואָס פֿאַר אַ שײַכות האָבן די דאָזיקע אָקטן צו הילף פֿאַר די קרבנות פֿון היטלעריזם? עס איז דאָך מער ווי מאָדנע צו געפֿינען אין פֿונקט 3 אַן אָנצוהערעניש, אַז אויב מען וועט צונעמען למשל די דײַטשע און איטאַליענישע קריגס־געפֿאַנגענע פֿון צפֿון־אַפֿריקע וועט בלײַבן מער עסנוואָרג און הלבשה פֿאַר די פּליטים דאָרטן...

מיר לאָזן אין אַ זײַט די פֿראַגע וועגן די מקורים פֿון דער פֿינאַנציעלער הילף, וואָס וועגן איר ריידן פֿונקט 8 און 9 פֿונעם ערשטן טייל אַמעריקאַנער נאָטע, וואָרעם נאָך אַלעמען איז דאָס ניט קיין עיקרדיקער ענין. פֿאַראַן אָבער איין געדאַנק, וואָס אויף אים מוזן מיר זיך יאָ אָפּשטעלן, וואָרעם אויף אים איז אויפֿ־געבויט די גאַנצע פּאָליטישע ליניע אי פֿון דער ענגלישער אי פֿון דער אַמעריקאַנער נאָטע. דער דאָקומענט פֿון סטייט־דעפּאַרטעמענט פֿאַרמולירט דאָס בזה־הלשון:

„די פּליטים־פֿראָבלעם וואָלט ניט געדאַרפֿט באַטראַכט ווערן ווי באַגרענעצט צו פֿערזאָנען פֿון עפּעס אַ באַשטימטער ראַסע אָדער אמונה. נאָצישע מאַסמיטלען קעגן מינאָריטעטן האָבן גורם געווען דאָס אַנטלויפֿן פֿון פֿערזאָנען פֿון פֿאַרשיידענע ראַסעס און אמונות, ווי אויך פֿון אַנדערע פֿערזאָנען איבער זייערע פּאָליטישע איבערצייגונגען“.

ווען עס וואָלט געגאַנגען ווען אַ פֿענאָמען וואָס האָט באמת אָנגערירט אין דער גלײַכער מאָס אַ סך פֿאַרשיידענע קיבוצים — אַ שטייגער ווי די מלחמה גופֿא, אָדער דער ענין קריגס־געפֿאַנגענע, אָדער דער ענין באַשפּיזונג נאָך דער מלחמה — וואָלט דאָך דאָס געווען קלאָר פֿון זיך אַליין און מען וואָלט עס ניט געדאַרפֿט אונטערשטרײַכן. די פֿאָקטן, דאָס ווייסט יעדערער, זײַנען אָבער אַנדערע. אויף וויפֿל עס גייט וועגן אייראָפּע (און אַפֿילו די נאָטעס פֿון די רעגירונגען נעמען ניט אַרײַן אין קאָן די פּליטים־פֿראָבלעמען פֿון כינע, פֿון בוירמאַ אאַז״וו), ווייסט יעדער איינער, אַז די פֿראָבלעם פֿון יידן־פּליטים איז אַן אויסנאַמיקע אי לויט אירע כאַראַק־טער אי לויט אירע צאָלן. קיינער וועט ניט מבֿטל זײַן די טראַגע־דיע פֿון די גריכן און די מאָלטער; אָבער די לאָגע פֿון יידן איז פֿאַרט אַ ספּעצי־פֿישע. יידן זײַנען אין אַ צאָל מדינות געווען אַן אָביעקט פֿון דיסקרימינאַציע און רדיפֿות לאַנג איידער היטלער איז געקומען צו דער מאַכט. פֿון 1933 אָן האָט די גירוש־פּאָליטיק אויסגעוואַרצלט נײַע צאָלן יידן הויך אין די הונדערטער טויזנטער. מיט דער אָקופּאַציע פֿון גאַנץ אייראָפּע דורך די נאַציס איז די פּראָבלעם פֿון יידישע פּליטים, דעפֿאַרטירטע און פֿאָקטיש פֿאַרמישפּטע צום טויט אין די געטאָס אויב נאָך ניט פֿיזיש אומגעבראַכטע געוואָרן אַ פּראָבלעם פֿון מילי־ענען, און עס איז ניטאָ קיין שום אַנדער רעליגיעזע אָדער עטנישע

אַדער אַנדערע מינאָריטעט, וואָס קענן איר זאָל היטלער האָבן פֿראָקלאָמירט און זאָל דורכפֿירן אַ פֿאָליטיק פֿון פֿולקומער פֿיזישער אויסראָטונג.

אַנאָליזירן אַן ענין מיינט אַרויסבאַקומען זינען ספּעציפֿישקייטן, ווייל ווען מען פֿאַרשטייט בעסער די פּרטים פֿון אַ סאָציאָלן אומגליק קען מען בעסער פֿאַרשטיין, ווי אַזוי צו העלפֿן. וואָס קען אַרויסקומען פֿון אויסבאַהאַלטן דעם פֿאַקט, אַז יידן זינען דורך דער קאַטאַסטראָפֿע געטראָפֿן געוואָרן שווערער, פֿון אויסמישן אין איין טאָפּ פֿראָבלעמען פֿון פֿאַרשיידענער וואָג?

מ י ר האָבן די פֿעסטע איבערצייגונג, אַז בײַ געגנוג פֿאַרשטאַנד פֿאַר דער סיטואַציע פֿון יידישן פֿאָלק און בײַ געגנוג אַרײַנגעטאָנקייט אינעם ענין מצד די דירעקטע ממונים (ענגלישע און אַמעריקאַנער) אויף דער פּליטים־פּאָליטיק וואָלט די גאַנצע זאַך אויסגעזען אַנדערש און אַ סך מער יידן וואָלטן נאָך הײַנט געקאָנט גערעטעוועט ווערן. אַוודאי קען אויך זײַן אַן אַנדער מיינונג: אַז הײַנט קען מען נאָר טרייסטן יידן מיטן קומענדיקן נצחון פֿון די אַלייִרטע, ווען עס וועלן אין די היטלער־דאָמינירטע לענדער שוין אפֿשר כּמעט קיין יידן ניט זײַן... אָבער אויב מען מיינט אָזוי, פֿאַר וואָס זאָגט מען דאָס ניט? דאָס ערגסטע איז, וואָס אַנשטאָט מודה צו זײַן, אַז אָזוי מיינט מען, פֿובליקירט מען לאַנגע דאָקומענטן מיט אַ סך ציפֿער, פֿון וועלכע עס שאָפֿט זיך בײַ לײַטן אַן אילוזיע, אַז ס׳איז יאָ געטאָן געוואָרן ממשותדיקס...

מען מוז וויסן די פֿאַקטן, ווי האָרט זיי זאָלן ניט זײַן, אויב מען וויל די סיטואַציע פֿאַררײַכטן.

יידן אין די גרעסערע שטעט פון פוילן 1921—1931

פון יעקב לעשטשינסקי

דאָס איז אַ קאָפּיטל פון אַ גרעסערער אַרבעט וואָס דער מחבר גרייט פאַרן אינ־סטיטוט פאַר יידישע ענינים. אַן אַנדער קאָפּיטל איז שוין געווען געדרוקט אין יוואָ־בלעטער XX, 1 (סעפּטעמבער־אָקטאָבער 1942), זז׳ 1—28. היות דאָס איצטיקע אַר־טיקל איז אַ דירעקטער המשך פונעם פֿריערדיקן, גייט דאָ ווייטער די לויפֿיקע נומע־ראַציע פון די קאָפּיטלען און די טאַבעלעס.

די הערה וואָס איז געווען געגעבן אין דעם דערמאָנטן נומער יוואָ־בלעטער איז חל אויך אויף דעם איצטיקן אַרטיקל:

1921 און 1931 זײַנען אין דער פוילישער רעפובליק פאַרגעקומען פאָלקסציילונ־גען. אויפֿן אַנאַליז פון די צווי ציילונגען איז דאָס אַרטיקל בעיקר געבויט. קיין שפּעטערדיקע מאַטעריאַלן זײַנען ניטאָ. דאָס איז דער טעם, פאַר וואָס דאָס אַרטיקל רעדט כסדר בלשון איצטיקע צײַט.

אינעם ערשטן אַרטיקל האָט דער מחבר אַנטוויקלט דעם געדאַנק, אַז בכדי בעסער צו פֿאַרשטיין די סיטואַציע פון יידן אין פוילן איז כדאַי אײַנצוטיילן דאָס לאַנד ניט, ווי די אָפֿיציעלע פוילישע סטאַטיסטיק פֿלעגט דאָס טאָן, אין 4 גרויסע רא־יאָנען, נאָר אין 3 נאַציאָנאַלע רײַאָנען. דער פוילישער רײַאָן שטעלט זיך צונויף פון די 9 וואָיעוואָדשאַפֿטן (וואַרשע שטאָט, וואַרשעווער, לאָדזשער, קעלצער, לובלינער, פויזענער, פּאָמערנער, שלעזיער, קראָקעווער). אין אוקראַוויניש רײַאָן גייען אַרײַן לעמבערגער, סטאַניסלאָווער, טאַרנאָפּאָלער און וואָלינער וואָיעוואָדשאַפֿטן. דער ווײַס־רוסישער רײַאָן צעפֿאַלט זיך אין צווי: סובראַיאָן א — פּאָלעסיער און נאָוואַרעדקער וואָיעוואָדשאַפֿט און סובראַיאָן ב — ביאַליסטאָקער און וילנער וואָיעוואָדשאַפֿט. מיט דער דאָזיקער צעטיילונג אויף נאַציאָנאַלע רײַאָנען וועט זיך דער לייענער באַגעגענען אינעם איצטיקן אַרטיקל אויך. — רעדאַקציע.

7

רײַאָנען, וואָיעוואָדשאַפֿטן, אַפֿילו פּאָוויאַטן פֿאַרווישן גאָר אָפֿט דאָס בילד. זײַנען דאָך פֿאַראַן צענדלינגער שטעט און שטעטלעך, וווּ יידן מאַכן אויס גאָר אַ נישטיקן פּראָצענט, און, פֿאַרקערט, צענדלינגער שטעט און שטעטלעך, וווּ יידן האָבן נאָך איצט אַן אַבסאָלוטע אָדער רעלאַטיווע מערהייט.

בדרך־כלל איז גאָר קליין דער פּראָצענט יידן אין שטעט וועלכע זײַנען ערשט אין די לעצטע יאָרן דערוואַקסן צום ראַנג פון שטעט — דאָס זײַנען שטעט וואָס די רעגירונג האָט געגרינדעט, פֿאַרוואַנדלענדיק אַ דאָרף אין גאָר אַ וויכטיקן פונקט, ווי ס׳איז געווען דער פֿאַל מיטן פּאָרט גדיניע; אָדער דערפֿער וועלכע זײַנען צוליב די אָדער יענע סיבות אַרגאַניש אויסגעוואַקסן אין שטאַרק באַפֿעל־קערטע פונקטן.

אין אַלטע שטעט מיט אַלטע אײַנגעפֿונדעוועטע און אײַנגעוואָרצלטע יידי־שע קהילות, איז אַנדערש. פֿאַרשטייט זיך, אַז אַ סך איז געווענדט אינעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן פּנים פון דער שטאָט. האַנדל־ און אינדוסטריע־צענטערס

בלייבן נאך עד־היום אויף אזוי פיל צוציפונקטן פאר יידן, אז ניט געקוקט אויפן גרויסן צושטראם פון ניט־יידישע עלעמענטן בלייבט דארטן דער פראצענט יידן א הויכער, כאטש ער פאלט צו ביסלעך.

קלאר, אז מיר קאנען זיך ניט באפרידיקן מיט פעסטשטעלן דעם אנטיל פון יידן אין ראיאנען אדער וואיעוואדשאפטן. אויפן ארט פון דורכשניט־ציפער פאר גרויסע שטחים מוזן מיר אנאליזירן דעם אנטיל פון יידן אין באשטימטע טיפן שטעט און אויסגעפינען דעם פאזיטיוון אדער נעגאטיוון שינוי אין דער גרייס פון דער יידישער באפעלקערונג פון די דאזיקע קאטעגאריעס שטעט.

שטאטישקייט, גרויסשטאטישקייט, דער פראצענט יידן אין א פונקט — דאס זיצען געוויס מאמענטן וועלכע באשטימען אין דער גרעסטער מאס דעם עקא־נאמישן, פאליטישן און נאציאנאלן גורל פון די יידישע מאסן. זיי נעמען אבער אלץ ארום די זיצטן פון יידישן לעבן, וועלכע זיצענען אפהענגיק פון דער ארומי־קער סביבה. דאס פוילישע יידנטום איז אבער ניט נאר א טיל פון דער ארו־מיקער וועלט — ס׳איז נאך חוץ דעם א וועלט פאר זיך, אן אייגענע נאציא־נאלע וועלט וועלכע איז שוין אפהענגיק ניט נאר פון אונדזער וואג כלפי חוץ, נאר אויך פון אונדזער אבסאלוטער וואג בכלל. די אייגענע קאמפאקט־קייט, דער גראד קאנצענטרירטקייט שפילט א קאלאסאלע ראלע אין נאציא־נאלן לעבן פון יידן. אפשר נאך מער ווי בני פעלקער וואס פארמאגן אייגענע מלוכות. געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס שפילן אין יידישן לעבן א קאלא־סאלע ראלע, באזונדער אין דער מאדערנער צייט, וועו די צעמענטירנדיקע ווירקונגען פון דער רעליגיע האבן שטארק נאכגעלאזט. די מיגלעכקייט אבער פון אזעלכע אינסטיטוציעס איז שטארק אפהענגיק פון דער קאמפאקטקייט פון דער יידישער באפעלקערונג. א גרויסע קאמפאקטע מאסע, מעג זי אפילו זיצן ניט גאר גרויס לגבי דער ארומיקער באפעלקערונג, טראגט פארט אין זיך מער נאציאנאלע ענערגיע איידער א קליין גרופקעלע יידן וואס מאכט אויס א הויכן פראצענט לגבי דער ארומיקער וועלט.

איז לאמיר טאקע אנהייבן פון יידישער קאמפאקטקייט. די ווייטערדיקע טאבעלע וועט אונדז געבן די פארטיילונג פונעם פוילישן יידנטום לויט דער ציילונג פון 1931 און לויט דער גרייס פון די יידישע קהילות:

קהילות	צאל יידן אבסאלוט	%
גאנץ פוילן	3,113,933	100.0
2 קהילות מיט איבער 100 טויזנט יידן	555,156	17.8
3 קהילות מיט 50—100 טויזנט יידן	211,116	6.8
11 קהילות מיט 20—50 טויזנט יידן	281,658	9.1
19 קהילות מיט 10—20 טויזנט יידן	256,639	8.2
צוזאמען אין 35 קהילות מיט איבער 10 טויזנט יידן	1,304,569	41.9
אין אלע איבעריקע קהילות	1,809,364	58.1

העכער אַ זעקסטל פֿון אַלע פּוילישע יידן האָט געלעבט אין 1931 אין צוויי קהילות. אין פּינף קהילות מיט מער פֿון 50 טויזנט יידן האָט געלעבט העכער אַ פֿערטל פֿון אַלע פּוילישע יידן. אין קהילות מיט מער פֿון 10 טויזנט יידישע נפֿשות האָבן געלעבט מער פֿון צוויי פֿינפֿטל פֿון אַלע פּוילישע יידן — און דאָס איז געווען נאָר אין 35 פֿונקטן.

די טאַבעלעס IV און V (ז׳ 25) גיבן אונדז דעם ווּוקס פֿון קהילות מיט מער פֿון 10,000 יידישע נפֿשות — די ערשטע טאַבעלע נעמט אַרום 25 קהילות פֿון די אַמאָליקע טיילן פֿון רוסלאַנד און די צווייטע טאַבעלע נעמט אַרום 10 קהילות פֿון גאַליציע. פֿון די דאָזיקע טאַבעלעס זעען מיר, אַז אין די גרענעצן פֿון דער פּוילישער מלוכה (אין די אַמאָליקע דײַטשע טיילן איז ניט געווען קיין איין קהילה מיט 10 טויזנט יידן) זײַנען געווען קהילות מיט מער פֿון 10 טויזנט יידן:

1855—1860	8
1897—1900	20
1921	32
1931	35

פֿון די 10 גאַליציש קהילות האָבן 5 שוין געהאַט מער פֿון 10 טויזנט יידן אין 1855—1860, בעת פֿון די 25 רוסיש־פּוילישע קהילות האָבן דעמאָלט נאָר 3 געהאַט מער פֿון 10 טויזנט יידן.

אין 1897—1900 זײַנען שוין געווען 20 קהילות מיט מער פֿון 10 טויזנט יידן; 13 אין רוסיש־פּוילן און 7 אין גאַליציע. אין 1921 זײַנען שוין געווען 32 קהילות מיט מער פֿון 10 טויזנט יידן — 22 אין רוסיש־פּוילן און 10 אין גאַליציע. פֿאַר די לעצטע 10 יאָר זײַנען צוגעקומען נאָך 3 קהילות פֿון דער דאָזיקער קאַטעגאָריע; האָבן מיר שוין געהאַט 35 קהילות מיט מער פֿון 10 טויזנט יידן; 25 אין געווען רוסיש־פּוילן און 10 אין גאַליציע.[1]

לאָמיר איצטער זען, וואָס טייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג האָט געלעבט אין קהילות מיט מער פֿון 10 טויזנט יידן אין די צייטפֿונקטן, פֿאַר וועלכע מיר האָבן געבראַכט דאָטעס אין די באַטראַכטע צוויי טאַבעלעס. פֿאַרשטייט זיך, אַז ס׳האָט אויך געקאָנט טרעפֿן, אַז דאָ אָדער דאָרטן איז אַרויסגעפֿאַלן אַ קהילה מחמת דער פֿאַרקלענערטער יידישער באַפֿעלקערונג. מיר מיינען אָבער, אַז אַזעלכע פֿאַלן האָבן געקאָנט געשען מיט איין אָדער צוויי קהילות מאַקסימום.

די צאָל יידן וואָס האָבן געלעבט אין קהילות מיט מער פֿון 10 טויזנט יידן האָט באַטראָפֿן:

---

[1] איין קהילה — אַסטראָווצע — האָט פֿאַר די לעצטע צען יאָר פֿאַרלוירן אַ ביסל פֿון איר יידישער באַפֿעלקערונג און האָט אין 1931 שוין ניט געהאַט קיין פֿולע 10 טויזנט יידן, אָבער דער חסר איז אַזאַ קלייניר, אַז מיר האָבן אויך די דאָזיקע קהילה אַרײַנגערעכנט אין צעטל פֿון דער קאַטעגאָריע „גרויסע״ קהילות.

יאָרן	אַבסאָלוט	% פון דער יידישער באַפעלקערונג
1860—1855	156,789	11.2
1900—1897	715,210	24.3
1921	1,124,533	39.5
1931	1,304,569	41.9

די אַבסאָלוטע צאָל יידן וואָס האָבן געלעבט אין קהילות מיט מער פון 10 טויזנט יידן האָט זיך פאַר דער גאַנצער צייט — פון 1855 ביז 1931 — מער ווי פאַראַכטפאַכט. די יידישע באַפעלקערונג בכלל אין פוילן האָט זיך פאַר דער זעלביקער צייט נאָר אַ ביסל מער ווי פאַרטאָפּלט. די קאַנצענטראַציע פון יידן איז הייסט עס געגאַנגען פיר מאָל אינטענסיווער ווי דער וווקס פון דער יידישער באַפעלקערונג בכלל. אין 1855—1860 האָבן געלעבט קאַנצענטרירט אין קהילות מיט מער פון 10 טויזנט יידן נאָר אַ ביסל מער פון איין צענטל (11.2%) פון אַלע פוילישע יידן; צום סוף פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט האָט שוין געלעבט אינעם דאָזיקן טיפ קהילות כמעט אַ פערטל פון דער דעמאָלטיקער צאָל יידן בכלל; אין 1921 שוין כמעט צוויי פינפטל פון אַלע פוילישע יידן. פאַר די לעצטע צען יאָר, וועגן וועלכע מיר האָבן פאָלקסציילונג־דאַטעס — פון 1921 ביז 1931 — איז שוין הן די אַבסאָלוטע צאָל פון דער קאַנצענטרירטער יידישער באַפעלקערונג און הן דער פראָצענט פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג וואָס האָט געלעבט קאָמפּאַקט ווייניק געווען.

דער טעמפּ פון דער קאַנצענטרירונג אין גרויסע קהילות איז געווען פאַרשיידענע עפּאָכעס. צום שטאַרקסטן איז זי געגאַנגען אין דער צייט צווישן 1900 און 1921: פאַר די דאָזיקע 21 יאָר האָט זיך דער פראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט געלעבט אין גרויסע קהילות, פאַרגרעסערט מער ווי אַנדערטהאַלבן מאָל.

מיר זענען פריער אַרויסגעגאַנגען פון דער הנחה, אַז אַ קהילה מיט 10 טויזנט יידישע נפשות קאָן שוין געראָכנט ווערן פאַר אַ גרויסער. לאָמיר פון דעסט ווענען זען, ווי ווייט איז געגאַנגען די קאַנצענטראַציע אין קהילות מיט העכער 20 טויזנט יידן.

קהילות מיט העכער 20 טויזנט יידן זענען געווען:

1880—1855	3
1900—1897	10
1921	11
1931	16

די צאָל קהילות מיט העכער 20 טויזנט יידן האָט זיך פאַר דער גאַנצער צייט — פון 1855 ביז 1931 — מער ווי פאַרפינפֿפאַכט. אַ שטאַרקער ווקס וואַרפט זיך אין די אויגן דווקא פאַר די לעצטע צען יאָר — פון 11 קהילות מיט העכער 20 טויזנט יידן אין 1921 איז געוואָרן 16 אין 1931. ס׳איז אָבער געווג צו כאַפּן אַ קוק אין די טאַבעלעס, כדי זיך צו איבערצייגן, אַז דאָס איז ניט בכי אַלע פונקטן אַ רעזולטאַט פון אַרגאַנישער אַנטוויקלונג; בכי טייל איז דאָס מער געגליכן

צו אָנפּילן אַ לאָך וואָס האָט זיך געהאַט געשאַפֿן אין די יאָרן פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַלע 5 שטעט וועלכע האָבן זיך צווישן 1921 און 1931 אַריבער־געוואָקט פֿון דער קאַטעגאָריע מיט וויניקער פֿון 20 טויזנט יידן אין דער העכער־רער קאַטעגאָריע מיט העכער 20 טויזנט יידישע נפֿשות געפֿינען זיך אין אַמאָ־ליקן רוסיש־פּוילן. פֿון די 5 שטעט האָבן נאָר צוויי — בענדין און סאָסנאָוועץ — באמת געהאַט אַן אָרגאַנישע אָנטוויקלונג און אַ צוואָקס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אַ דאָנק דער אָנטוויקלונג פֿון די דאָזיקע פֿונקטן און זייער צוצי־קראַפֿט פֿאַר יידן. די איבעריקע דרײַ — בריסק, פּינסק און גראָדנע — האָבן אין 1900 געהאַט אַ יידישע באַפֿעלקערונג אַ גרעסערע ווי אַפֿילו אין 1931. זיי האָבן פֿאַרלוירן אַ גרויסן טייל פֿון זייער יידישער באַפֿעלקערונג בשעת יענער מלחמה; אין 1921 איז די דאָזיקע לאָך געווען זייער גרויס און צום יאָר 1931 איז זי אַ ביסל פֿאַרשטאָפּט געוואָרן, אָבער ניט אין גאָנצן.

לאָמיר זען, וואָסער טייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג האָט געלעבט אין קהילות מיט העכער 20 טויזנט יידן אין פֿאַרשיידענע צײַטפֿונקטן.

אין קהילות מיט מער פֿון 20 טויזנט יידן האָבן געלעבט:

יאָרן	אַבסאָלוט	% פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג
1860—1855	90,806	6.5
1900—1897	597,958	20.3
1921	813,803	28.6
1931	1,047,930	33.4

דאָ טרעט אַרויס די קאָנצענטראַציע פֿון יידן אין גרויסע קהילות אַ סך בולטער, ווי ווען מיר נעמען צונויף אַלע קהילות מיט העכער 10 טויזנט יידן. די אַבסאָלוטע צאָל יידן אין קהילות מיט העכער 20 טויזנט האָט זיך פֿאַר דער גאָנצער צײַט פֿון 1855—1860 ביז 1931 פֿאַרגרעסערט כּמעט אויף 12 מאָל: פֿון אַריבער 90 טויזנט אין 1855—60 אויף העכער אַ מיליאָן אין 1931. און דער טעמפּ פֿון דער קאָנצענטראַציע האָלט אָן די גאָנצע צײַט. דער פּראָצענט יידן, וואָס האָט געלעבט אין אַזעלכע גרויסע קהילות, האָט באַטראָפֿן אין 1855—60 נאָר אַזעלכע 6½ און אין 1931 אַריבער 33 פּראָצענט. אַקוראַט אַ דריטל פֿון אַלע פּוילישע יידן אין 1931 געלעבט אין קהילות מיט העכער 20 טויזנט יידן אין יעדערער; און דערבײַ זײַנען דאָס געווען ניט מער ווי 16 קהילות.

פֿון די 35 יידישע קהילות מיט העכער 10 טויזנט יידן אין 1931 לײַגן 20 אין דעם ראַיאָן וואָס מיר האָבן אָנגערופֿן דער פּוילישער ראַיאָן, דאָס הייסט דאָרטן וווּ יידן געפֿינען זיך פּנים־אל־פּנים מיט אַן אײַנהייטלעכער נאַציאָנאַ־לער מערהייט. אין אַזעלכע פֿאַלן וועלן, פֿאַרשטייט זיך, די ווירקונג פֿון דער קאָמפּאַקטקייט זייער אָפּגעשוואַכט. אין דעם פּוילישן ראַיאָן לײַגן די צוויי גרעסטע יידישע קהילות — ווארשע און לאָדזש, וואָס זיי אַליין האָבן העכער 550,000 יידן, ד״ה מער פֿון 42% פֿון אַלע יידן אין גרויסע קהילות און כּמעט אַ פֿינפֿטל פֿון אַלע פּוילישע יידן. פֿון די איבעריקע 15 קהילות מיט העכער 10 טויזנט יידן געפֿינען זיך 10 אינעם אוקראַינישן ראַיאָן און 5

טאבעלע VI

די יידישע באַפעלקערונג אין 11 שטעט מיט העכער 100.000 איינווינערס

עם	סך־הכל	1931				1921		1897 אדער 1900	
		יִדן		פּאָלאַקן		יִדן	פּאָל	יִדן	פּאָל
		צאָל	%	צאָל	%	%	%	%	%
וואַרשע	1,171,898	352,659	30.1	783,933	66.9	33.1	63.8	33.9	59.8
לאדזש	604,629	202,497	33.5	340,179	56.3	34.5	53.5	31.8	49.0
לעמבערג	312,231	99,595	31.9	157,490	50.5	35.0	51.0	29.0	52.5
פוזען	246,467	1,604	0.6	236,829	96.1	1.2	93.3	5.1	92.7
קראקע	219,286	56,515	25.8	159.372	72.7	24.6	74.2	24.1	74.7
ווילנע	195,071	55,006	28.2	125,999	64.6	36.1	58.4	45.4	50.3
קאַטאָוויץ	126,058	5,716	4.5	113,209	89.8	3.1	83.2	7.8	83.5
משעניסטאכאוו	117,179	25,588	21.9	90,343	77.1	28.2	70.5	28.9	68.5
לובלין	112,285	38,937	34.7	71,542	63.7	39.6	60.0	51.3	41.5
סאסנאוויצע	108,959	20,805	19.1	86,605	79.5	15.8	76.9	--	--
כאזשנוו	101,977	2,811	2.7	94,010	92.2	1.2	91.3	1.6	84.9
סך־הכל	3,316,040	861,733	25.9	2,259,511	68.1	28.5	65.3	30.1	66.7

טאבעלע VII

די יידישע באַפעלקערונג אין 8 שטעט מיט 50.000 ביז 100.000 איינווינערס

שטעט	סך־הכל	1931				1921		1897 אדער 1900	
		יִדן		פּאָלאַקן		יִדן	פּאָל	יִדן	פּאָל
		צאָל	%	צאָל	%	%	%	%	%
ביאַליסטאק	91,101	39,165	43.0	41,493	45.6	51.6	38.6	63.5	19.7
ראָדאָם	77,902	25,159	32.3	51,811	66.5	39.7	59.2	41.5	52.6
סטאַניסלאָוו	59,960	24,823	41.4	22,312	37.2	45.2	37.7	51.2	30.8
קעלץ	58,236	18,083	31.0	39,524	67.9	37.6	61.8	30.4	63.4
חלאָצלאָווק	55,966	10,209	18.3	43,671	78.0	23.8	72.0	19.7	72.1
קאָליש	55,007	19,248	35.0	33,746	61.3	34.9	61.3	31.1	56.8
פיעטריקאָוו	51,349	11,400	22.2	38,311	74.6	28.4	68.6	33.1	51.3
פרעמישלע	51,038	17,326	34.0	25,154	49.3	38.3	45.8	35.3	44.7
סך־הכל	500,559	165,413	33.1	296,022	59.1	39.9	52.8	44.6	43.5

טאבעלע IV

דער ווּוקס פון יידישע קהילות אין פוילן

שטעט מיט איבער 10,000 יוּדן אין 1931

שטעט	יידישע באַפֿעלקערונג אין			
	57/1856	1897	1921	1931
1. וואַרשע	41,062	219,141	310,322	352,659
2. לאדזש	2,775	98,677	156,155	202,497
3. וילנע	23,050	63,996	56,163	55,006
4. ביאַליסטאק	6,714	41,905	39,602	39,165
5. לובלין	8,588	24,280	37,337	38,937
6. משענסטאכאוו	2,976	11,980	22,663	25,588
7. ראַדאָם	1,495	11,277	24,565	25,159
8. ראוונע	3,788	13,780	21,702	22,737
9. בעגדין	2,440	10,839	17,892	21,625
10. ברעסק	8,136	30,100	15,630	21,440
11. גראדנע	10,300	22,684	18,697	21,159
12. סאסנאוויצע	--	2,921	13,646	20,805
13. פינסק	5,050	21,065	17,513	20,220
14. קעלץ	101	6,399	15,530	18,083
15. לויצק	5,010	9,468	14,860	17,366
16. קאליש	4,353	7,597	15,566	16,220
17. שעדלעץ	4,804	11,440	14,685	14,793
18. כעלעם	2,370	7,615	12,064	13,537
19. קאוולע	2,647	8,521	12,758	12,842
20. פיעטרי־קאוו	4,151	9,543	11,630	11,400
21. סאמאשוו	1,863	1,386	10,070	11,310
22. לודמיר	--	5,854	5,917	10,665
23. זאַמאשטש	2,490	7,034	9,383	10,265
24. חלאַצלאַווק	*719	4,201	9,595	10,209
25. אוסטראוויצע	2,236	6,146	10,095	9,934
סך־הכל	[1]146,118	554,849	883,040	1,023,621

*יידישע באַפֿעלקערונג אין 1841.

1 סך־הכל: אין סאסנאוויצע און לודמיר.

טאבעלע V

דער ווּוקס פון יידישע קהילות אין גאַליציע

שטעט מיט איבער 10,000 יוּדן אין 1931

שטעט	יידישע באַפֿעלקערונג אין			
	60/1855	1900	1921	1931
1. לעמבערג	26,694	44,258	76,854	99,595
2. קראקע	17,971	31,852	45,192	56,515
3. סטאַניסלאַוו	8,088	13,826	23,248	24,823
4. טאַרנע	11,153	12,484	15,608	19,330
5. פרעמיסלע	5,962	13,319	18,360	17,326
6. קאלאַמי	9,019	16,417	18,246	14,332
7. טאַרנאפאל	10,848	13,330	13,768	13,999
8. דראָהאביטש	15,711	8,674	13,833	12,931
9. רישע	5,801	6,144	11,361	11,228
10. סטרי	4,405	8,554	10,988	10,869
סך־הכל	115,652	168,858	245,458	280,948

דער פּראָצענט יִדן אין די שטעט פון נאָליציע

פּראָצענט יִדן	1880		1900		1921	
	צאָל	%	צאָל	%	צאָל	%
אונטער 10%	3	2.4	3	2.4	2	1.6
10%-20%	3	2.4	4	3.2	11	8.8
20%-30%	15	12.0	17	13.6	22	17.6
30%-40%	22	17.6	30	24.0	33	26.4
40%-50%	27	21.6	37	29.6	30	24.0
50%-75%	47	37.6	29	23.2	25	20.0
איבער 75%	8	6.4	5	4.0	2	1.6
סך־הכל	125	100.0	125	100.0	125	100.0

טאבעלע XI

די באַפעלקערונג פון 9 שטעט פון וואָלין אין 1921, 1931 און 1937 *

שטאָם	1921 יִדן		1921 נים־יִדן		1931 יִדן		1931 נים־יִדן		1931 אינדעקס 100=1921		1937 יִדן		1937 נים־יִדן		1937 אינדעקס 100=1921	
	אַבס'	%	אַבס'	%	אַבס'	%	אַבס'	%	יִדן	נים־יִדן	אַבס'	%	אַבס'	%	יִדן	נים־יִדן
1. לוצק	14,860	70.2	6,297	29.8	17,366	48.9	18,188	51.1	116.9	288.8	15,880	39.0	24,835	61.0	91.4	136.5
2. קאָוועל	12,758	61.3	8,060	38.7	12,842	46.4	14,835	53.6	100.7	184.1	13,200	40.0	19,800	60.0	102.8	133.5
3. לודמיר	5,917	50.9	5,706	49.1	10,665	43.4	13,926	56.6	180.2	244.1	11,550	39.0	18,060	61.0	108.3	129.7
4. דובנע	5,315	58.1	3,831	41.9	7,364	58.0	5,332	42.0	138.6	139.2	7,000	46.7	8,000	53.3	95.1	150.0
5. קרעמענץ	6,616	41.2	9,452	58.8	7,256	36.5	12,621	63.5	109.7	133.5	6,240	26.0	17,760	74.0	86.0	140.7
6. סאַרנע	2,808	47.3	3,123	52.7	3,414	45.0	4,173	65.0	118.5	133.6	4,950	45.0	6,050	65.0	145.0	145.0
7. דאָמבראָוויץ	2,536	94.1	158	5.9	2,536	90.0	378	10.0	100.0	239.2	3,225	43.0	4,275	57.0	127.2	1,131.0
8. לובעמנע	3,141	94.4	187	5.6	3,807	91.3	362	8.7	121.2	193.6	3,160	62.0	1,940	38.0	88.0	535.9
9. הָאַרכאַוו	2,377	53.8	2,044	46.2	2,806	46.0	3,198	54.0	118.0	156.5	3,120	40.0	4,680	60.0	111.2	146.3
סך־הכל	56,328	59.2	38,858	40.8	68,056	48.2	73,013	51.8	120.8	187.9	68,325	39.3	105,400	60.7	100.4	144.4

*Uwagi i dane o możliwościach ekspansji gospodarczej kupiectwa i rzemiosła polskiego na Wołyniu. Opracował Władysław Pawlino, Warszawa, 1938.

טאבעלע XII

די נאַציאָנאַל סטרוקטור פון דער באַפעלקערונג אין 6 שטעט פון וואָלין אין 1921 און 1937 *

שטאָם	1921 יִדן	1921 פּאָל'	1921 אָנד'	1937 אַבסאָלוט יִדן	1937 פּאָל'	1937 אָנד'	1937 אינדעקס 1921=100 יִדן	1937 פּאָל'	1937 אָנד'
1. לוצק	14,860	3,331	2,966	15,880	5,330	8,145	106.9	160.0	274.6
2. לודמיר	5,917	3,087	2,619	11,550	12,730	5,330	195.2	412.4	203.5
3. דובנע	5,315	1,065	2,766	7,000	4,000	4,000	131.7	375.6	144.7
4. קרעמענץ	6,616	1,433	8,019	6,240	7,200	10,560	94.3	502.4	131.7
5. לובעמנע	3,141	58	129	3,160	665	1,275	100.6	1146.6	988.4
6. ראַדזיוילאָוו	2,036	318	1,886	3,120	1,020	1,860	153.2	320.8	98.6
סך־הכל	37,885	9,292	18,385	46,950	42,305	31,170	123.9	455.3	169.5

טאבעלע VIII

די יידישע באַפֿעלקערונג אין שטעט פֿון 20,000 ביז 50,000 איינווינערס

שטעט	סך־הכל	1931				1921		1897	
		יידן		באַלי־אַקן		יידן	באַלי־	יידן	באַלי־
		צאָל	%	צאָל	%	%	%	%	%
גראָדנע	49,669	21,159	42.6	21,556	43.4	53.9	34.7	59.5	.8
בריסק	48,385	21,440	44.3	17,797	36.8	53.1	29.4	75.4	.5
בעלזין	47,597	21,625	45.4	25,790	54.2	62.1	37.5	45.8	.8
באָבריִנץ	45,670	8,357	18.3	32,354	70.8	24.4	65.8	18.8	.7
סאַרנע	44,927	19,330	43.0	25,305	56.3	44.1	54.3	42.7	.9
באַריסלאַוו	41,496	11,996	28.9	19,669	47.4	44.5	41.3	55.7	.7
ראָזנע	40,612	22,737	56.0	10,418	25.6	71.2	11.2	69.4	.1
סאַמאַשאַוו־ מאַז׳	38,020	11,310	29.8	22,749	59.8	35.6	52.8	46.6	.1
שעדלעץ	36,931	14,793	40.1	21,559	58.4	47.9	51.2	53.2	.0
סאַרנאַפאַל	35,644	13,999	39.3	14,611	41.0	44.6	29.9	46.5	.9
לויצק	35,554	17,366	48.9	10,669	38.0	70.2	15.7	72.1	.8
קאַלאַמי	33,788	14,332	42.4	12,450	36.8	44.4	35.8	50.8	.1
פֿלאָצק	32,998	6,571	19.9	25,153	76.2	28.5	67.1	29.2	.4
דראָהאָביטש	32,261	12,931	40.1	10,629	32.9	44.3	30.9	44.7	.8
פּינסק	31,912	20,220	63.4	6,324	19.8	74.7	10.9	74.2	.5
סטרי	30,491	10,869	35.7	10,311	33.8	40.2	32.8	37.9	.1
כעלעם	29,074	13,537	46.5	13,232	45.5	52.0	40.9	57.8	.8
קאָחלע	27,677	12,842	46.4	9,638	34.8	61.3	19.2	58.9	.7
ר״שע	26,902	11,228	28.7	15,410	57.3	45.5	53.5	48.3	.6
זגערזש	26,618	4,547	17.1	18,358	69.0	18.1	63.2	18.6	.8
אָסטראָוצע	25,908	9,934	38.4	15,812	61.0	51.2	48.5	63.0	.2
לאָמזשע	25,022	8,912	35.6	15,707	62.8	41.5	56.8	46.3	.3
לודמיר	24,591	10,665	43.4	8,813	35.9	50.9	26.6	66.6	.3
זאַמאָשטש	24,241	10,265	42.3	13,207	54.5	49.3	49.0	64.2	.4
קאָמנע	23,368	6,440	27.5	16,576	70.9	42.5	56.2	51.1	.6
זדונסקע־ וואָלע	22,939	8,819	38.5	12,292	53.6	41.7	49.5	46.1	.9
ביאָליץ	22,332	4,430	19.8	12,645	56.6	20.1	54.2	15.0	.3
ירעסלאַוו	22,195	6,272	28.3	12,594	56.7	32.9	52.6	30.1	.2
סאָמבאָר	21,923	6,274	28.6	11,853	54.1	31.3	55.1	29.5	.1
סוואַלק	21,826	5,811	26,6	14,715	67.4	34.2	60.2	41.0	.5
סקערניעוויץ	20,143	4,445	22.1	15,480	76.8	28.4	70.7	32.7	.4
סך־הכל	990,714	373,456	37.6	493,676	49.8	45.3	42.3	48.5	.3

טאבעלע IX

דער פּראָצענט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין די שטעט פֿון קאָנגרעס־פּוילן

פּראָצענט יידן	1827		1857		*1897		1921	
	צאָל	%	צאָל	%	צאָל	%	צאָל	%
אונטער 10%	20	11.1	13	7.2	0	—	6	3.1
10%־20%	24	13.3	11	6.1	5	4.6	14	7.1
20%־30%	23	12.7	19	10.5	3	2.7	27	13.8
30%־40%	35	19.5	18	9.9	21	19.1	50	25.5
40%־50%	18	10.0	32	17.7	24	21.8	41	20.9
50%־75%	55	30.6	76	41.9	54	49.1	55	28.1
איבער 75%	5	2.8	12	6.7	3	2.7	3	1.5
סך־הכל	180	100.0	181	100.0	110	100.0	196	100.0

*די ידיעות פֿון 1897 זענען נים קיין שלימוהדיקע.

אינעם ווייסרוסישן ראַיאָן. אין די דאָזיקע ביידע ראַיאָנען, באַזונדער אין די 5 גרעסערע קהילות מיט העכער 15 טויזנט יידן, שטייען לגבי יידן שוין תמיד צוויי נאַציאָנאַלע גרופּעס: פּאָליאַקן און אוקראַינער אָדער פּאָליאַקן און ווייסרוסן.

8

נאָך דעם ווי מיר האָבן פֿעסטגעשטעלט אַ גאַנץ אינטענסיווע קאָנצענטראַציע אין גרויסע קהילות לאָמיר זען, אין וואָסער סביבֿה קומט אויס די דאָזיקע קאָמפּאַקטע יידישע מאַסן צו לעבן. מיר מיינען דאָ סביבֿה אין זינען פֿון וואָג לגבי דעם אָרום און אויך אין זינען פֿון נאַציאָנאַלער אייגנהייטלעכקייט פֿון דער דאָזיקער ניט־יידישער באַפֿעלקערונג. געווייס שפּילט אַ גרויסע ראָלע די יידישע קאָמפּאַקטקייט — אָבער ניט קיין קלענערע ראָלע שפּילט אפֿשר די אָרומיקע וועלט, מיט וועלכער סקומט אויס צו לעבן און בײַ וועלכער סקומט אויס אויסצוקעמפֿן ניט נאָר עקאָנאָמישע עקסיסטענץ, נאָר אויך נאַציאָנאַלן קיום.

אין די טאָבעלעס VI, VII און VIII (זז׳ 26—27) ברענגען מיר 50 פֿונקטן מיט 20,000 אײַנוווינערס (יידן און ניט־יידן אין אייגעם). זיי נעמען שוין אָרײַן אַלע 35 גרויסע יידישע קהילות מיט העכער 10,000 יידן. די איבעריקע 15 שטעט האָבן וויניקער פֿון 10 טויזנט יידן. 4 פֿון די דאָזיקע 15 שטעט האָבן אַפֿילו וויניקער פֿון 5 טויזנט יידן. צוויי פֿון די דאָזיקע 4 שטעט וועלכע האָבן אָזא קליינע צאָל יידן געהערן צו דער קאַטעגאָריע פֿונקטן מיט העכער הונדערט טויזנט אײַנוווינערס. דאָס זײַנען פֿויזן און כאָזשוווי.

פֿויזן איז אייגע פֿון די עלטסטע יידישע קהילות און האָט געהאַט אין 1840 — 6,763 יידן. פֿאַר יענער צײַט איז די דאָזיקע יידישע קהילה געווען די גרעסטע אין פּרײַסן. אין 1871 זײַנען געווען אין פֿויזן 7,255 יידן. פֿון דעמאָלט אָן הייבט זיך אָן דאָס אַבסאָלוטע פֿאַלן פֿון דער צאָל יידן אין דער דאָזיקער קהילה. 1905 האָט זי שוין געהאַט ניט מער ווי 5,761 יידן; אין 1921 נאָר 2,088 און אין 1931 נאָך וויניקער — 1,604. פֿויזן איז אַ בײַשפּיל פֿון אָן אלטער פֿאַלנדיקער יידישער קהילה אין אַ שטאָט וואָס האָט בכלל אַ שטײגנדיקע באַפֿעלקערונג.

די צווייטע שטאָט מיט וויניקער פֿון 5 טויזנט יידן און מיט אָן אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג פֿון העכער הונדערט טויזנט איז אַ גלענצנדער בײַשפּיל פֿון אַ טיפּ נײַעם פּונקט וואָס איז זייער שנעל געוואַקסן, אָבער פֿאַר יידן איז ער געבליבן ווי פֿאַרצוימט. כאָזשוווי איז געוואָרן דער צענטער פֿון דער פֿוילישער כעמישער אינדוסטריע, וואָס זי איז געווען כמעט אין גאַנצן בײַ דער רעגירונג אין די הענט. אין כאָזשוווי זײַנען אין 1931 געווען אין גאַנצן ניט מער ווי אַ פּאָר טויזנט יידן, כאָטש די שטאָט האָט געהאַלטן אין גיכן וואָקסן.

ביידע שטעט — פּויזן און כאָזשווו — זײַנען פֿון אַמאָליקן דײַטשן טײל פּוילן.

די איבעריקע צוויי שטעט מיט וויניקער פֿון 5 טויזנט יידן געפֿינען זיך אין דער טאָבעלע X (ז׳ 28), צווישן די פּונקטן מיט אַן אָפֿגעמיינער צאָל פֿון 20 ביז 50 טויזנט אײַנוווינערס. ביידע געהערן צום טיפּ אינדוסטריע־שטעט. דאָס זײַנען זגערזש בײַ לאָדזש און ביעלסק,[8] ניט ווײַט פֿון קראָקע. ביידע זײַנען באַקאַנט ווי טעקסטילפּונקטן.

אײדער מיר גייען אַריבער צו אַ דעטאַליזירטן אַנאַליז פֿון יעדער טאָבעלע באַזונדער, לאָמיר פֿרוווון וואַרפֿן אַ בליק אויפֿן גאַנצן מאַטעריאַל. מיר וועלן אויסשטעלן איינס לׂעבן דאָס אַנדערע דעם אָנטייל פֿון יידן און פֿון פּאָליאַקן אין אָפּע דרײַ טיפּן שטעט אין אָנהייב פֿון דער געוומענער תקופֿה און אין איר סוף.

טיפּ שטעט	יודן			פּאָלי אַקן		
	% אין 1897 (1900)	% אין 1931	+ —	% אין 1897 (1900)	% אין 1931	+ —
מיט העכער 100 טויזנט	30.1	25.9	—13.9	56.7	68.1	+ 20.1
פֿון 50 ביז 100 טויזנט	44.6	33.1	—25.8	43.5	59.1	+ 35.8
פֿון 20 ביז 50 טויזנט	48.5	37.6	—22.5	33.3	49.8	+ 49.5

ס׳חזרט זיך איבער דאָס ביל׳ד וואָס מיר האָבן געזען בײַ די וואַיעוואָד־שאַפֿטן און רײַאָנען: בײַ יידן זײַנען אומעטום מינוסן. דער פּראָצענט יידן איז געפֿאַלן אין אָפּע טיפּן שטעט. דעם גרעסטן אָנווער האָבן יידן געהאַט אין די מיטעלע שטעט, מיט אַ צאָל אײַנוווינערס פֿון 50 ביז 100 טויזנט. זייער וואָג אין דעם דאָזיקן טיפּ שטעט איז געפֿאַלן אויף אַ גאַנץ פֿערטל. אין דער צווייטער רײַ קומען די קלײינע שטעט, מיט אַ צאָל נפֿשות פֿון 20 ביז 50 טויזנט. דאָ האָבן יידן פֿאַרלוירן כּמעט אַ פֿערטל פֿון זייער אָנטייל. דעם קלײנסטן חסר האָבן יידן געהאַט דווקא אין די גרעסטע שטעט — דאָרטן איז זייער אָנטייל געפֿאַלן באָר אויף אייַן זיבעטל.

בײַ פּאָליאַקן איז אומעטום אַ פּלוס, אין אָפּע טיפּן שטעט האָט זיך זייער וואָג פֿאַרגרעסערט. זייער געווינס איז געווען אין די קלײינע שטעט — פֿון 33.3% אין 1897 (1900) האָט זייער אָנטייל אַ שפּרונג געטאָן אויף 49.8%; אַ פֿאַרגרעסערונג אויף 50 פּראָצענט. אויך אין די מיטעלע שטעט האָבן פּאָליאַקן געהאַט אַ גרויסן צוואָקס — אויף העכער אַ דריטל. אין די גרויסע שטעט מיט הונדערט טויזנט אײַנוווינערס האָט זיך דער אָנטייל פֿון די פּאָליאַקן פֿאַרגרעסערט נאָר אויף אַ פֿינפֿטל.

פֿון די דרײַ טיפּן שטעט האָבן יידן געהאַט דעם גרעסטן פּראָצענט אין די קלײינע שטעט, מיט אַ צאָל נפֿשות פֿון 20 ביז 50 טויזנט. דעם קלײנסטן פּראָצענט האָבן יידן געהאַט אין די גרויסע שטעט, מיט מער פֿון 100 טויזנט

[8] פּוליש Bielsko.

אײנווינערס. אין 1897 (1900) **האָבן יִידן געהאַט אין די גרויסע שטעט** וווּיניקער פֿון אַ דריטל — 30.1%; אָבער אין די קלײינע שטעט האָבן זיי געהאַט אַ רעלאַטיוו מערהייט. אויך אין די מיטעלע שטעט האָבן זיי געהאַט אַ רעלאַטיוו מערהייט. אין די קלײינע שטעט האָט דער פּראָצענט יִידן אין 1897 באַטראָפֿן 48.5% און פֿון פּאָליאַקן נאָר 33.3%. אין די מיטעלע שטעט איז דער פּראָצענט יִידן געווען 44.6%, אָבער פֿון פּאָליאַקן נאָר 43.5%. די דריטע נאַציאָנאַליטעט — אוקראַינער אָדער ווײַסרוסן — איז געווען שוואַכער פֿון יעדערער פֿון די ערשטע צוויי.

אין 1931 איז שוין די לאָגע געווען גאָר אַן אַנדערע. יִידן האָבן שוין אַפֿילו ניט געהאַט מער קיין רעלאַטיוו מערהייט אין קיין שום גרופּע שטעט.

פּאָליאַקן האָבן אין 1897 (1900) געהאַט אַן אַבסאָלוטע מערהייט נאָר אין דער ערשטער גרופּע שטעט (מיט העכער 100 טויזנט נפֿשות), וועלכע גייַנען זיך כּמעט אַלע — 9 פֿון 11 — אינעם פּוילישן ראַיאָן. אין 1931 האָבן שוין פּאָליאַקן געהאַט אַ מערהייט אין אַלע דרײַ טיפּן שטעט. אין צוויי טיפּן איז דאָס געווען אַן אַבסאָלוטע מערהייט, און דאָס זײַנען די גרויסע און די מיטעלע שטעט; אין דער גרופּע קלײינע שטעט האָבן זיי 1931 נאָר אַ רעלאַטיוו מערהייט, אָבער אַזאַ הויכע, 49.8 פּראָצענט, אַז מען קאָן רויק זאָגן, אַז אין 1939, ערב דער מלחמה, האָבן זיי שוין געהאַט אַן אַבסאָלוטע מערהייט אין אַלע דרײַ טיפּן שטעט.

די געגנומענע דרײַ טיפּן שטעט — אין גאַנצן 50 פונקטן — פֿאַרמאָגן אין זיך בעצם דעם קערן פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג אין פּוילן. און ניט נאָר קוואַליטאַטיוו (ווײַל זיי שליסן דאָך אײַן אַלע גרעסטע שטעט, מיט די גרעסטע אינדוסטריעלע און האַנדל־אונטערנעמונגען און מיט אַלע העכערע אַדמיניסטראַטיוו און בילדונגס־אינסטיטוציעס), נאָר אַפֿילו קוואַנטיטאַטיוו: אין די דאָזיקע 50 פונקטן האָבן דאָך געלעבט אין 1931 פֿיר מיט דרײַ פֿערטל מיליאָן מענטשן, דאָס הייסט העכער אַ העלפֿט פֿון דער גאַנצער שטאָטישער באַפֿעלקערונג פֿון פּוילן. העכער 60 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער יִידישער שטאָטישער באַפֿעלקערונג האָבן געלעבט אין די דאָזיקע 50 פונקטן.

לאָמיר איבערגיין צו אײנצלנע טאָבעלעס. טאָבעלע VI גיט אונדז 11 שטעט מיט העכער 100 טויזנט אײנווווינערס. פֿון די דאָזיקע 11 שטעט געפֿינען זיך 9 אינעם פּוילישן ראַיאָן, איין שטאָט, לעמבערג, אינעם אוקראַינישן ראַיאָן און איין שטאָט, ווילנע, אינעם ווײַסרוסישן ראַיאָן.

דער נאַציאָנאַלער באַשטאַנד פֿון די דאָזיקע 11 גרעסטע שטעט פֿון פּוילן איז געווען אַזאַ:

פֿאָלק	1897 (1900)	1921	1931
יִידן	30.1	28.5	25.9
פּאָליאַקן	56.7	65.3	68.1

די פּויליש מערהייט האָט זיך שטאַרק פֿאַרגרעסערט. פֿון 56.7% אין 1897 (1900) איז דער פּראָצענט פֿאַליאַקן אויסגעוואַקסן ביז 68.1%. אויף וועמענס חשבון? ראשית, אויפֿן חשבון פֿון יידן: דער פּראָצענט יידן איז געפֿאַלן פֿון 30.1 אין 1897 (1900) ביז 25.9 אין 1931, הייסט עס אויף 4.2 פּונקטן. דער וווקס פֿון די פֿאַליאַקן איז אָבער געווען אַ סך אַ גרעסערער, אויף גאַנצע 11.4 פּונקטן. וואַרפֿט מען אַ בליק אויף דער טאַבעלע איז גרינג צו זען, אַז דעם גרעסטן געווינס האָבן פֿאַליאַקן געהאַט אין פּויזן, קאַטאָוויץ, לובלין און כאָזשווו, הייסט עס אין דרײַ שטעט פֿון אַמאָליקע דײַטשע טיילן (פּויזן און שלעזיע), און פֿון איין שטאָט וועלכע ליגט נאָענט בײַם אוקראַינישן ראַיאָן. פֿאַרלוירן האָבן דער עיקר אין די אַמאָליקע שטעט פֿון דײַטש־פּוילן די דײַטשן און אין לובלין דער עיקר יידן.

ס׳וואַרפֿט זיך אין די אויגן, אַז אין לעמבערג האָבן פֿאַליאַקן פֿאַרלוירן: פֿון 52.5% אין 1900 איז זייער פּראָצענט געפֿאַלן ביז 50.5% אין 1931. די פּאָר פּונקטן געווינען יידן: פֿון 29 פּראָצענט אין 1900 איז זייער פּראָצענט געוואַקסן ביז 31.9 אין 1931; די אוקראַינער, די דריטע גרופּע, האָבן הייסט עס פֿאָר דער גאַנצער ענעמענער תקופֿה גאָרניט געווינען און גאָרניט פֿאַרלוירן. נעמט מען אָבער ניט די גאַנצע תקופֿה, נאָר די 10 יאָר פֿון 1921 ביז 1931, בשעת פּויל איז געווען זעלבשטענדיק, בײַט זיך דאָס בילד. ראשית זענען מיר, אַז אוקראַינער זײַנען געווען אין 1921 נאָר 14.0% און אין 1931 שוין 17.6%. יידן האָבן פֿאַרלוירן אין די דאָזיקע 10 יאָר: פֿון 35.0% אין 1921 איז זייער פּראָצענט געפֿאַלן ביז 31.9 אין 1931. די פֿאַליאַקן האָבן אײַנגעהאַלטן זייערע פּאָזיציעס. קומט אויס, אַז די אוקראַינער האָבן אין לעמבערג געווינען עטלעכע פּראָצענט אויפֿן חשבון פֿון יידן.

אין ווילנע איז דער גאַנצער געווינס פֿון די פֿאַליאַקן געגאַנגען אויפֿן חשבון פֿון יידן. דער פּראָצענט יידן אין דער דאָזיקער אַלטער און אין דער גאַנצער יידישער וועלט אַזוי אַנגעזעענער שטאָט איז געפֿאַלן פֿון 45.4% אין 1897 ביז 36.1% אין 1921 און ביז 28.2% אין 1931. 1897 האָבן יידן אויסגעמאַכט אין ווילנע אַ רעלאַטיוון מערהייט — זיי האָבן געהאַט מער מיט גאַנצע 5 פּונקטן פֿון פֿאַליאַקן. אין 1931 האָבן שוין פֿאַליאַקן געהאַט גאָר אַן אָנזעעוודיקע אָבסאָלוטע מערהייט — 64.6%.

מיר האָבן שוין געזאָגט, אַז אין דער דאָזיקער גרופּע שטעט מיט העכער 100 טויזנט אײַנוווינערס זײַנען פֿון 11 שטעט 9 אין פּויליש ראַיאָן. שלייסן מיר אויס די 2 שטעט פֿון די אַנדערע ראַיאָנען, לעמבערג און ווילנע, וועלן מיר באַקומען אין די 9 שטעט פֿון פּויליש ראַיאָן אַ ביסל אַן אַנדער סיטואַציע: דער פּראָצענט פֿאַליאַקן אין 1931 באַטרעפֿט 70.3 און דער פּראָצענט יידן 25.2. יידן זײַנען נאָך הייסט עס אַ היפּשע מינאָריטעט, אָבער לגבי אַן אייגהייטלעכער פּויליש נאַציאָנאַלער גרופּע פֿון העכער 70 פּראָצענט.

אין דער דאָזיקער טאַבעלע, וואָס זי גיט דאָטעס וועגן די 11 גרעסטע שטעט אין פּויל, וואַרפֿט זיך אויך אין די אויגן, אַז דווקא אין די גאָר גרעסטע

שטעט האָבן יִידן אָדער עפּעס געווּינען (לאָדזש) אָדער זייער וויניק פֿאַרלוירן (וואַרשע), בעת אין די מיטעלע שטעט האָבן זיי געהאַט גרויסע אָנווּערן (ווילנע און לובלין). לאָמיר שטעלן איינס לעבן דאָס אַנדערע די ערשטע צוויי שטעט, די אינדוסטריע- און האַנדל-צענטערס פֿון פוילן, און די לעצטע צוויי שטעט וועלכע זיינען נאָר אַדמיניסטראַטיווע צענטערס:

שטאָט	יִידן		פּאָליאַקן	
	% אין 1897	% אין 1931	% אין 1897	% אין 1931
וואַרשע	33.9	30.1	59.8	66.9
לאָדזש	31.8	33.5	49.0	56.3
ווילנע	45.4	28.2	40.3	64.6
לובלין	51.3	34.7	41.5	63.7

יִידן האָבן אָנווערן אין דרײַ שטעט — אין וואַרשע, ווילנע און לובלין, אָבער אין דער ערשטער שטאָט איז דער אָנווּער גאָר אַ נישטיקער בעת אין די לעצטע צוויי איז ער גאָר אַ היפּשער. אין לאָדזש האָבן יִידן אַפֿילו אַ קלײַינעם געווינען. אין אַלגעמיין קאָן מען זאָגן, אַז אין די צוויי מעטראָפּאָליעס האָבן יִידן אינגעהאַלטן זייערע פּאָזיציעס. אָבער אין ווילנע האָבן יִידן פֿאַרלוירן העכער אַ דריטל פֿון זייער אָנטייל (37.9%) און אין לובלין אַקוראַט אַ דריטל.

די געווינסן פֿון די פּאָליאַקן זיינען אומעטום גרעסער פֿון די יִידישע אָנווּערן, ווײַל פּאָליאַקן האָבן אויך פֿאַרנומען דעם פּלאַץ פֿון די אויסגע-וואַנדערטע רוסישע באַאַמטע און פֿון די אָנטלאָפֿענע אָדער אויסגעוואַנדערטע דײַטשן.

מיט וואָס דערקלערט זיך עס, אַז אין וואַרשע און לאָדזש האָבן יִידן יאָ אינגעהאַלטן זייערע פּאָזיציעס און אין ווילנע און לובלין האָבן זיי אַזעלכע גרויסע אָנווערן?

מיר וועלן שפּעטער זען, אַז עקאָנאָמיש זיינען די געווינסן פֿון די פּאָליאַקן צום שטאַרקסטן אין האַנדל, באַאַמטנטום און לײַבאַרלע פּראָפֿעסיעס. אין לאָדזש און וואַרשע האָבן יִידן געהאַט דערפֿאָלגן אין דער אינדוסטריע, און דאָס האָט געדעקט זייער אָפּשטיין אין די איבעריקע דרײַ עקאָנאָמישע צווײַגן. אין די פּראָווינצשטעט, וווּ די אינדוסטריע איז זייער שוואַך, האָבן יִידן פֿאַר-לוירן אין זייער וואָג און ס׳איז שטאַרק געשטיגן די וואָג פֿון פּאָליאַקן.

לאָמיר זיך אַ ווײַל פֿאַרהאַלטן אויף די צוויי גרעסטע שטעט פֿון פוילן, וועלכע האָבן ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה פֿאַרמאָגט פֿולע 600 טויזנט יִידן, כמעט אַ פֿינפֿטל פֿון אַלע פוילישע יִידן. די אָנטוויקלונג פֿון דער יִידי-שער באָפֿעלקערונג אין די דאָזיקע צוויי שטעט שפּיגלט אין זיך אָפּ דעם אָנטוויקלונגס-גאַנג פֿונעם גאַנצן פוילישן יִידנטום, זיינע באַרגאַרויפֿן אין משך פֿון גאַנצן 19טן יאָרהונדערט און ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה און דעם איבערבראָך וואָס די דאָזיקע מלחמה האָט אַרויסגערופֿן, וועגן זי האָט ווי איבער-געהאַקט דעם אָרגאָנישן פּראָצעס פֿון אומאויפֿהערלעכן וווקס.

דער ווּקס פֿון ייִדן אין וואַרשע איז געגאַנגען אַזוי:

יאָר	ייִדן	
	אַבסאָלוטע צאָל	% פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג
1781	3,532	4.5
1810	14,061	18.1
1856	44,149	24.3
1882	127,917	33.4
1897	219,141	33.9
1914	337,074	38.1
1917	343,263	41.0
1921	310,322	33.1
1931	352,659	30.1
1939 (שאַצונג)	375,000	29.0

לאָמיר באַלד ברענגען די דאַטעס וועגן לאָדזש, וועלכע זיינען נאָך אינטערעסאַנטער און חידושדיקער:

יאָר	ייִדן	
	אַבסאָלוטע צאָל	% פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג
1793	11	5.7
1856	2,775	12.2
1897	98,677	31.8
1910	166,628	40.7
1921	156,155	34.5
1931	202,497	33.5
1936	219,612	34.4
1939 (שאַצונג)	222,000	34.5

ווּאַרשע. די אַבסאָלוטע צאָל ייִדן האָט זיך פֿאַרגרעסערט פֿאַר די גענומענע 160 יאָר העכער 100 מאָל, בעת די ניט־ייִדישע באַפֿעלקערונג איז פֿאַרגרעסערט געוואָרן פֿאַר דער זעלביקער צייט קוים 12 מאָל. דער פּראָצענט ייִדן אין דער הויפּטשטאָט איז געשטיגן $6\frac{1}{2}$ מאָל. די אַנטוויקלונג־ליניע איז ניט געווען קיין גלייכע. ס׳איז קלאָר, אַז זי האָט זיך געפֿונען אין שטענדיקער אָפּהענגיקייט פֿון דער אַנטוויקלונג פֿון דער ניט־ייִדישער באַפֿעלקערונג.

אַבסאָלוט וואָקסט די צאָל ייִדן אין וואַרשע כּמעט די גאַנצע צייט. די הפּסקה צווישן 1917 און 1921 איז אַרויסגערופֿן געוואָרן פֿון די ספּעציפֿישע מלחמה־באַדינגונגען און ניט פֿון אָרגאַנישע סיבות. אין 1917 איז אין וואַרשע געווען אַ גרויסע צאָל ייִדישע פּליטים פֿון דער פֿוילישער פּראָווינץ, וועלכע האָבן נאָך ניט געהאַט באַווייזן זיך אומצוקערן אין די אַלטע היימען אָדער וועמענס היימען ס׳זיינען חרוב געוואָרן. דער הויכער פּראָצענט ייִדן אין וואַרשע אין 1917 (41.0) נעמט זיך פֿון דעם וואָס די קריסטלעכע באַפֿעלקערונג איז אַוועק אין אַ גרויסער צאָל אין דאָרף, וווּ די לעבנס־באַדינגונגען זיינען געווען פֿיל גינציקער. די קלייניע צאָל ייִדן וואָס זיינען אָפּגעפֿאָרן קיין

רוסלאנד ערב דער דיטשער אקופאציע זומער 1915 איז געדעקט געווארן מיט א גרויסן מותר דורך דעם צושטראם פון יידישע פליטים. דאס פאלן פון דער אבסאלוטער צאל יידן אין 1921 לגבי 1914 איז מסתמא אויך ארויס־געפון געווארן פון מלחמה־סיבות: צווישן 1917 און 1921 זיצען א סך פליטים פון דער פראווינץ אפגעפארן פון ווארשע אין זייערע שטעטלעך בעת די אנט־לאפענע קיין רוסלאנד אדער די מיט גוואלד פארשלעפטע אויף צוואנגארבעט קיין דיטשלאנד האבן זיך זייער וויניק אומגעקערט קיין פוילן.

לאמיר דעריבער די מלחמה־יארן לאזן און נעמען אנאליזירן די אנטוויק־לונג פאר די נארמאלע יארן.

ביז 1882 זעען מיר אן אינטענסיוון וווקס פון דער אבסאלוטער צאל יידן, אבער נאך אינטענסיווער וואקסט זייער רעלאטיווער אנטייל. אין די 26 יאר צווישן 1856 און 1882 קומען צו העכער 80 טויזנט יידן, און זייער וואג אין שטאט פארגרעסערט זיך פון 24.3% אויף 33.4%. דאס איז געווען די ערשטע סטאדיע, ווען ווארשע האט איבערגענומען די עקאנאמישע פונקציעס פון באר־דיטשעוו, פונעם אנדל־ און אינדוסטריע־צענטער פון אוקראינע אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יארהונדערט. כשזה קם זה נופל — ווארשע וואקסט אויפן חורבן פון באר־דיטשעוו. פון די אוקראינישע שטעט און שטעטלעך, פון וואנען מען פלעגט פארן קיין באר־דיטשעוו, הייבט מען אן פארן קיין ווארשע, וווּ ס'נעמט וואקסן די יידישע קליין־אינדוסטריע פון פארשיידענע גאלאנטעריע־ארטיקלען. ווארשע ווערט אבער אין די דאזיקע יארן אויך א גרויסער האנדל־צענטער פאר קאנגרעס־פוילן, און דאס ציט אויך צו אין דער מעטראפאליע מער יידן ווי ניט־יידן. דער אנטייל פון יידן האלט דעריבער אין שטארקן וואקסן אין דער דאזיקער ערשטער סטאדיע, ווען ווארשע ווערט פארוואנדלט פון אן אדמי־ניסטראטיוון צענטער אין א האנדל־ און אינדוסטריע־צענטער.

פון 1882 ביז 1897, אין איינע 15 יאר, קומען צו אין ווארשע העכער 91 טויזנט יידן — א גאנץ היפשער אבסאלוטער וווקס. אבער דער פראצענט יידן אין ווארשע האט זיך כמעט ניט געהויבן. דער צושטראם פון ניט־יידן האט אין וואג אנגעיאגט דעם יידישן שטראם קיין ווארשע. דאס זיצען דאך געווען די יארן פון אויפקום און צעבלי פון דער ווארשעווער גרויס־אינדוסטריע, באזונדער פון דער מעטאל־אינדוסטריע, וועלכע האט צוגעציגן גרויסע מאסן ניט־יידישע ארבעטערס.

דער ערשטער צענדלינג פון 20טן יארהונדערט איז דער אויפבלי־פערי־אד פון דער יידישער קליין־אינדוסטריע א דאנק דעם וווקס פון רוסישן מארק — דער צושטראם פון יידן יאגט אריבער אין וואג דעם ניט־יידישן צופלוס. פון 1897 ביז 1914 קומען צו אין ווארשע 118 טויזנט יידן, און דער פראצענט יידן שטיגט אריבער 38.

אט דא קומט דער איבערבראך.

מיט דעם אנקומען פון די נארמאלע יארן פון 1921 וואקסט די אבסא־לוטע צאל יידן ווייטער, אבער פיל שוואכער ווי ביז דער ערשטער וועלט־

מלחמה. פֿיל וויכטיקער איז, וואָס דער אָנטייל פֿון יידן האָט גאָר געזומען פֿאַלן — פֿאַמעלעך, אין קלייניע פֿאַרציעס, אָבער פֿאַרט איז עס אַ ירידה. און אַ ירידה מעג זײַן ווי קלײַן — אויב זי איז סטאַביל, אויב זי רײַסט זיך ניט אי־בער, איז זי סימפּטאָמאַטיש. פֿון 1921 ביז 1939 זײַנען צוגעקומען נאָר אַזעלכע 65 טויזנט יידן, בעת פֿון 1897 ביז 1914 זײַנען צוגעקומען 118 טויזנט יידן. דער פּראָצענט יידן איז פֿון 1921 ביז 1939 געפֿאַלן פֿון 33.1 ביז 29.0, בעת פֿון 1897 ביז 1914 איז ער געשטיגן פֿון 33.0% ביז 38.1. די וואָג פֿון יידן אין וואַרשע איז אין 1939 אָפּגעווארפֿן געוואָרן צוריק אויף ווי־טער פֿונעם יאָר 1882. דער אָבסאָלוטער וווקס פֿון דער צאָל יידן אין וואַרשע דערקלערט זיך מיט דעם, וואָס וואַרשע איז אויך אין זעלבשטענדיקן פּוילן געבליבן אַ גרויסער אינדוס־טריע־צענטער, און באַזונדער אַ צענטער פֿון דער ספּעציפֿישער יידישער גאַלאַ־טעריע־אינדוסטריע. דער צופֿלוס פֿון יידישע אַרבעטערס און פֿון קלייניע אונ־טערנעמערס האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט. אָבער אין זעלבשטענדיקן פּוילן איז וואַרשע געוואָרן אַ גרעסערער אַדמיניסטראַטיוועך צענטער ווי פֿריער און אַ גרעסערער בילדונג־צענטער. די ביידע לעצטע ווירטשאַפֿטצווייגן האָבן צוגע־צויגן כּמעט אויסשליסלעך פּוילישע עלעמענטן. ענדלעך, ווי מיר וועלן שפּע־טער זען, איז דער אָנטייל פֿון פֿאַליאַקן אין פֿריוואַטן אַנדלך שטאַרק געשטיגן אין די לעצטע יאָרן, באַזונדער אין וואַרשע.

לאָדזש איז שוין דער עיקר אַן אינדוסטריע־שטאָט. די לאָדזשער אינדוסטריע, אויף וויפֿל ס׳רעדט זיך וועגן בעלי־בתים און פֿירנדיקע קרעפֿטן, איז געלעגן כּמעט אויסשליסלעך אין יידישע און דײַטשע הענט. גאַנץ באַ־זונדער גרויס איז געווען די ראָלע פֿון יידן און דײַטשן אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע, אין וועלכער ס׳איז געווען קאָנצענטרירט דער רובֿ יידישע אַרבע־טערס. אויך בנוגע לאָדזש קאָן מען רעכענען די וועלט־מלחמה פֿאַרן איבער־בראָך אין דער אָנטוויקלונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג: אין 1910 מאַכן אויס יידן אין לאָדזש העכער 40 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג, און צו דער דאָזיקער הייך דערגייען זיי שוין ניט מער נאָך דער מלחמה. אָבער די ירידה איז ניט אָזאַ בולטע. חוץ דעם האָט זיך דער פּראָצענט יידן אין לאָדזש פֿון 1921, ד״ה זינט דער ערשטער פֿאָלקסציילונג אין אומאָפּהענגיקן פּוילן, ניט געביטן.

דער וווקס פֿון דער דאָזיקער שטאָט איז בכלל אַ וווּנדער: פֿון אַ דאָרף מיט וווייניקער פֿון 300 נפֿשות סוף 18טן יאָרהונדערט איז לאָדזש אויסגעוואַקסן ביז קרובֿ 700 טויזנט נפֿשות ערבֿ דער צווייטער וועלט־מלחמה. אָבער נאָך חידושדיקער איז געווען דער וווקס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג — פֿון 11 נפֿשות סוף 18טן יאָרהונדערט ביז העכער 200 טויזנט ערבֿ דער מלחמה. דער וווקס איז געווען אַ שטענדיקער מיט איין אויסנאַם — צווישן 1910 און 1921. אין דעם אָפּשניט איז אָפּילו די אַבסאָלוטע צאָל יידן געוואָרן קלענער. אָבער דאָס איז געווען אַ רעזולטאַט אויסשליסלעך פֿון די מלחמה־געשעענישן, פֿון וועלכע לאָדזש האָט מער געליטן ווי וואַרשע. באַזונדער שטאַרק האָט לאָדזש

געלייטן עקאָנאָמיש, ווײל די דײַטשן האָבן אַרויסגעפֿירט די מאַשינען פֿון די טעקסטיל־פֿאַבריקן קיין דײַטשלאַנד און די לאָדזשער אַרבעטער־באַפֿעלקערונג האָט געהונגערט. איז מען געלאָפֿן פֿון לאָדזש. די דאָזיקע שטאָט האָט אויך געהאַט מער רוסישע יידן ווי וואַרשע, און דאָס פֿרײַוויליקע אַריבערפֿאָרן קיין רוסלאַנד ערב דער דײַטשער אָקופּאַציע האָט דאָ אָנגענומען גרעסערע מאָסן.

דער אינטענסיווסטער וווקס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין לאָדזש איז געווען אין די 54 יאָר פֿון 1856 ביז 1910 — פֿון 2,775 ביז 166,628; פֿון 12.2% ביז 40.7%. אָבער אויך אין זעלבשטענדיקן פּויליַן איז ווײַטער געגאַנגען דער אַבסאָלוטער וווקס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג — פֿון 1921 ביז 1931 זײַנען צוגעקומען 66 טויזנט יידן, אַזוי פֿיל ווי אין וואַרשע וועלכע האָט דאָך פֿאַרמאָגט צום אויסגאַנגפונקט (1921) צוויי מאָל מער יידן פֿון לאָדזש. אָבער דער פּראָצענט יידן אין לאָדזש איז אין 1939 געווען דער זעלביקער ווי אין 1921.

להיפוך צו וואַרשע, וואָס איר באַפֿעלקערונג באַשטייט אין תוך פֿון צוויי פֿעלקער — פּאָליאַקן און יידן, פֿאַרמאָגט לאָדזש נאָך אַ קענטיקע דריטע נאַציאָנאַלע גרופּע — דײַטשן. לאָמיר פֿאַרגלײַכן די לאָגע פֿון די דײַטשן אין לאָדזש מיט דער לאָגע פֿון די יידן.

אין לאָדזש זײַנען געווען דײַטשן:[9]

יאָר	אַבסאָלוטע צאָל	% פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג
1897	56,551	18.0
1911	70,292	13.7
1921	49,748	11.0
1931	56,159	9.3
1936	54,642	8.5

דער אָנטייל פֿון די דײַטשן האָט געהאַלטן אין איין פֿאַלן און גאַנץ אינטענסיוו: פֿון 18.0% אין 1897 ביז 8.5% אין 1936, ד״ה נידעריקער ווי אַ העלפֿט. אַפֿילו צווישן 1897 און 1911, ווען די אַבסאָלוטע צאָל דײַטשן איז שטאַרק געוואַקסן, איז דער פּראָצענט זייערער פֿאַרט געפֿאַלן, ווײַל דער צושטראָם פֿון פּויליש און יידיש אַרבעטערס איז אין די דאָזיקע יאָרן געווען ווײַט גרעסער אײדער דער דײַטשער צופֿלוס. אָבער דורך די יאָרן פֿון דער מלחמה איז אויך די אַבסאָלוטע צאָל דײַטשן געהאַט געפֿאַלן. פֿון 1921 ביז 1931 איז געווען אַ קלײנער אַבסאָלוטער צוואַקס, אָבער אין די גאָר לעצטע יאָרן, פֿון 1931 ביז 1936, איז שוין ווידער געפֿאַלן זייער אַבסאָלוטע צאָל. דאָס האָט זיך דערקלערט מיט דעם, וואָס קיין צושטראָם פֿון דער פּראָווינץ האָבן די דײַטשן שוין מער ניט געהאַט און זייער נאַטירלעכער צוואַקס איז געווען אַ נעגאַטיווער.[10]

---

[9] "Miasto Łódź", *Mały Rocznik Statystyczny*. Łódź 1937, p. 8.

[10] דאָרט ד׳ 10.

געווענען פֿונעם פּאָלן פֿון דער אָבסאָלוטער און רעלאָטיווער וואָג פֿון די דייטשן האָבן מער פּאָליאַקן, אָבער אויך יידן. לאָמיר זען ווי אַזוי ס׳האָט זיך געביטן דער נאַציאָנאָלער באַשטאַנד פֿון דער באַפֿעלקערונג אין לאָדזש:[11]

פּאָלק	1897	1936	1897 גלייַך 100
פּאָליאַקן	151,722	355,354	234.2
יידן	98,677	219,612	222.5
דייטשן	56,551	54,642	96.7

אי די פּויליש, אי די יידיש באַפֿעלקערונג האָט זיך מער ווי פּאָר־טאָפּלט. די דייטשן האָבן פּאָרלוירן פֿון זייער קרן.

טאַבעלע VII גיט אונדז 8 שטעט מיט אַ באַפֿעלקערונג פֿון 50 ביז 100 טויזנט אײַנוווינערס. פֿון די דאָזיקע 8 מיטעלע שטעט זײַנען 5 (ראָדאָם, קעלץ, וואַלאָזשין, קאָליש, פּיעטריקאָו געווען אין פּויליש ראַיאָן און 3 אין איבע־ריקע צוויי ראַיאָנען: 2 אין אוקראַיִנישן (סטאַניסלאָוו און פּרעמיסלע) און 1 אין ווײַסרוסישן ראַיאָן (ביאַליסטאָק). ס׳איז געגנג צו וואַרפֿן דעם סאָמע אויבן־אויפֿקן קוק אויף דער דאָזיקער טאַבעלע, כדי צו באַמערקן, אַז דאָ חזרט זיך איבער דער צושטאַנד וועלכן מיר האָבן פֿעסטגעשטעלט בײַ די גרויסע שטעט: אין די ניט־פּויליש ראַיאָנען פֿאַלט דער פּראָצענט יידן אַ סך אינטענסיווער אײַדער אין פּויליש ראַיאָן. אין צוויי שטעט פֿון די דרײַ אין די ניט־פּויליש ראַיאָנען האָבן יידן אין 1897 (1900) געהאַט אַן אַבסאָלוט מערהייט.

אין ב י א ל י ס ט א ק האָבן יידן געהאַט אין 1897 כּמעט צוויי דריטל פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג; אין 1931 האָט שוין דער פּראָצענט יידן אין דער דאָזיקער שטאָט באַטראָפֿן נאָר 43.0. אמת, דאָס איז ניט געווען אין גאַנצן אַ רעזולטאַט פֿון אָרגאַנישער אַנטוויקלונג; די פּויליש אַדמיניסטראַציע האָט אינקאָרפּאָרירט אין דער שטאָט היפּשע בײַשטאָטישע גאָסן מיט אויסשליסלעך ניט־יידישער באַפֿעלקערונג; אָבער דאָס בײַט ניט די לאָגע. און גראָד אין בי־א־ליסטאָק האָט דער מאָגיסטראַט אַרויסגעוויזן אַזאַ מאָס זאָרג פֿאַר די נײַ צובאַ־העפֿטע שטאָטטיילן, אַז זיי זײַנען גאָר גיך געוואָרן רײַכער און שענער איידער די צענטראַלע גאַסן. מען האָט אַהינצו אויבערגעטראָגן אַלע בילדונג־ און פֿאַרווייַלונג־אינסטיטוציעס און פֿיל מלוכישע עקאָנאָמישע אַנשטאַלטן. און אַזוי ווי דאָרטן זײַנען אויך אויסגעבויט געוואָרן נײַע מאָדערנע הײַזער און ס׳זײַנען פֿאַרפֿלאַנצט געוואָרן ביימער אויף די גאַסן און אַ פּאַרק, האָט דער דאָזיקער טייל שטאָט אָנגעהויבן איבערצונעמען די פֿירנדיקע ראָלע בײַם אַלטן צענטער, וווּ ס׳איז געבליבן אַ יידישע מערהייט.

אַ דאַנק דער מכּאַנישער אָפּעראַציע און אויך דעם אַרגאַנישן צושטראָם פֿון פּויליש עלעמענט איז די וואָג פֿון די פּאָליאַקן שטאַרק געשטיגן אין בי־א־ליסטאָק: פֿון 19.7% אין 1897 זײַנען זיי געוואָרן 45.6% אין 1931, דאָס הייסט נאָענט צו אַ מערהייט.

[11] דאָרט ז׳ 8.

ווי אַזוי די ביאַליסטאָקער יידישע קהילה איז געפֿאַלן וועלט נאָך קלאָרער, ווען מען פֿאַרגלײַכט די צאָל יידן אין נאָך אַ פֿרײַערדיקער צײַט ווי 1897. מיר פֿאַרמאָגן גראָד דאָטעס וועגן 1887 — ניט נאָר וועגן דער אַבסאָלוטער צאָל יידן, נאָר אויך וועגן זייער פּראָצענט לגבי דער גאַנצער באַפֿעלקערונג.

די אײַנווינערס אין ביאַליסטאָק און דער פּראָצענט יידן:

יאָר	די גאַנצע באַפֿעלקערונג	דער פֿון יידן	
		אַבסאָלוט	%
1887 [12]	50,726	42,798	84.4
1897	66,032	41,905	63.5
1931	91,101	39,165	43.0

די גאַנצע באַפֿעלקערונג האָט זיך פֿאַר די געוואָרענע 44 יאָר כּמעט פֿאַרטאָפּלט. די יידישע באַפֿעלקערונג האָט פֿאַרלוירן פֿון איר קרן העכער דרײַ טויזנט נפֿשות. דער פּראָצענט יידן לגבי דער גאַנצער באַפֿעלקערונג איז געפֿאַלן כּמעט אויף אַ העלפֿט.

אויך אין דער טאַבעלע VII, פֿונקט ווי אין דער טאַבעלע VI, האָבן די פֿאַליאַקן געהאָט בײַ אַלע שטעט אַ פּלוס. יידן האָבן געהאָט בײַ 6 שטעט אַ מינוס; בײַ 1 שטאָט (קאַליש) אַ צווואַקס: פֿון 31.1% אין 1897 ביז 35.0% אין 1931; און בײַ 1 שטאָט איז דער צושטאַנד געבליבן בערך דער זעלביקער — אין קעלץ האָבן יידן געהאָט אין 1897 — 30.4% און אין 1931 — 31.0%.

ס׳איז אַבער גרינג צו זען אין דער טאַבעלע VII, אַז פֿון 1921 ביז 1931 איז דער פּראָצענט יידן געפֿאַלן אין 7 שטעט פֿון 8, און אַ סך אינטענסיוואַר אײַדער פֿון 1897 (1900) ביז 1921; נאָר אין 1 שטאָט (קאַליש) איז דער פּראָצענט יידן פֿאַר די דאָזיקע צען יאָר געבליבן סטאַביל.

גייען מיר אַריבער צו טאַבעלע VIII, וואָס זי גיט אונדז די יידישע באַפֿעלקערונג און איר פּראָצענט לגבי דער גאַנצער באַפֿעלקערונג אין 31 שטעט מיט אַ צאָל אײַנווינערס פֿון 20 ביז 50 טויזנט.

אין 1897 האָבן יידן געהאָט אין די דאָזיקע 31 שטעט 48.5%, און דאָס איז געווען אַ גאַנץ היפּשע רעלאַטיווע מערהייט, ווײַל פֿאַליאַקן האָבן געהאָט נאָר 33.3% און אַלע איבעריקע נאָר 18.2%. אין 1931 האָבן שוין יידן געהאָט אין די דאָזיקע 31 שטעט נאָר 37.6% און פֿאַליאַקן שוין 49.8%.

העכער אַ העלפֿט האָבן יידן געהאָט אין די דאָזיקע 31 שטעט:

1897	(1900)	אין 14 פֿונקטן
1921		אין 10 פֿונקטן
1931		אין 2 פֿונקטן

פֿון אַלע 50 שטעט מיט מער פֿון 20,000 אײַנווינערס האָבן יידן אַן אַבסאָלוטע מערהייט: 1897 אין 16 און 1931 נאָר אין 2. חוץ די 16 שטעט, אין וועלכע

[12] *Памятная книга Гродненской губерніи*, 1897, 10-11.

כע יידן האָבן געהאַט אין 1897 (1900) אַן אַבסאָלוטע מערהייט, האָבן זיי נאָך דעמאָלט געהאַט אַ רעלאַטיווע מערהייט אין 6 שטעט, האָבנדיק אויף אַזאָ אופֿן אין 22 פֿונקטן פֿון 50 אַ וועלכע ס׳איז מערהייט. אין 1931 האָבן יידן געהאַט אַ מערהייט נאָר אין 10 פֿונקטן פֿון 50, אָבער אַן אַבסאָלוטע מערהייט נאָר אין 2 פֿונקטן און אין 8 נאָר אַ רעלאַטיווע מערהייט.

ביידע שטעט, אין וועלכע יידן האָבן געהאַט אין 1931 אַן אַבסאָלוטע מערהייט, ליגן אין די ניט־פוילישע ראַיאָנען. אין פינסק (ווייסרוסישער ראַיאָן) האָבן יידן געהאַט אַפֿילו אין 1931 העכער 63 פּראָצענט; אין 1897 האָבן זיי אין דער דאָזיקער שטאָט געהאַט 74.2%. די צווייטע שטאָט מיט אַ יידישער מערהייט אין 1931 איז געווען ראָווגע (אוקראַינישער ראַיאָן), וווּ יידן האָבן געהאַט 56.0%; אָבער אין 1897 איז דער פּראָצענט יידן דאָרט געווען 69.4.

פֿון די 50 פֿונקטן פֿון אַלע דריי טאַבעלעס האָבן יידן געהאַט מער ווי אַ דריטל פֿון דער באַפֿעלקערונג:

1897 אין 32 פֿונקטן
1931 אין 25 פֿונקטן

העכער 40 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג האָבן יידן געהאַט אין 16 פֿונקטן פֿון 50 מיט העכער 20,000 אינוווינערס. 11 פֿון די דאָזיקע 16 פֿונקטן מיט מער פֿון 40 פּראָצענט יידן ליגן אין אוקראַינישן אָדער ווייסרוסישן ראַיאָן און 5 אין פוילישן ראַיאָן.

מיר האָבן זיך ווייניק אָפּגעשטעלט אויף די אוקראַינער און ווייסרוסן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג, ווייל זייער אַנטייל איז זייער קליין און ער איז קלאָר פֿון דעם רעשט, וואָס בליבט נאָך די פּאָליאַקן מיט יידן. אויב בנוגע די ווייסרוסן איז דאָס בילד אויף אַזאָ אופֿן געגנוג קלאָר, קאָן מען דאָס זעלביקע ניט זאָגן וועגן די אוקראַינער, וואָס זיי האָבן אין די גאָר לעצטע יאָרן היפּש פֿראָגרעסירט אינעם וווקס פֿון זייער שטאָטישער באַפֿעלקערונג, בפֿרט אין די גרויסע שטעט פֿון מיזרח־גאַליציע. אין וואַלינער וואָיעוואָדשאַפֿט וועלכע האָט אַלע געהערט צו רוסלאַנד און וווּ די אוקראַינישע נאַציאָנאַלע און קאָאָפּעראַטיווע באַוועגונג איז געווען גאָר שוואַך איז די לאָגע גינציקער פֿאַר די פּאָליאַקן און יידן.

לאָמיר ערשט זען, ווי אַזוי ס׳איז געגאַנגען די אַנטוויקלונג אין מיזרח־גאַליציע, אינעם געוועזענעם טייל פֿון עסטרייך. מיר צעטיילן די דאָרטיקע שטאָטישע באַפֿעלקערונג אויף צוויי טיפּן: 1) שטעט מיט העכער 50 טויזנט אינוווינערס (לעמבערג, סטאַניסלאָוו און פּרעמיסלע) און 2) אַלע אַנדערע שטעט.

צווישן 100 שטאָטישע אינוווינערס זינען געווען פֿון יעדער נאַציאָנאַלער גרופּע:

פֿאַלק	אין די גרויסע שטעט			אין אַלע איבעריקע שטעט		
	1921	1931	+ —	1921	1931	+ —
יידן	37.2	33.5	— 9.9	39.0	34.0	—12.8
פּאָליאַקן	47.7	48.4	+ 1.5	35.4	38.7	+ 9.3
אוקראַיִנער	13.5	16.3	+20.7	25.2	26.5	+ 5.1

יידן האָבן פֿאַרלוירן אין זייער וואָג אין ביידע טיפּן שטעט. פּאָליאַקן און אוקראַיִנער האָבן געוואָלט דעם יידישן אָנווער, אָבער זייער פֿאַרשיידן אין די פֿאַרשיידענע קאָטעגאָריעס שטעט. די אוקראַיִנער האָבן געהאַט דעם גרעסטן געווינס אין די דרײַ גרויסע שטעט — זייער אָנטייל איז געוואָקסן אויף אַ גאַנץ פֿינפֿטל. פּאָליאַקן האָבן דאָ געהאַט גאָר אַ נישטיקן געווינס, 1½ פּראָצענט. יידן האָבן פֿאַרלוירן כמעט אַ צענטל פֿון זייער וואָג אין די דאָזיקע גרעסטע שטעט פֿון מיזרח־גאַליציע. אין די קלענערע שטעט האָבן ווידער יידן פֿאַרלוירן אין וואָג און נאָך מער ווי אין די גרויסע שטעט — זיי האָבן פֿאַרלוירן אַ גאַנץ אָכטל פֿון זייער אָנטייל. פּאָליאַקן האָבן זיך פֿאַרגרעסערט אין וואָג כמעט אויף 10 פּראָצענט און אוקראַיִנער נאָר אויף 5 פּראָצענט.

די דאָזיקע טאַבעלע איז אָבער אינטערעסאַנט נאָך אין אַן אַנדער פּרט. מיר זעען פֿון איר, אַז אין די קלענערע שטעט מאַכן שוין די אוקראַיִנער אויס מער פֿון אַ פֿערטל פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. זיי האָבן שוין באַלד אַנגעאָגט דעם פּראָצענט יידן. און נאָך איין זאַך איז דאָ קלאָר: אויב אין די דרײַ גרויסע שטעט שטייען די פּאָליאַקן גאַנץ נאָענט צו אַ העלפֿט, איז אין די קלענערע שטעט די נאָציאָנאַלע פֿאַרטיילונג אַזאַ, אַז קיין שום גרופּע קאָן ניט אָן דער שטיצע פֿון אַ צווייטער גרופּע האָבן אַ מערהייט.

מיר האָבן ביז איצט באַהאַנדלט דעם אָנטייל פֿון יידן אין שטעט מיט ניט וויניקער פֿון 20,000 אײַנוווינערס. אַזעלכע פּונקטן זײַנען געווען אין גאַנץ פּוילן ניט מער פֿון 50. מיר האָבן פֿריער אָנגעוויזן, אַז אין די דאָזיקע 50 פּונקטן האָבן אין 1931 געלעבט העכער אַ העלפֿט פֿון דער גאַנצער שטאָטישער באַפֿעלקערונג און אַרום 60 פּראָצענט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג. פֿאַר די דאָזיקע 50 שטעט האָבן מיר געהאַט פֿאַרגלײַכן פֿאַר די ערשטע דרײַ צענדליגער יאָר פֿון 20סטן יאָרהונדערט. אָבער אָפּילו אין 1931 האָבן נאָך געלעבט ביז 40 פּראָצענט יידן אין שטעט מיט וויניקער פֿון 20,000 אײַנוווינערס. אין 19טן יאָרהונדערט איז דער פּראָצענט יידן אין די קלײַנע שטעט געווען נאָך העכער. חוץ דעם האָבן יידן גראָד אין אַ סך קלײַנע שטאָטישע פּונקטן אויסגעמאַכט גאָר אַ הויכן פּראָצענט. ס׳וועט לכן זײַן ביז גאָר אינטערעסאַנט צו וואַרפֿן אַ בליק אויף דער פֿאַרטיילונג פֿון אַלע שטאָטישע פּונקטן לויט דער גרייס פֿון יידישן פּראָצענט אין זיי און דערבײַ פֿאַר אַ לענגערן פּעריאָד.

טאַבעלע XI (ז׳ 27) גיט אונדז די פֿאַרטיילונג פֿון קרוב 200 שטאָטישע פּונקטן לויט דעם פּראָצענט יידן אין זיי און פֿאַר כמעט גאַנצע 100 יאָר. די דאָזיקע טאַבעלע איז שייך צום אַמאָליקן קאָנגרעס־פּוילן. די דאָטעס פֿאַרן יאָר

1897 זײַנען ניט קיין פֿולע און מיר האָבן זיי געבראַכט אין דער טאַבעלע נאָר צוליב די רעלאַטיוו צאָלן וואָס פֿאַרדינען אַ געוויסן אינטערעס.

פֿון דער דאָזיקער טאַבעלע זעען מיר, אַז אין אַמאָליקן קאָנגרעס־פוילן זײַנען געווען שטאָטישע פונקטן מיט אַ יידישער מערהייט:

1827	..... 33.4%	פֿון אַלע פונקטן
1857	..... 48.6%	— „ —
1897	..... 51.8%	— „ —
1921	..... 29.6%	— „ —

דער וווקס פֿון שטאָטישע פונקטן מיט אַ יידישער מערהייט האָט הייסט עס אָנגעהאַלטן ביזן סאַמע סוף פֿון 19טן יאָרהונדערט; פֿון אַ דריטל פונקטן מיט אַ יידישער מערהייט אין 1827 זײַנען מיר דערגאַנגען ביז העכער אַ העלפֿט מיט אַ יידישער מערהייט אין 1897. אָבער אַפֿילו אין 1857 איז שוין געווען אַ יידישע מערהייט כמעט אין אַ העלפֿט פֿון אַלע שטאָטישע פונקטן — אין 88 פונקטן פֿון 181. אין 20סטן י״ה הייבט זיך אָן די ירידה פֿון דער וואָג פֿון יידן אין די שטאָטישע פונקטן פֿונעם אַמאָליקן קאָנגרעס־פוילן, און אין 1921 האָבן שוין יידן געהאַט אַ מערהייט נאָר אין 29.6% פֿון אַלע שטאָטישע פונקטן: פֿון 196 שטאָטישע פונקטן האָבן יידן געהאַט אַ מערהייט נאָר אין 58. מען קאָן אָבער זאָגן פֿאַרקערט אויך: פֿון 196 שטאָטישע פונקטן האָבן יידן אין 1921 נאָך אַלץ געהאַט אָן אַבסאָלוטע מערהייט אין 58.

פונקטן מיט 30 ביז 50 פּראָצענט יידן, הייסט עס מיט אַ היפֿשער יידישער מינאָריטעט, זײַנען געווען:

1827	.....	29.5%
1857	.....	27.6%
1921	.....	46.4%

די צאָל פונקטן מיט אַ היפֿשער יידישער מינאָריטעט האָט זיך שטאַרק פֿאַרגרעסערט — אויפֿן חשבון פֿון די שטאָטישע פונקטן מיט אַ יידישער מערהייט.

טאַבעלע X גיט אונדז ענלעכע דאַטעס פֿאַר 125 שטאָטישע פונקטן אין גאַליציע. מיר האָבן דאָ, צום באַדויערן, דאַטעס נאָר פֿון 1880 — פֿון דער תקופֿה וועו דער צושטראָם פֿון ניט־יידישער באַפֿעלקערונג אין די שטעט יאָגט אַריבער דעם יידישן צופֿלוס פֿון די דערפֿער און דער פּראָצענט יידן האָלט אין פֿאַלן. פונקטן מיט אַ יידישער מערהייט זײַנען געווען אין גאַליציע:

1880	..... 44.0%	פֿון אַלע 125 שטאָטישע פונקטן
1900	..... 27.2%	— „ —
1921	..... 21.6%	— „ —

פֿון 55 פונקטן מיט אַ יידישער מערהייט אין 1880 זײַנען געבליבן נאָר 27 אין 1921. פונקטן מיט אַ פּראָצענט יידן פֿון 30 ביז 50, הייסט עס מיט אַ היפֿשער מינאָריטעט, זײַנען געווען אין גאַליציע: אין 1880 — 49; אין 1900 — 67 און אין 1921 — 63.

אין אלגעמיין קאן מען מאכן אזא אויספיר. די טענדענץ פירט צו אן אלץ קלענערער צאל שטאטישע פונקטן מיט א יידישער מערהייט, אבער אין 1921 איז נאך געווען א היפשע מאסע פונקטן מיט א יידישער מערהייט און שוין גאר א גרויסע צאל שטאטישע פונקטן מיט העכער א דריטל יידן.

*

מיר האבן די גאנצע צייט אפערירט מיט דאטעס ווי גרייכן ניט ווייטער פון 1931 — פון דער לעצטער פוילישער פאלקסציילונג. אבער גראד אין די לעצטע יארן ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה האבן די פאליאקן שטארק פאר־גרעסערט זייער אנטייל אין דער שטאטישער באפעלקערונג, גאנץ באזונדער אין די פערפעריע־ראיאנען. מיר פארמאגן ניט כמעט קיין דאטעס פאר דער צייט פון נאך 1931. אבער דאס ביסל ציפער וואס מיר ברענגען אין די טאבע־לעס XI און XII (ז' 28) וועגן א קלייניער צאל פונקטן פון וואלינער וואיעוואד־שאפט גיבן א בילד וואס איז געוויס ניט קיין אויסנאם.

טאבעלע XI ברענגט די ציפער וועגן 9 שטעט פאר דרי צייטפונקטן: 1921, 1931 און 1937.

אין די דאזיקע 9 פונקטן פון וואלינער וואיעוואדשאפט האבן יידן באטראפן:

1921	59.2
1931	48.2
1937	39.3

דאס דאזיקע קאטאסטראפאלע פאלן פון פראצענט יידן האט זיך אבער ניט געגומען פון דעם, וואס יידן האבן אויסגעוואנדערט אדער זיינען אויסגעשטארבן פון עפידעמיעס. פארקערט, די אבסאלוטע צאל יידן האט געהאלטן אין וואקסן, אבער פארלאנגזאם איז געגאנגען אזוי גרויסער צושטראם פון ניט־יידישע עלע־מענטן, אז דער יידישער צופלוס איז בטל בששים געווארן און דער אנטייל פון יידן איז שטארק געפאלן.

נעמען מיר דעם שטאנד פון 1921 פאר 100, איז די לאגע אין 1931 געווען אזא:

בײַ יידן	120.8
בײַ ניט־יידן	187.9

הייסט עס דער צושטראם פון ניט־יידישע עלעמענטן איז געווען העכער 4 מאל שטארקער פון יידישן.

נעמען מיר דאס יאר 1931 פאר 100, וועלן מיר באקומען דעם שטאנד פאר 1937 אזוי:

בײַ יידן	100.4
בײַ ניט־יידן	144.4

הייסט עס דער יידישער צוואקס האט זיך אפגעשטעלט. דער ניט־יידישער אנטייל איז ווייטער געוואקסן, און ניט אין קיין קלענערן טעמפ ווי אין די ערשטע צען יאר.

וועל זיינען אַבער געווען די דאָזיקע ניט־יידן וועלכע האָבן געשטראָמט אין די שטעט פון וואַלינער וואיעוואָדשאַפט? טאַבעלע XII גיט אונדז גאָר אַ קלאָרע תשובה אויף דער דאָזיקער וויכטיקער פראַגע. פון דער דאָזיקער טאַבעלע זעען מיר, אַז דער אינדעקס האָט באַטראָפן אין 1937 (1921 גלייך 100):

בײַ יידן 123.9
בײַ פּאָליאַקן 455.3
בײַ אַנדערע (אוקראַיִנער) 169.5

הייסט עס דער צושטראָם אין שטאָט איז געווען בײַ פּאָליאַקן 5 מאָל שטאַרקער ווי בײַ אוקראַיִנער און כּמעט 15 מאָל שטאַרקער ווי בײַ יידן. און ס׳איז גאָר קיין ספֿק ניט, אַז דאָס איז געווען אַ צושטראָם פון פּאָליאַקן פון פּוילישן ראַיאָן, בעת די יידישע און אוקראַיִנישע באַפֿעלקערונג איז געוואָקסן אויפֿן חשבון פון צושטראָם פון די אַרומיקע דערפֿער און שטעטלעך פון וואָלי־ נער וואיעוואָדשאַפֿט גופֿא.

ביז גאָר אינטערעסאַנט זיינען די דאַטעס פון עטלעכע איינצלנע שטעט. אַזוי האָבן יידן באַטראָפֿן אין לוּיצק:

1897 ..... 72.1
1921 ..... 70.2
1931 ..... 48.9
1937 ..... 39.0

די דאָזיקע ציפֿער פֿאַרלאַנגען ניט קיין פּירושים — זיי ריידן פֿאַר זיך אַליין. אָבער זייער לשון וועט ווערן נאָך קלאָרער און וואָגיקער, אויב מיר וועלן פֿעסטשטעלן דעם פּראָצענט פּאָליאַקן אין דער דאָזיקער שטאָט וועלכע לויגט אין אַ וואיעוואָדשאַפֿט, וווּ אוקראַיִנער באַטרעפֿן העכער 70 פּראָצענט. דער פּראָצענט פּאָליאַקן אין לוּיצק איז געווען:

1897 ..... 9.8
1921 ..... 15.7
1931 ..... 38.0
1937 ..... 41.0

הייסט עס בשעת ווען דער יידישער אָנטייל איז געפֿאַלן כּמעט אויף אַ העלפֿט, האָט זיך דער אָנטייל פון פּאָליאַקן פֿאַרגרעסערט מער ווי פֿיר מאָל. און דאָס אינטערעסאַנטסטע דערבײַ איז דאָס, וואָס ווען מען לייגט צונויף דעם פּראָצענט יידן מיטן פּראָצענט פּאָליאַקן אין די צווייַ עקסטע צייטפונקטן — אין 1897 און אין 1937 — באַקומט מען כּמעט די זעלביקע צאָל: 81.9 אין 1897 און 80.0 אין 1937. דער דריטער צד, דער אוקראַיִנישער, האָט געווּנען גאָר אַ פּאָר פּראָצענט, ווייל ניט דאָ איז געגאַנגען דער קאַמף. געווען איז אַ פֿאָר־ מעסט צווישן יידן און פּאָליאַקן, און די לעצטע האָבן געזיגט. מען מוז צוגעבן, אַז לוּיצק איז אַ וואיעוואָדישע שטאָט, און אַ וואיעוואָדישע שטאָט מיינט אַ קאָנצענטראַציע פון באַאַמטע, פון לִיבעראַלע פּראָפֿעסיעס און אויך פון האַנדל.

נאָך אינטערעסאַנטער זײַנען די אַבסאָלוטע צאָלן פון יידן אין לוּיצק — פון 1921 ביז 1931 אַ צוקום פון 2,506 יידישע נפֿשות; פון 1931 ביז 1937 שוין אַן אַנוועזנדע פון 1,486 יידישע נפֿשות, הגם אין די זעלבֿיקע לעצטע זעקס יאָר זײַנען בכלל צוגעקומען 6,647 נפֿשות. דאָס דערקלערט זיך דערמיט, וואָס אין דער ערשטער סטאַדיע איז די פּויליִשע צוואַנדערונג באַשטאַנען דער עיקר פון באַאַמטע און אינטעליגענץ. בײַ דער דאָזיקער פֿאַרגרעסערונג פון דער ניט־יידישער באַפֿעלקערונג איז צוגעקומען פּרנסה אויך פֿאַר יידן. אָבער ווי באַלד נאָר די ערשטע גרופּע צוואַנדערערס האָט זיך פֿאַרפֿעסטיקט און פֿאַרווארצלט אין שטאָט, איז געקומען די צווייטע כוואַליע פּויליִשע צוואַנדערערס — שוין העגדלערס און בעלי־מלאָכות, קאָנקורענטן פון יידן. און דעמאָלט האָט שוין די אַבסאָלוטע צאָל יידן געזומען פֿאַלן, כאָטש צו דער זעלבֿיקער צײַט איז די שטאָט געוואַקסן.

ביבליאָגראַפֿיע:

לעשצינסקי, יעקב. דאָס אידישע פֿאָלק אין ציפֿערן. כלל־פֿערלאָג. בערלין 1922.

לעשצינסקי, יעקב. „די אַנטוויקלונג פון יידישן פֿאָלק פֿאַר די לעצטע 100 יאָר". שריפֿטן פֿאַר עקאָנאָמיק און סטאַטיסטיק, יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, באַנד I. בערלין 1928.

לינדער, מנחם. „די נאַציאָנאַלע סטרוקטור פון די שטעט אין פוילן". יידישע עקאָנאָמיק. 1938, נומער 1-2.

רובשטיין, בן־ציון. גאַליציע און איר באַפֿעלקערונג. וואַרשע 1923.

Nossig, Alfred. *Materialien zur Statistik des jüdischen Stammes.* Wien 1887.

Rosenfeld, Dr. Max. *Die polnische Judenfrage.* R. Loewit Verlag, Wien-Berlin 1918.

Schimmer, Gustav. *Statistik des Judentums.* Wien 1873.

Thon, Dr. Jacob. *Die Juden in Oesterreich.* Bureau für Statistik der Juden. Berlin 1909.

Wolf, Dr. Gerson. *Die Juden.* Wien v. Teschen 1883.

Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums. 1851—1870.

Oesterreichische Statistik. LXIII—LXVI. Ergebnisse der Volkszählung 1900—Wien.

Oesterreichische Statistik, N. F. H. 1-3. Ergebnisse der Volkszählung 1910—Wien.

Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden. Berlin 1905—1927.

Buzek, Prof. Dr. Józef. *Pogląd na wzrost ludności ziem polskich w wieku 19-tym.* Kraków 1915.

Krysiński, Dr. Alfons. *Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931.* Warszawa 1933.

Wasiutyński, Bohdan. *Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX.* Warszawa 1930.

Concise Statistical Yearbook of Poland 1938. Warsaw 1938.

Drugi powszechny spis ludności z dn. 9. XII. 1931 R. Statystyka Polski, Seria C: Zeszyt 62, Warszawa 1937. Zeszyt 94a, Warszawa 1938.

Mały Rocznik Statystyczny 1935.

Skorowidz gmin Rzeczpospolitej Polskiej. Statystyka Polski, Seria B: Zeszyt 8. Warszawa 1933.

Wiadomości Statystyczne 1932—1936.

Statystyka Polski: Spis ludności Rzeczpospolitej Polskiej. Warszawa 1926—1928.

Бруцкусъ, Б. Д. *Статистика еврейского населенія.* СПБ. 1909.

Гессен, Юлий. *История еврейского народа в Россіи.* Ленинград 1922.

Загшевскій, А. *Польша. Статистически-этнографическій очеркъ.* Кіевъ 1916.

Первая всеобщая перепись населенія Россійской Имперіи. СПБ. 1897.

Русскій Еврей. СПБ. 1879—1884.

Статистическій Временникъ Россійской Имперіи. СПБ. 1866.

Труды Варшавскаго Статистическаго Комитета. Тт. XXXIII, XXXIV, XXXVIII.

Восходъ. СПБ. 1881—1900.

Еврейская Энциклопедія. СПБ. Тт. I—XVI.

Еврейское населеніе по даннымъ 1897 г. и по новѣйшимъ источникамъ. Петроградъ 1917.

נייע מאַטעריאַלן וועגן אַלטאַראַסן און זיין קאָלאָניזיר־פלאַן

פֿון ז. שיקאָווסקי

וועגן יעקבֿ יצחק אַלטאַראַסן (1786—1873) פֿון מאַרסעל און זיין נסיעה קיין פּעטערבורג און וואַרשע אין 1846 מיטן ציל צו קאָלאָניזירן רוסיש־פּוילישע יידן אין דער פֿראַנצייזישער קאָלאָניע אַלזשיר האָט מען שוין היפּש געשריבן.[1] די אַלע ביז איצט שוין פֿאַרפֿנטלעכטע מאַטעריאַלן וועגן אים וועלן בקיצור איבערגעגעבן אין דער אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע (ב׳ 3, ז׳ 197) בזה הלשון:

„מחמת די טרויעריקע ידיעות וועגן דער לאַגע פֿון יידן אין רוסלאַנד, איז בני א׳ אויפֿגעקומען דער פּלאַן צו קאָלאָניזירן א טייל פֿון זיי אין אַלזשיר. לויט די בריוו פֿון אָדם הפּחן לעבענזאָן און דעם וויכטיקן פּלי־טוער ראָזענטאַל (פֿאַרפֿנטלעכט אין „רבֿיר״, ווילנע 1864), זאָל א׳ האָבן באַקומען א קאָנצעסיע פֿון דער פֿראַנצייזישער רעגירונג צו באַזעצן אויף ערד אין אַלזשיר 40,000 יידישע משפּחות. די ברידער ראָטשילד זאָלן האָבן צוגעזאָגט פֿינאַנציעל צו אונטערשטיצן דעם פּלאַן. מיט רע־קאָמענדאַציעס פֿון פֿראַנצייזישן אויסערן־מיניסטער גיזאָ לאָזט א׳ זיך אין 1846 קיין פּעטערבורג. וועגן די פֿאַרהאַנדלונגען, וואָס ער האָט דאָרט געפֿירט מיט די רעגירונגס־קרייזן, זיינען פֿאַראַן סותרדיקע ידיעות: לויט א קאָרעספּאָנדענץ פֿון וואַרשע אין דער צייטונג *Orient* (סעפּטעמבער 1846), זיינען די רוסישע מיניסטאָרן ניט מסכּים געווען צו געבן יידן דאָס רעכט צו עמיגרירן פֿון רוסלאַנד. לויט די אַרכיוו־מאַטעריאַלן וואָס י. העסען האָט אויפֿגעוויזן אין פּעטערבורג, האָט ניקא־לַי דער ערשטער, „האָלטנדיק אפֿשר פֿאַר נוצלעך, אז א טייל יידן זאָל עמיגרירן קיין אויסלאַנד״, איבערגעגעבן דעם מיניסטער פֿראַווסקי צו אונטערהאַנדלען מיט א׳ן. דער מיניסטער האָט א׳ן, וואָס האָט געווואָלט זיך באַקענען מיט דער לאַגע פֿון די יידן אויף דער ערטער, גע־

---

[1] דביר, ווילנע 1864, חלק שני, 116—127. — לקט מאמרים (בימלאַגע צום המליץ פֿון 1889, ז׳ 83—86). — ש. גינזבורג, „אַלטאַראַס, דער פֿאַרגעסענער פֿון באַראַן הירש״ (די צוקונפֿט, יאַנואַר 1925, ז׳ 66—71). — ש. גינזבורג, היסטאָרישע ווערק, ב׳ II, ז׳ 203—219. — יעקבֿ לעשצינסקי, די אַנהייבן פֿון דער עמיגראַציע און קאָלאָניזאַציע בני יידן אין 19טן יאָרהונדערט, בערלין, 1929, ז׳ 32—37. — ד״ר ב. ווינריב, „דאָקומענטן וועגן יידן אין פּוילן אין די 40ער—50ער יאָרן״. היסטאָרישע שריפֿטן פֿון ייוואָ, ב׳ 2, ז׳ 650—652. דער זעלביקער מאַטעריאַל וויי אין *REJ* (זע וויטער). — אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, ב׳ 3 (פּאַריז 1936), ז׳ 196—197. — אוצר ישראל, חלק שני, ז׳ 75.

Allgemeine Zeitung des Judentums, 1846, p. 479. — *Orient*, 1846, p. 330. — *Восходъ*, 1897, XI, p. 80—94. — *Еврейская Энциклопедія*, II, 20. — *Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle*, 1898, No. 23.

דער זעלביקער מאַטעריאַל וויי אין „וואָסכאָד״.

Dubnow, *Die neuste Geschichte des jüdischen Volkes*, II, 206. — Weinryb, "Quel fut le but du voyage d'Altaras en Russie". *REJ*, 1933, pp. 172—178. — *Jewish Encycl.*, vol. I, p. 469. — *Encycl. Judaica*, vol. II, p. 499.

געבן אַ בריוו צום שטאַטהאַלטער פֿון פּוילן, פֿירשט פּאַסקעוויטש. סײַ אין פּעטערבורג, סײַ אין וואַרשע איז אַ׳ ניט געקומען אין בעריונג מיט די יִידישע געזעלשאַפֿטלעכע קרײַזן וואָס האָבן געלייגט גרויסע האָפֿענונגען אויף זײַן שליחות. נאָר דעם ווי אַ׳ האָט זיך צוריקגעקערט קיין פֿראַנקרײַך איז פֿון דאָזיקן פּראָיעקט מער קיין רייד ניט געווען. געוויסע סיבות, פֿאַר וואָס דער פּלאַן איז בטל געוואָרן, זײַנען אומבאַקאַנט".

דאָס איצטיקע אַרטיקל איז ניט אויסן איבערצודערציילן באַקאַנטע פּרטים, נאָר איבערצוגעבן אַ ריי נײַע פֿאַקטן לויט פֿראַנצייזישע מקורים, געדרוקטע און אַרכיוואַלע. אין די ביזאיצטיקע אַרבעטן וועגן אַלטאַראַסעס קאָלאָניזירפּלאַן איז אויסגעפֿאָרשט געוואָרן בעיקר אַלטאַראַסעס נסיעה אין רוסלאַנד, דער אײַנדרוק וואָס עס האָט געמאַכט זײַן קומען אַהין. עס איז אָבער ביז איצט לגמרי ניט באַירט געוואָרן די פֿראַנצייזישע זײַט פֿון דעם ענין, וואָס איז ביז גאָר כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער דעמאָלטיקער לאָגע פֿון פֿראַנצייזישן און אַלזשירער יידנטום. ניט נאָר וואָס עס זײַנען ביז איצט ניט אויפֿגעזוכט געוואָרן די פֿראַנצייזישע אַרכיוו־דאָקומענטן וועגן אַלטאַראַסעס נסיעה, נאָר אָפֿילו די שוין געדרוקטע מאַטעריאַלן זײַנען ניט אַלע אויסגענוצט געוואָרן, ווי אַ שטייגער דער גאָר וויכטיקער נעקראָלאָג וואָס דער אַוויניאָנער רב בנימין מאָסע (Benjamin Mossé, 1832—1892), מחבר פֿון אַ שפּאָר ביסל ביכער, האָט אָפּגעדרוקט נאָך אַלטאַראַסעס טויט אין 1873.[2] דער מחבר פֿון דעם נעקראָלאָג איז געווען אַלטאַראַסעס אַ נאָענטער פֿרײַנד, און געדרוקט איז דער אַרטיקל געוען אין דער יִידיש־פֿראַנצייזישער צײַטשריפֿט פֿון אַוויניאָן La Famille de Jacob, אַרויסגעגעבן פֿון ב. מאָסע, צו וועלכער זשאָק יצחק אַלטאַראַס איז געשטאַנען נאָענט במשך פֿון לאַנגע יאָרן. די צײַטשריפֿט איז געלייענט געוואָרן בעיקר אין קרײַז פֿון דער מאָרסעלער קאָנסיסטאָריע, וואָס איר פּאָרזיצער איז געווען אַלטאַראַס. די פּרטים וואָס ווערן געבראַכט אין דעם נעקראָלאָג זײַנען דעריבער באַזונדער אינטערעסאַנט. אַ גאַנצע ריי וויכטיקע אָפּקלאַנגען וועגן אַלטאַראַסעס קאָלאָניזירפּלאַן געפֿינען זיך נאָך אין אַנדערע פֿראַנצייזישיִידישע צײַטשריפֿטן אין פֿראַנקרײַך און אַלזשיר. אין אַרכיוו פֿון פֿראַנצייזישן אויסערן־מיניסטעריום געפֿינען זיך אַ פּאָר באַזונדערע דאָקומענטן וועגן דעם ענין, אָבער מען וויל זיי דער עפֿנטלעכקייט ניט איבערגעבן. מער מזל האָבן מיר געהאַט אין פֿראַנצייזישן נאַציאָנאַלן אַרכיוו (Archives Nationales), וווּ מיר האָבן געפֿונען 4 דאָקומענטן וועגן אַלטאַראַסעס קאָלאָניזירפּלאַן: אַ קאָרעספּאָנדענץ וועגן דעם ענין צווישן פֿראַנצייזישן אויסערן־מיניסטעריום און דעם קריגס־מיניסטעריום וואָס האָט געהאַט די גאַנצע ממשלה אין דער קאָלאָניע אַלזשיר.

די דאָזיקע קאָרעספּאָנדענץ וואָס מיר ברענגען אין אָריגינאַל צום סוף אַרטיקל באַשטייט פֿון:

---

[2] Benjamin Mossé, "Altaras". *La Famille de Jacob*, Avignon 1873, p. 97 sq.

אַ בריוו פֿון אויסערן־מיניסטעריום צום קריגס־מיניסטעריום פֿון 27טן מײַ 1846 (דאָקומענט I) וועגן אַלטאַראַסעס אַ וועגדונג אים מיטצוגעבן אַ רעקאָמענדאַציע צו דער פֿראַנצייזישער דיפּלאָמאַטישער פֿאַרשטייערשאַפֿט אין רוסלאַנד.

בעת דער בריוו איז אַנגעקומען אין קריגס־מיניסטעריום, האָט דער קריגס־מיניסטער צוגעשריבן דעם 28טן מײַ 1846 זײַנע אַ וויכטיקע הערה וועגן אַלטאַראַסעס פּלאַן (דאָקומענט II).

וויַטער האָבן מיר געפֿונען די שוואַרצשריפֿט פֿון אַן ענטפֿער פֿון קריגס־מיניסטעריום, דאַטירט פֿון 19טן יוני 1846 (דאָקומענט III).

אַ בריוו פֿון אויסערן־מיניסטעריום פֿון 26טן סעפּטעמבער 1846 (דאָקומענט IV) און די שוואַרצשריפֿט פֿון אַן ענטפֿער פֿון קריגס־מיניסטעריום דאַטירט פֿון 8טן אָקטאָבער 1846 (דאָקומענט V).

עס איז קלאָר, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט דער טעקע וועגן ענין אַלטאַראַס פֿון דעם אַרכיוו פֿון קריגס־מיניסטעריום; אויבער עפּעס אַ סיבה איז זי אויבערגעשיקט געוואָרן אין מיניסטעריום פֿאַר אמונות וואָס האָט זיך אויך פֿאַרנומען מיט די אַלושירער יידן. שפּעטער איז דאָס צוזאַמען מיט אַלע אַרכיוון פֿון דעם אמונות־מיניסטעריום אַריבער אין פֿראַנצייזישן נאַציאָנאַלן אַרכיוו, וווּ די טעקע מיט די 4 דאָקומענטן געפֿינט זיך אונטערן נומער F[19]11146.

דער פּלאַן צו קאָלאָניזירן רוסישע יידן אין אַלושיר איז אויפֿגעקומען בײַ אַלטאַראַסן נאָך אַיידער ער איז אין 1846 געפֿאָרן קיין פּעטערבורג צו פֿירן אונטערהאַנדלונגען מיט דער רוסישער רעגירונג. אין אַ באַמערקונג וואָס געפֿינט זיך אין דער ערשטער רעדאַקציע פֿון בריוו פֿון פֿראַנצייזישן קריגס־מיניסטעריום צום אויסערן־מיניסטעריום (19טער יוני 1846) ווערט דערציילט, אַז נאָך מיט צוויי יאָר פֿריִער, ד״ה אין 1844, האָט אַלאַטאַראַס דערציילט אין קריגס־מיניסטעריום וועגן דעם, אַז אין רוסלאַנד געפֿינען זיך יידישע פּויערים. הייסט עס, אַז נאָך אין 1844 האָט אַלטאַראַס געטראַכט וועגן דער מיגלעכקייט צו באַזעצן רוסישע יידן אין אַלושיר.

אין דעם יאָר (1844) זײַנען אין פֿאַרשיידענע פֿירנדיקע קרײַזן פֿון פֿראַנצייזישן יידנטום אויפֿגעקומען פּלענער דורך אויסואַנדערונג און קאָלאָניזאַציע צו ראַטעווען יידן פֿון דער לענדער, וווּ זיי ווערן אונטערדריקט. אַנהייב 1844 האָט זיך אין דער פֿראַנצייזיש־יידישער צײַטשריפֿט „אַרשיוו איזראַעליט״ באַוויזן אַ רוף אָפּצוקויפֿן אין פֿראַנקרײַך אַ שטיק ערד, וווּ עס זאָלן קאָלאָניזירט ווערן יידן. אַ ספּעציעלער קאָמיטעט מיטן נאָמען אייראָפּעישער קאָמיטעט פֿאַר יידישער קאָלאָניזאַציע (Comité Européen de colonization israélite) זאָל זיך פֿאַרנעמען מיטן שאַפֿן אַ פֿאָנד פֿאַר דעם צוועק. אין דעם דאָזיקן אָפּשלאָג פֿון דער רעדאַקציע רעדט זיך גאָרניט וועגן אָרט, וווּ די קאָלאָניזאַציע זאָל דורכגעפֿירט ווערן. עס ווערט בלויז אין פּרינציפּ געזאָגט וועגן דער מיגלעכקייט צו באַטעווען דורך העלפֿן אויסוואַנדערן און באַזעצן אויף ערדאַרבעט די יידן פֿון מערבֿ־אייראָפּע און איטאַליע.[3]

פֿלענער צו העלפֿן די אונטערדריקטע יידן זײַנען אויפֿגעקומען גאַנץ אָפֿט בײַ די מערבֿ־אייראָפּעישע יידן וואָס זײַנען שוין געווען עמאַנציפּירט. אָפֿהענ־

[3] *Archives Israélites*, 1844, pp. 142—143.

גיק פֿון די אַלגעמיינע פּאָליטישע שטימונגען האָט מען געוואָלט ראַטעווען די אונ־
טערדריקטע יידן דורך אויסוואַנדערונג אָדער דורך פֿאַרבעסערן זייער לאָגע
אויפֿן אָרט גופֿא. אַנהייב 40ער יאָרן פֿון 19טן י״ה זײַנען די פּלענער געגאַנגען
אויפֿן וועג פֿון אויסוואַנדערונג און קאָלאָניזאַציע. דער אָפּעלּ פֿון דער רעדאַק־
ציע „אַרשיוו איזראַעליט״ איז אָפּגעדרוקט געוואָרן ווי אַ פּאָסט סקריפּטום צו אַן
אַרטיקל פֿון יאַן טשינסקי (Jan Czyński) וועגן דער לאָגע פֿון יידן אין פּויל־
רוסלאַנד,[4] און דאָס ווײַזט אפֿשר, אַז יאַן טשינסקי איז געשטאַנען נאָענט צו דעם
דאָזיקן פּלאַן.

טשינסקי איז געווען אַן אָנפּירנדיקע פערזענלעכקייט אין די דעמאָקראַטישע
קרײַזן פֿון דער פּויליש־ער עמיגראַציע, און עס איז גוט באַקאַנט, אַז ער און זײַן
פֿרוי (פֿון מיידלשן נאָמען Anastasie Rollin) האָבן כסדר פֿאַרטיידיקט דאָס
פּויליש יידנטום און די פֿראַנצייזישע יידן האָבן דערפֿאַר געשאָנקען טשינסקין
אַ מעדאַל. טשינסקי איז אויך געווען גאָר אַקטיוו אין פֿראַנצייזישן געזעלשאַפֿ־
לעכן לעבן ווי איינער פֿון די אָנפּירנדיקע פערזענלעכקייטן אין דעם קרײַז
תלמידים און אָנהענגערס פֿון שארל פֿוריע (1772—1836). טשינסקי איז גע־
וען שעף־רעדאַקטאָר פֿון Le Nouveau Monde, אַרגאַן פֿון די פֿוריעריסטן, און
האָט אָנגעשריבן עטלעכע פּאָפּולערע בראָשורן וועגן פֿוריעס טעאָריעס.[5] עס
איז בכן ניט אויסגעשלאָסן, אַז טשינסקי איז געווען אַן אָנהענגער פֿון באַזעצן
יידן פֿון מיזרח־אייראָפּע אין דער קאָלאָניע אַלזשיר. אַז ער האָט זיך אַ צײַט
שטאַרק אינטערעסירט מיט אַלזשיר איז באַווּסט; אין 1839 האָט ער אָפּגעדרוקט
אין „לע נווּאָ מאָנד״ אַ סעריע אַרטיקלען, אין וועלכע ער האָט זיך אַרויסגע־
זאָגט פּאָר אַ מאָסן־קאָלאָניזאַציע פֿון איראָפּעער אין אַלזשיר. די אַרטיקלען
זײַנען אַרויס אין אַ בראָשור וואָס האָט געהאַט אַ געוויסן אינפֿלוס אויף אַ צאָל
פּערזענלעכקייטן.[6]

אַלזשיר איז דעמאָלט נאָר וואָס געהאַט אײַנגענומען געוואָרן דורך פֿראַנקרײַך
(אין 1830), און לאָקאַלע מרידות פֿון די אַראַבער זײַנען נאָך געווען אַן אָפּטע
זאַך. מען האָט געזוכט פּלענער, ווי אַזוי צו פֿאַרפּעסטיקן אַלזשיר ווי אַ פֿראַנ־

---

[4] י. טשינסקיס אַרטיקל איז צוזאַמען מיטן קול־קורא וועגן קאָלאָניזאַציע אַרויס אין אַ
באַזונדערער בראָשור, אַרויסגעגעבן פֿון „אַרשיוו איזראַעליט״:
Czynski Jean, *Les Juifs de la Pologne et de la Russie.* Paris 1844. 8 p. (8°).
Impr. Vittershein (Bibliothèque Nationale, Mp. 3956).

[5] עס פֿרעגט זיך, ווי אַזוי עס האָט זיך בײַ טשינסקין געקענט פּאַרן זײַן קאַמף פֿאַר יידישע
רעכט און זײַן אַרבעט בײַ די פֿוריעריסטן וואָס זײַנען דאָך געווען אַנטיסעמיטיש געשטימט.
אין 1848 האָט מאַקע י. טשינסקי באַשולדיקט דעם אַרגאַן פֿון די פֿוריעריסטן Démocratie
pacifique וואָס האָט געדרוקט אָנפֿאַלן אויף יידן, אַז די צײַטונג איז ניט געטרײַ דעם מײַס־
טער (פֿוריע). זע:
J. Czynski, *Réveil d'Israél,* 1848, p. 130.

[6] J. Czynski, *La colonisation militaire sous Bugeaud.* Paris—Alger 1839.
לויט טייל ביבליאָגראַפֿיעס איז דער טיטל:
Colonisation de l'Algérie d'après la théorie de Ch. Fourier.

צייַזישע קאָלאָניע, און פֿיל זײַנען געקומען צום באַשלוס, אַז פֿראַנקרײַך מוז אַרײַנברענגען אַהין אייראָפּעער און זיי דאָרט קאָלאָניזירן. די צאָל אייראָפּעער אין אַלזשיר איז טאַקע געוואַקסן פֿון 7,812 אין 1833 ביז 109,400 אין 1846. 1844 האָבן 15,476 אייראָפּעער אין אַלזשיר זיך פֿאַרנומען מיט ערדאַרבעט. אָבער פֿון די 7,812 אייראָפּעער אין 1833 זײַנען בלויז 3,483 געווען פֿראַנצויזן און פֿון די 109,400 אין 1846 — בלויז 48,274.[7] ממילא איז דאָס ניט געווען גענוג אויף אײַנצוהאָלטן דאָרט פֿראַנקרײַכס השפּעה אָן אַ כסדרדיקער סכנה פֿון אַראַבישער מרידה. עס האָבן זיך אַ שאָט געטאָן אָן אַ צאָל פֿראָיעקטן ווי אַזוי צו קאָלאָניזירן אין אַלזשיר אָפּילו פֿאַרברעכערס; אַנדערע האָבן גערעדט וועגן אינדיאַנער, כינעזער און נעגערס.[8] אָלע האָבן זיך אינטערעסירט מיטן קאָלאָניזירן אַלזשיר: מיליטער־לײַט, די סען־סימאָניסטן, פֿוריעריסטן, גלחים, עמיגראַנטישע קרײַזן.

אויך אין רוסלאַנד האָט מען זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט דעם ענין. 1835 האָט דער רוסישער פּירשט איוואַן סוויאַטאָפּאָלק־מירסקי אָפּגעקויפּט אַ שטיק לאַנד אין אַלזשיר און געפּלאַנט דאָרט צו באַזעצן אָנהענגערס פֿון דער סעקטע אַלטגלויביקע („סטאַראָווירי"). אין 1853 איז סוויאַטאָפּאָלק־מירסקי פֿאַרשיקט געוואָרן, טיילווײַז טאַקע צוליב זײַן פּראָיעקט פֿון רוסישער קאָלאָניזאַציע אין אַלזשיר.[9] דערבײַ איז כאַראַקטעריסטיש די פּאָליטיק פֿון דער רוסישער רעגירונג: בעת זי האָט געוודפֿט דעם פּלאַן צו באַזעצן רוסישע סעקטאַנטן אין אַלזשיר, זאָל זי ניט האָבן (ווי עס זאָגן די

[7] J. Ch. M. Boudin, *Histoire statistique de la colonisation et de la population en Algérie.* Paris 1853, p. 3.

[8] זע וועגן דעם ענין די ביבליאָגראַפֿיע (ליטעראַטור און דאָקומענטן וועגן קאָלאָניזאַציע אין אַלזשיר):
Ch. Taillart, *L'Algérie dans la littérature française...*, Paris 1925, pp. 337—368. — Ministère de la guerre, *L'Afrique française du Nord. Bibliographie militaire,* Paris 1930, v. 3, p. 179 sq. — *Archives Nationales,* F[80] 1791—1804.

קיין יידן טרעפֿט מען ניט צווישן די מחברים פֿון ביכער און פּאַמפֿלעטן וועגן קאָלאָניזאַציע אין אַלזשיר. דאָס ערשטע ביכל פֿון דעם מין פֿון אַ פֿראַנצויזישן יוד וואָס איז מיר באַקאַנט איז אַרויס ערשט אין 1869. דער מחבר איז אַ געוועזענער אָפֿיציר:
Eugène Lunel, ancien officier de spahis. *La question algérienne, les Arabs, l'armée, les colons...*, Paris 1869.

אין די 60ער יאָרן האָט זיך קענען דער אָפֿיציעלער קאָלאָניזאַציע אַרויסגעזאָגט דער אַלזשיר־רער יידישער פּאַמפֿלעטיסט טוביאַנאַ:
Henry Tubiana. *Indigènes et colons,* pp. 27—32.

נאָך פֿאַר אים איז אין 1865 קענען די אייראָפּעער־קאָלאָניסטן וואָס קומען מאַכן געלט און פֿאָרן תיכף צוריק אַרויסגעטרעטן אַ באַקאַנטער יוריסט, מחבר פֿון אַ ווייכטיק בוך וועגן אַלזשיר־רער יידן:
C. Frégier. *Les Juifs algériens.* Paris 1865, p. 54.

[9] Karl Stählin, "Aus den Berichten der III. Abteilung S. M. höchsteigener Kanzlei an Kaiser Nikolaus I." *Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte.* 1933, p. 363.

צי האָט דער פּראָיעקט עפּעס אַ שמיכות מיט אַ צווייטן פּראָיעקט פֿון פּוילישן פּרינץ מירסקי? (זע הערה 18).

ביזאיצטיקע פֿאַרשוגגען) שטאַרק געשטערט אַלטאַראַסעס פּראָיעקט צו באַזעצן רוסישע יידן אין דער קאָלאָניע. אַגב בלויבט נאָך אויסצופֿאָרשן, צי די רוסישע פּאָליציי האָט ניט טאַקע צוליב סויאַטאָפֿאָלק־מירסקין זיך באַצויגן מיט חשד אויך צו אַלטאַראַסעס פּלאַן.

נאָך אין 1867 האָט וולאַדיסלאָוו מיצקעוויטש, דער זון פֿון אַדאָם מיצקעוויטשן, געפֿלאָגט אָנצוהייבן אַ פּוילישע קאָלאָניזאַציע אין אַלזשיר. מיט צוויי יאָר פֿריִער (1865) איז געווען אַן אָנדער פּראָיעקט פֿון רוסישער קאָלאָניזאַציע אין אַלזשיר.[10]

אין די 30ער—40ער יאָרן האָבן שוין אויך געהאָט איבערגעוואָנדערט קיין אַלזשיר אַ ביסל יידן פֿון עלזאַס־לאָטרינג, ווו מען האָט געגלייבט אין דער מיגלעכקייט פֿון אַ „שיינער צוקונפֿט אין אַפֿריקע“[11] און אויך פֿון אָנדערע טיילן פֿראַנקרייך. אָזוי למשל איז אַלפֿרעד אַלפֿאָנדערי, אַ באַקאָנטער ריכטער אין אַלזשיר, שוין געווען אַ געבוירענער אין אַלזשיר (אין 1838) בײַ אַן איבערגעוואָנדערטער קאָמטאָדיניישער יידישער משפּחה. זײַן פֿאָטער משה זבולון אַלפֿאָנדערי איז געווען איינער פֿון די ערשטע יידישע קאָלאָניסטן אין אַלזשיר. צווישן די יידישע מיליטער־לײַט אין דער קאָלאָניע געפֿינען מיר אַפֿילו אַ געווע־זענעם תּלמיד פֿון דער מעצער ראַבינער־שול, דעם קאָמאָנדאָנט לעאָן אַלעקסיס אָראָן.[12] אין 1842 האָט שוין עקסיסטירט אַ חברה פֿון איראָפּעישע יידן אין אַלזשיר, ווָאס האָט זיך פֿאַרנומען מיט העלפֿן די אַלזשירער יידן,[13] און אין 1843 איז די צאָל אייראָפּעישע יידן אין דער קאָלאָניע געשאַצט געווָארן אויף 500—600.[14] עס זײַנען געווען צווישן זיי אויך יידן פֿון אַנדערע אייראָפּעישע לענדער מחוץ פֿראַנקרייך. אין אַרכיוו פֿון יוואָ (ניו־יאָרק) געפֿינט זיך אַ העבראיש־יידישער בריוו פֿון 1833 פֿון אַ מיזרח־אייראָפּעישן יוד ווָאס האָט זיך באַזעצט אין אַלזשיר, אין „כאָנע [אויך: קאָנע] אן קניגרייך פֿין אלזער וואש עש איז אין אפריקא“.

יצחק אַלטאַראַס איז זיכער געווען באַקאַנט מיט דער לאַגע און מיט די שטימונגען בנוגע אַלזשיר.

קודם־כל איז דורך דעם פּאָרט פֿון מאַרסעל, ווו ער האָט געווויינט, אַנגעגאַנגען אַ גרויסער טייל פֿאַרקער מיט אַלזשיר.[15] און פֿון פֿריִער נאָך האָבן

---

[10] *Archives Nationales,* F[80] 1804.

[11] "bel avenir en Afrique": Alexandre Weill, *Couronne, histoire juive.* Paris 1857, p. 220.

[12] N. Faucon, *Le livre d'or de l'Algérie.* Paris 1890, pp. 9—10. — *Archives Israélites,* v. 19 (1858), pp. 201—205; v. 22 (1861), pp. 86—88. — *Akhbar,* 25 mars 1858.

[13] "Société de bienfaisance pour le soulagement des indigents". *Archives Israélites,* v. 3, 1842, p. 301.

[14] J. Cohen. *Archives Israélites,* v. 4, 1843, p. 23.

[15] Paul Masson. *Marseille et la colonisation.* M. 1906, pp. 33—34b. — S. Bertaut. *Marseille et les intérêts nationaux,* 1845. — L. Bergasse. *Notice historique sur la Chambre de Commerce de Marseille.* M. 1913, p. 95.

יעקבֿ יצחק אַלטאַראַס

רעפראָדוקציע פֿון אַן איילבילד פֿון דער ערשטער העלפֿט 19טן י״ה פֿון אַן אומבאַקאַנטן מאָלער. דאָס בילד איז פֿאַטאָגראַפֿירט געוואָרן אין 1941 פֿונעם אָריגינאַל וואָס האָט זיך יעמאָלט געפֿונען אינעם קאָנסיסטאָריע־צימער פֿון דער מאַרסעלער סינאַגאָגע.

יידן געפֿירט מיסחר צווישן אַלזשיר און מאַרסעל.[16] עס זײַנען אין דער שטאָט אויך געשאַפֿן געוואָרן געזעלשאַפֿטן צו קאָלאָניזירן אַלזשיר. אַזוי למשל האָט דער עלזאַסער גלח לאַנדמאַן, וואָס ער האָט זיך פֿאַרנומען מיטן באַזעצן עלזאַס־לאָטרינגער און דײַטשן אויף ערדאַרבעט אין אַלזשיר, אָ צײַט פֿאַרבראַכט אין מאַרסעל, ווו ער האָט זיך געטראָפֿן מיט די חשובֿסטע אינזווינערס פֿון דער שטאָט.[17] אין 1838 האָט זיך אין מאַרסעל געגרינדעט אָ קאָלאָניזיר־געזעלשאַפֿט פֿאַר אַלזשיר מיטן פּויליזיש פּרינץ מיר־מירסקי בראָש.[18] אין מאַרסעל איז אויך אַרויס אָ צאָל בראָשורן וועגן דער פֿראָגע: עטלעכע בראָשורן זײַנען אַפֿילו געשטיצט געוואָרן פֿון דער מאַרסעלער האַנדלס־קאַמער (Chambre de commerce).[19]

מען דאַרף דערבײַ באַמערקן: די ידיעה וואָס מען געפֿינט אין די ביזאיצ־טיקע פֿאַרשונגען, אַז אַלטאַראַס איז געווען פֿרעזידענט פֿון דער מאַרסעלער האַנדלס־קאַמער, איז ניט ריכטיק, און עס איז איבעריק צו ברענגען אָ סך ראַיות דערויף.[20] אַלטאַראַס זאָל האָבן געווען אָ צײַט פֿרעזידענט אַדער בלויז אָ מיטגליד פֿון האַנדלס־געריכט אין מאַרסעל (Tribunal de commerce) און עטלעכע היסטאָריקערס האָבן פּשוט צונויפֿגעמישט די ביידע אינסטיטוציעס.[21]

---

[16] וועגן מיסחר וואָס יידן האָבן געפֿירט צווישן מאַרסעל און אַלזשיר ביז 1826 זע: M. J. Haddey. *Le livre d'or des Israélites algériens.* Alger 1871.

[17] V. Demontes. *La colonisation militaire sous Bugeaud.* Paris—Alger.

[18] *Archives Nationales,* F^{80} 1163. — Prince de Mirski. *Discours sur l'installation du comité organisateur de la compagnie chrétienne pour la colonisation et la civilization d'Afrique.* Marseille 1838, 7 pp.

[19] *Pétition de colons d'Alger à la Chambre des députés.* Marseille 1834.

[20] זע למשל דעם קאַטאַלאָג פֿון די אַרכיוון פֿון דער האַנדלס־קאַמער און די מאַנאַגראַפֿיעס, ווו אַלטאַראַסעס נאָמען ווערט לגמרי ניט דערמאָנט: Teissier, Octave. *Inventaire des archives modernes de la Chambre de commerce de Marseille,* 1882; *Les Bouches-du-Rhône, encyclopédie dép.,* vol. 9; Bergasse, L., *o.c.*

[21] די ציטונג Afrique (לויט: אוניווער איזראעליט, ב׳ 2, 1845, ז׳ 379) שרײַבט אויך, אַז אַלטאַראַס פֿאַרנעמט אַן אָמט אין האַנדלס־געריכט. לויט איין מקור איז ער געווען בלויז אָ מיטגליד אין דעם געריכט (אַרשיוו איזראעליט, 1873, ז׳ 105) און ניט פֿרעזידענט. וועגן דעם, אַז אַלטאַראַס איז געווען פֿרעזידענט פֿון דעם געריכט, שרײַבט אויך דער אויסערן־מיניסטער אין בריוו פֿון 26טן סעפּטעמבער 1846 (זע וויטער, דאָקומענט IV). אין דער רשימה פֿרעזידענטן פֿון דעם טריבונאַל געפֿינען מיר אָבער ניט זײַן נאָמען. זע די ענציקלאָפּעדיע *Bouches-du-Rhône,* ב׳ 5, זז׳ 313—314. אַלטאַראַסעס נאָמען ווערט בשײַכות מיט דעם טריבונאַל ניט דערמאָנט בײַ:

Juliany, Jules. *Essai sur le commerce de Marseille.* Paris 1842, v. 1, pp. 325—336.

עס איז פֿאַראַן אָ מאַנאַגראַפֿיע וועגן דעם געריכט, וואָס איך האָב אָבער ניט געהאַט קיין מיגלעכקייט צו זען:

Magnan, Léon. *Histoire des juges-consuls et du Tribunal de commerce de Marseille.* Marseille 1906.

יצחק אַלטאַראַס איז ניט געווען קיין אומבאַקאַנטע פערזאָן אין יענע פֿראַנצייזישע מלוכה־קרייזן וואָס האָבן געהאַט צו זאָגן איבערן גורל פֿון אַלזשיר. באַלד נאָכן איננעמען די קאָלאָניע האָט מען אים געוואָלט איבערגעבן צו אַרגאַניזירן די אַלזשירער יידן. די צייטן זײַנען אָבער געווען שטאַרק אומרויקע אין אַלזשיר, האָט אַלטאַראַס די מיסיע ניט אָנגענומען. אין 1833 האָט דער מלוכה־מאַן באַשור (Beaujour) אים געוואָלט פֿאַרלייגן דעם אָמט פֿון ציווילן אינטענדאַנט פֿון אַלזשיר, אַלטאַראַס האָט אויך דאָס מאָל זיך אָפּגעזאָגט פֿון דער מיסיע, בעיקר צוליב זײַן שוואַכן געזונט.[22]

בעת און באַלד נאָך דער אָקופּאַציע פֿון דער קאָלאָניע איז די באַציונג פֿון דער מיליטערישער מאַכט צו יידן אין אַלזשיר געווען אָפט אַ הפֿקרדיקע, הגם יידן האָבן בעת דער אָקופּאַציע געבראַכט נוצן דער מיליטערישער מאַכט. די פֿראַנצייזישע אָפּאָזיציאָנעלע פּרעסע האָט טאָקע אויפֿגעוואָרפֿן דער רעגירונג, אַז זי באַנוצט זיך מיט אַלזשירער יידן בכדי פֿאַרנעמען די קאָלאָניע און אַז דער מארשאַל קלאָזעל (Clausel) האָט זיך באַצוגען אַכזריותדיק צו יידן וואָס האָבן אים אָפּילו פֿאַרקלאָגט פֿאַרן פֿראַנצייזישן פֿאַרלאַמענט.[23] די ציווילע מאַכט פֿון אַלזשיר און עטלעכע העכערע באַאַמטע האָבן דווקא געהאַט אַן אַנדער באַציונג צו יידן און געוואָלט, אַז די אַלזשירער יידן זאָלן זיך גיך אַסימילירן צווישן די פֿראַנצויזן; אָבער די מיליטערישע מאַכט, מיט וועלכער מ׳האָט זיך געמוזט רעכענען, האָט מורא געהאַט, אַז אַ גוטע באַציונג צו יידן וועט שלעכט אויפֿגענומען ווערן פֿון די אַראַבער, מיט וועלכע מען האָט זיך נאָך געשלאָגן.[24] זאָל יעדערער פֿאַר זיך אַליין אָפּשאַצן, וויפֿל ס׳האָט געשטעקט אין דעם פֿלינקער פּאָליטישער אויסרייד און וויפֿל אומפֿרינדשאַפֿט צו יידן בכלל. הגם פֿאַר דער וועלט איז דאָס פֿראַנצייזישע יידנטום דעמאָלט שוין געווען אין גאַנצן עמאַנציפּירט, האָבן אָבער ניט געפֿעלט קיין אַנטיסעמיטישע שטימונגען אין די מלוכישע קרייזן פֿון פֿראַנקרייך און אויב מען האָט זיך ניט געקענט דערלויבן צו פּראַקטיצירן צו שטאַרק אָפּענע אַנטי־יידישע פּאָליטיק אין דער פֿראַנצייזישער מעטראָפּאָליע, האָט מען עס יאָ געקענט טאָן אין די קאָלאָניעס. עס איז גענוג צו דערמאָנען דעם דמשקער עלילת־דם אין 1840, וואָס פֿראַנקרייך איז אין אַ גרויסער מאָס געווען דערין שולדיק.

די געשיכטע פֿון יצחק אַלטאַראַסעס נסיעה קיין רוסלאַנד איז נאָך אַ בולטער באַווײַז פֿון אָט דער אַנטי־יידישער פּאָליטיק מצד טייל מלוכה־מענער פֿון פֿראַנקרייך. די פֿראַנצייזישע פּאָליטיק פֿון באַנוצן זיך מיט יידן אין די קאָלאָניעס צו פֿאַרשטאַרקן דאָרט דעם פֿראַנצייזישן אינפֿלוס (וואָס איז סאַנקציאָנירט געוואָרן מיט אַדאָלף קרעמיעס דעקרעט פֿון 1870 וועגן בירגערשאַפֿט פֿאַר די אַלזשירער יידן) האָט זיך אָנגעהויבן ערשט אין די 60ער יאָרן

[22] *Archives Israélites*, 1842, p. 205. — *Archives Nationales*, F[19] 11143.
[23] Isidore Loeb. *Biographie d'Albert Cohn*. Paris 1878, pp. 119—124.
[24] Albert Cohn, "Lettres juives". *Univers Israélite*, v. 20 (1865), p. 489.

און איז צוגעגרייט געוואָרן דורך דער פּאָליטיק פֿון פֿראַנצייזישן יידנטום (פֿראַנ־ צייזישע שולן פֿון דער „אַליאַנס איזראַעליט אוניווערסעל״ אאז״ו). אָבער הן ביז 1870, הן שפּעטער איז אַנטיסעמיטיזם געווען אַ טייל פֿון דער אַלזשירער אַטמאָספֿער. אין די 40ער יאָרן האָבן די פֿראַנצייזישע יידן געדאַרפֿט שטאַרק קעמפֿן אויף אַרויסצוקריגן פֿון דער רעגירונג די מינדסטע רעכט פֿאַר אַלזשי־ רער יידן, און אַלטאַראַס האָט דערבײַ געשפּילט אַ היפּשע ראָלע.

די רעגירונג האָט אין 1841 געהאָט באַשטימט אַ קאָמיסיע צו רעגולירן די יידן־פֿראָגע אין אַלזשיר, די אַרבעטן פֿון דער קאָמיסיע האָבן זיך אָבער פֿאַרצויגן און ניט געבראַכט קיין רעזולטאַטן. דעריבער האָט אַלטאַראַס אין 1842 באַשלאָסן אַליין אונטערצונעמען אַ נסיעה איבער אַלזשיר און אויסצופֿאָרשן די מיגלעכ־ קייטן פֿון פֿאַרבעסערן די לאָגע פֿון די דאָרטיקע יידן. ער האָט מיטגענומען אויף זײַן רײַזע דעם יונגן אַדוואָקאָט זשאָזעף קאָען (Joseph Cohen, 1817—1899) פֿון עקס־אַן־פּראָוואַנס. אַנהייב 1842 איז אין שטעטלעך מיט דער רײַזע אַרויס אין מאַרסעל אַ קליינע בראָשור וועגן יידן אין אַלזשיר.[25] דאָרטן שטייט, אַז יידן וועלן גענישן פֿון דער פֿראַנצייזישער אָקופּאַציע פֿון אַלזשיר, בכן דאַרפֿן זיי העלפֿן פֿאַרשטאַרקן פֿראַנקרײַכס פּאָזיציע אין דער קאָלאָניע. ווײַטער ווערט דאָרט דערציילט, אַז נאָך ביז 1842 האָבן חשובֿע מאַרסעלער פֿערזענלעכקייטן, ווי דער געוועזענער סעבאַסטיאַני פֿון דער 8טער מיליטערישער דיוויזיע, דער מאַר־ סעלער פּאָליציי־פּרעפֿעקט און דער פּראָקוראָר, געהאָט צוגעזעדט אַלטאַראַסן צו מאַכן אַ נסיעה איבער אַלזשיר, אָבער אַלטאַראַס האָט זיך צוליב פֿאַרשיידענע סיבות דערפֿון אָפּגעזאָגט. איצט איז ער יאָ גרייט צו מאַכן די נסיעה צוזאַמען מיטן יונגן זשאָזעף קאָען, זיי ווילן אָבער, אַז זייער מיסיע זאָל אָנערקענט און געשטיצט ווערן פֿון דער רעגירונג.[26]

אַלטאַראַסעס פּלאַן איז געווען צו אַרגאַניזירן דאָס קהילה־לעבן פֿון די אַל־ זשירער יידן אויפֿן שטייגער פֿון די יידישע קאָנסיסטאָריעס אין פֿראַנקרײַך, שאָפֿן קינדערשולן און אַראָפּברענגען אַהין יידיש לערערס פֿון עלזאַס־לאָטרינג.[27]

---

[25] 4 זז׳, ליטאָגראַפֿירט (4°). די בראָשור איז אונדז ניט געלונגען צו געפֿינען און זי ווערט ניט דערמאָנט אין קיין שום ביבליאָגראַפֿיע פֿון אַלזשיר, זי איז אָבער איבערגעדרוקט אין אַרשיוו אידאַעליט פֿון 1842 (זז׳ 204—207). די בראָשור איז געווען באַקאָנט אויך אין מיניסטעריום, אַזוי למשל געפֿינען מיר אויסצוגן פֿון איר אין דעם נאַציאָנאַלן אַרכיוו, F[19] 11143.

[26] Mais ils croient indispensable à l'accomplissement de leur mission que le gouvernement leur accorde une délégation pour être secondés par toutes les autorités locales (פֿון דער בראָשור).

[27] דאָרט. אַזאַ לערער איז געווען דניאל לעווי, שפּעטער אַ באַקאָנטע פֿערזענלעכקייט צווישן די עלזאַסער יידן אין אַמעריקע. וועגן אים זע: ז. שטיקאָווסקי, „אַ ביגטל פֿאַקטן וועגן עלזאַסער יידן אין אַמעריקע״. יוואָ־בלעטער, XX, נ׳ 2, ז׳ 315. לעווי האָט אויך פֿאַרעפֿנטלעכט זכרונות פֿון אַלזשיר:
Daniel Lévy, "Souvenirs de l'Algérie", *Arch. Isr.*, v. 20, 1859, pp. 384—394, 464—468, 702—708.

אַלטאַראַס און קאָען האָבן זיך געוועדט צום קריגס־מיניסטער מיט אַ בריוו, דאַטירט דעם 25טן מאַרץ 1842, און געבעטן בײַ דער רעגירונג אַ מאַראַלישע אונטערשטיצונג פֿאַר זייער פֿרײַוויליקער מיסיע. אויפֿן בריוו האָבן צוגעשריבן זייערע רעקאָמענדאַציעס דער פּאָליציי־פּרעפֿעקט און דער פּראָקוראָר פֿון מאַרסעל. באַזונדערע רעקאָמענדאַציעס האָבן אויך צוגעשיקט אַ צאָל פֿערזענלעכקייטן. צווישן זיי איז געווען דער מאַרסעלער דעפּוטאַט ר. ריוואָל (אָפּריל 1842), וואָס האָט געשריבן, אַז אַלטאַראַס איז „איינער פֿון די רײַכסטע לײַט פֿון מאַרסעל". דעם 27טן מאַרץ 1842 האָט דער גענעראַל סעבאַסטיאַני גערישן צום קריגס־מיניסטער, אַז אַלטאַראַס איז „איינער פֿון די צום מערסטן געשעצטע און מעכטיקסטע מענער אין מאַרסעל, האָט אַ פֿאַרמעגן פֿון עטלעכע מיליאָן".[28]

דאָס שאַצן בשעתו אַלטאַראַסעס פֿאַרמעגן אויף „עטלעכע מיליאָן" פֿראַנק איז אפֿשר געווען אַ ביסל איבערגעטריבן, הגם אַלטאַראַס איז באמת געווען אַ גבֿיר. נאָך אין 1809 האָט מען אַלטאַראַסעס פֿאַרמעגן געשאַצט אויף 150,000 פֿר׳ אויף דעם אַלגעמיינעם געשאַצטן פֿאַרמעגן פֿון אַלע יידן אין מאַרסעל פֿון 2,738,000 פֿר׳.[29] אין די מאַרסעלער וועגווײַזערס פֿון אַנהייב 19טן י״ה ווערט אַלטאַראַס דערמאָנט ווי אַ סוחר צוזאַמען מיט אַ שותף Sciama.[30] אויך פֿון אַנדערע מקורים איז צו דרינגען, אַז אין דער ערשטער העלפֿט 19טן י״ה איז אַלטאַראַס געווען אַ זשעראַנט (געשעפֿט־פֿירער) פֿון אַ שיף־געזעלשאַפֿט צוזאַמען מיט אַ שותף.[31] אין 1861 זײַנען פֿון 105 פֿראַנצייזישע שיפֿן אין מאַרסעלער פּאָרט מיט 1,835 נסיעות געווען 4 שיפֿן מיט 39 נסיעות פֿון אַלטאַראַסן און זײַן שותף. אין 1864 זײַנען די צוויי שותפֿים אויפֿן זיבעטן אָרט אין מאַרסעלער פּאָרט (4 שיפֿן מיט 27 נסיעות אויף 123 פֿראַנצייזישע שיפֿן מיט 2,000 נסיעות); אין 1865 פֿיגורירט שוין אַ Compagnie Altaras אָן אַ שותף, מיט 3 שיפֿן און 36 נסיעות.[32]

סוף־כּל־סוף איז אַלטאַראַסעס מיסיע גוט אויפֿגענומען געווארן פֿון דער רעגירונג, און דעם 17טן מײַ 1842 איז אַלטאַראַס, באַלייט פֿון זשאַזעף קאָענען, אָנגעקומען קיין אַלזשיר.[33] צוריקקומענדיק האָט ער מיט זײַנע באַמיונגען און באַריכטן פֿון דער רײַזע אויפֿגעטאָן אַ סך גוטס פֿאַר אַלזשירער יידן. דאָס קריגס־מיניסטעריום האָט באַשטימט אַלטאַראַסן פֿאַר עצה־געבער אין יידישע ענינים אין אַלזשיר; אַלטאַראַס האָט זיך אָבער דערפֿון אָפּגעזאָגט צוליב דער קראַנקייט

---

[28] Archives Nationales, F[19] 11143.

[29] לויטן צענזוס פֿון דער רעגיאָנאַלער מאַרסעלער קאָנסיסטאָריע, 1809, אין אַרכיוו פֿון יוואָ. זע די רעפֿראָדוקציע (זז׳ 60—61).

[30] *Guide Marseillare pour l'an 1812*, p. 47; *... pour l'an 1815*, p. 48.

[31] *Bouches-du-Rhône*, Encycl., v. 9, pp. 888—89, 892—93.

[32] Chambre de commerce de Marseille. *Compte-rendu de la situation industrielle ...*, 1861, p. 16; 1863, p. 19; 1864, p. 19, 23; 1865, p. 34.

[33] *Archives Israélites*, 1842, p. 354.

פֿון זיין פֿרוי, און זשאָזעף קאָען איז פֿאַרבליבן אין אַלזשיר זיך צו פֿאַרנעמען מיט דער אַרבעט.

זש. קאָען איז געווען דער ערשטער פֿרעזידענט פֿון דער אַלזשירער יידי־שער קאָנסיסטאָריע. ער האָט דעמאָלט אָפּגעדרוקט אין „אַרשיוו איזראַעליט״ אַן אַרבעט וועגן די אַלזשירער יידן, וואָס קען נאָך עד־היום גערייענט ווערן מיטן גרעסטן אינטערעס.[34]

די פֿראַנצייזיש־יידישע פּובליציסטיק האָט זיך נאָך דעמאָלט געהאַט וויניק פֿאַר־נומען מיטן אַלזשירער יידנטום, די ערשטע ערנצטע אָפּהאַנדלונג אויף דער טעמע איז געווען אַ בריוו אין „אַרשיוו איזראַעליט״ פֿון 1840.[35] בכלל האָבן זיך וויניק אָנגעזען אין דער קאָלאָניאַלער ליטעראַטור אין פֿראַנקרייך,[36] הגם די פֿראַנצייזישע יידן האָבן יאָ באַווען אַ סך אויפֿצוטאָן פֿאַר דער קאָלאָניאַלער פּאָליטיק פֿון פֿראַנקרייך דורכן גרינדן אין די קאָלאָניעס פֿראַנצייזישע שולן פֿאַר יידישע קינדער. ערשט נאָך קרעמיעס דעקרעט פֿון 1870 האָט די פֿראַנצייזיש־יידישע פּובליציסטיק זיך אָנגעהויבן מער פֿאַרנעמען מיט דער לאָגע פֿון יידן אין צפֿון־אַפֿריקע.

עס האָט געזאָלט וועדרוקט ווערן אַ באַריכט פֿון דער נסיעה פֿון אַלטאַראַסן און קאָענען קיין אַלזשיר,[37] אָבער ער איז ניט אַרויס.

דער דעקרעט פֿון דער פֿראַנצייזישער רעגירונג וועגן שאַפֿן יידישע קאָנ־סיסטאָריעס אין אַלזשיר (נאָוועמבער 1845), וואָס איז געווען דער ערשטער שטאַפּל אויפֿן וועג פֿון דער עמאַנציפּאַציע פֿון אַלזשירער יידנטום, איז צוגע־גרייט געוואָרן לויט אַ פּראָיעקט פֿון אַלטאַראַסן.[38] מיטן אויסנאַם פֿון דער מאָר־סעלער צייטונג Courier de Marseille האָט כּמעט די גאַנצע פּרעסע דעמאָלט געלויבט דעם אויפֿטו פֿון מאַרסעלער ראָש־הקהל.[39] בכלל האָט מען זיך אָנגע־הויבן צו אינטערעסירן מער מיט אַלזשירער יידן. אין 1846 האָבן די באַקאָנטע שרייבערס טעאָפֿיל גאָטיע און נאָעל פֿאַרפֿע אויפֿגעפֿירט אין אַ באַקאָנטן פּאַריזער טעאַטער „פּאַרט־סען־מאַרטען״ אַ פּיעסע La Juive de Constantine (די יידיש־קע פֿון קאָנסטאַנטין), וואָס האָט אַרויסגערופֿן אַ גרויסן אינטערעס.[39*] וועט דער דעמאָלט נאָך יונגער אַריענטאַליסט און שפּעטער באַקאָנטער כּלל־

---

[34] J. Cohen, avocat, "Aperçu général sur les mœurs des Israélites algériens". *Archives Israélites,* v. 4, 1843, pp. 23—35, 102—114, 230—238, 332—344.

[35] Johanny Pharaon, Goldschneider. "Lettre sur l'état des Juifs de l'Algérie . . .". *Archives Israélites,* v. 1, 1840, pp. 476—480, 537—548.

גאָלדשנײדער איז געווען אַ דאָקטאָר, פֿאַראָאַן (1803—1846) אַן איבערזעצער. וועגן אים זע: J. Ch. Féraud, *Les interprètes . . .*, p. 229.

[36] Rolland Lebel. *Histoire de la littérature coloniale en France.* Paris 1931.

עס ווערן אין דער אַרבעט כּמעט לגמרי ניט דערמאָנט קיין יידישע מחברים.

[37] *Archives Israélites,* v .4, 1843, p. 312.

[38] *Ibidem,* 1845, pp. 372, 915—922.

[39] *Univers Israélite,* v. 2, 1845, p. 378 sq., *Archives Israélites,* v. 7, 1846, pp. 497—499. *Sémaphore,* 8 juillet 1846.

[39*] Moise Schwab, *Impressions de voyage en Algérie* [Paris 189?], pp. 14—15.

טוער אַלבער קאָן (1814—1877) האָט אין 1845 געמאַכט אַ נסיעה איבער אַל־זשיר, כדי צו העלפֿן פֿאַרבעסערן די לאַגע פֿון די אַלזשירער יידן, האָט אים אַלטאַראַס אַ סך מיטגעהאָלפֿן.[40] אַלטאַראַס גופֿא האָט זיך דעמאָלט געגרייט צו פֿאָרן קיין פּאַריז זיך משתדל זיין פֿאַר די אַלזשירער יידן.[41] אין 1846 האָט מען אין געוויסע רעגירונגס־קרייזן צוגעזאָגט צו באַרבעטן אַ סטאַטוט פֿאַר יידן אין דער קאָלאָניע, הגם די מילִיטעריש מאַכט אין אַלזשיר איז געווען קעגן אַזאַ טריט. מען האָט זיך געוואַנדט צו אַלטאַראַסן, ער זאָל זיך דערמיט פֿאַרנעמען, ער האָט זיך אָבער אָפּגעזאָגט און פֿאַרגעלייגט צו באַשטימען אויף זיין ארט אַלבער קאָנען.[42]

אַלטאַראַס האָט געהאַט פֿאַרבינדונגען אין פֿאַרשיידענע פּאָליטישע קרייזן. וויזט אויס, אַז ער איז אַ שטיקל צייט אַפֿילו געווען אַן איבערגעצייגטער מאַנאַרכיסט; אַזוי דערציילט זיין פֿרײַנד באָרעלי, אַ געווען פֿראָקוראָר פֿון עקס־אַן־פּראָווענס, וואָס ער אַליין איז געווען פֿון יענע פֿראַנצייזישע יידן וואָס האָבן ניט געגלייבט, אַז די רעפּובליק זאָל פֿאַרבעסערן די לאַגע פֿון יידן, במילא זיינען זיי פֿאַרבליבן געטרײַ דער פֿאַרשוווונדענער מאָנאַרכיע פֿון זייערע יינגערע יאָרן.[43] אַלטאַראַס איז געווען אַ רײַכער שיף־אייגנטימער, ער האָט געהאַלפֿן אַנטוויקלען דעם האַנדל צווישן פֿראַנקרײַך און די מיזרח־לענדער,[44] וואָס דאָס האָט אים שטאַרק דערהויבן אין די האַנדלסקרייזן און ער איז געווען אַגעזען אין האַנדלס־מיניסטעריום. זיינע קרובֿים האָבן אויך פֿאַרנומען אַנגעזעענע אַמטן. אַ שוועסטערקינד זיינס איז געווען פֿראַנצייזישער קאָנסול אין באָמביי.[45] דער מחבר פֿון מסעות בנימין השני שרײַבט אין דער הקדמה צו דער פֿראַנצייזישער אויסגאָבע פֿון זיין ווערק (די אויסגאָבע האָט דער מחבר געהייליקט אַלטאַראַסן און אַלבער קאָנען), אַז אַלטאַראַסעס נאָמען איז באָקאַנט אַפֿילו אין אינדיע.[46] אין די פֿירנדיקע פֿראַנצייזיש־ייִדישע קרייזן איז אַלטאַראַס

---

[40] Is. Loeb, *o.c.*, pp. 130—139. — *Univers Israélite*, v. 4, p. 132; v. 20, p. 491.

[41] *Univers Israélite*, v. 2, pp. 372—382.

[42] *Archives Israélite*, 1846, p. 264.

[43] "Il me parut plus doué de ses anciens sentiments monarchiques que de ceux des républicains de la veille": Borély, "J. J. Altaras". *Archives Isr.*, 1873, p. 108.

וועגן באָרעלי פֿ״גל: אַרשיוו אידאַעלית, 1872, ז׳ 561; אוניווער אידאַעלית, 1869, ז׳ 22.

[44] *La Famille de Jacob*, 1873, p. 97.

[45] *Archives Israélites*, 1844, p. 78.

יצחק אַלטאַראַס האָט, דוכט זיך, געהאַט אין די 40ער יאָרן זיינעם אַ קרובֿ אין אַלזשיר. אין צענזוס פֿון 1844 געפֿינען מיר דעם נאָמען Esdras Altaras אין מאַרסעל (צענזוס פֿון 1844, אַרכיוו פֿון יוואָ, ניו־יאָרק), אין 1846 איז אין אַלזשיר אַרויס אַ פּאַמפֿלעט קעגן אים: [Saint-Jean], *Réponse au propriétaire Esdras Altaras*. Alger 1846.

(H. Fiori, *Bibliographie* . . . :צייטירט לויט)

[46] Israél Joseph Benjamin II. *Cinq années de voyage en Orient. 1846—1851.* Paris 1856, pp. XVII, XIX.

זיכער געווען אַ באַווּסטע פּערזענלעכקייט. געגנוג צו דערמאָנען זײַן ווייניק באַקאַנטן אָנטייל אין דער יידישער אַקציע בעתן דמשקער ביכּלוי אין 1840. די דעלעגאַציע פֿון פּראַנצייזישן יידנטום קיין דמשק מיט אַדאָלף קרעמיע בראָש, איז דעם 20טן יולי 1846 אָנגעקומען קיין מארסעל אויפֿן וועג קיין סיריע,[47] און דאָרט האָט קרעמיע זיך זיכער געטראָפֿן מיט אַלטאַראָסן. זײַן ערשטן באַריכט פֿון דמשק האָט קרעמיע אַדרעסירט צו אַלטאַראָסן.[48]

טשיקאַווע איז די מיינונג פֿונעם משומד אַלפֿאָנס סערפֿבער (אָן אייניקל פֿון באַקאַנטן יידישן שתדלן סערף בער), וואָס האָט געשריבן אין 1847, אַז אַלטאַראָס איז אפֿשר די צום מערסטן באַרופֿענע פּערזאָן צו שטיין בראָש פֿון פּראַנצייזישן יידנטום.[49]

אין 1846 האָט זיך געשאַפֿן אַ „יידישע געזעלשאַפֿט פֿון אַלוועלטלעכער עמאַנציפּאַציע און אַלזשירער ציוויליזאַציע" (Société Israélite d'émancipation universelle et de civilisation algérienne) צו קעמפֿן פֿאַר יידישער עמאַנציפּאַציע אין מיזרח־איראָפּע און איטאַליע און אויך צו העלפֿן די אַלזשירער יידן.[50] אין זעלביקן יאָר איז ווידער אויפֿגעקומען דער פּראָיעקט צו העלפֿן די יידן פֿון מיזרח־איראָפּע דורך קאָלאָניזאַציע. אָפּילו אין דער פּראָווינצער פּראַנצייזישער פּרעסע האָבן זיך באַוויזן אָפּקלאַנגען פֿון די יידישע קאָלאָניזיר־פּלענער.[51] צו גלײַך מיט דער „אַלגעמיינע צײַטונג דעס יודענטומס" וואָס האָט געשריבן, אַז עס איז פֿאַראַן נאָר איין מיטל צו פֿאַרענטפֿערן די יידן־פֿראָגע אין רוסלאַנד: אויסוואַנדערונג,[52] האָט די זעלביקע אידעע פּראָפּאַגאַנדירט אויך די פּראַנצייזיש־יידישע פּרעסע. „אוניווער איזראַעליט" האָט איבערגעדרוקט אַן אַרטיקל אין דעם זינען פֿון דײַטשן ראַבינער פֿרענקל,[53] און די רעדאַקציע האָט אין אַ לײַט־אַרטיקל געוויזן די קאָנסיסטאָריע צו טאָן פֿאַר די 2 מיליאָן פּויליש־רוסישע יידן דאָס זעלביקע וואָס זי האָט געטאָן פֿאַר יידן אין סיריע (בעתן דמשקער ביכּלוי אין 1840). די רעדאַקציע רוקט אַרויס אַ קאָנקרעטן פֿאַרשלאָג צו אָרגאַניזירן די עמיגראַציע פֿון רוסישע יידן קיין פֿראַנקרײַך.[54] דעמאָלט איז אויך אַרויס דאָס בוך פֿונעם פּליט לעאָן האַלעוי־

---

[47] S. Posener. *Adolphe Crémieux.* Paris 1933, v. 1, p. 231.

[48] *Archives Israélites.* v. 1, 1840, p. 548.

[49] A. Cerfberr de Médelsheim. *Les Juifs.* Paris 1847, p. 34.

עס זײַנען אויך פֿאַראַן פֿון אים צוויי בראָשורן וועגן אַלזשיר:
A. E. Cerfberr. *Du Gouvernement d'Alger.* Paris 1834. — J. H. Détrimont et Alph. Cerfberr de Médelsheim. *Projet de colonisation d'une partie de l'Algérie par les condamnés ...* Paris 1846.

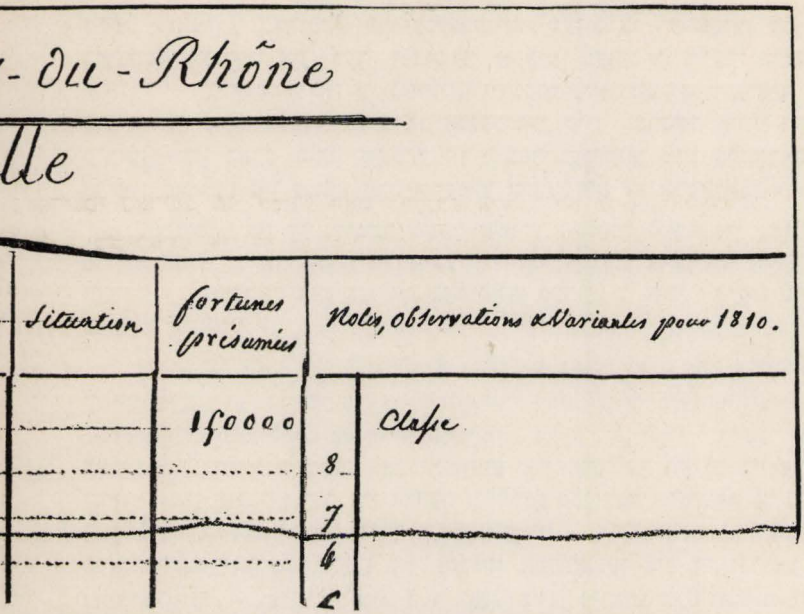
[50] *Archives Israélites,* 1846, pp. 125—127, 181—183.

[51] *Courier du Bas-Rhin,* 1846.

[52] *AZJ,* 28—I—1846.

[53] *Univers Israélite,* 15—I—1846.

[54] *Ibidem,* 15—III—1846.

ידיעות וועגן אַלטאַראַסן, זײַן משפּחה און זײַן פֿאַרמעגן אין צענזוס פֿון דער אין

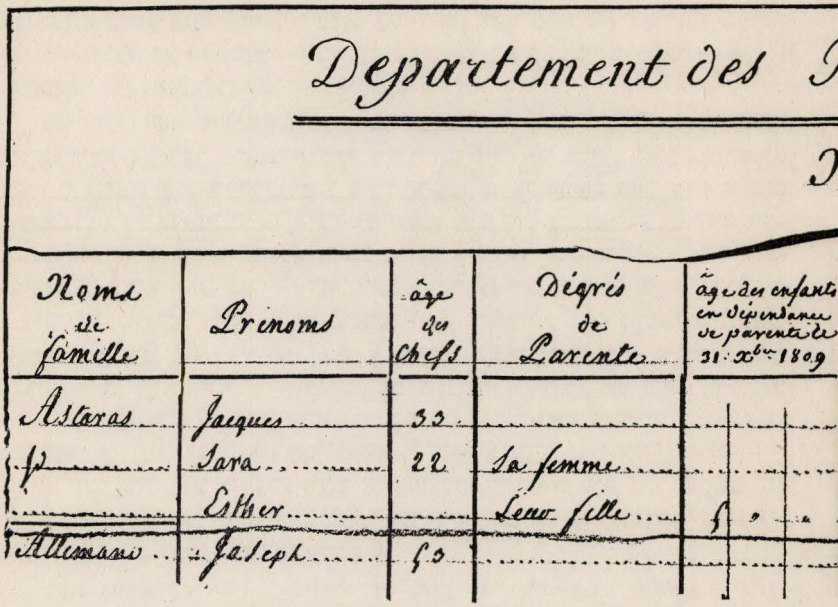
דערסקי וועגן יידן אין פּויל'ן,[55] וואָס האָט געמאַכט אַ שטאַרקן אײַנדרוק אין פֿראַנקרײַך און אויסלאַנד. עס זײַנען געמאַכט געוואָרן די ערשטע טריט צו גרינדן אַ געזעלשאַפֿט צו באַזעצן יידן פֿון פּיעמאָנט אין אַלזשיר (Société philantropique en faveur de l'émigration des Israélites opprimés du Piémont).[56]

אַלטאַראַס האָט זיכער געוווסט פֿון די אַלע יידישע פּלענער. צו אַלזשיר, ווייסן מיר, האָט ער פֿון פֿריִער נאָך געהאַט אַ שטאַרקן אינטערעס. בײַ אַזעלכע באַדינגונגען און שטימונגען איז בײַ אים געבוירן געוואָרן דער געדאַנק צו באַזעצן פּויליש־רוסישע יידן אין אַלזשיר. אין די יאָרן 1844—1846 האָט ער בכלל אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקן אינטערעס פֿאַר יידישע פּראָבלעמען. אין 1845 האָט ער געלאָזט דרוקן אין מעץ אויף זײַן חשבון דעם ספֿר פֿון יצחק לופּיס כור מצרף האמונות ומראה האמת, בכדי צו באַקעמפֿן די פֿאַרשטאַרקטע טעטיקייט פֿון די קריסטלעכע מיסיאָנערן אויפֿן מיזרח. עס איז ניט אויסגעשלאָסן,

---

[55] Léon Hollaenderski. *Les Israélites de Pologne.* Paris 1846.
געדרוקט אויך אין אַ דײַטשער איבערזעצונג אין:
Zeitschrift f. d. religiösen Interessen d. Judent., pp. 214—381.

[56] *Archives Israélites*, v. 7 (1846), p. 515, 629—30.

Departement des

Noms de famille	Prenoms	âge du Chefs	Dégrés de Parente	âge des enfants en dépendance de parente le 31 x^bre 1809
Astaras	Jacques	33		
"	Sara	22	sa femme	
	Esther		Leur fille	6 mois
Allemans	Joseph	6		

אין מאַרסעלער קאָנסיסטאָריע־קריזיז. דער אָריגינאַל פֿון דעם צענזוס געפֿינט זיך ריאָרק).

אַז אַ גאַנצע ריי משפּחה־אומגליקן, ווי דער טויט פֿון זײַן פֿרוי און טאָכטער, האָבן געשטויסן אַלטאַראַסן אַפּצוגעבן מער אַרבעט לטובת דעם יידישן כלל.[57]

עס זײַנען גוט באַקאַנט פֿון די שוין פֿאַרעפֿנטלעכטע אַרבעטן די פּרטים פֿון דער נסיעה וואָס אַלטאַראַס האָט געמאַכט קיין פּעטערבורג־וואַרשע. מיר ווילן דאָ נאָר באַטראַכטן די נסיעה אין ליכט פֿון די נייע מאַטעריאַלן.

די ידיעות וועגן הסכם פֿון די פֿראַנצייזיש־יידישע קאָנסיסטאָריעס אויף אַלטאַראַסעס קאַלאָניזיר־פּלאַן און וועגן דעם צוזאָג פֿון די ראָטשילדס צו געבן 400,000 פֿראַנק אויף די ערשטע הוצאות,[58] זײַנען זייער ספּקדיקע. מיט דער צענטראַלער יידישער קאָנסיסטאָריע אין פּאַריז האָט אַלטאַראַס משמעות קיין אונטערהאַנדלונגען ניט געפֿירט, לכל־הפּחות ניט קיין אַפֿיציעלע, ווײַל ניט אין די פּראָטאָקאָלן פֿון דער צענטראַלער קאָנסיסטאָריע און ניט אין רייסטער פֿון דער באַקומענער און אַרויסגעשיקטער קאָרעספּאָנדענץ פֿאַרן יאָר 1846, ווי אויך ניט אין די אַרכיוון פֿון דער מאַרסעלער קאָנסיסטאָריע, האָב איך ניט געפֿונען קיין שום אָנצוהערעניש אויף אַזאַ מין וועגדונג פֿון אַלטאַראַסן. וואָס שייך דער ראָטשילד־משפּחה, האָט אַלטאַראַס — ווי עס דערציילט ב. מאַסע —

[57] *Famille de Jacob*, 1873, p. 97. — דביר
[58] *Orient*, 1846, p. 330.

באַקומען אַ צושטימונג פֿאַר זײַן פּלאַן בלויז פֿון דער פֿרוי פֿון פּאַריזער בּאַנק דזשיימס מייער דע ראָטשילד,[59] באַראָנעסע בעטי דע ראָטשילד (1805—1886), אַ טאָכטער פֿון ווינער ראָטשילד סאָלאָמאָן מייער.

נאָך מער האָט מען איבערגעטריבן שרײַבנדיק, אַז אַלטאַראַס האָט געהאַט אַ צושטימונג פֿון דער פֿראַנצייזישער רעגירונג פֿאַר זײַן פּלאַן. אין „אָריענט" האָט זיך באַוויזן אַ קאָרעספּאָנדענץ פֿון וואַרשע, אַז אַלטאַראַס האָט שוין געהאַט אַן אָפּמאַך מיטן פֿראַנצייזישן מיניסטעריום,[60] און די „אַלגעמיינע צײַטונג דעס יודענטומס" האָט מודיע געווען, אַז ער „האָט פֿון דער פֿראַנצייזישער רעגירונג אַ פֿולמאַכט פֿאַרצוליגן פֿאַר די דאָרטיקע [רוסישע] יידן אַ היים אין אַזשיר".[61] ש. גינזבורג שרײַבט אויך, אַז די פֿראַנצייזישע רעגירונג האָט געשטיצט אַלטאַראַסעס פּראָיעקט און געוואָלט האָבן אַ יידישע עמיגראַציע קיין אַזשיר, נאָר אפֿשר איז די פֿראַנצייזישע רעגירונג אָפּגעשטויסן געוואָרן פֿון דעם פּראָיעקט צוליב דער אַלטונג פֿון דער רוסישער רעגירונג וואָס האָט געוואָלט דעם גאַנצן ענין מאַכן צו קלײינגעלט און אַרויסלאָזן סך־הכּל בערך 100 יידישע משפּחות.[62] אַזוי שרײַבן אויך אַלע אַנדערע וועגן אַלטאַראַסעס אַ הספּם מיט דער פֿראַנצייזישער רעגירונג.[63] ווי מיר וועלן באַלד זען איז די באַציונג מצד דער פֿראַנצייזישער רעגירונג גאָר אַן אַנדערע.

בעת אַלטאַראַס האָט באַשלאָסן צו פֿאָרן קיין רוסלאַנד באַטראַכטן אויפֿן אָרט די מיגלעכקייטן צו קאָלאָניזירן די דאָרטיקע יידן אין אַזשיר, האָט ער זיך געוואָלט באַזאָרגן מיט אַ רעקאָמענדאַציע פֿון פֿראַנצייזישן אויסערן־מיניסטעריום צו דער דיפּלאָמאַטישער פֿאָרשטייערשאַפֿט פֿון פֿראַנקרײַך אין רוסלאַנד. צום פֿראַנצייזישן אויסערן־מיניסטער האָט אַלטאַראַס באַקומען אַ רעקאָמענדירבריוו פֿון מאַרסעלער פּאָליציי־פּרעפֿעקט. דער אויסערן־מיניסטער האָט אָבער געהאַלטן פֿאַר נייטיק פֿריער זיך אָנצופֿרעגן אין קריגס־מיניסטעריום, וואָס מען טראַכט דאָרט וועגן באַזאָרגן פּויליש־רוסישע יידן אין אַזשיר. אויפֿן אָנפֿרעג פֿון אויסערן מיניסטעריום, דאַטירט פֿון 27טן מײַ 1846 (זע צום סוף, דאָקומענט I), געפֿינען זיך אַ גאַנצע רײַ באַמערקונגען וואָס זײַנען געמאַכט געוואָרן אין קריגס־מיניסטעריום, פֿון וועלכע עס איז צו זען, אַז די מאַסגיביקע פֿראַנצייזישע רעגירונגס־קרײַזן זײַנען באַלד פֿון אָנהייב געווען אויסגעשפּראָכענע קעגנערס פֿון אַלטאַראַסעס פּלאַן. אַ באַמערקונג, דאַטירט פֿון 28טן מײַ 1846 (זע צום סוף, דאָקומענט II), לייענט זיך:

„איך האָב געהערט מערערע גובערנאַטאָרן און געניעראַלן פֿון אַל־

---

[59] *Famille de Jacob*, 1873, p. 97.

[60] *Orient*, 1846, p. 330.

[61] *AZJ*, 27—VII—1846.

[62] ש. גינזבורג, היסטאָרישע ווערק, ב׳ 2, זז׳ 212, 219.

[63] „גם שר החיצון גיזא נתן לו מכתב מליצה לשרי רוסיא" (אוצר ישראל, חלק שני, 75). „מיט רעקאָמענדאַציעס פֿון פֿראַנצייזישן אויסערן־מיניסטער גיזאָ" (אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, ב׳ 3, ז׳ 197).

זשיר אויסדריקן דעם וווּנטש, אז מען זאָל ארויסטרײַבן יעדן פֿון אַלזשיר. עס וועט זײַן פֿונקט אזוי ניט־פּאָליטיש לגבי די מוסולמענער ווי אומ־פֿראַדוקטיוו פֿאַר דער קאָלאָניזאַציע צו רעקרוטירן אין אייראָפּע יעדן פֿאַר אַלזשיר. מען דאַרף זיך אָפּשאָקלען פֿון אזא אינוואזיע".

געענטפֿערט האָט דאָס קריגס־מיניסטעריום אויף דעם אָנפֿרעג פֿון אויסערן־מיניסטעריום ערשט דעם 19טן יוני 1846. סײַ דער אָפּיציעלער ענטפֿער (זע צום סוף, דאָקומענט III) און סײַ די באַמערקונגען בײַ דער ערשטער רעדאַקציע פֿונעם ענטפֿער זײַנען ניט פֿרײַ פֿון אָנטי־יידישע טענדענצן און זײַנען געווען אַ שטאַרקער קלאַפּ פֿאַר אַלטאַראַסעס פּלענער. אין אָפּיציעלן ענטפֿער שטייט געשריבן:

„...עס וועט מיר אויסווײַזן ניט־פּאָליטיש לגבי די מוסולמענער צו וואַרפֿן צווישן זיי אַ באָפֿעלקערונג וואָס זיי האָבן פֿײַנט. איך ספּק ניט, אז פֿון אַן עמיגראַציע פֿון דעם מין וועלן ערויסקומען זייער ערנצטע שוועריקייטן פֿאַר אונדז מצד דער דאָרטיקער אינסאַמישער באָפֿעלקע־רונג וואָס וועט ניט קענען זען אין דעם טריט דעם ציוויליזאַטאָרישן מיין פֿון פֿראַנקרײַך און זיי וועלן קוקן מיט אומרו אויפֿן באַזעצן זיך צווישן זיי פֿון אזא מין באָפֿעלקערונג".

אין נאָך אַ שאַרפֿערן טאָן איז געשריבן אַ באַמערקונג אין דער ערשטער רעדאַקציע פֿון דעם בריוו:[64]

„אײַבערדיקנט, הער און טײַערער קאָלעגע, דאָס יידישע פֿאָלק אין דײַטשלאַנד [געמיינט זיכער צו שרײַבן: רוסלאַנד] און פּוילן איז בעצם פֿאַרדאָרבן, לעבט פֿון טאָג אויף טאָג פֿון דעם וואָס עס ברענגט זיי אַרײַן פֿראַצענט און דעמאָראַליזאַציע און די רעגירונג דאַרף אַבסאָלוט זיך קעגנשטעלן קעגן דער רעקרוטירונג פֿון אזא באָפֿעלקערונג פֿאַר אַלזשיר".

וויטער ווערט דערציילט אין דער ערשטער רעדאַקציע פֿונעם ענטפֿער, אַז מיט 2 יאָר פֿריער (1844) האָט אַלטאַראַס שוין געהאַט דערציילט וועגן דער עקסיסטענץ פֿון יידישע פּויערים אין רוסלאַנד. אָבער אויב דאָס איז אַפֿילו ריכטיק, וועט אויך ניט דערלאָזט וועלן צו קיין מאַסן־עמיגראַציע. עס וועט אַרײַנגעלאָזט וועלן בלויז אַ באַגרענעצטע צאָל מענטשן וואָס וועלן זיך קענען אויסהאַלטן. אויך דאָרף מען פֿרעגן בײַ אַלטאַראַסן, וואָס פֿאַר אַ מין קלאַס יידן ער וויל אַרײַנפֿירן.

די דאָזיקע באַמערקונגען פֿון דער ערשטער רעדאַקציע פֿון ענטפֿער זײַנען פֿאַרביטן געווואָרן מיט אַ ביסל וווּיכערע אויסדרוקן, אָבער ניט קנאַפּער קאָטע־

---

[64] דעמאָלט האָט אין ביורא פֿאַר אַלזשיר אין קריגס־מיניסטעריום זיך פֿאַרנומען מיט יידישע ענינים דער באַאַמטער Fellman (זע: אַרשיוו איזראַעליט, ב׳ 4, ז׳ 188), די חתימה פֿונעם מחבר פֿון דער באַמערקונג איז ניט איבערצולייענען, זי הייבט זיך אָבער אָן מיטן אות B. מיגלעך, אז דאָס איז בלאָנדעל (Blondel), אַ הויכער באַאַמטער פֿאַר די ענינים פֿון אַלזשיר אין קריגס־מיניסטעריום; בלאָנדעל איז אַ מאָל אַליין געווען אין אַלזשיר און האָט געהאַט אַ שטאַרקע השפּעה אויפֿן קריגס־מיניסטער. זע וועגן אים: Christian Schefer. *L'Algérie et l'évolution de la colonisation française.* Paris 1928, p. 459.

גאַרישע, קעגן אַלטאַראַסעס פּלאַן (זע צום סוף, דאָקומענט III): די רעגירונג זוכט צו רעקרוטירן פֿאַר אַלזשיר אַן אַגריקולטור־באַפֿעלקערונג וואָס זאָל זיך קענען איבערגעבן דער אַרבעט פֿון קאָלאָניזאַציע, „אָבער דער כאַראַקטער פֿון דער יידישער נאַציע פֿאַרמאָגט ניט די באַזונדערע אייגנשאַפֿטן וואָס ערדאַר־בעט פֿאַדערט". „איך מיין דעריבער — איז דער אויספֿיר פֿון קריגס־מיניס־טער — אַז מען דאַרף ניט באַפֿרידיקן די וועגדונג פֿון ה' אַלטאַראַס".

די פֿראַנצייזישע מילִיטעריש מאַכט אין אַלזשיר האָט זיך דעמאָלט בכלל אַרויסגעזאָגט קעגן אַ ציווילער קאָלאָניזאַציע פֿון אייראָפּעער. זי האָט געפֿאָר־דערט אַ מילִיטערישע קאָלאָניזאַציע פֿון אויסגעדינטע זעלנערס וואָס זאָלן באַ־קומען ערד און געווער זיך צו באַשיצן קעגן מיגלעכע אָנפֿאָלן פֿון אַראַבער, און דערמיט זאָל פֿאַרשטאַרקט ווערן פֿראַנקרייכס כוח אין דער קאָלאָניע. נאָך אין 1840 האָט דער מאַרשאַל וואַלע אַרגאַניזירט אַ קאָלאָניע פֿון 300 אויסגעדינטע זעלנערס. דעם 1טן דעצעמבער 1845 האָט דער מאַרשאַל דוקעס d'Isly געשריבן צום דעמאָלטיקן קריגס־מיניסטער Moline de Saint Yon, אַז אַ קא־לאָניזאַציע פֿון ציווילע אייראָפּעער קען אַרויסרופֿן אַראַבישע מרידות.[65] סוף־כל־סוף האָבן מנצח געווען די אָנהענגערס פֿון אַ מילִיטערישער קאָלאָניזאַציע, און דער פּלאַן האָט סוף 1846 באַקומען דעם כוח פֿון אַ געזעץ, אָנגענומען אין פֿראַנצייזישן פּאַרלאַמענט.[66]

מען דאַרף אויך ניט פֿאַרגעסן, אַז דער באַקאָנטער מילִיטערישער פֿירער ביזשאָ (Bugeaud), מילִיטערישער גובערנאַטאָר פֿון אַלזשיר, אין וועמענס הענט עס איז געלעגן די גאַנצע מאַכט איבער דער קאָלאָניע, איז געווען איינער פֿון די שטאַרקסטע אָנהענגערס פֿון אַ מילִיטערישער קאָלאָניזאַציע, אַ שטאַר־קער יידנפֿיינד און אַ פֿאַרביסענער רעאַקציאָנער וואָס האָט פֿאַר זיין פּאָליטיק אין אַלזשיר זיך באָנוצט אָפֿילו מיט די יעזויטן.[67] דעם 13טן סעפּטעמבער 1837 האָט ביזשאָ געשריבן דעם קריגס־מיניסטער, אַז מען דאַרף אויסלערנען אָפּי־צירן אַראַביש, בכדי פּטור צו ווערן פֿון די יידישע איבערזעצערס,[68] און פֿון קריגס־מיניסטעריום האָט מען דעם 23טן אָקטאָבער 1837 געשריבן צו ביזשאָ אַ תשובה, אַז מען דאַרף טאָקע פּטור ווערן פֿון דער יידישער פֿאַרמיטלונג וואָס

---

[65] *Archives Nationales*, F[80] 1166.

[66] Ch. Schefer, *o.c.*

[67] Lichtenberger, A. *Bugeaud*. Paris 1931, pp. 143—144.

דער קלויסטער האָט אַגב געפֿרווט פֿירן אַ מיסיאָנערישע אַרבעט צווישן די אַלזשירער יידן. זע למשל:

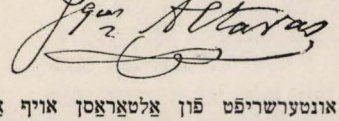
L'Abbé Suchet. *Lettres édifiantes et curieuses sur l'Algérie*. Tours 1840, p. 25.

[68] "Nous ne saurions trop nous hâter de faire apprendre l'arabe à nos officiers d'état-major afin de nous soustraire à la rapacité et à la duplicité des juifs": Georges Yver. *Documents relatifs au traité de la Tafna*. Alger 1924, p. 217.

וועגן ביזשאָ און די אַלזשירער יידן פֿ"גל:

Claude Martin. *Les Israélites algériens de 1830 à 1902*. Paris 1936, pp. 57—58.

איז „רויזינירנדיק און אָפּט ניט מאָראַליש". [69] „עס איז אַ פּאַרהאַסט פּאַלק וואָס האָט פּאַרדינט, אַז מען זאָל וועגן אים האָבן אַזאַ מיינונג" — האָט זיך ביזשאָ אויסגעדריקט וועגן יידן. ער האָט אָפּילו געהאַלטן, אַז מען דאַרף ארויסשיקן די יידן פון אַלזשיר. דעם 10טן נאָוועמבער 1843 האָט ער געשריבן צום דע־מאָלטיקן קריגס־מיניסטער Soult, אַז מען האָט יידן צו גיך עמאַנציפירט, אַז זיי זײַנען פּאַר פּראַנקרײַך „אַ פּאָליטישע ספּנה". ער איז אויך געווען קעגן דער־לויבן חתונות פון פּראַנצויזישע זעלנערס אין אַלזשיר מיט יידישע פּרויען. [70] ביזשאָ האָט אין אַ לענגערן בריוו פון 30טן נאָוועמבער 1843 פערזעלנלעך זיך געווענדט צום קריגס־מיניסטער, אַז מען זאָל זיך ניט יאָגן מיטן באַשטימען אַ סטאָטוט פּאַר די אַלזשירער יידן, און אַן אויסצוג פון זײַן־פּינדלעכן בריוו פון 10טן נאָוועמבער איז בײַגעלייגט געווארן ווי אַן אָפּיציעלער דאָקומענט צו די טעקעס מיט מאַטעריאַלן וועגן צוגרייטן דעם סטאָטוט. [71]

אונטערשריפט פון אַלטאַראַסן אויף אַ דאָקומענט וואָס געפינט זיך אין יוזע.

אַלטאַראַס האָט זיך ניט אָפּגעשראָקן און דאָך באַשלאָסן צו פּאָרן קיין רוס־לאַנד־פוילן. בײַם פּראַנצייזישן האַנדלס־מיניסטעריום האָט ער גרינג געפּועלט, ער זאָל געשיקט ווערן קיין רוסלאַנד מיט אַן אָפּיציעלער האַנדלס־מיסיע. [72] אָבער די אינפּאָרמאַציע, אַז אַלטאַראַס זאָל אויך האָבן באַקומען אַ רעקאָמענדאַציע פון אויסערן־מיניסטעריום צום פּראַנצייזישן קאָנסול אין פּעטערבורג, איז זיכער ניט קיין ריכטיקע. אין בריוו פון פּראַנצייזישן אַמבאַסאַדאָר אין פּעטער־בורג צו זײַן אויסערן־מיניסטער (ציטירט אינעם בריוו פון אויסערן־מיניס־טעריום צום קריגס־מיניסטעריום; זע צום סוף, דאָקומענט IV) ווערט וועגן דעם ניט דערמאָנט. אַלטאַראַס גופֿא האָט שפּעטער אַליין אָפּגעלייקנט דורך דער

מיט אַ יאָר שפּעטער (1838) האָט אויך דער פּראַנצייזישער קאָנסול אין מאַסקאַראַ גע־שריבן, אַז די אַלושירער יידן זײַנען ניט ווערט, מען זאָל זיך באַצײַען צו זיי צו גלײַך מיט די אַראַבער, אַז דאָס וואָלט געווען אַ שעדלעכע פּאָליטיק. אין זײַן קאָרעספּאָנדענץ דערמאָנט ער אָבער אָפּט, אַז יידן ברענגען נוצן פּראַנקרײַך:

Gouvernement général de l'Algérie. *Correspondence du Capitaine Daumas, Consul à Mascara.* Alger—Paris 1912, pp. 600—601, 605.

[69] „Nous échapperons alors à l'entremise ruineuse et souvent immorale des Israélites" (G. Yver, *o.c.*, p. 386).

וועגן יידישע און ניט־יידישע איבערזעצערס אין אַלושיר זע:

L.-Charles Féraud. *Les interprètes de l'armée d'Afrique.* Alger 1876.

[70] V. Demoutes, *o.c.*, p. 304—305.

[71] *Archives Nationales,* F[19] 11143.

[72] *Famille de Jacob,* 1873, p. 97.

זע אויך צום סוף, דאָקומענט V, אַנאַליז פון אַ וועגדונג פון אַלטאַראַסן צום האַנדלס־מיניסטעריום.

פּרעסע די קלאַנגען, אַז ער האָט באַקומען אַ מיסיע פֿון דער פֿראַנצייזישער רעגירונג צו באַזוכן רוסיש־פוילישע יידן אין אַלטשיר.[73]

אַלטאַראַס האָט זיכער געשמועסט וועגן זײַן פּלאַן צו קאָניזירן רוסיש־פוילישע יידן אין אַלשיר מיט אַלבער קאָנען, און קאָן האָט געפרווט וועגן דעם שמועסן מיטן פֿראַנצייזישן קיניג לוי פֿיליפּ. דעם 10טן פֿעברואַר 1846 איז אַלבער קאָן אויפֿגענומען געוואָרן דורכן קיניג, וועמען ער האָט איבערגעגעבן אַ דאָנקבריוו פֿון די אַלשירער יידן פֿאַרן אונטערשרײַבן דעם סטאָטוט פֿון יידן אין דער קאָלאָניע. דער אויפֿנעם איז געווען אַ פֿרײַנדלעכער און האָט זיך פֿאָרצויגן אַ שעה צײַט. לוי פֿיליפּ האָט זיך אויסגעפֿרעגט וועגן דער לאַגע פֿון יידן אין פֿאַרשיידענע לענדער, דערונטער אויך אין פּוילן־רוסלאַנד. אויסנוצנדיק די געלעגנהייט האָט קאָן געפֿרעגט בײַם קיניג, צי אין פֿאַל פֿון רדיפֿות אויף יידן אין די לענדער וואָלטן זיי ניט געקענט געפֿינען אַ מקום־מיקלט אין פֿראַנקרײַך, בעיקר אין אַלשיר. דערויף האָט לוי פֿיליפּ געענטפֿערט:

„איר ווייסט, און איר קענט עס זאָגן, אַז קיין שטערונגען קענן עפּעס אַזוינס וועלן קיין מאָל ניט געמאַכט ווערן ניט פֿון מײַן צד און ניט מצד מײַן רעגירונג".

דאָס זײַנען אָבער, קען מען זאָגן, געווען ווערטער אַרויסגעזאָגטע פֿאַר העפֿלעכקייט וועגן, און קיין ממשותדיקן ווערט האָבן זיי ניט געהאַט.[74]

*

דער פֿראַנצייזישער אַמבאַסאַדאָר אין פּעטערבורג האָט מודיע געווען דעם פֿראַנצייזישן אויסערן־מיניסטעריום וועגן פֿאַרלויף פֿון אַלטאַראַסעס נסיעה, און דער אויסערן־מיניסטער האָט וועגן דעם מודיע געווען אין אַ בריוו פֿון 26טן סעפּטעמבער 1846 זײַן קאָלעגע פֿון קריג־מיניסטעריום. דער קריג־מיניסטער האָט אים דערפֿאַר באַדאַנקט אין אַ בריוו פֿון 8טן אָקטאָבער 1846 (זע צום סוף, דאָקומענט IV און V).

וועגן די ווײַטערדיקע באַמיונגען פֿון אַלטאַראַסן געפֿינען מיר עטלעכע אינטערעסאַנטע פּרטים אין דעם שוין דערמאָנטן נעקראָלאָג־אַרטיקל פֿון ב. מאָסע. צוריקקומענדיק קיין פּאַריז האָט אַלטאַראַס געזוכט צו געווינען פֿאַר זײַנע פּלענער דעם פּרעמיער־מיניסטער סולט וואָס האָט, כדי אים צו העלפֿן אין זײַנע

---

[73] די שוין פֿאַרפֿנטלעכטע אַרבעטן און אין אַרשיוו איזראַעליט, 1846, ז׳ 711.

[74] אַלבער קאָן גופֿא דערציילט:

... J'osai demander à S. M. si, peut-être, au milieu de circonstances fâcheuses, la France et surtout l'Algérie ne seraient point ouvertes à un grand nombre de ces malheureux qui viendraient chercher là-bas une patrie et le respect de leur foi. "Vous savez, et vous pouvez le dire, me répondit le Roi, que des obstacles à rien de pareil ne seront jamais suscités ni de moi, ni du côté de mon gouvernement". *Archives Israélites,* v. 7 (1846), p. 190.

איסידאָר לעב ציטירט אַזוי די ווערטער פֿון לוי פֿיליפּ:

"Vous savez et vous pouvez le dire, que ni moi ni mon gouvernement nous n'y ferons jamais obstacle" (I. Loeb, *o.c.,* p. 136).

באַמיונגען, געשיקט אַלטאַראַסן מיט אַן אָפּיציעלער מיסיע קיין אַלזשיר. אַלטאַראַס האָט ווידער אַ מאָל מיט זיך מיטגענומען אויף זײַן נסיעה זשאָזעף קאָענען. אָבער איצט זײַנען צוגעקומען נייע שווערישקייטן. די שטימונגען אין מיניסטעריום האָבן זיך געביטן צום ערגערן. דער אויסערן־מיניסטער גיזאָ (Guizot) האָט זיך אָפּן קעגנגעשטעלט קעגן אַ קאָלאָניזאַציע פֿון פּויליש־רוסישע יידן אין אַלזשיר. „איר ווילט דען פֿאַריידישן אַלזשיר?" האָט גיזאָ געפֿרעגט אַלטאַראַסן.[75] אמת, אַלטאַראַס האָט געוווּנען טיילווײַז פֿאַר זײַנע פּלענער אָפּילו דעם פּרעמיער־מיניסטער סולט. אָבער סולט איז געווען בלויז אַ פּאַראַד־פֿיגור, די פּאָליטישע מאַכט איז איצט געלעגן אין די הענט פֿון גיזאָ, און די מילדע־לײַט האָבן ניט אויפֿגעהערט וואָרענען קעגן דער סכנה פֿון אַ „יידישער אינוואַזיע" אין אַלזשיר.[76]

אַלטאַראַסעס גוטע כוונות און זײַנע באַמיונגען זײַנען דעריבער באַלד פֿון אָנהייב פֿאַרמישפּט געוואָרן אויף אַ דורכפּאָל מחמת דער נעגאַטיווער באַציונג פֿון דער פֿראַנצייזישער רעגירונג. אַלטאַראַס האָט זיך געמוזט אָפּזאָגן פֿון זײַן פּלאַן. פֿון די שוין פֿאַרפּנטלעכטע מאַטעריאַלן וווייסן מיר אָגב, אַז אין פּויליש־רוסלאַנד האָט אַלטאַראַס אונטערגעהאַנדלט וועגן קאָלאָניזירן אַ גאַנץ קלייניע צאָל משפּחות.[77]

מיט אַ מאָל אין גאַנצן איז אַלטאַראַסעס פּראָיעקט פֿון דעסט וועגן ניט פֿאַרגעסן געוואָרן. נאָך אין 1855 האָט אַן אַלזשירער צײַטשריפֿט געשריבן, אַז אין אַלזשיר איז דאָ געגנוג אָרט פֿאַר די פּויליש יידן וואָס אַנטלויפֿן פֿון באַר־באַרישן צאַריזם און די יידישע פּילאַנטראָפּן וואָלטן געדאַרפֿט פֿינאַנצירן דאָס רעאַליזירן אַלטאַראַסעס פּלאַן פֿון 1846.[78]

אין אַלזשיר האָט זיך יאָ באַזעצט אַ קלייניע גרופּע יידן פֿון מיזרח־און צענטראַל־אייראָפּע; מאַרקס גוגענהיים, אַ דײַטשער ייד, איז געוואָרן אַלזשי־

---

[75] *Famille de Jacob*, 1873, p. 97: "Vous voulez donc judaïser l'Algérie?"

[76] *Univers Israélite*, v. 20, p. 568.

[77] אויף אַ רעפֿעראַט פֿון דער פּאַריזער געזעלשאַפֿט „פֿרײַנד פֿון יזוא" אין פֿעברואַר 1932 האָט ש. גינזבורג איבערגעגעבן, אַז אַלטאַראַס האָט אין רוסלאַנד „געפֿירט אונטער־האַנדלונגען מיט ניקאָלײַ דעם 1טן און דעם „נאַמעסטניק" [פֿלאַצהאַלטער] אין פּוילן וועגן אַרײַנפֿירן 40 טויזנט יידישע משפּחות קיין אַלזשיר". זע: ידיעות פֿון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, נומ׳ 3 (38), מײַ 1932. דאָס איז, ווי מיר זעען אין שײַן פֿון די איצט גע־براַכטע מאַטעריאַלן, שטאַרק פֿאַרגרעסערט לגבי דער ווירקלעכקייט.

[78] Il y a place pour les Israélites polonais fuyant les traitements barbares du czar orthodoxe, et puisse la charité juive qui est si grande faire les frais de cette colonisation et réaliser le rêve du vénérable Altaras". *La Colonisation, revue d'agriculture ... en Algérie.* Alger, 30 mai 1855.

פֿ״גל: אַרשיוו אידראַעליט 1855, זז׳ 470—471.

אין זעלביקן גײַסט איז אין דער צײַטשריפֿט פֿון 1טן פֿעברואַר 1855 שוין געווען גע־דרוקט אַן אַרטיקל פֿון A Tombarel, מחבר פֿון אַ וועגווײַזער: *Guide général de l'Algérie ...* Alger 1855.

רער ראַש־הקהל;[79] צווישן פּוילישע יידן האָבן זיך שטאַרק געמישט אין די קהלשע ענינים פון אַזשירער יידן אין 1848.[80] אָבער דאָס געהער שוין ניט צו אונדזער איצטיקער טעמע, ווייל אַלטאַראַס האָט דערצו ניט געהאַט מער קיין שייכות.

בעת דער קרימער מלחמה אין 1855 איז אַ גרופּע יידישע סאַלדאַטן פון דער רוסישער אַרמיי געגומען געוואָרן דורך די פֿראַנצויזן אין געפֿענגעניש און פֿאַר־שיקט אויפֿן אינדזל עקס (Aix), ניט ווייט פון דער פֿראַנצייזישער פּאַרטשטאַט ראַשעפֿאַר. די פֿאַרשיקטע האָבן אויפֿן אינדזל געשאַפֿן אַ שולכל און אַ חברה. חזן איז דאָרט געוואָרן אַ געפֿאַנגענער מיטן נאָמען חיים יאַקאָבסאָן.[81] עס איז באַקאַנט, אַז די פֿאַרשיקטע אויף דעם אינדזל האָט מען תמיד געזוכט צו שיקן קיין אַזשיר. צי מען האָט געזוכט שיקן אויך די יידן פֿונעם אינדזל קיין אַזשיר, האָב איך דערווייל ניט אויסגעפֿונען.

דאָקומענטן

דאָקומענט 1: אַ בריוו פון אויסערן־מיניסטעריום צום קריגס־מיניסטעריום, 27טן מײַ 1846.

Archives Nationales, F[19] 11146.
Ministère des Affaires Etrangères.
Direction politique.

Paris, le 27 mai 1846.

Monsieur et cher collègue,

M. le préfet des Bouches-du-Rhône vient de me transmettre, en l'accompagnant des témoignages les plus honorables pour son auteur, la lettre ci-jointe de M. Jacques Altaras, ancien négociant et président du Consistoire Israëlite de Marseille, qui se propose de se rendre en Allemagne et en Russie dans le but de déterminer un grand nombre de ses coréligionnaires à aller s'établir en Algérie, et qui sollicite, à cet effet, des lettres d'introduction auprès des agents du gouvernement du Roi à l'étranger.

Avant de recommander M. Altaras à nos agents diplomatiques, je vous prie, Monsieur et Cher Collègue, de vouloir bien examiner sa demande et de me faire savoir si vous pensez que ses démarches méritent encouragement. Je vous serai obligé de me renvoyer sa lettre lorsque vous en aurez pris connaissance.

Agréez, Monsieur et cher Collègue, l'assurance de ma haute considération.

Pour le Ministre et par autorisation
Le Conseiller d'état, Directeur
Em. Desages.

Monsieur le Ministre de la Guerre.

---

[79] *Archives Israélites,* 1857, pp. 569—572.

[80] זע מײַן אַרבעט: „די רעוואָלוציע פון 1848 און די אינעוויניקסטע קאַמפֿן אין פֿראַנ־צייזישן יידנטום". יידן אין פֿראַנקרייך, ב׳ 1, ז׳ 235.

[81] *Univers Israélite,* v. 10, 1855, p. 198. — *Archives Israélites,* v. 15, 1855, p. 672.

אַ טייל יידישע געפֿאַנגענע פון דער מלחמה האָט מען אויך פֿאַרשיקט אויפֿן אינדזל קאָר־סיקע. אַרשיוו איזראַעליט, 1855, ז׳ 344.

דאָקומענט II: צושריפֿט פֿון קריגס־מיניסטעריום אויף דעם בריוו פֿון אויסערן־מיניסטעריום פֿון 27טן מיי 1846.

Archives Nationales, F[19] 11146.

Direction de l'Algérie. Examiner la question dont il s'agit et répondre à M. le Ministre des Affaires Etrangères. Le Ministre.

J'ai entendu plusieurs des gouverneurs et généraux de l'Algérie exprimer le vœu qu'on expulsait les Juifs de l'Algérie. — Il serait aussi impolitique vis-à-vis des Musulmans qu'improductif pour la colonisation de recruter en Europe des Juifs pour l'Algérie. Il faut se refuser à une pareille invasion. — 28 mai [1846].

[אונטערשריפֿט ניט ליינעוודיק]

דאָקומענט III: שוואַרצשריפֿט פֿון אַן ענטפֿער פֿון קריגס־מיניסטעריום (19טן יוני 1846) אויפֿן בריוו פֿון אויסערן־מיניסטעריום דעם 27טן מיי 1846.

Archives Nationales, F[19] 11146.

Ministère de la Guerre.
Direction des affaires de l'Algérie.
Bureau des affaires politiques et civiles, et du personnel.
Examen d'un projet de M. Altaras d'attirer en Algérie les israélites de l'Allemagne.
Minute.

Paris, le 19 juin 1846.

Monsieur et cher collègue, vous m'avez fait l'honneur de me transmettre en communication, le vingt-sept mai dernier, une lettre de Mr. Altaras, président du Consistoire israëlite de Marseille, par laquelle il annonce être dans l'intention de se rendre en Allemagne et en Russie afin de déterminer un grand nombre de ses coréligionnaires à se rendre en Algérie.

Vous me priez en même temps de vous faire connaître si, dans ma pensée, il y a lieu d'encourager les démarches que M. Altaras se propose de faire, et de lui donner, à cet effet, des lettres d'introduction auprès des agents du Gouvernement du Roi à l'Etranger. Sans aucun doute, le but de Mr. Altaras est louable, et c'est pour moi une nouvelle preuve du concours ——— efficace qu'il a toujours prêté à mon département ——— dans l'œuvre de régénération entreprise à l'égard ——— de ses corligionnaires de l'Algérie; mais je ne puis croire qu'il resultât un avantage quelconque pour nous de l'immigration d'Israëlites européens dans ce pays.

La population, en effet, que le gouvernement cherche autant que possible à appeler en Afrique, est une population agricole, qui puisse se vouer aux travaux de la colonisation. Or le caractère de la nation juive ne comporte pas les qualités particulières que réclame la culture.

D'ailleurs, Monsieur et cher collègue, il me paraîtrait impolitique, vis-à-vis des musulmans, de jeter au milieu d'eux une population qu'ils méprisent. Je ne saurais douter qu'il ne résultât pour nous d'une immigration de cette nature de très graves difficultés de la part des indigènes professant l'islamisme qui ne sauraient point reconnaître dans cette mesure la pensée civilisatrice de la France, et verraient avec déplaisir une semblable population s'établir au milieu d'eux.

Je pense donc qu'il n'y a pas lieu de satisfaire à la demande de M. Altaras dont j'ai l'honneur de renvoyer la lettre.

Recevez, Monsieur et cher collègue, la nouvelle assurance de mes sentiments de haute considération et de sincèr attachement.

Le Pair de France, Ministre secrétaire d'Etat de la Guerre.

Mr. le Ministre des Affaires Etrangères
(Direction politique).

דאָקומענט IV: אַ בריוו פֿון אויסערן־מיניסטעריום צום קריגס־מיניסטעריום (26טן סעפּטעמבער 1846).

Archives Nationales, F[19] 11146.
Ministère des Affaires Etrangères.
Direction politique.

Paris, le 26 septembre 1846.

Monsieur et cher collègue, le Chargé d'Affaires du Roi à Saint-Pétersbourg m'informe que "Mr. *Altaraz,* président du Tribunal de Commerce de Marseille, "et qui poursuit le projet de former, en Algérie, une colonie de Juifs Polonais, "a fait, dernièrement, le voyage de Saint-Pétersbourg, afin d'obtenir, pour son "projet, l'agrément du Gouvernement Impérial. Il a été très bien reçu par Mr. de "Nessebrode, et par Mr. Peroffski, ministre de l'Intérieur, qui ont parlé favo- "rablement de lui è l'Empereur, et ont obtenu l'entier assentiment de S. M. — "M. Altaraz est parti pour Varsovie, muni de recommandations officielles pour "le prince Paskewitch".

Je m'empresse de vous transmettre cette information, qui m'a paru de nature à intéresser le département de la Guerre.

Agréez, Monsieur et cher Collègue, l'assurance de ma haute considération.

Pour le Ministre et par autorisation
Le Maître des Requêtes, S. Directeur
L. de Viel-Castel.

Mr. le Ministre de la Guerre.
Remercier M. le Ministre des Affaires Etrangères de ce renseignement.
Le Ministre.

דאָקומענט V: שוואַרצשריפֿט פֿון ענטפֿער פֿון קריגס־מיניסטער (8טן אָקטאָ־בער 1846).

Archives Nationales, F[19] 11146.
Ministère de la Guerre. Algérie.
Bureau de l'Administration générale, etc.
Minute de la lettre écrite par le Ministre
à M. le Ministre des Affaires étrangères.
Analyse: Au sujet du voyage de M. Altaraz à St. Pétersbourg.

Le 8 octobre 1846.

M. et cher Collègue, vous m'avez fait l'honneur de me transmettre, par dépêche du 26 septembre dernier, les renseignements que vous avez reçus de M. le Chargé d'Affaires du Roi à St. Pétersbourg, au sujet du voyage que M. Altaraz, président du Tribunal de Commerce de Marseille, vient de faire en Russie, dans le but d'obtenir l'agrément du Gouvernement impérial au projet qu'il a conçu de former en Algérie une colonie de Juifs polonais.

J'ai l'honneur de vous remercier de cette communication.

Recevez...

Le Ministre.

דאָקומענט VI: אַנאַליז פֿון אַ וועגדונג פֿון אַלטאַראַסן צום האַנדלס־מיניסטע־ריום וועגן זײַן רײַזע קיין רוסלאַנד (3טן יוני 1846).

Archives Nationales, F[12]* 5478.
De qui viennent les lettres: Altaras.
Sujet de la correspondance: Voyage dans le nord de l'Europe.
Renseignement sur le com[mer]ce.
Analyse du contenu des pièces: Propose au M[inis]tre de prendre des renseignements sur le com[mer]ce de plusieurs villes du Nord de l'Europe, qu'il se propose de visiter.
Date de l'arrivée: 10 juin 1846.
Dates des lettres: 3 juin 1846.

קריטישע טענדענצן אין די פירושים אויף תנך אין אַכטן און נײַנטן יאָרהונדערט

פֿון ד״ר יהודה ראָזענטאָל

אין דעם איצטיקן אַרטיקל וועלט געגעבן אַן איבערבליק איבער די מפֿרשים ביז ענגען אַרײַנגערעכנט. אַ צווייט אַרטיקל וועט באַהאַנדלען די קראָישע געלערנטע נאָך ענגען. ביידע אַרטיקלען זײַנען אַ טייל פֿון דעם מחברס אַ פֿאַרענדיקטער גרעסערער אַרבעט. — רעדאַקציע.

דער אַכטער און נײַנטער יאָרהונדערט זײַנען געווען אין קולטורעלן זינען זייער אַ שטורעמדיקע תקופֿה אין דער יידישער געשיכטע. דער נאָענטער מיזרח, וווּ דער רובֿ מנין און רובֿ בנין פֿון יידישן פֿאָלק האָט דעמאָלט געלעבט, איז געווען דאָס קריגספֿעלד, אויף וועלכן די גרויסע רעליגיעס האָבן זיך קעגן־זײַטיק באַקעמפֿט איינע די אַנדערע. די יידישע, קריסטלעכע, איסלאָמישע, פֿערסישע און אינדישע קולטורן האָבן זיך דאָרט געטראָפֿן און צוזאַמענגע־שטויסן. דאָס יידנטום האָט געהאַט אויסצושטיין אַטאַקן פֿון אַלע זײַטן, פֿון דרויסן און אויך פֿון אינעווייניק.

דער איסלאָם מער ווי וועלכע עס איז אַנדערע קולטור באַאײַנפֿלוסט דאָס יידישע לעבן. די אַראָבישע שפּראַך איז אין די איסלאָמישע לענדער געוואָרן די שפּראַך פֿון יידן, און די שפּראַכיקע מחיצה צווישן די יידן און זייערע שכנים איז געפֿאַלן. יידן האָבן זיך באַטייליקט אין וויסנשאַפֿטלעכן לעבן פֿון די איסלאָמישע פֿעלקער, ספּעציעל אויף דעם פֿעלד פֿון מאַטעמאַטיק, אַסטראָ־נאָמיע און מעדיצין. די איסלאָמישע פֿילאָסאָפֿיע האָט אויך געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף יידישע קרײַזן. בכדי צו באַגרינדן זײַן זכות־הקיום, האָט דאָס יידנטום זיך געמוזט פֿילאָסאָפֿיש פֿאַרטיידיקן. דער איסלאָם האָט טאַקע אָנערקענט די יידישע רעליגיע פֿאַר אַן אַנטפּלעקטער רעליגיע, אָבער פֿאַר איינס האָט ער געהאַלטן, אַז מוחמד איז געווען דער לעצטער נביא און אַז צוליב דעם האָט דאָס יידנטום פֿאַרלוירן זײַן געשיכטלעכן זכות־הקיום. אויך האָט דער איסלאָם באַשולדיקט יידן, אַז זיי האָבן געפֿעלשט דעם תנך. איסלאָמישע גע־לערנטע האָבן אויך געהאַט טענות צו יידן פֿאַר זייער אַנטראָפּאָמאָרפֿן באַגעם פֿון גאָט.[1] אויך די שארפּע רעליגיעזע וויכוחים אין איסלאָם גופֿא, די שפּאַל־טונגען און דאָס אויפֿקומען פֿון סעקטעס אין איסלאָם האָבן באַאײַנפֿלוסט דאָס

[1] Julius Guttmann. *Die Philosophie des Judentums*, p. 55. — Martin Schreiner. "Zur Polemik zwischen Juden und Mohammedanern". *Z. D. M. G.*, XLII, pp. 591—675.

יידישע לעבן. די סעקטעס אין יידנטום אין אַכטן און נײַנטן י״ה זײַנען אַן אָפּשפּיגלונג פֿון דעם דאָזיקן אײַנפֿלוס.[2]

יידן זײַנען דעמאָלט אַטאָקירט געוואָרן אויך פֿון אַנדערע רעליגיעס וועלכע האָבן ניט־געשטערט ווײַטער עקסיסטירט אונטער דער טאָלעראַנטער הערשאַפֿט פֿון די אַבאַסידן. עס האָבן נאָך געלעבט און געווירקט שטאַרקע קריסטלעכע גנאָסטישע סעקטעס וועלכע זײַנען געווען בכלל פֿײַנדלעך צום אַלטן טעסטאַמענט. אויך האָבן נאָך עקסיסטירט רעשטלעך פֿון די אַנהענגערס פֿון זאָראָאַסטערן, וועלכע האָבן באַקעמפֿט אַלע מאַנאָטעיִסטישע רעליגיעס.[3] בכלל איז דער גאַנצער נאָענטער מיזרח געווען אין אַכטן און נײַנטן י״ה פֿול מיט „זינדיקס״, ד״ה אָפּיקורסים, ראַציאָנאַליסטן, וועלכע האָבן ניט געגלייבט אין קיין אַנטפּלעקטער רעליגיע.[4] פֿאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע יוירונג אין דער אַרומיקער וועלט האָט אויך געהאַט אַ השפּעה אויפֿן יידישן לעבן.

דער אַכטער און נײַנטער י״ה האָבן אויך געזען דעם אויפֿקום און אונטערגאַנג פֿון אַ סך משיחישע באַוועגונגען אין יידנטום אויפֿן נאָענטן מיזרח. נאָך דעם ווי די דאָזיקע באַוועגונגען זײַנען זיך פֿונאַנדערגעפֿאַלן, האָבן זיי געלאָזט נאָך זיך קלײַנע וועגעטירנדיקע סעקטעס — אַ דערשײַנונג אַן ענלעכע צו דעם וואָס ס׳האָט פֿאַסירט מיט די משיחישע באַוועגונגען אין 17טן און 18טן י״ה אין איראַפּע.

די געשיכטע פֿון די מערסטע פֿון די דאָזיקע משיחישע באַוועגונגען און פֿון די סעקטעס וועלכע זיי האָבן נאָך זיך איבערגעלאָזט איז טונקל. די מקורים וועגן די משיחים און די גרינדערס פֿון די סעקטעס זײַנען פֿון שפּעטערדיקע דורות, זיי טראָגן אַ לעגענדאַרן כאַראַקטער, און עס איז שווער פֿון זיי אַרויסצושײַלן דעם היסטאָרישן אמת. מען קאָן אָבער פֿעסטשטעלן שותּפֿישע כאַראַקטער־שטריכן, דהיינו: משיחיזם, אַסקעטיזם, פֿײַנדלעכע שטעלונג צום תּלמוד און אַ געוויסער סינקרעטיזם. דער סינקרעטיזם דריקט זיך אויס אין זייער פֿאַזיטיווער באַציונג צו די גרינדערס פֿון אַנדערע רעליגיעס, צו ישו און מוחמד.

פֿאַרשײדענע דערקלערונגען זײַנען געגעבן געוואָרן וועגן די סיבות וואָס האָבן גורם געווען דאָס פּלוצעמדיקע אויפֿקומען פֿון די דאָזיקע סעקטעס און זייער רעוואָלוציע קעגן דעם תּלמוד. פֿון י. מ. יאָסטן ביז יעקבֿ מאַנען האָבן זיך יידישע געלערנטע אַפּגעגעבן מיט דער דאָזיקער פֿראַבלעם. אין 19טן י״ה האָבן אונדזערע היסטאָריקערס געזען אין קאַראַימיזם נאָר אַן אידעען־באַוועגונג

---

[2] I. Friedlander, "Jewish Arabic Studies". *J. Q. R.* (*n. s.*), I, pp. 183—215; II, pp. 481—515; III, 235—300 (1910—1912).

[3] זע וועגן די גנאָסטיקערס:
Hans Lietzmann. *Geschichte der alten Kirche.* 282 sq.
וועגן די אַנהענגערס פֿון זאָראָאַסטערן:
W. Geiger und E. Kuhn. *Grundriss der iranischen Philologie,* II, 553 sq.

[4] D. S. Margoliouth. "Atheism (Muhammedan)". *Encyclopaedia for Religion and Ethics,* II, 188 sq.

וואָס איז געווען באַאײנפֿלוסט דורך די אַראַבער, אַ פּראָטעסט־באַוועגונג קעגן די צו שווערע דינים פֿון תּלמוד, קעגן דעם עול־התּורה פֿון תּלמודישן יידנטום. יאָסט שרײַבט, אַז די קראָישע באַוועגונג איז געווען אַ באַוועגונג פֿון פֿרײַדענקענדיקע און געבילדעטע יידן.[5] דער נאַציאָנאַל־רעליגיעזער היסטאָריקער זאַב יעבֿ״ץ זעט אין דער קראָישער באַוועגונג די אַלטע סתּירה צווישן דעם עם־האָרץ און דעם תּלמיד־חכם. ער דריקט עס אויס אין אַ כאַראַקטעריסטישן זאַץ: „נגע עמי ארץ״. עלּ־פּי יעבֿ״ץ איז די קראָישע באַוועגונג געווען אַ רעזולטאַט פֿון דעם שלעכטן אײנפֿלוס, וואָס דער פּערסישער מאַזדעיזם האָט געהאַט אויף דעם פּראָסטן עולם, און ספּעציעל אויף די הפֿקר־יונגען פֿון יענער צײַט.[6] אַנדערע געלערנטע זענען אין די קראַים אַ פּלוצעמדיקע אויפֿלעבונג פֿון דער אַלטער צדוקישער פּאַרטיי.[7] זיי לאָזן זיך אָבער ניט אַרײַן אין די סיבות וואָס האָבן געבראַכט דעם רענעסאַנס פֿון די צדוקישע אידעעס. אין די לעצטע צענדלינגער יאָרן האָט מען זיך מער אָפּגעגעבן מיט די סיבות וואָס האָבן געבראַכט דער רעוואָלוציע קעגן דעם תּלמודישן יידנטום. יעקבֿ מאַן שטרײַכט אונטער די נאַציאָנאַל־משיחישע טענדענצן בײַ די סעקטעס פֿון דער עפּאָכע.[8] די סעקטעס און אויך די קראַים, מיינט מאַן, זײַנען געווען אַ באַוועגונג וועלכע האָט פּראָטעסטירט קעגן דער גלות־עקסיסטענץ פֿון יידישן פֿאָלק. רפֿאל מאַהלער זעט אין קאַראַימיזם אַ סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג.[9] דערויף האָבן שוין געהאַט אָנגעוויזן אויך אַנדערע פֿאָרשערס,[10] אָבער אַן דער געהעריקער אינטערעסאַנטער אַנאַליז פֿעלט נאָך.

מאַהלער האָט, צום באַדויערן, ניט גענומען אין באַטראַכט די סאָציאַל־פּאָליטישע פֿאַקטאָרן פֿון דער אַרומיקער וועלט. עס איז אוממיגלעך צו פֿאַרשטיין דעם אויפֿקום פֿון די פֿאַרשיידענע סעקטעס, און אויך פֿון די קראַים, אַן אַ בפֿרטיותדיקער אויספֿאָרשונג פֿון די סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערע און פּאָליטישע באַוועגונגען אויפֿן נאָענטן מיזרח אין אַכטן און נײַנטן י״ה. דער אויפֿקום פֿון די יידישע סעקטעס איז בלי שום ספֿק פֿאַרבונדן מיט די סאָציאַלע און קולטורעלע שינויים וועלכע דער איסלאָם האָט אַרויסגערופֿן. ישׂראל פֿרידלענדער האָט אין זײַנע יידיש־אַראַבישע שטודיעס אָנגעהויבן אַרויסצוארבעטן די פּאַראַלעלן צווישן פּערסישע און יידישע משיחים, רעוואָלוציאָנערע פֿירערס און סעקטע־גרינדערס אין אַכטן און נײַנטן י״ה.[11] פֿרידלענדער האָט אויך אָנגעוויזן אויף דעם גרויסן אײנפֿלוס וואָס די אַראַבישע סעקטעס און זייערע

---

[5] J. M. Jost. *Geschichte des Judentums und seiner Sekten*, II, 297 sq.

[6] יעבֿ״ץ, תּולדות ישׂראל, ב׳ 9, זז׳ 180—182.

[7] B. Revel. *Karaite Halakah*, 9.

וויטער ציטירט: רעוועל.

[8] התּקופּה, כ״ב, ז׳ 250.

[9] יוואָ־בלעטער, ב׳ XIV, זז׳ 251—268.

[10] גנזי שכטר, ח״ב, 435, 439.

[11] זע הערה 2.

אידעעס האָבן געהאַט אויף די יידישע סעקטעס. פֿרידלענדערס פֿאַרשונגען אויף דעם דאָזיקן פֿעלד זײַנען קלאָסיש. ער האָט אָבער זײַן אַרבעט ניט אויס־געשעפּט, און עס איז נאָך דאָ אויף דעם פֿעלד אַ סך אויספֿצוטאָן.

דער רענעסאַנס פֿון דער גריכישער פֿילאָסאָפֿיע אין די איסלאַמישע אַקאַדעמיעס האָט גורם געווען דעם אויפֿקום פֿון ראַציאָנאַליסטישע שטרעמונגען צווישן די אַראַבער און אויך צווישן יידן. דער ראַציאָנאַליזם האָט געטריבן אַ סך יחידים צו ספֿקות אין דעם טראַדיציאָנעלן גלויבן, צו אַפּיקורסות. אין נײַנטן יאָרהונדערט לעבט אין פּערסיע דער יידישער אַפּיקורס חיוי אל־בלכי [12] וואָס איז עד־היום ווי אַ רעטעניש. סעדיה גאון קלאָגט אין יאָר 933 אויף די יידישע ראַציאָנאַליסטן וועלכע פֿאַרירן דעם ריינעם גלויבן און ווערן פֿאַר־זונקען אין די וואַסערן פֿון סקעפּטיציזם. [13] דער קראַישער מפֿרש יפֿת בן עלי (צווייטע העלפֿט פֿון 10טן י״ה) שעלט די וועלכע זאָגן, אַז אין גלות דאַרף מען מער ניט אָפּהיטן מצוות און אַז די ימים־טובֿים האָבן הײַנט נאָר אַ סימבאָלישן באַטײַט. [14]

די גאוניש־ליטעראַטור פֿון דער צײַט איז פֿול מיט שאלות וועגן מינים און אַפּיקורסים וועלכע היטן ניט אָפּ מצוות, עסן נבֿלות און טרפֿות און טוען אָפּ כל דבר אָסור. [15] עס האָבן זיך געפֿונען אַ סך וועלכע האָבן אויפֿגעהערט צו גלייבן אין תּחית־המתים און אין אַחרית־הימים און האָבן דערקלערט, אַז די הבֿטחות און נחמות וועלכע געפֿינען זיך אין תּנך זײַנען שוין מקוים געוואָרן אין דער צײַט פֿון בית שני. [16] נאָך דער רמבם זאָגט בפֿירוש, אַז די צײַט פֿון סעדיה גאון איז געווען אַ צײַט פֿון פֿאַלשע אידעעס און אַז ווען ניט סעדיה וואָלט די תּורה אונטערגעגאַנגען. [17]

דער ראַציאָנאַליזם האָט געפֿונען זײַן אויסדרוק אויך אין אַלעגאָריש דער־קלערן די תּורה — אַ דערשײַנונג אַן ענלעכע צו דעם וואָס ס׳איז פֿאָרגעקו־מען אין אַלכסנדריא אין ערשטן י״ה. [18] אַ סך געלערנטע האָלטן, אַז די שריפֿטן פֿון די אַלעקסאַנדרינישע יידישע העלעניסטן זײַנען געווען פֿאַרשפּרייט אין אַכטן און נײַנטן י״ה אין בבֿל און פּערסיע, און ספּעציעל די שריפֿטן פֿון פֿילאָנען

---

[12] Israel Davidson. *Saadia's Polemic against Hiwi al-Balkhi.* New York 1915.

[13] אמונות ודעות, אויסג׳ סלוצקי, ז׳ 3: „שראיתי בזמני מרבים מן ... המאמינים אמונתם בלתי זכה ודעותם אינם ברורים ... וראיתי בני אדם כאלה טבעו במי הספקות וכבר כסו אותם מימי השבושים״. זע אויך דעם פּירוש פֿון סלמון בן ירוחים, אַ מיטצײַטלער פֿון סעדיה גאון, צו קהלת ז׳, ט״ז. פֿינסקער, לקוטי קדמוניות, כ״ז.

[14] יפֿת שרײַבט: „יהרם דבר האומר שאין לנו בגלות מצוות ... שאין עלינו שמירת טומאה וטהרה ... וכן המועדים אמנם נשמרם זכרון למה שהיו אבותינו בזה והקילו על ישראל הרבה מן המצוות שהתירו מאכלות הגוים״ (פֿינסקער, לקוטי קדמוניות, 26. וויַיטער ציטירט: ל״ק).

[15] אוצר הגאונים, ב, 128—129, ט, 31 און זוכצעטל דאָרט, ז׳ 61.

[16] אמונות ודעות, 126.

[17] „לפי שהיו בני דורו בעלי סברות רבות נשחתות וכמעט שתאבד תורת ד׳ לולי הוא״ (אגרת תימן, אויסג׳ וואַרשע, ז׳ כ״ד).

[18] E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes,* III, 701 sq.

זאָלן האָבן געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף די ערשטע קראַישע מפּרשים פֿון דער תורה.[19] אין די וויכּוחים צווישן פֿאַרשיידענע איסלאַמישע טעאָלאָגישע ריכטונגען האָט די פֿראָגע וועגן דערקלערן דעם קאָראַן וואָרט בײַ וואָרט אָדער אַלגאָריש אויך געשפּילט אַ גרויסע ראָלע. די מוטאַזילאַ, דער ראַדיקאַלער ראַציאָנאַליסטישער פֿליגל צווישן די איסלאַמישע טעאָלאָגן, האָבן אָנגעוענדט דעם אָלעגאָרישן מעטאָד אין דער עקסעגעזע פֿון קאָראַן.[20] די קראַים האָבן דעם דאָזיקן מעטאָד איבערגענומען פֿון די אַראַבער.

מען מוז מודה זײַן, אַז אַ סך פֿראַבלעמען וועלכע האָבן צו טאָן מיט דער געשיכטע פֿון די קראַים זײַנען נאָך ניט פֿאַרענטפֿערט. אַזוי למשל קאָן מען נאָך הײַנט ניט געבן קיין קלאָרן ענטפֿער אויף דער פֿראַגע, צי ס׳האָבן נאָך עקסיסטירט רעשטלעך פֿון די אַמאָליקע אָפּאָזיציאָנעלע פּאַרטייען אין יידנטום, די צדוקים און די איסיים. כאָטש די מערהייט מאָדערנע פֿאָרשערס גיבן אָפּאָזיטיוון ענטפֿער אויף דער דאָזיקער פֿראַגע, בלײַבן נאָך ספֿקות.[21] פֿון נאָכן חורבן בית שני ביז די קראַים הערן מיר גאָרניט וועגן צדוקים וויַ אַן ארגאַניזירטע סעקטע. ב. רעוועל האָט אויפֿגעוויזן, אַז די קראַישע הלכה איז אַנדערש ווי די צדוקישע; נאָר אין צוויי פֿאַלן איז זי ענלעך.[22]

צו די נאָך ניט־פֿאָרענטפֿערטע פּראָבלעמען געהער אויך די פֿראַגע וועגן דעם אַזוי גערופֿענעם צדוקישן בוך. אין 1910 האָט פּראָפֿ׳ ש. שעכטער אָרויסגעגעבן פֿראַגמענטן פֿון אַ בוך וואָס מען האָט געפֿונען אין דער קאַירער גניזה. ער האָט גלײַכצײַטיק אויך אַנטדעקט פֿראַגמענטן פֿון דעם צדוקישן בוך, וועלכע עס שרײַבן קראַישע גלעלערנטע פֿון 10טן י״ה, קירקיסאַני, סהל בן מצליח, בן משיח און יפֿת בן עלי.[23] שעכטערס פֿראַגמענטן זײַנען איינס פֿון די פֿאַרוויקלטסטע רעטענישן אין דער געשיכטע פֿון אונדזער ליטעראַטור. אַ סך בײַכער זײַנען שוין וועגן דעם געשריבן געוואָרן און אַ סך טעאָריעס האָט מען שוין וועגן דעם אויפֿגעבויט. טייל גלעלערנטע מיינען, אַז דאָס זײַנען פֿראַגמענטן פֿון אַ צדוקיש בוך פֿון צווייטן י״ה פ״ק, פֿון דער צײַט פֿון דער העלעניסטישער אונטערדריקונג פֿון דער יידישער רעליגיע; טייל זאָגן, אַז עס שטאַמט פֿון דער צײַט פֿון אלכסנדר ינאַי; נאָך אַנדערע מיינען, אַז עס שטאַמט

---

[19] S. Poznanski, "Philo dans l'ancienne littérature judéo-arabe", *REJ*, L, 1059.

[20] H. Malter. *Saadia Gaon*, 234, no. 515; E. G. Browne. *A Literary History of Persia*, I, 393; *Enzyklopädie des Islams*, v. "Karmaten".

[21] אַבֿרהם גייגער האָט געהאַלטן, אַז די קראַים זײַנען די גיסטיקע און די קערפֿערלעכע יורשים פֿון די צדוקים.
A. Geiger. *Nachgelassene Schriften*, II, 135 sq.; *Das Judentum und seine Geschichte*, II, 55.

וועגן אַנדערע יידישע גלעלערנטע זע רעוועל, 9.

[22] רעוועל, ז׳ 42.

[23] *Documents of Jewish Sectaries*, I.

פ״גל פּאָזנאַנסקי אין *REJ*, XLIV, 176 א״ה.

פֿון דער צײַט פֿון חורבן.[24] פֿאַראַן אַבער עטלעכע געלערנטע וועלכע לייקענען בכלל, אַז דאָס בוך האָט עפּעס צו טאָן מיט די פֿרימערדיקע צדוקים, און זאָגן, אַז ס׳איז אָנגעשריבן געוואָרן אין 8טן אָדער 9טן י״ה פֿון קראָים אָדער אַנדערע סעקטאַנטן; דער מחבר האָט נאָר געוואָלט מאַכן דעם אײַנדרוק, אַז דאָס בוך שטאַמט פֿון אַלטן צדוקישן מקור.[25] מיר האָבן אין אונדזער לימוראַטור אַ סך אַזוינע „פּסעוודאָעפּיגראַפֿישע״ ווערק. ס׳וויזט אויס, אַז די דאָזיקע טעאָריע איז די לאָגישסטע. אַזוי האָלט א. ביכלער. אַלכסנדר מאַרמאָרשטיין, אויך אַן אָנהענגער פֿון דעם קוק, האָט אָנגעוויזן, אַז אַ סך אויסדרוקן וועלכע מען געפֿינט אין שעכטערס פֿראַגמענטן זײַנען אויך פֿאַראַן אין פֿראַגמענטן פֿון אַ פּירוש אויף תהילים פֿון קראַישן געלערנטן דניאל אל־קומיסי.[26]

מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַז די היסטאָרישע מקורים וועלכע מיר פֿאַרמאָגן הײַנט זײַנען ניט גענוג אויף צו געבן אונדז אַ קלאָר בילד וועגן די סעקטעס אין אָכטן און נײַנטן י״ה. ס׳איז אָבער כּדאַי צו געבן אַ קורצע באַשרײַבונג פֿון די דאָזיקע סעקטעס און זייערע גרינדערס, הגם מען מוז קלאָר זען די שוועריקייטן פֿון דערקענען זיי. ס׳רובֿ מוזן מיר זיך פֿאַרלאָזן אויפֿן קראַישן היסטאָריקער קירקיסאַני און אויפֿן אַראַבישן היסטאָריקער שאַראַסטאַני, וועלכער האָט געשריבן זײַן ווערק אין 1140. בכלל איז די געשיכטע פֿון סעקטעס אַ פֿאַרוויקלטער ענין, ווײַל די אמאָליקע „היסטאָריקערס״ פֿון סעקטעס האָבן אויסגערעכנט סעקטעס וועלכע האָבן קיין מאָל ניט עקסיסטירט.[27] צו ערשט האָבן זיי אויסגעשטעלט אַ סכעמאַטישע ליסטע פֿון הונדערטער מינים סעקטעס, און דערנאָך האָבן זיי זיי באַשריבן. ס׳רובֿ זײַנען די דאָזיקע באַשרײַבונגען פֿאַרטאַסטיש. אַזוי האָבן געטאָן די קריסטלעכע קלויסטער־פֿאָטערס וועלכע האָבן געשריבן ביכער וועגן אֲפּיקורסים און הערעטישע סעקטעס, און אַזוי האָבן אויך געטאָן אַראַבישע שריפֿטשטעלערס ווי שאַראַסטאַני.

מיר נעמען ערשט גרינדערס פֿון ניט־קראַישע סעקטעס, ניט האַלטנדיק זיך בײַ דעם כראָנאָלאָגישן סדר.

1. אָבו עיסי איז געווען דער גרינדער פֿון אַ סעקטע, וועלכע מען האָט גערופֿן נאָך זײַן נאָמען איסאַוויטן. מיר ווייסן ניט אויף זיכער, וען ער האָט געלעבט: קירקיסאַני שרײַבט, אַז צום סוף 7טן י״ה, שאַראַסטאַני שטעלט אים אַרײַן אין דער צווייטער העלפֿט 8טן י״ה. די מיינונג פֿון די מאָדערנע געלערנטע איז צוליב דעם געטיילט.[28] קירקיסאַני שרײַבט, אַז אָבו עיסי האָט

[24] E. Meyer. *Ursprung des Christentums*, II, 47, 172 sq.; Louis Ginzberg. *Eine unbekannte jüdische Sekte;* Dubnow. *Geschicte des jüdisches Volkes*, II, 572.

[25] ביכלער אין *JQR* (n. s.) III, 429 א״ה.

[26] A. Marmorstein. "Fragments du commentaire de Daniel al-Kumissi sur les psaumes". *Journal Asiatique*, Mars-Avril 1916, 189.

[27] W. T. Whitley. *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, XI, 315.

[28] פֿ״גל די ענגלישע איבערזעצונג פֿון קירקיסאַניס ווערק „כתאב אלאנואר ואלמרקאב״ אין *HUCA*, VII, 317 א״ה. שאַראַסטאַני אין *Scharastani-Haarbrücker*, זז׳ 245—255; גראַטץ־

זיך געהאַלטן פֿאַר אַ נבֿיא, אַז ער האָט געפֿאַדערט, מען זאָל דאָונען זיבן מאָל אַ טאָג, ווײַל דוד המלך זאָגט אין תהילים: שבע ביום הללתיך. דאָס איז מסתמא אַן איסלאַמישער אײַנפֿלוס. ער האָט אויך געעצהט זײַנע אָנהענגערס צו לייענען דעם קאָראַן. ס׳מערקט זיך אָבער אין זײַנע תורות אַ קריסטלעכער אײַנפֿלוס אויך. אַזוי שרײַבט קירקיסאַני, אַז ער האָט פֿאַרבאָטן צו גטן זיך און אַז ער האָט געעצהט זײַנע אָנהענגערס צו לייענען דעם נײַעם טעסטאַמענט. אָבו עיסי האָט אָנערקענט ישו און מרים פֿאַר נבֿיאים פֿאַר די קריסטן און מוחמד פֿאַר אַ נבֿיא פֿאַר די מוסולמענער. שאַראָסטאַני גיט איבער, אַז אָבו עיסי האָט פֿאַרוואַרט צו טייטן לעבעדיקע ברואים און אַז עס זײַנען געווען אַ סך אונטערשיידן צווישן אים און די רבנישע יידן בנוגע מצוות.[29]

פֿון קירקיסאַנין הערן מיר, אַז די רבנישע יידן האָבן ניט פֿײַנט געהאַט די אָנהענגערס פֿון אָבו עיסי אַזוי שטאַרק ווי זיי האָבן פֿײַנט געהאַט די קראַים, ווײַל די קראַים האָבן געביטן דעם לוח און די אָנהענגערס פֿון אָבו עיסי האָבן עס ניט געטאָן.

2. יודגאָן, אַ תלמיד פֿון אָבו עיסי. ער האָט זיך דערקלערט פֿאַר אַ נבֿיא, און זײַנע אָנהענגערס האָבן אים דערקלערט פֿאַר משיח. קירקיסאַני שרײַבט, אַז די יודגאַניטן האָבן ניט געגעסן קיין פֿלייש און ניט געטרונקען קיין ווײַן. זיי האָבן געפֿראָווען אַ סך תעניתים און תפֿילות. שבת און ימים־טובֿים, האָבן זיי געהאַלטן, האָבן ניט מער קיין אָבלגאַטאָרישן כאַראַקטער.[30] שאַראַסטאַני שרײַבט, אַז יודגאָן האָט געזאָגט, אַז די תורה קאָן דערקלערט ווערן אויף צוויי אופֿנים, וואָרט בײַ וואָרט און אַלעגאָריש; אָבער די אַלעגאָרישע דערקלערונג פֿון יודגאָנען איז אָנדערש ווי בײַ די רבנישע יידן.[31] דער קראָישער עקסעגעט יפֿת בן עלי שרײַבט, אַז די יודגאַניטן האָבן אָפּגעשאַפֿט טומאה און טהרה, אַז זיי האָבן באַטראַכט די ימים־טובֿים נאָר פֿאַר אַ סימבאָל און אַ סך מצוות האָבן בײַ זיי ניט געהאַט מער קיין אָבלגאַטאָרישן כאַראַקטער, ווײַל דער בית־המקדש איז חרוב.[32] פֿאַראָן מאָדערנע געלערנטע וואָס געפֿינען אין סעדיהס פֿילאָסאָפֿישן ווערק אמונות ודעות פֿאַלשמישע רמזים קעגן די יודגאַניטן. סעדיה שרײַבט בזה הלשון: „עס זײַנען דאָ מענטשן וואָס הייסן „יהודים״ און וואָס האַלטן, אַז די צוזאָגן און די נחמות פֿון די נבֿיאים זײַנען שוין דערפֿילט געוואָרן אין דער צײַט פֿון בית־שני און וועלן שוין מער ניט מקוים ווערן.[33] טײַטשט מען, אַז מיט דעם וואָרט „יהודים״ מיינט סעדיה די יודגאַניטן. צבי מאַלטער, דער מחבר פֿון דער בעסטער מאָנאָגראַפֿיע וועגן סעדיהן, פֿרעגט אָבער אַפֿ דעם דאָזיקן

שפר, ג, ז׳ 502; ישׂראל פֿרידלענדער אין *JQR* (n. s.), 1910, זײַט 203 א״וו און מאַן אין *Texts and Studies*, II, 303, הערה 6.

[29] שאַראַסטאַני, 255—256.

[30] קירקיסאַני, 328, 383.

[31] שאַראַסטאַני, 255—256.

[32] פּינסקער, ל״ק, 26.

[33] אמונות ודעות, 126.

קוק.[34] אויך אַבֿרהם אבן עזרא שרײַבט וועגן אַ יהודה הפרסי וואָס זאָל האָבן געהאַלטן, אַז דער אַמאָליקער יידישער לוח איז געווען אַ זון־קאַלענדער, ניט קיין לבֿנה־קאַלענדער.[35] פֿינסקער און גרעץ האָבן אידענטיפֿיצירט יהודה הפרסי מיט יודגאַנען. הרכּבי האָט אָבער דערוויזן, אַז דאָס קאָן ניט געמאַלט זײַן.[36]

3. מושכאן, אַ תּלמיד פֿון יודגאַנען. שאַראַסטאַני[37] שרײַבט, אַז מושכאן האָט באַטראַכט מוחמדן פֿאַר אַ נבֿיא פֿאַר די אַראַבער און די אַנדערע פֿעלקער, אָבער ניט פֿאַר יידן, ווײַל יידן האָבן שוין אַ רעליגיע און אַ תורה.

4. ישמעאל אל עכברי. ער האָט געלעבט אין דער מיט פֿון נײַנטן י״ה אין עכברא (אוקבאַראַ), אַ שטאָט ניט ווײַט פֿון באַגדאַד. קירקיסאַני שרײַבט[38] וועגן אים, אַז ער איז געווען קעגן דעם קריי־ און כּתיבֿ־מעטאָד פֿון די בעלי־המסורה: די תורה, האָט ער געהאַלטן, דאַרף מען לײענען אַזוי ווי זי איז געשריבן. חוץ דעם האָט ער געזאָגט, אַז אין דעם טעקסט פֿון דער תורה זײַנען געמאַכט געוואָרן שינויים. דאָס איז אַ באַשולדיקונג וואָס די גנאָסטיקער, מוחמד און שפּעטערדיקע הערעטישע ביבל־קריטיקערס האָבן אַרײַנגעשטעלט קעגן יידן. ישמעאל האָט נאָר אָנגעוויזן אויף עטלעכע פּסוקים וואָס וואָלטן נאָך זײַן מיינונג נאָך געדאַרפֿט זײַן געשריבן אַנדערש. אַזוי למשל זאָגט ער, אַז נאָך ויאמר קין אל הבל אחיו (בראשית ד, 8) איז אַ מאָל געשטאַנען: קום נצא השדה;[39] אַדער אַז אַנשטאָט וכל העם רואים את הקולות (שמות כ, 18) איז געווען געשריבן וכל העם שומעים את הקולות;[40] אַדער אַז אַנשטאָט ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה (שמות ט״ז, 25) מוז זײַן: ובני ישראל יאכלו את המן ארבעים שנה,[41] ווײַל אין דער צײַט, ווען דער באָריכט איז געשריבן געוואָרן האָבן נאָך יידן ניט געהאַט געגעסן דעם מן פֿערציק יאָר. ישמעאל האָט אויך געפֿונען גרײַזן אין די צאָלן אין דער תורה. אַזוי למשל זאָגט ער, אַז אַנשטאָט כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש (בראשית מ״ו, 15) מוז זײַן: כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושתים, ווײַל עס זײַנען דאָרט אויסגערעכנט נאָר צוויי און דרײַסיק בני לאה.[42]

---

[34] Malter. *Saadia Gaon.* 239, no. 524.

[35] כרם חמד, ד, זז׳ 162—163 און אויך אין זײַן הקדמה צום פּירוש אויפֿן חומש.

[36] גראַטץ־שפּר, ג, 454, 503; דינבורג, ישראל בגולה, I, 1, 165.

[37] שאַראַסטאַני, 256.

[38] קירקיסאַני, 329, 388, 389.

[39] אַזוי האָבן עס אויך אַלע אַלטע ביבל־איבערזעצונגען: די גריכישע, סיריש און לאַטײַניש. פֿ״גל דעם חומש פֿון די שומרונים און דעם תּרגום יונתן צו דעם פּסוק. פֿ״גל אויך די פֿראַגע „מה אמר קין להבל?״ אין קהלת שלמה, שו״ת הגאונים, פֿון ווערטהיימער, ז׳ 69.

[40] דער חומש פֿון די שומרונים האָט דאָ „וכל העם שמע את הקולות״. פֿ״גל די מכילתא, מדרש לקח טוב און רבנישע מפֿרשים צו דעם פּסוק. נאָך קירקיסאַני האָט פֿעסטגעשטעלט דעם אײַנפֿלוס פֿון די שומרונים אויף ישמעאל אלעכברי.

[41] פֿ״גל ספרי צו במדבר, פיסקא ס״ד „ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה... ועדיין לא אכלו אלא ללמדך שאין מוקדם ומאוחר בתורה״.

[42] פֿ״גל רשי און אבן עזרא צו דעם פּסוק. זע אויך *JQR* (n. s.) XV, 385.

5. משוי ה (מישאוואיא) אַדער משוי (מעשווי) בעל בעקי, אין דער צווייטער העלפט 9טן י״ה, איז געווען אַ תּלמיד פון ישמעאל; ער איז אויך באַקאַנט אונטער דעם נאָמען משויה אל־עכברי. זיין גאַנג איז געווען, אַז שבּועות מוז אייביק פֿאַלן אויף אַ זונטיק און אַז פּסח מוז זיך אַנהייבן אין אַ דאָנערשטיק, בכדי אַז יום־כּיפּור זאָל פֿאַלן אויף אַ שבת, ווײַל יום־כּיפּור הייסט שבת שבתון און דאָס מיינט אַ טאָפּעלטער שבת.[43] משוי איז געווען אַ מיטצײַטלער פון דעם קראָישן פֿירער דניאל אל־קומיסי וואָס האָט אויך געהאַלטן, אַז שבּועות מוז פֿאַלן אויף אַ זונטיק. מען זעט אין דעם דאָזיקן קוק אַן אײַנפֿלוס פון די צדוקים (ביתוסים), ווײַל די צדוקים האָבן עס אַזוי דערקלערט די וועדטער ממחרת השבת (ויקרא כ״ג, 16־17).[44] משוי האָט געזאָגט, אַז אין בית־המקדש האָט מען ניט געטאָן אום שבת קיין שום אַרבעט, אַז מען האָט ניט מקריב געווען אין בית־המקדש אום שבת קיין שום קרבנות: די וועדטער עולת שבת בשבתו (במדבר כ״ח, 10) באַטײַטן ׳אַ בראַנדאָפּער פון יעדן שבת פֿאַר יעדן שבת׳, ד״ה אַז מען האָט מקריב געווען פֿרײַטיק אויף שבת, וואָרעם די פּרעפּאָזיציע ב פון בשבתו באַטײַט ניט ׳אין׳ נאָר ׳אויף, פֿאַר׳.[45]

אויך האָט משוי געהאַלטן, אַז דער טאָג הייבט זיך אָן ניט מיטן אָוונט, נאָר אין דער פֿרי. ער האָט עס געדרונגען פון ויהי ערב ויהי בקר אין ערשטן קאַפּיטל פון בראשית, וווּ מען זעט, אַז דער פֿריערדיקער טאָג איז ערשט געוואָרן פֿאַרענדיקט אין דער פֿרי.[46] נאָך אין 12טן י״ה האָט בנימין פון טודעלאַ געפֿונען רעשטלעך פון משויס אָנהענגערס, וועלכע האָבן אָפּגעריכט שבת אָוונט, ד״ה מוצאי שבת, אַנשטאָט פֿרײַטיק אָוונט.[47] עס איז אינטערעסאַנט, אַז אויך דער רשבם האָט דערקלערט אויפֿן זעלביקן אופֿן דעם ויהי ערב ויהי בוקר.[48] אבן עזרא פֿאַלעמיזירט שטאַרק קעגן דעם דאָזיקן באַגעם. ער האָט מסתּמא אין זינען די אָנהענגערס פון משוי ווען ער שרײַבט, אַז עס זײַנען דאָ יידן וועלכע זײַנען מחלל פֿרײַטיק אין אָוונט, ווײַל זיי זאָגן, אַז שבת הייבט זיך אָן אין דער פֿרי.[49]

משוי האָט געפֿונען סתּירות צווישן דער תּורה און אַנדערע ספֿרים פון תּנך. למשל די תּורה האָט פֿאַרבאָטן צו עסן חמץ אום פּסח. ווי באַלד אַזוי וואָלט מען אויך ניט געטאָרט מקריב זײַן אום פּסח אַ קרבן תּודה, ווײַל אַ קרבן

---

[43] אויך אַ פּשוטער שבת הייסט אין דער תּורה שבת שבתון, זע שמות ל״א, 15; ל״ה, 21; ויקרא כ״ג, 3.

[44] פּ״גל מנחות ס״ה, ע״א.

[45] קירקיסאַני, 390; פּ״גל אמונות ודעות, 70: ״והרביעית הקרבת הקרבן בשבת״, זע ספרי, דברים §233 · און ל. גינזבערג, *Legends of the Jews*, VI, 41.

[46] S. Poznanski, "Meshwi al-Okbari, chef d'une secte juive", *REJ*, XXXIV, 161 sq.

[47] Mann. *Texts and Studies*, II, 289, no. 7.
״והם מחללים ליל שבת ושומרים ליל ראשון מוצאי שבת״.

[48] פּירוש התּורה לרשב״ם, אויסג׳ ד. ראַזין, ז׳ 5.

[49] ״אגרת שבת״ אין פּרם חמד, ד, 162—163.

תודה פאדערט, אז מען זאל צוזאמען מיטן קרבן מקריב זיין חמצדיקע חלות; אבער אין דברי הימים ב׳, כ״ט, 31 ווערט איבערגעגעבן, אז דער מלך חזקיהו האט געהייסן, דאס פאלק זאל ברענגען קרבן תודות אום פסח.[50]

6. מוסי אל זעפראני, א מיטצייטלער פון משוי. ער איז אויך באוווסט אונטערן נאמען אבו עמראן אל תפליסי. ער האט געהאט א סך אנהענגערס. אזוי ווי משוי בעל בעקי האט ער באשטימט, אז שבועות זאל פאלן נאר אויף א זונטיק. קירקיסאני שרייבט,[51] אז מוסי האט געשריבן א בוך ענטפערס קעגן די פראגעס פון דעם באקאנטן אפיקורס און יידישן מאניכעער חיוי אל בלכי. יפת בן עלי גיט איבער, אז מוסי האט ניט געגלייבט אין תחית המתים.[52] דוד אל מקמץ (אין 10טן י״ה) באשרייבט מוסיס סעקטע אין דער הקדמה צו זיין פילאסאפיש ווערק.[53] אבו עיסי, יודגאן, ישמעאל אל עכברי, מוסי אל זעפראני און אויך ענן האבן פארבאטן צו עסן פלייש און צו טרינקען ווין, ווייל דער בית־המקדש איז חרוב. מיר האבן שוין אויבן דערמאנט דעם אסקעטישן כאראקטער פון די סעקטעס, וועלכער וואקסט פון די אסקעטישע טענדענצן אין יידנטום נאכן חורבן בית־המקדש. ישראל פרידלענדער האט אבער אויך אויפ־געוויזן, אז חוץ די דאזיקע טענדענצן איז צו באמערקן בייַ טייל סעקטאנטן א מאניכעישער אינפלוס. אי די מאניכעער אי דער רעפארמאטאר פון פארסיזם מאזדאק (6טן י״ה) האבן פארוועדט צו קוילען בהמות.[54] די סעקטעס פון די אוקבאריטן און פון די טיפליסיטן האבן נאך עקסיסטירט אין צוועלפטן י״ה.[55]

אן א שיעור מער ווייסן מיר פארשטייט זיך וועגן דער געשיכטע פון קראיזם, כאטש דער אנהייב זיינער איז אויך פארהילט אין לעגענדעס. די קראישע באוועגונג איז ניט געווען די שאפונג פון א יחיד און אויך ניט, ווי די קעגנערס פון די קראים טענהן,[56] דער רעזולטאט פון פערזענלעכע פניות און אמביציעס פון א באליידיקטער פערזענלעכקייט, פון ענגען, וועלכער איז ניט אויסגעקליבן געווארן פאר ריש־גלותא. די באוועגונג איז געווען א רעזולטאט פון א צוזאמענגאס פון פארשיידענע סעקטאנטישע גרופעס.

די קראישע געשיכטע קאן ווערן אינגעטיילט אין דרײַ פעריאדן. דער ערשטער נעמט ארום די צייט פון אויפקום ביזן סוף נייַנטן י״ה. דאס איז די צייט, ווען די סעקטע קאנסאלידירט זיך. דער צווייטער פעריאד איז דער צענטער און עלפטער י״ה, די צייט פון זייער גרעסטער אקטיוויטעט און פון אויפבליִ פון זייער ליטעראטור. מיטן סוף צוועלפטן י״ה הייבט זיך אן דער דריטער פעריאד, דער אנהייב פון צעפאל און דעגענעראציע. אין ערשטן פע־

---

[50] זע דעם מקור אין הערה 46, זו׳ 168, 181.

[51] קירקיסאני, 389.

[52] פינסקער, ל״ק, 26; Dukes. *Literaturhistorische Mitteilungen*, 30-31.

[53] מארמארשטיין אין *MGWJ*, 1922, ד׳ 48 א״ה.

[54] *JQR* (n. s.), 1912, 93 sq.

[55] פינסקער, ל״ק, נספח, 100.

[56] גראטץ־שפר, ג, 183.

ריאָד האָבן די קראָישע מחברים געשריבן זייערע ווערק אין העברעיש אָדער אַרמיש; אין צווייטן זינען די וויכטיקסטע קראָישע ווערק געשריבן געווארן אין אַראַבישׂ; אין דריטן איז ווידער אַ מאָל העברעיש די שפּראַך פֿון דער קראָישער ליטעראַטור.

ענן בן דוד (צווייטע העלפֿט פֿון אַכטן י״ה), וואָס ער ווערט באַטראַכט פֿאַרן גרינדער פֿון קראָיזם, איז אין אמתן נאָר געווען דער גרינדער פֿון אַ סעקטע פֿון זעלביקן כאַראַקטער ווי די פּריִער דערמאָנטע. צום ערשטן האָט מען זינען אָנהענגערס געפֿונען עניינים. דער נאָמען קראָים איז אויפֿגעקומען אַ סך שפּעטער. וועגן דעם טיטל פֿון ווארט קראָים זינען דאָ אַ סך מיינונגען.[57] מסתמא בינדט זיך דאָס מיטן ווארט מקרא, ווייל די קראָים אַליין רופֿן זיך בני מקרא, ד״ה זיי אָנערקענען בלויז מקרא (תנך) פֿאַרן מקור פֿון דער יידישער רעליגיע און ניט דעם תלמוד. שפּעטערדיקע קראָישע מחברים שרייבן, אַז עננס שלאָגווארט איז געווען „זוכט אין דער תורה גוט און פֿאַרלאָזט אייך ניט אויף מײַן פֿאַרשטאַנד״ (חפישו באורייתא שפיר ואל תשענו על דעתי).[58]

מיט דעם דאָזיקן זאָץ איז נאָר אַ מאָל לעבעדיק געווארן די יאָרהונדערטער לאַנגע מחלוקה צווישן די פּרושים און די צדוקים. ענן האָט מיט דעם דאָזיקן זאָץ געוואָלט אָפּשאָפֿן דעם אַלטן אויטאָריטעט פֿון דער תורה שבעל פּה וואָס איז אַלט געווען זיבן הונדערט יאָר, די טראַדיציע וואָס די תנאים, אמוראים, סבוראים און גאונים האָבן אויסגעפֿורעמט און וואָס דאָס פֿאַלק האָט געהאָט אַקצעפּטירט. ענן ווערט צוליב דעם באַטראַכט פֿאַר אַ פּראָטעסטאַנט און מען פֿאַרגלייכט אים אַפֿילו מיט לוטערן.[59]

ענן האָט מיט דעם דאָזיקן זאָץ אויך געשאָפֿן אַ נייעם פּעריאָד אין דער געשיכטע פֿון אויסטייטשן דעם תנך. ענן האָט געוואָלט נאָר אַ מאָל פֿרײַ און אומאָפּהענגיק אינטערפּרעטירן די תורה. ער האָט אָבער ניט געקעמפֿט קעגן תורה שבעל פּה בכלל, נאָר קעגן דער ר ב נ י ש ע ר תורה שבעל פּה; ער אַליין האָט געוואָלט שאָפֿן אַ נייע אייגענע תורה שבעל פּה. די בעסטע כאַראַקטעריסטיק פֿון עננס שטרעבן האָט געגעבן דער גאון נטרונאי (דער צוויי־טער, 853—856). ענן, שרייבט ער, האָט געזאָגט: „פֿאַרלאָזט דעם תלמוד און די משנה, און איך וועל אייך שאָפֿן אַן אייגענעם תלמוד״ (עזבו דברי משנה ותלמוד ואני אעשה לכם תלמוד משלי).[60] ענן האָט אָנערקענט אַ סך געגנ אין דרשענען די תורה פֿון הלל, רבי עקיבֿאן און רבי ישמעאל, ער האָט זיי נאָר אָנגעוענדט אין אַן אָנדער אופֿן ווי דער תלמוד. חוץ דעם האָט ער מחדש

---

[57] גראטץ־שפּר, ג, 189, הערה 1.

[58] הרכבי, לקוטי קדמניות לקורות בני מקרא וספרותם, חלק שני, 132, 139. וויטער ציטירט: הרכבי ל״ק. אַן ענלעכן זאָץ געפֿינען מיר נאָך אין נייעם טעסטאָמענט, אין דער עוואַנגעליע פֿון יוחנן, קאַפּ׳ 5, פּסוק 39.

[59] Heller, Bernard. "Anan: A Hebrew 'Protestant'". *Michigan Alumnus Quarterly Review*, XLVII (1941), 118—126.

[60] סדר רב עמרם גאון, ב, ע׳ 206—207.

געווען אליין נתיע דרש־פרינציפן.[61] ס׳איז געגוג צו נעמען אין האַנט אַרײַן ענגס ספר המצות בכדי צו זען, אַז עס איז ניטאָ קיין שום אונטערשייד אין פרינציפ צווישן ענגס דיאַלעקטיק און דער תּלמודישער דיאַלעקטיק. אין זײַן ספר המצות לײגט אַ סך צו־להכעיס־ארבעט פון אַ סעקטאַנט. ענן האָט זיך נאָך אַ סך וויניקער גערעכנט מיטן לעבן ווי דער תּלמוד. דאָס וואָס ער דרינגט אַרויס פון דער תּורה קומט אויס נאָך אַ סך מער מעכאַניש און געקינצלט איידער דער גאַנג פון תּלמוד.

ענן איז, ווי באַקאַנט, געשטאַנען אונטער דער השפּעה פון דעם אַראַבישן טעאָלאָג אַבו חניפא. אונטער זײַן ווירקונג האָט ער אַנגעהויבן אָנצוועכנדן אומעטום דעם פרינציפ פון אַנאַלאָגיע. דער תּלמוד האָט שוין געקענט צוויי געזעצן פון אַנאַלאָגיע: גזרה־שווה און היקש.[62] ענן, און נאָך אים אַלע קראַישע חכמים, האָבן אָבער דאָס געזעץ פון אַנאַלאָגיע, וואָס זיי רופן היקש, דערפֿירט ביז אַבסורד. איין בײַשפּיל לדוגמא. ווי באַווּסט האָט ענן פֿאַרוועדט צו האַלטן בײַ זיך ליכט אין הויז אום שבת, אַפֿילו ווען מען האָט די ליכט אָנגעצונדן ערב שבת אָדער ווען אַ גוי האָט זיי אָנגעצונדן. געקומען דערצו איז ער מיט אַזאַ גאַנג: ער האָט צוגעגלײַכט דעם פסוק: לא תבערו אש בכל מושבותיכם (שמות, ל״ה, 3) צום פסוק: לא תעשו כל מלאכה (שמות, כ, 10) און פֿעסטגעשטעלט, אַז בײַדע פסוקים ניצן אַ פֿאַרעם פון אַ פּעל, וועלכער הייבט זיך אָן מיט אַ ״ת״; איז אַזוי ווי אַ יִד מוז אויפֿהערן ארבעטן, ווען דער שבת הייבט זיך אָן, אַזוי מוז ער אויפֿהערן צו האָבן בײַ זיך ליכט, ווען דער שבת הייבט זיך אָן. חוץ דעם האָט ער וואָקאַליזירט דעם פּעל אין ערשטן פסוק ווי אַ הפֿעיל־פֿאַרעם: תבעירו (ת מיט אַ פּתח), אַזוי אַז נאָך ענן נאָך איז אַפֿילו הייסן אַ גוי אָנצינדן אַ ליכט אום שבת אויך אָן איסור מדאורייתא.[63]

אַבו חניפאס השפּעה אויף ענגען איז קענטלעך אויך אין זײַנע אַנדערע פרינציפן. אַבו חניפא האָט אַנערקענט פֿיר אויטאָריטאַטיוע מקורים פון איסלאַם, הײַנט: (1) דער קאָראָן, (2) סונאַ (טראַדיציע, איסלאַמישע תּורה שבעל פה), (3) אידשמאַ (בהסכמדיקע באַשטימונג פון אַלע רעליגיעזע געלערנטע פון אַ באַשטימטער צײַט), און (4) ראַי (די מיינונג פון איטלעכן איסלאַמישן טעאָלאָג, אויפֿגעבויט אויף אַנאַלאָגיע).[64] די גלײַכשטעלונג פון ראַי, פון דער אינדיווידועלער מיינונג פון יעדן געלערנטן, מיט דער סונאַ, מיט דער קבלה פון פֿריערדיקע דורות, האָט געבראַכט ענגען אָנעקצושטעלן זײַן זאַץ: חפּישו באוריתא שפיר, ד״ה אַז דאָס וואָס די חכמי־המשנה און חכמי־התּלמוד האָבן געטאָן קאָן און מעג ער אויך. וואָרעם נאָר גאָט און מוחמד, נאָך אַבו חניפאס גאַנג, אָדער נאָר גאָט און משה רבינו און די נביאים, נאָך ענגס גאַנג, זײַנען די הויפּט־מקורים פון רעליגיע; אַלע אַנדערע מקורים זײַנען מענטשלעך.

---

[61] הרכבי, ל״ק, ז׳ XI; גראטץ־שפר, ג, 441.

[62] זע משנת רבי אליעזר או מדרש שלשים ושתים מדות, אויסג׳ ענעלאָו, 10—11.

[63] הרכבי, ל״ק, 69.

[64] זע דעם אַרטיקל Islam אין דער *Encyclopaedia Judaica*.

ענן און אויך די שפעטערדיקע קראַים האָבן אונטער תורה פֿאַרשטאַנען ניט נאָר די חמשה חומשי תורה, נאָר אויך דעם גאַנצן תנך.[65] ענן האָט אַרויסגעפֿירט דינים ניט נאָר פֿון חומש, נאָר פֿון אַלע ספֿרים פֿון תנך.

ענן איז ניט געווען קיין תנך־דערקלערער בעצם; ס׳איז אים ניט געגאַנגען אין געבן אַ בעסערע אויסטייטשונג פֿון ביבלישן טעקסט און פֿאַרשטיין דעם תנך בעסער. זײַן ציל איז דער עיקר געווען צו שאַפֿן נייע געזעצן, אַ נייע הלכה. ער האָט ניט געשריבן קיין שום קאָמענטאַרן צו דער תורה אָדער אַנדערע ספֿרים פֿון תנך. ער האָט אָבער מחבר געווען אַ ספֿר המצות אין אַרמיש.[66] פֿון די איבערגעבליבענע פֿראַגמענטן פֿון ספֿר המצות, ווי אויך פֿון סעדיהס און אבן עזראס פּאָלעמיק קעגן ענענען, דערוויסן מיר זיך אַ סך רייד פֿון ענענען. זײַנע דערקלערונגען זײַנען אַ סך וויניקער וואָרט בײַ וואָרט ווי די רבנישע דערקלערונגען. נאָר אין זייער וויניק קאָן מען ענגס פֿירושים באַטראַכטן פֿאַר וואָרט־בײַ־וואָרט־פֿירושים, און אין אַזעלכע פֿאַלן איז די „וואָרט־בײַ־וואָרטייקייט״ אַ געצוונגענע. אַזוי למשל טייטשט ענן, און אויך שפעטערדיקע קראַים, וואָרט־בײַ־וואָרט דעם פסוק: והיו לבשר אחד (בראשית ב, 24),[67] און דערפֿון נעמט זיך דער גאַנצער פּלאָנטער אין די חתונה־געזעצן פֿון די קראַים, וויל אויב מאַן און ווײַב זײַנען איין פּלייש, קומט אויס, אַז די קרובֿים פֿון דער פֿרוי, למשל אירע עלטערן אָדער אירע שוועסטער און ברידער, ווערן באַטראַכט ווי זײַנע עלטערן און זײַנע שוועסטער און ברידער, — און פֿאַרקערט. אויך נעמט ענן וואָרט־בײַ־וואָרט דעם פסוק: כי אני ד׳ רופאיך (שמות ט״ו, 26),[68] און צוליב דעם פֿאַרווערט ער זיך צו הייַלן בײַ אַ דאָקטאָר, ווײַל נאָר גאָט קאָן הייַלן און ניט קיין אַנדערער.

אין די מערסטע פֿאַלן איז אָבער ענן ניט קיין וואָרט־בײַ־וואָרטיקער דערקלערער. אַזוי למשל טייטשט ער: לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כ״ג, 19) ׳מאָך ניט די פֿרוכט קינסטלעך פֿרי צייטיק, בכדי זיי צו ברענגען פֿאַר בפֿורים קיין ירושלים׳;[69] ער פֿאַרבינדט די ערשטע העלפֿט פֿון פסוק מיטן צווייטן. גדי פֿירט ער אַרויס פֿון מגד ׳זיסקייט׳. אַזוי ווי ער נעמט ניט דעם פסוק וואָרט־בײַ־וואָרט, האָט ער טאַקע מתיר געווען בשר בחלב. דעם פסוק אין יחזקאל מ, 6 אל ההרים לא אכל פֿאַרטייטשט ער: ׳ער האָט ניט געהאַט קיין סעק־

---

[65] יהודה הדסי אין אשכל הכפר, §173, ז׳ 70, שפּ׳ 2.

[66] די פֿראַגמענטן פֿון ענגס ספר המצות זײַנען אַרויסגעגעבן געוואָרן פֿון א. א. הרכבי אין זײַן ל״ק. אַנדערע פֿראַגמענטן האָט פֿאַרפֿנטלעכט שעכטער אין: *Documents of Jewish Sectaries*, I.

[67] Isaak Markon. *Untersuchungen aus dem Gebiete des karäischen Ehegesetzes*. I, 100—122.

[68] הדסי, אשכל הכפר, ז׳ 82 שפּ׳ 1; הרכבי, ל״ק, 148.

[69] הרכבי, ל״ק, 140. זע אויך:
Poznanski. "Allegorische Gesetzesauslegung bei den älteren Karäern". *Studies in Jewish Literature in Honor of Kaufmann-Kohler*, 243.

סוּעלע באַצויגען מיט שוואַנגערע פֿרויען,[70] וויבל ער נעמט הרים ווי רבים פֿון הרה ׳אַ שוואַנגערע פֿרוי׳. דאָס וואָרט נשה (אין גיד הנשה, בראשית ל״ב, 32), קומט אויס בײַ אים, איז ל׳שון יחיד פֿון נשים ׳פֿרויען׳, און ער פֿאַרטײַטשט גיד הנשה ׳מענלעכער אבֿר׳.[71] אין דעם פסוק בחריש ובקציר תשבות (שמות ל״ד, 21) געפֿינט ער אויך אַ רמז אויף סעקסועלע באַצויגען;[72] ער טײַטשט דאָס ווי אַ פֿאַרבאָט פֿון סעקסועלע באַצויגען אום שבת. אין דעם דאָזיקן באַנעם קאָן מען אפֿשר זען אַן אַראַבישע השפּעה, וויבל אין אַראַביש איז חרת אַ טערמי־נוס טעכניקוס פֿאַרן סעקסועלן אַקט; אָבער שוין דער ספר היובלות און אויך די שומרונים ווייסן פֿון דעם זעלביקן פֿאַרבאָט, און אויך די תּלמודישע לי׳טעראַטור נעמט חרישה ווי אַ באַצייכענונג פֿאַרן סעקסועלן אַקט.[73] דעם פסוק ומזרעך לא תתן להעביר למלך (ויקרא י״ח, 21) טײַטשט ענן ווי אַ פֿאַרבאָט פֿון אָנאַניזם: זרע זעצט ער איבער ׳זאָמען׳, און מלך פֿאַרבינדט ער מיט דער נפֿעל־פֿאַרעם פֿון צײַטוואָרט מלך ׳זיך איבערלייגן, טאָן וואָס דאָס האָרץ גע־לוסט׳.[74] אויך דער פסוק לא יחבול רחים ורכב (דבֿרים, כ״ד, 6) איז בײַ אים שייך צו סעקסועלע באַצויגען.[75] דאָס וואָרט אזנים אין פסוק ויתד תהיה לך על אזניך (דבֿרים, כ״ג, 14), זאָגט ער, מיינט ׳הויזן׳. עס איז כּדאַי צו ציטירן זײַן באַגרינדונג פֿאַר דער דאָזיקער דערקלערונג, וויבל מיר זעען אין איר ענגס גאַנצע דיאַלעקטיק. ער זאָגט, אַז אזנים קומט פֿון מאזנים ׳אַ וואָגשאָל׳, און אַז אונטער ׳וואָגשאָל׳ מיינט די תורה אין דעם דאָזיקן פסוק הויזן. ענן שרײַבט: פֿאַר וואָס הייסן מאזנים ׳הויזן׳? וויבל הויזן דעקן צו די ערוה, און לגבי דער ערוה מוז זיך דער מענטש האַלטן ווי אַ וואָגשאָל, וויבל עס שטייט געשריבן פלס מעגל רגליך (משלי, ד, 26): מעגל רגלים מיינט די ערוה, און פלס מיינט: ׳וועג אָפּ׳.[76] דאָס וואָרט בתולים, האַלט ענן, קומט פֿון תלם ׳בײַט׳; ב נעמט ער אָן פֿאַר אַ פֿרעפֿאַזיציע.[77] ענן פֿאַרשטייט אונטער אחים אין פסוק כי ישבו אחים יחדו (דבֿרים, כ״ה, 5) ניט ׳בריידער׳, נאָר ׳קרובֿים׳, וויבל ער האַלט, אַז יבום איז אַ סתּירה צו דעם פֿאַרבאָט פֿון דער תורה חתונה צו האָבן מיט דער פֿרוי פֿון אַ ברודער (ערות אשת אחיך לא תגלה, ויקרא, י״ח, 16).[78]

---

[70] פּאָזנאַנסקי, דאָרט; סעדיה און אבן עזרא האָבן אויך געפֿונען אַ שיטות צווישן הרים און הרות. זיי האָבן געהאַלטן, אַז הרות קאָן זײַן אַ לשון רבים פֿון הר ׳אַ בארג׳. זע תשובת דונש בן לברט על רבי סעדיה, ז׳ 6 (19); שפת יתר לראב״ע, 10 (19); ספר הרקמה לרבי יונה אבן ג׳נאח, אויסג׳ ווילענסקי, 243.

[71] אבן עזרא צו בראשית ל״ב, 33. [72] אבן עזרא צו שמות ל״ד, 21.

[73] קירקיסאַני, 334; ספר היובלות, קאַפּ׳ 50, פסוק 8; A. Geiger. *Nachgelassene Schriften,* III, 289; A. Marmorstein, *JQR* (n. s.), X, 369. תוספתא דרך ארץ, I, אויסג׳ היגער, 273.

[74] *Documents of Jewish Sectaries,* II, 32.

[75] אבן עזרא צו דבֿרים כ״ד, 6; פּ״גל בראשית רבא, אויסג׳ טעאָדאָר־אַלבעק, 191.

[76] הרכבי, ל״ק, 30—31. [77] דאָרט, ז׳ 114.

[78] דאָרט, זז׳ 102, 107; פּ״גל פסיקתא זוטרתא (מדרש לקח טוב) צו ויקרא כ, 21, און אבן עזרא צו דבֿרים כ״ה, 5.

ענן האָט זיך געשטיצט אויף דעם בוך רות, ווו בועז, אַ קרוב פֿון רותס מאַן, איז זי מיבם. עס ווײזט אויס, אַז פֿון שטאַנדפּונקט פֿון היסטאָרישער אַנטוויקלונג פֿון יבום בײַ יידן איז ענן געווען געדאַנקט. אַן שום ספֿק איז ער געדאַנקט, ווען ער טענהט, אַז אויך סתּם קרובֿים וואָלטן אין דער תּורה באַצייכנט ווי אחים.[79] דעם קלאָרן פּאַראַלעל פֿון דער תּורה ניט חתונה צו האָבן מיט צוויי שוועסטער פֿאַר אַ מאָל (ואשה אל אחותה לא תקח לצרור לגלות ערותה עליה בחייה; ויקרא, י״ח, 18) דערקלערט ענן אויף אַזאַ אופֿן, אַז דאָס איז שייך ניט צו דער שוועסטער פֿון דער פֿרוי, נאָר אויף דער שוועסטערס טאָכטער;[80] דאָס הייסט, אַז מען טאָר ניט חתונה האָבן מיט אַ פֿרוי און מיט איר שוועסטערס טאָכטער. דעם פּאַראַלעל ניט חתונה צו האָבן מיט צוויי שוועסטער פֿירט ענן אַרויס פֿון אַן אַנדער פּסוק, פֿון ערות אשת אחיך (ויקרא, י״ח, 16).[81] ענגס גאַנג איז, אַז מען איז מחויב צו ברענגען מעשׂר אויך פֿון מעטאָלן, ווײל אויך מעטאָלן קומען פֿון דער ערד.[82] ענן האָט דערלויבט צו טראָגן אום שבת אַ לייכטע זאַך, ווײל מען דאַרף ניט טראָגן אויף די פּלייצעס; ווײל אַ משׂא וואָס מען טאָר ניט טראָגן אום שבת, זאָגט ער, איז נאָר אַ שווערע זאַך וועלכע מען מוז טראָגן אויף די פּלייצעס[83] (אין משא אלא בכתף דכתיב בכתף ישאו, במדבר, ז, 9). ענן האָט מספּים געווען מיט די גאונים, אַז די געזעצן פֿון טומאה און טהרה גילטן ניט מער נאָכן חורבן (מיום שחרב בית המקדש אין טומאה ואין טהרה).[84]

קירקיסאַני רופֿט אָן ענגס עקסעגעטישן מעטאָד אַלעגאָריש.[85] אין אמתן אָבער קאָן מען אין ענגס פּירושים שווער געפֿינען אַ סיסטעם. געדאַנקט איז אבן עזרא, וואָס ער גיט אַזאַ טרעפֿיקע כאַראַקטעריסטיק פֿון ענגס פּירושים און פֿון די קראַיִשע פּירושים בכלל: „יעדער איינער פֿון זיי דערקלערט די פּסוקים נאָך זײַן ווילן, זיי פּאַרשטייען ניט די העברעיִשע שפּראַך און צוליב דעם בײַטן זיי יעדע מינוט זייערע מיינונגען”.[86] דאָס זעלביקע זאָגט אויך יהודה הלוי: „זיי האָבן אַ סך תּורות, ווײל יעדער איינער פֿון זיי שאַפֿט זיך אַ תּורה נאָך זײַן סברה נאָר, חוץ דעם בײַט יעדער איינער פֿון זיי זײַן תּורה, ווײל אַלע טאָג איז ער מחדש עפּעס אַנדערש”.[87]

---

[79] זע רשי צו בראשית, י״ג, 8.

[80] הרכבי, ל״ק, 105.

[81] דאָרט.

[82] דאָרט, ז׳ 135.

[83] דאָרט, ז׳ 69; ענן האָט אויך דעם פּסוק כי הדם הוא הנפש (דברים, י״ב, 23) אויפֿגענומען וואָרט־בײַ־וואָרט אוֹן געהאַלטן, אַז דאָס בלוט איז די נשמה פֿון מענטשן. סעדיה האָט דעם דאָזיקן באַגעגנט באַקעמפֿט אין אמונות ודעות ז׳ 96. זע אויך מאַלטער, *Saadia Gaon*, 223.

[84] הרכבי, ל״ק, ז׳ 130.

[85] פֿאָזנאַנסקי, מקור פֿון הערה 69, ז׳ 249.

[86] „כל איש כרצונו יפרש הפסוקים והם מדעת תוצאות לשון הקודש ריקים על כן יתעו גם בדקדוקים... וכל רגע יהפכו מצד אל צד כפי מחשבותם”.

[87] „וכפי סברתם ירבו התורות כפי סברת כל אחד מהם ועוד כי האחד לא יעמוד על תורה אחת בכל יום תתחדש לו דעת ויוסיף דעתו” (כוזרי, אויסג׳ האַנאָווער, ז׳ 64).

דער יִוואָ אין אַ יאָר פֿון אומקום*

פֿון מ. ווײַנרײַך

חשובֿער עולֿם,

מיט וואָס אַנדערש קען מען אָנהייבן אַ באַריכט וועגן דער טעטיקייט פֿון יִוואָ אין אַ יאָר פֿון אומקום, אַ באַריכט וועגן וואָס עס איז אין דער איצטיקער צײַט, ווי מיט אַרויסברענגען בציבור דאָס געפֿיל פֿון ברענענדיקער שאַנד פֿאַר זיצן אַזוי רויק אין אַ געבענטשטן לאָגד, פֿון אומגיין דאָ אין זיכערקייט און זעט, אין דער צײַט וואָס די לאַנגע מעסערס פֿון די מערדערס האָבן שוין פֿאַרצוקט אַזוי פֿיל ברידער און שוועסטער אונדזערע אויף יענער זײַט ים און איבער די אַנדערע, איבער אַלע ביז אייגעם, הענגט שוין דער שאָטן פֿון די לאַנגע מעסערס?

אָ, אויף וויפֿל גרינגער עס וואָלט געווען אַראָפּצולאָזן די הענט און פֿאַרזונקען צו ווערן אין עצבֿות!

אָבער ניין, ניט דערלעבן וועלן דאָס אונדזערע שונאים. מיר וועלן זיך דער אָפּהענטיקייט ניט אונטערגעבן. מיר אין יִוואָ האָבן פֿאַרביסן די ליפּן און געטאָן וויטער, און מיר וועלן טאָן וויטער אַזוי לאַנג ווי אונדזערע כוחות וועלן קלעקן. וויל די שארית הפּליטה לעבט ניט נאָר אין איר אייגענעם זכות און איז ניט באַרעכטיקט צו ווערן מיד. מיר האָבן אַ חובֿ אויף זיך, אַ חובֿ פֿאַר אונדזערע ברידער און שוועסטער אויף יענער זײַט ים בײַם תּלין אין די הענט, אַ חובֿ פֿאַרן גאַנצן עתיד פֿון יידישן פֿאָלק.

יעדער איינעם פֿון אונדז וואָלט אַ סך גרינגער געווען מיט צוויי יאָר צוריק, בשעת אונדזער ווילנע איז פֿאַרפֿייצט געוואָרן און מיר זײַנען געבליבן איינע אַליין, מיט ניט קיין סך מער ווי דעם שטעמפּל פֿון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, צו באַשליסן בײַ זיך, אַז ס׳איז פֿאַרפֿאַלן. מיר האָבן ניט באַשלאָסן אַזוי, מיר האָבן געגומען בויען פֿון דאָס נײַ פֿון די פֿונדאַמענטן, און אָט, נאָך צוויי יאָר טעטיקייט אויף אַ ווינציק אויסגעטראָטענעם שטח, אין אַ לאַגד וווּ די מערכה פֿון דער יידישער שפּראַך איז אַזוי שפּיל ניט געקוקט אויף די מיליאָנען וואָס רעדן אָדער קענען רעדן יידן, מעגן מיר זאָגן:

מיר האָבן גוט געטאָן, וואָס מיר האָבן בײַגעקומען אין זיך דעם ווייטאָג און אָפּגעשטופּט פֿון זיך דעם יאוש. מיר זײַנען נאָך ניט ווײַט אַרײַנגעפֿאָרן, אָבער מיר זײַנען געגליכן צום אויטאָמאָביליסט וואָס זעט שוין דעם סוף פֿון די

---

* באַריכט־רעדע געהאַלטן אויף דער עפֿענונג־זיצונג פֿון דער 17טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון יִוואָ פֿרײַטאָג דעם 8טן יאַנואַר 1943.

געסלעך און גאַסן און אָט־אָט פֿאַרקערעוועט ער זיך שוין אויפֿן ברייטן פֿאַרוועג אַרויס, ווו קיין קליניקייטן און קלייניעכקייטן וועלן אונדז שוין דעם וועג און דעם בליק ניט פֿאַרשטעלן.

מיט אַזעלכע צוזאַמען וואָלט איך וועלן אַנאַליזירן די גרויסע לויניעס פֿון אונדזער טעטיקייט פֿאַרן פֿאַרגאַנגענעם יאָר. מיר האָבן שוין וואָס צו ווייזן. מיר אַרבעטן נאָך אַלץ מיט אַ לעכערלעך קליינעם בודזשעט לגבי די גרויסע אויפֿגאַבעס וואָס שטייען פֿאַר אונדז, און ממילא זענען מיר אַליין ניט צופֿרידן פֿון אונדזערע דערגרייכונגען: מיר וואָלטן וועלן נאָך און נאָך. אָבער מיר האָבן שוין עפּעס אויפֿגעטאָן, — און וואָס רעדט נאָך אַזאַ קלאָרע שפּראַך ווי מעשׂים.

דאָס, מיט וואָס מיר קומען צו צום גרעסטן קריזיס מענטשן, זיינען אונדזערע פּובליקאַציעס, און פֿון זיי ווידער אונדזער זשורנאַל יוּוואָ־בלעטער, וואָס גייט אַרויס 5 מאָל אַ יאָר. איך וועל רייַדן פֿריִער וועגן דער כּמות. אין 1941 האָבן די פֿינף נומערן יוּוואָ־בלעטער געהאַט צוזאַמען 560 זיצטן; הײַנטיקס יאָר 732 זיצטן; דער לעצטער נומער איז אַרויס צו אונדזער הײַנטיקער קאָנפֿערענץ, און איר האָט אים פֿאַר די אויגן. אַרום און אַרום האָבן מיר פֿאַרטיק געמאַכט דאָס לעצטע יאָר, פֿון דער קאָנפֿערענץ אין 1942 ביז הײַנט, איבער 2,100 זיצטן, צוויישן זיי גרעסערע זאָכן: יוּוואָ־בלעטער, ווי אָקערשט דערמאָנט, 732 זיצטן; אונדזער צווייטער זשור־נאַל, ייִדישע שפּראַך, 192 זיצטן; דער ערשטער באַנד פֿון דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, 420 זיצטן; פֿראָפֿעסאָר ווישניאַקס אַרבעט וועגן דעם טראַנספֿער פֿון באַפֿעלקערונגען, 96 זיצטן; ד״ר שאַצ־קיס בוך וועגן ייִדישער בילדונג־פֿאַליטיק אין פּוילן, 250 זיצטן; ד״ר נאָבעלס בוך וועגן חומש־טיטלט, 100 זיצטן; די ביבליאָגראַפֿיע פֿון אַלע יוּוואָ־אויסגאַבעס, 212 זיצטן.

איבער 2,100 זיצטן איז ניט אַבי וואָס, וועט מיר פֿאַרגלייכן אונדזער בודזשעט מיט די בודזשעטן פֿון אַנדערע ענלעכע אינסטיטוציעס, ייִדישע און ניט־ייִדישע, בפֿרט אָבער וועט מען האָט אין זינען, אַז מיר האָבן אין אונדזערע אַרבעטן דער־גרייכט אַ הויכן קוואַליטאַטיוון סטאַנדאַרד און אַז אויב ניט אַלע אונדזערע אַר־בעטן זיצנען גלייכווערטיק — ווי קען דאָס אַנדערש געזיצן בײַ אַ צוזאַמענאַרבעט פֿון אַזוי פֿיל צענדלינגער וויסנשאַפֿטלערס אויף אַזוי פֿיל פֿאַרשיידענע פֿעלדער — מעגן מיר אָבער זאָגן מיט אַ ריין האַרץ, אַז צוויישן אַלע אַרבעטן וואָס מיר האָבן געדרוקט איז ניטאָ קיין איינע וואָס זאָל ניט שטיין אויף דער מדרגה פֿון אינטערנאַציאָנאַלן וויסנשאַפֿטלעכן דורכשניט.

מען האָט טייל מאָל טענות צו אונדז — און דווקא נאָענטע מענטשן — אַז דער מאָטעריאַל וואָס מיר דרוקן איז צו האַרב, אַז מיר וואָלטן זיך געדאַרפֿט מער רעכענען מיטן „בעסערן לייענער״, וואָס כאָטש ער שטייט אין קאָמפּא־ראַטיוו איז ער כידוע ניט אַזוי גוט ווי דער פֿשוטער גוטער לייענער. „שרײַבט מער פֿאַרן בעסערן לייענער, זאָגט מען אונדז, וועט דער יוּוואָ האָבן אַ גרעסערן אָפּקלאַנג״. געווויס פֿאַרשטייען מיר, אַז דאָס איז ניט געראָדט פֿון הויזן פֿאַס אַרויס. מיר פֿאַרשטייען גוט די ספּעציפֿישע סיטואַציע פֿון אונדזער עולם,

וווּ אַווי פֿיל הויך אינטעליגענט מענטשן מיט גרויסער געזעלשאַפֿטלעכער אַקטיווקייט זײַנען ניט דורכגאַנגען קיין פֿאַרמאַלע אַקאַדעמישע בילדונג. ווי וויט מיגלעך רעכענען מיר זיך דערמיט אין דעם אופֿן פֿון מסביר זײַן, און צווישן אונדזערע פֿלענער אויף לכשירחיבּ האָבן מיר נאָך אין 1935 אַרײַנ־געשטעלט אַ פּלאַן וועגן אַרויסגעבן פֿאַרן ברייטערן עולם אַן אינפֿאָרמאַטיוון זשורנאַל וועגן די אויפֿטוען פֿון אַלע צווײַגן וויסנשאַפֿט, — מיט פֿיזיק און בי־לאָגיע און אַלגעמיינער געשיכטע און וואָס ניט, — מיט אַנדערע וועלטער אַ גוטן, פֿאַרלאָזלעכן פּאָפּולער־וויסנשאַפֿטלעכן זשורנאַל. אַ ביסל פֿריער אַדער שפּעטער וועלן מיר מסתּמא קומען דערצו, און אפֿשר וועלן מיר נאָך זוכה זײַן צו האָבן פֿאָר אַזאַ זשורנאַל דעם רעדאַקטאָר וואָס מיר האָבן יעמאָלט געהאַט אַנגע־מערקט: לויט די לעצטע גרוסן איז ער געווען אָקטיוו אין דער יידישער געטאָ אין ווארשע. אָבער כּל־זמן מיר מוזן אויסקלײַבן צווישן „האַרבע״ חידושים און גרינגער פּאָפּולאַריזאַציע, וועלן מיר נעמען דאָס ערשטע. וואָרעם דערויף איז דער יוּוּאָ באַשאַפֿן געוואָרן. דאָ גייט ניט אין מבטל זײַן פּאָפּולא־ריזאַציע; אָבער אין אונדזער עמבּלעם ציען זיך צום שפּיץ די צוויי וואָוון, וואָס זיי סימבאָליזירן די וויסנשאַפֿט. ניט יעדער מין וויסן איז וויסנשאַפֿט: פֿאַראַן מענטשן וואָס ווייסן אַ סך און ביכער וואָס ברענגען אַ סך פֿאַקטן, און אַפֿילו ריכ־טיקע פֿאַקטן, און פֿאַרט איז דאָס ניט אין גדר פֿון וויסנשאַפֿט. וויסנשאַפֿט איז אַזאַ מין וויסן וואָס בויט און דערגייט נעמס; לאָמיר זיך פֿאַרגינען אַ וועלטער־שפּיל: וויסנשאַפֿט איז אַזאַ מין וויסן וואָס שאַפֿט. דעם ספּעצי־פֿישן פּלאַץ פֿאַר שאַפֿן שאַפֿנדיק וויסן פֿאַרנעמט אין יידישן לעבן נאָר דער יידי־שער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט. דאָ שטעקן זײַנע ספּעציפֿישע אויפֿגאַבעס אין דער געשיכטע פֿון אונדזער פֿאָלק, דאָ לייגט ער אַרײַן דער עיקר זײַן גבֿורה.

צײַטונגען זײַנען געווויס נייטיק, עסייען זײַנען גוט (אויב זיי זײַנען גוט), פּאָליטיק איז אפֿשר ניט גוט, אָבער נייטיק, — אָבער אַלע אויף זייער אָרט. בכדי אַ פֿאָלק זאָל קענען לעבן, באַדאַרף עס האָבן פֿאַרשונג אויך. פֿאַרשונג קענען אימפּרעסיע, פֿאַרשונג קענען „אַווי דוכט זיך מיר״, — דאָס איז אונדזער ציל. זיכער ברענגט דאָס דערצו, אַז אונדזערע אויסגאַבעס זאָלן ניט קענען געלייענט ווערן פֿון די צענדלינגער טויזנטער; אָבער וואָס מיר האָבן שוין טיי־ווײַז יאָ דערגרייכט און צו וואָס מיר שטרעבן וואָס ווײַטער מער: מיר מוזן דרוקן אַזעלכע גוטע זאַכן, אַזעלכע וויכטיקע זאַכן, אַז יעדערער וואָס שטייט בײַ אַ שפּיסל־פֿאַיציע אין יידישן לעבן, יעדער ערנצטער געזעלשאַפֿטלעכער טוער, יעדער אינטעליגענטער יונג זאָל מוזן לייענען אונדזערע אויסגאַבעס אויב ער קען נאָר יידיש, — אַדער ער זאָל זיך נעמען לערנען, אויב גאַט האָט אים גע־שטראָפֿט. מיר זײַנען ניט קיין פּרושים וואָס פּראָוועט יחידות אין אונדזער שטיבל; מיר האָבן שוין אָנגעהויבן מיטצופֿורעמען די יידישע עפֿנטלעכע מיי־נונג, און מיר וועלן דאָס טאָן אין אַ שטיגנדיקער מאָס.

פֿאַרשטייט זיך, אַז אונדזערע פּובליקאַציעס שפּיגלען אָפּ נאָר אַ קלײנעם טייל פֿון אונדזער וויסנשאַפֿטלעכער טעטיקייט. אָפֿילו אין גאַנצן פֿאַרענדיקטע

אַרבעטן בלײַבן וואַרטן איבער דוחק אין געלט. אָבער אַחוץ די אויסגאַבעס איז פֿאַראַן אַ טאָג־טעגלעכע וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט בחדרי־חדרים. אַ דיס־קוסיע וועגן וויסנשאַפֿטלעכע ענינים קומט פֿאָר ניט נאָר אין אונדזערע זשור־נאַלן און ביכער. אונדזערע וויסנשאַפֿטלעכע קרײזן פֿון היסטאָריקערס, פֿון פּסיכאָלאָגן און פֿון לינגוויסטן דיסקוטירן אָפֿט מאָל פֿראָבלעמען וואָס וועלן דערגיין צו דער עפֿנטלעכקייט ערשט אין אַ צײַט אַרום, אויב בכלל. שטיל וועלט צוגעגרייט מאַטעריאַל פֿאַר פֿאַרשונגען וואָס מוזן זיך אַ מאָל צינען יאָרן כדי אויסגעענדיקט צו ווערן וויי ס׳גיהער צו זײַן. אַהער וועלן איך פֿאַררע־כענען די ביבליאָטעק און דעם אַרכיוו, וואָס זיי זײַנען אין פֿאַראַנגענעם יאָר אַזוי שטאַרק באַרײכערט געוואָרן, ווי דער ספּעציעלער באַריכט וועט ווײַזן, און אויך דעם וווּנדערלעכן מאַטעריאַל פֿון העכער 200 אויטאָביאָגראַפֿיעס פֿון אימי־גראַנטן וואָס דער אָקערשט פֿאַרענדיקטער קאָנקורס האָט אונדז אַרײַנגעבראַכט. וועגן איין אַספּעקט פֿון דעם מאַטעריאַל וועלן מיר האָבן מאָרגן אַ רעפֿעראַט אין דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע,[1] — אָבער איך וויל שוין אויסנוצן די געלעגנהייט צו זאָגן, אַז די דאָזיקע אויטאָביאָגראַפֿיעס, און אַזוי אויך די העכער צען טויזנט פֿריוואַטע בריוו וואָס מיר האָבן אויפֿגעקליבן זײַנען אַן אוצר, וואָס קיין שום וויסנשאַפֿטלעכע אינסטיטוציע, ניט קיין יידישע און ניט קיין ניט־יידישע, פֿאַרמאָגט ניט אַזוינס.

איך וועל ניט גיין אויסרעכענען פֿאַר אײַך אַלע טעמעס וואָס מיר האָבן באַהאַנדלט דורכן יאָר אין דרוק אָדער אויף אונדזערע וויסנשאַפֿטלעכע זיצונ־גען. אָבער איך וויל יאָ אונטערשטרײַכן, ווי עס וואַקסן בײַ אונדז די אַמעריי־קאַנער טעמעס. מיר האָבן ניט אָפּגעלאָזן אייראָפּעישע טעמעס חלילה, ניט אין דער אינעוויניקסטער אַרבעט און ניט אין די פּובליקאַציעס. מיר האָבן פֿאַר אַ יאָרן אַרויסגעגעבן צוויי ביכער וועגן יידן אין פֿראַנקרײַך, און איצטער האָבן מיר אַרויסגעבראַכט אַ וויכטיק בוך פֿון ד״ר שאַצקין — איך פֿאַל אַרײַן מיט אַן אָפּשאַצונג דערפֿאַר וואָס די דרוקערײַ האָט אַ ביסל פֿאַרשפּעטיקט און איר קענט עס נאָך הײַנט אין אָוונט ניט אָנקוקן מיט אײַערע אייגענע אויגן — אַ בוך וועגן יידישער בילדונגס־פֿאָליטיק אין פּוילן אין די יאָרן 1806—1866. אָבער גיט נאָר אַדרבא אַ פֿאַרגלײַך: אין 1940, דאָס ערשטע יאָר פֿון אונדזער צענטראַלער אַרבעט דאָ, האָבן אַרבעטן אויף אַמעריקאַנער טעמעס פֿאַרנומען אײַן פֿיפֿטל פֿון אונדזערע פּובליקאַציעס; אין 1941 איין פֿערטל; אין 1942 איבער אַ דריטל. דאָס איז נאַטירלעך, דאָס איז געזונט, און דאָס ווײַזט, אַז אומזיסט איז געווען די מורא פֿון טיי־ל גוטע פֿרײַנד, אַז אין אונדזער טעמאַטיק וועלן מיר בלײַבן אַן אינסטיטוט פֿון גרינע.

---

[1] משה קליגסבערגס סאָציאָל־פּסיכאָלאָגישע פֿראָבלעמען אַרום דעם יוּוּאָ־קאָנקורס פֿון אויטאָביאָגראַפֿיעס.

די פּוילע פֿראַגראַם פֿון דער קאָנפֿערענץ זע אין די „מאַטעריאַלן און נאָטיצן״ אין הײַנטיקן נומער.

איצט גיט אַ קוק אין דער רשימה מחברים, וועט איר זען, אַז אַזוי ווי בכלל, אַזוי האָבן מיר אויך אויף דעם פֿעלד פֿון אַמעריקאַנער טעמעס ניט נאָר אַקטיווירט אונדזערע אַלטע מיטאַרבעטערס, נאָר אויך צוגעציען נייע. עס איז דאָ אַ יידישע אַקאַדעמישע אינטעליגענץ אין אַמעריקע, מען דאַרף נאָר צו איר צוקומען און זי אויסגויִשן.

צום ערשטן מאָל, קענען מיר זאָגן, האָט דער יידישער, מיט אַ ווייטן קוק און מיט אַ סיסטעמאַטישן פֿאַרנעם, געזומען פֿאַרשן מיט די מעטאָדן פֿון דער מאָדערנער סאָציאָלער וויסנשאַפֿט דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע, און מיט דעם אַרײַנגעפֿירט די יידישע סאָציאָלע וויסנשאַפֿט אין דער אַלגעמיינער סאָציאָלער וויסנשאַפֿט וואָס האָט גראָד אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן דערגרייכט אַזאַ הייך. געוויס האָט אַמעריקע ביזן יוואָ אויך געהאַט גרויסע יידישע געלערנטע (און איך גיב באָלד נאָך, אַז גרעסערע איידער מיר פֿאַרמאָגן) אויף די טראַדיציאָנעלע פֿעלדער פֿון טעאָלאָגיש אַדער פֿילאָלאָגיש אַדער היסטאָריש אַריענטירטער יידישער וויסנשאַפֿט. אָבער וווּ זײַנען ערגעץ די פֿאָרשערס פֿון יידישן סאָציאָלן לעבן, בשעת אַזוי פֿיל טויזנטער יידישע יונגע לײַט, אָפֿט מאָל פֿעיקע ביז גאָר, זײַנען דאָך אַרײַן אין אַקאַדעמישע קאַריערעס? וווּ זײַנען די פֿאָרשערס פֿון דער יידישער פּסיכאָלאָגיע, וואָס די ענגלישע ריידנדיקע יידישע אַמעריקע האָט אַרויסגעבראַכט? מיט וואָסערע עקאָנאָמיסטן קען זי זיך באַרימען, וואָס זאָלן אונדז האָבן אויסגעטיטשט דאָס קאָלירנדיקע, פֿעפֿנדיק אינטערעסאַנטע ביילד פֿון יידישע פֿרנסות, יידישן קריזיס און יידישן בלי דאָ אין לאַנד? יידן־גדולים האָבן אויפֿגעבויט די אַמעריקאַניסטיק, יידן זײַנען פֿאַראַן לרוב צווישן די געלערנטע־ניסטן און ראַמאַניסטן — וווּ זײַנען די יידיש־פֿאָרשערס?

מער ווי דאָס: וווּ זײַנען די שרײַבערס וועגן יידישער געשיכטע דאָ אין לאַנד, וואָס זאָלן זײַן ניט נאָר פֿאַקטן־קלײַבערס, נאָר אויך אינטערפּרעטאַטאָרס? מײַנע, די געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטערשאַפֿט איז אפֿשר ניט געגנג אַטראַקטיוו: כאָטש עס איז שווער זיך פֿאָרצושטעלן אַ געזעלשאַפֿטלעכן פּראָצעס וואָס זאָל זײַן מער פֿאַרכאַפּנדיק אייידער דער אויפֿשטיג פֿון דעם יידישן אַרבעטער דאָ אין לאַנד מיט זײַן ראָלע אין דער אַלגעמיינער אַרבעטער־באַוועגונג פֿון לאַנד, קען מען אָבער דאָ געפֿינען אַ פּסיכאָלאָגישע דערקלערונג: דאָס איז צו יידיש, דאָס שמעקט מיט איסטסײד, מיט „געטאָ". דאָ דאַרף מען וואַרטן, ביז וואָנען עס וועט קומען דער יוואָ און אַוועקזעצן אלייהו טשעריקאָווערן מיט אַ מנין מיט־אַרבעטערס, כדי זיי זאָלן צוגרייטן אַ געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין פֿינף צי זעקס בענד, — דער ערשטער באַנד איז טאַקע הינט אַרויס פֿון דער אינגבינדערײַ און איר קענט אים זען דאָ אין זאָל. אָבער פֿאַר וואָס האָט מען מיט דער געשיכטע פֿון דער דײַטש־יידישער אימיגראַציע געדאַרפֿט וואַרטן אויפֿן יוואָ? ד״ר רודאָלף גלאַנץ האָט גראָד איצט פֿאַרענדיקט פֿאַר אונדז אַ בוך, כּמעט דורכויס מיט נייעם מאַטעריאַל, וועגן דער געשיכטע פֿון דער יידישער אינעוואַנדערונג ביז 1880, וואָס דאָס איז דאָך אין דער גרעסטער מאָס אַן אינעוואַנדערונג פֿון דײַטשע יידן!

דער פּאַקט וואָס איך ברענג אײַך דאָ איז אַגַב די בעסטע ראַיה, אַז דער ייִוואָ צאַמט זיך ניט אָפּ פֿון קיין שום טייל פֿון ייִדישן פּאָלק, פֿון קיין שום תקופּה אין דער ייִדישער געשיכטע. יצחק־לייבוש פרץ האָט אַזוי ווי פֿאַרן ייִוואָ געשאַפֿן דעם גרויסן נאַציאָנאַלן סימבאָל פֿון דער גאָלדענער קייט וואָס בינדט צונויף דאָס ייִדישע פּאָלק איבער ימען און לענדער פֿון אַבֿרהם אָבֿינו עד סוף כּל הדורות. אָבער דאָס יאָ: מיר האָבן זיך געמוטשעט מיט אַרבעט וואָס איז ביז אונדז געווען אין גאַנצן פֿאַרלאָזן, און דער אויסגאַנגפונקט איז פֿאַר אונדז יענע אינטעגראַלע ייִדישקייט, פֿון וואָנען מיר אַליין וואָקסן אַרויס און וואָס איז אין די לעצטע הונדערטער יאָר געווען דער הויפּטטרעגער פֿון ייִדישן היסטאָרישן גורל. אָבער וואָס מער דער ייִוואָ וועט צעטיק, אַלץ מער ברייטערט זיך אויס דער דיאַפּאַזאָן פֿון אונדזערע אינטערעסן און מיר וועלן מסוגל צו זען אַלץ מער סעקטאָרן פֿון ייִדישן לעבן אויף אונדזער אייגענעם אופֿן. אין אונדזערע אויסגאָבעס וועט איר שוין איצטער זען ניט נאָר פֿאַרשוונגען וועגן מיזרח־אייראָפּע, אַמעריקע אָדער ארץ־ישׂראל, נאָר אויך וועגן ספֿרדישע ייִדן אין לאַטײַן־אַמעריקע אָדער וועגן די אַרבע קהילות אין דרום־פֿראַנקרײַך; ניט נאָר וועגן דער ייִדישער שפּראַך, נאָר אויך וועגן אַנדערע ייִדישע לשונות; און אין אונדזער אַרויסגעבערישן פּלאַן אויף קומעדיקן יאָר האָבן מיר אויך אַ בוך פֿון אַבֿרהם מענעסן וועגן דער געשיכטע פֿון ייִדישן גלויבן און אַ בוך פֿון אַבֿרהם העשל וועגן רמבם. איר קענט זיך פֿאַרלאָזן, אונדזערע פֿאַרשערס וועגן די ענינים וועלן ניט נאָר איבערדערציילן יענעמס: זיי וועלן געבן וויסנשאַפֿט, ניט נאָר וויסן אַליין.

אין וואָס שטעקט דער גרויסער סוד, וואָס די אַרבעט פֿון ייִוואָ איז אַזוי אָנגענומען בײַ אַזוי פֿיל טויזנטער מענטשן, וואָס אַליין זײַנען זיי ניט קיין פֿאַרשערס? דער סוד איז אַ פּשוטער: זיי, די פּראַקטישע מענטשן, פֿילן, אויב זיי קענען דאָס אַפֿילו ניט אַרויסבערענגען אַזוי קלאָר, אַז כאָטש וויסנשאַפֿט קען ניט אַלע מאָל דינען דעם לעבן דירעקט, פֿון הינט אויף מאָרגן, האָט זי אָבער צו דערפֿילן אַ גרויסע פֿונקציע אין ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן לעבן. אַפֿילו אין אַזאַ מין תכלית־דיקער וויסנשאַפֿט ווי כימיע מוז מען אָפֿט מאָל יאָרן לאַנג עקספּערימענטירן לשמה איידער מען קומט צו צו עפּעס אַ „פּראַקטישן" פּרעפּאַראַט. אַוודאי איז אַ פֿאַלק באַרעכטיקט צו פֿרעגן די פֿראַגע וועגן דעם וועלט פֿון וויסנשאַפֿט אין זײַן לעבן. נאָר ס׳איז גרינג צו געבן דעם ענטפֿער, גרינג ווי אַ האָר פֿון מיך.

דער ערשטער ציל פֿון אונדזער סאָציאַלער וויסנשאַפֿט איז צו העלפֿן אונדזערקענען און פֿאַרשטיין זיך אַליין. געווען אַ צייט, ווען דער ייִד איז געווען אַזוי אינגעטונקט אין זײַן אייגנס, אַז דאָס פֿרעמדע האָט אים ניט אינטערעסירט. הינט, ניט געקוקט אויף אַלע פֿאַרשאַלטענע געטאָוועטע, איז ניטאָ מער יענע פֿעסטע פּסיכישע מחיצה צווישן אייגנס און פֿרעמדס. הינט דאַרף דער ייִד זיך פֿיַיסן צו דערקענען ניט נאָר דעם אָרום און ניט נאָר אונדזער אייגענע וועלט, נאָר אויך די ערטער, ווו ייִד און וועלט באַגעגענען זיך. אין דער שאַרפֿסטער

פֿאַרעם דריקט זיך אויס די באַגעגעניש צווישן יידן און וועלט אין דיסקרימי־נאַציע. אָבער גראָד דאָס איז דוכט זיך פּסיכיש צום גרינגסטן איבערצוטראָגן. ערגער זײַנען פּסדרדיקע שפּילקעלעך, אמתע אָדער אײַנגערעדטע. אַן אָנגע־זעענער אַמעריקאַנער סאָציאַל־פּסיכאָלאָג האָט אָנומלט געפֿרעגט בײַ מיר: וואָס איז נאָך פֿאַראַן יידישס אין אַ יידן וואָס איז ניט פֿרום און לעבט צווישן ניט־יידן אויף אַ ניט־יידישן שטייגער — וואָס שיידט אים נאָך אונטער, אויב איר גלייבט ניט אין ראַסיזם? מײַן ערשטער אָפּרוף אויף דער הייסער מינוט איז געווען: עס שיידט אים אונטער די מורא, אַז „יענע" זאָלן ניט אַרויסזען אין אים עפּעס אַ יידישן שטריך.

און איך מיין, אַז דאָס איז ניט אַזוי קרום. אין אַ בוך וועגן יידן אין אַ ניט־יידישער וועלט, וואָס איז אַרויס פֿאַרגאַנגענעם יאָר,[2] ווערט געבראַכט אַזאַ טשיקאַווער פֿאַקט. אַ מיידלע פֿון אַ יאָר אַכט וואַקסט אין אַ טיף אַמעריקאַנער שטאָט אין אַ פֿאַמיליע פֿון יידן וואָס זײַנען שוין אַמעריקאַניש אין דריטן דור. די עלטערן פֿלײַסן זיך צו האַלטן דאָס קינד ווײַט פֿון וועלכער עס איז יידישקייט, עס וואַקסט דוכט זיך „אַ הונדערטפּראָצענטיקע אַמעריקאַנערין". נאָר אָט גיט זיך דאָס קינד לפּי תומה איין מאָל אַ כאַפּ אַרויס מיט אַ פֿראַגע: „אמת, מאַמע, די בעסטע מענטשן אויף דער וועלט זײַנען יידן?" איר קענט זיך פֿאָרשטעלן, ווי דערשראָקן פֿאַרחידושט די מאַמע האָט אויף איר אַ קוק געטאָן. וואָס האָט זיך אויסגעלאָזן? ווי נאָר עס פֿלעגט אין שטוב צווישן די עלטערן קומען צו רייד וועגן וועמען עס איז: אַ דאָקטאָר, אַן אַדוואָקאַט, אַ רעדנער, אַ מענטש וואָס קומט צו־ליב געשעפֿט, באַלד פֿלעגן טאַטע־מאַמע פֿאַרפּיקסירן: יאָ אַ ייד אָדער ניט קיין ייד. אין דעם מיידלעס מוח האָט זיך אָט דער שמועס (וואָס איז ניט פֿאַר איר געווען באַשטימט) איבערגעבראָכן אויף אַזאַ אופֿן, אַז די בעסטע מענטשן אויף דער וועלט זײַנען יידן — אַ זאַך וואָס מיר אַפֿענע יידן וועלן קיין מאָל ניט אַרײַנגעבן אונדזערע קינדער, איבער דעם פּשוטן טעם וואָס דאָס איז ניט אמת.

אָבער דאָס פֿאַרשווײַגן, דאָס באַהאַלטן, דאָס אויסמײַדן, דאָס שטיקן זיך ברענגט אַ סך אָפּטער צו קאָנפּליקטן פֿון אַ היפּוכדיקן כאַראַקטער: צו אַן אומזיכערקייט, צו נעוראָטישע שטריכן אין דער פּערזענלעכקייט. דאָס איז שייך ניט נאָר צו מענטשן פֿון אַ גאַנץ יאָר. בײַ גרויסע מענטשן טרעט דאָס אַ מאָל אַרויס נאָך בולטער. איר דאַרפֿט נאָר אַרײַנקוקן אין דעם אַרטיקל וועגן געאָרג בראַנדעס וואָס מיר האָבן פֿאַרגאַנגענעם יאָר געהאַט אין די יוּוואָ־בלעטער און ברא־דעסעס פֿאַלעמיק מיט גולייעלמא פֿערערן, וואָס מיר האָבן דאָרטן אויך צי־טירט.[3] ניט איצטער איז די צײַט צו באַהאַנדלען דעם ענין בריייטער. מיר

---

[2] *Jews in a Gentile World*, by I. Graeber and S. H. Britt [and others]. New York 1942.

[3] יוּוואָ־בלעטער XIX, 3 (מײַ־יוני 1942), זז׳ 289—311 און 395—400.

גייט נאָר אין אויפֿוועזן, אז אַן ענטפֿער אויף די פֿערזענלעכקייט־פֿראַבלעמען קענען מיר האָפֿן צו באַקומען נאָר אין אַ פֿיל־ווינציק געזונטן קאָלעקטיוו — און דאָס צו וואָס דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע איז דערגאַנגען איז, פֿאַרקערט, אַ ניט־געזעענע אַטאָמיזירונג, און וואָס העכער אין די שפּיצן ארײַן, אַלץ מער. דערפֿון נעמט זיך דער אומבאַהאַלפֿענער צעשראַקענער קוויטש פֿון אַ מיליאָניקן קיבוץ איבער אַ פֿאָר אומגעלומפּערטע אַרטיקלען אין Saturday Evening Post,[4] דערפֿון אויך אַ סך אַן ערגערע זאַך, — די צעפֿאַרנקייט און פֿאַרלוירנקייט אין אַלגעמיינג וואָס איז שייך צו אונדזער קיום אין אייראָפּע. פֿון דער צעפּיצלטקייט פֿון מיליאָנען יחידים „אַמעריקאַנער פֿון ייִדישן גלויבן" מוזן מיר קומען צו אַ באַווּסטזיין פֿון אַ כּלל אַמעריקאַנער ייִדן, און דערצו דאַרפֿן מיר קודם־כל דערקענען די עלעמענטן פֿון דער דאָזיקער כּלליקייט.

דערקענען מיינט פֿאַרשן. עס מיינט פֿאַרשן דאָס יידישע לעבן דאָ און הינט, אָבער אויך די יידישע גאַנצהייט וואָס פֿירט צום יידישן לעבן אַנדערש וווּ און אַ מאָל. קיין יחיד קען ניט באַהערשן דעם גאַנצן מאַטעריאַל, דערויף איז נייטיק אונדזער אינסטיטוציע, און דער מאַטעריאַל גופֿא קען קיין מאָל ניט אויסגעשעפּט ווערן. אָבער וועט מיר גייען צו צו אונדזער יידישקייט ניט מתוך געשטיקטן גענײַ, נאָר מיט שׂכלדיקן אַנאַליז, באַפֿרייט דאָס אונדז פֿון די פֿענטעס, מיט וועלכע דער פסדרדיקער „שאַ־שאַ" האָט אונדז געבונדן.

דאָס איז די בשׂורה וואָס מיר, דער ייִוואָ, האָבן צו ברענגען דער יידישער יוגנט אין אַמעריקע. עס איז פֿאַראַן אַ גרויסע יוגנט מיט אַ וואַרעם יידיש האַרץ, וואָס זי „וואָלט וועלן"; אָבער זי וויס נעבעך אַזוי ווינציק! מיט אַ פֿאָר טעג צוריק האָט מיך אַ פֿראַפֿעסאָר פֿון לִיטעראַטור אין סיטי קאָלעדזש געבעטן געבן פֿאָר זײַן קלאַס (אַ קלאַס אויסגעצייכנטע סטודענטן אַגב) אַ לעקציע וועגן פֿאַרש־מיגלעכקייטן אויפֿן פֿעלד פֿון יידישער שפּראַך און ליטעראַטור. האָט איינער אַ סטודענט (מיט אַזעלכע יידישע אויגן וואָס לאָזן זיך ניט פֿאַרלייקענען) געפֿרעגט בײַ מיר: ער וואָלט וועלן וויסן, צי איז פֿאָר די לעצטע הונדערט יאָר, זינט דער עמאַנציפּאַציע, געשאַפֿן געווארן אין יידיש עפּעס אַ ליטעראַטור וואָס טראָגט ניט קיין שטרענג רעליגיעזן כאַראַקטער...

אָט דאָ קומט ארײַן די אַספּיראַנטור. די פּראָאַספּיראַנטור און די אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ זײַנען פֿריער פֿאָר אַלץ אַ פּלאַץ אויסצובילדן נײַע יידישע פֿאָרשערס — צו די אַלטע דערווײַל, אַנשטאָט די אַלטע איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר. אָבער חוץ דעם זײַנען די דאָזיקע צוויי אינסטיטוציעס, אַזוי ווי מיר פֿאָרשטייען זיי, אַ בריקנקאָפּ אין דער יידישער יוגנט פֿון אַן אייבערשוּ פֿאָר ריקע ארײַן. מיר זײַנען נאָך ווײַט פֿון דעם אידעאַל פֿון אַן אייבערשוּ פֿאָר

[4] Frank, Jerome. "Red-White and-Blue Herring", *Saturday Evening Post*, December 6, 1941; Frank, Waldo. "The Jews Are Different", *Saturday Evening Post*, March 21, 1942; Mayer, Milton. "The Case against the Jew", *Saturday Evening Post*, March 28, 1942.

יידישע סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן, וואָס מיר האָבן זיך געשטעלט: די אויפֿגאַבע איז אַ שווערע בכלל, זי איז אין צווייען שווער אין אונדזערע באַדינגונגען און בפרט אונדזערע באַגרענעצטע פֿינאַנציעלע מיגלעכקייטן, זי איז אין דרייַען שווער אין מלחמה־צייַט, ווען דער פּלאַץ פֿון דער יידישער יוגנט איז קודם־כל אויף די וויכטיקסטע, אויף די בכבֿודיקסטע, אויף די הייליקסטע פּאָזיציעס וואָס קענען הייַנט געמאַלט זיין. אָבער לייענט אונדזערע ביידע בראָשורן וועגן דער אַספּי־ראַנטור, וועט איר זען, אַז מיר האָבן אונדזער ציל קלאָר פֿאַר די אויגן.[5]

און עס איז ניט קיין צופֿאַל, נאָר אַ רעזולטאַט פֿון אַ בפֿירושן באַשלוס פֿון אונדזער פֿאַרוואַלטונג, אַז די אַספּיראַנטור זאָל פֿונקט אַזוי ווי אין וויליַנע טראָגן דעם נאָמען פֿון ד״ר צמח שאַבאַד און די פּראָספּיראַנטור דעם נאָמען פֿון ברוך כהן־ווירגילי. אַוודאי, די יידישע יוגנט אין אַמעריקע קען ניט זייערע נעמען, אָבער די נעמען פֿון ביאַליקן, פֿון הירש לעקערטן, פֿון פּרץ און מנדעלעַן, פֿון רשי און פֿון סעדיה גאון קען זי דען יאָ? אויב זי קען ניט די נעמען, וועט איר זען, אַז מיר וויל זיך אויך אונדזער קומעדיקן דור אין אַמעריקע אַרײַנפֿלעכטן אין דער זעלביקער גאַלדענער אייביקער קייט פֿון יידישער בויונג. און מיר זײַנען זיכער, אַז דער עלעמענטאַרער מענטשלעכער דראַנג צו דערקענען און פֿאַרשטיין זיך אַליין וועט ברענגען צו אונדז לכל־הפּחות אַ טייל פֿון דער יידישער יוגנט דאָ אין לאַנד.

מיר האָבן איר בפֿירוש וואָס צו געבן. ווי אַזוי וועלן מיר זי גרייכן? דאָס פֿאַר זיך איז אַן ענין פֿאַר פֿאַרשונג, און איך נעם זיך ניט אונטער צו געבן איצט די תשובה. אָבער איינס ווייס איך: מיר וועלן ניט מצליח זיין, אויב מיר וועלן 1943 אַרבעטן מיט די מעטאָדן פֿון 1893, אויב מיר וועלן אין אַ תקופֿה פֿון ראַדיאָ און אויטאָ באַנוצן זיך מיט אַ פּושקאַרט און רייַדן פֿון אַ זיידפֿעקסטל אַראָפּ. 1943 דאַרף מען אַרבעטן מיט מעטאָדן פֿון 1943. לאָמיר האָפֿן, אַז מיר וועלן געפֿינען די פּאַסיקע פֿאַרמען. דאָס אייגענע הויז וואָס דער הויז־קאָמיטעט האָט אונדז גראָד איצט אינגעשאַפֿט איז איינס פֿון די מיטלען צו ווירקן, אָחוץ וואָס עס גיט אונדז די מיגלעכקייט צו אַרבעטן. מער וועלן מיר רייַדן וועגן דעם, ווען די צייט וועט קומען.

אָבער אויב אַפֿילו וואָלט עס איז וועט אַוועקמאַכן דאָס אַלץ מיט דער האָנט: „עט, הימלזאַכן!״, איז פֿאַראַן אַן אַנדער אויפֿגאַבע וואָס די יידישע וויסנשאַפֿט מוז פֿאַרענטפֿערן, און נאָר זי קען עס טאָן. וואָלט דען וועט אונדז צושטעלן דעם מאַטעריאַל וועגן יידישן לעבן און אָפּקומען, וועגן יידישע פֿרנסות, וועגן די דורכפֿאַלן אין קאַמף פֿאַר יידישע רעכט און וועגן די מיגלעכקייטן אויסצו־

---

[5] שטודירפּלאַן פֿון דער אספּיראַנטור פֿון יוואָ אויפֿן נאָמען פֿון ד״ר צמח שאַבאַד און פֿון דער פּראָספּיראַנטור פֿון יוואָ אויפֿן נאָמען פֿון ברוך כהן־ווירגילי אויפֿן לערניאָר 1942/1943. יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, סעריע „אַרגאַניזאַציע פֿון דער יידישער ווישנשאַפֿט״, נומ׳ 27, ניו־יאָרק 1942, 32 זז׳. — די לימודים אין דער אספּיראַנטור פֿון יוואָ אויפֿן נאָמען פֿון ד״ר צמח שאַבאַד אויפֿן לערניאָר 1942/1943. יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, סעריע „אַרגאַניזאַציע פֿון דער יידישער וויסנשאַפֿט״, נומ׳ 28, ניו־יאָרק 1942, 32 זז׳.

מיטן די זעלביקע דורכפֿאַלן אַ צווייטן מאָל! ביז דער צייט פֿון די נאַציס איז דיעטאַנטישע יידישע פֿאָלקיטיק אויך געווען חוכא־וטלולא, און עס איז קאָמיש־טראַגיש נאָכצופֿאָלגן, למשל, די געשיכטע פֿון יידישע אָנשטרענגונגען בײַ דער פֿאַריזער שלום־קאָנפֿערענץ מיט 24 יאָר צוריק, וווּ אַזוי פֿיל גוטערווילן און אַזוי פֿיל געטרישאַפֿט צו יידישע התחייבותן האָט זיך צונויפֿגעפֿאַרט מיט אַזוי פֿיל אומקענטעניש פֿון פֿאַקטן.

אָדער נעמט אין האַנט אַרײַן די אָנומלט אָפּגעדרוקטע Cambridge History of Poland, וועט איר זען, ווי אַזוי די ראָלע פֿון יידן אין דער געשיכטע פֿון פּוילן ווערט פֿאַרגעשטעלט. וווּ איז אונדזער פּרעזענטאַציע פֿאַר דער גרויסער וועלט פֿון אונדזער אינגעפֿונדעוועטקייט אין פּוילן צום ווינציקסטן 700 יאָר, אַחוץ אַפֿאָגעטישע מאמרים? וווּ איז אונדזער פּרעזענטאַציע וועגן דעם, וואָס פּוילן האָט אונדז צו פֿאַרדאַנקען עקאָנאָמיש אין אויפֿבויען אירע שטעט, איר האַנדל און אינדוסטריע, און פֿאָליטיש דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג פֿאַר איר קאַמף קעגן צאַריזם?

אָבער אויב אונדזער אימפּרעסיאָניסטישע אָפּגעלאָזנקייט איז געווען גענוג לעך ביז די נאַציס, איז זי איצט ספנת־נפשות. אין די לעצטע צווויי נומערן יוואָ־בלעטער[6] איז געגעבן געווארן אַ באַריכט וועגן דער גרויסער, דער מעכטיקער כּמו־וויסנשאַפֿט וואָס די נאַציס האָבן אויפֿגעבויט קעגן אונדז. מיר האָבן נאָר אַ ביסל אינפֿאָרמאַציע, אָבער דאָס ביסל איז גענוג אָפּצוטרײַבן דעם שלאָף פֿון אונדזערע אויגן. אין פֿראַנקפֿורטער אינסטיטוט אַליין איז קאָנצענטרירט די גרעסטע יידישע ביבליאָטעק אין דער וועלט, 350,000 בענד. דער לייענזאַל פֿון דעם אינסטיטוט האָט אויסגעגעבן מיט אײַן מאָל אַ סומע פֿון 160,000 מאַרק אײַנצושאַפֿן די נייטיקע האָנטביכער און ענציקלאָפּעדיעס. עס אַרבעט אַ שטאָב געלערנטע מיט דער בעסטער אויסבילדונג וואָס דײַטשע אוניווערסיטעטן האָבן געקאָנט געבן. דאָס איז ניט דער לעכערלעכער ניבול־פֿה פֿון שטרײַכערס „שטירמער", פֿון וועלכן אַפּילו אַ דײַטש פֿלעגט זיך מיגלען. דאָס איז מאָטעריאַל באַאַרבעט מיט אַלע אַנשטעלן פֿון וויסנשאַפֿט, און די ווירקונג דערפֿון ענדיקט זיך ניט אין דײַטשלאַנד, זי וועט אַריבערגיין ווײַט איבער אירע גרענעצן, אויב מיר וועלן דרעמלען ווײַטער. ווי גרויס עס איז זייער פֿאַרמעסט, אַז מען אַרבעט ניט ווי פֿאַרטאַטשעט, נאָר ווי טײַוואָלים, קען מען זען פֿון אַפֿערעד ראָזענבערגס ווערטער בײַם עפֿענען דעם פֿראַנקפֿורטער אינסטיטוט דעם 26טן מאַרץ 1941: אויב אַפֿילו עס זאָל „אונדז" (די נאַציס) געראָטן איצטער אַרויסצופֿראָווען יידן פֿון אייראָפּע, קען אין אַ פּאָר צענדלינג יאָר אַרום אויפֿשטיין אַ נייער דור וואָס וועט ניט וויסן, וואָס יידן זײַנען, וועט מען זיי אַרײַנלאָזן צוריק; די

---

[6] XX, 1 (סעפּטעמבער־אָקטאָבער 1942), זז׳ 101—109; XX, 2 (נאָוועמבער—דעצעמבער 1942), זז׳ 292—301.

נאָצישע יִידן־קענטעניש וועט ניט דערלאַנג, אַז די וועלט זאָל וועלן עס איז פֿאַרגעסן די יִידישע עוולות...

לאָמיר ניט דרינגען דערפֿון, אַז נאָר טרייפֿענע „וויסנשאַפֿט" קען עפּעס אויפֿטאָן. פֿאַרקערט דאַרף מען זאָגן: אויב אַפֿילו טרייפֿענע „וויסנשאַפֿט" קען פֿאַרלענדן דער וועלט די אויגן אַזוי ווי די דײַטשע וויסנשאַפֿט האָט איבער־געפֿאַלשעוועט, אין דער צײַט פֿון וועלטקריג בײַ מינכן, די באַציונגען פֿון דײַטשלאַנד מיט פוילן און טשעכאָסלאָוואַקײ און גײַסטיק־מאָראַליש אָנט־וואָפֿנט די מערבֿדיקע וועלט בשעת היטלער האָט זיך באַוואָפֿנט ביז די ציין, — איז עלי אַחת כמה וכמה קען מען גרייכן צו דער אינטעלעקטועלער וועלט מיט רייניער, מיט ניט־גענעלאָגהטער ווישנשאַפֿט.

מיר האָבן וואָס צו זאָגן, מיר האָבן די געצײַג; אָבער נאָר מיט דער אָנ־שפּאָנונג פֿון אַלע כּוחות קענען מיר צעשמעטערן דעם כּמו־וויסנשאַפֿטלעכן ליגן.

לויט אונדזערע מיגלעכקייטן האָבן מיר דאָס געטאָן אויך ביז אַהער. גיט אַ קוק אין דער אַרבעט פֿון פֿראָפֿעסאָר הערש אין דעם לעצטן נומער יִיווא־בלעטער[7] און זעט זײַן אויספֿיר וואָס דעקט זיך מיט זײַנע פֿרײַערדיקע פֿאַרשונ־גען וואָס דער יִיווא האָט פֿובליקירט.[8] אין דער גאַנצער וועלט, און אַזוי אויך אין פוילן, איז באַווּסט, אַז די פֿאַרברעכערישקייט אין שטעט איז גרעסער ווי אין דערפֿער. אָבער זעט נאָר: יִידן אין פוילן האָבן העכער דרײַ פֿערטל געווינט אין שטעט און ניט־יִידן פֿאַרקערט — דרײַ פֿערטל אין דאָרף. פֿון דעסט וועגן איז די פֿאַרברעכערישקייט בײַ יִידן יאָ פֿאַר יאָ געווען פֿראָפֿאָרציאָנעל אַן אַ שיעור אַ קלײנערע אַיידער בײַ ניט־יִידן. ווי אַזוי זעט אויס דער דאָזיקער אײַזן פֿעסט דערווײַזענער פֿאַקט אַנטקעגן די רייד וועגן „יִידישן קרימינעלן טיפּ", וואָס דער־גייען אויך צו גאָר אַ סך ניט־יִידן וואָס האָבן נאָך ניט קיין פֿעסטע מיינונג?

אָדער נעמט אַן אַנדער פּובליקאַציע אונדזערע פֿאַרן פֿאַרגאַנגענעם יאָר: דאָס בוך פֿון פֿראָפֿעסאָר וויסניאַקן וועגן טראַנספֿערירן באַפֿעלקערונגען.[9] אַ קליין ביכל, און עס רעדט גאָר וועגן בולגאַרן און גריכן און טערקן. אָבער אין אונדזער קרײַז האָט עס אַ סך מענטשן אויפֿגעפֿעלט די אויגן און געוויזן, וואָס די רייד וועגן „טראַנספֿער" באַטײַטן פֿאַקטיש. צום אומגליק האָבן אונדז די נאַציס אין דער צווייטער העלפֿט יאָר שוין צו בולט געוויזן, אַז „טראַנספֿער" איז זייער פּראַ־גראַם...

ווי ווײַט עס איז אונדז מיגלעך געווען האָבן מיר אויך געגעבן צוזאַמענשטע־לונגען פֿון פֿאַקטן. לאָמיך דערמאָנען ש. מענדעלסאָנס אַרבעט וועגן יִידן אין

---

[7] XX, 2 (נאָוועמבער—דעצעמבער 1942), זז׳ 181—198.

[8] ל. העלש, פֿאַרברעכערישקייט פֿון יִידן און ניט־יִידן אין פוילן. ביבליאָטעק פֿון יִיווא, ווילנע 1937, 49 זז׳. אַ צווייטע אויפֿלאַגע פֿון דער אַרבעט איז געווען אין דרוק אין ווילנע בײַם אויסברוך פֿון דער מלחמה.

[9] מאָרק ווישניאַק, דאָס טראַנספֿערירן באַפֿעלקערונגען וי אַ מיטל צו פֿאַרענטפֿערן די פּראָבלעם פֿון מינאָריטעטן. ביבליאָטעק פֿון יִיווא, ניו־יאָרק 1942, 96 זז׳.

די געטאָס[10] און ל. שפּיזמאַנס אַרבעט וועגן יידן אין זאַלעמביע אונטער די נאַציס.[11] מענדעלסאָנס אַרבעט, לכתחילה אַ רעפֿעראַט אויף דער פֿאַראַיאַריקער קאָנפֿערענץ, האָבן מיר אויך אַרויסגעגעבן אין אַ באַזונדערער בראָשור: 3,000 עקזעמפּלאָרן אין ייִדיש און 6,000 אין ענגליש. מיט דעם ענגלישן טעקסט[12] זענען מיר צוגעקומען צו פֿיל הונדערטער אַלגעמיינע אַקאַדעמישע אינסטיטוציעס און אויך צו פֿיל הונדערטער ניט־ייִדישע יחידים אין דער אַקאַדעמישער וועלט איבערן גאַנצן לאַנד. דער אָפֿרוף האָט אונדז געוויזן, ווי וויכטיק עס איז צו פֿירן אַזאַ אויפֿקלער־אַרבעט אויף אַ סיסטעמאַטישן שטייגער. געוויס גייט אַרויס אויפֿקלערלייטעראַטור, און טייל מאָל זייער גוטע, אָן אונדז אויך: אָבער אונדזער ספּעציפֿישע סיטואַציע ווי אָן אינסטיטוציע פֿון פֿאַרשונג פֿאַרשאַפֿט אונדז צוטרוי אויך בײַ אַזעלכע קרײַזן, ווו אָן אַנדערנס רייד ווערט מען אָפֿ ווי „פֿראָפֿאַגאַנדע".

וואָס מער אונדזערע כּוחות וועלן וואַקסן, אַלץ מער וועלן מיר שטרעבן צוצוקומען צו דער ניט־ייִדישער וועלט מיט אַזוינע וועגן וועלן וואָס רופֿן בײַ אונדז גופֿא ניט אַרויס קיין חילוקי־דעות. די דעקלאַראַציע וואָס וועט אײַנטראָגן פֿאַרגעלייגט ווערן נאָך אַלע רעפֿעראַטן[13] האָט אויך דעם ציל צו וועקן דאָס געוויסן פֿון דער וועלט. מיר האָבן אויך אַ באַשלוס, אַז אין משך פֿון יאָר 1943 זאָלן מיר אַרויסגעבן אין ענגליש איין באַנד, און אפֿשר צוויי, מיט די בעסטע אַרבעטן וואָס זענען אין משך פֿון די 18 יאָר ייִוואָ געווען געדרוקט אין אונדזערע אויסגאָבעס.

איך דאַרף אײַך נאָך דערציילן וועגן אונדזער אַרבעט אויפֿן פֿעלד פֿון ייִדישער שרעקפֿאַרשונג. די נאָענטסטע צײַט, נאָר צופֿעליק פֿאַרהאַלטן דורך דער דרוקערײַ, וועט זײַן פֿאַרטיק דאָס בוך פֿון ד״ר שלמה נאָבל וועגן דעם אופֿן פֿון טײַטשן דעם חומש אין חדר. דער זעקסטער באַנד פֿילאָלאָגישע שריפֿטן איז שוין העכער האַלב פֿאַרטיק אין מאַנוסקריפּט און דאַרף אַרויס פֿון דרוק אין 1943. דער זשורנאַל ייִדישע שפּראַך גייט שוין אַרײַן אין דריטן יאָרגאַנג. איך וואָלט נאָך וועלן, מען זאָל אַ קוק געבן אויף אונדזערע ביכער און זשורנאַלן מיטן אויג פֿון אַ פֿאַכמאַן אַ דרוקטעכניקער. מיט אַ פֿאָר יאָר צוריק האָבן מיר זיך אויף אַ קאָנפֿערענץ געקלאָגט, ווי שווער עס איז אַרויסצוקריגן אַ ליטיש שטיקל ייִדישע דרוקאַרבעט, און אייניער פֿון אונדזערע מענטשן האָט זיך געחכמהט: ניו־יאָרק איז אײַך ניט וויַיט! הײַנט האָבן מיר דאָס אויך אײַנגעבייסן, און כאָטש ס׳איז נאָך ניט אַלץ כּדבעי, קענען מיר זיך שוין אָבער מיט אונדזערע אויסגאָבעס באַווײַזן אין אַ גוטער געזעלשאַפֿט. דאָס, פונקט ווי אונדזער גאַנצע אַרבעט, העלפֿט אויך אָפּראַמען דעם ביטול צו ייִדיש. און וואָס פֿעלט אונדז נאָך אַזוי ווי סאַציאַלער פֿרעסטיזש!

---

[10] ייִוואָ־בלעטער XIX, 1 (יאַנואַר־פֿעברואַר 1942), זז׳ 1—27.

[11] ייִוואָ־בלעטער XIX, 2 (מאַרץ־אַפּריל 1942), זז׳ 221—231.

[12] S. Mendelsohn, *The Polish Jews behind the Nazi Ghetto Walls.* New York 1942. 32 pp.

[13] זע זז׳ 100 א״וו.

מען האָט אונדז געזאָגט, אַז מיר האָבן ניט גוט געטאָן, וואָס מיר האָבן אונ־
דזער נאָמען „ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט״ איבערגעזעצט אויף ענג־
ליש „ייִדדיש סײַענטיפֿיק אינסטיטיוט״. דזשוש, האָט מען אונדז געגעבן צו
פֿאַרשטיין, אין דאָך אויך ריכטיק, אפֿשר ריכטיקער, ווײַל אײַער עקאָנאָמיק אַ
שטייגער איז דאָך ניט קיין ייִדיש, נאָר דזשוויש; און עס קלינגט לײַטישער.
לכתחילה האָבן מיר מודה געווען, אַז דאָס איז אַ גערעכטע טענה, מערניט דאָס
איבערמאַכן איז אונדז געווען פֿריקרע. אָבער בדיעבד האָבן מיר זיך אַרומגעזען,
אַז פֿילאָלאָגיש ריכטיק איז ניט אַלע מאָל געזעלשאַפֿטלעך ריכטיק. ס׳איז טאַקע
אמת, אַז דזשוויש וואָלט אַרויסגערופֿן ווינציקער אַנימאָזיעס, אָבער דווקא די
אַנימאָזיעס ווילן מיר דאָך גובר זײַן און באַזײַטיקן. פֿונקט ווי עס איז פֿאַראַן
אַ היברו יוניאָן קאַלעדזש, און דאָס איז ניט קיין צופֿאַל, אַזוי איז אונדזער ייִדדיש
אויך ניט קיין צופֿאַל. דאָס איז אַ שיטה אין ייִדישן לעבן, און מיר קעמפֿן פֿאַר
איר אָנערקענונג אין אַמעריקע און אין דער גאַנצער וועלט.

בכדי איך זאָל זײַן פֿאַרטיק דאַרף איך פֿאַרענטפֿערן נאָך איין פֿראַגע:

צי פֿעלשן מיר ניט אין דער אידעע פֿון אויפֿלעבונג דאָרטן, אין אונדזער
אייראָפּעישער היים, אין דער רעאַלער און סימבאָלישער וועלט, אויב מיר גייען
דאָ איצט אין ניו־יאָרק אַרײַן אין אַזאַ פֿרעכטיקער שטענדיקער היים אויף דער
123סטער גאַס, שוין ניט קיין סופּה אויף איבערצוקומען?

פֿאַרגעסן זאָל ווערן אונדזער רעכטע האַנט, אויב מיר וועלן פֿאַרגעסן ייִדן
אין אייראָפּע!

אָבער אויך אויף דער ייִדישער אַמעריקע וועלן מיר בשום אופֿן ניט מוותר
זײַן כּל זמן שהנשמה בקרבנו. ווער פֿון אונדז ס׳וועט פֿערזעלעך בליבן דאָ
איז אַ פֿערזעלעכע פֿראַגע; אָבער ווי כּלל וועלן מיר שאַפֿן די העכערע
קולטורעלע איינהייט פֿון ייִדישן פֿאָלק איבער דער גאַנצער וועלט. לאָמיר
זיך אויסמאָלן אַ רגע, אַז נאָך דער מלחמה וועלן מיר האָבן וואַרשע און ווילנע
און טשערנאָוויץ און קיעוו און מינסק און ירושלים, און אַז די אַראָפּלאָנען וועט
מען ניצן ניט ווי משחיתים, נאָר ווי אינסטרומענטן אין קאָנסטרוקטיווער אַרבעט,
— צי איז יעמאָלט מהלך כאָטש וויפֿל ניט איז אַ שטער?

אַלץ וואָס עס פֿאַדערט זיך איז ווילן. די אויפֿגאַבע פֿון יעדער געזעל־
שאַפֿטלעכער אינסטיטוציע איז צו שטאַרקן דעם פֿאָלקס ווילן. די אויפֿגאַבע
פֿון אַ וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוציע איז נאָך חוץ דעם:

אויספֿאָרשן, וואָס עס שוואַכט אָפּ דעם קאָלעקטיוון ווילן, און געפֿינען די
מעטאָדן אים צו שטאַרקן.

מיר פֿאַרמאַכן ניט די אויגן אויף די שווערקייטן. מיר ריידן זיך ניט
אײַן תמעוואַטע, אַז ס׳וועט שוין זײַן אָלריכט. מיר פֿאַרשיכורן זיך ניט מיט ווער־
טער. מיר זעען דעם נאַקעטן אמת פֿון דער האַרטער וירקלעכקייט. אָבער
מיר זעען אויך דעם גרויסן אמת פֿונעם וויטן ציל און מיר זעען דעם וועג פֿון
דער וירקלעכקייט צום ציל.

15 יאָר איז אונדזער צענטער געווען אין ווילנע. די ביבליאָגראַפֿיע פֿון דריטהאַלבן טויזנט ייִוואָ־אַרבעטן, וואָס לייבע שילדקרעט האָט זי צונויפֿגעשטעלט און איר האָט זי הינט אין אָוונט אין האַנט,[14] גיט צום גרעסטן טייל טאַקע אַרבעטן פֿונעם ווילנער פּעריאָד ביז 1939. אָבער די ביבליאָגראַפֿיע גייט ביז 1941. די לעצטע צוויי יאָר זינען אונדזער אַמעריקאַנער פֿרוכט, אונדזער אַמעריקאַנער המשך, און פֿון יאָר צו יאָר זינט 1940 וואַקסט די קוואַליטעט און קוואַנטיטעט פֿון אונדזער אויפֿטו. מיר האָבן אונדזער לידיצע, אונדזער וויווילסקי־גאַס 18 אין ווילנע, ניט געלאָזט אונטערגיין. מיר האָבן זי אַריבערגעטראָגן אַהער. לאָמיר צוזאַמען אויסדריקן אונדזער זיכערקייט, אַז ווען די כוואַליעס וועלן אָפּ־גיין, וועלן מיר אין אַ וועלט פֿון דעמאָקראַטיע האָבן אין דינסט פֿון ייִדישן פֿאָלק אי וויווילסקי־גאַס 18 אין ווילנע, אי 535 וועסט 123סטע גאַס אין ניו־יאָרק.

[14] ייִוואָ־ביבליאָגראַפֿיע. א רשימה פֿון די ביכער, זשורנאַלן, בראָשורן, אַרטיקלען, רעצענזיעס אאז"ו, וואָס דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט האָט פּובליקירט אין די יאָרן 1925—1941. סעריע „אַרגאַניזאַציע פֿון דער ייִדישער וויסנשאַפֿט", נומ' 26, ניו־יאָרק 1943. 212 זז'.

פּעטיציע פֿון געלערנטע צום פּרעזידענט פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן לטובֿת דער יידישער באַפֿעלקערונג אין די נאַצי־דאָמינירטע לענדער

אויף דער עפֿענונג־זיצונג פֿון דער 17טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייוואָ אין ניו־יאָרק פֿרײַטאָג דעם 8טן יאַנואַר 1943 איז אָנגענומען געוואָרן די ווײַטערדיקע

דעקלאַראַציע

אײדער די זיבעצנטע יאָריקע קאָנפֿערענץ פֿון דעם יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט טרעט צו איר געווײַנטלעכער אַרבעט, באַשליסט זי אײַנשטימיק און פֿײַערלעך צו מעלדן:

טיף דערשלאָגן פֿון די היטלערשע רציחות אויף יידן וואָס שטײַגן איבער מיט זייער אוממענטשלעכקייט אַלע גזרות און רדיפֿות, אַלע פּאָגראָמען און שחיטות במשך פֿון דעם גאַנצן לאָנגן בלוטיקן גאַנג פֿון אונדזער פֿאָלק דורך דער געשיכטע פֿון דער וועלט;

אין פֿעסטן גלויבן, אַז דער נצחון פֿון די אײַנערטע פֿעלקער וועט אַרויס־ראַטעוון פֿון די פֿאַרבלוטיקטע נאַצישע הענט אַלע פֿאַרגוואַלדיקטע לענדער און פֿעלקער —

דערמאָנען מיר מיט יִראַת־הכּבֿוד און טיפֿסטן ציטער די אומצאָליקע קדושים פֿון צווישן אונדזער אייגענעם פֿאָלק, וואָס זיי זײַנען שוין ביז איצט אומגעקומען, און די גרויסע מחנות מאַרטירערס פֿון צווישן אַלע אַנדערע פֿעלקער, וואָס היטלערס תּלינים האָבן זיי שוין באַווײַזן אומצוברענגען;

רופֿן מיר אַלע קעמפֿנדיקע און אויך ליבנדיקע מענטשן איבער דער וועלט, וואָס אין זייער נשמה לעבט דאָס געפֿיל פֿון מענטשלעכקייט, אײַנצוזען די אומפֿאַרגלײַכלעכע, די מאוימדיקע טראַגעדיע פֿון יידן אונטער היטלערן, וואָס זיי זײַנען אַלע ביז איינעם — פֿון פּיצעלעך עופֿעלעך ביז גרײַזגראָע זקנים — אײַנגעזעצט אין איין גרויסער געטאָ־תּפֿיסה און זײַנען נאָך דער ריי נאָך געצייכנט ווי שאָף געפֿירט צו ווערן צו שחיטה;

וועגן מיר זיך צו אַלע מענטשן פֿון גייסט און פֿון וויסן, צו אַלע יחידים געלערנטע און צו אַלע אַרגאַניזאַציעס און פֿאַראייניקונגען פֿון וויסנשאַפֿטלעכע, צו אַלע אינסטיטוציעס פֿון לערנען און פֿאָרשן — ניט צו בלײַבן קיין קילע זײַטיקע בײַ דעם שוידערלעכן, אויסגערעכנטן פֿאַרטילקן אַ גאַנץ פֿאָלק און ניט צו באַנוגענען זיך מיט מיטגעפֿיל, נאָר צו ווערן די וועקערס פֿון דעם געווײַסן פֿון דער וועלט, צו אַרגאַניזירן דעם אויסדרוק פֿון גרויל וואָס די נאַצישע מעשׂים־תּעתּועים רופֿן אַרויס, צו געפֿינען מיטלען צו לאָזן וויסן יעטווידער אײַניציקן דײַטש, וואָס דײַטשן טוען אָפּ, צו ווארענען דאָס דײַטשע פֿאָלק, אַז דורות לאַנג וועט דער שאָטן פֿון די שחיטות הויערן אויף אים, אויב די האַנט פֿון די תּלינים וועט ניט אָפּגעשטעלט ווערן;

פֿאַרלאַנגען מיר פֿון אַלע רעגירונגען וואָס פֿירן דעם קאַמף קעגן דעם שׂונא פֿון דער מענטשהייט, פֿון אַלע קערפּערשאַפֿטן פֿון פֿאַלקס־רעפּרעזענטאַנץ אין די דעמאָקראַטישע לענדער; פֿון אַלע גרופּעס און אָרגאַניזאַציעס וואָס זײַנען פֿאַר פֿרײַהייט און גלײַכהייט — ווי מיגלעך באַלד און ווי מיגלעך ענערגיש אויסצופֿרוון ביז איצט ניט אָנגעוענדטע מיטלען כדי אָפּצושטעלן די האַנט פֿון די תּלינים;

דעקלאַרירן מיר אונדזער גלויבן אין מענטשן און אונדזער ווילן וויטער צו פֿירן די אַרבעט פֿון שׂכלדיקן פֿאַרשן און פֿון דעם פֿרײַען מענטשלעכן וויסן אין אַ וועלט פֿון שלום און שפּע, ווו דאָס יידישע פֿאָלק איבער אַלע לענדער וועט זײַן אַ מיטגליד אין דער גרויסער משפּחה פֿון פֿעלקער.

דורכפֿירנדיק דעם באַשלוס פֿון דער קאָנפֿערענץ האָט דאָס אויספֿיר־ביורא פֿונאָנדערגעשיקט דעם טעקסט פֿון דער דעקלאַראַציע, אין אַן ענגלישער איבער־זעצונג, צו די וויכטיקסטע קאָלעדזשן און אוניווערסיטעטן פֿון אַמעריקע, און אויך צו אַ גרעסערער צאָל יחידים־געלערנטע, יידן און ניט־יידן, דער עיקר אין פֿעלד פֿון סאָציאָלע וויסנשאַפֿטן, אין וועלכן דער יידישער גופֿא אַרבעט. בכדי צו באַקענען די אַדרעסאַטן כאָטשבי מיט אַ טייל פֿון די פֿאַקטן, האָט דאָס אויספֿיר־ביורא בײַגעלייגט צו דער דעקלאַראַציע דעם טעקסט פֿון מעמאָראַנדום וואָס איז דערלאַנגט געוואָרן פֿרעזידענט רוזוועלטן דעם 8טן דעצעמבער 1942 דורך דער יידישער דעלעגאַציע, אין וועלכער ס׳זײַנען געווען פֿאַרטרעטן דער אַמעריקאַנער יידישער קאָמיטעט, דער אַמעריקאַנער יידישער קאָנגרעס, בני־ברית, דער יידישער אַרבעטער־קאָמיטעט, דער סינאַגאָג־רעט פֿון אַמעריקע און די אוניע פֿון אָרטאָדאָקסישע רבנים פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

בײַ די יחידים־געלערנטע האָט דער יזוּע געבעטן זיך צו חתמענען אויף אַ פּעטיציע צום פּרעזידענט רוזוועלט לטובת דער יידישער באַפֿעלקערונג פֿון אייראָפּע וואָס געפֿינט זיך בײַ די נאַציס אין די הענט.

דעם 22טן מאַרץ 1943 איז אָנגעגעבן געוואָרן דעם פּרעזידענט אַ פּעטיציע וואָס לייענט זיך אַזוי:

מאַרץ 22, 1943.

צום פּרעזידענט פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן

ה׳ פּרעזידענט:

די אונטן געחתמעטע געלערנטע האָבן זיך באַקענט מיט דעם מע־מאָראַנדום וואָס איז אײַך צוגעשטעלט געוואָרן דעם 8טן דעצעמבער 1942 וועגן די גרויליקע פֿאַרברעכנס וואָס די נאַצים און זייערע סאַטע־ליטן באַגייען קעגן דער שוצלאָזער יידישער באַפֿעלקערונג פֿון די אונ־טערגעיאָכטע לענדער, מער ווי אַלץ אין מיזרח־אייראָפּע. מיט ווייטאָג און שרעק האָבן מיר געלייענט, אַז דורך פּלאַנירטער אויסהונגערונג אין שקלאַפֿן־רעזערוואַציעס און דורך קאָלט באַרעכנטער מאַסן־מערדערײַ זײַנען כּמעט צוויי מיליאָן יידן, מענער, פֿרויען און קינדער, שוין אומ־געברענגט געוואָרן און אַז היטלער האָט איצט פֿרויסגעגעבן אַ דעקרעט וואָס הייסט אין גאַנצן אויסראָטן די העכער פֿינף מיליאָן יידן וואָס קענען

נאָך איצט זײַן בײַם לעבן אין די נאַצי־דאָמינירטע לענדער. וועט עס קען היטלערן וועט זען די ברוטאַלע רעאַליטעט פֿון דעם דאָזיקן סטראַשוניק, סײַדן עס וועלן תּיכף קומען עפֿעקטיווע מעשׂים.

ה' פּרעזידענט:

מיר אָפּעלירן צו אײַך, איר זאָלט רײַדן און טאָן.

מיר אָפּעלירן צו אײַך, איר זאָלט געפֿינען די מיטלען צו לאָזן וויסן יעדער דײַטש, וואָס עס וועלט אָפּגעטאָן דורך זײַנע רעגירערס און צו וואַרענען דאָס דײַטשע פֿאָלק, אַז דורך דורות וועט די דאָזיקע שולד הויערן אויף אים, אויב די האַנט פֿון די תּלינים וועט ניט אָפּגעשטעלט ווערן.

מיר אָפּעלירן צו אײַך, איר זאָלט אַזוי גיך און אַזוי עפֿעקטיוו ווי מיגלעך אָנווענדן מיטלען וואָס זײַנען נאָך בײַ איצט ניט אָנגעוועندט געוואָרן אויף צו ראַטעווען די מיליאָנען אײַראָפּעישע יידן וואָס זײַנען פֿאַרמישפּט צום טויט דורכן שׂונא פֿון דער ציוויליזאַציע.

די פּעטיציע איז געחתמעט פֿון 283 געלערנטע וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט 88 קאָלעדזשן אָדער אוניווערסיטעטן און מיט 19 אָנדערע פֿאַרש־אינסטיטוציעס. בכדי אָפּצוהיטן די שרײַבונג פֿון די נעמען, ברענגען מיר דאָ אַלע חתימות אין ענגליש:

Isabel R. Abbott. *Associate Professor of History, Rockford College;* Frederick B. Agard, *Assistant Professor of Modern Languages, Princeton University;* Eugene E. Agger, *Professor of Economics, Rutgers University;* Herbert C. Alleman, *Lutheran Theological Seminary, Gettysburg;* Gordon W. Allport, *Chairman, Department of Psychology, Harvard University;* A. LeRoy Andrews, *Professor of Germanic Philology, Cornell University;* Norman Angell; Albert E. Avey, *Chairman, Department of Philosophy, Ohio State University.*

Marston Balch, *Professor of Drama, Tufts College;* Thomas Barbour, *Professor of Zoology and Director of University Museum, Harvard University;* Thomas S. Barclay, *Professor of Political Science, Stanford University;* Salo W. Baron, *Professor of Jewish History, Columbia University;* H. A. Basilius, *Professor, Chairman of Department of German, Wayne University;* Howard Becker, *Professor of Sociology, University of Wisconsin;* Eric C. Bellquist, *Department of Political Science, University of California;* James F. Bender, *Chairman, Department of Speech, Queens College;* E. E. Bennett, *Associate Professor of History, Montana State University;* Wendell C. Bennett, *Associate Professor of Anthropology, Yale University;* Jean Benoit Levy, *Professor, New School for Social Research;* Adolph Benson, *Professor, Yale University;* G. E. Bentley, *Associate Professor of English, University of Chicago;* Arnold Bergstraesser, *Professor of European History, Claremont College;* H. C. Berkowitz, *Professor of Spanish, University of Wisconsin;* Karl W. Bigelow, *Director, Commission on Teacher Education, American Council on Education;* Newman B. Birk, *Assistant Professor of English, Tufts College;* William Blackburn, *Associate Professor of English, Duke University;* Harold H. Blanchard, *Professor of English, Tufts College;* John C. Blankenagel, *Professor, Wesleyan University;* Brand Blanshard, *President, American Philosophical Association, Eastern Division; Pro-*

fessor of Philosophy, Swarthmore College; Frances Blanshard, *Dean, Swarthmore College;* B. Bloch, *Assistant Professor of Linguistics, Yale University;* Joshua Bloch, *Chief, Jewish Division, New York Public Library;* Leonard Bloomfield, *Sterling Professor of Linguistics, Yale University;* V. E. Boker, *Professor of Geography, University of Maryland;* A. O. Bowden, *Professor of Anthropology, University of Southern California;* David F. Bowers, *Assistant Professor of Philosophy, Princeton University;* Quirinus Breen, *Assistant Professor of History, University of Oregon;* C. D. Brenner, *Assistant Professor of French, University of California;* Edgar S. Brightman, *Professor of Philosophy, Boston University;* L. Guy Brown, *Professor of Sociology, Oberlin College;* Henry Joseph Bruehl, *Instructor of History, Catholic University of America;* Gladys Bryson, *Professor of Sociology, Smith College;* E. Douglass Burdick, *Assistant Professor of Statistics, University of Pennsylvania;* Ernest W. Burgess, *Professor of Sociology, University of Chicago;* Eveline M. Burns, *Director of Research, Long Range Work and Relief Policies Committee, National Resources Planning Board;* Millar Burrows, *Professor of Biblical Theology, Yale University;* Ruth Byrns, *Director of Teacher Training, Fordham University.*

T. W. Cape, *Professor of Sociology, University of North Dakota;* Niles Carpenter, *Dean, School of Social Work, University of Buffalo;* Ernst A. Cassirer, *Visiting Professor, Yale University;* Edward H. Chamberlin, *Chairman, Department of Economics, Harvard University;* F. Stuart Chapin, *Chairman, Department of Sociology; Director, School of Social Work, University of Minnesota;* Mary Evelyn Clarke, *Professor of Philosophy, Smith College;* Walter B. Cline, *Assistant Professor of Anthropology, University of Minnesota;* M. Robert Cobbledick, *Associate Professor of Economics and Sociology, Connecticut College;* Herschel Coffin, *Professor of Philosophy and Psychology, Whittier College;* Boaz Cohen, *Associate Professor of Rabbinics, Jewish Theological Seminary of America;* Gustave Cohen, *Visiting Professor, Yale University, Dean, Philosophical Faculty, Ecole Libre des Hautes Etudes;* Theodore Collier, *Professor of International Relations, Brown University;* Pierre Cot, *Professor of Political Science, Ecole Libre des Hautes Etudes;* George S. Counts, *Director of the Division of Foundations of Education, Teachers College, Columbia University;* Earl F. Cruickshank, *Associate Professor of Modern European History, Vanderbilt University;* Merle Curti, *Professor of History, University of Wisconsin.*

Stuart Daggett, *Professor, University of California;* D. S. Davidson, *Assistant Professor of Anthropology, University of Pennsylvania;* Maurice R. Davie, *Professor of Sociology, Yale University;* Frederick G. Detweiler, *Professor of Sociology, Denison University;* John Dollard, *Professor, Yale University;* Monica K. Doyle, *Assistant Professor and Secretary, School of Social Work, University of Minnesota.*

Franklin Edgerton, *Professor of Sanskrit, Yale University;* Albert Einstein, *Institute for Advanced Study, Princeton University;* Edwin R. Embree, *President, Julius Rosenwald Fund.*

Franklin Fearing, *Professor of Psychology, University of California;* Ernst Feise, *Professor of German, Johns Hopkins University;* Myron J. Files, *Associate Professor of English, Tufts College;* Russell H. Fitzgibbon, *Chairman, Department of Political Science, University of California at Los Angeles;* D. F. Fleming, *Professor of Political*

Science, Vanderbilt University; Joseph K. Folsom, *Professor of Sociology, Vassar College;* Guy Stanton Ford, *Executive Secretary, American Historical Association;* Laurence Foster, *Professor of Education and History, Lincoln University;* H. Clifford Fox, *Professor of History, University of Dubuque;* Hugh N. Fuller, *Professor of Sociology, Emory University.*

William R. Gaede, *Professor of German, Brooklyn College;* George B. Galloway, *Assistant Director of Postwar Studies, Twentieth Century Fund;* Arnold Gesell, *Director of Clinic of Child Development, Yale University;* G. H. Gifford, *Professor of Romance Languages, Tufts College;* James E. Gillespie, *Professor of History, Pennsylvania State College;* J. M. Gillette, *Professor of Sociology and Anthropology, University of North Dakota;* John L. Gillin, *Professor of Sociology, University of Wisconsin;* Robert C. Givler, *Professor of Psychology, Tufts College;* J. Linus Glanville, *Professor of History, Southern Methodist University;* Erwin R. Goodenough, *Professor of the History of Religion, Yale University;* Cullen B. Gosnell, *Professor, Emory University;* Louis Gottschalk, *Professor of Modern History, University of Chicago;* Eleanor Hunsdon Grady, *Dean of Faculty, Hunter College;* Frank D. Graham, *Professor of Economics, Princeton University;* Frank P. Graham, *President, University of North Carolina;* George Gurvitch, *Professor, New School for Social Research, Ecole Libre des Hautes Etudes.*

A. Irving Hallowell, *Professor of Anthropology, University of Pennsylvania;* G. N. Halm, *Associate Professor of Economics, Tufts College;* Lewis H. Haney, *Professor of Economics, New York University;* Frank H. Hankins, *Professor of Sociology, Smith College;* Harold D. Hantz, *Assistant Professor of Philosophy, University of Mississippi;* Hornell Hart, *Professor of Sociology, Duke University;* Henry E. Hartman, *Assistant Professor of Romance Languages, Tufts College;* E. Y. Hartshorne, *Sociology Department, Harvard University;* Hudson B. Hastings, *Professor of Economics, Yale University;* A. Eustace Haydon, *Professor of History of Religions, University of Chicago;* Norman S. Hayner, *Professor of Sociology, University of Washington;* Sylvester John Hembleben, *Head, Department of History and Social Studies, School of Education, Fordham University;* Melville J. Herskovits, *Professor of Anthropology, Northwestern University;* J. O. Hertzler, *Professor of Sociology, University of Nebraska;* Harry Hoijer, *Assistant Professor of Anthropology, University of California;* John Holmes, *Assistant Professor of English, Tufts College;* Sidney Hook, *Chairman and Professor of Philosophy, New York University;* Karen Horney, *Dean, American Institute for Psychoanalysis;* A. Hrdlicka; Mary E. Hurlbutt, *Associate Professor of Social Work, New York School of Social Work, Columbia University.*

A. H. Imlah, *Professor of History, Tufts College;* William A. Irwin, *Professor of Old Testament, University of Chicago.*

Roman Jakobson, *Professor, Ecole Libre des Hautes Etudes;* Howard E. Jensen, *Professor of Sociology, Duke University;* Richard Jente, *Professor of German and Head of Department, University of North Carolina;* Alvin Johnson, *Director, New School for Social Research;* Van Johnson, *Assistant Professor of Latin, Tufts College;* Charles S. Johnson, *Director, Department of Social Sciences, Fisk University;* Guy B. Johnson, *Professor of Sociology, University of North Carolina;* Harold E. Jones,

Psychologist, University of California; W. K. Jordan, *University of Chicago;* Edward J. Jurji, *Princeton Theological Seminary and Princeton University.*

Horace M. Kallen, *Professor, Graduate Faculty, New School for Social Research;* C. E. Kany, *Associate Professor of Spanish, University of California;* Wilber G. Katz, *Dean, Law School, University of Chicago;* Truman L. Kelley, *Professor of Education, Harvard University;* Raymond Kennedy, *Assistant Professor of Sociology, Yale University;* C. W. de Kiewiet, *Professor of Modern European History, Cornell University;* William H. Kilpatrick, *Professor of Education, Columbia University;* Clifford Kirkpatrick, *Professor of Sociology, University of Minnesota;* Guido Kisch, *Professor of History, Jewish Institute of Religion;* Paul Klapper, *President, Queens College;* Philip Klein, *Professor of Social Work, New York School of Social Work, Columbia University;* Clyde Kluckhohn, *Associate Professor of Anthropology, Harvard University;* Milton R. Konvitz, *Law Faculty, New York University;* Alexandre Koyre, *Ecole Libre des Haute Etudes;* Richard Krautheimer, *Professor of Art, Vassar College;* Hans Kurath, *Professor of Linguistics, Brown University.*

Alfred C. Lane, *Professor Emeritus of Geology, Tufts College;* Oscar Lange, *Associate Professor, University of Chicago;* Harold D. Lasswell, *Chief, War Research, Library of Congress;* John Day Larkin, *Professor of Political Science, Illinois Institute of Technology;* Waclaw Lednicki, *Visiting Professor, Harvard University; University of Cracow, Poland;* Otis Lee, *Professor, Chairman of the Department of Philosophy, Vassar College;* K. C. Leebrick, *President, Kent State University;* John D. Lewis, *Associate Professor of Political Science, Oberlin College;* Arnold J. Lien, *Head of the Department of Political Science, Washington University (St. Louis);* Eduard C. Lindeman, *Professor of Social Philosophy, New York School of Social Work, Columbia University;* Ralph Linton, *Chairman, Department of Anthropology, Columbia University;* Sol Liptzin, *Associate Professor, College of the City of New York;* E. R. Livernash, *Professor of Economics, Tufts College;* Percy W. Long, *Professor of English, New York University;* Arthur O. Lovejoy, *Professor of Philosophy, Emeritus, Johns Hopkins University;* Max A. Luria, *Professor of Romance Languages, Brooklyn College;* Ralph H. Lutz, *Professor of History, Stanford University;* William S. Lynch, *Professor and Head of Department of Humanities, Cooper Union.*

David A. McCabe, *Professor of Economics, Princeton University;* William D. McCain, *Director, State Department of Archives and History, Mississippi;* T. C. McCormick, *Professor of Sociology, University of Wisconsin;* Myres S. McDougal, *Professor of Law, Yale University;* V. J. McGill, *Assistant Professor, Hunter College;* R. M. McIver, *Professor of Social Science, Columbia University;* Raymond G. McKelvy, *Head of Department of Political Science, Occidental College;* Robert B. MacLeod, *Associate Professor of Psychology, Swarthmore College;* Clarence E. McNeill, *Professor of Economics, University of Nebraska;* J. T. Madden, *Dean, School of Commerce, New York University;* Roy Malcolm, *Professor of Political Science, University of Southern California;* Kemp Malone, *Professor of English, Johns Hopkins University;* L. F. Manly, *Professor of Economics, Tufts College;* Lawrence J. Mannion, *Assistant Professor of History and Social Studies, School of Education, Fordham University;* Ralph Marcus, *Professor, Jewish Institute of*

Religion; Therese Marix-Spire, *Professor, New School for Social Research;* Charles E. Martin, *Professor of Political Science, University of Washington;* Percy Matenko, *Assistant Professor, Brooklyn College;* John A. F. Maynard, *Ecole Libre des Hautes Etudes;* Anatole G. Mazour, *Associate Professor, University of Nevada;* Louis J. A. Mercier, *Associate Professor of French and Education, Harvard University;* Keyes D. Metcalf, *Director, Harvard University Library;* George S. Miller, *Vice President, Tufts College;* Herbert A. Miller, *Professor of Sociology (retired), Bryn Mawr College;* Jean Misrahi, *Associate Professor and Head of Department of Romance Languages, Fordham University;* Elio D. Monachesi, *Associate Professor of Sociology, University of Minnesota;* M. F. Ashley Montagu, *Associate Professor of Anatomy, Hahnemann Medical College and Hospital;* S. G. Morley, *Professor of Spanish, University of California;* Albert Morris, *Professor of Sociology, Boston University;* Gardner Murphy, *Professor and Chairman of Department of Psychology, College of the City of New York;* Kenneth O. Myrick, *Associate Professor of English, Tufts College.*

Ernest Nagel, *Associate Professor of Philosophy, Columbia University;* Leon Nemoy, *Curator of Hebrew and Arabic Literature, Yale University Library;* Cecil C. North, *Professor of Sociology, Ohio State University.*

Julian J. Oberman, *Professor of Semitic Languages, Yale University;* C. H. Oldfather, *Dean, College of Arts and Sciences, University of Nebrasca;* William O'Meara, *Assistant Professor of Philosophy, Graduate School, Fordham University;* Cornelius Osgood, *Associate Professor and Curator of Anthropology, Yale University;*

Robert R. Palmer, *Assistant Professor of History, Princeton University;* Constantine Panunzio, *Associate Professor of Sociology, University of California;* Julian Park, *Dean and Professor of European History, University of Buffalo;* Robert E. Park, *Professor Emeritus, University of Chicago;* Maurice Parmelee, *Economist and Sociologist, Chicago, Ill.;* John Paterson, *Professor of Hebrew and Old Testament Exegesis, Drew Theological Seminary;* S. Howard Patterson, *Professor of Economics, University of Pennsylvania;* Roderick Peattie, *Professor of Geography, Ohio State University;* Dexter Parkins, *Chairman, Department of History, University of Rochester;* Selig Perlman, *Professor of Economics, University of Wisconsin;* Koppel S. Pinson, *Assistant Professor of History, Queens College;* Horace I. Poleman, *Chief of Indic Section, Asiatic Division, Library of Congress;* Hortense Powdermaker, *Assistant Professor of Anthropology, Queens College;* Carroll C. Pratt, *Head of Department of Psychology, Rutgers University.*

W. R. Ransom, *Professor of Mathematics, Tufts College;* Ernest J. Reece, *Professor of Library Science, Columbia University;* Nathan Reich, *Assistant Professor and Acting Chairman of Department of Economics, Hunter College;* George T. Renner, *Professor of Social Science, Teachers College, Columbia University;* Karl Reuning, *Assistant Professor of German, Swarthmore College;* Stuart A. Rice, *Assistant Director in Charge of Statistical Standards, U. S. Bureau of the Budget;* Holland Roberts, *Associate Professor of Education, Stanford University;* Joseph S. Roucek, *Associate Professor of Political Science and Sociology, Hofstra College.*

Alexander N. Sack, *Professor of Law, New York University;* Arthur Salz, *Pro-*

fessor of Economics, Ohio State University; Gilbert A. Sanford, *Assistant Professor of Sociology, University of Mississippi;* Rudolph Schevill, *President, Modern Language Association of America; Professor, University of California;* Paul Schrecker, *Professor of Philosophy, New School for Social Research, Ecole Libre des Hautes Etudes;* Franklin D. Scott, *Associate Professor of History, Northwestern University;* Newell L. Sims, *Head of Department of Sociology, Oberlin College;* Leslie Spier, *Professor of Anthropology, University of New Mexico; President, American Anthropological Association;* Andre Spire, *Professor, Ecole Libre des Hautes Etudes;* Leo Spitzer, *Professor, Johns Hopkins University;* J. Duane Squires, *Chairman, Department of Social Studies, Colby Junior College;* J. F. Steiner, *Chairman, Department of Sociology, University of Washington;* Nahum I. Stone, *Consulting Economist;* Everett V. Stonequist, *Professor of Sociology, Skidmore College;* A. M. Sturtevant, *Professor of Germanic Languages, University of Kansas;* E. H. Sturtevant, *Professor of Linguistics, Yale University;* Edson R. Sunderland, *Professor of Law, University of Michigan;* Edwin H. Sutherland, *Professor of Sociology, Indiana University;* M. W. S. Swan, *Tufts College;* Alfred H. Sweet, *Professor of European History, Washington and Jefferson College;* William W. Sweet, *Professor of American Church History, University of Chicago.*

F. Conrad Taeuber, *Secretary, American Sociological Society;* William Lonsdale Tayler, *Lecturer on International Affairs, Maxwell Graduate School, Syracuse;* Horace Taylor, *Professor of Economics, Columbia University;* P. S. Taylor, *Professor of Economics, University of California;* Chaim Tchernowitz, *Professor of Talmud, Jewish Institute of Religion;* Marten Ten Hoor, *Dean, College of Arts and Sciences, Tulane University;* Robert T. Thompson, *Associate Professor of History, Rutgers University;* Rev. Joseph F. Thorning, *Professor of Sociology, Mount St. Mary's College;* Morris P. Tilley, *Professor of English, University of Michigan;* Edward C. Tolman, *Professor of Psychology, University of California;* George L. Trager, *Assistant Professor of Slavic Languages, Yale University;* R. Whitney Tucker, *Professor of Modern Languages, Pennsylvania Military College.*

Curtis C. D. Vail, *Professor, Department of Germanics, University of Washington;* R. W. G. Vail, *State Librarian, New York State Library;* John V. Van Sickle, *Chairman, Department of Economics, Vanderbilt University;* H. V. Velten, *Associate Professor of Germanic Languages, Indiana University;* Paul H. Vieth, *Professor of Christian Nurture, Yale University.*

Abraham Wald, *Assistant Professor, Columbia University;* Raymond L. Walkley, *Librarian, Tufts College;* Willard Waller, *Associate Professor of Sociology, Columbia University;* Wellman J. Warner, *Professor of Sociology, Dickinson College;* Paul A. Warren, *Professor of Botany, Tufts College;* Mark Hanna Watkins, *Professor of Sociology and Anthropology, Fisk University;* Walter T. Watson, *Associate Professor of Sociology and Chairman of Social Science Division, Southern Methodist University;* Oscar Weigert, *Associate Professor, School of Social Sciences and Public Affairs, American University;* Carl D. Wells, *Professor of Sociology, George Washington University;* Charles H. Wesley, *President, Wilberforce University;* Henry N. Wieman, *Professor of Philosophy of Religion, University of Chicago;* A. B. Wolfe, *Professor of Economics, Ohio State University;* Leo Wolman, *Professor*

of Economics, Columbia University; Arthur Evans Wood, *Professor of Sociology, University of Michigan;* Robert S. Woodworth, *Professor Emeritus of Psychology, Columbia University;* Mary E. Woolley, *Emer. President, Mt. Holyoke College;* A. Wright, *Professor, Ohio State University;* Verne Wright, *Associate Professor of Sociology, University of Pittsburgh;* William F. Wyatt, *Professor of Greek, Tufts College.*

Avrahm Yarmolinsky, *Chief of the Slavonic Division, New York Public Library;* Robert M. Yerkes, *Professor of Psychology, Yale University;* Karl Young, *Sterling Professor of English, Yale University.*

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

שמחה לעוו. פּרקים יידישע געשיכטע, סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע באַוועגונגען בײַ יידן אין פּוילן און רוסלאַנד פֿון 1897 ביז 1914.
פֿאַרלאַג שולזינגער ברידער. ברוקלין, ניו־יאָרק, 1941. 216 זײַטן.

די דאָזיקע ארבעט באשטייט פֿון א פּאָר עטיודן וואָס נעמען אַרום די צײַט פֿון 1897—1903, מיטן אויסנאַם פֿון איין עטיוד, וועגן דעם לאָדזשער „הזמיר", וואָס שפּרײַזט איבער די דאָזיקע כראָנאָלאָגישע דאַטע און דערגייט ביז 1906.

ס'ווערט באַהאַנדלט די סאָציאַליסטישע באַוועגונג צווישן יידן אין יאָרן 1897—1903; די באַציונג פֿון דער רוסישער מאַכט אין פּוילן צו דער ציונים־טישער באַוועגונג; ס'ווערן געגעבן פּרטים צו דער געשיכטע פֿון דער יידישער פּרעסע אין פּוילן; אין א באַזונדער קאַפּיטל ווערט דערציילט די געשיכטע פֿון לעגאַליזירן דעם „הזמיר" אין לאָדזש.

דעם הויפּט־מאַטעריאַל פֿאַר זײַנע ארבעטן האָט דער מחבר גענומען פֿון ווארשעווער ארכיוון. אויף דעם דאָזיקן מאַטעריאַל בויט דער מחבר אַזוי ווײַט, אַז ער האָט אָפֿילו ניט פֿעסטגעשטעלט, צי זיי זײַנען שוין ערגעץ אַנדערש ניט אויסגענוצט געוואָרן. אויך האָט ער ניט קאָנפֿראָנטירט די אָפּיציעלע מאַטע־ריאַלן מיט דער געדרוקטער ליטעראַטור, וואָס איז טייל מאָל היפּש רײַך.

צו יעדן פּרק וואָס איז באַזירט אויף די דאָזיקע ארכיוו־מאַטעריאַלן האָט לעוו געגעבן א מין סך־הכּלדיקן קאָפּיטל — אַן ארײַנפֿיר־וואָרט צו דער תּקופֿה, צו וועלכער די דאָזיקע היסטאָרישע עפּיזאָדן זײַנען שייך.

די ארכיוו־מאַטעריאַלן ברענגען ס'רוב אומבאַקאַנטע פּרטים. אָבער די אַל־געמיינע אויספֿירן פֿון דעם מחבר זײַנען ניט צופֿרידנשטעלעניק. וועגן דער יידישער געזעלשאַפֿטלעכער באַוועגונג אין פּוילן אין די יאָרן וואָס דאָס בוך נעמט אַרום איז פֿאַראַן זייער א רײַכע ליטעראַטור. אין ווארשע איז 1924 געגרינדעט געוואָרן א ספּעציעלער ארכיוו אוּן ביבליאָטעק א"נ „געזעלשאַפֿטלע־כער מוזיי" (Muzeum Społeczne), וואָס פֿלעגט ארויסגעבן סיסטעמאַטישע ביבליאָגראַפֿישע באַריכטן פֿון זײַן פֿאַרמעגן, זייער גוטע וועגווײַזערס פֿאַר דער באַהאַנדלטער תּקופֿה. דאָס פֿאַרשפּאַרט דעם רעצענזענט צו געבן א רשימה פֿון יענע געדרוקטע מקורים, ווי פּרעסע, מעמואָרן, בראשורן־ליטעראַטור, וואָס מען קען ניט איגנאָרירן בעת מען וויל שרײַבן א ווערק וועגן סאָציאַלע באַוועגונגען אין פּוילן.

מחמת דעם דאָזיקן בלויז איז דער הינטערגרונט פֿאַר די דערציילטע עפּי־זאָדן, וואָס זיי זײַנען ארויסגענומען פֿון ארכיוון, אַן איינזײַטיקער און דאָס בילד איז ווײַט ניט אַלע מאָל קאָרעקט.

א צווייטער חסרון פֿון דער אַרבעט איז די אומקריטישע באַצוגונג צו די אַרכיוו־מאַטעריאַלן גופֿא. אַז אַן אינטימער באַקאַנטשאַפֿט מיט דער טעכניק פֿון אָפּיציעלע רעפּאַרטן אוו מיט די מענטשן וואָס שרײַבן די בקשות, רעפּאַרטן אוו סתם אָפּיציעלע פּאַפּירן קען מען בדרך־כלל ניט אָפּשאַצן, אויף וויפֿל די דאָזיקע דאָקומענטן זײַנען וויכטיק אַדער ניט אוו אויף ווי ווײַט מען קען זיך פֿאַרלאָזן אויף די דאָזיקע מאַטעריאַלן.

אין די אַלגעמיינע קאָפּיטלען זײַנען ניט נאָר ניט אויסגענוצט די פֿונדאַמענטאַלע געדרוקטע מקורים, נאָר דאָס וואָס ס'איז יאָ פֿאַראַן איז אויך ניט אַלע מאָל ריכטיק. אויף טייל פֿגימות אין בוך האָט שוין ריכטיק אָנגעוויזן דער רעצענזענט פֿון לעווס בוך אין „אונדזער צײַט" (1942, 8, זז׳ 28—30), פֿאַרשפּאַרט מען זיך נאָך א מאָל אומצוקערן דערצו. אָבער דאָס זײַנען קלײַנע טעותן, באַזירט אויף א ניט־גענאַטענער אינטערפּרעטאַציע פֿון א דאָקומענט. די הויפּטטענה וואָס מען קען אַרויסשטעלן איז, אַז דאָס בוך רעכנט זיך ניט מיט דער אייגנאַרטיקייט אין דער אַנטוויקלונג פֿון סאָציאַליסטישן און ציוניסטישן געדאַנק אין פּוילן, וואָס זי איז טיף פֿאַרוואָרצלט אין דער סאָציאַלער געשיכטע פֿון קאָנגרעס־פּוילן נאָכן אויפֿשטאַנד פֿון 1863.

לעוו האָט למשל ניט פֿעסטגעשטעלט אַזא וויכטיקן פֿאַקט, אַז דווקא אין פּוילן האָט דער ציוניזם לכתחילה באַקומען א וואַרעמע אויפֿנאַמע מצד דער פּוילישער פּובליציסטיק און דער געזעלשאַפֿט, וואָס אין רוסלאַנד איז דאָס ניט געווען. דער „אַנטיציוניזם" פֿון דער רוסישער מאַכט אין פּוילן איז א פֿאַקט, אָפֿילו ווען עטלעכע צופֿעליקע פֿאַליי־באַריכטן פֿאַרלייקענען דאָס. עס איז נענוג צו לייענען די מעמוארן פֿון רוסישע הויכע באַאַמטע פֿון יענער צײַט, וואָס האָבן געדינט אין פּוילן. די פֿאַרמל פֿון יעדער „אַנטי" איז געווען געבויט אויף א פּשוטן אַנטקעגנשטעלן זיך קעגן יעדער „פּרא" פֿון דער פּוילישער געזעלשאַפֿט. דאָס קען מען זען אויך אין דער געשיכטע פֿון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג זינט דער גרינדונג פֿון דער פּפּ״ס.

וואָס שייך די דאָקומענטן גופֿא (זיי זײַנען איבערגעזעצט געווארן וואָרט אין וואָרט פֿון די רוסישע אָריגינאַלן מיט אַזא אַנטיקווארישער קדושה, אַזוי ווי עס וואָלט זיך געהאַנדלט וועגן געלטענע דאָקומענטן פֿון מיטל־עלטער) זײַנען זיי זייער אינטערעסאַנט און אָפֿילו אָפֿט מאָל וויכטיק. אָבער ווי נײַ זיי זאָלן ניט זײַן, פֿאַרדינען זיי ניט, מיין איד, אַזא פּיעטעט ווי דער מחבר ווײַזט אָרויס צו זיי. זיי וואָלטן באַדאַרפֿט זײַן אויסגענוצט אין דער פֿאָרם פֿון ציטאַטן, ווי אַן אילוסטראַטיוועור מאַטעריאַל אין א שטודיע, ניט ווי א זעלבשטענדיקע פּובליקאַציע. טייל פֿון די דאָזיקע דאָקומענטן זײַנען אַגב שוין באַקאַנט פֿון פֿריער. אַזוי למשל איז די פּראָגראַם פֿון דער ציוניסטישער סטודענטישער אָרגאַניזאַציע „התחיה", וואָס האָט עקסיסטירט אין 1900 (עס זײַנען באַקאַנט א סך פֿריערדיקע, וועגן וועלכע דער מחבר דערמאָנט אין נאָנצן ניט) שוין ציטירט אין דער אַרבעט פֿון שאַטילאָוואַ „עפּיזאָדן פֿון לעבן פֿון יידן־סטודענטן אין די יאָרן 1886—1910" אין „יעווריייסקאַיא ליעטאָפּיס", II, 150.

לשם אינפֿארמאַציע איז פֿראַי אַנצוווײַזן, אַז די אַלע דאָקומענטן וואָס לעוו באַנוצט געפֿינען זיך אויך אין געווען מיניסטעריום פֿאַר אינעווייניקסטע ענינים אין אַמאַליקן פּעטערבורג (שפּעטער, נאָך דער רעוואָלוציע, אַריבערגע־ טראָגן קיין מאָסקווע), ווי מען קען לײַכט פֿעסטשטעלן פֿון די באַריכטן אין „רוסקי אַרכיוויסט", באַנד I, 1920.

זייער א ווייכטיקער בלויז איז דאָס ניט־קאָנפֿראָנטירן די פֿערזאָנען וואָס זײַ־ נען די הויפּטפֿיגורן פֿון די שטודיעס. אויף ז' 136 למשל שרײַבט לעוו, אַז א ווילנער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער־טוער אײַזיק דעוועניישסקי האָט געהאַט א שײַכות צום קרײַז „תּחיה". דאָס איז דאָך דער שרײַבער א. ווײַטער וואָס איז אין יענער צײַט געווען שטאַרק באַאײַנפֿלוסט פֿון אַחד־העמס שיטה אין ציוניזם (זע דאָס „ווײַטער־בוך", ווילנע 1920, ז' 51). וועגן דעם הויפּטטוער פֿון „התּחיה" זײַדענמאַנען זײַנען אַפֿילו די מינדסטע ביאָגראַפֿישע פּרטים ניט אַנגענעבן. ער ווערט דערמאָנט אין אזוי פֿיל מעמוארן (לעצטנס בײַ סליאָזבערגן אין זײַנע רוסישע מעמוארן, באַנד III, זז' 123-124). ער האָט געווען פֿאַר־ אינטערעסירן עליזע אזשעשקע מיטן ציוניסטישן געדאַנק. וועגן דעם איז בײַ לעוון קיין וואָרט ניטא.

אויף ז' 137 ווערט דערמאָנט א נאָמען יאָסעלעוו. ווער ער איז דערוויסן מיר זיך ניט. אין דער געשיכטע פֿון דעם העברעישן רענעסאַנס אין פֿוילן האָט ער געשפּילט א גרויסע ראָלע. וועגן אים שרײַבן: סאָקאָלאָוו אין זײַנע מעמוארן (געדרוקט אין „פּאָדלישעווסקי־בוך"); פֿרידמאַן, דער רעדאַקטאָר פֿון „הצופֿה", אין זײַנע זכרונות און אויך י. מ. פֿרייד אין זײַנע „ימים ושנים".

אויף ז' 142 כאַראַקטעריזירט לעוו א געוויסע פֿון וואַרשעווער ציוניסטן ווי א בקשה וואָס איז געשריבן „אין סטיל פֿון טראַדיציאָנעלער אויפ־ פֿאַסונג פֿון א קולישער, מיש אין דאָס גלײַכן". וואָס מיינט עס, איז שווער צו פֿאַרשטיין, אין אויב מען קען זיך אַנשטויסן, איז דאָס אין גאַנצן פֿאַלש, ווײַל די צוויי מחברים האָבן זיך מיט אזעלכע ענינים ניט פֿאַרנומען.

ציטירנדיק א פֿראַגראַף פֿון דעם זעלביקן מעמאָראַנדום, אין וועלכן די שרײַבערס פֿון דער בקשה באַנוצן אויף רוסיש דאָס וואָרט Цадикизм, באַמערקט דער מחבר, אַז די מחברים רײַדן דאָ „מיטן לשון פֿון דער רוסישער קאַנצעלאַריע, וואָס האָט די חסידישע באַוועגונג גערופֿן מיטן זידלוואָרט צאַדיקיזם" (ז' 143). אין וואָס איז מבוה דובנאָוון אין נאָך פֿרײַער אַרשאַנסקין, וועלכע האָבן באַנוצט דעם זעלביקן טערמין — זיכער ניט ווי א „זידלוואָרט"?

וועגן אליעזר מאַנפֿריד (ז' 145) וואָלט געווען כּדאַי צוצוגעבן דעם פֿרט, אַז דאָס ליד לכּבוד דעם פֿינפֿטן ציוניסטישן קאָנגרעס הייסט „ציונס פֿאַן" און איז אַרויס אין וואַרשע, אין 1901.

לעוו געטרויט אזוי ווײַט די אַפּיציעלע דאָקומענטן, אַז אַלע פֿאַלשע אינ־ פֿאָרמאַציעס וואָס געפֿינען זיך דאָרטן גיט ער איבער אַן א קריטישער אָפּשאַ־ צונג. אזוי למשל ווערט דערציילט, אַז אין וואַרשע גייט אַרויס א ציוניס־

טישער זשורנאל „וואסכאד". ס'איז קלאר, אז דאס איז ניט ריכטיק; הונט צו וואס ווערן אזעלכע ידיעות איבערגעגעבן (ז' 148)?

אין א רעפארט פון 1903 ווערט דערציילט פון דער דענטיסטישער שול פון דזשעמס לעווי, וואס איז פארמאכט געווארן דורך דער מאכט. ווער איז געווען דער לעווי, וואס ער האט געשפילט א געוויסע ראלע אין ווילנע? וועגן דעם דערציילט ניט לעוו, הגם אין דעם זעלביקן ארכיוו, וווּ לעוו האט געארבעט, איז פאראן א גאנצער פאסציקל וועגן אים.

שלעכטע אינפארמאציע פון פאליציי־אקטן בלויבט ניט קארעגירט. יצחק גרינבוימס געהילף קירשראט, וואס אין די פאליציי־אקטן ווערט ער אנגערופן מארצין קירשראט, האט געהייסן יאן (געשטארבן אין וואַרשע אין 1912).

אויך דער ענין פון דעם געפאנטן ציונסטישן זשורנאל אויף פויליש Przyszłość (ז' 160) איז ניט קלאר. אזא זשורנאל איז יענע צייט ארויסגעגאנגען אין לעמבערג.

די סאמע אינטערעסאנטסטע מאטעריאלן זענען אין קאפיטל וועגן דער יידישער פרעסע אין פוילן. דא ברענגט דער מחבר באמת א סך נייע פרטים. צום באדויערן קען דער אנאליז ניט צופרידן שטעלן, ווייל עס ווערן ניט דעשיפרירט די מענטשן וואס באמוען זיך צו קריגן די דערלויבענישן אויף ארויסגעבן א צייטונג, און די פראגראמאטישע „קרעדאס" פון זייערע בקשות ווערן אנגענומען פאר גוט גענומען. מען דארף פארשטיין, אז די מאטיווירונגען זענען אויסן געווען צו פועלן בײַ דער אדמיניסטראציע. אויב א יוד האט געווארן ארויסגעבן א בלאט ניט אויף פויליש, האט ער געקענט אויסרעכענען, אז ער וועט צום בעסטן נושא־חן זײַן אין די אויגן פון דער מאכט מיט א „פאטריאטישער" פוונה פון ניט וועלן פארשפרייטן די פוילישע קולטור צווישן יודן; אבער דאס מיינט ניט, אז זענע איבערצייגונגען זענען געווען קעגן פויליש. דאס אייגענע האבן ניט אלע וואס האבן זיך משתדל געווען פאר א בעלן אויסצוגעבן א יידיש בלאט דווקא געהאט „א פאזיטיווע שטעלונג צו טאגצייטונגען איז יידיש", ווי לעוו שרייבט וועגן דעם צענזור כאדאק, וואס ער האט זיך באמיט צו העלפן סאקאלאווז צו קריגן אזא דערלויבעניש (ז' 188). כאדאק איז געווען א קעגענער פון יידיש; „א פאזיטיווע שטעלונג" האט ער געהאט צו סאקאלאווז, אוז ניט צו א יידישער צייטונג. לעוו זעט אפילו ניט פעסטצושטעלן, ווער איז דער דאזיקער כאדאק געווען. ער האט ניט געהאט קיין „נייגונג [וואס מיינט עס?] צו יידישער פאלקסטימלעכקייט" ווי לעוו פארזיכערט. וועגן זײַן טעטיקייט איז זאמאשטש זע די קארעספאנדענץ פון שמואל מארגולייעס אין *Izraelita* (1879, 44) און סאקאלאווס פרטימדיקן נעקראלאג איז „הצפירה" אין 1910.

דאס זעלביקע איז בנוגע דער וויכטיקסטער געשטאלט פון לעווס ארבעט אין בער דער יידישער פרעסע אין פוילן: נתן גאלובאוו. דער דאזיקער מאזירער ישיבֿה־בחור, שפעטער א געביל־דעטער משפיל, געווען־ענער ראדיקאל, שפעטער אינפארמאנט פון דער רוסישער אכראנע איז בלי־ספק אז אינטערעסאנטע ג־

שטאַלט. ער האָט דער ערשטער געשריבן אויף העברעיש וועגן סטאַטיסטיק (אין כּנסת ישׂראל"), וועגן מענדעלעז („המליץ", V, 694), מיטגעאַרבעט אין פּמעט אַלע רוסיש־יידישע זשורנאַלן, אָנגעשריבן א רויי וויכטיקע יודאַיסטישע ווערק און א גוטע מאָנאָגראַפֿיע וועגן דעם עמדן־אייבעשיץ־סיכסוך (*Bocxods*, 1900, XI-X). דאָס וואָס ער האָט געשריבן וועגן סטאַטיסטיק האָט צו טאָן טאָקע מיט אָט דעם נ. סימאָנענקאָ, וועמען לעוו דערמאָנט אַן פֿירושים (אויף ז' 186). סימאָנענקאָ איז געווען דער אַפֿיציעלער רוסישער סטאַטיסטיקער אין ווארשע, און זינע ארבעטן זינען גוט באַקאַנט. גאָלובאָוו איז געווען סימאָנענקאָס א פּראָטעזש און האָט זינע טעארעטישע אויספֿירן וועגן סטאַטיסטיק פֿאָפֿולאַריזירט אויף העברעיש. (וועגן גאָלובאָוון זע: ציטראָן, „דרכי ליטעראַרישע דורות", II, 81-82; „היסטאָרישע שריפֿטן פֿון יוווא", III, זז' 168, 170, 316).

אין ליכט פֿון די ביאָגראַפֿישע פּרטים זענען בכלל אויס די אַפֿיציעלע שתדלנים אין צענזוראָמט גאָר אַנדערש ווי בני לעוו.

אין לעצטן סך־הכל קען מען זאָגן, אז דער מחבר האָט געהאַט א גוטן מאַטעריאַל, אָבער אַן אינזיטיקן. אַז דער ליטעראָטור וועגן דעם ענין און אַז אינטימער באַקאַנטשאַפֿט מיט דער סביבה און מיט די מענטשן וואָס האָבן געהאַט אין איר די הויפּט־דעה איז שוועך צו שרייבן א מאָנאָגראַפֿיע. עס איז צו האָפֿן, אַז דער יונגער מחבר וועט זיך באַפֿרייען פֿון דעם ארכיוון־קולט און וועט אין זינע וויטערדיקע בענד (די גאַנצע ארבעט איז געפּלאַנט אויף דרי בענד) אויסנוצן די רייכע געדרוקטע ליטעראָטור און זען מער קריטיש צו די אַפֿיציעלע דאָקומענטן.

דאָס בוך איז זייער שיין אַרויסגעגעבן, און ניט קוקנדיק אויף די בלויזן פֿאַרדינט דער מחבר א יישר־כּוח פֿאַר די נצח פּרטים וואָס זען וויסנשאַפֿטלעכער בכור האָט אונדז געבראַכט.

ד"ר יעקבֿ שאַצקי

די געלע לאַטע

Kisch, Guido. *The Yellow Badge in History.* New York 1942. 54 pp.

[סעפּאַראַטער אָפּדרוק אין 150 עקזעמפּלאַרן פֿון *Historia Judaica*, IV, 2]

וועז נאָר האָט אַן אויספֿאַרשונג וועגן דער געשיכטע פֿון דער געלער לאַטע געקאַנט זען אַזוי צו דער צייט ווי הינט? קיש, א גרויסער מומחה אין מיטל־עלטער, שטעלט אַוועק די פֿראָגע, וואָס ס'איז אין דער הינטיקער געלער לאַטע מיטל־עלטער ממש און וואָס איז אייגענער אויפֿטו פֿון די נאַציס. דער אויספֿיר זינער איז — און ער איז ·גערעכט — אַז די הינטיקע צייט און דער מיטל־עלטער ליגן אויף פֿאַרשיידענע פֿלאַכן און מען קען זיי ניט מעסטן מיט אייז מאָס. א צווייטע פֿראָגע, מיט וועלכער דער מחבר גיט זיך אָפּ, איז אָט וואָס: וואָס האָט פֿאַסירט מיט די מיטל־עלטערישע סימבאָלן און אינסטיטוציעס וואָס

די נאָצים האָבן אַרויסגענומען פֿונעם היסטאָרישן אָלטוואָרג: צי ניצן זיי באמת נאָר די זעלבי קע „פּלי־זיין" קעגן יודן, מערניט שאַרפֿער אוּן בשלימות־דיקער? מיר וואָלטן נאָך געוואָלט פֿאַרבייטערן די פֿראָגע: צי ווערן זיך די נאָצישע „וויסנשאַפֿט־לער" באמת אַרויס פֿאַר בקיאים אין דער געשיכטע פֿון יודישער רעכט־באַרויבונג אוּן אָפּזונדערונג? דער רעכער מאַטעריאָל וואָס קיש ברענגט אין גאַנג פֿון זען אַרבעט אוּן צום סוף אין די דאָקומענטן באַווען אונדז בולט, אַז די נאָצים מאַכן נאָך מערניט ווי די ערגסטע רשעותן פֿון פֿריערדיקע מוסטערן אוּן פֿאַרגרעסערן זיי נאָך אויף אַזוי פֿיל, אַז נאָר אין עט־לעכע דרויסנדיקע סימנים איז זייער נאַכמאַכונג געגליכן צום אָריגינאָל. עס איז געגוג אַ טראַכט צו טאָן וועגן דעם, אַז אין מיטל־עלטער האָבן יודן געמעגט, צוליב פּיקוח־נפֿש, אַראָפּנעמען די געלע לאַטע בשעת זיי זענען געווען אונטער וועגנס, אוּן פֿאַרגליכן דאָס מיט דער הארבקייט פֿון הענט וואָס דערלאָזט ניט קיין שום יוצא־מן־הכּלל.

קיש ווענדט אויף זייער אַ פּלאַסטישן אופֿן, אַז דאָס קענטלער מאַכן דורך אַ באַזונדערער הלבשה איז געווען בהסכּם מיטן גאַנצן שניט פֿון שטאַנדישן געבעט אין דער מיטל־עלטערישער געזעלשאַפֿט: שטאַנדן אוּן פֿאַלקסגרופּעם זענען געווען כּאַראַקטעריזירט דורך אַ באַזונדערן אָנטאָן אוּן דורך אַ באַזונדערן אויסזען. אין יודישן לעבן גופֿא איז געווען אַ צווישנאָנד פֿון צוויי טענדענצן. פֿון אייז זענט האָט יודישקייט געפֿאָדערט, יודן זאָלן ניט גיין אין די חוקים פֿון פֿרעמ־דע (ויקרא יח, 3; כ, 23); פֿון דער אַנדערער זיט האָט מען געהאָט חשק צוצו־פּאַסן זיך אין אָנטאָן אוּן אין אויסזען צו דער אַרומיקער וועלט. אין צענטן פֿון ספּנות איז געווען גלעכער ניט צו וואַרפֿן זיך אין די אויגן, אוּן דאָס האָבן די רבנים מתּיר געווען; איז מען שוין אין די צענטן פֿון זיכערקייט, צוויישן אייז גזרה אוּן דער צווייטער, אויך אפֿט מאָל געבליבן בנים ניט־יודישן גאַנג. וועו יודן זענען אַוועק פֿון פֿראַנקרעך אויף מיזרח, קיין מיטל־אייראָפּע, האָבן זיי מיטגענומען מיט זיך דעם שפּיציקן הוט,[1] אוּן לכתּחילה איז אָט דער יודישער הוט געווען אַ פֿרייוויליקער „שטאַנדיש"־יודישער סימן (יודישער חותם: שפּי־ציקער הוט).

דער קאָנאָן 68 פֿון פֿערטן לאַטעראַנישן קאָנציל (1215), וואָס האָט ניט בפֿירוש גערעדט וועגן אַ געלער לאַטע, נאָר בדרך־כּלל אַנגעגעשטעלט, אַז „יודן אוּן סאַראַצענער דאַרפֿן זענ געציכנט אוּן אויסגעטיילט [פֿון קריסטן] אין זייער הלבשה" שטעלט זיך אַרץ אין דעם אָלגעמיינעם אַנגפֿיר פֿון כאַראַק־טעריזירן דורך הלבשה שטאַנדישע, נאַציאָנאָלע אוּן רעליגיעזע קיבוצים. קיש אַנאָליזירט בפֿרטיות די מאָטיוווירונג וואָס וועט געגעבן פֿאַר דער פֿאַראַרדענונג פֿון 1215 אוּן ווענדט אויף, אַז זי דרינגט אַרויס פֿון פּויפּס אינאָצענץ דעם דריטנס אָלגעמיינער ליניע אין זען קאָמף קעגן הערעזיע: די אָפּשיידונג אין

[1] Cf. Strauss, Raphael. "The Jewish Hat as an Aspect of Social History". *Jewish Social Studies* IV (1942), 1.

אַנטאָן האָט געדאַרפֿט העלפֿן אויסצומיטלן סעקסועלע באַציונגען צווישן יידן און קריסטן, וואָס דאָס איז געווען פֿאַררעכנט פֿאַר הערעזיע און ס'האָט דערפֿאַר געקומט פֿאַרברענונג.

דאָס אויסטיילן דורך קליידונג איז געקומען נאָך פֿון די איסלאַמישע מדינות (פֿון 7טן י"ה) און איז געווען געוועלדט קעגן יידן און קריסטן. די מעטאָדן וואָס מען האָט גענומען ניצן אין קריסטלעכן מיטל־עלטער האָבן זיך אַנגעשפּאַרט אויף דער אידאַמישער פּראַקטיק. אין די לענדער, וווּ יידן זענען אין זייער שטייגער לעבן געווען צום נאָענטסטן צו דער אָרומיקער באַפֿעלקערונג, האָט מען גאָנץ גיך געמוזט פֿאַדערן א קאָלירטן סימן אויפֿן אָנטאָן. אין שפּאַניע האָבן יידן אויסגעפֿונען, מען זאָל אָפּלייגן די גזרה, וויל אַניט וועלן זיי אַוועק פֿון קאַטאָלאַניע אויף דער אַראַבישער טעריטאָריע; אין פֿראַנק־רייך און ענגלאַנד איז די פֿאַראַדענונג פֿונעם לאַטעראַנישן קאָנציל דורכגעפֿירט געוואָרן באַלד אין די ערשטע יאָרן, נאָר דערבי האָט זיך נאָך דער יידישער סימן געביטן אין פֿאָרם און אין קאָליר.

נאָכגייענדיק דובנאָוון (V, ז' 12 פֿון דער דיטשער אויסגאָבע) דערט קיש וועגן דעם badge of shame, 'דער שאַנדציכן', וואָס איז געווען איינער פֿון די מאָסמיטלען וואָס האָבן צום מערסטן אָנגעטאָן יידן צרות (ז' 6). מיר דוכט זיך, אַז דאָ איז פֿאַרביטן סיבה אויף ווירקונג. ניט דער צייכן גופֿא האָט אָנגעטאָן צרות — ס'איז שוין דערמאָנט געוואָרן, אַז אויף נסיעות האָט מען געמעגט, איבער דער פֿערזענלעכער ספּנה, אַראָפּנעמען דעם צייכן, — נאָר דער פֿאַקט, וואָס גראָד אין די לענדער, וווּ יידן זענען געווען נעענטער צו דער אָרומיקער באַפֿעלקערונג, האָט מען זיי עקענט נייטן אָנצוטאָן די גלעלע לאַטע, איז געווען א סימפּטאָם, אַז מען שטופּט זיי אַף הינטערוויילעכטס אין זייער סאָציאַלער שטעלונג; נאָר מער: אין ענגלאַנד, אין פֿראַנקרייך, שפּעטער אין שפּאַניע און אין טייל דיטשע אימפּעריע שטעט (אויגסבורג) איז דאָס אַנגעפֿירן דעם יידישן צייכן געווען אַן אָנצוהערעניש, אַז באַלד וועט קומען א גירוש. ביז דער Reichspolizeiordnung פֿון 1530 (וואָס איז עסטרייך אַפֿילו ביז 1551) האָט מען זיך באַנוגנט מיט דעם, אַז דער שפּיציקער הוט — מען האָט אים געוואָלן Judenhut — וועט גענוג אויסטיילן יידן. נאָר וועגן די מאָדע האָט זיך גע־ביטן און דער שפּיציקער הוט איז געוואָרן קלעכדיק (Gugel), האָט מען זיך געכאַפּט, אַז יידן וועלן זיך שוין ניט אויסטיילן פֿון צווישן די מיטעלע און נידעריקע שטאָנדן וואָס טראָגן אויך אַזוינע קלעכדיקע היט, האָט מען געהייסן יידן צופֿעסטיקן צום מלבוש א גלעלע לאַטע אַדער א גלע רינגל. דאָס איז ג־ווען איז דיטשלאַנד; אין פֿוילן איז די יידישע הלבשה, לכתחילה אַן אריבערג־נומענע פֿון מערב, געבליבן גענוג יידישער סימן. אויך איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער אלגעמיינער סיטואַציע די צייט, וועגן מען האָט אַרויפֿגעצווונגען אויף יידן די געצייכנטקייט, אַנטווויקלענדיק זי אין א רעליגיעזן מענטעלע. דער מיטן 16טן י"ה איז געווען א צייט פֿון אלגעמיינער שפּאַנונג. יידן זענען אַרויסגעשטופּט געוואָרן פֿון די שטעט און די אלטע קהילות זענען צעפֿאַלן

געווארן. יודן זײנען בכלל געוואלשאפטלעך דעגראדירט געווארן, און די „יודי־שע וואכערניקערײַ", מיט וועלכער פערדינאנד I מאטיווירט זיך פאראדענונג פון 1551, שטימט אין טאָן מיט אנדערע אנטי־יודישע דאקומענטן פון אט דער אויפגעוודערטער תקופה פון פרויזקן קאפיטאליזם.

וויכטיק איז קישן אנווײַז, אז עס זײנען געווען נאָר אנדערע קאטעגא־ריעס וואס זײנען געצייכנט געווארן אין זייער הלבשה: הינטערשטעליקע בעלי־חובות, הערעטיקערס און אנדערע געוועזענ־ברעכערס האבן אויך געמוזט טראגן געלע אדער גרינע היט, געלע רעדלעך אדער צלמלעך. א ביסל אויסן וועג קומט אויס בײַ מיר, וואס קיש ברענגט ווי א רמז אויף יידישער דעגראדירונג דעם ווײַטערדיקן ציטאט פון דעם באווסטן קריסטלעכן פאלקס־פרײַדיקער בערטהאלד פון רעגנסבורג: קריסטלעכע פרויען, מאנט ער, זאלן זיך ניט פיא־קעווען צו פיל און זאלן ניט טראגן קיין

gebende..., di si gilwent sam di Jüdinne un als di uf dem graben gēnt und als pfeffine: anders niman sal gelwez gebende tragen.[2]

דער זאץ ווײַזט דאך גראד, אז די קריסטלעכע פרויען האבן זיך געפוצט אין געלע בענדער (gebende) וואס האבן זיך געוואָרפן אין די אויגן.[3]

אין גרעצם נײַסט פון אויפנעמען די יידישע געשיכטע ווי א געשיכטע פון מארטירערשאפט פארמולירט קיש, אז דער שאנדצייכן איז אין משך פון פינף, און אפשר זעקס יארהונדערטער געווען דער סימן־מוכּחק פון יידישער דעגראדירונג (ז׳ 24). דאס איז צו פיל גענעראליזירט. טאטאל איז די געלע לאטע, פונקט ווי די געטא, געוואָרן ערשט איצט, בײַ די נאצים. אמאליקע צײַטן זײנען געווען פרײַ דערפון ניט נאר וועגלײַט, נאר אויך דאקטוירים, גרויסע פי־נאנציסטן און סוחרים (ז׳ 28). אנדערע האבן זיך אן עצה געגעבן דורך א מתנת־יד. די וואנדערנדיקע מדינה־גייערס אויפן יישובּ האבן אויך ניט געדארפט טראגן די לאטע (אחוץ אין בייטעז אין 17טן י״ח). די פאדערונג פון אויסטיילן יודן דורך א ספעציעלן צייכן איז כסדר ארויסגעשטעלט געוואָרן פון דאס נײַ וועז ס׳האט זיך אנטפלעקט א באזונדער אנטאגאניזם קעגן יודן, א שטייגער אונטער מאריע טערעזיע. אין די שוצבריוו און יידישע פריוויליגיעס פון די אויפשטײַגן־דיקע טערעסיאליע פירשטן פון סוף 17טן און 18טן י״ח וועלט דער יידישער צייכן אפילו ניט דערמאנט — א ראיה, אז מען האט דאס נ י ט געפאדערט. קיש שרײַבט (ז׳ 28), אז „אין 1691 איז דאס געלע רעדל אין גאנצן אפגע־שאפט געוואָרן דורכן פאלצגראף יאהאן וויל־העלם לטובת די יודן פון מאנהיים"; גלײַכער וואלט אפשר געווען צו זאגן, אז ליפוד צו אנדערע שוצבריוו און פרי־וילעגיעס פון יענער תקופה, ווו דער ענין וועלט בכלל ניט דערמאנט, האט

---

[2] „די וואס גייען אויפן גראבן" — זונות; pfeffine — „גלחטעס".

[3] אגב איז כדאי צו פארצייכענען, אז אין דער גאנצער נאצי־ליטעראטור, וווּ יידנטום און פארברעכערישקייט איז הענו־הך, רעדט זיך קיין מאל ניט וועגן יידישע זונות (צו דער זונה איז נאָך אלץ פארען א פונק רחמנות), נאר וועגן יידישע „אלפאנסן" און „ראסע־שענדערס".

יאָהאן ווילהעלם יא ארויסגעבראכט דעם פֿאקט, אז קיין יודישער צייכן ווערט ניט געפֿאדערט. אויך בין איך מחולק מיט קישן וועגן דעם, אז פֿרײַסן איז געווען די מלוכה „וואָס האָט זיך צום לעצטן אַנטקעגנגעשטעלט קעגן אָפּ־שאַפֿן" די גאָלע לאָטע (ז' 29). אין דער רעאקציע נאָך 1815 האָט זיך טאקע אי־בער א נײַס אַנגעהויבן א דיסקוסיע וועגן דער יודן־פֿראָגע און דער פֿינאַנץ־מיני־סטער האָט 1816 פֿאַרגעלייגט, פֿאַררופֿנדיק זיך אויף די באַוונדערע הלבשה־צייכנס פֿון יודן „פֿאַר צײַטנס", אײַנצופֿירן פֿאַר יודן אַנדערע אידענטיפֿיצי־קאַרטעס ווי פֿאַר ניט־יודן.[4] אָבער דאָס האָט געהאָט צו טאָן מיט די ראַמאַנטיש־קריסטלעכע אידעעס פֿון דער צײַט, ווי ס'האָט זייער פֿײַן אויפֿגעוויזן זעלמא טויבלער־שטערן.[5]

צו דער נײַסטער געשיכטע איז שוין שייך דאָס לעצטע קאַפּיטל פֿון דער ארבעט, ווו ס'ווערט באַשריבן דאָס צוריק אײַנפֿירן דעם יודישן צייכן פֿרײַער אין פּוילן, דערנאָך אין די אַנדערע אָקופּירטע לענדער און אין גרויס־דײַטש־לאַנד גופֿא. וויכטיק איז דער ציטאַט פֿון א פֿראָגער נאַצי־צײַטונג אין אָקטאָ־בער 1941, אז „געוויסע טשעכישע קרײַזן" וויזן ארויס א דעמאַנסטראַטיוו פֿרײַנדלעכקייט צו אַנזעעוודיק געצייכנטע יודן. ס'איז פֿראַי צו געדענקען, אז ניט נאָר יודן אונטער די נאַצים טראָגן א לאָטע, נאָר אז אויך די אויסלענדישע צוואַנגארבעטערס אין דײַטשלאַנד מוזן טראָגן קאָליר־טע אַרעמבענדער אָדער אַנדערע סימנים.

שטאַרק אַנגעלייגט איז דאָס בינטל דאָקומענטן צום סוף פֿון דער אויס־פֿאָרשונג: מיר האָבן דאָ אין ענגלישער איבערזעצונג 15 דאָקומענטן — טייל וויניק באַווסטע, לכתחילה געשריבן אין לאָטײַן, מיטל־הויכדײַטש און דײַטש. אויך איז צוגעגעבן א רײַכע ליטעראַטור־רשימה פֿון א זיבעציק פּאַ־זיציעס.

טאָני עלסנער

א זאַמלבוך וועגן רמבם

Essays on Maimonides. An Octocentennial Volume. Edited by Salo Wittmayer Baron. New York 1941. Columbia University Press.

אין 1935 האָט די יודישע וועלט אָפּגעריכט דעם 800יעריקן געבוירן־טאָג פֿון רמבם. אויך דער קאָלומביע־אוניווערסיטעט אין ניו־יאָרק האָט דעם 30טן מאַרץ 1935 אײַנגעאָרדנט א רמבם־פֿײַערונג אין דער שפּאַנישער אָפּטיילונג, און ס'האָבן זיך אין איר באַטיילִיקט: ניקאָלאָס מ. באַטלער, דער פֿרעזידענט פֿון

[4] Freund, Ismar. *Die Emanzipation der Juden in Preussen.* II, p. 489.

[5] Täubler-Stern, Selma. *Der literarische Kampf um die Emanzipation in den Jahren 1816—1819.*

די אַרבעט האָט געדאַרפֿט ליגן אין דער מאַנוסקריפּט 1938; אָבער ס'איז אַרויס מערניט אַ סעפּאַראַט מחמת די נאַציס האָבן דעם זשורנאַל אָפּגעשטעלט.

אוניווערסיטעט, וועלכער האָט געהאַלטן די ארטינפיר־רעדע; פראָפ׳ ריטשארד מאקקעאָן, פון יוניווערסיטי אוו שיקאגא, וועלכער האָט גערעדט וועגן רמבם ווי א פילאָסאָף; ריטשארד גאטהיל, פראָפ׳ פון סעמיטישע שפראכן אין קאָלומ־ביע (געשט׳ 1936), וועלכער האָט גערעדט וועגן רמבם ווי א ווינשאָפטלער; און פראָפ׳ שלום באראָן, וועלכער האָט גערעדט וועגן רמבם ווי א פירער און געזעץ־געבער.

ערשט פינף יאָר נאָך דער פייערונג זינען די דאָזיקע רעדעס, און אין איינעם מיט זיי אנדערע ווינשאָפטלעכע ארבעטן וועגן רמבם, ארויס אין א ספעציעלן באנד אונטער דער רעדאקציע פון פראָפ׳ שלום באראָן.

ד״ר יהושע פינקל, פראָפעסאָר פון סעמיטישע שפראכן אין ישיבה־קאָלעדזש אין ניו־יאָרק, איז איינער פון די בעסטע קענערס פון יידיש־ארabיש אין אמעריקע. אין 1939 האָט ער פארעפנטלעכט א ווינשאָפטלעכע אויס־גאבע פון ,,מאמר תחית המתים״ פון רמבם אין ארabישן אריגינאל צוזאמען מיט אבן־תבונם העברעישער איבערזעצונג דערפון.[1] אין דער ארבעט אין דעם רעצענזירטן באנד (זז׳ 93—121) אנאליזירט פינקל דעם קוק פון רמבם אויף תחית־המתים, עולם־הבא און ימות־המשיח און שטעלט זיך אפ אויף די השפעות פון ניט־יודישע קרייזן אויפן רמבם אין דער דאָזיקער פראָגע.

ווי באוווסט טיילט דער רמבם אפ תחית־המתים פון עולם־הבא. נאָך אין פירוש אויף משניות צום צענטן פרק פון סנהדרין (אין עלפטן אין תלמוד), צום פרק חלק, האָט דער רמבם אויסגעדריקט זיין באַנעם, אז תחית־המתים וועט זיין נאָר א דערוויליקע דערשיינונג, דאָס הייסט, אז די אויפגעשטאַנענע תחית־המתים וועלן נאָך זייער א לאַנגן לעבן צורוק שטאַרבן; אז עולם־הבא מוז מען זיך פאָרשטעלן אן קערפערם און אן קערפערלעכע תענוגים, און נאָר די נשמות וועלן פון דעם גענוסן. דאָס וועט זיין די צייט, וועו ,,צדיקים וועלן זיצן מיט קרוינען אויף זייערע קעפ און נהנה זיין פון דער שיין פון דער שכינה״.[2] אויך שכר פאָר גוטע און עונש פאָר שלעכטע מעשים האָט דער רמבם צוגעטיילט נאָר דער נשמה און ניט דעם גוף.[3] דער דאָזיקער פאָרגייסטיקטער באַנעם פונעם רמבם איז אבער געווען זייער א ראדיקאַלער, קעגן דעם אנגענומענעם באַנעם, אז די אויפגעשטאַנענע קערפערם וועלן אייביק לעבן און אז שכר און עונש איז חלק אויף די קערפערם.[4] אין 1189 האָט דער רמבם באקומען וועגן די ענינים אן אנפרעג פון תימן, וווּ ס׳האָבן זיך פאָרשפרייט מיינונגען, אז עם

[1] מאמר תחית המתים.
Maimonides' Treatise on Resurrection (Maqala fi tehiyyat ha-metim). The Original Arabic and Samuel ibn Tibbon's Hebrew Translation and Glossary. Edited with Critical Apparatus Notes and Introduction. N. Y. 1939.

[2] ברכות י״ז, ע״א: צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה.

[3] זע מבוא לפרק חלק מפירוש המשנה לרבינו משה בן מימון, אויסגאַבע י. האַלבערשטאם (בערלין 1901), ז׳ 14 א״וו; פ״גל ספר מדע, הלכות תשובה, פרקים ח׳־ט׳.

[4] זע השגות הראב״ד צו הלכות תשובה, ח׳־ט׳.

וועט בכלל ניט פֿאַרקומען קיין גשמיותדיקער תּחית־המתים.[5] דעם רמבמס ענטפֿער האָבן די תּימנער צוגעשיקט צום באַגדאַדער גאון שמואל בן עלי. ער האָט אָנגעשריבן אַז אָפּהאַנדלונג, בכדי אָפּצופֿרעגן דעם רמבמס מיינונג. אין יאָר 1191, וועו דער רמבם איז וועגן דעם געווויר געוואָרן, האָט ער אויך אָפּ־ געענטפֿערט מיט אַן אָפּהאַנדלונג. אָט דאָס איז דער „מאמר תּחית המתים". דער רמבם חזרט דאָ איבער זײַן קוק. ער איז זייער געוואָרנט אין זײַנע פֿאַר־ מולירונגען אוו האָלט אין איין באַטאַנען, אַז דער גלויבן אין תּחית־המתים איז איינער פֿון די וויכטיקסטע עיקרים פֿון דער יידישער אמונה אוו אַז ווער עס גלייבט ניט אין דעם איז אַן אָפּיקורס. ער בלַיבט אָבער בײַ זײַנס, אַז תּחית־ המתים האָט גאָרניט צו טאָן מיט עולם־הבא אוו אַז די אויפֿגעשטאַנענע תּחית־ המתים וועלן צוריק שטאַרבן.

פֿינקעל אַנאַליזירט פֿרוערדיקע ענלעכע מיינונגען אין דער פֿסעודאָעפּי־ גראָפֿישער ליטעראַטור[6] אוו אויך בײַ יידישע געלערנטע נאָכן תּלמוד, אַ שטיי־ גער בײַם אבן עזרא.[7] אויך ברענגט ער אַנאַלאָגישע מיינונגען פֿון קריסט־ לעכע אוו איסלאָמישע טעאָלאָגן אוו געלערנטע. אינטערעסאַנט איז דער פֿאַר־ גלַיסטיקטער קוק אויף עולם־הבא אוו שכר ועונש בײַ דער ראַדיקאַלער ראַציאָ־ נאַליסטישער איסלאָמישער סעקטע „איסמאָעליע", ווי זי איז געקומען צום אויסדרוק אין די שריפֿטן פֿון די „ריינע ברידער" פֿון באַסרע.[8] אויך די באַ־ קאַנטע אַראָבישע פֿילאָסאָפֿן אבן סינא (אַוויסענא, געשט' 1037) אוו אבן ראשד (אַווערָעס, 1126—1198) זײַנען געגאַנגען מיטן זעלביקן גאַנג. אָבער אַזוי ווי דאָס איז געווען קעגן דעם באַנעם פֿון קאָראַן וועלכער רעדט בפֿירוש וועגן קערפּערלעכע תּענוגים אין עולם־הבא, האָבן זיי געמוזט זײַן זייער אָפּגע־ היט מיט זייערע רייד אוו האָבן זייערע מיינונגען אַרויסגעבראַכט אין זייער א רעזערווירטער פֿאָרם.[9] אַן ענלעכע רעזערווירטקייט אוו אָפּגעהיטקייט מערקט זיך בײַם רמבם. אין דעם זעלביקן זומער, וועו דער רמבם האָט גע־ שריבן זײַן „מאמר תּחית המתים", איז אין קאָוראָ אײַנגעוועצט (אוו שפּעטער געקעפּט) געוואָרן א פֿילאָסאָף א פֿרײַדענקער סוהראַוואַרדי. דער רמבם האָט זיך באַגעגנט מיט אַראָבישע געלערנטע, זיי האָבן געוווסט פֿון זײַנע ראַציאָנא־ ליסטישע מיינונגען אוו געהאַט אַן אויג אויף אים. דער אַראָבישער מעדיצי־ נער עבד אל לאַטיף, סאַלאַדינס דאָקטאָר, האָט פֿײַנט געהאַט דעם רמבם אוו קריטיקירט דעם רמבמס מורה נבוכים צוליב זײַנע אָפּיקורסישע געדאַנקען.[10] מפּלשכן איז דעם רמבם געווען ניט צום הארצן, וואָס שמואל בן עלי האָט

---

[5] פֿינקעל. מאמר תּחית המתים, ז' יא.

[6] ספר חנוך, 91—104; דער סירישער ספר ברוך, 49—51.

[7] אבן עזרא צו דניאל יב, 2.

[8] *Essays*, pp. 103, 108.

[9] דאָרט, זז' 104, 105, 108 א"וו.

[10] א קלייניר אויסצוג פֿון אבן לאַטיפֿס אויטאָביאָגראַפֿיע איז פֿאַרעפֿנטלעכט פֿון בן־ציון דינאַבורג אין זײַן ישראל בגולה, כרך ששי, ספר שני, ז' 309.

אים אטאקירט. דער רמבם האט אויך מורא געהאט, אז מען זאל אויף אים ניט ארויפוואַרפן דאם אחריות פאר די ראציאנאליסטישע שטרעמונגען צווישן די תימנער און אנדערע יהדן.[11] דאם איז דערקלערט זיין נערוועזיטעט בעתן שרייבן דעם „מאמר תחית המתים".

פראפ' באראנס ארבעט „די עקאנאמישע בליקן פון רמבם" איז די גרעסטע אין באנד (זז' 127—264). זי ווי‌ל געבן דעם רמבמס שטעלונג צו דעם קאמ־פליעקס עקאנאמישע פראגעס, ווי זי קומט צום אויסדרוק אין „משנה תורה" און אין זיינע אנדערע ווערק. די ארבעט איז אינטערעסי‌לט אין אזוינע נעזן קאפיטלען: 1. עקאנאמישע וויסנשאפט און יודיש געזעץ. 2. ווירטשאפט און סאציאלע גערעכטיקייט. 3. פריוואט אייגנס. 4. דער גערעכטער פרייז. 5. גע‌לט. 6. באנקגעשעפט. 7. שקלאפן־האנדל. 8. פרייע ארבעט. 9. סך־הכל.

בארא‌ן ציט ארייז צום פארגלייך די קריסטלעכע און איסלאמישע געזעץ־געבונג ווי אויך דעם אינטשטעל פון פארשיידענע קריסטלעכע און איסלאמישע געלערנטע וואס האבן געקאנט האבן א השפעה אויפן רמבם. ער באלייכט דאס עקאנאמישע לעבן אין מצרים אין דעם רמבמס צייט, די שינויים וועלכע זיינען פארגעקומען אין עקאנאמישן לעבן פון יהדן פון דער תלמודישער צייט ביז דעם רמבמס צייט און ווי אזוי אט די שינויים האבן באאינפלוסט דעם רמבמס עקאנאמישע בליקן.

בארא‌ן איז א בן־בית אין א סך פעלדער פון וויסנשאפט. זיין אנגעלייענט־קייט איז פענאמענא‌ל. זיינע באמערקונגען זיינען א קוואל פון אינפארמאציע פאר א לייענער וועלכער ווי‌ל זיך ארייניטיפן אין אייניציקע פראבלעמען. מען מוז אבער אנווייזן אויף איין עיקרדיקער פראגע בנוגע בארא‌ן אנם ארבעט, וואס איז שוין אוועקגעשטעלט געווארן פון אן אנדערן רעצענזענט.[12] בארא‌ן שרייבט, אז „די עקאנאמישע בליקן פון רמבם אין זיינע פילאסאפישע און יוריסטישע ווערק זיינען דער סך־הכל פון דעם אלגעמיינעם רבנישן אינשטעל צום עקא־נאמישן לעבן און אז די דאזיקע בליקן שפיגלען אפ די פארשיידענע צופאסונ־גען וועלכע זיינען געמאכט געווארן דורך דעם רייכן יודישן קיבוץ אונטער דעם מיטל־עלטערישן איסלאם".[13] געווים איז ערשטע העלפט פון דעם דאזיקן טעזיס; מען קא‌ן אבער ניט מספים זיין מיט דער צווייטער העלפט. עס איז שווער צו זוכן אין „משנה תורה" אפשפיגלונגען פון נייע עקאנאמישע בא־דינגונגען און אידעעס. דער גאנצער מאטעריא‌ל פון משנה הורה איז גענומען פון תלמודישע מקורים; די פסקים זיינען די פסקים פון תלמוד און פון די

[11] *Essays*, p. 117.

פ"גל מאמר תחית המתים, ז' יא. א יודישער געלערנטער פון באגדאד האט זיך ארויסגע־זאגט, אז עס וועט בכלל ניט זיין קיין תחית־המתים, און האט זיך געשטיצט אויפן רמבם.

[12] *JQR* (n. s.) 32, pp. 109, 324, 335.

[13] *Essays*, p. 134.

גאונים. הייסט עס דער „משנה תורה" שפּינלט אָפּ ניט די באַדינגונגען פֿון רמבמס ציטט, נאָר די באַדינגונגען אין דער ציטט פֿון תּלמוד.

איין אילוסטראַציע וועט קלעקן. באַראַן ציטירט פֿון „ספר מדע", הלכות דעות, פּרק ה, הלכה יב: „א מענטש זאָל ניט פֿאַרקויפֿן א פֿעלד אָן קויפֿן א הויז אָן זאָל ניט פֿאַרקויפֿן א הויז אָן קויפֿן מטלטלין אָדער האַנדלען מיטן גאַנצן פֿון זײַן הויז". [14] דאָס, מיינט באַראַן, האָט דער רמבם געשריבן אונטער דעם אײַנדרוק פֿון טויט פֿון זײַן ברודער דוד, וועלכער איז דערטרונקען געוואָרן בעת א געשעפֿט־נסיעה; דאָס זאָל האָבן געווירקט אויפֿן רמבם, אז ער איז געוואָרן א קעגנער פֿון ריזיקאַלישע געשעפֿטן. [15] מען קאָן אָבער מיט באַראַנען ניט מסכּים זײַן. „לא ימכור שדה ויקנה בית" קומט פֿון דעם זעלביקן מקור, פֿון וואָנען דער רמבם האָט גענומען דעם אָנהייב פֿון הלכה יב: „א מענטש טאָר ניט מפֿקיר זײַן אָדער אַוועקשענקען פֿאַר חיליקע צוועקן זײַן גאַנצן פֿאַרמעגן". [16] דער רמבם האָט עס גענומען פֿון ספֿרא צו ויקרא כה, 25; ער האָט עס נאָר פֿאַראַ־פֿראַזירט און צוגעגעבן באַגרינדונגען און אַנדערע הוספֿות. אַפֿילו דער סוף פֿון הלכה יב: „דער מענטש זאָל שטרעבן מצליח צו זײַן איז זײַנע געשעפֿטן אָן זאָל אויסבליבן דאָס וואָס פֿאַרגייט אויף דאָס וואָס באַשטייט" [17] איז מער־ניט ווי אַן אינטערפּרעטאַציע צו רבי אלעזר בן עזריהם ווערטער אין ספֿרא: „א מענטש איז מחויב צו היטן זײַן פֿאַרמעגן". [18]

גראָד איז דער „משנה תורה" ווינציקער מסוגל צו ווײַזן אונדז דעם רמבמס עקאָנאָמישע בליקן איידער אַנדערע ווערק זײַנע, סײַדן מען זאָל זיך באַגרענעצן מיט דעם קליינעם שטח וואָס איז געבליבן פֿרײַ דעם רמבם בעתן פּסקענען פֿראַגעס וועלכע זײַנען אין תּלמוד ניט געפּסקנט געוואָרן אָדער מיט די פֿערזענלעכע באַמערקונגען פֿון רמבם אין משנה תורה.

פֿאַראַן איז דעם באַנד נאָך צוויי גרעסערע אַרבעטן. ד"ר לעא שטרויס, א מחבר פֿון עטלעכע ווערק וועגן יידישער פֿילאָסאָפֿיע איז דײַטש, אַנאַליזירט דעם ליטעראַרישן באַראָקטער פֿון „מורה נבוכים" (זז' 37—91) און ד"ר מאָקס מייערהאָף, א באַווּסטער אַראַביסט און קענער פֿון דער געשיכטע פֿון דער אַראַבישער מעדיצין, שרײַבט (זז' 265—299) וועגן דעם רמבמס מעדיצי־נישן שאַפֿן. פֿאַראַן אויך א גוטער זוכצעטל וואָס קומט שטאַרק צו נוץ דעם לייענער.

דער באַנד איז א וויכטיקער צושטײַער צו דער רמבם־קענטעניש.

ד"ר יהודה ראָזענטאָל

---

[14] ולא ימכור שדה ויקנה בית ולא בית ויקנה מטלטלין או יעשה סחורה בדמי ביתו.

[15] *Essays*, p. 165.

[16] ואסור לו לאדם להפקיר או להקדיש כל נכסיו.

[17] ישים מגמתו להצליח ולהחליף הכלה בקיים.

[18] שיהיה האדם חייב להיות חס על נכסיו. — פ"גל ערכין כח, ע"א.

אוקראַינער, פּאָליאַקן און יידן

С. Я. Боровой. "Национально-освободительная война украинского народа против польского владычества и еврейское население Украины". *Исторические Записки*, 9, 1940, стр. 81—124.

די דאָזיקע ארבעט, אינפֿארמירט דער מחבר, איז א „פֿארקירצטער נוסח" פֿון א גרעסערער מאָנאָגראַפֿיע וועגן דער געשיכטע פֿון יידן אין אוקראַינע אין 17טן און 18טן י"ה.

אין דעם ערשטן קאַפּיטל ווערט אָנאָליזירט די ליטעראַטור פֿון דער פֿראַגע אין די יידישע [העברעישע] כראָניקעס, ווי א מקור פֿאַר דער געשיכטע פֿון אוקראַינע אין 17טן י"ה. מיט רעכט ווייזט דער מחבר אָן אויף דעם אָפּאָלאָגעטישן כאַראַקטער פֿון דער ליטעראַטור וועגן יידן אין אוקראַינע און אויף דעם, אַז די היסטאָריקערס האָבן זיך ווינציק אָפּגעגעבן מיט דער סאָציאָלער גלידערונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין אוקראַינע אין יענער צייט.

אויך איז ריכטיק, אַז ביז איצט האָט מען נאָך ניט אָנאָליזירט קריטיש דעם היסטאָרישן ווערט פֿון די יידישע כראָניקעס פֿון יענער צייט און אַז עס איז אָפֿילו ניטא קיין בפֿרטיותדיקע ביבליאָגראַפֿיע פֿון דער דאָזיקער ליטעראַטור.

אין צווייטן קאַפּיטל אָנאָליזירט דער מחבר די סאָציאָלע סטרוקטור פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין אוקראַינע אין דער ערשטער העלפֿט 17טן י"ה. ליידער איז דאָס דאָזיקע קאַפּיטל געשריבן אויפֿן סמך פֿון אָזעלכע מאָגערע מקורים, אַז בעצם האָבן מיר דאָ ניט קיין אָנאָליז, נאָר דעם מחברס אָפּרוּפֿירטישע מיינונגען וואָס ווערן דאָ און דאָרטן אילוסטרירט מיט צופֿעליקע מקורים. די פּוילישע און די אוקראַינישע ליטעראַטור קען דער מחבר בכלל ניט; די העברעישע אויף אַזוי פֿיל, אויף וויפֿל זי ווערט ציטירט אין גורלאַנדס אויסגאַבע „לקורות הגזרות על ישראל".

געווייסע קאַרעקטיוון וואָס באַראַוואי פֿירט ארײַן — ווי למשל אַז די יידישע ראָלע אין דער מילִיטעריישער פֿראָפֿעסיע פֿון יענער צייט איז ניט געווען אַזוי גרויס ווי טייל היסטאָריקערס האָבן געמיינט — זײַנען שוין פֿרײַער געמאַכט געוואָרן. דאָס שטימט אין גאַנצן מיט די אויספֿירן פֿון דעם רעצענזענט וואָס איז אין זײַן ארבעט וועגן גזרות ת"ח (ווילנע 1938) געקומען צו די זעלביקע רעזולטאַטן. אַגב באַמערקט דער מחבר (ז' 122), אַז דאָס דאָזיקע בוך האָט ער ניט געקענט באַקומען אין ראָטן־פֿאַרבאַנד.

אין דריטן קאַפּיטל שרײַבט באַראַוואי וועגן דער אָרגאַניזאַציע פֿון יידנטום אין דער פּוילישער מלוכה; געטאָן איז דאָס אויסשליסלעך אויפֿן סמך פֿון פּינקס פֿון ליטווישן וועד און עטלעכע קלענערע מאָנאָגראַפֿיעס. דער מחבר נעמט א נעגאַטיווע שטעלונג צום „יידישן פֿאַרלאָמענט" אין פּוילן און האַלט, אַז די אַליין־פֿאַרוואַלטונג האָט „פֿאַרשטאַרקט די איזאָלאַציע פֿון די יידישע מאַסן פֿון דער אָרומיקער באַפֿעלקערונג און האָט אין א גרויסער מאָס דעטערמינירט דעם פֿאָרנעם פֿון דער קאַטאַסטראָפֿע וואָס איז געפֿאַלן אויף די מאַסן

פֿון דער יִידישער באַפֿעלקערונג, וואָס זיי זײַנען געווען אומשולדיק אין דער אַכזריותדיקער עקספּלואַטאַציע פֿון די „כלאָפּעס" מצד די פּאַנעס־פּאָליאַקן און די יִזדן־אַרענדאַרן פֿון שטעט און גיטער" (ז׳ 98).

אַז די יִידישע פּאָלקסמאַסע איז ניט געווען שולדיק אין דער עקספּלואַטאַציע, דאָס דאַרף מען ניט באַווײַזן; נאָר אַז די קאַטאַסטראָפֿע האָט געהאַט דעם כאַראַקטער און ניט קיין אַנדערן, דאָס נעמט זיך גאָר פֿון אַנדערע סיבות. איך האָב זיך אויף דעם אָפּגעשטעלט באַריכות אין מײַן בוך וועגן גזרות ת״ח, אַזוי אַז איך דאַרף דאָ ניט אַרײַנגיין אין פּרטים.

אין פֿערטן קאַפּיטל באַשרײַבט דער מחבר די „פֿאַרהנחות פֿון דער מלחמה און אירע יִידישע מאַמענטן לויט פּויליש און אוקראַיִנישע כראָניקעס" (ז׳ 98—103). די מקורים וואָס ער באַנוצט זײַנען אַלטע און גוט באַקאַנט יעדן היסטאָריקער, חוץ דעם מחבר גופֿא, וואָס ער קען זיי ניט דירעקט, נאָר ער ציטירט זיי דער עיקר דורך דער פֿאַרמיטלונג פֿון קאַסטאַמאַראָווס און... סטאָלינען (ז׳ 100). מיט אַזא אַפּאַראַט קען מען קיין פֿאַרשונגען בכלל ניט מאַכן. אַפֿילו די קלאַסישע ווערק פֿון 17טן יאָרהונדערט, ווי קאַכאָווסקי און גראָדסקי, ווערן ניט אויסגענוצט דירעקט, נאָר פֿון די אַלט געבאַקענע ציטאַטן, וואָס יעדערער ברענגט זיי אַדער פֿון רוסישע אַדער פֿון פּויליש מאַנאָגראַפֿיעס.

ווי ווינציק דער מחבר איז באַקאַנט מיט דער ליטעראַטור פֿון דעם ענין קען צום בעסטן אילוסטרירט ווערן מיט אַזא פּרט. אין 1648 איז אין לובלין ארויס א בראשור Fawor niebieski (הערנאָך גייט נאָך א לאַנגער, משונהדיקער המשך פֿון טיטל), געשריבן פֿון א קאַטוילישן גלח. דער אינהאַלט פֿון דער דאָזיקער בראשור ווערט געבראַכט אין מײַן אַרבעט וועגן גזרות ת״ח (זז׳ 48-49.) דאָרטן גיב איך אָן, אַז דער פֿולער לאַנגער טיטל וועט געבראַכט פֿון לאָפּאַטשינסקין (*Przegląd Historyczny*, 1909). בײַאָוואי שרײַבט נאָך קאַסטאַמאָווס (וואָס האָט פֿון דעם טיטל פֿון דער בראשור געמאַכט איר... מחבר) בזה הלשון:

„נאָר אין אַנהייב פֿון אויפֿשטאַנד האָט דער גלח פֿאַוואָר נעבעלסקי ארויסגעגעבן אין לובלין א בראשור, אין וועלכער ער רופֿט אָן די יִזדן־אַרענדאַרן ווי די הויפּט־שולדיקע אין כמעלניצקים אַרויסטריט".

אָזעלכע אינפֿאָרמאַציעס זײַנען אין דער אַרבעט דאָ לרוב. בײַאָוואי חזרט איבער די באַנאַליטעטן פֿון די זעלביקע „בורזשואָזע" היסטאָריקערס, וואָס ער שטראָפֿט זיי פֿאָר זייער „נאַציאָנאַליזם" און „סימפּליפֿיקאַציע". ער שרײַבט למשל, אַז די „רעליגיעזע צוגעהעריקייט איז אין די דעמאָלטיקע קאָנקרעטע היסטאָרישע תנאים צונויפֿגעפֿאַלן מיט דער נאַציאָנאַלער" (ז׳ 101). אַז דאָס איז ניט ריכטיק, האָב איך באַוויזן אין מײַן אַרבעט; און נאָך פֿאָר מיר האָבן דאָס געשריבן אַנדערע פֿאָרשערס, דווקא פּויליש און אוקראַיִנישע, הייסט עס מער פֿאַראינטערעסירטע אין „סימפּליפֿיצירן" די געשעענישן.

אין דעם פֿינפֿטן קאַפּיטל ווערן אַרומגערעדט די זעלביקע פֿראַגעס וואָס אין

פֿערטן קאַפּיטל, אַבער לויט העברעוישע מקורים, ד״ה לויט „יון מצולה״ און די עטלעכע קלענערע כראָניקעס וואָס גורלאַנד ברענגט.

אַראָפּנעמענדיק די פּאָלעמישע דיגרעסיעס וואָס שטאַמען פֿונעם genius loci, מוז מען קאָנסטאַטירן, אַז גראָד אין דעם קאַפּיטל האָט דער מחבר אַרויסגעוויזן אַ סך קריטישן חוש. ער קומט צום ריכטיקן אויספֿיר, אַז האָאוער איז זייער טענדענציעז, און אַז זינען רייד זינען אַ ווידערקול פֿון דער פּראָמאָנאַטישער אַריענטאַציע.

די ווייטערדיקע צוויי קאַפּיטלען זינען ניט מער ווי אַ גלאַטיקע איבערדערציילונג פֿון דעם וואָס די העברעוישע כראָניקערס דערציילן. די דאָזיקע דערציילונגען ווערן קאָנפֿראָנטירט מיט עטלעכע מאָגערע אוקראַינישע כראָניקעס, צווישן זיי אַפֿילו מיט וועליטשקאָ, וואָס ער איז פֿאַרבראָכירט געווארן אַפֿילו פֿון אוקראַינישע היסטאָריקערס. עס איז אינטערעסאַנט, אַז די גרויסע זאַמלונג מקורים אין דרײַ בענד: Жерела до історії України-Руси (לעמבערג 1898—1913) ווערט אַפֿילו ניט דערמאָנט.

צום סוף פֿון דער אַרבעט ווערט געגעבן אַ ביבליאָגראַפֿישע רשימה פֿון יידישע מקורים, פֿאַר דער אַנטיפּוילישער מלחמה אין אוקראַינע אין 17טן י״ה״. די ביבליאָגראַפֿיע איז זייער אַ פֿעלערדיקע (האָאוערס יידישע איבערזעצונגען זינען ניט ריכטיק אָנגעגעבן). באָראָוואָי דערמאָנט די פּוילישע איבערזעצונג פֿון „יון מצולה״ פֿון אַבֿרהם שטערן און שרײַבט, אַז זי איז אין גאָנצן פֿאַרגעסן געווארן. דאָס איז ניט ריכטיק. דער רעצענזענט האָט זי דערמאָנט נאָך 1913. נאָך פֿרײַער ברענגט זי וויסלאָצקי אין זײַן ביבליאָגראַפֿיע פֿון דער ליטעראַטור וועגן אוקראַינע. אויך בײַ מאַלישעווסקין אין זײַן ביבליאָגראַפֿיע פֿון פּוילישע מעמוארן און רײַזעס (*Bibljografja pamiętników polskich.* Warszawa 1928) ווערט זי דערמאָנט אויף ז׳ 354.

די „טעמפּעראָטור״ פֿון באָראָוואָים ארבעט איז אַ רוסיש־פּאָטריאָטישע און שטאַרק אַנטיפּוילישע; פֿון דעם איז צו זען, אַז זי איז געשריבן אין דער צײַט פֿון דײַטש־רוסישן אָפּמאַך, וועו די גאַנצע סאָוועטישע היסטאָריאָגראַפֿיע האָט באַנײַט די טראַדיציעס פֿון אילאָווײַסקים חדר. די מאַרקסיסטישע פּראָזאַאָגיע, מיט וועלכער דער מחבר אָפּערירט, קען דאָס ניט פֿאַרדעקן.

ד״ר יעקב שאצקי

יידן אונטער אַ פּוילישער פּריצטע פֿון 18טן י״ה

Janina Bergerówna. *Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach. (Działalność gospodarcza i społeczna Anny z Sapiehów Jabłonowskiej).* Lwów 1936. 440 pp.

הגם די דאָזיקע מאָנאָגראַפֿיע איז אַרויס מיט זיבן יאָר צוריק, איז זי אַבער פֿון אַזא וויכטיקייט פֿאַר דער געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן, אַז עס איז בעסער זי צו רעפֿערירן שפּעטער, אײדער בכלל ניט, בפֿרט נאָך אַז דאָס בוך

איז קיין אַמעריקע כּמעט ווי ניט דערגאַנגען און איז אין דער פּוילישער ליטעראַטור פֿון דעם ערבֿ־מלחמה־פּעריאָד נאָך ניט רעצענזירט געוואָרן.

די פֿירשטין אַנא יאָבלאָנאָווסקע (1728—1800) איז געווען זייער אַן אינטערעסאַנטע פֿרוי. זײַנעדיק אַ באַזיצערין פֿון אַ רײַ שטעט און קאַמפּאַניע דערפֿער (klucze) — האָט זי געפֿירט אַ בעל־הבתּישקייט און האָט אירע געדאַנקען שריפֿטלעך פֿאָרמולירט אין אַ רײַ ווערק אויף פּויליש און דײַטש. שוין דער פֿאַקט וואָס אַ פֿרוי האָט זיך אינטערעסירט טעאָרעטיש מיט דער פּראַבלעם פֿון לאַנדווירטשאַפֿטלעכער אָרגאַניזאַציע, געשריבן ביכער וועגן גערטנערײַ און גוט־פֿאַרוואַלטונג און אַליין געפֿירט אירע פֿילצאַליקע גיטער ניט־אימפּראָוויזירטערהייט, נאָר לויט אַ דעטאַליזירטער סכמע (אירע ווערק זײַנען געדרוקט אין 8 בענד און פֿאַרנעמען אַ פּאָר טויזנט זײַטלעך) מאַכט די באַקאַנטשאַפֿט מיט איר טעטיקייט פֿאַר וויכטיק, בפֿרט אַז אין אירע שטעט האָבן זיך געפֿונען יזדן.

די מאַנאָגראַפֿיע פֿון יאַנינאַ בערגער גיט אַ בליק אין דער וועלט פֿון אַ יידישער קהילה אין אַ פּריוואָטער שטאָט אין פּוילן, וועגן וועלכער מיר האָבן ביז איצט געהאַט אַ סך צעוואַרפֿענע מאַטעריאַלן, אָבער ניט קיין פֿולקומיקע פֿאָרשונג. אין דער ארבעט ווערט באַשריבן די בעל־הבתּישקייט פֿון דער פֿירשטין יאָבלאָנאָווסקע דער עיקר אין די צוויי שטעטלעך: סעמיאָטיטש און קאַצק, הגם עס ווערן אויך דערמאָנט די וואָלינער גיטער און שטעט פֿון דער פֿירשטין, ווי אָסטרע, בערעזדאָווע, קראַסניסטאַוו און פּרוסקענייעוו.

אין די תקנות וואָס די פֿירשטין האָט אויסגעארבעט פֿאַר אירע קאַצקער גיטער איז פֿאַראַן אַ ספּעציעלע תקנה וועגן דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג. לויט דער דאָזיקער תקנה דאַרפֿן די וואָלן אין דער קהילה פֿאַרקומען איין מאָל אַ יאָר חול־המועד פּסח. דער שמש דאַרף וועגן דעם מודיע זײַן אין שול דרײַ טעג פֿאַר פּסח. עס איז פֿאַרבאָטן צו האַלטן צוויי אָמטן און אויך אויסצוקלײַבן קרובֿים. די פֿינאַנצן פֿון די קהילות זײַנען פֿאַרטיילט אין דרײַ גרופּעס: קהילה־פֿאָנדז, אַ פֿאָנד אויף מלוכה־שטײַערן און אַ פֿאָנד אויף די שטײַערן פֿאַר דער פֿירשטין. פֿון די יידישע שטײַערן זײַנען די וויכטיקסטע געווען: פֿלייש־קאַרבקע, סוחרישע קאַרבקע (krubka kupiecka), בעל־מלאָכה־אָפּצאָל, ראָש־השנה־שטײַער, אתרוגים־אָפּצאָל; וויַיטער די הכנסה פֿון דער קהילה־וואָג (געצאָלט לויט די קבלות), שחיטה־געלט פֿון עופֿות און געצאָלט פֿאַר די שטעט אין שול. די הייך פֿון די שטײַערן ווערט באַשטימט יעדער יאָר דורך די פֿרנסים פֿון די קהילות צוזאַמען מיט אַלע מיטגלידער. אַ ספּעציעלער רואה־חשבון (rachmistrz) קאָנטראָלירט די חשבונות און שיקט זיי איבער דעם פֿאָר־וואָלטער פֿון די פֿירשטלעכע גיטער אויף באַשטעטיקונג. אָפּט מאָל זײַנען אָבער די דאָזיקע הכנסות געווען ארענדירט פֿון יחידים, און זיי האָבן געקענט אויספֿועלן העכערע שטײַערן איידער מען האָט געצאָלט בדרך־כלל.

די פֿאָנדן האָבן זיך געפֿונען אין רשות פֿון צוויי נאמנים. די קהילה־קאַסע איז געווען דעפּאָנירט אין הויף. דרײַ מענטשן האָבן געהאַט שליסלען צו דער

דאָזיקער קאָסע: דער קהילה־קאָסיר, דער פֿינאַנץ־באַאַמטער און דער לאַנד־ווּאיט.

די פֿירשטין פֿלעגט דורכקאָנטראָלירן אַלע חשבונות פֿון די קהילות און האָט געקענט וועטאָירן יעדע הוצאה וואָס זי האָט געהאַלטן פֿאַר איבעריק. אַזוי למשל האָט זי באַשולדיקט די קהילה־לײַט פֿון אָסטרע אין פֿאַרתּכלעווען 1,200 פּוילישע גילדן: זיי האָבן אויסגעגעבן צו פֿיל געלט אויף אײַנקויפֿן מעד פֿאַר בריתן און חתונות, ווי אויך אויף נסיעות. די הוצאות אויף בריתן און חתונות זײַנען פֿאַרשטייט זיך געווען פֿאַר אַרעמע יידן. לויט די תּקנות פֿון די קהילות איז געווען באַשטימט אַ געוויסע סומע אויף דעם דאָזיקן צוועק. וואָס ס'איז שייך די רײַזע־הוצאות, האָט די פֿירשטין געהאַלטן, אַז טייל נסיעות זײַנען געווען אין פֿריוואַטע אינטערעסן פֿון די קהילה־לײַט „וואָס האָבן די הוצאות געדעקט פֿון דער קהילה־קאָסע". פֿדי אײַנצושטעלן אַ פֿעסטן סדר, האָט די פֿירשטין באַשטימט פֿאַר דער אָסטרער קהילה 18 גילדן אַ חודש אויף הוצאות פֿאַר בריתן און חתונות פֿון „אַרעמעלײַט און דרשנים". אין די צוויי אַנדערע וואַלינער קהילות (בערעזדאָווע און קראָסניסטאָוו) האָט זי באַשטימט דערויף נאָר 4 גילדן אַ חודש.

איין מאָל אַ יאָר (דעם 24סטן יוני — אין טאָג פֿון הייליקן יאָן) פֿלעגן די קהילות צושטעלן דער פֿירשטין די חשבונות פֿאַרן יאָר. דער עודף פֿון בור־דזשעט איז געגאַנגען אויף צו צאָלן די קהילה־חובֿות. די דאָזיקע חובֿות זײַנען געווען אַזוי גרויס, אַז די פֿירשטין האָט געמוזט פֿאַרוואָרן די קהילות צו לײַען געלט פֿון פּריצים. אַזוי למשל איז די אָסטרער קהילה געווען שולדיק קנאַפּע 3,000 גילדן דעם טשערניגאָווער טשעשניק, וואָס האָט דאָס געלט געלײַען אין 1730. אין 1776 האָט אַ פּוילישער פּריץ אינטערוועניրט, אַז מען זאָל אים אומקערן אַ סומע פֿון 1,500 גילדן, וואָס די קלייַנע קהילה אין קוניעווע האָט בײַ אים געהאַט געלײַען.

צו די שטײַערן וואָס יידן האָבן געצאָלט צו גלײַך מיט אַלע אַנדערע יידן פֿון לאַנד זײַנען צוגעקומען די ספּעציעלע שטײַערן וואָס זיי האָבן געמוזט צאָלן ווי די „אונטערטאַנער" פֿון דער פֿירשטין. די צאָל פֿון די דאָזיקע שטײַערן איז געווען זייער גרויס, און זיי האָבן זיך ניט באַגרענעצט נאָר מיט געלט, ס'זײַנען אויך געווען אַפּצאָלן אין „נאַטור". עס איז אַ שטייגער געווען אַ חוב צוצושטעלן האַלץ פֿאַרן באַלבירער און פֿאַר דער הייבאַם. אַלע יאָר האָט אַ קהילה געמוזט צושטעלן צוויי פֿורן אויף צו פֿירן אויף אַ שטח פֿון 10 מײַל אַדער דאָס מיליטער, אַדער די באַדינערס פֿון דער פֿירשטין. פֿון דעם האָט מען געקענט זיך באַפֿרײַען דורך צאָלן אַ שטײַער פֿון 2 גראָשן פֿון אַ יידן. יעדער יידישער בעל־הבית האָט געמוזט אַפּגעבן פֿאַרן עפֿנטלעכן מאַגאַזין 8 טאַפּ (גאַרנעץ) קאָרן. פֿון פֿיש האָט די קהילה געצאָלט 3 גילדן אַ וואָג פֿאַרן שלאָם (ד"ה פֿאַר דער פֿירשטין). דאָס זעלביקע איז געווען פֿון פֿלייש. יעדער יום־טובֿ פֿלעגט די קהילה צושטעלן דעם חויף מתּנות, וואָס די פֿירשטין האָט דאָס באַשטימט אין אַ סומע פֿון 100 גילדן.

יידן האָבן געמעגט האָבן זייערע אייגענע געריכטן. יעדער פּסק־דין האָט געמוזט באַקומען די הסכמה פֿון דער פֿירשטין. אָ פֿראָצעס צווישן אָ יידן און אָ קריסט איז פֿאַרגעקומען אין אַלגעמיינעם געריכט. יידן האָבן תּמיד געהאַט אין דעם דאָזיקן געריכט זייערן אָ פֿאַרשטייער. די געלטשטראָפֿן, וואָס דער דאָזיקער געריכט פֿלעגט צופּסקענען, זענען געווען באַשטימט אויף קהלשע צוועקן, ווי למשל אויף פֿאַרריכטן די שול אאז"ו.

די ווירטשאַפֿטלעכע טעטיקייט פֿון יידן איז די שטעט פֿון דער פֿירשטין איז באַשטאַנען אין האַנדל און מלאכה. אַרומגיין איבער די דערפֿער און אינקויפֿן פֿון די פּויערים האָבן יידן ניט געטאָרט, ווײל דער הויף פֿלעגט אינקויפֿן אַלצדינג וואָס מען האָט אים געבראַכט און פֿלעגט דאָס פֿאַרקויפֿן צו יעדערן. נאָר עופֿות און גרינסן האָבן קהילות געקענט אינקויפֿן, און דאָס אויסשליסלעך אין די פֿאַלוואַרקן פֿון די גיטער. די קליינע וואַלינער קהילות זענען געווען געצווונגען צו נעמען אָ געוויסן סכום פֿון עופֿות און גרינסן פֿון די פֿאַלוואַרקן און באַצאָלן פֿון דער קהילה־קאַסע.

הײַזער און געשעפֿטן האָבן ניט געטאָרט פֿאַרקויפֿט ווערן אָן דער הסכמה פֿון הויף. אָ יד האָט ניט געטאָרט פֿאַרלאָזן זײַן ווויִנאָרט אָן אָ ספּעציעלער דערלויבעניש. אָזוי למשל געפֿינען מיר אָן אינטערעסאַנטן באַריכט פֿון סעמיאָטיטש, דאָטירט פֿון 20טן יוני 1776. דרײַ סעמיאָטישער יידן זענען אַוועק צוליב מיסחר קיין ווַארשע, ווו זיי האָבן אונטערגעשריבן קאָנטראָקטן אויף אַרענדעס. שפּעטער האָבן זיי געשיקט נאָך זייערע ווײַבער און קינדער וואָס זענען געווען געבליבן אין סעמיאָטיטש. דער פּוילישער פֿאַרוואַלטער פֿרעגט זיך אָן בײַ דער פֿירשטין, צי ער דאַרף די משפּחות אַרויסלאָזן פֿון שטאָט. די פֿירשטין האָט באַשטימט, אָ יעדער איינער וואָס ווײל פֿאַרלאָזן די שטאָט דאַרף אָפּגעבן אײַן זעקסטל פֿון זײַן פֿאַרמעגן. אויב ער וועט זיך אין משך פֿון דרײַ יאָר אומקערן, באַקומט ער די דאָזיקע סומע צוריק אויסגעצאָלט. „אָ סך יידן, שרײַבט די פֿירשטין, וואָס ווויִנען אין שטאָט און פֿירן מיסחר, זענען רײַך געוואָרן בעת זייער ווויִנען דאָ; זיי פֿאַרלאָזן די שטאָט, טראָגן זיך איבער אין אַנדערע שטעט צום שאָדן פֿון דער היגער שטאָט און פֿון זייערע אַמאָליקע מיטבירגערס".

אין אַרענדעס זענען יידן אויך געווען באַגרענעצט. זיי האָבן געהאַט דאָס רעכט צו ברענען בראַנפֿן נאָר אויף הורטפֿאַרקויף און דערצו נאָך מחוץ די גיטער פֿון דער פֿירשטין, וואָס זי האָט אַליין געפֿירט גרויסע גוראַלניעס פֿאַר דער קאַנסומפּציע פֿון אירע אייגענע „אונטערטאַנער". מילן האָבן יידן אַרענדירט.

וואָס איז שייך מיסחר, האָבן זיי געמעגט האַנדלען מיט תּבֿואה, אָבער נאָר מיט דער שליאַכטע.

יידישע בעלי־מלאָכות האָבן געהאַט צוויי צעכן: אָ קצבֿים־צעך און אָ צעך פֿון קירזשנערס און שנײַדערס. די קריסטלעכע צעכן זענען געווען: בעקערס, קירזשנערס, טעפּערס, פֿישערס, שוסטערס, גאַרבערס, קצבֿים און שמידן. דאָס

מיינט ניט, אַז קיין יידישע בעלי־מלאכות חוץ אַרגאַניזירטע אין די צעכן זענען בכלל ניט געווען. זייער צאָל איז אַבער געווען צו קליין אויף צו האָבן אַז אייגענע ארגאַניזאַציע. ס'וועלן למשל דערמאָנט יזדן קעסל־מאכערס (ז' 139) און אַפֿילו גאַרבערס. שפּעטער האָט די פּירשטין די צעכן אין גאַנצן אָפּגעשאַפֿט, וועל זיי האָבן געשלעפּט צו פֿיל אָפּצאָלן פֿון זייערע מיטגלידער און פֿאַרוועלט זיי צו פֿאַרריכטן אַלטע שיך און איבערניצעווען אַלטע בגדים; דאָס איז דער „דעמאָקראַטישער" פּירשטין ניט געפֿעלן געווארן.

די בעלי־מלאכות האָבן געהאט אייגענע פֿאַרטרעטערס אין די פֿאַרוואַלטונגען פֿון די שטעט; איינער פֿון קריסטן און איינער פֿון יזדן. די יידישע צעכן האָבן געצאָלט דער פּירשטין א יערלעכן שטייער: די קירזשנערס און שנייַדערס אין אָסטרע 20 גילדן א יאָר, די קצבֿים גאַנצע 80, וואָס דאָס מיינט, אַז זיי זענען געווען רייכער.

די אַנגעשטעלטע פֿון דער חברה־קדישא האָבן אויך געהאָט א צעד; ער האָט געהייסן cech bratczyków. לויט די תקנות פֿון די „בראַטשיקעס" אין די וואַלינער קהילות אין די שטעט בערעזדאָווע און קראַסניסטאָוו האָט מען ניט געטאָרט קיינעם צולאָזן צו דער חברה סיזדן ער האָט אַנגענצאָלט צוויי גילדן פֿאַרויס. דאָס ערשטע יאָר ווערט אַזא קאַנדידאָט פֿאַרעכנט ווי „א קלענער ברודערל" (mniejszy bratczyk). געלט פֿון לוויות האָט מען געהאלטן אין א באַונדערער קאַסע, וואָס זי האָט זיך געפֿונען בײַם רב. דאָס געלט האָט געקענט אויסגענוצט ווערן אויף פֿאַרריכטן די שול אָן דעם שפּיטאָל, אויף אַרעמע־לײַט און אויף זילבערנע חפּצים פֿאַר דער שול.

די קהילות האָבן געדאַרפֿט אויסטיילן ספּעציעלע גבאים אויף צו היטן די ערלעכקייט פֿון וואָג. אויף די וואָגן האָט די פּירשטין געהייסן אַנשרײַבן אויף יידיש דעם סכום פֿון דער וואָג, פּדי, ווי זי שרײַבט, יעדער יוד זאָל זיך איבער־צײַגן, אַז מען נאַרט אים ניט אָפּ.

אַן אינטערעסאַנטע פֿליכט פֿון דער באַפֿעלקערונג איז געווען די נאַכטוואַך; אין דעם האָבן אַנטיילגענומען יזדן צוזאַמען מיט קריסטן.

די דאָקומענטן פֿון דער יידישער קהילה האָבן זיך געפֿונען אין שטאָטישן אַרכיוו, אין א באַזונדער אַלמער. ממונה אויפֿן אַרכיוו איז געווען דער שמש (szkolnik). ער האָט געהאָט איין שליסל צום אַרכיוו; א צווייטן שליסל האָט געהאָט דער שטאָטשרײַבער, וועמעס אויפֿגאַבע ס'איז אויך געווען אַכטונג צו געבן, אַז דער שמש זאָל געווינסדיק פֿירן דעם אַרכיוו.

די פֿרטימדיקע טאַבעלעס פֿון הכנסות און הוצאות (אין די הוספֿות צום בוך) וואַרפֿן א שײַן אויף די בודזשעטן פֿון די יידישע קהילות אין פּוילן סוף 18טן יאַרהונדערט און זענען פֿון גרויס וויכטיקייט פֿאַר דער עקאָנאָמישער געשיכטע פֿון יזדן אין פּוילן. די מאַטעריאַלן פֿון דער קאַצקער בעל־הבתישקייט האָט מיט א יאָר פֿופּציק צוריק געהאָט אויסגענוצט א פּוילישער היסטאָריקער אין א דרײַ־טשער אַרבעט, געדרוקט אין קראָקע 1895, וואָס איז אין גאַנצן פֿאַרזאָגן געווארן מצד אונדזערע בודזשעט־היסטאָריקערס. דאָס איז:

Adolf Bocheński. *Beitrag zur Geschichte der gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisse in Polen, auf Grund archivalischer Quellen der Herrschaft Kock.*

פֿון באַבענסקים אַרבעט איז צו זען, אַז די קאַצקער פּריצטע פֿלעגט לייַען געלט פֿון דער קהילה (אין 1793: 1,145 גילדן); עס איז אַגב ניטאָ קיין שום באַווייַז, אַז זי האָט עס צוריקגעצאָלט.

אין אַלגעמיין דאַרף מען פֿעסטשטעלן, אַז די אַרבעט פֿון יאַנינאַ בערגער איז פֿון גרויס וויכטיקייט אויף צו פֿאַרשטיין די עקאָנאָמיק פֿון פּוילישע פּריוואָטע שטעט אין 18טן י"ה און די ראָלע פֿון יידן אין זיי. דאָס איז די אייניקע מאָנאָגראַפֿיע פֿון דעם מין, הגם ידיעות וועגן פּריוואָטע שטעט זענען צעוואָרפֿן אין א סך ערטער. דער מאַטעריאַל קען אויסגענוצט ווערן בעם פֿאָרגלייכן דעם מעמד פֿון יידן אין די מלוכישע שטעט אין אַמאָליקן פּוילן מיט זייער מעמד אין די פּריוואָטע שטעט. זינט באַבענסקי האָט געשריבן זענען מאָנאָגראַפֿיע, אין וועלכער ער האָט זיך אַגב מיט יידן צו פֿיל ניט אינטערעסירט, איז דער אַרכיוו פֿון קאַצק און סעמיאָטיטש תרוב געוואָרן (אין דער ערשטער וועלט־מלחמה). דאָס וואָס ס'איז געבליבן האָט די מחברטע אויסגענוצט און אונדז געגעבן א סאַלידע ארבעט. זי האָט אויסגענוצט די גאַנצע ליטעראַטור וועגן דעם ענין. צווייַ וויכטיקע מקורים האָט זי אָבער פֿאַרזען. דאָס איז אַוואַרבוכם אַרטיקל אין „יעווריסקאַיא סטאַרינא" IV (1911) זז' 563—567:
Семятическая синагога и преданія о ней

און דאָס בוך:
Гребенщиковъ. *Историческій очеркъ Семятической церкви.* 1877.

ד"ר יעקבֿ שאַצקי

מעדיצינישע און דעמאָגראַפֿישע פּראָבלעמען

Harms, Ernest. "The Nervous Jew", *Diseases of the Nervous System,* 3 (1942), pp. 47—52.

דער שרייַבער באַהאַנדלט די אַלט־אַלטע פֿראָגע פֿון ווייַט פֿאַרשפּרייטער נערוועזישקייט בייַ יידן. נאָך דעם ווי ער ווייזט אָן, אַז די טעאָריע איז אַנטוויקלט געוואָרן אין „יענעם עלדאָראַדאָ פֿון אַנטיסעמיטיזם, אין 18טן יאָרהונדערט, לאַנג פֿאַר דעם אויפֿשטייג פֿון היטלערן", זאָגט דער מחבר: „ס'איז ניט געניג זיך אָפּצוטרייסלען פֿון אזא מין באַגריף. מיר מוזן צוטרעטן צו דער פּראָבלעם ערנצט און אויף א ווייסנשאַפֿטלעכן אופֿן אזוי, אַז פֿיל פֿון די טיף אייַנגעוואָרצלטע שׂינאות זאָלן פֿאַרטיליקט ווערן צוזאַמען מיט זייער קאַלעקטיוון הינטערגרונט. צוליב דעם מוז מען קוקן דורך די בריל פֿון אייַנעם וואָס איז באַהאָוונט אין פּסיכיאַטריע".

דער שרייַבער זאָגט, אַז ווען מען קוקט זיך צו צו דער סטאַטיסטיק וועגן דער פֿאַרשפּרייטקייט פֿון פּסיכישע קראַנקייטן בייַ יידן, שטעלט זיך אַרויס, אַז

„דער פּראָצענט פֿון אַזעלכע יִדישע חולאים איז אויסערגעווײנטלעך קליין". ער פֿאַרגינט זיך אָפּילו צו זאָגן, אַז „פֿונקט דער היפּוך איז אמת, וועל יִדן ווי א ראָסן־גרופּע מאַכן אויס לפּי־ערך א קליינעם גראַדאַטיק קראַנקן פּראָקטאָר". לײדער גיט דער אויטאָר ניט אָן קיין אײגענע סטאַטיסטיק אוֹן וועגן אויך ניט אַן דעם מקור, אויף וועלכן ער באַגרינדעט אַזעלכע טעזיסן.

ער גיט אַן א שפּאָגל נגיע טעאָריע — צום ווייניקסטן פֿאַרן שרײַבער פֿון די שורות — פֿאַר דעם וועט פֿאַרשפּרייטן פֿאַלשן באַגריף פֿון „נערוועזער יִד", אוֹן דאָס איז, אַז אין א שטודיע פֿון אַמעריקאַנער אימיגראַציע־באַאַמטע אוֹן פּסיכיאַטערס (ווו אוֹן וועז, זאָגט ער ניט אוים) האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז נאָך די אירלענדער שטעלן יִדן צו דעם העכסטן פּראָצענט פֿון „אימיגראַציע־משוגעת". דאָס איז ניט נאָר א טעאָריע א נגיע, נאָר דער טערמין אָפּילו[1] איז נגי אין דער לִיטעראַטור. אגב, ווי אַזוי דערקלערט די טעאָריע דעם וועט פֿאַרשפּרייטן באַגריף „נערוועזער יִד" אין איראָפּע?

דעם שרײַבער ווילט זיך שאָפֿן א נגיע קלאַסיפֿיקאַציע. ער האַלט, אַז אין דער מאָדערנער פּסיכיאַטריע רעדט מען אַזוי אָפּט פֿון צוויי מינים פּסיכישע קראַנקייטן, אינדיווידועלע אוֹן סאָציאַלע. ער מאַכט וויטער א קינסטלעכן אונטערשייד צווישן אינדיווידועלע (קערפּערלעכע) אוֹן סאָציאַלע, וועלכע זײַנען א פּועל־יוצא פֿון דער סביבה.

אינטערעסאַנט איז, וואָס נאָך דעם ווי ער דערמאָנט אַלערלײ קאַטעגאָריעס אימיגראַנטן (אַוואַנטוריסטן, מענטשן פֿון א לאַנד וואָס האָט א צו גרויסע באַפֿעלקערונג, ווי למשל נאָרוועגיע) ברענגט ער אויך א גרופּע אומצופֿרידענע טיפּן. ס'איז אויך מאָדנע, וואָס באַלד דערנאָך לאָזט זיך דער שרײַבער אַרײַן אין א לאַנגער דערקלערונג פֿאַר וואָס יִדן האָבן יא געהאַט נערוועזע קראַנקייטן אוֹן דערמאָנט די שלעכטע באַדינגונגען, ווי געטא, אוֹן פֿאַרגלײַכט די געטא־נערוועזשקייט צום תּפיסה־נעווראָזן.

דער שרײַבער האָט, ווי די רעדאַקציע דערציילט אונדז, נישקשה פֿון א רעפֿוטאַציע, נאָר איך מוז מודה זײַן, אַז פֿון דעם אַרטיקל קען מען ניט אַרויס־זען, אויף וואָס די רעפֿוטאַציע שטיצט זיך. ס'איז א מישמאַש פֿון געדאַנקען וועלכע קלעפֿן זיך ניט: פֿון טעזיסן וואָס דער שרײַבער באַמיט זיך ניט צו באַגרינדן ניט פֿון זײַנע אײגענע שטודיעס אוֹן ניט פֿון אַנדערע, אוֹן פֿון חקירות גלאַט אין דער וועלט אַרײַן.

אַז אַזא אַרטיקל האָט קיין שום וועדט ניט ווי א מיטל צו באַקעמפֿן אַנטיסעמיטיזם, וואָס דאָס איז, וויזוּ אויס, געווען דער ציל פֿון מחבר, איז איבעריק צו באַטאָנען. וועז ס'קומט צו שרײַבן וועגן דעם ענין וועלן אָפּילו געלערנטע מענטשן נכשל.

---

[1] Immigration insanity.

Professor L. Hersch. "The Principal Causes of Death Among Jews". *Medical Leaves.* 4:1942, pp. 56—77.

דער מחבר באַנוצט זיך קודם מיט די סטאַטיסטישע ציפֿער פֿון וואַרשע פֿון 1938. ערשטנס האָט וואַרשע, נאָך ניו־יאָרק, געהאַט יעמאָלט די גרעסטע יידישע באַפֿעלקערונג (368,000 נפֿשות), און צווייטנס האָט דער וואַרשעווער שטאַטישער סטאַטיסטישער אַמט פֿובליקירט די נייטיקע אינפֿאָרמאַציע ווי די סיבות פֿון טויט, די פֿראָפֿאָרציע פֿון יידן און ניט־יידן, און די יאָרן פֿון די געשטאָרבענע.

ספּעציעל אינטערעסאַנט איז טאַבעלע 3, וווּ ס'ווערט געגעבן אַ לאַנגע רשימה פֿון די קראַנקייטן וועלכע האָבן גורם געווען דעם טויט. מיר וועלן זיך דאָ באַגרענעצן מיט פֿינף פֿון די קראַנקייטן וועלכע ווערן דערמאָנט, צוליב זייער גרויסער וויכטיקייט. דאָס ערשטע וואָס וואַרפֿט זיך אין די אויגן איז דער אונטערשייד פֿון טויט־סיבות בני יזדן און ניט־יזדן.

בני יזדן (לויטן סדר)	פּראָצענט	בני ניט־יזדן (לויטן סדר)	פּראָצענט
1. האַרצקראַנקייט	23.9	2	16.9
2. קראַנקייט פֿון אָטעם־אָרגאַנען (חוץ טובערקולאָז)	17	3	11.8
3. ראַק און אַנדערע געשווירן	11.5	4	9.4
4. געהירן־ און נערוון־קראַנקייט	9.1	5	6.4
5. טובערקולאָז	8.2	1	17.4

ווי אַ מעדיקער וויל איך אָנווייזן, אַז די גרויסע צאָל האַרצקראַנקע בני יזדן (ווי ס'איז צו זען, איז דאָס די וויכטיקסטע קראַנקייט בני יזדן, נומער 1) איז לויכט צו דערקלערן מיט דעם וואָס יזדן טראָגן אַ פֿיל שוועררען יאָך, האָבן גרעסערע דאגות־פֿרנסה, און בכלל זינען זיי אונטערגעוואָרפֿן פֿיל מער שווער־ריקייטן און עגמת־נפֿש. לאָמיך דערמאָנען, אַז דאָקטוירים אין אַמעריקע שטאַרבן פֿון האַרצקראַנקייט מער ווי די אַלגעמיינע באַפֿעלקערונג, און דאָס ווערט אויך דערקלערט פֿון פֿיל אויטאָריטעטן אויף דעם זעלביקן אופֿן. צוקער־קראַנקייט קאָמבינירט דער מחבר מיט געלענקן־פֿאַרזינדונג, און דער פּראָצענט טויטפֿאַלן פֿון די קראַנקייטן איז אַריבער צוויי מאָל אַזוי פֿיל בני יזדן: 1.6 בני יזדן און 0.7 פּראָצענט בני ניט־יזדן. ער ברענגט אויך די ציפֿער פֿון בודאַפּעשט, וווּ די רעלאַטיוע פּראָצענטער זינען כּמעט די זעלביקע.

דער אויטאָר וויזט אָן מיט רעכט, אַז פֿאַרגלייכנדיקע פּראָצענטער פֿאַר זיך וויזן ניט אַרויס אַלץ וואָס מיר קענען לערנען סטאַטיסטיש פֿון די ציפֿער. ער האַלט, אַז כּדי ריכטיק צו פֿאַרגלייכן, מוזן מיר צוזען אַ פּאַראַלעל צוויישן דער צאָל טויטע און די וואָס לעבן. אויך דאָ דאַרף מען נעמען אין באַטראַכט דעם עלטער און געשלעכט. שטעלנדיק אָזא טאַבעלע לויט דער צאָל פֿאַלן וואָס פּאַסירן צווישן יעדע 10,000 אינווווינערס, וועט מען געפֿינען, אַז אין צוקער־קראַנקייט איז דער פּראָצענט טויטפֿאַלן בני יזדן בלויז 119, בשעת ווען לויט דער ערשטער טאַבעלע איז עס 141 פּראָצענט. דאָס זעלביקע איז אויך דער פֿאַל בני אַנדערע קראַנקייטן. די פֿאַקטן אַרום טובערקולאָז טרעטן אַרויס נאָך מער בולט

לויט דעם מעטאד: יידישע טויטפאלן זענען בלויז 39 פראצענט פון די ניט־יידישע.

ס'איז כמעט אוממיגלעך אין א באגרענעצטער רעצענזיע איבערצוגעבן אלע אינטערעסאנטע פונקטן וואס פראפעסאר הערש באהאנדלט. איך מוז זיך אבער אפשטעלן אויף די ציפער וועגן ראק פון פארשיידענע ארגאנען בני פרויען. די ציפער זענען אויך א באשטעטיקונג פון דעם וואס מיר ווייסן שוין פון א לאנגער צייט, נאר ס'איז פראי צו ברענגען דאס שוין צוליב דעם אליין וואס מיר ווייסן ניט דעם ענטפער צו דער פראגע, פאר וואס דאס איז אזוי.

אין איין טאבעלע האט פראפ' הערש געשטודירט די טויטפאלן צווישן יידן און ניט־יידן אין עטלעכע אייראפעישע שטעט, ווי ווארשע, בודאפעשט, אמסטערדאם און ראטערדאם. ס'ווייזט זיך ארויס, אז טויטפאלן פון ראק פון ברוסט זענען פיל אפטער צווישן יידישע פרויען, אזוי הויך ווי 177 פראצענט בני יידן לגבי ניט־יידן אין בודאפעשט, און דער קלענסטער פראצענט בני יידן איז 136 אין אמסטערדאם. וועז ס'קומט אבער צו ראק פון די געשלעכט־ארגאנען, איז פונקט פארקערט. די טויטפאלן בני יידישע פרויען זענען פון א העלפט ביז כמעט א דריטל פון ניט־יידישע אין די שטעט, וועגן וועלכע עס רעדט דער באריכט. מיט רעכט זאגט דער אויטאר (ז' 68): „אט דער צוויפאכיקער אונטערשייד איז אבסערווירט געוואָרן ניט נאר אין דורכשניט־ציפער פון יעדער פערזאד וואס מיר האבן אנגעווויזן אין דער טאבעלע, נאר אויך אין די פארשיידענע יארן וואס יעדער פערזאד נעמט ארויז. דא האבן מיר צו טאן מיט א מאדנער פראבלעם וועלכע פארדינט דעם אויפמערק פון ראקפארשערס".

פון די אלע אנדערע טויט־סיבות וואס ווערן באריכות ארומגערעדט גרינט־לער איז פראי צו דערמאנען, אז פון טויט ארויסגערופן פון אלקאהאל איז צווישן יידן פון וואַרשע ניט געווען קיין איין פאל אין די יארן 1931—1936, כאטש צווישן דער ניט־יידישער באפעלקערונג זענען געווען 42 פאלן; און די ניט־יידישע באפעלקערונג איז געווען בלויז צוויי מאל אזוי גרויס ווי די יידישע. אזוי איז אויך בני זעלבסטמארד, אין וועלכן דער פראצענט יידישע טויטפאלן איז לפי־ערך קליין, נאר 62 לגבי 100 ניט־יידישע. טויט דורך מארד איז נאך פיל קלענער, בלויז 29 פראצענט פון דער ניט־יידישער שטארביקייט דורך מארד.

דער מחבר זאגט: מיט זייער ווייניק אויסנאמען האבן שטודיעס אין אנדערע מקומות און אין פארשיידענע צייטן געגעבן די זעלביקע רעזולטאטן. ער גיט פארגלייכן פון פארשיידענע פלעצער צעווארפענע אזוי ווייט ווי לאדזש און ניו־יארק. די טאבעלעס זענען צו גרויס, איך זאל זיי קענען ברענגען אין דער רעצענזיע. מיין עצה איז צו שטודירן דעם אריגינעלן ארטיקל. מען קען פון אים אפלערנען נאר א סך.

ד"ר מ. ווינבערג (פיטסבורג)

היל‌ף פֿאַר יידן מעבֿר־לים

Eli Ginzberg. *Report to American Jews.* Harper & Brothers, New York 1942, 92 pp.

דער „רעפּאָרט צו אַמעריקאַנער יידן" איז א סך־הכל פֿון זייערע היל‌ף־אקציעס פֿאַר יידן אין אייראָפּע און ארץ־ישׂראל. דער מחבר גיט איבער בקיצור די געשיכטע פֿון די הויפּט־ארגאַניזאַציעס וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט אָט דער אַרבעט און זייערע דערגרייכונגען. די גרעסטע, עלטסטע און וויכטיק־סטע פֿון אָט די צענטראַל‌ע קערפּערשאַפֿטן איז דער „דזשאָינט", וואָס איז גע־גרינדעט געוואָרן אין 1914. ער האָט ביז 1939 אויסגעגעבן אַרום הונדערט מיליאָן דאָלאָר.

די בשותפֿותדיקע געלטזאַמלונגען פֿון קרן־היסוד און קרן־קימת אונטער דעם נאָמען „יונייטעד פֿאָלעסטינע אַפּיל" האָבן זיך אַנגעהויבן אין 1936. אין די יאָרן 1921—1941 האָבן אַמעריקאַנער יידן אַרײַנגעטראָגן אין די צוויי פֿאָנדן א 30 מיליאָן דאָלאָר, דערין צוויי דריטל פֿאַר דעם קרן־היסוד. פּמעט א העלפֿט (48.8%) פֿון דער גאַנצער הכנסה פֿון קרן־היסוד איז געזאַמלט געוואָרן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן; בנים קרן־קימת באַטרעפֿט דער חלק פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן 36 פּראָצענט. ד"ר גינזבערג דערקלערט ניט, פֿאַר וואָס אַמעריקאַנער יידן האָבן צוגעטראָגן א גרעסערן חלק צו דעם קרן־היסוד ווי צום קרן־קימת. מען וואָלט געדאַרפֿט כאָטשבי פֿרוון דאָס אויסטיטשן.

אַן אַרגאַניזאַציע אויף צו העלפֿן די פֿליטים איז לאַנד (National Refugee Service) איז געגרינדעט געוואָרן אין יוני 1939. זי האָט אין 1940 געהאַט א בודזשעט פֿון 3.5 מיליאָן דאָלאָר; איצט זענען אירע הוצאות קלענער, ווײַל קיין נײַע פֿליטים קומען פּמעט ניט אַרײַן און א רעכט ביסל פֿון די פֿרײַערדיקע גיבן זיך שוין אַן עצה אַן איר היל‌ף.

אָט די דרײַ אַרגאַניזאַציעס האָבן אין 1939 אָנגעהויבן פֿירן בשותפֿותדיקע געלטזאַמלונגען אונטער דעם נאָמען „יונייטעד דזשוויש אַפּיל". אַלע יאָר שטעלט יעדע איינע פֿון זיי צו א מינימום־בודזשעט, און דערנאָך באַשליסן זיי צווישן זיך, וואָס פֿאַר א סומע זיי זאָלן זיך שטעלן פֿאַר א ציל. א ספּעציע־לער צוטייל־קאָמיטעט, וווּהין ס'גייען אַרײַן אויך זײַטיקע מענטשן, באַשליסט, וויפֿל יעדערע פֿון די דרײַ אַרגאַניזאַציעס זאָל קריגן פֿון דעם וואָס ס'איז אויפֿ־געקלויבן געוואָרן מער ווי דער מינימום: דער עודף ווערט פֿאַרטיילט לויט די נויטן פֿון די אַרגאַניזאַציעס, ניט אין דער פּראָפּאָרציע פֿון זייערע מינימום־בודזשעטן.

ד"ר גינזבערג, דער דירעקטאָר פֿון דעם פֿאַרשאַפֿטיל פֿון אָט דעם קאָ־מיטעט (Allotment Committee), ברענגט אויס, אַז אַמעריקאַנער יידן גיבן ניט גענוג געלט פֿאַר היל‌ף מעבֿר־לים אין פּראָפּאָרציע צו זייער הכנסה און פֿאַרמעגנס. א סך רײַכע גיבן בכלל ניט, און דער צושטײַער פֿון אַנדערע איז

ניט פּראָפּאָרציאָנעל צו זייערע פּאַרדינסטן. דער פּועל־יוצא איז, אַז די דרײַ אַרגאַניזאַציעס קומט אויס צו אָפּערירן מיט אַ מינימום־בודזשעט.

מיר ווילן זיך דאָ ניט אַרײַנלאָזן אין דער פּראָבלעם, צי די אַמעריקאַנער יידן גיבן גענוג פּאַר קהלשע צוועקן און צי דאָס געלט ווערט אויסגעגעבן רא־ציאָנעל. דאָ אינטערעסירט אונדז מערניט איין פּונקט. גינזבערגס חשבון וועגן דער הכנסה פֿון יידן אין אַמעריקע איז באַזירט אויף אַ השערה וואָס רופֿט אַרויס געוויסע סקפֿות: צי קען מען אַננעמען, אַז די פּראָצענטואַלע פּאַר־טיילונג פֿון זייערע פּאַרדינסטן איז די זעלביקע ווי בײַ דער אַלגעמיינער באַ־פֿעלקערונג אין שטעט מיט 100,000 נפֿשות צי מער? יידן האָבן מסתמא אין דורכשניט וויניקער קינדער און אַ גרעסערן פּראָצענט עקאָנאָמיש אַקטיווע עלטערע מענטשן ווי די אַנדערע עטנישע גרופּעס. פֿון דער אַנדער זײַט ווידער האָבן מיר אַ לפּי־ערך גרעסערע צאָל סטודענטן ווי ניט־יידן און במילא וויניקער פּאַרדינערס אין דעם עלטער.

אַ סך וויכטיקער איז אַבער דאָס, וואָס אונדזער עקאָנאָמישע סטרוקטור איז אַנדערש ווי די ניט־יידישע. אין ניו־יאָרק למשל האָבן אין די 1930ער יאָרן אַ 6.5 פּראָצענט פֿון די עקאָנאָמיש אַקטיווע ניט־יידן זיך פֿאַרנומען מיט פֿינאַנץ לגבי אַ 2.3 פּראָצענט פֿון יידן (מיר ווייסן דאָס, אַז יידן זײַנען פֿמעט ניט פֿאַרטראָטן אין די דאָרטיקע גרויסע בענק). יידן זײַנען וויניקער פּאַר־טראָטן אויף דער ניו־יאָרקער בערזע ווי אין דער באַפֿעלקערונג. זיי שפּילן פֿמעט קיין ראָלע ניט אין דער שטאָל־, קויל־, נאַפֿט־, גומע־ און אויטאָמאָביל־אינדוסטריע און אויך ניט אין אַסעקוראַציע־געשעפֿטן, טעלעפֿאָן און טעלעגראָף, באַן־, שיף־, גאַז־ און עלעקטרע־קאָמפּאַניעס.[1] דעריבער איז אַ סקפּ, צי מען קען זאָגן, אַז ניו־יאָרקער יידן זײַנען אין 1941/1940 געווען פֿאַרטראָטן אין דער זעלביקער פּראָפּאָרציע אין דער גרופּע מיט אַ יאָריקער הכנסה פֿון 100,000 דאָלאָר צי מער ווי אין דער דאָרטיקער באַפֿעלקערונג. דאָס אייגענע איז מסתמא חל אויך אויף די אַנדערע הכנסה־גרופּעס און אויף יידן מחוץ ניו־יאָרק.

עס איז אַ סברא, אַז יידישע פּראָפֿעסיאָנאַלן פֿאַרדינען וויניקער ווי אַנ־דערע. זיי קומט פֿון צײַט צו צײַט אויס צו טאָן אַרבעטן, פֿאַר וועלכע מען צאָלט וויניקער. אַז אויספֿאָרשונג פֿון די ניו־יאָרקער יידישע אַדוואָקאַטן האָט באַווײַזן, אַז זייערע פֿאַרדינסטן זײַנען בדרך־כלל נידעריקער ווי פֿון די ניט־יידישע.[2] מיט איין וואָרט, גינזבערגס השערה איז ניט גוט באַגרינדעט.

אויך ווייסן מיר ניט, אויף וואָס ער איז זיך סומך וועז ער זאָגט, אַז אין די לעצטע אַכט יאָר (מיינעטדיק מסתמא פֿון 1934 ביז 1941) זײַנען אין די שטאָטן אַרײַנגעקומען 200,000 יידישע אימיגראַנטן. אין די מלוכה־רעפֿאָרטן

[1] M. Fagen. "Jewish Workers in New York City". *Notes and News.* January 3, 1938; Editors of Fortune. *Jews in America.*

[2] M. Fagen. "The Status of Jewish Lawyers in New York City". *Jewish Social Studies,* vol. I, pp. 872-92.

ווערט אַנגענעבן, אַז משך דער צייט זײַנען אַרײַנגעקומען 150,443 „היברוס". צי זײַנען די איבעריקע 50,000 אַרײַנגעקומען אויף אַן אומלעגאַלן אופֿן צי זיי האָבן ניט אַנגענעבן זייער ריכטיקן אָפּשטאַם? ווען מיר זאָלן אָפּילו אַננעמען, אַז אַ געווּיסער פּראָצענט פֿון די 39,600 אַרײַנגעקומענע דײַטשן אין די יאָרן 1933—1940 זײַנען געווען יידן, האָבן מיר נאָר אַליין ניט קיין 200,000 יידישע אימיגראַנטן. וואָס שייך דער צאָל אימיגראַנטן אין ארץ־ישׂראל אין די 1930ער יאָרן, זײַנען דאָרט אַרײַנגעקומען, לויט דער יידישער אָגענטור, אַ 221,600 יידן, וואָס דאָס איז מער איידער די מלוכה גיט אָן.[3] גינזבערג זאָגט אָבער, אַז מער ווי 250,000 יידן האָבן אין די 1930ער יאָרן אײַנגעוואַנדערט אין ארץ־ישׂראל. פֿון וואַנען נעמט ער דאָס?

די וויכטיקייט פֿון גינזבערגס אויספֿאָרשונג באַשטייט אין דעם, וואָס ער האָט קלאָר פֿאַרמולירט די פּראָבלעם פֿון הילף פֿאַר יידן מעבֿר־לים. די מילי־אָנען רוינירטע יידן וועלן זיך קיין עצה ניט קענען געבן אַן אַמעריקאַנער הילף. ער לייגט פֿאָר, אַז דער „יוניטעד דזשוויש אפּיל" זאָל ווערן אַ פּערמאַנענטע אָרגאַניזאַציע וואָס זאָל זען אויפֿקלערן דער יידישער באַפֿעלקערונג אירע התחיבֿותן און זאָל אײַנצייטיק אויפֿהערן צו זײַן אַפּהענגיק אין דער גוט־האַרציקייט פֿון בלויז געציילטע יחידים. אין צײַטן פֿון אַ פֿאַלקס־קאַטאַ־סטראָפֿע דאַרף מען האָבן אַ פֿאַלקס־אָרגאַניזאַציע.

נ. גאָלדבערג

[3] A. Ulitzur. *Two Decades of Keren Hayesod*, p. 39.

דיסקוסיע

וועגן מעסטן די אַפּטיקייט פֿון דער ניט־ענגלישער מוטערשפּראַך

אין יוּוּאָ־בלעטער XX, 2 (נאָוועמבער־דעצעמבער 1942), זז׳ 264—275, האָט ה. מייקסין אַוועקגעשטעלט די פֿראַגע: „וואָס קאָנען מיר אָפּלערנען פֿון די צענזוס־צאָלן וועגן מוטערשפּראַך?" און געפֿרוווט געבן אַן ענטפֿער אויף דער פֿראַגע. נ. גאָלדבערג אַנאַליזירט דאָ ה. מייקסינס באַטראַכטונגען. מיר וועלן זיין זייער צופֿרידן צו דרוקן נאָך אַרויסאָגונגען פֿון פֿאַכלײַט וועגן דעם ענין. — רעדאַקציע.

וויפֿל אַמעריקאַנער געבוירענע באַנוצן זיך טאָג־טעגלעך מיט ייִדיש? די פֿאַרשיידענע מעטאָדן מיט וועלכע מיר וואָלטן זיך געקענט באַנוצן אויף אויס־צוגעפֿינען דאָס, קענען אײַנגעטיילט ווערן אין דרײַ קאַטעגאָריעס. איין מע־טאָד איז דער צענזוס — אַ צײַלונג פֿון הויז צו הויז. מיר וואָלטן עס אויך געקענט אויסגעפֿינען אויפֿן סמך פֿון אַ רעפּרעזענטאַטיוון און אַדעקוואַטן מוסטער פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. דער דריטער מעטאָד איז באַזירט אויף דער השערה, אַז די באַצוּנג פֿון ג צו ד איז די זעלבּיקע ווי פֿון א צו ב. וויסנדיק דרײַ פֿון די פֿיר טיילן פֿון דער גלײַכונג, קענען מיר אויסגעפֿינען, וואָס דער פֿערטער איז אָדער וואָלט באַדאַרפֿט זײַן.

ה. מייקסין האָט זיך באַנוצט מיט דעם דריטן פֿון די דערמאָנטע מעטאָדן. ער קומט צום אויספֿיר, אַז „11.5 פּראָצענט פֿון די הי געבוירענע קינדער פֿון אימיגראַנטן, וואָס זייערע טאַטע־מאַמע האָבן גערעדט ייִדיש, בלײַבן אײַנײַן בײַ דער דאָזיקער שפּראַך" (ז׳ 273). דאָס איז באַזירט אויף דער השערה, אַז אין 1940 האָט די צאָל אַמעריקאַנער געבוירענע פֿון הי געבוירענע ייִדיש־רעדנדיקע עלטערן (דריטער דור) בעצם באַדאַרפֿט זײַן אין דער זעלבּיקער פֿאַרהעלטעניש צו דער צאָל אַמעריקאַנער געבוירענע פֿון ייִדיש־רעדנדיקע עלטערן־אימיגראַנטן (צווייטער דור) אין 1910 ווי די צאָל הי געבוירענע פֿון ייִדיש־רעדנדיקע אימי־גראַנטן אין 1940 איז צו דער צאָל ייִדיש־רעדנדיקע אימיגראַנטן אין 1910.[1] אין 1910 זײַנען געווען 1,051,767 ייִדיש־רעדנדיקע אימיגראַנטן און אין 1940 האָבן מיר געהאַט 773,680 אַמעריקאַנער געבוירענע וואָס זײַנען דערצויגן גע־ווארן אין היימען פֿון אָזוינע אַריבערגעקומענע; דאָס מיינט, אַז פֿאַר יעדע 100 ייִדיש־רעדנדיקע אימיגראַנטן אין 1910 האָבן מיר אין 1940 געהאַט 73.6 אַמע־ריקאַנער געבוירענע וואָס זײַנען דערצויגן געווארן אין היימען פֿון אײַנגעוואַנ־דערטע וואָס האָבן גערעדט ייִדיש. היות איז 1910 זײַנען געווען 624,995 אָזוינע מענטשן פֿון צווייטן דור, וואָלטן מיר בכּן אין 1940 באַדאַרפֿט האָבן 459,746 (73.6%) אָזוינע מענטשן פֿון דריטן דור, אָננעמענדיק, אַז די פֿאַרהעלטעניש איז אין ביידע פֿאַלן געווען די זעלבּיקע. פֿאַקטיש זײַנען אָבער אין 1940 גאָר געווען בלויז 52,980 פֿון דריטן דור, וואָס האָבן געזאָגט, אַז מען האָט גערעדט ייִדיש אין די היימען פֿון זייערע עלטערן; דאָס מיינט, אַז עס זײַנען געווען בלויז

---

[1] זײַן פֿאָרמל (ז׳ 272) איז: $a:a^1::b:b^1$, אָדער $ab^1=a^1b$. a רעפּרעזענטירט דעם ערשטן דור, 1910; a^1 דעם צווייטן דור, 1940; b דעם צווייטן דור, 1910; b^1 דעם דריטן דור, 1940.

11.5 פּראָצענט פֿון די 459,746 פֿון דריטן דור וואָס וואָלטן באַדאַרפֿט קומען פֿון אַזוינע היימען.

דעם חילוק צווישן דער פֿאַקטישער צאָל (52,980) און טעאָרעטישער (459,746) שרייבט מייקסין צו צו אַ סימילאַציע, וואָלט די באַציונג b צו b^1 (אין טאָבעלע 2), וואָס רעפּרעזענטירט די אַנטוויקלונג פֿונעם צווייטן דור, געדאַכט זיין אידענטיש מיט דער באַציונג a צו a^1 (ז׳ 271). אַזוי אַרום קומט מייקסין צום באַשלוס, אַז 11.5% פֿון אונדזערע הי געבוירענע פֿון יידיש־רעדענדיקע אימיגראַנטן „בלייבן אַליין בכּי דער דאָזיקער שפּראַך״, וואָס דאָס מיינט מסתּמא, אַז זיי רעדן אויך יידיש.

צי קענען מיר אָבער זאָגן, אַז די באַציונג b צו b^1 וואָלט געווען אידענטיש מיט דער פֿאַרהעלטעניש a צו a^1, ווען ניט דער מאָמענט פֿון שפּראָכיקער אַסימילאַציע? רעדנדיק ווען דער גרויסער צאָל פֿאַקטאָרן — אימיגראַציע, גרייס פֿון דער פֿאַמיליע, שטאַרביקייט, צאָל חתונות, פֿראָצענט געמישטע חתונות אאַז״ו — וואָס האָבן בלתּי־סקפּ אַ ווירקונג אויף דער שטאַנדהאַפֿטיקייט קעגן אַסימילאַציע, שרייבט מייקסין בזה הלשון: „מיר מוזן דאָ נאָך אַ מאָל וואַרענען קעגן דער מאַטעמאַטישער כּמו־פֿינקטלעכקייט פֿון די פֿאָרמלען. זייער איינטשטיקייט ווערט מיגלעך נאָר דורך דעם וואָס מיר אינגאַרן[2] אַ ריי ניואַנסן וואָס עקסיסטירן אין דער ווירקלעכקייט״ (ז׳ 272). דערנאָך איז ער מוסיף: „אַזוי ווי די ׳זיטיקע׳ מאָמענטן זיצנען דאָ אין אַ גרויסער מאָס עלי־מינירט געוואָרן, האָבן מיר צו טאָן מיט אַ מין מאָס פֿון אינעווייניקסטער האַפֿטיקייט פֿון אַ שפּראַך — צוליב קולטור־טראַדיציעס, נאַציאָנאַלער אַקטיוויטקייט אאַז״ו״ (ז׳ 273). פֿרעגט זיך: ווי אַזוי זיצנען די פֿאַרשיידענע פֿאַקטאָרן (וואָס מייקסין גופֿא גיט צו, אַז זיי האָבן אַ ווירקונג) „דאָ אין אַ גרויסער מאָס עלימינירט געוואָרן״? מייקסין רעדט, ווי מען קען זען פֿון די ציטאַטן, וועגן עלימינירן און איגנאָרירן פֿונקט ווי די ביידע באַגריפֿן וואָלטן געווען אידענטיש. זיי זיצנען אָבער לחלוטין ניט דאָס אייגענע, און במילא איז ניט קלאָר, צי ער האָט זיי טאַקע עלימינירט אַדער ער האָט זיי פּשוט איגנאָרירט. ווי די זאַך זאָל ניט זיין, עס זיצנען פֿאַראַן ספֿקות וועגן זיצנע השערות און צוגאַנג.

לאָמיר אַנהייבן מיט זיין טעזיס, אַז אין 1940 האָבן מיר באַדאַרפֿט האָבן אַרום 460,000 אַמעריקאַנער געבוירענע אייניקלעך פֿון יידיש־רעדנדיקע אימיגראַנטן. דאָס וואָלט אפֿשר געווען ריכטיק, אויב מיר וואָלטן געהאַט באַווייזן, אַז די גרייס פֿון דער פֿאַמיליע בכּי הי געבוירענע יידן איז די זעלביקע ווי בכּי זייערע אַריבערגעקומענע עלטערן. אויף ווי וויט מיר וויסן איז זי אָבער אַ רעכט ביסל קלענער. פֿון א. צ. ענגעלמאַנס אויספֿאָרשונג וועגן באַפֿאַלע וויסן מיר, אַז יידישע עלטערן־אימיגראַנטן האָבן געהאַט אין דורכשניט צו 3.7 קינדער, בעת אַמעריקאַנער געבוירענע יידן האָבן געהאַט בלויז צו 2.2 קינדער.[3] דאָס הייסט, אַז די פֿאַמיליע פֿון צווייטן דור איז צוליב פֿאַרשיידענע טעמים און סיבות — דאָס באַנוצן זיך מיט קאָנטראַצעפּטיוון מיטלען, דאָס שפּעטער חתונה

---

[2] אונטערגעשטראָכן ניט אין אָריגינאַל.

[3] א. צ. אנגלמן, „סימני זקנה ביהדות אמריקה״, ספר השנה ליהודי אמריקה, באַנד ה, ז׳ 348. ער האָט אויסגעפֿאָרשט 1,322 פֿאַמיליעס, וווּ ביידע עלטערן זיצנען געווען אימיגראַנטן, און 309 פֿאַמיליעס פֿון אַמעריקאַנער געבוירענע; אין ביידע פֿאַלן האָבן מיר צו טאָן מיט פֿאַמיליעס וואָס וועלן שוין מער ניט האָבן קיין קינדער (די אַרבעט איז אויך פֿאַראַן אין ענגליש: *The University of Buffalo Studies*, vol. 16, No. 1).

האבן, העכערער סטאנדארד פון לעבן וכדומה — בלויז 60 פראצענט די גרייס פון דער פאמיליע פון אימיגראנטן. רעכענענדיק זיך מיט דעם פאקט, וואלטן די יידיש־ריידנדיקע אימיגראנטן גאר באדארפט האבן אין 1940 ניט א 460,000 אייניקלעך, נאר א 275,850. דער קאעפיציענט פון שפראכיקער האפטיקייט וואלט יעמאלט געווען 19.2 אנשטאט 11.5.

לויט א צווייטער אויספארשונג, באזירט אויף א קליינער צאל, קומט אויס, אז די יידישע פאמיליע האט זיך לעצטנס פארקלענערט פון 4.65 אויף 3.20 קינדער,[4] א פארקלענערונג פון ארום 31 פראצענט. דער פראצענט הי געבויערענע פון יידיש־ריידנדיקע אימיגראנטן וואס באנוצן זיך מיט יידיש וואלט אין דעם פאל געווען 16.7, ניט 11.5.

אין פאסייק האבן 495 אמעריקאנער געבוירענע יידישע פרויען אין עלטער פון 25 ביז 34 געהאט אין 1937 אין דורכשניט 1.13 קינדער פער חתונה־געהאטע פרוי לגבי א דורכשניט פון 1.54 פאר די 214 אריבערגעקומענע פרויען, א חילוק פון 26.6 פראצענט. די דארטיקע אמעריקאנער געבוירענע מוטערס אין עלטער פון 35 ביז 44 האבן יעמאלט (1937) געהאט צו 1.73 קינדער, בעת די פרעמד געבוירענע האבן געהאט צו 2.44, א חילוק פון 29.1 פראצענט.[5] די אויספאר־שונגען וואס זיינען געמאכט געווארן אין טרענטאן, סטאמפארד, מינעאפאליס און אין אנדערע שטעט פירן אלע צו איין אויספיר: אונדזערע הי געבוירענע האבן וויניקער קינדער וויי זייערע עלטערן־אימיגראנטן.

פארשטייט זיך, אז קלענערע געבורטקייט מיינט ניט דווקא א שטארקע פארקלענערונג פון דער צאל קינדער אין א פאמיליע. מען האט טאקע איצט וויניקער קינדער וויי מיט יארן צוריק, דערפאר איז אבער אויך די שטארקייט פון יונגע קינדער א רעכט ביסל רעדוצירט געווארן. אזוי למשל זיינען אין 1925 געשטארבן 69 קינדער אונטער איין יאר אויף יעדע 1,000 וויסע וואס זיינען געבוירן געווארן אין שטעט לגבי 42 אין 1939, א פארקלענערונג פון א 39 פראצענט אין 15 יאר. די שטארביקייט פון אונדזערע יונגע קינדער איז משך דער צייט אפשר געווען קלענער וויי פון דער אלגעמיינער ווייסער באפעל־קערונג.[6] די פארקלענערטע שטארביקייט פון יונגע קינדער איז א מין קאמ־פענסאציע פאר דער קלענערער געבורטן־ראטע. דער קוואנטיטאטיווער חילוק צווישן דער יידישער פאמיליע איצט און מיט א דרייסיק יאר צוריק, וועט די שטארביקייט פון קינדער איז געווען גרעסער, איז בכן קלענער וויי ענגעלמאן און אנדערע האבן אויסגערעכנט.

פון דעם אלעם איז קלאר, אז מען קען ניט איגנארירן געוויסע פאקטן און אז מען קען אויך ניט זאגן, אז געוויסע מאמענטן זיינען עלימינירט געווארן, אויב מען האט זיי פאקטיש ניט עלימינירט. עס איז פאראן א סטאטיסטישער מעטאד אויף צו עלימינירן די מיגלעכע וירקונג פון א געוויסן פאקטאר און אויך אנדע־

---

[4] George B. Mangold, "The Changing Size of the Family Unit", *Sociology and Social Research*, vol. 25, pp. 150—156.

[5] S. M. Robison, ed., *Jewish Population Studies*, p. 30.

[6] אין 1931 זיינען 9.3 פראצענט פון די יידן וואס זיינען געשטארבן אין ניו־יארק געווען יינגער ווי פינף יאר לגבי 12.2 פראצענט פון די אנדערע (ווייסע) געשטארבענע. דאס איז בלי־ספק געווען אין א געוויסער מאס מחמת בני יידן איז די קינדערשע שטארביקייט א קלע־נערע. געניויער ווענן דעם אין:
Ch. Bolduan and L. Weiner, "Causes of Death among Jews in New York City", *The New England Journal of Medicine*, February 23, 1933, vol. 208, pp. 407—416.

רע מעטאָדן. אָבער זיי זענען דאָ ניט אָנגעוועגדט געווארן. כדי צו האָבן אַ השׂגה וועגן דער דינאַמיק פֿון שפּראַך־אַטימילאַציע וואָלטן מיר באַדאַרפֿט ניט איגנאָרירן נאָר, פֿאַרקערט, זיך רעכענען מיט די פֿאַרשיידענע מאַמענטן און פֿאַקטאָרן; מיר וואָלטן ערשט באַדאַרפֿט דערגיין, ווי אַזוי זיי ווירקן, און דערנאָך אויסגעפֿינען דעם פּראָצעס פֿון אַסימילאַציע אָדער די האָפֿטיקייט פֿון יידיש.

מייקסינס פּרוּוו צו אַנאַליזירן דעם פֿאַקטאָר פֿון אורבאַניזאַציע באַשטעטיקט בעצם מענע רייד. ער האָט למשל אויסגערעכנט, אַז אין בלויז 4 פּראָצענט היימען פֿון די געבוירענע דײַטשן וואָס ווויינען אין ניו־יאָרק און שיקאָגאָ און שטאָמען פֿון עלטערן־אימיגראַנטן ווערט געריידט דײַטש לגבי 17.3 פּראָצענט פֿאַר דער גאַנצער גרופּע. ער ווײַזט אויך אַן אויף דעם, וואָס די אורבאַניזירטע איטאַליענער זענען שפּראָכיק מער אַסימילירט ווי די אַנדערע און שרײַבט: „ווי־דער אַ מאָל אַן אָפּשפּיגלונג פֿון דעם באַוווסטן פֿאַקט, אַז ניט־אורבאַניזירטע גרופּעס האָלטן אײַן זייער אַלטע שפּראַך לענגער ווי אורבאַניזירטע״ (ז׳ 275). דאָס איז ריכטיק.

עס איז אָבער אַ גרויסע פֿראָגע, צי די הי געבוירענע דײַטשן, איטאַליענער און רוסן וואָס ווויינען אין די מעטראָפּאָליסעס זײַנען באמת שפּראָכיק מער אַסימילירט ווי מיר יידן. באַנוצנדיק זיך מיט מייקסינס פֿאָרמל קומט אויס, אַז 10.3 פּראָצענט פֿון אונדזערע אַמעריקאַנער געבוירענע קינדער פֿון עלטערן־אימיגראַנטן, וואָס לעבן אין שטעט מיט 500,000 נפֿשות צי מער, רעדן זייער מוטערשפּראַך — לגבי 5.7 פּראָצענט פֿון די דײַטשן, 7 פּראָצענט פֿון די רוסן און 8.1 פּראָצענט פֿון די איטאַליענער; אין פֿאַל פֿון די פּוילישׂ־ריידנדיקע איז עס געווען 13.3 פּראָצענט. איז ווי קומט עס, וואָס די דײַטשן, רוסן און איטאַליענער האָבן אַ גרעסערן פּראָצענט שפּראָכיק אַסימילירטע ווי מיר?

מיר וואָלטן זיך בעצם געדאַרפֿט ריכטן אויפֿן היפּוך צוליב די ווײַטערדיקע טעמעס. קיין עטנישע גרופּע האָט דאָ ניט אַזאַ גרויסן פּראָצענט סטודענטן אין מיטלשולן, קאָלעדזשן און אוניווערסיטעטן ווי מיר. צוליב דעם אַליין וואָלטן מיר זיך געקענט ריכטן אויף אַ גרעסערן פּראָצענט שפּראָכיק אַסימילירטע יידן אײַדער דײַטשן, רוסן און איטאַליענער. צווייטנס איז אונדזער פּראָפּעסיאָנעלע גלידערונג, פידוע, אַנדערש. מיר האָבן לפּי־ערך אַ גרעסערע צאָל דאָקטוירים און אַדוואָקאַטן, סוחרים און ביזנעסמענטע — מענטשן וואָס קענען זיך כּמעט קיין עצה ניט געבן אַן ענגלישׂ; און דאָס ניצן זייער אָפֿט ענגלישׂ בחוץ ברענגט דאָך געווויס צו ניצן ענגלישׂ אין דער היים אויך. דריטנס, זענענדיק אומעטום אַ מינאָריטעט, האָבן יידן אַ גרעסערן באַגער צו קענען די לאַנדשפּראַך. וואָס איז שייך דער צאָל הי געבוירענע וואָס לערנען יידיש, איז זי זייער קליין, און דערצו וועלן נאָך אַ רעכט ביסל פֿון זיי דערצויגן אין ענגלישׂ־ריידנדיקע אַדער צוויישפּראָכיקע היימען. איז ווי אַזוי דערקלערט זיך עס, וואָס איין צענטל פֿון אונדזערע הי געבוירענע וואָס ווויינען אין ניו־יאָרק רעדן זייער מוטערשפּראַך און בלויז 3.9% פֿון די אַמעריקאַנער געבוירענע דײַטשן, 7.4% פֿון די פּאָליאַקן, 8.3% פֿון די איטאַליענער און 6.1% רוסן? און ניו־יאָרק זעט ניט אויס צו זײַן קיין אויסנעמפּאָל. מייקסין אַליין גיט אָן, אַז בלויז אַ 4 פּראָצענט פֿון די הי געבוירענע דײַטשן פֿון עלטערן־אימיגראַנטן אין שיקאָגאָ רעדן זייער מוטערשפּראַך און 6 פּראָצענט פֿון די דאָרטיקע איטאַליענער פֿון צווייטן דור לגבי 7.2% פֿון יידן.

מייקסין האָלט, אַז „בײַ יידן קאָן מען זיך ריכטן גאָר אויף אַן אַנדער ביזיד — דער קאָעפֿיציענט פֿון האָפֿטיקייט וועט מסתּמא זײַן העכער אין די גרויסע

צענטערס און קלענער אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן" (ז' 275). ער דערקלערט אָבער ניט, פֿאַר וואָס מיר זאָלן אין דעם פּרט זען אַ יוצא־מן־הכלל און פֿאַר וואָס די ניו־יאָרקער, שיקאָגער און אַנדערע דיטשן, איטאַליענער און רוסן זענען שפּראָכיק אַסימילירט אין אַ גרעסערן פּראָצענט ווי מיר, וואָס האָט איז קלגן אַלץ וואָס מיר וויסן פֿון פֿריִער.

עס איז אויך כּדאַי אָנצווויזן, אַז עס איז פֿאַראַן אַ געוויסער חילוק צווישן די אַמעריקאַנער געבוירענע פֿון עלטערן־אימיגראַנטן אין 1910 און אין 1940. אין 1910 האָט מען געזען אויסצוגעפֿינען די מוטערשפּראַך פֿון די אַריבערגעקומענע און אין 1940 אויך פֿון די הי געבוירענע, ווי מען קען עס זען פֿון די דעפֿיניציעס. זינענדיק פֿאַראינטערעסירט בלויז אין דער מוטערשפּראַך פֿון די אַריבערגעקומענע, האָט דאָס צענזוס־ביורא אין 1910 זיי געפֿרעגט, מיט וואָס פֿאַר אַ שפּראַך זיי האָבן זיך באַנוצט אין זייערע היימען מעבר לים, בשעת וען אין 1940, וון מען האָט אויך געוואָלט וויסן וועגן דער מוטערשפּראַך פֿון צווייטן און דריטן דור, האָט דער צענזוס געפרעגט אויף דער הויפּטשפּראַך וואָס איז באַנוצט געווארן אין דער פֿריסטער יוגנט, דאָ אַזוי גוט ווי אין אייראָפּע.[7] און פֿון דעם רעפֿאָרט וועגן דעם צענזוס פֿון 1910 איז קלאָר, אַז מען האָט געפֿרעגט בלויז די אימיגראַנטן וועגן זייער מוטערשפּראַך.[8]

אין 1910 האָבן די ייִדיש־רייִדנדיקע אימיגראַנטן געהאַט 624,995 הי געבוירענע קינדער; מיר וויסן אָבער ניט אויף זיכער, וויפֿל פֿון זיי וואָלטן באמת געזאָגט, אַז ייִדיש איז זייער מוטערשפּראַך. אין 1940 ווידער האָבן 773,680 פֿון צווייטן דור אָנגעגעבן ייִדיש; דאָס מאָל וויסן מיר אָבער ניט, וויפֿל אַמעריקאַנער געבוירענע קינדער די אימיגראַנטן האָבן געהאַט. דאָס איז מסתּמא איינער פֿון די טעמים, פֿאַר וואָס די צאָל אַמעריקאַנער געבוירענע פֿון ייִדיש־רייִדנדיקע אימיגראַנטן איז געפֿאַלן פֿון 951,793 אין 1920 אויף 773,680 אין 1940, אַ פֿאַרקלענערונג פֿון אַ 17 פּראָצענט.

דאָס איז וויכטיק צו פֿאַרצייכענען, ווייל אין מייקסינס פֿאַרמל געפֿינען זיך די צאָלן 624,995 און 773,680. אויב מיר נעמען אָן למשל, אַז אין 1910 וואָלטן בלויז 550,000 פֿון די 625,000 אַנגעגעבן ייִדיש פֿאַר זייער מוטערשפּראַך, וואָלט דער קאָפֿיציענט פֿון האָפֿטקייט געווען גרעסער, 13.1 אַנשטאָט 11.5. אויב וויידער מיר אָפּערירן מיט דער צאָל הי געבוירענע פֿון אימיגראַנטן און נעמען במילא אָן, אַז זיי האָבן אין 1940 געהאַט מער ווי 773,680 קינדער, וואָלט דער פּראָצענט פֿון אונדזער צווייטן דור וואָס רעדט אויך ייִדיש געווען קלענער ווי מייקסין גיט אָן.

---

[7] די דעפֿיניציע פֿון 1910 איז געווען:
"the language of customary speech in the homes of the immigrant before immigration." (*13th Census, Population,* vol. I, p. 959).

אין 1940 איז די דעפֿיניציע שוין געווען:
"the principal language spoken in the home of the person in his earliest childhood." (*16th Census,* Series P-15, No. 4).

[8] דאָרט שטייט אַזוי:
"An amendment to the 13th Census Act provided for an inquiry as to the 'nationality or mother tongue' of the foreign-born population and of the parents of the native population of foreign or mixed parentage." (*13th Census, Population,* vol. I, p. 959).

דער היוצא מדברינו איז, אַז מייקסינס אויספירן זיינען ניט גוט באַגרינדעט. דאָס נעמט זיך פֿון דעם וואָס ער האָט זיך באַנוצט מיט השערות וואָס זיינען ניט באַרעכטיקט. די נייטיקע מאַטעריאַלן פֿאַר אַזאַ אַנאַליז זיינען נאָך ניט פֿאַר־עפֿנטלעכט געווארן, און במילא האָט ער ניט געהאַט קיין שום מיגלעכקייט אויס־צוגעפֿינען די ווירקונג פֿון אַ צאָל פֿאַקטאָרן אויף דעם פּראָצעס פֿון שפּראַכיקער אַסימילאַציע. ניט געקוקט אויף דעם אַלעם האָט אַבער מייקסינס אַנאַליז אַ פּאָזיטיוון ווערט. ער האָט אונדז געוויזן, אַז מען וואָלט פֿון די צענזוס־דאַטעס געקאָנט אַרויסנעמען מער וויכּטיקע זיי זאָגן אונדז אויבן אויף. אויב זיין אַנאַליז וועט פֿאַראינטערעסירן אַנדערע אין דעם ענין און ס׳וועלן געפֿונען ווערן אויס־בעסערונגען אין זיין מעטאָד, וועט ער האָבן עפּעס צוגעטראָגן צו אונדזער פֿאַר־שטיין דאָס סאָציאַלע לעבן.

נ. גאָלדבערג

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

נחום שטיפֿס פֿיר בריוו צו יצחק ריבקינדן

הײַ־יאָר, דעם 7טן אַפּריל, איז געווען צען יאָר נאָך שטיפֿס טויט. אין ראָטן־פֿאָרבאָנד איז ער ניט נאָר געשטאָרבן, נאָר אויך אָפּגעשטאָרבן. זײַן ליטעראַרישער און וויסנשאַפֿטלעכער עזבון איז נאָך ביז דעם הײַנטיקן טאָג ניט פֿובליקירט.

גלײַך נאָך זײַן טויט האָט מען געזען צו „ליקווידירן" זײַן געדעכטעניש. געגוג צו לייענען אין ייִדישן לינגוויסטישע זאַמלונג (מינסק 1934, II, זז׳ 14—16, 28—29), ווי מען האָט געזוכט צו מאַכן זײַן נאָמען טריפֿה און פֿעסטגעשטעלט, אַז עס וועט זײַן געזינטער וואָס וויניקער אים צו דער־מאָנען.

וען איך האָב אָנגעהויבן צו קאָרעספּאָנדירן מיט שטיפֿן, זײַנען מיר נאָך געווען „קאָלעגן" (אינטערעסאַנט, אַז אין זײַן לעצטן בריוו האָט ער, מסתמא צוליב „אַ בייז אויג", אויסגעמיטן די וועגדוג „קאָלעגע") און אונדז האָבן אינטערעסירט ריין וויסנשאַפֿטלעכע ענינים. איך האָב ניט געווּסט, אַז ער שטייט אויפֿן שוועל צושיש „די ייִדישע שפּראַך" און „שפּראַכ־פֿראָגע". ערשט צום סוף יאָר איז ער אַרויס מיט זײַן אַרטיקל קעגן די העברעיִשע עלע־מענטן אין ייִדיש אונטערן נאָמען: „די סאָציאַלע דיפֿערענציאַציע אין ייִדיש", און „רעוואָלוציע און רעאַקציע אין דער שפּראַך". וואָלט דער אַרויסטרעט געקומען אַ ביסל פֿרײַער, איז מיגלעך, אַז מיר וואָלטן זיך קיין מאָל ניט איבערגעשריבן.

כּדי קלאָר צו מאַכן דעם אינהאַלט פֿון שטיפֿס ערשטן בריוו, איבער הויפּט דעם אָנהייב, וועל איך דאָ ברענגען אַן אויסצוג פֿון מײַן בריוו צו שטיפֿן, וואָס מיט אים האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער קאָרעספּאָנדענץ:

ניו־יאָרק, יט אָדר ב׳, פ״ט.

זייער חשובֿער קאָלעגע נ. שטיף.

צום סוף פֿון אײַער וויכטיקער און גרינטלעכער אַרבעט „אַ געשריבענע ייִדישע ביבליאָטעק אין אַ ייִדיש הויז אין וועגעציע", וואָס כ׳האָב איצט נאָך אַ מאָל בעיון דורכגעלייענט, באַשריבט איר דאָס אָנאָנימע לידל: „דז מענש גיגליכן צו איינם מלך צו איין חזיר" אאז״ו. כ׳גלייב, אַז ס׳וועט אײַך זײַן אינטערעסאַנט צו וויסן, אַז דער גאָנצער סוזשעט פֿון דעם לידל איז בעצם ניט מער און ניט וויניקער וי אַ מדרש און ס׳קלינגט אין גאַנצן, לויט דעם אינהאַלט און פֿאָרמע, וי אַ געגראָמטע מעשׂה פֿון מדרש, נאָר דער מחבר פֿון לידל האָט פֿאַרבריטערט און צוגעגעבן מער פּרטים. אפֿשר האָט דער מחבר געהאַט אייניקע גרסות פֿון דעם מדרש, וואָס האָבן אים געדינט פֿאַר מקורים צו זײַנע הוספֿות.

אין מדרש רבה קהלת א׳ (אָפּשניט ג׳ הבל־הבלים, „חורב״־אויסגאָבע, זײַט 30, עמוד ב׳) וועלט געזאָגט: ר׳ שמואל בר רב יצחק מתני לה בש״ר שמעון בן אלעזר שבעה הבלים שאמר קהלת כנגד ז׳ עולמות שאדם רואה. בן שנה דומה למלך נתון באיספקרפּסטי והכל מחבקין ומנשקין אותו. בן ב׳ וג׳ דומה לחזיר שפושט ידו בביבין. בן י׳ שנה קופץ כגדי. בן כ׳ כסוס נהים משפר גרמיה ובעי אתתא. נשא אשה הרי הוא כחמור. הוליד בנים מעיז פניו ככלב להביא לחם ומזונות. הזקין הרי הוא כקוף״.

אַ ביסל אַנדערש איז דער נוסח אין ילקוט שמעוני, אָפּשניט תתקס״ו. כּדאַי אויך צו באַמערקן וועגן די געמישט־שפּראַכיקע פֿאָלקסלידער, פֿון וועלכע דאָס לידל איז אַן עדות פֿאַרן איטאַליענישן דיאַלעקט — אַז דאָס זעלביקע האָבן מיר אויך אין דער אַלט־העברעיִשער פּאָעזיע.

ס׳זײַנען דאָ אַ סך העברעיִשע שירים, וואָס זײַנען געפֿלאָכטן מיט פֿרעמדע שפֿראַכן. געגויערס איבער דעם בײַ דאָוויזאָנען: „פֿראַזאות לשירה העברית״ (לוח אחיאבר, ניו־יאָרק 1918, ז׳ 18). נאָר נאָך אויספֿירלעכער וועט איר געפֿינען בײַ דעם ראָמאַניסט פֿראַפֿ׳ בלאָנדהיים (פֿון דזשאַנס האָפקינס אוניווערסיטעט, באַלטימאָר, אַמעריקע) אין זײַן אַרבעט *Poèmes judéo-français du moyen-âge*. Paris 1927. דאָרטן רעכנט ער אויס אַלע שפֿראַכן, אויך איטאַליעניש אַרײַנגערעכנט, וואָס קומען פֿאָר בשותפֿות מיט העברעיִשע שירים. גאַנץ מיגלעך, אַז פֿראַפֿ׳ בלאָנדהיים וואָלט געקענט דעשיפֿרירן דעם איטאַליענישן טעקסט פֿון אײַער ליד.

איך וויל אײַך אויסדריקן, פֿאַר אין וועגס, מײַן אויפֿריכטיקסטן דאַנק פֿאַר די יידישע שפֿראָך, וואָס כ׳באַקום כסדר״.

נאָר פֿון מײַן ערשטן בריוו איז מיר פֿאַרבליבן אַ קאָפּיע. פֿון די איבעריקע בריוו מײַנע און ענטפֿערס האָב איך ליידער ניט קיין קאָפּיעס, סײַ בנוגע די מאַטעריאַלן וואָס איך האָב שטיפֿן צוגעשיקט וועגן דעם ענגיטיו־פאַסעסיוו אין אַ באַשריבענער פֿאָרמע און סײַ וועגן דער טעמע וואָס ער באַהאַנדלט אין זײַן לעצטן בריוו מפּוח איבערארבעטן אַלטע אויסגאַבעס פֿון דער יידישער ליטעראַטור פֿון יידיש־טײַטש אין מאַדרגערן יידיש. אַ שאָד דער עיקר, וואָס איך האָב בײַ זיך ניט געלאָזן אַ קאָפּיע פֿון דער רשימה מיט 106 נומערן, וואָס ער האָט מיר געהאַט צוגעשיקט אין שײַכות מיט דער טעמע.

די בריוו וועלן, חוץ דעם אויסלייג, איבערגעדרוקט פֿינקטלעך.

מײַן רעקאָמענדירטער ענטפֿער, וויִ ער האָט געבעטן אויף זײַן לעצטן בריוו, איז, דוכט מיר, געבליבן אַן אַ תשובֿה. על־כּל־פֿנים אין מײַן אַרכיוו האָב איך ביז איצט אַזאַ תשובֿה ניט געפֿונען.

און בדיעבֿד, צו וואָס זאָל איך לייקענען, בין איך געווען צופֿרידן וואָס אונדזער קאָרעס־פּאָנדענץ האָט זיך איבערגעריסן. שטיף אין זײַן לעצטן גילגול איז מיר געווען אַלץ וויטער און פֿרעמדער...

י. ר.

קיִעוו, 24/IV 1929.

זייער חשובֿער קאָלעגע י. ריוקינד!

גוטע געדאַנקען טרעפֿן זיך, איך קלעיב זיך שוין אַ צײַט אײַך צו שרײַבן. נעכטן, בעת איך האָב געקראָגן אײַער בריוו פֿון „י״ט אַדר ב״, איז שוין בײַ מיר פֿאַרטיק געווען דער פֿרעג־בויגן וואָס איר וועט דאָ געפֿינען בײַגעלייגט, און איך האָב געזאָלט אײַך שרײַבן, זײַט איר מיר פֿאַרלאָפֿן דעם וועג פֿרײַער. זייער אַגנאָסטיש.

אַ דאַנק אײַך צום אַלעם ערשטן פֿאַר אײַער געדרוקטער נאָטיץ צו דער ביבליאָגראַפֿיע פֿון שמחת הנפֿש,[1] וואָס י. עלזעט (דאָס זיך) האָט מיר צוגעשיקט אין אײַער נאָמען. און אַוודאי אַ דאַנק פֿאַר די פֿרײַנדלעכע אָנווײַזן וועגן דעם מדרש־אָפּשטאָם פֿון דעם יידיש־איטאַליענישן ליד דז מענש גיגליכן, וואָס איך דערמאָן אין מינסקער צײַטשריפֿט, ב׳ II—III (1925).[2] שטעלט זיך פֿאָר: איך בין פֿאַרויס געווען זיכער, אַז איך וועל דאָס טרעפֿן אין מדרש און ילקוט; איך האָב זיך ניט געאײַלט דאָס צו טאָן, ווײַל מיט דעם איטאַליענישן טעקסט בין איך נאָך ניט פֿאַרטיק. איך וועל אײַך בײַ דער גלעגנהייט מיטטיילן; נאָך דעם שוין וויִ איך האָב אָפּגעשיקט מײַן אַרבעט אין דער רעדאַקציע, האָב איך זיך דערוווסט, אַז דאָס ליד האָט שוין פֿאַרעפֿנטלעכט (אין אַ לאַטײַנישער טראַנסקריפּציע, פּדרכו) ד״ר ל. לאַנדוי (לאַנדאָן) אונטערן נאָמען: Some Parallels to Shakespeare's "Seven Ages". *The Journal of English and Germanic Philology* (Urbana, Illinois). ב׳ XIX, אין יולי־העפֿט, 1920. ער האָט אויך פֿאַרעפֿנטלעכט דעם איטאַליענישן טעקסט, אָבער דאָס שטימט ניט דערמיט וואָס אַן אָנגעזעענער ראָמאַניסט פֿון דײַטשלאַנד האָט מיר צום טייל דעשיפֿרירט. אין אַ נאָטע פֿאַררופֿט ער זיך אַגב אויף מדרש רבה. אָבער ניט דאָרט, ווו איר דערמאָנט (דאָס זיך, איך בין אַ שלעכטער ענגליש־לייענער). איך וועל דאָך דאָס ליד נאָך אַ מאָל איבערדרוקן אין יידישן געשטאַלט. ל. לאַנדוי האָט דאָס איבערגעדרוקט: א) מיט אַ פֿאַלשן אויסלייג (אויף יידיש האָט מען שוין דעמאָלט ניט געזאָגט און ניט געשריבן

[1] אונזער בוך, ניו־יאָרק 1926, I, 192—194.
[2] זע אַרײַנפֿיר צו די בריוו.

jar, nieder אַז״ו, מען האָט געזאָגט: ניידער, יאָר) ; דערבײַ פֿאַרזעצט ער אַפֿילו, אַז jaren קען זיך ניט גראַמען מיט hat ,verloren מיט phot. ב) ער האָט דאָס פֿאַלש פֿאַרמיטלהויכ־דײַטשט, וויידער פֿדרפֿו: פֿון הויז, מויז (בפֿירוש נה״ד Haus ,Maus) מאַכט ער mûs ,hûs (מה״ד) אאַז״ו.

איך האָב זיך באַמערקט, אַז צו אײַך זײַנען ניט דערגאַנגען אייניקע נומערן יודישע שפֿראַך (געשיקט האָב איך אײַך, פֿאַרשטייט זיך, אַלע) און איך וועל זען זיי אײַך נאָך אַ מאָל צושיקן.

איצט האָב איך צו אײַך אַ ביט: בײַגעלייגט האָט איר אַ בויגן, אינעם דאָזיקן בויגן זײַנען אָנגעגעבן אונטערן קעפּל „טעקסט״ 18 פֿראַזעס פֿון מײַן עקו צאינה וראינה (אינעם עקו פֿעלט דער שער און עטלעכע בלעטלעך, קען איך אײַך ניט אָנגעבן די אויסגאַבע; לויט אַ סך סימנים איז דאָס: אַמסטערדאַם, בערך מיטן 18טן י״ה). לינקס איז אונטערן קעפּל: „צו וואָסער שטעלע אין העברעיִשן אָריגינאַל״ אָנגעגעבן, צו וואָסער פּסוק, אין וואָסער ספֿר, פּרשה, קאַ־פּיטל (מיט אַ העברעיִשער ציפֿער), פּסוק (מיט אַן אַראַבישער ציפֿער) — דאָס געהערט, כדי מען זאָל דאָס קענען אָפּזוכן. איר וועט באַמערקן אין די אַלע פֿראַזעס איין אייגנטימלעכקייט: דער ענגיטיוי־פֿאָסאָסיוס איז דאָ באַשריבן. אַ שטייגער, פֿראַזע 1: אנשטאָט: „בייא חס׳ס וויִיב״ שטייט אין אַ באַשריבענער פֿאָרמע: בייא חס זײַן וויִיב״. דאָס זעלבע פֿראַזע 2: אנשטאָט „אן דער פּרוי׳ס מחשבה״ שטייט אן דער פּרויא איר מחשבה אאַז״ו. דאָס איז אַ באַ־קאַנטע פֿאָרמע אין די דײַטשישע דיאַלעקטן, דער הויפּט נידערדײַטשישע (אַ שטייגער בײַ Fritz Reuter). אין יידיש איז זי ניט פֿאַראַן, געבליבן אַ רעשט אין דער פֿאָרמול: מיט גאָט זײַנער הילף (אנשטאָט: מיט גאָטס הילף). אין אַלטע יידישע ספֿרים, דער הויפּט וואָס שטאַ־מען פֿון יידן אין צפֿון־דײַטשלאַנד, אַדער זײַנען געדרוקט דאָרט (אין אַמסטערדאַם אויך), 16—18 י״ה, געפֿינט מען די דאָזיקע פֿאָרמע, אַ שטייגער אין די זכרונות מרת גליקל האמל (ז׳ 66): „חמי ז״ל זײַן דריט קינד האָט גיהייסן מוהר״ר שמואל האָס אך תוך פּוליק גילערנט, אך איין אשה גינומן, איין גרושי מיוחסת איין גרושׂן רב זײַן טאָכטער״. איך אינטערעסיר זיך גראָד, — פֿאַר אַן אַרבעט, וואָס איך מאַך, — מיט דער דאָזיקער פֿאָרמע פֿאָסאָסיוס אין דער אַלטער יידישער ליטעראַטור. איז וויל איך אײַך בעטן אַזוי גוט זײַן: פֿאַרגלײַכן די אַלע אָנגע־געבענע שטעלן לויט עלטערע אויסגאַבעס פֿון צאינה וראינה, וואָס איר קענט קריגן במחנכם און אָפּשרײַבן פֿאַראַלע דעם גאַנצן טעקסט. רעכטס, אונטער דעם טיטל: „קוואַל״, זײַט אַזוי גוט אָנגעבן די עהאַריקע אויסגאַבע פֿון צאינה וראינה. אויב אין עטלעכע אײַערע אויסגאַבעס איז דער טעקסט בכלל דער זעלבער, נאָר דער חילוק איז בלויז אין דעם אויסלייג, אַדער אין אַנדערע קלייניקייטן, וואָס צו דער פֿאָרמע פֿון פֿאָסא־סיוס האָבן זיי ניט, איז פֿאַרשפֿאַרט איר איבערצושרײַבן אַלע; — ס׳איז גענוג, אַז איר וועט אָנווײַזן, אַז אין אַזאָ און אַזאָ אויסגאַבע איז אויך אַזוי וי פֿרײַער. איך וויל אײַך שוין דאָ זאָגן מײַן געדאַנק, וואָס איך האָב דערבײַ: איך בין זיכער, אַז אין די עלטערע אויסגאַבעס פֿון „צאינה וראינה״ איז די דאָזיקע פֿאָרמע ניט געווען. אַ ראַיה האָב איך, אַ שטייגער: נעמט W. Stärk u. A. Leitzmann פֿון *Die Jüdisch-Deutschen Bibelübersetzungen* (פֿרי׳ א/מ, 1923), ז׳ 305, שורה 9, וועט איר זען אָנגעגעבן: got war Ammon geben in hant Jiphtah. די זעלבע שטעלע (אין דער הפּטורה צו פּרשה „חקת״, צום פּסוק „וידר יפתח נדר לה״) אין מײַן עקו צאינה וראינה: „הקב״ה וואר עמון געבן אין יפתח זיין האנט״. מײַן איבער־צײַגונג: אין די אויסגאַבעס אין אַמסטערדאַם און אין די צפֿון־דײַטשישע שטעט האָט מען דעם פֿאָסאָסיוס אָפֿט מאָל איבערגעמאַכט (ניט אומעטום) אויף אַ באַשריבענער פֿאָרמע, וויל איך דאָס קאָנטראָלירן וווּ, וועלן.

פֿון די עלטערע אויסגאַבעס פֿון צאינה וראינה, וואָס געפֿינען זיך אין ניו־יאָרק, וויִיס איך פֿון באַזוּ 1620 (בײַ [?]. אַ. יאָפֿע); אין אײַער סעמינאַר מוז אויך ניט פֿעלן אַ היפּשע קאָלעקציע.

בײַ דער געלעגנהייט וויל איך אײַך נאָך בעטן קאָנטראָלירן, 1) צי טרעפֿט זיך אָפֿט דער פֿאָסאָסיוס מיט פֿון, אַ שטייגער: אַ פֿאָר שורות פֿאָר מײַן פֿראַזע 1 שטייט אין מײַן עקו: „דר ערשטי איז חם דער זון פֿון נח איז גילעגן בייא זיינם וויִיב״, אַזאַ פֿאָרמע פֿון פֿאָסאָסיוס (מיט: פֿון) איז אין מײַן אויסגאַבע אויף טריט און שריט.

2) אין הפּטורה „תרומה״, די מעשׂה מיטן „שמיר״, צום פּסוק „והבית בהבנותו אבן שלמה מסע״, אין מײַן עקו צאינה וראינה: „דער שמיר איז איין קליין וויִרמכן״ (צי איז אין אײַערע עקו׳ וויִרמכן אָדער וויִרמליין?), 3) פּרשה „וישב״ די מעשׂה מיט יהודה און תמר, צום פּסוק. „הבא נא״, שטייט בײַ מיר: „אין אשכנז איז נאך דר סדר, דז מן מאכט איין חופה אויז איינם טלית מיט ציצית״. צי איז דאָס פֿאַראַן אין אײַערע אויסגאַבעס? 4) פּרשה „ויחי״, צום פּסוק „וירא אחי יוסף כי מת אביהם״, שטייט בײַ מיר באַלד נאָך דעם דאָזיקן פּסוק: „דא יעקוב איז גישטאַרבן דא האט זיך יוסף איין באזונדרן טיש גמאכט וואו ער זאל עסין״.

עטלעכע שורות וויִטער:

„דא איז ער קומן צו דער גרוב וואו אים די ברידער האבן אריין גוואַרפֿן". צי איז דאָס בּיי אײַך אויך אַזוי?

5) פּרשה „עקב"; צום פּסוק „ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך", שטייט בּיי מיר: „אונזערי חכמים זאגן איין פֿרנס איז גוועזן". צי איז דאָס פֿאַראַן בּיי אײַך?

זאָל שוין זײַן געגעבן.

דאָס אַלץ איז געוועדט געווארן, אויב איר וועט האָבן צײַט און חשק דערצו. אויב ניט, איז האָט קיין פֿאַראיבל ניט, וואָס איך באַמי אײַך. איך, מצדי, בין שטענדיק גרייט אײַך צו דינען מיט ענלעכע זאַכן, ווי ווײַט איך וועל קענען.

לסוף דאָס צעטל און ווערק, וואָס איך האָב בּיי זיי געטראָפֿן דעם באַשריבענעם פֿאָטעסיו (איך גיב דאָס אײַך אַן א שום סדר, אַזוי ווי ס'איז בּיי מיר נאָך אַנאַנד נאָטירט: 1) ר' הענאָך אדער וואס טוט מע דאַמיט (מאַנוסקריפּטן: אַמסטערדאַם, בּרעסלע. אַגב, האָט מיר אַ מאָל געהאָט געשריבן אונדזער ליבער י. ל. פּהן, אַז איר האָט עפּעס, אַדער איר וויסט פֿון אַן עקז „ר' הענאָך". וואָס איז דאָס?[3] 2) אקטא אסתר מיט אחשורוש; 3) שיני ארטליכי גישיכטן (אַמסטערדאַם תע"א); 4) שמחת הנפש (דירנפֿורט תקס"ה); 5) איין שריפֿה־ליד מפּראג (פּראַג 1754, לויט באַסינס אַנטאָלאָגיע); 6) מלמד שיח (פֿיורדא ת"פו); 7) זכרונות מרת גליקל האמל (פֿר' א/מ 1896); 8) יקותיאל בליצ תנ"ך (באַזל 1612 און כתב־יד האמבורג); 9) סדר תחינות (נדפס הומבורג אן דער הא תפ"ז); 10) שמואל־בוך (באַזל 1612 און כתב־יד האמבורג); 11) עיון יצחק (ברלין תצ"ד); 12) ויצנהויזנס תנ"ך (אַמסטערדאַם תל"ט); 13) בן המלך והנזיר (זשולקעוו 1771); 14) ספר דרך הישר (תק"ו, לויט בן יעקוב, — האַמבורג); 15) Jüd. Privatbriefe aus d. Jahre 1619 (לײַפּציג 1911); 16) ריח ניחוח (פֿיורדא 1724, זע פּנקס ניו־יאָרק נומ' 3, 1928, ז' 188); 17) לב טוב (דירהרנפורט תקמ"ו); 18) בבא־בוך (פּראַג 1767; אַגב, האָט איר אַן עלטערע אויסגאַבע?); 19) ס' המגיד לר' יעקב בר' יצחק אַשכנזי מיאנוב (אַמסטערדאַם 1738. אַז האָט איר די שטעלע (דאָס איז צו שמואל א קאַפּיטל ב, 5): „דאָרום ווערן דיא איבריגי צוויי קינדר פֿון פּנינה גיהייסן אלז וועז זי חנה איר קינדר ווערן". צי האָט איר אַן עלטערן עקז און צי איז בּיי אײַך אויך אַזוי?); 20) די בשרייבונג פון אשכנז און פּאלק (פּראַג, תש"ד; פֿילאַל שריפֿטן פֿון יוזף, ווילנע, III, 542); 21) מדרש ויושע (פּראַג, תש"ד; דאַרט 230, 7); 22) חומש (באַזל 1583, הקדמה: „דאָרום האבן מיר דעם ערשטן מחבר זיין הקדמה און שירה לאשן בלייבן", אײַער נאָטיץ אין פּנקס 4, ניו־יאָרק, 1928, 382ff); 23) שמחת הנפש חלק שני (פֿיורדא תפ"ז); 23[!] ס' ברך אברהם (וויילמרשדארף תצ"א); 24) הגדה של פסח (אַמסטערדאַם, תקמ"ג); 25) אבן ישראל (מ"ץ תקכ"ו); 26) ספר מעשה נסים (פֿראַנקפֿורט דאדרה, תס"ב); 27) רייזן בשרייבונג פאן אברהם לוי דורך טייטש־לאנד (*Izr. Letterbode*, IX, 1884—85); 28) איינה מערק־ווערטיגה אונד טרויאריגי בשרייבונג מפטירת הרב... יעקב נתנאל ווייל... בק"ק קארלסרוה (פּראַג 1755, איבערגעדרוקט בּיי ד"ר Leop. Löwenstein אין *Beiträge zur Geschichte d. Juden in Deutschl.* (II, פֿר/מ).

איך שרײַב דאָס אײַך קענן דעם, טאָמער מאַכט זיך דאָס (דער פּאָסעסיו) אײַך בּיי אײַער אַרבעט איבער אַנדערע ספֿרים, זאָלט איר אַזוי גוט זײַן זיך באַמערקן און מיר מיטטיילן.

האָט קיין פֿאַראיבל ניט, וואָס אַזוי לאַנג, לאָז דאָס זײַן אַ גוטער אָנהייב צו אַ קאָרעס־פּאָנדענץ.

מיט דרך־ארץ

(—) נ. שטיף

קיעוו, 6/VI 1929.

זייער חשובער קאָלעגע י. ריוקינד!

איך האָב נאָר וואָס געקריגן אײַער פֿרײַנדלעכן בריוו פֿון „י"ג אייר" און וויל ניט אָפּלייגן מײַן ענטפֿער, שרײַב איך אײַך דערוויל אַ קאָרטל. פֿאַרשטייט זיך, צום אַלעם ערשטן אַ גרויסן דאַנק אײַך פֿאַר דער מי, וואָס איר האָט זיך אָפּגענעבן מיט מײַנע אָנפֿרעגן און מיט די אויסגעצייכנטע ענטפֿערס וואָס איך האָב געקריגן פֿון אײַך. ס'איז, פֿאַרשטייט זיך, קיין חידוש ניט, וואָס אין די אַמסטערדאַמער צו"ר האָבן מיר די באַשריבענע פֿאַרמע פּאָסעסיוו, אויך אין פֿראַנקפֿורטער (צום מייסטנס טרעפֿן מיר דאָס, ווי איר האָט געקענט זען פֿון מײַן רשימה, אין די אויסגאַבעס וואָס זײַנען אַרויס אין געביט פֿון נידערדײַטש און מיטלדײַטש), נאָר ס'איז אינטערעסאַנט, וואָס די פֿאַרמע טרעפֿט זיך שוין אין באַזעלער אויסגאַבע פֿון צו"ר

---

[3] שטיף האָט וועגן דער קאַמעדיע געשריבן. זע י. אַנילאָוויטשעס ביבליאָגראַפֿיע פֿון נחום שטיפֿס ווערק (יוזוף־בלעטער V, נומ' 3—5) נומ' 100. די אַלע וואָס האָבן געשריבן וועגן ר' הענאָך האָבן ניט געווּסט, אַז עס זײַנען פֿאַראַן נאָך צוויי האַנטשריפֿטן פֿון דער פּיעסע, איינע אין ירושלים, אין דער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק (קרית־ספר VIII, 80) און אַ צווייטע דאָ אין אַמעריקע, אין דער ביבליאָטעק פֿון „היברו יוניאָן קאָלעדזש" אין סינסינעטי.

(1622), כאָטש ניט אַזוי אַפֿט. אַקעגן טרעפֿט מען דאָס ניט, אַדער זייער זעלטן — לויט מײַן וויסן — אין דער „קלאַסישער" ייִדישער ליטעראַטור פֿונעם 16 י״ה (ספר מידות, שמואל־בוך, מלכים־בוך, יוסיפון, יוסף בר יקר״ס סידור, די פֿאַראַפֿראַזעס פֿון שיר השירים, מגלת אסתר אאז״וו), וואָס זײַנען אַרויס אויפֿן הויכדײַטשן באָדן אַדער [האָבן] געדרוקט זיך אין קראַקע. דאָס וויזט מיר, אַז מיר האָבן שוין יענע צײַטן געהאַט א ל י ט ע ר א ט ו ר ־ ש פּ ר אַ ך (אַריענ־ טירט אויף נה״ך). אַ גרויסן דאַנק אײַך אויך פֿאַר די אינפֿאָרמאַציעס אין אײַער בריוו; זיי וועלן מיר שטאַרק צו נוץ קומען. הלוואַי איך זאָל אײַך קענען אַפּדינען! איך וועל דאָס געוויס טאָן. די נומערן ייִדישע שפּראַך וואָס פֿעלן אײַך, האָב איך אײַך שוין אַ צײַט צוריק אַרויסגעשיקט. האָט איר זיי שוין באַקומען? די שריפֿטן פֿון דער קאַטעדרע ב׳ | שיק איך אײַך די טעג.

מיט דרך־ארץ

(—) נ. שטיף

אומבאַקאַנטערהייט אַ גרוס יודאַ יאָפֿעס, אויב איר וועט אים זען.

מײַן אַדרעס איז אַ שטעגדיקער. פֿאַר יולי־אויגוסט איז בעסער דער אַדרעס פֿון דער קאַטעדרע, נאָר אויפֿן עקזעמפּלאַר אויפֿשרײַבן מײַן נאָמען, אַז דאָס איז פֿאַר מיר.

קיִעוו, VI/28 1929.

ז׳ ח׳ קאַלעגע י׳. ריווקינד!

אײַער רעגיסטרירטן בריוו פֿונעם 23/V האָב איך שוין לאָנג געקריגן; געענטפֿערט דעם 6/VI. איצט האָב איך אײַער בריוו פֿון כ״ח אייר (געקריגן 17/VI). ווי איר זעט האָב איך ריכטיק אויבערגעגעבן די נומערן ייִדישע שפּראַך, וואָס פֿעלן אײַך, נאָר דער שטן האָט זיך דאָ אַרײַנגעמישט. מאָרגן גייט אײַך אַרויס די נומערן 8־9 און 11־12, וואָס איר דאַרפֿט, בצירוף דער לעצטער נומער, 2 (15), פֿאַר 1929.

א האַרציקן דאַנק אײַך פֿאַר די דערגאַנצונגען צו מײַנע פֿאַסעיוו־זוכענישן. אַגב, היות ווי איך האָב בײַ זיך קיין שום הילפֿסקווילן ניט, איז זײַט אַזוי גוט, בײַ א געלעגנהייט (ניט גראָד איצט) מיר צו וויסן בעפּן ענגוויער די דאַטעס אין א פּאָר פּרטים וועגן די „לובלינער און קראַקער [!] אויסגאַבעס [פֿון צו״ר], וואָס זײַנען פֿאַרשוווּנדן״.[4]

אַלדאָס גוטס,

אײַער

(—) נ. שטיף

אין יולי און אויגוסט פֿאָר איך אפֿ. אויב אײַך וועט אויסקומען עפּעס צו שרײַבן, — איז אויפֿן אַדרעס פֿון דער קאַטעדרע פֿאַר מיר (סוועדלאָוו־גאַס 9/2).

קיִעוו, VI/19 1931.

זײַער חשובֿער י. ריווקינד!

אין גיר־אַרק

איך דערלויב זיך צו וועגדן צו אײַך מיט אַזאַ ביט: איך אַרבעט אויף דער טעמע: „דער איבער־ בראָך אין דער ייִדישער שריפֿטשפּראַך סוף 18טן אָנהייב 19טן יאָרהונדערט אין די אויסגאַבעס אין די גאַליציש און רוסלענדיש דרוקן״.[5] די דאָזיקע צײַט, דער הויפּט אָנהייב 19טן י״ה (בערך ביז 1830), מערקט זיך א ראַדיקאַלער אײַבערגאַנג פֿון דעם אַלטן „ייִדיש־דײַטשן״ שפּראַכקאָנצעפּט (מיט דעם דײַטשמערישן זאַצבוי, וואָרטשטעלונג, לעקסיק אאז״וו), — אַזוי ווי מיר טרעפֿן אים אין די אויסגאַבעס פֿון דער 2טער העלפֿט 18טן י״ה פֿון דערנפֿורטער, זולצ־ באַכער, פֿירטער דרוקן, — צו א פֿרײַ פֿאַלקסטימלעך ייִדיש. ס׳איז באמת א מערקווערדיקער פֿאַקט פֿאַר דער געשיכטע פֿון ייִדיש. בײַ דער דאָזיקער אַרבעט האָב איך זיך געטראַפֿן מיט אַזאַ שווערקייט: דרוקווערק פֿון יענער צײַט מיט דעם נ ײַ ע ם ייִדיש האָבן מיר לערך וויניק; נאָר וויניקער איז באַקאַנט וואָס איז אַפֿילו געווען און ווו געפֿינט דאָס זיך; — בפֿרט איז דאָס נוגע ווערק מיט א ו ע ל ט ל ע כ ן אינהאַלט. איז צום פֿאַלק עדשטן דאַרף מען פֿעסט־ שטעלן דעם א י נ ו ו נ ט אַר: וו אַס פֿאַר א דרוקווערק איז פֿאַראַן, וו ו גענפֿינען זיי זיך. פֿון א באַזונדער וויכטיקייט איז פֿעסטצושטעלן די ווערק, וואָס זײַנען פֿאַרשיידענע אויסגאַבעס, — פֿרײַערדיקע און שפּעטערדיקע, — איז זיי אַ פּ אַ ר ש י י ד ע נ ע שפּראַך. דאָס קאָן מען זען, א שטייגער, אין די אויסגאַבעס פֿון סלאַווויטער המגיד 1805—1818 (אויך קאָפּוסט 1818)

---

[4] די דרוקן זײַנען נאָר באַקאַנט דורך דעם שער־בלאַט פֿון דער באַזעלער אויסגאַבע, וווּ עס ווערט דערמאָנט, אַז מען האָט דעם „צאינה וראינה״ געדרוקט אין לובלין און דערנאָך צוויי מאָל אין קראַקע (ואחרי כן נדפסו פעמיים בק״ק קראקא). א בלאַט אַדער צוויי פֿון די פֿאַרשווּנ־ דענע דרוקן געפֿינען זיך אין סעמינאַר־ביבליאָטעק.

[5] צוויי אַרבעטן אויף דער טעמע האָט שטיף אין א יאָר אַרום, אין 1932, פֿאַרעפֿנטלעכט אונטערן נאָמען „אַף דער שוועל פֿונעם 19טן יאָרהונדערט״. זע אַנילאָוויטשעס ביבליאָגראַפֿיע נג׳ 72 און 79.

און 1819, 1825. אין די ערשטע אויסגאַבעס האָבן מיר דאָס אַלטע ייִדיש־דײַטש, אין דער צוויישטער — שוין אַ באַנײַט פֿאַלקסטימלעך ייִדיש. ס׳וואָלט געווען זייער וויכטיק, מען זאָל דאָס קענען וויזן אין אַנדערע אויסגאַבעס אויך, פֿון גאַליציש און רוסישע דרוקן סוף 18טן אָנהייב 19טן י״ה.

איז אַט וועגן דעם דערלויב איך זיך צו וועדן צו אײַך נאָך ראָס און הילף. בײַגעלייגט האָס איר אַ צעטל וועלך מיט 102 נומערן, אייגנטלעך 106, וואָרעם אייניקע נומערן האָבן דובלעטן: 28a, 31a, 45a, 45b, וואָס זײַנען מיר באַקאָנט. מען קען אָבער פֿאָרויס זאָגן, אַז דאָס איז ניט אַלץ. איז בעט איך אײַך:

1) קאָנטראָלירן דעם צעטל, צוגעבן נײַס, וואָס איז אײַך באַקאָנט, אָנווײַזן דערבײַ, וו׳ מען קען דאָס קריגן.

2) אָנווײַזן וועגן אייניקע פֿון מײַנע 102 נומערן, וו׳ געפֿינען זיי זיך (דאָס איז גוגע, פֿאַרשטייט זיך, די ווערק וואָס געפֿינען זיך, לויט מײַן רשימה נאָך, אויסער דעם סאָוועט־פֿאַרבאַנד; איך מיין דאָ אויך די ווערק וואָס געפֿינען זיך בײַ פֿרילוצקין, וואָרעם זײַן ביבליאָטעק איז פֿאַר מיר אַבסאָלוט ניט צוגענגלעך; גיכער קען איך האָפֿן, אַז עמעצער זאָל מיר העלפֿן אין אַמעריקע).

3) אָנגעבן אײַערע באַמערקונגען צו דער טעמע בכלל, צו דער ליטעראַטור וועגן דער טעמע אַז״ו. דער הויפּט אינטערעסירט מיך, וואָס געפֿינט זיך פֿאַר מײַן טעמע אין די אַמע־ריקאַנער ביבליאָטעקן, בפֿרט פֿון ווערק מיט אַ וועלטלעכן אינהאַלט.[6] פֿאַר אײַער וויסן באַ־צייכן איך מײַנע נומערן בײַ דער זײַט אַזוי: 1 שטערנדל (*) באַטײַט, אַז דאָרטן האָבן מיר די אָלטע שפֿראַך, 2 אַזוינע שטערנדלעך — באַטײַט די נײַע, אָדער נײַערע שפֿראַך. אָן אַ סימן הייסט, אַז איך וויים נאָך ניט. פֿאַר אײַער אָרײַנשאַציע שיק איך אײַך אויך אָן אויסצוג פֿון אַ לב־טוב, אָן אוקראַיִנישע אויסגאַבע (פֿעלט דאָס שער־בלאַט), וואָס אינהאַלטלעך שטימט דאָס מיט דעם שטיק פֿון לב־טוב, פּאַריץ 1790, וואָס איז געבראַכט אין נ. פּרילוצקיס קאָנטראַנאַנטיזם זו׳ 166—168. איר וועט זען, אַז אין מײַן עקזעמפּלאַר איז שוין אַ רעדאַקטירטע שפֿראַך.[7]

פֿאַר יעדן אָנווײַז דאַנק איך אײַך פֿאָרויס.

מיט דרך־ארץ

(—) נ. שטיף

פּ. ס. — אַזוי ווי איך וויים אײַער אינטערעס פֿאַר די אויסגאַבעס פֿון רוסישע און גאַלי־ציש דרוקן, שיק איך אײַך דאָ בײַגעלייגט אַ צעטל וועלך,[8] וואָס איך האָב צוריק מיט 11 יאָר אָפּגעשריבן פֿון קיעווער צענזור־אַרכיון[9] (דאָרט האָב זיך געהאָנדלט פֿון צענזורירן די ווערק, לויט דעם „אוקאַז״ פֿון 1836). איך ווייל אײַך אָבער באַמערקן: אויף דעם צעטל קאָן מען זיך ניט אין גאַנצן פֿאַרלאָזן: ס׳איז געשריבן אין רוסיש, און איך האָב דאָס טראַנסקרי־בירט אויף העברעיש; זייבערלינג דער צענזאָר איז געווען אַן עם־הארץ און אויף דעם, ווי אַזוי

---

[6] הערה פֿון נ. שטיף „וואָס איז דאָרט פֿאַר אַ שפֿראַך״.

[7] דאָס איז דער פֿראַגמענט פֿון לב טוב, וואָס שטיף האָט צוגעשיקט און דערבײַ איבערגע־חזרט, אין קאַנטיקע קלאַמערן, די זעלביקע באַמערקונג וואָס אין בריוו:

— אויך זאָל זיא ניט הויך ריידן דען דאש איז פון א מאנזביל קיין דרך ארץ ניט מכ״ש פון איין אשה אז וי דער פסוק זאגט (וחנה היא מדברת על לבה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע) אוג דיא צדיקת חנה האט גירעט צו איר הארץ: נאר איר לעפצין האבן זיך גירירט אבער איר קול איז ניט גיהערט גיוואָרין: דען עש איז איין פריצות אז איין אשה הייבט אויף א הויך קול. אז ויא דער פסוק זאגט בייא דער פרוצה (ויהי בהרימי קולי) עש איז גיוועז אז איך האב אויף גיהויבין מיין קול: אבר בייא דער צנועה שטייט זיא האט גירעט שטילער הייד אוג באמעליך דרום זאל איין פרומי אשה זיך גיווינען אוג אויך אירי קינדר שטילר הייד צו רייִדן: דאש זייערי שכנים זאל ניט הערין זייער קול.

[א שטיק פֿון אַ לב־טוב, אָן אוקראַיִנישע אויסגאַבע (פֿעלט דאָס שער־בלאַט), שטימט אינהאַלטלעך מיט דעם שטיק פֿון לב טוב, פּאַריץ 1790, וואָס איז געבראַכט אין נ. פּרילוצקיס קאָנטראַנאַנטיזם זו׳ 166—168, אָבער שוין מיט אַ רעדאַווירטער שפֿראַך.]

[8] די רשימה געפֿינט זיך בײַ מיר. אַנטהאַלט 41 נומערן (געווײַער 39, וויל צוויי זײַנען פֿאַרצייכנט צוויי מאָל). כּמעט אַלע נומערן געפֿינען זיך אין סעמינאַר־ביבליאָטעק. צוליב די פֿאַרגרייזטע טיטלען און דאָטעס ניט פּדאַי איבערצודרוקן. די רשימה האָב איך דערמאָנט אין קרית ספר XI, 104.

[9] שטיף האָט אָנגעקליבן אינטערעסאַנטע מאַטעריאַלן וועגן ייִדישע דרוקערײַען אין רוסלאַנד און וועגן דער רוסישער צענזור איוף העברעיש־ייִדישע ספֿרים. אין אַ בריוו פֿון 4/5טן 1925 צו ד״ר יעקבֿ קלאַצקין שרײַבט ער: „מײַן אַרבעט אין רײַכן אַרכיון פֿון דעם געוועזענעם קיעווער צענזור־קאָמיטעט האָט מיר געגעבן אַזוינע מאַטעריאַלן וואָס וועלן קלינגען ווי אַן אַנטדעקונג״. פֿון נאָענטן עבֿר, חילוֹ־וארשע 1937, ז׳ 335.

ער האָט אויסגערעכנט די איראַפּעיִשע דאַטע לויט די העברעיִשע לפ״ק קען מען זיך גיט פֿאַרלאָזן. בײַ אייניקע נומערן, אַ שטייגער 15, 18 אאַז״ו, איז בײַ מיר צוגעשריבן בײַ דער זעלבֿ אַן אַנדער דאַטע. זעט אויס, אַז וען איך האָב דאָס אָפּגעשריבן, האָב איך אַליין איבערגערעכנט. אָבער זיכער בין איך דערמיט ניט: ס׳איז שוין אַ לאַנגע מעשׂה (אפֿשר — מיט דער צײַט — ווען איך זיך נאָך אַרײַנכאַפּן אין אַרכיוו אוון אַ קוק טאָן נאָך אַ מאָל).

אויב איר ווּעט אַזוי גוט זײַן צו ענטפֿערן, איז בעט איך אײַך: שרײַבן אויפֿן אַדרעס פֿונעם אינסטיטוט,* ווײַל איך פֿאָר אפֿשר אָפֿ,** און רעקאָמענדירט.

---

* Институт еврейской культуры при ВУАН, для Штифа. Улица Либknехта 10, Киев.

** אויף אַ קליין שטיקל צײַט.

ה. ל. מענקענס רבי אין ייִדיש

אין דעם ליציטאַציע־קאַטאַלאָג

City Book Auction, Sale No. 220, Exhibition and Sale Rooms, 15 W. 56th St., New York, N. Y.

געפֿינען מיר אונטער נומ׳ 312 אַן עקזעמפּלאַר פֿון דער ערשטער אויסגאַבע פֿון ה. ל. מענקענס Newspapers Days, ניו־יאָרק 1941, און ווײַטער איז באַמערקט:

Inscribed: "For Harry Hayman who tripled my vocabulary of Yiddish. 1941. H. L. Mencken", and signed again by Mencken in Hebrew characters, distinctly drawn.

אין ייִוואָ

אויף דער 17טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ אין ניו־יאָרק דעם 8טן — 10טן יאָנואַר 1943 זײַנען געלייענט געוואָרן די ווײַטערדיקע רעפֿעראַטן:

1. אויף די פּלענאַרע זיצונגען: דער ייִוואָ אין אַ יאָר פֿון אומקום — מאַקס ווײַנרײַך; נאַציאָנאַלע מינאָריטעטן נאָך דער מלחמה — האַלוודאַן קוט; וואָך און שבת אין דער אַמאָליקער געטאָ — יוסף אָפּאַטאָשו; די געטאָס פֿון הײַנט — יעקבֿ ראָבינזאָן; די עקאָנאָמיק פֿון דער אַמאָליקער געטאָ — רפֿאל מאָהלער; ייִדישע אָרײַנטאָביצער אין דער מלחמה פֿון 1812 — יעקבֿ שאַפּקי; סטעפּאַן צוויג, דער וועלטבירגער און דער ייִד — סאָל ליפּצין.

2. אין דער פֿילאָלאָגישער סעקציע: די סופֿיקסן ־יק, ־דיק, ־עדיק — יודאַ אַ. יאָפֿע; צוויי יאָר „ייִדישע שפּראַך״ — יודל מאַרק; אַ משׂכּילישער אַני־מאמין (אײַזיק מאיר דיקס אַן אומבאַקאַנטער כתבֿ־יד) — מאַקס ווײַנרײַך.

3. אין דער היסטאָרישער סעקציע: מעטאָדן צו פֿאָרשן די געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אַמעריקע — אליהו טשעריקאָווער; פֿרוווּן צו רעגולירן די ייִדישע עמיגראַציע אין 19טן י״ה — מאַרק ווישניצער; די באַצוּונג פֿון דער ענגלישער רעגירונג צום אַלטן ייִדישן ישובֿ אין ארץ־ישׂראל — מרדכי קאָסאָווער; די טעטיקייט פֿון די מיסיאָנערן אין רוסלאַנד אין 19טן י״ה — יצחק פּײַן.

4. אין דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע: דאָס אייראָפּעיִשע ייִדנטום נאָך דרײַ יאָר מלחמה — יעקבֿ לעשטשינסקי; די אינעווייניקסטע וואָנדערונגען פֿון פֿראַנצייזישע ייִדן אין 18טן און 19טן י״ה — ז. שײַקאָווסקי; די טענדענצן אין דער ייִדישער עמיגראַציע פֿאַר די לעצטע פֿופֿציק יאָר — אליהו דיזשור; דער אַנגלאָסאַקסישער און דער מיטל־מיזרח־אייראָפּעיִשער קוק אויף דער פֿראַבלעם פֿון די מינאָריטעטן — מאַקס לאַזערסאָן.

5. אין דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע: סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע פֿראַבלעמען אַרום דעם ייִוואָ־קאָנקורס פֿון אויטאָביאָגראַפֿיעס — משה קליגסבערג; געפֿילן פֿון העכערקייט בײַ אַ קיבוץ — שמואל קעניג; די דערציִערישע פּרינציפּן פֿון דער מעדעם־סאָנאָטאָריע — חיים שלמה קאָזדאָן.

חוץ דעם האָבן אָפּגעגעבן באַריכטן: פֿון דער אַדמיניסטראַציע — נפֿתּלי פּײַנערמאַן און פֿון דער ביבליאָטעק — מענדל עלקין.

ס׳איז אַרויס פֿון דרוק אין דער סעריע „ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ״ דאָס בוך פֿון ד״ר יעקבֿ שאַצקי: ייִדישע בילדונגס־פֿאָליטיק אין פּוילן 1806—1866, 276 זז׳.

די ביבליאָטעק און דער אַרכיוו פֿון ייִוואָ זײַנען לעצטנס שטאַרק באַרײַכערט געוואָרן דורך אַ צאָל נײַע שענקונגען און קניות. פּרטימדיקער באַריכט אין קומענדיקן נומער.

פֿון דער רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

ניסן גאָלדבערג איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייִוואָ, אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

אליהו דיזשור איז אַ פֿאַכמאַן אויפֿן פֿעלד פֿון ייִדישער עמיגראַציע.

מאָקס ה. ווײַנבערג איז אַ מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

מאָקס ווײַנרײַך איז דער וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר פֿון ייִוואָ.

יעקבֿ לעשטשינסקי איז אַ מיטגליד פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון ייִוואָ און איר וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר.

טאָני עלסנער (דער נאָמען איז ע״פּ טעות געווען דורכגעלאָזן אין דער רשימה מיטאַרבעטערס פֿון פֿאַרגאַנגענעם נומער) איז געבוירן געוואָרן אין פֿראַנקפֿורט־מײַן און האָט אין די יאָרן ביז היטלערן שטודירט אין דעם דאָרטיקן אוניווערסיטעט פֿילאָסאָפֿיע, סאָציאָלאָגיע און געשיכטע. אין ניו־יאָרק האָט זי אין דער „ניו סקול פֿאָר סאָשל ריסוירטש״ באַקומען דעם גראַד פֿון אַ מאָגיסטער פֿון סאָציאָלע וויסנשאַפֿטן. אין דײַטשלאַנד האָט זי פּובליקירט עטלעכע אַרטיקלען וועגן „פֿאַמיליע־פֿאָרשונג וו׳ הי סטאָריישע פֿאָרשונג״. אַ גרעסערע אַרבעט אירע „וועגן דרײַ ייִדישע פֿאַמיליעס אין מאָדערנעם דײַטשלאַנד; אַ שטודיע פֿונעם עמאַנציפּירפּראָצעס״ איז געווען געדרוקט אין „דזשוויש סאָשל סטאַדיז״ 1942.

יהודה ראָזענטאָל איז געבוירן געוואָרן אין מלאָווע, האָט אין 1924 געענדיקט די מלאָווער הומאַניסטישע גימנאַזיע און אין 1926 דעם מלוכה־סעמינאַר פֿאַר ייִדישע רעליגיע־לערערס אין וואַרשע. ער האָט שטודירט אין בערלין און אין לײַפּציק. זינט 1939 איז ער אין אַמעריקע; זײַן דאָקטאָר־טיטל האָט ער באַקומען אין דראָפּסי־קאָלעדזש, פֿילאָדעלפֿיע.

יעקבֿ שאַצקי איז אַ מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

ז. שײַקאָווסקי איז געווען אַן אַספּיראַנט פֿון ייִוואָ פֿריער אין פּאַריז און דערנאָך אין ניו־יאָרק, אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס. ער האָט 1939—1940 געדינט וויַ אַ פֿרײַוויליקער אין פֿראַנקרײַך און איז פֿאַרוואָונדעט געוואָרן אויפֿן פֿראָנט; איצט איז ער אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי.

תּיקון־טעות

צום אַרטיקל פֿון טאָני עלסנער, די ייִדישע געטאָ פֿון אַ מאָל, ייִוואָ־בלעטער XX, 2.

ז׳ 227, שורה 18 פֿון אויבן. אַנשטאָט „דרײַ הונדערט״ דאַרף שטיין הונדערט.

ז׳ 227, שורה 20 פֿון אויבן. אַנשטאָט „אויסגעוואַקסן צען מאָל״ דאַרף שטיין: אויסגעוואַקסן דרײַסיק מאָל.

ז׳ 233, שורה 14 פֿון אויבן. ס׳דאַרפֿן אַרויספֿאַלן די ווערטער „ניט איין מאָל״.

אָנגעקומען אין רעדאקציע

פון די ארכיוו־ און מוזיי־אביעקטן וואָס דער יוואָ האָט געראַטעוועט פון אייראָפּע. יוואָ. סערײַ „ארגאַניזאַציע פון דער ייִדישער וויסנשאַפֿט", נומ׳ 28. ניו־יאָרק 1943. 12 זז׳.

אַרגענטינער יוואָ־שריפֿטן. האַלביאָר־בוך, נומ׳ 2. בוענאָס־אײַרעס, דעצעמבער 1942.

אליהו שולמאַן, די אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, אָפּטייל: ייִדן, באַנד ג. פֿאַרלאַג „אונדזער עפֿאָכע", ניו־יאָרק 1942. 20 זז׳.

אליהו שולמאַן, געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, 1870—1900. 244 זז׳. ניו־יאָרק 1943.

י. ראַפֿאַפּאָרט, דער מהות פון דיכטונג און איר סאָציאַלע פונקציע. שאַנכי 1941. 64 זז׳.

חיים ראַזנשטיין, אין ליכט פון פֿאַקטן. מעלבורן 1942. 30 זז׳.

קינדער קלאַנגען. אידישע פֿאָלקס שולן. בתי ספר עממיים יהודיים. אַרויסגעגעבן פון אַ תלמידים־קאָמיטעט [מאָנטרעאָל]. פֿעברואַר 1943.

קינדער־ציטונג. פֿעברואַר 1943.

די צוקונפֿט. פֿעברואַר 1943.

די צוקונפֿט. מערץ 1943.

פֿרײַוועלט. חודש־זשורנאַל אַרויסגעגעבן פון דער ייִדישער ליגע פֿאַר סאָוועטן־פֿאַרבאַנד אין מעקסיקע, ד. פֿ. נומער 1, יאַנואַר 1943.

שיינדל פֿראַנצוזסקי־גאַרפֿינקל, רחל. אַ נאָוועלע. מאָנטרעאָל 1942. 187 זז׳.

פֿאַרג היימלאַנד, אינ שלאַכט. זאַמלונג. מאָסקווע 1941. 64 זז׳.

פֿאַקטן און מיינונגען. חודש־בולעטין פֿונעם פֿאַרשונג־קאָמיטעט בײַם ייִדישן אַרבעטער־קאָמיטעט. יאַנואַר 1943. 17 זז׳ [מימעאָגראַפֿירט].

ג. פּאָמעראַנץ, פּראַקטישער אידעאַליזם. 1943. 360 זז׳.

א. פּאָמעראַנץ, צעריסענע קייטן. 1943. 95 זז׳.

א. פּאָמעראַנץ, קאָוואָז. 1943. 95 זז׳.

גרשון סאָפּאָזשניקאָוו, שמועסן מיט עלטערן. 2טע אויפֿלאַגע. בועאָנאָס־אײַרעס 1942. 208 זז׳.

דער נסתר, העשל אַנשעלעס (דערציילונג וועגן איינעם אַ פֿאַל אינעם איצטיקן אָקופּירטן פוילן). 30 זז׳.

נײַ לעבן. נאָוועמבער 1942.

נחמן מייזיל, אײַזיק מאיר דיק (צו זײַן 50סטן יאָרצײַט). 28 זז׳.

פּערעץ מאַרקיש, אַ טויט די קאָניבאַלן! לידער. מאָסקווע 1941. 64 זז׳.

די צוקונפֿט. אַפּריל 1943.

יודל מאַרק, די געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראַטור. קאָנספּעקט. ניו־יאָרק 1943. 54 זז׳.

ייִדיש שאַפֿן אין לאַנדאַן־ווײַטשעפּל. 15טער יאַנואַר 1943.

ייִדישע קולטור. פֿעברואַר 1943.

די ייִדישע טראַגעדיע אין אייראָפּע. ביבליאָטעק „אונדזער צײַט", נומער 2. פֿאַרלאַג מעדעם־קלוב, ניו־יאָרק, 79 זז׳.

יובל־בוך לכבוד פּאָול פֿרימהאַרן. פֿופֿציקיאָריקער געבוירן־טאָג, דרײַסיק יאָר שול־ און אַרבעטער־רינג־טעטיקייט. אָקטאָבער 1942. טאָראָנטאָ, קאַנאַדע. 28 זז׳.

יבנה, שולזשורנאַל פֿון יבנה אין מעקסיקע, מעקסיקע, ד. פֿ. דעצעמבער 1942.

ייִדישע שריפֿטן, רעדאַקטירט פון אבא גאָרדין. באַנד 3, העפֿט 1 (חיגטער 1943).

ש. צ. זעצער, די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאָמענטן אין דער ייִדישער געשיכטע. פֿערטער טייל, העפֿט פֿופֿצן.

ש. צ. זעצער, די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאָמענטן אין דער ייִדישער געשיכטע. נומ׳ 78.

אַ. י. זַאָקוסקי, י. ל. פּרץ. בוך־געמיינשאַפט בײַ דער ייִדישער ראַציאָנאַליסטישער געזעל־שאַפט, בוענאָס־אײַרעס 1942. 63 זז׳.

ש. צ. זעצער, די וויכטיקסטע פּיגורן און מאָמענטן אין דער ייִדישער געשיכטע. פּערטער טייל, העפט צוועלף. „דאָס וואָרט״־ביבליאָטעק, דעצעמבער 1942.

חיים יעקבֿ וילה, נײַע ווענען. בוענאָס־אײַרעס, תש״ג. 104 זז׳.

וואַרשעווער שטימע. ניו־יאָרק, דעצעמבער 1942.

המשך. זאַמלבוך. ניו־יאָרק 1943. 196 זז׳.

הילף פֿאַר ייִדן אויף יענער זײַט ים. באַריכט פֿון „דזשאָינט״ פֿאַר דעם יאָר 1942. 32 זז׳.

הגדה של פסח. שלום־עליכם־פֿאָלקס־אינסטיטוט, דעטראָיט [מימעאָגראַפֿירט].

דער האָלץ־אינדוסטריאַל. חודש־זשורנאַל פֿון פֿאַריין פֿון די ייִדישע האָלץ־ און אײַזן־אינדוסטריאַלן. נומער 20, יולי 1942, בוענאָס־אײַרעס.

אונדזער וואָרט. צײַטשריפֿט פֿאַר ליטעראַטור און געזעלשאַפֿטלעכע פֿראַגן. נומ׳ 45. פֿעברואַר 1943, מעקסיקע, ד. פֿ.

אַלמי, א., געזאַנג און געוויין. שרײַבער־פֿאַרלאַג, נ״י 1943.

„אָרט״־ידיעות. נאָוועמבער 1942.

א. ביטעלמאַן, אידישע פֿאָלקס־איניגקייט. 48 זז׳.

אוירל בראָודער, דער וועג צום זיג. ניו־יאָרק 1943. 255 זז׳.

יעקבֿ גלאַנץ, ה. לייוויק אין סטיל פֿון דער עפּאָכע. ייִדישער קולטור־צענטער אין מעק־סיקע, מעקסיקע, ד. פֿ. 1943. 98 זז׳.

משה גראַניטשטיין, באַשעלע. בוענאָס־אײַרעס 1943. 68 זז׳.

משה גראַניטשטיין, מסעות פֿליגלמאַן. ראָמאַן אין צוויי טיילן. בוענאָס־אײַרעס 1943. 346 זז׳.

מוישע גראַניטשטיין, דער סאלטעראָ. בוענאָס־אײַרעס 1942. 95 זז׳.

משה גראַניטשטיין, באָלוואַנעוסקע. ראָמאַן אין צוויי טיילן. בוענאָס־אײַרעס 1942. 296 זז׳.

די צוקונפֿט, מײַ 1943.

קריית ספר. שנה י״ט, חוב׳ ב, תמוז תש״ב, ירושלים. שנה י״ט, חוב׳ ג, תשרי תש״ב.

ד״ר מיכאל היגער, אוצר הברייתות. 5 בענד. ניו־יאָרק, תרצ״ח—תש״ב.

ד״ר מיכאל היגער, אוצר הברייתות. ספר 1. ניו־יאָרק תש״ג.

חיים טשרנוביץ, תולדות ההלכה. חלק שלישי. מיסוד המעלה עד תקופת האגדות. ניו־יורק תש״ג. XVI + 383 זז׳.

לשוננו. ירושלים, תמוז תש״א; סיון תש״ב.

צבי שרפשטיין, „החדר״ בחיי עמנו. ניו־יאָרק תש״ג. XIII + 302 זז׳.

ראובן גורדיס, לא דבים ולא יער (לפולמוס בדבר בית המדרש לרבנים מיסודו של שכטר (בצירוף תרגום אידי). יוצא לאור ע״י כנסית הרבנים באמריקה חניכי בית המדרש לרבנים. ניו־יורק תש״ג.

הרב יעקב דוב גארדאן, הד הזמן. ניו־יורק התש״ב. 160 זז׳.

קאַרגע צוויי יאָר מזרחי. מעסעדוש און באַריכטן צו דער 25סטער מזרחי קאָנווענשאָן, פֿון א. ל. געלמאַן, הרבֿ מרדכי קירשבלום, מרדכי נאַדלער. מאַרטש, 1943. 53 זז׳.

י. האַרט. העגריק ערליך און ויקטאָר אַלטער. אַ לעבן פֿון קעמפֿער — אַ טויט פֿון מאַרטירער. ניו־יאָרק 1943. 96 זז׳.

חיים ראָזנשטיין. אין ליכט פֿון פֿאַקטן. מעלבורן 1942. 30 זז׳.

הרבֿ ר׳ מאיר בערלין. ארץ־ישראל אין דער מלחמה און נאָך דער מלחמה. 1943. 24 זז׳.

הלכות ואגדות והן: א. פסק ר׳ ישעיה דיטראני. ב. מדרש עקידת יצחק; מדרש מעשה דוד ואם גלית הפלשתי; מדרש גלות שלמה; מעשה יהודית; מגילת יהודית; עשר אותות משיח (שתי נוסחאות); מדרש מעשה גן עדן; פרק גן עדן; מדרש לעתיד לבוא. הוצאו על פי

כתבי־יד שונים בלוית מבואות והערות ושנויי נוסחאות ומראה מקומות וגלוה עליהן מאמר על ענין שריפת המתים ע״י ד״ר מיכאל היגער. ניו־יאָרק תש״ג.

מסכתות זעירות והן: א. מסכת יראת חטא. ב. מסכת דרך ארץ זעירא. ג. מסכת ערירות. ד. פרק מעשים. ה. פרק שלום. ו. פרק גדול השלום. הוצאו על פי כתבי־יד שונים בלוית מבוא והערות ושנויי נוסחאות ומראה מקומות ע״י מיכאל היגער. ניו־יאָרק תרפ״ט.

מסכתות כלה והן מסכת כלה, מסכת כלה רבתי. הוצאו על פי כתבי־יד שונים בלוית מבוא והערות ושנויי נוסחאות ומראה מקומות ע״י ד״ר מיכאל היגער. ניו־יאָרק תרצ״ו.

מסכת סופרים ונלוה עליה מדרש מסכת סופרים ב. הוצאו על פי כתבי־יד שונים בלוית מבוא והערות ושנויי נוסחאות ומראה מקומות ע״י ד״ר מיכאל היגער. ניו־יאָרק תרצ״ז.

שבע מסכתות קטנות והן מסכת ספר תורה; מסכת מזוזה; מסכת תפלין; מסכת ציצית; מסכת עבדים; מסכת כותים; מסכת גרים. ונלוה עליהן מסכת סופרים ב. הוצאו על פי כתבי־יד שונים בלוית מבוא והערות ושנויי נוסחאות ומראה מקומות ותרגום אנגלי ע״י ד״ר מיכאל היגער. ניו־יאָרק תר״ץ.

מסכת שמחות ונלוה עליה מסכת שמחות דר׳ חייה ספר חיבוט הקבר והוספות אל שבע מסכתות קטנות ואל מסכת סופרים ב. הוצאו על פי כתבי־יד שונים בלוית מבוא והערות ושנויי נוסחאות ומראה מקומות ע״י ד״ר מיכאל היגער. ניו־יאָרק תרצ״א.

Salo W. Baron. Tcherikower, E., ed. יהדן אין פֿראַנקרייך (*The Jews in France*). *Studies and Materials.* New York. Reprint from Jewish Social Studies, Vol. V, No. 1.

The University Administration Quarterly. February, 1942.

Leon I. Feuer. *Why a Jewish State.* N. Y. 94 pp.

Boleslaw Lewin. *Los Leon Pinelo.* Sociedad Hebraica Argentina. Buenos Aires, 1942. 51 pp.

Abraham G. Duker. *Political and Cultural Aspects of Jewish Post-War Problems.* 1943. 16 pp.

Commission to Study the Organization of Peace. Third Report. *The United Nations and the Organization of Peace.* 1943. 36 pp.

The Chicago Jewish Forum. vol. I, No. 3. Spring, 1943.

Ina Corrine Brown. *National Survey of the Higher Education of Negroes. Socio-Economic Approach to Educational Problems.* Washington, 1942. XII + 166 pp.

American Sociological Review. February, 1943.

For Your Freedom and Ours. Polish Progressive Spirit Through the Centuries. Edited by Manfred Kridl, Władysław Malinowski, Józef Witlin. Preface by Malcolm W. Davis. New York, 1943. 359 pp.

Louis Finkelstein. *Pre-Maccabean Documents in the Passover Haggadah.* Reprinted from The Harvard Theological Review, Vol. XXXVI, No. 1. January, 1943.

G. H. C. Hart. *Towards Economic Democracy in The Netherlands Indies.* 1942. 123 pp.

The Hebrew University, Jerusalem. Its History and Development. 2nd Edition (Revised), Jerusalem, 1942. XVI + 137 pp.

Michael Higger. *The Jewish Utopia.* Baltimore, 1932. X + 160 pp.

Historia Judaica, April, 1943.

Julius Hochman. *The Record of Hitler's New Order in Europe.* Published by Jewish Labor Committee. New York.

פֿון די אַרכיוו־ און מוזיי־אָביעקטן וואָס דער ייוואָ האָט געראַטעוועט פֿון איראָפּע

דאָס איז דער קאַטאַלאָג פֿון דער ערשטער אויסשטעלונג אין דעם אייגענעם בנין פֿון ייוואָ אין ניו־יאָרק, 531־535 וועסט 123סטע גאַס, געעפֿנט צום חנוכת־הבית פֿון בנין, פֿעברואַר 14, 1943. זע די צוגאַב־באַמערקונג אויף ז׳ 161.

טיש I. פֿון שמעון דובנאָוס אַרכיוו.

1. פּנקס־הקהל פֿון פּינטשעוו, 1632--1740 (8 בלעטער).
2. פּנקס־הקהל פֿון פּעטראָוויץ, 1726—1809.
3. פּנקס חדש פֿון אַמטשיסלאָוו (רוסיש: מסטיסלאָוול), 1760—1795.
4. פּינקס פֿון חברה־קדישא אין אַלט־ביכעווע, 1686—1869.
5. צוואה פֿון אַבֿיגדור דובנאָוו, ש. דובנאָוס עלטער־זיידע, מיט אַ נאָטאַריאַלער איבערזעצונג אין רוסיש, פֿון 24טן אויגוסט 1839 (פֿון ש. דובנאָוס משפּחה־אַרכיוו).
6. קאָנטראָקט פֿון דער אַמטשיסלאָווער קהילה ווענן אָנשטעלן אַ שוחט, פֿון יאָר 1850 (צוזישן די חתימות — ש. דובנאָוס זיידע בן־ציון; פֿון משפּחה־אַרכיוו).
7. דעקרעטן ווענן יידן אין פּוילן פֿון 1643 (לאָטײַניש און פּויליש). ענעראַל־רעגלאַמענט, אַרויסגעגעבן פֿון פֿרידריך II אין 1750 פֿאַר יידן אין פּרײַסן (דײַטש).
8. דעקרעט ווענן דער יוריסדיקציע פֿון די ווילנער געריכטן איבער יידן, 1792 (פּויליש).
9. אָפּיציעלע דאָקומענטן ווענן דער יוריסדיקציע פֿון ווילנער קהל, פֿון 18טן יאָרהונדערט (פּויליש און רוסיש).
10. מודעה אין יידיש פֿון דער ווילנער פּאָליציי פֿון 1823, וואָס פֿאַרווערט יידן צו ווינען אין די וויכטיקסטע גאַסן פֿון שטאָט (אויף דער צווייטער זײַט — פּוילישער טעקסט).
11. טעקסט אין יידיש פֿון אַ ספּעציעלער שבועה פֿאַר יידן אין רוסלאַנד, געדרוקט מיט רוסישע אותיות, 1844.
12. אַ כתובה פֿון בוכאַרע, 1862.
13. אינסטרוקציע פֿון רוסישן בילדונגס־מיניסטעריום פֿאַר ד״ר מ. ליליענטאָלן ווענן גרינדן שולן פֿאַר יידן, 1842 (העברעישער טעקסט).
14. פּלעווען אַ געהיימער צירקולאַר קעגן דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג צווישן יידן אין רוסלאַנד, 1903: העקטאָגראַפֿירט בלעטל, אַרויסגעגעבן אומלעגאַל פֿון דער גרופּע Молодой Израиль (רוסיש).
15. מאַטעריאַלן ווענן דער דערשיסונג פֿון יידישע אנארכיסטן אין קאַטעריגאָסלאַוו פֿאַר עקספּראָפּריאַציעס, אין 1906 און 1908.

טיש II. דאָקומענטן ווענן די „אַרבע קהילות" אין דרום־פֿראַנקרייך: קאַרפּאַנטראַס, קאַווּאיאָן, אַוויניאָן און איל־סור־סאָרג.

16—19. פּינקסים פֿון דער קאַרפּאַנטראַסער קהילה פֿון 18טן יאָרהונדערט: „הזכרות הנפשות" און „ספר היחס"; בלעטער פֿון קאַרפּאַנטראַסער פּינקס „לפתח תקוה עמק עכור" (העברעיש); אַ בלעטל פֿון פּינקס „הזכרות הנפשות", 1773.
[די דרײַ קאַרפּאַנטראַסער פּינקסים זײַנען אַ מתּנה דעם ייוואָ פֿון ז. שײַקאָווסקי פֿאַר זײַן אָוועקגיין אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי, דעם 20טן יאַנואַר 1943].
20. מוהל־בוך פֿון די „אַרבע קהילות" (אַנהייב 19טן יאָרהונדערט; העברעיש).
21. אַ תּפֿילה פֿון אַוויניאָנער יידן אין פֿאַרן פֿאַרן געזונט פֿון פֿראַנציזישן קיניג לוי XV, 1774 (פֿראַנצייזיש).

22. נאָטאַריוס־אַקט וועגן אַ סיכסוך צווישן דער קאָרפּאָראַנטראַסער קהילה מיט אַ קריסט וועגן ירידישן בית־עולם, 1759 (פֿראַנצייזיש).
23. פסק־דין פֿון אַ בוררים־גערעכט אין קאָרפּאָראַנטראַס צווישן דער ירידישער קהילה און אַ קריסט (1796, פֿראַנצייזיש).
24. דערלויבעניש אויף אַ נסיעה, אַרויסגעגעבן אַ קאָמטאַדיגער ירידן בעת דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע, קאָרפּאָנטראַס 1793.
25. באַפֿעל פֿון פּאָליציי־פּרעפֿעקט בנוגע די חובֿות פֿון דער אַלטער קאָרפּאָנטראַסער קהילה (פֿראַנצייזיש).
26. אַ באַשטעטיקונג וועגן טויט פֿון אַ ירידן, אַרויסגעגעבן פֿון קאָרפּאָנטראַסער רב, 1787 (פֿראַנצייזיש).
27. אַן אַנטי־ירידישע דרשה מיטן נאָמען „שלום־עליכם", געשריבן אין פּראָוואַנסאַליש (סוף 18טן אָדער אָנהייב 19טן יאָרהונדערט).
28. פּלאַן פֿון דער אמאַליקער געטאָ אין קאָרפּאָנטראַס.
29. פּעטיציע צום פּאָליציי־פּרעפֿעקט פֿון דעפּאַרטאַמענט וואָקלין קעגן צעוואָרפֿן די ירידישע שול אין איל־סיר־סאָרג, 1856 (פֿראַנצייזיש).
30. אַ בריוו פֿון איל־סיר־סאָרג וועגן אַ גט פֿאַר דער פֿרוי פֿון אַ משומד, 18טער יאָרהונדערט (העברעיש).
31. זמרות ישראל כמנהג ק״ק קארפינטראץ — נאָטן צו ירידישע תּפֿילות לויטן קאָרפּאָנטראַסער נוסח, אַרויסגעגעבן אין 1886.

טיש III. מאַנוסקריפּטן, בריוו און דאָקומענטן פֿון מערב־אייראָפּעישע קהילות.

32. נאָטיצבוך מיט שאלות ותשובות און בריוו פֿון די ליאָדיער און לובאָוויטשער חסידישע רביים פֿאַר די יאָרן 1820—1829 (העברעיש און צום טייל ירידיש).
33. אַ זיטל פֿון „איגרת לשקלאָוו" פֿונעם אַלטן רבין ר׳ שניאור זלמן מליאַדי (האָנטשריפֿטיקע קאָפּיע, געפֿונען אין אַ גניזה אויפֿן בית־עולם אין כערסאָן).
34. קינגלעכער שוצבריוו פֿאַר 47 ירידישע משפּחות אין בראַנדענבורג אין יאָר 1717 (אַרי־גינאַל).
35. אויטאָגראַף פֿון באָווסטן דײַטש־ירידישן ראַדיקאַלן טויער יהונה יאקאבי, בערלין, מײַ 1851.
36. „ספר אגרות", אַ העברעישער בריוון־שטעלער, 1738 (מאַנוסקריפּט).
37. אַ בריוו פֿון אלזשיר אין 1833, געשריבן אין ירידיש.
38. אַ בריוו פֿון אַ ירידן אין ניו־יאָרק קיין מאָרסעל אין 1831, געשריבן אין ענגליש.
39. פּינקס פֿון דער מאָרסעלער צדקה־חברה און חברה־קדישא, 1819—1822 (פֿראַנצייזיש).
40. צענזור פֿון דער ירידישער באָפֿעלקערונג אין מאָרסעל, 1809.
41. באָריכט לײַענעל ראָטשילד, ערשטער ירידישער דעפּוטאַט אין ענגלישן פּאַרלאַמענט, דאָנקט דער ירידישער קאָנסיסטאָריע אין מאָרסעל פֿאַר איר באַגריסונג, 1858 (ענגליש).
42. אַ וועגדונג וועגן שטיצע פֿון דער קהילה אין ליוואָרנע, איטאַליע, צו יצחק אלטאָראָסן, ראָש־הקהל פֿון מאָרסעל, 1828 (פֿראַנצייזיש).
43. וועגדונג וועגן שטיצע פֿון דער סמירנער קהילה צו יצחק אלטאָראָסן, 1832 (איטאַליעניש).
44. אַ בריוו פֿון דער ירידישער קהילה אין גיבראָלטאָר קיין מאָרסעל, 1830 (ענגליש).
45. צווי דאָקומענטן וועגן דעם קאָמף פֿון די עלזאַסער קהילות קעגן דער רעפֿאָרם־באַוועגונג, 1846 (פֿראַנצייזיש).
46. אַ מודעה פֿון ראַבינאַט אין גענוע, 1852 (איטאַליעניש).
47. אַ וועגדונג וועגן הילף פֿון אַ קהילה אין דאַלמאַציע צו דער אַמסטערדאַמער קהילה, 1863 (פֿראַנצייזיש).

48. מאַטעריאַלן פֿון דער יידישער רעפֿאָרם־באַוועגונג אין דײַטשלאַנד אַנהייב די 40ער יאָרן. וועגדונג פֿון אַבֿרהם גייגער, פֿון ברעסלע 1844 (דײַטש).
49. לויבליד פֿון דער ווילנער קהילה לכּבֿוד צאַר אַלעקסאַנדער I צו זײַן באַזוך אין ווילנע 1802 (העברעיש און דײַטש; מחבר: נפֿתּלי הירץ ווײַזל?).
50. בריוו פֿון א גר אין איטאַליע, וואָס איז אַנטלאָפֿן קיין לאָנדאָן; 1827 (פֿראַנצייזיש).
51. א בריוו צו א יודיש מיידל אין דײַטשלאַנד פֿון 1788, געשריבן אין יידיש.
52. א בריוו פֿון סאַלאָמאָן היינע (דער פֿעטער פֿון היינריך היינע) פֿון האַמבורג קיין פּאַריז, צום באַנקיר פֿולד־אָפּענהיים. 1819 (געשריבן מיט יידישע אותיות).

טיש IV. יידישע עמיגראַציע אין 19טן י"ה.

53. פעטיציע פֿון לודוויג פֿיליפּסאָנען צום שפּאַניש־פּאַרלאַמענט וועגן אַרײַנלאָזן יידן קיין שפּאַניע, 1854 (שפּאַניש).
54. א וועגדונג פֿון לודוויג פֿיליפּסאָנען צו דער מאַרסעלער קהילה וועגן באַזעצן יידן אין שפּאַניע, 1854 (פֿראַנצייזיש).
55. רעזאָלוציע פֿון דער ווינער קאָנפֿערענץ וועגן דער עמיגראַציע פֿון רוסישע יידן, אויגוסט 1882 (פֿראַנצייזיש).
56. א בריוו פֿון שארל נעטער וועגן די רוסיש־יידישע עמיגראַנטן קיין אַמעריקע, 1882 (פֿראַנצייזיש).
57. צוויי בריוו אין יידיש פֿון בראָדער פּליטים, געשריבן פֿון ליווערפּול אויפֿן וועג קיין אַמעריקע, 1881.
58. וועגדונג אין רוסיש פֿון אַ גרופּע יעליסאַוועטגראָדער יידן צו דער „אַליאַנס איזראַעליט" אין פּאַריז וועגן העלפֿן זיי אויסוואַנדערן קין אַמעריקע, 1881.
59. אויפֿרוף פֿון שארל נעטער, פֿאָרשטייער פֿון פּאַריזער „אַליאַנס איזראַעליט", צו די עמיגראַנטן אין בראָד, נאָוועמבער 1881, געשריבן אין אַ דײַטשמעריש־יידיש.
60. באַריכט פֿון דער פּאַריזער „אַליאַנס איזראַעליט" וועגן דער עמיגראַציע פֿון רוסישע יידן קיין אַמעריקע, מאַרץ 1882 (פֿראַנצייזיש).
61. באַריכט פֿון וועגעציאַנס, שליח פֿון „אַליאַנס איזראַעליט", וועגן דער לאַגע פֿון די בראָדער פּליטים, יוני 1882 (פֿראַנצייזיש).
62. רעקלאַמאַציעטען פֿון אַן אַנטווערפּענער שיף־געזעלשאַפֿט פֿאַר די פּליטים אין בראָד, 1881.
63. א דײַטש פּאַסטקאָרטל מיט אַן אַנטיסעמיטישער קאַריקאַטור אויף יידישע עמיגראַנטן פֿון רוסלאַנד, 1881.
64. בראָשור פֿון ב. בראָדאָוו וועגן יידישער עמיגראַציע, קראַקע 1911.

טישן V און VI. א) מאַטעריאַלן וועגן די פּאָגראָמען אין אוקראַינע 1919—1920.

65. קאָלעקטיוו גבֿית־עדות אין רוסיש פֿון 1,323 פּראָסקוראָווער יידישע תּושבֿים וועגן דער שחיטה, געמאַכט פֿון פּעטלורעס אַרמיי אין פּראָסקוראָוו דעם 15טן פֿעברואַר 1919 (רוסיש; באַשטעטיקט פֿון רב אין העברעיש).
66. מעלדונג פֿון פּראָסקוראָווער שטאָט־אופּראָוו וועגן רעגיסטראַציע פֿון די געהרגעטע אין פּאָגראָם, מאַרץ 1919 (אין יידיש, רוסיש, אוקראַיניש).
67. מעלדונג פֿון פּראָסקוראָווער קהילה־רעט צום קאָמיסאַר וועגן הילף נאָכן פּראָסקוראָווער פּאָגראָם, 1919 (אוקראַיניש).
68. אַפֿיציעלער אויספֿרשונג־מאַטעריאַל וועגן דעם פּאָגראָם אין פֿעלשטין לעבן פּראָסקוראָוו, אין פֿעברואַר 1919 (אוקראַיניש; רעפּראָדוקציע פֿון שער־בלאַט).

69. אָפּגעברענטע ספֿרי־תּורות פֿון אַ דעניקינישן פּאָגראָם אין האָסטאָמל, קיִעווער גובערניע, סעפּטעמבער 1919. אַ צוגעשניטענע מאָס פֿאַר שיך, געמאַכט פֿון אַ ספֿר־תּורה.
70. Самооборона (זעלבשוץ) — אָרגאַן אין רוסיש פֿון דער יִידישער זעלבשוץ־אָרגאַניזאַציע אין אוקראַיִנע 1920—1922, געשריבן אויף אַ שרייבמאַשין.
71. די יִידישע זעלבשוץ אין טשערנאָביל, קיִעווער גובערניע, אַפּריל 1919; אויפֿן פֿערד — דער אָנפֿירער לאָוולער, דערהרגעט פֿון די פּאָליאַקן בעת דער אינוואַזיע אין אוקראַיִנע אין יוני 1920 (אַ בילד).
72. קול־קוראָס פֿון יִידישע קהילות ווענן די פּאָגראָמען אין אוקראַיִנע 1919—1920.
73. די פּעטלורישע צייטונג אין אוקראַיִניש *Тризуб*, אַרויסגעגעבן אין פּאַריז; דער נומער מיטן בּאריכט ווענן שוואַרצבאַרד־פּראָצעס (אָקטאָבער 1927).
74. ויזיט־קאָרטל פֿון שלום שוואַרצבאַרד.
75. ש. דובנאָוו ווענן פּאָגראָמען אין שוואַרצבאַרד־פּראָצעס, מאָנוסקריפּט (יִידיש).
76. פּאָטאָגראָפֿיעס פֿון פּאָגראָם־קרבנות אין אקראַיִנע, 1919—1920.
77. *Универсал* — מאַניפֿעסט פֿון אָטאָמאַן גריגאָריעוו, מײַ 1919, נאָך ווועלכן ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן די שחיטות אין קרעמענטשוג, יעליסאָוועטגראָד, טשערקאָס און אַנדערע אוקראַיִנישע שטעט (אוקראַיִניש און רוסיש).
78. אויפֿרוף פֿון „באָטקע״ מאָכנאָ, מײַ 1919 (רוסיש).
79. אויפֿרופֿן פֿון די פּעטלורָאווצעס און פּאָוסטאָנצעס בעת די פּאָגראָמען אין אוקראַיִנע 1919—1920 (אוקראַיִניש).
80. *Въ Москву!* — אַנטיסעמיטישע פּאָגראָם־צייטונג, אַרויסגעגעבן פֿון אַ גרופּע דעניקינצעס אין קיִעוו 1919.
81. פּאָגראָם־אויפֿרופֿן פֿון דעניקינס וויסער אַרמיי, 1920 (רוסיש).
82. אויפֿרוף און באַפֿעלן פֿון דער רָאַטנמאַכט קעגן די פּאָגראָמען אין אוקראַיִנע 1919—1920 (אוקראַיִניש און רוסיש).
83. פּראָטאָקאָל־באַשלוס פֿון דער יעוסעקציע ווענן אַרויסגעבן מאַטעריאַלן ווענן דעניקינס פּאָגראָמען, 1920.

ב) יִידישע אויטאָנאָמיע און אויטאָנאָמיסטישע באַוועגונג נאָך דער רוסישער רעוואָלוציע.

84. פּראָטאָקאָלן פֿון דער יִידישער נאַציאָנאַלער פֿאַרזאַמלונג, קיִעוו, נאָוועמבער 1918, אין העברעיִש.
85. אויפֿרוף צו די קהילות פֿונעם יִידישן נאַציאָנאַל־רָאַט אין אוקראַיִנע, מײַ 1918 (יִידיש).
86. אָנקעטע, צעשיקט די קהילה־רָאַטן פֿונעם מיניסטעריום פֿאַר יִידישע ענינים אין אוקראַיִנע 1918 (יִידיש).
87. געדרוקטער געזעץ פֿון דער יִידישער קהילה־זעלבסטפֿאַרוואַלטונג אין אוקראַיִנע, 1919 (אוקראַיִניש).
88. אויפֿרוף פֿון אַרגאַניזיר־קאָמיטעט פֿאַר צונויפֿרופֿן דעם אַלרוסלענדישן יודישן צוזאַמענפֿאָר (פּעטראָגראַד, אויגוסט 1917; יִידיש און העברעיִש).
89. פּראָטאָקאָל פֿון ערשטן קהילות־צוזאַמענפֿאָר אין ליטע, אין יאַנואַר 1920 (יִידיש).
90. בריוו פֿון יִידישן נאַציאָנאַל־רָאַט אין ליטע, קאָוונע, יולי 1921 (יִידיש).
91. מיניסטעריום פֿאַר יִידישע ענינים אין ליטע, צירקולאַר־בריוו נומער 4, 14טער דעצעמבער 1919 (יִידיש).
92. בולעטין פֿון יִידישן מיניסטעריום, קאָוונע 1919 (יִידיש).
93. יִידישע פֿאָלקסבאנק אין ליטע: 1) אינסטרוקציעס פֿאַר גרינדערס; 2) פּקדון־ביכל; 3) אפֿרעכענונגס־ביכל (קאָוונע 1919; יִידיש).
94. אויפֿרוף אין יִידיש פֿונעם פּרעזידיום פֿון דער מלוכה־פֿאַרזאַמלונג צום עסטאָניש פֿאָלק. 1928.

טיש VII און VIII. יידישע אַרבעטער־באַוועגונג. סאָציאַליסטישע פּאַרטייען.

95. מעמאָראַנדום פֿון „בונד" און אַנדערע יידישע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען צו דער ראַטנ־מאַכט אין לעטלאַנד, 1919 (רוסיש).

96. וואַלאוּפֿרוף אין העברעיש און יידיש פֿון די טשעכישע סאָצ־דעמאָקראַטן אין 1924 צו די יידן אין מונקאַטש (קאַרפּאַטן־רוסלאַנד).

97. „דער אַרבייטער", אָרגאַן פֿון דער יידישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטי אין גאַליציע (לעמבערג). פּמעט פֿולער קאָמפּלעקט — נומ׳ 1—19, 1893—1894.

98. „דער אידישער אַרבייטער", אָרגאַן פֿון די אינטערעסען פֿון דער אידישער אַרבייטער־בעוועגונג אין רוסלאַנד [נומער 1 — דעצעמבער 1896] — שפּעטער געוואָרן דער אויס־לענדישער אָרגאַן פֿון „בונד".

99. *Di Roite Fuhn*, א סאָציאַליסטישע צייטונג אין יידיש מיט לאַטײַנישע אותיות, אַרויסגעגעבן אין סטרי, גאַליציע, 1919.

100. „סאָציאַל־דעמאָקראַט", אָרגאַן פֿון דער יידישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטי אין גאַליציע; לעמבערג, אַפּריל 1910.

101. אויפֿרוף צו יונין־מיטגלידער, גלאַזגאָו, ענגלאַנד, סעפּטעמבער 1896 (יידיש).

102. *Le Prolétariat Juif* — א וועגדוג פֿון יידישע אַרבעטער־אימיגראַנטן אין פּאַריז צו די פֿראַנצייזישע סאָציאַליסטן וועגן זייער גלײַכגילטיקייט צו דער דרייפֿוס־אַפֿערע (בראָשור, פּאַריז).

103. „דער עקר פֿון סאָציאַליזמוס" פֿיר אב. קאַהאַן, ניו־יאָרק 1892 (פֿון די ערשטע יידישע כּאָציאַליסטישע בראָשורן אין אַמעריקע).

104. *Возрождение* — אָרגאַן בײַן דער גרופּע „מאָזרעשדעניע", אַוועק באַריכט פֿון איר קאָנפֿערענץ; לאָנדאָן 1904 (פֿון דער גרופּע זײַנען אַרויס די גרינדערס פֿון „סערפּ" און ס״ס).

105. דאָקומענטן וועגן דער פּראַקטישער פֿאַראייניקונג צווישן די פּאַרטייען „סערפּ", ס״ס און פּועלי־ציון, 1909—1910 (רוסיש), מיט שטעמפּלען פֿון די דרײַ פּאַרטייען.

106. פּראָטאָקאָל פֿון דער קאָנפֿערענץ פֿון „סערפּ" אין 1910, באַריכט פֿון אויסלענדישן קאָמיטעט (יידיש).

107. צירקולאַר נומער 1 פֿון „סערפּ" און דער מאַנוסקריפּט פֿונעם צירקולאַר, יולי 1910 (יידיש).

108. „יודישער פֿרײַלאַנד", אָרגאַן פֿון מערב־איראָפּעישע סאָציאַליסטן־טעריטאָריאַליסטן, ווין 1910 (יידיש).

109. „פֿאַר וואָס זײַנען מיר אַרויסגעטראָטן פֿון דער ציונ־סאָצ, אַרבעטער־פּאַרטיי" — פֿון דער מינסקער גרופּע פּועלי־ציון, 1906.

110. באַריכט פֿון דער 6טער קאָנפֿערענץ פֿון די פּועלי־ציון אין רוסלאַנד, אויגוסט 1913 (יידיש).

111. *Пролетарская Мысль* — אָרגאַן פֿון די פּועלי־ציון אין ראַטן־רוסלאַנד, נומער 1, 1919.

112. שטרײַקאויפֿרוף פֿון ביאַליסטאָקער אַרבעטער־קאָמיטעט, מײַ 1898 (יידיש).

113. „דער וועקער", צענטראַל־אָרגאַן פֿון „בונד" אין רוסלאַנד, אַרויסגעגעבן אונטער דער ראַטנמאַכט; 29טן מײַ 1920, מאָסקווע.

114. „א מאַשין אויסצופֿרעסן נדבות" — וועגן די „פֿרײַוויליקע" באַשטײַערונגען פֿאַר דער רוסישער אַרמיי בעת דער רוסיש־אַפּאַנישער מלחמה, מײַ 1904; ליטאָגראַפֿירט, אויסגאַבע פֿון „בונד".

115. אויסגאַבעס פֿון „בונד" אין רוסלאַנד 1903—1905.

טיש XI. בריוו פֿון שריַיבערם.

116. א בריוו פֿון צונצן צו פּראָפֿ׳ סטושקע אין ראָסטאָק, 27טער מאַרץ 1824 (דײַטש).
117. א בריוו פֿון צעדערבוימען, רעדאַקטאָר פֿון „המליץ", צו דער „חברה מפּיצי־השׂכלה"; אַדרעס, פּעברואַר 1865 (העברעיש, געשריבן מיט געכתיבֿהטע אותיות).
118. א בריוו פֿון יהל׳ן צו יהודה־ליב גאַרדאָן מיט א באַשרײַבונג פֿון די „אָבלאָווע" אויף ייִדן אין קיִעוו, אָקטאָבער 1872 (העברעיש).
119. א בריוו פֿון רעדאַקציע „יודישע פּאָלקסבלאַט" צו ש. דובנאָוון, געשריבן אין רוסיש; פּעטערבורג, סעפּטעמבער 1889.
120. צווי בריוו פֿונעם ייִדיש־פּוילישן היסטאָריקער מ. בערסאָן צו ש. דובנאָוון; וואַרשע 1896 (פּויליש און דײַטש).
121. א בריוו פֿונעם ייִדיש־פּוילישן היסטאָריקער א. קרויזהאַר צו ש. דובנאָוון, וואַרשע 1896 (פּויליש).
122. א בריוו פֿון נחום סאָקאָלאָוון פֿון לאָנדאָן צו ש. דובנאָוון און צו גאָלדבערגן קיין ווילנע, 1906 (העברעיש).
123. א בריוו פֿון יעקבֿ דינעזאָהן צו ו. לאַצקי־בערטאָלדי, 1918 (ייִדיש).
124. א בריוו פֿון ה. ד. נאָמבערג, 1918 (ייִדיש).

טיש X. „פּראָטאָקאָלן פֿון די זקני־ציון", ביילים־פּראָצעס און אַנטיסעמיטיקאַ בכלל.

125. א געדרוקטער צירקולאַר פֿון באַקאָנטן רוסישן אַנטיסעמיט, דעם גלח לוטאָסטאָנסקי, 1882, צו ייִדישע כּלי־שׂרתים (רוסיש; פֿון בראָן גינצבורגס אַרכיוו).
126. ערשטע אויסגאַבע פֿון די „פּראָטאָקאָלן", ווי א טייל פֿון ס. נילוסעס בוך אין רוסיש, 1905 (פֿאַקסימילע פֿונעם זעלטענעם עקזעמפּלאַר אינעם בריטישן מוזיי).
127. דער נומער פֿון לאָנדאָנער *Times*, פֿון 16טן אויגוסט 1921, וווּ עס איז צום ערשטן מאָל אויפֿגעדעקט געוואָרן, אַז די „פּראָטאָקאָלן" זײַנען אַ פֿלאַגיאַט פֿון מאָריס זשאָליס פֿראַנצייזישן פּאַמפֿלעט „דיאַלאָגן" פֿון 1865.
128. מעטריקע פֿון פֿראַנצייזישן ראַדיקאַלן שרײַבער מאָריס זשאָלי (1829), וואָס דערוויַזט זײַן ניט־ייִדישן אָפּשטאַם.
129. פּראָטאָקאָלן פֿון די זקני ציון אין רומעניש; בוקאָרעשט 1922.
130. פּראָטאָקאָלן פֿון זקני־ציון אין א ייִדישער איבערזעצונג (וואַרשע 1934) מיט אַן אַרײַנפֿיר: „די גרעסטע פּראָוואָקאַציע אין דער ייִדישער געשיכטע".
131. באָשולדיקונגס־אָקט אינעם פּראָצעס פֿון די „פּראָטאָקאָלן פֿון די זקני־ציון" קעגן די שווייצאַרישע נאַציס אין בערן, 1934.
132. פֿולער סטענאָגראָפֿישער פּראָטאָקאָל פֿונעם פּראָצעס פֿון די „פּראָטאָקאָלן" אין בערן, 1934.
133. פּסק־דין אינעם פּראָצעס פֿון די „פּראָטאָקאָלן" אין בערן, 1934.
134. *Achad Cham* (ס׳מיינט: אָחד־העם) — „דער געהיימער פֿירער פֿון די ייִדן", אַנטי־סעמיטישע בראָשור וועגן די „פּראָטאָקאָלן", מינכן 1923 (דײַטש).
135. א בריוו פֿון וולאַדימיר בורצעוון צו א. טשערניקאָווער וועגן קאַמף קעגן די „פּראָטאָקאָלן", פּאַריז 1939 (רוסיש).
136. *Двуглавый Орелъ* — אָרגאַן פֿון די שוואַרץ־מאהניקעס אין קיִעוו, נומער וועגן ביילים־פּראָצעס, 1913 (רוסיש).
137. א בריוו פֿון פּראָפֿעסאָר א. כוואָלסאָנען צו ד״ר איזראַעלסאָנען אין פֿאַרבינדונג מיטן בלוט־בילבול אין ביילים־פּראָצעס, 1911 (דײַטש).
138. א קאָרטל פֿון געוועהר רבינס הויף צו ד״ר איזראַעלסאָנען וועגן אַלטע רבנישע ספֿרים פֿאַר דער פֿאַרטיידיקונג אין דעם ביילים־פּראָצעס. 1911 (העברעיש).

139. רעדע פֿון ו. שולגינען, רעדאַקטאָר פֿון „קיעווליאַנין", קעגן דער באַשולדיקונג פֿון ביליסין (אַריגינעלער קאָנספּעקט פֿון שולגינס פֿריוואַטן אַרכיוו, רוסיש).

140. ספּעציעלע אויסגאָבע פֿון דער פּעטערבורגער צײַטונג *Рѣчь* וועגן ביליסעס באַפֿרײַונגס־אורטייל, אָקטאָבער 1913.

141. אויפֿרוף פֿון די אָדעסער שוואַרץ־מאהניקעס צו יידן בעת די וואַלן צו דער מלוכה־דומע, סעפּטעמבער 1909 (רוסיש).

142. אויפֿרוף פֿון גרויספֿירשט אָלעקסאַנדער מיכאַילאָוויטש וועגן קאַמף קעגן באָלשעוויקעס און יידן; פּאַריז, סעפּטעמבער 1922 (רוסיש).

143. *Смыхъ сквозь слезы* — ליטאָגראַפֿירטע אַנטיסעמיטישע פּאָגראָם־בראָשור מיט קאַריקאַטורן; גראַץ, עסטרײַך, 1922 (רוסיש).

144—145. פֿראַנצייזישע אַנטיסעמיטישע צעטלעך פֿונאַנדערגעקלעפּט אין ניס־אָקופּירטן טייל פֿראַנקרײַך (אויגוסט 1940). ענגלישע אַנטיסעמיטישע צעטלעך פֿונאַנדערגעקלעפּט אין לאָנדאָן (1935).

146. נאַציסטער פּלאַקאַט קעגן יודן; אייבער־שלעזיע, 1937.

147. *Russlands Erwachen*, אָרגאַן פֿון די רוסישע נאַציס אין דײַטשלאַנד; בערלין, אויגוסט 1933 (דײַטש).

טיש XI. מאַטעריאַלן וועגן ציוניזם און ארץ־ישׂראל.

148. ראשי פּרקים לתכנית שלטון זמני בארץ־ישראל — סטאַטוט פֿון אַ דערוויילדיקער פֿאַוואַלטונג אין א״י, פֿראַיעקט פֿון די ציוניסטן צו דער שלום־קאָנפֿערענץ אין וועַרסאַל, מיט האַנט־באַמערקונגען פֿון דוד יעלין (אַריגינאַל; העברי׳ און ענגליש).

149. באַשלוס פֿון „וויצק" (אויספֿיר־קאָמיטעט פֿון די סאָוועטן) וועגן דער לעגאַליטעט פֿון דער ציוניסטישער פֿאַרטיי אין ראַטן־פֿאַרבאַנד, פֿון 21סטן יולי 1919 (אָפֿיציעל באַשטעטיקטע קאָפּיע).

150. ערשטער יידישער לענין, געגרינדעט אין 1915 אין עניסײַסק פֿון די ארץ־ישׂראלדיקע פֿליטים: 1) אַ פֿרעגבויגן פֿאָר לעגיאָנערן, 2) „מזכרת" פֿון דער קהילה אין אָלעק־סאַנדריע, 3) ערשטע העברעישע טערמינאָלאָגיע פֿון מיליטעריישער קאָמאַנדע (פֿאַראַ־לעלע טערמינאָלאָגיע אין רוסיש).

151. א בריוו פֿון י. זאַנגווילן וועגן דעם יידישן לעגיאָן, 1916 (ענגליש).

152. בריוו צו ד״ר חיים ווייצמאַנען אין פֿאַרבינדונג מיט דער ציוניסטישער אָקציע בעת דער שלום־קאָנפֿערענץ אין וועַרסאַל — פֿון בארָאָן ראָטשילדן, פֿון בריטישן קריגס־מיניס־טעריום און פֿון בריטישן אַמבאַסאַדאָר אין פּאַריז און אַ טעלעגראַמע פֿון הערבערט סעמיועלן (ענגליש).

153. נחום סאָקאָלאָוו א מאַנוסקריפּט: אַרטיקל וועגן מאַקס נאָרדוי, אין פֿראַנצייזיש.

154. אַריגינאַל פֿון דער פּעטיציע פֿון די איטאַליענישע יידן צו דער שלום־קאָנפֿערענץ אין וועַרסאַל וועגן ארץ־ישׂראל, מיט טויזנטער חתימות פֿון יידן אין איטאַליע און אין די קאָלאָניעס.

[די נומערן 148—154 זײַנען אין דעפּאָזיט פֿון ייוואָ].

155. *Отповѣдь* — פּאָלעמישע בראָשור קעגן אַנטי־ציוניסטן פֿון דער סטודענטישער ציוניסטישער גרופּע „קדימה", 1903, אַרויסגעגעבן אין אויסלאַנד (רוסיש).

טישן XII און XIII. פּאַרשיידענע דאָקומענטן.

156. צוויי בריוו פֿון ולאַדימיר קאָראָלענקאָ צו א. גאַלאַנטן וועגן דער יידן־פֿראָגע, פּאָלטאַווע 1913 (רוסיש).

157. א בריוו פֿון ד. מערעזשקאָווסקין צו א. גאַלאַנטן וועגן דער יידן־פֿראָגע, 1915 (רוסיש).

158. שוואַרצשריפֿט פֿון אַן אַדרעס פֿון פּאָלטאַווער קהילה צו ולאַדימיר קאָראָלענקאָ, 1920 (רוסיש).

159. אַ בריוו פֿון „געזערד" אין מאָסקווע צום „אַמבידזשאַן" אין ניו־יאָרק מיט די תנאים פֿון אָפּמאַך פֿאַר דער אַרבעט אין ביראָבידזשאַן, אָקטאָבער 1935.

160. לערנבוך פֿון געאָגראָפֿיע אין העברעיש, אַרויסגעגעבן דורכן בילדונגס־קאָמיסאַריאַט פֿון דער סאָוועטישער רעפּובליק אין טורקעסטאַן, אין 1920.

161. פּאָפּירגעלט פֿון דער אוקראַיִנישער אויטאָנאָמער פֿאַרוואַלטונג („ראַדאַ") אין 1917—18 מיט אַן אויפֿשריפֿט אין יידיש: „הונדערט קאַרבאָוועצעס" (רובל).

162. פֿאָטאָגראַפֿיע פֿון אַן אָפֿיציעלער דערלויבעניש פֿון דער רוסישער מאַכט אין 1893 פֿאַר אַ יידיש מיידל אַן ווויגערעכט צו פֿאַרבלײַבן אין פּעטערבורג „כּדי צוגרייטן זיך צום שמד" (פֿון ש. דובנאָוס אַרכיוו).

163. מעגדעלע מוכר ספֿרים — קאַריקאָטור, פֿאָטאָקאַרטל, פּאַריז [1912 ?].

164. אויפֿרוף וועגן דער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפֿערענץ אין 1908, מיט אַ וועגדונג, געחתמעט פֿון ד״ר נ. ביאַליק, יעקבֿ גאָרדין, א. יעוואָלענקאָ, דוד פֿינסקי און ד״ר ח. זשיטלאָווסקי (ניו־יאָרק ?).

165. אויפֿרוף אין יידיש פֿון מ. ווינאָווער, פֿירער פֿון דער קאָדעטישער פּאַרטיי, פֿאַר די וואַלן צו דער רוסישער גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג (1917).

166. אויפֿרוף צו זאַמלען יידישע פֿאָלקסליידער, פֿון ש. גינזבורג און פּ. מאַראָק; פּעטערבורג 1898 (רוסיש).

167. *Der national-deutsche Jude* — אָרגאַן פֿון דער „נאַציאָנאַל־דײַטשער" גרופּע פֿון מאַקס נאָומאַן, בערלין, גומער פֿון אויגוסט 1933.

168. אויסלענדישע אויסגאַבעס אין רוסיש וועגן דעם פּאָגראָם אין קישינעוו אין אַפּריל 1903.

169. אויפֿרוף פֿון „הילפֿספּאראיין דער דויטשען יודען" וועגן פּאָגראָם אין קישינעוו, 1903 (דײַטש).

170. דאָקומענטן פֿון פֿאַרבאַנד פֿון די יידישע סטודענטן־פֿאַראיינען אין מערב־אייראָפּע, 1912—1914.

171. אַ קאָלעקציע רוסישע אַפֿישן און פּראָגראַמען וועגן יידישע פֿילמען אין רוסלאַנד פֿאַר די יאָרן 1915—1917.

172. מעלדונג פֿון דער קיִעווער „טשעקאַ" וועגן דערשאָסענע ספּעקולאַנטן אין קיִעוו, פֿון 5טן יאַנואַר 1920.

173. אויפֿרופֿן און אַ בראָשור פֿון „סעמאָס, פֿאַרבאַנד פֿון די יידישע אַרבעטנדיקע מאַסן", קיִעוו 1919.

174. בולעטין פֿון „אידישער אינפֿאָרמאַציאָנס־ביורע" אין קאָפּענהאָגן, דעצעמבער (1920); אָנגעהויבן אַרויסגיין אין דער צייט פֿון פֿאַריקער מלחמה (יידיש).

175. העקטאָגראָפֿישער שולאויפֿרוף אין יידיש קעגן דעם פּאָלטאָווער רבֿ עקיבֿא ראַבינאָוויטש, 1905 (?).

176. טאָבעלע פֿון יאָרצײַטן נאָך אַ פֿרוי (אָנהייב 19טן י״ה, שטאָמט פֿון דײַטשלאַנד).

טיש XIV. פֿון די אַרכיוון פֿון באָראָן גינצבורג און „חבֿרה מפֿיצי השׂכּלה" אין פּעטערבורג.

177. וועגדונג צום צאָר אַלעקסאַנדער II פֿון צווי קאָנטאָניסטן, וואָס מען האָט זיי פֿון יאָר 1849 אָן געהאַלטן אין טורמע פֿאַר אָפּזאָגן זיך צו שמדן; 1860.

178. מאָטאָריאַלן פֿונעם העכסטן רוסישן מלוכה־ראַט וועגן דעם בלוט־בילבול אין סאָראָטאָוו, 1860.

179. פּראָטאָסט פֿון אַ גרופּע סטודענטן, יידישע און ניט־יידישע, פֿון כאַרקאָווער אוניווערסיטעט קעגן יודאָפֿאָבישער אַרויסטרעטונג פֿון עטלעכע רוסישע צײַטונגען, 1864 (רוסיש).

180. וועגדונג פֿון אַ גרופּע אַדעסער יידישע סטודענטן צו דער „חבֿרה מפֿיצי השׂכּלה" צו העלפֿן זיי גרינדן די ערשטע יידישע סטודענטן־קאַסע אין אָדעס, 1865 (צווישן די חתימות — אילײַ אָרשאַנסקי; רוסיש).

181. וועגדונג פֿון אַבֿרהם הרכבי צו אַלעקסאַנדער ו׳, אין נאַמען פֿון דער „חבֿרה מפֿיצי השׂכלה״, צו דערלויבן דעם זאַמלבוך וועגן יידישער געשיכטע און ליטעראַטור נאָכן צענזור־פֿאַרבאָט פֿון הייליקן סינאָד אין 1866 (פֿראַיעקט פֿון דער וועגדונג).

182. אַ בריוו פֿון אליעזר זילבערמאַן, רעדאַקטאָר פֿון „המגיד״, צו יהודה־ליב גאָרדאָן קיין פּעטערבורג, 1872, געשריבן אין אַ דײַטשמעריש יידיש („בלשון העם״).

183. אַ בריוו צו דער „חבֿרה מפֿיצי השׂכלה״ פֿון די לעוערס אין ווילנער ראָבינער־שול וועגן אַ השתּדלות בײַ דער רעגירונג ניט צו פֿאַרמאַכן די ראַבינער־שול; יאָנואַר 1873 (צוויישן די חתימות: ח. י. ל. קאַצענעלענבאָגן, ש. י. פֿין, יהושע שטיינבערג א״א; העברעיש).

184. אַ בריוו פֿון ר׳ שמואל מאָהילעווערן, יעמאָלט רבֿ אין ראָדעם, צו דער „חבֿרה מפֿיצי השׂכלה״; 1873 (העברעיש).

אַלמער I. בילדער.

185. אַ בילד פֿון מאָרסעלער ראָש־הקהל יצחק אלטאַראַס, וואָס האָט אין 1846 געוואָלט באַזעצן רוסישע יידן אין אַלזשיר.

186. מאיר־יעקבֿ דובנאָוו (ש. דובנאָוס פֿאָטער), אַמטשיסלאָוו, 1870.

187. ש. דובנאָוו און זײַן פֿרוי אין 1881.

188. ש. דובנאָוו אין 1911 (אָדער 1913).

189. אַ גרופּע יידישע שרײַבערס אין אָדעס 1913; פֿון רעכטס צו לינקס: ראָזניצקי, מענדעלע מוכר ספֿרים, דובנאָוו, ביאַליק, דרויאַנאָוו.

190. ש. דובנאָוו בײַם פֿאַרפֿאָקן זײַנע ביכער פֿאַר זײַן אָפּפֿאָר פֿון לעניגראַד קיין אויס־לאַנד, דעם 7טן סעפּטעמבער 1921.

191. קאָנגרעס פֿון יידישע סטודענטן, אַנטווערפּן, מײַ 1924.

192. די יידישע נאַציאָנאַלע פֿאַרזאַמלונג אין אוקראַינע, קיִעוו, נאָוועמבער 1918, וווּ ס׳האָבן זיך באַטייליקט אַלע פּאַרטייען פֿון „אַגודת ישׂראל״ ביז „בונד״.

193. אַ גרופּע יידישע שרײַבערס און קינסטלערס אין קיִעוו, 1920, פֿאָטאָגראַפֿירט אין איינעם מיט ד״ר חיים ספֿיוואָק און אַ צוויטן פֿאַרשטייער פֿון אַמעריקאַנער „דזשאָינט״.

194. בילדער פֿונעם שוואַרצבערד־פֿראָצעס אין פּאַריז, אין אָקטאָבער 1927 (18 בילדער).

195. בילדער פֿון הערשל גרינשפּאָנס פֿראָצעס: 1) דער פֿראָצעס פֿון גרינשפּאָנס פּעטער און מומע אין פּאַריז 1939; די אַדוואָקאַטן — מאַרק דזשיפֿעריס און וויי־גודשאָ; 2) אַ מיטאַרבעטער פֿון דער פֿאַרטיידיקונג הערט אויס עדות וועגן די אַכזריותן אין דײַטשלאַנד.

אַלמער II און III.

ספֿרי־תּורות, מגילות, מענטעלעך, סינאָגאָגאַלע הפּצים און געשריבענע סידורים און מחזורים פֿון די „אַרבע קהילות״, פֿון 17טן — 18טן י״ה, אַרויסגעראַטעוועט דורך יִוואָ־טוערס אין 1941 פֿונעם ניט־אָקופּירטן טייל פֿראַנקריך.

צו דער סעפּאַראַטער אויסגאַבע פֿון קאַטאַלאָג (סעריע „אַרגאַניזאַציע פֿון דער יידישער וויסנשאַפֿט נומ׳ 29) איז געווען צוגעגעבן די ווײַטערדיקע באַמערקונג:

אַחוץ יענע אוצרות פֿון דאָקומענטן און מאַטעריאַלן וואָס דער יִוואָ האָט פֿאַרמאָגט אין ווילנע, אין זײַן אייגענעם הויז, האָבן זיך אַ ריי אַרכיוון און מוזיי־קאָלעקציעס מיט דער צײַט אָנגעקליבן אויך בײַ דער היסטאָרישער סעקציע פֿון יִוואָ, פֿריִער אין בערלין און פֿון 1933 אָן אין פּאַריז. אַ קליינער טייל פֿון דעם איז אַרויסגעראַטעוועט געוואָרן דורך די יִוואָ־טוערס אין 1941/1940 און געפֿינט זיך איצט אין יִוואָ, אין ניו־יאָרק, און פֿון דעם ווערן דאָ אויסגעשטעלט נאָר די וויכטיקסטע אָביעקטן.

די דאָזיקע אויסשטעלונג איז ניט נאָר אַ זכר לחורבן, נאָר אויך אַ דערמוטיקונג צו המשך, מיט דער האָפֿענונג, אַז אַלץ וואָס דער יִוואָ האָט פֿאַרמאָגט ווערט זיך מיט דער צײַט צו אים צוריק אומקערן.

פֿון אייראָפּע זײַנען אָנגעקומען ידיעות, אַז עס זײַנען נפֿטר געוואָרן:

מאיר באַלאַבאַן

געבוירן דעם 20טן פֿעברואַר 1877

געשטאָרבן אין דער וואַרשעווער געטאָ

שמעון דובנאָוו

געבוירן ראָש־השנה 1860

געשטאָרבן אין דער ריגער געטאָ

ישראל צינבערג

געבוירן 1873

געשטאָרבן אין אַ סאָוועטישער תּפֿיסה

ווען זיי זײַנען אַוועק פֿון דער וועלט איז ניט באַווּסט.

*

דעם 6טן מײַ 1943 איז נפֿטר געוואָרן אין קאַלגאַרי, קאַנאַדע,

חיים זשיטלאָווסקי

געבוירן כ״ג ניסן 1865 אין אושאַטי

און געבראַכט געוואָרן צו קבֿורה אין ניו־יאָרק דעם 12טן מײַ 1943.

כּבֿוד זייער אָנדענק!

אַרטיקלען וועגן די נפֿטרים וועלן נאָך קומען אין די „יידן־בלעטער״.

NEW MATERIALS ON ALTARAS AND HIS COLONIZATION PLAN

By Z. SZAJKOWSKI (Pp. 47-70)

In addition to material gathered from little known French periodicals, the author presents a number of documents he found in the Paris *Archives Nationales*. New light is shed on Altaras' plan of colonizing Russian and Polish Jews in Algeria (1846). It is shown that there was considerable opposition to this plan in French governmental circles, particularly in the war ministry. The text of the documents is given in full. Also, a picture of Altaras is published for the first time.

CRITICAL TENDENCIES IN THE BIBLICAL EXEGESIS OF THE VIIIth AND IXth CENTURIES

By JEHUDAH ROSENTHAL (Pp. 71-85)

The paper systematizes the methods of Biblical exegesis applied by Anan the Karaite and by six of his predecessors. Their teachings are presented against the background of the period with its clash of Jewish, Christian, Islamic, Persian, and Indian cultures.—This is the first of two articles.

THE YIVO IN 1942

By MAX WEINREICH (Pp. 86-99)

An opening address delivered by the Research Director of the Institute at its 17th annual conference, New York, January 8-10, 1943. The research activities and publications of the Yivo during the year are described in their relation to the fundamental aims and the philosophy of the Institute.

PETITION OF SCHOLARS AND SCIENTISTS TO THE PRESIDENT OF THE UNITED STATES ON BEHALF OF THE JEWISH POPULATION IN THE NAZI-DOMINATED COUNTRIES

(Pp. 100-108)

A petition signed by 283 scholars, chiefly social scientists, was submitted on March 22nd, 1943, to President Roosevelt on behalf of the Jewish population of the subjugated countries. Pointing to the crimes that are being committed by the Nazis and their satellites, the signers, connected with 88 colleges or universities and 19 research institutions, appealed to the President "to speak and to act." The petition was initiated by the Yiddish Scientific Institute, which in a declaration adopted at its annual conference in New York City, January 8-10, 1943, asked "all people of learning not to remain coldly indifferent to this horrible and deliberate annihilation of a whole people."

A full text of the petition, including the names of the scholars who signed it, can be obtained from the Editorial Board of this journal.

רעדאקציאנעלע קאלעגיע: מ. ווינריך, א. טשעריקאווער, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, ש. ניגער, י. שאצקי. רעדאקטאר: מ. ווינריך.

ABSTRACTS

GREETINGS TO JUDAH A. JOFFE

(Pp. 1-4)

The Executive Board of the Yivo and the Editorial Boards of the *Yivo Bleter* and the *Yidishe Shprakh* extend their heartiest wishes to Judah A. Joffe, noted Yiddish linguist, on the occasion of his seventieth birthday, April 18, 1943. An appreciation of Mr. Joffe's scholarly work is given and emphasis is put on the fact that it was he who laid the foundations of the now generally recognized Yiddish spelling. A bibliography of Mr. Joffe's papers is added.

ANALYSIS OF TWO DOCUMENTS CONCERNING THE BERMUDA CONFERENCE

By E. DIJOUR (Pp. 5-19)

While it seems to be too early to pass judgment upon the Bermuda Conference on refugees since its results are being kept secret, it is safe to evaluate the two documents which may be considered the point of departure of the conference, *viz.* the aide-memoire handed to the Department of State by the British Minister, Sir Ronald Campbell, on January 20, 1943, and the note delivered to the British Government by the State Department on February 25, 1943. A minute analysis shows that these documents definitely overestimate the amount of help hitherto given to refugees from Nazified countries by the British and American Governments. There is further in the documents a reluctance to recognize the specific plight of the *Jews* in Hitlerized Europe, all of whom are explicitly marked for extinction. The author, an expert in Jewish migration problems, believes that even now much more could be done on behalf of Hitler's victims but he feels that those who think nothing more can be done should openly admit the impossibility of helping.

A full English translation of Mr. Dijour's paper can be obtained from the Editorial Board of this journal.

THE JEWS IN THE POLISH CITIES, 1921-1931

By JACOB LESTCHINSKY (Pp. 20-46)

During the last century, the Jewish population of Poland was characterized by an ever growing concentration: while in 1855-1860 only 6.5 per cent of the Polish Jews lived in communities of over 20,000 inhabitants, this percentage had grown to 33.4 in 1931. A detailed developmental analysis of the population figures in the foremost communities, such as Warsaw, Lodz, Vilna, Lwów, Białystok etc., is given and ample space is devoted to a comparison between the Jews and other ethnic groups.— This is the author's second paper on the urban population of Poland and the part of the Jews in it. The first appeared in the *Yivo Bleter* XX, 1 (September-October, 1942).

TABLE OF CONTENTS (Continued)

J. SHATZKY
Janina Bergerówna, *Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach* 124

M. H. WEINBERG
Ernest Harms, "The Nervous Jew" 129

M. H. WEINBERG
L. Hersch, "The Principal Causes of Death Among Jews" 131

N. GOLDBERG
Eli Ginzberg, *Report to American Jews* 133

DISCUSSION
N. GOLDBERG
On Measuring the Persistence of the non-English Mother Tongue 136

MISCELLANEA
I. RIVKIND
Four Letters by Nahum Shtif 142

H. L. Mencken's Teacher in Yiddish 148

In the Yivo 148

Editorial Notes 149

Errata 149

Books Received 150

Catalogue of the Exhibition of Some of the Objects Rescued by the Yivo from Europe (the exhibition was held on the occasion of the opening of the Yivo's own building in New York, February 14, 1943) 153

Obituary Notes: Majer Balaban, Simon Dubnow, Israel Zinberg, Chaim Zhitlovsky 162

ס'איז ארויס פון דרוק

דר' יעקב שאצקי

יידישע בילדונגס-פאליטיק אין פוילן פון 1806 ביז 1866

276 זײַטן • פרײַז $2.50

מיט באשטעלונגען זיך וועגדן:

YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE

535 West 123 Street • New York 27, N. Y.

פאַריש-פרעס, 151-155 וועסט 25סטע גאַס, ניו-יאָרק, נ. י. 10

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XXI JANUARY - FEBRUARY, 1943 No. 1

TABLE OF CONTENTS

Greetings to Judah A. Joffe 1

I. DIJOUR
Analysis of Two Documents concerning the Bermuda Conference 5

JACOB LESTCHINSKY
The Jews in the Polish Cities, 1921-1931 20

Z. SZAJKOWSKI
New Materials on Altaras and His Colonization Plan 47

JEHUDAH ROSENTHAL
Critical Tendencies in the Biblical Exegesis of the VIIIth and IXth Centuries 71

MAX WEINREICH
The Yivo in 1942 86

Petition of Scholars and Scientists to the President of the United States on Behalf of the Jewish Population in the Nazi-Dominated Countries 100

REVIEWS

J. SHATZKY
Simkhe Lev, *Prokim yidishe geshikhte* 109

TONI OELSNER
Guido Kisch, *The Yellow Badge in History* 113

J. ROSENTHAL
Essays on Maimonides, ed. by Salo W. Baron 117

J. SHATZKY
С. Боровой. "Национально-освободительная война украинского народа". 122

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH.....164

YIVO BLETER—Jan.-Feb., 1943—Vol. XXI, No. 1

Published bi-monthly except July and August by the

SOCIETY OF FRIENDS OF THE YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE, Inc.
AMERICAN BRANCH
535 West 123 Street • New York 27, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U.S.A.

ייוא
בלעטער
שריפט פון ייִדישן
וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט
אינהאלט פון נומער

ד״ר שמעון ראוידאוויטש
די פראבלעמאטיק פון באגריף גלות 165

ד״ר שמואל קעניג
געפילן פון העכערקייט בײַ א קיבוץ 189

ד״ר יעקב ראדער מארקוס
עטישע וואנטשפיגלען 201

ב. לעווין
דער קאמף קעגן דער ייִדישער אינטוואנדערונג קיין שפאניש־אמעריקע אין די קאלא־
ניאלע צייטן 215

רעפעראטן און רעצענזיעס:

ד״ר י. שאצקי
ארגענטינער ייִוא־שריפטן 235

(המשך פון אינהאלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

מארץ־אפריל, 1943 — באנד XXI, נומ׳ 2

ד"ר יהודה ראָזענטאָל
די געשיכטע פֿון בר־מיצווה 239

נ. גאָלדבערג
יידישע פּאַציענטן און שפּיטאָלן אין ניו־יאָרק 242

ד"ר מ. ווײַנבערג
די שטאַרביקייט פֿון טובערקולאָז 248

דיסקוסיע:

ד"ר ל. ע. טרוסדעל
נאָך וועגן מעסטן די האַפּטיקייט פֿון דער ניט־ענגלישער מוטערשפּראַך 250

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:

נ. גאָלדבערג
די צירקולאַציע פֿון יידישע צײַטונגען אין אַמעריקע, 1941—1942 252

נ. גאָלדבערג
די צירקולאַציע פֿון יידישע און העברעישע ביכער אין ניו־יאָרק 253

אין יידוא 255

פֿון רעדאַקציע 257

י. ר.
נפֿטרים 258

ענגלישע קיצורים 260

דאָס אַחריות פֿאַר די ווײַסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפּונקטן וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון יידוא טראָגן די מחברים גופּא

איבער טעכנישע טעמים גייט דער איצטיקער נומער „יוואָ־בלעטער" אַרויס מיט אַ פֿאַרשפּעטיקונג צום 15טן אָקטאָבער. דער נ׳ 3 פֿאַר מי־יוני וועט אויך אַרויס במשך פֿון חודש אָקטאָבער. מיר באַמיִען זיך ביז סוף יאָר אָנצוויאָגן די פֿאַרשפּעטיקונג.

די פּראָבלעמאַטיק פֿון באַגריף גלות

פֿון ד״ר שמעון ראָוידאָוויטש

1

איינער פֿון די צענטראַלע מאָטיוון פֿון יידישן לעבן, פֿילן און טראַכטן, כּמעט פֿון נאַציאָנאַלן ששת ימי בראשית אָן, איז גלות: גלות און זײַן אָנטיטעז גאולה. נבֿיאים, בעלי־הלכה און בעלי־אַגדה, ראַציאָנאַליסטן און מיסטיקערס האָבן זיך געראַנגלט מיט דעם דאָזיקן „גלות" ווי אַ פֿאַקט און אַן אידעע — יעדערער אויף זײַן אופֿן און אין דעם לויש פֿון זײַן צייט. די אָנטוויקלונג פֿון גלות־באַגריף אין יידישן טראַכטן און פֿון דער גלות־איבערלעבונג אין יידן־טום פֿון חורבן בית־ראשון אָן דורך דעם מיטל־עלטער ביז נאָך דער השכּלה־צייט איז אַ טעמע פֿאַר זיך. הײַנטיקס מאָל בין איך ניט מער אויסן ווי צו געבן אַ קריטישן אָנאָליז פֿון באַגריף גלות, ווי ער שטעלט זיך אין געוויסע מאָדערנע יידישע אידאָאָלאָגיעס. ס׳רעדט זיך דאָ וועגן דעם דאָזיקן באַגריף בײַ פֿאַר־שיידענע ציוניסטישע ריכטונגען; נאָר אַ טייל מאָמענטן קאָן מען געפֿינען אויך אין דער אַלגעמיינער יידישער, ניט־ציוניסטישער און אָפֿילו אָנטי־ציוניסטישער געדאַנקען־וועלט.

דאָס אַלטע טראַדיציאָנעלע יידנטום האָט געהאַט (און האָט נאָך) אַ סקאָלע אַבסאָלוטע ווערטן, אויפֿגעבויט אויף דעם טאָטאַליזירנדיקן דרײַעק: גלויבן — זינד (און ווי אַ רעזולטאַט: יסורים) — תשובה און גאולה. אַלץ איז געווען אַזוי קלאָר און פֿאַרשטענדלעך, אַלע צרות און יסורים זײַנען געקומען „מפּני חטאינו", יעדער טאָג־טעגלעכער דורכפֿאַל אין דער לעבנס־ספֿערע פֿון יחיד און ציבור איז געווען פּשוט „בעוונותינו הרבים". דער דאָזיקער באַגריף פֿון עוון האָט געהאַט פֿאַרשיידענע ניואַנסן אין פֿאַרשיידענע פּעריאָדן פֿון דער יידישער געשיכטע. דאָס זינדגעפֿיל און די זינד־איבערלעבונג — און אַלץ וואָס איז מיט דעם פֿאַרבונדן — האָט זיך שטאַרק געביטן פֿון מיזרח צו מערב, פֿון מיטל־עלטער צו דער נייער צייט; ס׳איז געווען גאַנץ פֿאַרשיידן — אָפּט אויך פּרינציפּיעל אַנדערש — בײַ ראַציאָנאַליסטן ווי בײַ מיסטיקערס, בײַ אַלטע „רעאַל־פּאָליטיקערס" אייבער בײַ אינעווייניק צענטרירטע יידישע מענטשן. אָבער אַזוי צי אַזוי ניואַנסירט, דער צד־השווה פֿון זיי אַלעמען איז דאָס וואָס זיי האָבן אַלע געהאַט איין אָקסיאָם: בעוונותינו הרבים. אין טיפֿסטן תוך אַרײַן איז עס דאָך סוף־כּל־סוף געווען דער זעלבער רבונו־של־עולם, דער זעלביקער סוביעקט פֿון די אָבסאָלוטע נאָרמעס, קעגן וועלכן מען ווערט ניכטל און זינדיק, ווי אַזוי מען זאָל דאָס דאָזיקע ניכטל ווערן ניט איבערלעבן אינעווייניק און

אינטערפרעטירן אין געדאַנק — דער זעלביקער מקור פון חטא און ציל פון תשובה.

די מאָדערנע פאַליטישע, ערדיש־רעאַליסטישע, עולם־הזהדיקע באַוועגונג פון ציוניזם איז פון אַנהייב אָן און אין אירע טיפּסטע געדאַנקלעכע וואָרצלען זייער ווייט פון יענעם אינדיווידועלן און קאָלעקטיוו רעליגיעזן זינד־באַווּסטזיין וועלכן זי וויל אין אַ גרויסער מאָס „סובלימירן" און שעפּעריש גובר זיין. אָבער זי האָט פאָרט געירשנט פון אים זיין ראַדיקאַלן מאַניזם און טאָטאַליזם. נאָר בײַם ציוניזם קומט דער ומפני חטאינו נאָך דעם גלינו מארצנו. אַוודאי, דער צושטאַנד, אין וועלכן דאָס יידישע פאָלק האָט זיך געפונען און געפינט זיך, — און וועט זיך מן־הסתם, ליידער, נאָך זייער לאַנג געפינען, — איז אַ סך מער ווי אַ זינד. קיין נארמאַלער אינדיווידואַל און קאָלעקטיוו וועט קיין מאָל ניט שלום מאַכן מיט אַזאַ סיטואַציע. אָבער דער ציוניזם האָט פאַרשלאָסן זיינע אויגן צו זען די גרויסע פאַרשיידנפאַכיקייט פון אונדזערע „חטאים ועוונות" און האָט פראָקלאַמירט: ס׳איז דאָ נאָר איין נאָמען פאַר זיי אַלעמען — גלות.

איר וועט ניט געפינען כּמעט קיין איינציקן מום אין אונדזער גוף און נשמה, וועלכן דער ציוניסטישער געדאַנק און זיין ליטעראַטור זאָל ניט „דיאַגנאָסטיצירן" ווי אַ פראָדוקט פון גלות. אַלץ אין אונדזער לעבן און ווירקלעכקייט וואָס איז דעם דענקער און פובליציסט ניט סימפּאַטיש, אַלע טענות וואָס די אומות העולם האָבן צו אונדז, אַלץ קומט פון גלות. אַפילו בײַ אַלגעמיין־מענטשלעכע חסרונות און שוואַכקייטן, פון וועלכע עס האָבן זיך ניט באַפרײַט די פרײַסטע, נאָרמאַלסטע, געזונטסטע און שטאַרקסטע וועלט־באַהערשער דיקע פעלקער, פסקנט מען אפּט אפּ: דאָס איז גלות... דאָס איז דער דיאַגנאָז. און די טעראַפּיע? קלאָר: ארץ־ישׂראל.

דער דאָזיקער גאַנג געפינט זיין אויסדרוק אי בײַם באַהאַנדלען די צענטראַלסטע פראָבלעמען פון אונדזער לעבן, אי אין אַ ריי קלענערע, טאָג־טעגלעכע רעאַגירונגען. איך וועל דאָ ברענגען אַ פּאָר אילוסטראַציעס פאַר דער דאָזיקער פאַרפאַלשטערונג פון באַגריפן.

2

מחמת געוויסע מעטאָדישע טעמים לאָז איך דאָ אויס די פאַליטיש־עקאָנאָמישע גלות־פראָבלעמען פון אונדזער לעבן; דאָס איז אַן ענין פאַר זיך. איך וועל אַנהייבן מיט אייניגע פון די וויכטיקע גזס טיקע פראַגעס פון דער יידישער איצטיקייט און צוקונפט, סיי פאַר מאמינים, סיי פאַר אַגנאָסטיקערס און סקעפּטיקערס.

די ערשטע פראַגע וווי אַ קריטעריום פאַר דעם גלות־באַגריף פון ציוניזם איז די יידישע רעליגיע און אַלץ וואָס ס׳איז מיט דעם פאַרבונדן. פון אַנהייב אָן האָט געלעבט — צי שטאַרקער צי שוואַכער — אין ציוניזם די שטימונג (אָדער די איבערצייגונג), אַז דער גלות האָט אויף אונדז אַרויפגעלייגט דעם גאַנצן שווערן יאָך פון רעליגיע, אָדער פון דער איצטיקער פאָרם פון יידישער

רעליגיע, פֿון חומרות און סייגים. דער גלות, און ער אַליין, איז דער פּאַטער פֿון שרעקלעכן שולחן־ערוך מיט זײַנע סעיפֿים גדולים און סעיפֿים קטנים, און נאָר אים האָבן מיר צו פֿאַרדאַנקען די רעליגיעז־ריטועלע „כינעזישע מויער״ וועלכע האָט אונדז אינגעשלאָסן. פֿאַראַלע מיט דעם איז געגאַנגען דער צווי־לינג־אַקסיאָם, אַז ארץ־ישׂראל וועט אונדז באַפֿרײַען פֿון דעם דאָזיקן „עול תורה ומצוות״, און אַ סך האָבן מוסיף געווען: אויך פֿון יאָך פֿון גלותדיקן תלמוד בבלי מיט זײַנע נושאי־כּלים. ווי ווײַט וועט אונדז ארץ־ישׂראל באַפֿרײַען? דאָ זײַנען געווען פֿאַרשיידענע תשובות: אַן אַבסאָלוטע סעקולאַריזאַציע, ראַדיקאַלע באַפֿרײַונג פֿון גלות־רעליגיע און ריטואַל, אַדער אַ מעסיקע צופּאָסונג פֿון די מיצוות צו די באַדערפֿענישן פֿון מאָדערנעם לעבן, על־כּל־פּנים אָבער אַ באַ־פֿרײַונג פֿון דעם שולחן־ערוך, און אויך פֿון רמא[1] און זײַנע יורשים.

אַ געלערנטער און אָפּגעהיטער סאָציאַלאָג ווי אַרטור רופּין, וועלכער האָט געטראָגן אויף זיך אַריבער דרײַסיק יאָר דאָס אַחריות פֿאַר אַ גרויסן, אויב ניט דעם גרעסטן, טייל פֿון דער פּראַקטישער קאָלאָניזאַטאָרישער אַרבעט אין ארץ־ישׂראל, פֿאַרצייכנט איצט די דאָזיקע נאַטיר־לעכע רעאָקטן פֿון דער יידישער רעליגיע אין ארץ־ישׂראל שוין ווי אַ פֿאַקט (שוין ניט מער ווי אַן אידעאַל, פֿאַרטרעטן פֿון אירע אָנהענגערס מיט צוויי דורות צוריק): „המנהגים הדתיים מסתגלים והולכים לתנאים החדשים. בדרך שההכרח להתגונן בארצות הזרות מפני נשואי תערובת וטמיעה כפה עליהם בראשית [?] פּזורם שמירה מדוקדקת ועשיית סייג לסייג למנהגים ולתקנות, שהיה בהם כדי להבדיל ולייחד את ישראל בין העמים, כן פותחת שיבתם מארצות הגולה והתרכזותם בארץ את האפשרות להקל במקצת את עולם של החוקים האלה, מפני שפסק או נחלש הצורך בהם. כדי להיות מוכר כיהודי בארץ או לבטא את הזיקה ליהדות, אין צורך בחוקים אלה״ (מלחמת היהודים לקיומם, תל־אָבֿיבֿ, תש, ז׳ 291; דאָ, ווי אויך אין אַלע אַנדערע ציטאַטן אין מײַן מאמר, איז די שפּאַצירונג מײַנע).

וואָסער רעליגיעזער אויטאָריטעט — און דאָ גייט דאָך וועגן אַ רעליגיעזער פֿראָגע — האָט דער מחבר פֿאַר זײַן פֿעסטשטעלונג, אַז כּדי אָנערקענט צו ווערן ווי אַ יוד אָדער אויס־צודריקן די פֿאַרבונדנקייט מיט יידישקייט אין ארץ־ישׂראל דאַרף מען מער ניט האָבן די דאָזיקע רעליגיעזע „חוקים״, פֿון וועלכע ער וויל אונדז באַפֿרײַען? און דרך־אַגב, אויב מען האָט געדאַרפֿט האָבן אַ שוץ קעגן מישׂ־התונות און אַסימילאַציע אין גלות — וואָסער רעליגיעזע שוץ האָבן די ארץ־ישׂראלדיקע נעץ־רעפֿאָרמאַטאָרן פֿאַרצוליגן קעגן אַזעלכע סכנות אין ארץ־ישׂראל גופֿא?

אין אַ געוויסן זינען, קען מען זאָגן, האָט דאָ דער ציוניזם ממשיך געווען צו וועבן — כאָטש מיט אַן אַנדערן „שתי־וערב״ — דאָס פֿרײַערדיקע געדאַנקען־געוועב פֿון דער השׂכּלה־אידעאָלאָגיע.[2] און אויב מען באַפֿרײַט זיך פֿון גע־וויסע הערשנדיקע השׂגות, זעט מען, אַז דער ציוניסטישער געדאַנק איז אין דעם פֿרט צוגעקומען זייער באָענט צו זײַן דם־שׂונא: די ליבעראַליסטישע רעפֿאָרם־באָוועגונג אין מערב־אייראָפּע. בלויז וועל די דאָזיקע באָוועגונג האָט אַזוי

---

[1] דעם רמאַ (ר׳ משה איסרלש) האָבן די רעפֿאָרמערס און סעקולאַריזאַטאָרן באַטראַכט פֿאַר דעם אַבֿי־אַבֿות הצרות.

[2] די דאָזיקע טענדענץ זיך צו באַפֿרײַען פֿון סבֿל־הירושה און טראַדיציע האָט בעצם באַלייט י ע ט ו י ד ע ר משיחישע און סתם קריטיש־אָפּאָזיציאָנעלע באָוועגונג אין יידנטום, פֿון די עלטערע צײַטן ביז שבתי־צבֿי.

שטאַרק מורא געהאַט פֿאַר דעם קלענסטן כּזית פֿאַלקסטימלעכקייט, ווײַל זי האָט געגלייבט, אַז נאָר דורך דעם קען זי אָפּהיטן די עמאַנציפּאַציע — נאָר איבער דעם איז די דאָזיקע רעפֿאָרם־באָוועגונג אין דײַטשלאַנד, פֿראַנקרײַך אאַז״ו ניט געווען בכוח צו באַנעמען, אַז דער אין אירע אויגן אַזוי „געפֿערלעכער״ ציוניזם איז דאָך בעצם אַ מיטקעמפֿער קעגן שולחן־ערוך, סייגים, ריטואַל אד״גל, הגם זײַן טענדענץ זיך צו באַפֿרײַען פֿון די חומרות און סייגים לסייגים האָט געצויגן איר יניקה גאָר פֿון אַן אַנדער מקור און געפֿונען אַנדערע לבֿושים ווי די אַסימי־לאַטאַרישע רעפֿאָרם־באָוועגונג.

וואָס איז געווען די הויפּט־טענה פֿון ציוניזם קעגן יענער רעפֿאָרם־באָוועגונג, ווי אויך קעגן אונדזער אינעווייניקסטער יידישער השׂכּלה־אידעאַלאַגיע? אַז יענע באָוועגונגען האָבן ניט באַנומען דעם מקור פֿון אונדזער „כינעזישער מויער״, האָבן ניט געפּאַקט דעם „שולחן־ערוך״ בײַם ווארצל — און דאָס איז דער גלות. אַחד־העם לימשל, דער אידעאַלאַג פֿון חיבת־ציון און „גײַסטיקן ציוניזם״, האָט ניט געגלייבט אין דער לייבראַליסטישער רעפֿאָרם פֿון דער יידישער רעליגיע, אָבער ער האָט געהאַפֿט (צום ווייניקסטן אין זײַן ערשטער דעצידירנדיקער פֿאַזע, וועו ער איז געווען פֿאַרמאַלִיסטיש־נאַציאָנאַל, סעקולאַריזאַטאָריש און אויך אַגנאָסטיש געשטימט), אַז די „חיבת־ציון וועט אַרײַנברענגען אַ נײַעם לעבנסשטראָם אין האַרצן פֿון יידישן פֿאָלק און ער וועט באַפֿרײַען דעם יידישן אומזעלבשטענדיקן גײַסט פֿון זײַן פֿאַרשקלאַפֿונג צום „כּתבֿ״ און צום „ספֿר״, אַזוי אַז ער וועט אויפֿהערן צו זײַן אַ פֿאַרשטיינערטער „עם הספֿר״ אאַז״ו.

פֿאַרגלײַך אויך אַחד־העמס תשובֿה „לאחד הרבנים״ (ר׳ יהונתן עליאַשבערג), אין וועל־כער ער באַמיט זיך צו בארויקן דעם אַרטאַדאָקסישן פֿאַרטרעטער, אַז חיבת־ציון איז ניט קיין ספּנה פֿאַר אים און פֿאַרן אַרטאַדאָקסישן יידנטום: „כי מעולם לא עלה על דעתי לעשות „חבת ציון״ אמצעי לתקון הדת, אלא הגדתי רק מה שאני מאמין בלבי כי בהיות „חבת ציון״ עתידה להחיות את הלב ולהכשיריהו להתפתחות כללית סופה להוליד מאליה ברבות הימים תנועה של חיים והתפתחות גם בבאור עניני הדת... כולנו איפוא נוכל לעבוד עבודתנו יחד כאחו ולחכות במנוחה אל התולדות הטבעיות אשר תצאנה מאליהן מעבודתנו זאת בעתיד רחוק...״ על פרשת דרכים I, ז׳ 112 א״ו.

דאָס הייסט: אויך אַחד־העם ווײַל האָבן רעפֿאָרם, אָבער אַ נאַטירלעכע, ע ו ו א ל ו צ י א נ ע ר דורכגעפֿירט דורך דעם לעבן אין ארץ־ישׂראל. דער גײַסטיק־רעליגיעזער שטאַנד פֿון דער כנסת־ישׂראל איז בײַ אים אַ פּראָדוקט פֿון גלות, וואָס ער האָט „אָפּגעשטעלט און אַטראָפֿירט די אַנטוויקלונג פֿון אונ־דזער נאַציאָנאַלן לעבן״ און אונדז מזכּה געווען מיט אַ ריי גײַסטיקע און מאָרַאַ־לישע דעפֿעקטן וועלכע קאָנען געהיילט ווערן נאָר דורך דער פֿאַרווירקלעכונג פֿון „חיבת ציון״.

אַחוץ יענעם קאָנסערוואַטיוון לאָגער וועלכער האָט אידענטיפֿיצירט ארץ ישׂראל און דת ישׂראל (און זײַן אַנהענגערשאַפֿט אין גאַנץ אַדער האַלב אַרטאַ־דאָקסישן יידנטום, ספּעציעל ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז ניט געווען זייער גרויס), האָבן דאָס רובֿ וואַרטפֿירערס פֿון ציוניזם געגלייבט און געהאָפֿט,

אַז דאָס נײַע לעבן אין ארץ־ישׂראל וועט אַרויסרופֿן ראַדיקאַלע שינויים אין שולחן־ערוך: מען וועט מוזן שאַרף איבערקוקן די תרי״ג מצוות, און אַ סך — אַדער אַנדערע זאָגן: אַלע — „גלותדיקע״ לאו־תעשׂהס וועלן פשוט פֿאַרשווונדן ווערן. צי דאָס וועט געשען פֿון זיך אַליין, דורך „נאַטירלעכער אַנטוויקלונג״, אַדער דורך יידישע רעגירונגס־אינסטאַנצן, אַדער דורך אַ נײַעם בית־דין און סנהדרין, — דאָס איז פֿאַר אונדזער ענין ניט וויכטיק.

אַרטור רופּין, דצ״ו, ד׳ 291, זאָגט וועגן די אויסזיכטן פֿון אַזאַ מין רעפֿאָרמאַטאָרישן סנהדרין: „המשפט היהודי מתיר לרב או לכמה רבנים לכנס בארץ ישראל סנהדרין של גדולי חכמי ישראל, שתהא רשאית לשנות החוקים הקיימים או לפתחם״. איך לאָז איבער צו די בעלי־הלכה צו באַשטימען, אויף וויפֿיל אַזאַ פֿעסטשטעלונג, און אין אַזאַ גײַסט, איז ריכטיק. רופּין האָפֿט אַבער, אַז די רעפֿאָרם פֿון יאָך פֿון די מיצוות (אַדער אַ טייל פֿון זיי) וועט קומען מער דורך אַ נאַטירלעכער אַנטוויקלונג ווי פֿון אַ סנהדרין. אַזאַ עוואָלוציאָנערע רעפֿאָרם וועט אויך באַפֿרידיקן דאָס גאַנצע יידנטום פֿון דער „רעליגיעזער צערסנקייט״ („הקרע הדתי של ימינו״) און וועט פֿירן צו אַ רעליגיעזן רענעסאַנס: „תיקונים אלה שיהיו נובעים מתוך חיים יהודיים אינטנסיביים, משקלם יהיה מרובה משל כל התכניות לתיקונים המוצעות על ידי רבנים ותלמידי־חכמים והם עלולים להביא לידי תחיה אמתית של דת ישראל. יתכן, שעם גידול ערכה של ארץ ישראל תקבל עבודת־היצירה שתיעשה כאן בתחום הדת, אישור מטעם יהודי כל העולם ותשחרר את היהדות מן הקרע הדתי של ימינו״. ס׳אינטערעסירט מיך דאָ ניט די פֿראַגע, צי דאָס רעליגיעזע יידנטום וועט מסכים זײַן מיט רופּינס פֿאַרשטעלונגען וועגן דעם עתיד פֿון דער יידישער רעליגיע. אָבער איך מוז דאָ אָנווײַזן אויף דער פֿונדאַמענטאַלער לאָגישער סתירה: פֿון איין זײַט האָט דער גלות גע מוזט אָנטוויקלען דעם יאָך פֿון תרי״ג מצוות, שולחן־ערוך אאַז״וו, אויך וויל ער דאָרף זיי האָבן פֿאַר אַ זעלבשוין; פֿון דער אַנדערער זײַט אָבער וועט אויך דער גלות לעתיד־לבוא, וויַ ארץ־ישׂראל, יאָ קענען פֿרײַ ווערן פֿון יענעם קרע דתי און פֿון יענעם יאָך. אַדער אפֿשר האַלט רופּין און זײַנע פֿרײַנד, אַז די אויסשטראַלונג פֿון ארץ־ישׂראלדיקן צענטער — האַלב סעקולער, האַלב רעליגיעז־רעפֿאָרמאַטאָריש — וועט קענען פֿאַרבײַטן די סיסטעם פֿון מיצוות אאַז״וו אין גלות?

די גרונטשטימונג פֿון אידענטיפֿיצירן גלות מיט שולחן־ערוך, גלות מיט דעם „קוצו של יוד״, מיט דער „רעליגיעזער אָפּגעשטאָנענקייט״ אאַז״וו איז נאָך אַ סך שטאַרקער אין דעם אַנטי־אַחד־העמיסטישן לאַגער. מיכה יוסף בער־דיטשעווסקי אַ שטייגער האָט זיך דערשראָקן, אַז דורך דעם וואָס דער ציוניזם קאָנצענטרירט זיך אויפֿן פֿאַליטישן און קאָלאָניזאַטאָרישן פֿעלד וועט ער פֿאַר־לאָזן די גרויסע אויפֿגאָבע וועלכע די יידישע געשיכטע האָט אויף אים אַרויפֿ־געלייגט, — צו באַפֿרײַען דאָס יידישע פֿאָלק פֿון דער רעליגיעזער טראַדיציע.

ספּעציעל אינסטרוקטיוו איז דאָ בערדיטשעווסקיס דיסקוסיע אָפּהאַנדלונג אין זאַמלבוך *Die Wahrheit*, 1903.

זע אויך ש. מ. מלמד, *Die Psychologie des jüdischen Geistes*, וווּ מיר שטויסן זיך אָן אויף אַ שטאַרקער אַנטי־תּלמודישער, כּמעט קראַנקהאַפֿטער קאָנצעפּציע. „דער תּלמוד, שטייט דאָרטן, איז אַ ווערק פֿון גלות, איז נאָר פֿאַרן גלות־יידנטום און וועט זיך אויפֿהיטן נאָר אין גלות. וען עס וועט געראָטן צו קאָלאָניזירן אַ טייל פֿאָלק אין דער אַלטער היים און גרינדן דאָרט אַ העברעישע סביבה און שאַפֿן אַ געזונט יידיש לעבן, וועלן די קייטן פֿון רביניזם און פֿון פֿאַרשטיינערטן לעגאַליזם פֿון זיך אַליין צערײַסן ווערן; דער יידישער גײַסט וועט צוריק ווערן אויטאָנאָם, ווי ער איז געווען אַ מאָל אין דער צײַט פֿון די נבֿיאים. ער וועט אָבער

ניט זײַן אַזוי ספּירימוּאַליסטיש אידעאַליסטיש, ווײַל יידן האָבן ניט אומזיסט געלעבט 2,000 יאָר אין אייראָפּע".

ענלעכע שטימונגען און געדאַנקען קאָן מען געפֿינען בײַ אַנדערע שרײַבערס אויך.

אין 1938 האָב איך מײַן רעפֿעראַט בײַ דער גרינדונג פֿון דעם העברעישן וועלט־פֿאַרבאַנד („ברית עברית עולמית") געפֿאַדערט, די העברעישע ליטעראַטור און באַוועגונג אין די גלות־לענדער זאָל זיך עמאַנציפּירן פֿון אַחד־העמיזם, פֿון דער טעאָריע פֿון „מרכז" און „היקף", און זאָל אָנהייבן באַטראַכטן דאָס גלות־יידנטום ניט ווי אַ מין פֿאַראַזיטישן חלוקה־כּוללּ, נאָר ווי אַ פֿראָדוקטיוו־שאַפֿנדיקן קיבוץ וועלכער האָט צו שאַפֿן פֿון זיך און פֿאַר זיך זײַן אייגענעם תּלמוד בּבלי (זע מײַן אם לא כאן — היכן?, לעמבערג תּרצ"ג). ווי אַן ענטפֿער איז אַרויס דער דיכטער און אָריגינעלער עסעיִסט יעקבֿ שטיינבערג מיט אַ מאָדערן משכּילישן אָנגריף אויפֿן תּלמוד; זײַן אַרטיקל „מורשת הגלות" איז זייער טיפּיש פֿאַר בריטיש קרײַזן אין ארץ־ישׂראל און חוץ־לאָרץ.

אפֿשר מעג איך דאָ נאָך מוסיף זײַן פֿון מײַן פֿערזונלעכער פּראַקטיק, אַז איך האָב גע־קענט פֿאַרשידענע אָנפֿירנדיקע שרײַבערס און טוערס פֿון פֿאַרשיידענע שאַטירונגען, בײַ ווען די אָרבעט פֿאַר ארץ־ישׂראל איז געווען דיקטירט — אַ מאָל דער עיקר און אַ מאָל אויס־שליסלעך — פֿון דעם ברענענדיקן פֿאַרלאַנג צו באַפֿרײַען דעם יידישן יחיד און דעם כּלל־ישׂראל פֿון גלותדיקן שולחן־ערוך.

ווען די פּיל־קאָמיסיע האָט יולי 1937 פֿאָרגעלייגט צו צעטיילן ארץ־ישׂראל אויף צוויי מלוכות און ס'האָבן זיך אָנגעהויבן אין ארץ־ישׂראל רעליגיעז־פֿאָלי־טישע דיסקוסיעס וועגן דער נייער „מלוכהשאַפֿטלעכער" אָריענטאַציע אין דער־צײַטנגס־פֿראָגעס למשל, האָט זיך ווײַטער באַלד אָרויסגעוויזן, ווי שטאַרק עס איז די טענדענץ צו אידענטיפֿיצירן יידישע רעליגיע און גלות.

מאָזעס קאַלוואַרי, אַ דײַטשער ציוניסטישער דענקער, האָט נאָך מיט אַ יאָר דרײַסיק צוריק געשריבן: „די טעאָלאָגיזירונג פֿון דער יידישער נאַציע איז זייער אַלט. זי שטאַמט — אַן עכט גלות־געוויקס — פֿון ערשטן גלות, פֿון בבל; און זי איז געווען די קלאָה פֿון דער צווייטער יידישער מלוכה".[3]

דער שרײַבער האָט ניט געזען די סתּירה: אויב ארץ־ישׂראל אין זיך איז אַ שוץ קעגן טעאָלאָגיזירונג, טאָ פֿאַר וואָס איז דער לפּי־ערך לאַנגער פּעריאָד פֿון בית־שני ניט געווען בכוח אויסצוראָטן אַ „גלות־געוויקס" וואָס איז געווען סך־הכּל 70 יאָר אַלט? און צי איז טאַקע דער פּעריאָד פֿון בית־ראשון געווען אַבסאָלוט פֿרײַ און ריין פֿון „טעאָלאָגיזירונג"?

אָבער צי איז דאָס ניט כּמעט אַן אַקסיאָם אויך בײַ פּיל פֿון אונדזערע גע־לערנטע און היסטאָריקערס, און אַפֿילו אַזעלכע וועלכע שטייען ניט אין ציוניס־טישן לאָגער? אויך זיי פֿאַרגעסן אָפֿט, אַז די וואַרצלען פֿון די אַלע סייגים, דער גאַנצער פּראָצעס פֿון מאַכן אַ סייג לסייג, האָט זיך אָנגעהויבן אין ארץ־ישׂראל לאַנג־לאַנג איידער דאָס יידישע פֿאָלק איז געוואָרן אַן אויסשליסלעך גלות־פֿאָלק. זיי פֿאַרגעסן אויך, אַז סוף־כּל־סוף איז דער שולחן־ערוך גופֿא צונויפֿגעשטעלט געוואָרן אויף ארץ־ישׂראלדיקן באָדן פֿון אַ מענטשן, וועמען די בענקעניש נאָך גאולה האָט געבראַכט קיין ארץ־ישׂראל, וואָס האָט דאָ ממשיך

[3] "Das neue Judentum und die schöpferische Phantasie", *Vom Judentum*, Prag 1913, p. 103.

געווען די סמיכה־פּאָליטיק פֿון ר׳ יעקבֿ בירב, באַלעבט און פֿאַרפּעסטיקט דעם יידישן צענטער פֿון דער עיר־הקודש צפֿת. צי איז ר׳ יוסף קאַרו, • איינער פֿון די גרעסטע הלכישע אויטאָריטעטן נאָכן רמבם און אויך אַ גרויסער מקובל וואָס האָט געהאַט באַציונגען מיט שלמה מולכו, טאָקע דער טיפּ „גלות־יידל״, אַן איולטראָציע פֿון גלותדיקער דעקאַדענץ? איך ווייס, די אָנגריפֿן אויפֿן שולחן־ערוך זײַנען געווענדט ניט נאָר קעגן ר׳ יוסף קאַרוס ווערק אין זיך, נאָר קעגן דער גאַנצער „סיסטעם״ בכלל (פֿון וועלכער דער שולחן־ערוך איז בעצם מער אַ פֿראָדוקט ווי אַ סיבה). אָבער גראָד דער גרויסער „גלות־פֿאַרנייגער״ ר׳ יוסף קאַרו האָט דורך זײַן שולחן־ערוך געשאַפֿן איינעם פֿון די שטאַרקסטע נאַציאָנאַל־פּאָליטישע אינסטרומענטן פֿאַר דער פֿאַראייניהייטלעכונג און צוזאַמענגיסונג פֿון די פֿאַרשפּרייטע, צענטריפֿוגאַלע יידישע גלות־קיבוצים; גראָד ער און זײַן שולחן־ערוך האָבן געלייגט דעם ווינקלשטיין פֿאַר דער רעליגיעזער „פּאָליטישער״ קאָנסטיטוציע פֿון יידישן גלות פֿון 16טן י״ה און ווײַטער.

3

ביז איצט האָבן מיר געזען איין זײַט פֿון דער מטבע: גלות = שולחן־ערוך, סבֿל־הירושה, טראַדיציע, ריטואַל.

אָבער ס׳איז אויך דאָ בײַ אונדז אַן אָנדער גלײַכונג, אַן אָבסאָלוט היפּוכ־דיקע. זי שטאַמט פֿון רעליגיעז־ציוניסטישע דענקערס וואָס ווילן פֿאַראייניקן „תורה עם דרך ארץ״ און דווקא אין ארץ־ישׂראל, ווײַל זיי גלייבן, אַז אין גלות קאָן מען דאָס נ י ט דורכפֿירן. זיי טענהן פֿונקט קאַפּויר: גלות איז „פּרײַע וויסנשאַפֿט״, ביבל־קריטיק, סעקולאַריזאַציע, „תיקונים בדת״.

וען אַ שטייגער צווישן ארץ־ישׂראלדיקע יוגנטלעכע פֿון בית־החנוך אין גבֿעת השלושה האָבן ניט לאַנג געגעבן בײַ אַ פּראָבע אַ ציווילע שבֿועה (בחן צדק) און ניט קיין רעליגיעזע, האָט י. ל. ברוך, איינער פֿון די פּיאָנירן פֿון דער וועלטלעכער דערציונג אין ארץ־ישׂראל, זיי פּשוט באַצייכנט, אין אַ שאַרפֿן אָנגריף־אַרטיקל, ווי „אויסגעוואַרצלטע גלות־געווינקסן״ („גידולי הגלות התלושים שאין להם שורש ואחיזה בתוך העם״; הבקר, תל־אָבֿיב, ח״י שבֿט, תּ״ש).

דער דאָזיקער רעליגיעזער אַנטיגלותיזם אידענטיפֿיצירט גלות מיט אַלץ וואָס איז געפֿערלעך פֿאַר דעם קאָנסערוואַטיוו־ארטאָדאָקסישן יידנטום. אַזוי למשל באַטאָנען די ארויסגעבערס פֿון אַ קאָנסערוואַטיוון זאַמלבוך אלומה (ירושלים, תרצ״ו)* אַז

„די חכמת ישׂראל אין גלות האָט זייער פֿיל געליטן פֿון דעם באַלאַסט פֿון אירע באַשעפֿערס. אַלע פֿרעמדע און ווילדע מיינונגען וואָס די חכמי־ישׂראל האָבן אײַנגעזאַפּט אין דער פֿרעמדער אטמאָ־ספֿער אין גלות האָבן געפֿונען א פּלאַץ אין זייער בית־מדרש.

• ער איז געקומען קיין ארץ־ישׂראל אַרום 1535, — געשטאָרבן דאָרט אין 1575. דער שולחן־ערוך איז אָפּגעשלאָסן געוואָרן אַרום 1555.

• זע מ. קאַסאָווערס רעצענזיע אין יוואָ־בלעטער XI (1936), זז׳ 282—284. — רעד׳.

די פאַלשע תורות וועגן דעם מהות פון אונדזער פאַלק און זיין גיסט האָבן פאַרפינצטערט די פאַרשונגען פון יידנטום אין גלות. די אַלע גלות־דערשיינונגען מוזן ראַדיקאַל איבערגעאַנדערשט ווערן אין דער אַטמאָספער פון אונדזער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג אין ארץ־ישׂראל. ס׳איז די אויפגאָבע פון יישוב און פון גלות [!] צו שאַפן אין ארץ־ישׂראל, אין צענטער פון חיות פון יידישן פאָלק, יענעם גיסטיקן צענטער וועלכער זאָל באַפרײַען די חכמת־ישׂראל פון דער נידעריקייט [שפלות] פון אימיטאַציע און פון גלותדיקער פאַרפאַלשונג״.

אָבער די פראָגע, צי ״פרײַע וויסנשאַפט״ איז אַ ספעציפישער גלות־פראָדוקט צי ניט איז נאָך ניט אַזוי דעצידירנדיק וווי אַן אַנדער טעזע וועלכע ווערט אַרויסגעשטעלט פון רעליגיעזן לאַגער אין ציוניזם און אין ארץ־ישׂראל. זי איז באמת אַ געוואַלדיקער ״חידוש״. לדוגמא ברענג איך דאָ די רייד — זיי זענען זייער טיפיש — פון איינעם פון די יונגע ״מזרחי״־פובליציסטן ש. ז. שרגאי. אין דעם געדענק־זאַמלבוך פאַר די קרבנות פון ״טירת צבי״ געפינען מיר אַזאַ מין קורצע פעסטשטעלונג:

״ווי אַ רעזולטאַט פון גלות איז אויפגעקומען און האָט זיך אײַנגעוואָרצלט אַ פאַלשע הנחה, אַז רעליגיע איז אַ פריוואַט־זאַך, אַ פליכט פון יחיד, און דער ציבור טראָגט ניט קיין אָחריות פאַר די רעליגיעזע פליכטן פון יחיד; ס׳איז נישטאָ קיין געזעלשאַפטלעכע רעליגיעזע פליכט. אין די גלות־באַדינגונגען איז די יידישע געזעלשאַפט ניט געווען זעלבשטענדיק, זי זאָל קענען מאַכן די תורה פאַר אַן אַבליגאַטאָרישער געזעלשאַפטלעכער פליכט. דער גלות האָט אונדז באַרויבט פונעם מלוכישן יסוד וועלכן מען דאַרף האָבן פאַר דעם. אויך איז דער יחיד ניט געווען ביכולת מקיים צו זיין זענע פליכטן לגבי זיין פאָלק און לאַנד פון פערספעקטיוו פון דער תורה. דער יידישער מענטש [אין גלות] האָט באַטראַכט די ענינים פון ״התנהגות״ און רעליגיע וווי זיין רשות־היחיד, וואָס אַן אַנדערער טאָר זיך ניט אַרײַנמישן אין די דאָזיקע, זענע פריוואַטע ענינים. דעריבער האָט דאָס רוב פון רעליגיעזן יידנטום ניט אײַנגעזען, אַז די נאַציאָנאַלע אויפגאָבע פון גיין און בויען ארץ־ישׂראל, אויפריכטן דאָס יידישע פאָלק איז אַ רעליגיעזע פליכט, און האָט זיך ניט אָפּגעראָטן אויף דעם לויט זיין יכולת און כוח. אין דער דאָזיקער צעמישענישׂ [מבוכה] קומט צו גיין ״טירת צבי״ און לאָזט הערן דאָס וואָרט פון ״הפועל המזרחי״, פון תורה ועבודה אאז״וו.[5]

ס׳איז באמת אַ שרעק, וואָס דער שרײַבער האָט דאָ צוזאַמענגעמישט און וויי אַזוי ער האָט די ״מבוכה״ פאַרגרעסערט. דאָ קומט דאָך אויס, אַז דער פאַראָל ״רעליגיע איז אַ פריוואַטזאַך״ איז אַ פראָדוקט פון יידישן גלות — און ניט פון אַ געוויסן לאַנגן געדאַנקלעכן פראָצעס וועלכער איז שפעטער בולט געוואָרן אין דער אייראָפּעישער אויפקלערונג פון 18טן יאָרהונדערט און דערנאָך נאָך מער פאַרשטאַרקט געוואָרן דורך דעם מאַטעריאַליסטיש־אַטעיסטישן מאַרקסיזם און דעם אַגנאָסטישן בירגערלעכן און ניט־בירגערלעכן ליבעראַליזם! אין גלות,

[5] ״טירת צבי בציונות וביהדות הדתית״ אין זאַמלבוך טירת צבי במערכה, תרצ״ט.

זאָגט דער שריבער, איז די תּורה נ י ט געווען קיין אָביגאַטאָרישע פֿליכט פֿון צ י ב ו ר, נאָר אַ „פּריוואָטער ענין" פֿון יחידים! אַזוי רעדט מען וועגן יידן וואָס האָבן געשאַפֿן אַזאַ מעכטיקע ציבור־רעליגיע, אַזאַ דיקטאַטאָרישע און כּולדיקע געזעלשאַפֿטלעכע רעליגיעזע מאַכט, להלכה און למעשה, וועלכע האָט איבער צוויי טויזנט יאָר געהאַט אַ סך פֿון די וויכטיקסטע מלוכה־פֿאַליטישע פֿונקציעס אין אַ מאָס וועלכע ס׳איז ניט אַזוי לייכט צו גיפֿינען אונטער ענלעכע באַדינגונגען ערגעץ וווּ אַנדערש. וואָס פֿאַר אַ באַליידיקונג פֿאַר צענדליגער דורות קדושים, יחידים און גאַנצע קהילות, פֿון הייליק פֿרומע יידן ביז היינטיקן טאָג, און וואָס פֿאַר אַ פֿאַרקרימונג פֿון היסטאָרישן אמת!

4

מיר קומען איצטער צו צום פֿונקט, ווי אַזוי דער גלות־אַרגומענט ווערט אויסגענוצט אין ציוניסטישן לאַגער גופֿא און אין ארץ־ישׂראלדיקן יישוב בכלל. גלות איז אייגער פֿון די שוועריסטע שטייגער, מיט וועלכע פֿאַרשיידענע ציוניס־טישע ריכטונגען און געווייסע סעקטאָרס פֿון יישוב באַווײַזן איינע די אַנדערע.

דער בירגערלעכער סעקטאָר פֿון יישוב, איבער הויפּט זײַן יינגערער דור, האָלט אין איין טענהן: דער יידישער סאָציאַליזם, דער גאַנצער ענין קלאַסנקאַמף, די עצם אַרגאַניזירונג פֿון יידישן אַרבעטער אין דער „הסתדרות העובדים" איז אַן אַבסאָלוט פֿרעמדער עלעמענט אין ארץ־ישׂראל; דאָס איז אַן אָנשיקעניש וואָס די אַרבעטער־פֿירערס האָבן פֿאַרשלעפּט פֿון גלות. קומט צו גיין דער צד שכנגד און אַרגומענטירט: נייַן, פֿונקט קאָפּויער; אייער בירגערלעכקייט, אייער „בועז"־אידעאַלאָגיע, אייער באַשעפֿטיקן אַראַבישע אַרבעט, אייער פּתח־תּקווה־גייסט און אַזוי ווײַטער — דאָס אַלץ איז אַ ירושה פֿון אַלטן גלות, אַ המשך פֿון נאַלעווקעס; און מיר ווילן בויען אַ סאָציאַליסטיש ארץ־ישׂראל וואָס זאָל אונדז באַפֿרײַען פֿון דעם גלות־פּעקל.

אין פֿראָגעס פֿון ציוניסטישער אויסנווייניקסטער פּאָליטיק איז ווידער די אייגענע מעשׂה. די אַנהענגערס פֿון דער אַזוי גערופֿענער „הראַישער", ראַדי־קאַלער און „אימפּעריאַליסטישער" פּאָליטיק באַקעמפֿן דעם גלות־גייסט פֿון זייערע קעגנערס און טענהן: אייער רעאַל־פּאָליטיק, אייער מעסיקייט, אייערע פּשרות מיט דער מאַנדאַטאָכט, אייער טענדענץ צו אַנערקענען די ארץ־ישׂראל־דיקע ווירקלעכקייט ווי זי איז, אייער „דעפֿעטיזם" — דאָס זײַנען אַלץ פֿראָ־דוקטן פֿון גלות. אָבער דעם זעלביקן אַרגומענט ניצן די רעאַל־פּאָליטיקערס קעגן די עקסטרעמיסטן: אייער הערשאַפֿט פֿראָזעאַלאָגיע אאז״ו שטאָמט דאָך נאָך פֿון גלות, וווּ מיר האָבן פֿאַרלאָרן דעם חוש פֿאַר רעאַליטעטן...

אין דער דעבאַטע וועגן דעם ע נ ד צ י ל פֿון ציוניזם איז אויך דער גלות־אַרגומענט געלאָזן געווארן אין גאַנג פֿון ביידע צדדים.

אַפֿילו אין דעם זעלביקן לאַגער באַשולדיקן זיך אַ מאָל קעגנערישע פּ ל י ג־ל ע ן אין גלותדיקייט. אָט האָט ניט לאַנג אַ חשובֿע טוערין אין לאַגער פֿון אַרבעטנדיקן ארץ־ישׂראל אָנגעגריפֿן דעם „השומר הצעיר" ווײַל ער איז מארק־

סיסטיש, און מאַרקסיזם איז גלות. די מאַטעריאַליסטישע דיאַלעקטיק, פון וועל־כער דער „השומר הצעיר" האַלט, איז אַ „גלות־פראַדוקט" וועלכער האָט קיין פּלאַץ ניט אין ארץ־ישׂראל. דאָס איז „פילפול", און פילפול איז דאָך פֿאַרבונדן מיט גלות.

ס׳איז כּמעט ניטאָ קיין איין אייניציקע פּראָבלעם אין יידישן לעבן, אין ציוניזם און אין ארץ־ישׂראל, וועלכע זאָל ניט „באַלויכטן" וועלן פון דעם דאָ־זיקן צוגאַנג. נעמט למשל די פֿראַגע פון העברה (טראַנספֿער) אין די ערשטע יאָרן פון היטלער־רעזשים. איין צד האָט געפֿאָדערט דורכפֿירן דעם אַבסאָלוטן באַיקאָט אויף דײַטשלאַנד און איז געווען קעגן טראַנספֿער־אָפּמאַך מיט דײַטשלאַנד. איז איינער פון די מאַטיוון קעגן טראַנספֿער געווען, אַז ער שמעקט אַזוי שטאַרק מיט גלות, מיטן גײַסט פון דעם גלות־יידן וועלכער בייגט שטענדיק אַראָפּ דעם קאָפּ און פֿאַסט זיך צו צו די באַדינגונגען, וועלכער טאָנצט „מה־יפית", האָט ניט קיין געפֿיל פון נאַציאָנאַלן כּבֿוד און דער באַזיץ (רכוש) איז בײַ אים וויכטיקער ווי די נשמה אַז״ו. פון דער אַנ־דערער זײַט וויידער האָט מען פֿאַרטיידיקט דעם טראַנספֿער אויף אַזוי: ניין, דווקא דער היטלער־באַיקאָט, וועגן וועלכן איר זענט אַזוי מרעיש עולם, איז טיפֿיש־גלותדיק. אַ גלות־פֿאָלק רעאַגירט אויף זײַן אומגליק מיט פּאַסיוון באַיקאָט, ווײַל ס׳קאָן ניט דורכפֿירן קיין שום קאָנסטרוקטיוועס פּאָליטיק. די העברה אָבער, זי איז אַן אָנהייב פון אַ נײַער יידישער פֿרײַערער נא־ציאָנאַלער פּאָליטיק, אַ פּאָליטיק פון אַ פֿאָלק וואָס פֿירט אַ נארמאַל לעבן אויף דעם אייגענעם באָדן און האָלט אויף פּאָליטישע און ווירטשאַפֿטלעכע באַצי־הונגען אַפֿילו מיט אַ דם־שׂונא. מען האָט יעמאָלט (1933—1935) אַפֿילו געבראָכט אַ הכשר פֿאַר דער העברה פון סטאָלינס פּאָליטיק: אויב סטאָלין האָט ניט איבער־געריסן זײַנע באַציונגען מיט היטלער־דײַטשלאַנד און מאַכט זיך ניט וויסנדיק פון דער מוראדיקער אַנטיבאָלשעוויסטישער העצע, פֿאַר וואָס זאָלן מיר איבער־רײַסן אונדזערע באַציונגען מיט היטלער־דײַטשלאַנד?

אַפֿילו אין דער ביז גאָר וויכטיקער פֿראַגע פון הבלגה, וואָס זי איז גע־וואָרן אַזוי אַקטועל אין יישוב זינט דעם אויסברוך פון די אומרועס אין 1936 — צי זאָל דער יישוב באַצאָלן די אַראָבער עין תחת עין, נפֿש תחת נפֿש, אַדער זיך אײַנהאַלטן פון אַנטיטעראָר איבער געוויסע פּאָליטישע און מאָראָלישע טעמים? — איז אַרײַנגעצויגן געוואָרן דער ארגומענט פון גלותדיקייט. די וועלכע האָבן פֿאַרטיידיקט די פּאָליטיק פון הבלגה האָבן אָפּט באַשולדיקט דעם צד־שכנגד, אַז ער איז נאָך ניט באַפֿרײַט פון גלות־גײַסט, אַז ער וויים נאָך ניט, וווי אַזוי אַ פֿרײַ פֿאָלק דאַרף רעאַגירן און האַנדלען אין אַזאַ פּאָליטישן קריזיס. פון דער אַנדערער זײַט האָבן אָבער די קריטיקערס פון דער אָפּיציעלער און פֿאַקטישער הבלגה־לינײַ געטענהט: הבלגה איז גלות שבגלות, אין ארץ־ישׂראל ווילן מיר ניט ממשיך זײַן אײַער גלות־פּאָליטיק.

די וואָס טענהן אַזוי גלייבן אַ פּנים באמת, אַז דער גלות־יידישער איז שטענ־דיק געקראָכן. אָבער אַפֿילו די לעצטע, פֿינצטערע יאָרן פון פֿאַר דער איצ־

טיקער מלחמה זײַנען דאָך רײַך אין פּאָקטן וואָס ווײַזן, אַז בײַ געוויסע באַדינגונגען און אין געוויסע מאָמענטן איז די גלות־פסיכאָלאָגיע אַזוי ווײַט פֿון דעם דאָזיקן בילד וועלכן ס׳מאַלן פֿון איר יענע גלות־באַפֿרײַערס. צי איז למשל דער פּאַסיווער און אַקטיווער פּאַרטייִדיקונגס־קאַמף פֿון גרויסע טייל יִידישע מאַסן אין אַנטיסעמיטיש־רעאַקציאָנערן פּויִלן געווען טאָקע אַזוי פּאַרגלוסטט? צי האָבן דען למשל די אַרעמע יִידישע מאַרקשטייערס אין ראַווע־מאַזאָוויעצק און אַנדערע שטעטלעך, וועלכע האָבן אָנגענומען מיטלען ווי ווירטשאַפֿטלעכער סטרײַק, אָפּגעזאָגט זיך פֿון עלעקטריע אאז״וו, באמת גאָר קיין וויטאַליטעט ניט געהאַט אין זיך, גאָר קיין געפֿיל ניט פֿון ווערדע? און דער קאַמף פֿון יִידישן אַרבעטער אין פּויִלן פֿאַר אַרבעט און עקסיסטענץ איז אויך אַ סימבאָל פֿון דעם סאָרט גלות־יִידן? און די יִידישע זעלבשוץ אין פֿאַרשייִדענע לענדער פֿאַר די לעצטע צענדלינגער יאָרן?

נאָך אַן אילוסטראַציע פֿון פּאָליטיש־געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אין ארץ־ישׂראל. זינט עס האָט זיך אָנגעהויבן דער צושטראָם פֿון דײַטשע יִידן, האָבן זיך געשאַפֿן צוויי נײַע פֿאַרטייִען. די ליבעראַלע נײַע פֿאַרטיי הייסט אַחדות העם, די האַלב אָדער גאַנץ טאָטאַליסטישע נײַע גרופּירונג האָט זיך געגעבן דעם נאָמען בני חורין. די איניציאַטיוו פֿון די ביידע פֿאַרטייִען האָט געהערט צו די דײַטשע אײַנוואַנדערער־קרײַזן, אָבער ביידע האָבן געהאָט סימפּאַטיקערס און מיטלויפֿערס פֿון אַנדערע גרופּעס אויך. די ביידע פֿאַרטייִען זײַנען ניט נאָר געווען פֿאַרשייִדן, נאָר אויך פּרינציפּיעל אַנטאַגאָניסטיש (צי זיי עקסיסטירן נאָך הײַנט, ווייס איך ניט). אָבער אין איין פונקט זײַנען זיי ביידע מסכים: ביידע האַלטן, אַז אייניע פֿון די הויפּטקרענק פֿון יִישובֿ איז דער „גלות־גײַסט״ פֿון די אַלטע פֿאַרשיידענע פֿאַרטייִען, און בכן ווילן זיי ביידע באַפֿרײַען ארץ־ישׂראל פֿון דעם דאָזיקן גײַסט, ד״ה פֿון די פֿאַרטייִען וועלכע זײַנען אַרײַנגעבראַכט געוואָרן קיין ארץ־ישׂראל פֿון גלות.

די „בני חורין״ האָט אין מאַי געענטפֿערט (1938) דער הפּועל הצעיר, דער וועכנטלעכער אָרגאַן פֿון דער אַרבעטערשאַפֿט:

„יא, א שיינער לייטמאָטיוו. נישטא קיין גרעסערע קראַנקייט פֿאַרן יישובֿ ווי אָט דאָס אימיטירן און אָקצעפּטירן פֿאַרטיקע תּורות... אָבער דער לייטמאָטיוו איז מחייבֿ. די וועלכע באַקומען די אימיטאַציע [חיקוי] אין אַלע אירע פֿאַרמען מוזן אויך זיבן מאָל רעווידירן יעטווידער וואָרט און יעדער שטיקל געדאַנק וואָס זיי זאָגן אָדער טוען. קודם־כל אָבער מוזן זיי זיך אַליין באַפֿרײַען פֿון זייער גלות־ירושה און זיך איבערפֿורעמען אין דער ארץ־ישׂראלדיקער ווירקלעכקייט... אָבער די מאָס פֿון ווערטער־גאווה [היהירות המלולית] איז באַזונדער בולט אין צווייטן לייטמאָטיוו וועלכער חזרט זיך איבער אין זייער פּראָגראַם: אַלע פֿאַרטייען אין ארץ־ישׂראל זײַנען גלות־פֿאַרטייען, אָפּגעריסן פֿון דער ווירקלעכקייט פֿון ארץ־ישׂראל און אירע הצטרכותן. די איניציקע באַוועגונג וועלכע איז גאַנץ ארץ־ישׂראלדיק, פֿרײַ פֿון אַלע עלעמענטן פֿון גלות־גײַסט, נאָציאָנאַל זעלבשטענדיק הונדערט פּראָצענט, איז די פּאַלקס־באַוועגונג „בני־חורין״... אָט די „בני־חורין״ וועלכע זײַנען אָקערשט געקומען אַהער,

און ניט שטענדיק פֿרײַוויליק, וועלכע האָבן נאָך ניט באַווײַזן זייער יכולת אין קיין שום שפּעריישער אָקציע, וועלכע האָבן נאָך ניט צו באַווײַזן אַפֿילו קיין קליינעם סימן פֿון אַ באַנײַענדיקער אידעע און האָבן נאָך אַפֿילו ניט באַווײַזן צו ווערן בעלי־בתים איבער העברעיש ווי דעם לשון פֿון זייער לעבן און רעידן — זיי געפֿינען אײַן, אַז די בילדונג, די מענטשן פֿון דער צווייטער און דריטער עליה, זײַנען גלותדיק..., זיי זאָגן, אַז די הסתּדרות העובֿדים רעפֿרעזענטירט דעם גײַסט פֿון גלות...״

מײַן שטעלונג צו דעם עצם וויכוח איז אַהער ניט שייך. מיך אינטערעסירט דאָ נאָר און אויסשליסלעך דער פֿענאָמען, ווי אַזוי פֿאַרשיידענע פֿאַליטישע און סאָציאַלע פֿאַקטאָרן וואַרפֿן זיך אויף איינס דאָס אַנדערע גלות.

5

די שעפֿערס פֿון משנה און גמרא האָבן זיך אויך אַ סך אָפּגעגעבן מיט ענינים וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט קבֿורה און אַבֿלות (אויף זייער שטייגער האָבן זיי די מסכתּא אָנגערופֿן: מסכת שמחות). דאָס געהער צו קולטור־געשיכטע, ווי פֿיל אַנדערע וויכטיקערע ענינים. פֿאַר וואָס זאָלן מיר ניט אַ וואַרף טאָן אַן אויג אויף אונדזערע מינהגים אין דעם פֿעלד אויך? דעריבער האָב איך גאָרניט קעגן איינעם פֿון די וותיקים פֿון עין חרוד, וועלכער איז מיט אַ צײַט צוריק אַרויסגעטראָטן מיט אַ מאמר צו פֿאַרטיידיקן דעם „כּבֿוד פֿון אונדזערע מתים״.[6] ער איז שטאַרק אומצופֿרידן מיט די קבֿורה־אומאָרדענונגען אין ארץ־ישׂראל. ער באַקלאָגט זיך, אַז בײַ יידישע לוויות אין ארץ־ישׂראל פֿעלט „גוטער געשמאַק״, אַז מען פֿילט דאָרט גאָרניט קיין „הייליקייט״. די בלומענקרענץ, די געווײַנטלעכע לוויה־פֿראָצעסיע, די הספּדים אאַז״וו פֿילן אים אָן מיט ביטערע געפֿילן:

„אויפֿן תּל־אָבֿיבֿער בית־עולם שטײַגט די מיאוסקייט [כעור] אַרײַנער אַלע גרענעצן. דאָרט ווּ אונדזערע טײַערסטע מענטשן רוען איז איין קבֿר אויפֿן אַנדערן, זייער ענג און שמאָל, אויסערגעווײַנטלעך שפּאָרעדיק, מען האָט מורא אָפּצוגעבן אַפֿילו אַ קליין שטיקל ערד פֿאַר אַ וועגעלע צווישן די קבֿרים, פֿאַר אַ בוים און אַ בלום. מען קאָן דאָך גיין און שפּרינגען איבער די קבֿרים אויך. און אַז ס׳איז אַ מאַסן־לוויה, קאָן מען אויך טרעטן אויף די קבֿרים, שטיין און זיצן אויף זיי...״

די שרעקלעכקייט פֿון תּל־אָבֿיבֿער בית־עולם קאָנפֿראָנטירט ער מיט דער שיינקייט פֿון דעם ניט־ייִדישן בית־הקבֿרות אין צירעך, ווו ער האָט געזען, ווי אַזוי מען דאַרף מקבר זײַן אַ מת. „ווען דו גייסט אַרײַן אין יענעם בית־הקבֿרות, פֿאַרכאַפּט דיך אַ רעליגיעזע ציטערניש,[7] וועלכע דו האָסט נאָך קיין מאָל ניט געשפּירט״. דאָס צירעכער בית־הקבֿרות איז אַ פֿרעכטיקער פּאַרק, די מענטשן קומען דאָרט צו אַ לוויה אָנגעטאָן ריכטיקע טרויערקלײַדער — ניט ווי די לוויות אין ארץ־ישׂראל, וואָס איינע פֿון זיי מאָלט ער אַפּ בזה־הלשון:

---

[6] ש. לביא, „לכבוד מתינו״, דבר, 1937, זז׳ 12—13.

[7] רטט רליגיוזי.

„מענטשן האָבן זיך דאָרט באַוועגט אַזוי אַפּגעלאָזן, קיין פּנים איז ניט געווען געוואָשן, און מען דאַרף ניט דערמאָנען, אַז זיי זײַנען געווען ניט־געגאָלט, די מלבושים שמוציק, אַנדערע זײַנען געקומען פֿון דער אַר־בעט מיט פֿאַרקאַשערטע ארבל און אין שמוציקע הויזן און אַרײַן דירעקט צווישן דעם לוויה־עולם.. די פֿרויען וואָס איך האָב דאָרט געזען האָבן אויסגעקוקט פֿיל אַפּגעלאָזענער ווי זיי זײַנען באמת".[8]

און ער פֿרעגט:

„פֿאַר וואָס איז בײַ אונדז נישטאָ דאָס געפֿיל, אַז לכבוד דעם מת און לכבוד די פֿאַרבליבענע מוז מען זיך וואַשן דאָס פּנים און אָנטאָן א רײַנעם מלבוש?"

וועט איז פֿאַראַנטוואָרטלעך? נאָטירלעך... דער גלות.

„אויב ס'איז אונדז יאָ געראָטן צי ניט געראָטן אַפּצוטרײַסלען פֿון זיך א סך פֿון די גלות־געווײַנטשאַפֿטן, פֿון די גלות־נויטוועדיקייטן, איז אונדז דאָס געווײַס ניט געראָטן לגבי אונדזערע מתים. דאָ האָבן מיר מיטגעשלעפּט מיט זיך אַלע גלות־מינהגים הונדערטפֿראָצענטיק. אין גלות האָט מען דאָס נאָך געקאָנט ווי ס'איז פֿאַרענטפֿערן. מיר האָבן קיין באָדן ניט געהאַט, ניט אונטער אונדזערע פֿיס, און ניט אין אונדזערע הענט צו באַארבעטן, מיר האָבן דאָרט פֿאַרגעסן אַפֿילו די באַדערפֿענישן אין באָדן.[9] מיר האָבן דאָרט מורא געהאַט פֿאַר וואָנדערונג, טאָמער וועלן די קבֿרים בלײַבן הפקר. דאָרט האָט מען געקאָנט געפֿינען וועלכן ס'איז תּירוץ פֿאַר דער דאָזיקער אַפּגעלאָזנקייט. אָבער ווי אַזוי קאָנען מיר דאָס פֿאַרענטפֿערן דאָ? מיר, מיט דער דערהויבנקייט פֿון גאולה אין אונדזער האַלדז[10] און מיט דער דערהויבנקייט פֿון איבערקערעניש[11] אין אונדזער לעבן?"

**דער קריטיקער פֿון די ארץ־ישׂראלדיקע לוויות וויס ניט, זעט אויס, אַז אין גלות (ספּעציעל אין די מערב־לענדער, וווּ ס'איז געווען אַ בעסערער עקאָנאָמישער מצב און וווּ די אומות־העולם מאַכן פֿאַרקן פֿון זייערע בית־עלמינס) זײַנען געווען יידישע בית־עלמינס וועלכע זײַנען אַזוי, „שיין", אַזוי פֿול מיט ביימער און בלומען, ווי יענער בית־עלמין אין ציריך וואָס האָט אים אַזוי באַגײַסטערט. וואָלט ער אַ שטייגער געווען אויפֿן גלות־בית־עולם אין בערלין און ווין (איך וויס ניט ווי זיי זענען איצט אויס, אָבער דאָס איז ניט וויכטיק דאָ) און אין צענדלינגער אַנדערע יידישע קהילות, וואָלט ער דאָך דאָ געמוזט דערשפּירן נאָך אַ שטאַרקערע רעליגיעזע ציטערניש: דאָ זײַנען דאָך די הונדערטער העברעישע מצבות, די טויזנטער פּ״ב און תּנצב״ה, די פּסוקים און גראַמען. אין די יאָרן ביז היטלערן האָט ער זיך געקענט איבערצײַגן, אַז די טעגלעכע צילינדער־לוויות אין די גלות־לענדער האָבן זיך שוין לאַנג באַפֿרײַט פֿון יענער „גלותדיקייט" וועלכע ער באַקלאָגט אַזוי שטאַרק אין תּל־אָבֿיבֿ און אין די קאָלאָניעס.

---

[8] ראיתי בנוגע הרבה יותר משהנן באמת.

[9] שכחנו גם את הצורך בקרקע.

[10] רוממות הגאולה בגרוננו.

[11] רוממות המהפכה.

אָבער נאָך אַ וויכטיקער פונקט: פֿאַר וואָס מישט ער אויס די קריטיק פֿון לוויות מיט דעם באָדן־געפֿיל פֿון מיט דער שטעלונג פֿון גלות־יידן צו ערד? „אין גלות האָבן מיר קיין באָדן ניט געהאַט, ניט אונטער די פֿיס, פֿון ניט אין אונדזערע הענט צו באַאַרבעטן, מיר האָבן דאָרט פֿאַרגעסן אַפֿילו די באַדערפֿעניש אין באָדן". צי איז דאָס מיגלעך, אַז די שעפֿערישע מענטשן וועלכע האָבן באַזעצט און אויפֿגעלעבט דעם עמק יזרעאל און אַנדערע טיילן פֿון ארץ־ישׂראל האָבן פֿאַרגעסן, אַז זייערע טאַטעס און זיידעס אין גלות האָבן שטענדיק געהאַט ערד, וווּ זיי האָבן נאָר געקאָנט. און אַז זייערע בריידער אין די גלות־לענדער האָבן ערד נאָך איצט — ד״ה ביז דער איצטיקער מלחמה — כאָטש זיי זיינען קיין מאָל ניט זיכער, כאָטש די הערשנדיקע מאַכט האָט זיי געהאַלטן אין איין פֿאַרטרייבן פֿון דער ערד? צי זיינען ניט געווען יידישע ערדאַרבעטערס און קאָלאָניסטן אין דער גאַנצער גלות־וועלט נאָך א י י ד ע ר ס׳איז געשאַפֿן געוואָרן די מיגלעכקייט פֿון מאָדערנער קאָלאָניזאַציע אין ארץ־ישׂראל? מען קען האַלטן, אַז פֿון בלייבנדיקן נאַציאָנאַלן שטאַנדפּונקט טאָר מען ניט גלייכן דעם נאַציאָנאַל־פֿאָליטישן וועלט פֿון יידישער ערדאַרבעט אין אַן אויטאָנאָמען ארץ־ישׂראל מיט דער חשיבֿות פֿון יידישער ערדאַרבעט אין גלות, אָבער צי שטייגט דען ניט אַ סך אַריבער די צאָל יידישע ערדאַרבעטערס אין גלות די צאָל פֿון זייערע ברידער אין ארץ־ישׂראל? (איך רעד דאָ ניט וועגן פֿראָפֿאַרציאָנעלער פֿאַרטיילונג פֿון ערדאַרבעטערס און אַנדערע פֿרנסות).[12]

און וואָס הייסט דאָס: אין גלות האָבן מיר די ערד פֿאַרגעסן? רבנים און משׂכּילים, מאַמינים און „אַפּיקורסים" האָבן פֿון 17טן יאָרהונדערט און ווייטער געראָפֿן די יידישע מאַסן זיך צו פֿאַרנעמען מיט ערדאַרבעט און פֿירן אַ לאַנד־לעבן. צי האָט ניט דער ציוניזם גופֿא געצויגן פֿיל יניקה אויך פֿון יענעם לאַנגן און אָפֿט שטומען און עקשנותדיקן קאַמף פֿון די יידישע גלות־מאַסן צו פֿאַרנעמען ערד, צו האָבן אַ מלאָכה אין דער האַנט?

בית־עלמין מעשׂה פֿאַרק, לוויות, טרויערקליידונג — דאָס זיינען באמת אַזוינע ניט־וויכטיקע ענינים לגבי די צענטראַלע פֿראַבלעמען, מיט וועלכע דאָס יידישע לעבן אין חוץ־לאַרץ און אין ארץ־ישׂראל איז אַזוי איבערגעפֿילט. אָבער דווקא פֿון אַזאַ קליניקייט ווי די דאָזיקע רעאַקציע פֿון ש. ליביא קען מען אַ סך מער אָפּלערנען ווי פֿון לאַנגע טעאָרעטישע וויכוחים און טענות.

און כדי אָפּצושליסן אונדזער קאָפּיטל פֿון עניני אָבֿלות, לאָמיר ברענגען נאָך אַ „פּראָטעסט", דאָס מאָל פֿון אַ געבוירענעם ארץ־ישׂראלדיקן העברעיזשן שרייבער — איתמר בן־אָבי, דער זון פֿון דעם גרויסן פּיאָניר פֿון העברעיזשן

---

[12] 1930 האָבן די תּפֿוצות ישׂראל געהאַט מער ווי 600,000 יידישע ערדאַרבעטערס און פֿויערים (אין רוסלאַנד, פּוילן, פֿאַראייניקטע שטאַטן, רומעניע, טשעכאָסלאָוואַקיי, אונגערן, אַרגענטינע א״אַנד). בײַ שיפּערן און אַנדערע פֿאַרשערס געפֿינען מיר אַ השׂרה, געשטיצט מיט שטאַרקע ראַיות, אַז אין געוויסע צייטן פֿון מיטל־עלטער איז כּמעט דער גאַנצער יידישער ישׁוב אין פּוילן למשל געווען אַ דאָרפֿיש־פֿויערישער. טאָ ווי אַזוי קען מען רק איבערחזרן די סעוץ, אַז יידן האָבן אין גלות קיין מאָל ניט געהאַט קיין פּראָדוקטיוע מלאָכה, פֿיינט געהאַט אַרבעט, און ערשט מיט די בילויים איז דאָס געוואָרן אַנדערש?

רעגעסאַנס אין ארץ־ישׂראל, — אַ פּראָטעסט אין דער ציטונג הארץ (27טן יוני 1938) קעגן די שוואַרצע טרויעררעמלעך, אין וועלכע מען דערמאָנט די נעמען פֿון די קדושים, די קרבנות פֿון אַראַבישן טעראָר:

„איך וויל צוזען די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון די צענער טויזנטער לייענערס פֿון „הארץ" צו אַ טאָג־טעגלעכער געשעעניש וועלכע רופֿט אַרויס גרויס און שטאַרק פֿאַרוווּנדערונג צווישן אונדזערע ניט־יידישע פֿרײַנד [!] און אויך צווישן פֿיל יידן אין די גלות־לענדער. זיי קאָנען בשום־אופֿן ניט פֿאַרשטיין, ווי אַזוי קען דאָס געמאָלט זײַן, אַז מיר זײַנען ממשיך אין אונדזער לאַנד די דאָזיקע גלות־טראַדיציע וועלכע איז שוין פֿאַרעלטערט אַפֿילו אין לעצטער ווי פֿוילן, דײַטשלאַנד און עסטרײַך... סוף־כּל־סוף זײַנען אונדזערע קרבנות ניט קיין פֿאַגראָם־קרבנות אין זייער פֿרײַערדיקן זינען... דאָס איז אַ מלחמה ווי אין די פֿאַרצײַטיקע טעג פֿון פּלשתּים און סוריה... צו וואָס די שוואַרצע רעמלעך איבער דעם פּאָלן פֿון אונדזערע גיבורים? צו וואָס זאָלן מיר אַרויסווײַזן אונדזערע שׂונאים אין גת אונדזער טיפֿן צער דורך די דאָזיקע שוואַרצע לײַנעס, וועלכע די גויים [!] באַנוצן נאָר אין מודעות וועגן טויט פֿון פֿרײַוואָטע פֿערזאָנען? ... אַ סוף זאָל דאָס נעמען מיט די גלות־דיקע הספֿדים. פֿאַרשוווּנדן זאָלן וועלן די שוואַרצע הודעות פֿון די שפּאָלטן פֿון אונדזער פֿרעסע! ..."

וועלן איך זע און הער אַזעלכע מיני רייד, גלייב איך, אַז אפֿשר איז גאָר קיין אַנעקדאָט ניט יענער אַנעקדאָט וועגן דער געבוירענער ארץ־ישׂראלדיקער מיידל וועלכע האָט אונטער דעם ערשטן אײַנדרוק פֿון די שווייצער בערג, בײַ איר ערשטער נסיעה קיין חוץ־לאָנד, אויסגערופֿן מיט התלהבות: הה, מה יפֿה הגלות!

6

איך וואָלט געקאָנט ברענגען נאָך און נאָך אילוסטראַציעס פֿאַר יענעם גלות־באַגריף, אַ מאַטעריאַל וועלכן איך האָב געקליבן אַ ריי יאָרן — און צענדליגער פֿון זיי זײַנען אפֿשר נאָך בולטער וויַ די וועלכע איך האָב דאָ ציטירט. אָבער דאָס וואָלט אונדז צו לאַנג פֿאַרהאַלטן. נאָר בײַם פונקט לימטערַאטור מוז איך מיך פֿאַרט נאָך אָפּשטעלן קורץ.

איך וויל דאָ ניט אויספֿאָרשן דעם עקסקלוזיוון פֿאַלעסטינאָצענטריזם פֿון דער העברעישער לימטעראַטור און איר דאָקטרין פֿון פֿאַרניינונג פֿון גלות.[13] דאָס איז אַ קאָפּיטל פֿאַר זיך. אונדזער טעמע איז אויסשליסלעך דער עצם גלות־באַגריף, ניט די גלות־פֿאַלימטיק (אָדער אַנטי־גלות־פֿאַלימטיק).

בכלל, איז די העברעישע לימטעראַטור אין ארץ־ישׂראל נאָך אַלץ אַ המשך פֿון דער „גלות"־לימטעראַטור. די געצײַלטע טיפּיש ארץ־ישׂראלדיקע מאָטיוון און טעמעס, די נאָך וויניקערע געבוירענע ארץ־ישׂראלדיקע דיכטערס, שרײַבערס און דענקערס זײַנען ניט אין שטאַנד אַרויסצושטופּן די „גלות"־קלאָסי־

[13] שלילת הגלות.

קערס פֿון דער העברעישער ליטעראַטור, כאָטש פֿיל פֿון זיי (ניט נאָר מענ־
דעלע נאָר אַפֿילו ביאַליק און אַחד־העם) ווערן הײַנט ניט אַזוי פֿיל געלייענט
ווי פֿריִער און ס׳פֿעלט די אינטימע באַציִונג צו זייערע ווערק. דאָס רובֿ פֿירנ־
דיקע מענטשן פֿון דער העברעישער ליטעראַטור אין ארץ־ישׂראל קוקן אַליין
אויף זיך ווי אויף יורשים און ממשיכים פֿון יענעם ליטעראַרישן „נוסח״ וואָס
איז אויפֿגעקומען אין דער אַלטער וויליִנע, וואַרשע און אַדעס. בײַ מיר פֿער־
זענלעך איז קיין ספֿק ניט, אַז ארץ־ישׂראל ווען אין משך פֿון דער צײַט געפֿינען
איר אייגענעם נוסח, און אין משך פֿון דער צײַט ווען געשאַפֿן ווערן אַן
אויטאָכטאָנע ריין ארץ־ישׂראלדיקע ליטעראַטור; אירע פֿאָרמען, איר פֿאָרנעם
אאַז״ו וועלן אָפּהענגען פֿון דער אַלגעמיינער גײַסטיקער, פּאָליטישער און
ווירטשאַפֿטלעכער סטרוקטור פֿון ארץ־ישׂראל אין די קומענדיקע יאָרן. אָבער
דאָס איז דערווײַל אין אַ געוויסער מאָס אין דער בחינה פֿון „הלכתא למשיחא״.

איז אויך אַרום און אין דעם ליטעראַטור־פּעלד לעבט יענער גלות־אַרגומענט.
עס הערן זיך אַפֿילו שטימען, אַז בעצם האָבן מיר דאָך אין גלות גאָר קיין ריכ־
טיקע העברעישע פּובליציסטיק ניט געהאַט און ניט געקאָנט האָבן. אין גלות
איז אַלץ דאָך אַזוי אַבסטראַקט אָנווארצלדיק: אַ ממשותדיק לעבעדיקע באַהאַנד־
לונג פֿון לעבנס־פֿראָגעס איז ערשט מיגלעך געוואָרן אין נײַעם ארץ־ישׂראל.

אָבער אַ סך גרעסער איז דער חידוש, אַז פֿאַרשיידענע העברעישע קריטי־
קערס הייבן אָן די לעצטע יאָרן צו נישטערן דעם גלות־עלעמענט אין די ווערק
פֿון העברעישע שרײַבערס. אַז אַזוי לייגן איך ניט לאַנג, ווי אַ יונגער העברעי־
שער רעצענזענט זאָגט מוסר אַ העברעישן משורר וואָס זאָגט שירה וועגן זײַן
אַלטן טאַטן אין גלות און זײַן טלית.

„צי ביסטו ניט אָנטלאָפֿן פֿון דאָרט, דו זון זײַנער, פֿון דער געטא־
וועלט, מיט אַלע אירע רעשטלעך פֿון מיטל־עלטער וועלכע זײַנען פֿאַר
אים אַ סימן לגנאי? צי האָסטו דיך ניט שוין לאַנג איבערגעצויגט, אַז
וועז צײַט וועט געבויט ווערן, וועט זי אויפֿ־
געבויט ווערן מיט די הענט פֿון תּנכישע יִדן
און ניט מיט דעם קרעכץ פֿון די יורשים פֿון
די גמרות? הערט אויף, אים יִדישע פּאָעטן, צו קושן די מזוזות
פֿון פֿרומקייט! דאָס איז ניט קיין כּיבוד־אָב, נאָר געצנדינסט״.

נאָך איין אילוסטראַציע פֿון ליטעראַטור: נאָך עסטרײַכס „אַנשלוס״ האָט
דער חשובֿער העברעישער דערציילער גרשום שאָפֿמאַן פֿאַרלאָזן „זײַן״ שטײַער־
מאַרק און איז אַוועק קיין ארץ־ישׂראל. ארץ־ישׂראל האָט אים מקבל־פּנים
געווען ווי ער פֿאַרדינט. בײַ אײַנעם פֿון די קבלת־פּנימס איז דער אורח באַ־
גריסט געוואָרן אויך פֿונעם אָנפֿירער פֿון פּאָליטישן דעפּאַרטעמענט פֿון דער
יִדישער אַגענץ משה שערטאָק. האָט שערטאָק געזאָגט אַזוי:

„שאָפֿמאַן איז ניט אויפֿגעטראָטן אין אונדזער ליטעראַטור ווי אַ
ציוניסטישער שריפֿטשטעלער, און אַוודאי ניט ווי אַן ארץ־ישׂראלדיקער
שריפֿטשטעלער. אָבער מיר האָבן שטענדיק דערקאָנט און געשפּירט דעם
גרויסן חידוש אין אים: ער איז קיין מאָל ניט געווען
קיין גלותדיקער שרײַבער! אַזוי האָט מען

קיין מאָל אין גלות ניט געשריבן.[14] ער האָט אַנטבלויזט דאָס לעבן אין זיין פֿונדאַמענט און וואָרצל. פֿון אים האָבן מיר געלערנט צו שטעלן אין שפּעריישן לעבן די קוואַליטעט העכער ווי די קוואַנטיטעט...״

אָבער שאָפֿמאַן האָט דאָך פֿאַרט געשאַפֿן אין גלות ביז 1938! אויב אַ דערציִיִער האָט געקאָנט דערגרייכן אין גלות אַזאַ מדרגה קינסטלערישן צימצום, קאָן מען דאָך מן־הסתּם יאָ זיין אַ קינסטלער אין גלות, און דווקא אַ גוטער! צי האָט דער אַלטער ייִדיש־טראַדיציאָנעלער גלות ניט אויך געהאָט אַ ריי גרויסע קינסטלערס־סטיליסטן, מענטשן מיט סוד־הצימצום, קאָנצענטרירט און קאָנצענטרירנדיק ווי רשי און רמבם למשל (און זיי זיינען ניט די אייניקע)? צי איז דער צימצום פֿון ווילנער גאון, אַן אייניקער אין זיין מין, ניט גלותדיק? און צוריק צו די לעצטע דורות: מענדעלע, פּרץ, ביאַליק, אַחד־העם, טשערניכאָווסקי, שניאור און אַנדערע — צי קאָן מען זיי סתּם אָפּפּטרן מיט טיטל ״גלות־שרייבער״? צוריק געדאַנקט: צי איז ארץ־ישׂראל פֿאַר זיך אַ שוץ קעגן אַריכות און אומקאָנצענטרירטקייט, אַ גאַראַנטיע פֿאַר פּשטות, צימצום, קיצור? צי איז די ליטעראַטור ווערט געשאַפֿן אין ארץ־ישׂראל שוין באַלד אַ יאָר פֿופֿציק פֿרי פֿון דער דאָזיקער ״גלותדיקייט״?

ניט שאָפֿמאַן דער קינסטלער און זיין ווערק זיינען אונדז דאָ נוגע. אָבער דער פֿאַקט און דער אופֿן, ווי אַזוי ער איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן ווי אַ מוסטער און מאָדעל — (״כזה ראה וקדש״) — פֿאַר אַנטיגלותדיקייט און ארץ־ישׂראלדיקייט ווען אפֿשר עפֿענען די אויגן בכי אַ סך און העלפֿן זיי דערזען די פּראָבלעם, מיט ווען־כער מיר האָבן דאָ צו טאָן.

אָבער ניט נאָר אין דער וועלט פֿון פּאָעטן און נאָוועליסטן, נאָר אויך צווישן תּלמידי־חכמים און ווייסנשאַפֿט־מענטשן, לאָגיש דיסציפּלינירט און היסטאָריש געשולט, אָפּפערירט מען צום באַדויערן מיט דעם זעלביקן גלות־באַגריף.

אליעזר־מאיר ליפשיץ אַ שטייגער, דער מחבר פֿון זייער אַ קאָנסטרוקטיוון בוך וועגן רשי (אַרויס תּרע״ב), אַ געלערנטער און אַן אויסגעצייכנטער העברעיִשער סטיליסט, מאַכט דעם גלות פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר דעם פֿאַקט, וואָס די חכמת־ישׂראל האָט זיך צו פֿיל קאָנצענטרירט אויף דעם פֿעלד פֿון ביאָגראַפֿיע,[15] כאָטש מיר ווייסן דאָך אַלע, אַז די גלותדיקע ליטעראַטור האָט אַזוי שטאַרק פֿאַרלאָזן גראָד דעם פֿערזענלעך־ביאָגראַפֿישן מאַמענט. נעמט למשל די רבנישׂ־הלכישע ליטעראַטור אין אַ צייט, וועו ברייטע שיכטן לומדים, רבנים און סתּם בעלי־בתים האָבן זי פֿיל־ווינציק ריכטיק געלערנט. וויפֿל פּראָצענט לערנערס פֿון די לעצטע דורות, וועלכע האָבן זיך מפֿלפּל געווען איבער אַ קצות און אַ נתיבות, אַ שיטה מקובצת, אַ שאגת אריה אאז״וו האָבן אויף קלאָר געזען, אַז דאָס איז נאָר אַ מיטל צו אַ סוף, אַ מעטאָד, אַ וועג צו אַ ציל,

וווסט, **ווער** איז געווען דער מנחת חנוך, דער קצות, דער שאגת אריה, דער הפלאה, דער פרי מגדים אאז"וו, אווי אוך ווען זיי האָבן געלעבט? **דער מינהג** אנצורופן דעם מחבר מיט דעם נאָמען פון זיין חיבור וויזט געוויס ניט קיין גלותדיקע טענדענץ צו באַטאָנען איבער דער מאָס דעם פערזענלעך־ביאָגראַפישן עלעמענט.[16]

אקערשט האָבן מיר געהערט פון פאַרשיידענע זיטן, אז ארץ־ישׂראל ווערט באַפרייען די העברעישע ליטעראַטור פונעם באַלאַסט פון יהדות און מאַכן פון איר אַ ליטעראַטור מיט לייטן גליק. קומט אָבער צו גיין אַ חשובער געלערנטער, דער יוריסט פּלטיאל דיקשטיין, און קלאָגט זיך אין דער הקדמה צו זיין דיני עונשין, תרצ"ח, אז דער גלות האָט געשאַפן אַ סאָרט העברעישע ליטעראַטור, אין וועלכן ס'איז ניטאָ דער קלענסטער סימן פון יהדות!

„ביז איצט האָבן מיר געהאַט אין אונדזער העברעישער ליטעראַטור פון איין זיטן ווערק וועלכע באַהאַנדלען זייערע טעמעס פון אַן אוניווערסאַלן, אַלגעמיין מענטשלעכן קוק, אין זייער אינהאַלט האָט מען אָפּילו ניט געשפּירט אַז דער מחבר איז אַ יוד [!] און זיי זיינען העברעוש נאָר אין לשון, אָבער דאָס רובּ זיינען זיי איבערזעצונגען אדער איבערארבעטונגען פון פּרעמדע שפּראַכן. און פון דער אַנדערער זיטן האָבן מיר דאָרט געהאַט אַרבעטן וואָס גיבן זיך אָפּ ספּעציעל מיט דעם יידישן אָס־פּעקט און מיט דעם יידישן קוק אויף די פּראָבלעמען. אָט די ביידע סוגים ליטעראַטור זיינען נאָך זייער נאַטור און קוואַליטעט נאָר אַ פּראָדוקט פון דער גלות־דערציונג און פון גלות־דואַליזם, אַן איבערבליבענעניש פון דער קאָנצעפּציע: „יהודי באהלך ואדם בצאתך".[17] אָזאַ דואַליזם איז נישטאָ בײַ פעלקער וואָס לעבן אין נאָרמאַלע באַדינגונגען... דער ציל פון דעם דאָזיקן ווערק איז האָרמאָניש צוזאַמענצוגיסן „יידישקייט מיט מענטשלעכקייט",[18] אָבער ווײַל דאָס איז איינער פון די ערשטע פּרוווען און ווײַל אונדזער פאָלק שטייט נאָך אין דעם איבערגאַנג־פּעריאָד צווישן גלות־לעבן און עזונט ערדיש לעבן, איז דעם מחבר נאָך ניט גע־ווען מיגלעך אויסצופּירן זיין געדאַנק אין דער געווינטשענער שלמות..."

די גלות־דערציונג, דער גלות־דואַליזם האָבן ניט געשטערט אונדזערע גאונים פון די ישיבות אין סורא, פומבדיתא, נהרדעא אין בבל ביז מיר, איישישאָק, וואָלאָזשין, ראָדן און לובלין, זיך מתעסק צו זיין מיט פּלפּולים, דינים ממונות און דיני נפשות, צו שאַפן מאָנומענטאַלע הלכישע ווערק וועלכע וועלן שטענדיק האָבן זייער ווערט, צי מיר פּסקענען ווי זיי ניט; אָבער אַ מאָדערנער העברעיש שרײַבנדיקער תּלמיד־חכם קאָן זיינע „דיני עונשין" ניט אַזוי פאָרמולירן ווי ער וואָלט געוואָלט — איבער „גלות"...

---

[16] דער מינהג האָט זיך אָפּילו אַריבערגעטראָגן טיילווײַז אין דער השׂכלה־ליטעראַטור. ביאַליק האָט מיר אַ מאָל דערציילט, אַז ווען משה־לייב ליליענבלום פלעגט גיין אין די גאָסן, אַדער געסלעך, פון ווילקאָמיר, פלעגן זיינע שטאָטלעט זאָגן: אָט דאָ גייט דער חטאת נעורים.

[17] אויב „יהודי באהלך", טאָ פון וואַנען נעמען זיך עס יענע ווערק, וואָס מען קען אָפּילו ניט דערקענען, אַז דער מחבר איז אַ יוד?

[18] יהדות — אנושיות.

איצט פֿון אַן אַנדער גבֿול: העברעיש אַליין, לשון און סטיל. אַ פֿאַרדינסט־פֿולער שפּראַך־ און תּנך־פֿאָרשער ווי משה־צבי סגל פֿון ירושלים־מער אוניווער־סיטעט רופֿט אַן דאָס העברעיש פֿון חתימת תּלמוד (430 נאָכן צווייטן חורבן) ביזן 16טן י״ה (ערשטער דור השפּלה) עברית גלותית, דאָס גלותדיקע העב־רעיש.[19] געווים ווייס ער, אַז דאָס גלותדיקע העברעיש האָט במשך פֿון דעם לאַנגן פּעריאָד געהאַט אַ ריי גרויסע שפּראַכקינסטלערס און פֿורעמערס (די בעלי־פּיוטים, ר׳ יהודה הלוי, בן גבֿירול, די אבן עזראס, רמבם, רשי און פּיל, פּיל אַנדערע). ער שטעלט זיך אָבער אָפּ אויף דער דעקאַדענץ פֿון העברעישן לשון און סטיל אין די לעצטע דורות פֿון יענעם פּעריאָד (פֿאַקטיש מיינט ער מן־הסתּם אַ געוויסן טיפּ רבנישע לייטעראַטור), ווען דער „לייטעראַרישער גע־שמאַק״ איז קאַליע געווארן, די שפּראַך איז געוואָרן פֿאַרמישט, האָט אַנגע־ווירן איר גראַמאַטיקאַליש־סינטאַקסישע דיסציפּלין אאַז״וו.

ווער האָט אָבער אַרויפֿגעבראַכט די גרויסע שפּערישע רעוואָלוציע אין העברעיש? דאָך ניט ארץ־ישראל, נאָר דער גלות פֿון 18טן און 19טן יאָרהונדערט, די השפּלה־קריזן פֿון דײַטשלאַנד, גאַליציע, איטאַליע און דער עיקר פֿון ליטע, פוילן, רוסלאַנד. בכן איז דאָך דער פֿונדאַמענטאַלער אונטערשייד צווישן דעם „פֿאַרדאָרבענעם״ רבנישן העברעיש און דעם ריינעם מאָדערנעם „סעקולאַריזירטן״ העברעיש ניט שייך צו גלות און ניט־גלות, נאָר ס׳איז אַ פּראָדוקט פֿון געוויסע קולטורעלע און פּאָליטישע איבערקערענישן, אַלגעמיינע און יידישע, וועלכע האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט אין דער גלות־ווירק־לעכקייט פֿון 18טן י״ה און ווײַטער. בײַ סגלן קומט אויס, אַז די משכּילים האָבן געמוזט אָפּווארפֿן אין גאַנצן דאָס „גלותדיקע העברעיש״, און ער באַמערקט ניט, אַז זיי האָבן נאָך דעם געשאַפֿן אַ נײַ העברעיש, שענער, ריינער, אָבער ווי־דער אַ גלותדיק העברעיש. ווי אַזוי זשע קען מען וויסנשאַפֿטלעך רעדן בכלל ווען אַן אוניפֿאָרמער עברית גלותית? צי מוז ניט דער שפּראַכפֿאָרשער אײַנטייַלן אַ ריי פּעריאָדן און סטיל־ן אין דעם צוויי טויזנט יאָר אַלטן גלותדיקן העברעיש גופֿא?

7

דער סך־הכל איז: דער טערמין גלות בײַ אונדזערע אידעאַלאָגן האָט גאָרניט מער צו טאָן מיט אונדזער ווירקלעכקייט. טיפּער געזען, פֿירט אויס בעצם דער דאָזיקער טערמין און באַגריף גלות די זעלביקע פֿונקציע ווי דער טערמין און באַגריף יידנטום בײַם רובֿ אומות העולם, ספּעציעל ניו־אַנסירט אין לאַגער פֿון אַנטיסעמיטישן אינטערנאַציאָנאַל. זיי רעדוצירן אויך דאָס אַליין ווען זיי געפֿעלט ניט, וואָס ס׳קומט אויס בײַ זיי געפֿערלעך און שעד־לעך און פֿרעמד, צו איין מאַמענט: יידישקייט, יידיש איז אַ מאָל ראַציאָנאַליזם, אַ מאָל גראָד אירראַציאָנאַליזם; אַ מאָל קאַפּיטאַליזם, אַ מאָל סאָציאַליזם אין זײַנע פֿאַרשיידענע פֿארמען; אַ מאָל איז דאָס עקסקלוזיווער אַריסטאָקראַטיזם, אַ מאָל

[19] אין זײַן הקדמה צום מלון עברי־אנגלי השלם פֿון ר. גראָסמאַן, תל־אָביב תּרצ״ח.

פֿאַלקסטימלעכקייט; אַ מאָל גרויס־קאַפּיטאַל, אַ מאָל קלייניהאַנדל און פּעדלערי, און אַזוי ווײַטער. דער אַנטיסעמיט זעט אין זײַן קעגנער — וואָס איז אָפּט אויך אַ ניט־יוד, ווי באַקאַנט — דעם רעפּרעזענטאַנט פֿון יידישקייט. „יידישקייט" איז דאָ ניט מער קיין עמפּירישׂ־פֿאַקטישע פֿעסטשטעלונג, נאָר אַ ווערטאַפּשאַק, אַ וווּנטשאַפּשאַק, אַ מורא־אַפּשאַק. פֿאַראַלגעמיינערונגען זײַנען פּסיכאָלאָגיש פֿאַרשטענדלעך, וואָרעם זיי וואָרצלען אין דער לאָגישער שוואַכקייט פֿונעם מענטשלעכן גייסט. אָבער זיי זײַנען געפֿערלעך סײַ פֿאַר דעם וואָס געפֿינט זיך אין דער גרעסטער קלּות, מיט וועלכע מענטש און מענטשהייט זײַנען פֿאַרשאַלטן געוואָרן.

צום באַדויערן איז גלות, גלותדיקייט בײַ אונדז אויך געוואָרן אַ סימבאָל פֿון באַצונג צו מענטשן און דערשײַנונגען. און דאָס איז ניט נאָר אַ טעאָרעטישער ענין. דער דאָזיקער דרך פֿירט אונדז צו אַ געוויסער פֿאַרטושירונג פֿון אונדזערע אמתע שוואָכקייטן און מומים, מיר רעדוצירן אַלע אונדזערע חסרונות, פֿערזענלעכע און קאָלעקטיווע (בתוכם די וועלכע מיר האָבן בשותפֿות מיט דער גאַנצער וועלט) אויף איין אייניקן שאַטנפּונקט. איך לייקן אַבסאָלוט ניט זײַן שאַטנדיקייט, אָבער בעת דאָס וועלט דער שׂעיר־לעזאזל פֿאַר אַלץ, פֿירט דאָס, האָלט איך, צו אַ גרויסער אָפּשוואָכונג פֿון דעם נאַטירלעכן דראַנג צו אַליין־פֿאַרטיידיקונג בײַ יידן אין די תּפֿוצות; דאָס פֿאַראַלגיזירט דעם לעצטן אימפּולס פֿון אונדזער „יצר־טוב" צו אַרגאַניזירן און רעקאָנסטרויִרן אונדזער ווירקלעכקייט, ס׳פֿאַרשטאַרקט די אָפּהענטיקייט און אַפּאַטיע.

פֿון דער אַנדערער זײַט שטעלט עס ניט נאָר דעם „גלות" אין דעם טיפֿסטן מדור פֿון פֿינצטערן גיהנום — נאָר ס׳שטעלט אויך ארץ־ישׂראל אין אַזאָ הויכער מדרגה פֿון ליכט, וואָס קיין בשׂר־ודם אָדער קיבוץ פֿון בשׂר־ודמס זײַנען עס ניט בכוח איבערצוטראָגן. די דאָזיקע קאָנצעפּציע לייגט אַרויף אויף ארץ־ישׂראל אַזאָ מין דערדריקנדיקע משׂא פֿון אָחריות, וועלכע זי וועט נאָך זייער, זייער לאַנג, אָדער אפֿשר קיין מאָל, ניט קענען טראָגן אויף זיך. דער פּועל־יוצא איז, אַז דאָס שטערט אונדז צו קומען צו א ר י כ ט י ק ע ר פּ ע ר ס פּ ע ק ט י ו פֿון ארץ־ישׂראלס אָרט אין יידישן לעבן אין דער וועלט, בײַ הינטיקן טאָג און לעתיד לבוא. נאָך עפּעס: ווי אַזוי ווירקט אַזאָ „גלות"־קאָנצעפּציע אויף דער דערציונג פֿון יונגן דור אין ארץ־ישׂראל, וואָס ער איז אין „גלות" ניט געווען און ווי ס׳ווײַזט אויס איז אים אויך שווער זיך צו פֿאַרטיפֿן אין שפּיגל פֿון גלות־לעבן בײַ די קלאַסיקערס פֿון דער העברעיִשער און יידישער ליטעראַטור? ווי אַזוי זעען אויס די מיינונגען און איבערצײַגונגען פֿון אַט דעם דור וועגן גלות, ד״ה וועגן דעם גרעסטן טייל פֿון דער יידישער געשיכטע און וועגן די שאַפֿונגען פֿון לאַנגן גלות? און ווי אַזוי זאָל דאָס יונגע ארץ־ישׂראל בכלל פֿאַרשטיין דאָס לעבן און קעמפֿן פֿון יידישן פֿאַלק אין די תּפֿוצות אין דער הינטיקער צײַט?[20]

---

[20] אַן ארץ־ישׂראלדיקער פֿרײַנד האָט מיר אַ מאָל דערציילט מיט גרויס התלהבות, ווי אַ

פֿאַרשטייט זיך, אַז דער געדאַנקען־פּלאַנטער בײַם אָפּערירן מיטן באַגריף גלות האָט אויך אַ היסטאָרישן הינטערגרונט.

וואָלטן מיר זיך מער פֿאַרטיפֿט אין די 2,500 יאָר פֿון יידישן חורבן־לאַנד, וואָלטן מיר אויך אָפּגעלערנט, אַז די הערשנדיקע מיינונגען וועגן מהות פֿון גלות, וועגן דעם „פֿאַרדאַרבענעם" און „פֿאַרקריפּלטן" כאַראַקטער, מוז אאַז״ו פֿון גלות־יידן, זײַנען באמת ניט מער ווי פֿאַרקרימונגען אָדער סתם פֿאַראורטיילן, פֿיל פֿון די דאָזיקע מיינונגען קאָן מען פֿון נאָציאָנאַל־פּסיכאָלאָגישן שטאַנד־פּונקט פֿאַרשטיין און מצדיק זײַן. זיי זײַנען אַ סימבאָל פֿון יידישן פֿראָטעסט קעגן זיך אַליין, קעגן אונדזער שוואַרן גורל, אַן אויסדרוק פֿון אַ פֿאַרלאַנג צו באַנײַען אונדזער לעבן. טאָמער הייבן זיי אָבער אָן דינען ווי יסודות פֿון אַ יידישן וועלטבאַגעם, אָדער פֿון אַ פּראָקטישער יידישער פּאָליטיק, דעמאָלט באַווײַזן זיי זיך אין זייער גאַנצער שעדלעכקייט.

דער גאַנצער „אַקסיאָם", אַז דער גלות איז געווען כולו שאָדן און דעפּעציט, חורבן פֿאַר יידן און יידישקייט, דאַרף נאָך ערשט גרונטיק אויסגעפֿאָרשט ווערן. אין אמתן: ניט דער מאַראַלישער באַוווסטזײַן פֿונעם יידן, ניט זײַן רעליגיעזע שאַפֿונגסקראַפֿט, ניט זײַן טעאָרעטיש־אינטעלעקטועלע און גײַסטיקשעפּערישע כּוחות זײַנען אַזוי אָפּגעשוואַכט אָדער פֿאַרדאַרבן געוואָרן במשך זײַן גלות־פֿעריאָד. אויב אָפּגעשוואַכט, האָט דאָך דער גלות אָפּגעשוואַכט אַ ביסל אָדער ניט געלאָזן זיך אַנטוויקלען אין יידן, למשל, אויך דעם יצר־הרע אויף שפּיכת־דמים און ברוטאַליטעט, פֿון וועלכע פֿיל פֿון די „נאַרמאַלע" פֿעלקער האָבן זיך ווייניקער באַפֿרײַט. פּראָקלאַמירן פֿון אונדזער זײַט דאָס רעכט אויף אייגענע רוצחים און גזלנים — איז געווען מיט אַ דור צוריק אַ שיינער זשעסט פֿון פּראָטעסט. אָבער אָפּגעהיט זאָלן מיר ווערן פֿאַר אַזאַ צו שטאַרקער „נאַרמאַליזירונג"... „דער גלות האָט פֿאַרדאַרבן אונדזער מאַראַלישן כאַראַקטער" — אַזוי זאָגן מיר אָפֿט נאָך, פֿסוק בפסוק, דעם אַנטיסעמיטישן נוסח (און אָפֿט דוכט זיך, אַזוי ווי פֿאַרשיידענע ניואַנסן פֿון דעם דאָזיקן נוסח וואָלטן שטאַ־

גרופּע תל־אָביבער יוגנטלעכע זײַנען געשטאַנען פֿאַר אַ פּלאַקאַט פֿון דער „הבימה" וועלכע האָט געשפּילט שלום־עליכמס קשה להיות יהודי („שווער צו זײַן אַ יִד") און האָבן זיך שטאַרק געווונדערט: קשה להיות יהודי? מה זאת? קשה להיות יהודי!? איך האָב אים געעפֿנטפֿערט: אַוודאי פֿריי איך זיך, וואָס ס׳איז דאָ כאָטש איין ווינקל, ווו יידישע קינדער וואָקסן אויף פֿרײַ און גליקלעך און הייבן ניט אָן צו פֿאַרשטיין, ווי אַזוי מען קען גאָר זאָגן, אַז ס׳איז שווער צו זײַן אַ יִד. איך בין גליקלעך צו הערן וועגן די תל־אָביבער יונגע יידן. הלוואי זאָלן די תל־אָביבער יונגע יידן שטענדיק בלײַבן פֿרײַ און גליקלעך. אָבער צי איז גוט אַ דערציונג וואָס מאַכט יידישע קינדער ניט זעענדיק און ניט פֿילנדיק, אַז אויב ס׳איז שווער צו זײַן אַ יִד אין פּשיטקע און לעמבערג, אין ניו־יאָרק און לאָנדאָן, אין בערלין און ווין, איז אויך שווער צו זײַן אַ יִד אין תל־אָביב און עין־חרוד, אויף די בערג פֿון יהודה און גלילי? ס׳איז דאָך דער זעלביקער גורל, דאָס זעלביקע פּאָלק, די זעלביקע סובסטאַנץ. פֿל־זמן דער גלות איז אַזוי שווער, מיין איך, אַז ס׳קען און טאָר אויך אין ארץ־ישׂראל ניט זײַן און ס׳וועט פֿאַקטיש מן־הסתּם ניט זײַן אַזוי „לײַכט". איך וואָלט זיך אײַנגעשטעלט צו זאָגן — הגם ניט דאָ איז דאָס אָרט מאריך צו זײַן וועגן דעם — אַז די אילוזיע פֿון „לײַכטקייט" איז געפֿערלעך פֿאַרן עתיד פֿון ארץ־ישׂראל גופֿא.

מען פון אונדז אַליין). אָבער וואָר וועט עס האָבן מוט צו זאָגן, אַז די ישׂראלים און די עבֿרים אין דער נאָרמאַלער צייט פון בית־ראשון, אויף וועלכע ס׳האָבן געשאָטן פּעך און שוועבל אונדזערע ערשטע נבֿיאים פון עמוסן אָן, זיצנען געווען ה ע כ ע ר אין זייער מאָראַלישן מצבֿ אייִדער יידן אין די מיטל־עלטערישע גלות־צענטערס שפּאַניע און פֿראַנקרייך, צי אין ווילנע, קאָוונע, ביאַליסטאָק, לעמבערג אין 19טן און 20סטן יאָרהונדערט?[21]

איך ווייס, די אַפּאָסטאָלן פון „שינוי ערכין", די פּסעוודאָ־ניטשעאַנער, זיצנען גאָרניט באַגייסטערט פון דער מאָראַלישקייט פונעם שוואַכן גלות־יידן. ד׳ר ווינער, אַ פּילאָסאָפּיש דענקענדיקער מענטש, האָט זיך אַפּילו אינגעשטעלט פֿאַר גרינדן די מלוכה אין ארץ־ישׂראל על־פּי נוסח פּיל, ווי־אַל זי וועט סוף־כל־סוף אָפּשאַפֿן בני יידן דאָס ספּעציפּישע יידישע רחמנות־גפּעפּל וואָס האָט זיך אַזוי שטאַרק אַנטוויקלט אין גלות־לעבן (אַ נייע גלייכונג: גלות = מידות טובות). אַזוי ווי אָט דאָס רחמנות־געפּיל, וואָס ס׳איז פֿאַרוואַרצלט אין דער סאָלידאַריטעט־איבערלעבונג פון אַ פֿאָלקס־קיבוץ (כּל ישׂראל ערבים זה לזה), וואָלט באמת געווען אַ פּסולע זאַך, אַ סכנה פֿאַרן יידישן קיום אין חוץ־לאַרץ און אין ארץ־ישׂראל.

וועט איך וואָרף אָפּ די גרונטטעזע, אַז דער גלות איז געווען שטענדיק און אויסשליסלעך אַ מקור פון שאָדן פֿאַרן יחיד און פֿאַרן כּלל־ישׂראל, און איך זאָג, אַז ער האָט אויך, פון אַן אַנדער זייט, געשטאַרקט, באַפּעסטיקט, פֿאַרהאַרטעווועט דעם יידישן כאַראַקטער און פּנים, שטעל איך זיך ניט דערמיט אויפן שטאַנד־פונקט, אַז די געטלעכע אָדער היסטאָרישע „השגחה" האָט אונדז מחמת די אָדער אַנדערע טעמים ג ע מ ו ז ט אַרײַנשטעלן אין דער דאָזיקער גלות־רעאַליטעט, אַז ס׳איז אַ מחיה אָפּצוריכטן גלות און ס׳איז געווונטשן צו פֿאַר־אייביקן דעם דאָזיקן סטאַטוס לעולם ועד. דאָ איז אפֿשר אויפן אָרט צו געבן אַ קורצע פּרינציפּיעלע דערקלערונג: איך פּערזענלעך האָלט אויך, אַז מיר וואָלטן געווען אַ סך גליקלעכער, ווען אונדזער אינדיווידועל און פֿאָלקיש לעבן וואָלט געווען פֿרײַ פון אַלע אַנאָמאַליעס. איך בין קיין מאָל ניט ניכשל געווארן אָפּילו מיט אַ שמינית שבשמינית ראָמאַנטיק לגבי דעם גלות „אין זיך", איך האָלט אים ניט פֿאַר קיין „כּלי מחזיק ברכה" ווי דער אַסימילאַטאָרישער ליבע־ראַיזם האָט אים באַטראַכט.[22] אָבער וועט איך האָב פֿאַר מיר די מאַדערנע יידן־פֿראַגע אין איר טאָטאַליטעט, קאָן איך ניט אַקצעפּטירן דעם ריינעם „קללה־קוק". גלות איז בײַ מיר „גלות", אונדזער ווירקלעכקייט, ניט קיין ברכה און ניט קיין קללה — נאָר אַ פּאַקט פון אויסערגעווינטלעכער חשיבות. איך טרעט צו צו באַהאַנדלען דעם ענין פון ריין עמפּירישן אַפּאָסטעריאָרישן

[21] געווינטלעך דאַרף מען פֿאַרגלײַכן די פּאַראַלעלע שיכטן, דעם קלאַס פון „פּרות השׂן", די „מוכרים בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים" אאַז״ו פון יעמאַלט מיט די מאַדערנע שיכטן וואָס זיצנען געגליכן צו זיי.

[22] „צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל שפּזרן לבין האומות", פּסחים פּז, ע״ב. די קאָנצעפּציע לעבט אויך אין אַנדערע יידישע קרײַזן וואָס זיצנען וויט פון דער מערב־איראָפּעיִשער רעפֿאָרם־אידעאָלאָגיע.

שטאַנדפונקט, אַן שום אַפּריאָרי [23] און אַפּילו פֿון ריין ארץ־ישׂראלדיקן שטאַנדפונקט: ניט נאָר וואָס דער הערשנדיקער גלות־באַגריף העלפּט ניט דעם אויפֿבוי פֿון ארץ־ישׂראל (קיינער קען קיין נבֿיא ניט זײַן און קען ניט זאָגן, וווּ און ווען די דאָזיקע אויפֿבוי־טעטיקייט וועט געפֿינען אירע גרענעצן), נאָר ער שטערט נאָך דעם אויפֿבוי אין זייער אַ גרויסער מאָס. הייסט עס פּאָליטיש־פּראַקטיש, האָלט איך, אַז דער גלות־באַגריף, ווי מיר האָבן אים דאָ געזען, איז איינע פֿון די גרעסטע ספֿנות סײַ אין חוץ־לאַרץ, סײַ אין ארץ־ישׂראל.

מיר האָבן לײַדער ביז איצט זייער וויניק זיך אַרײַנגעטראַכט אין דער עצם סטרוקטור פֿון אונדזער אַזוי גערופֿענער פּאָלקס־נשמה. ניט די מערבֿ־אייראָפּעישע „וויסענשאַפֿט דעס יודענטומס" וועלכע האָט באַטראַכט דעם גלות פֿאַר אַ מזל־ברכה פֿאַר יידן, און ניט די נאַציאָנאַל אַריענטירטע, „מדעי־היהדות" (וואָס האָבן זיך פֿיל־וויניק אידענטיפֿיצירט מיט דער קאָנצעפּציע פֿון גלות ווי אַ „קללה") האָבן אונדז ביז איצט געהאָלפֿן טיפֿער אַרײַנצודרינגען אין דעם אינעווייניקסטן קאָמפּלעקס פֿראָבלעמען, וועלכער איז פֿאַרבונדן מיט דעם צענטראַלן פֿאַקט אין דער יידישער געשיכטע, וואָס הייסט גלות־פֿראָבלעם איז ביז אַהער געפֿאָרשט געוואָרן אָדער אויפֿן הר גריזים אָדער אויפֿן הר עיבֿל, פֿון אַ פֿאַזיטיוון אָדער נעגאַטיוון שאַצנדיקן אַספּעקט. כּדי אָבער צו פֿאַרשטיין די דאָזיקע פּראָבלעם מוז מען זיך אין אַ גלײַכער מאָס דערוויסט ווערן פֿון בייַדע בערג, פֿון באַרג פֿון דער ברכה און פֿון באַרג פֿון דער קללה. לאָמיר אויפֿהערן וואַרפֿן זיך אויף אַלע זײַטן מיט די וווּרצטער גלות און גלותדיקייט. זאָלן זיך פֿריער דערוויטערן פֿון אים וויסנשאַפֿטלערס און דיכטערס, פּובליציסטן און פֿאָלקס־אויפֿקלערערס וועלכע האָבן אַ גרויס אַחריות אויף זיך. לאָמיר ניט מסיח־דעת זײַן פֿון אונדזערע אמתע פֿגימות און שוואָכקייטן. לאָמיר זאָגן אונדזער „על חטא" ניט לויט אַן אַלף־בית וועלכער הייבט זיך אָן מיט אַ גימל און לאָזט זיך אויס מיט אַ גימל: גלות... ס'זײַנען דאָ מער אותיות פֿאַר אונדזער פֿערזענלעכן און קאָלעקטיוו־נאַציאָנאַלן על־חטא...

מיר, דער ביטערסטער קרבן פֿון אײַנער פֿון די שוווערסטע און אַכזריות־דיקע פֿאַראַלגעמיינערונגען אין דעם אוצר באַגריפֿן און טערמינען פֿון דער מענטשהייט — מיר האָבן אַ באַזונדערע „על חטא" ניט לויט אַן אַלף־בית וועלכער הייבט זיך אָן מיט אַ גימל און לאָזט זיך אויס מיט אַ גימל: גלות... ס'זײַנען דאָ מער אותיות פֿאַר אונדזער פֿערזענלעכן און קאָלעקטיוו־נאַציאָנאַלן על־חטא...

מיר, דער ביטערסטער קרבן פֿון אײַנער פֿון די שוווערסטע און אַכזריות־דיקע פֿאַראַלגעמיינערונגען אין דעם אוצר באַגריפֿן און טערמינען פֿון דער מענטשהייט — מיר האָבן אַ באַזונדערע מאָראַלישע און פּראַקטיש־פּאָליטישע פֿליכט זיך אַרויסצופֿלאַנטערן פֿון דער נעץ פֿון דער דאָזיקער אינטעלעקטועלער יידישער פֿאַראַלגעמיינערונג.

פֿון נעמען אויפֿן פֿאַרהער דעם גלות־באַגריף קען מען אָפּלערנען, אַז עס בעט זיך אַ קריטישער אַנאַליז און אַ נייע באַלײַכטונג פֿאַר אַ סך אַנדערע טעזעס און אַקסיאָמען פֿון אונדזער געזעלשאַפֿטלעכן געדאַנק אין פֿאַרשיידענע פֿאַלישטישע לאַגערן: נאַרמאַל און ניט־נאָרמאַל, שלמות און ניט־שלמות, זעלבשטענ־

---

[23] וועגן פּריץ בערס *Galut* (פֿאַרלאַג שאָקען, בערלין 1936) און וועגן דער קאָנצעפּציע פֿון גלות בײַ פּירנדיקע יידישע היסטאָריקערס האָב איך בדעה צו שרײַבן בײַ אַן אַנדער גע־לעגנהייט.

דיקייט און אימיטאַציע־אַסימילאַציע, זיכערקייט און אומזיכערקייט אאז״ו; וועט מען זען, אַז זיי זײַנען אויך ניט אַזוי פֿשוט און אַבסאָלוט אייניטײַטשיק ווי זיי זעען אויס אין די אָנגענומענע פֿאָרמולירונגען.[24]

דאָגמאַטיק איז נוהג ניט נאָר אין דער ספֿערע פֿון רעליגיע. ס׳איז ניטאָ כּמעט קיין אײַנפֿלוס אַדער סאָציאַלע באַוועגונג, פֿאַרטיי און גרופּע וועלכע זאָל ניט האָבן איר אייגענע דאָגמאַטיק. אָפֿט באַקומט מען דעם אײַנדרוק, אַז עס איז לייכטער דורכצוברעכן רעליגיעזע דאָגמאַטיק — כאָטש זי איז דאָך אַזוי דורכגעווועבט מיט אַבסאָלוטע וועלטן — ווי די סיסטעם דאָגמעס פֿון מאַדערנע פֿאָלקישע באַוועגונגען און פֿאַרטייען. גראָד די לעצטע יאָרן זײַנען רײַך מיט אילוסטראַציעס אויף דעם דאָזיקן פֿעלד. פֿון דעסט וועגן מוז יעדער דור פֿרוון נעמען אויפֿן פֿאָרהער די דאָגמעס וועלכע ער האָט גערשנט.

די אַנטוויקלונג פֿונעם גלות־באַגריף קען אונדז ווײַזן, ווי אַזוי די אַלײַן־קריטיק אין דער ייִדישער געזעלשאַפֿטלעכקייט — בשום־אופֿן ניט נאָר אין איין מחנה אירער — קען געפֿירט ווערן. ראשית־חכמה: צוריק צו די מקורים פֿון אונדזערע מאַדערנע אידעאָלאָגיעס; צוריק קריטיש, מיט אַן אָפֿן האַרץ און קאָפּ; סיסטעמאַטישער קריטישער אַנאַליז פֿון זייערע הויפּט־הנחות.

לאָנדאָן, 1940—1942.

---

[24] איך האָב מײַן קוק געפֿרוווט אַרויסברענגען אין אַ צאָל אַרבעטן, אַ שטייגער אין דער סערײַע „בדק הבית״, העולם (ירושלים), 1939 א״ו, און אין בצרון (ניו־יאָרק); אויך אין מאזנים (תל־אָביב), 1934, און אַנדערע ערטער.

געפֿילן פֿון העכערקייט בײַ אַ קיבוץ

זייער כאַראַקטער און ווירקונג אויף דער געזעלשאַפֿט

פֿון ד״ר שמואל קענ יג

די העכערקייט־געפֿילן בײַ אַ קיבוץ באַקומען אַ באַזונדערן באַטײַט אין דער צײַט פֿון דער הײַנטיקער וועלט־צערודערונג. וואָרעם פֿונקט ווי אין די אַמאָליקע דורות, געהערן די באַגריפֿן פֿון העכערקייט בײַ אַ קיבוץ צו די וויכ־טיקסטע פֿאַקטאָרן וואָס רופֿן אַרויס קאָנפֿליקטן צווישן קיבוצים. דער ציל פֿון דעם אַרטיקל איז צו אָנאָליזירן דעם כאַראַקטער פֿון דער דאָזיקער וויכ־טיקער און אוניווערסאַלער סאָציאַלער דערשײַנונג און אַרויסצובערענגען אירע ווירקונגען אויף די באַציונגען צווישן קיבוצים.

כאָטש מען קען דעם מענטש ניט באַטראַכטן, — לויט דער כאַראַקטעריס־טיק פֿון אַריסטאָטעלעס, — ווי אַ סאָציאָלן בעל־חי, דאָס הייסט ווי אַ באַשעפֿ־ניש וואָס גייט אינסטינקטיוו מיט דער טשערעדע,[1] — איז אָבער ניט באַקאָנט, אַז דער מענטש זאָל וועלן עס איז האָבן געלעבט איזאָלירט, ביחידות. ווי ווײַט מיר קענען קוקן אויף צוריק אין דער מענטשלעכער געשיכטע, געפֿינען מיר מענטשן לעבן אין קיבוצים. דער מענטש איז טשערעדיש * ניט דערפֿאַר, וואָס אַזוי איז די „מענטשלעכע נאַטור״, נאָר צוליב דעם לאַנג באַוווסטן פֿאַקט, אַז אין אייניקייט ליגט אַ כוח; אַז אין צוזאַמענגעבונדנקייט מיט אַנדערע קען דער מענטש מיט מער הצלחה פֿירן דעם קאַמף פֿאַרן קיום אין אַ פֿיזישער סביבה, וואָס איז אומפֿרײַנדלעך און גלײַכגילטיק צום מענטשן.[2] באמת, מען קען זיך ניט פֿאָרשטעלן אַ קולטור מחוץ דעם קיבוץ־לעבן.

אָבער דאָס קיבוץ־לעבן וואָלט קוים געקענט אַריבערוואַקסן די גרענעץ פֿון טשערעדישקייט, * ווען אין דעם מענטש וואָלט ניט געווען טיף פֿאַר־וואָרצלט אַ געפֿיל פֿון צוגעהעריקייט, אַ פּסיכישע רעאַקציע וואָס גידינגס[3]

---

[1] טשערעדישקייט קען מען שוין מער ניט באַטראַכטן ווי אַ מענטשלעכן אינסטינקט. ס׳איז שוין איצט כּמעט ניטאָ קיין שום ספֿק, אַז די דאָזיקע טענדענץ האָט אין גאַנצן אַ שײַכות צו אײַנגעוויינונג.

* דעם טערמין gregarious גיבן מיר איבער מיטן וואָרט טשערעדיש, פֿון טשערעדע, און דעם טערמין gregariousness מיט טשערעדישקייט. דער אַקצענט איז אין טשערעדיש און טשערעדישקייט אויפֿן ערשטן טראָפ. — רעד׳.

[2] Sumner, W. G. and Keller A. G. *The Science of Society* (New Haven, 1927). Vol. I, p. 12.

[3] Giddings, F. H. *Studies in the Theory of Human Society* (New York, 1922), p. 260.

באַצייכנט ווי „באַווּוסטזיין פֿון מין". דאָס דאָזיקע געפֿיל איז לויט זײַן נאַטור אַזוי עלעמענטאַר, אַז מען קען עס געפֿינען — אין אַ רויער פֿאָרעם — אַפֿילו בײַ בעלי־חיים, וואָס שטייען אויף נידעריקערע שטאַפֿלען ווי דער מענטש. דער באַווּוסטזיין פֿון מין איז — מיט אַנדערע ווערטער — אַ סענטימענט וואָס פֿאַראייניקט אינדיווידן פֿון אַ געווּיסער גרופּע אין אַ באַשטימטער גאַנצקייט, ווו אייגער מיטן צווייטן פֿילן זיך נאָענט.

דער סענטימענט פֿון צוגעהעריקייט, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר מיטגלידער פֿון אַ מענטשלעכן קיבוץ, שעפּט זיך ניט אויס בלויז מיטן געפֿיל פֿון קעגנזײַטיקער נאָענטקייט, נאָר ער גייט אַריבער אין אַ באַשטימטער טענדענץ פֿון די מיטגלידער צו אידענטיפֿיצירן זיך מיט דעם קיבוץ ווי אַ גאַנצקייט. די אינטערעסן פֿון דעם קיבוץ זײַנען זייערע אינטערעסן; אַנפֿאַלן אויפֿן קיבוץ באַטראַכטן זיי ווי אַנפֿאַלן אויף זיך אַליין; די דערגרייכונגען פֿון קיבוץ זײַנען זייערע דערגרייכונגען, און זײַנע אַספּיראַציעס — זײַנען זייערע. בקיצור: ס׳איז פֿאַראַן אַן esprit de corps, אַ גײַסט פֿון קיבוץ.

אַ קיבוץ וואָס האַלט זיך אַזוי צוזאַמען, אַרבעט אויס זײַן אייגענעם אופֿן צו טאָן געווּיסע זאַכן, און ער ווערט דער אייניציקער גאַנג פֿאַר די מיטגלידער פֿון דעם קיבוץ. דאָס זײַנען געווּוינהייטן, אָנגענומענקייטן, מינהגים, וואָס צוזאַמען ווערן זיי באַטראַכט ווי „שטייגער לעבן" („folkways"). דער שטייגער לעבן ווערט אַזוי דורכויסיק אינעם לעבן פֿון אַ קיבוץ, אַז זײַנע מיטגלידער באַטראַכטן אים ווי דעם אייניציק ריכטיקן גאַנג אין לעבן; אַנדערע גענג ווערן באַטראַכט ווי ניט־פּאַסיק, שלעכט, אַפֿילו — ווי אַ רעוואָלט. נאָר ביז גאָר אויסגעקליגלטע מענטשן אין אַ ביז גאָר ראַפֿינירטער געזעלשאַפֿט קענען צײַטנווײַז באַקומען סימפּאַטיע און אָפּשאַצן צום גוטן אַ „פֿרעמדן" גאַנג אין לעבן. עס קען גאָר קיין פֿראָגע ניט זײַן בײַ אַ קיבוץ, וואָס פֿירט זיך לויט אַ געווּיסן שטייגער, ווי למשל: פֿאַרן רעכטס, שרײַבן פֿון לינקס אויף רעכטס, עסן דרײַ מאָל אַ טאָג אין געווּיסע שעהן, רוען איין טאָג אין וואָך אאַז״ו, — אַז דאָס איז דער ריכטיקער און בעסטער אופֿן ווי אַזוי מען דאַרף אַזעלכע זאַכן טאָן.

ווען מען באַטראַכט אַ געווּיסן לעבן־שטייגער ווי אַ זאַך וואָס ברענגט גוטס דעם כּלל, ווען מען קוקט אויף אים ווי אויף אַן עיקרדיקן באַדינג פֿאַרן קיום פֿון קיבוץ, — און ווען מען טראַכט אַז אויב מען ווײַכט אַפֿ פֿון אים, ברענגט עס אַ צרת רבים, — רופֿט מען דאָס אײַנפֿירן (mores). אײַנפֿירן זײַנען געהײליקט דורך דער טראַדיציע און אָפֿט מאָל טראָגן זיי אַ רעליגיעזן כאַראַקטער. דאָס אָפּווײַכן פֿון זיי ווערט דורך דעם קיבוץ ניט טאָלערירט, און ווער עס איז אויף זיי עובר במחשבה אדער במעשה — ווערט דורכן קיבוץ פֿאַרשטויגן, פֿאַרשריגן אַדער גאָר באַשטראָפֿט. כּיבוד אב ואם און דרך־ארץ פֿאַר עלטערע, פֿריוואַט־אייגנס, מאַנאַגמיע, דעמאָקראַטיע — דאָס זײַנען עטלעכע פֿון די אײַנפֿירן פֿון אונדזער צײַט. דער שטייגער לעבן ווערט אויסגעפֿורעמט דורכן קיבוץ, ווײַל ער באַפֿרידיקט באַשטימטע באַדערפֿענישן און ווײַל

ער זיכערט די גרעסטע נוציקייט. אויף אַזוי ווײַט איז דער שטייגער לעבן פֿאַקטיש די סאַציאַלע באַזע, וואָס אָן איר וואָלט דאָס לעבן געוואָרן לחלוטין דעזאָרגאַניזירט. מיט אַנדערע ווערטער: דער שטייגער לעבן איז די צופֿאַסונג פֿון אַ קיבוץ צו די געגעבענע לעבנס־באַדינגונגען.

אַ קיבוץ וואָס איז אויף אַזאַ אופֿן פֿאַראייניקט דורך בשותפֿותדיקע געניג אין לעבן רופֿן מיר אָן „אינעווייניקסטער קיבוץ" אָדער „מיר־קיבוץ"; אַלע אַנדערע געהערן צו דעם „דרויסן־קיבוץ" אָדער „זיי־קיבוץ". אַזוי ווי דער קיבוץ מוז קוקן אויף זײַנע אייגענע געניג, אויף זײַנע אייגענע מינהגים ווי אויף די איינציק ריכטיקע, איז דער פֿועל־יוצא דערפֿון, אַז ער באַטראַכט זיי פֿאַר העכערע לגבי די מינהגים פֿון דעם דרויסן־קיבוץ. בהדרגה קומען די מיט־גלידער פֿון אַן אינעווייניקסטן קיבוץ צום באַשלוס, אַז זיי שטייען אין יעדן פֿרט העכער פֿון אַלע אַנדערע. דער אינעווייניקסטער קיבוץ נעמט קוקן אויף זיך אַליין ווי אויף דעם צענטער פֿון דער וועלט. מען נעמט וועגן און מעסטן אַלע אַנדערע קיבוצים לויט דער סקאַלע פֿון דעם „מיר־קיבוץ", און דער פֿאַרגלײַך פֿאַלט שטענדיק אויס לרעה פֿאַר די אַנדערע. דערבײַ דאַרף מען באַמערקן, אַז די אַנדערשקייטן וואָס די פֿרעמדע ווײַזן אַרויס מוזן ניט דווקא זײַן קיין וויכטיקע; אַ קליינע אָפּווײַכונג אין דער שפּראַך און אַקצענט, אונטער־שיידן אין שפּײַז אָדער הלבשה אאַז"וו, — זײַנען געניג אַרויסצורופֿן חוזק אָדער אָפּילו ווידערווילן. בכן האָבן מיר דאָ צו טאָן מיט אַ געפֿיל פֿון קיבוץ־העכערקייט, אָדער — ווי סאָמנער רופֿט דאָס אָן — עטנאָצענטריזם.

דער קיבוץ וואָס איז פֿאַרכאָפּט פֿון עטנאָצענטריזם, — און אַזוי זײַנען אַלע קיבוצים, — ברענגט ניט בלויז אַרויס געפֿילן פֿון העכערקייט, נאָר אויך פֿײַנדלעכע שטעלונגען לגבי פֿרעמדע; באַזונדער קומט דאָס פֿאַר ווען דער קיבוץ שטייט פֿאַר אַן אַקטועלער אָדער מיגלעכער ספּנה. געפֿילן פֿון העכערקייט גייען דעריבער האַנט בײַ האַנט מיט פֿײַנדלעכע שטעלונגען לגבי פֿרעמדע. דער אינעווייניקסטער קיבוץ איז אַ שלום־קיבוץ. אין זײַן גלוג זײַנען פֿאַר־ווערט יעדער מין גוואַלדמיטלען — לויט די באַגריפֿן פֿון קיבוץ; שלום און לאַיאַלקייט ווערן געפֿאָדערט און אויפֿגעצוונגען. אָבער דאָס האָט ניט קיין שײַכות צו אַ פֿרעמדן. לא תרצח אָדער לא תגנוב זײַנען ניט חל מיט דער זעלביקער קראַפֿט און אין אַלע פֿאַלן לגבי פֿרעמדע. וועגן דעם זאָגן עדות אַז אַ צאָל בײַשפּילן פֿון פּרימיטיוון און ציווילײזירטן לעבן. דאָס געבן שלום אָדער זײַן עקוויוואָלענט, וואָס איז אַזוי אונ־ווערסאַל בײַ מענטשלעכע קיבוצים, איז לכתחילה געווען באַשטימט פֿאַר דעם אינעווייניקסטן און ניט פֿאַר אַ פֿרעמדן מענטש. דאָס געבן שלום אַ פֿרעמדן איז אויפֿגעקומען לפֿי־ערך שפּעט, און דאָס אויך נאָר אין אַ באַגרענעצטן פֿאַרנעם. מען דאַרף דאָ אונטערשטרײַכן, אַז אין דעם פֿאַל רעדט זיך וועגן קיבוץ ניט ווי וועגן אַ קולטוראיינס, ווי אַ שבט, פֿאַלק אָדער ראַסע, — כאָטש מיר פֿאַרנעמען זיך דערעיקרשט מיט זיי — נאָר אויך וועגן קליינע איינסן, ווי אַ פֿאַמיליע, אַ ריין לאַקאַלע גרופּע, אַ סאַציאַלע אַרגאַניזאַציע און עקאָנאָמישע אָדער סאַציאַלע גרופּעס. זיי אַליין

טיילן זיך אויך אַנדז אין אינעווייניקסטע און אויסנווייניקסטע קיבוצים מיט דעם זעלביקן פּועל־יוצא: העכערקייט־געפילן און פֿינדלעכקייט. אַ גרויסער אינע־ווייניקסטער קיבוץ, ווי אַ פּאָלק אָדער ראַסע, קען דעריבער פֿאַרמאָגן אין זיך אַ גרויסע צאָל קלענערע אינעווייניקסטע און דרויסנדיקע אונטערגרופּעס.

אָחוץ דעם איז מיגלעך אַז פֿינדשאָפֿט־שטעלונגען האָבן אַ שייכות צו דעם, וואָס אַן אינדיווידועל ווײַזט אַרויס אַ מורא פֿאַר נײַע און פֿרעמדע זאַכן, פֿאַר זאַכן וואָס ער פֿילט זיך מיט זיי ניט היימיש, אָדער ער איז צו זיי ניט צוגעווײַנט. דאָס איז אַ רעאַקציע וואָס זעט אויס צו זײַן טיף פֿאַרוואָרצלט אין דער טבֿע פֿון מענטש, אָזוי ווײַט, אַז געוויסע פֿאָרשערס[1] שטעלן פֿעסט, אַז דאָס איז מסתּמא אַן אויסבראָך פֿון נעגאַטיוע אַרגאַנישע שטעלונגען וואָס זײַנען אַ פּנים געווען ביאָלאָגיש נוציק אין עוואָלוציאָנערן פֿראָצעס. מיט אָנדערע ווערטער: דער אומווילן אָדער די אַנטיפּאַטיע צו געוויסע זאַכן האָט אַ באַטײַט פֿאַרן קיום פֿון דעם קיבוץ. דאָס צוריקהאַלטן זיך פֿון פֿרעמדע זאַכן קען דערי־בער זײַן אַ סימן פֿון אַרײַנגעפּאַסטקייט אין אַ סבֿיבֿה, ווו דאָס ניט־היימישע ווערט באַטראַכט ווי עפּעס וואָס זאָגט אַן ספּנות. אָבער אַלץ איינס, צי די דאָזיקע רעאַקציעס זײַנען יאָ אָדער ניט קיין אויסברייטערונגען פֿון דער פֿיזי־שער נאַטור פֿון מענטש, איז אָבער אין גאַנצן קלאָר אַז זיי האָבן אַ שייכות צו די קולטור־באַדינגונגען.

באַזונדער איז עטנאָצענטריזם פֿאַראַן אָדער ווערט פֿאַרשטאַרקט בײַ אַזעלכע קיבוצים, וואָס זייער סאָציאַלע זיכערקייט שטייט — פֿאַקטיש אָדער פּאָטענ־ציעל — אין אַ ספּנה; קיבוצים וואָס פֿילן אַן אומזיכערקייט אין זייער מצבֿ. בײַ אַזעלכע קיבוצים, סײַ גרויסע סײַ קלײנע, טרעפֿן זיך דעריבער עקסטרעם שאַרפּע אַרויסווײַזונגען פֿון עטנאָצענטריזם. עס דאַכט זיך אויס, אַז דרויסנ־דיקע קיבוצים זײַנען די שולדיקע אין אַלע צרות וואָס דער אינעווייניקסטער קיבוץ לעבט איבער. בײַ פֿעלקער ווערן עטנישע און ראַסנדיקע מינאָריטעטן אָדער עקאָנאָמיש בידערקערע קלאַסן געמאַכט פֿאַר אַ שׂעיר לעזאזל. די טענות צו זיי ווערן שוין סטערעאָטיפּיש; זייערע פֿעלערן איז מען מגזם; זייערע דער־גרייכונגען מאַכט מען צו קלײנגעלט. אָחוץ דעם שרײַבט מען זיי צו ניט־שיינע אָדער גאָר שעדיקנדיקע כאַראַקטער־שטריכן, וואָס זיי זײַנען מערסטנס אָדער אויסטראַכטענישן אָדער אינריידענישן. פֿאָראורטיילן דערגייען צו דער העכ־סטער מדרגה, און פֿון דער מינדסטער פֿראָווֹאָקאַציע קענען אַרויסוואַקסן קאָנ־פֿליקטן.

אויך די עקאָנאָמישע אומזיכערקייט איז אַ סיבה פֿון אינטענסיוון ווידק פֿון עטנאָצענטריזם. עס איז אַ ספֿק, צי די אַנטינעגער־געפֿילן אין סאָוט, און ביז אַ געוויסער מאָס אויך אין נאָרט, וואָלטן דערגאַנגען צו זייער איצטיקער מדרגה, ווען ס׳וואָלט ניט געווען קיין פּאָקטישע אָדער פּאָטענציעלע קאָנקו־רענץ צווישן נעגערס און ווײַסע. משמעות, אַז דער וויכטיקסטער טעם פֿון

---

[1] פֿאַרגלײַך:
Reuter, E. B. *The American Race Problem* (New York, 1938), pp. 148-49.

דיסקרימינאַציע קעגן נעגערס, און אויך קעגן מיטגלידער פֿון אַנדערע מינאָריטעטן, למשל בײַ אַ סך ווײַסקאָלנער־פֿראָפֿעסיעס, — איז ניט אַזוי ווײַט די קעגנערשאַפֿט מצד די אַרבעט־גענעסערס, וואָס זייער לאָגע איז מער־ווינציקער זיכער, — ווי די קעגנערשאַפֿט פֿון די ווײַסע אַרבעט־נעמערס, וואָס מיינען, אַז זייער פֿרעסטיזש קען לײַדן דערפֿון, וואָס מענטשן, וואָס די וועלט האָלט זיי פֿאַר נידעריקער, וועלן פֿאַרנעמען גלײַכע פּאָסטנס מיט זיי. פֿון דאַנעט נעמט זיך, וואָס למשל רעסטאָראַנען וואָס באַדינען די העכערע קלאַסן באַשעפֿטיקן אָפֿט נעגערס ווי קוכערס און קעלנערס, בעת אַזעלכע רעסטאָראַנען וואָס באַדינען דעם נידעריקערן מיטלקלאַס וועלן דאָס בדרך־כלל ניט טאָן.

עטנאָצענטריזם, אַדער דאָס העכערקייט־געפֿיל בײַ אַ קיבוץ, איז הייסט עס אַ סאָציאָלער כּוח מיט אַ גרויסן פֿאַרנעם. כאָטש ער איז קודם־כל אַ קולטור־פֿענאָמען און מהאי טעמא, האָט ער אַ שײַכות צו אײַנגעווײַנונג, איז ער זיך אָבער סומך אויף פֿרימערע געפֿילן. מיט אַנדערע ווערטער: ס׳איז אַ פֿאַרשטאַרקטער באַווּסטזײַן פֿון מין, וואָס ער איז — ווי מיר האָבן געזען — אַ באַדינג קיום פֿון מענטשלעכן קיבוץ בכלל. אין דעם פֿרט קען מען עס גאָנץ גוט פֿאַרגלײַכן מיטן ענלעכן געפֿיל פֿון עגאָיזם, וואָס מיר טרעפֿן בײַ יעדן יחיד. פֿונקט אַזוי ווי עגאָיזם האָט אַ טענדענץ אויפֿצוהאַלטן דעם יחיד, אַזוי שטרעבט דער באַווּסטזײַן פֿון מין — אַדער סינגענזם — אויפֿצוהאַלטן דעם קיבוץ, ווי גומפּלאָוויטש[5] האָט דאָס באַוויזן אין זײַן בריליאַנטענער שטודיע וועגן ראַסן־קאָנפֿליקטן. אָבער, ווי באַווּסט, נעמט דער עגאָיזם אָן אַפֿט מאָל איבער־געטריבענע פֿאָרמען. מיר זענען דעמאָלט שוין ניט בלויז דאָס עלעמענטאָרע געפֿיל פֿון אויפֿהאַלטן זיך אַליין, נאָר די אינטענסיווירונג דערפֿון, וואָס מען רופֿט עס עגאָטיזם. עטנאָצענטריזם איז אין לעבן פֿון אַ קיבוץ דאָס וואָס עגאָטיזם איז אין לעבן פֿון אַ יחיד.

דער עטנאָצענטריזם, ווי מיר האָבן אָנגעוויזן, מאַניפֿעסטירט זיך, אַזוי אַדער אַנדערש, סײַ בײַ פֿרימיטיווע קיבוצים, סײַ בײַ די קיבוצים וואָס שטייען אויף דער העכסטער מדרגה פֿון ציוויליזאַציע. די פֿאָרמען וואָס עס נעמט אָן דאָס דאָזיקע איבערגעטריבענע געפֿיל פֿון דעם איבעווייניקסטן קיבוץ אַדער מיר־קיבוץ זענען פֿאַרשיידן, — אָבער זײַן אַרויסווײַזן זיך איז אין תּוך דער זעלביקער סײַ בײַ די ציוויליזירטע, סײַ בײַ די ניט־ציוויליזירטע.

בײַ די פֿרימיטיווע געזעלשאַפֿטן דריקט זיך אויס דאָס דאָזיקע געפֿיל פֿון איין זײַט — אין פֿאַרשיידענע פֿאָרמען פֿון אַליין־עקזאַלטאַציע, אין דער טענה, אַז נאָר זיי האָבן דאָס רעכט צו טראָגן דעם נאָמען „מענטש״, בקיצור — אינעם גלויבן, אַז זיי שטייען העכער אין יעדן פֿרט פֿון אַלע אַנדערע שבֿטים; פֿון דער צווייטער זײַט — נעמט עס אָן פֿאַרשיידענע פֿאָרמען פֿון חוזק, ביטול און שׂינאה צו פֿרעמדע קיבוצים. דער טײַטש פֿון אפֿשר נײַן צענטל פֿון אַלע נעמען וואָס פֿרימיטיווע שבֿטים רופֿן זיך אַליין אָן, איז „מענטש״ אַדער „מענטש שבמענטש״, וואָס דאָס באַטײַט, אַז נאָר זיי אַליין זײַנען מענטשן, בעת די רעשט איז עפּעס

[5] Gumplowicz, L. *Der Rassenkampf* (Insbruck, 1882), p. 238.

אַנדערש.[6] דער באַטײַט פֿון 'קייאַוואַ' און 'איראָקוואָי', צוויי נעמען פֿון אינ־דיאַנישע שבֿטים, איז: 1. ריכטיקער מענטש אַדער הויפּטמענטש, און 2. „איך בין דער ריכטיקער מענטש".[7] אינדיאַנישע שבֿטים האַלטן, אַז זיי זײַנען די פֿרוכט פֿון אַ ספּעציעלער באַשאַפֿונג און אויך די אויסדערווײַלטע פֿון גאָט.[8] די לאַפּלענדער ווידער רופֿן זיך אָן „מענטשלעכע באַשעפֿענישן". די עלטסטע באַווויינערס פֿון צפֿון־יאַפּאַן, די אַינאָס, פֿירן אַרויס זייער נאָמען פֿון ערשטן מענטש, און זיי האַלטן זיך פֿאַר זײַנע דירעקטע יורשים. גרענלענדער עסקי־מאָס האַלטן, אַז אירע אָפּעער קומען אין זייער לאַנד אָפּצולערנען זיך גוטע מידות; זייער גרעסטער שבֿח פֿאַר אָן איראָפּעער איז, אַז ער איז כּמעט אַזוי גוט ווי אַ גרענלענדער.[9]

געזעלשאַפֿטן, וואָס אייראָפּעער באַטראַכטן זיי פֿאַר „ניט־ציוויליזירט", האַלטן בײַ זיך, אַז זיי שטייען גאָר אַ סך העכער פֿון פֿרעמדע, אייראָפּעער אַרײַנגערעכנט. אַזוי למשל קוקן די פֿאַרמאָגנדע אויף פֿרעמדע ווי אויף באָר־בארן; ציווילִיזאַציע געפֿינט זיך נאָר אינעם קינדערזיך פֿון הימלשן אימפּעראַטאָר, און די רעשט וועלט פֿאַרדינט ניט, מען זאָל זי רופֿן ציווילִיזירט.[10] אַז געפֿילן פֿון העכערקייט האָבן אויך עקסיסטירט בײַ די אַלטע פֿעלקער, קען מען אַרויסזען פֿון די אינשטעלונגען בײַ די גריכן און רוימער, וואָס האָבן באַטראַכט אַלע פֿרעמדע פֿאַר בארבארן. בײַ די אַמעריקע יידן רעדט מען וועגן ניט־יידן ווי „ערלים" און „גענצן־דינערס". אַז די יידישע פּתבי־קודש קוקן אויף יידן ווי אויף אַן עם סגולה, ווייסן מיר דאָך.

ווי געזאָגט, איז עטנאָצענטריזם ניט בלויז אַן אויסדרוק פֿון קוקן פֿון אויבן אַראָפּ אויף פֿרעמדע, ניט בלויז אַ פּאַסיוו געפֿיל פֿון ביטול, נאָר אויך אַ פּאַקטיש אַדער פּאָטענציעל געפֿיל פֿון פֿײַנדלעכקייט. למשל די עסקימאָסן פֿון בערינג־דורכגוס פֿאַרוועלט גנבֿה אין גבֿול פֿון שבֿט, אָבער גנבֿענען בײַ פֿרעמדע איז ניט קיין עבֿירה. די מעלאַנעזיער האָבן פֿײַנט אַלע פֿרעמדע; דערהרגענען אַ פֿרעמדן איז אין זייערע אויגן ניט קיין מערדערײַ, נאָר פֿאַרקערט — אַ פּאַרדינסטפֿולער אַקט. אין צפֿון־אַנגלע, דרום־מערב־אַפֿריקע, טרעפֿן פֿרעמדע ניט אָן אויף קיין סימפּאַטיע. די בראַזיליִשע אינדיאַנער זײַנען אי־בערגעצײגט, אַז אַלע צרות קומען פֿון פֿרעמדע. די סקיטן האָבן באַהאַנדלט פֿרעמדע זייער גראָב, אָבער צו אָן אייגענעם זײַנען זיי געווען איידל.[11] ענלעכע פּאַלן אין לעבן פֿון פּרימיטיוו אַדער אַלטע ציווילִיזירטע פֿעלקער וואָלט מען געקענט ברענגען אָן אַ שיעור. די אַלע פּאַלן באַווײַזן, אַז דרויסנדיקע מענטשן ווערן שטענדיק באַהאַנדלט אַנדערש ווי אינעווייניקסטע, עלכל־פּנים מיט ווייניקער אינזעענדיש.

---

[6] Sumner, W. G. *War and Other Essays* (New Haven), 1911, p. 12.
[7] Sumner, W. G. *Folkways* (Boston, 1906), p. 14.
[8] Powell, J. W. in *Bureau of Am. Ethnol. Pub.* Vol. VIII, p. 36.
[9] Sumner, *Folkways*, p. 14.
[10] Pickering, W. A. *Pioneering in Formosa* (London, 1898), p. 136.
[11] Sumner. *War and Other Essays*, p. 11-12.

מיר דאַרפֿן נאָר אויף אַ מינוט זיך פֿאַרטראַכטן, וועלן מיר דערזען, אַז די זעלביקע עמאָציעס און שטעלונגען וואָס מיר האָבן נאָר וואָס ציטירט הערשן בײַ די מאַדערנע, די ציוויליזירטע פֿעלקער. אויב דער עטנאָצענטריזם בײַ די שבֿטים איז זיך סומך אויף רויע פּרינציפּן פֿון רציחה און גזלה, זײַנען די פּרינציפּן פֿון מאָדערנעם עטנאָצענטריזם אויך ניט ווייניקער רויִ, כאָטש זעלטן דריקן זיי זיך אויס אין די זעלביקע פֿאָרמען פֿון גוואַלד־מעשׂים. מיר קוקן קרום אויף דעם פֿרעמדן, וואָס שיידט זיך אונטער פֿון אונדז אין שפֿראַך, הלבשה אָדער אַנדערע אָפּנווארע האַלטונגען. ווי ווײַט ס׳גייט אונדזער דערווידער צום פֿרעמדן וועגדט זיך אין דעם, ווי ווײַט עס גייט זײַן „אַרויסרופֿערישע״ שטעלונג לגבי אונדזער שפּירעוודיקייט.

פֿון דער צווייטער זײַט, איז ניט בנימצא אַזאַ פֿאַלק אָדער עטנישע גרופּע, ווי קליין זיי זאָלן ניט זײַן, וואָס זאָל ניט טראָגן אין זיך קיין געפֿילן פֿון העכערקייט און זאָל דעריבער ניט האַלטן דעם אייגענעם לעבן־שטייגער פֿאַר בעסער ווי דעם אַנדערנס. די העכערקייט־געפֿילן בײַ אַ קיבוץ אין דער הינטיקער וועלט שאַפֿן „דאָס אייגנטלעכע געפֿיל פֿון פּאַטריאָטיזם אין זײַן גאַנצן פֿילאָסאָפֿישן פֿאַרנעם; דאָס הייסט: אין זײַן ראַציאָנאַלקייט, אין זײַנע אויסטערלישקייטן און אין זײַנע גוזמאות״.[12]

הינטצײַטיקע פֿעלקער, סײַ גרויסע סײַ קלײַנע, זײַנען אין אַ גלײַכער מאָס נוטה צו עטנאָצענטריזם. דאָס מאַניפֿעסטירט זיך סײַ אין זייערע טוונגען, סײַ אין זייער טראַכטן; סײַ אין זייער ריידן, סײַ אין זייער שרײַבן; עס דריקט זיך אויס אין די מיינונגען פֿונעם בירגער פֿון אַ גאַנץ יאָר, און פֿון פּאָליטיקער, אויף די שפּאָלטן פֿון דער פּרעסע, אויף די זײַטפֿעך פֿון בעלעטריסטישע ביכער, און אין אַ ביסל אַ מער געהויבענעם אופֿן — אין דער העכערער לײַטעראַטור, און אָפֿילו אין ביכער וואָס פֿרעטענדירן אויף וויסנשאַפֿטלעכקייט. און באמת איז דאָס אַזאַ שטאַרקער כוח אין דער הינטיקער וועלט, אַז אָפֿילו שרײַבערס, דענקערס און פֿאָרשערס זײַנען איר אונטערגעוואָרפֿן. גאַנץ וויניק מענטשן גיט זיך אײַן, אין זייערע באַציִונגען מיט אַנדערע, צו באַפֿרײַען זיך פֿון אָט אַ די אינגעוואָרצלטע נטיות און פֿאָראורטיילן. פֿון דער צווייטער זײַט שטייט בײַ זיי זייער אייגענער קיבוץ אויפֿן העכסטן שטאַפֿל, כאָטש זיי קענען פֿון מאָל צו מאָל געפֿינען פֿאָר אים אויך שטראָפֿרייד. טייל מאָל זײַנען די דאָזיקע בליקן זייערע „גוט באַגרינדעטע״ מסקנות, אַן אַנדערש מאָל דער רעזולטאַט פֿון „פֿאָרשונגען״, און בכן האָט עס דעם פֿולן ווערט פֿון „וויסנשאַפֿטלעכע אמתן״.

די ערשטע „וויסנשאַפֿטלעכע״ אַרבעטן פֿון דעם מין זײַנען, פֿאַרשטייט זיך, די וועלט פֿון פֿראַנצויז גראַף דע גאָבינאָ און פֿון ענגלענדער טשעמבערלײַן, וואָס האָט איבערגעקערט דאָס פּעלצל און געוואָרן אַ דיטש. די דאָזיקע צוויי „וויסנשאַפֿטלעכע״ האָבן זיך די ערשטע פֿאַרנומען מיט באַווײַזן די העכערקייט פֿון דער וויסער, אָדער געוויער געזאָגט — דער „אַרישער״ ראַסע, לגבי די

[12] *Ibid.*, p. 12.

אַנדערע מינים מענטשלעכע ראַסעס. דער לעצטער האָט זיך ספּעציעל גע־
פֿעסט צו באַווייזן די העכערקייט פֿון די טעוטאָנער, ניט געקוקט דערויף,
וואָס אמתע וויסנשאַפֿטלערס האָבן כסדר איבערגעחזרט, אַז דער מין אַרגומענט
איז אין גאַנצן ניט באַגרינדעט; ניט געקוקט דערויף, וואָס עס זײַנען כסדר גע־
וואָקסן די ספֿקות וועגן באַטייט פֿון ראַסע בכלל, — זײַנען פֿאַרט זייערע אַרגו־
מענטן געוואָרן אַנגענומען סיי בײַ געביլדעטע און סיי בײַ אומגעביל־דעטע.
אַ סך שרײַבערס, דענקערס און וויסנשאַפֿט־לײַט האָבן אַנגעהויבן צו ריידן וועגן
אומגלײַכקייט פֿון ראַסעס ווי וועגן אַ פֿאַקט. וועלכע ראַסע ס׳געפֿעלט בעסער
דעם שרײַבער, — די קאָווקאַזער, די אַרישע, די נאָרדישע, די טעוטאָנישע
אָדער אַנגלאָ־סאַקסישע, — די שטעלט ער אַוועק אויבן אָן. „די נעגערס,
שרײַבט פֿראַנסיס גאַלטאָן,[13] שטייען אַן ערך מיט צוויי שטאַפֿלען נידעריקער
פֿון אונדז״ (אַנגלאָ־סאַקסן). איין אַנטראָפּאָלאָג שטעלט פֿעסט, אַז דער בלאַנ־
דער טיפּ פֿאַרמאָגט די „צום מערסטן אַנזעוודיקע מעלות און האָט אין אַלע
עפֿאָכעס געדינט ווי דער פֿײַנסטער מאָדעל פֿאַר פֿלאַסטישער קונסט״.[14] אַן
אַמעריקאַנער שרײַבער, לאָטראָפּ סטאָדאַרד, וואָס פֿרעטענדירט אויף וויסנ־
שאַפֿטלעכקייט, שרײַבט אין אַ שטאַרק פֿאַרשפּרייט בוך אַזוי: „ס׳איז כּמעט
ניטאָ קיין ספֿק, אַז דער נאָרדיקער איז דער צום מערסטן ווערטפֿולער טיפּ,
וואָס שטייט באמת בראָש פֿון גאַנצן מענטשלעכן מין״.[15]

אָבער די גלעלע און שוואַרצע ראַסעס זײַנען בלי־ספֿק ניט מספּים מיט דעם
פּסק; זיי האָבן פֿאַר זיך זייערע אייגענע גלעלן פֿון העכערקייט. אַ געוויסער
כינעזער פֿאַרזיכערט: „ווי גרויס און בפֿבֿודיק איז די כינעזישע אימפּעריע, דאָס
מיטלע קיניגרײַך! זי איז די גרעסטע און רײַכסטע אויף דער וועלט. די
גרעסטע מענטשן אויף דער וועלט זײַנען אַרויסגעקומען פֿון דער מיטלער
אימפּעריע״.[16] און אַן אַנגעזעענער אַמעריקאַניש־נעגערישער שרײַבער זאָגט
אַזוי וועגן זײַן ראַסע: „ס׳איז אַ ספֿק צי אַ וועלכע עס איז ראַסע האָט אַרויסגע־
וויזן אין איר פֿרייקער אַנטוויקלונג אַ פּרעכטיקערן אימפּולס צו קונסט ווי
די נעגערישע... אין נאָרמאַלע באַדינגונגען איז זי אין דער זעלביקער צײַט
די שטאַרקסטע און איידלסטע פֿון די מענטשלעכע ראַסעס״.[17]

די הײַנטצײַטיקע אויסדרוקן פֿון גלײַכ פֿון העכערקייט בײַ דער ווײַסער
ראַסע זײַנען קודם־כל אַ רעזולטאַט פֿון דעם אימפּעריאַליזם, פֿון דער ווײַסער
ממשלה איבער די פֿעלקער פֿון אַזיע און אַפֿריקע, וואָס דאָס האָט געברענגט צו
דעם אינגעבאַקענעם גלויבן, אַז דער באַהערשער שטייט טאַקע גײַסטיק העכער,
אַז די ווײַסע ראַסע שטייט טאַקע איבער די קאָלירטע ראַסעס. די פֿאַרעם וואָס

---

[13] Galton, F. *Hereditary Genius* (New York, 1870), p. 327.

[14] ציטירט בײַ: Gaillard, אין *Bull. Soc. Anthrop.*, Oct. 16, 1913;
J. Barzun. *Race: A Study in Modern Superstition* (New York, 1937), p. 327.

[15] Stoddard, L. *The Rising Tide of Color* (New York, 1920), p. 162.

[16] Bishop, I. B. *Korea* (New York, 1898), p. 439.

[17] Du Bois, W. E. B. *The Negro* (New York, 1915), pp. 134, 142.

די העכערקייט־געפֿילן נעמען אָן אין דער איצטיקער צײַט בײַ די פֿאַרשיידענע פֿעלקער שטאַמט דער עיקר פֿון אַ פֿאַרשטאַרקטן נאַציאָנאַליזם. אַ באַרימטער פֿראַנצויזישער שרײַבער, פֿראַנסואָ קאָפּע, זאָגט: „נאָר אין פֿראַנקרײַך איז מיג־לעך, אַז אַ מענטש זאָל ווײַסן ווי צו זײַן שטאַרק, ניט זײַענדיק שוואַך, און ווי צו זײַן טיף, ניט זײַענדיק אומקלאָר". [18] אַנאַטאָל פֿראַנס הייבט אָרויס „אַ גע־ווײַסן גײַסט פֿון אָרדענונג, פֿון מאָס, פֿון קלאָרקייט, וואָס מען קען ניט טרעפֿן ערגעץ אַנדערש; כאָטש אָפֿט גרויסע שרײַבערס אין אָפּע שפּראַכן פֿאַרמאָגן קלאָרקייט, מאָס און אָרדענונג, אָבער דאָס איז אַן אַנדער מין אָרדענונג, אַן אַנדער מין מאָסיקייט און אַן אַנדער מין קלאָרקייט". [19] און מאָרסע פֿרעווט זאָגט: „דער פֿראַנצייזישער גײַסט איז קלאָר, האָט ליב סינטעטישקייט און האָט דרך־ארץ פֿאַר פּרטים", און פֿראַנסיסק סאַרסעי שטרײַכט אונטער, אַז „יעטווי־דער בוך וואָס איז לאָגיש געבויט און קלאָר איז שוין צולײַב דעם טעם אַליין פֿראַנצייזיש". [20]

איך האָב דאָ בכיוון צוגעקלײבן אָנגעזעענע אינטעלעקטואַלן פֿון אַ לאַנד ווי פֿראַנקרײַך, וואָס איז באַקאַנט מיט איר טאָלעראַנץ, כדי צו געבן אַ מוסטער פֿון הײַנטצײַטיקן נאַציאָנאַליסטישן עטנאָצענטריזם. אָן אַ שיעור ענלעכע אַרויסזאָגונגען וואָלט מען, פֿאַרשטייט זיך, געקענט געפֿינען אויך בײַ אַנדערע פֿעלקער. אָפּע זעען די אייגענע גרויסקייט, אָפּע פֿאַרמאָגן כלומרשט אַ זעל־טענע גאונות און האָבן אויסצופֿירן אַ מיסיע; אָפּילו די נידעריקסטע האָבן אַ „בפֿירושע שליחות פֿונעם גורל" און זיי פֿילן זיך העכער פֿון אַנדערע. אויב זיי שטייען איצט אַ ביסל אין שאָטן, איז אָבער זייער עבֿר געווען און זייער עתיד ווען זײַן שטראָליק.

קלאָר, אַז ס׳איז אין גאַנצן איבעריק צו ברענגען בײַשפּילן פֿון נאַצי־דײַטשלאַנד אָדער פֿון אַנדערע פֿאַשיסטישע לענדער. ס׳איז אָבער ווערט צו דערמאָנען נאָר מיט אַ פּאָר ווערטער היטלערס ראַסן־טעאָריע, ניט צולײַב איר אַריגינעלקייט — ווײַל זי איז עס ניט — נאָר כדי צו ווײַזן ווי די קאַנצעפּציע וואָס ער האָט איבערגענומען פֿון וויניקער קריגערישע און וויניקער שעדלעכע פֿאַרגייערס האָט אַנגעאַרבעט אַ חורבן אין די מוחות פֿון דעם פֿאָלק וואָס איז געפֿאַלן ווי אירס אַ קרבן און אין דער גאַנצער וועלט. לויט היטלערן קען מען די גאַנצע מענטשהייט אײַנטיילן אין דרײַ גרופּעס: קולטור־באַגרינדערס, קולטור־טרעגערס און קולטור־צעשטערערס. [21] „אלף וואָס מיר זעען הײַנט צו טאָג פֿון מענטשלעכער קולטור, די פֿרוכט פֿון קונסט, וויסנשאַפֿט און טעכניק — שרײַבט ער — איז כמעט אין גאַנצן דער שאַפֿונג־פּראָדוקט פֿון די אַריער... אָפּע גרויסע קולטורן פֿון די פֿריערדיקע צײַטן זײַנען אונטערגעגאַנגען נאָר דער־פֿאַר, וואָס די לכתחילהדיק שעפֿעריש ראַסע איז אויסגעשטאַרבן פֿון בלוט־פֿאַרסמונג". [22]

---

[18] Finot, J. *Race Prejudice* (London, 1906), p. 194.
[19] *Ibid.*
[20] *Ibid.*
[21] *Mein Kampf* (New York, Houghton Mifflin Co., 1939), p. 398.
[22] *Ibid.*, pp. 396-397.

אויך ניט אַלע מאַדערנע יידן האָבן אויפֿגעגעבן זייער גלויבן, אַז יידן זײַנען די אויסדערוויילטע פֿון גאָט. דעם באַגריף פֿון העכערקייט באַגאַנגט מען אי בײַ אַרטאַדאָקסן אי בײַ רעפֿאָרמירטע; אי בײַ רעליגיעזע אי בײַ ניט־רעליגיעזע. און אויסטערליש קומט אויס, וואָס דווקא בײַ די רעפֿאָרמירטע יידן רעדט מען צום העכסטן וועגן דער יידישער מיסיע. די גרעפֿלין פֿון העכערקייט צווישן יידן זײַנען אפֿשר צום מערסטן כאַראַקטעריסטיש אויסגעדריקט בײַ ד׳איזראַעלי: [23] „ניט קיין שטראָפֿגעזעצן און ניט קיין פֿיזישע פּײַניקונגען קענען ניט גורם זײַן, אַז אַ העכערע ראַסע זאָל ווערן אײַנגעשלונגען אַדער פֿאַרטילקט דורך אַ נידעריקערער. די געמישטע רודפֿנדיקע ראַסעס ווערן פֿאַרשוווּנדן, די ריינע, געזודפֿטע ראַסע פֿאַרבלײַבט".

אַז די באַגריפֿן פֿון העכערקייט באַזירן זיך כּמעט אין גאַנצן אויף אַ פֿיקציע, — דאָס קען מען זען פֿון די פֿאַרשונגען, באַזונדער אין די לעצטע יאָרן, פֿון אַנטראָפּאָלאָגן, היסטאָריקערס, סאָציאָל־פסיכאָלאָגן און אַנדערע סאָציאַלע ווישנשאַפֿטלערס; זיי ברענגען אַרויס, אַז ס׳איז ניטאָ קיין שום באַווײַז, אַז וועלכע ס׳איז נאָציע אַדער ראַסע זאָל פֿאַרמאָגן וואָס פֿאַר אַ ס׳איז אײַנגעבוירענע פֿיזישע אַדער גײַסטיקע העכערע יכולתן אַדער פֿעיִקייטן. [24] אייניקער פֿון די גרעסטע אַמעריקאַנער אַנטראָפּאָלאָגן סומירט די דאָקטרין וועגן העכערע און נידעריקערע פֿעלקער מיט אַזעלכע טרעפֿיקע ווערטער:

„טויזנטער יאָרן האָט די ציוויליזאַציע געבליט אויפֿן נאָענטן מיזרח, און נאָך דעם — אַרום דעם מיטלענדישן ים, אײדער זי האָט זיך מיט פֿונקט אַזאַ קרעפֿטיקייט אײַנגעפֿונדעוועט אין צפֿון־איראָפּע. ווען מען וואָלט געפֿרעגט יוליוס צעזאַרן אַדער אימעצן פֿון זײַנע מיטצײַטלערס, צי ער קען אַנשטרענגען זײַן פֿאַנטאַזיע אַזוי ווײַט, ער זאָל זיך פֿאַרשטעלן, אַז די בריטן אַדער די גער־מאַנער זײַנען לויט זייערע אײַנגעבוירענע אייגנשאַפֿטן גלײַך מיט די רוימער און גריכן, — וואָלט ער מסתּמא געענטפֿערט אַזוי: אויב די דאָזיקע צפֿון־מענטשן וואָלטן פֿאַרמאָגט די זעלביקע פֿעיִקייטן וואָס די מיטלענדישע מענטשן, — וואָלטן זיי שוין זיכער פֿון לאַנג דערגאַנגען צו אונדזער מדרגה, אַנשטאָט צו לעבן אין אַזאַ דעזאָרגאַניזאַציע, אַרעמקייט, אומווויסנקייט, גראָבקייט און ניט האָבנדיק אַרויסגעגעבן קיין איין גרויסן מענטש אַדער אַ גרויסע גײַסטיקע שאַפֿונג. אַ צוויי טויזנט יאָר פֿאַר קריסטוס וואָלט אַ געלערנטער מצרי פֿונקט מיט אַזאַ באַרעכטיקונג געקענט אַוועקמאַכן מיט דער האָבט די מיגלעכקייטן, אַז גריכן און איטאַליענער זאָלן זיך ווען עס איז אויסגלײַכן מיט זײַן פֿאָלק אין פּרט פֿון קענטענישן אַדער פֿעיִקייטן. וואָס האָבן דאָס די דאָזיקע באַר־

---

[23] Lord Beaconsfield, *Coningsby* (London, 1889), p. 244.

[24] וועי ס׳ווייל אויטאָריטעטע מאַטעריאַלן בנוגע דעם ענין, קען מען רעקאָמענדירן:
F. H. Hankins, *The Racial Basis of Civilization*, N. Y., 1927; J. Barzun, *Race: A Study in Modern Superstition*, N. Y., 1937; O. Kleinberg, *Race Differences*, N. Y., 1935; J. Huxley, et. al., *We Europeans*, London, 1939; R. Benedict, *Race, Science and Politics*, New York, 1940.

באַרן שוין אויפֿגעטאָן אַזעלכעס, מען זאָל קענען טראַכטן, אַז זיי וועלן נאָך וועמ עס איז אויפֿטאָן גרויסע זאַכן?".[25]

ווי מיר האָבן אָנגעוויזן נאָך בײַם אָנהייב פֿון דאָזיקן אַרטיקל, איז עטנאָצענטריזם אַ סאָציאַלער פּוח מיט אַ שטאַרקן קיום־ווערט. אויב ער דערגייט ניט צו קיין עקסטרעמען, ווערט ער אָפֿט מאָל אַ וויכטיקער פֿאַקטאָר אין די קולטור־דערגרייכונגען פֿון אַ קיבוץ: אָחוץ וואָס ער צעמענטירט דאָס קיבוץ־לעבן, האָלט ער צוזאַמען דעם קיבוץ און קרעפֿטיקט זײַן מאָראַל. ער קען אַרויסרופֿן איידעלע אימפּולסן און סטימולירן די אָנטוויקלונג פֿון ווערטפֿולע אידעאַלן און אָספּיראַציעס. די אָתה־בחרתנו־קאָנצעפּציע איז אָזאַ מין געפֿיל פֿון העכערקייט. נאָך מער: וואָס שייך אונטערגעדריקטע פֿעלקער און קיבוצים, ברענגט אַרויס דאָס העכערקייט־געפֿיל בײַ זיי דעם דרך־ארץ צו זיך אַליין, וואָס איז אַזוי נייטיק צו האָלטן זיך אוף די פֿיס פּנים אל פּנים מיט דיסקרימינאַציעס און אַן אַלגעמיינעם נידעריקן לעבנס־מצב. דער עטנאָצענטריזם איז דעמאָלט פֿאַרטיידיקערעריש, קאָמפּענסאַטאָריש לויט זײַן נאָטור. אויב עס גייט וועגן קיבוצים מיט אַ נידעריקערן מצב, קאָן מען באַמערקן, אַז מערסטנס וועלן בײַ זיי אונטערגעשטראָכן די דערגרייכונגען פֿון עבֿר; די אויפֿטוען פֿון זייערע פֿירערס וועלן דערהויבן און אַרומגערינגלט מיט אַן אַרעאָל. דער זינען דערפֿון איז, אַז דער אונטערגעדריקטער קיבוץ פֿלעגט זיך אַרויסצורופֿן דרך־ארץ מצד דעם הערשנדיקן קיבוץ, ער זוכט דערבײַ צו הייבן זײַן מצב.

אָבער פֿון דער צווייטער זײַט זעען מיר, אַז עטנאָצענטריזם קען וועלן איינע פֿון די גרעסטע סכנות פֿאַר דער געזעלשאַפֿט, אויב מען איז אים ספּעציעל מגזם און וועט ער שפּרייט זיך אויס איבער די נאַרמאַלע גרענעצן. אויב מען איז מגזם די דערגרייכונגען פֿון דעם אייגענעם קיבוץ און מען מאַכט צו קלײַנגעלט די דערגרייכונגען פֿון אַ פֿרעמדער גרופּע, פֿאַרקרימט עס די פֿערספּעקטיוון פֿון קיבוץ און ווירקט צום שאָדן פֿון זײַן אָנטוויקלונג. „דער עיקר אויפֿטו פֿון פֿאַרהייליקן די ראָסע — זאָגט איין שרײַבער — לײַגט אין דעם, וואָס דער קיבוץ ווערט מי יודע ווי גרויס בײַ זיך דורך אַן אָפּשוואָכונג פֿון זײַנע קריטישע פֿעיקייטן".[26] אַ פֿאַלק, וואָס ווערט געהאַלטן פֿעסט אין די לייצעס פֿון עטנאָצענטריזם, איז מסוגל צו פֿאַרלירן יעדער מין באַנעמונג פֿון דער ווירקלעכקייט, און עס קען אָנגעמען די אינשטעלונג פֿון אַ ראָסע פֿון אייבערמענטשן, וואָס האָלט, אַז זי אַליין איז באַרעכטיקט צו דיקטירן דער גאַנצער וועלט חוקים פֿון לעבן. הײַנט זעען מיר, צו וואָס דאָס דערפֿירט: בײַ אָזאַ מצב ווערט דער עטנאָצענטריזם אַ ביטערע פּלאָג ניט בלויז פֿאַר דעם פֿאַלק גופֿא, נאָר אויך פֿאַר דער גאַנצער מענטשהייט.

צי קען מען מאַכן אַ סוף צו עטנאָצענטריזם בכלל? — פֿון דעם וואָס איז פֿריער געזאָגט געוואָרן דאַרף מען דרינגען אַז ניט ס׳איז כּדאַי, ניט ס׳איז מיגלעך אין גאַנצן אונטערצודריקן דאָס דאָזיקע געפֿיל. וואָרעם מיר האָבן

[25] Kroeber, A. L. *Anthropology* (New York, 1923), pp. 81-82.

[26] Barzun, J. *Race*: *A Study in Modern Superstition* (N. Y., 1937), p. 252.

דערוויזן, אַז ער איז אַ סאַציאַלער פֿאַקטאָר, וואָס אָן אים קען ניט געמאַלט זײַן קיין שום קיבוץ־לעבן. נאָר ס׳איז אויך קלאָר, ווי שטאַרק ס׳איז כּדאַי און אויך מיגלעך צו האַלטן אים אין צוים, צו האַלטן אים אויף אַזאַ פֿלאַך, ווו זײַן נוציקייט גייט ניט איבער אין שעדלעכקייט. ס׳איז אָבער אַ ספֿק, צי ס׳איז מיגלעך, — ווי טייל וואָלטן געקענט מיינען, — אַז דערציונג און פֿאַרשטאַרקונג פֿון קאָנטאַקט צווישן קיבוצים זײַנען מסוגל דאָס אויפֿצוטאָן, כאָטש דאָס איז זייער און זייער געווינטשן. מיר האָבן געזען, אַז די געפֿילן פֿון העכערקייט, אַזוי ווי זיי קומען צום אויסדרוק אין דער הײַנטיקער וועלט, זײַנען אין אַ גרויסער מאָס אַ רעזולטאַט פֿון סאַציאַלער און עקאָנאָמישער אומזיכערקייט, פֿון דעם פֿאַרלאַנג פֿאַר סטאַביליקייט. ביז וואַנען עס וועלן ניט אַרײַנגעברענגט ווערן ראַדיקאַלע שינויים אין אָט אַ די לעבנס־באַדינגונגען, וועלן אַפֿילו די סאָמע ערנצטע באַמיונגען מוזן פֿאַרבלײַבן ניט מער ווי פּאַליאַטיוון.

עטישע וואַנטשפּיגלען

פֿון ד״ר יעקבֿ ראַדער מאַרקוס

דאָס וואָרט שפּיגל ווי אַ טיטל פֿאַר פּעדאַגאָגישע און עטישע ווערק איז געווען באַקאַנט אין דײַטשלאַנד לכל־הפּחות נאָך אין דעם 13טן י״ה. אַזוי ווי אַ שפּיגל רעפֿלעקטירט אַ בילד — אַזוי האָבן געדאַרפֿט די דאָזיקע ביכער אָפּ־שפּיגלען טיפֿן פֿון עטישע, לעגאַלע, סאָציאַלע און היגיענישע פֿירונגען. די דאָ־זיקע טיפֿן האָבן געדאַרפֿט דינען ווי מוסטערן און ווי וואַרענונגען. די מיטל־עלטערישע און פֿרי־מאָדערנע דײַטשע ליטעראָטור איז רײַך אין שפּיגלען וואָס רעפֿלעקטירן אַלע פֿאָרמען פֿון מענטשלעכן געדאַנק און שטרעבן.[1] די באַקאַנטסטע פֿון די דאָזיקע שפּיגלען זײַנען:

Fürstenspiegel, Ritterspiegel, Sachsenspiegel, Schwabenspiegel, Zucht-spiegel, Brandspiegel, Spiegel der Arzenei.

עטלעכע פֿון די דאָזיקע נעמען פֿאַר ביכער האָבן יידן איבערגענומען אין דער יידישער עטישער ליטעראָטור אַרײַן. דער יידישער בראַנטשפּיגל איז אַרויס אין 1602. אַן ערך 8 יאָר שפּעטער איז אַרויס דער צוכטשפּיגל. סוף 17טן י״ה, אין 1693, איז אַרויס אין דירנפֿורט דער יידישער צירשפּיגל. די דאָזיקע 3 ווערק האָבן געהאַט אַן עטישן אינהאַלט און זײַנען געווען געשריבן אין יידיש. מיט קלײנע אויסנעמען (ווי למשל „דער שפּיגל דער ארצענ״) באַשעפֿטיקן זיך וואַנטשפּיגלען בכלל מיט עטישע און רעליגיעזע פֿראַגעס.

די עיקרדיקע סיבה, פֿאַר וואָס אַט די ביכער זײַנען געווען אין יידיש, איז די כוונה צו רײַדן צו די יידישע פֿרויען וואָס האָבן ס׳רובֿ ניט פֿאַרשטאַנען קיין העברעיש. די מחברים האָבן אָבער אויך אין זינען געהאַט אַ היפּשן טייל מענער וואָס האָבן ניט באַקומען קיין געוגיקע יידישע דערציונג בכדי צו פֿאַרשטיין אַ העברעיש ספֿר. יידיש אָבער האָבן יידן אין מיזרח־ און צענ־טראַל־אייראָפּע יאָ פֿאַרשטאַנען. צוליב דעם האָט מען זיך באַמיט מיט דער הילף פֿון יידיש צו לערנען דאָס פֿאָלק עטישע, ריטואַלע און צערעמאָניאַלע אי־דעאַלן און געבאָטן.

וועגן עס האָבן זיך געביטן די עקאָנאָמישע לעבנס־באַדינגונגען און יידן זײַנען אָלץ מער אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דער ניט־יידישער וועלט, ווי אַ רעזולטאַט פֿונעם אויפֿקום פֿון דער איראָפּעישער קאַפּיטאַליסטישער קולטור — האָבן זיי געפֿונען וויניקער און וויניקער צײַט צו לערנען תורה. בכדי אַנט־קעגנצוקומען די וואָס האָבן וויניק צײַט צו לערנען און כדי צו באַפֿרידיקן די וואַקסנדיקע נויט אין יידישער דערציונג — האָט מען געמוזט קירצן עטישע

[1] Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, "Spiegel", X, sec. 4g, col. 2236 sq.

און ריטואַלע ווערק. איבער דעם זעלביקן טעם האָבן זיך געגומען באַווייזן עטישע שפּיגלען. פֿריער זענען דאָס געווען גרויסע ביכער, איצטער זענען זיי געווארן איינזעלבֿדיקע גרויסע לוחות. דאָס זענען געווען שפּיגלען אויף דורכצוליינען זייער גאַנצן אינהאַלט על רגל אַחת.

אלחנן פֿון פּראָסטיץ, איינער פֿון די מחברים פֿון אַזאַ מין שפּיגל וואָס מיר ווילן שפּעטער באַשרייבן ציטירט פֿון „שני לוחות הברית" (של״ה) די ווייטערדיקע ווערטער: „די מיצוות, וואָס די תורה דערמאָנט בײַ זיי זכור (געדענק), זענען מיצוות פֿאַר יעדן טאָג. צוליב דעם זאָל מען זיי אויפֿשרײַבן אויף איין בלאַט, בכדי זיי זאָלן זײַן פֿאַרן מענטשן לזכרון אויף שטענדיק, טאָג־אײַן טאָג־אויס".[2] דער דאָזיקער ציטאַט פֿון של״ה האָט מסתמא געדינט וויַ אַ הספּמה פֿאַר די איינזעלבֿדיקע וואָנטבלעטער וואָס האָבן אָנגעהויבן זיך באַווייזן בײַ ייִדן נאָך אין יאָר 1591 מיטן אַרויסגיין אין מאַנטוע פֿון דעם מראה לקשט הנשמה.

פֿאַרשטייט זיך, אַז וואָנטבלעטער, אַ טייל אַפֿילו אילוסטרירט, זענען ניט געווען קיין נײַס אין ייִדישן לעבן. שונצינו [סאָנטשינאָ] האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אַ העברעיִשן קאַלענדאַר פֿון איין זעלבֿ אין 1496, און מסתמא אַן ערך אין 1519 האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט אַ ביכל פֿון בית־שני אין דער גרייס פֿון אַ פֿאַליאָ־בלאַט. אין דעם זעלביקן יאָרהונדערט קומט אויף דאָס וואָס מען רופֿט אָן מזרח, אַ רײַך אילוסטרירט ביכל מיט קורצע אויפֿשריפֿטן, וואָס מען האָט אויפֿגעהאָנגען אויף דער מיזרח־וואַנט אין שול, אין בית־מדרש אָדער אין דער היים בכדי אָנצוווײַזן, וווּ עס איז די מיזרח־וואַנט, וווּ מען דאַרף שטיין בײַם דאָוונען. פֿעדאַגאָגישע, אויף איין זײַט געדרוקטע וואָנטבלעטער מיטן אָלף־בית, מיט קאָפּיטלעך תּהילים, מיט ברכות, טייל מאָל אילוסטרירט, באַגעגענען זיך שוין פֿריער אויך, אָבער דאָס עטישע אײַנזעלבֿדיקע בלאַט איז מסתמא צום ערשטן מאָל אַרויס אין 1591.[3]

דאָס עטישע אײַנזעלבֿדיקע בלאַט איז אפֿשר אַ רעזולטאַט פֿון דער השפּעה פֿון ענלעכע פּובליקאַציעס וואָס זענען געווען פֿאַרשפּרייט בײַ ניט־ייִדן. וואָנטבלעטער, אָפֿדרוקן פֿון האָלצשניטן, גראָווירונגען, מיט קורצע טעקסטן דערבײַ, זענען אַרויס אין די טויזנטער זינט דעם אָנהייב פֿון דרוקקונסט אין 15טן י״ה. פּויפּסישע בולעס, אינדולגענצן, קיניגלעכע דעקרעטן און פֿולמאַכטן, סאַטירישע פֿאָעמעס, רעליגיעזע אַפֿאָריזמעס און פֿאָלקסמיקעס, הומאָריסטישע און דידאַקטישע פֿערזן, אַנטיסעמיטישע פֿאַשקווילן זענען אַרויס אין דער פֿאָרעם פֿון אײַנזעלבֿדרוקטע בלעטער. די בשותפֿותדיקע כאַראַקטעריסטישע אייגנשאַפֿט פֿון אַ סך פֿון די דאָזיקע פּובליקאַציעס איז געווען דער האָלצשניט אָדער די גראָווירונג וואָס האָט אילוסטרירט דעם טעקסט. דער ייִדישער שפּיגל אָבער איז געווען זעלטן אילוסטרירט. אָפֿט האָבן ייִדישע „שפּיגלען" געהאַט נאָר באַפּוצטע ברעגן. ריין עטישע שפּיגלען מיט עטישע אויפֿפֿיר־כּלליִם קאָן מען אויך

---

[2] שני לוחות הברית, אוסגאָבע 1698, ז׳ 242א.

[3] קרית ספר XV, 3, 5 (1938); XVI (1939), זז׳ 134—137; Steinschneider, *Cat. Bodl.* col. 516, No. 3379 sq.

געפֿינען צווישן די קריסטלעכע דרוקן. רעליגיעזע מאַטיוון זיינען דאָרטן זייער אָפֿט פֿאָראַן, דהיינו: די געשיכטע פֿון מכירת יוסף איז פֿאַרגעשטעלט אין ביל־ד און אין ליד; ישו ווערט דאָרט געמאָלן און באַשריבן ווי „דער קינדער־פֿרײַנד"; ער רופֿט צו שלום אין דער צײַט פֿון מלחמה; פסוקים פֿון תּנך שטיצן זײַן רוף צו שלום. אָפֿט טעמעט זיינען אויך געווען דער טויטנטאַנץ און זיינע קבֿורה־וואַרענונגען אין פֿראָזע און אין פֿאָעזיע.

אינטערעסאַנט אין דעם דאָזיקן צוזאַמענהאַנג זיינען די פֿאָעמעס פֿון האַנס זאַקס (געשט׳ 1576), וואָס זיינען אָפֿט געווָארן פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער פֿאָרעם פֿון אייגנזײַטלדיקע בלעטער מיט פֿאָעזיע און מיט אילוסטראַציעס פֿון האַלצ־שניט, וואָס האָבן פֿאַרנומען דעם אייבערשטן טייל בלאַט. די דאָזיקע בלע־טער האָבן פֿויערים און שטאָלצײַט געקויפֿט פֿאַר אַ גרײַצער און דאָס אויפֿגע־קלעפּט אויף די וועגט אָדער אויף די טירן פֿון זייערע הײַזער. זאַקס באַ־האַנדלט אָפֿט טעמעס וואָס מען קען עטיש פֿאַרטײַטשן, למשל: דעם אונטער־גאַנג פֿון סדום און עמורה, דאָס פֿאַרפֿירן בת־שבֿען, די „קריסטלעכע" געדולד, דעם חטא וואָס אַנטלויפֿט פֿאַרן אמת, וכדומה. זייער אָפֿט ענדיקט ער זיינע עטישע פֿאָעמעס מיט אַ מאָראַליזירנדיקן סוף.[4]

אַ וואַנטבלאַט ענלעך צו די שפּיגלען, וועגן וועלכע מיר רײַדן דאָ, איז Ermanung für die Jugend וואָס איז אַרויס אין באַזל, 1570. עס האָט צוועלף קלײַנע האָלצשניטן און פֿערזן וואָס באַשרײַבן פֿאַרשיידענע טיפּן יונגע מענטשן וואָס זיינען דערגאַנגען צו בעטלערבריט מחמת 12 פֿאַרשיידענע חטאים. צווישן די חטאים זיינען פֿאָראַן: פּריצות, עם־הארצות, פֿוילקייט, אַזאַרט־שפּילערײַ, דאָס פֿעלן פֿון אייגן־וועדע, פֿרעסערײַ, קריגערײַ און שיכרות. טייל פֿון די דאָזיקע שלעכטע מידות וועלן אויך שטאַרק קריטיקירט אין די יידישע שפּיגלען. און עס איז אינטערעסאַנט צו קאָנסטאַטירן, אַז דאָס מאַנטבלאַט וואַנטבלאַט פֿון 1591, וואָס מיר האָבן אין זינען אַרומצורײַדן, רעכנט אויך אויס 12 שלעכטע מידות.[5]

נאָר אין 16טן י״ה האָבן אין די מערסטע אייראָפּעישע לענדער פֿרויען אויסגעהאָפֿטן מאַטאָס, פסוקים פֿון תּנך, קאָפּיטלעך תּהילים און די עשׂרת הדיברות ווי מוסטערן און מאָדעלן פֿאַר אַנדערע וואָס לערנען זיך האָפֿטן. אַ פּנים אַז ענגלישע פֿרויען פֿון 17טן י״ה האָבן אָפֿילו געמאַכט אַזעלכע מוסטערן מיט העברעישע פסוקים. דיטשע האָפֿטמוסטערן פֿון 18טן י״ה זיינען געווען די מאָדעלן אויף פֿאַר די ספֿר־תּורה־גאַרטלעך. הײַנט נאָך זיינען געדרוקטע לאָזונגען און מאַראַליש פסוקים, אינגערעמלט — באמתדיקע וואַנטשפּיגלען! — פֿאָפּולער אין אַ סך אַמעריקאַנער און אייראָפּעישע הײַזער.[6]

---

[4] *Hans Sachs im Gewande seiner Zeit,* etc., Gotha 1821.

[5] האַנס זאַקס האָט אויך אָנגעשריבן אַ פּאָעמע וועגן די 12 שלעכטע אייגנשאַפֿטן וואָס כאַראַקטעריזירן רכילות.

[6] *Neue Zeitungen... von 1470 bis 1820.* Katalog 70. J. Halle, Antiquariat. München, 1, 1929, No. 469, 687, 1160. 1189.

דער יידישער עטישער וואנטשפיגל האט פארנומען דאס ארט פון אן אייג־פאכן שפיגל. אין אן אייגפאכן שפיגל, זאגט מען אונדז, זעט מען ניט די וואר, מען זעט נאר די דרויסנדיקע באפוצונג. אין עטישן וואנטשפיגל קאן מען זיך באמת אויספוצן מיט די טויערסטע שטיינער, מיט די אבנים־טובות פון יידישע ווערטן. אבער צי איז ניט דער גאנצער ענין שפיגל א ווייבערשע זאך? און צי פארוועדט דען ניט דאס דער פסוק: לא יהיה גבר שמלת אשה (דברים כ״ב, 5)? און צי מעג א מאנספארשוין בכלל ניצן א שפיגל? ניין! מען איז ניט עובר איף קיין שום לאו ווען מען ניצט אזא שפיגל. וועג אייגער היט אפ די מיצוות וואס שטייען אין די דאזיקע וואנטשפיגלען איז ער מקיים וואס עס שטייט גע־שריבן: קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים (בבא מציעא, ק״ז, ע״ב). די כוונה פון אן עטישן שפיגל איז צו האלטן כסדר פאר אינך זינען אפשפיגלונגען. א ביסל אן ענלעכן געדאנק געפינען מיר אין אנהייב הקדמה צו מסילת ישרים וואס איז ארויס אין 1740. משה־חיים לוצאטו שטעלט דארטן דעם טראפ אויף דעם אז דער ווערט פון עטישן ווערק ליגט אין דעם שטענדיקן איבערחזרן: התועלת יוצא מן החזרה עליו וההתמדה (דער נוצן קומט פון איבערחזרן און שטענדיקן באטאנען).

וויטער זאגט מען אונדז, אז ווי חשוב מען זאל ניט זיין, איז מען ניט פטור פון ארויפקוקן אין אזא מין שפיגל. עס איז רעכט פאר יעדן מענטש צו קוקן טאג־טעגלעך אין שפיגל ארײן צו זען אפגעשפיגלט דארט די נישטיקע ערדישע מלבושים וואס באקליידן די נשמה און זיך צו באפוצן מיט עטישע מעלות, בכדי מען זאל שטענדיק זיין גרייט זיך צו שטעלן פאר בית־דין של מעלה. אט מיט אזעלכע רייד קומט מען ארויס אין די הקדמות צו די עטישע וואנטשפיגלען.

אן אייגזיטלדיקער וואנטשפיגל וואס דער מחבר פון דעם ארטיקל האט צום באדויערן ניט געזען איז די מאראליסטישע פאעמע פון יוזפא האן, דעם שמש פון וואדמס. זיין אקראסטיכישע, אין סדר פון אף־בית אויסגעשטעלטע פאע־מע מיטן נאמען מוסר איז געווארן פארפנטלעכט 1690 אין אמסטערדאם. עס איז מיגלעך, אז עס איז נאך געווען אן אנדער אויסגאבע מיט א פאר יאר פריער.[8] די פאעמע מוסר אדער שיר מוסר פון יוזפא שמש איז געווען אין העברעיש, אבער דער מראה להתקשט בו, פארפנטלעכט אין דירנפורט אין 1693 פון שבתי ב״ס (באס), איז ארויס אין העברעיש און אין יידיש. דער מחבר איז געווען דער שמש אלחנן בן ישכר כ״ץ פון פראסטיץ אין מערן. כאטש דער מחבר פון דעם ארטיקל האט ניט געזען די יידישע אויסגאבע פון צירשפיגל,

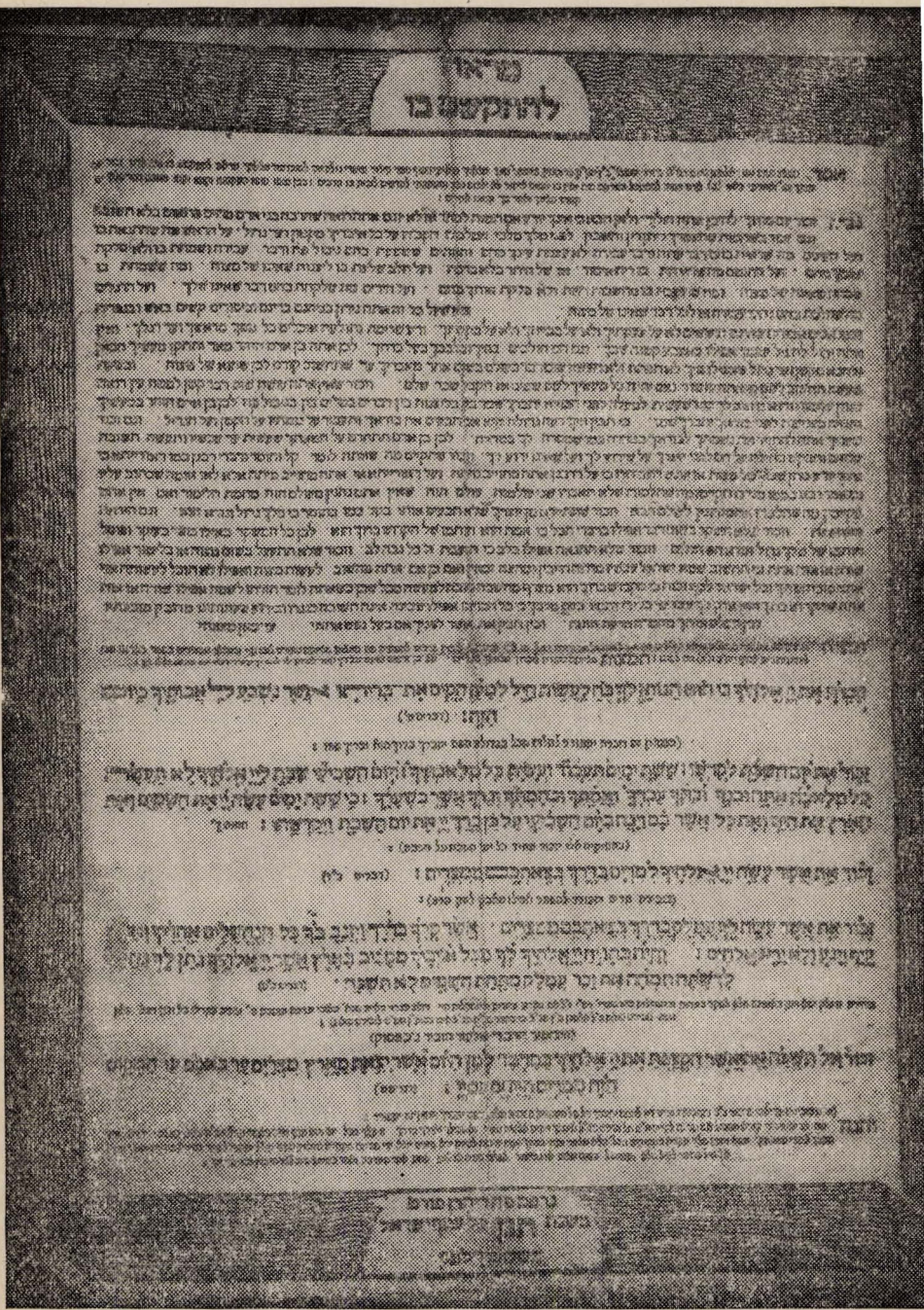

וועגן אנטי־יידישע בלאט־קאריקאטורן מיט מאראליסטישע אויפשריפטן פון דער דאזי־קער צייט, זע:

Eduard Fuchs, *Die Juden in der Karikatur*, München 1921;
M. B. Huisch, *Samplers & Tapestry Embroideries*, 2nd edition, London 1913;
James A. H. Murray, ed. *New English Dictionary*, Oxford, "Sampler".

[7] שולחן ערוך, יורה דעה, קנ״ב, קפב״ו.

[8] Steinschneider, *Cat. Bodl.*, cols. 1394-95, No. 5819.

וואַנטשפּיגל, געדרוקט אין דירנפורט אין 1693

איז ער זיך אבער משער, אז דער אינהאלט איז אידענטיש מיטן העברעיִשן מראה.[9]

דער מראה, וואס אן עקזעמפלאר פון אים געפינט זיך אין דער ביבליאָטעק פון „היברו יוניאן קאלעדזש" אין סינסינעטי, איז א פאליאָ־בלאט, גרויס 27.1 × 36 צענטימעטער. ער באשטייט דער עיקר פון 2 טיילן. די אייבערשטע העלפט פון דער זײט איז א ציטאט פונעם סוף פון „קיצור עמודי גולה" (קראקע, 1579) פון יקותיאל בן משה פון פוזן. יקותיאלס ספר איז א קיצור פון ספר „עמודי גולה" אדער סמ״ק פון יצחק פון קורבייל (קארבעי), וואס האט אײנגעטיילט זײן מאטעריאל אין זיבן טיילן פאר די זיבן טעג פון דער וואך (דאס אײנטיילן דעם שטאף פון עטישע און ריטואלע ווערק אין זיבן טיילן איז פאר פולער אין מיטל־עלטער און איז שוין פאראן אין „ספר יראים" פון אליעזר פון מעץ אין 12טן י״ה). יקותיאלס ווערק איז א קיצור פון יצחק מקורבייל ספר און דער מראה איז א קיצור פון קיצור: דער לעצטער פאראגראף פון „קיצור עמודי גולה" ווערט דא געגעבן ווי אן עיקרדיק געבאט פאר אויפפירן זיך.

דער ציטאט פון „קיצור עמודי גולה" וואַרנט יעדער איינעם שטענדיק צו געדענקען דעם טאג פון טויט וואס קאן קומען אין א לײאדע שעה. זײ גרייט פארן טויט דורך תשובה און געדענק, אז דו מוזסט זיך שטעלן פארן בית־דין של מעלה. יעדער איינער וועט מוזן אפגעבן א דין־וחשבון דעם רבונו־של־עולם פאר די זינד וואס ער איז באגאנגען מיט זײנע אברים: מיטן קאפ — ווײל ער איז געווען צו שטאלץ; מיט די אויגן — ווײל ער האט מיט גלוסטעניש געקוקט אויף בייז; מיט די אויערן — ווײל ער האט זיך צוגעהערט צו געמיינע רייד; מיט די הענט — ווײל זיי האבן געגנבעט; מיט די פיס — ווײל זיי האבן געטאן לויפן צו זינד.

אט דאס פארבינדן מיצוות און עבֿירות מיט די אברים און מיט די חושים פון קערפער איז געווען אן אפטער פלאן פאר מיטל־עלטערישע רעליגיעזע ווערק. דאס זעען מיר למשל אין: „תקון מדות הנפש" פון שלמה אבן גבֿירול, אין „עמודי גולה" פון יצחק מקורבייל און ספעציעל אין „ספר חרדים" פון אליעזר אזכרי.

א מענטש מוז דאך מקיים זײן דאס וואס ער לערנט און קודם־כל אלץ וואס די רבנים זײנען מתקן, ווײל דאס וואס די רבנים זײנען מתקן איז אזוי וויכטיק ווי די מיצוות פון דער תורה. זײ א ירא־שמים, זאג ניט קיין לײגן, זײ ניט שטאלץ אפילו אין הארצן, זײ קיין מאל ניט פויל מקיים צו זײן א מיצווה אדער צו לערנען אפילו נאר איין שורה אדער איין אות, און מבזה אויס כּעס, ווײל מענטשן וואס זײנען אין כּעס רעכענען זיך אפילו ניט מיט דער שכינה. איבער די דאזיקע זינד וועט דער זינדיקער דורכגיין אלע לײדן און פײַערן פון גהינום, אויסשטיין די אכזריותן פון די מלאכי־חבלה און זײן גוף וועט געפֿרעסן וועדן פון ווערעם. דאס איינציקע וואס קאן ראטעווען א מענטשן איז תשובה און

[9] Steinschneider, *Cat. Bodl.*, col. 923, No. 4931.

חרטה און געווארנטקייט ביים ניצן זיך מיט די חושים. אויב די מעשים פון אַ מענטשן זיינען לשם שמים, יעמאלט מעג ער זיין זיכער אין אַ שכר שלם אויף יענער וועלט. דאס איז דער אינהאלט פון דעם אייבערשטן טייל בלאט.

דער אונטערשטער טייל בלאט איז געבומען, ווי אלחנן שמש דערציילט, פון ספר „שני לוחות הברית". [10] אזוי ווי דער ציטאט פון „קיצור עמודי גולה" שטרייכט אונטער דאס געדענקען און רעדט בלשון זכירה: זכור און זכור, דערי־ בער ברענגט נאך דעם אלחנן שמש עטלעכע וויכטיקע מיצוות וואס הייבן זיך אן מיט זכור. עס זיינען דא פינף מיצוות וואס הייבן זיך אן מיט זכור. די ערשטע איז: וזכרת את ד' אלהיך (דברים ח', 18) און צוליב דעם דערזע אין יעדער זא' די גרויסקייט פון גאט. די צווייטע איז: זכור את יום השבת לקדשו (שמות כ', 8—11), מען מוז כסדר קלערן וועגן שבת. די דריטע מיצווה איז: זכור את אשר עשה ד' אלהיך למרים (דברים כ"ד, 9), מען מוז זיך היטן אפילו פון חשש לשון־הרע. די פערטע מיצווה איז: זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים כ"ה, 17), דאס דערמאנען זיך אין עמלק דארף פירן דערצו, מען זאל זיין ערלעך אין געשעפט, ניט אפנארן קיינעם. אלחנן שמש גייט דא נאך רשין צו דברים כ"ה, 17, הגם דער של"ה (בלי שום ספק — שלא בכיוון) גיט ניט אן די כוונה פון דער דאזיקער מיצווה. די פינפטע און די לעצטע מיצווה, אויך על־פי של"ה, אבער ציטירט אין נאמען פון אליעזר החסיד: זכור אל תשכח את אשר הקצפת את ד' אלהיך (דברים ט', 7), ד"ה מען זאל אפילו ווען מען זינדיקט און מען איז מורד קענן גאט זיך דערמאנען אין אַ דעם גוטן וואס דער רבונו־של־עולם האט מיט דיר געטאן. עד כאן של"ה.

אין דעם סוף־פארגאנגט אלחנן שמש, אז ווען אַ מענטש קומט אהיים פון דאוונען אין בית־מדרש, זאל ער דורכלייענען דאס וואנטבלאט, אייר דער ער גייט אוועק צו מיסחר. אז ער וועט דאס טאן, וועט ער מקיים זיין אי די מיצוות עשה וואס זיינען דא אויסגערעכנט אי די מיצווה פון לערנען תורה.

דער מראה להתקשט בו שיידט זיך אונטער אין אינהאלט, אבער ניט אין גייסט פון דעם מראה לקשט הנשמה, וואס מיר ווילן באלד ארומריידן. דער דאזיקער צווייטער שפיגל, אַ פאליאַ־בלאט 36.9 × 49.4 צענטימעטער, וואס געי הער צו דער ביבליאטעק פונעם „היברו יוניאן קאלעדזש" אין סינסינעטי, איז געווארן פארענטלעכט אין מאנטוע פון יעקב חבר־טוב, אן ערך צווישן 1718—1723. עס איז בלי שום ספק אן איבערדרוק פון אַ פרינערדיקער מאנטוער אויסגאבע פון יאר 1591. [11] קיין מחבר איז ניט אנגעגעבן, אבער צום סוף ביים אנווייזן, אז עס איז וויכטיקער צו זאגן אמן ווי צו מאכן אַ ברכה, איז דער מחבר מוסיף: „וכבר כתבתי הטעם בחבור פתח עינים". דער שרייבער פון דעם ארטיקל האט ניט געקאנט אויף זיכער אויסגעפינען, צו וואסער ווערק מיטן נאמען „פתח עינים" דאס איז שייך. משמעות דא רעדט זיך ווען „פתח עינים" פון משה יקיר אשכנזי, צו ערשט פארענטלעכט אין קראקע, אַ געווייסע

[10] שני לוחות הברית, ז' 242א.

[11] קרית ספר XV (1938), ז' 369, נומ' 5.

צייט נאָך 1587. משה יקיר אַשפּנזי קומט צוליב דעם אין באַטראַכט ווי דער מחבר פון אונדזער מראה לקשט הנשמה.

ד״ר ישעיה זאַנע טיילט מיר מינדלעך מיט, אַז סוף 16טן י״ה זײַנען פּוילישיידישע תּלמידי־חכמים געווען זייער טעטיק אין צפון־איטאַליע. טייל זײַנען אַהין געקומען בכדי צו דרוקן זייערע ספֿרים. אַהער געהערן אויך די רבנים וואָס האָבן געדרוקט אין וועניציע דעם סידור על־פּי נוסח פּוילן אין יאָר 1591[12] און מינהגים אויף ייִדיש אין זעלביקן יאָר־צענדלינג. ד״ר זאַנע האַלט, אַז אין מאַנטוער שפּיגל פון 1591 דריקט זיך אויס דער דײַטש־פּוילישער גײַסט און אַז געשריבן האָבן אים אַ פּנים פּוילישע אָדער דײַטשע ייִדן. ד״ר זאַנע מיינט אויך, אַז אַן ענלעכע גרופּע דײַטשע אָדער פּוילישע ייִדן מיט נטיה צו קבלה האָבן געשאַפֿן דעם קבלה־קרײַז, פון וואָס רמח״ל (ר׳ משה חיים לוצאַטו) איז אַרויסגעקומען און אַז די דאָזיקע גרופּע זאָל עס האָבן צום צווייטן מאָל אָפּגעדרוקט דעם מאַנטוער מראה אין די יאָרן 1718—1723.

אין מאַנטוער מראה לקשט הנשמה זײַנען דאָ צוועלף מידות טובֿות און צוועלף מידות רעות, וואָס דער לייענער דאַרף זיי דערזען אין שפּיגל. ווי אַ הקדמה צו די צוועלף מידות טובֿות קומט די ערשטע דיברה פון די עשׂרת הדיברות: אנכי ד׳ אלהיך (שמות כ׳, 2), וואָס פון איר ווערן דאָס די מידות טובֿות אַרויסגעדרונגען. די צוועלף מידות רעות ווערן אַרויסגעדרונגען פון דער לעצטער דיברה פון די עשׂרת הדיברות: „לא תחמוד״ (שמות כ׳ 17). די מידות טובֿות ווערן אויסגערעכנט אויף דער רעכטער זײַט פון בלאַט, די מידות רעות אויף דער לינקער זײַט. אונטער די מידות רעות אויף דער לינקער זײַט ווערן אויסגערעכנט 6 מיצוות, וואָס דאָס שטימט מיט דער צאָל פון די ששה סדרי משנה. די צוויי דיברות פון די עשׂרת הדיברות, די פֿיר און צוואַנציק מידות און די זעקס מיצוות באַטרעפֿן אין איינעם צוויי און דרײַסיק, אַזוי פֿיל ווי לב בגמטריא.

די צוועלף מידות טובֿות ווערן אַרויסגעדרונגען פון דער דיברה „אנכי ד׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים״. מען וואָלט דאָך געקאָנט פֿרעגן: פֿאַר וואָס שטייט ניט אנכי ד׳ אלהיך אשר ברא שמים וארץ? נאָר דערויף קען מען ענטפֿערן, אַז אויב עס וואָלט זיך אַזוי אָנגעהויבן, וואָלטן אַלע פֿעלקער געמוזט אָפּהיטן אַלע מיצוות, אָבער אַזוי ווי הקדוש ברוך הוא דערמאָנט יציאת מצרים ווי דעם יסוד פֿאַר זײַנע געבאָטן, האָט ער געוואָלט זאָגן, אַז ייִדן, וואָס צוליב זיי האָט גאָט געטאָן די נסים פון יציאת מצרים, זײַנען טאָקע מחויב מיט ליבשאַפֿט און דאָנקבאַרקייט אָפּצוהיטן אַלע זײַנע געבאָטן.

יעדע מידה טובֿה איז סימבאָליזירט דורך איינעם פון די שבֿטים. ראובֿן איז דער סימבאָל פון עניוות; שמעון — פון שׂום; לוי — פון אמת; יהודה — פון בושה; ישׂשכר — פון לערנען; זבולון — פון שׂימחה; דן — פון בטחון; נפֿתּלי — פון רצון; גד — פון זריזות; אשר — פון נדיבֿות; יוסף — פון רחמנות; בנימין — פון ליבשאַפֿט.[13] פֿאַראַן ווינציק אָריגינעלקייט אין צושרײַבן די מידות טובֿות צו די פֿאָטערס פון די שבֿטים. צום טייל איז דאָס אַלט און מען געפֿינט עס

[12] Steinschneider, *Cat. Bodl.*, col. 2100.

[13] פֿגי״ל די ברײַתא פון רבי פינחס בן יאיר אין עבודה זרה כ׳, ע״ב, וואָס האָט משפּיע געווען אויף אונדזער רשימה פון מידות טובֿות.

אין דער אַגדישער ליטעראַטור. ענייוות, ווערט געזאָגט, איז ניט נאָר די ערשטע, נאָר אויך איינע פֿון די גרעסטע פֿון אַלע מידות טובֿות; זי דריקט זיך אויס אין תשובֿה און ענייוות פֿאַר גאָט און מענטשן. ענייוות ברענגט שלום, אַ מידה וואָס מען דאַרף אָפּהיטן הן אין באַציונג מיט יידן און הן אין באַציונג מיט גויים. אויב עס איז ניטאָ קיין שלום איז ניטאָ גאָרניט: אם אין שלום — אין כלום.[14]

אמת ברענגט אויך שלום, און אַזוי ווי די וועלט שטייט אויף שלום ווי אויף אַ זײַל, מוז יעדער מענטש זאָגן דעם אמת און זײַן ערלעך אין געשעפֿט. פֿון ענייוות און פֿון בושה קומט אַרויס אמת. אַ מענטש טאָר ניט זינדיקן אַפֿילו אין געהיים, וואָרעם ער מוז האָבן בושה פֿאַר גאָט. אַזוי ווי שאול המלך איז געווען אַ נחבא אל הכלים, האָט זיך באַהאַלטן און איז אַנטלאָפֿן פֿון פֿאַר כּבֿוד, אַזוי מוז יעדער מענטש אַנטלויפֿן פֿון פֿאַר כּבֿוד און — ועל כולם — ער טאָר קיינעם ניט פֿאַרשעמען בפֿרהסיא, אויב ער וויל ניט פֿאַרלירן זײַן חלק עולם־הבא.

לערנען תורה איז דער מקור פֿון דער מידה טובֿה פֿון בושה. יעדער מענטש מוז זיך האָבן אַ באַשטימטע צייט אויף צו לערנען בכל טאָג און בכל נאַכט, און לערנען דאַרף מען דאָס גאַנצע לעבן. לערנען תורה ברענגט שימחה. יעדער מענטש איז מחויב זיך משמח צו זײַן שבת און יום־טובֿ און בכל יעדער שימחה של מיצווה. ער זאָל זיך אָבער ניט צו פֿיל לאָזן ווילגיין בכל אַנדערע סעודות. טרינקען ווײַן און זינגען געמיינע לידער טאָר מען ניט. גאָט האָט באַשאַפֿן ווײַן נאָר פֿאַר אַ דבֿר־מיצווה, אָבער ניט כּדי מען זאָל זיך דערמיט אַנשיפֿורן און טאָן שלעכטס. דער בעסטער אופֿן פֿון פֿרייען זיך איז צו שטיצן די וואָס לערנען תורה.

און דאַרט וווּ עס איז דאָ שימחה איז דאָ בטחון אין גאָט, ווײַל עס ווערט געזאָגט: הבוטח בד׳ חסד יסובבנו (תהילים ל״ב, 10). חסד באַטראַפֿט 72, און 72 איז אויך בגמטריא גאָטס נאָמען.[15] אַ מענטש מוז האָבן גלויבן אין גאָט, ער מוז זיך פֿאַרלאָזן אויף גאָטס הילף און זיך ניט גריבלען אין דעם וואָס דאַרף ערשט קומען. בטחון ברענגט צום גוטן ווילן. יעדער מענטש מוז מקבל זײַן מיט גוטן ווילן אַלע געבאָט פֿון דעם אייבערשטן, צוליב דעם ווערט ער געפֿינען חן אין די אויגן פֿון מענטשן. דער רצון טובֿ פֿירט צו חסד אין די אויגן פֿון גאָט.

די ווייטערדיקע מידה איז די מידה פֿון זריזות, פֿון גרייטקייט וואָס אַ מענטש מוז באַווײַזן אין זײַן מלחמת ד׳. זריזות פֿירט צו נדיבֿות (גרויסמוטיקייט), וואָס זי דאַרף זיך אַנטפּלעקן בכּל מקום זײַן איטלעכע מיצווה, בכּל שטיצן דאָס לערנען תורה, בכּל גענג צדקה און בכּל העלפֿן יעדן נויטבאַדערפֿטיקן.

נדיבֿות פֿירט צו דער מידה פֿון רחמנות. יעדער מענטש מוז רחמנות האָבן אויף יתומים, אויף אַלמנות און אויף איטלעכן וואָס לײַדט.

עס איז אַ חובֿ פֿאַר יעדער איינעם צו טרייסטן די וואָס לײַדן, מתפּלל צו זײַן פֿאַר זיי און צו העלפֿן זיי מיט אַלע כּוחות.

---

[14] ספֿרא, בחוקותי, פֿרק א׳, סוף.

[15] *Jewish Encyclopaedia,* "Names of God".

די לעצטע מידה איז די מידה פֿון לִיבשאַפֿט, וואָס זי איז דער קוואַל פֿון רחמנות. דער עיקר פֿון לִיבשאַפֿט איז — אַז אַ מענטש זאָל אײַנקריצן לִיב־שאַפֿט צו גאָט בײַ זיך אין האַרצן און ער זאָל גרייט זײַן מקריבֿ צו זײַן צוליב לִיבשאַפֿט צו גאָט זײַן פֿאַרמעגן און זײַן לעבן.

די לִיבשאַפֿט צו גאָט דריקט זיך אויס אין העלפֿן די וואָס האָבן ליב גאָט, און דאָס זײַנען: די לומדי תורה, די צדיקים און אויך די וואָס לִיבן. דער פֿאַל־שער מין לִיבשאַפֿט, די לִיבשאַפֿט וואָס גאָט האָט פֿײַנט איז — צו פֿיל פֿאַר־צערטלען קינדער, צו פֿיל ליב האָבן קרובֿים און די לִיבשאַפֿט צו אַן אשה שלא לשם שמים. עס איז אויך אַ שלעכטע לִיבשאַפֿט די לִיבשאַפֿט צו אַ שלעכטן חבֿר אַדער צו פֿיל ליב האָבן געלט. יעדער מענטש מוז מקיים זײַן די מיצווה „ואהבת לרעך כמוך" און „ואהבתם את הגר" (ויקרא י״ט, 18; דבֿרים י׳, 19).

אָט דאָס זײַנען די צוועלף מידות טובֿות וואָס פֿירן צום גן־עדן, אָבער קעגן זיי זײַנען פֿאַראַן צוועלף מידות רעות וואָס פֿירן צום גיהנום.

די ערשטע מידה רעה איז גאווה, וואָס זי איז אַלע מאָל שלעכט. די צווייטע מידה רעה איז מחלוקת, וואָס זי איז געפֿערלעך ווײַל עס קאָן ברענגען גרויסן שאָדן. די דריטע מידה רעה איז שקר, וואָס דאָס איז דער קוואַל פֿון אַ סך האַרבע זײַנד, ווי לשון־הרע, רכילות, רציחה וכדומה. צו פֿיל מענטשן שווערן פֿאַלש בײַ גאָטס נאָמען און זיי ווייסן ניט וואָס זיי טוען און וואָס זיי זאָגן. אַ מענטש וואָס דערווײַטערט זיך פֿון שקר וועט ניט זינדיקן. דער מחבר מאַכט אָבער נאָטווערהייט אַ קאָנצעסיע; ער זאָגט „מען מעג אַ ביסל בייטן צוליב שלום וועגן (מותר לשנות מעט מפני השלום)".

די ווײַטערדיקע דרײַ מידות רעות זײַנען: עזות, בטלה (אַרומגיין לײַידיק) און טרויער (עצבֿון). ער ציטירט: „המעיז פנים לגהנום" (אָבֿות, פרק ה׳, 3). אַ מענטש וואָס בטלט צײַט שטעלט אין ספֿנה די נשמה זײַנע, ווײַל בטלה איז גורם שלעכטע געדאַנקען און לִיבטזיניקייט. אַן עצה קעגן דעם איז, מען זאָל אַפֿילו קיין איין רגע ניט אַרומגיין לײַידיק.

עס זײַנען דאָ מענטשן וואָס האַלטן אין איין זאָרגן בײַ טאָג און בײַ נאַכט. אָזאַ מענטש האָט ניט קיין אמתע אמונה אין רבונו־של־עולם. אויב אַ מענטש ווײַל שוין יאָ זאָרגן און זיפֿצן, זאָל ער זיך זאָרגן וועגן זײַנע זינד, וועגן גלות און וועגן חורבן בית המקדש, וואָס גאָט זאָל אים אויפֿריכטן במהרה בימינו.

פֿחד, כעס און פֿוילקייט זײַנען די ווײַטערדיקע מידות רעות, וואָס אונדזער מחבר פֿאַרמישפט זיי. אַ בעל־פֿחדן וואָס ציטערט פֿאַר אַ בלאָט אַדער פֿאַר אַ שאָטן אויף דער וואַנט קאָן ניט דינען גאָט ווי געהעריק איז. אויב אַ מענטש מוז שוין יאָ פֿחד האָבן, זאָל ער זיך שרעקן פֿאַר זינד וואָס פֿירט צו שלעכטס. די מידה רעה פֿון כעס איז זייער שלעכט, ווײַל אַן אויפֿגערעגטער איז פֿונקט ווי אַ האַלבער משוגענער, ווײַל ער שרײַט ווי אַן אייזל, בילט און טוט אָפּ נאָרישע זאַכן אין זײַן כעס. יאָ, אַ מענטש דאַרף טאַקע אַ מאָל אַנווארפֿן אַן אימה אויף די בני־בית, אַדער אַ רבי אויף זײַנע תלמידים. דאָס מוז אָבער אויך האָבן אַ

שיעור און אַ יישוב־הדעת, וואַרעם צו פֿיל אימה קאָן אַ מאָל מער קאַליע מאַכן איידער מתקן זײַן.

אַ פֿויל־ער מענטש וואָס וויל ניט אַרבעטן וועט הונגערן. עס זײַנען דאָ מענטשן וואָס זײַנען גיַסטיק פֿויל, וואָס פֿאַרזייען ניט קיין מעשׂים טובֿים אויף דער וועלט און וועלן ניט קענען שנירדן קיין שׂכר אויף יענער וועלט. צוליב דעם וועט אַ מענטש וואָס איז פֿויל פֿיזיש און גיַסטיק פֿאַרשעמט ווערן אי אויף דער וועלט אי אויף יענער וועלט.

די לעצטע דרײַ מידות רעות וואָס ווערן אויסגערעכנט זײַנען: קאַרגקייט, אַכזריות און שׂינאה. אַ קאַרגער מענטש זינדיקט, ווײַל ער האָט ניט קיין בטחון און אַלע מענטשן האָבן אים פֿײַנט, ווײַל ער טוט ניט קיין מיצוות מיט זײַן געלט. מענטשן ווילן ניט האָבן מיט אים צו טאָן, ווײַל ער קלערט נאָר פֿון זיך. ער זאָגט זיך אָפּ מקיים צו זײַן דאָס געבאָט „ואהבת לרעך כמוך״ (ויקרא י״ט, 18). אויב יידן זײַנען, אַזוי ווי עס שטייט געשריבן, רחמנים בני רחמנים, קענען זיי ניט זײַן אומבאַרעמהאַרציק. און אויב אַ יידישער איז אומ־באַרעמהאַרציק — איז עס אַ סימן אַז ער שטאַמט ניט פֿון יידן (אינו מזרע כשר). אַ מענטש וואָס איז ניט מוחל לחבירו זײַן חבֿר, וועלן אים זײַנע חטאים ניט פֿאַרגעבן ווערן (כל שאינו מוחל לחבירו — אין עונותיו נמחלים).[16]

די לעצטע מידה רעה איז שׂינאה. צוליב שׂינאה איז דער בית־שני חרוב געוואָרן. נאָר איין זאַך מעג מען פֿײַנט האָבן — שלעכטס און מידות רעות.[17]

די אויסגערעכנטע צוועלף מידות רעות זײַנען פֿאַרשטייט זיך אַן אַנטי־טעז צו די צוועלף מידות טובֿות. די אַקעגנשטעלונג פֿון מידות טובֿות און מידות רעות האָט אונדזער מחבר מסתמא געמומען פֿון דעם „ארחות צדיקים״ („ספר מידות״). אַכצן פֿון די פֿיר און צוואַנציק מידות קאָן מען געפֿינען צווישן די אַכט און צוואַנציק ענינים וואָס ווערן באַטראַכט אין „ארחות צדיקים״. דער „ארחות צדיקים״ איז זיך סומך אין אַ געוויסער מאָס אויפֿן „תקון מדות הנפש״. אָבער כאָטש דער מראה לקשט הנשמה נעמט אַ סך פֿון זײַנע מידות פֿון „ארחות צדיקים״ איז דאָס עצם באַטראַכטן די מידות טובֿות אומאָפּהענגיק פֿון אָט דעם מקור.

נאָך דעם ווי דער מחבר איז פֿאַרטיק מיט די צוועלף מידות רעות, האָט ער נאָך אַ פּאַראַגראַף, וווּ ער גיט זיך אָפּ מיט זעקס ווויכטיקע מיצוות. און דאָס זײַנען זיי: יעדער יידישער מוז פֿרי אויפֿשטיין און גיין אין שול אַריין, נאָך דעם

---

[16] פֿ״גל מת׳, 6, 15.

[17] זייער אַן אינטערעסאַנטער פּאַראַלעל צו אונדזער וואַנטבלאַט איז דאָס בילד פֿון סוף 17טן אָדער אָנהייב 18טן י״ה, באַשריבן פֿון מ. נאַרקיס אין קרית ספר XVI (1939), ז׳ 108 א״ח. דאָס דאָזיקע בילד געהער צו דער מעמענטאָ־מאַרי (זכור יום המות)־ליטעראַטור און שטעלט פֿאָר אַ גרופּע פֿיגורן וואָס פֿערזאָניפֿיצירן אַ סעריע מעלות און חסרונות: געראָטי־קייט, תּאוה, כּבֿוד, גרויסמוטיקייט, שטאָלץ, קינאה, איבערגעאײַלטקייט, דאָס זוכן מחלוקת, שׂינאה, ענווה, קאַרגקייט, אומגעדולדיקייט, פּיקחות א״א. אויף דעם גליון אונטערן בילד און אין בילד גופּא ווערט אויף העברעיש אָנגעוויזן אויף דער נאַטור פֿון זינד און אויף דעם שטענ־דיקן ווערט פֿון מידות טובֿות.

ווי ער האָט זיך גוף געריניקט און זיצנע מחשבֿות זיצנען ריין. די צווייטע און דריטע מיצווה זיצנען, אַז ער זאָל דאַוונען ביראה ובכוונת הלבֿ. אויך פֿרויען מוזן די דאָזיקע מיצווה מקיים זיין, ווײַל אַ פֿרוי נייטיקט זיך אין מער רחמים ווי אַ מאַן.

די פֿערטע מיצווה איז — אַ מענטש זאָל איבערריסן זיצנע געשעפֿטן און דאַוונען מינחה. די פֿינפֿטע מיצווה איז צו דאַוונען מעריבֿ און די זעקסטע איז ניט צו פֿאַרגעסן די ברכות הנהנין, די ברכות פֿאַרן און נאָכן געניסן עפּעס.

דאָס וואַנטבלאַט ענדיקט זיך מיט אַ וועגדונג און אַ וואָרענונג צום לייענער, דערמאָנענדיק אים, אַז יעדע זאַך הענגט אָפּ פֿון האָרץ. צוליב דעם מוז אַ מענטש זיך שטאַרקן און אויסקלײַבן דעם גוטן וועג. עס איז אמת, זאָגט דער מחבר, אַז עס איז ניט לײַכט זיך אויסצופּוצן מיט די דאָזיקע מידות טובֿות, ווײַל דער כּוח פֿון יצר הרע איז גרויס, אָבער צו מידות טובֿות קאָן מען בהדרגה קומען. דער מחבר ברענגט צוליב דעם אַ משל פֿון אַן אָרעמאַן וואָס וויל קלײַבן 613 גילדן (אַקעגן די תרי״ג מיצוות), ער פֿאַרמאָגט אָבער ניט קיין אײַנציקן גילדן. דאַרף ער זיך באַמיען צו היטן איטלעכע פּרוטה, ביז ער קלײַבט אָן איין גילדן און דערנאָך זאָל ער אָנהייבן קלײַבן די גילדנס. אַזוי מוז ער אויך קלײַבן מיצוות. צו ערשט מוז מען זיך צוגעוויינען מקיים צו זיין מיצוות וואָס פֿאַרלאַנגען ניט קיין הוצאות, ווי: ענייות, שלום. דערנאָך מוז מען זיך באַמיען מקיים צו זיין מיצוות וואָס קאָסטן אַ ביסל געלט. און אַזוי איז מען ממשיך און מען קלײַבט צונויף אוצרות גאַנצע, ביז מען געווינט די וועלט און יענע וועלט.

עס איז קאַנטיק די השפּעה פֿון קבלה אויף אַט די עטישע שפּיגלען. מען מערקט עס אין די ציטאַטן פֿון של״ה, אין אַרויסהייבן געוויסע שטעלן פֿון דער ליטורגיע, אין ניכטערקייט בנוגע צו פֿרייד, אין באַשטיין אויף געוויסע אומקאָמפּראָמיסלעכע נאַרמעס פֿון עטישן אויפֿפֿיר און אין דער האַפֿענונג אויף גן־עדן און מורא פֿאַרן גיהנום.

די עטישע פֿאָדערונגען אין די שפּיגלען זיצנען געווענדט צום דורכשניטלעכן יידן. פֿון אים האָט מען פֿאַרלאַנגט, אַז ער זאָל אָפּהיטן די רעליגיעזע מאַראַלישע גלייבונגען און מיצוות פֿון דער אמונה און אַז ער זאָל זיך צופּאַסן צו די סאָציאַלע פֿאָדערונגען וואָס זיצנען נייטיק בכדי צו גרייכן צו אַ בעסערער געזעלשאַפֿט. אין דעם שפּיגל פֿון אלחנן כ״ץ פֿאַרנעמען דאָס ערשטע אָרט אַלגעמיינע רעליגיעזע פֿאָדערונגען. אין דעם מאַנטוער שפּיגל ווערן דער עיקר אַרויסגעהויבן די פּראַקטישע, די טאָג־טעגלעכע מידות טובֿות.

אין זייער אַ פּשוטער און קורצער פֿאָרעם גיבן אונדז די עטישע שפּיגלען אַן אָריענטיר אין די יסודיקע און עיקרדיקע ריכטונגען, שטרעבונגען און פֿראָבלעמען פֿון די אַשכנזישע יידן אין 17טן און 18טן י״ה.

דער קאמף קעגן דער יידישער איינוואנדערונג קיין שפאניש־אמעריקע אין די קאלאניאלע צייטן

פון ב. ל ע ו י ן (בוענאס־אירעס)

דער אונטערשייד צווישן די שפאנישע און פארטוגעזישע אנוסים

עס איז א פאקט, אז א גרויסער טייל שפאנישע יידן, וועלכע זיינען געשטאנען פארן אלטערנאטיוו — שמד אדער גירוש, האבן אויסגעקליבן דאס ערשטע און פארבליבן אין לאנד. די וואס האבן אזוי געטאן, אמת טאקע בכי טראגיש שוועכע באדינגונגען, האבן ניט ארויסגעוויזן קיין קרבנות־גרייטקייט א פנים איבער דעם וואס זיי זיינען געווען שוואכער צוגעבונדן צו זייער פאלק ווי די וואס האבן זיך אפגעזאגט פון אלע באקוועמלעכקייטן פון לעבן און זיינען אריבער דעם פארטוגעזישן און אנדערע גרענעצן.

צענדליגער טויזנטער שפאנישע יידן[1] האבן זיך אין יאר 1492 באזעצט

---

[1] ס׳איז אוממיגלעך אנצוגעבן א גענויע ציפער. גרעץ האלט זיך בכי דער צאל 120,000. אזא חשובער יידישער היסטאריקער ווי איזידאר לעב, נאך דעם ווי ער שטעלט פעסט דעם אונטערשייד צווישן די ציפער וואס ווערן אנגענומען אין פארשיידענע מקורים (ד׳ 174), קומט צום אויספיר, אז די קלענערע צאלן דערנעענטערן זיך גיכער צום אמת ווי די גרעסערע. זע:

Isidore Loeb, "Le nombre des Juifs de Castille et d'Espagne au Moyen-Age". *Revue des Etudes Juives,* XIV, pp. 161—183. Paris 1887.

די זעלביקע מיינונג האט אויך דער קלאסישער היסטאריקער פון די יידן אין שפאניע דאן כאסע אמאדאר דע לאס ריאס (Jose Amador de Los Rios), דער מחבר פון די ווערק:

Estudios historicos, politicos y literarios sobre los judios de España, Madrid 1848; *Historia social, politica y religiosa de los judios de España y Portugal,* Madrid 1875-76.

די קראניקערס אין דער צייט פון גירוש אדער באלד נאכן גירוש זיינען פונקט אזוי ניט איינשטימיק ווי די מאדערנע היסטאריקערס. פון א ציטאט פון באריימטן אסטראנאם און מאטעמאטיקער אברהם זכותא (זאקוטא) ווערט אויפגעכאפט אז געווען צווישן די וואס האבן זיך באזעצט אין פארטוגאל קומט אויס, אז די צאל איז אן ערך 120,000. שמואל אושקי (אוסקע) גיט אן די צאל פאמיליעס אויף 1,600.

די שפאניש־קריסטלעכע מחברים פון דער גירוש־עפאכע זיינען אויך ניט איינשטימיק צווישן זיך. סוריטא (Zurita, *Anales de Aragon,* v. V, lib. I, cap. VI) זאגט, אז ס׳זיינען אריבער די גרענעץ 80,000 יידן. אן אנדער מיינונג האט בערנאלדעז, ער האלט, אז נאר פון א טייל פראווינצן זיינען געקומען 93,000. זע:

Andres Bernaldez, *Historia de los Reyes Catolicos,* Biblioteca de Autores Españoles—Cronicas de los Reyes de Castilla, Madrid 1878, v. III, cap. CXI.

די פארטוגעזישע קראניקערס פון דער גירוש־עפאכע גארסיא ראסענדע און דאמיאן דע גאעס

צײַטווײַליק אין פּאָרטוגאַל, כדי פֿון דאָרט צו זוכן אַ נײַע שטעגדיקע היים, ווײַל די דערלויבעניש צו פֿאָרבלײַבן אין לאַנד איז געווען אַ קורצטערמיניקע, נאָר אויף אַכט חדשים. אָט אַ די דאָזיקע יידן, וואָס האָבן אַרויסגעווויזן אַזאָ גרעניצע לאָזע געטרישאַפֿט צו זייער פֿאָלק, אַז זיי האָבן זיך געלאָזן בארַאַבעוועט פֿון אַלץ וואָס זיי האָבן פֿאַרמאָגט [2] און האָבן געזוכט אַ מקום־מיקלט צווישן פֿרעמדלעכע פֿעלקער, זײַנען איבער גוואַלד אָפּגעשמדט געוואָרן, אין יאָר 1497, אויפֿן באַפֿעל פֿון פּאָרטוגעזישן קיניג מאַנועל.

דאָס דורכפֿירן דעם צוואַנג־שמד איז פֿאָרגעקומען דורך אָנוועגדן די אומ־מענטשלעכסטע מיטלען קעגן די יידן אין פּאָרטוגאַל. בכן, האָבן די שפּאַנישע אָנוסים אַזוי צו זאָגן אָנגענומען דעם שמד „פֿרײַוויליק" אין פֿאָרגלײַך מיט די פּאָרטוגעזישע אָנוסים. די פּאָרטוגעזישע אָנוסים האָבן זיך אַקעגנגעשטעלט מיט אַלע כּוחות און קיין מאָל ניט צוגעשטימט צום שמד־וואַסער. ברוטאַל, אַכזריותדיק, ניט געקוקט אויף זייערע פּראָטעסטן האָט מען דורכגעפֿירט די שמד־צערעמאָניע.

די אומגעצלעכקייט פֿון אָט דעם אָפּענע פֿיזישע גוואַלדמיטלען האָבן אײַנגעזען אַפֿילו פּאָרטוגעזישע ביסקופֿן און דער פּויפּס. [3] אָבער נאָך אַ פֿופּציקיאָריקן שטרײַט [4] צווישן דעם ראָש פֿון קלויסטער מיטן קיניג האָט די גײַסטלעכע מאַכט, קאָרופּטירט ביזן מאַרכביין אין יענער גאָלדענער עפּאָכע פֿון איטאַליענישן רענעסאַנס, זיך אונטערגעוואָרפֿן דער וועלטלעכער מאַכט. די פּאָרטוגעזישע אָנוסים האָבן געמוזט טראָגן אויף זיך די מאַסקע פֿון קריסטן, הגם זיי האָבן אָנגעוועגדט אַלע מיטלען זיך צו באַפֿרײַען פֿון אָט דער געפֿערלעכער כּעס לאָגע.

שרײַבן, אַז 20,000 פֿאַמיליעס האָבן זיך באַזעצט אין פּאָרטוגאַל, וואָס קייזערלינג טײַטשט עס אויס וויִ אַן ערך 200,000 נפֿשות. זע:

Garcia Rosende, *Chronica do Sonhor Rei Joan,* II, cap. CLXIII; Damião de Goes, *Chronica do Felicissimo Rey dom Manuel,* I, cap. X, p. 6.

דער היסטאָריקער פּרעסקאָט נעמט אַן די ציפֿער וואָס עס גיט אַן בערנאַלדעז. זע:

William H. Prescott, *Historia del reinado de los Reyes Catolicos,* vol. I, pp. 283-84. Madrid 1845.

[2] הגם אין קיניגלעכן עדיקט וועגן גירוש האָט מען צוגעזאָגט יידן שוץ פֿאַר זייער פֿאַר־מעגן, זײַנען זיי, לויט וויִ עס דריגט אַרויס פֿון די לעצטע פֿאַרשונגען, ספּעציעל פֿון וועלק פֿון שפּאַנישן היסטאָריקער סעראַנאָ אי סאַנז, באַאַבעוועט געוואָרן אויפֿן שענדלעכסטן אופֿן. ס׳איז זייער וויכטיק דאָס צו געדענקען, ווײַל בײַ אונדז האָט מען זיך ביז איצט געשטיצט אויפֿן עדיקט פֿון גירוש. זע:

Manuel Serrano y Sanz, *Orígenes de la Dominacion española en America,* Madrid 1918.

[3] פּרטים וועגן דעם אין דרײַבענדיקן ווערק:

A. Herculano, *Historia da origem e estabelecimento da Inquisição em Portugal,* II, pp. 9—20, 253—267, 280.

[4] Lucio J. D'Azevedo, *Historia dos christãos novos portugueses,* Lisboa 1921, pp. 79, 81, 83, 84, 102, 104, 105, 109, 115, 117.

מען דאַרף זען געוואָרנט מיט דעם בוך. דער מחבר איז אַ בפֿירושער אַנטיסעמיט.

נאָכן אַדורכפֿירן דעם צוואַנג־שמד האָט די פּאָרטוגעזישע רעגירונג זיך באַמיט מיט אַ מילדער באַצוּונג צו געווינען דעם גוטן ווילן פֿון די אַנוסים. מען האָט זיי געגעבן אַ געוויסע צייט זיך צו באַקענען מיט דער קאַטוילישער אמונה. אין פּאָרטוּוך פֿון דער דאָזיקער צייט — צוואַנציק יאָר — זײַנען זיי געווען באַפֿרײַט פֿון יעדער שטראָף פֿאַר ניט אויספֿירן פּינקטלעך די פֿאָרשריפֿטן פֿון דער קריסטלעכער אמונה. אָבער פֿאָרלאָזן דאָס לאַנד אָן אַ ספּעציעלער דערלויבענישׂ איז זיי געווען פֿאַרווערט. אין יאָר 1507 האָבן זיי יאָ באַקומען אויף אַ קורצער צייט אַזאַ דערלויבענישׂ. אָבער מען האָט זי גיך צוריקגענומען, ווײַל דעם קיניגס גאַנצע שמד־פּאָליטיק האָט עהאָט אין זינען — די געשמדטע יידן זאָלן בלײַבן אין לאַנד. וועגן מאַנועל האָט זיך געזען געצוווּנגען, דורך אַן אָפּמאַך מיט שפּאַניע, אַרויסצוטרײַבן יידן, האָט ער, טאַקע כּדי צו קענען זיי האָבן אין לאַנד, בגוואַלד זיי אָפּגעשמדט.

די פּאָרטוגעזישע אַנוסים — די ערשטע קאָלאָניזירערס פֿון בראַזיל

די פּאָרטוגעזישע אַנוסים האָבן געלעבט נאָך דער מיגלעכקייט צו קענען פֿירן אַ יידיש לעבן. זיי זײַנען אין אַנהייב 16טן י״ה געווען גרייט צו פֿאָרן אין עק וועלט כּדי זיך אַרויסצורײַסן פֿון אַ לאַנד, וווּ זיי האָבן געמוזט טראָגן די מאַסקע פֿון קריסטן און וווּ זייער לאָגע איז געווען אַ געפֿערלעכע, ווײַל די באַפֿעלקערונג האָט סײַ ווי סײַ אין זיי געזען יידן. אויך די סכנה, אַז מען וועט אײַנפֿירן די אינקווויזיציע, איז געווען בלויז אָפּגערוקט אויף אַ געוויסער צייט. ס׳האָט זיך געשאַפֿן פֿאַר זיי די געלעגנהייט זיך אַרויסצוראַטעווען פֿון פּאָרטוגאַל, וועו ס׳איז אויפֿגעדעקט געוואָרן בראַזיל (1500), אַ לאַנד וואָס די פּאָרטוגעזישע קרוין האָט לכתּחילה ניט געהאָט פֿאַר אים דעם מינדסטן אינטערעס.

דאָס ווילדע לאַנד וואָס מען האָט עס שפּעטער אָנגערופֿן בראַזיל האָבן די אַנוסים געמוען אין אַרענדע[5] במשך פֿון צוויי צענדלינג יאָר.[6] די וואָס האָבן

---

[5] דער עצם פֿאַקט, הגם די פּרטים זײַנען נאָך זייער וויניק אויסגעפֿאָרשט, רופֿט ניט אַרויס קיין ספֿקות.

ס׳איז פֿאַראַן אַ דאָקומענט וואָס באַשטעטיקט דעם אָפּמאַך צווישן קיניג מאַנועל און דעם פֿאָרשטייער פֿון די „נײַקריסטן״ פֿערנאַנדאָ דע נאָראָניאַ: „מיט אַ פּאָר טעג צוריק איז דאָ אַהערגעקומען אַמעריגאָ וועספּוטשי וואָס האָט אַדורכגעמאַכט אַ סך שווערקייטן און האָט געהאַט וויניק נוצן, כאָטש ער האָט פֿאַרדינט אַ סך מער: דער פּאָרטוגעזישער קיניג האָט אָפּגעגעבן אין אַרענדע די לענדער וואָס ער האָט אויפֿגעדעקט צו גענויסע נײַקריסטן, און זיי האָבן דעם חובֿ צו שיקן איטלעך יאָר 6 שיפֿן און אויפֿצודעקן יערלעך 300 לעגוועס, און צו בויען אַ פֿעסטונג אין דעם נײַ אויפֿגעדעקטן לאַנד. דאָס ערשטע יאָר צאָלן זיי גאָרנישׂ, דאָס צווייטע יאָר אַ זעקסטל און דאָס דריטע יאָר אַ פֿערטל. און זיי נעמען אויף זיך דעם חובֿ צוצושטעלן גענוג פּאָר־בראָזיל [אַזאַ מין האָלץ וואָס מען באַנוצט צו פֿאַרבן], שקלאַפֿן און אפֿשר וועלן זיי געפֿינען אַנדערע ניצלעכע זאַכן. פֿון אַלעם וואָס וועט פּאַסירן וועט מען אײַך צו וויסן געבן״. דער דאָקומענט איז דאַטירט: סעוויליע, דעם 3טן אָקטאָבער 1502, און אונטערגעשריבן: פּיערראַ ראַנדינגעלי. זע:

Raccolta di documenti e studî publicati dalla R. Commissione Colombiana pel quarto centenario dalla scoperta dell'America, Parte III, v. 2, p. 121.

[6] אין אַ צווייטן דאָקומענט לייענען מיר אַ באַריכט פֿון לונאַרדאָ דא טשאָ מאַסער: „ס׳איז

אַרענדירט „טעררא דע סאַנטאַ קרוז", ווי בראַזיל האָט זיך דעמאָלט גערופֿן, האָבן אַזוי לאַנג ווי דאָס לאַנד איז געווען אונטער זייער מאַכט געפֿירט כּמעט אַ פֿול־שטענדיק אָפּן יידיש לעבן. אויך אין די ערשטע ציַטן נאָך דעם ווי מאַנועלס יורש, זשאָאַן דער דריטער (1521—1557), האָט אײַנגעשטעלט אַן אָפּיציעלע אַדמיניסטראַציע (1534), האָט זיך ווייניק וואָס געביטן אין דעם פּרט, ווײַל די געגנראַל־קאַפּיטאַנען האָבן אַן דער מיטהילף פֿון די אַלט־אײַנגעזעסענע יידישע אײַנוווינערס גאַרניט געקענט אויפֿטאָן. דער בראַזיליאַנער היסטאָריקער סאַלי־דאַניא לייטע גיט איבער [7] — אַ שאָד וואָס ער ברענגט ניט אין דעם פֿאַל קיין באַווײַז־מאַטעריאַל, — אַז נאָך אין דער צווייטער העלפֿט 16טן י"ה איז געווען גוט באַוווסט אין דער קאַלאָניע, אַז די יידן פֿון באַהיַא (וואָס איז דעמאָלט געווען די הויפּטשטאָט) האָבן אַ שול און הויז פֿון „נייקריסט" הייטאָר אַנטוואַניעז, און אַז זייער רבֿ אין דער פּראָווינץ (קאַפּיטאַניא) פּערנאַמבוקאָ הייסט כּארכע דיאַס דאָ קאַיא.

הגם פֿון אַנהייב האָבן די פּאָרטוגעזישע באַאַמטע זיך געזען געצוווּנגען צו זײַן טאָלעראַנט צו יידן און אַפֿילו די יעזויטן האָבן געראָטן צו באַגיין זיך מילד מיט זיי, הייבן דאָך אָן די יעזויטן שפּעטער, נאָכן דערקענען די רײַכטימער פֿון „טעררא דע סאַנטאַ קרוז", דעם קאַפּיטל פֿון אַנטי־יידישער פֿאָליטיק. די סכנה פֿאַר יידן האָט זיך דעמאָלט פֿאַרגרעסערט דורך דעם וואָס אין 1531 הייבן זיך אָן די באַניטע באַמיונגען פֿון פּאָרטוגעזישן הויף צו באַקומען די צושטי־מונג מצד דעם פּויפּס צום צוואַנג־שמד און אויך אַרויסצובאַקומען אַ בולע וועגן

שוין 3 יאָר ווי ס׳איז אויפֿגעדעקט געוואָרן די נייַע ערד (Terra nova), פֿון וואַנעט מען ברענגט איטלעך יאָר 20,000 קווינטאַלן פּאַו־בראַזיל. דער דאָזיקער פּאַו־בראַזיל זעט אויס צו זײַן אַפּגעשניטן פֿון זייער אַ גראָבן בוים און איז ניט אַזוי גוט ווי אונדזערער וואָס קומט פֿון מיזרח. אָבער דאָך ווערט ער אַ סך געניצט אין פֿלאַנדריע און אַ דאַנק דעם אין קאַסטי־ליע, אין איטאַליע און אין אַ סך אַנדערע ערטער. דער דאָזיקער פּאַו־בראַזיל קאָסט פֿון $2\frac{1}{2}$ ביז 3 דוקאַטן אַ קווינטאַל, און ער איז פֿאַרקאַנטראַקטירט געוואָרן דורכן נייקריסט פֿאַר־נאַנדאָ דע נאָראָניאַ (Fernando de Noronha) אויף 10 יאָר פֿון דעם קיניג ירום הודו פּאַר 4,000 דוקאַטן אַ יאָר. דער אָנגערופֿענער פֿערנאַנדאָ דע נאָראָניאַ שיקט איטלעך יאָר אין דער דערמאָנטער נייַער ערד אויף זײַן חשבון שיפֿן און מענטשן בהספּם מיט אַזאָ באַדינג: דער קיניג ירום הודו זאָל באַפֿעלן, אַז ס׳זאָל פֿון וויַטער אַן ניט געבראַכט ווערן קיין פּאַו־בראַזיל פֿון אינדיע. דער דערמאָנטער פּאַו־בראַזיל, איבערגעפֿירט קיין ליסבאָן און מיט אַלע הוצאות, קאָסט, ווי מען זאָגט, אַ האַלבן דוקאַט אַ קווינטאַל; אין דער דערמאָנטער ערד איז אַלץ איבערגעפֿולט מיט וועלדער פֿון דאָזיקן פּאַו־בראַזיל. מען פֿאָרט פֿון ליסבאָן אין דער ריכטונג צו דרום־מערב 800 לעגוועס". זע:

Solidonio Leite (Filho), *Os judeus no Brasil*, Rio de Janeiro 1923, p. 109.

געגומען פֿון:

Memorias da Commissão Portugueza, Lisboa 1892. Relazione de Lunardo da Chá Masser.

[6] דער דויער פֿון ערשטן קאָנטראַקט איז געווי ניט באַווּוסט. עס ווערט אָבער אָנגענומען אין אַלגעמיין, אַז אַ 20 יאָר האָבן די יידן געהאַט בראַזיל אין אַרענדע.

[7] דצ"וו, פֿון לייטע, ז׳ 48.

אינפֿירן די אינקוויזיציע. די באַמיונגען פֿון קיניג זשאַאַן און די קעגן־אַקציעס פֿון די מאַראַנען זײַנען פֿאַר זיך אַ קאַפּיטל שפאַנדיקע יידישע געשיכטע; זיי פֿאַרענדיקן זיך אין 1547 מיטן אינשטעלן די אינקוויזיציע אין מוטערלאַנד און אין די קאָלאָניעס.

בראַזיל האָט פֿון איר אין אַנהייב, ווי מיר האָבן שוין אַנגעמערקט, ווייניק וואָס געליטן. אָבער ווען די פּאָרטוגעזישע קרוין גייט אַריבער אין 1580 צום שפאַנישן הויף, באַקומט די אינקוויזיציע אַ נייעם אימפּולס. אין יאָר 1591 קומט דאָ אַן אַפּיציעלער ויזיטאַטאָר פֿון „הייליקן טריבונאַל", וואָס שטעלט זיך גלײַך אין פֿאַרבינדונג מיטן קאָמיסאַר פֿון דער אינקוויזיציע אין בוענאָס־אײַרעס. אַהין זײַנען אַנטלאָפֿן די וואָס האָבן דערפֿילט, אַז זיי זײַנען אין אַ סכנה. די אַנוסים האָבן געהאַט אויסגעצייכנטע פֿאַרבינדונגען מיט דעם דאָזיקן, יעמאַלט אין גאַנצן פֿאַרוואָרלאָזטן שפאַנישן פּאָרט.[8]

ניט אַלע יידן פֿון בראַזיל זײַנען גלײַך אַרונטערגעפֿאַלן אונטער דער מאַכט פֿון די אינקוויזיטאָרן. ווי ס׳איז באַוווסט האָבן די האָלענדער, טאַקע מיט דער מיטהילף פֿון די אַנוסים, אײַנגענומען דעם צפֿונדיקן טייל פֿון דער קאָלאָניע, וואָס איז געווען דעמאָלט צום מערסטן באַפֿעלקערט, און האָבן אײַנגעפֿירט פֿולע פֿרײַהייט פֿון גלויבן. ווען די האָלענדער האָבן אין 1654 פֿאַרלאָזן אויף שטענדיק פּערנאַמבוקאָ, האָט די אינקוויזיציע אָנגעהויבן צו בושעווען אין לאַנד.

וויסנדיק אויף וואָס זיי קענען זיך ריכטן, איז אײַן טייל יידן גלײַך מיט געפֿאָרן קיין אַמסטערדאַם, מיטן האָלענדישן פֿלאָט, אַ צווייטער האָט זיך געלאָזט קיין נײַ־אַמסטערדאַם, דעם הײַנטיקן ניו־יאָרק, אַ דריטער טייל האָט זיך באַזעצט אין דער האָלענדישער גיאַנאַ (סורינאַם) און דער פֿערטער טייל איז אָנגעקומען אין די שפאַנישע קאָלאָניעס, ספּעציעל אין די הײַנטיקע אַרגענטינער טעריטאָריעס. אַהין האָט געפֿירט דער קירצסטער און באַקוועמסטער וועג מיטן ים.

ווי מיר האָבן שוין געזאָגט, האָבן די אַנוסים פֿון בראַזיל געהאַט אויסגעצייכנטע פֿאַרבינדונגען מיט בוענאָס־אײַרעס פֿון ערשטן טאָג פֿון דער אויפֿדעקונג פֿון ריאָ דע לָא פּלאַטאַ (1516). שוין דער ערשטער קראַניקער פֿון די לענדער, דער דײַטשער אַוואַנטוריסט און קאָמערציאַלער אָגענט אולריך שמידעל,[9] וועלכער האָט זיך באַטייליקט אין דער אײַננעם־עקספּעדיציע פֿון פּעדראָ דע מענדאָסאַ (Mendoza) פֿון יאָר 1536, רעדט וועגן די „קריסטן" פֿון

---

[8] וועגן דעם זע זד׳ 60—61 פֿון מײַן בוך:
El judio en la época colonial, Buenos Aires 1939.

[9] שמידעל (Ulrich Schmidel) איז געווען אַן אָגענט פֿון דעם באַווויסטן דײַטשן באַנקיר פֿון 16טן יאָרהונדערט וועלסער, וואָס האָט פֿינאַנצירט אַ ריי עקספּעדיציעס, געפֿירטע דורך דײַטשן. די דאָזיקע עקספּעדיציעס האָבן זיך באַרימט געמאַכט מיט זייער בעסטיאַליטעט לגבי די אינדיאַנער. שמידעל רעדט וועגן ראַמאַלאָן אויף ז׳ 285 פֿון זײַן בוך:
Viaje al Rio de la Plata, Buenos Aires 1903.

בראזיל וואָס געפֿינען זיך אין ריאָ דע לאָ פּלאַטאַ און וועגן דער אומגעהיַערער מאַכט פֿון קאַנקווירסטאַדאָר, זשאַאָן ראַמאַלְיאָ (João Ramalho). אַ יידּ.[10]

דער אָנפֿאַנג פֿון קאַמף קעגן דער יידישער אינקוויזיציע

דער גירוש ספֿרד, וואָס האָט פֿאַרוועלט יידן צו ווינען אין די לענדער פֿון דער שפּאַנישער קרוין, איז פֿאַרגעקומען דאָס זעלביקע יאָר וואָס דאָס אויפֿדעקן אַמעריקע. אין דער מעטראָפּאָליע איז דער פֿאַרבאָט חל געווען נאָר אויף יידן וואָס בלַיבן געטרייַ צו זייער גלויבן, אָבער ניט אויף געשמדטע. אין די קאָלאָניעס האָט מען זינט 1501 פֿאַרוועלט אַרײַנצוקומען אויך יידן וואָס האָבן זיך געשמדט און אויך זייער נאָכקומעניקס.

אָבער מיר ווייסן וועגן דעם, אַז אָנוסים האָבן זיך באַטיילִיקט אין אַלע אויפֿדעקערישע עקספּעדיציעס. לויס דע טאָרעס, דער אָנטיילִ־נעמער אין קאָלומבוסעס ערשטער נסיעה און דער ערשטער יידּ אין אַמעריקע, האָט שוין אָנגעהויבן דעם קאַמף צווישן די אָנוסים וואָס זינען פֿאַרבלַיבן געטרייַ צו זייער שטאַם[11] און דער שפּאַנישער מאַכט. ראשית־כּל דאַרף מען קאָרעגירן קייַזער־לינגס ידיעות וועגן טאָרעסן.[12] מען האָט אומזיסט געמאַכט פֿון טאָרעסן דעם וואָס האָט אײַנגעפֿירט די געווויניהייט צו רייכערן אין אייראָפּע. אין דער אמתן איז טאָרעס, קאָלומבוסעס איבערזעצער, פֿאַרבלַיבן צווישן די 39 שפּאַניער וואָס קאָלומבוס האָט איבערגעלאָזן אין דער נייַער וועלט, וועלכע זענען גרויסן דערגרייך.[13] דער באַרימטער פֿאַרטיידיקער פֿון די אינדיאַנער, קאָלומבוסעס אינטימער פֿרײַנד און ביאָגראָף, דער גלח באַרטאָלאָמע דע לאָס קאַסאַס, דערציילט בײַם באַריכט וועגן דעם טרויעריקן גורל פֿון דעם ערשטן איראָפּעיִשן יישוב אין אַמעריקע, אַז צווישן די 39 מענטשן וואָס די אינדיאַנער האָבן אויסגעהרגעט איז געווען אייַנער וואָס האָט „געזאָגט די אינדיאַנער און די גואַקאַנאַגאַרן געווייסע

---

[10] אין דעם פֿרייַער ציטירטן בוך פֿון סאָלידאָניָא לייטע געפֿינט מען אַ ביסל ידיעות וועגן ראַמאַלְיאָן. אין יידיש האָט וועגן אים געשריבן י. רייזמאַן, געשיכטע פֿון יידן אין בראָזיל, סאַן פּאָולאָ 1935, זז׳ 55—61.

[11] בפֿירוש ניט אַלע אָנוסים, בלויז אַ טייל זינען געבליבן געטרייַ זייער שטאַם. לויט געוויסע מחברים (ראָס, למשל) זינען אַלע אָנוסים געווען ראַמאָנטישע העלדן, גרייטע צו גיין אויף קידוש־השם פֿאַר זייער פֿאָלק. וועגן אַ באַרימטער מאַראָנען־משפּחה וואָס האָט אַרויסגעגעבן זייער וויכטיקע פּערזענלעכקייטן און האָט זיך אין גאָנצן אָפּגעזונדערט פֿון יידישן פֿאָלק זע מײַן אַרבעט:

"Los Leon Pinelo — La famosa familia marrana ligada a la historia de la Argentina, Peru, America y España". Ed. *Soc. Hebraica Argentina,* Buenos Aires 1942.

[12] M. Kayserling, *Christoph Columbus und der Antheil der Juden an den spanischen und portugiesischen Entdeckungen.* Berlin 1894, p. 78.

[13] וועגן דעם ענין איז די מאָדערנסטע, אינטערעסאַנטסטע און אויסשפּלעכסטע אַרבעט:

Alicia B. Gould y Quincy, "Nueva lista documentada de los tripulantes de Colón". *Boletin de la Real Academia de la Historia,* vols. 82, 85, 86, 87, 88, 90.

זאַכן וואָס האָבן געהאַט די כוונה צו באַלייִדיקן און אָפּצושאַפֿן אונדזער הייליקע אמונה". [14] אָ פּנים אַז דאָ רעדט זיך וועגן לוּיס דע טאָרעסן וואָס איז געווען ניט בלויז דער ערשטער ייִד אין אַמעריקע, נאָר אויך דער ערשטער פֿאַר־שפּרייטער פֿון ייִדישקייט אין אַמעריקע.

פֿאַרשטייט זיך, אַז די שפּאַנישע קרוין האָט ניט געוואָלט דערלאָזן, די ייִדישע „פּעסט" זאָל זיך אַרײַנקריגן אין די אינדיעס. אין די אינסטרוקציעס פֿון 16טן סעפּטעמבער 1501 צום גובערנאַטאָר ניקאָלאַס דע אָוואַנדאָ (נאָך דעם ווי מען האָט צוגענומען פֿון קאָלומבוסן דאָס רעכט צו פֿאַרוואַלטן די אינדיעס) זאָגט זיך:

„אַזוי ווי מיר מוזן מיט גרויס אויפֿמערקזאַמקייט זיך באַמיִען צו באַקערן די אינדיאַנער צו אונדזער הייליקער קאַטוילישער אמונה, איז אויב פֿאַר דער דאָזיקער באַקערונג זאָלן פֿאַרן פֿערזאָנען, וואָס זייער גלויבן איז אונטער אַ חשד, וואָלט דאָס געקענט ברענגען שטערונגען. דעריבער זאָלט איר ניט מספּים זיין און ניט מאַכן מיגלעך, אַז עס זאָלן קומען אַהין מוסלמענער אָדער ייִדן אָפּיקורסים אָדער בעלי־תּשובֿות, און אויך ניט אַזעלכע וואָס האָבן ניט לאַנג אָנגענומען אונדזער הייליקע אמונה. איר קענט מאַכן אַז אויסנעם פֿאַר נעגערשע אָדער אַנדערע שקלאַפֿן וואָס זיינען געבוירן געווארן בײַ קריסטן, אונדזערע אונטערטאַ־נער און אײַנגעבוירענע". [15]

אָבער דעם באַפֿעל צום גובערנאַטאָר אָוואַנדאָ האָט מען ניט דורכגעפֿירט אויף אַלע הונדערט פּראָצענט. דאָס איז באַשטימפּערלעך צו זען פֿון אַ דאָקומענט, דאָטירט דעם 30טן אַפּריל 1508. דער דאָקומענט איז אַן ענטפֿער אויף אַ וועג־דונג פֿון די פֿראַקוראַדאָרן, ד״ה פֿאַרטרעטערס, פֿון אינדזל סאַנטאַ דאָמינגאָ. דאָרטן לייענען מיר:

„די דערמאָנטע פֿראַקוראַדאָרן האָבן מיך אויך געבעטן, כ׳זאָל באַ־פֿעלן, אַז די וואָס שטאַמען אָפּ פֿון יזדן און פֿון מורינען און פֿון פֿאַר־ברענטע און פֿון בעלי־תּשובֿה ביזן פֿערטן גראַד און זייערע יורשים זאָלן ניט קענען קומען אין דעם דערמאָנטן אינדזל, און די וואָס געפֿינען זיך איצט דאָרטן זאָלן אים פֿאַרלאָזן, וויל זייערע רייד האָבן געבראַכט אַ סך שאָדן דעם דערמאָנטן אינדזל און זיינע שכנים און אײַנוווינערס. און אויך כּדי אַ טובֿה צו טאָן דעם דערמאָנטן אינדזל, און ווײַל פֿון די שמועסן און באַציונגען פֿון אזעלכע פֿערזאָנען אויף אים קען אַרויסקו־מען אַ סך שאָדן פֿאַרן דינסט פֿון אונדזער האַר און פֿון דער באַקערונג פֿון די אײַנגעבוירענע פֿון די דאָזיקע לענדער, און ווײַל די הויפּט־אויפּ־גאַבע דאָרף זיין די אָנשטרענגונג לטובֿת דער גוטער ערע און צו געבן בײַשפּילן אין דעם זינען, — האָלט איך פֿאַר גוט דאָס וואָס מען האָט מיך געבעטן און איך באַפֿעל אײַך, אַז איר זאָלט בשום־אופֿן ניט דערלויבן און ניט מאַכן מיגלעך, ניט איצט און ניט אויף להבא, אַז ס׳זאָלן דאָרטן אַרײַנקומען און פֿירן געשעפֿטן זין און אייניקלעך פֿון

[14] Bartolomé de las Casas, *Historia de las Indias,* Madrid 1875, v. II, p. 14.

[15] *Collección de documentos inéditos del Archivo de Indias.* Madrid 1879, v. XXI, p. 23.

ניט־שטאַנדהאַפֿטיקע [אין גלויבן], פֿון יודן, מורינען און פֿון בעלי־תּשובֿה. איך שיק אויך איבער א באַפֿעל צו די באַאמטע פֿון קאַנטראַקטאַציע־הויז,[16] וואָס געפֿינען זיך אין סעוויליע, אז זיי זאָלן זיך גוט היטן ניט צו שיקן אויף דעם דאָזיקן אינדזל אַזוינע פֿערזאָנען און זיי זאָלן זיך באַמיען צו שיקן וואָס ווינציקער פֿערזאָנען וואָס געהערן ניט צום אַדל".[17]

דער קאַטאָגאַרישער באַפֿעל פֿון 30טן אַפּריל 1508 האָט אויך ניט געהאָלפֿן. אַנוסים זיצנען ווייטער געפֿאָרן אין די אינדיעס, און די קרוין האָט זיי געדאַרפֿט דאָרטן האָבן. דער גאָלדמיראַזש איז גיך צערונען געוואָרן ווי א זייפֿנבלאָז. מען האָט זיך געוויטיקט אין אונטערנעמערישע עלעמענטן אויפֿן עקאָנאָמישן פֿעלד, ניט ווינציקער ווי אויפֿן מיליטערישן. דעריבער האָט די זעלביקע קרוין וואָס האָט אַרויסגעגעבן די באַפֿעלן פֿון 1501 און 1508 פּאָסט פֿאַקטום און בדיעבד טאָלערירט דאָס באַזעצן זיך פֿון די אַנוסים אין די אינדיעס. צום ערשטן מאָל זעען מיר עס אַרויס פֿון א קיניגלעכן עדיקט מיט דער דאַטע פֿון 5טן אָקטאָבער 1511. מיר ברענגען דעם גאַנצן דאָקומענט:[18]

„קיניגלעכער עדיקט וועגן דעם, אז די קינדער און אייניקלעך פֿון פֿאַרמישפּטע און פֿאַרברענטע זאָלן ניט קענען פֿאַרנעמען קיין עפֿנטלעכע אמטן אין די אינדיעס (ארכיוו פֿון די אינדיעס, 42/1-6-41, בוך 1, בלאַט 120).

„דאָניא כואַנא קיניגין, מיט גאָטס גנאָד, פֿון קאַסטיליע, לעאָן, גראַנאַדע, טאָלעדא, גאַליסיע, סעוויליע, קאַרדאָווע, מורסיע, כאַען, אַלגאַרווע, אלכעסיראַס, גיבראַלטאַר, קאַנאַריש אינדזלען, די אינדיעס און פֿון די אינדזלען פֿון ים־אָקעאַן; פֿריצעסין פֿון אַראַגאָן און ביידע סיציליעס, און ירושלים; גרויספֿירשטין פֿון עסטרייך; פֿירשטין פֿון בורגונדיע און בראַבאַנט, גרעפֿין פֿון פֿלאַנדריע און טיראָל, האַרינטע פֿון בים־קאַיע און מאַלינא:

„חיות מען האָט מיר צו וויסן געטאָן, אז אויפֿן אינדזל עספּאַניאָלא[19] און אויף די אַנדערע אינדזלען און יבשה וואָס אויף יענער זייט ים־אָקעאַן, זיצנען אַריבערגעקומען און ס'קומען אַריבער א סך קינדער און אייניקלעך פֿון פֿאַרברענטע, און אַזוי ווי ס'איז זיי פֿאַרבאָטן און פֿאַרווערט דורך געזעצן און פּראַגמאַטיקעס פֿון די דאָזיקע קיניגרייכן צו פֿאַרנעמען און אויסצופֿירן וואָסערע עס איז קיניגלעכע אָדער עפֿנטלעכע אמטן, איז כּדי צו קענען פֿאַרנעמען אַזעלכע אמטן דאָרטן, זאָגן זיי, אז די דערמאָנטע פּראַגמאַטיק און פֿאַרבאָט און פֿאַרווערונג איז ניט חל

---

[16] אַזוי האָט געהייסן די אינסטיטוציע וועלכע האָט געהאַט דעם קאָנטראָל איבערן עקאָנאָמישן לעבן פֿון די קאָלאָניעס. ס'האָט זיך ניט געהאַנדלט אין עפּעס אַן אַלגעמיינעם קאָנטראָל, נאָר אין פֿולשטענדיקן רעגולירן, בכל־אופֿן טעאָרעטיש, דעם האַנדל צווישן דער מעטראָפּאָליע און די טעריטאָריעס מעבר־לים. אַן דער דערלויבעניש פֿון הויז האָט מען ניט געקענט אַרויספֿירן גאָרניט; אַן א דערלויבעניש האָט מען אין די קאָלאָניעס ניט געטאָרט אַרײַנפֿירן געוויסע פּראָדוקטן אאז"ו.

[17] *Col. de documentos inéditos*... Seria II, v. V, pp. 133-134.

[18] *Ibid.*, S. II, v. V, pp. 307—310.

[19] אַזוי האָט קאָלומבוס אָנגערופֿן דעם אינדזל וואָס האָט שפּעטער באַקומען דעם נאָמען סאַנטאָ דאָמינגא.

אויף יענע אינדזלען און יבשה,[20] — איז מען גנאַד און מען ווילן, אז אויך דאָרטן זאָל זיין גילטיק דאָס אויבן דערמאָנטע; אז פֿון איצט אָן און וויטער, ווי לאַנג מען גנאַד און ווילן וועט זיין, זאָל קיין שום זון אָדער אייניקל פֿון א פֿאַרברענטן ניט קענען פֿאַרנעמען אָדער אויספֿירן אין די דערמאָנטע אינדזלען און יבשה קיין קיניגלעכן אָדער עפֿנטלעכן אמט. איצט, נאָך דעם ווי עטלעכע פֿון מען ראָט [פֿון די אינדיעס] האָבן דאָס באטראַכט, איז באשלאָסן געוואָרן, אז כ'דאַרף באַפֿעלן ארויסצושיקן א צווייטן בריוו וועגן דעם ענין, וואָס איך וויל, אז ער זאָל האָבן די ווערט פֿון א פּראָגמאַטיק, פֿונקט ווי זי וואָלט געמאַכט און פֿאַרעפֿנט־לעכט געוואָרן דורך די קאָרטעס. איך פֿאַרבאָט בפֿירוש, אז פֿון איצט אָן און וויטער, ווי לאַנג מען גנאַד און ווילן וועט זיין, זאָלן וועלכע עס איז אייניקלעך אָדער קינדער פֿון פֿאַרברענטע קענען פֿאַרנעמען אָדער זיך באַנוצן, אָדער אויספֿירן — הן פֿערזענלעך אויף א דירעקטן, הן אן אומ־דירעקטן אופֿן — וועלכע עס איז קיניגלעכע, עפֿנטלעכע און מוניציפּאַלע אמטן, און אויך אנדערע אמטן, וואָס וועלן זיין פֿאַר זיי פֿאַרוועדט און פֿאַרבאָטן דורך די געזעצן און פּראָגמאַטיקעס פֿון די דאָזיקע קיניג־רעכן, סיי אויפֿן אינדזל עספּאַניאָלא און סיי אויף די אנדערע אינדזלען און יבשה, וואָס אויף יענער זייט ים־אָקעאַן.

„די וואָס וועלן פֿאַרנעמען אָדער אויספֿירן די אמטן אָן אונדזער דער־לויבעניש וועלן בײַם ערשטן מאָל באַשטראָפֿט ווערן מיטן פֿאַרלירן די דאָזיקע אמטן, בײַם צווייטן מאָל וועלן זיי פֿאַרלירן די דערמאָנטע אמטן און א העלפֿט פֿון פֿאַרמעגן, און בײַם דריטן מאָל וועלן זיי פֿאַרלירן די דערמאָנטע אמטן וואָס זיי וועלן פֿאַרנעמען ווי אויך זייער גאַנצן פֿאַר־מעגן לטובת דער שאַצקאַמער און קאָסע פֿון דעם קיניג, מיין האַר און מען פֿאָטער, און אויך מיינס. מיר וועלן קענען באַווילקיקן די דאָזיקע אמטן און גיטער צו די וואָס אונדזער גנאַד און ווילן וועט זיין. דורכן איצטיקן בריוו באַפֿעל איך אונדזער גובערנאַטאָר, דעם וויצעקיניג און די אנדערע יוסטיציאַנט[21] און די דערמאָנטע אינדיעס, וואָר זיי זאָלן איצ־טער אָדער שפּעטער ניט זיין, אז זיי זאָלן דורכפֿירן און לאָזן דורכפֿירן די אויבן דערמאָנטע שטראָפֿן איבער די דאָזיקע מענטשן, סיי בנוגע זייערע אמטן און סיי בנוגע זייער פֿאַרמעגן, אויב זיי וועלן זיין זיך אָדער אייניק־לעך פֿון פֿאַרברענטע, נאָר דעם ווי איר וועט זיך דערווײַסן און וועט האָבן געניוע ידיעות, אז די וואָס האָבן פֿאַרנומען די עפֿנטלעכע קיניג־לעכע און מוניציפּאַלע אמטן, זיינען טאָקע קינדער אָדער אייניקלעך פֿון פֿאַרברענטע ווי ס'איז געזאָגט געוואָרן.

„פֿרי דאָס אויבן געזאָגטע זאָל באַקאַנט ווערן און קיינער זאָל ניט קענען האָבן קיין אויסרייד, אז ער וויים פֿלומרשט ניט, באַפֿעל איך, אז דער דעקרעט מיינער זאָל בײַם בײַזײַן פֿון א נאָטאַריוס אויסגערופֿן ווערן דורך א פֿרעגאַן [אַן אָפֿיציעלער אויסרופֿער פֿון באַפֿעלן] אויף די עפֿנט־לעכע פּלעצער און מערק און אנדערע צונויפֿקום־ערטער פֿון די אינדישע אינדזלען און יבשה, וואָס אויף יענער זייט ים־אָקעאַן. איך באַפֿעל, אז דער עדיקט מיינער זאָל פֿאַרצייכנט ווערן אין קאַנטראַקטאַציע־הויז פֿון די אינדיעס, וואָס געפֿינט זיך אין דער שטאָט [סעוויליע], דורך אונ־

[20] ד״ה די אינדזלען פֿון קאַריבישן ים און דעם אַמעריקאַנער קאַנטינענט.

[21] ד״ה אַנדערע הויכע באַאַמטע.

דזערע באַאמטע פֿון דאָזיקן הויז. קיינער טאָר ניט אוון וועט ניט מאַכן קיין שום מינדסטע שינויים, אונטער דער געפֿאַר צו פֿאַרלירן מײַן חסד אוון באַשטראָפֿט צו ווערן מיט צען טויזנט מאַראַוועדים [אַן אַלטע שפּאַנישע מטבע, אַן ערך פֿון זעקסטל פֿון אַן אַמעריקאַנער סענט] לטובֿת מײַן שאַצקאַמער, אויב עס וועט זיך אויף זיכער ארויסשטעלן, אַז זיי האָבן אַזוי געטאָן בײַם דורכפֿירן מײַנע פֿאַראָרדענונגען. אוון איך באַפֿעל דעם מענטשן וואָס וועט איבערגעבן מײַן עדיקט, ער זאָל זיי אויפֿפֿאָדערן, אַז זיי זאָלן זיך ווײַזן פֿאַר מיר אין מײַן הויף, ווו איך זאָל ניט זײַן, במשך פֿון צוועלף טעג, אַנהייבנדיק פֿון דעם טאָג וועו כ'וועל זיי רופֿן, אוון די שטראָף וועט זײַן אַזוי ווי ס'איז פֿריער אַנגעגעבן געוואָרן. דאָס באַפֿעל איך יעדן עפֿנטלעכן נאָטאַריוס, וואָס וועט צו אַזאַ ענין גערופֿן ווערן, ער זאָל האָבן צוטרוי צו דעם, ווער עס וועט אים ווײַזן די באַפֿולמעכטיקונג, א געחתמעטע מיט זײַן אונטערשריפֿט, כּדי איך זאָל ווײַס, ווי אַזוי עס ווערן דורכגעפֿירט מײַנע באַפֿעלן.

„ארויסגעגעבן אין דער שטאָט בורגאָס. 5 טעג אין חודש אקטאָבער. אין טויזנט פֿינף הונדערט עלפֿטן יאָר נאָכן געבוירן ווערן פֿון אונדזער האַר אוון דערלייזער יעזוס קריסטוס.

„איך — דער קיניג. איך לאָפּע קוטשיליאָס, סעקרעטאַר פֿון דער קיניגין אונדזער האַרינטע. ס'האָט דאָס געהייסן אַנשרײַבן דער בֿיס־קופּ פֿון פּאַלענסיאַ, קאַנדע, אויפֿן באַפֿעל פֿון איר פֿאָטער, דעם קיניג".

אָבער אויך דער כאַראַקטעריסטישער באַפֿעל איז צום גרעסטן טייל געבליבן אויפֿן פּאַפּיר, ווײַל די שפּאַנישע אַדמיניסטראַטיוו מאַכט אין די קאָלאָניעס איז געווען צו שוואַך און צו קאָרופּטירט דורכצופֿירן אין לעבן די באַפֿעלן פֿון אויבן. דער אָקערשט געבראַכטער דאָקומענט ווײַזט אָבֿ, אַז די צענטראַלע מאַכט דערלאָזט, די אָנוסים זאָלן בלײַבן אין די אינדיעס, און פֿאַרוועדט זיי בלויז צו פֿאַרנעמען אַן אָמט. אָבער מיט יאָרן שפּעטער, אין 1534, ווערט ווידער א מאָל באַנייט דער פֿאַרבאָט בכלל אַרײַנצוקומען אַהין.

דער באַפֿעל האָט אַזאַ נוסח:

„דער קיניג — צו אונדזערע באַאמטע, וואָס איר ווויינט אין דער שטאָט סעוויליע אין דעם קאָנטראַקטאַציע־הויז פֿון די אינדיעס. אײַך איז באַווּסט, אַז לויט די פֿאַראָרדענונגען פֿון דעם דאָזיקן הויז איז פֿאַרוועדט דאָס ארײַנקומען אין אונדזערע אינדיעס פֿון בעלי־תשובֿות ווי אויך פֿון פֿרישׂ באַקערטע וואָס שטאַמען פֿון ירדן און מורינען. און כּדי איצט און שפּעטער זאָל קיינער ניט קענען האָבן קיין אויסרייד, באַפֿעל איך אײַך, אַז איר זאָלט דאָס דאָזיקע גלײַך לאָזן אויסרופֿן אויף דער באַלוס־טראָדע פֿון דער דאָזיקער שטאָט, וואָראַנענדיק אַז די וואָס וועלן אַריבער אין די אינדיעס אונדזערע, אין וואָסער טייל דאָס זאָל ניט זײַן, וועלן פֿאַרלירן, און דורך דעם דאָזיקן [באַפֿעל] דערקלערן מיר אַז זיי האָבן פֿאַרלוירן דאָס פֿאַרמעגן וואָס זיי האָבן געקראָגן און זיי באַזיצן אין די אינדיעס אונדזערע; און מיר באַשטימען עס [דאָס פֿאַרמעגן] פֿאַר אונדזער קאָמער און אוצר. און די באַשטעטיקונג פֿון דעם אויסרופֿן וועט איר דאָקומענטירן אויף דער לינקער זײַט פֿון דאָזיקן באַפֿעל מײַנעם, אי־בערלאָזנדיק א קאָפּיע פֿון אַלעם אין אונדזערע ביכער פֿון דעם הויז, כּדי

דאָס צו קענען איבערשיקן צו די מיטגלידער פֿון אונדזער ראָט אין די אינ־דיעס".[22]

אויך די פֿאַראַרדענונג פֿון יאָר 1534 האָט ניט געהאָט קיין ווירקונג. יידן האָבן וויטער געפֿונען געגנוג אופֿנים אַרײַנצוקריגן זיך קיין אַמעריקע. דערי־בער איז אין דער רעקאָפּילאַציע פֿון די געזעצן פֿון די אינדיעס, די שפּאַניש־אַמעריי־קאַנער קאַנסטיטוציע פֿון די קאַלאַניאַלע צײַטן וואָס איז דעפֿיניטיוו באַשטעטיקט געוואָרן אין יאָר 1680, אַרײַנגענומען געוואָרן אַ גאַנצע רײַ געזעצן וואָס פֿאַר־ווערן שפּאַנישע אַנוסים און זייער נאָכווירקומען אַרײַנצוקומען אין די אינדיעס.

פֿון וואַנעט האָבן געשטאַמט די אומלעגאַלע אויסלענדישע אײַנוואַנדערערס קיין שפּאַניש־אַמעריקע?

די געשיכטע פֿון שפּאַניש־אַמעריקע אין די קאַלאַניאַלע צײַטן איז פֿול מיט קאַמף קעגן די אויסלענדער וואָס פֿלעגן, ניט געקוקט אויף אַלע פֿאַרבאָטן, זיך דאָרטן באַזעצן. כסדר און זייער שארף האָט מען דעם קאַמף געפֿירט קעגן די פֿאָרטוגעזן, הגם ניט בלויז קעגן זיי. פֿאַקטיש איז דער קאַמף קעגן די פֿאָר־טוגעזן געווען אין זייער אַ גרויסער מאָס אַ קאַמף קעגן די פֿאָרטוגעזישע אַנוסים. פֿאַר אונדזער שטודיע איז זייער וויכטיק אויסצופֿינען פֿון וואָסערע לענדער עס האָבן געשטאַמט די אומלעגאַלע אימיגראַנטן וואָס זײַנען געקומען אין שפּאַניש־אַמעריקע. אַ פֿאַראַרדענונג פֿון 1625,[23] וואָס איז שפּעטער אַרײַנגענו־מען געוואָרן אין דער רעקאָפּילאַציע פֿון 1680, ווײַזט אָן:

„היות פֿון בראַזיל קומען ארײַן דורך דער יבשה אין דער פֿראָווינץ פֿאַראַגוויי און גייען אַריבער אין די פֿערואַנער פֿראָווינצן אַ סך אויס־לענדער, פֿלעמער, פֿראַנצויזן און פֿון אַנדערע נאַציעס, און די גובערנא־טאָרן פֿון יענער פֿראָווינץ — צוליב זייערע פֿערזענלעכע צילן — פֿאַר־ווערן דאָס ניט, ווי זיי וואָלטן דאָס באַדאַרפֿט טאָן, און אַזוי ווי איבער די אויסלענדער קומט ארויס אַ סך שאָדן, — באַפֿעלן מיר די גובערנא־טאָרן פֿון פֿאַראַגוויי, אַז זיי זאָלן ניט טאָלערירן און ניט דערלויבן, בײַ קיין שום אומשטאַנדן, אַז דורך יענער פֿראָווינץ זאָלן אַרײַנקומען אויס־לענדער, פֿאָרטוגעזן [24] אָדער קאַסטיליאַנער אָן אונדזערער אַ ספּעציעלער דערלויבעניש, אַרויסגעגעבן דורכן קיניגלעכן ראָט פֿון די אינדיעס; אַז מען זאָל כאַפּן און אָפּשיקן אַלע וואָס וועלן אַזא דערלויבעניש ניט האָבן צום פֿרעזידענט און די ריכטערס פֿון קאַנטראַקטאַציע־הויז אין סעוויי־ליע, מיט אַלץ וואָס זיי פֿאַרמאָגן. אויב דער גובערנאַטאָר וועט אַזוי ניט טאָן, וועט ער באַשולדיקט ווערן און באַקומען זײַן שטראָף בעת זײַן רעזידענץ".[25]

---

[22] *Colección de documentos inéditos,* v. XLII, pp. 476-477.

[23] *Recopilación de las leyes de Indias,* Libro IX, Tit. XXVI.

[24] אין יאָר 1625 איז פֿאָרטוגאַל געווען פֿאַראייניקט מיט שפּאַניע און דאָס זײַן אַ פֿאָרטו־גיז האָט ניט באַטײַט דאָס זעלביקע ווי דאָס זײַן אָן אויסלענדער.

[25] בײַם פֿאַרלאָזן דעם פֿאַסטן האָט מען איבער די וויצעקיניגין און גובערנאַטאָרן דורכ־געפֿירט אָן אויספֿאַרשונג. און דאָס האָט געהייסן Indicio de residencia. די אײַנוווינערס וואָס האָבן זיך ניט דערוועגט אַרויסצוטרעטן קעגן די מושלים, ווען זיי זײַנען נאָך געווען בײַ דער מאַכט, האָבן דאָס געקענט טאָן בעת דער „רעזידענץ".

פֿון דער פֿאַראַרדענונג זעען מיר, אַז פֿון בראַזיל איז מיט דער יבשה גע־גאַנגען אַן עמיגראַציע־שטראָם. אָבער אויך מיטן ים זײַנען געקומען אימי־גראַנטן אין שפּאַניש־אַמעריקע. מיטן ים־וועג זײַנען געקומען קיין בוענאָס־אײַרעס (רײַא דע לָ פּלאַטאַ) דער עיקר פֿאַרטוגעזן, ד״ה יידן. דאָס באַשטע־טיקט די פֿאַראַרדענונג פֿון 1595,[26] וואָס איז אויך אַרײַנגענומען אין דער רעקא־פּילאַציע פֿון 1680:

„דער גובערנאַטאָר פֿון רײַא דע לָ פּלאַטאַ און זײַנע שטעל־פֿאַר־טרעטערס זאָלן ניט דערלויבן, אַז דורך די פֿאַרטן פֿון יענער גובערניע זאָלן אַריבער קיין פּערו אויסלענדער אָדער אײַנגעבוירענע אַן אַ ספּע־ציעלער דערלויבעניש פֿון אונדזער זײַט. מיר וועלן באַפֿעלן האַרב צו באַשטראָפֿן אָלע די וואָס האָבן זיך דאָרטן אַרײַנבאַקומען אָן אַזעלכע דערלויבענישן. שיקט זיי צוריק, און זעצט זיי אַרויף אויף שיפֿן, און וואַרפֿט זיי אַרויס פֿון לאַנד, און איר זאָלט ניט האָבן קיין שום אײַנזעע־ניש מיט קיין שום פּערזאָן און מיט קיין שום אומשטאַנדן".

ס׳איז וויכטיק צו באַמערקן אויך בײַ דער געלעגנהייט, אַז דער דאָזיקער האַרבער באַפֿעל, פֿונקט ווי די פֿרײַערדיקע, איז געבליבן מערסטן טײל אויפֿן פּאַפּיר.

דער קאַמף קעגן דער פֿאַרטוגעזישער אײַנוואַנדערונג קיין שפּאַניש־אַמעריקע

די פֿאַרטוגעזישע אײַנוואַנדערונג איז געווען אַ יידישע אײַנוואַנדערונג און דער קאַמף קעגן איר איז געווען אַ קאַמף קעגן יידישער אײַנוואַנדערונג.

אין אַן ערנצטן וויסנשאַפֿטלעכן זשורנאַל[27] האָט מען מיר אויפֿגעוואָרפֿן אַז איך בין מגזם, ווען איך ווײַז אָן, אַז דער נאָמען פֿאַרטוגעז איז געווען אַ סינאָנים צו יידּ ניט בלויז אין אַמעריקע, נאָר אויך אין אייראָפּע. איך בין וויט פֿון אַ מיינונג, אַז אַבסאָלוט אַלע פֿאַרטו־געזן וואָס זײַנען געווען אין אויסלאַנד זײַנען געווען יידן. אָבער עס איז אַ פֿאַקט, אַז אין 16טן און אין 17טן י״ה זײַנען כּמעט אַלע פֿאַרטוגעזן געווען די אַנוסים פֿון פֿאַרטוגאַל, און אין 18טן י״ה איז אַ היפּשער טייל פֿון די פֿאַרטוגעזן אין אויסלאַנד געווען אַנוסים. מען דאַרף ניט פֿאַרגעסן, אַז איינער פֿון די אַרגומענטן מצד דער אינקוויזיציע קעגן די אַנוסים איז געווען אָט דאָס אידענטיפֿיצירן פֿאַרטוגעז און יידּ. דער „הייליקער טריבונאַל״ האָט אַפֿילו געפֿאַ־דערט, מען זאָל די אַנוסים אין גאַנצן אַרויסטרײַבן פֿון לאַנד, ווײַל זיי באַשמוצן דעם גוטן נאָמען פֿון פֿאַרטוגאַל אין אויסלאַנד דורך דעם, וואָס ווי נאָר זיי רײַסן זיך אַרויס פֿון לאַנד גייען זיי גלײַך אָפֿן אַריבער צום יידנטום, און אָלע האָלטן זיי טאַקע פֿאַר יידן, וואָס דאָס פּירט צו חרפה און שאַנד.

ווען מען האָט ספּעציעל צו טאָן מיט שפּאַניש־אַמעריקע ובפֿרט מיט בוע־נאָס־אײַרעס,[28] דאַרף מען נאָך נעמען אין באַטראַכט, אַז די הינטיקע אַרגענטינער טעריטאָריעס[28] האָבן זיך געפֿונען צום נאָענטסטן צו בראַזיל, אַז זיי האָט פֿאַר־

[26] *Recopilación de las leyes...*, Libro IX, Tit. XXVI.

[27] *The Hispanic American Historical Review*, August 1941, p. 467.

[28] די הינטיקע אַרגענטינע איז ביז דער העלפֿט פֿון 18טן י״ה געווען אַ באַשטאַנדטייל פֿון פּערואַנער וויצעקיניגטום, דערנאָך איז געשאַפֿן געווארן פֿון די הינטיקע רעפּובליקן אַרגענ־טינע, אורוגוויי, פּאַראַגוויי און באָליוויע אַ באַזונדער וויצעקיניגטום.

בונדן מיט בראַזיל אַ באַקוועמער וואַסערוועג, וואָס דאָס איז זייער וויכטיק פֿאַר יענער עפּאָכע. ווייטער לאָמיר געדענקען, אַז דאָ איז ניט געווען קיין טריבו־נאַל פֿון דער אינקוויזיציע, נאָר בלויז אַ קאָמיסאַר מיט באַגרענעצטע פֿולמאַכטן, און אַז צוליב דער אַרעמקייט פֿון דער טעריטאָריע האָט מען זיך דאָ געניטיקט אין יעדן מענטשן. האָט מען טאַקע הינגעלעך פֿאַרקוקט אַדער אַפֿילו אין גאַנצן ניט דורכגעפֿירט געוויסע קיניגלעכע פּראָגמאַטיקעס. אין שפּאַניש־אַמעריקע האָט פּאָרטוגעז און יוד פֿאַקטיש באַטייט די זעלביקע זאַך.

אָזאַ אויטאָריטעט ווי דער טשילענער פֿאָרשער כאָסע טאָריביאָ מעדינאַ שרייבט: „אין גאַנץ שפּאַניש־אַמעריקע האָט דאָס זיין אַ פּאָרטוגעז באַטייט אין דער מיינונג פֿון פֿאַלק דאָס זעלביקע ווי דאָס זיין אַ יוד“.[29] אין זיינע ווערק[30] ברענגט מעדינאַ אויף דעם אַ שלל באַווייזן. אויך די האָלענדער זיינען געווען שטאַרק פֿאַרדעכטיק אין יידישקייט. אָבער וועגן זיי קען מען ניט זאָגן דאָס זעלביקע ווי וועגן די פּאָרטוגעזן, הגם מער ווי איין האָלענדער וואָס איז אַרעס־טירט געוואָרן דורך דער אינקוויזיציע האָט זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר אַ יוד, געבוירן אין פּאָרטוגאַל.

ס׳זיינען געווען צוויי טראַנזיט־צענטערס פֿון דער פּאָרטוגעזישער, ד״ה יידישער, אינוואַנדערונג קיין שפּאַניש־אַמעריקע: דער אינדזל קוראַסאַא (Curaçao) אין קאַריבישן ים, וואָס אין יאָר 1634 האָבן אים פֿאַרנומען די האָלענדער, און די שטאָט בוענאָס־אײַרעס. וועגן קוראַסאַא וויים איך בלויז צו זאָגן, אַז פֿון דאַנען האָבן זיך אַ טייל אָנוסים אַרײַנגבאַקומען אויף די שכנישע אינדזלען פֿון קאַריבישן ים, קיין צענטראַל־אַמעריקע און קיין מעקסיקע ביז פֿלאָרידאַ. וואָס שייך בוענאָס־אײַרעס האָבן מיר אַ היפּש אינפֿאָרמאַציע, וואָס מיר וועלן איבערגעבן בפֿרטיות.

די סכנה פֿון דער פּאָרטוגעזישער אינוואַנדערונג האָט מען אין אַנדערע מקומות פֿון שפּאַניש־אַמעריקע באַמערקט ערשט אין 17טן י״ה, אָבער קיין און דורך ריאָ דע לאַ פּלאַטאַ האָט מען שוין סוף 16טן י״ה געזען אַרײַנקומען די געהיימע פּאָרטוגעזישע יידן און מען האָט פֿריער ווי אומעטום געמען זיך ווערן קעגן זיי.

דער ויזיטאַטאָר פֿון פּערואַנער ויצעקיניגטום, גוטיערעז דע אוזשאַא, וואָס ער איז געקומען באַקעמפֿן קאַנטראַבאַנד, שרייבט אין זיין באַריכט פֿון 12טן מאַרץ 1597[31] אָט וואָס:

„ס׳איז אמת, אַז דאָרטן [אין בוענאָס־אײַרעס] זיינען נייטיק פֿערזאָ־נען, וואָס מען זאָל קענען צו זיי האָבן דעם פֿולשטענדיקסטן צוטרוי און

[29] Jose Toribio Medina, *Historia del Tribunal del Santo Oficio de la Inquisición en Chile*, v. I, p. 146.

[30] זען למשל זיין:
Historia del Tribunal del Santo Oficio de la Inquisición en Mexico, p. 133.

[31] La Audiencia de Charcas, *Correspondencia de Presidenta y Oidores. Biblioteca del Congreso Argentino.* Dir. Roberto Levillier.

וואס זאָלן מיט דער גאַנצער איבערגעגעבנקייט דינען אײער מאיעסטעט. און דאס איז נוגע סײ דעם גובערנאַטאָר סײ די פּינאַנץ־באַאמטע וואס וואָלטן באַדאַרפט זיך ווינציקער אָפּגעבן מיט זוכן אייגענע פּאַרדינסטן, ווײל דאס אַרײַנקומען דורך דאַרטן [דורך בוענאָס־אײַרעס] שטעלט זיך ניט אָפּ. אָלע וואס האַנדלען דאַרטן זײַנען פּאַרטוגעזן וואס פֿירן פֿון דאַרטן אַרויס גרויסע סכומען זילבער און גאָלד,[32] וואס גייען אַריבער אין פּאַרטוגעזישן קיניגרײַך, חוץ דעם וואס עס וועלן אַנגעשוואָלן ווערן מיט זיי די פּראָווינצן פּאַראַגווײ און טוקומאַן.[33] לויט ווי כ'האָב מיך דערוווּסט אין דער אינקווויזיציע און דורך אַנדערע מקורים זײַנען די מערהייט פֿון זיי געשמדטע יידן, כ'גלייב אָפּילו, אַז זיי זײַנען אמתע יידן. פֿון זיי גייען א סך אַריבער אין דער דאָזיקער מלוכה [די פּאַרשיידענע פּראָווינצן פֿון פּערואַנער וויצעקיניגטום] און ס'איז קיינער ניטא ווער עס זאָל דאָס זיי פֿאַרווערן. זאָל אײַער מאיעסטעט באָפֿעלן, אַז מען זאָל זיך פֿאַרנעמען מיט דעם ענין..."

זעט אויס, אַז ווי אַ רעזולטאַט פֿון גוטיערעז דע אוזשאָס באַריכט האָט דער קיניג אַרויסגעגעבן דעם באָפֿעל פֿון 1595, וואָס מיר האָבן פֿריער ציטירט.

אָבער מיט דעם האָט זיך די זאַך ניט פֿאַרענדיקט. דעם 17טן אָקטאָבער 1602 ווערט פֿאַרעפֿנטלעכט אַ שאַרפֿער עדיקט,[34] מען זאָל שטרענג היטן, אַז אויסלענדער, „פֿאַרדעכטיקטע אין גלויבן" און ספּעציעל פּאַרטוגעזן, זאָלן ניט אַרײַנקומען קיין בוענאָס־אײַרעס און אין די שכנישע פּראָווינצן. אַ ספּעציעלער עדיקט איז אויך אַרויסגעגעבן געוואָרן דעם 27טן אָקטאָבער 1603, מען זאָל שטאַרק אַכטונג געבן אויף די פּאַרטוגעזישע גלחים וואָס געפֿינען זיך אין מאָסן אין די לאַ פּלאַטער טעריטאָריעס, ווײל אויך זייער געטרײשאַפֿט צו דער קאַטוליישער אמונה שטייט אונטער אַ פֿרעגצייכן.[35]

אינעם קאַמף קעגן דער פּאַרטוגעזישער אימיגראַציע קיין בוענאָס־אײַרעס אין 17טן י"ה איז פֿאַראַן אַ דראַמאַטישער עפּיזאָד וואָס פֿאַרדינט, מען זאָל זיך אויף אים אָפּשטעלן, ווײל ער גיט אַ פּלאַסטיש בילד פֿון דעם מצב.

דער גובערנאַטאָר פֿון ריא דע לאַ פּלאַטאַ, הערנאַנדאַ אַריאַס דע סאַאַוועדראַ, איז געווען פֿון די געציילטע באַאַמטע וואָס האָבן ניט געמאַכט קיין געשעפֿטן מיט די פּאַרטוגעזישע קאָנטראַבאַנדיסטן. ער האָט ענלעכע זײַנע פֿליכטן און אויפֿן סמך פֿון די אָפּטע קיניגלעכע עדיקטן קעגן אויסלענדער האָט ער באַשלאָסן אין יאָר 1606 אין גאַנצן צו דעפּאַרטירן זיי פֿון בוענאָס־אײַרעס.

דער דאָזיקער באַשלוס האָט שטאַרק באַאומרויקט די מוניציפּאַלע פֿאַרוואַלטונג (קאַבילדאָ), ווײל די שטאָט איז געווען זייער אָרעם און האָט ניט געהאט

---

[32] דורך בוענאָס־אײַרעס פֿלעגט מען פֿירן דעם קאָנטראַבאַנד־מיטן זילבער פֿון פּאָטאָסי (הײַנט באָליוויע) און מיטן גאָלד פֿון אַנדערע מינע־צענטערס. אַ וויכטיקע באַדײַטונג האָט נאָר געהאַט פּאָטאָסי.

[33] טוקומאַן האָט אַלע מאָל געהערט, הגם אין אַן אַנדער געאָגראַפֿישן צוזאַמענשטעל, צו אַרגענטינע.

[34] דער יידישער טעקסט איז פֿאַראַן אין מײַן אַרבעט, אַרגענטינער יוואָ־שריפֿטן, ב׳ I, זז׳ 17—18.

[35] דאַרטן, זז׳ 25—26.

ניט קיין גאָלד־, ניט קיין זילבער־מינעס, און אויך ניט קיין אינדיאַנישע שקלאַפֿן — אַ זאַך פֿון ערשטראַנגיקער ווערדע פֿאַר דער שפּאַנישער באַפֿעלקערונג. די שפּאַניער זענען דאָך ניט געקומען אין ווייטע און ווילדע לענדער כּדי צו האַרעווען שווער און צו לעבן אין ערגערע באַדינגונגען ווי אין דער היים. ס׳איז אַ כּלל, אַז די שפּאַנישע איבערוואַנדערערס האָבן זיך מיט פֿיזישער אַרבעט ניט פֿאַרנומען. זיי האָבן געזוכט פֿלינק און גרינג רייַך צו ווערן.

אָבער באַדערפֿענישן זענען יאָ געווען און מען האָט געדאַרפֿט זיי באַפֿרידיקן. אויף דעם זענען געווען די פֿאַרטוגעזן. זיי זענען געווען די געוודפֿטע און זיי זענען געקומען קיין בוענאָס־אײַרעס ניט ווײַל זיי האָבן געזוכט אַ גרינג לעבן, נאָר אַן אָרט וווּ צו לעבן רויק. זיי זענען עס געווען די קאַנטראַבאַנדיסטן וואָס האָבן אַרײַנגעבראַכט סחורות וואָס מען האָט אויף אַן אַנדערן אופֿן ניט געקאָנט קריגן. זיי זענען עס געווען די רופֿאים, ווײַל די קריסטלעכע דאָקטוירים האָבן זיך ניט געוואָלט באַזעצן אין דער שרעקלעך אַרעמער שטאָט. זיי זענען עס געווען די בעלי־מלאָכות.

ס׳איז פֿאַרשטענדלעך דעריבער, פֿאַר וואָס דער דעפֿאַרטיר־באַפֿעל פֿון גובערנאַטאָר אַריאַס דע סאַאַוודראַ האָט אַרויסגערופֿן אַזאַ אויפֿבריוז אין שטאָט און פֿאַר וואָס דער ביסקופ מאַרטין איגנאַסיאָ דע לאָיאָלאַ, וואָס ער האָט אויך אויסגעפֿילט די פֿונקציע פֿון אינקוויזיציע־קאָמיסאַר, האָט זיך אַזוי ענערגיש אַרויסגעזאָגט קעגן דעם און אַפֿילו זיך באַנוצט מיט העכסט אינטערעסאַנטע אַרגומענטן. דער רעפֿערענטאַנט פֿון קלויסטער און אינקוויזיציע דערקלערט קודם־כּל, אַז די גובערנאַטאָרן זענען מחויב צו „אָכטן די קיניגלעכע באַפֿעלן, אָבער ניט אויסצופֿירן זיי״.[36] אויפֿן ערשטן אָנבליק זעט עס אויס צו זיין זייער און זייער אַ טשיקאַוואַער ענטפֿער. אָבער דער אמת איז, אַז די וויצע־קיניגן און גובערנאַטאָרן האָבן געהאַט אַ רעכט אין אויסערגעווייניטלעכע פֿאַלן — ווען זיי האָבן געהאַלטן, אַז די באַפֿעלן שטעלן אין סכּנה די זיכערקייט פֿון די טעריטאָריעס אונטער זייער קאָנטראָל — אָפּצולייגן דאָס אויספֿירן ביז אַ נייער פֿאַראַרדענונג פֿון דער צענטראַלער מאַכט. דער הויכער באַאַמטער פֿלעגט אין אַזאַ פֿאַל קושן פֿייערלעך דעם צוגעשיקטן באַפֿעל, אים אַרויפֿלייגן אויפֿן קאָפּ ווי אַ צייכן פֿון אונטערטעניקייט און אויסרופֿן: „כ׳פֿאָלג, אָבער כ׳פֿיר ניט אויס״ — Obedezco, pero no cumplo.

דער ביסקופ האָט בכן געראָטן דאָס זעלביקע צו טאָן מיטן דעפֿאַרטירעדיקן. דעם ביסקופס אַרגומענטן כּדי צו באַרעכטיקן דעם טריט זענען ניט ווינציקער אינטערעסאַנטע. ער שטעלט פֿעסט, אַז די פֿאַרטוגעזן געפֿינען זיך שוין אין בוענאָס־אײַרעס פֿון לאַנג, אַז זיי זענען באַשעפֿטיקט בײַ „מעכאַנישע פֿאַכן״ — Oficios mecánicos — און גיבן זיך אויך אָפּ מיט אַגריקולטור. ווײַטער זאָגט לאָיאָלאַ, אַז אויב דער באַפֿעל פֿון גובערנאַטאָר זאָל דורכגעפֿירט ווערן, וועט די שטאָט אונטערגיין, און דאָס קען דאָך ניט זײַן דער ווילן פֿון קי־

---

[36] דער דאָקומענט ווערט פֿאַרפֿנטלעכט אויף זז׳ 80—82 פֿון מײַן בוך אין שפּאַניש; זע הערה 8.

ניג. ער גיט דעריבער אַן עצה, מען זאָל אינפֿאַרמירן אין דער מעטראָפּאָליע, אַז כּל־זמן בוענאָס־אײַרעס איז אַזוי אַרעם, „קען ניט אָפּגעהיט ווערן די שאַרפּ־קייט און דער טעקסט פֿון דערמאָנטן קיניגלעכן עדיקט".

די שטאָט־פֿאַרוואָלטונג פֿון בוענאָס־אײַרעס, וואָס שפּעטער האָט זי אַליין אָנגעפֿירט דעם קאַמף קעגן אויסלענדער, האָט אין איר רעזאָלוציע [37] נאָך אויס־געבראַכט די אַרגומענטן פֿונעם ביסקופ. דער סוף איז געווען, אַז די פּאַר־טוגעזן, וואָס אָלע האָבן גוט געוווסט וועגן זיי אַז זיי זײַנען יידן, זײַנען פֿאַר־בליבן אין בוענאָס־אײַרעס.

אָבער מיט דעם האָט זיך ניט פֿאַרענדיקט דער קאַמף קעגן זיי. די אַלטע פֿאַרבאָטן זײַנען פֿאַרבליבן אין קראַפֿט און מען געהאַלטן אין איין אַרויס־געבן נײַע. אויך די בוענאָס־אײַרעסער גובערנאַטאָרן האָבן געהאַלטן פֿאַר זייער חובֿ בײַם אָנקומען אויפֿן אָמט אַרויסצוגעבן נײַע הארבע פֿאַרבאָטן. אין יאָר 1610, קוים פֿיר יאָר נאָך דעם ווי דער פֿאַרשטייער פֿון דער אינקוויזיציע און די שטאָט־פֿאַרוואָלטונג האָבן אָפּגעשריען די גזרה קעגן יידן, שרײַבט דער גובערנאָטאָר דיעגאָ מאַרין נעגראָן צום קיניג, אַז ער האָט אָנגעטראָפֿן „אַ גרויסע אומאָרדענונג איבערן אַרײַנקריגן זיך פֿון די פֿאַרטוגעזן, אַז דער יישוב איז אַזוי פֿול מיט זיי, אַז זיי זײַנען די מאַיאָריטעט. מען זאָגט מיר אויך, אַז מיט אָט דעם זאָמען איז איבערגעפֿולט די גאַנצע פּראָווינץ טוקומאַן. מען איז אַזוי צוגעווויינט צו דעם, אַז איך האַלט, אַז עס איז זייער שווער דאָס בײַצוקומען, ווײַל בראַזיל געפֿינט זיך בשכנות". [38] דער גובערנאָטאָר עצהט דעריבער, אַז מען זאָל אײַנשטעלן אַ פֿולשטענדיקן טריבונאַל פֿון דער אינקוויזיציע, און ניט בלויז אַ קאָמיסאַריאָט ווי עס איז איצט. זיך ניט דערוואָרט אויף אַן ענטפֿער פֿון קיניג, האָט דער גובערנאָטאָר בינו לבינו אַרויסגעגעבן דעם אָכזריותדיקן באַפֿעל: [39] קיינער זאָל זיך ניט דערוועגן אויסצובאַהאַלטן די אומלעגאַלע אימי־גראַנטן וואָס קומען אַן מיט די שיפֿן און וואָס אָנטלויפֿן אינעווייניק אין לאַנד, קיינער זאָל זיי קיין שום שטיצע און קיין שום שפּײַז ניט געבן. „דער וואָס וועט זיי ווײַזן דעם וועג, געבן שטיצע אָדער אַרויסווײַזן סימפּאַטיע, כּדי זיי זאָלן קענען אָנטלויפֿן, וועט אַרונטערפֿאַלן אונטער טויטשטראָף".

עס וואָלט געווען זייער שלעכט, אויב דער באַפֿעל וואָלט טאַקע דורכגעפֿירט געוואָרן. ער איז געבליבן ס׳רובֿ אויפֿן פּאַפּיר ניט ווײַל יידן האָבן אַרויסגע־ווײַזן גוואַלדיקע פֿעיקייטן זיך אַרויסצודרייען, נאָר ווײַל די אַדמיניסטראַציע איז געווען אַ פֿאַרקויפֿטע און די באַפֿעלקערונג האָט זיך ענגייטיקט אין די אומלע־גאַלע אימיגראַנטן. אָבער די אימיגראַנטן זײַנען געבליבן אומלעגאַל, „געהיים". עפּנטלעך האָט מען געמוזט אויספֿאַלגן די קיניגלעכע עדיקטן. און דער קיניג

---

[37] דאַרטן, זז׳ 82—85.

[38] *Humanidades*, t. XX, 1929, pp. 319, 324—326.

[39] דער פֿולער יידישער טעקסט איז פֿאַרפֿנטלעכט אין ארגענטינער יוחאַ־שריפֿטן, ב׳ I, זז׳ 26—27.

האָט געהאַט אַזאַ געטרײַ אויג ווי די רעפֿרעזענטאַנץ פֿון דער אינקוויזיציע מיט אירע פֿאַמיליאַרן (שפּיאָנען) און קאָמיסאָרן.

דעם 3טן פֿעברואַר 1619 האָט דער הויפּט־פֿראָקוראַדאָר פֿון די רײַדע לאַ פּלאַטאַ־פֿראָווינצן מאַנועל די פֿריאַס געשיקט דעם קיניג אַ פּרטימדיקן מעמאָראַנדום ווועגן אײַנפֿירן אַ פּוליטענדיקן טריבונאַל פֿון דער אינקוויזיציע אין בוענאָס־אײַרעס.[40] אָבער זײַן השתדלות און אַלע אַנדערע ענלעכע פֿאַרשלאָגן ביזן יאָר 1765[41] האָבן ניט געהאָט קיין דערפֿאָלג. די לאַ פּלאַטער טעריטאָריעס זײַנען געווען צו אָרעם אויף צו קענען אויסהאַלטן מיט די קאָנפֿיסקירטע פֿאַרמעגנס פֿון ייִדן דעם „הייליקן טריבונאַל", דערביבער האָט זיך דאָ פֿאַרנומען מיטן קאַמף קעגן דער אומלעגאַלער אײַנוואַנדערונג דער קאָמיסאָר פֿון דער אינקוויזיציע און מער פֿון יוצא וועגן דער גובערנאַטאָר. דער רעפֿרעזענטאַנט פֿון דער אינקוויזיציע איז געשפּרונגען פֿון דער הויט כּדי עפּעס צו טאָן, אָבער ער האָט בלויז אויסגעפּועלט האָרבע באַפֿעלן און פֿון צײַט צו צײַט צו אָרעסטן פֿון ניט־אָפּגענומענע ייִדן. אַ קאַמף קעגן דער אומלעגאַלער אײַנוואַנדערונג, ווי די קיניגלעכע עדיקטן האָבן דאָס געפֿאָדערט, האָט מען אין בוענאָס־אײַרעס ניט געפֿירט. עס איז אַבסאָלוט קלאָר פֿאַר וואָס דאָס איז אַזוי געווען: דאָס לאַנד האָט זיך געמײַנט דעמאָלט (ווי עס מײַנט זיך אויך הײַנט) זייער שטאַרק אין אַ מאַסן־אײַנוואַנדערונג.

ניט בחינם האָט אײַנער פֿון די וויכטיקסטע בויערס פֿון דער אַרגענטינער רעפּובליק, כּואַן באָוטיסטאַ אַלבערדי, באַצײַכנדיק זיך אויף גאַנץ שפּאַניש־אַמעריקע, אָבער דער עיקר אויף זײַן פֿאָטערלאַנד, געשריבן: „רעגירן הייסט באַפֿעלקערן" (Gobernar es poblar).

דער סוף פֿון קאַמף קעגן דער יידישער אײַנוואַנדערונג קיין שפּאַניש־אַמעריקע

אין דער צווייטער העלפֿט 16טן י״ה און אין פֿאַרלויף פֿון 17טן י״ה ווערט אין גאַנץ שפּאַניש־אַמעריקע מלחמה געהאַלטן מיט דער יידישער (פֿאָרטוגעזישער) אומלעגאַלער אײַנוואַנדערונג. אין 18טן י״ה ווערט די דאָזיקע מלחמה שוואַכער, הגם זי שטעלט זיך ניט אָפּ. אין בוענאָס־אײַרעס נעמט זי דעמאָלט אָן מער אַן עקאָנאָמישן כאַראַקטער, ניט קיין אויסשליסלעך יידישן ווי פֿריִער, צוליב דער עקסיסטענץ פֿון דעם פֿאָרט קאַלאָניא,[42] אָדער קאַלאָניע דעל סאַקראַמענטאָ, ווי מען פֿלעגט אים רופֿן אין די אַמאָליקע צײַטן.

דעם דאָזיקן פֿאָרט, וואָס מען קען אים זען פֿון אַ העכערן פּונקט פֿון בוענאָס־אײַרעס אין אַ לויטערן וועטער, האָט די פֿאָרטוגעזישע מאַכט געהאַלטן אָקופּירט

---

[40] זע די פֿולע איבערזעצונג פֿון מעמאָראַנדום אין מײַן אַרטיקל אין אַרגענטינער יוּוּאָ־שריפֿטן, ב׳ I, זז׳ 19—24.

[41] בײַ דער געלעגנהייט וויל איך פֿאַרריכטן אַ טעות וואָס כ׳האָב געמאַכט אין מײַן אַרטיקל אין די יוּוּאָ־בלעטער, XIX, 2, ז׳ 192. דאָרטן ווערט אָנגענעבן דאָס יאָר 1754.

[42] מער פֿרטים וועגן דעם ענין אין מײַן אַרבעט אין אַרגענטינער יוּוּאָ־שריפֿטן, ב׳ II, זז׳ 69—72.

פֿון 1678 ביז 1776 און אים פֿאַרוואַנדלט ניט בלויז אין אַ ווייכטיקן קאָנטראַ־באַנד־צענטער, נאָר אויך אין אַ פֿאַרפֿאַסט פֿון אירע פֿאַרכאַפּערישע שטרעבונגען לגבי די שפּאַנישע טעריטאָריעס. אין קאָלאָניאַ האָט מען פּשוט פֿאַוואַרי־זירט קאָנטראַבאַנד, הגם לויט די פֿאָרטוגעזישע געזעצן איז עס געווען פונקט אַזוי האַרב פֿאַרבאָטן ווי לויט די שפּאַנישע, און מען האָט דאָרטן טאָלערירט די אַנוסים, ווייל עס זײַנען ניט געווען קיין סך בעלנים אויף צו באַזעצן זיך אין אַזאַ געפֿערלעכן פונקט, ווו עס ציט זיך אַ שטענדיקע מלחמה צווישן צוויי מלוכות.

קעגן די פֿאָרטוגעזן פֿון קאָלאָניא דעל סאַקראַמענטאָ, וואָס פֿלעגן פֿאָרלאָזן — און דאָס איז אַגב זייער סימפּטאָמאַטיש — דעם פֿאָרט און זיך באַזעצן אין מאָנטעווידעאָ און אין בוענאָס־אײַרעס, זײַנען אַרויסגעגאַנגען געוואָרן אַ סך פֿאָר־אָרדענונגען. דאָ האָט שוין צוגעלייגט אַ האַנט אויך די שטאָט־פֿאַוואָלטונג.[43] אָבער אויך די פֿאָראָרדענונגען האָבן ניט געהאָלפֿן קיין האַפֿט, מען פֿלעגט די פֿאָרטוגעזן נאָר אַרויסשיקן אין ווײַטערע מקומות.[44]

הכלל, אין 18טן י״ה ווערט דער קאַמף קעגן די פֿאָרטוגעזן געפֿירט ניט בלויז צוליבן פֿאַרדאַכט אַז זיי היטן אַפֿ יידישקייט. אַגב איז די צוגעבונדן־קייט צום יידישן אָפּשטאַם שוין היפּש אָפּגעשוואַכט בײַ די אַנוסים. זי איז אָבער דאָך אין גאַנצן ניט פֿאַרשוווּנדן. דאָס זעט מען פֿון בריוו פֿון גלח פּעדראָ לאָגו פֿון יאָר 1754, ווו מיר לייענען:

„...איינע פֿון די קלענערע ספּנות פֿאָר אונדזער הויליקן גלויבן אין די דאָזיקע פּראָווינצן [לא פּלאַטאַ] נעמט זיך פֿון דעם, וואָס פֿון דער פֿאָרטוגעזישער קאָלאָניע, וועלכע געפֿינט זיך אַנטקעגן אונדזער פּאָרט [בוענאָס־אײַרעס] פֿאַרזאַמלט זיך דער ערגסטער אָפּפּאָל פֿון פֿאָרטוגאָל און בראַזיל, און עס איז ניט קלײן די אָלטע יידישע יוירונג (levaduva) וואָס קומט מיט זיי. עס וועלן קאָרופֿטירט די מאָסע פֿון שפּאַנישן קריסטנטום. זינט אַ פּאָר יאָר האָט מען באַמערקט געוויסע צייכנס אין באַשטימטע נעכט, וואָס זיי באַטײַטן צוזאַמענקונפֿטן בײַטאַגיקע אָדער בײַנאַכטיקע אין שול״.[45]

ס׳קען לײַכט געמאָלט זײַן, אַז דער גלח און אינקוויזיציע־באַאַמטער לאָגו איז מגזם. אָבער דער גראַד אמת אינטערעסירט אונדז ניט אין דעם מאָמענט. מיר ווילן בלויז אָנווײַזן, אַז נאָך אין דער צווייטער העלפֿט 18טן י״ה האָט מען אין די לאָ פּלאַטאַ־טעריטאָריעס חושד געווען די פֿאָרטוגעזן, אַז זיי זײַנען גע־היימע יידן. דאָס ווערט באַשטעטיקט דורכן אינקוויזיציע־דאָקומענט פֿון 1771, וואָס איך האָב אויסגעפֿונען אין אַרגענטינער מלוכה־אַרכיוו.[46] דער באַשול־

---

[43] *Archivo General de la Nación* (Ser. I) — *Accuerdos del Extinguido Cabildo de Buenos Aires.*

[44] *Correspondencia de los Ciudad de Buenos Aires con los Reyes de España,* vol. I, Publicación Editada par la Municipalidad de Buenos Aires, pp. 450-451.

[45] José Toribio Medina, *Historia del Tribunal del Santo Oficio de la Inquisición en el Plata,* doc. XXX.

[46] פֿאַרפֿנטלעכט אין מײַן אַרבעט, ארגענטינער יוואָ־שריפֿטן, ב׳ I, זז׳ 29—30.

דיקטער, וועגן וועלכן עס רעדט זיך אין דערמאָנטן דאָקומענט, איז אַ פּאָרטוגעז מיטן נאָמען כוּאַן לאָפּעז דע סילוואַ.

דער קאַמף קעגן דער יִידישער אינוואַנדערונג קיין שפּאַניש־אַמעריקע בײַם סוף 18טן י״ה האָט אָנגענומען אַנדערע פֿאָרמען ווי פֿריִער, ווײַל די אינקווִיזי־ציע האָט שוין געהאַט אין אַ גרויסער מאָס אָנגעווּוירן איר מאַכט און ס׳האָבן שוין אָנגעהויבן זיך צו באַווײַזן אין שפּאַניש־אַמעריקע די ערשטע אָפּענע יִידן.

דער ערשטער אינבראָך אין דער שפּאַנישער עקסקלוזִיוויסטישער סיס־טעם בײַם רעגירן די קאָלאָניעס דאָטירט פֿון 1713. ענגלאַנד האָט דעמאָלט באַקומען אַ דערלויבעניש צו פֿירן מיט די קאָלאָניעס דעם שקלאַפֿן־מיסחר און אינצושטעלן אירע פֿאָרטרעטערשאַפֿטן דאָרטן פֿאַר דעם צוועק. אין די דאָזיקע פֿאָרטרעטערשאַפֿטן האָט מען דערלויבט פּערזאָנען וואָס געהערן ניט צו דער קאַטולישער רעליגיע מיטן באַדינג,[47] אַז זיי זאָלן עפּנטלעך ניט דורכפֿירן קיין רעליגיעזע צערעמאָניעס. ס׳איז כּמעט ווי זיכער, אַז מער ווי איין ספֿרדישער יִיד האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט און זיך באַזעצט אין שפּאַניש־אַמעריקע, הגם מיר ווייסן ניט פֿון קיין קאָנקרעטע פֿאַלן.

ס׳זײַנען יאָ פֿאַראַן באַשטימטערע אינפֿארמאַציעס וואָס שייך די לעצטע צענדלינגער יאָרן פֿון 18טן י״ה, נאָך דעם ווי צפֿון־אַמעריקע האָט זיך דערשלאָגן צו פּריִהייט און דער „אויפֿגעקלערטער דעספּאָט״ אויפֿן שפּאַנישן טראָן, קאַרלאָס דער דריטער, האָט (1778) דעקרעטירט דעם פּריִעון האַנדל צווישן די קאָלאָ־ניעס גופֿא און געווּוסע קאָנצעסיעס פֿאַרן מיסחר מיט דער דרויסנדיקער וועלט. די דאָזיקע וויכטיקע רעפֿארמען האָבן געבראַכט אַ צושטראָם פֿון יִידן, וואָס קעגן דעם איז אַרויס דער בוענאָס־אײַרעסער ביסקופּ מאַלוואָר אין יאָר 1783 און די אינקווִיזיציע־מאַכט פֿון קאַרטאַכענאַ.[48]

קיין קאָנקרעטע ׳ידיעות וועגן די יִידן פֿון בוענאָס־אײַרעס, וואָס מאַלוואָר האָט זיי געמסרט, האָב איך אין די אַרטיקע אַרכיוון ניט געפֿונען. דער פֿאַר־דינסטפֿולער אַמעריקאַניסט, כאָסע טאָריביאָ מעדינאַ, האָט זיך אין אַרכיוו פֿון די אינדיעס אין סימאַנקאָס אָנגעטראָפֿן אויף דאָקומענטן וועגן יִידן, וואָס זײַנען געווען קאָמערציעלע פֿאָרטרעטערס פֿון פֿאָרשיידענע לענדער און האָבן אָפֿן, ניט געקוקט אויף דער צייטריצענישן פֿון דער אינקווִיזיציע, געלעבט דעמאָלט אין שפּאַניש־אַמעריקע. וועגן איינעם אַזאַ יִיד, דוד דע לאַ מאַטאַ, דערציילט מעדינאַ, אַז ער האָט געשטאַמט פֿון אַן אָלטער שפּאַנישער אָנוסים־פֿאַמיליע; זײַן זיידע איז פֿאַרברענט געוואָרן אויף אַן אויטאָ־דאַ־פֿע און זײַנע עלטערן זײַנען אָפּגעקומען אַ שטראָף פֿון דער אינקווִיזיציע. דוד דע לאַ מאַטאַ, אויפֿ־געוואַקסן אין אַ שטוב מיט אַזאַ שטאַרקער יִידישער טראַדיציע, האָט זיך אין דער יוגנט באַזעצט אויפֿן אינדזשׂ סאַנטאַ קרוז, וואָס האָט געהערט צו דעגעמאַרק.

---

[47] Rómulo D., Carbia, *Historia eclesiástica del Rio de la Plata,* Buenos Aires 1914, p. 233.

[48] די דאָקומענטן וועלן פֿאַרעפֿנטלעכט צום ערשטן מאָל אין דער בילאָגע צו מײַן בוך, דערמאָנט אין הערה 8.

דאָרטן האָט ער זיך מל גערוען און חתונה געהאַט מיט אַ יידישער פֿרוי. דאָס אַלץ האָט מאַטאַ איבערגעגעבן אין דער אינקוויזיציע פֿון קאַרטאַכענאַ, ווו מען האָט אים גערופֿן אָפּצוגעבן דערקלערונגען. און נאָך אַזאַ דערקלערונג, וואָס בײַ אַנדערע אומשטאַנדן וואָלט זי באַטײַט אומבאַדינגט טויטשטראָף — האָט מען אים פֿרײַ געלאָזן. ער האָט דאָס צו פֿאַרדאַנקען דעם פֿאַקט וואָס ער איז געווען אַן אויסלענדישער בירגער, און דער „הייליקער טריבונאַל" האָט זיך שוין דעמאָלט ניט דערוועגט צו טאָן וואָס ער וויל. אַז דאָס איז אַזוי, זעען מיר פֿון בריוו, דאָטירט דעם 4טן נאָוועמבער 1783, וואָס דער טריבונאַל האָט געשיקט צום הויפּטראָט פֿון דער אינקוויזיציע אין שפּאַניע. עס איז אינטערעסאַנט, אַז דער העכסטער אַרגאַן פֿון בלוטיקן טריבונאַל האָט באַפֿוילן זײַנע פֿאַרשטייערס אין נײַ־גראַנאַדער וויצעקיניגטום[49] צו האַנדלען ענערגישער און ניט צו דערלויבן קיין יידן צו באַזעצן זיך דאָרטן.[50]

אויך אין סאַנטאַ דאָמינגאָ האָט סוף 18טן י״ה געלעבט פֿרײַ אַ יידישער מיטן נאָמען כאָסע אָבעדיענטע, כאָטש די אינקוויזיציע האָט פֿראָטעסטירט קעגן דעם און געפֿאָדערט פֿון גובערנאַטאָר, אַז ער זאָל אַנגענעמען שריט קעגן דעם יידן.[51]

דער קאַמף מיט דער יידישער אײַנוואַנדערונג האָט זיך ניט פֿאַרענדיקט מיט דער רעוואָלוציע פֿון 1810, און אויך ניט מיטן דערקלערן די אומאָפּהענגיקייט פֿון די דרום־אַמעריקאַנער רעפּובליקן, ווײַל דאָס שפּאַנישע ציווילרעכט איז ווײַטער פֿאַרבליבן. ס׳האָט געדויערט אַ היפּש ביסל צײַט, ביז די יידישע אײַנוואַנדערונג איז געווארן פֿולשטענדיק לעגאַל.

---

[49] דאָס דאָזיקע וויצעקיניגטום איז באַשטאַנען פֿון די טעריטאָריעס, ווו עס זײַנען הײַנט די רעפּובליקן עקוואַדאָר, ווענעצועלאַ, פּאַנאַמאַ און קאָלומביע.

[50] José Toribio Medina, *Historia del Trib. del S. O. de la Inquisición de Cartagena de las Indias*, pp. 358—361.

[51] *Ibid.*

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

אַרגענטינער יידישער שריפֿטן. האַלביאָר־בוך, ו, בוענאָס־אײַרעס, מאַרץ 1941, 184 זײַטן; וו, ב״א, דעצעמבער 1942, 188 זײַטן.

פֿון דער הקדמה צום ערשטן בוך דערוויסן מיר זיך, אַז דער אַרגענטינער אָפּטייל פֿון יִוואָ האָט אָנגעהויבן דורכצופֿירן אין לעבן די אַלטע באַשלוסן וועגן אייגענע פֿאַרשאַרבעטן. זינט 1933 האָט מען געמאַכט פֿאַרשיידענע פּלענער וועגן אַרבעטן אויפֿן פֿעלד פֿון דעם יידישן לעבן אין אַרגענטינע. בינו־לבינו האָט זיך דעם אַרגענטינער אָפּטייל פֿון יִוואָ אײַנגעגעבן צו שאַפֿן אַז אייגענע ביבליאָטעק, וואָס זי איז קודם־כּל זייער גוט קאָמפּלעטירט וואָס איז שייך לאָקאַלע יידישע דרוקזאַכן. די דאָזיקע זאַמלערישע אַרבעט האָט ממילא געפֿירט צו פֿאַרשערישער טעטיקייט. די צוויי בענד רעפֿראַזענטירן די ערשטע טריט אויף דעם דאָזיקן פֿעלד.

„מיר ווילן, שרײַבט די רעדאַקציע אין איר הקדמה, אַז אין די „אַרגענטינער יִוואָ־שריפֿטן״ זאָל אויף אַ דאָקומענטירטן אופֿן פֿאַרגעשטעלט ווערן די יידישע דערפֿאָרונג אויף אַלע געביטן, די געזעלשאַפֿטלעכע באַוועגונגען, עקאָנאָמיק, מיגראַציע, קולטור־שאַפֿן אאז״ו, איבער הויפּט פֿון אַרגענטינער לעבן״.

די אַרבעטן, וואָס זײַנען פֿאַרעפֿנטלעכט אין די צוויי בענד, האָבן מערסטן טייל צו טאָן מיט דער נײַסטער צײַט, ד״ה מיט די לעצטע 50—60 יאָר פֿון יידישן לעבן אין אַרגענטינע. די אַזוי גערופֿענע עלטערע יידישע געשיכטע פֿון אַרגענטינע, אַז ענין אָגב זייער אַ וויכטיקער און וויניק אויסגעפֿאָרשטער, איז פֿאַרטראָטן מיט פֿיר אַרבעטן פֿון צוויי מחברים.

ב. לעווין האָט אַז אַרבעט א״נ „דער יוד אין אַרגענטינע אין 17טן י״ה״ (ב׳ ו׳, זז׳ 7—41) און „דער יוד אין אורוגוויי אין דער קאָלאָניאַלער עפּאָכע״ (ב׳ וו׳, זז׳ 64—91). דער מחבר האָט אין 1939 אַרויסגעגעבן אויף שפּאַניש אַ בוך וועגן יידן אין דער קאָלאָניאַלער עפּאָכע:

El Judio en la época colonial. Un aspecto de la historia rioplatense.

דאָרטן האָט ער געבראַכט זייער אַ סך נײַע דאָקומענטן און פֿאַקטן וועגן יידישן עבֿר אין דרום־אַמעריקע. די אינטערפּרעטאַציע פֿון די דאָקומענטן איז אפֿשר ניט אַלע מאָל אַ ריכטיקע און דאָס זײַן ניט באַקאַנט מיט העברעישע מקורים לאָזט זיך שטאַרק פֿילן אין זײַנע אַרבעטן, דאָך מוז מען אָנווײַזן, אַז ב. לעווין איז לעת־עתּה דער אייניציקער ערנצטער יידישער היסטאָריקער אין אַרגענטינע. זײַנע צוויי אַרבעטן איז די „אַרגענטינער יִוואָ־שריפֿטן״ זײַנען אַ צושטײַער צו דער יידישער געשיכטע. זייער אַ סך טונקעלע ענינים, ווי

למשל די פראגע פון דער אינקוויזיציע אין מאנטעווידעא (ב׳ II, ז׳ 73), האט ב. לעווין ריכטיק אוועקגעשטעלט. דאס אליין איז שוין א דערגרייכונג.

מען קאן דאס ליידער ניט זאגן וועגן דעם צווייטן מחבר, ארטור באב, וואס ער האט פארעפנטלעכט צווי ארבעטן: „די ערשטע פריווילעגיעם פאר יזדן צו באזעצן זיך אויפן דרום־אמעריקאנער קאנטינענט" (ב׳ I, ז׳ 137—145) און „יזדן אין די בריטישע מערב־אינדיעס" (ב׳ II, ז׳ 127—138).

א. באב האט נאך אין 1925 אפגעדרוקט אז ארבעט וועגן יזדן אין די שפאניש־ריידנדיקע אמעריקעס:
Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur. Berlin, XXVI, pp. 95-146,
וו׳ ער האט אן שום קריטישן אנאליז זיך באנוצט מיט א ליטעראטור וואס האט ווייט ניט קיין סאליד באדייטונג ווי היסטארישע מקורים. אין די צווי ארטיקלען וואס זיינען אפגעדרוקט אין די שריפטן און איבערגעזעצט פון דייטשן פתב־יד געפינען מיר די זעלביקע חסרונות וואס עס האט זיין בכור פון 1925. די מקורים ווערן אנגענומען צום סוף פון ארטיקל, אלע אן דאטעס, אן זיטן און זייער שטארק פארגרייזט. די נייסטע ליטעראטור און אפילו א טייל פון דער עלטערער ליטעראטור קען ער בכלל ניט.

אין זיין ארבעט (ב׳ II) ווערט באריכט די געשיכטע פון יזדן אין דזשאמייקא לויט אלטע מקורים בשעת עס זיינען דא אזוי פיל נייע מאטעריאלן וועגן דעם ענין. אזוי למשל האט Jacob Andrade צונויפגעקליבן א סך מאטעריאל אין זיין בוך:
A Record of the Jews in Jamaica. Kingston, 1941, 282 pp.

אין די היסטארישע עסייען פון לוסיען וואלף וואס זיינען ארויס אין 1934 (זע: „יוזוא־בלעטער", ב׳ XI, ז׳ 79—83) איז דא א סך מאטעריאל וועגן דעם ענין.

אויך אין דער *Revue des études juives* (IV, 128, 248) ווערט געשריבן וועגן האנדל פון די דארטיקע יזדן אין 18טן י״ה. באב גיט אן אין זיין רשימה אזא מקור: Wolf Lucian. Jewish Emancipation in the City (!) אן א יאר און דרוקארט. ווער וואלט געקענט זיך אנשטויסן, אז אזא בוך איז בכלל ניטא און דאס איז א סעריע ארטיקלען, וואס האבן זיך געדרוקט אין „רזשוויש קראניקל" אין 1894 (אין פיר המשכים)?

בני אזא באקאנטשאפט מיט מקורים אין קיין ווינדער ניט, אז באבם ארטיקלען זיינען אין לעצטן סך־הכל שוואכע זשורנאליסטישע קאמפילאציעס.

א סך אינטערעסאנטער און וואגיקער זיינען די ארבעטן וואס זיינען פאר־בונדן מיטן נייעם יזדישן יזשוב.

שמואל ראזשאנסקי האט אין זיין ארבעט „י. ל. פרצעס באציונג צו ארגענטינע" (ב׳ I, ז׳ 117—136) צונויפגעקליבן אלץ וואס ס׳האט זיך אים אינגעגעבן צו געפינען וועגן פרצעס אינטערעס פאר ארגענטינע ווי א לאנד פאר יזדישער קאלאניזאציע.

דער ענין איז אבער א סך א טיפערער ווי סתם אן אינטערעס פון א גרויסן

יידישן שרײַבער פֿאַר אַרגענטינע. ער איז פֿאַרבונדן מיט דער געזעלשאַפֿט־לעכער אַטמאָספֿער אין פּוילן. די פֿראַגע פֿון עמיגראַציע האָט פֿאַרנומען א צענטראַלן פּונקט אין פּוילישן סאָציאַלן דענקען. פֿרץ איז געקומען צום ענין אַרגענטינע דורך דער פּוילישער פּובליציסטיק. די גרעסטע פּוילישע צײַטונגען האָבן געשיקט קיין אַרגענטינע און בראַזיל פֿראָמינענטע שרײַבערס, פֿדי אויסצופֿאָרשן די מיגלעכקייט פֿון א פּוילישער מאַסן־אימיגראַציע אין אַט די לענדער. אין די יאָרן 1890—1892 האָבן אַרגענטינע באַזוכט אַזעלכע שרײַבערס ווי סטעפֿאַן בראַשטשעווסקי, אַראָלף דיגאַשינסקי און אַנטאַני העמפּל. זייערע בריכטן זײַנען געווען גערופֿט אין דער פּוילישער פּרעסע און אויך אַרויס אין א בוך. וועגן די פּוילישע פּובליציסטן האָבן זיך אַרויסגעזאָגט מער לטובֿת בראַזיל ווי אַרגענטינע, איז אויסגעקומען, אַז אויב אַרגענטינע איז ניט גוט פֿאַר פּוילישע פּויערים — איז זי גוט פֿאַר יידן. פֿרץ האָט דורך יאָן בלאָנסקי געהאַט גוטע אינפֿאָרמאַציעס וועגן אַרגענטינע, ווײַל יענער האָט קאָרעספּאָנדירט מיט בראָן הירשן. דער גאַנצער ענין פֿאַרדינט א סך א בריי־טערע אינטערפֿרעטאַציע. צו די פֿאַקטישע מאַטעריאַלן וואָס ראָזשאַנסקי האָט צונויפֿגעזאַמלט איז פֿדאי צוצוגעבן נאָך צוויי: א) אין א פֿעליעטאָן, געדרוקט אין „האָסיף" (ב׳ VI, לעצטע אָפּטיילונג, זז׳ 199—206) באַרירט פֿרץ דרך־אַגב אויך אַרגענטינע; ב) אין א בריוו צו אָחד־העמען, געשריבן אין 1893, בעט אים פֿרץ אָנשרײַבן פֿאַר זײַן „יידישער ביבליאָטעק" אַן אַרטיקל וועגן לאָזן פּינסקערן. דערבײַ באַמערקט ער, אַז עס וואָלט געווען פֿדאי אויפֿצולערן פּינסקערס שטעלונג צו דער אַרגענטינער עמיגראַציע. אָחד־העם האָט דעם אַרטיקל ניט אָנגענעמען (זע: „קריט ספֿר, שנה ו, ז׳ 420). מען דאַרף אויך צוגעבן, אַז די קאָרעספּאָנדענצן פֿון וואַרמאָנט, פֿון אַרגענטינע, וואָס פֿרץ האָט קריטי־קירט, האָבן זיך ניט געדרוקט אין העברעישע זשורנאַלן אין רוסלאַנד, ווי רא־זשאָנסקי שרײַבט, נאָר אין „המגיד" (באַנד 40) א״נ „מכתבים מארגנטינא".

די וויטערדיקע אַרבעטן האָבן אַלגעמיינעם אינטערעס:

ד״ר חיים פֿאָוולוקעס „שטערבלעכקייט [שטאַרביקייט] בײַ די יידן פֿון דער שטאָט בוענאָס־אײַרעס" (ב׳ I, זז׳ 42—58). דאָס זײַנען ציפֿער פֿאַר די יאָרן 1917—1928. אַז א פֿאַרגלײַך מיט דער ניט־יידישער באַפֿעלקערונג איז די שאַנונג, פֿאַרשטייט זיך, ניט קיין פֿולע.

ש. י. הורוויץ, „די קאָאָפּעראַטיוון אין די יידישע קאָלאָניעס אין ארגענטינע" (ב׳ I, זז׳ 59—116). אַן אַרבעט אַן אינטערעסאַנטע, אָבער צו פֿיל צעצויגן. די דאָקומענטן האָט מען געקענט פֿאַרקירצן און ניט אָפּדרוקן אין גאַנצן.

יצחק לאָסעוו, „זכרונות פֿון דער קאָלאָניזאַציע אין כענאַראַל ראָקאַ" (ב׳ I, זז׳ 146—167; ב׳ II, זז׳ 139—166). דאָרטן ווערט דערציילט וועגן א גרופּע רוסישע יידן, וואָס האָט נאָך דער רעוואָלוציע פֿון 1905 עמיגרירט קיין אַר־גענטינע און זיך באַזעצט אויף לאַנד.

אין צווייטן באַנד האָט פּנחס ביזבערג א גרעסערע אַרבעט א״נ „אויף די שפֿורן פֿון יידישער וואַנדערונג אין 1899—1902" (זז׳ 7—46). געשריבן

לויט די מאטעריאלן פון דעם ארגענטינער יוונאָ־ארכיוו, איז די דאזיקע ארבעט זייער אינטערעסאנט — אבער די זעלביקע צרה: שטאַרק צעצויגן. עס האט דאך קיין שום זינען ניט איבערצודרוקן סתם לאנגע בריוו פון קאנדידאטן אויף עמיגראנטן, בעת כּמעט אלע בריוו האבן צו טאן מיטן זעלביקן ענין. מען האט געקענט אין עטלעכע שורות איבערגעבן זייער תּמצית, און מיט דעם וואלט דער ענין געווען פאַרענדיקט. בכלל דאַרף מען זיך היטן פון צו פיל פּיעטעט פאר אלטע פּאפּירן, ווײל אויף אזא אופן קען מען אנפילן גאנצע בענד מיט סתם דאקומענטן וואס האבן קיין שום היסטאריש ווערט ניט.

א לאקאלן פּרט — ווען ,,העברעוש מעלאדיעס'' פון אן ארגענטינער דיכטער אין 1837 — באטראכט שמואל ראזשאנסקי (ב' II, זז' 47—63). עס איז א גרויסער ספּק, צי דער גאנצער ענין האט פאַרדינט אזוי פיל ארט. זייער אויספירלעך באטראכט פּ. וואלד די יידישע סאציאלימטישע ארבעטער־באווענונג אין ארגענטינע ביז 1910 (ב' II, זז' 92—126). די דאזיקע ארבעט האט א באזונדערן ווערט פאר דעם אלגעמיינעם לייענער, ווײל עס ווערט לעבעדיק איבערגעגעבן דאס בילד פון דער יידישער סביבה אין ארגענטינע, דער קאמף צווישן יידיש און רוסיש אין די עמיגראנטישע קרײזן, די קאנפליקטן צווישן פאַרשיידענע געזעלשאפטלעכע ריכטונגען אין די ערשטע יידישע פּראפּעסיאנעלע ארגאניזאציעס. די ארבעט איז גוט דאקומענטירט און שריפּטשטעלעריש פּײַן באארבעט, אזוי אז זי לייענט זיך מיט גרויס אינטערעס.

צום סוף איז פּראי צו דערמאנען די ארבעטן פון אברהם גאבים וועגן דער יידישער אגראר־קאאפּעראציע (ב' II, זז' 167—183), וועגן ספּרדים אין בוענאס־אײַרעס (ב' I, זז' 168—176). אט די לעצטע ארבעט איז מער רעפּארטאזש ווי ארטיקל. אין ערשטן באנד איז דאָ א לענגערע נאטיץ, ווי אזוי קינדער רײַדן, פון שׂרה פּישער (זז' 177—184). אין צווייטן באנד גע־פינען מיר דאטעס וועגן יידישן שולוועזן אין ארגענטינע (זז' 184—187).

אין לעצטן סך־הכּל מוז מען מיט צופּרידנקייט קאנסטאטירן, אז די התּחלה פון אייגענע שריפטן האט זיך דעם ארגענטינער אפּטייל פון יוונאָ אײַנגעגעבן. עס פעלט אבער דערווײַל א רעדאקציע וואס זאל אפּהיטן די העכערע כּללים פון פאַרשערישער פּרעזענטאציע. מען דאַרף ניט דרוקן קיין ארבעט וואס איז ניט דאקומענטירט ווי עס געהער צו זײַן. מען דאַרף ניט דרוקן סתם דאקומענטן, אויב זיי העלפן ניט קלאר צו מאכן אז ענין.

עס זײַנען פאראן א סך מאטעריאלן וועגן יידישן לעבן אין ארגענטינע וואס וואלטן באראפט אויף ס'נעי פאַרעפנטלעכט ווערן אויף יידיש. צו אזעלכע דאקומענטן געהערן למשל: א) לאפּינס באריכט וועגן דעם מצב פון דער יידישער קאלאניזאציע אין ארגענטינע (1894, 70 זײַטן; געווען געדרוקט פּרײַער אין ,,וואסכאד''); ב) קריוקאווס באשרײַבונג פון די יידישע קאלאניעס (,,וויעסטניק יעוראפּי'', מארץ 1905, זז' 318—340); ג) פּענס באשרײַבונג (אדעס 1892) און אזעלכע מאטעריאלן פון דעם מין וואס היינט צו טאג זײַנען זיי א יקר־המציאות.

מען וואָלט אויך באַראָפֿט זיך פֿאַראינטערעסירן מיט אַנדערע עמיגראַנטישע גרופּעס אין אַרגענטינע, און אַפֿילו מיט פּראָמינענטע יחידים וואָס האָבן געקראָגן א גרויסן נאָמען אין דעם אַלגעמיינעם לעבן פֿון לאַנד. אַזוי למשל איז באַקאַנט די ממש פֿאַנטאַסטישע קאַריערע פֿון דעם אינזשעניר זשוליו פּאַפּער (Juliu Papper) 1857—1893. ער איז געווען א רומענישער יוד וואָס מען האָט וועגן אים זייער א סך געשריבן אין אַרגענטינע. אויף רומעניש איז פֿאַראַן וועגן אים אַן אויספֿירלעכער נעקראָלאָג, באַזירט אויף דער אַרגענטינער פּרעסע: *Anuar pentru Israeliti*, XVI, 1894, זז׳ 228—231. מען וואָלט באַדאַרפֿט באַלייכטן זײַן ראָלע אין אַרגענטינע.

עס איז אויך וויכטיק צו מאַכן א ביבליאָגראַפֿיע פֿון יודאַיקא אין דער אַלגעמיינער אַרגענטינער פּרעסע, ווי אויך אויסצופֿאָרשן די באַציונג צו דער יידישער עמיגראַציע מצד דער פּרעסע אין אַנדערע שפּראַכן, ווי די דײַטשע למשל.

פֿון דער יידישער פּרעסע אין פֿאַרשיידענע לשונות איז פּראַי צונויפֿצונעמען דעם מאַטעריאַל וועגן אַרגענטינע. אַזוי למשל געפֿינען מיר קאַרעספּאָנדענצן פֿון אַרגענטינע אין „המגיד", „המליץ", „הצפירה", די פּוילישע „איזראַעליטא", „וואַסכאָד" (וואָכנבלאַט) און „בודושטשנאָסט".

דער געדאַנק צו קאָנצענטרירן זיך נאָר אויף א לאָקאַלער טעמאַטיק איז א ריכטיקער. ראשית־כּל פֿאַדערט עס ניט קיין ספּעציעלע קאָמפּליקאַציעס. א גוט אַרגאַניזירטע ביבליאָגראַפֿישע צענטראַלע בײַ דער ביבליאָטעק פֿון יוווא אין אַרגענטינע וואָלט טיילווײַז פֿאַרענטפֿערט די פּראָבלעם פֿון שטאַף און טעמעס. דאָס וואָס מען קען ניט געפֿינען אין לאַנד, וואָלט מען באַדאַרפֿט פֿאָטאָקאָפּירן אין צפֿון־אַמעריקאַנער ביבליאָטעקן. מיט דער צײַט וועט מען אויפֿן סמך פֿון די אָנגעקלײבענע פּרט־אַרבעטן קענען שרײַבן די געשיכטע פֿון יידן אין אַרגענטינע.

ד״ר י. שאַצקי

די געשיכטע פֿון בר־מיצווה

יצחק ריבקינד, לאות ולזכרון. תולדות „בר־מצוה" והתפתחותו בחיי העם ותרבותו. בצרוף ביבליוגרפיה עם הערות. ניו־יורק, תש״ב. 167 זז׳.

יצחק ריבקינד האָט צו דער בר־מיצווה פֿון זײַן זון אונדז מזמן געווען מיט א וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט וועגן בר־מיצווה בכלל. די דאָזיקע אַרבעט איז א יחידה במינה צוליב דעם, וואָס די ביבליאָגראַפֿיע פֿון דער בר־מיצווה־ליטעראַטור פֿאַרנעמט כּמעט א העלפֿט פֿון דעם בוך.

דאָס בוך גופֿא איז אינטערעסאַנט אין זיבן קאַפּיטלען. דאָס ערשטע קאַפּיטל, ראשית בר מצוה, באַטראַכט די געשיכטע פֿון דער בר־מיצווה. ווי באַקאַנט, איז אין תּנך ניט אָנגעגעבן קיין באַשטימטע עלטער פֿאַר בגרות.

אין מלחמה האָט מען געזומען נאָר מענער עלטער פֿון צוואַנציק יאָר.[1] א האָלבן שקל פֿאַרן מישפּן האָבן געצאָלט אויך נאָר מענער עלטער פֿון 20 יאָר.[2] וועגן דעם, וועו די לוויים האָבן אָנגעהויבן זייער דינסט אין מישפּן אָדער אין בית־המקדש, זיינען דאָ דרעי זיך סותרדיקע דאָטעס: 20, 25, 30 יאָר.[3] אין תּלמוד שפּילן די קערפֿערלעכע שינויים פֿון געשלעכטלעכן צייטיק ווערן (הבאת שתי שערות) די הויפּטראָלע ווי א סימן פֿון בגרות.[4] די הבאת שתי שערות בײַ א מאָן הייבט זיך אָן נאָר דער תּלמודישער שאָצונג מיט דעם אָנהייב פֿון 14טן לעבנסיאָר.[5] אין דער תּלמודישער ליטעראַטור זיינען ניטאָ קיין אינהויטלעכע און אָנטשוידנדיקע מיינונגען וועגן דער רעליגיעזער בגרות.

פֿוליאָריק אין יורידישן זינען, מיטן רעכט צו פֿאַרקויפֿן געירשנטע נחלאות, ווערט מען ערשט נאָכן תּלמודישן רעכט צו 20 יאָר.[6] זייער אָפֿט ווערט אָבער באָטאָנט, אָן אָן א י ש, א מאָן, ווערט מען שוין צו 13 יאָר.[7] די מדרש־ליטעראַטור וויים פֿון דעם פּסיכישן בייט אין לעבן פֿון א מענטשן, ווען ער ווערט 13 יאָר אַלט.[8] די צאָל 13 שפּילט אין דער תּלמוד־ און מדרש־ליטעראַטור א גרויסע ראָלע.[9] אָבער דאָס רעכט צו נעמען אָן אָנטייל אין פֿאַרשיידענע רעליגיעזע פֿונקציעס און דער חובֿ מקיים צו זיין אָלע מיצוות, איז לויטן תּלמוד ניט אָפֿהענגיק פֿון עלטער, נאָר א סך מער פֿון דער פּסיכישער און אינטעלעקטועלער צייטיקייט פֿון יעדן יחיד באָזונדער.[10]

די תּלמודישע ליטעראַטור וויים צוליב דעם גאַרניט פֿון דער בר־מיצווה.

---

[1] במדבר א, 3.

[2] שמות ל, 14.

[3] במדבר ד, 23; ח, 24; דברי הימים א, כ״ג, 27; עזרא ג, 8. פֿ״גל חולין כ״ד, עמ׳ ב.

[4] נדה נ״ב, עמ׳ א; סנהדרין ס״ח, עמ׳ ב.

[5] נדה מ״ר, עמ׳ א. פֿ״גל רמבם, משנה תורה, הלכות אישות, פּרק ב; הלכות עדות, פּרק ט, הלכה ח. זע אויך תוספות, סנהדרין ס״ט, עמ׳ א.

[6] גטין ס״ה, עמ׳ א; בבא בתרא קנ״ה—קנ״ו. פֿ״גל רמבם, משנה תורה, הלכות מכירה, פּרק כ״ט.

[7] פֿ״גל די מדרשים צו בראשית ל״ד, 25.

[8] זע: אבות דרבי נתן, פּרק ט״ז: אמרו שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר טוב... לאחר י״ג שנה נולד יצר טוב. פֿ״גל:
Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews*, Index, 471.

[9] זע אבות, ה: בן שלש עשרה למצות; ב״ר, פּרשה ס״ג, 27: א״ר אלעזר צריך אדם להטפל עם בנו עד י״ג שנה, מכאן ואילך צריך שיאמר ברוך שפּטרני מענשו של זה; ילקוט שמעוני, רות, רמז ת״ר: א״ר חייא בר אבא עד י״ג שנה בן לוקה בשביל אב. אַ סך שטעלן אין תּלמוד אָבער באַטאָנען מער דאָס 12טע יאָר וי דאָס יאָר פֿון צייטיקייט. זע: כתובות, ג, עמ׳ א: באושא התקינו שיהא אדם מתגלגל עם בנו עד שתים עשרה שנה; מסכת סופרים, י״ח ז: בן י״ב משלימין מדאורייתא; מסכת סופרים, י״ד, י״ג: מבן שתים עשרה שנה ומעלה פורס על שמע.

[10] סוכה, מ״ב, עמ׳ א: שנו חכמינו קטן היודע לנענע חייב בלולב, להתעטף חייב בציצית, לשמור תפליו אביו לוקח לו תפלין...; תוספתא, מגילה, פּרק ד, י״א: הכל עולין למנין שבעה; ברכות, מ״ח, עמ׳ א: אמר רב נחמן קטן היודע למי מברכין מזמנין עליו.

דעריבער האָבן אַ סך געלערנטע פֿון 19טן י״ה — וועלכע זענען די חכמת־ישׂראל איז נאָר וואָס געקומען אונטער דער השפּעה פֿון אַנטוויקלונגס־טעאָריעס — אויך אָנגענומען אַז בר־מיצווה איז אַ שפּעטערדיקע אַנטוויקלונג. לעאָפּאָלד לעוו האָט געשריבן,[11] אַז בר־מיצווה איז אַ פֿראָדוקט פֿון 13טן י״ה, ווײַל דער אויסדרוק בר־מיצווה איז אונדזער זינען געפֿינט מען ערשט אין דער שאלות־ותשובות־ליטעראַטור פֿון סוף 13טן י״ה. לעוום טעאָריע איז געוואָרן אָנגענומען פֿון אַלע שפּעטערדיקע געלערנטע. ריבקינד וויזט אָבער אויף, אַז לעוו און די געלערנטע וואָס נעמען אָן לעוום טעאָריע האָבן געהאָט אַ טעות. ער וויזט אויף אַז שוין אין דער גאונישער צײַט האָט מען פֿון דער בר־מיצווה געווווסט, כאָטש מען געפֿינט ניט דעם אויסדרוק בר־מיצווה אין דער גאונישער ליטעראַטור. ריבקינד האָט אויפֿמערקזאָם געמאַכט אויפֿן באריכט, אַז דער גאון יהודאי (אין מיטן 8טן י״ה) האָט געמאַכט די ברכה „ברוך שפּטרני״, וועלכע מען האָט זינען זון צום ערשטן מאָל אויפֿגערופֿן צו דער תורה. דאָס אויפֿרופֿן צו דער תורה און דאָס מאַכן די ברכה „ברוך שפּטרני״ זינען דאָך די דרויסנדיקע הויפּט־סימנים פֿון דער בר־מיצווה.[12] אויך פֿון אַ שטעל איז תּנחומא — כאָטש זי איז ניט גאַנץ קלאָר — קאָן מען דרינגען אַז בר־מיצווה איז אַ סך עלטער פֿון 13טן י״ה.[13]

אין די אַנדערע קאַפּיטלען ברענגט י. ריבקינד מאַטעריאַל פֿון הונדערטער ספֿרים, פֿון פֿרייַוקסטן מיטל־עלטער ביז דעם אַחרון שבאַחרונים וועלכע אַלץ וואָס האָט אַ שייכות צו דער בר־מיצווה, הן וועלכע אַלע בר־מיצווה־דינים (ווי לייגן תּפֿילין, די עליות פֿון זון און פֿאָטער) און הן וועלכע אַלע אַנדערע מינהגים פֿון דער בר־מיצווה. זייער אינטערעסאַנט איז דער קולטור־היסטאָרישער מאַטעריאַל וועלכע דער בר־מיצווה־סעודה, וועלכע דער בר־מיצווה־דרשה, וועלכע צוגרייטן אַרעמע קינדער צו בר־מיצווה, וועלכע די פֿאַרשיידענע בר־מיצווה־תּקנות אאַ״וו.

מען באַקומט דעם אַנדרוק, אַז י. ריבקינד האָט גאָרניט דורכגעלאָזן פֿון דער זייער רײַכער ליטעראַטור אויף דעם דאָזיקן געביט. ער ציט אויך אַרײַן מאַדערנע רעזע־ און מעמואַרן־ליטעראַטור און די מאַדערנע העברעישע און ייִדישע ליטעראַטור. פֿאַראַן וויניק אַזעלכע ייִדישע געלערנטע וואָס זאָלן זינען אַזוי אין דער היים הן אין דער גאַנצער רבנישער ליטעראַטור פֿון מיטל־עלטער ביז הײַנט און הן אין דער געשיכטלעכער און קולטור־פֿאָלקלאָריסטישער ליטעראַטור. ביידע פֿעלדער וואָס זינען נייטיק פֿאַר אַ וועלכן בר־מיצווה האָט דאָ יצחק ריבקינד דורכגעאַקערט ביזן גרונט.

---

[11] אין זײַן קלאַסישן ווערק:
Die Lebensalter in der jüdischen Literatur.

[12] די שטעל געפֿינט זיך אין ארחות חיים פֿון אַהרן בן יעקבֿ הכהן (דרום פֿראַנקרײַך, סוף 13טן און אָנהייב 14טן י״ה). אויסגאַבע פֿלאָרענץ, 1750, הלכות ברכות, סימן נ״ח.

[13] זע דאָס באַטראַכטע ווערק, ז׳ 14, הערה 6.

א גאנץ באזונדערער דאנק קומט נאך י. ריבקינדן פאר דער ביז גאר אויס־פירלעכער און פינקטלעכער ביבליאגראפיע, וואס איז די ערשטע אויף דעם דא־זיקן פעלד אין אזא פארנעם.

ד״ר יהודה ראזענטאל

יידישע פאציענטן אין שפיטאלן אין ניו־יארק

Neva R. Deardorff and Martha Fraenkel. *Hospital Discharge Study*, vol. I. Welfare Council of New York City. 1942, 209 pp.

די שפיטאל־סיסטעם פון די ניו־יארקער יודן האט זיך אין משך פון די לעצטע 25 יאר שטארק פארגרעסערט. פינף שפיטאלן וואס זיינען אנגעשלאסן אין דער יידישער צדקה־פערפאציע האבן אין 1917 געהאט א בודזשעט פון 1,540,052 דאלאר לגבי 5,989,100 דאלאר אין 1942. די הוצאות פון די אנדערע יידישע היילאנשטאלטן, קהלשע און פריוואטע, האבן אויך באטראפן עטלעכע מיליאן דאלאר. די פינף שפיטאלן האבן אין 1917 באהאנדלט 18,239 פאציענטן און 40,905 אין 1942. דער ווערט פון זייערע בנינים און חפצים האט זיך פארגרעסערט פון 8,615,852 דאלאר ביז 27,347,071 דאלאר און זייערע רעזערוופאנדן און ספעציעלע פאנדן פון 2,919,520 דאלאר ביז 12,954,544 דאלאר.[1] די אנדערע יידישע שפיטאלן האבן איצט אויך מער בעטן און פאציענטן און במילא גרעסערע הוצאות ווי מיט 25 יאר צוריק. זייערע הוצאות און הכנסות און די צאל פאציענטן זיינען געוואקסן אין א גרעסערער פראפארציע ווי די יידישע באפעלקערונג.

די אויספארשונג פון ניו־יארקער „וועלפער קאונסיל״ האט ארויסגע־בראכט עטלעכע וויכטיקע פאקטן וועגן יידישע שפיטאל־פאציענטן און היילי־אנשטאלטן. די ארבעט האט געהאט פאר זיך ציפער פון 1933. אוודאי זיינען זינט יעמאלט פארגעקומען שינויים, אבער דאך גיט די סיטואציע מיט צען יאר צוריק אן אלגעמיינע פארשטעלונג וועגן דעם מצב הזינט צו טאג, וועל די רעלאטיווע פארהעלטענישן צווישן די צאלן וואס מיר גיבן וויטער בייטן זיך א סך פאמעלעכער ווי די אבסאלוטע צאלן.

פון 134 שפיטאלן וואס זיינען אין 1933 געווען אין ניו־יארק האבן 113 צוגעשטעלט די פארלאנגטע אינפארמאציע; 21 פון זיי זיינען געווען יידישע. די 113 שפיטאלן האבן אין 1933 געהאט 576,623 פאציענטן.

18 יידישע שפיטאלן האבן אין 1933 געהאט 4,399 בעטן, אדער 24.6% פון די בעטן אין 85 געזעלשאפטלעכע היילאנשטאלטן.

[1] J. J. Golub, *The Five Hospitals in Federation. Federation for the Support of Jewish Philantropic Societies of New York City*, 1942, p. 51.

7 יִידישע שפּיטאָלן אין מאַנהעטן האָבן געהאַט 1,899 בעטן, 19% פֿון די בעטן אין די דאָרטיקע געזעלשאַפֿטלעכע שפּיטאָלן.

4 שפּיטאָלן אין בראָנקס האָבן געהאַט 1,165 בעטן, אָדער 58.1% פֿון די בעטן אין די דאָרטיקע געזעלשאַפֿטלעכע שפּיטאָלן.

7 יִידישע שפּיטאָלן אין ברוקלין האָבן געהאַט 1,335 בעטן, 30.4% פֿון דער גאַנצער צאָל בעטן פֿון ברוקלינער געזעלשאַפֿטלעכע הייליאַנשטאַלטן.

פֿון די 4,399 בעטן אין יִידישע שפּיטאָלן זיינען 43.2% געווען אין מאַנהעטן, 26.5% אין בראָנקס און 30.3% אין ברוקלין. אין מאַנהעטן, ווו עס געפֿינט זיך דער „מאָנט־סיני"־שפּיטאָל מיט זיינע 787 בעטן, זיינען פֿאַראַן אין פֿראַפֿאָרציע צו דער לאָקאַלער יִידישער באַפֿעלקערונג מער בעטן ווי אין די אַנדערע טיילן פֿון ניו־יאָרק. קווינז און ריטשמאָנד האָבן ניט קיין יִידישע שפּיטאָלן.

פֿון דער אויספֿאָרשונג דערוויסן מיר זיך, אַז ניט אַלע יִידישע שפּיטאָלפֿאַציענטן לִיגן אין יִידישע הייליאַנשטאַלטן און אַז אַ גרויסער פּראָצענט קראָנקע אין יִידישע שפּיטאָלן זיינען ניט־יִידן. אין 1933 האָבן 106,601, אָדער 18.5% פֿון די 576,623 שפּיטאָל־פֿאַציענטן, אָנגענומען אַז זיי זיינען יִידן. ווען מען רעכנט אָרונטער די 2,918 יִידן וואָס זיינען ניט געווען ניו־יאָרקער תושבֿים, קומט אויס, אַז 19% פֿון אַלע ניו־יאָרקער אין לאָקאַלע שפּיטאָלן זיינען געווען יִידן.

לויט דער יוגנט־אויספֿאָרשונג, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אין 1935 און איז געווען באַזירט אויף אַ מוסטער פֿון איין פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג אין עלטער פֿון 16 ביז 24 יאָר, קומט אויס אַז 31.4% פֿון די ניו־יאָרקער זיינען יעמאַלט געווען יִידן. ד"ר לינפֿילד גיט אָן, אַז אין 1937 האָבן יִידן באַטראַפֿן 28.1% פֿון דער ניו־יאָרקער באַפֿעלקערונג. ד"ר דיר־דאָרף און ד"ר פֿרענקל זאָגן דעריבער, אַז אַ גרויסער פּראָצענט פֿון די 61,646 פֿאַציענטן וואָס האָבן ניט אָנגענומען זייער אָפּשטאַם זיינען מסתּמא יִידן. זיי זיינען זיך סומך אויף דעם, וואָס 48.9% פֿון זיי זיינען געווען פֿאַציענטן אין יִידישע שפּיטאָלן און זיי האָבן אויסגעמאַכט 34.9% פֿון אַלע קראָנקע אין יִידישע הייליאַנשטאַלטן. ווען מען זאָל אָננעמען אַז אַלע פֿון די 61,646 וואָס האָבן ניט אָנגענומען זייער רעליגיע זיינען געווען יִידן, וואָלט אויסגעקומען אַז 29.2% פֿון די שפּיטאָל־פֿאַציענטן אין 1933 זיינען געווען יִידן.

ווי די זאַך זאָל ניט זיין, די צאָל יִידישע חולאים אין שפּיטאָלן איז מסתּמא געווען גרעסער ווי עס איז אָנגענומען געוואָרן. עס איז אָבער מיגלעך, אַז מיר האָבן אַ קלענערן פּראָצענט קראָנקע אין שפּיטאָלן ווי די אַנדערע פֿעלקער. דאָס נעמט זיך אפֿשר פֿון דעם וואָס מיר האָבן בכלל ווייניקער קראָנקע אָדער וואָס אַ גרעסערער פּראָצענט פֿון אונדזערע חולאים ווילן בעסער לִיגן בײַ זיך אין דער היים איידער אין אַ שפּיטאָל.

פון די 106,601 קראַנקע, זיינען 86.4% (92,081) געווען פאַציענטן אין אַלגעמיינע שפּיטאָלן, 13.4% (14,275) אין שפּיטאָלן פאַר ספּעציעלע קראַנקייטן און 0.2% אין היימען פאַר כראַניש־קראַנקע. 87.8% פון די קאַטויליש און 88.5% פון די פּראָטעסטאַנטיש פאַציענטן זיינען יעמאָלט געווען אין אַלגעמיינע שפּיטאָלן.

די פּראָצענטואַלע פאַרטיילונג פון די 106,601 יידישע פאַציענטן לויט שפּיטאָלן פון די פאַרשיידענע אַרגאַניזאַציעס איז געווען:

שפּיטאָלן	אַלגעמיינע קראַנקייטן	ספּעציעלע קראַנקייטן	היימען פאַר כראַניש־קראַנקע	אַלע
יידישע	40.3	18.6	94.7	37.5
פּראָטעסטאַנטישע	5.7	0.4	5.3	5.0
קאַטויליש	3.2	0.4	—	2.8
ניט־סעקטאַריאַנישע	16.1	63.3	—	22.4
מוניציפּאַלע	34.6	17.4	—	32.3

פּיר צענטל פון די יידן אין שפּיטאָלן פאַר אַלגעמיינע קראַנקייטן זיינען געלעגן אין יידישע שפּיטאָלן לגבי 18.6% אין הייליאַנשטאַלטן פאַר ספּעציעלע קראַנקייטן. כּמעט צוויי דריטל פון אַלע יידן אין שפּיטאָלן פאַר ספּעציעלע קראַנקייטן זיינען געווען אין אזוי גערופענע ניט־סעקטאַריאַנישע אַנשטאַלטן. דאָס נעמט זיך מסתּמא דער עיקר פון דעם, וואָס מיר האָבן אַלגעמיינע שפּיטאָלן, אָבער ניט קיין שפּיטאָלן פאַר ספּעציעלע קראַנקייטן.

בכלל קומט אויס, אַז בלויז 37.5% פון יידישע שפּיטאָל־פאַציענטן ליגן אין יידישע שפּיטאָלן; כּמעט א דריטל, 32.3%, היילן זיך אין שטאַטישע און 22.4% אין די ניט־סעקטאַריאַנישע. דער פּראָצענט יידן אין בּפֿירוש פּראָטעסטאַנטישע שפּיטאָלן איז קליין און איז נאָר קלענער אין די קאַטויליש שפּיטאָלן.

וואָס איז שייך דער גרופּע וואָס האָט ניט אַנגעגעבן איר רעליגיע און וואָס באַשטייט בלתּי־סבּק פון א סך יידן, זיינען 48.9% פון דער גרופּע געווען אין יידישע שפּיטאָלן, 39.2% אין ניט־סעקטאַריאַנישע און בלויז 7.3% אין מוניציפּאַלע שפּיטאָלן.

עס איז געווען א גרויסער חילוק צווישן יידן און ניט־יידן. 45% פון די קאַטויליש פאַציענטן און 44.3% פון די פּראָטעסטאַנטישע האָבן זיך געהיילט אין מוניציפּאַלע שפּיטאָלן לגבי 32.3% פון די יידישע. אינטערעסאַנט איז אויך דער פאַקט, וואָס בלויז 14.4% פון די פּראָטעסטאַנטישע קראַנקע זיינען געווען פאַציענטן אין פּראָטעסטאַנטישע שפּיטאָלן און 16.1% פון די קאַטויליש חולאים זיינען געלעגן אין קאַטויליש שפּיטאָלן. דער פּראָצענט פון יידישע קראַנקע וואָס האָבן זיך געהיילט אין יידישע שפּיטאָלן איז אַבער געווען, ווי מיר האָבן געזען, 37.5.

די געאַגראַפישע פאַרטיילונג פון די יידישע שפּיטאָל־פאַציענטן איז געווען:

מאַנהעטן — 42.1%; ברוקלין — 37.2%; בראָנקס — 17.6%; קווינז — 2.5%; ריטשמאָנד — 0.6%.

דאָס שפּיגלט בלויז צום טייל אָפּ די אינטעליגונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג לויט די „באָראָס" פֿון ניו־יאָרק. מאַנהעטן איז געווען אונ איז נאָך עד־היום דער צענטער פֿון די ניו־יאָרקער שפּיטאָלן, יידישע אונ אַנדערע, אונ אין קווינז אונ ריטשמאָנד זיצנען בכלל ניט פֿאַראַן קיין יידישע שפּיטאָלן. דאָס איז אויך די סיבה פֿון דעם וואָס 38.2% פֿון יידישע שפּיטאָל־פּאַציענטן אין קווינז אונ 20.6% אין ריטשמאָנד ליגן אין קאָטוילישע שפּיטאָלן.

א גרעסערער פּראָצענט יידן זיצנען געווען אין די שטאָטישע שפּיטאָלן פֿון בראָנקס ווי אין די אַנדערע טיילן פֿון ניו־יאָרק. די פּראָצענטן זיצנען געווען: בראָנקס — 53; ברוקלין — 29.3; מאַנהעטן — 33.6. א רעכט ביסל בראָנקסער יידן, וואָס צאָלן פֿאַר זייער האָספּיטאָליזאַציע, היילן זיך מסתּמא אין מאַנהעטן אונ במילא איז דער פּראָצענט פֿון די דאָרטיקע יידן אין מוניציפּאַלע שפּיטאָלן געווען גרעסער ווי אין מאַנהעטן אונ ברוקלין. דער דורכשניטלעכער פּראָצענט יידן אין שטאָטישע שפּיטאָלן איז אָבער קלענער ווי עס מאַכט אוים דער פּראָצענט יידן צווישן דער אלגעמיינער באָפֿעלקערונג.

די יידישע שפּיטאָלן האָבן אין 1933 באַהאַנדלט 86,540 פּאַציענטן. היות עס זיצנען דעמאָלט געווען לכל־הפּחות 106,601 יידן אין שפּיטאָלן, איז קלאָר אז א טייל יידן האָבן זיך געהיילט אין ניט־יידישע שפּיטאָלן. אָבער אָפּילו פֿון אָט די 86,450 חולאים אין יידישע שפּיטאָלן זיצנען וויניקער ווי א העלפֿט, בלויז 46.3%, געווען יידן.

די פּראָצענטועלע פֿאַרטיילונג פֿון פּאַציענטן אין די 21 יידישע שפּיטאָלן איז געווען:

קראַנקע	אלגעמיינע שפּיטאָלן	שפּיטאָלן פֿאַר ספּעציעלע קראַנקייטן	היימען פֿאַר כראָניש־קראַנקע	אלע
יידן	45.7	52.2	100.0	46.3
פּראָטעסטאַנטן	5.7	2.7	—	5.5
קאַטוילישן	13.1	9.9	—	12.9
ניט אַגגעגעבן קיין רעליגיע	35.0	35.0	—	34.9
אַנדערע רעליגיעס	0.5	0.1	—	0.4

דער פּראָצענט יידן איז יידישע שפּיטאָלן פֿאַר ספּעציעלע קראַנקייטן איז גרעסער ווי אין יידישע שפּיטאָלן פֿאַר אלגעמיינע קראַנקייטן אונ קלענער ווי אין היימען פֿאַר כראָניש־קראַנקע. דער פּראָצענט יידן אין קאַטוילישע שפּיטאָלן איז געווען קלענער (5.3) ווי דער פּראָצענט קאַטוילישן אין יידישע שפּיטאָלן (12.9). בײַ פּראָטעסטאַנטן איז עס געווען דער היפּך: יידן האָבן אוים־געמאַכט 10.9% פֿון די פּאַציענטן אין די פּראָטעסטאַנטישע שפּיטאָלן בעת בלויז 5.5% פֿון די פּאַציענטן אין יידישע שפּיטאָלן זיצנען געווען פּראָטעסטאַנטן. 14.6% פֿון די פּאַציענטן אין די ניט־סעקטאַריאַנישע שפּיטאָלן אונ 15.6% פֿון די אין שטאָטישע זיצנען געווען יידן.

מען קען דעריבער זאָגן, אַז אַ גרעסערער פּראָצענט ייִדן היילן זיך אין ייִדישע שפּיטאָלן ווי קאַטוילישן אין קאַטוילישע אָדער פּראָטעסטאַנטן אין פּראָטעסטאַנטישע שפּיטאָלן. צווייטנס, אַ לפּי־ערך גרעסערער צאָל קאַטוילישן ווי פּראָטעסטאַנטן היילן זיך אין ייִדישע אַנשטאַלטן. דריטנס, אַ לפּי־ערך גרעסערע צאָל ייִדן ליגן אין פּראָטעסטאַנטישע שפּיטאָלן ווי פּראָטעסטאַנטן אין ייִדישע. פֿערטנס, אַ קלענערער פּראָצענט ייִדן ווי קאַטוילישן אָדער פּראָטעסטאַנטן היילן זיך אין שטאָטישע שפּיטאָלן.

דער פּראָצענט ייִדן אין ייִדישע שפּיטאָלן פֿאַר אַלגעמיינע קראַנקייטן איז גרעסער אין בראָנקס ווי אין מאַנהעטן אָדער ברוקלין. די פּראָצענטואַלע פֿאַרטיילונג איז געווען:

קראַנקע	מאַנהעטן	בראָנקס	ברוקלין
ייִדן	23.8	78.3	58.4
פּראָטעסטאַנטן	5.3	6.0	6.1
קאַטוילישן	11.2	14.0	14.8
ניט אַנגעגעבן קיין רעליגיע	59.2	1.3	20.3
אַנדערע רעליגיעס	0.5	0.4	0.4

עס איז אָבער מיגלעך אַז דער פּראָצענט ייִדן אין ייִדישע שפּיטאָלן איז געווען גרעסער ווי עס איז אָנגעגעבן. אין מאַנהעטן, ווו מען קען זען, האָבן 59% ניט אָנגעגעבן זייער רעליגיע און מען קען אָננעמען אַז אַ גרויסער פּראָצענט פֿון זיי זײַנען געווען ייִדן. דער פּראָצענט פּראָטעסטאַנטן אין ייִדישע שפּיטאָלן איז אומעטום פֿאַרקערט צו דער זעלביקער; אין די ברונקס אין בראָנקסער שפּיטאָלן איז אָבער געווען אַ לפּי־ערך גרעסערע צאָל קאַטוילישע פּאַציענטן ווי אין מאַנהעטן. קאַטוילישע קראַנקע גייען מסתּמא צו דעם נאָענטסטן שפּיטאָל, בעת אַ טייל ייִדן פֿון ברוקלין און בראָנקס, ספּעציעל די וואָס ווילן צאָלן, היילן זיך אין מאַנהעטן.

די אויספֿאָרשונג האָט אויך אַרויסגעבראַכט דעם פֿאַקט, אַז די ייִדישע שפּיטאָלן האָבן אַ גרעסערן פּראָצענט „פֿריוואַטע" און „האַלב־פֿריוואַטע" פּאַציענטן, אַדער לאָמיר זיי אַנרופֿן צימער־פּאַציענטן, ווי די אַנדערע. די פּראָצענטן פֿון אַזוינע פּאַציענטן זײַנען געווען:

שפּיטאָלן	צימער־פּאַציענטן
ייִדישע	35.7
פּראָטעסטאַנטישע	28.5
קאַטוילישע	26.3
ניט־סעקטאַריאַנישע	24.5

דאָס מיינט בכלל, אַז אַ גרעסערער פּראָצענט ייִדן צאָלן דעם פֿולן פּריז פֿאַרן היילן זיך אין שפּיטאָל און זוכן גלײַכצײַטיק צו קריגן די בעסטע מעדיצינישע באַהאַנדלונג.

אייַנצײַטיק דאַרף מען אַנווײַזן אויף דעם, וואָס די ייִדישע שפּיטאָלן האָבן אַ גרעסערן פּראָצענט פּריוואַט פּאַציענטן ווי די אַנדערע, חוץ די פּראָטעסטאַנ־

טישע. 15% פֿון די פּאַציענטן אין די יידישע שפּיטאָלן אין 1933 האָבן בכלל ניט געצאָלט פֿאַר זייער מעדיצינישער באַהאַנדלונג לגבי 10.8% פֿון אַלע קראַנקע אין די ניט־סעקטאַריאַנישע שפּיטאָלן און 9.1% אין די קאַטוילישע. מיר וויסן אָבער ניט די פֿראַפּאָרציע פֿון יידן און ניט־יידן אין אונדזערע שפּיטאָלן וואָס צאָלן ניט פֿאַר דער באַהאַנדלונג.

אין בוך זינען פֿאַראַן אומדירעקטע באווייזן, אַז יידן לייַדן פֿון געוויסע קראַנקייטן מער ווי אַנדערע און פֿון טייל קראַנקייטן — ווייניקער ווי די אַנדערע. אין דער טאַבעלע וועגן דער צאָל קראַנקע פּער 100,000 איז די פֿאַרשיידענע דיסטריקטן ווערט אָנגעגעבן אַז אין 1933 זינען אין ברוקלין געווען 151 פּער 100,000 וואָס האָבן געליטן פֿון טובערקולאָז און אין בראָנזוויל בלויז 135. בײַ סיפֿילים איז די צאָל געווען 100 לגבי 76. 140 פּער 100,000 אין בראָנזוויל און בלויז 98 אין ברוקלין האָבן געליטן פֿון צוקערקראַנקייט. בײַ אַלקאָהאָליזם זינען די צאָלן געווען 124 צו 63. דאָס אַלץ באַטייט אַז אין בראָנזוויל זינען געווען נאָר א העלפֿט אַזוי פֿיל אַלקאָהאָליקערס ווי אין גאַנץ ברוקלין. האַרצקראַנקייטן ווידער זינען געווען מער פֿאַרשפּרייט אין בראָנזוויל ווי אין ברוקלין: 437 צו 379 פּער 100,000; מאַנהעטן האָט דעמאָלט געהאַט 595 האַרצלײַדנדיקע פּער 100,000.

דאָס זינען אומדירעקטע באווייזן, אַז בײַ יידן זינען ווינציקער פֿאַרשפּרייט טובערקולאָז, סיפֿילים און אַלקאָהאָליזם, און פֿאַראַן מער פֿאַלן פֿון האַרצקראַנקייטן ווי בײַ אַנדערע. אָבער דאָס זינען בלויז אומדירעקטע באַווייזן, ווײַל מיר וויסן ניט געניו די עטנישע און פֿראָפּעסיאָנעלע גלידערונג און אויך ניט די עלטער־ און געשלעכט־גלידערונג פֿון דער באַפֿעלקערונג אין יעדער איינעם פֿון די דיסטריקטן, און אַז די אַלע דאָטעס האָבן מיר לייַדער ניט קיין דירעקטע באווייזן וועגן אָט דער ביז גאָר וויכטיקער פֿראַגע.

די אויספֿאָרשונג האָט אָרויסגעבראַכט נאָך וויכטיקע פֿאַקטן. די אויספֿאָרשערס האָבן אַנאַליזירט די עלטער, געשלעכט, געבוירן־אָרט און פֿראָפֿעסיאָנעלע גלידערונג פֿון די פּאַציענטן; זיי האָבן זיי אויך קלאַסיפֿיצירט לויט זייער וווינאָרט, פֿאַמיליע־סטאַטוס און לויט זייער קראַנקייט. מיר דערוויסן זיך, אַז די צאָל טעג וואָס איינער פֿאַרברענגט אין שפּיטאָל איז דער עיקר אָפּהענגיק פֿון זײַן קראַנקייט און ניט פֿון זײַן עקאָנאָמישן מצב, וואָס עס מיינט אַז רײַכע פֿאַרבלײַבן ניט בדרך־כלל אין שפּיטאָל לענגער ווי זיי דאַרפֿן. די פֿאַרשערס גיבן איבער, אַז 5.6% פֿון די פּאַציענטן שטאַרבן אין שפּיטאָל און אַז מער ווי א העלפֿט פֿון די טויטפֿאַלן קומען פֿאַר אין דער ערשטער וואָך וואָס די קראַנקע זינען אין שפּיטאָל. די פֿראָפֿעסיאָנעלע גלידערונג, עלטער, געשלעכט, געבוירן־אָרט, קראַנקייט און פֿאַמיליע־סטאַטוס פֿון יעדער עטנישער גרופּע באַזונדער ווערן אָבער ניט אָנגעגעבן.

דער הויפּטצוועק פֿון דער אויספֿאָרשונג איז געווען אויסצוגעפֿינען אויף ווי ווײַט מען קען דערגיין פֿון די פֿרטים וואָס די שפּיטאָלן האָבן וועגן זייערע פּאַציענטן וועגן די קראַנקייטן פֿון דער באַפֿעלקערונג בכלל. הײַנט צו טאָג

ווייסן מיר וועגן דער שטאַרביקייט פֿון דער באַפֿעלקערונג און אויך וועגן די סיבות פֿון טויט, ווײל יעדער טויטפֿאַל מוז רעגיסטרירט ווערן. מיר ווייסן אָבער פֿמעט גאָרניט וועגן דער צאָל מענטשן וואָס לײדן פֿון די פֿאַרשיידענע קראַנקייטן, חוץ אַנשטעקנדיקע, ווײל עס איז ניטאָ קיין געזעץ אַז מען מוז רעגיסטרירן קראַנקע. אַז עס איז זייער נייטיק צו ווייסן פֿון וועלכע קראַנקייטן מענטשן לײדן — וועגן דעם קען גאָר קיין ספֿק ניט זײן. עס איז אויך וויכטיק צו ווייסן די שײכות צווישן עלטער, מלאָכה און אַנדערע סאָציאַלע פֿאַקטאָרן אין קראַנקייט. דערביבער האָבן די פֿאַרשערס געפֿרווט אויסצוגעפֿינען צי מען וואָלט זיך ניט געקענט באַנוצן מיט די שפּיטאָל־מאַטעריאַלן און שאַפֿן א צענטראַלע קערפֿערשאַפֿט וואָס זאָל פּסדר אַנאַליזירן די מאַטעריאַלן.

דאָס איז די ערשטע פֿאַרשונג פֿון דעם מין. ביז איצט זײנען געמאַכט געוואָרן פֿאַרשונגען פֿון שפּיטאָלן, וואָס עס מיינט ווי זיי פֿונקציאָנירן, וואָס זייערע פֿינאַנציעלע און פֿראַפֿעסיאָנעלע פֿראָבלעמען זײנען וכדומה, אָבער ניט פֿון די פֿאַציענטן גופֿא.

דאָס איז דער ערשטער פֿון דרײ בענד. אין צווייטן באַנד וועט געגעבן ווערן א געגנויער אַנאַליז פֿון די קראַנקייטן פֿון די פֿאַציענטן און די שײכות צווישן געווייסע קראַנקייטן און א צאָל סאָציאַלע און דעמאָגראַפֿישע פֿאַקטאָרן. אין לעצטן באַנד וועלן זײנען אַנווײזונגען ווי אזוי מען וואָלט געקענט באַנוצן די שפּיטאָל־מאַטעריאַלן פֿאַר וויסנשאַפֿטלעכע צוועקן, אַווי אַז מיר זאָלן קענען וויסן געגנויער וועגן די קראַנקייטן פֿון דער באַפֿעלקערונג.

אין טאַבעלע 32 (ז׳ 80) איז פֿאַראַן א קלײנער טעות. די פּראָצענטן האָבן באַדאַרפֿט זײן באַזירט, ווערט געזאָגט, אויף 576,099 פּאַציענטן; פֿאַקטיש זײנען די אויסרעכענונגען באַזירט אויף 576,623. אָבער דאָס פֿאַרקלענערט ניט דעם גרויסן ווערט פֿון דער אַרבעט.

נ. גאָלדבערג

די שטאַרביקייט פֿון טובערקולאָז

Eugene Gagnon, M. D. "The Low Mortality Rate from Tuberculosis in the Jewish Race." *Canadian Pub. Health*, J., 31: (Jan.) 1940, pp. 13-15.

שוין באַלד דרײַסיק יאָר ווי דער מאַנטראַלער געזונט־דעפּאַרטמענט קלאַסיפֿיצירט די באַריכטן פֿון די וואָס שטאַרבן פֿון די וויכטיקסטע קראַנקייטן נאָכן אָפּשטאַם נאָר פֿון די קראַנקע. די באַפֿעלקערונג ווערט אַזוי־גענעטיילט אין פֿיר גרופּעס: פֿראַנצויזן, ענגלענדער, יידן און אַלע אַנדערע.

ס׳איז שוין לאַנג באַווּסט, אַז שטאַרביקייט פֿון טובערקולאָז איז בײַ יידן קלענער ווי בײַ ניט־יידן. במשך פֿון די לעצטע צוואַנציק יאָר איז די שטאַרבי־קייט פֿון טובערקולאָז בײַ מאַנטראַלער יידן נאָר 40 פּראָצענט פֿון דער שטאַר־ביקייט פֿון טובערקולאָז בײַ דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג.

דער מחבר פֿרוווט דערקלערן דעם פֿאקט אזוי:

1. 60 פּראָצענט פֿון מאַנטערעלער יודן האָבן אימיגרירט זינט דעם אנהייב פֿון יאַרהונדערט און זיי זענען דורכגעגאַנגען א שטרענגע מערייניגישע אונטערזוכונג, איז במילא פֿאַראַן א קלענערער פּראָצענט אזעלכע קראַנקע צווישן זיי;

2. יודן פֿאַרקערן ווינציק מיט ניט־יודן און די ספּנה זיך אַנצונעמען איז קליין;

3. יודן שאַפֿן מער געלטמיטלען צו פֿאַרהיטן פֿון קראַנקייטן; יודן האָבן פּראָפּאָרציאָנעל מער שפּיטאָלן און סאַניטאַרע פּלעצער ווי ניט־יודן; כאָטש יודן זענען נאָר 6 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג, גיבן זיי 18 פּראָצענט פֿון אַלע נדבֿות פֿאַר צדקה־אַנשטאַלטן;

4. בלויז 2.5 פּראָצענט יודן זענען פֿאַרנומען בײַ שוואַרצאַרבעט, בעת ניט־יודן — 15 פּראָצענט; נאָר א קליינער טייל יודן טוען שווערע ארבעט;

5. יודן זארגן מער ווען א געזונטער דיעטע; יודן זענען ניט קיין אַלקאָהאָליקערס.

דער אויטאָר איז מודה, אַז ווען ער האָט זיך באַקענט מיטן ארטיקל פֿון ד״ר ארנאָלד: Le problème de la tuberculose chez les Juifs (ווו עס ווערט אנגעוויזן, אַז די שטאַרביקייט פֿון טובערקולאָזן בײַ יודן איז וויניקער ווי א העלפֿט ווי בײַ ניט־יודן), האָט אויף אים געמאַכט אַן אײַנדרוק ד״ר ארנאָלדס דערקלערונג וועגן אט דער דערשײַנונג.

ד״ר ארנאָלד שטיצט זיך אויף קלינישער אָבסערוואַציע (בײַ טובערקולין־פּראָבעס), אַז די צאָל יודן, קראַנקע אויף טובערקולאָזן, איז קאַנטיק ווייניקער ווי בײַ ניט־יודן, און אַז די קראַנקייט גופֿא אַנטוויקלט זיך א סך פּאַמעלעכער בײַ יודן (בײַ יודן געדויערט דורכשניטלעך אַן ערך 8—9 יאָר און בײַ ניט־יודן אַרום פֿינף יאָר).

ד״ר ארנאָלד דערקלערט די לעצטע דערשײַנונג און די קלענערע שטאַרביקייט פֿון טובערקולאָזן מיט דעם וואָס די שווערע לעבנס־באַדינגונגען איז גלות, די ארעמקייט און דער דוחק איז שפּיזיג, די ענגע געטא־ווינונגען אַז״ו אַז״ו האָבן במשך פֿון הונדערטער יאָרן געשאַפֿן ביאָלאָגישע מאַדיפֿיקאַציעס וואָס האָבן יודן געגעבן א רעלאַטיוון אימוניטעט צו אזעלכע קראַנקייטן ווי טובערקולאָזן, וואָס אַנדערע עטנישע גרופּעס האָבן ניט.

דער אויטאָר איז אַבער ניט אין גאַנצן זיכער און מיינט, אַז מען דאַרף ווײַטער שטודירן די פּראָבלעם, כדי צו הערגיין, צי ד״ר ארנאָלד איז טאַקע געהערט.

בײַ מיר איז קיין ספֿק ניטא, אַז געהערט איז ד״ר ארנאָלד.

ד״ר מ. ווײַנבערג

דיסקוסיע

נאָך וועגן מעסטן די האַפּטיקייט פֿון דער ניט־ענגלישער מוטערשפּראַך

אין יוואָ־בלעטער, ב׳ XX, 2 (נאָוועמבער־דעצעמבער 1942), זז׳ 264—275, האָט ה. מייקסין אַנאַליזירט די צענזוסצאָלן וועגן מוטערשפּראַך און האָט אויפֿגעשטעלט דערבי אַ פֿאַרמל פֿון האַפּטיקייט פֿאַר די ניט־ענגלישע מוטערשפּראַכן. אין יוואָ־בלעטער, ב׳ XXI, 1 (יאַנואַר־פֿעברואַר 1943) זז׳ 136—141, פֿרעגט נ. גאָלדבערג אַפּאַ טייל פֿון ה. מייקסינס אויספֿירן, אָנווייזנדיק דערבי אויך דעם פּאָזיטיוון ווערט פֿון ה. מייקסינס אַנאַליז.

די רעדאַקציע האָט זיך געוואָנדט צו ד״ר ל. ע. טרוסדעל, הויפּט־סטאַטיסטיקער פֿאַר באַפֿעלקערונג אין דעם צענזוס־ביוראָ פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, ער זאָל זיך אַרויסזאָגן וועגן ה. מייקסינס אַנאַליז און האַפּטיקייט־פֿאָרמל. ד״ר ל. ע. טרוסדעל האָט אונדז פֿריַנדלעך צוגעשיקט די ווייטערדיקע תשובה:

עס האָט אויף מיר געמאַכט אַן אײַנדרוק ה׳ מייקסינס אַנאַליז פֿון דעם וואָס עס לאָזט זיך אַרויסדרינגען פֿון דער מוטערשפּראַך־סטאַטיסטיק. אין איינעם מיט אים האָב איך אויך דאָס געפֿיל, אַז אַ געווויסער מין באַטראַכטן די מאַטעריאַלן, ווי ער לייגט פֿאָר, וואָלט געווען ביז גאָר ווערטיק. אָבער דאָך דוכט זיך מיר, אַז זײַן ״קאָעפֿיציענט פֿון האַפּטיקייט פֿון דער מוטערשפּראַך״ דאַרף אויסגעטיפֿט ווערן מיט אַ שפּאָר ביסל פֿאַרזיכטיקייט.

לויט ווי איך פֿאַרשטיי ה׳ מייקסינס קאָעפֿיציענט, איז ער געבויט אויף צוויי הויפּט־השערות, וואָס ביידע זײַנען זיי מוטל־בסכּל. עס איז ניט אומבאַדינגט אמת, אַזוי ווי ער איז זיך משער, אַז דער פֿרעמד־געבוירענער ווײַסער וואָס גיט אַן אַ פֿרעמדע מוטערשפּראַך ניצט טאַקע אַט די שפּראַך ווי זײַן געווײַנטלעכע אומגאַנגשפּראַך. די ליטעראַטור וועגן די אימיגראַנטישע גרופּעס און די דאַטעס פֿון דעם צענזוס אין 1940 וועגן דעם לאַנד פֿון וואַנעט מען קומט (אויפֿן סמך פֿון דער מוטערשפּראַך) ווײַזן אַן, אַז אַ היפּש צאָל פֿרעמד־געבוירענע פֿון ניט־ענגליש־רעידנדיקע לענדער נעמען דאָ אַן ענגליש ווי זייער געווײַנטלעכע אומגאַנגשפּראַך. אַ גרויסער טייל פֿון דעם צווייטן דור — פֿון די וואָס קומען פֿון ניט־ענגליש־רעידנדיקע לענדער — האָט אַנגעווויזן אין 1940 ענגליש ווי די מוטערשפּראַך, וואָס אָט דער פֿאַקט ווײַזט אַן אויף אַ קאָנטינואיבערגאַנג פֿון פֿרעמדשפּראַך צו ענגליש שוין בײַ זייערע עלטערן, בײַ די פֿרעמד־געבוירענע ווײַסע. פֿאַרשטייט זיך, עס איז גאָנץ מיגלעך, אַז די סטאַטיסטיק איז מגזם די צאָל פֿערזאָנען פֿון דעם צווייטן דור, וואָס קינדווײז איז בײַ זיי אין דער היים ענגליש געווען די הויפּטשפּראַך, ווײַל — טאַקע ווי ה׳ מייקסין טײַט אָן אויף דעם — ס׳איז פֿאַראַן אַ טייל פֿון צווייטן דור וואָס האָבן בכוונה ניט אַנגענעבן זייער ניט־ענגלישע מוטערשפּראַך, און ווײַל געוויסע צייַלערס האָבן ניט געמאַכט קיין אונטערשייד צווישן דער שפּראַך פֿון דער פֿריסטער קינדהייט און דער שפּראַך וואָס מען האָט ערעדט אין שטוב אין 1940. אָבער דער טייל פֿון דעם צווייטן דור וואָס האָט אַנגענעבן ענגליש איז געווען אַזוי גרויס, אַז עס איז בפֿירוש ניט אַנצונעמען — די באַצײַכנונג פֿון צווייטן דור אין

1940 צום ערשטן דור אין 1910 זאָל ניט געווען זײַן ערנצט באַווירקט פֿון שפּראַכיקער אַסימילאַציע.

ה׳ מייקסינס צווייטע השערה, אַז די באַציונג פֿון דריטן דור אין 1940 צום צווייטן דור אין 1910 איז בדרך־כּלל גלײַך צו דער באַציונג פֿון צווייטן דור אין 1940 צום ערשטן דור אין 1910 לאָזט זיך זייער שטאַרק אָפּפֿרעגן. דער ערשטער און דער צווייטער דור אין 1910 האָבן דאָך געווײַנטלעך ראַדיקאַל אַנדערע עלטער־גלידערונגען, וואָס דאָס האָט אַרויסגערופֿן קאָנטיקע אונטערשיידן אין דער גרייס פֿון צוואָקס אין די נאָכדעמדיקע דרײַסיק יאָר, און בכּן באַקומט זיך דאָך אַן אַנדער פֿאַרהעלטעניש צווישן צווייטן און דריטן דור אין 1940.

וועָן מען נעמט אין באַטראַכט אָט די שווערקייטן, איז נייטיק צו קאָנפֿראָנטירן די רעזולטאַטן וואָס באַקומען זיך פֿון דעם „קאָעפֿיציענט פֿון האַפּטיקייט״ מיט אַנדערע באַרעכענונגען פֿון דער האַפּטיקייט פֿון פֿרעמדשפּראַך בײַם דריטן דור פֿון פֿרעמד־געבוירענע וויסע מיט אַ געוויסער מוטערשפּראַך, אײדער עס וועט זיך לאָזן מאַכן אַלגעמיינע אויספֿירן וועגן פֿאַרשיידענע פֿאַרציעס פֿון האַפּטיקייט פֿון דער ניט־ענגלישער מוטערשפּראַך בײַ פֿאַרשיידענע אימיגראַנטישע גרופּעס און זייער נאָכוווקס.

ד״ר ל. ע. טרוסדעל

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

די צירקולאַציע פֿון יידישע צײַטונגען אין אַמעריקע, 1941—1942

אין אַן אַרטיקל „די יידישע פּרעסע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן" (יוואָ־בלעטער, ב׳ XVIII, זז׳ 129—157) האָבן מיר אַנאַליזירט דעם טיראַזש פֿון די טעגלעכע צײַטונגען אין יידיש אין די יאָרן 1900—1940. איצט גיבן מיר איבער עטלעכע פּרטים ווען דער צירקולאַציע אין 1941—1942.

דער נאָכפֿרעג אויף יידישע צײַטונגען ווערט פֿון יאָר צו יאָר קלענער. זייער טיראַזש איז אין די לעצטע צוויי יאָר געווען מיט 12.8 פּראָצענט קלענער ווי אין די יאָרן 1939 און 1940. אין צאָלן זעט דאָס אויס אַזוי: [1]

יאָר	אַלע צײַטונגען	ניו־יאָרקער צײַטונגען	אַנדערע שטעט	% לגבי 1940		
				אַלע צײַטונגען	ניו־יאָרקער צײַטונגען	אַנדערע צײַטונגען
1940	409,380	269,539	139,841	100.0	100.0	100.0
1941	393,262	255,957	137,305	96.1	95.0	98.2
1942	361,576	245,293	116,283	88.3	91.0	83.2

די ניו־יאָרקער צײַטונגען האָבן געהאַט אַ קלענערן אָנווער ווי די אַנדערע. אין 1940 זײַנען 65.8 פּראָצענט פֿון אַלע פֿאַרקויפֿטע צײַטונגען געדרוקט געווען אין ניו־יאָרק אין פֿאַרגלײַך מיט 67.8 פּראָצענט אין 1942. דאָס נעמט זיך טיילווײַז פֿון דעם, וואָס די פֿילאַדעלפֿיער „יידישע וועלט" האָט זיך אָפּגעשטעלט און אַ צאָל פֿון אירע לייענערס האָבן משמעות אויפֿגעהערט צו קויפֿן אַ יידישע צײַטונג.

די שבת־אויסגאַבעס פֿון „טאָג" און פֿון ניו־יאָרקער „פֿאָרווערטס" האָבן געהאַט אַ גרעסערן טיראַזש ווי זייערע מאָנטיק־ביז־פֿרײַטיק־אויסגאַבעס. אין 1941 זײַנען פֿאַרקויפֿט געווען מיט 22 פּראָצענט מער שבת־אויסגאַבעס ווי פֿון די אַנדערע טעג אַחוץ זונטיק, און אין 1942 — מיט 20.4 פּראָצענט מער. דער פֿאַרקויף פֿון די שבת־אויסגאַבעס איז אָבער אויך געפֿאַלן און איז אין 1941 געווען 92.4 פּראָצענט לגבי 1940 און אין 1942 בלויז 89.7 פּראָצענט. די צירקולאַציע פֿון די מאָנטיק־ביז־פֿרײַטיק־אויסגאַבעס איז במשך דער צײַט געפֿאַלן ניט מער ווי אויף 8.8 פּראָצענט.

דער טיראַזש פֿון די זונטיק־אויסגאַבעס פֿון אַכט צײַטונגען איז אויך געווען גרעסער ווי פֿון זייערע מאָנטיק־ביז־פֿרײַטיק־אויסגאַבעס. ער איז אין 1941 געווען מיט 8.4 פּראָצענט גרעסער און אַ יאָר שפּעטער מיט 8.2 פּראָצענט. אין די לעצטע צוויי יאָר האָבן אָבער די זונטיק־צײַטונגען געהאַט אַ קלענערע צירקולאַציע ווי אין 1940. דער נאָכפֿרעג אויף די זונטיק־אויסגאַבעס איז אין 1941 געווען מיט 4.3 פּראָצענט קלענער ווי אין 1940 און אין 1942 מיט 6.8 פּראָצענט קלענער.

אַלע צײַטונגען — אָחוץ דעם פֿילאַדעלפֿיער „יידישן זשורנאַל" — האָבן אין 1942 אָנגעווירן קונים. עטלעכע פֿון זיי האָבן אָבער אָנגעווירן מער ווי די אַנדערע.

---

[1] *Editor and Publisher, International Year Book*—1941, pp. 198—199; 1942, pp. 190—191; 1943, pp. 190—191.

אַנדערע פֿרעמדשפּראַכיקע צײַטונגען האָבן אויך אָנגעוווירן קונים און לייענערס, ווי מען קען זען פֿון דער טאַבעלע:[2]

צײַטונגען	1937	1939
אַלע, אַחוץ ייִדישע	1,183,948	1,224,628
ייִדישע	386,290	536,408
דײַטשע	192,669	187,020
פּויליש	250,178	244,324
טשעכיש און סלאָוואַקיש	178,424	183,422

די רעפֿאַרטן פֿון דעם פֿעדעראַלן צענזוס־ביורא שטימען ניט מיט די וואָס די אַנדערע, אייער־קאָמפּאַני[3] און „עדיטאָר ענד פּאָבלישער", גיבן אַרויס. אַזוי למשל קומט אויס לויט דעם מלוכה־רעפֿאָרט, אַז אין 1939 האָבן די ייִדישע צײַטונגען געהאַט מיט אַ 39 פּראָצענט מער קונים ווי אין 1937 און לויט די אַנדערע איז נאָר זייער טיראַזש געפֿאַלן. ווי די זאַך זאָל ניט זײַן, די ייִדישע צײַטונגען האָבן איצט ד י ג ר ע ס ט ע צ י ר ק ו ל א צ י ע פֿון אַלע פֿרעמדשפּראַכיקע צײַטונגען.

אונדזערע צײַטונגען האָבן אויך אַ גרעסערע פּער קאַפּיטאַ־צירקולאַציע ווי די אַנדערע פֿרעמדשפּראַכיקע צײַטונגען. לויט די צענזוס־רעפֿאָרטן קומט אויס, אַז אין 1930 זײַנען אויף איין ייִדישער צײַטונג געווען 2.2 פֿרעמד־געבוירענע ייִדן וואָס זייער מוטערשפּראַך איז געווען ייִדיש (לויט דער אַפֿיציעלער דעפֿיניציע); אין 1940 האָבן מיר געהאַט 1.7 פֿרעמד־געבוירענע ייִדן אויף איין ייִדישער צײַטונג. אַלע אַנדערע צוזאַמען האָבן אין 1930 געהאַט 5.5 פֿרעמד־געבוירענע, וואָס זייער מוטערשפּראַך איז ניט געווען ענגליש, אויף איין פֿרעמדשפּראַכיקער צײַטונג און אין 1940 איז עס געווען 6.3 אויף איין ניט־ענגלישער צײַטונג. אַפֿילו אויב מיר האָבן געהאַט מער אַזעלכע וואָס האָבן פֿאַרלייקנט זייער מוטערשפּראַך ווי די אַנדערע, וועט נאָך אַלץ אויסקומען אַז מיר האָבן געהאַט אַ גרעסערע פּער קאַפּיטאַ־צירקולאַציע.

דער חשבון פּער קאַפּיטאַ גיט אונדז אָן אַרײַנבליק אין אַזאַ סיטואַציע: כאָטש עס איז געפֿאַלן די אַבסאָלוטע צאָל לייענערס פֿון ייִדישע צײַטונגען, כאָטש קיין נײַע לייענערס מעבר־לים זײַנען ניט צוגעקומען, כאָטש אַ היפּש צאָל לייענערס זײַנען געשטאָרבן — איז די ג ע ל ע י נ ט ק י י ט פֿון דער ייִדישער צײַטונג געוואָרן גרעסער, וואָרעם וואָס וויניקער מענטשן פֿון דער שפּראַכיקער גרופּע עס קומט אויס אויף איין צײַטונג, אַלץ גרעסער איז די געלייענטקייט פֿון דער צײַטונג, ד״ה אַלץ מער נעמט זי אַרום די גרופּע, אויף וועלכער זי קען פּרעטענדירן.

בכן קומט אויס, אַז דאָס שטײַגן פֿון דער געלייענטקייט פֿון 2.2 ביז 1.7, ניט געקוקט אויף די אַלע אומשטאַנדן וואָס מיר האָבן זיי אָפּגערשט דערמאָנט, וויזט אונדז, אַז די צאָל ייִדיש־רעדנדיקע (געבוירענע — די וואָס האָבן אָנגענומען ייִדיש ווי זייער מוטערשפּראַך) איז פּראָפּאָרציאָנעל געפֿאַלן אַ סך שטאַרקער ווי די צאָל ייִדיש־לייענערס.

דער נאָכפֿרעג אויף פֿרעמדשפּראַכיקע צײַטונגען ווערט, ווי מען קען זען, קלענער. איינע פֿון די הויפּט־סיבות איז דאָס, וואָס די אַמעריקאַנער געבוירענע קינדער פֿון די אימיגראַנטן זײַנען אין אַ גרויסער מאָס שפּראַכלעך אַסימילירט און לייענען ניט קיין צײַטונגען און זשורנאַלן אין דער שפּראַך פֿון זייערע עלטערן.

נ. גאָלדבערג

די צירקולאַציע פֿון ייִדישע און העברעישע ביכער אין ניו־יאָרק

דער נאָכפֿרעג אויף פֿרעמדשפּראַכיקע ביכער בכלל און אויף ייִדישע און העברעישע בפֿרט ווערט איצט פֿון יאָר צו יאָר קלענער. דאָס קען מען זען פֿון דעם רעפֿאָרט פֿון

[2] *U. S. Census Bureau, Manufactures*, 1939, vol. II, Part I, p. 693.

[3] Ayer and Sons, *American Newspaper Annual and Directory*.

דער ניו־יאָרקער עפּנטלעכער ביבליאָטעק פֿאַרן יאָר 1942, וואָס איז אָפּגעדרוקט אין איר בולעטין פֿון מאַרץ 1943.

די צירקולאַציע פֿון ייִדישע, העברעיִשע און אַנדערע פֿרעמדשפּראַכיקע ביכער איז אין די ניו־יאָרקער (מאַנהעטן, ברוֹנקס און ריטשמאָנד) עפּנטלעכע ביבליאָטעקן געווען:

שפּראַך	1940	1941	1942
ייִדישע	42,258	35,008	26,980
העברעיִשע	6,304	5,441	4,325
אַנדערע פֿרעמדשפּראַכיקע	513,728	463,414	401,253

אין 1942 זײַנען אויסגעלײַען געוואָרן מיט 36.2 פּראָצענט וויניקער ייִדישע ביכער ווי אין 1940. די צירקולאַציע פֿון העברעיִשע ביכער איז משך דער צײַט געפֿאַלן אויף 31.4 פּראָצענט און פֿון די אַנדערע פֿרעמדשפּראַכיקע ביכער בלויז אויף 21.9 פּראָצענט. דער נאָכפֿרעג אויף ייִדישע און העברעיִשע ביכער איז בכן געפֿאַלן מער ווי אויף אַנדערע ניט־ענגלישע ביכער, אַחוץ אונגעריש, וואָס זייער צירקולאַציע איז אין 1942 געווען מיט 39 פּראָצענט וויניקער ווי אין 1940.

איצט ווערן אויסגעלײַען אַ ביסל מער ייִדישע ביכער פֿון די עפֿנטלעכע ביבליאָטעקן אין ברוֹנקס ווי אין מאַנהעטן; העברעיִשע ביכער ווידער ווערן אַרויסגענומען פֿיר מאָל אַזוי פֿיל פֿון די מאַנהעטנער ביבליאָטעקן ווי פֿון די ברוֹנקסער. דער אויסלײַ פֿון ייִדישע און העברעיִשע ביכער לויט די טיילן פֿון דער שטאָט איז געווען (אין פּראָצענטער):

שטאָטטייל	ייִדישע			העברעיִשע		
	1940	1941	1942	1940	1941	1942
ברוֹנקס	47.0	45.7	46.9	19.4	22.0	19.6
מאַנהעטן	43.9	44.9	44.4	80.5	77.9	80.4
ריטשמאָנד	0.1	—	—	0.1	—	—
„עקסטענשן"	9.0	9.4	8.7	0.1	0.1	—

אין 1942 האָט מען פֿון די ברוֹנקסער ביבליאָטעקן אויסגעלײַען 15 ייִדישע ביכער צו איין העברעיִשן; אין מאַנהעטן ווידער איז די פּראָפּאָרציע געווען 3.4 צו איינס. דאָס נעמט זיך אין אַ געוויסער מאָס פֿון דעם וואָס ייִדן מחוץ מאַנהעטן נעמען אַרויס העברעיִשע ביכער פֿון די דאָרטיקע ביבליאָטעקן.

אין יאַנואַר 1943 איז פֿאַרמאַכט געוואָרן די ריווינגטאָן־סטריט־ביבליאָטעק. פֿל־זמן יענער געגנט האָט געהאַט אַ לפֿי־ערך גרויסע ייִדישע באַפֿעלקערונג, האָט די ביבליאָטעק געהאַט אַ גרויסע צירקולאַציע פֿון ייִדישע און אויך פֿון ענגלישע ביכער. אין 1923 האָט זי אויסגעלײַען כּמעט אַ פֿערטל מיליאָן ביכער. דער נאָכפֿרעג אויף ביכער האָט דאָרט אָנגעהויבן צו ווערן קלענער ווען די דאָרטיקע ייִדן האָבן געגומען זיך באַזעצן אין אַנדערע טיילן פֿון ניו־יאָרק, אַזוי אַז אין 1942 האָט זי אויסגעלײַען בלויז 81,635 ביכער.

דער „סוערד פֿאַרק"־צווײַג אין מאַנהעטן און דער טרימאָנט־צווײַג אין ברוֹנקס האָבן דעם גרעסטן נאָכפֿרעג אויף ייִדישע און העברעיִשע ספֿרים. אין 1942 זײַנען 18.1 פּראָצענט פֿון אַלע ייִדישע ביכער אויסגעלײַען געוואָרן פֿון דער „סוערד פֿאַרק"־ביבליאָטעק און 21.7 פּראָצענט פֿון דעם טרימאָנט־צווײַג; די ערשטע פֿון זיי האָט צוגעשטעלט 67.2 פּראָצענט פֿון אַלע אויסגעלײַענע העברעיִשע ספֿרים און די טרימאָנט־ביבליאָטעק 14.5 פּראָצענט.

די צאָל ייִדישע ביכער אין די ניו־יאָרקער ביבליאָטעקן האָט זיך לעצטנס אַ רעכט ביסל פֿאַרקלענערט. זי איז געפֿאַלן פֿון 10,624 אין 1940 אויף 9,639 דעם 31סטן דעצעמבער 1942 — אַ פֿאַרקלענערונג פֿון 9.3 פּראָצענט. די צאָל העברעיִשע ביכער איז געפֿאַלן פֿון 2,097 אין 1940 אויף 2,022 אין 1942. איינע פֿון די סיבות פֿאַר וואָס די צאָל ביכער איז איצט

קלענער איז דאָס, וואָס עס ווערן איצט אַרויסגעגעבן ווייניקער יידישע און העברעיִשע ביכער און וואָס עס איז שווער צו אימפּאָרטירן ביכער פון אַנדערע לענדער.

דער נאָכפֿרעג אויף יידישע און העברעיִשע ביכער ווערט קלענער צוליב פֿאַרשיידענע סיבות. די צאָל יידן וואָס קענען און ווילן לייענען יידיש ווערט קלענער צוליב דעם, וואָס דער אימיגראַנטן־דור שטאַרבט אָפּ און וואָס די הי־געבוירענע לייענען ניט אַזוינע ביכער. עס זינען אויך פֿאַרגעקומען שינויים אין דעם צייטפֿאַרטרייב פון דער אַמעריקאַנער באַפֿעל־קערונג. מענטשן לייענען איצט ווייניקער צוליב דער ראַדיאָ און אויטאָמאָביל. דער אינטערעס אין וועלט־ און מלחמה־נייעס האָט מסתּמא פֿאַרגרעסערט דעם אינטערעס אין צייטונגען און זשורנאַלן און האָט פֿאַרקלענערט די צאָל מענטשן וואָס לייענען ביכער. מען לייענט איצט וויניקער יידישע ביכער אויך צוליב דעם, וואָס עס קומען ניט צו קיין שום נייַע ווערק.

די צאָל מענטשן וואָס האָבן באַזוכט דעם יידישן אָפּטייל פון דער צענטראַלער ניו־יאָרקער ביבליאָטעק און די צאָל ביכער וואָס זיי האָבן באַנוצט איז געווען:

	1940	1941	1942
באַזוכערס	27,840	26,177	23,040
צאָל ביכער	92,526	83,100	82,882

פון דעם איז צו זען, אַז דער נאָכפֿרעג אויף ביכער איז ניט אַזוי געפֿאַלן ווי די צאָל באַזוכערס.

נ. גאָלדבערג

אין יִוואָ

ווייסנשאַפֿטלעכע זיצונגען פון יִוואָ

במשך פון דעם אַקאַדעמישן יאָר 1942/1943 זינען אין יִוואָ פֿאַרגעקומען אָט די ווייסנ־שאַפֿטלעכע זיצונגען:

1. מיטוואָך, דעם 28סטן אָקטאָבער 1942, — ד״ר מ. ווינריַיך: דער גרענעץ צווישן יידיש און דייטש (סאָציאַל־היסטאָרישער אַנאַליז פון געגן לינגוויסטישן מאַטעריאַל).

2. מיטוואָך, דעם 25סטן נאָוועמבער 1942, — א. טשערקאָווער: פון יידישן געזעל־שאַפֿטלעכן לעבן אין אַמעריקע אין די 80ער און 90ער יאָרן; מ. שטאַרקמאַן: וועגן דעם ערשט געפֿונענעם קאָמפּלעט „היברו ניוז״, די צווייטע יידישע צייטונג אין אַמעריקע; ז. שיקאָווסקי: נייַע מאַטעריאַלן וועגן אַלטאַראַסעס פּלאַן צו באַזעצן יידן אין אַלושיר.

3. מיטוואָך, דעם 24סטן פֿעברואַר 1943, — נ. גאָלדבערג: יידישע פֿאַרבערעכערישקייט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

4. מיטוואָך, דעם 24סטן מאַרץ 1943, גרינדונגסטאָג פון יִוואָ, — י. מאַרק: נחום שטיף, דער איניציאַטאָר פון יִוואָ; מ. ווינריַיך: צו די אויפֿגאַבעס פון דער יידישער פֿילאָלאָגיע; א. טשערקאָווער: וואָס פֿאַדערט די צייט פון אונדזער היסטאָרישער וויסנשאַפֿט?; י. לעשטשינ־סקי: עקאָנאָמיש־דעמאָגראַפֿישע פּראָבלעמען פון אונדזער צייט; ל. לעהרער: קוואַנטיטאַטיווע און קוואַליטאַטיווע פֿאָרשונג אין דער יידישער פסיכאָלאָגיע.

5. מיטוואָך, דעם 28סטן אַפּריל 1943, — א. טאַרטאַקאָווער: וווּ זינען הינט צעשפּרייט די יידישע פֿליטים? אין דער דיסקוסיע נאָכן רעפֿעראַט האָבן זיך באַטיילויקט: א. דיזשור, ד״ר מאַרק ווישניצער, יעקבֿ לעשטשינסקי, אַבֿרהם דוקער, אַבֿרהם מענעס.

6. מיטוואָך, דעם 26סטן מיי 1943, — יודל מאַרק: לינקאָלנס געטיסבוירגער רעדע אין יידיש.

היסטאָריקער־קרייז

אין משך פֿון אַקאַדעמישן יאָר 1943/1942 זײַנען געלייענט געוואָרן די ווײַטערדיקע רע־פֿעראַטן:

1. דעם 17טן אָקטאָבער 1942 — ד״ר י. ברוצקוס: אַן איטאַליענישע עקספּעדיציע צו די קאַראַיִמער.
2. דעם 31סטן אָקטאָבער און דעם 14טן נאָוועמבער 1942 — ד״ר ר. מאַהלער: די נאַציאָנאַל־סאָציאַלע יסודות פֿון דער אַמאַליקער קאַראַיִמישער באַוועגונג.
3. דעם 28סטן נאָוועמבער 1942 — ד״ר י. שאָצקי: אַבֿרהם־יעקבֿ שטערן, 100 יאָר נאָך זײַן טויט (די אידעאָלאָגיע פֿון דער ייִדישער אַרטאַדאָקסיע אין פּוילן אין דער ערשטער העלפֿט 19טן יאָרהונדערט).
4. דעם 12טן דעצעמבער 1942 — נ. גאָלדבערג: די פּראָפֿעסיאָנעלע גלידערונג פֿון די רוסישע ייִדן אין אַמעריקע ביזן סוף 19טן יאָרהונדערט.
5. דעם 23סטן יאָנואַר 1943 — ק. מרמר: דאָס ייִדישע לעבן אין אַמעריקע לויט דער אַמעריקאַנער ייִדישער פּרעסע און ליטעראַטור אין די זיבעציקער און אַכציקער יאָרן פֿון פֿריִערדיקן י״ה.
6. דעם 20סטן פֿעברואַר 1943 — ט. עלסנער: מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון די ייִדן אין דײַטשלאַנד אין 18טן יאָרהונדערט.
7. דעם 20סטן מאַרץ 1943 — ד״ר ר. מאַהלער: פּראָבלעמען פֿון דער סאָציאָלער און עקאָנאָמישער געשיכטע פֿון ייִדן אין פּוילן.
8. דעם 17טן אַפּריל 1943 — ד״ר ה. פֿראַנק: מאַטעריאַלן וועגן דער ייִדישער ראַדיקאַלער באַוועגונג אין אַמעריקע אין די אַכציקער און נײַנציקער יאָרן פֿון פֿריִערדיקן י״ה; א. טשערי־קאָווער: מעטאָדן צו פֿאָרשן די געשיכטע פֿונעם אײַנגעוואַנדערטן ייִדישן ייִשובֿ אין לאַנדאַן.
9. דעם 15טן מײַ 1943 — ד״ר י. ראָזענטאָל: צו דער געשיכטע פֿון אַפּיקורסות אין דער צײַט פֿון סעדיה גאון.
10. דעם 12טן יוני 1943 — ד״ר י. שאָצקי און ד״ר י. לעוויטאָץ: באַראָנס „געשיכטע פֿון דער ייִדישער קהילה״.

פּסיכאָלאָגיע־קרייז

אין משך פֿון אַקאַדעמישן יאָר 1943/1942 זײַנען געלייענט געוואָרן די ווײַטערדיקע רעפֿעראַטן:

1. דעם 31סטן אָקטאָבער 1942 — מ. קליגסבערג: הערבערט בלומערס בוך: *Critique of Research in the Social Science. An Appraisal of Thomas' and Znaniecki's "The Polish Peasant in Europe and America".*
2. דעם 6טן נאָוועמבער 1942 — מ. קליגסבערג: גאָרדאָן וו. אַלפּאָרטס בוך: *The Use of Personal Documents in Psychological Sciences.*
3. דעם 28סטן נאָוועמבער 1942 — בתיה טומאַרין: אַ ספּעציעלער פּאַל פֿון נעוראָז בײַ אַ ייִדיש קינד.
4. דעם 19טן דעצעמבער 1942 — יודל מאַרק: די ווירקונג פֿון דער מלחמה אויף קינ־דער (לויט פֿאַרשונגען אין ענגלאַנד און אַמעריקע).
5. דעם 6טן פֿעברואַר 1943 — נ. גאָלדבערג: די לעצטע פֿאַרשונגען פֿון פֿאַקטאָר־אַנאַליז אין דער פּסיכאָלאָגיע.
6. דעם 20סטן מאַרץ 1943 — י. שטיינבוים: אַן אויספֿאָרשונג פֿון ייִדישן לעבן אין ייִדישע היימען אין אַמעריקע (ערשטער טייל).
7. דעם 3טן אַפּריל 1943 — י. שטיינבוים: אַן אויספֿאָרשונג פֿון ייִדישן לעבן אין ייִדישע היימען אין אַמעריקע (צווייטער טייל).

סיום פֿון דער יִוואָ־אַספּיראַנטור אויפֿן נאָמען פֿון ד״ר צמח שאַבאַד

מיטוואָך, דעם 23סטן יוני 1943, איז פֿאָרגעקומען אין אייגענעם בנין פֿון יִוואָ דער פֿייערלעכער סיום פֿון דער אַספּיראַנטור א״נ פֿון ד״ר צמח שאַבאַד.

די וויסטערדיקע אַספּיראַנטן האָבן געלייענט אויסצוגן פֿון זייערע אַרבעטן:

פּ. נאָלדבערגער: אַן אויספֿאָרשונג פֿונעם אונגעריישן יִידיש; ר. ליכטנשטיין: די פּראָפּסיאָלע באַוועגונג פֿון דער יִידישער אַרבעטערשאַפֿט אין פּוילן אונטער דער דיטשער אָקופּאַציע 1915—1918; א. סענציקי: אַן אויטאָביאָגראַפֿיע פֿון אַן אימיגראַנט; מ. קליגסבערג: סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע שטריכן פֿון דער יִידישער אימיגראַציע צום אָנהייב פֿון אונדזער יאָרהונדערט.

דער דירעקטאָר פֿון דער אַספּיראַנטור, ד״ר מ. ווינריב, האָט אין זיין אַרײַנפֿיר־וואָרט אַרומגערעדט די צילן פֿון דער אַספּיראַנטור און אירע דערגרייכונגען אין משך פֿון איר אַרבעט אין ווילנע און אין ניו־יאָרק זינט 1935, ווען די אַספּיראַנטור איז געשאַפֿן געוואָרן.

במשך פֿון דעם לעצטן יאָר 1943/1942 זײַנען געוואָרן אין דער אַספּיראַנטור 245 לעקציעס; צו אַ גרויסן טייל לעקציעס איז צוגעלאָזן געוואָרן אויך דער זײַטיקער עולם. דאָס באַזונדער די לעקציעס פֿאַרנעמט בײַם אַספּיראַנט אַן ערך אַ פֿערטל פֿון זײַן צײַט, וואָרעם דרײַ פֿערטל צײַט פֿון דעם אַספּיראַנטס אַרבעט גייט אויעק אויף דער שטודיע וואָס ער פֿירט דורך אונטער דער השגחה פֿונעם אָנפֿירער פֿון דער אַספּיראַנטור.

הזכרה־אָוונט נאָך ד״ר חיים זשיטלאָווסקי

דאָנערשטיק דעם 10טן יוני איז אין גרויסן אוידיטאָריום פֿון יִוואָ פֿאָרגעקומען אַ הזכרה־אָוונט נאָך ד״ר חיים זשיטלאָווסקי. עס האָבן געredt: ש. ניגער: חיים זשיטלאָווסקי — זײַן פּערזענלעכקייט; א. לעיעלעס־גלאַנץ: זשיטלאָווסקיס יִידישיזם און זײַן באַציִונג צו דער יִידישער שפּראַך; לייבוש לעהרער: זשיטלאָווסקיס טעאָריע פֿון אידעען־פֿאַרבינדונגען.

פֿון דער רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

באַלעסלאָוו לעווין שטאַמט פֿון פּוילן, די לעצטע יאָרן וווינט ער אין בוענאָס־אײַרעס. ער האָט זיך ספּעציאַליזירט אין דער געשיכטע פֿון יִידן אין דרום־אַמעריקע אין דער קאָלאָניאַלער צײַט. זײַן לעצטע אַרבעט אין די „יִוואָ־בלעטער״ איז געווען געדרוקט אין סעפּטעמבער־אָקטאָבער 1942 (XX, 1).

יעקבֿ ראָדער מאַרקוס איז אַ דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון בערלינער אוניווערסיטעט. ער איז פּראָפֿעסאָר פֿון יִידישער געשיכטע אין „היברו יוניאָן קאָלעדזש״, סינסינאַטי, און מחבר פֿון אַ צאָל אַרטיקלען און ביכער, צווישן זיי:

The Jew in the Medieval World: A Source Book (315—1791).

ד״ר שמואל קעניג איז אַ ד״ר פֿילאָסאָפֿיע פֿון יעיל־אוניווערסיטעט, אינסטרוקטאָר פֿון סאָציאָלאָגיע אין ברוקלין קאָלעדזש און אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין די „יִוואָ־בלעטער״.

ד״ר שמעון ראָוויטאָוויטש איז געבוירן געוואָרן 1897 אין גראַיעווע. זײַן תּלמודישע אויסבילדונג האָט ער באַקומען אין דער לידער ישיבֿה. 1919—1933 שטודירט אין בערלין פֿילאָסאָפֿיע, געשיכטע און אָריענטאָליסטיק. זינט 1933 אין ענגלאַנד; דאָצענט פֿון יִידישער פֿילאָסאָפֿיע אין דער „שול פֿון מיזרחדיקע שטודיעס״ פֿון לאָנדאָנער אוניווערסיטעט און פֿון העברעישער ליטעראַטור אין לידזער אוניווערסיטעט. 1927—1931 אייגער פֿון די רעדאַקטאָרן פֿון

„התקופה". אַרויסגעגעבן די פּולקומע קריטישע אויסגאַבע „כתבי ר' נחמן קרוכמל", אַ בוך אין דרײַטן וועגן לודוויג פֿויערבאַכס פֿילאָסאָפֿיע אאַז"ו. גיט איצטער אַרויס אין לאָנדאָן אַ העברעיִשן זשורנאַל „לקוט".

נפֿטרים

אין יאָר 1942 האָט די חכמת־ישׂראל צו פֿאַרצייכענען גרויסע אַבֿדות דורכן טויט פֿון עטלעכע פֿון אירע פֿראָמינענטע פֿאַרשטייערס. מיר גיבן דאָ אַ קורצן איבערבליק איבער די חשובֿסטע יידישע געלערנטע וועלכע זײַנען אַוועק פֿון אונדז אין 1942.

אַבֿיגדור אַפּטאָוויצער

סוף 1942 איז אין עלטער פֿון 72 יאָר געשטאָרבן אין ירושלים אַבֿיגדור אַפּטאָוויצער, איינער פֿון די גרעסטע תּלמודישע געלערנטע פֿון אונדזער צײַט.

אַפּטאָוויצער, געבוירן 1871 אין טאָרנאָפּאָל (גאַליציע), איז געווען פֿראָפֿעסאָר פֿאַר תּלמודישער און נאָכתּלמודישער עקסעגעזע און פֿאַר יידישער מיטל־עלטערישער פֿילאָסאָפֿיע אין „יידיש־טעאָלאָגישע לעראַנשטאַלט" אין ווין פֿון 1900 ביז 1938, ביז דער אָקופּאַציע פֿון עסטרײַך דורך די נאַציס. די לעצטע יאָרן אין ירושלים האָט ער נאָך וויַיטער געשריבן און געאַרבעט, כאָטש ער איז געווען כּמעט אין גאַנצן בלינד.

אַפּטאָוויצער האָט זיך געשטעלט די אויפֿגאַבע אָנצוועענדן דעם היסטאָריש־פֿילאָלאָגישן מעטאָד אויף יידישע ווײַסנשאַפֿט־דיסציפּלינען. זײַנע ווײַכטיקסטע ווערק זײַנען:

1. *Das Schriftwort in der rabbinischen Literatur, Prolegomena.* Wien, 1906—1915.

אין דעם דאָזיקן ווערק האָט ער פֿאַרצייכנט אַלע פּסוקים פֿון תּנך וואָס ווערן אין תּלמוד ציטירט אָנדערש ווי אין דער מסורה. דאָס ווערק איז אַ ווײַטיקער צושטײַער צו דער טעקסט־קריטיק פֿון תּנך. צום באַדויערן איז עס געבליבן גיט פֿאַרענדיקט.

2. "Beiträge zur mosaischen Konzeption im armenischen Recht". *Sitzungsberichte der Wiener Akademie, hist.-philos. Kl.* 157 (1907).

3. *Die syrischen Rechtsbücher und das mosaische Recht.* Wien 1910.

4. *Kain und Abel in der Agada.* Wien 1922.

5. *Parteipolitik der Hasmonäerzeit im rabbinischen und pseudoepigraphischen Schrifttum.* Wien—New York 1927.

אין 1913 האָט אַפּטאָוויצער אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן דאָס תּלמודישע ווערק פֿון ר' אליעזר בן יואל הלוי — ראבי"ה (ערשטע העלפֿט פֿון 13טן י"ה). צו דעם דאָזיקן ווערק האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט אין 1930 אַן אַרײַנפֿיר־באַנד (מבוא לספר ראבי"ה, ירושלים, תרצ"ט). דער דאָזיקער באַנד איז איינער פֿון די ווײַכטיקסטע פֿאַרשונגען אויפֿן פֿעלד פֿון חכמת ישׂראל, וואָס זײַנען לעצטנס אַרויס. אַפּטאָוויצער גיט דאָ אַ בפֿרטיותדיקן אַנאַליז פֿון אַלע פֿערזענלעכ־קייטן און ווערק וועלכע ווערן דערמאָנט בײַ ראבי"ה וי אויך אַן אַנאַליז פֿון אַלע שפּעטערדיקע געלערנטע וועלכע האָבן געשעפּט פֿון ספר ראבי"ה. דער באַנד ברענגט זייער אַ סך וויכטיקן היסטאָרישן מאַטעריאַל. אַפּטאָוויצער האָט אַ שטייגער פֿעסטגעשטעלט, אַז רשי איז געבוירן געווארן אין 1030 און ניט 1040 וי מען האָט ביז איצט געהאַלטן. דאָס לעצטע ווערק אַפּטאָ־ויצערס איז אַ באַנד אַפּהאַנדלונגען וועגן דער גאונישער ליטעראַטור (מחקרים בספרות הגאונים. ירושלים, תש"א).

חיים בראָדי

געבוירן 1868 אין אונגוואַר (קאַרפּאַטן־רוסלאַנד, יעמאַלט אונגערן), 1898 רבֿ אין נאַכאַד (בייַמען), 1905 דירעקטאָר פֿון דער תּלמוד־תּורה אין פּראָג און 1912 הויפּט־רבֿ פֿון פּראָג. זינט 1930 דירעקטאָר פֿון מכון לחקר השירה העברית, צו ערשט אין בערלין און דערנאָך אין ירושלים. בראָדיס הויפּטפֿעלדער זײַנען געווען מיטל־עלטערישע העברעיִשע פּאָעזיע און *Zeitschrift für hebräische* יידישע ביבליאָגראַפֿיע. ער האָט אין 1896 געגרינדעט די *Bibliographie* וועלכע ער האָט אַרויסגעגעבן צוזאַמען מיט א. פֿרײַמאַן ביז 1906.

בראָדיס ווײַסנשאַפֿטלעכע אָפּהאַנדלונגען זײַנען געדרוקט אין די ווײַכטיקסטע יידישע ווײַסנשאַפֿטלעכע זשורנאַלן אין אַ משך פֿון העכער 40 יאָר און אויך אין פֿאַרשײדענע יידישע ענציקלאָפּעדיעס. אויך האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט אַ גרויסע צאָל ווײַסנשאַפֿטלעכע אויסגאָבעס פֿון מיטל־עלטערישע טעקסטן, ספּעציעל פֿון העברעיִשער פּאָעזיע. די ווײַכטיקסטע פֿון זיי זײַנען:

1. מתק שפתים פֿון עמנואל פֿרנציס, קראָקע 1892.

2. קונטרס הפיוטים, די פיוטים־זאַמלונג פֿון מחזור ויטרי, 1894.
3. דיון ר׳ יהודה הלוי, 4 בענד, 1894—1930.
4. שיר השירים, די שירי החול פֿון שלמה אבן גבֿירול, בערלין תרנ״ח.
5. כל שירי שמואל הנגיד, וואַרשע 1910.
6. מבחר השירה העברית (צוזאַמען מיט מאיר ווינער), לימֿפּיק 1922.
7. מחברת עמנואל, בערלין 1926.
8. שירי החול של ר׳ משה אבן עזרא, 2 בענד, בערלין תרצ״ד — ירושלים תש״ב.
9. קובץ שירי רבי אליעזר בן יעקב הבבלי, ירושלים תרצ״ה.

דער מכון לחקר השירה העברית, פֿון וועלכן בראַדי איז געווען דירעקטאָר, האָט גע־לאָזט פֿאַטאָגראַפֿירן אַלע מאַנוסקריפּטן פֿון העברעיִשער פּאָעזיע אין די גרעסטע ביבליאָטעקן פֿון דער וועלט און פֿאַרפֿנטלעכט 5 בענד מיט אָפּהאַנדלונגען אויפֿן פֿעלד פֿון העברעיִשער מיטל־עלטערישער פּאָעזיע.

א ביבליאָגראַפֿיע פֿון זײַנע ווערק האָט צוזאַמענגעשטעלט צבי וואַלשטיין. זע:

1. H. Wollstein, "Das literarische Schaffen Heinrich Brodys". Eine bibliographische Zusammenstellung. Festschrift für Heinrich Brody (Sonderschrift der *Soncino Blätter*). Berlin 1930.

2. צבי וולשטין, פֿעולתו הספרותית של חיים בראַדי מתר״ץ עד תרצ״ח (ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים, שנת תרצ״ט).

דוד ילין [יעלין]
(ירושלים, 1884 — ירושלים, דעצ׳ 1941)

העברעיִשער פּעדאַגאָג, שרײַבטשטעלער, איבערזעצער, פּאָליטיקער און וויסנשאַפֿטלער. זײַנט 1926 דאָצענט אָן שפּעטער פּראָפֿעסאָר פֿון מיטל־עלטערישער העברעיִשער פּאָעזיע, ספּעציעל פֿון דער גאָלדענער תקופֿה אין שפּאַניע און תּנך־וויסנשאַפֿט. ער האָט פֿאַרפֿנטלעכט א גרויסע צאָל וויכטיקע אָפּהאַנדלונגען וועלכע זײַנען לעצטנס אַרויס אין 2 בענד אונטער דעם נאָמען: כתבים נבחרים (ירושלים, תרצ״ז—תרצ״ט). א ספּעציעלן אינטערעס האָט ער געהאַט פֿאַר דער השפּעה פֿון דער אַראַבישער פּאָעזיע אויף דער העברעיִשער אין שפּאַניע. דאָס חשובֿסטע ווערק זײַנס אויף דעם פֿעלד איז זײַן: תורת השירה הספרדית (ירושלים, ת״ש). אין תּנך־וויסנשאַפֿט האָט ילין פֿאַרנומען אַן אָרט ווי א טעקסטקריטיקער און טעקסט־פֿאַרבעסערער. ער האָט פֿאַרפֿנט־לעכט 2 בענד פֿאַרשונגען וועגן איובֿ און ישעיה (חקרי מקרא, ירושלים, תרפ״ז—תרצ״ט). ער האָט אויך אַרויסגעגעבן דאָס פּאָעטישע ווערק פֿון טודרוס בן יהודה אבולעפֿיה, גן המשלים והחידות, ירושלים, תרצ״ב—תרצ״ז. ילין איז אויך געווען אַן אָנגעזעענער לעקסיקאָגראַף. ער האָט צוזאַמען מיט גרזובֿסקין פֿאַרפֿאַסט א העברעישן וועריטערבוך. שוין נאָך זײַן טויט איז אַרויס זײַנע א העברעישע גראַמאַטיק (דקדוק הלשון העברית, ירושלים, תש״ב). א ביבליאָגראַפֿיע, ניט קיין פֿולע, פֿון ילינס ווערק איז אָפּגעדרוקט 1935 אין יובילי־באַנד מנחה לדוד. פֿאַרגלײַך:

ש. פֿייגין: „דוד ילין, עבודתו המדעית והספרותית". העולם, 1933, נג׳ 44, 46, 47, 49.

יעקב בצלאל לויטערבאַך
(מאַנאַסטרישטש, גאַליציע, 1873 — סינסינעטי, 1942)

שטודירט אין בערלין, געטינגען און אין הילדעסהיימערס ראַבינער־סעמינאַר אין בערלין. זײַנט 1911 געווען פּראָפֿעסאָר פֿון תּלמוד אין היברו יוניאָן קאָלעדזש, סינסינעטי. לויטערבאַך האָט מיטגעאַרבעט אין דער Jewish Encyclopedia און פֿאַרפֿנטלעכט א סך וויסנ־שאַפֿטלעכע אָפּהאַנדלונגען אויפֿן פֿעלד פֿון תּלמודיש־רבנישער ליטעראַטור און יידישער גע־שיכטע אין דער צײַט פֿון בית־שני. זײַנע הויפּטווערק זײַנען:

1. *Saadja Al-fajjumis arabische Psalmenübersetzung und Commentar.* Berlin 1903.
2. *Midrash and Mishnah. A Study in the Early History of the Halakah.* New York 1916.
3. *The Pharisees and Their Teachings.* New York 1930.
4. *Mekilta of R. Ishmael. A Critical edition.* Philadelphia 1933. 2 vols.

י. ר.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינרײַך, א. טשעריקאָווער, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי. רעדאַקטאָרן: מ. ווינרײַך, י. מאַרק.

ABSTRACTS

THE CONCEPT OF GALUT

By S. RAWIDOWICZ (Pp. 165-188)

One of the central motifs in Jewish life throughout the ages has been the concept of *Galut*. In recent Jewish ideologies, however, and chiefly in those based on Palestine, this concept has acquired a peculiar meaning. To some of those who consider Palestine the future center of Jewish life everything that stems from the Diaspora appears unworthy or un-Jewish. Sometimes, this dislike even works the other way around: anything meeting with the disfavor of the respective writer is branded as a product of the *Galut*. For instance, the adherents of a secularized Jewish life in Palestine call the *shulhan aruk* a typical expression of *Galut* life, whereas the religious "anti-Galutists" condemn the *Galut* for having produced indifference toward religion. Thus, at bottom the term *Galut* more often than not serves as a cloak for those aspects of Jewish life which a particular writer, or speaker, may find unpalatable.

To support his analysis, the author, at present lecturer of Hebrew literature, philosophy and history at the University of Leeds, England, quotes numerous utterances from public life and literature relating to the subject.

FEELINGS OF GROUP SUPERIORITY

By S. KOENIG (Pp. 189-200)

In this paper the author analyzes the basis for gregariousness, the rise of feelings of group solidarity, the unity afforded by common folkways and the attitude of the in-group toward the out-groups. He further discusses the forms of "ethnocentrism" engendered in different groups, both primitive and civilized.

ETHICAL WALL MIRRORS

By JACOB RADER MARCUS (Pp. 201-214)

Mirror (*shpigl*) was the name often given to books and posters at the end of the Middle Ages inasmuch as they served as mirrors for ethical, social or hygienic modes. These Jewish "ethical wall mirrors" were frequently written in Yiddish to appeal to Jewish women who did not know Hebrew and also to those men who did not have enough Hebrew education to enable them to read Hebrew fluently. These books and posters were a means of popularizing ethical precepts and presenting them in a simplified form. The author discusses some "wall mirrors" of the 16th and 17th centuries.

THE OPPOSITION TO JEWISH IMMIGRATION INTO SPANISH AMERICA IN COLONIAL TIMES

By B. LEWIN (Pp. 215-234)

The earliest settlers in South America were Portuguese *marranos* who grasped at the opportunity of colonizing Brazil and gaining complete religious freedom. From Portuguese territory Jews were thus able to enter Spanish South America despite the many decrees forbidding their presence in Spain or any of her colonies. The Spanish crown itself often disregarded these laws because it was in her own interests to have Jews in the colonies, particularly the Indies. Nevertheless official hostility against the Jews' entering Spanish America continued until the eighteenth century when the power of the Inquisition began to die down. Even the establishment of the Latin American Republics did not entirely wipe out the legal restrictions against the Jews.

TABLE OF CONTENTS (Continued)

M. WEINBERG
Eugene Gagnon, "The Low Mortality Rate from Tuberculosis in the Jewish Race." 24

DISCUSSION

LEON E. TRUESDELL
On Evaluating the Census Data on Mother Tongue 250

MISCELLANEA

N. GOLDBERG
The Circulation of Yiddish Newspapers in the U. S., 1941-1942 252

N. GOLDBERG
The Circulation of Yiddish and Hebrew Books in New York 253

At the Yivo 255

Editorial Notes 257

J. R.
Obituary 258

ד"ר יעקב שאַצקי
יידישע בילדונגס-פאָליטיק אין פוילן פון 1806 ביז 1866

276 זײַטן • פרײַז $2.50

מיט באַשטעלונגען זיך ווענדן:
YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE
535 West 123 Street • New York 27, N. Y.

פּאַריש פּרעס, 151 וועסט 25סטע גאַס, ניו־יאָרק 1, נ. י. 10

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XXI **MARCH-APRIL, 1943** **No. 2**

TABLE OF CONTENTS

SIMON RAWIDOWICZ
The Concept of *Galut* 165

SAMUEL KOENIG
Feelings of Group Superiority 189

JACOB RADER MARCUS
Ethical Wall Mirrors 201

BOLESLAW LEWIN
The Opposition to Jewish Immigration into Spanish America in Colonial Times 215

REVIEWS

JACOB SHATZKY
Argentiner Yivo-Shriftn, vols. 1 and 2 235

JEHUDAH ROSENTHAL
Isaac Rivkind, *Le-Ot Ule-Zikkaron* 239

N. GOLDBERG
Neva R. Deardorff and Martha Fraenkel, *Hospital Discharge Studies*, vol. I 242

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH.....260

YIVO BLETER—March-April, 1943—Vol. XXI, No. 2

Published bi-monthly except July and August by the

SOCIETY OF FRIENDS OF THE YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE, Inc.
AMERICAN BRANCH
535 West 123 Street • New York 27, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U.S.A.

ייוואָ בלעטער

שריפט פון ייִדישן

וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

אליהו טשעריקאָווער 261

א. קליגסבערג
סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע פּראָבלעמען אַרום דעם ייִוואָ־קאָנקורס אויף אויטאָביאָגראַפֿיעס 262

מרדכי קאָסאָווער
ייִדישע בעלי־מלאָכות אין ארץ־ישׂראל 276

ד"ר יעקב שאַצקי
טעאַטער־פּאָרווי־לונגען בײַ די אַשכנזים אין האָלאַנד 302

ש. שטיינבוים
א ווערטער־רשימה פֿאַרן ערשטן יאָר ייִדיש אין דער אַנפֿאַנגשול 323

ייִדיש אין דער עקספּעריאַטן און רעצענזיעס:

ד"ר רפֿאל מאָהלער
ל. שפּיזמאַן. די ייִדן אין נאַצי־פוילן 332

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

מײַ־יוני, 1943 באַנד XXI, נומ׳ 3

המשך פֿון אינהאַלט

ד״ר י. שאַצקי
דער טעקסט פֿון דער קאַמעדיע „די גנארטי וועלט״ 337

טאַני עלסנער
צו דער סאַציאַלער געשיכטע פֿון יידן אין דיטשלאַנד 339

י. ש.
די פֿאַלקסמאַסן אין קאַמף קעגן אונטערדריקערס 343

נ. גאָלדבערג
די שטעלונג פֿון קריסטן צו יידן 345

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:

נ. גאָלדבערג
יידישע רעליגיעזע ארגאַניזאַציעס אין אַמעריקע 348

ז. שיקאָווסקי
קאַרפענטראַסער פּינקסים פֿון 18טן י״ה 351

ח. ליבערמאַן
צו ל. בערז: „אַריטמעטישע לערנביכער אין יידיש, 1699—1831״ 355

אין יוווא 357

פֿון רעדאַקציע 359

תּיקון־טעות 359

אַנגעקומען אין רעדאַקציע 359

ענגלישע קיצורים 364

דאָס אַחריות פֿאַר די וויסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפונקטן
וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון יוואָ
טראָגן די מחברים גופֿא

אין חשבונטיקן נומער צווישן די זײַטן 360 און 361 געפֿינט זיך דער אינהאַלט פֿון באַנד XXI „יוואָ בלעטער״ אין יידיש און ענגלישׁ. בײַם אײַנבינדן דעם דאָזיקן באַנד דאַרף מען דעם יידישן טייל אינהאַלט אַרויסנעמען און אײַנבינדן אין אָנהויב פֿונעם באַנד און דעם ענגלישן אין סוף פֿונעם באַנד.

שבת דעם 28סטן אויגוסט 1943
איז אין עלטער פֿון 62 יאָר פֿון אַ
האַרצאַטאַק פֿלוצלינג געשטאָרבן

אליהו משערישאָווער

מיטגרינדער פֿון ייִדישן וויסנ־
שאַפֿטלעכן אינסטיטוט, וויסנ־
שאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער
היסטאָרישער סעקציע

אַן אַרבעט וועגן דעם נפֿטרס פֿערזענלעכקייט און אויפֿטון וועט זיין
געדרוקט אין דעם נאָענטסטן נומער „ייִוואָ־בלעטער".

איבער טעכנישע טעמים גייט דער איצטיקער נומער אַרויס מיט אַ פֿאַרשפּעטיקונג, סוף אַקטאָבער. ביז סוף יאָר וועלן מיר אָנאָגן די פֿאַרשפּעטיקונג.

סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע פּראָבלעמען אַרום דעם יידישן־קאָנקורס אויף אויטאָביאָגראַפֿיעס

פֿון מ. קליגסבערג

דער קאָנקורס אויף דער בעסטער אויטאָביאָגראַפֿיע פֿון אַ יידישן אימיגראַנט אין אַמעריקע (א״ב „פֿאַר יוואָס בין איך אַוועק פֿון דער אַלטער היים און יוואָס האָב איך דערגרייכט אין אַמעריקע״) האָט אַרײַנגעבראַכט אַ ביז גאָר וויכטיקן און אינטערעסאַנטן היסטאָרישן און סאָציאַלאָגישן מאַטעריאַל, ניט נאָר אין כּמות,[1] נאָר נאָך מער — אין איכות. דער דורכשניטלעכער ניוואָ פֿון די צוגעשיקטע אַרבעטן איז זייער אַ הויכער. פֿאַראַן דאָקומענטן וואָס בראַנגען אַפֿילו זייער וואָגיקן היסטאָרישן מאַטעריאַל. אָבער ס׳איז כּמעט ניט בנימצא צווישן זיי קיין אײַן דאָקומענט וואָס זאָל ניט צוגעבן עפּעס נײַס צום אוצר מאַטעריאַלן וואָס דאַרף דינען וויַ אַ באַזע צו פֿאַרשן די מאָדערנע געשיכטע און מאָדערנע פּראָבלעמען פֿון די יידישע קיבוצים אין אַמעריקע און מיזרח־אייראָפּע פֿאַר די לעצטע 50—60 יאָר.

דאָ וויל איך ריידן ניט וועגן דעם אויפֿטו פֿון קאָנקורס גופֿא און וועגן די מאַטעריאַלן וואָס דער ייוואָ האָט אַרײַנבאַקומען, נאָר, אַזוי צו זאָגן, וועגן אַ בײַפֿראָדוקט וואָס דער קאָנקורס האָט געבראַכט.

דער קאָנקורס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אַ לעבעדיקער קאָרעספּאָנדענץ. אַ גרויסע צאָל אַנטיילנעמערס האָבן געהאַט עפּעס וואָס איבערצופֿרעגן, און אַזוי האָט זיך פֿאַרבונדן אַ קאָרעספּאָנדענץ צווישן ייוואָ און די באַטיילִיקטע אינעם קאָנקורס; טיילס מאָל זײַנען די בריוו איבערגעגאַנגען פֿון פֿאָרמעלע ענינים צו תוך־זאַכן. די דאָזיקע קאָרעספּאָנדענץ איז זייער אַ כאַראַקטעריסטישע און זי באַלײַכט אַ גאַנצע ריי סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע פּראָבלעמען. ס׳איז דעריבער ווערט צו פֿאַרנעמען זיך מיט איר באַזונדער. איך שטרײַך אונטער נאָך אַ מאָל, אַז אין דעם איצטיקן אַרטיקל ריר איך בכלל ניט אָן דעם אויטאָביאָגראַפֿישן מאַטעריאַל גופֿא, נאָר בלויז דעם בריוואויסבײַט פֿון די באַטיילִיקטע אינעם קאָנקורס מיטן ייוואָ.

איך אילוסטריר דעם מאַטעריאַל וואָס איך ברענג דאָ מיט וויניק ציפֿער, ניט אַזוי צוליב קנאַפּקייט אין אָרט, נאָר צוליב אַן אַנדער טעם: איך זוך איצט ניט צו פֿאַרענטפֿערן פּראָבלעמען, נאָר בלויז זיי אַוועקצושטעלן, און וואָס שייך אַוועקשטעלן פּראָבלעמען קען טיל מאָל אַפֿילו אין דאָקומענט,

[1] 221 אויטאָביאָגראַפֿיעס וואָס האָלטן קנאַפּ 25 טויזנט זשטלעך, און אַחוץ דעם אַ סך וויכטיקע דאָקומענטן בײַגעלייגט, דהיינו: 6 טאָגביכער, טויזנטער בריוו, קאָמפּלעטן פֿאַטאָגראַפֿיעס מיט אַ היסטאָרישן ווערט א״אַנד.

איין אַרויסזאָגונג פֿון אַ מענטשן אונדז גאָנץ בולט אָנווײַזן, ווו עס איז פֿאַראַן אַ האַרבע שאלה צי אַן אָנגעוווייטאָגט אָרט.

1. דער יידישער אַרויסגעבער אַ געדרוקט בלעטל מיט אינסטרוקציעס פֿאַר די בעלנים אָנטיילצונעמען אין קאָנגרעס.[2] די אינסטרוקציעס האָט מען רעדאַגירט זייער זאָרגעוודיק און מען האָט זיי איך געשיקט אויף מבֿינות צו אָנגעזעענע אַמעריקאַנער פֿאַכלײַט. מען האָט זיך געפֿלײַסט, אַז אַלץ זאָל זײַן קלאָר, פּשוט און פֿאַרשטענדלעך. אָבער ניט געקוקט דערויף, האָבן די אינסטרוקציעס אַרויסגערופֿן אַ גרויסע צאָל אומפֿאַרשטייענישן, און מערסטנס דווקא בנוגע טעכנישע פונקטן וואָס זײַנען פּשוט און זײַנען פֿאַרמוטירט געוואָרן געגנוג קלאָר.

למשל: די אינסטרוקציעס זאָגן: מען דאַרף שרײַבן אויף איין זײַט פּאַפּיר; די באַשרײַבונג דאַרף האַלטן 25 זײַטלעך פֿון אַ העפֿט, נאָר וואָס מער — אַלץ בעסער אאַז״וו. אויף דעם האָבן אַ היפּשע צאָל מענטשן זיך איבערגעפֿרעגט: צי מעג מען שרײַבן אויף ביידע זײַטן פּאַפּיר? וואָס הייסט דאָס 25 זײַטלעך פֿון אַ העפֿט? ווי גרויס דאַרפֿן זײַן די זײַטלעך? ווי אַזוי דאַרף מען אַדרעסירן? אאַז״וו.

די דאָזיקע אַלע איבערפֿרעגן ברענגען אַרויס צוויי כאַראַקטעריסטישע מאָמענטן:

א) אַ גרויסע געשפּאַנטקייט בנוגע די טעכנישע און ריין פֿאָרמעלע באַדינגונגען פֿון קאָנקורס, עפּעס ווי הינטער דעם וואָלט געווען באַהאַלטן אַ סוד, אַ פֿאַרבאָרגענער מיין פֿון פֿאַרשער, וואָס אויב מען וועט אויף אים עובֿר זײַן, וועט מען עפּעס קאַליע מאַכן;

ב) אַ פֿאַרזען, אַדער תיכפּדיק פֿאַרגעסן, אַדער שלעכט פֿאַרשטיין זאָכן וואָס ווערן קלאָר און דײַטלעך באַשטימט דורך די אינסטרוקציעס. למשל: עס זאָגט זיך בפֿירוש, אַז מען דאַרף שרײַבן אויף איין זײַט פּאַפּיר, אַז מען דאַרף אַדרעסירן אַזוי און אַזוי, אַז צום וויניקסטן דאַרף די באַשרײַבונג האַלטן 25 זײַטלעך, אָבער וואָס מער איז בעסער — און דער עולם פֿרעגט איבער פונקט דאָס זעלביקע.

די דאָזיקע טעותים און אומפֿאַרשטייענישן קען מען ניט באַטראַכטן ווי אַ סימן, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט מענטשן וואָס פֿאַרשטייען ניט וואָס מען שרײַבט צו זיי. אַזאַ אויסטײַטשונג מוזן מיר אָפּוואַרפֿן שוין צוליב דעם נ י ו ו אַ פֿון די אויטאָביאָגראַפֿיעס. עס שווימט אויף די השערה, אַז אפֿשר גראַד די קורצקייט פֿון די אינסטרוקציעס איז איינע פֿון די סיבות פֿון ניט באַמערקן אַדער געשווינד פֿאַרגעסן דאָס וואָס מען האָט געשריבן. מיגלעך, אַז דאָס פֿאַראַפֿראַזירן געדאַנקען איז בייטיק, כדי צו געווינען מער פֿאַרבינדפונקטן מיטן זכרון אַדער מיט דער אויפֿמערקזאַמקייט.

אַ וויכטיקער ענין פֿאַר אונדז איז דער טעות מיט די 25 זײַטלעך; ער בינדט

---

[2] זע: יוזוף־בלעטער, ב׳ XIX, 2 (אַפּריל־מאַרץ, 1942), זז׳ 281—282.

זיך ענג מיט דער פּראַבלעם פֿון שלעכט פֿאַרשטיין איינער דעם צווייטן, אָדער פֿאַרשטיין עפּעס אַנדערש ווי דער צווייטער האָט געמיינט.

אויב אין די אינסטרוקציעס ווערט בפּירוש געזאָגט: „איטלעכע באַשרייבונג דאַרף האָלטן צום וויניקסטן 25 זײַטלעך פֿון אַ העפֿט, נאָר וואָס מער אַלץ בעסער", און דאָך פֿרעגן אַ סך מענטשן איבער, צי מען זיי שרײַבן מער ווי 25 זײַטלעך, ווײַל זיי האָבן זייער אַ סך צו דערציילן אד״גל, — דעמאָלט איז קלאָר, אַז עפּעס איז ניט אין אָרדענונג מיטן פֿאַרשטיין איינער דעם צווייטן.

אט אַ די פּראַבלעם פֿון שלעכט פֿאַרשטיין אָדער אַרײַנטײַטשן עפּעס אַנדערש ווי ס׳איז די כוונה פֿון דעם פֿאַרשער — ווערט אויך אַרויסגעברענגט בײַ אַ גאַנצער רײַ אַנדערע פונקטן פֿון די אינסטרוקציעס. און ניט בלויז וואָס מען טײַטשט אַרײַן עפּעס אַנדערש ווי אין פּסוק שטייט, נאָר די אָנטײַל־נעמערס שרײַבן טײַל מאָל צו זאָכן, וואָס זײַנען גאָרניט בנימצא אין די אינסטרוקציעס.

איינער אַזאַ כאַראַקטעריסטישער טעות איז די פּראָגע וועגן דרוקן די אויטאָביאָגראַפֿיעס. אין די אינסטרוקציעס פֿון יזוא זאָגט זיך וועגן דעם מיט רעזערוו אַזוי: „די נעמען פֿון אַלע פּרעמירטע וועלן פֿאַרעפֿנטלעכט ווערן אין די יזוא־אויסגאָבעס און אין די צײַטונגען", און ווײַטער: „אויב דער יזוא וועט באַשלוסן צו פּובליקירן אַן אַרבעט, וועט ער עס טאָן נאָר מיטן הסכם פֿון מחבר".

אָבער זייער אַ גרויסער טײַל אָנטײַל־נעמערס האָבן עס פֿאַרשטאַנען אַזוי, אַז דער יזוא האָט בדעה אַלץ אָפּצודרוקן. אט זײַנען עטלעכע בײַשפּילן:[1]

נומ׳ 6: „... ווײַטער האָב איך געלייענט, דער יזוא פֿאַרזיכערט, אז אַלע צוגעשיקטע מאַטעריאַלן וועלן פֿאַרעפֿנטלעכט ווערן אין די יזוא־אויסגאָבעס און אין די צײַטונגען".

נומ׳ 95 באַדויערט וואָס דער יזוא שלעפּט אָפּ מיטן ענין דרוקן און פֿאַר וואָס ער זאָגט ניט קלאָר, צי ער האָט בדעה עס אָפּצודרוקן אָדער ניט.

נומ׳ 148: „ערהאַלטנדיק אײַער לעטער, אַז איר האָט אָנגענומען מײַן אויטאָביאָגראַפֿיע, איז פֿילײַכט מעגלעך צו וויסן וען און וווּ וועט זײַן געדרוקט מײַן אויטאָביאָגראַפֿיע".

נומ׳ 135: „צי וועט געדרוקט ווערן אַלץ וואָס האָט אַ היסטאָרישן ווערט און וויפֿל ספּיים וועט איינעם ערלויבט ווערן?"

נומ׳ 38: „וויפֿל דארף זײַן די צאָל בלעטלער, אויב איר זאָלט עס לאָזן פּרינטן?"

נומ׳ 48 ב: „מײַן באַשרײַבונג דארף פֿאַרנעמען אַ צוויי בלעטלער פֿון אַ צײַטונג".

און אָט איז אַ צווייטער כאַראַקטעריסטישער טעות. זײַן רוף צוצושיקן אים בריוו פֿון דער אַלטער היים האָט דער יזוא מאָטיווירט אַזוי:

„בײַ אַ סך אימיגראַנטן געפֿינען זיך זיכער בריוו פֿון פֿאַרשיידענע צײַטן, וואָס זיי האָבן באַקומען פֿון זייערע קרובים און באַקאַנטע פֿון יענער זײַט ים... זיי שאַפֿן

[1] מיר דרוקן די אויסצוגן מיטן אויסלייג פֿון יזוא, אָבער די שפּראַך איז ניט געביטן.

אַ ביז גאָר וויכטיקן מאַטעריאַל צו דער געשיכטע פֿון דער יידישער עמיגראַציע קיין אַמעריקע, צו דער לאַגע און געשיכטע פֿון יידן אין רוסלאַנד, פּוילן, ליטע, רומעניע, גאַליציע און אַנדערע.

דער יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט וועט זיך דעריבער צו אַלעמען, צו איינציקע מענטשן און צו אַרגאַניזאַציעס, זיי זאָל איבערגעבן דעם יוּוואָ אַלערליי בריוו פֿון דער אַלטער היים — אומאָפּהענגיק פֿון דער צייט וען זיי זײַנען געשריבן געוואָרן. זיי וועלן אין יוּוואָ אָפּגעהיט ווערן פֿון פֿאַרניכטונג און זיי וועלן אויך דינען וויּ אַ מאַטעריאַל פֿאַר וויסנשאַפֿטלעכע פֿאָרשונגען" [אונטערגעשטראָכן דורך מיר — מ. ק.].

אַ געווּיסע פֿרוי האָט אויף אונדזער רוף צוגעשיקט עטלעכע בריוו און האָט עס באַלייט מיט אַזאַ בריוו צום יוּוואָ אין איר נאָמען און אין נאָמען פֿון נאָך צוויי פֿרויען:

„געשעצטע מענטשן וואָס ווילן ראַטעוועז פֿון אונטערגאַנג מענטשן און ערפֿרייען מוטערס' צעבראָכענע הערצער, זאָ ווי איך האָב געלעזן אין פֿאַרוועלטס, אז איר פֿאַרלאַנגט, מען זאָל אײַך צושיקן די בריוו פֿון די פֿאַרוואָגלטע פֿליכטלינגע וועלכע האָבן געוואָלט עמיגרירן קיין אַמעריקע זיך צו ראַטעווען פֿון די מערדערס הענט..." אאז"ו.

די פֿרוי האָט צוגעשיקט דערבײַ דעם אַדרעס פֿון איר זון וואָס האָט זיך דעמאָלט געפֿונען אין סיביר ווי אַ פּליט, מיט דער בקשה עפּעס צו טאָן פֿאַר אים, דאָס זעלביקע האָט זי געטאָן אין נאָמען פֿון נאָך צוויי פֿרויען, אירע באַקאַנטע.

אין דעם פֿאַל איז לײַכט צו זען, וו ו עס ליגט דער מקור פֿון שלעכט פֿאַרשטיין דעם רוף פֿון יוּוואָ: מיט אַלע אירע געפֿילן איז די פֿרוי אָנגעשטעלט אויף ראַטעווען איר זון, אומעטום זוכט זי הילף פֿאַר דעם צוועק, — און אָט אַ דער עמאָציאָנעלער מצבֿ האָט דאָס איר אונטערגעזאָגט אַזוי צו פֿאַרשטיין דעם רוף פֿון יוּוואָ וואָס בפֿירוש געשריבן, אַז ער פֿאַרלאַנגט די בריוו פֿאַר וויסנשאַפֿטלעכע צוועקן.

דאָס אַלץ ברענגט אַרויס די השערה, אַז דאָס וואָס איינער שרײַבט אַדער זאָגט, מעג עס זײַן ווי קלאָר און דײַטלעך, און דאָס וואָס אַ צווייטער באַנעמט אַדער טײַטשט אַרײַן דערין, — דאָס קענען זײַן צוויי באַזונדערע זאַכן. דאָס וואָס איינער פֿאַרשטייט אַדער טײַטשט אַרײַן אין דעם וואָס ער הערט אַדער לייענט איז אָפּהענגיק ניט בלויז פֿון דעם ווי דאָס געזאָגטע אַדער געשריבענע איז פֿאַרמולירט אין פּרט פֿון שפּראַך, סטיל און לאָגישן בוי, און עס איז אויך ניט אָפּהענגיק בלויז פֿון די פֿאַרמעלע לאָגישע פֿעיקייטן פֿון אויפֿנעמער. אַ זאַך קען זײַן געבויט לויט די בעסטע כּללים פֿון שפּראַך, סטיל און לאָגיק, און דער אויפֿנעמער קען האָבן אַלע פֿעיקייטן פֿון לאָגיש באַנעמען, — און דאָך קען איינער דעם צווייטן פֿאַלש פֿאַרשטיין. ווײַזט אויס אַז דער לייענער אַדער צו־הערער אַרבעט ניט בלויז ווי אַ פּאַסיוור אויפֿנעמער, נאָר בעת דעם פּראָצעס פֿון באַנעמען זײַנען אַקטיוו געווויסע אינדיווידועלע פּסיכישע מעכאַניזמען וואָס זײַנען געבונדן מיטן אויפֿנעמערס עמאָציעס, פֿערזענלעכע אז"ו. און אָט אַ די עלעמענטן זײַנען אָנגעוועדיק משפּיע דעם פּראָצעס פֿון באַנעמען, פֿאַרשטיין און אויסטײַטשן דאָס וואָס מען לייענט אַדער וואָס מען הערט.

דער דאָזיקער מאַמענט האָט אַ וויכטיקן מעטאָדאָלאָגישן באַטײַט פֿאַרן פֿאָרשן אַן אויטאָ־ביאָגראַפֿישן מאַטעריאַל. אויב מיר וועלן אָננעמען די הנחה, אַז דאָס וואָס עמעצער זאָגט איז איינס, און דאָס וואָס דער הערער לייגט אין דעם אַרײַן קען זײַן גאָר עפּעס אַנדערש, — דעמאָלט איז לחלוטין ניט זיכער: 1) צי די שרײַבערס פֿון די אויטאָביאָגראַפֿיעס האָבן טאַקע באַנומען די אויפֿגאָבע אַזוי ווי דער פֿאָרשער (יִוואָ) האָט געוואָלט, אָדער 2) צי די פֿאָרשערס וועלן טאַקע פֿאָרשטיין דאָס זעלביקע וואָס די שרײַבערס האָבן געוואָלט דערציילן אין זייערע אויטאָביאָגראַפֿיעס. דאָס הייסט ניט, אַז פֿאָרשן אַזאַ אויטאָביאָגראַפֿישן מאַטעריאַל האָט ניט קיין ווערט; דאָס באַטײַט נאָר, אַז דעם מין מאַטעריאַל מוז מען פֿאָרשן מיט אַ געהעריקער מאָס קריטיציזם און מיט אַ סך מעטאָדישער אָפּגאַהיטקייט. אָבּ איז דער פֿרינציפּ חל ניט בלויז אויף אָקטויאַלן אויטאָביאָגראַפֿישן מאַטעריאַל, נאָר אויף ניצן כלערליי היסטאָרישע דאָקומענטן בכלל.

2. נאָר וואָס האָבן מיר געזעדט וועגן דעם, אַז די אָנטייל־נעמערס באַציען זיך מיט גרויס אינטערעס און פֿינקטלעכקייט צו געוויסע טעכנישע תנאים פֿון קאָנקורס. עס זײַנען אָבער פֿאַראַן אָנדערע תנאים וואָס ווערן אין גאָנצן ניט געזען מיט אַ סך מעטאָדישער אָפּגאַהיטקייט. דאָס איז קודם־כּל נוגע דעם תנאי וועגן צוקלײַבן אַ פּסעוודאָנים אָדער אַ סימן און וועגן דעם אופֿן ווי אַזוי צו אָדרעסירן.

די אינסטרוקציע זאָגן וועגן דעם אָט וואָס:

„אין דער באַשרײַבונג דאַרף מען בלויז אָנווײַזן עלטער און געשלעכט, אָבער ניט דעם פֿאָמיליע־נאָמען און ניט דעם אַדרעס. אונטערשרײַבן דאַרף מען מיט עפּעס אַ פּסעוודאָנים אָדער אַ סימן. דעם זעלביקן פּסעוודאָנים אָדער סימן דאַרף מען אָנשרײַבן אויף אַ קאָנווערט, אין דעם קאָנווערט אַרײַנלייגן אַ צעטל מיטן פֿולן נאָמען און אַדרעס און דעם קאָנווערט פֿאַרקלעפּן. די קאָנווערטן וועט מען עפֿענען ערשט נאָך דעם ווי די פּרעמיעס וועלן זײַן באַשטימט.“

אָבער ס׳רובֿ אָנטייל־נעמערס האָבן דעם ענין אין גאָנצן איגנאָרירט: טייל האָבן פּשוט אָפּן צוגעשיקט דעם מאַנוסקריפּט מיטן אייגענעם נאָמען און אַדרעס; אַנדערע האָבן צוגעשיקט אַ קאָנווערט מיט אַ סימן, אָבער דערבײַ אויך אָנגעגעבן דעם אמתן נאָמען און אַדרעס אויפֿן דרויסנדיקן קאָנווערט; אַנדערע ווידער האָבן צוגעשיקט דעם מאַנוסקריפּט ווי עס דאַרף צו זײַן, נאָר אין דער זעלביקער צײַט האָבן זיי צוגעשיקט אַ באַזונדערן בריוו מיט בערך אַזאַ אינהאַלט: „איך האָב אײַך אַרויסגעשיקט מײַן אויטאָביאָגראַפֿיע אונטערן פּסעוודאָנים אַזאַ און אַזאַ...“, — און אונטערגעשריבן זיך מיטן אמתן נאָמען און אַדרעס.

טייל אָנטייל־נעמערס האָבן ניט בלויז איגנאָרירט דעם דאָזיקן פּונקט, נאָר אויך זיך וועגן אים אַרויסגעזאָגט גאַנץ קריטיש: אייניער למשל שרײַבט אַז ער דערלויבט אַלץ צו פֿאַרעפֿנטלעכן אונטער זײַן נאָמען.

עס שרײַבט נומ׳ 6: „...איך האָב געלייענט, אַז אַלע צוגעשיקטע מאַטעריאַלן וועלן געהאַלטן ווערן בסוד... אָנטשולדיקט מיר פֿאַר מײַן אָנפֿראָגע, וואָרום איז עס אַזאַ סוד?... אַלעס וואָס איך האָב געשריבן איז „אמת“, אמת געשריבן אַז שום צופֿוצונג, וואָרום דאַרף דאָס זײַן אַ סוד? אַזוי ווי איך וויים ניט, וועל איך זיך ניט אַרײַנמישן אין די ביז־נעס.“

מען זעט בפֿירוש, אַז אַ גרויסער טייל אָנטייל־נעמערס קוקן קרום אויף דעם תנאי וועגן פּסעוודאָנים און אויף דעם צוזאָג צו האַלטן סוד. אָדרבא, זיי

וואָלטן גיכער געוואָלט פונקט קאָפּויער: מען זאָל אַלץ פֿאַרעפֿנטלעכן און מיט זייערע פּוליע בעמען, און אַזוי אַרום זאָלן זיי זיך קענען ווײַזן פֿאַר דער וועלט מיט זייערע אויפֿטוען, דערגרייכונגען און איבערלעבונגען. אַגבֿ איז אָט אַ דער וווּנטש משמעות אויך אייניע פֿון די סיבות פֿון זייער טעות וועגן אַ צוזאָג אַלץ צו דרוקן.

אינטערעסאַנט אין דעם פּרט איז אַ פֿאַרגלײַך מיט די צוויי קאָנקורסן אויף אויטאָביאָגראַפֿיעס פֿון ייִדישע יוגנטלעכע, וואָס דער ייִוואָ אין ווילנע האָט דורכגעפֿירט אין די יאָרן 1935 און 1939.[4] דעמאָלט האָט דער תּנאַי וועגן פּסעודאָנים און וועגן האַלטן סוד געשפּילט בײַ די שרײַבערס גאָר אַ וויכטיקע ראָלע. אַלע האָבן אים שטרענג אָפּגעהיט און אַ היפּשער טייל יוגנטלעכע האָבן דערקלערט, אַז זיי דערציילן וועגן אַלץ אָפֿן נאָר צוליבן צוזאָג, אַז מען וועט האַלטן בסוד.

פֿאַרן פֿאַרגלײַך איז אויך וויכטיק צו ווײַסן, אַז וואָס שייך עלטער זײַנען די ביידע קאָנקורסן עקסטרעם. בעת אין די ווילנער קאָנקורסן האָבן זיך באַטייליקט יוגנטלעכע מיינסטנס צווישן 18 און 22 יאָר, האָבן אין אונדזער איצטיקן קאָנקורס זיך באַטייליקט עלטערע מענטשן: דער דורכשניט עלטער איז בערך 60 יאָר, פֿאַראַן אויך ייִנגערע, אָבער אַן אָנגעוועדיקער טייל איז איבער די 70ער.

וואָס קען זײַן די סיבה דערפֿון? — צוויי השערות קומען אויפֿן רעיון:

א) מיגלעך, אַז דער פֿאַקט פֿון עמיגרירן, דאָס איבערפֿלאַנצן זיך אין די דערוואַקסענע יאָרן אין אַ לחלוטין נײַער סאָציאַלער סביבה, האָט גורם געווען אַ בײַט אין דער באַציונג צו די אייגענע איבערלעבונגען; אפֿשר שטייט דאָס אין פֿאַרבינדונג מיט דעם וואָס דורך עמיגראַציע קומט פֿאַר אַן אָפּקלײַב פֿון אַ געוויסן סאָציאַל־פסיכאָלאָגישן טיפּ וואָס קוקט אַ ביסל אַנדערש אויפֿן פּערזענלעכן לעבן. מיט איין וואָרט: דאָס קען זײַן אַ פּועל־יוצא פֿון געוויסע פסיכישע שינויים וואָס די עמיגראַציע האָט גורם געווען, אָדער פֿון אַן אָפּקלײַב פֿון אַ געוויסן סאָציאַל־פסיכאָלאָגישן טיפּ.

ב) ס׳איז אָבער אויך מיגלעך, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַן אַלגעמיין מענטשלעכער דערשיינונג וואָס האָט אַ שייכות צום בײַט פֿון עלטער. מיגלעך, אַז ווי לאַנג די אינטימע איבערלעבונגען שפּילן אַן אַקטיוו ראָלע אין עמאָציאָנעלן לעבן פֿון יחיד, אַזוי לאַנג האַלט ער זיי פֿאַר זיך, ווײַל אין דער אויסנעמיקייט ליגט אַ געוויסער רייץ וואָס שטאַרקט די עמאָציע. אָבער ווי באַלד די איבערלעבונגען זײַנען שוין איבערגעגאַנגען צום עבֿר, ווי באַלד זיי זײַנען געוואָרן בלויז געשיכטע, דעמאָלט בײַט זיך דעם מענטשנס שטעלונג צו זיי: אַדרבא, מען איז גרייט זיי אויסצודערציילן פֿאַר דער וועלט, כּדי דערמיט אײַנצושאַפֿן זיך אָנזען בײַ מענטשן און אַרויסהייבן זיך איבערן גרויען דורכשניט. אַזוי אַרום ניצט מען אויס די אַמאָליקע פֿריידמאַמענטן פֿאַר נײַע, כאָטש גאַנץ אַנדערע, אָנגענעמע עמאָציעס.

וואָס שייך אָבער דעם עצם פֿאַקט, וואָס אַ טייל תּנאים האָבן די שרײַבערס זייער שטרענג אָפּגעהיט און אַ צווייטן טייל איגנאָרירט, לייגט זיך אויפֿן שכל אַזאַ אויסטײַטשונג: די טעכניש פֿאַרמעלע תּנאים האָבן זיי אָפּגעהיט, מורא האָבן־דיק, אַז אַנדערש קען עס זײַן אַ שטער צו זײַן אַ פֿולער אָנטייל־נעמער אין קאָנ־קורס; דעם תּנאי וועגן פּסעודאָנים א״אַנד האָבן זיי ניט אָפּגעהיט, ווײַל מסתּמא איז ער געווען אין סתּירה צו געוויסע פּערזענלעכע מאָטיוון וואָס האָבן זיי גע־שטויסן צו באַטייליקן זיך אינעם קאָנקורס.

---

[4] זע: ידיעות פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, ווילנע. 1934, נומ׳ 1־3; 1935, נומ׳ 1; 1938, נומ׳ 9־10.

3. אין פֿאַרבינדונג מיטן ענין פּערזענלעכע מאָטיוון שווימט אַרויס די פֿראַגע: ווי אַזוי שאַצט אָפּ דער אָנטייל־נעמער זיך אייגן לעבן?

אין דעם פּרט ווײַזט זיך אַרויס, אַז ס׳רובֿ אָנטייל־נעמערס שאַצן זייער הויך אָפּ זייערע דערגרייכונגען. דאָס זעט זיך בולט אַרויס שוין פֿון די באַמערקונגען אויף דער טעמע אין אָ סך באַלייטבריוו צו די אויטאָביאָגראַפֿיעס. אָט איז אָ בינטל ציטאַטן:

נומ׳ 48 ב: „... פֿיל איך, אז מיין באשרײַבונג וועט זיין אויסער־געווײנלעך אינטערעסאַנט״.

נומ׳ 181: „ווי באשיידן איך זאָל ניט זיין, וועל איך זיך מודה זיין, איך האָף צו געווינען עפּעס אָ פּרעמיע״.

נומ׳ 51 ב: „איך האָב דורכגעמאַכט זייער פֿיל אין מיין לעבן״.

נומ׳ 19: „מיין לעבנס־געשיכטע האָט אָ גוואַלדיקן אינהאַלט פֿאַר דער וויסנשאַפֿט״.

נומ׳ 4: „איך האָב פֿילעם דורכגעמאַכט אין מיין לעבן און אויך זייער פֿיל נאָכגעטראַכט... איך האָב געגומען אָ גרויסן אַנטייל אין דעם אָנפֿאַנג פֿון יידישע סאָציאַליסטישע און קולטורעלע באַוועגונגען״.

נומ׳ 52 ב: „איך בעזיצ איינע זייער אינטערעסאַנטע פֿאַרגאַנגענהייט אין מיין 60יעריקן לעבנסלויף, פֿון וועלכן איך קען מאַכן אָ שיינעם ראַמאַן״.

נומ׳ 103: „דאָס בין איך די יעניקע פֿרוי וואָס האָט זייער פֿיל דורכגעמאַכט און אויך די גאַנצע פֿאַמיליע האָט מיטגעמאַכט״.

נומ׳ 2: „איר וועט לייענען פֿאַסירונגען וואָס די פֿאַנטאַזיע קען דאָס ניט אויסטראַכטן״. „מען קען פֿון מיין לעבנסבילד מאַכן צענדליקער דראַמעס. און דאָס האָב איך ווירקלעך אַדורכגעלעבט״.

נומ׳ 34: „איז אַבער די צרה, וואָס מיין פֿאַרגאַנגענהייט איז אַזוי ריַיך און גרויס, אַז וועג איך זאָל עס אָפּילו אויבערפֿלעכלעך אַנרירן... וועל איך דאַרפֿן האָבן אַריבער 100 בלעטלעך״.

נומ׳ 50 ב: „איך זאָג אײַך בעפֿאָר, אז מיט דער גאַנצער סמע־טענע איז ניט מיגלעך פֿאַרטיק צו ווערן אָפּילו אין 10 וואָכן״.

עטלעכע מענטשן, וואָס האָבן אַרײַנגעברענגט זייערע אַרבעטן דירעקט אין ייִוואָ, האָבן געזאָגט דאָס זעלביקע בעל־פֿה: „מיין אויטאָביאָגראַפֿיע איז זייער אינטערעסאַנט״, „איך האָב זייער פֿיל דורכגעלעבט״, „איך וועל זיכער באַקומען איינע פֿון די ערשטע פּרעמיעס״ אד״גל.

אויך אין דעם פּרט ווערפֿט זיך אין די אויגן אָ בפֿירושער אונטערשייד אין פֿאַרגלײַך מיט די ווילנער יוגנט־קאָנקורסן. בײַ די יוגנט־קאָנקורסן האָט דער גרעסטער טייל (אַרום 80%) אַרויסגעוויזן אָ דורכפֿאַל אין לעבן און זיך געקלאָגט אויפֿן ביטערן גורל. דאָ איז פֿאַרקערט: די וואָס קלאָגן זיך אויף דורכפֿאַל, עוולות און ניט דערגרייכטע ציל זײַנען אָ קלייניער מיעוט. דער ווײַט גרעסטער טייל ווײַזט אַרויס אָ שטאַלצקייט מיט זיך, אָ צופֿרידנקייט מיט דער דער־גרייכונגען. זיי האַלטן, אַז זייער לעבן און אויפֿטוען זײַנען גענוג וויכטיק, אַז די וועלט זאָל וועגן זיי וויסן. די יוגנט (ווילנער קאָנקורסן) האָט געזוכט הילף, פּדי עפּעס צו דערגרייכן; די עלטערע (ניו־יאָרקער קאָנקורס) זוכן אָנערקענונג פֿאַר די דערגרייכטע אויפֿטוען.

און דאָ קומט ווידער אַרויף די פֿראַגע: צי זײַנען די דאָזיקע אונטערשיידן אָ פּועל־יוצא פֿון בײַדע אין עלטער, אָדער האָט דאָ מער צו זאָגן דער פֿאַקט, וואָס דאָ האָבן מיר צו טאָן מיט עמיגראַנטן?

מיט מער זיכערקייט וועט מען קענען ענטפֿערן אויף דער פֿראָגע, וען מען וועט אויספֿאָרשן דעם אויטאָבּיאָגראַפֿישן מאַטעריאַל גופֿא. אָוודאי שפּילט די עלטער אַ ראָלע. עס לייגט זיך אָבער שטאַרק אויפֿן שכל אויך די השערה, אַז עמיגרירן עמיגרירט — לכל־הפּחות איז דאָס ריכטיק בנוגע צו די ערשטע עמיגראַציע־פּעריאָדן — קודם־כל אַ געוויסער סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישער טיפּ. וואָרעם די סאָציאַלע, עקאָנאָמישע און נאַציאָנאַלע פֿאַקטאָרן וואָס שטויסן צו עמיגרירן וירקן דאָך מער־וויניקער אין אַ גלײַכער מאָס אויף אַ סך מער מענטשן פֿון דעם זעלביקן קיבוץ, ווי די וואָס דעצידירן זיך צו עמיגרירן. אויב בײַ די זעלביקע סאָציאַלע באַדינגונגען באַשליסן אַ טיל יאָ צו עמיגרירן און אַ טייל — ניט, וירקן דאָ אויך זיכער פּסיכאָלאָגישע פֿאַקטאָרן. למשל, בײַ איין טייל — שטאַרקערע אינדיווידואַליסטישע טענדענצן, אַ גרעסערע זאָרג פֿאַרן פּערזענלעכן אַרויפֿאַרבעטן זיך אד״גל. בײַ דעם צווייטן טייל — אַ שטאַרקערע צוגעבונדנקייט צו טראַדיציעס, שטייגער לעבן, צו דער סבֿיבֿה, ווּ מ׳איז אויפֿגעוואַקסן אד״גל.

דאָס איז אַ פּראָבלעם וואָס דאַרף שטודירט ווערן אויף אונדזער מאַטעריאַל אין דער גאַנצער ברייט און טיף. מיגלעך, אַז דעמאָלט וועט זיך אויפֿקלערן, אין וואָס באַשטייט די סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע טיפּישקייט פֿון יידישן אימיגראַנט אין אַמעריקע פֿון פֿאַר 30—50 יאָר צוריק, און אפֿשר וועט דאָס אונדז אויך אויפֿקלערן געוויסע ספּעציפֿישע אייגנשאַפֿטן און טענדענצן פֿון אַמעריקאַנער יידישן קיבוץ בכלל.

בדרך־כלל ווײַזן טאָקע אַרויס די מענטשן פֿון אונדזער קאָנקורס אַ שטאַרקן גלויבן אין זיך, אַ שטעלן אויף די אייגענע כּוחות, אַ בערך שטאַרקע זעלבשטענדיקייט. איך וואָלט (זאָל זײַן אויף דערווײַל, און צוליב קורצקייט וועגן) אָנגערופֿן די דאָזיקע אַלע אייגנשאַפֿטן צוזאַמען: אַן אינדיווידואַליסטישע טענדענץ.

אָט זײַנען נאָך אַ פּאָר אילוסטראַציעס צו די וואָס מיר האָבן געברענגט פֿריער:

נומ׳ 1: „דורך די 30 יאָר, וואָס זענען איבערגעלאָפֿן פֿון דער צײַט וואָס איך שליס אָפּ דאָס 4טע קאַפּיטל ביז הײַנט, האָט זיך מײַן לעבן זייער ווייניק אונטערשיידט פֿון דעם לעבן פֿון אַ געווײנלעכן דורכשניטלעכן יידן, וואָס איז געבאָרן געווען אין אַמעריקע... איך בין זיכער, אַז מײַנע זכרונות פֿון דעם טייל פֿון מײַן לעבן וואָלטן ניט געווען אינטערעסאַנט אַדער ניצלעך פֿאַר דער ווײַטנשאַפֿט, וואָס אײַער אינסטיטוט זוכט״.

נומ׳ 89: „איך האָב... זיך ניט געדאַכט צו באַטייליקן [אינעם קאָנקורס], ווײַל וואָס פֿאַר אַן איבערראַשנדיקע געשעענישן זײַנען עס פֿאַרגעקומען אין מײַן לעבן? נאָר אַײַער צווייטער צושרײַבּ...״

נומ׳ 101: „צי קען איך אַנטייל נעמען במקום דעם טאָטן? וועגן זיך אַליין האָב איך ווינציק וואָס צו שרײַבן (געקומען אין 1923 פֿון רוסלאַנד אַ יונג בחור), מײַן טאָטע אַבער האָט פֿאַרלאָזן רוסלאַנד אין 1910 און האָט סײַ דאָ סײַ דאָרטן אַ סך דורכגעמאַכט״.

נומ׳ 100: „איך שיק אײַך אַ פּעקל בריוו און אויסשניטן פֿון צײַטונגען... פֿילײַכט איז דאָס וויכטיק... מײַן פֿרוי האָט אויך בריוו וואָס איר האָב איר געשיקט, אָבער דאָס איז ניט וויכטיק״.

יעדערער גלייבט דאָ אַז אַ וועלט און אַ באַטײַט האָט דאָס אויסערגעווײנטלעכע, דאָס ניט־דורכשניטלעכע, דאָס וואָס טיילט אויס דעם מענטש

פֿון אָרום. דערקענן דאָס אַלגעמיינע, דאָס וואָס איז קיבוצישׁ, שותּפֿותדיק מיט אַלעמען — דאָס איז ניט וויכטיק און ניט אינטערעסאַנט.

די גרעסטע ווערט אין דעם פֿרט, דאָס וואָס פֿאַרנעמט דעם אויבנאָן אין די אויגן פֿון אַ סך אָנטייל־נעמערס, איז דאָס אָרויפֿאָרבעטן זיך.

איך וועל נאָר ברענגען אַ צוויי בײַשפּילן:

נומ׳ 1 שרײַבט אַזוי: „איר וועט צוגעבן, אַז אַן אימיגראַנט וואָס האָט ערוואָרבן אַ הויז ... און [פֿך ופּך] טויזנט דאָלאָר קען אין קעשע־נע ... האָט דאָס רעכט זיך צו באָטראַכטן ווי „אײַנגעפֿונדעוועט״ אין אַמעריקע״.

מיט נומ׳ 207 האָב איך געהאָט 2 שמועסן, יעדער איבער אַ שעה צײַט. מײַן מיטשמועסער האָט די גאַנצע צײַט זיך געריבט מיט זײַנע אויפֿטוען אין פֿאַך און מיט זײַנע מאַטעריעלע דערגרייכונגען, כאָטש דאָס אַלץ איז געווי באַשריבן אין דער אויטאָביאָגראַפֿיע. ער האָט אויס־געדריקט זײַן טיפֿע איבערצײַגונג, אַז פֿאַר די אויפֿטוען וואָלט אים גע־קומען אַ פֿרעמיע.

דאָס אָרויפֿאָרבעטן זיך שפּילט אַן אומגעהײַערע ראָלע אין דער באַצי־הונג פֿון עלטערן צו קינדער (אַ זאַך וואָס איז אַגב גוט באַאַקאַנט ניט בלויז פֿון אונדזע־רע מאַטעריאַלן). יידישע עלטערן־אימיגראַנטן קוקן מיד אויפֿן דערוויטערן זיך פֿון די קינדער אין פֿרט פֿון טראַדיציעס, לעבן־שטייגער און קולטור, אויב נאָר דאָס ווערט קאָמפּענסירט מיט אַן אָנזעוודיק אָרויפֿאָרבעטן זיך אויפֿן סאָ־ציאַלן לייטער. וואָס העכער די קינדער זײַנען אָוועקגעגאַנגען פֿון די עלטערן אויפֿן סאָציאַלן לייטער, אַלץ מער גרייסן זיך דערמיט די עלטערן, אַפֿילו ווען מען צאָלט דערפֿאַר מיטן פֿרײַז פֿון אַ גרעסערער קולטורעלער און נאָציאָנאַלער דערוויטערונג. אין אונדזער גאַנצן מאַטעריאַל זײַנען די פֿאַרקערטע פֿאַל־(ד״ה — ווען די עלטערן רימען זיך דערמיט, וואָס די קינדער זײַנען קולטורעל און אידעיש מיט זיי, כאָטש זיי האָבן זיך סאָציאַל ניט שטאַרק אָרויפֿגעאָרבעט) גאַנץ קנאַפּע, און זיי שטרײַכן נאָך בוליטער אונטער דעם פֿאַרקערטן כּלל.

אין דעם פֿרט מען נאָר ביז איצט ניט דורכגעפֿירט קיין פֿאַרגלײַכנדיקע פֿאָרשונג וועגן יידן און אַנדערע נאַציאָנאַלע אימיגראַנטן־גרופּעס אין אַמעריקע, אַזוי אַז עס איז שווער צו זאָגן, אין וואָס פֿאַר אַ מאָס — און צי בכלל — איז די דאָזיקע טענדענץ כאַראַקטע־ריסטיש פֿאַרן יידישן קיבוץ. אָבער מען קען זיך שאָפֿן אַ שטיקל פֿאָרשטעלונג וועגן דעם ענין, ווען מען זאָל נעמען אין באַטראַכט די מאַטעריאַלן וועגן פּאָליאַקן־אימיגראַנטן וואָס מיר געפֿינען אין דעם עפּאָכעדיקן ווערק פֿון טאָמאַס און זנאַניעצקי.[5] דאָ וואָרפֿט זיך אין די אויגן אַ געוויסער אונטערשייד. בײַ די פּוילישע פּויערים אויף דער עמיגראַציע פֿאַרבלײַבט שטאַרק אָנגעוודיק די טענדענץ פֿון דער אַלטער היים צו האַלטן די קינדער בײַם טראַדיציע־נעלן לעבן־שטייגער און די זאָרג דערפֿאַר, אַז זיי זאָלן ניט אָפּווײַכן פֿון די אַלטע דרכים. דאָס באַווײַזן די לפּי־ערך שאַרפֿע און אָפֿטע קאָנפֿליקטן צווישן עלטערן און קינדער אויף דעם באָדן, וואָס ווערן נאָכּירט אינעם ווערק פֿון טאָמאַס און זנאַניעצקי.

צי דער אונטערשייד איז אַ רעזולטאַט פֿון נאַציאָנאַלע אַדער אַלגעמיין סאָציאַלע פֿאַקטאָרן איז שווער צו זאָגן פֿאָרויס. ס׳וואָלט געוווען זייער וויכטיק צו פֿאָרשן די דאָזיקע פֿראָבלעמס

[5] W. I. Thomas and F. Znaniecki. *The Polish Peasant in Europe and America*, 5 vol., I, edition, 1918-20.

דורך אַ פּאַרגלײַך פֿון אונדזערע מאַטעריאַלן מיט די מאַטעריאַלן בײַ טאָמאַס און זנאַניעצקי און אַנדערע ענלעכע מקורים.

אויב מיר רעדן שוין וועגן דעם מין פּראָבלעמען, ווײל איך דאַ אַרויסזאָגן אַ השערה, אַז צו די וויכטיקסטע מאָטיוון בײַם אָפּקלײַבן אַ פּאַר בײַ יידן געהערן די פּערסּפּעקטיוון אַרויפֿצוארבעטן זיך. בײַם אָפּקלײַבן אַ פּאַר רעכנט מען זיך וויניקער דערמיט, צי די אַרבעט איז שווער אָדער לײַכט, אָדער צי זי גיט אין דערשטע צײַטן אַ סך אָדער וויניק פּאַרדינסטן, נאָר קודם־כל דערמיט, וואָס פּאַר אַ פּערספּעקטיוון עפֿנט עס פּאַר אַרויפֿארבעטן זיך. אויב אַ געוויסע באַשעפֿטיקונג גיט בעסערע פּערספּעקטיוון צו וואַקסן אַ דאַנק איניציאַטיוו, אינדיווידועלע פֿעיִקייטן און ענערגיע, וועלן יידן מיט חשק זיך נעמען צו אַזאַ באַשעפֿטיקונג, אָפֿילו וען דאָס איז פּאַרבונדן מיט שווערער אַרבעט, אומבאַקוועמלעכקייטן אין די ערשטע צײַטן און לאַנגיאָריקן אויסדויער. דאָס איז בלי־ספֿק איינע פֿון די סיבות פֿון גרויסן אָנטייל פֿון יידן אין פֿרײַע פּראָפֿעסיעס, אייניצל־האַנדל, פּעדלערײַ אד״גל.

אַ וויטערדיקער באַווײַז, ווי שטאַרק עס איז בײַם עולם דער גליבן אין זיך און די זיכערקייט, אַז ס׳איז פּאַראַן וואָס צו זאָגן אויסערגעווײנטלעכס, געפֿינען מיר אין דעם אופֿן, ווי אונדזערע קאָרעספּאָנדענטן פּאַרשטייען די בריוו פֿון יוּוואָ. זיי מאַכן אַזאַ כאַראַקטעריסטישן טעות: אויב דער יוּוואָ דריקט אויס אין אַ בריוו זײַן צופֿרידנקייט און זאָגט אַ דאַנק פּאַר די צוגעשיקטע מאַטעריאַלן, פּאַרשטייען עס טייל אָנטייל־נעמערס אַזוי, אַז דער יוּוואָ באַשטעטיקט זייער אויסערגעווײנטלעכקייט און אַז ענדלעך האָט זיך עמעצער דערקענט אויף זיי.

דער שטאַרקער דראַנג אַרויסצוהייבן זיך פֿון דער גרויער נאָמענלאָזיקייט דריקט זיך אויך אויס אין די ענטוזיאַסטישע אָפּרופֿן און ברכות דעם יוּוואָ פּאַר זײַן אײַנפּאַל אויסצושרײַבן דעם קאָנקורס. אָט זײַנען אַ פּאָר בײַשפּילן:

נומ׳ 213: „צום ערשטן ווילן איך אײַך באַדאַנקען פֿון מײַן טיפֿסטן האַרצן וואָס איר האָט געזומען אויף זיך אָזא נאָבעלע אויפֿגאָבע אוון ערלויבן יעדער יידישער נשמה זיך צו באַפֿרײַען פֿון איר שוועכער געדריקטער משא וואָס עס ליגט אויף אונדזער געוויסן״.

נומ׳ 51 ב: „איך ווילן דאָ אויסדריקן מײַן יישר־כּוח דעם אינסטיטוט פּאַר דעם דאָזיקן געניאָלן קאָנקורס... אָזא שאָפֿונג וועט זיכער זײַן אַ פֿעדער אין אײַער הוט״.

נומ׳ 159: „מיט מײַן גאַנצן ווילן און נשמה וואָלט איך געוואָלט זיך באַטיילן אין אָזא וויכטיקן און חשובן קאָנקורס... איך האָב אָבער מורא, אַז איך בין אומפֿעיק אויף דעם שרײַבער־געביט״.

נומ׳ 110: „וועז איך האָב געליינט וועגן דעם קאָנקורס וואָס דער יוּוואָ האָט דעם זומער דערקלערט, האָב איך געטראַכט, אַז דאָס איז דער גרעסטער אויפֿטו וואָס אָזא אינסטיטוציע האָט געקענט באַווײַזן״.

נומ׳ 78: „פֿלוצלינג האָט מיר אַ שײַן געטאָן אײַער אַדוואַרטײַזמענט פֿון אויגוסט דעם 8טן און אַז איך האָב דאָס דורכגעליינט, האָט עס מיר ממש פֿון בעט אַרויסגעהויבן. דאָס האַרץ און גערַאנק האָבן מיר אָנגעהויבן טרײַבן און יאָגן, כאָטש נעם זיך שוין צום שרײַבן״.

אָזא ענטוזיאָזם איז מסתּמא אַ רעזולטאַט דערפֿון, וואָס מיר האָבן געטראַפֿן אין פּינטל. משמעות האָט דער פּאַרלאַנג צו שרײַבן שוין לאַנג בײַ זיי געטלעט און האָט איצט געפֿונען אַ געלעגנהייט אויפֿצופֿאַקערן.

4. דאָ איז וועלט צו באַרירן נאָך אַן אינטערעסאַנטן ענין, וואָס אומדי־

רעקט וואַרפֿט ער אַ ביסל ליכט אויף אונדזערע פּראָבלעמען. דאָס איז דער באַגריף וועגן תּוך פֿון ווי סנשאפֿט, וואָס ווערט אַגב־אורחא אַרויס־געברענגט אין אַ טייל בריוו פֿון די אַנטייל־נעמערס.

וויסנשאַפֿט זוכט אויסצוגעפֿינען געזעצן, כּללים, אַלגעמיינע טענדענצן. אונדזערע קאָרעספּאָנדענטן מיינען אָבער פֿאַרקערט, אַז די וויסנשאַפֿט זוכט נאָר דאָס אויסערגעוויינטלעכע, דאָס ניט־דורכשניטלעכע, די זעלטנ־קייטן, און דאָס טאָג־טעגלעכע, דאָס דורכשניטלעכע איז „ניט וויכטיק" און „ניט אינטערעסאַנט".

ווי אַן איסטראַציע דערצו קענען דינען טייל ציטאַטן בנים פונקט 3, ווי אויך די ווייטערדיקע כאַראַקטעריסטישע אַרויסזאָגונגען:

נומ׳ 187: זי איז ניט מספּים צו שרײַבן די אויטאָביאָגראַפֿיע, ווײַל: „ערשטנס בין איך ניט קיין שרײַבערין, צווייטנס, און דאָס איז די הויפּטזאַך, ווי עס זאָגט זיך אין דער בײַלאָגע צו אײַער בריוו, ווי אַזוי עס דאַרף זײַן געשריבן, הייסט עס אַזוי ווי אין ביאָגראַפֿיע פֿון איין מענטשן... קען עס נאָך מײַן אָדער וויניקער אַרויסקומען אַזוי ווי אַן אָקערמאַן־געשיכטע אין טאָג; קען מען אַ שטייגער אַן אָקערמאַן־גע־שיכטע אָננעמען פֿאַר וויסנשאַפֿט? אויב איר וואָלט געזאָגט אין אײַער בײַלאָגע אַז וויסנשאַפֿט [איז] ווי אַזוי צו קאָכן אַ דינער פֿאַרן מאָן, אפֿשר — אַלעס געווײַנלעכע פֿרוי — וואָלט איך דאָ אַ ביסל געווונדערט. איך וואָלט געווונדערט, אַז [אויב] ער האָט אָפּגעגעסן און גאָרניט געזאָגט, איז עס אַ סימן, עס איז געווען גוט. און דאָס איז וויסנשאַפֿט. איז, ווי איר זעט, מיט אַזאַ וויסנשאַפֿט קען מען ניט שרײַבן פֿאַר וויסנשאַפֿטלעכע צוועקן, און במילא קען איך ניט אײַנשטימען, וואָס פֿאַר אַ וויסנשאַפֿט עס קען זײַן, ווען איך וועל באַשרײַבן ווי אַזוי איך בין געקומען קיין אַמעריקע און וואָס איר האָט דאָ דערגרייכט. איך וואָלט זייער גערן געוואָלט אײַער אַרויסהעלפֿן מיט וויפֿל עס איז, ווען איך וואָלט פֿאַרשטאַ־נען עפּעס צו שרײַבן. איך וואָלט אָפֿילו קיין פֿרעמיע אויך ניט פֿאַר־לאַנגט".

(ס׳איז אפֿשר כּדאַי צו וויסן, אַז מיר האָבן פֿאַרט געפּועלט בײַ דער פֿרוי, זי זאָל אַנשרײַבן פֿאַר אונדז די אויטאָביאָגראַפֿיע).

אַ סך שרײַבן צום יידא, אַז אויב ס׳וועט ניט געפֿעלן וועלן זייער שרײַבן, אָדער אויב מען וועט עס ניט דרוקן, בעטן זיי צוריק אָפּשיקן און ניט אַוועק־וואַרפֿן. אַ טייל דריקן זיך אויס דראַסטיש: מען זאָל עס ניט וואַרפֿן אין מיסטקויש אַרײַן. אָט זײַנען אַ פּאָר ציטאַטן:

נומ׳ 6: „נאָך דעם, ווי איר וועט איבערלייענען מײַן טאָגבוך, זאָלט איר עס ניט אַוועקוואַרפֿן ווי אַן אָפּגעשלאָגענע הושענה".

נומ׳ 8: „צי וועל איך עס קענען צוריקקריגן, נאָך דעם ווי איר וועט עס דורכקוקן? וועל איך האָב לאַנג געאַרבעט אויף דעם, וואָלט איך ניט וועלן, עס זאָל פֿאַרלוירן גיין".

נומ׳ 161: „צי לייענט איר פֿרײַער די אַלע זאַכן וואָס מען שיקט אײַך? צי שיקט איר אַף צוריק וואָס איז ניט דרוקבאַר?"

נומ׳ 126: „איך בעט אײַך, אַזוי גיך ווי איר וועט פֿאַרטיק ווערן מער ניט באַדאַרפֿן — מיר אָפּשיקן".

נומ׳ 41: „און איך בעט אײַך, אויב עס וועט האַלטן איר זאָלט עס אַרויסוואַרפֿן אין וועיסט באַסקעט, בעט איך אײַך זאָ גוט זײַן און שיקן מיר דאָס צוריק, ווײַל עס איז מיר אָנגעקומען צו שרײַבן זייער שוואַר״.

נומ׳ 103: „פֿילײַכט איז אײַך מײַן שרײַבן ניט גענוג, שיקט עס מיר צוריק״.

נומ׳ 181: „יעדן פֿאַל, בעט איך אײַך זייער, אויב איר וועט ניט באַנוצן דעם מאַנוסקריפּט, זײַן אַזוי גוט און אָפּשיקן מיר צוריק״.

דאָ איז וועלט צו באַמערקן:

1) איז דאָס נאָך אַן אילוסטראַציע פֿון באַגריף וועגן וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט. טײַל אָנטײַל־נעמערס דוכט זיך אויס, אַז מען קוקט אַרײַן אין די זאַכן, כדי צו זוכן אויסטערלישקייטן, סענסאַציעס, און אויב מען געפֿינט ניט — וואַרפֿט מען עס אַוועק.

2) איז עס אַן אילוסטראַציע דערצו, ווי ווײַט די מאַטיוון וואָס סטימולירן דעם שרײַבער זײַנען אָנדערע ווי די ציל פֿון פֿאָרשער. דער פֿאָרשער בעט מאַטעריאַלן צו פֿאָרשן יידישע געשיכטע, און טײַל קאָנקורסאַנטן האָבן דערבײַ זייער אייגענעם גאָנג: וועט איר עס דרוקן אָדער פֿרעמירן — איז גוט, אויב ניט — שיקט עס צוריק. נאָר געצײַלטע מענטשן האָבן געשריבן: איך גיב אײַך אַוועק מײַן אַרבעט, האַלט עס אײַך, ניצט עס פֿאַר אײַערע צוועקן.

3) געפֿינען מיר דאָ אומדירעקט אַ באַלײַכטונג פֿון דעם באַגריף, וואָס אַ טײַל עולם האַלט וועגן דער באַציונג צו זיי מצד די געביל־דעטע. די וואָס האָבן אַזוי געשריבן, באַטראַכטן זיכער די יידאַ־מענטשן פֿאַר צוגעהעריקע צו אַ העכערן שיכט. נו, שטעלן זיי זיך פֿאָר, אַז אויב זייער אַרבעט וועט ניט ניצן, וועט מען עס אָן צערעמאָניע וואַרפֿן אין מיסטקויש אַרײַן. משמעות, אַז בײַ זיי איז אײַנגעוואָרצלט דער באַגריף, אַז די געביל־דעטע באַציען זיך מיט ביטול צו וויניקער געביל־דעטע.

5. אין אונדזער מאַטעריאַל שטויסן מיר זיך אָן אויף זייער אַ וויכטיקן ענין וואָס וועט מסתּמא נאָך מער בולט אַרויסקומען אין די אויטאָביאָגראַפֿיעס גופֿא: דאָס איז די פֿראָבלעם פֿון קיבוצישער, כּלל־ישער צוגעהעריקייט, דאָס איז די באַדערפֿענישן צו ריק אויפֿצו־בויען די אַלטע סאָציאַלע אינסטיטוציעס, וואָס די עמיגראַנטן האָבן זיך געמוזט פֿון זיי אָפּרײַסן בגוואַלד בײַם פֿאַרלאָזן די אַלטע היים, אָבער וואָס זייער אויטאָריטעט איז פֿאַרבליבן.

די וויכטיקסטע קוואַלן פֿון חשיבות־געפֿיל און פֿון קיבוצישן אויטאָריטעט אין דער אַלטער היים זײַנען געווען: די פֿאַמיליע (יחוס), דער עלטער (קהילה, קיבוץ), און רעוואָלוציאָנערע פּאַרטיען. דער עמיגראַנט וואָס רײַסט זיך אָפּ פֿון דער אַלטער היים פֿיזיש פֿירט מיט זיך אָבער מיט די צוגעבונדנקייט צו די דאָזיקע אויטאָריטעטן. אָפּגעריסן פֿון זיי פֿיזיש, שוואַכן זיך אויך אָפּ מער אָדער ווינציקער די מאַראַלישע, די גײַסטיקע פֿעדעם מיט זיי.

אָבער אין דער נײַער הײַם שאַפֿן זיך נײַע אויטאָריטעטן. די נײַע אויטאָ־
ריטעטן קענען מיר אײַנטיילן אין צוויי מינים: אַזעלכע וואָס ווערן געשאַפֿן כּדי
ממשיך צו זײַן די אַלטע אויטאָריטעטן, צוגעפּאַסט צו די נײַע באַדינגונגען; און
אַזעלכע וואָס זײַנען לכתחילה אויפֿגעקומען צוליב פּראַקטישע צוועקן פֿון טאָג־
טעגלעכן לעבן, אָבער מיט דער אַנטוויקלונג זײַנען זיי אַרײַנגעוואַקסן אינעם
יידישן קיבוץ־לעבן אין אַמעריקע און זײַנען געוואָרן נײַע קיבוצישע אויטאָ־
ריטעטן פֿאַר זייערע מיטגלידער.

דעם פֿאַמיליע־(יחוס)אויטאָריטעט פֿאַרטרעט די לאַנדסמאַנשאַפֿט
און די פֿאַמיליע־סאָציעטי; דער רעליגיע־אויטאָריטעט ווערט טראַנס־
פֿאָרמירט אין דער קאָנגרעגיישן (פֿון די אָרטאָדאָקסישע ביז די רעפֿאָר־
מירטע). דער רעוואָלוציאָנער־פּאַרטייישער אויטאָריטעט פֿון דער אַלטער היים
האָט אָבער דאָ ניט געשאַפֿן זײַן פֿולן עקוויוואַלענט.

דאָס ערשטע אָרט צווישן די נײַע קהלשע אויטאָריטעטן, וואָס זײַנען אויס־
געוואַקסן אין אַמעריקע, פֿאַרנעמען די פֿראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציעס, ווי למשל
— דער אָרבעטער־רינג, דער ייִדיש־נאַציאָנאַלער אָרבעטער־פֿאָרבאַנד.

אײַנער פֿון די וואָס האָבן געבראַנגט אַן אויטאָביאָגראַפֿיע אין ייִוואָ אַרײַן
האָט מיר געזאָגט אַזוי:

„איך האָב געלייענט אין „צוקונפֿט״ וועגן אײַער קאָנקורס, אָבער
עס האָט צו מיר ניט אָפּגעלירט; אָבער ווען כ׳האָב געהערט אויף אונ־
דזער ברענטש, אז דער אָרבעטער־רינג הייסט שרײַבן, האָב איך זיך גע־
טראַכט: אויב ס׳איז אונדזערס אז ענין — דאַרף מען שוין שרײַבן״.

אַ צווייטער האָט אָנגעגעבן אויף דער אויטאָביאָגראַפֿיע אַ פּסעוודאָנים:
„אַ גליד פֿון דער אָרבעטער־רינג־משפּחה״.

סעקרעטאַרן פֿון ברענטשעס פֿון אָרבעטער־רינג און פֿון ייִדיש־נאַציאָנאַלן
אָרבעטער־פֿאָרבאַנד האָבן געשריבן צום ייִוואָ בערך אַזוי (נאָכן באַקומען דעם
צירקולאָר פֿון זייערע צענטראַלעס וועגן שטיצן דעם קאָנקורס): „ס׳איז שווער
... אָבער אַזוי ווי מיר האָבן באַקומען דעם צושריפֿט פֿון צענטראַלן אָפֿיס, וועלן
מיר זיך באַמיִען, אַז אונדזער ברענטש זאָל זײַן שיין פֿאַרטראָטן אין קאָנקורס״.
ס׳איז צו זען, אַז דאָ האָבן מיר צו טאָן מיט אַ נײַ אויסגעוואַקסענעם קהלשן
חשיבות־געפֿיל: אויב אונדזער קהל איז דאָ אַרײַנגעמישט — מוזן מיר שוין
זען, ער זאָל זײַן אויבן אָן. דער מאָטיוו צום באַטייליקן זיך איז ניט לשם ייִוואָ,
און ניט לשם וויסנשאַפֿט, — נאָר לשם אייגענעם קיבוץ.

6. די לעצטע פּראָבלעם, וואָס איך וויל זי דאָ קורץ באַרירן, איז די פֿראַגע,
צי קען מען האַלטן, אַז די גרופּע אַנטייל־נעמערס אין דעם קאָנקורס איז רעפּרע־
זענטאַטיוו פֿאַרן ייִדישן קיבוץ אין אַמעריקע, אָדער דאַרף מען אויף איר קוקן ווי
אויף אַן אויסנעם־גרופּע וואָס זאָגט גאָרניט אָדער זייער ווייניק וועגן בריייטערע
סאָציאַלע פּראָבלעמען און דערשיינונגען.

אויף דער פֿראָגע וועט מען קענען ענטפֿערן מיט מער זיכערקייט נאָכן באַ־
אַרבעטן דעם מאַטעריאַל פֿון די אויטאָביאָגראַפֿיעס גופֿא. אָבער אויפֿן סמך פֿון

קענטעניש פֿון אַנדערע מאַטעריאַלן פֿון דעם מין און אויפֿן סמך פֿון מעטאָדישע באַטראַכטונגען,[6] בין איך נוטה צו דער מיינונג, אַז זיי זײַנען יאָ רעפּרעזענטאַטיוו, לְכל־הפּחות פֿאַר אַ גרויסן טייל פֿון זייער סאָציאַלער סביבה.

עס לייגט זיך אויפֿן שכל, אַז דער חשק צו שרײַבן איז געווען בײַ אַ סך מער ווי די וואָס האָבן זיך דעציდירט צו שרײַבן, נאָר וואָס דען — ס׳האָט זיי אָפּגעהאַלטן די מורא פֿון ווערן אַ „שרײַבער״. אָפֿילו אַ סך פֿון די וואָס האָבן צוגעשיקט אויטאָביאָגראַפֿיעס האָבן זיך פֿאַרענטפֿערט פֿאַר דער „דרייסטקייט״ פֿון נעמען זיך צו „שרײַבערײַ״. מיר קענען דעריבער אָננעמען, אַז יעדער אייגער וואָס האָט צוגעשיקט אַן אויטאָביאָגראַפֿיע איז איין „מוטיקער״ מענטש וואָס רעפּרעזענטירט צען אָדער הונדערט מענטשן, וואָס וואָלטן געהאָט דאָס זעלביקע אָדער לְפי־ערך דאָס זעלביקע צו דערציילן. מען דאַרף דעריבער באַטראַכטן דעם מאַטעריאַל ווי אַן אָפּשפּיגלונג פֿון רעאַלע פּראָבלעמען און דערשײַנונגען וואָס זײַנען כאַראַקטעריסטיש פֿאַרן ייִדישן לעבן אין אַמעריקע.

מיר שטרײַכן אונטער נאָך אַ מאָל, אַז מיר האָבן דאָ געהאַט פֿאַר אַ ציל אַוועקצושטעלן אַ געווישע צאָל סאָציאַל־פסיכאָלאָגישע פּראָבלעמען וואָס שווימען אַרויס בלויז אויפֿן סמך פֿון דער קאָרעספּאָנדענץ מיט די באַטייליקטע אין ייִוואָ־קאָנקורס. איצט שטייט פֿאַרן ייִוואָ די גרויסע אַרבעט צו שטודירן די מאַטעריאַלן גופֿא.

---

[6] אַ דיסקוסיע וועגן די וויכטיקסטע מעטאָדישע פּראָבלעמען בײַם פֿאָרשן פֿערזענלעכע דאָקומענטן זע אויך אַן אויסשפּיק ביבליאָגראַפֿיע קען מען געפֿינען בײַ:
Gordon W. Allport. *The Use of Personal Documents in Psychological Sciences.* Social Science Research Council. New York 1942.

יִידישע בעלי־מלאָכות אין ארץ־ישׂראל

(פֿון סוף 19טן י״ה ביזן אויסבראָך פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה)

פֿון מרדכי קאָסאָווער

מיר ברענגען דאָ די לעצטע קאַפּיטלען פֿון אונדזער אַרבעט „יִידישע בעלי־מלאָכות אין ארץ־ישׂראל״, וואָס די ערשטע טיילן אירע האָבן זיך געדרוקט אין עטלעכע המשכים אין די פֿרײַערדיקע בענד יִוואָ־בלעטער: ב׳ XIII (1938), נומ׳ 1־2, זז׳ 7—28; ב׳ XIV (1939), נומ׳ 1־2, זז׳ 90—103 און נומ׳ 5, זז׳ 405—424; ב׳ XVIII (1941), נומ׳ 2, זז׳ 192—202. זיי האָבן, נאָך דער שײַכות נאָר, אַרומגענומען אויך פּרטים פֿון דער געשיכטע פֿון אַשכנזישן יִישובֿ אין ארץ־ישׂראל, אָנהייבנדיק פֿון די ערשטע צענדלינגער יאָרן פֿון 17טן יאָרהונדערט.

מיר האָבן זיך וויי וויט מיגלעך באַמיט אויפֿצוקלײַבן די וויכטיקסטע ידיעות וועגן די יִידישע בעלי־מלאָכות אין ירושלים, וואָס זי איז געווען דער צענטער פֿון אַלטן אַשכנזישן יִישובֿ, און זיך אָפּגעשטעלט אויף די פֿלעגער צו פּראָדוקטיוויזירן דעם יִישובֿ בכלל. אין 19טן י״ה האָבן מיר געזען, אַז זיי זײַנען בעיקר אַרויסגעגאַנגען פֿון משה מאָנטעפֿיאָרען און זײַן קרײַז און אַז אויך ניט־יִידן האָבן געהאַט אין זיי אַ חלק. מיר האָבן אויך אָנגעוויזן וויי דער יִידישער יִישובֿ איז געוואָקסן און וויי אַזוי אין ירושלים האָט זיך ביסלעכווײַז געשאַפֿן אַ געזעלשאַפֿטלעכע אַטמאָספֿער, וואָס אין איר איז אויך אויפֿגעקומען די ערשטע חבֿרה פֿון די אַשכנזישע בעלי־מלאָכות, „חבֿרת פּועלי צדק״.

די וויטערדיקע קאַפּיטלען נעמען אַרום די לעצטע צענדלינגער יאָרן פֿון 19טן י״ה ביז דעם אויסבראָך פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאָס זײַנען די יאָרן וועָן עס קומט אויף דער נײַער יִידישער יִישובֿ אין ארץ־ישׂראל און דער צענטער רוקט זיך אַריבער פֿון ירושלים קיין יפֿו און די אַרומיקע קאָלאָניעס.

דערמיט פֿאַרענדיקן מיר אונדזער איבערבליק וועגן די יִידישע בעלי־מלאָכות אין ארץ־ישׂראל. ניט פֿאַר אַלע צײַטן האָבן מיר געהאַט אַ גלײַכמאָסיקן מאַטעריאַל און פֿון דער אַנדער זײַט איז ניט דער גאַנצער מאַטעריאַל וואָס האָט זיך געפֿונען אין אונדזער רשות אויסגענוצט געווארן אויף אַלע הונדערט פּראָצענט. אפֿשר ניט אַלץ וואָס איז ראָוי געווען פֿאַרצייכנט צו ווערן איז דאָ דערמאָנט געווארן (אַזוי למשל פֿעלן בײַ מיר ידיעות וועגן דעם יפֿו־תל־אָביבער „מרכז בעלי מלאָכה״ אַ שטייגער).

1

אַזאָ חבֿרה פֿון בעלי־מלאָכות ווי „פּועלי צדק״ האָט געקאָנט אויפֿקומען נאָר אין אַ סביבה פֿון אַ גרעסערער צאָל בעלי־מלאָכות. אויך די אינעווייניקסטע קאָנפֿליקטן, וואָס זײַנען פֿאָרגעקומען אין דער חבֿרה, האָבן געקאָנט פֿאָרקומען אויף אַ גרונט וואָס איז שוין געווען דורכגעאַקערט פֿון פֿריִער. אַ גרעסערע צאָל בעלי־מלאָכות וויידער האָט געקאָנט זײַן בײַ אַ קוואַנטיטאַטיוו גרעסערער יִידישער באַפֿעלקערונג. אָבער מיר קאָנען ניט גענוי דערגיין די צאָל פֿון דער יִידישער באַפֿעלקערונג אין ירושלים אין די זיבעציקער יאָרן פֿון פֿריִערדיקן י״ה, ווײַל עס פֿעלן אויס אָפּיציעלע סטאַטיסטישע ציפֿער. באין־ברירה

מוזן מיר זיך פֿאַרלאָזן אַדער אויף אַלגעמיינע אויספֿירן, אַדער אויף ידיעות פֿון אַ פּריוואַטן כאַראַקטער.

אַזאַ פֿאַראַלגעמיינערטע נאַטיץ לְמשל גיבן מיר אין „דזשוּיש קראָניקל" פֿון יענע יאָרן, געשריבן פֿון לייטנאַנט Claud Conder, וועלכער גיט אונדז צו וויסן אָט וואָס: „די לעצטע יאָרן איז די יִידישע באַפֿעלקערונג אין ארץ־ישׂראל, און אין ירושלים אויבער הויפּט, שטאַרק געוואַקסן אין צאָל. די קהילה איז אויך געוואַקסן אין כּוח און חשיבות. עס האָט זיך געגרינדעט אַ בוי־קאָמפּאַניע און מען האָט אויסגעבויט הונדערט, אויבער הויפּט בני יִידישער באַטייליקונג, אויסער דער שטאָט אין מערב־זיַט. אַ סך יִידן געפֿינען זיך אונטער בריטישן פּראָטעקטאָראַט, און די גאַנצע יִידישע באַפֿעלקערונג פֿון דער הויליקער שטאָט שאַצט מען אַף אויף 8,000 ביז 10,000 נפשות. דער מיסחר פֿון דער שטאָט ליגט צום גרעסטן טייל אין יִידישע הענט, און זיי קויפֿן אויף יעדן גוטן פּלאַץ, וואָס געפֿינט זיך בשכנות מיט זיי".[1]

געניוערע ידיעות וועגן דעם מצב פֿון די יִידישע בעלי־מלאָכות אין ירושלים אין די זיבעציקער יאָרן צוזאַמען מיט סטאַטיסטישע ציפֿער געפֿינען מיר אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פֿון דעם ארץ־ישׂראל־פֿאָרשער אַברהם־משה לוּנץ.[2] די אויספֿאָרשונג האָט ער געמאַכט אויף זײַן אייגענער האַנט און די ידיעות וואָס ער ברענגט זײַנען בערך ריכטיק. אין זײַן בריוו צום „דזשוּיש קראָניקל" שרײַבט ער:

„בעלי־מלאָכות זײַנען [צווישן די אַשכּנזים — מ. ק.] פֿאָראַן 362 פֿאַמיליעס. אויך זיי, ווי די סוחרים, זײַנען געקומען אַהער פֿון רוסלאַנד און פֿון פּוילן און פֿאַרנעמען זיך מיט אַלערליי מלאָכות. בדרך־כּלל זײַנען זיי גוטע בעלי־מלאָכות, און דער גרעסטער טייל אַרבעט וואָס אייראָפּעער פֿאַרלאַנגען, ווערט אויסגעפֿירט דורך זיי. צווישן זיי זײַנען פֿאָראַן 45 שוסטערס, 11 בלעכערס, 14 גאָלדשמידן, 42 סטאָליאַרעס, 35 טאַקערס, 6 שמידן, 3 קופֿערשמידן, 2 קופֿער־באַשלאָגערס, 46 שניידערס, 11 אײַנבינדערס, 5 מעכאַניקערס בני נײַמאַשינען, 9 קאָוועס און גרויפֿן־מילנערס, 6 קריצערס, 7 בוימײַסטערס, 10 קאָלכערס, 5 פֿוטער־קירזש־נערס, 5 גלעזערס, 12 זעצערס, 10 דרוקערס, 8 שערערס, 3 שטיינהאַקערס, 3 פֿאַרבערס, 2 וועבערס, 2 טאַפּעצירערס, 2 טאַפּעצירערס, 4 שירעם־

---

[1] פֿון זײַן אַרטיקל The Colonisation in Palestine אין *Jewish Chronicle* אַקטאָבער 25, 1878. — וועגן נאָך סטאַטיסטישע ציפֿער, זע אויך: שמואל ראָוויצקי, „לקורות הישוב היהודי בירושלים", אין יבנה, ספר א', ירושלים, תרצ"ט, זז' 159, 168—169.

[2] געב' 1856 אין קאָוונע, געשט' 1919 אין ירושלים. 1880 אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן „ירושלים", אַ ווייסנשאַפֿטלעכן זאַמלבוך פֿאַר א"י־פֿאָרשונג (אַרויס דרײַצן בענד) און 1896—1917 דעם „לוח ארץ ישראל"; צוזאַמען מיט מנשה מאירוביץ רעדאַקטירט די ז'ב „האָבר — דער קאָלאָניסט", אין העברעיש און יִידיש, ירושלים 1895. מיט זײַנע אַרטיקלען אין דער העברעישער פּרעסע האָט ער אַ סך מיטגעהאָלפֿן צו פּראָדוקטיווירן דעם יישוב. פֿון די וויכטיקסטע אַרטיקלען וועגן אים, זע: ד"ר יוסף י. ריבלין, „ר' אברהם משה לונץ", אין ירושלם, ז"ב צו זײַן אַנדענק, ירושלים, תרפ"ח, עמ' א—ז (דאָרט, עמ' ח—ט"ז, אויך ביבליאָגראַפֿיע פֿון א. ר. מלאכי) און „עתונותו של אברהם משה לונץ וקובציו", אין קבץ מאמרים לדברי ימי העתונות בארץ ישראל, כרך ב', תל־אָביב, תרצ"ו, זז' 66—81.

מאַכערס, 1 זאָטל־מאַכער, 2 שטובן־מאָלערס, 3 קירזשנערס.[3] אויסער אָט די מיסטערס זיינען נאָך פֿאַראַן 89 לערניונגלער, וואָס זיינען פֿאַר־נומען אין אָט די פֿאַרשיידענע מלאָכות — — — צווישן זיי זיינען פֿאַ־ראַן 17 שוסטערס, 4 גאָלדשמידן, 23 סטאָליאַרעס, 30 טאָקערס, 3 זייגער־מאַכערס, 8 שנידערס און 4 אייזענבינדערס. עס וואָלטן געקאָנט זיין מער לערניונגלער, וועו זיי וואָלטן פֿאַר דער צייט וואָס זיי לערנען א מלאָכה געקאָנט האָבן זייער אויסקומעניש. דאָס איז קענן דעם אָנגענומענעם מינהג דאָ, אוו עס איז ניטאָ קיין אינסטיטוציע, וואָס זאָל קאָנען זאָרגן פֿאַר אָט דער נייטיקער הילף. די אַרעמע יונגלעך כאַפּן זיך צו יעדער ארבעט, פֿרי כאָטש עפּעס צו פֿאַרדינען א טאָג, אָבער זיי האָבן ניט קיין אויסקוק אויף א צוקונפֿט, פֿשוט ווייל זיי קאָנען זיך אַליין ניט העלפֿן.

„ניט אַרײַנגייענדיק דאָ אין די פֿרטים וועגן די באַדינגונגען פֿון אָט די בעלי־מלאָכות — — — ווייל איך נאָר פֿעסטשטעלן, אַז זייער צאָל שטײַגט וויט אַריבער די רעאַלע באַדערפֿענישן פֿון דעם אָרט אוו אין רעזולטאַט פֿון דעם קומט אויס צו מאַכן יעדע ארבעט זייער וואָלוול. אַפֿילו די וואָס זיינען פֿאַרנומען בײַ מלאָכות וואָס מען קאָן אויף זיי ניט מוותר זיין, ווי א שטייגער שניידערס, שוסטערס, סטאָליאַרעס, ארבעטן זייער שוואַר פֿרי צו פֿאַרדינען גענוג אויף חיונה — — — אין די ערג־סטע באַדינגונגען געפֿינען זיך די וואָס זיי קומט אויס צו אַרבעטן ניט לויט א דירעקטער באַשטעלונג, נאָר פֿרי צו האָבן אויסאַרבעטונגען אויפֿן לאָגער. ניט פֿאַרמאָגנדיק קיין אייגענעם קאַפּיטאַל, קומט זיי אויס צו לעבן געלט אויף גאַנץ הויכן פּראָצענט, אוו אויב זיי קענען ניט גיך פֿאַר־קויפֿן זייערע אויסאַרבעטונגען, ווערן זיי רוינירט דורך פּראָצענט אוו זיי קאָנען שוין וויטער בכלל ניט ארבעטן. מחמת אָט דער סיבה זיינען א סך בעלי־מלאָכות מסכים צו ארבעטן אין א קריסטלעכן וואַרשטאַט פֿאַר זייער קליינע שכירות, פֿרי זיי זאָלן האָבן א זיכערע פּרנסה, מעג זיין ווי קליין. ניט וויניק קענען אין גאַנצן ניט געפֿינען קיין ארבעט, אוו וועו ניט דאָס ביסל אונטערשטיצונג פֿון דער חלוקה, וואָלטן זיי בפּועל ממש אויסגעאַנגען פֿון הונגער אין די גאַסן.

„א סך בעלי־מלאָכות, וואָס וואָלטן אין אירופּע ניט אַנגעטראָפֿן אויף קיין שום שווערקייטן זיך אויסצוהאָלטן בפּשוט, ווי למשל שטובן־מאָלערס, גלעזערס, זאָטל־מאַכערס אוו אַנדערע, וואָס זייער פֿאַך איז מער א לוקסוס ווי א נייטיקע באַדערפֿענישן, האָבן דאָ זייער וויניק שאַנסן. אין זייער ארבעט נייטיקט מען זיך ניט אַזוי פֿיל אוו גאַנץ אָפּט בלויבן זיי ממש אַן א שטיקל ברויט. ניט געקוקט אויף די אַלע שטערונ־גען, וואָס אָט דער קלאַס האָט בײַם קאַנקורירן צווישן זיך, זיינען זיי פֿון דעסט וועגן אין א בעסערער לאָגע ווי די איבעריקע, ווייל די וואָס קענען אין גאַנצן קיין מלאָכה ניט זיינען דורכוים אַנגעוויזן אויף צדקה. א סך פֿון אָט די לײַדן פֿשוט מחמת דעם, וואָס אין זייער יוגנט האָט מען נאַרניט געטאָן פֿאַר זיי, פֿרי זיי זאָלן זיך קאָנען אויסלערנען א פֿאַך".[4]

---

[3] אין דעם חשבון פֿון די בעלי־מלאָכות רעכנט ער אויך אַרײַן: 11 שומרים, 22 סופֿרי סת״ם, 2 איבערזעצערס, 12 פֿונאַנדערטראָגערס און אײַן אָפּטיקער (ברילן־מאַכער).

[4] A. M. Luncz—*The Jews in Jerusalem*, II. "The Ashkenazim", *Jewish Chronicle*, April 18, 1879.

די זעלביקע ידיעות ברענגט אויך לונץ אין דעם דײַטשן טייל פֿון זײַן ירושלים, ערשטער יאָרגאַנג, 1882, זד 53—57.

חוץ דעם, ווײַזט אַ. מ. לונץ אַן אין זײַן קאָרעספּאָנדענץ, זײַנען נאָך פֿאָראַן פּשוטע אַרבעטער. אַזעלכע זײַנען דאָ 215 פֿאַמיליעס. דאָס איז דער אָרעמסטער טייל פֿון דער קהילה. זיי טוען אַלץ וואָס מאַכט זיך אונטערן האַנט. לונץ ווײַזט אָן, אַז אויב די לומדים איז מען געווײַנט אַנצורופֿן מיטן נאָמען בטלנים, זײַנען אָט די לײַדיק־גייערס, וואָס גייען אַרײַן אין דער קאָטעגאָריע פֿון פּשוטע אַרבעטער, גאָר פֿון אַן אַנדער מין.

„דאָס זײַנען מענטשן, וואָס האָבן זיך אויפֿגעהאָדעוועט אין א צײַט, בעת אַלע עלטערן האָבן געהאַלטן ווי א זעלבסטפֿאַרשטענדלעכע זאַך, אַז זייערע קינדער דאַרפֿן זײַן ישיבֿה־לײַט, און לערנען א מלאָכה האָט מען דאָ געהאַלטן פֿאַר א בזיון. זיי האָבן אָבער ניט געהאָט קיין נטיה צום לערנען, און אויף אזא אופֿן זײַנען זיי געבליבן לײַדיק־גייערס, לעבנדיק אויף וויפֿל זיי האָבן געקאָנט פֿון דער חלוקה. חתונה געהאָט, האָבן זייערע באַדערפֿענישן געשטיגט און די הכנסה פֿון חלוקה איז געפֿאַלן, און זיי האָבן זיך דעריבער געמוזט נעמען צו יעדער אַרבעט וואָס עס זאָל נאָר זײַן. אויף אזא אופֿן זײַנען זיי שוין מער קיין בטלנים ניט, נאָר זייער אַרבעט איז פֿאַרשטייט זיך קיין סך ניט ווערט, ווײַל זיי האָבן ניט געלערנט קיין רעגולערע אַרבעט און זיי געפֿינען זיך אין א מצב, וואָס רופֿט אַרויס צו זיי רחמנות”.[5]

וואָס שייך דער קוואַליטעט פֿון דער אַרבעט בײַ די אַשפּנזישע בעלי־מלאָכות, ווײַזט לונץ אָן, אַז זי שטייט אויף א גאַנץ פֿײַנער מדרגה און דערמיט שטיגן זיי אַריבער די ספֿרדישע בעלי־מלאָכות. מיר דערוויסן זיך עס, בעת ער רעדט וועגן דעם צושטאַנד פֿון מלאָכה בײַ די ספֿרדים אין ירושלים:

„א מיעוט פֿון דעם אַרבעטנדיקן טייל בײַ די ספֿרדים איז האָנטווערקס. זיי זײַנען ניט פֿאַרנומען בײַ קיין סך מלאָכות און באַגרענעצן זיך איבער הויפּט מיט אזעלכע זאכן וואָס זײַנען נייטיק פֿאַר די איינפֿאַכסטע באַדערפֿענישן פֿון לאַנד. א סך פֿון זיי זײַנען שנײַדערס און מיט גאַנץ קליינע אויסנעמען פֿאַרנעמען זיי זיך מיט נייען אַריענטאַלישע בגדים. נאָר אזעלכע וואָס אַרבעטן בײַ אַשפּנזים קענען אויך נייען אייראָפּעיש קלײדער. נאָך זיי קומען די בלעכערס וואָס פֿאַרנעמען זיך אויך מיט אַרבעט אויף א פֿרימיטיוון אופֿן. דער גרעסטער טייל אַרבעט, וואָס אייראָפּעער פֿאַרלאַנגען א שטייגער, ווי דאָר־באַדעקונג, וואַסער־רינען אאז”וו קומט אַן צו די אַשפּנזישע בעלי־מלאָכות”.[6]

אַשפּנזישע בעלי־מלאָכות האָבן זיך אַרויסגעווײַזן פֿאַר גרויסע מומחים אין אויסאַרבעטונגען פֿון אייַבערטן־האַלץ, און הגם דער פּיאָניר פֿון אַט דער אַרבעט איז געווען א ספֿרדישער ייִד, איז זי אַבער שפּעטער־צו געבליבן דורכויס אין אַשפּנזישע הענט. אַט דער ספֿרדישער ייִד, חיים־יעקב, וואָס האָט פֿאַר זײַן אַר־בעט געקראָגן אַן אויסצייכענונג אויף דער פּאַריזער אויסשטעלונג פֿון 1867, איז געווען שטאַרק פֿאַרביטערט אויף משה מאָנטעפֿיאָרען, וואָס האָט אים, לויט

---

[5] דאָרטן גופֿא.

[6] “The Jews of Jerusalem and their Occupations”, *Jewish Chronicle*, Sept. 20, 1878.

זײנע רייד, פֿאַרפֿירט מיט אַ גרויסער באַשטעלונג פֿון כּלים, אויסגעאַרבעטע פֿון אייל־בערטן־האַלץ, און ער האָט דערבײַ פֿאַרלוירן זײַן גאַנצן פֿאַרמעגן. זײנע טענות קעגן מאַנטעפֿיאָרען האָט ער אָפּגעדרוקט אין אַ פּאַמפֿלעט,[7] ווו מיר גע־פֿינען אויך ידיעות וועגן דעם פֿאַך:

„איינע פֿון די שענסטע מלאָכות אין אונדזער שטאָט איז דאָס אויס־ארבעטן פֿאַרשיידענע כּלים פֿון אייל־בערטן־האַלץ, וואָס מען פֿאַרקויפֿט די טורקסטן און די חשובֿע לײַט פֿון פֿאַרשיידענע לענדער, וואָס קומען אָנקוקן ירושלים און וואָס מען צעשיקט אויך אין די גרעסטע שטעט פֿון אייראָפּע. אָט די גלאַנצאַרבעט, וואָס די וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט איר קאָנען קאָנקורירן מיט די קינצלער פֿון פּאַריז, לאָנדאָן און מיט די וועלט־אויסשטעלונגען אין פּאַריז, ווין, פֿילאַדעלפֿיע — האָט געוואָג ערות גע־זאָגט, אַז די ירושלימער בעלי־מלאָכות וויזען אַרויס אַ באַוונדערע התמדה, און אַז די אַרבעט איז אויסגעפֿירט אויפֿן שענסטן און בעסטן אופֿן. אָט די אַרבעט, וואָס אַ סך קריסטן זײנען פֿון איר רײַך געוואָרן, וועט אויס־געפֿירט דורך יידישע בעלי־מלאָכות, וואָס זײנען פֿאַרשקלאָפּט בײַ די קריסטן און זיי געניסן פֿון זייער ארבעט. פֿאַר וואָס איז דאָס אזוי? ווײל זיי [די יידן] האָבן קיין געלט ניט אויף זייערע אויסארבעטונגען און קאָנען זיי אַליין ניט פֿאַרקויפֿן. און הגם די קריסטן זײנען אַרעם, וועלן זיי אָבער זייער פֿיל אונטערגעשטיצט פֿון זייערע בריידער און מיטגליי־ביקע, און דערפֿאַר האָט זיך זייער ארבעט פֿאַרשפּרייט, ביז זיי זײנען אַליין געוואָרן בעלי־בתּים און סוחרים פֿאַר זיך, און זייערע אויסארבע־טונגען — וואָס ביז הײַנטיקן טאָג צעשיקן זיי איבער אַלע גרעסטערע אייראָפּעישע שטעט און אויסשטעלונגען, — וועלן געמאַכט דורך אַנדע־רע, און דאָס זײנען מיר — די יידישע בעלי־מלאָכות, וואָס האָבן אַרויסגעשיקט ווייס און מי.“[8]

אַרגאַניזירט אָט די בעלי־מלאָכות האָט יחיאל־מיכל פּינעס[9] וואָס איז אין יאָר תרל״ח נאָמינירט געוואָרן פֿאַר דעם פֿאַרשטייער פֿון לאַנדאָנער „מזכּרת משה״ אין ארץ־ישׂראל. געקומען אין לאַנד אַריין, „האָט ער געזען, אַז די וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט האַלץ־אויסארבעטונגען קאָנען פֿאַרדינען אויף צום לעבן, אויב זיי וועלן שיקן פֿאַרשיידענע כּלים פֿון אייל־בערטן־האַלץ קיין אייראָפּע און אַז די וואָס אַרבעטן בײַ שלאָסערײַ קאָנען האָבן זייער אויסקומעניש בריווח,

---

[7] מצב המלאכה ותקונו מאת חיים יעקב, מנהל בית חרשת מעשי כלי עצי זית בירושלם, ירושלם, תרל״ח, 26 זז׳.

[8] דאַרטן, זז׳ 6—7. דאָס זעלביקע אַן ערך וועגן דער אויסארבעטונג פֿון עצי־זית הערן מיר אויך מיט עטלעכע יאָר שפּעטער פֿון א. מ. לונצן אין זײַן אַרטיקל „הצעות נאמנות להטבת מצב אה״ק ואחינו היושבים עליה״ אין אויבן דערמאָנטן ירושלים, זז׳ 240—242.

[9] געב׳ אין 1842 אין ראָזשינוי, גראָדנער גוב׳, געשט׳ אין ירושלים 1912. פֿאַרפֿנטלעכט אַ סך אַרטיקלען אין „הלבנון״, וווּ ער האָט זיך אַרויסגעזאָגט וועגן די פֿאַנאַטיקערס, פֿאָלעמי־זירט מיט משה־לייב לילינבלומען וועגן די רעפֿאָרמען אין יידישן דת אין צוזאַמענהאַנג מיט זײַן אַרטיקל „ארחות התלמוד״ אין המליץ תרכ״ח (1868) און אין זײַן אַרטיקל „דרך ומשעול״ אין הלבנון, אויך פֿאַרעפֿנטלעכט אַרטיקלען וועגן יישוב ארץ־ישׂראל. דער עיקר באַקאָנט מיט זײַן ספֿר ילדי רוחי (מינץ, תרל״ב), וואָס ברענגט זײַן קוק אויף יידישקייט.

אויב זיי וועלן מאַכן זייער אַרבעט אַזוי גוט און פּונקט, ווי דאָס מאַכן די איירע־ פּעיִשע בעלי־מלאָכות — — — און דעריבער האָט ר׳ יחיאל־מיכל פּינעס גע־ גרינדעט צווישן די ירושלימער יידן אַ חברה מיטן נאָמען „החרש והמסגר״, כּדי צו פֿאַרבייטערן די מלאָכה פֿון אײַזן־ און האַלץ־אויסאַרבעטונגען, און באַמיט זיך אויסצוגעפֿינען אין אייראָפּע און אַמעריקע קונים פֿאַר די כּלים פֿון אייל־ בערטן־האַלץ, וואָס עס מאַכן די יידישע בעלי־מלאָכות („— — — והכלים מעצי זית אשר חרשי עץ בבני ציון עושים״). און אַזוי ווי זיי אַלע זײַנען אַרעמע לײַט, גיט זיי ר׳ מ״פּ [=ר׳ מיכל פּינעס] געלט פֿאַרויס, כּדי זיי זאָלן קויפֿן האָלץ און די איבעריקע זאַכן, וואָס זיי האָבן נייטיק צו זייער אַרבעט. אויף אַזאַ מין אופֿן האָט זיך צווישן אונדזערע בריידער אין ירושלים פֿאַרשפּרייט די אַרבעט, ווײַל זעענדיק, אַז מען פֿאַרדינט דערבײַ, לערנען זיי די אַרבעט און באַמײַען זיך צו פֿאַרבעסערן זי און פֿאַרשענערן זי. און אויב די צאָל בעלי־ מלאָכות, סטאָליאַרעס און שלאָסערס, ווערט אַריבערשטיגן די באַדערפֿענישן פֿון ירושלים, ווערט זיך ר׳ מ״פּ באַמײַען זיי צו באַזעצן אין די שטעט, ווו קיין יידן זײַנען נאָך ניטאָ, כּדי זיי זאָלן גרינדן אַ נײַעם יישובֿ״.[10]

אויסער דער יחידישער הילף צו אַרגאַניזירן די יידישע מלאָכה אין ירושלים, ווי דאָס איז געטאָן געוואָרן פֿון אַזאַ פֿערזענלעכקייט ווי יחיאל־מיכל פּינעס, איז נאָך אין יענע יאָרן אויך צוגעקומען גזעלשאפֿט ע כּלף הילף. בײַם באַטראַכטן דאָס פּראָדוקטיווירן דעם יידישן יישובֿ אין ארץ־ישׂראל קומט אויס צו דערמאָנען די יידיש־פֿראַנצייזישע „אַליאַנס״. 1860 איז דאָס גרינדונגס־ יאָר פֿון דער Alliance Israélite Universelle (חברת כּל ישׂראל חברים) אין פּאַריז.[11] זי האָט זיך געשטעלט פֿאַר איר ציל „צו פֿאַרטיידיקן דעם כּבֿוד פֿון יידישן נאָמען קעגן יעדן אָנפֿאַל״, אויפֿצומונטערן דעם איבערגאַנג צו אַרבעט און מלאָכה, צו קעמפֿן קעגן דער אומווייסנקייט און שלעכטע מידות, דורך איבער־ צײַגונג און מאַלישער השפּעה ווירקן פֿאַר דער עמאַנציפּאַציע פֿון „אונדזערע ברידער וואָס זיפֿצן אונטערן יאָך פֿון אויסנעם־געזעצן״ און צוצואַלן זייער פֿולקומע באַפֿרײַונג דורך זייער „גײַסטיקן און מאַלישן ווידערגעבוירן״. פֿון איר פּראָגראַם האָט די „אַליאַנס״ לכתחילה אויסגעשלאָסן אַלע פּאָליטישע, סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע פּאַרטייאַמפּן, ווי אויך פֿראַגעס פֿון רעליגיעזן כאַ־ראַקטער צוגעבנדיק, אַז פֿאַר איר איז „די טעאָלאָגיע פֿרעמד אָקוראַט אַזוי ווי די פּאָליטיק״. קורץ, די „אַליאַנס״ האָט פֿון איר פּראָגראַם דערווײַטערט אַלע סאָציאַלע לעבנס־פֿראָגעס, און איז אויף אַזאַ אופֿן געווען ניט מער ווי אַ צדקה־חברה אין אינטערנאַציאָנאַלן פֿאַרנעם, אַן ארגאַניזם אָן אַ לעבנס־אָטעם. דערפֿון קאָן מען שוין פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס איר אַרבעטספּלד האָט זיך דער

---

[10] „יסוד המעלה יספר — — — אשר ראיתי... באה״ק בהמושבות... ובהערים...״ כתבתיו וסדרתיו יחיאל בריל, חלק ראשון, מגנצא (מיינץ), תרמ״ג, זז׳ 219—220. אַ נאָטיץ וועגן „החרש והמסגר״ געפֿינט זיך אויך אין המליץ, נומ׳ 27 פֿון ט׳ אייר תרמ״ה (אַפּריל 12, 1885).

[11] זע: ז. שײַקאָווסקי, די גרינדונג פֿון פּאַריזער „אַליאַנס״ (1860), יוואָ־בלעטער, ב׳ XVIII (1941), נ׳ 1, זז׳ [1]—21.

עיקר אויסגעשפרייט דאָרט, ווו עס האָבן געלעבט אזעלכע יידישע קיבוצים, וואָס האָבן ניט אַרויסגעווויזן קיין געזעלשאַפטלעך־ארגאניזאַציאָנעלע טעטיקייט און ווו זי האָט, לויטן גיסט פון איר ארבעט, ניט געקענט אָנטרעפן אויף אַ וועלכן ניט איז ווידערשטאַנד. דערביבער איז אויך קלאָר, אַז איר עיקרדיקע ארבעט האָט זיך איבער הויפּט אינגעגעבן צווישן די יידן פון אזיאַטישע לענדער, וואָס האָבן סיי ווי ניט אַרויסגעווויזן זייער אייגענעם ארגאניזירטן וויליִן און וואָס האָבן מיט דאָנקבאַרקייט אָנגענומען די טובֿות פון דער „אַליאַנס".

צוזאַמען מיט איר האָבן אויפֿן זעלביקן שטייגער מיטגעווירקט די „ענגלישיִידישע אַסאָציאַציע אין פֿאַרבינדונג מיט דער אַלגעמיינער איזראַעליטישער אַליאַנס" (Anglo-Jewish Association in connexion with the Alliance Israélite Universelle), וואָס האָט זיך געגרינדעט אין לאָנדאָן אין 1871, און די „ווינער איזראַעליטישע אַליאַנץ" (Israelitische Allianz zu Wien), וואָס איז אויפֿגעקומען אין צוויי יאָר אַרום.

אַ וויכטיקן אָרט אין דער „אַליאַנס"־ארבעט פֿאַר די אזיאַטישע לענדער האָט פֿאַרנומען ארץ־ישׂראל. דאָרטן האָט די „אַליאַנס" אויף איר שטייגער, ניט ארטיגמישנדיק זיך אין די אינעווייניקסטע ענינים פון דעם יידישן קיבוץ, אויפֿגעטאָן כדי כאָטש אַ ביסל צו פֿראָדוקטיווירן דעם יישוב. אין איר ערשטן באָריכט [12] געפֿינען מיר אויך אַ קליינע שילדערונג וועגן דער לאַגע אין לאַנד בכלל און ירושלַים בפֿרט. לויט אָט דעם באָריכט פון צענטראַל־קאָמיטעט איז דער גורל פון די יידן אין ארץ־ישׂראל פֿאַר די פֿינף און צוואַנציק יאָר פון איר טעטיקייט געווען טרויעריקער ווי דער גורל פון די יידן אין דער איראַפּעישער טערקיי. די טערקישע רעגירונג האָט צו זיי ארויסגעווויזן די זעלביקע ליבעראַלע באַציונג ווי צו אירע איבעריקע יידישע בירגערס, אָבער די סיבה פון דער מאָטעריעלער געפֿאַלנקייט איז געווען די ארעמקייט פון לאַנד און זיין ווירטשאַפטלעכע הינטערשטעליקייט.

אין באָריכט ווערט אָנגעווויזן, אַז דער עיקר איז געווען שטאַרק אָפּגעשוואַכט די יידישע באַפֿעלקערונג פון לאַנד, וואָס האָט אין משך פון הונדערטער יאָרן געהאַט אויסצושטיין גזרות און צרות. אויך דער צוואָקס פון דער יידישער באַפֿעלקערונג איז ניט געווען קיין געזונטער: צוגעקומען זיינען אָפֿט לייט, ארעמע, קראַנקע און אַלמנות, וואָס זיינען געקומען אַהערצו מיטן געדאַנק צו שטאַרבן און דערווייל געלעבט פון חלוקה. אָט די כסדרדיקע אינוואַנדערונג האָט פון ירושלַים אָפּגענומען יעטווידער עקסיסטענץ־מיגלעכקייט, און די צוויי מיליאָן פֿראַנק, וואָס פֿלעגן יאָר־אויס ארייַנפֿליסן אין ירושלַים אין דער פֿארעם פון חלוקה, פֿלעגן אַוועקגיין אָן נוצן פֿאַר דער צוקונפֿט. לויט דער מיינונג פון „אַליאַנס", וואָס פֿרעגט ניט אָפ די נויטוועניקייט פון חלוקה, האָט אָ טייל פון דער סומע געדאַרפט אַוועקגיין אויף פֿראָדוקטיווערע צוועקן.

---

[12] איך באַנוץ זיך מיט דער דיטשער אויסגאַבע:
Die allgemeine israelitische Allianz. Bericht des Central-Comités über die ersten fünfundzwanzig Jahre 1860—1885. Berlin 1885.

דערפאַר טאָקע איז זי צוגעטראָטן צו עפּענען שולן פאַר האַנטווערקערי־און לאַנדווירטשאַפט.[13] אין יאָר 1882 האָט די „אַליאַנס" געעפּנט אויף איר חשבון אַ האַנטווערקער־שול אונטער דער אָנפּירונג פון נסים בכר. די ירושלימער קהילה איז ניט געווען בפוח צו געבן צושטייער אַ געוויסע סומע, כדי אויסצומאַכן די שול. בייַ דער שול זײַנען געווען זעקס וואַרשטאַטן פאַר קונסט־סטאָלערי, שמידערי, טאָקערי, שניידערי, אַ וואַרשטאָט פאַר שוסטערי און פאַר שניצערי־אַרבעט. געלערנט האָבן דאָרט 63 לערניינגלעך און די אויסאַרבעטונגען זייערע האָט מען פאַרקויפט אויפן אָרט גופא.[14]

אַ גרוס וועגן אָט דער שול און אַ פּאָר אַפּגעמיינע באַמערקונגען וועגן בעלי־מלאָכות אין ירושלים פון יאָר 1887 געפינען מיר אין טאָגבוך פון ד״ר ח. חיסין, וועלכער האָט געהערט צו דער גרופּע ביל׳ויים, וואָס איז אָנהייב די אַכציקער יאָרן געקומען קיין ארץ־ישׂראל. געקומען איז ער אָבער אין אויגוסט 1882 און האָט פאַרלאָזט דאָס לאַנד אין אָקטאָבער 1887. די אײַנדרוקן פון זײַנע איבערלעבונגען פאַר דער צײַט וואָס ער איז געווען אין לאַנד האָט ער אין פּאָרעם פון אַ טאָגבוך געדרוקט אין וואָסכאָד 1887.[15] אָט זײַנען זײַנע נאָטיצן וועגן ירושלים, וואָס האָבן אַ שייכות צו אונדזער ענין:[16]

„ירושלים ציילט בייַ 40 טויזנט אינוווינערס, פון זיי אַ העלפט יידן. די מערהייט זײַנען אַשכנזים און ספּרדים און אַ מיעוט — יזדן פון מאָראָקא און תימן. אויסער די ספּרדים, וואָס זיצן דאָ בייַ 400 יאָר, האָט מען אין ירושלים אָנגעהויבן צו באַזעצן זיך במשך פון די לעצטע 50 יאָר.[17]

„ניט געקוקט אויף אַלע שטערונגען האָלט די צאָל בעלי־מלאָכות אין ירושלים אין איין וואַקסן.[18] נסים בכר, דער פאַרוואַלטער פון דער „אַליאַנס"־שול, לערנט מיט זײַנע תּלמידים פאַרשיידענע מלאָכות. בייַ דער שול האָט ער געעפּנט פאַרשיידענע וואַרשטאָטן און האָט אויפגענומען אַ סך תּלמידים. — — — אַ סך אָבט לייגט ער דער עיקר אויף דער מלאָכה פון שטיינהאַקערי, וואָס געפינט זיך ביז הײַנטיקן טאָג דורכויס אין אַראָבישע הענט. וויַל עס איז פאַראַן אַ סך אַרבעט אין ירושלים, פאַרדינט אַ שטיינהאַקער ביז 10 רובל אַ טאָג — אַ פאַרדינסט, וואָס האָט ניט זײַן גלײַכן אין ארץ־ישׂראל. די אַראָבער אָבער ווילן ניט

---

[13] דאָרטן, ז׳ 34.

[14] דאָרטן, זז׳ 47—48. — 52 לערניינגלעך האָט אויף איר חשבון אויסגעהאַלטן די ירושלימער חברה „עזרת נדחים" און אַ דין־וחשבון פון איר אַרבעט איז אָפּגעדרוקט אין החבצלת פון כ״ח סיון, תרמ״ה.

[15] אָט די קאָפּיטלען זײַנען אַרויס אין אַ בוכפאָרעם אין העברעיש א״נ מיומן אחד הבילוי״ים אין דער איבערזעצונג פון ש. הערבערג, תּל־אָבֿיב תרפ״ה (1925).

[16] איך ציטיר פון דער העברעישער אויסגאַבע.

[17] דאָרטן, ז׳ 114.

[18] לשם פאַרגלײַך קאָן דינען די רשימה יידישע פאָלקס, וואָס אלקנא נתן אַדלער ברענגט אין זײַן *Jews in Many Lands*, פֿילאַדעלפֿיע 1905, ז׳ 88 (פאַראַן אויך אַ דײַטשע איבערזעצונג א״נ *Von Ghetto zu Ghetto*, שטוטגאַרט 1909).

אַננעמען קיין יִידישע תּלמידים, און דעריבער האָט נסים בכר געפֿונט א וואַרשטאַט פֿאַר שטיינהאַקערײ.

„אין ירושלים זײַנען איצט [די נאַטיץ אין טאָגבוך איז פֿון אַפּריל 1887] פֿאַראַן אַזוי פֿיל בעלי־מלאָכות, אַז א סך פֿון זיי גייען אַרום לײַר־דיק. די קאָנקורענץ האָט אַראָפּגעזעצט די פּרײַזן, די מאַסע קריסטלעכע עולי־רגל און טוריסטן קויפֿן אַל דאָס נייטיקע נאָר בײַ זייערע גלויבנס־ברידער, און דער יִידישער סוחר און בעל־מלאָכה קומט אין מגע־ומשא נאָר מיטן יִידישן קונה, וואָס גיט וואָלוועלע פּרײַזן און באַצאָלט מיט שווערייקייטן. דער אויסגאַנג פֿון אָט דער שוועריקייט לאָזט איך: צו פֿאַר־שפֿרייטן די בעלי־מלאָכות איבערן גאַנצן לאַנד. יִידן וווינען נאָר אין זעקס שטעט: אין ירושלים, יפֿו, חברון, צפֿת, טבֿריה און אין עפֿו. די בעלי־מלאָכות אַליין וואָלטן זייער נערן זיך געוואָלט באַזעצן אין שטעט, וואָס פֿאַרמאָגן ניט קיין יִידישן ישוב און וואָס נייטיקן זיך אין בעלי־מלאָכות, אָבער מען דאַרף האָבן מיטלען פֿרי זיך אײַנצואַרדענען די ערשטע צײַט — און ס'איז ניטא. א סך האָבן זיך געוועדט נאָר הילף צום צענטראַלן פֿונק [געמיינט דעם „ועד כל הכוללים" פֿאַר חלוקה], וואָס פֿאַרשטייט זייער גוט דעם נוצן פֿון אָט דער זאַך, אָבער ער האָט ניט דערצו קיין געלט. דערוויַל האָט נסים בכר געמאַכט דעם ערשטן טראַט אין דער ריכטונג: ער האָט אויפֿגענומענערט עטלעכע שוסטערס און שנײַדערס צווישן זײַנע תּלמידים, זיי זאָלן גיין זיך באַזעצן אין רמלה [ראַמלע], און ער האָט זיי דערצו געגעבן די נייטיקע מיטלען".[19]

2

ד"ר חיסין דערמאַנט דאָ דעם אינטערעס, וואָס דער „בית ועד הכללי" (אָדער ווי ער האָט געהייסן „ועד כללי לכל הכוללים") האָט אַרויסגעוויזן פֿאַר די בעלי־מלאָכות אין ירושלים נאָר דרך־אַגב, אָבער עס לוינט זיך אָפּצושטעלן אויף דעם לענגער.

דער אויבן דערמאַנטער „ועד כל הכוללים" איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר תרכ"ו (1866), כדי אַכטונג צו געבן אויף די מאַטעריעלע און גײַסטיקע באַדערפֿענישן פֿון דער אַשכנזישער עדה אין ירושלים, וואָס איז געווען צע־ברעקלט און צעריסן אויף פֿאַרשיידענע כוללים (לאַנדסמאַנשאַפֿטן) לויטן לאַנד־אָפּשטאַם פֿון די חלוקה־נעמערס. זײַנע הויפּטצילן זײַנען, ווי א. מ. לונץ ווײַזט אַן,[20] געווען אַרײַנצוברענגען א סדר אין אַלע ענינים פֿון די ירושלימער אַשכנזים, אויבער הויפּט אין פּרט פֿון די שטײַערן, וואָס מען האָט געדאַרפֿט צאָלן דער רעגירונג און אויך פֿאַדערן פֿון איר די געהעריקע רעכט, צווייטנס — געבן חלוקה די יענעקע וואָס האָבן איבער געוויסע סיבות ניט געהערט צו קיין כולל, און דריטנס — העלפֿן די יחידים פֿון פֿאַרשיידענע כוללים בײַ אויסער־געווייניטלעכע פֿאַלן. דער סעקרעטאַר פֿון דעם אַלגעמיינעם וועד איז געווען ר' יוסף ריבלין, איינער פֿון די אָנגעזעענסטע כלל־טוערס פֿון דעם אַשכנזישן

[19] מיומן אחד הבילוי"יים, זז' 116—117.

[20] אין קאַפּיטל „ועד כל הכוללים" פֿון זײַן סעפּאַראַטער אויסגאַבע החלוקה, מקורה והשתלשלותה, ירושלים, תרע"ב, עמ' צ"ז—ק"ג.

יִישוּב פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. ער איז דאָס געווען דער פֿאַקטישער פֿירער פֿון אַלע אויבן דערמאָנטע ענינים, ווי אויך דער רעדאַקטאָר פֿונעם אַרגאַן „שמש צדקה", וואָס האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אין חשון תרמ"ו (1886), און וואָס האָט געגרי אויסגערעכנט אַלע פֿאַזיציעס פֿון הכנסה און הוצאה פֿון דער אַלגעמיינער חלוקה. גלייכצייטיק פֿלעגן דאָרט אין דער פֿאַרעם פֿון אַ הקדמה אָדער אַ נאָכוואָרט קומען דאָנקאויסדרוקן פֿאַר די מנדבֿים, ווי אויך בקשות צו קומען צו הילף די ירושלימער יִידן. דער „וועד הכללי" האָט שוין געהאַט אויסגעאַרבעט זײַן אייגענעם סטיל, וואָס איז גאָר גיך איבערגענומען געוואָרן פֿון אַנדערע „שרייבערס", וואָס פֿלעגן אַריבערשיקן זייערע תּחנונים־בריוו צום יִידישן אויסלאַנד און וואָס מען קאָן זיי פּשוט באַצייכענען מיטן נאָמען שנאָרערבריוו.

אַ ספּעציפֿישער מוסטער פֿון אַזאַ קול־קורא וועט דאָס אילוסטרירן צום בעסטן (אויסלייג און אָפּשטעל־צייכנס לאָזן מיר איבער אומגעענדערט):

„— — — ליעבע יודען! ירושלם ווירד פֿון טאָג צו טאָג ב"ה גרעסערע, די לעצטע צרות אין כמה מדינות האָבען אונז געבראַכט קיין עין הרע גאָנצע מחנות פֿון אונזערע ברידער. אַודאי געפֿינען זיך צווישען זיי אַזעלכע וועלכע דאַרפֿן ב"ה ניט אָנקוממען צו לייטענס גאָב, אָבער דער גרעסטער טהייל זענען עניים מרודים וועלכע זענען אָנטלאָפֿן ווי פֿון פֿייער, און פֿאַרסאָפּעטער הייד אַריינגעפֿאַלען טאָקי — צו דער אָרימער מאָמען. צו קען דען דיא מאָמע העלפֿען צי ניט, פֿרעגט מען ניט, צו וועממען דען לויפֿט מען? וועט אָפֿרעמדער מעהר רחמנות האָבען? אָמאָמע איז אַ מאָמע, קען זיא ניט העלפֿען, איז גוט לכל הפּחות זיך אַן איהר ברוסט אויס צו וויינען, אָט מיט דעם חשבון קוממען טאָקי המונים המונים, און וואָנדערן אָרום אין די גאָסטען פֿאָן ירושלם מיט אויסגידאָרטע פּנימער, מיט אויסגיטשאָרצעטע [אויסגעשטאָרצעטע] אויגען אונד מיט אויסגעצויגענע נעזער און מיט אויסגעסלאָפּעטע צינגער און פֿאָרביטערטע הערצער. אָנדערע שרייען, אָנדערע וויינען, אָנדערע שילטען אָנדערע שימפּפֿען ירושלם — — און אָנדערע — — זיינען שטיל און שווייגען: יוא זיי שווייגען אָבער אונז בלוטעט דאָס האָרץ, עס נעהמט אונז צו דעם לעבען. זאָגט אַליין יודען, רחמנים בני רחמנים, קאָן מען דאָס צו זעהען? — — — הכלל ליעבע יודען, האָט רחמנות און עפֿענט די הערצער, די בייטלען וועלען זיך שוין ממילא עפֿנען — —"[21]

מען וועט אָבער זײַן אומגערעכט, ווען מ'וועט זיך נאָר באַנוגענען מיט אַזאַ ציטאַט און גלייכצייטיק ניט אָנווײַזן אויף דער באמת גוט אָרגאַניזירטער הילפֿ־אַרבעט, וואָס דער „וועד כּל הפּלגים" האָט אין יענער צייט דורכגעפֿירט. אין די ווערטער פֿון דעם אָנאָנימען רעדאַקטאָר הייסט דאָס אַזוי: „פֿון יעדער שורה בעזונדער שיינט אַרויס די אַלע וויכטיגע וואָהלטהאָטין וואָס מיט דעם גלעזל איז געטהון געוואָרען, אויך זעהט מען קלאָר און ריין די וויכטיגעס וואָס דער בית ועד הכללי טוט פֿיר דעם גאַנצין הייליגען ישוב אין ארץ הקדושה".[22] אַ באַשטימטן אָרט אין דער אַרבעט האָט אויך פֿאַרנומען די תּמיכה פֿאַר בעלי־מלאָכות: „ער [דער „בית וועד הכללי"] אונטער שטיצט אויך דעם זאָרט מענשין,

---

[21] פֿון דעם „קול קורא ממרום הר הקדש חמדת ישראל אל רבבות קדש שלומי אמוני ישראל" וואָס איז אָפּגעדרוקט אין פֿינפֿטן העפֿט פֿון שמש צדקה, ירושלים (תמוז) תרמ"ז, זז' 8—9, אין העברעיש און יִידיש.

[22] דאָרטן, פֿון דעם „מבוא לחוברת השמינית", חשון, תרמ"ט.

וואָס ווילן לערנען אַ מלאָכה, און האָפֿן אפֿשר וועלן זיי קענען פֿון אייגענע פֿאַרדינסט לעבן".[23]

אָט די תמיכה האָבן זיי אָבער געהאַלטן פֿאַר אַ בייזאַך און דעריבער איז אויך זייער דער־קלערונג וועגן איר באַלייט מיט אָט די וועלט:

„— — — און אַפֿילו מיט דעם וואָס מיר שטיצן דאָ דיא אַרבייטס מענשן און דיא וואָס ווילן לערנען מלאָכה, איז נור אַז דיא אַרבייט זאָל זיין אין בייא־זאַך, ווייל אונזערע חכמים האָבן אונז געלערענט אַז תורה וואָס איז ניטאָ מלאָכה צו איהר, קען זיא ניט אויס האַלטין. אָבער די תורה ומצוה זאָלען זיין די הויפּט זאַך — און אויף דעם פֿאַלל קען ביידע זאַכין אויסגעפֿיהרט זיין — אָבער ניט חלילה וי דיא וואָס דענקין מיט נייע אופֿקלערונגען נאָר אַרבייט, אָדער אַנדערע זאַכין איין וואַרצלען, און די תורה ווערט ביי זיי גאָר ניט גע־אַכטעט, דען בייא יענע וועלין ביידע זאַכין ניט אויסהאַלטין, אויסער דעם פֿינדין זיך היר אַרבייטאַרער פֿיל מער אַלס אַרבייט, אויך גוטע אַרבייטאַרער ליידען הונגערס נאָטה, מיר זעהען, אַז די פֿערמעהרונג די אַרבייטאַרער היר, נוצט נור, אונטער צו דריקען די פֿריערדיגע בעלי מלאָכות און עוצן [עצהן] לייטן קאָנען מיר דורכאויס ניט און מיר מיט גאָטס הילף, מיט אונזער אַרמוטה האָבען מיר בעשעהנט אונזער ישוב און ארצות הקודש מיט איין הייליגע שיינונג וואָס גיט כבוד צו אַללע ידין — אונזערע ישיבות של תורה, בתי כנסיות ובתי מדרשים, זקנים און חכמים וסופֿרים — — — און מיט דעם צוועק איז איינגעוואַרצעלט אונזער גאַנצע אידישקייט וואָס מיר לעבין מיט איהר ליכטיגקייט אויף דער וועלט".[24]

נאָך קלאָרער און דיטלעכער וועלט אָט די דערקלערונג איבערגעהזרט אין אַן אַנדער אָרט, וווּ עס וועלן צו ערשט געשילדערט אויפֿן אַלטן מגידישן שטיי־גער די אינעווייניקסטע שיינע מידות פֿון ירושלים און עס וועלן גלייכצייטיק אַרויסגעזאָגט טענות קעגן „די נייע וואָס וויל גאָר קלוג זיין" און וואָס פֿאַדערן צו ענדערן דעם ביזאיצטיקן לעבן־שטייגער:

„— — — אין דער הייליקער שטאָט שרייט נעביך, כנסת ישראל, „שחורה אני ונאוה בנות ירושלים, כאהלי קדר, כיריעות שלמה", מיך אָהן צוקוקען פֿון דרויסען מיין גשמיות, זעה איך אויס פֿאַרשוואַרצט, אַזוי ווי די בעצעלטן פֿון ציגיינערס, נאָר קוקט מען זיך אָבער צו בעסיר אינעווייניג צו מיינע מידות און צו מיינע רוחניות, זעהט מען אַז עס איז אַ קענעליך געוועב דורך געשטיקט מיט דימאַנטען אונד בריליאַנטען.

„— — — יודישקייט אונד מענשליכקייט גייען דאָ האַנד אין האַנד, אונזערע הייליגע גאונים קדמונים — — — האָבען געגרינדעט דעם ישוב פֿאָן אה״ק נאָר צו לערנין די הייליגע תורה — די נייע אָבער וואָס ווילין גאָר קלוג זיין שרייען „וואָס איז אייך די תורה און מצות, אַז איהר ווערט דורך איהר פֿאַרשוואַרצט?" דער אמת איז אָבער אַז דער ישוב אה״ק קאָן קיין קיום האָבין נאָר אויף תורה ועבודה. און אַ קליין ביסעל מלאָכה ואומנות. דאָס לאָגד איז אַ קליין לאָגד, אונד די אַנוואָהנער דאַרפֿין וויניג, אַזוי ווי עס איז יעדין באַקאַנט. דעריבער איז פֿאַר אַ סאָך מלאָכה, אונד אַ סאָך אומנות אין דעם לאָגד קיין פּלאַץ נישט דאָ[.] אַזוי ווי גאַנץ פֿאַרזיכטיגע, בעלי בתים, האָבין מיר נאָך גיקלערט אויף אַללע אופֿנים, וועלכער איז דער בעסטער וועג, צו דער האַלטין דעם הייליגין ישוב אין אה״ק. אונד דער נסיון בעווייזט, אַז מיר מוזען גיין אין דעם וועג פֿון אונזערע הייליגע גאונים קדמונים, דאָס הייסט התורה עיקר. וויל דער רוב פֿאָן די יושבי אה״ק, זיינען אַלטע און שוואַכע וואָס וויסין נאָר לערנין און וויטער גאָר נישט. נאָר פֿון דעסט וועגין מלאָכה מיט אומנות אַזוי פֿיהל וי עס איז נאָר

---

[23] דאַרטן גופֿא.

[24] דאַרטן גופֿא.

מיגליך, אַז עס זאָל געבין אַ שטיקעלע פּרנסה מוז מען מיט אַללע קרעפֿטין אונטערשטיצען, אַזוי וי איהר גיפֿינט אין אַללע אונזערע רעכענונגען".[25]

וואָס ווײַזן אונדז די רעכענונגען פֿון די „גאַנץ פֿאַרזיכטיקע בעלי־בתים"? וואָסער תּמיכה האָבן די בעלי־מלאָכות געקראָגן? אַן ענטפֿער אויף דעם וועלן מיר געפֿינען אין דער ווײַטערדיקער טאַבעלע, וואָס מיר האָבן צוגעפֿגעשטעלט פֿאַר אַ פּעריאָד פֿון די ערשטע פֿינף יאָר, תּרמ"ה—תּרמ"ט, אויפֿן סמך פֿון די רעכענונגען וואָס זײַנען אָפּגעדרוקט אין „שמש צדקה". מיר האָבן אָט די סומעס פֿאַרגלײַכן מיט דער תּמיכה וואָס ס׳פֿלעגן באַקומען לומדים און מתפּלליים, ד"ה די מער מיוחסדיקע מקבלים פֿון דער חלוקה, און גלײַכצײַטיק האָבן מיר געבראַכט די פּראָצענט־פֿאַרהעלטעניש פֿון דער תּמיכה פֿאַר בעלי־מלאָכות לגבי דער אַללגעמיינער הוצאה פֿאַר יעדן צײַטאָפּשניט. די ציפֿער, וואָס ווערן געבראַכט אין די געהעריקע רובריקעס אין די דין־וחשבונס, זײַנען אַזעלכע:[26]

צײַטאָפּשניט	תּמיכה פֿאַר בעלי־מלאָכות	פֿאַר לומדים און מתפּללים	אַללגעמיינע הוצאה	%
(1) [27] י"ד חשון תרמ"ה — כ"ה חשון תרמ"ו	183.00	6,102.20	281,747.15	0.06
(2) כ"ה חשון — כ"ה אייר תרמ"ו	210.20	1,636.30	160,148.30	0.13
(3) כ"ה אייר תרמ"ו — כ"ה טבת תרמ"ז	499.20	2,513.00	217,345.25	0.22
(4) כ"ה טבת — כ"ה ניסן תרמ"ז	54.10	518.20	112,876.00	—
(5) כ"ה ניסן — כ"ה תמוז תרמ"ז	4,377.45	499.00	175,737.00	2.43
(6) כ"ה תמוז תרמ"ז — סוף חשון תרמ"ח	726.20	3,282.00	121,905.00	0.51
(7) ר"ח כסלו — ר"ח אייר תרמ"ח	963.25	3,633.30	233,576.35	0.41
(8) אייר תרמ"ח — סוף חשון תרמ"ט	2,806.20	5,561.50	287,796.25	0.90
(9) ר"ח כסלו — סוף ניסן תרמ"ט	1,932.20	4,140.20	262,279.10	0.70
(10) ר"ח אייר תרמ"ט — סוף חשון תר"נ	4,250.20	6,091.10	342,997.25	1.20

די נישטיקייט פֿון אָט דער תּמיכה, וואָס נאָר איין מאָל האָט זי באַטראָפֿן אַן ערך 2.5 פּראָצענט פֿון דער אַללגעמיינער סומע און איין מאָל עפּעס מער ווי 1 פּראָצענט, ווערט קלאָר ווערן, ווען מיר ווילן ברענגען די צאָל פֿון די וואָס האָבן פֿון איר גענאָסן. רעכענענדיק נאָר בעלי־מלאָכות (ווי זיי ווערן בפּירוש אָנגעגעבן אין די דין־וחשבונס) קומט אויס, אַז במשך פֿון די פֿינף יאָר האָבן

---

[25] פֿון דער הקדמה צום נײַנטן דין־וחשבון אין שמש צדקה, ניסן, תרמ"ט.

[26] די סומע וועלכע אומעטום אָנגעגעבן אין פּיאָסטערס — אַ מטבע, וואָס וועגן איר ווערט געפֿינען מיר אין צווייטן העפֿט פֿון שמש צדקה, אייר, תרמ"ו, אַזאָ באַמערקונג: „כל חשבונגו הוא במטבע גרוש־פּייאסטער אשר נמצאים ממנו ערך 5.16 בכל פראנק, 13.15 ברובל רוסי והכל לפי השער היומי", ד"ה אַז 5.16 פּיאָסטער זײַנען אַ פֿראַנק און 13.15 פּיאָסטער — אַ רוסישער פֿאַרמלחמהדיקער רובל. אין אַן אַנדער אָרט געפֿינען מיר פֿאַרן פּיאָסטער אַ ביסל אַ קלענערן קורס: „מטבע גרוש (פּייאסטער) והגרוש מתחלק לארבעים פרוטות, והמטבע פראנק ערכה בשנה זו חמשה גרוש ושבעה עשר פרוטות" (שמש צדקה, דאָס ערשטע העפֿט, חשון, תרמ"ו).

[27] די ציפֿער בײַ דער זײַט באַצייכענען דאָס געגעבענע העפֿט פֿון „שמש צדקה", וווּ מען קאָן נאָכקאָנטראָלירן די אָנגעוויזענע סומעס.

באַקומען תמיכה 123 בעלי־מלאָכות, פֿון זיי זײַנען געווען: 14 שוסטערס, 11 שנײַדערס, 8 אײַנבינדערס, 8 סטאָליאַרעס, 5 בלעכערס, 5 גאָלדשמידן, 4 קאָלכערס, 3 גלעזערס, 2 באָנדערס, 2 שמידן, 1 מולער, 1 טאָקער, 1 שלאָסער, 1 שטיינהאַקער, 1 שלײַפֿער — צוזאַמען, הייסט עס, 67 בעלי־מלאָכות, אָנגערופֿענע בײַ זייערע נעמען. די ציפֿער, וואָס שטיצן זיך אויף די אָנגעבונגען, וואָס מיר געפֿינען פֿאַקטיש אין יעדן דין־וחשבון באַזונדער, זײַנען לפּי־ערכדיקע; זיי גיבן אָבער איבער אַ ריכטיק בילד פֿון דעם מלאָכות־צוזאַמענשטעל און זײַן בערכדיקע פֿראָפּאָרציע בײַם יישוב — אַ בילד, וואָס שיידט זיך ניט שטאַרק אונטער פֿון דער דעמאָלטיקער מלאָכה־פֿאַרטיילונג צווישן יידן אין חוץ־לאַנד: אויך דאָ גייען שוסטערס, שנײַדערס, אײַנבינדערס, סטאָליאַרעס און בלעכערס פֿאָרויס, בעת זיי לאָזן שטאַרק הינטער זיך אַזעלכע מלאָכות, ווי שמידערײַ, שלאָסערײַ, שלײַפֿערײַ אָדער שטיינהאַקערײַ. עס איז אָבער כדאַי צו פֿאַרצייכענען, אַז אין דער רשימה פֿיגורירט אַוא מלאָכה ווי פּלײַם־אויסאַרבעטונג פֿון אייבערטן־האַלץ, וואָס טראָגט דורכויס אַ רעגיאָנאַלן כאַראַקטער, און אַ גרופּע פֿ י ש ע ר ס בײַם ירדן (וואָס מען קאָן זיי אפֿשר ניט צורעכענען צו דער קאַטעגאָריע בעלי־מלאָכות אין עצם זינען פֿון וואָרט, אָבער זיי פֿיגורירן אויך צווישן די וואָס באַקומען תמיכה).

שטיצע האָבן בעלי־מלאָכות אין ארץ־ישׂראל געקראָגן אויך פֿון אַדעסער קאָמיטעט פֿון די „חובֿבי ציון", וואָס האָט אָפּיציעל געהייסן „געזעלשאַפֿט צו אונטערשטיצן יידישע ערד־אַרבעטער און בעלי־מלאָכות אין סיריע און פּאַלעסטינע". [28] זי איז לעגאַליזירט געוואָרן דורכן רוסישן אינערן־מיניסטער דעם 9טן פֿעברואַר 1890 און אין אַ קורצער צײַט אַרום איז זי צוגעטראָטן צו איר טעטיקייט. אַ פּאַראַלעלער קאָמיטעט האָט זיך אויך געפֿונען אין יפֿו, וואָס פֿלעגט פֿירן אויפֿן אָרט די אַרבעט פֿון אַדעסער קאָמיטעט. דער ערשטער ענין, מיט וועלכן דער אַדעסער וועד פֿון די חובֿבי־ציון האָט זיך אָפּגעגעבן, איז געווען שטיצע פֿאַר בעלי־מלאָכות און געדונגענע ערדאַרבעטער. לויטן סטאַטוט האָבן די בכורה געהאַט ערדאַרבעטער און ניט קיין האַנטווערקערס, אָבער עס איז ניט געווען קלאָר ווי אַזוי צו דעפֿינירן אָט די ביידע קאַטעגאָריעס. אויב ערדאַרבעטער הייסן נאָר די יעניקע „וואָס גיבן זיך אָפּ אַליין מיט ערדאַרבעט" (פּאַראַגראַף 2 פֿון סטאַטוט), האָבן דאָ געדאַרפֿט געהערן אויך יענע וואָס אַליין פֿאַרמאָגן זיי ניט קיין ערד, נאָר אַרבעטן בײַ יענעם. אויפֿן זעלביקן אופֿן איז אויך געשטאַנען די פֿראָגע וועגן בעלי־מלאָכות: אויב האַנטווערקערס זײַנען אַלע וואָס גיבן זיך אָפּ מיט מלאָכה, האָט מען צו זיי געדאַרפֿט צורעכענען אויך די יעניקע וואָס פֿאַרמאָגן אַליין ניט קיין אייגענע וואַרשטאַטן, נאָר אַרבעטן בײַ יענעם „און זײַנען גרייט דורך אָט דער אַרבעט צו פֿאַרבעסערן זייער לאָגע".

אויף די זיצונגען פֿון קאָמיטעט האָט מען די פֿראָגע באַטראַכט. עס זײַנען

[28] דער אָפּיציעלער רוסישער נאָמען איז געווען:
"Общество вспомоществованія евреямъ земледѣльцамъ и ремесленникамъ въ Сиріи и Палестинѣ".

געווען אַזעלכע וואָס האָבן געהאַלטן, אַז פּויערים וואָס פֿאַרמאָגן אייגענע ווירט־שאַפֿטן און בעלי־מלאָכות וואָס האָבן זייערע אייגענע וואַרשטאַטן האָבן אַ גרעסערע חזקה צו באַקומען שטיצע ווי די וואָס אַרבעטן ניט פֿאַר זיך, און דעריבער קאָן די שטיצע פֿאַר זיי ניט ברענגען קיין ממשותדיקן נוצן. דערבײַ איז אָט די מיינונג באַקרעפֿטיקט געוואָרן מיט דער דערקלערונג, אַז אַזעלכע וואָס האָבן ניט קיין פֿעסטן אַרבעטפּלאַץ און זײַנען געצוווּנגען צו וואַנדערן און זוכן אַרבעט „געווינען זיך צו צו אַ וואַנדער־לעבן, און דאָס שוואַכט אָפּ בײַם מענטשן דעם ווילן צו אַ שטענדיקער אַרבעט און צו זיצן אויף אַן אָרט״. עס איז אויך געווען אַ מורא אַז טאַמער וועט מען אונטערשטיצן אַלע בעלי־מלאָכות אָן אונטערשייד, וועט דאָס אַרויסרופֿן אַ ניט קיין געווינטשענע אויסוואַנדערונג פֿון אָט די עלטע מענטן און אַזאַ עמיגראַציע וועט זיכער ברענגען גרויס שאָדן. דער קאָמיטעט האָט זיך דעריבער געשטעלט אויפֿן שטאַנדפונקט פֿון פּראָפּאָרציאָנעל פֿונאַנדערטיילן די שטיצע צווישן עדאַרבעטער וואָס פֿאַרמאָגן זייער אייגענע ערד און צווישן די בעלי־מלאָכות, צורעכענענדיק צו זיי אויך די לוינאַרבעטער. בײַם באַשטימען די גריס פֿון דער שטיצע האָבן די בכורה געהאַט אַזעלכע בעלי־מלאָכות, וואָס זייער אַרבעט איז נעענטער צו די באַדערפֿענישן פֿונעם ערד־אַרבעטער, ווי שמידן, זאָטלי־מאַכערס א״א.[29]

אַרײַנקוקנדיק אין די דין־וחשבונס (אין די הערות וועלן מיר זיי קורץ ציטירן: חשבון), וואָס דער אַדעסער קאָמיטעט פֿלעגט פֿאַרעפֿנטלעכן אַלע דרײַ יאָר, געפֿינען מיר אַזעלכע ציפֿער פֿון תמיכה פֿאַר בעלי־מלאָכות:

יאָרן	סומע
1890—1892	9,717 פֿראַנק 16 סאַנטים[30]
1893—1895	6,487 פֿראַנק 90 סאַנטים[31]
1896—1898	9,704 פֿראַנק 54 סאַנטים[32]
1899—1901	8,213 פֿראַנק 90 סאַנטים[33]
1902—1904	652 פֿראַנק 80 סאַנטים[34]
1905—1907	115 רובל 23 קאָפּ.[35]

---

[29] די אַלע פּרטים געפֿינט מען אין חשבון ועד החברה לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריא ובארץ הקדושה...״, אַדעס, תרנ״ג (1893), זז׳ 3—4.

[30] חשבון, אַדעס, תרנ״ג, ז׳ 34.

[31] חשבון, דאַרט, תרנ״ו, ז׳ 48.

[32] חשבון, דאַרט, תרנ״ט, ז׳ 57. — דערצו זײַנען נאָך צוגעקומען אַזעלכע אומדירעקטע סומעס ווי 4,825 פֿראַנק 16 סאַנטים פֿאַר אַרעמע קאָלאָניסטן און בע״מ אויף פּסח און 150 פֿראַנק פֿאַר אַרעמע בע״מ אין יפֿו.

[33] חשבון, דאַרט, תרס״ג, ז׳ LIX.

[34] חשבון, דאַרט, תרס״ו, ז׳ LXVI. די פֿאַזיציע איז נאָר פֿון תמיכה פֿאַר בע״מ אין יפֿו.

[35] חשבון, דאַרט, תרס״ח, ז׳ 38. — אָט די קלייניע סומע דערקלערט זיך דערמיט, וואָס פֿון 1905 האָט דער אַדעסער קאָמיטעט באַשלאָסן צו רעאָרגאַניזירן די תמיכה אויף אַנדערע יסודות, און איז דער עיקר געווען באַשטימט פֿאַר געזעלשאַפֿטלעכע באַדערפֿענישן (ווי אַרויס־העלפֿן מיט קרעדיטן, זאָרגן פֿאַר דערציונג, אַרויסהעלפֿן בײַם גרינדן געזעלשאַפֿטלעכע אָרגאַנען אאַז״וו), און ניט פֿאַר אינדיווידועלע.

עס זײַנען נאָך פֿאַראַן חשבונות פֿאַר שפּעטערדיקע יאָרן אויך, אָבער דאָרטן פֿיגורירן שוין ניט מער קיין באַזונדערע פּאָזיציעס פֿאַר בעלי־מלאָכות. פֿון די דין־וחשבונס זעט מען אַרויס און עס איז כדאַי עס צו פֿאַרצייכענען, אַז צווישן די בעלי־מלאָכות זײַנען פֿאַראַן אַזעלכע וואָס זייערע פֿאָכן האָבן אַ נעענטערע שייכות צו ערדאַרבעט, ווי באָנדערס, זאָטל־מאַכערס, מילנערס, סטעלמאַכערס, קויל־ברענערס און שטריקמאַכערס — אַ דערשיינונג, וואָס ביז אַהער האָבן מיר זי ניט אָנגעטראָפֿן.

3

אָט די דערשיינונג שטייט בכלל אין צוזאַמענהאַנג מיט דער אַנטוויקלונג פֿון נייַעם ייִדישן ייִשובֿ אין ארץ־ישׂראל און זײַן סאָציאַלער גלידערונג. אַנהייב 20טן יאָרהונדערט איז שוין די עפֿאָכע פֿון דער נייַער קאָלאָניזאַציע און עס וואָנדערן אײַן ייִדישע אַרבעטער פֿון רוסלאַנד און פּוילן. עס פֿאַרגרעסערט זיך די צאָל ייִדן, וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט אַרבעט בכלל און ערדאַרבעט בפֿרט. עס קומען אויף און אַנטוויקלען זיך אַרום יפֿו ייִדישע קאָלאָניעס, וואָס שאַפֿן נייַע אַרבעטס־מיגלעגקייטן.

עס בייט זיך אויך דער גרעאַגראַפֿישער ווירקונגסקרײַז: ביז אַהער האָבן מיר אין אונדזערע מאַטעריאַלן געהאַט צו טאָן כּמעט דורכויס מיט ירושלַיִם, וווּ עס האָט זיך קאָנצענטרירט דער גרעסטער טייל פֿונעם ייִשובֿ, און איצט ווערט דער שוועריקייט אַריבערגעוואָרפֿן קיין יפֿו, וואָס איז דער צענטער פֿונעם נייַעם ייִשובֿ. נאָך ביירוט איז יפֿו געווען דער צווייטער וויכטיקסטער האָפֿן פֿון סיריע און אפֿשר די ערשטע שטאָט אין ארץ־ישׂראל נאָך איר עקאָנאָמישער וויכטיקייט נאָך. בעת קיין ירושלַיִם פֿלעגט עלפּי רובֿ קומען דער עקאָנאָמיש וויניקער אַקטיוועור עלעמענט פֿון די ייִדישע אײַנוואַנדערערס, האָט יפֿו פֿאַרקערט אויפֿגענומען דעם לעצטן צענדליגינג יאָר פֿאַר דער מלחמה אַ צוואַנדערונג פֿון ייִדן, וואָס זײַנען געקומען אַהער בכוונה תחילה צו שאַפֿן זיך אַ קיום אויפֿן יסוד פֿון אַרבעט און מיסחר. יפֿו איז אויך געווען דער פֿאָרט פֿאַר די ייִדישע אײַנוואַנדערערס, וואָס דער גרעסטער טייל פֿון זיי פֿלעגט שוין דאָ אויך בלײַבן. פֿון די ציפֿער, וואָס קורט נאָוואָראַטצקי ברענגט,[36] איז צו זען וויפֿל ייִדן זײַנען דורך יפֿו אַרײַן אין לאַנד און וויפֿל פֿון זיי זײַנען פֿאַרבליבן אין יפֿו.

יאָר	אַרײַנגעקומען אין לאַנד	פֿאַרבליבן אין יפֿו
1905	1,230	653
1906	3,450	786
1907	1,750	628
1908	2,097	836
1909	2,459	1,055
1910	1,979	856

[36] אין זײַן בוך *Die jüdische Kolonisation Palästinas*, מינכן 1914, זז׳ 442—443.

די יידישע באַפֿעלקערונג אין יפֿו איז געוואָקסן, און פֿון אַן ערך 4,000 יידן אין 1900 איז זי דערגאַנגען צו 9—10 טויזנט אויף אַן אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג פֿון 50,000. אויך ווירטשאַפֿטלעך איז יפֿו געוואָקסן דער עיקר איבער דער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער אַנטוויקלונג פֿון איר הינטערלאַנד, ווי אויך איבער דער באַן־פֿאַרבינדונג מיט ירושלים.

דער באַשטאַנד פֿון דאָרטיקן יידישן יישובֿ איז געווען אין גאַנצן אַן אַנדערער ווי אין ירושלים. אמת, אויך אין יפֿו איז געווען אַ טייל פֿון אַלטן יישובֿ, וואָס האָט זיך דער עיקר קאָנצענטרירט אין די קוואַרטאַלן „נוה שלום" און „נוה צדק", אָבער מער רירעוודיקער טייל איז געווען דער נייער יישובֿ, וואָס זײַן מאַטעריעלע לאַגע איז געווען אַ סך בעסער. וועגן דעם הערן מיר פֿון אַברהם־שמואל הערשבערג, וואָס האָט באַזוכט ארץ־ישׂראל אין יאָר 1910 און זײַנע אײַנדרוקן פֿון אָט דעם באַזוך האָט ער איבערגעגעבן אין זײַן בוך בארץ המזרח.[37] אָט וואָס ער שרײַבט וועגן דער מאַטעריעלער לאַגע אין יפֿו:

„די מאַטעריעלע לאַגע פֿון די יפֿואר אײַנוווינערס בכלל און פֿון די יידישע בפֿרט איז די בעסטע פֿון אַלע שטעט אין ארץ־ישׂראל, ווײַל דער האַנדל וואָס גייט דאָ ארײַן און אַרויס דורך איר האָפֿן גיט אַ מעגלעכקייט אַ פֿלײַסיקן סוחר צו שאַפֿן זיך אַן אָרט, וווּ ער קאָן מער אָדער ווייניקער אויפֿטאָן, און פֿאַר ארבעטסהענט איז דאָ אַן אָרט צו פֿאַרדינען. — — — נאָר עטלעכע יידן פֿארנעמען זיך דאָ מיט עקספּאָרט, אָבער קיין סך מזל־ברכה האָבן זיי ניט, ווײַל אָט דער האַנדל פֿאַדערט גרויסע סומעס, וואָס יידישע סוחרים אין יפֿו האָבן ניט, אָבער ניט־יידישע סוחרים זײַנען שטאַרק רײַך געוואָרן. — — — אין דעם אימפּאָרט נעמען יידן אַ גרעסערן אַנטייל: אַזוי לײַגט די קאָנפֿעקציע אין יידישע הענט. — — — צווישן די אַשכנזישע יידן אין יפֿו זײַנען פֿאַראַן עטלעכע רײַכע לײַט, וואָס מ'שאַצט זייער עשירות אויף דרײַסיק ביז זיבעציק טויזנט פֿראַנק און צווישן די ספֿרדישע יידן זײַנען פֿאַראַן גאָר גרויסע גבֿירים, און צווישן זיי איז פֿאַראַן אײַנער וואָס זײַן עשירות דערגרייכט ביז העכער אַ מיליאָן פֿראַנק!"[38]

דאָ האָט דעריבער געקאָנט אויפֿקומען אַן אַנדער מין בעל־מלאָכה ווי דער טיפּ וואָס אין ירושלים אַ שטייגער, וואָס האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַ ציל צו ארגאַניזירן זיך אויף מאָדערנע יסודות. דאָס איז געווען דער פֿאַל מיטן האָנטווערקער־פֿאַראײַנס „פּעולה", וואָס האָט זיך געגרינדעט אין מײַ 1900 און וואָס וועגן אים דערוויסן מיר זיך פֿון געניטן דין־וחשבון, וואָס איז אַרויס צום ערשטן יאָר פֿון זײַן עקסיסטענץ.[39] ווי אַזוי מען איז געקומען צו דער גרינדונג, ווערט אָנגעוויזן אין דער הקדמה צו די תקנות, וואָס מיר גיבן איבער אין דער איבערזעצונג פֿון העברעיש:

---

[37] אַרויס אין דער „ביבליואתיקה של הד הזמן", ווילנע, תר"ע.

[38] דאָרטן, זז׳ 170—171.

[39] דער שער פֿון דער בראָשור, וואָס האַלט די תקנות און דעם דין־וחשבון, איז: אגדת האמנים והחרשים „פּעולה" אשר ביפו על חוף ים הגדול בארץ ישראל. בשנת אתתל"ב לגלותנו [1902]. בדפוס ה„השקפה" [ירושלים], 64 זז׳, 12.

„אַ סך מענטשן, אין די פֿיל הונדערטער, האָבן דאָס יאָר פֿאַרלאָזט ארץ־ישׂראל. יעדערער וואָס פֿאַרשטייט און פֿילט, וואָס דער יישוב פֿאַדערט פֿון אונדז, וועט זייער אויפֿגעבראַכט ווערן צוזעענדיק, וי דער בעסטער מאַטעריאַל צו בויען אַ יישוב, ווי מיסטערס, בעלי־מלאָכות, אַרבעטער, קאַלאָניסטישע יוגנט פֿאַרלאָזט דאָס לאַנד! יעדערער וואָס פֿאַרשטייט און פֿילט, וואָס דאָס יידישע פֿאָלק איז אויסן מיטן ציל אויפֿצושטעלן אַ יישוב אין לאַנד פֿון זײַנע אָבות, וועט זיך זייער וווּנדערן אויף דעם, וואָס די מענטשן וועלכע שטייען אַליין בראָש פֿון אָט דער באַוועגונג ברענגען דערצו, אַז מ׳זאָל פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד. זיי האָבן געבראַכט דערצו, אַז פֿון דאָנעט זײַנען אַרויסגעפֿאָרן מענטשן וואָס האָבן דאָ געווינט אַ צוואַנציק יאָר, וואָס האָבן זיך שוין אַקלימאַטיזירט, נאָר דעם וי זיי האָבן דאָ געלעבט און אויסגעשטאַנען פֿאַרשיידענע קראַנקייטן, וואָס האָבן דאָ חתונה געהאַט און אויפֿגעשטעלט אַ נײַעם דור, — — — וואָס איז צוגעווינט צום היגן קלימאַט און צו די היגע באַדינגונגען — — — און אַזעלכע פֿאַר־לאָזן דאָס לאַנד!״ [40]

אָט די רעזולטאַטן פֿון דער געצוווּנגענער אויסוואַנדערונג האָבן דער עיקר דערפֿילט די בעלי־מלאָכות און זיי האָבן באַשלאָסן צו זוכן אַ מיטל, אַז מען זאָל דאָס לאַנד ניט פֿאַרלאָזן. זיי האָבן אײַנגעזען, אַז יעדער איינער פֿאַר זיך וועלן זיי גאָרניט ניט קאָנען אויפֿטאָן. דערפֿיבער האָבן זיי אין סיון־מײַ 1900 באַ־שלאָסן זיך צו פֿאַראייניקן אין אַ פֿאַרבאַנד מיטן נאָמען „פּעולה״. די איני־ציאַטאָרן האָבן פֿון זיך אויסגעקליבן אַן אויספֿיר־קאָמיטעט, אין וועלכן עס זײַנען אַרײַן צוויי שנײַדערס, צוויי שוסטערס, צוויי גאָלדשמידן און צו איין מעכאַניקער, סטאָליער, אינזשעניר, זייף־פֿאַבריקאַנט און שמיד. אין חודש טבת פֿון זעלביקן יאָר איז פֿאָרגעקומען די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿון די חבֿרים און דאָרט האָט מען אָנגענומען די צילן און די אינעוויניקסטע אָרגאַני־זאַציע פֿון פֿאַרבאַנד. לויט אָט די צילן האָט דער פֿאַרבאַנד אויסגעבראַכט אַרבעט זײַן כאָראַקטער און אויסער בעלי־מלאָכות האָבן צו אים געקאָנט געהערן אויך קאָלאָניסטן. דער פֿאַרבאַנד האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַ ציל צו פֿאַרבעסערן די עקאָנאָמישע לאָגע פֿון בעלי־מלאָכות, אַרבעטער און קאָלאָניסטן, אויסבעסערן דעם מעמד פֿון מלאָכה און אַרבעט, וועלוועלער מאַכן די לעבנס־מיטלען, פֿאַר־גרעסערן דעם ריווח דורך קעגנזײַטיק מפֿרנס זײַן זיך, זיך שיצן קעגן אַכזריות־דיקער עקספּלואַטאַציע („הגן על עצמנו מנצלת אכזריה״) און זיך אײַנוואַרצלען אין לאַנד.

כדי דורכצופֿירן די דאָזיקע ציל האָט דער פֿאַרבאַנד באַשלאָסן אַרויסצו־לאָזן קאָנסום־אָבליגאַציעס, וואָס זייער קרן זאָל זײַן דער יסוד פֿאַר אַ קאָנסום־געשעפֿט, וווּ עס זאָלן זיך געפֿינען אַלע נייטיקע אַרטיקלען פֿאַר דער שטוב און פֿאַר דער אַרבעט (עסנוואַרג, קלײדער און שיך, שטובֿיקע כלים, אַרבעט־מאַטעריאַלן און פֿאַרשיידענע געצייג פֿאַר בעלי־מלאָכות און קאָלאָניסטן). אין דער ערשטער רייַ זאָל מען אין די קאָנסום־געשעפֿטן אַרײַנברענגען די אויס־געאַרבעטע אַרטיקלען פֿון די בעלי־מלאָכות און די פּראָדוקטן פֿון די קאָלאָ־ניסטן, און ערשט נאָך דעם זיך באַנוצן מיט אימפּאָרט. אויף דעם סמך פֿון די אַרײַנגעטראָגענע אויסאַרבעטונגען צי פּראָדוקטן, וועלן יענע ווידער קאָנען

[40] דאָרטן, זז׳ 7—8.

באַקומען האַנטגעלט, וואָס מען וועט געבן ניט אין מזומן, נאָר ווידער אין פֿאַרעם פֿון סחורות און געצייג. כּדי מען זאָל האָבן קעגנזײַטיקן נוצן, לייגט דער פֿאַרבאַנד פֿאָר זײַנע חבֿרים צו קויפֿן אָלץ וואָס זיי באַדאַרפֿן נאָר אין דעם קאָנסום־געשעפֿט. אויב דאָס געשעפֿט וועט ברענגען רווחים, גייט צו ערשט אַראָפּ פֿאָר דער קאַסע פֿון געשעפֿט דער טייל רווחים, וואָס קומט פּראָצענטועל אַרויס פֿון די צופֿעליקע קונים אָקעגן די קונים וואָס האָבן אַבליגאַציעס און אָקעגן די וואָס קויפֿן שטענדיק. די קונים וואָס האָבן אַבליגאַציעס זײַנען באַרעכטיקט צו באַקומען דיווידענדן נאָר דעמאָלט, ווען זיי האָבן געקויפֿט סחורה אויף אַ סומע פֿון לכל־הפּחות 100 פֿראַנק אַ יאָר. די שטענדיקע קונים ווידער זײַנען אַזעלכע, וואָס האָבן געקויפֿט לכל־הפּחות פֿאָר 100 פֿיאַסטער יעדער חודש אין משך פֿון יאָר.

נאָך אַ מיטל „אָפּצורײַסן די האַנטווערקערס און אַרבעטער פֿון אויסוואַנדער־רונג־שטראָם" איז געווען — בויען הײַזער פֿאָר די חבֿרים.

אויף אַ צווייטער אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג, וואָס מען האָט צו דעם צוזעץ געפֿונען אין חודש ניסן פֿון דעם זעלבן יאָר, האָט דער פֿאַרזיצער מאָריץ שיינבערג דערקלערט דעם ענין אויף אַזאַ אופֿן:

„אין דער גאַנצער וועלט איז ווייל באַקאַנט די נייטיקייט צו בויען הײַזער פֿאָר אַזעלכע מענטשן, וואָס האָבן ניט געהאַט דעם מזל צו זײַן רײַך („אשר לא נפל חבלם בעשרות") און איבער הויפּט איז אָט די נייטיקייט גרויס און ויכטיק אין ארץ־ישׂראל. האָבן אַן אייגענעם ווינקל איז שטענדיק צוזוען ווי אַ באַזונדערע מתּנה פֿון גאָט נאָר פֿאָר די גבֿירים און תּקיפֿים, אָבער ניט פֿאַרן אַרעמאַן וואָס לעבט אַ געמיין לעבן. דער אַרעמאַן איז שטענדיק געווען געצוווּנגען צו צאָלן דעם גבֿיר פֿאָר יעדער לאָך אַ גרויסע סומע געלט, וואָס ער האָט פֿאַרדינט מיט זײַן ביטערן שווייס און זיך באַנוגענעם מיט אַן ענגער ווינונג. אין ארץ־ישׂראל ווידער, דאָ וווּ עס ברענט די זון און הייסע ווינטן, ווירקט דער שלעכטער עקאָנאָמישער און געזעל־שאַפֿטלעכער מצב אַ סך ערגער ווי ערגעץ אַנדערשוווּ סײַ אויפֿן געזונט און סײַ אויף דער אַנטוויקלונג פֿון דעם קומענדיקן דור. דעריבער ליגט אויף אונדז, מיטגלידער פֿון פֿאַרבאַנד „פּעולה" אַ חובֿ צו באַזײַטיקן פֿון אונדז אָט די פֿאַרדאַרבנקייט. כּדי צו פֿאַרגרינגערן פֿאָר אונדזערע חבֿרים צו קומען צו אַן אייגן הויז, דאַרף מען דעם בוי פֿון די הײַזער אײַנאַרדענען אַזוי, אַז יעדערער זאָל זיי קענען ביסלעכווײַז אויסצאָלן".[41]

כּדי דורכצופֿירן דעם פּלאַן וועלן אויסגעקליבן אַ קאָמיסיע פֿון פֿינף חבֿרים, וואָס זאָלן אַכטונג געבן אויף דער צעטיילונג פֿון דעם באַדן פֿאָר די בויפּלעצער, אויף דעם בוי פֿון די הײַזער אאַז"וו. די קאָמיסיע הערט אויף צו עקסיסטירן מיטן מאָמענט, ווען דער גאַנצער בויפּלאַן איז דורכגעפֿירט. נאָכן קויפֿן דעם באָדן וועלן אַ טייל פֿון אים פֿאַרצעלירט פֿאָר עפֿנטלעכע אַנ־שטאָלטן, ווי אַ קלויז, אַ שול, אַ באָד אאַז"וו, וואָס וועלן פֿאַרשריבן פֿאָר הקדש (אַדער „וואַקף" וואָס איז דער שייכדיקער יורידישער טערמין אין אַראָביש ביזן הײַנטיקן טאָג).

נאָך אַ מיטל, וואָס דאַרף העלפֿן דעם פֿאַרבאַנד דורכצופֿירן זײַנע ציל, איז צו פֿאַרמיטלען 1) צווישן די אַרבעט־געבערס און אַרבעט־נעמערס („בין

[41] דאַרטן, זז׳ 24—25.

מספּיקי מלאכה לבין עושיה") אויף אַזאַ אופֿן, אַז יעדע אַנגענומענע אַרבעט זאָל דורכגעפֿירט ווערן פּינקטלעך און ראַיעל, 2) צווישן די פֿאַבריקן אין לאַנד און אין אויסלאַנד, נעמענדיק אויף זיך די דאגה צו באַזאָרגן די בעלי־מלאכות מיט אַלע נייטיקע געצייג און רוישטאָפֿן, און 3) צווישן די תּמיכה־געבערס און תּמיכה־מקבלים, אויב אַזעלכע וועלן זיין צווישן די חברים פֿון פֿאַרבאַנד. דער־בי ווערט בפֿירוש אָנגעוויזן, אַז „אין נאָמען פֿון כּבוד פֿון דער האַנטווערקערי־און מלאכה און דעם מאַראַלישן חוב, וואָס איז אונדז אַלעמען טייער" („בשם כבוד האומנות והמלאכה וחובת המוסר היקרים לכולנו"), טאָר זיך קיין האַנט־ווערקער אַ ל י ן ניט וועגדן צו די מנדבֿים, כדי צו בעטן בי זיי אונטערשטי־צונגען און נדבות און ער מוז דאָס טאָן נאָר דורכן פֿאַרבאַנד. אויף אַזאַ אופֿן האָט דער פֿאַרבאַנד געוואָלט אויסמיידן דעם טרויעריק באַרימטן חלוקה־כאַראַקטער, וואָס איז געווען אַזוי טיף אינגעוואָרצלט בי דעם אַלטן ישוב פֿאַר דער מלחמה.

און לסוף, כדי צו הייבן די קוואַליטעט פֿון דער מלאכה בי יידישע האַנט־ווערקערס און פֿאַרבעסערן זייער מאַטעריעלע לאַגע, האָט דער פֿאַרבאַנד באַ־שלאָסן אינצוארדענען אַלע יאָר אַן א ו י ס ש ט ע ל ו נ ג, וואָס זאָל דעמאָנ־סטרירן די דערגרייכונגען פֿון די האַנטווערקערס און וואָס זאָל גלייכצייטיק זיין אַ לעבעדיקע סטאַטיסטיק פֿון דעם, וואָס עס איז אויפֿגעטאָן געווארן אין לאַנד דורך יידישע הענט.

מיר האָבן זיך דאָ אויספֿירלעך אָפּגעשטעלט אויף די ציפֿן און מיטלען פֿון דעם פֿאַרבאַנד „פֿעולה", כדי צו ווייזן, אַז דאָס ע ר ש ט מאָל האָבן מיר פֿאָר זיך ניט קיין חברה בעלי־מלאכות נאָר אַ פֿאַרבאַנד פֿון האַנטווערקערס, וואָס האָט זיך געשטעלט אויף מאַדערנע יסודות. דאָ האָבן מיר שוין ניט פֿאָר זיך אָט די כאַראַקטעריסטישע נאַוויטעט, וואָס לייגט אויסגאָסן אויף די תּקנות פֿון דער חברה „פֿועלי צדק". דאָ פֿעלט אויך אין גאַנצן דער רעליגיעזער מאָמענט, וואָס מיט אים איז אַזוי דורכגעדרונגען יעדע תּקנה פֿון דער ירושלימער חברה. די באַגרינדונג פֿון דער נייטיקייט אין אַזאַ פֿאַרבאַנד איז דאָ אַ נאַציאָנאַל־עקאָנאָמישע און ניט קיין רעליגיעז־עטישע. דאָ דאָמינירט די זאָרג פֿאַרן נייעם ישוב, פֿאַר דער פּראָדוקטיוויזאַציע זיינער, פֿאַר העכערן דעם לעבנס־ניוואָ פֿונעם יידישן האַנטווערקער און דער עיקר — פֿאַר זיין באַוווסטזיניקער אַרגאַניזירונג. ווייטער אַ ביסל וועלן מיר אויך קענען זען, אַז אָט די תּקנות זיינען אין זייערע אַלגעמיינע ליניעס (און אפֿילו מיט זייער סטיל) נאָכגעמאָכט געווארן פֿון דער ירושלימער חברה בעלי־מלאכות „יגיע כפּים", וואָס איז געגרינדעט געווארן אין 1906.

מען וועט אפֿשר קאָנען זאָגן, אַז אָט דער נייער צוגאַנג איז גאָר קיין ווונדער ניט, ווייל פֿון דער חברה „פֿועלי צדק", וואָס איז געגרינדעט געווארן אין יאָר 1874, ביז דער יפֿוער „פֿעולה" פֿון יאָר 1900 זיינען שוין אַריבער 26 יאָר. אָבער ניט נאָר דער צייט־אונטערשייד איז דאָ אַ פֿאַקטאָר פֿאַרן דורכגעמאָכטן פּראָגרעס. בעיקר איז דאָ די סיבה — דער אונטערשייד צווישן

דעם עלעמענט פון ירושלימער בעלי־מלאכות און יפֿוער האַנטווערקערס, אַקוראַט ווי דאָס איז געווען דער אונטערשייד צווישן יידישן יישוב אין ירושלים און אין יפֿו. אין ירושלים, אין דער שטאָט פון חלוקה און אַלטן יישוב, איז אויך דער דאָרטיקער בעלי־מלאכה ניט געווען קיין יוצא־מן־הכלל, און דאָ וווּ לומדים און ישיבה־לייט זיצען געווען דער דאָמינירנדיקער „פראָפעסיאָנעלער" טייל פון יישוב, האָט זיך אויך צו דעם בעלי־מלאכה צוגעקלעפט אַ ביסל פון „רוח התורה". ער, וועלכער איז געווען דער געזעלשאַפטלעך־דערווייטערטער און דער מאַטעריעל־נכנעדיקער, האָט זיך מיט דער היילף פון דער תורה געוואָלט אַרויסהייבן פון אָט דעם שפּיזן מצב און דעריבער איז פֿאַרשטענדלעך, וואָס „די חברה־לייט דאַרפֿן קובע עתים לתורה זיין" און וואָס „אַלע חברה־לייט מוזן קומען לבית המדרש אונד לערנען איטלעכער נאָך זיין פֿאַרשטאַנד" — ווי עס איז אָנגעוויזן אין די תקנות.

אויף דער פֿראַגע, וואָס האָט דער פֿאַרבאַנד „פּעולה" אויפֿגעטאָן, געפֿינען מיר אַן ענטפֿער אין דעם דין וחשבון פֿאַרן ערשטן יאָר פון זיין עקסיסטענץ, מײַ 1900 — מײַ 1901.[42] די מיטגלידער פון אויסקיר־קאָמיטעט ווײַזן דאַרט אָן, אַז „די פּראַקטיק האָט נאָך ניט געווײַזן די פֿירערס די ניטיקייט און מיגלעכקייט צו פֿאַרברייטערן זייער אַרבעטפֿעלד און שאַפֿן נייע אַנשטאַלטן, חוצן אַרויסגעבן די אַבליגאַציעס פֿאַרן קאָנסום־געשעפֿט, בויען הײַזער און פֿאַרמיטלען צווישן די האַנטווערקערס און ייענע וואָס קומען מיט זיי אין מגע ומשא. די יערלעכע אויסשטעלונג ווידער, וואָס גייט אַרײַן אין דער פּראַגראַם, איז נאָך ניט געווען קיין מיגלעכקייט צו פֿאַרווירקלעכן און מיר רעכענען זי אײַנצוואַרדענען אײַבער אַ יאָר". די צאָל מיטגלידער פון פֿאַרבאַנד איז געוואָקסן און בײַם אַרויסגעבן דעם דין־וחשבון האָט זי דערגרייכט 140. נאָך דעם ווי מען האָט פֿאַרקויפֿט די ערשטע הונדערט אַבליגאַציעס, האָט דער פֿאַרבאַנד געפֿונט אין מאַרץ 1901 דעם קאָנסום־געשעפֿט „אין זייער אַ פּאַסיקן פּלאַץ, וואָס איז עלול צוצוציען די קונים — אין אַנהייב בוסטראָס־גאַס, די גרעסטע גאַס אין יפֿו, וווּ עס הייבט זיך אָן דער יידישער קוואַרטאַל „נוה שלום", ניט ווײַט פון דער דײַטשישער קאָלאָניע, און אַלע אײַנוווינערס פון דעם דערבײַקן קוואַרטאַל „נוה צדק" קומט אויס פֿאַרבײַצוגיין פֿאַרן געשעפֿט, בעת זיי גייען אין שטאָט אַרײַן און צוריק אַהיים". די באַריכט־אָפּגעבערס וויזן אָן, אַז דורך דער פֿאַרמיטלונג פון קאָנסום־געשעפֿט האָט זיך זיי אײַנגעגעבן צו פֿאַרשפּרייטן די אויסאַרבעטונגען פון די בעלי־מלאכות און די פּראָדוקטן פון די קאָלאָניסטן, און פֿאַר די ערשטע דרײַ חדשים פון זיין עקסיסטענץ (פון 10טן מאַרץ ביזן 1טן יוני 1901) האָט דער פּדיון פון קאָנסום־געשעפֿט באַטראָפֿן די סומע פון 43,695.15 פּיאַסטער.

וואָס שייך דער פֿאַרמיטלונג צווישן די אַרבעט־געבערס און אַרבעט־נעמערס, איז פֿאַרן ערשטן יאָר אויפֿגעטאָן געוואָרן ניט ווינציק: „מיר האָבן פֿאַרשאַפֿט געצייג פֿאַר פֿאַרשיידענע בעלי־מלאכות פון אויסלענדישע פֿאַבריקן, ווי אויך פון געשעפֿטן אין לאַנד; פֿאַר עטלעכע מוסטערס האָבן מיר געגעבן ערבות,

[42] דאָרטן, זז׳ 53—64.

און ווען עס איז נייטיק געווען — אויך אַוואַנסן, און דאָס איז אונדז ניט שווער אָנגעקומען. אויך די באַשטעלונגען אויף פֿאַרשיידענע אַרבעטן, וואָס די „פּעולה״־האַנטווערקערס האָבן באַקומען, האָט זיך אונדז אײַנגעגעבן אויסצו־פֿירן עלי צד היותר טוב״. לסוף וויזט דער וועד אָן, אַז „די חשובֿע געזעלשאַפֿט „חובֿבי ציון״ אין יפֿו־אַדעס האָט אונדז עטלעכע מאָל אַרויסגעוויזן איר באַווילקונג און האָט גרויסמוטיק אונטערגעשטיצט מאַטעריעל און מאָראַליש אונדזער אַרבעט, אַזוי ווי עס פּאַסט פֿאַר אַן אמתדיקע חובֿבת ציון״.[43] די ווי־טערדיקע טעטיקייט פֿון „פּעולה״ איז אונדז אומבאַקאַנט.

4

מיר האָבן אויבן דערמאָנט, אַז די סטאַטוטן פֿון דעם יפֿוער פֿאַרבאַנד פֿון בעלי־מלאָכות „פּעולה״ זײַנען געווען אַ מוסטער פֿאַר דער ירושלימער חברה „גיע כפּים״, וואָס אירע תקנות זײַנען צו אונדז דערגאַנגען אין ייִדיש[44] און אין העברעיש.[45] צו ביידע העפֿטלעך איז צוגעגעבן אַ הקדמה, ווו עס ווערט צו ערשט אין קורצן איבערגעגעבן די געשיכטע פֿון אַלטן און נײַעם אַשכנזישן ישוב און דערנאָך קומט אַ שילדערונג פֿון דער לאָגע פֿון די ייִדישע בעלי־מלאָכות אין ירושלים. דאָרט ווערן אויך אַרומגערעדט די סיבות, וואָס האָבן געצווונגען דעם אַלטן ישוב צו לעבן אָפּגעזונדערט און אָפּגעשלאָסן פֿון דער אַרומיקער באַפֿעלקערונג, לסוף ווערט דערמאָנט די שפּעטערדיקע גרעסערע אײַנוואַנדערונג אין לאַנד און דער אויפֿקום פֿון אַ גרעסערן שיכט בעלי־מלאָכות, וואָס אַ סך פֿון זיי זײַנען שפּעטער געווען געצווונגען אויסצוואַנדערן פֿון לאַנד.

דער מאַטעריאַל, וואָס ווערט געבראַכט אין דער הקדמה, וואָס איז באַטיטלט מיטן נאָמען „די ענטוויקלונג פֿונעם אַרבייטסקראַפֿט אין ארץ־ישׂראל״, איז אינטערעסאַנט ביז גאָר און אַנשטאָט צו רעפֿערירן אים, איז פּדאַי אים איבערצוגעבן וואָרט בײַ וואָרט:

„פֿינף אונד זיעבציג יאָהר, אַ יובל מיט אַ האַלבן זיינען פֿערפֿלאָסן, זינט דער ישוב פֿון יידען האָט אָנגעפֿאַנגען צו וואַקסן אונד זיך צו ענטוויקלען אין פֿאַלעסטינע. אונזער צוועק איז דאָ ניט צו שילדערן אַללעס וואָס האָט פּאַסירט מיט אונזערע עלטערן און מיט די ערשטע עמיגראַנטען וואָס האָבן אייגנטומלעכדערט נאָך פּאַלעסטינע — — — אונזער פֿערלאַנג איז נור צו געבין איין איבערבליק איבער דיא פֿערגאַנגענהייט, אום ער זאָל האָבין אַ בעגריף פֿון דער געגענוואַרטיגע לאָגע.

„דיא ערשטע איינוואַנדערער וועלכע זיינען אַהער געקוממען צוריק מיט 90 יאָהר, דאָס מערסטע טהייל זיינען גיווען פֿון ליטע און רוסלאַנד, האָבין גיטראָפֿען זייער אַ וויסטע און פֿוסטע לאַנד, אַ לאַנד וועלכע בעזיצט קיינע אייגענטהימליכקייטין. אויסער דעם האָט זייער ניט פֿערשטיין דאָס לאַנדס־שפּראַכע אונד דיא אונפּראַקטיק אין איהרע זיטטען און מנהגים,

---

[43] דאַרטן, זז׳ 62—63.

[44] שטאַטוטן־בוך און אַרדנונגען פֿונ׳ם אלגעמיינעם פֿעראיין „יגיע כפּים״ פֿיר אללע בעלי־מלאכות און האַנדאַרבייטער בעה״ק ירושלם תובב״א. — 21 זז׳, 12°.

[45] ספר התכנית אשר לאגדת יגיע כפים הכללית מכל האומנים ובעלי המלאכה מכל מפלגות ישראל בעה״ק ירושלם תובב״א. — 25 זז׳, 12°. — דאָס יאָר פֿון דרוק איז אין ביידע בראָשורן ניט אָנגעוויזן.

געווירקט אַז זייא זאָלין ניט קענען האָבין קין פּערקעהר מיט די בירגער פֿונ׳ם לאַנד, און דאַ־דורך האָבין זייא ניט גיקענט אָנפֿאַנגען זייער עקסיסטענץ אים האָנדעל אירגענד ווי־אַ שעפֿטיגונג — — — און זיינען גיצוואונגען גיוואָרן צו זיין גאַנץ אָבגעזונדערט און אָבגע־שלאָסטן פֿון יעדע אַנדערע באַפֿעלקערונג.

„דאָס זייגען דיא הויפּט אורזאַכין, וועלכע האָבין דעם ענטוויקלונג פֿונ׳ם ישוב געשטערט, אונזערע עלטערין אַלזאָ, וויל עס האָט זייא גיפֿעהלט די מיטטעל וויל זייא האָבין ניט געהאַט דעם וועג אָדער דעם שליסעל זיך צו פֿערזאָרגען מיט גישעפֿטין אָדער פֿאַבריקאַציאָן וויל זייא זאָרין קראַפֿטלאָז זיך צו פֿערזאָרגין דורך אַרבייט אָדער מסחר — — — זיי האָבין זיך געמוזט איינשליסען אין די טויערין פֿון די שוהלין און בתי מדרשים און זייערע יאָהרין פֿערברייגען אין גאָטעס דינסט״.

ביז אַהער איז, הייסט עס, גערעדט געוואָרן וועגן דעם אַלטן ישׁוב און פֿון אים גייט דער שריט־בער (אָדער די שריט־בערס) אַריבער צום אויפֿקום און אָנטוויקלונג פֿון נייעם ישׁוב:

„נאָר נאָך אַ פֿערלויף פֿון 25 יאָהר האָבין צוליעב פֿערשידענע אורזאַכין, פֿיעלע אָנגעפֿאַנגען צו וואָנדערן נאָך פֿאַלעסטינע, אונטער וועלכע עס האָבין זיך געפֿונען קויפֿלייטע אין [און] האָנטווערקער און זייא האָבין אָנגעפֿאַנגען צו האָנדלען אינ׳ם לאַנד אונד צו פֿארשפּרייטען פֿאַבריקאַציאָן, און דאָס שטילע אונבאַרבייטע לאַנד האָט אָנגיהויבען צו בליהען. גאַנץ שנעל האָבין זייא דיא לאַנד־שפּראַכע אויס גילעהרינט און זיינען געוואָהנט געוואָהרען מיט איהרע זיטטען און מאָניערען. און וויל זייער לעבין איז געווען אָנגעוויזען אויף אייגענע פֿעראָנט־וואָרטליכקייט האָבין זייא די זיטטען פֿון די בירגער פֿונ׳ם לאַנד קענען גילערנט, און האָבין גיוואוסט [געוווסט] וי מיט זייא אום צו גהען אין האָנדעל, און אין פֿערלויף פֿון 52 יאָהר איז שוין דאָס גיווען אַ גרויסער טהייל יודען אין פֿאַלעסטינאַ וואָס ער איז שוין גיגאַנגען מיט זיכערע טריט אויפֿין לעבענסוועג, וועלכער האָט פֿאַרצוג גיגעבען דעם אָנשטענדיגען לעבין פֿון אַרבייט און האָנדוועלק, וועלכער האָט געוואהלט צו זיין אַ מענטש וועלכער לעבט און שטרעבט צו לעבין.

„דאָס האָט זיך אָנגעפֿאַנגען אַ גאַנץ נייע אונד בעדייטענדע לעבענספֿעריאָדע (תקופה), אַ סעזאָן וועלכער מען האָט איהם נאָכהער גענאַנט „דער ניי־ער ישוב״ נאָמליך אַנ׳ אָנצאָהל פֿון ירושלימער איינוואָהנער האָבין זיך פֿעראייניגט און האָבין גיגרינדעט אַ פֿעראיין צו קויפֿין לאַנד אום זייער לעבין צו בעפֿעסטיגען אויף אַקערבויא, און דאָס איז, דורך איינפֿלוסס און התעוררות פֿון הרב מהור״ר דוב גוטמאַן ז״ל,[46] געקויפֿט געוואָרין די ערשטע קאָלאָניע אין ארץ־ישׂראל, נאָמליך פּתח תקוה, וועלכע איז נאָך ביז היינט איינע פֿון די שענסטע קאָלאָניען אין פֿאַלעסטינע״.

די מחברים פֿון דער הקדמה ווייזן דאָ אָן, אַז זיי ווילן ניט געבן קיין גע־נויען באַריכט וועגן דעם, וואָס עס איז פֿאַרגעקומען מיטן נייעם ישׁוב. „דאָס איז אַ צו שווערע אַרבייט — שריבן זיי — און מיר לאָזן עס איבער פֿאַר שריפֿט־שטעלער, פֿאַר הוסטאָריקער״. זיי ווילן נאָר נעענטער קומען צום הויפּטפונקט: „צו שילדערן וויא ווייט מאַגיך וועגן דער אַרבייט און האָנטווערק, וועגין דעם סאָרט מענטשען וועלכע נאָך אונזער מיינונג זיינען זייא די הייפּט בעגרינדער די הויפּט בויער פֿון דעם נייעם ישוב״ — די בעלי־מלאָכות, וואָס פֿאַרן יאָר 1897

---

[46] דאָרף זכרון דוד מאיר גוטמאַן, גבע׳ אין אונגערן 1827, געשט׳ אין יפו 1894. נאָך אין ירושלים, וווּ ער איז געקומען אין 1876, זיך דערוויטערט פֿון די פֿירערס פֿון אונגעריישן פּולל און זיך דערנעענטערט צו יואל־משה סאָלאָמאָן, דעם גרינדער פֿון פּתח־תקוה. געשטאַנען אין בריוו־פֿאַרבינדונג מיט ד״ר יהודה־לייב פּינסקער, דעם מחבר פֿון „אויטאָעמאַנצי־פּאַציע״ און פֿירער פֿון אַדעסער וועד פֿון חובבי ציון. — וועגן גוטמאַנען, זע: ספר היובל למלאת חמשים שנה ליסוד פתח־תקוה, תל־אָביב, תרפ״ט, עמ׳ צז—קו.

ווערט אויך געבראכט זייער צאָל אין ירושלים: „אינ'ם יאָהר תרנ"ז האָט אונז דער סטאַטיסטיק געוויזן געגויע 2,000 יידישע פֿאַמיליען אין ירושלם וועלכע האָבן גיהאַלטין אין זייערע הענד דעם גאַנצען אַרבייטס־קראַפֿט".

מיט צען יאָר שפּעטער איז אָבער די לאַגע געוואָרן ערגער און די צאָל בעלי־מלאָכות איז קלענער געוואָרן: „צו אונזער בעדויערן האָט דער סטאַטיס־טיק וועלכען מיר האָבן אין יאָהר תרס"ו [1906] געמאַכט — געוויזען אז 500 אַרבייטער זיינען געצוואונגען גיווען אַוועקצופֿאָהרין פֿון ארץ־ישראל — — — דער צאָהל פֿון דיא אַרבייטער וועלכע וויניגער און דער צאָהל וואָס זיי דאַרפֿין בעטין היפֿע פֿערמעהרט זיך פֿון צייט צו צייט. פֿון די 2,000 אַרבייטער זיי־נען נאָר 1,500 פֿערבליבען, און אויך דיא אַרבייטען נעביך שווער און ביטטער, טועהן יעדע שוועכע אַרבייט אום ברויט פֿאַרדינען, און האָבן גאָר קיין אויס־זיכט און קיין האָפֿענונג אז זייער לאַגע זאָל זיך וועז עס איז פֿערבעסערין". דערביבער האָבן זיך די בעלי־מלאָכות, וואָס האָבן די ערשטע דערשפּירט אויף זיך די קריטישע לאַגע, צוזאַמענגענומען, אויסגעקליבן פֿון זיך אַ קאָמיטעט, וואָס זאָל אויסזוכן די סיבות פֿון אָט דער געפֿאַנקייט און גלייכצייטיק זוכן מיטלען צו פֿאַרבעסערן די לאַגע. נאָך לאַנגע טראַכטענישן האָט דער קאָמיטעט אויסגעפֿוי־נען, „אז די הויפּטזאַכע דערפֿון איז דער קאַנקורענץ פֿון דיא קריסטליכע אַר־בייטער", און אָט וואָס מיר הערן וועגן דעם:

„נאמליך פֿיעלע פֿון די היעזיגע קריסטליכע געמיינדען, דיא גרי־כישע, רוססישע, פֿראַנצויזישע אונד דייטשע האָבין גיעפֿינט ווערק־שטעלען צו פֿערשיעדענע ארבייטען. זייא לערנען אוים זייערע גע־מיינדע מיטגליידער — ארבייטען, און נאכהער שטיטצען זייא דיעזעלבע מיט רייכער האנד. צ. ב. ש. דיא גריכישע געמיינדע גיט וואהנונג אום־זיסט צו אללע איהרע מיטגליעדער, פֿערטיילט יעדעם מאנאט א גע־וויססע סוממע געלד, און בייא זייערע געביידען וואס זיי בויען אהן אויפֿהער בעשעפֿטיגען זיך בעשטענדיג נאָר זייערע אייגענע לייטע. אונד דיא אללע ארבייט וואס דיא היגע קריסטליכע געמיינדען פֿער־ארבייטען ייעדען יאהר האבין זייא נאָר איין צוועק צו בעשעפֿטיגען זייע־רע מענטשין, און דאס אללעס וועלט פֿערקויפֿט, זעלבסטפֿערשטענדליך, צו ייעדען פֿרייז און דער יידישער מייסטער און האנדווערקער ליידן דורך דעם זייער פֿיעל.

„דאס זיינען דיא אורזאכן דורך וועלכע דער יידישער מייסטער איז ענטזאגט גיוואָרין צו בעקוממען בייא קריסטען ארבייט פֿון וועלכע ער האט זיך ערנאהרט. נאכהער האט מען דעם יודין פֿאריאגט אויך פֿון ארבייט מארק אין אללגעמיין. — — —

„נאָר א גענויע אונטערזוכונג האבין מיר אויסגעפֿונען אז בייא דיא פֿילע געביידען וואס בעטרעפֿען מילליאנען וואס דיא קריסטען האבען זייט דיא לעצטע יאהרין געבויט, האבען יידין בייא זייא נאָר ניט פֿאר־דינט, ניט וויל דיא יידישע בעלי מלאכות וווייסען ניט זייער ארבייט גרינדליך און פינקטליך, ניט וויל דיא יידין קעננען קיין אנשטענדיגע שטיקיל ארבייט ארוים געבין, נייז! אויראפּאישע עקספּערטען וואס האבין בעזוכט פֿאלעסטינע און האבין יידישע ארבייט אונטערזוכט, האבין

איבער דעם דעם בעסטן מיינונג גיגעבין, זיי האָבן גאָנץ דייטלעך געזאָגט אז יידישע אַרבייט אין פאַלעסטינע איז פאַלשטענדיג גוט".

דער יידישער בעל־מלאָכה, ווי־זיך זיי אָן, קאָן ניט באַשטיין אָקעגן דער קאָנקורענץ פון דעם קריסטלעכן האַנטווערקער, וואָס קריגט שטיצע פון זיין געמיינדע און קען דעריבער פאַרקויפן זיין אַרבעט צום האַלבן פרייז, אַדער גאָר שפּאָט וואָלווּל. אים, דעם יידישן בעל־מלאָכה, קומט אויס צו פירן אַן אָרעם לעבן:

„ער לויפט פל זמן ער האָט נאָך כּח צו לויפן און נאָכהער מוז ער געגען זיין ווילען אַוועק פון דער ליבער לאנד, און פאַהרט נאָך אייראָפּאָ אַדער אמעריקאָ, דאָרט זיין גליק צו זוכן... [אויב די לאָגע זאָל זיך ניט בעסערן האָבן די יידישע בעלי־מלאכות מורא,] אז אין פערלויף פון אייניגע יאָהר ווערט אויספּעהלין אין ירושלים דער יידישער אַרבייטסקראָפט, דאָ ווערט וויניג בלייבין מענטשין וועלכע האָבין אזוי זייער אַרבייט געליבט און האָבין זייער ברויט בכבוד פאַרדינט און די ייעניגע וועלכע וועלין דאָ איבערבלייבין וועלין זיך מוזן וועגדין צום שנאָרר גישעפט, וועלכע זייא האָבין אזויפּיעל אויסגעלאָכט און וועלכער עם מאכט ירושלם צו שפּאָט און צו שאנדע".

שטרעבנדיק צו פאַרבעסערן די לאָגע פון יידישע מיסטערס און אַרבעטער „זייא זאָלין ניט געצוואונגען זיין פון דאָנען צופליהען, אונד אייגצוהאַלטין דעם שטורמישען אויסוואַנדערין", האָבן זיך די ירושלימער בעלי־מלאָכות פאַראייניקט אין דעם פאַראיין „יגיע כפּים": „דאָס איז דער הויפּט צוועק פון דעם פאַראיין וועלכער יידישע מייסטער און אַרבייטער האָבין געגרינדעט, וואָס איהר מאָטטאָ איז: א ר ב י ט. אונטער ד ע ם נאָמען פערשטעהן מיר אַרבייט, פעהיגקייט, גאַראַנטיע פון כּל צום פּרט און פון׳ם פרט צום כּל, דאָס איז דער הויפּט פרינציפ פון דעם פאַראיין — — —". די „אַרבייטסקאָמיטע", וואָס די אַרבעטער האָבן פון זיך אויסגעקליבן צו פירן „די אַנגעלעגענהייטין און אינטערעסין פון׳ם פאַראיין" האָבן פון זייער זיבט פעסטגעשטעלט די ציל׳ן און אויסגעאַרבעט די תקנות (אַדער די „שטאָטוטין און אַרדנונגען", ווי דאָס הייסט דאָרטן), וואָס א מוסטער פאַר זיי זיבנען געווין די תקנות פון׳ם אויבן דערמאָנטן יפּוער האַנטווערקער־פאַראַנד „פּעולה".

צום פאַרגלייך ברענג איך דא דעם פאַראַגראַף ווען די אַנשטאַלטן פון פאַראיין, ווי זיי ווערן פאַרמולירט בין „פּעולה" און בין „יגיע כפּים":

תקנות פון „פּעולה"	תקנות פון „יגיע כפּים"
מוסדותיה	**מוסדות האגדה**
לעת עתה החליטה האגודה ליסד את המוסדות הללו, אשר תתאימנה למטרתה:	לפי שעה ראתה האגודה לצורך גדול להחליט החלטות אחדות המתאימות למטרת האגודה ואלה הנה:
א) הדפסת מניות על שם האגודה פעולה.	לייסד חברת מניות (אַקציען געזעללשאַפט)
ב) פתיחת אסם־מכלת על שם האגודה פעולה.	בשם יגיע כפים לפתוח אוסם כללי בשם יגיע כפים.

ג) בנין בתים בשכונה מיוחדת ע״ש האגודה פּעולה.

ד) התוכה לבין מספּיקי עבודה ולבין העובד, ספּוק כלי מלאכה לאומנים, והקלת חיי הפּועל והאומן בכלל על ידי תוך ועד האגודה פּעולה.

ה) הכנת שוק השנה במושבות על שם האגודה פּעולה.

לתוך בין העובדים ובין נותני העבודה, להכין להעובד את כלי אומנתו הדרושים לעבודתו.

לכונן יום שוק באחת ממושבות ישראל, אם לא יהי׳ הדבר יוצא מגדר האפשרות.

השקפה שנתית

פּעם בשנה — — — תוציא האגודה פּעולה השקפה שנתית, ובה יפרטו כל מעשי החברה ופּעולותיה במשך השנה אשר חלפה עליה.

לויטן סדר ווי זיי ווערן אויסגערעכנט, נעמען די תקנות אָרום די ווייטערדיקע פונקטן: פֿאַראייַן־מיטגלידער, אויספּיר־קאָמיטעט, טעטיקייט פֿון פֿאַראייַן, אקציען־געזעלשאַפֿט, דעפּאָ אָדער קאָנסום־געזעלשאַפֿט, לייקאַסע (וואָס אין „פּעולה״ ווערט זי ניט דערמאָנט), פֿאַרמיטלונג צווישן אַרבעטער און אַרבעטגעבער און די פֿאַבריקן אין אייראָפּע, דער מאַרק וווּ עס ווערן אויסגעשטעלט די אַרבעטן פֿון יידישע אַרבעטער אין ארץ־ישׂראל, הייזערבוי און הייזער פֿאַר אַרעמע (אין העברעיִשן טעקסט פֿון די תקנות איז אָט דער פּאַראַגראַף מער דעטאַליזירט, צוגעגעבן די פונקטן וועגן דעם ציל פֿון בויען הייזער, די פֿירונג פֿון דער חברה, די חיובים פֿון די חברים, די תקנות בנים בויען שותפותדיקע הייזער, געזעלשאַפֿטלעכע בנינים און עפֿנטלעכע וועגן און לסוף — וועגן די בויצאָלונגען).

מיר וועלן דאָ נאָך צוגעבן עטלעכע פּרטים וועגן די פונקטן, וואָס זיינען צוגעקומען צו די תקנות פֿון „יגיע כפּים״ און וואָס זיינען ניט דערמאָנט בײַ דער יפֿוער „פּעולה״ — וועגן דער לייקאָסע און הייזער פֿאַר אַרעמע בעלי־מלאָכות:

„אַנלייהע קאַסע. וויייל מיר זיינען איבערצייגט גיוואָרין אַז זעהר פֿיעל ליידעט דער יידישער אַרבייט[ער] דאַדורך וואָס ער האָט מאַנגעל אין געלד, ער קען זיך ניט פֿערזאָרגין בילליגע צייט; אויך וואָס ער איז געצוואונגען זיין אַרבייט צו פֿערקויפֿן זאָפֿארט ווי ער פֿערטיגט איהר און קען עס ניט אויסהאַלטין ביז עס קומט דער קויפֿער וועלכער גיט דעם ריכטיגען פּריייז; אום דיעזעס אַללעס צו בעזייטיגען האָבין מיר בעשטימט צו עפֿנען אַ „אַנלייהע קאַסע״, און וועט דער אַרבייטער פֿיהלט זיך געדריקט אין געלד בעקוממט ער פֿונ׳ם פֿראַיין אייניע אַנלייהע אום זיין לאַגע צו בעסערין — —״ (זז׳ 14—15).

„הייזער פֿיר אָרימע. וויייל דער פֿעריין וויס געוווי דיא טרויעריגע לאַגע פֿון דער אָרימער קלאַסע אַרבייטער, איבערהויפּט אין דער צייט פֿון וואוינונגען דינגען, וועו ער דאַרף צאָהלין דעם פּריייז פֿון זיין וואָהנונג פֿאַר גאַנצע 12 מאָנאַטען אין פֿאָרויס, אַז ער דאַרף אַזוי פֿיעל צאָהלין וועו ער האָט גאָר ניט; וויייל מיר וויסין דעם שלעכטין איינדרוק וואָס דיעזע טרויעריגע לאַגע מאַכט אויף איהם האָבין מיר דאָהער בעשטיממט צו בויען הייזער וועלכע זייא זאָלין דורך גורל פֿערטהיילט וועריע צו אָרימע און אָלטע אַרבייטער גאַנץ אומזאָנסט אויף עטליכע יאָהר. די שפּעזען וועלכע דער בויא פֿאָדערט זאָל זיין פֿון דער הכנסה פֿון דער לאָטעריע וואָס דער פֿעראיין האָט בעשטיממט אַרויס צו געבין״. (ז׳ 18).

עס קומט דאָ צו דער צדקה־כאַראַקטער, וואָס איז אַזוי געווען

כאַראַקטעריסטיש פֿאַר ירושלים און וואָס איז אין גאַנצן פֿרעמד געווען דעם יפֿועך האַנטווערקער־פֿאַרבאַנד „פּעולה". אָט דער צדקה־טאָן ווערט נאָך מער אונטערגעשטראָכן אין דער תּקנה דורך דעם פּונקט וואָס זאָגט, אַז דער נאָמען פֿון דעם געווינער פֿון אַזאַ הויז, וואָס ווערט פֿאַרשריבן ווי הקדש פֿאַרן פֿאַראיין, וועט אויסגעקריצט ווערן אויף אַ מירמלשטיין „אלס מנדב פֿון דעם הויז און וועט פֿערעוויגט ווערן". דערצו נאָך איז דער פֿאַראיין מחייב דעם אינ־ווינער וואָס האָט זוכה בגורל געווען אַזאַ הויז, אַז „ער זאָל גאָט פֿאַר דעם וואָהל פֿון דעם מנדב און זיין גאַנצע פֿאַמיליע זיין לאַנג [בעטן], און נאָך זיין אָבלעבין זאָל ער לערנען משניות לעילוי נשמתו און זאָל דאָוונען פֿאַר'ן עמוד דעם גאַנצין ערשטין יאָהר".

דער פֿאַראיין „יגיע כפּים" איז געגרינדעט געוואָרן אין 1906. אין 1908 האָט ער אויפֿגעבויט אין ירושלים אַן אייגענעם קוואַרטאָל מיטן זעלביקן נאָמען; דער קוואַרטאָל עקסיסטירט ביזן הינטיקן טאָג. אָבער ער האָט שוין לאַנג פֿאַרלאָרן זײַן כאַראַקטער פֿון אַ קוואַרטאָל נאָר פֿאַר בעלי־מלאָכות אַליין. אין 1913 האָט דער פֿאַראיין געציילט 125 מיטגלידער און מיטן אויסבראָך פֿון דער וועלט־מלחמה האָט ער אויפֿגעהערט צו עקסיסטירן.[47]

ירושלים, תּשרי תרחץ.

[47] די ציפֿער פֿאַר 1913 האָבן מיר אַרויסגענומען בײַ נחום־דוב פֿריימאַן אין זײַן ספר הזכרון הירושלמי, שנה ראשונה, ירושלים, 1913, ז' 76.

טעאַטער־פּאַרווײַלונגען בײַ די אַשפּנזים אין האָלאַנד

פֿון ד״ר יעקבֿ שאַצקי*

1. דער פּאָלקס־רעפּערטואַר

די אַשפּנזים, ד״ה די דײַטשע און די פּויליש יידן, האָבן אין אַמסטערדאַם געלעבט אָפּגעזונדערט פֿון דער ספֿרדישער עדה. געווען איז דאָס צוליב אַ סך טעמים. קודם־כל איז די עקאָנאָמישע לאָגע פֿון די אַשפּנזים געווען אַן ערגערע, ממילא האָבן זיי זיך געפֿילט אַ ביסל שפּעדיק. והשנית, דער אונטערשייד אין מינהגים און רעליגיעזן נוסח האָט ניט ווינציק משפּיע געווען צו באַפֿעסטיקן די דאָזיקע מחיצה.

די פּאַרווײַלונגען פֿון די אַשפּנזים האָבן געוואַרצלט אַ סך טיפֿער אין יידישן פּאָלקסלעבן ווי בײַ די ספֿרדים. די בעלעך, טענץ, פּורים־שפּילן זײַנען בײַ די אַשפּנזים געווען ווי אַ המשך פֿון די פּאַרווײַלונג־פּאַרמען וואָס האָבן געבליט אין זייער אַלטער היים. חוץ דעם האָבן די אַשפּנזים געקוקט אויף פּורים־שפּילן ניט ווי אויף סתם שפּילן לשם קונסט, נאָר ווי אַ מיטל מקיים צו זײַן די מיצווה פֿון געבן צדקה פּאַר עמעצן אָדער (און דאָס אויך אָפֿט) פּאַר די שפּילערס גופֿא.

געשפּילט האָבן די אַשפּנזים אויף דעם יידיש פֿון די דײַטשע יידן, וואָס האָט צו יענער צײַט זיך שטאַרק אונטערגעשיידט פֿון דעם לשון פֿון די מיזרח־איראָפּעישע יידן. דאָס איז געווען דערפּאַר, וואָס די יידן פֿון פּויליִן האָבן אין אָנהייב זיך ניט באַטייליקט אין די דאָזיקע פּאַרווײַלונגען. די טעקסטן פֿון די שפּילן זײַנען געקומען פֿון פּראָג און פֿון פֿראַנקפֿורט־מײַן; ממילא האָבן זיי געטראָגן דעם שפּראַכיקן חותם פֿון יענע מקומות.

עס איז ניט געווען פֿון די לײַכטע זאַכן צו קריגן אַ דערלויבעניש פּאַר אַזעלכע אויפֿפֿירונגען. דער שטאָטישער טעאַטער אין אַמסטערדאַם האָט געהיט ווי אַן אויג אין קאָפּ די פּריווילעגיע פֿון ניט דערלאָזן אַנדערע שפּילן, און דערפּאַר איז אַ טייל פֿון דער הכנסה געגאַנגען לטובת שטאָטישע צדקה־אינסטיטוציעס. די דאָזיקע פּריווילעגיע האָט געכשרט די עצם עקסיסטענץ פֿון טעאַטער וואָס האָט געמוזט אויסשטיין שאַרפּע אָנגריפֿן מצד דער פּוריטאַנישער שטאָט־פּאַרוואַלטונג, וואָס זי האָט נאָר אין נאָמען פֿון „קריסטלעכער״ צדקה

---

* דאָס איז דער פּערטער און לעצטער אַרטיקל פֿון ד״ר יעקבֿ שאַצקיס סעריע אַרטיקלען וועגן פּאַרווײַלונגען בײַ יידן אין האָלאַנד. זע: 1. דראַמע און טעאַטער בײַ די ספֿרדים אין האָלאַנד, יוואָ־בלעטער, ב׳ XVI, זז׳ 135—149; 2. חזנים און חזנות אין האָלאַנד, יוואָ־בלעטער, ב׳ XVII, זז׳ 146—156; 3. פּורים־שפּילן און לצים אין אַמסטערדאַמער געטאָ, יוואָ־בלעטער, ב׳ XIX, זז׳ 212—220. — רעד׳.

לעגאַליזירט די „שפּיל פֿון די שדים", ד״ה דעם טעאַטער. די פֿאָרמעגלעכע יידן, אַשכנזים אַזוי גוט ווי ספֿרדים, פֿלעגן זײַן אָפֿטע באַזוכערס אין שטאַטישן טעאַטער. אַ דערלויבעניש צו שפּילן אויף דעם לשון פֿון די שמושן [1] האָט געמיינט אָפּצינען אַ געווינסן טייל פֿון יידישן עולם פֿון דעם סטאַבילן האָלענדישן טעאַטער. [2]

די עלטסטע ידיעות וועגן יידישן טעאַטער אין אַמסטערדאַם שטאַמען פֿון פֿורים 1683. אין יענעם יאָר האָט אַ גרופּע אַמסטערדאַמער יידן געבעטן אַ דערלויבעניש צו שטעלן אַ פֿורים־פֿאָרשטעלונג אין דער יידישער שפּראַך. מען האָט זיי דאָס ניט געוואָלט באַווילקן און אָנגעגעבן ווי אַ תירוץ, אַז אַזאַ פֿאָרשטעלונג בכלל, און אין אַן עפֿנטלעכן טעאַטער בפֿרט און מיט אינטערית־בילעטן, וועט שעדיקן די הכנסות פֿון דעם שטאַטישן טעאַטער.

משמעות, אַז אַזלכע בקשות פֿלעגן זיך איבערחזרן איטלעך יאָר און טאַקע אַרום פֿורים־צײַט, ווײַל מיט יאָרן שפּעטער האָט אַן ענלעכע בקשה אָפּגעפֿרישט די פֿריערדיקע פּראָצעדור אין שיכות מיט אַזאַ טעאַטער־פּראָיעקט.

דעם 25סטן פֿעברואַר 1707 האָבן דרײַ אַמסטערדאַמער יידן, שלמה עליאָש, מאַרקוס מאָזעס און שלמה אײַזיק, זיך געוועندט צום אַמסטערדאַמער מאַגיס־טראַט מיט אַ בקשה, אַז מען זאָל זיי דערלויבן שפּילן טעאַטער. דערבײַ האָבן זיי אָנגעגעבן, אַז זייער כוונה איז צו שפּילן פֿאַר „זייער אומה אין זייער שפּראַך". [3] אין דער בקשה האָבן די דערמאָנטע יידן זיך פֿאַרפּאָן אויף דעם, אַז מיט יאָרן צוריק האָט דער מאַגיסטראַט געגעבן דערלויבעניש אַנדערע יידן וואָס האָבן טאַקע געשפּילט אויף יידיש. אין זייער פּעטיציע וועלן אָפּילו אָנגעגעבן וואָס זיי האָבן בדעה צו שפּילן. חוץ אַ קאָמעדיע פֿון דער קיניגין אסתר ווילן זיי שפּילן „אויך אַנדערע היסטאָרישע פּיעסעס אין דער שפּראַך פֿון די הויכדײַטשע יידן", ד״ה פֿון די דײַטשע יידן. אַ סיבה פֿאַר זייער באַגער צו שפּילן טעאַטער גיבן זיי אָן אַ ריין עקאָנאָמישע. זיי האָבן ניט פֿון וואָס צו לעבן און דערפֿאַר ווילן זיי פֿאַרדינען זייער ברויט פֿון שפּילן טעאַטער. עס איז ניט קלאָר פֿון דער פּעטיציע, וואָס האָבן זיי געטאָן אײדער זיי האָבן באַשלאָסן צו ווערן פּראָפֿעסיאָנעלע אַקטיאָרן. זיי ווײַזן אָבער אָן דעם אָרט, ווו זיי ווילן שפּילן טעאַטער. דאָס איז געווען אָן אלטער שפּײַכלער אין אַמסטערדאַמער געטאָ. די דערלויבעניש האָבן זיי געבעטן אויף 28 טעג, ד״ה 14 טעג פֿאַר פֿורים און 14 טעג נאָך פֿורים.

דער מאַגיסטראַט האָט קודם־כל אָנגעפֿרעגט בײַ דער פֿאַרוואַלטונג פֿון דעם שטאַטישן בית־יתומים וואָס האָט געצויגן די הויפּט־הכנסה פֿון דעם שטאַטישן טעאַטער, צי ער האָט גאָרניט קעגן אַזלכע פֿאָרשטעלונגען, בפֿרט נאָך אַז זיי וועלן ניט זײַן אין טעאַטער, נאָר אין אַ שפּײַכלער אין געטאָ.

---

[1] שמושן — אַ שפּאָטנאָמען פֿאַר די ניט־ספֿרדישע יידן אין אַמסטערדאַמער געטאָ.

[2] יונקערס אין זײַן בוך: *Niederländische Schauspieler*, etc. האָג 1936, שרײַבט, אַז דער יידישער און דײַטשער טעאַטער האָבן געשפּילט אַ געוויסע ראָלע אין דער אַנטוויקלונג פֿון האָלענדישן טעאַטער.

[3] On der haar natie en in haar taal.

דער באַריכט וואָס די פֿאַרוואַלטונג פֿון דעם שטאַטישן בית־יתומים האָט צוגעשיקט האָט אַ גרויסן וועדט פֿאַר דער געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער אין אַמסטערדאַם בכלל. פֿון אים דערוויסט מען זיך, אַז אין אַמסטערדאַם איז שוין פֿאַראַן אַזאַ טעאַטער וואָס שפּילט „האַלב האַלענדיש און האַלב דײַטש". דער רעפּערטואַר פֿון דעם דאָזיקן טעאַטער באַשטייט פֿון פֿאַרשיידענע היסטאָרישע פּיעסעס. מען שפּילט דאָרטן דרײַ מאָל אַ וואָך: מוצאי שבת, זונטיק און מיטוואָך, דער דורכשניטלעכער באַזוך איז צווישן 200 און 300 מאַן, צווישן זיי אַ סך ניט־יידן.

אויפֿן סמך פֿון דעם דאָזיקן באַריכט האָט דער מאַגיסטראַט זיך אָפּגעזאָגט צו געבן די דערלויבעניש וואָס די דרײַ אַמסטערדאַמער יידן האָבן געבעטן. אָבער אין זכות פֿון דעם דאָזיקן ניט געלונגענעם פֿרווו איז פֿעסטגעשטעלט גע־ווארן אַ וויכטיקער פֿאַקט, וואָס איז אין דער געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער געווען לחלוטין אומבאַקאַנט.[4]

נאָך אַ באַריכט וועגן אַן אויפֿפֿירונג אין דעם „טעאַטער פֿון די שמוישן" פֿאַרמאָגן מיר פֿון 22סטן מאַרץ 1726 (בכן וויידער אַ פּורים־דאָטע!). דער דאָזי־קער באַריכט, געשריבן אין אַ סאַרקאַסטישן טאָן, דערציילט וועגן אַ פֿאַרשטע־לונג פֿון אַ פּיעסע א״נ „אַ מערקווערדיקער פֿאַל",[5] פֿון איינעם ד. הענק.[6] דער שרײַבער פֿון דעם באַריכט דערציילט, אַז דער אַרקעסטער אין טעאַטער איז באַשטאַנען פֿון פֿיר יידישע קלעזמערס, די בריידער פֿאַלאַק. די שפּילערס זײַנען געווען יידישע בעלי־מלאָכות. געשפּילט האָט מען אין אַן אַכסניא, וווּ מען האָט אויפֿגעבויט אַ קלײַנע בינע און אַוועקגעשטעלט זייער אַרעמע דעקאָראַציעס. פֿון די שפּילערס דערמאָנט דער באַריכט־שרײַבער אייגעם ליפּע דעם היטל־מאַכער און אַ צווייטן, וואָס זײַן נאָמען גיט ער ניט אָן, אָבער ער פֿאַרציילט וועגן אים, אַז ער איז פֿון פֿראָפֿעסיע אַ פֿריזירער. דער עולם — שרײַבט דער „רעפּאַרטער" — איז געווען אַזוי באַגײַסטערט, אַז ער האָט מיט זײַן „הויכער באַגײַסטערונג" פֿאַרטומלט דעם אַרקעסטער און די שפּילערס און מען האָט קוים געקענט הערן וואָס די שפּילערס רײַדן.[7]

---

[4] דער גאַנצער ענין וועדט דאָ דערציילט לויט די אַקטן, פֿאַרפֿנטלעכט אין דער אַרבעט:
Mulder, Bijdrage tot de Geschiedenis van de Joden in Nederland. *Ned. Isr. Jaarboekje*, 1852, pp. 78—84.

פּראָפֿ שרײַבט, אַז אַ יידישע טרופּע האָט אין יענעם יאָר געשפּילט און אַז אין זייער רע־פּערטואָר זײַנען געווען אַ סך איבערזעצונגען פֿון שפּאַניש. זע:
J. A. Van Praag, *La Comedia espagnole aux Pays-Bas*, 1924, pp. 18—19.

[5] Veranderlyk Geval.

[6] D. Heynk.

די דאָזיקע פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן אויף האָלענדיש שוין אין 1665. איר מחבר איז געווען אַן אַדוואָקאַטירער פֿון פֿרעמד פּיעסעס, דאָס רובֿ שפּאַניש. זע:
Cf. Worp, *Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg*, 1920, pp. 145, 151, 176.

[7] E. F. Kossman, *Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche Tooneel*, 1915, pp. 136—138.

זע אויך: שאַצקי, געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער, אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, יידן, באַנד 2, שפּ׳ 407—408.

מיר פֿאַרמאָגן אויך ידיעות וועגן אַ פּיעסע וואָס איז דאָטירט פֿון יאָר 1747 און וואָס מען האָט משמעות געשפּילט אין אַמסטערדאַמער געטאָ. די פּיעסע הייסט: „מוסטאפה סולימאן אודר דיא רעכין־זוכט־טרוירשפּיל".[8] דאָס איז אַ פּיעסע מיט אַן עקזאָטישן הינטערגרונט, וואָס איז צו יענער צײַט בכלל געווען זייער פּאָפּולער. „די פּארשוינאסי פון עז [דעם] שפּיל" זײַנען: „סולטאן סולי־מאן — קיניג פון פּערסיא און אראביען; מוסטאפה סולימאן — זיין זון; סאידה — גמאלין פון מוסטאפה; סופיה, פאטימה — קינדער פון מוסטאפה און סאידה; נאסול, באזור, בואליה — פּר טרויאטי ראהטס הערן דעס קיניגס; מאגאר — פּושטר הער פון מוסטפה; סולימאר — דינאר דעס קיניגס; אוזמאר — דינאר און פּר טרויאטר פּריינד פון מוסטפה; סינדאריסה — פּר טרויאטה פון סאידה; עז קיניגיש לייב ווארט זיבן צו אזאמן גישוואהרן די אויף ביפעל דז קיניגש דעם פּרינץ פון זיין גזיכט ברויכן". די דאָזיקע פּיעסע האָט — ווי מיר זענען געפֿאָדערט אַ גרויסן פּערסאָנאָל פֿון שפּילערס, שייַנע דעקאָראַציע, עקזאָטישע מוזיק און טענץ. „מוסטאפה סולימאן" איז אַ באַרבעטונג אַדער אַן איבערזע־צונג פֿון דעם פֿראַנצייזישן פּיעסע־שרײַבער פֿאָואָר,[9] וואָס איז צו יענער צײַט געווען זייער פּאָפּולער און מען האָט אים געשפּילט אויף האָלענדישע, פֿראַנצײי־זישע און דײַטשע בינעס.

אין די פּראָטאָקאָלן פֿון דער „הויכדײַטשער" קהילה אין אַמסטערדאַם געפֿינט מען עטלעכע ידיעות וועגן פּורים־שפּילן בײַ די אַשכנזים. אַזוי למשל איז שוין אין יאָר 1719 אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ כרוז וואָס האָט פֿאַרבאָטן שפּילן טעאַטער פּורים־צײַט. אין יאָר 1753 ווערן נאָך אַ מאָל פֿאַרוועדט פּורים־פֿאָרשטעלונגען, דערבײַ ווערט אויך פֿאַרבאָטן צו טאָנצן בכלל און אין די טאָנצהײַזער בפֿרט.

אין יאָר 1757 איז פּורים אויסגעפֿאָלן זונטיק. די פּרנסים האָבן אַרויס־געגעבן אַ כרוז, אַז מען זאָל ניט טאָנצן אין די אַכסניות און ניט מאַכן קיין פּורים־שפּילן און באַזונדער זיך ניט מאַסקירן און ניט אַרומגיין איבער די גאַסן, ווײַל צוליב זונטיק קען דאָס אַרויסרופֿן דעם צאָרן פֿון דער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג.[10]

אַן אינטערעסאַנטן באַריכט פֿאַרמאָגן מיר וועגן אַ פּורים־פֿאָרשטעלונג אין ה אַ ג, פֿון יאָר 1764. אַ גרופּע טעאַטער־ליבהאָבערס האָט דעם 16טן מאַרץ 1764 געשפּילט אַ ייִדישע קאָמעדיע. די „פֿאָטערס" פֿון דער שטאָט זײַנען געוואָרן אויפֿגעבראַכט. זיי האָבן געטענהט, אַז אַזאַ אויפֿפֿירונג איז קעגן די תקנות פֿון דער שטאָט. די פֿרומע ייִדן האָבן זיך פֿאַרענטפֿערט, אַז זיי זײַנען

---

[8] דער כתב־יד האָלט 112 זײַטן און איז אין באַזיץ פֿון יודאַ אַ. יאָפֿע. אויף ז׳ 63 איז פֿאַראַן אַ דאַטע: Amsterdam, den 26 July 1747.

[9] Hellwald, *Geschichte des holländischen Theaters*, 1874, p. 106; Worp, *Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg*, 1920, p. 237; H. Graf, *Repertoire der öffentlichen Opern und Singspiele in Berlin*, 1934, p. 20.

[10] Sluys, "De strijd tegen de dans en Speelhuizen in de 18e eeuw". *De Vrijdagavond*, 1932, No. 9.

בכלל קענן שפּילן טעאַטער, ממילא קענען זיי ניט טראָגן קיין אַחריות פֿאַר דעם „פֿאַרברעכן", מחמת דעם וואָס זיי האָבן די פֿאַרשטעלונג ניט באַזוכט, וואָר רעדט שוין וועגן שפּילן. דערפֿאַר האָבן זיי אויסגעדריקט זייער צו־פֿרידנקייט וואָס דער מאַגיסטראַט האָט פֿאַרבאָטן צו שפּילן אַזעלכע פֿאַרשטעלונגען. לייַדער ווערט ניט איבערגעגעבן דער נאָמען און דער אינהאַלט פֿון דער „יִידישער קאָמעדיע". עס האָט געמוזט זיין אַ „געשיטע" פּיעסע, אויב עס האָט אַזוי אויפֿגערודערט די שטאָט.

די אַרגאַניזאַטאָרן גופֿא פֿון דער דאָזיקער יִידישער קאָמעדיע האָבן געטענהט, אַז ווי קען די דאָזיקע קאָמעדיע זיין „לעסטערלִיך" בעת אַפֿילו די שטאָטישע באַאַמטע זיינען געקומען זי זען. די באַאַמטע האָבן אָבער געענטפֿערט, אַז מיט זייער בייזיין האָבן זיי בשום־אופֿן ניט געפֿשרט די פּיעסע גופֿא. זיי האָבן דערקלערט, אַז זייער כוונה איז ניט געווען צו זען ווי יידן שפּילן אַ קאָמעדיע, נאָר זיי האָבן געוואָלט זיך איבערצייגן, צי די שפּילערס האָבן אַ דערלויבעניש אויף צו שפּילן טעאַטער.[11]

פֿאַר דער באַצוגנג פֿון דעם פֿרומען יִידישן עולם צום ענין טעאַטער איז זייער כאַראַקטעריסטיש די געשיכטע מיט דער שרפֿה פֿון דעם שטאָטישן טעאַטער אין אַמסטערדאַם, וואָס איז פֿאַרגעקומען דעם 11טן מײַ 1772. צווישן די קרבנות פֿון דער דאָזיקער שרעקלעכער שרפֿה זיינען אויך געווען עטלעכע חשובֿע יִידן. די רבנים האָבן אין זייער טויט געזען אַ שטראָף פֿון גאָט, ווײַל יִידן דאַרפֿן בכלל ניט גיין און צוקוקן זיך צו „קאָמעדיעס". אין שײַכות מיט דער דאָזיקער געשעעניש איז אַרויס אַ בראָשור א״ב „אַ שמועס צווישן לוי משה צדיק און יצחק נתן שימעלע וועגן דער שרפֿה אין טעאַטער". אין דעם דאָזיקן ביכל געפֿינען מיר אַזאַ דיאַלאָג צווישן די דאָזיקע צוויי יִידן:

יצחק: איז דאָס טעאַטער אין גאַנצן פֿאַרברענט געוואָרן?
לוי: יאָ, ר׳ יצחק, חוץ די מויערוועגט.
יצחק: איך הער אַז די בינע איז אויך [פֿאַרברענט געוואָרן].
לוי: אַלץ, נאָר די מויערוועגט זיינען ניט פֿאַרברענט געוואָרן.
יצחק: קוים וואָס איך לעב! דער טעמפּל פֿון קונצן האָט אפֿגעברענט!
לוי: איך האָב מורא דאָס צו ברענגען פֿאַר מײַנע ליפֿן...
יצחק: וואָס טײַטש?
לוי: ס׳איז אַ גזר מן השמים![12]

---

[11] D. F. Scheurleer, *Het Muziekleven te s'Gravenhage in de tweede helft de 18e eeuw*, 1911, p. 41; Van Zuiden, *De Hoogduitsche Joden in s'Gravenhage*, 1913, p. 31.

[12] ציטירט לויטן אויסצוג וואָס ווערט געבראַכט בײַ:
S. Kalff, "Joodsche Komedies te Amsterdam". *Het Tooneel*, 1924, X, p. 68.
דער אָריגינאַל איז געשריבן אין יִידיש; איך האָב אָבער דעם דיאַלאָג ווי אויך דעם נאָמען פֿון דער בראָשור איבערגעזעצט פֿון האָלענדיש, ווײַל דעם יִידישן טעקסט האָב איך ניט געזען. די בראָשור אין האָלענדיש הייסט:
Samenspraak tusschen Levie Mozes Zodok en Izaak Nathan Sjammele over den schouwburgbrand.

אָבער ניט נאָר פֿרומע יידן האָבן אַזוי געקוקט אויף דער דאָזיקער שׂרפֿה. די פּוריטאַנער זײַנען אויך געווען זייער צופֿרידן, ווײַל דער „טעמפּל פֿון קונצן" האָט אָפּגעברענט. אין אַ ריי לוי־ביידער האָבן די פּוריטאַנער גראָמען־פֿלעכטערס אויסגעדריקט זייער פֿרייד צוליב דער שׂרפֿה פֿון טעאַטער.[13]

כּדי צו דערגאַנצן דאָס בילד פֿון דער יידישער טעאַטער־קולטור בײַ די אַשכנזים אין האָלאַנד איז כּדאַי אידערצוכענען דעם ביבליאָגראַפֿיש־פֿאַרצייכנטן געדרוקטן רעפּערטואַר פֿון יידישע פּורים־שפּילן.

א) אין יאָר 1718 איז אין אַמסטערדאַם אַרויס אַן „אַחשורוש שפּיל", ווײַל פֿון איר איז באַקאַנט נאָר איין עקזעמפּלאַר, דערצו ליידער ניט קיין פֿולשטענדיקער. אויף דעם שער־בלאַט פֿון דער פּורים־שפּיל ווערט געזאָגט, אַז די פּיעסע איז „גלייך איינר אפרא" און „אויף איין זאלכי מאניר גישטעלט ווי עז פון רעכטין קאמעדיאנטן גישפּילט ווערט", און אַז זי איז געשפּילט געווארן „פּור פּירשטן אונ' הערין", איז פֿאַרבעסערט און פֿאַרגרעסערט געווארן און „לבית הדפוס גיבראכט וואַרדן". די דאָזיקע פּיעסע איז זיכער געשפּילט געווארן, ווען אַפֿילו די „פּירשטן און הערין" זײַנען אַ פּנים ניט מער ווי סתּם רעקלאַמע. דער טעקסט פֿון דער אַחשורוש־שפּיל שיידט זיך אונטער פֿון אַנדערע טעקסטן מיט דעם, וואָס מרדכי איז דאָ ניט קיין קאָמישע פֿיגור ווי אין די אַנדערע פּיעסעס און אַז עס זײַנען אַרײַנגעפֿירט געווארן פּאַנטאָמימישע עלעמענטן מיט אַ געשטאַלט פֿון אַ מלאך, וואָס גיט די פּאָסיקע דערקלערונגען.[14]

ב) אין 1774 איז אין אַמסטערדאַם אַרויס אַ דריטע אויפֿלאַגע פֿון די „אקטא אסתר ואחשורוש" (די ערשטע צוויי: פּראָג 1720 און 1763).

ג) אין 1780 איז אין אַמסטערדאַם אַרויס „ערערטונג דער יודען דורך אסתר אונד מרדכי — טרויאר שפּיל אונד פֿרייד־לידיכעס ענדע אין פֿינף טיילין". דאָס איז אַ שטאַרק פֿאַרדײַטשטע אויסגאַבע פֿון „אקטא אסתר ואחשורוש", באַאַרבעט פֿון אַ יידן פֿון פּויזן, איינעם יעקבֿ בן יחזקאל.

ד) אויב מען קען זיך פֿאַרלאָזן אויף אַ לפּ"ק אין אַ קאַטאַלאָג (תק"ס), וואָלט עס באַטײַט, אַז אַזוי שפּעט ווי אין 1800 איז אַרויס אַ פּיעסע א"ב „אסתר אונד מרדכי. טרויאר שפּיהל און פֿרייד־לידיכעס ענדע אין פֿינף טיילין. אויך געפֿינט מען אין ביקענטי דריי פֿרימיאורס".[15]

ה) אין יאָר 1798 איז אין אַמסטערדאַם אַרויס די צווייטע אויפֿלאַגע פֿון אַהרן וואָלפֿזאָהנס „לייכטזינן אונד פֿרעממעלייא".

אויב מיר וועלן נאָך צוגעבן, אַז דווקא אין אַמסטערדאַם האָט זיך אויפֿגעהיט אַ כּתבֿ־יד

---

[13] נאָך אין 1772 — שרײַבט אַ היסטאָריקער פֿון טעאַטער — האָבן פֿריידיקערס אין האָלאַנד באַטראַכט אַ שׂרפֿה פֿון אַ טעאַטער ווי אַ שטראָף פֿון הימל פֿאַר גאָטלאָזיקייט און אומ־מאָראַלישקייט. זע:

H. Friess, *Theaterzensur in Bayern zur Zeit der Aufklärung*, 1937, p. 31.

[14] די וויכטיקסטע ליטעראַטור: יצחק שיפֿער, געשיכטע פֿון יודישער טעאַטער־קונסט און דראַמע, באַנד 2, ז' 250 א"וו; שאַצקי, פֿילאָלאָגישע שריפֿטן יוואָ, באַנד 2, זז' 215—264; ווײַנרײַך, פֿילאָלאָגישע שריפֿטן יוואָ, באַנד 2, זז' 425—452. ווײַנרײַך אַנאַליזירט אויספֿיר־לעך די אַריגינאַליטעט פֿון דער פֿאַלקספּיל. אין קאַטאַלאָג פֿון Pinczower-Porges (נומ' 6657) געפֿינט זיך אַ פּיעסע:

Das Spiel von Mordekaj und Esther, Amsterdam, 1714.

איך האָב די דאָזיקע אויסגאַבע ניט געזען, אַזוי אַז איך קען ניט קאָווירן פֿאַר דער פֿינקטלעכקייט פֿון דער דאַטע.

[15] *Versteigerung Catalogue Levisson*, Amsterdam, 1900, No. 2057.

פֿון אייכלס קאַמעדיע „ר׳ העגאַך״,[16] ווערט דאָס בילד פֿון דער יידישער טעקסטועלער דרא־מאַטישער ליטעראַטור אין האַלאַנד כּמעט פֿולשטענדיק.

די רשימה פֿון דעם געדרוקטן רעפּערטואָר זאָגט עדות, אַז עס איז געווען אַ גרויסער אינטערעס צו דער יידישער דראַמע, און זי באַפֿעסטיקט דעם פֿאַקט פֿון אַ לאַנגער טעאַטער־טראַדיציע און די טעאַטער־פּראַקטיק במשך פֿון אַ גאַנצן יאָרהונדערט, וואָס לאָזט זיך אויפֿשטעלן פֿון די אַלע פֿאַקטן וואָס מיר האָבן דאָ געבראַכט, קלערט אויף די עצם מיגלעכקייט, אַז עס זאָל האָבן געקענט אויפֿקומען דער יידיש־דײַטשער טעאַטער פֿון יעקבּ דעסויער.

2. דעסויערס „יידיש־דײַטשער" טעאַטער

אין יאָר 1784 שווימט אויף אין האַלאַנד דער נאָמען פֿון יאָקאָב דעסויער, אַ טעאַטער־דירעקטאָר, פּיעסע־שרײַבער, אַקטיאָר, קאָמפּאָזיטאָר און גרינדער פֿון אַ דראַמאַטישער שול פֿאַר יידישע קינדער.

יאָקאָב אַדער יעקבּ־הערץ דעסויער איז געווען אַ דײַטשער יוד, און ווי זײַן נאָמען זאָגט עדות, האָט ער געשטאַמט פֿון דעסוי. וועגן זײַן לעבן און טעטיקייט אין דײַטשלאַנד איז גאָרניט באַקאַנט. אין אַמסטערדאַמער געטאָ האָט צו יענער צײַט געלעבט אייניער ליב דעסויא, אַ מחבר פֿון אַ פּורים־שריפֿט א״נ „אייניג גאנץ נייא ערפונדני רעמעדי [רפֿואה] פאר אלי בעזי ווייבר״, וואָס איז אַרויס אין יאָר 1743. עס איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז דער דאָזיקער ליב דעסויא איז דער פֿאַטער פֿון יעקבּ־הערץ דעסויער.[17]

משמעות פֿלעגט יעקבּ־הערץ דעסויער פּורים־צײַט אַרגאַניזירן פֿאַרשטע־לונגען, ווי דאָס איז מען זיך נוהג געווען אָפֿט אין די האָלענדישע געטאָס. זײַנע אויפֿפֿירונגען האָבן אַזוי נושא־חן געווען בײַם עולם, אַז פֿון דעם דאָזיקן דערפֿאָלג איז אַרויסגעוואַקסן דער געדאַנק צו שאַפֿן אַ שטענדיקן יידישן טעא־טער.

די עלטסטע ידיעה פֿון זײַנער אַ פּורים־אויפֿפֿירונג שטאַמט פֿון 1784. אין יענעם יאָר האָט ער אויפֿגעפֿירט אַ פּורים־שפּיל מיט מוזיק, צווישפֿגעשטעלט פֿון אים גופֿא „לויט פֿאַרשיידענע קאָמפּאָניסטן״. דער טעקסט איז געווען באַ־אַרבעט לויט דער פּיעסע „די ערשטונג דער יודן״, וואָס איז אַרויס אין אַמ־סטערדאַם אין 1780 און איז אויך געווען אַ מין באַאַרבעטונג פֿון עלטערע טרא־דיציאָנעלע טעקסטן.[18] זײַנט דער דאָזיקער אויפֿפֿירונג פֿון 1784 פֿיגורירט דעסויערס נאָמען ווי אַ דירעקטאָר פֿון אַ יידישן טעאַטער אין האָלאַנד.

זײַן טרופּע, וואָס זי איז באַשטאַנען פֿון זינגערס, זינגערקעס און מוזיקאַנטן, האָט געשפּילט אין אַ זאָל וואָס האָט זיך געפֿונען אין סאָמע הארץ פֿון דער יידישער געטא אין אַמסטערדאַם. דער רעפּערטואָר איז באַשטאַנען פֿון דײַטשע,

---

[16] דעם טעקסט פֿון אייכלס פּיעסע האָט זלמן רייזען אָפּגעדרוקט אין אַרכיוו פֿאַר דער געשיכטע פֿון יודישן טעאַטער און דראַמע, ווילנע־ניו־יאָרק, יוּוואָ, 1930, באַנד 1, זז׳ 85—146.

[17] יוּוואָ־בלעטער, ב׳ X, ז׳ 261.

[18] *Oud Holland*, 1887, No. 197.

איטאַליעניש און פֿראַנצייזיש אָפּערעס און אָפּערעטעס, וואָס דעסויער האָט איבערגעזעצט און באַאַרבעט אויף „ייִדיש־דײַטש".

די ערשטע אָפּערע וואָס ער האָט אויפֿגעפֿירט איז געווען „דער דעזערטער" פֿון מאָנסיני.[19] דאָרטן האָבן זיך אויסגעצייכנט: די פֿרימאַדאָנע לוזזאַ שניצ־לער, דער ערשטער טענאָר וואָס האָט געהייסן בועז (באָאַז) און י. דעסויער גופֿא וואָס האָט געזונגען דעם צווייטן טענאָר. די רעזשי און די אַרקעסטראַציע (מען האָט באַדאַרפֿט צופֿאַסן די פֿאַרטיטור צו אַ קליינעם אָרקעסטער) איז געווען פֿון דירעקטאָר גופֿא.[20]

דער גרויסער דערפֿאָלג פֿון דער אויפֿפֿירונג האָט צוגעגעבן מוט דע־סויערן, און ער איז צוגעטרעטן צו ווייטערע אויפֿפֿירונגען. פֿורים 1785 האָט ער אויפֿגעפֿירט די אָפּערע „זעמירע און אַזאָר"[21] פֿון גרעטרי.[22] אין זעלביקן יאָר האָט ער געשפּילט „אָבעראָן" פֿון קוּנצען און מאַצאַרטס „דאָן זשואָן".[23]

די אויפֿפֿירונגען פֿון דעסויערס טרופּע האָבן צופֿרידנגעשטעלט דעם עולם און האָבן אַרויסגערופֿן אינטערעס בײַ די פֿאַרמעגלעכע ייִדן אין אַמ־סטערדאַם, וואָס האָבן באַשלאָסן צו שטיצן י. דעסויערן. מען האָט קודם־כל געמוזט געפֿינען אַ פּאַסיקערן לאָקאַל וווּ דער זאַל, אין וועלכן י. דעסויער האָט געשפּילט. די רעגירונג האָט געמאַכט גרויסע שטערונגען, ווײַל די טרופּע האָט קאָנקורירט מיט אַנדערע טעאַטערס וואָס האָבן אַגב געגעבן אַ טייל פֿון זייערע הכנסות פֿאַר די שטאָטישע צדקה־אַנשטאַלטן. דעסויער האָט דעריבער רעאָר־גאַניזירט זײַן טעאַטער. ער האָט אײַנגעפֿירט אַן אַבאָנענטן־סיסטעם, געגרינ־דעט אַ געזעלשאַפֿט צו שטיצן דעם טעאַטער, און עס האָט געהייסן אַז די טרופּע שפּילט נאָר פֿאַר די מיטגלידער פֿון דער „הויכדײַטשטער ייִדישער שוישפּילער־געזעלשאַפֿט", ווי איר אָפֿיציעלער נאָמען איז געווען. איר פֿראָגראַם האָט זיך אויסגעדריקט אין דעם מאָטאָ — אָמוזירונג און קולטור.

די דאָזיקע רעאָרגאַניזאַציע האָט אַ ביסל לײַכטער געמאַכט דער טרופּע צו קריגן אַ פּאַסיקן לאָקאַל. צווישן מאָל אַ וואַך האָט מען זיי דערלויבט צו שפּילן אין דעם אָפּערע־הויז אויף Amsterstraat.

אַ דאַנק דער שטיצע פֿון דער ייִדישער געזעלשאַפֿט האָט דעסויערס טעאַטער זיך אַלץ פֿעסטער עטאַבלירט אין אַמסטערדאַם. דער רעפּערטואָר איז בארײַ־

---

[19] Monsigny.

[20] "Eine Juden Oper in Amsterdam", *Wiener Theater Zeitung*, 1866, No. 31. די דאָזיקע אָפּערע איז אָנגעשריבן געוואָרן אין 1765. וועגן דעם קאָמפּאָזיטאָר מאָנסיני, זע:

A. Pougin, *Monsigny et son temps*. Paris, 1908.

[21] Gretry, 1742—1813.

ערנעסט מאָדעסט גרעטרי איז געווען אַ וויכטיקער אָפּערע־קאָמפּאָזיטאָר. די בעסטע אָפּשאַצונג בײַ:

M. Brenet, *Gretry, sa vie et ses œuvres*, Paris, 1884.

[22] קונצען איז געווען אַ קאָמפּאָזיטאָר, אַ מחבר פֿון אַ סך אָפּערעס וואָס זײַנען בשעתם געווען פּאָפּולער. עס איז כדאַי צו באַמערקן, אַז בעת די ייִדישע געטאָ אין אַמסטערדאַם האָט גע־קענט הערן מאָצאַרטס „דאָן זשואָן" אין 1785, האָט מילאַן געהערט די אָפּערע ערשט אין 1815 און פּאַריז ערשט אין 1834.

כערט געוואָרן. די טרופּע האָט שוין געהאַט אַן אייגענע פֿאַרוואַלטונג, אַ די־רעקטאָר, אַן אינספּיציענט א״א. זי איז באַשטאַנען פֿון 12 זינגערס און זינ־גערינס און אַ כאָר אויך פֿון 12 שטימען.

דעסויער האָט אויפֿגעפֿירט צווישן אַנדערע אָפּערעטעס דאָס באַרימטע ווערק פֿון דיטערסדאָרף „דער דאָקטאָר און אָפּטייקער״, אַ זינגשפּיל, וואָס ווערט פֿאַרגליכן אין דער לייטעראַטור מיט געטעס „הערמאַן און דאָראָטעא״. די דאָזיקע אויפֿפֿירונג האָט געהאַט אַ גרויסן דערפֿאָלג.[23]

דאָס שפּילן איז געווען צוטריטלעך נאָר פֿאַר אַבאָנענטן. די דאָזיקע רע־פֿאָרם וואָס איז געווען אַרויפֿגעצוווּנגען מצד דער רעגירונג האָט זיך אויסגע־וויזן צו זיין זייער גינציק פֿאַר דעם טעאַטער. אַז דאָס איז ניט געווען קיין גזרה קעגן דעסויערס טעאַטער אַליין, קען מען זען דערפֿון, אַז אַ דיטטשער טעאַטער וואָס האָט געשפּילט אין אַמסטערדאַם אין 1790 האָט געמוזט שפּילן נאָר פֿאַר אַבאָנענטן.[24]

די זיכערקייט אין עקסיסטענץ האָט געקענט סטימולירן צו שאַפֿן אַ ריי אַרויסהעלף־אינסטיטוציעס אַרום דעם טעאַטער. אייניע פֿון זיי איז געווען אַ דראַמאַטיש־מוזיקאַלישע שול וואָס י. דעסויער האָט געגרינדעט צוזאַמען מיט אַ געווּיסן פֿראַנצמאַן. די תּלמידים פֿון דער שול האָבן געזונגען אין כאָר פֿון טעאַטער, און מיט דער צייט האָט מען זיי אַנגעטרויט ראָלעס צו זינגען און צו שפּילן. פֿון זיי זענען דאָס טאַקע שפּעטער אַרויס די חשובֿסטע זינגערס פֿון דע־סויערס אָפּערע.

די טרופּע האָט באַקומען אַזאַ גוטן נאָמען, אַז פֿון אַנדערע שטעט האָט מען זיי פֿאַרבעטן צו קומען שפּילן. אין 1792 האָט די טרופּע גאַסטראָלירט אין האַג און געשפּילט לכּבֿוד דעם געבוירן־טאָג פֿון שטאַטהאַלטער.

אין 1793 איז שוין דער רעפּערטואַר געווען אַ רייכער. דער אַרקעסטער איז פֿאַרגרעסערט געוואָרן ביז 25 מאַן. נייע כּוחות האָבן זיך באַוויזן אין דער טרופּע, צווישן זיי דרייַ שוועסטער פֿון דער פֿרייַער דערמאַנטער פּרימאַדאָנע לוּיזאַ שניצלער.

די רעוואָלוציע אין האָלאַנד האָט געהאַט אַ גוטע ווירקונג אויף דער לאָגע פֿון דעסויערס טעאַטער. ער גופֿא איז אַרייַן אין קלוב „פֿעלייקס לייבערטאַטע״, וואָס האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַ ציל אויסצוקעמפֿן פֿאַר יידן פֿולע עמאַנציפּאַציע. ער האָט געגעבן דעם 28סטן מײַ 1795 אַ פֿאַרשטעלונג „לטובֿת דער רעוואָלו־ציע״. די פֿאַרשטעלונג איז דורכגעפֿירט געוואָרן זייער פֿייערלעך. בעת אַן אַנטראַקט האָט דעסויער געהאַלטן אַ רעדע וואָס ער האָט שפּעטער אָפּגעדרוקט אין דיטטש און האָלענדיש. דער „רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט״ האָט אים עפֿנטלעך באַדאַנקט פֿאַר זיין „בירגערלעכער טאַט״ דורך אַ בריוו אין דער צייטונג „אַמסטערדאַמער קוראַנט״. בײַ דער פֿאַרשטעלונג איז געווען כּמעט די

---

[23] ווענן דעם דאָזיקן קאָמפּאָזיטאָר זע:
L. Riedinger. *Ditters von Dittersdorf als Opernkomponist,* Leipzig, 194 pp.
[24] Leitzmann. *Briefe und Tagebücher Forsters,* Halle, 1893, p. 83.

גאַנצע געזעלשאַפֿט „פֿעלקיק לידערטאַטע". אין טעאַטער האָט דעסויערן עפֿנט־לעך באַדאַנקט אַ פֿאַרטרעטער פֿון דעם קלוב. דעם ריווח פֿון דער פֿאַרשטעלונג, קנאַפּע 600 גולדן, האָט מען מיט גרויס פּאַראַד איבערגעגעבן דעם קאַמיטעט אויף דער זיצונג פֿון 12טן יוני 1795.[25]

אָפּקלאַנגען פֿון דער פּאָפּולערקייט פֿון דעסויערס ייִדיש־דײַטשן טעאַטער געפֿינען מיר אין די פֿאַראַדיסטישע אַנאַנסן, געדרוקט אין דער צײַטשריפֿט „דיסקוהרש", וואָס איז צו יענער צײַט אַרויס אין אַמסטערדאַם.

> אין נומער 18 פֿון דעם „דיסקוהרש" פֿון דער אַלטער קהילה זאָגט איינער פֿון די מיטשמועסערס ר' סנדר, אַז ער האָט ניט ליב קיין „קומע־דיעם". ער איז ניט פֿון „זעלכי סושעטן א ליבהאבר. וואָן זיא אבר זעלטין אויף פּיהרין מענשין האָס אונד רייאי, דען גינג איך ווידר דא הין".
>
> אין אַן אַנדער נומער האָבן מיר אָפּגילו אַ לעבעריקן גרוס פֿון דער פּאָפּולערקייט פֿון דעסויערס טעאַטער אין אַמסטערדאַמער געטאָ. אייי־נער באַקלאָגט זיך, אַז אין דער היים הערט ער מער ניט ווי שמועסן וועגן די קאַמעדיעס און אָפּערעס און זײַן טאַכטער סאַליע „זינגט אַללי די אריעס". עס ווערט אָפּגילו ציטירט אַ קופּלעט פֿון אַן אויפֿגעפֿירטער פֿורים־שפּיל.

אַ דאַנק דער פֿרײַהייטלעכער אַטמאָספֿער אין אַמסטערדאַם האָט דעסויערס טעאַטער געקענט שוין בײַקומען די שווערקייטן און קריגן אַ שטענדיקן פּאָסיקן בנין פֿאַר זײַן טרופּע. פֿון 17טן אָקטאָבער 1795 האָט די טרופּע כסדר גע־שפּילט אַ גאַנצן ווינטער, צווישן מאָל אַ וואַך אין בנין פֿון אָפּערע.

אויפֿן סמך פֿון די פּלאָקאַטן וואָס זײַנען אויפֿגעהיט געוואָרן און וואָס גע־פֿינען זיך אין דער אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק פֿון אַמסטערדאַם קען מען זען, אַז דעסויערס טעאַטער האָט געשפּילט מער ווי צוויי מאָל אַ וואָך. אין מײַ 1795 האָט ער געשפּילט זעקס מאָל. דעם 19טן מײַ 1795 איז אָפּגילו אויפֿגעפֿירט געוואָרן זײַנע אַן אָפּערע אין איין אַקט א"נ „הייניריך און הענריעטאַ". אין יוני האָט מען געשפּילט אַכט מאָל; דערבײַ ווערט אָנגעגעבן, אַז דעם 23סטן יוני וועט זײַן אַ גרויסער דיוווערטיסמענט א"נ „אַ חתונה־יום־טובֿ" — אַן אײַנאַקטער פֿון י. ה. דעסויער. אין יולי האָט די טרופּע געשפּילט פֿינף מאָל, אין אויגוסט — זעקס, אין סעפּטעמבער — זיבן מאָל; דערבײַ ווערט געמאָלדן, אַז פֿון סליחות־צײַט ביז יום־כּיפּור (פֿון 10טן ביזן 24סטן סעפּטעמבער) וועט מען ניט שפּילן קיין טעאַטער. אין חודש אָקטאָבער האָט מען געשפּילט זיבן מאָל. אָנהייבן־דיק פֿון 24סטן אָקטאָבער ביזן 9טן נאָוועמבער האָט די טרופּע גאַסטראָלירט אין האָג, ראָטערדאַם און אַנדערע שטעט. אין נאָוועמבער 1795 האָט די טרופּע געשפּילט נאָר פֿיר מאָל און אין דעצעמבער גאַנצע צען מאָל.

אויפֿן סמך פֿון דער זעלביקער זאַמלונג אַפֿישן לאָזט זיך אויסגעפֿינען, אַז אין יאָנואַר 1796 האָט דעסויערס טרופּע געשפּילט צוועלף מאָל, אין פֿעברואַר — עלף, אין מאַרץ — זיבן, אין אַפּריל — נאָר צוויי און אין מײַ — פֿינף מאָל.

---

[25] זאַמלבוך צום 250סטן יובֿל פֿון דער יודישער פּרעסע, ניו־יאָרק 1936, ז' 72; H. Italie, "De Societet Felix Libertate", *Oud Holland*, 1898, No. 150.

דינסטיק דעם 17טן מײַ 1796 האָט די „הויכדײַטשע יודישע געזעלשאַפֿט״ אויפֿגעפֿירט מאַצאַרטס „דאָן זשואַן״ לכּבֿוד דעם צווייטן יאָר פֿון דער „באַטאַווישער רעוואָלוציע״.[26]

צוליב דעם קליינעם קרײַז טעאַטער־באַזוכערס האָט די טרופּע געמוזט פֿאַרגרעסערן איר רעפּערטואָר. חוץ די פֿריִער דערמאָנטע ווערק פֿירט דער סויער אויף די אָפּערעס און אָפּערעטעס פֿון: אַנטאָניאָ סאַליערי (1750—1825), רודאָלף קרייצער (1766—1831), זשאַן פּאָל מאַרטיני (1741—1816), שאַרל סימאָן פֿאַוואַר (1710—1792), דאָמעניקאָ סימאָראָזאָ (1749—1801) און אָ סך אַנדערע. אָ סך פֿון די דאָזיקע קאָמפּאָזיטאָרס, הגם הײַנט צו טאָג פֿאַרגעסן, זײַנען אָבער צו יענער צײַט געווען די וויכטיקסטע פֿאַרטרעטערס פֿון אָפּערע און „זינגשפּיל״ און טײל פֿון זיי האָבן באַווײַזן, ווען מען האָט זיי אויפֿגעלעבט אין אונדזער תקופֿה, אַז די צײַט האָט זיי ניט פֿאַרלעטערט.

די פֿאַרשיידנקייט פֿון סטיל־ן און דער אינטערנאַציאָנאַלקייט כאַראַקטער פֿון דעם רעפּערטואָר באַווײַזן, אַז י. ה. דעסויער איז געווען גוט באַהאַוונט אין דער מיטצײַטלעריש מוזיקאַלישער ליטעראַטור.

אין דעם גײַסט פֿון די זינגשפּילן האָט דעסויער גופֿא געפֿרווט שרײַבן און אַפֿילו קאָמפּאָנירן, אָבער זינגע ווערק זײַנען געווען ווײַט פֿון אָריגינעלקייט.

אין 1799 איז אַרויס זײַנע אַ פּיעסע א״נ „דיא מוזיקאנטן, איין זינג שפּיל אין אייגעם אקט פֿאָן יאקב דעסוירר״.

די דאָזיקע זינגשפּיל, געדרוקט מיט יידישע אותיות, איז געשריבן אויף דײַטש. עס טרעפֿן אַרויס: „רעזכטן, איין יונגעס בירגער מעדכטן; קלינג, איין יונגער רייזענדר באַסיסטע; ערהרליך, איין הערום ציהענדר לייאערמן״ און „דיא צעהנע [=סצענע] איזט אין אייגעם דאַרפֿע״.[27]

עס איז אויך באַקאַנט זײַנע אַן אַנדער „זינגשפּיל״ א״נ „ארבעט און פֿלייס״, אַנגעשריבן משמעות אין 1798 לכּבֿוד דער גרינדונג פֿון דער געזעלשאַפֿט Voor Arbeid en vlijt, וואָס האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַ ציל אויסצובילדן יידישע בעלי־מלאָכות.[28]

אין דער ביבליאָטעק פֿון אוניווערסיטעט אין אַמסטערדאַם געפֿינט זיך אַ כּתבֿ־יד פֿון דעסויערס אַ פּיעסע: „דיא זינגפּראָבע /אַדער/ קארל דער שוישאשפיהלער /איינע/ קאָמישע אָפּער /אין/ איינעם אויף צוגע /פּאָן/ J. H. Dessauer / פיר דיא אמשטאמר יודישען האָך דייטשען אָפּערן געזעלשאפט / פערפערטיגט אים מאָנאט אָקטאָבר אים יאהרע 1799״. דאָס איז אַן אַדאַפּטירונג פֿון אַ דײַטשער פּיעסע, וואָס איר מחבר גיט דעסויער ניט אָן.

עס איז אויך באַקאַנט, אַז אין אַמסטערדאַם איז אַרויס אויף דײַטש די פּיעסע Die Marionettenbude oder der Jahrmarkt zu Grunwald, אַ קאָמישע אָפּערע, פֿאַרפֿאַסט אין 1795 און געדרוקט אין 1798, ספּעציעל אויפֿצופֿירן אין דער יידישער הויכדײַטשער געזעלשאַפֿט.[29]

---

[26] לויט די פֿלאָקאָטן פֿון דער ראָזענטאַל־זאַמלונג אין אַמסטערדאַם. זע אויך:
J. A. Worp, *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland*, 1908, II, p. 259.

[27] ציטירט לויט דעם אייגציק באַקאָנטן, דעפֿעקטיוון עקזעמפּלאַר פֿון דעם יידישן טעאַלאַגישן סעמינאַר אין ניו־יאָרק.

[28] *Catalogue Achwa*, 1904, No. 1751.

[29] M. Werner, *Goethe-Jahrbuch*, I, p. 184; Herrmann, *Jahrmarkfest zu Plundersweilern*, 1900, pp. 118—119.

Dienſtag den 17ten May 1796

IM ZWEYTEN JAHR DER BATAVISCHEN FREYHEIT

WIRD VON DER

HOCHDEUTSCHEN JUDISCHEN GESELLSCHAFT

In der Wagen- oder Amſtelſtraſſe

AUFGEFÜHRT:

DON JUAN.

Nach dem Franzöſiſchen:

LE FESTIN DE PIERRE.

Groſſe Oper in 4 Acten. Muſik von MOZARD.

Die Perſon zahlt:

Erſte Loge	- - -	f 2 :
Zweyte Loge	- - -	f 1 : 10.
Parterre	- - -	f 1 : 4.
Gallerie	- - - -	f 0 : 14.

Wegen Beſprechung der Plätze, kann man ſich an den Tagen [illegible] von des Morgens 10 bis des Nachmittags 5 Uhr oben bezeichneten Schauſpielſaale melden.

Der Anfang iſt um 6 Uhr.

In Amſterdam, bey J. C. ROEDER, Buchhändler und Buchdrucker, hinter der Börſe, zwiſchen der Heeremiter und Naarder-Gaſſe, bey welchem verſchiedene Opern die auf vorſtehender Hochdeutſchen Schaubühne aufgeführt werden, bereits gedruckt und zu bekommen ſind.

Reproductie van het oudste, bekende programma van het „Grand Théâtre", voorheen genaamd „Duitsche Schouburg" te Amsterdam.

דיא

מוזיקאנטען

איין זינג שפיל

אין איינעם אקט

פון

יאקב דעסוי

פערסאנען

רעזכען	מיין יונגס בירגער אזיכען
קלינג	מיין יונגער רייזענדער בעסיסנצ
עהרליך	מיין הערוס נייהעמער וויאזיען

דיא נעהיט מיוט, מיין מיינעס זאהרס זארגס,

אין
אמשטרדם
בייא
שלמה בן אברהם פרופס כ"ק
מיין דיא סהלישע, וועלטער בעסע
1799.

שער־בלאט פונעם זינגשפיל „דיא מוזיקאנטען"

כּתב־יד פֿון דעסויערס אַ פּיעסע א״נ „די זיגנפּראַכע״, פֿון 1799

דעסויער האָט אויך איבערגעזעצט פֿון פֿראַנצייזיש אַן איטאַליענישע פּיעסע פֿון Paesiello א״נ „דאָס מיידל פֿון פֿראַסקאַטי״.

אין 1795 האָט ער באַאַרבעט אַ דײַטשע פּיעסע: „דער פֿרײַהייטס־יום־טוב״ און אין 1807 די פּיעסע „דער טעמפּל פֿון די מוזעס״.[30]

די פּיעסע זײַנען וואָס מען האָט אויפֿגעפֿירט דעם 19טן מײַ 1795 האָבן מיר שוין פֿריִער דערמאָנט.

די אַלע באַאַרבעטונגען, חוץ דער פּורים־שפּיל, זײַנען גיט געבויט אויף קיין יִידישע סו־זשעטן.

אויך פֿון זײַנע געדרוקטע ווערק האָט אַ יִידישע טעמע נאָר דער „פּורים פּראָדוקט גיי גימאכט״ (4 זײַטן, אָן דרוקיאָר).[31]

---

[30] Worp, *o. c.*, II, pp. 326, 458.

[31] יוואָ־בלעטער, ב׳ X, ז׳ 260.

וואס שייך די אויפֿפֿירונגען גופֿא ווי אויך די שפּראַך, אין וועלכער די טרופּע האָט געשפּילט, פֿאַרמאָגן מיר אַ פּאָר מיטצייטלעריש ידיעות.

אין „בערלינער מוזיקאַלישע צייטונג" פֿון 2טן מאַרץ 1793 געפֿינען מיר אַן אויספֿירלעכע נאָטיץ א״נ „אַ מערקווערדיקע יידישע טעאַטער־געזעלשאַפֿט אין אַמסטערדאַם".

דאָס איז אַ קאָרעספּאָנדענץ, דאַטירט פֿון 5טן יאַנואַר 1793:

„בעת מיין באַזוך אין אַמסטערדאַם — שרייבט דער קאָרעספּאָנדענט — האָט מיך צום שטאַרקסטן פֿאַראינטערעסירט אַ טעאַטער־געזעלשאַפֿט וואָס פֿירט אויף דייטשע זינגשפּילן און וואָס באַשטייט בלויז פֿון פּערזאָנען פֿון דער יידישער נאַציע, וואָס זיי זינגען, מיטן אויסנעם פֿון איינעם וואָס שטאַמט פֿון דייטשלאַנד [ער מיינט — דעסויערן], אָבער געבוירענע אין האָלאַנד. די דאָזיקע מענטשן, וואָס זיי זינגען ניט נאָר ניט דער־צויגן געוואָרן בײַם טעאַטער, נאָר זינגען אָפֿילו ניט גענוג מוזיקאַליש און באַהערשן ניט פֿולשטענדיק די דייטשע שפּראַך [אונטערגעשטראָכן פֿון מיר. — י. ש.], זינגען אָבער אַ דאַנק זייער גרויסער התמדה דערגאַנגען צו אַ מדרגה, אַז זיי פֿירן אויף די שוועריסטע אָפּערעס גאָר גוט".[32]

וויטער שרייבט דער קאָרעספּאָנדענט, אַז ער האָט זיי געזען שפּילן די שווערע אָפּערע פֿון סאַליערי „דער טאַליסמאַן", און די אויפֿפֿירונג איז געווען אַזאַ גוטע, „אַז קיין שום הויף־טעאַטער וואָלט זיך ניט באַדאַרפֿט שעמען". באַזונדער אויסגעצייכנט זינגען אין די אויגן פֿון דעם רעצענזענט די „פֿינאַלן און די כאָרן".

וועגן די זינגערס גופֿא דערציילט ער אונדז, אַז די הויפּט־פּרימאַדאָנע איז מאַריאַנע שניצלער. זי שפּילט אויך סובערעטן־ראָלעס. דער הויפּטזינגער איז דער שוין פֿריער דערמאָנטער באָאָז. וועגן זיי ביידע דריקט ער זיך אויס, אַז זיי שפּילן גוט און ווייזן אַרויס אַ גוטן מוזיקאַלישן טאַלענט און שיינע שטימען. באַזונדער איז ער אַנטציקט פֿון מאַריאַנע שניצלער, וואָס לויט זײַן מיינונג וואָלט זי געווען אַ צירונג פֿאַר יעדער דייטשער בינע. דער מחבר לויבט אירע דרײַ שוועסטער און אַ שוישפּילער, אַ געבוירענעם אין דעסוי, „וואָס זײַן נאָמען האָט ער פֿאַרגעסן", ד״ה יעקבֿ דעסויערן גופֿא.

אַ צווייטער מיטצייטלעריש עדות פֿון דעם שפּילן פֿון דעסויערס טרופּע איז אַ דייטשע דאָמע, אַ געווויסע פּויליניאַ דאַראַטאַ פֿריש, וואָס האָט באַזוכט אַמסטערדאַם אין 1797. אין אירע מעמוֹאַרן דערציילט זי וועגן אַ באַזוך אין דער „יודן־קאָמעדיע", ד״ה אין דעסויערס טעאַטער.

מען האָט יענעם אָוונט אויפֿגעפֿירט מאָצאַרטס „כישוף־פֿלייט".[33] זי שרייבט:

„די אויסטערלישקייט צו זען אַ יודן־קאָמעדיע, די אייניציקע אין דער גאַנצער וועלט, האָט אונדז אַהין געבראַכט, וועל אַז זי איז שלעכט האָבן

[32] "ganz vorzüglich".
[33] Die Zauberflöte.

מיר געווויסט פֿרײַער. דער בנין איז ניט געווען קיין שלעכטער, אָבער אַ צו קלײנער פֿאַר אזא גרויסן עולם. מען האָט געשפּילט „די פּישוף־פֿלייט", אַ מיסטעריווערק פֿון מאָצאַרטן. אָבער אַזוי האָט מען נאָר קיין מאָל מוזיק ניט קאָליע געמאַכט ווי דאָ: שלעכטע שטימען, פֿאַלש געזאַנג, אַז אַפֿילו אומגעניטע אויערן קען עס אַ רים טאָן, אויב מען אײַלט זיך ניט צו און מען פֿאַרשטאָפּט זיי ניט אַפֿרײַער. דאָרט ווו עס האָט זיך געפֿאָדערט אַ האָסטיקער טעמפּ, איז מען געגאַנגען זייער פֿאָמעלער; און הגם דער דיריגענט האָט באָנוצט זײַנע ביידע הענט ווי אַ האָלצהעקער, כּדי קלאָר צו מאַכן די זינגערס זייערע פֿעלערן, האָט עס ניט געהאָלפֿן".

ווײַטער דערציילט די זייער קריטישע דאָמע, אַז דאָס ייִדיש־דײַטש (Judendeutsch), און דערצו נאָך אין זינגען, האָט די גאַנצע זאַך געמאַכט זייער לעכערלעך. די קיניגין פֿון דער נאָכט ווּאָס דאָרף לויטן אינהאַלט פֿון שפּיל אויסזען זייער שיין און מאָיעסטעטיש איז געווען אַ דעפֿאָרמירט, דיק באָשעפֿעניש ווּאָס דאָרף זיך ערשט לערנען גיין. די אַנדערע שפּילערס און זינגערס זײַנען ניט געווען בעסער. די עפֿעקטן זײַנען געווען שלעכט געמאַכט. מיט איין ווּאָרט, די דײַטשע טוריסטין איז אַרויס פֿון טעאַטער אַ מידע און אַן אומצופֿרידענע.[34]

הגם ביידע באָריכטן זײַנען זיך סותר אין דער אָפּשאַצונג פֿון דעם קינסטלערישן ווערט פֿון די אויפֿפֿירונגען, זײַנען אָבער ביידע אײַנשטימיק, אַז די שפּראַך איז ניט געווען דײַטש. עס איז געווען דאָס האָלענדישע ייִדיש. דײַטש שפּילן ווּאָלט געווען אַן אומפּראַקטישע זאַך אין אַ לאַנד, ווו עס זײַנען געווען אַזוי פֿיל דײַטשע טעאַטערס, אײַנגעשלאָסן אָפּערע־קאָמפּאַניעס. ייִדן האָבן פֿאַרשטאַנען דײַטש און געקענט פֿרײַ באָזוכן דאָס דײַטשע טעאַטער, ווּאָס די דײַטשע ייִדן אין האָלאַנד האָבן עס טאָקע געטאָן.

דעסויער, אַליין אַ דײַטשער ייִד, האָט בלויז מער פֿאַרדײַטשט דאָס ייִדיש פֿון די האָלענדישע ייִדן. אָבער אויב ער האָט נושׂא־חן געווען בײַ ייִדן, איז דאָס דווקא דערפֿאַר ווּאָס ער האָט געשפּילט אַמסטערדאַמער יאַדעש.

נאָך אין 1823 באַקלאָגט זיך אַ האָלענדישער קריטיקער, אַז די שפּראַך פֿון די זינגערס איז ניט קיין דײַטשע און אַז עס איז שווער זיי צו פֿאַרשטיין. ער מיינט, אַז מען ווּאָלט מער געלאָפֿן אין טעאַטער, ווען עס ווּאָלט געווען אויף האָלענדיש.[35]

הכלל, עס איז קלאָר, אַז די שפּראַך פֿון דער אויפֿפֿירונג איז ניט געווען דײַטש און ניט האָלענדיש, נאָר דאָס כאַראַקטעריסטישע האָלענדישע ייִדיש, ווּאָס מיר געפֿינען אים אין דעם „דיסקוהרש" און אין דער ליטעראַטור פֿון יענער צײַט.[36]

---

[34] J. N. Jacobsen Jensen, *Reizigers te Amsterdam,* 1919, pp. 170—171.

[35] *Kritisch lampje,* Amsterdam, 1823, p. 120.

[36] אַפֿילו נאָך אין 1867 איז אין האָלאַנד געווען אָקטויל די פֿראַגע וועגן האָלטן דרשות אויף ייִדיש. ייִדן האָבן ניט פֿאַרשטאַנען קיין האָלענדיש און אַ פֿאַרשטעלונג ניט אויף ייִדיש האָט ניט געקענט צוציען קיין ייִדישע מאַסע.
זע:
J. Zwarts, *Een Taalstrijd om het Jiddisch uit de vorige eeuw,* 1937, p. 5.

און איצט וויידער אַ מאָל וואָס שייך דעם קינסטלערישן וועלט פֿון דעסויערס טעאַטער, איז כדאי צו בערעגען אַ האָלענדישן עדות וואָס שטימט דווקא אײַן מיטן דײַטשישן מוזיק־קריטיקער און ניט מיט דער דײַטשישער טוריסטין.

אין 1805 איז אַרויס אויף האָלענדיש אַ ביכל פֿון אייגעם C. F. Haug *Brieven uit Amsterdam over het national tooneel en de Nederlandsche letterkunde; uit het Hoodgduitsch,* 1805. דאָרטן דערציילט דער מחבר, אַז דעסויערס טעאַטער רופֿט אַרויס די גרעסטע אַפֿלאָדיסמענטן, ווײַל דאָס שפּילן איז לײַכט און דאָס זינגען איז שיין. טײַל שפּילן — שרײַבט ער — ווערן אויפֿגעפֿירט אויף גאָר אַ פֿײַנעם אופֿן.

די פֿאָפֿולערקייט פֿון דעסויערס טעאַטער איז געוואָקסן פֿון יאָר צו יאָר. אין אַ ריי רײַזע־באַשרײַבונגען פֿון אויסלענדערס וואָס האָבן באַזוכט האָלאַנד געפֿינען מיר דערמאָנט דעם ייִדיש־דײַטשן טעאַטער. אין 1798 ווערט ער דערמאָנט אין די „בריוו פֿון האָלאַנד" פֿון אַן אומבאַקאַנטן דענער. אין 1801 שרײַבט אַ געוויסער פֿעל (Fell), אַן ענגלענדער, אַז ער איז געגאַנגען באַזוכן דעם ייִדישן טעאַטער אין אַמסטערדאַם, אָבער ער איז געווען פֿאַרמאָכט.[37]

אין 1848 איז אין לעמבערג אַרויס אויף ייִדיש אַ ווערטל־באַשרײַבונג א״נ „כנפות הארץ", משמעות אַן איבערדרוק פֿון אַ פֿלטערער אויסגאָבע, ווו עס ווערט דערמאָנט דער ייִדישער טעאַטער אין אַמסטערדאַם:

„עס זינד אין איהר [ד״ה אין אַמסטערדאַם] דא פֿיר טהעאטערס: איינס פאר הלענדר, איינס פאר דייטשן, איינס פאר פראנצויזן אונד איינס פאר יודין".[38]

דער „טעאַטער פֿאַר יודין" דאָס איז דעסויערס טעאַטער.

דעסויערס טעאַטער האָט אַ סך גאַסטראָלירט אין אַנדערע שטעט. דעם 8טן אַפּריל 1797 שפּילט ער אין ראָטערדאַם מאַצאַרטס „דאָן זשואַן אַדער דער שטיינערנער גײַסט", מיט וואָס דעסויער האָט געשלאָסן אַ טעאַטער־סעזאָן. אַגב ווערט אָנגעגעבן אין אַן אַנאָנס, געדרוקט אין Rotterdamsche Courant, אַז מוצאי־שבת ווערט זיך די פֿאָרשטעלונג אָנהייבן 7:30 אין אָוונט און ניט 6 אַ זייגער, ווי ס׳פֿלעגן זיך געווײַנטלעך אָנהייבן די פֿאָרשטעלונגען.

איינע פֿון די אָפּערעס וואָס דעסויער האָט דעמאָלט אויפֿגעפֿירט אין ראָטערדאַם איז געווען סאָליערס אָפּערע Tasare (טעקסט פֿון באָמאַרשע), אַ צײַטלעכע זאַך, באַזירט אויף דער אידעע פֿון שינאה צו טיראַנען, הייסט עס אַ פּיעסע מיט אַ פֿאָליטישן אונטערשלאָק.[39]

סך־הכּל זינגען אין יענער צײַט אויפֿגעפֿירט געוואָרן פֿון דעסויערס טרופּע 25 גרעסערע און קלענערע סצענישע ווערק, מערסטן טײַל אָפּערעס, אָפּערעטעס, זינגשפּילן און מוזיקאַלישע קאָמעדיעס מיט פֿאַרשיידענע „דיוווערטיסעמענטן".

---

[37] Jensen, *o. c.*, pp. 169, 172.

[38] ציטירט לויט ווײַנרײַכן, ביכערוועלט, באַנד 2, ז׳ 367.

[39] J. d. W. Schurmans, "Het hoogduitsche, joodsche, amsterdamsche tooneel-gezelschap", *De Nederlandsche Spectator*, 1867, No. 3, pp. 18—20.

געשפּילט האָט מען אָפֿט לטובֿת צדקה־אַנשטאַלטן, קרבנות פֿון קאָטאַסטראָפֿעס אאַז״ו, ווי למשל אין ל י י ד ן אין 1807.[40]

סוף 18טן י״ה זײַנען אין דעסויערס אָפּערע־טרופּע צוגעקומען נײַע זינגערס, ווי די סאָפּראַנאָ פּיפּע פּאָלאַק און דער טענאָר נתן האָן קלעף, וואָס האָבן זיך באַזונדער אויסגעצייכנט אין קרייצערס אָפּערע „פּויל און ווירגיניע״.[41]

אַרום דעם יאָר 1808 גייט דעסויערס טעאַטער אַריבער אין גאַנצן אויף דײַטש, הגם עס זײַנען געווען אַזעלכע וואָס האָבן געפֿאָדערט, אַז דער טעאַטער זאָל שפּילן האָלענדיש. עס איז געווען גרינגער צו באַקומען אַ דערלויבעניש צו שפּילן הויכדײַטש.[42] אַ מאַטיוו האָט אויך געקענט זײַן קלענערע שטײַערן. פֿון יענער צײַט זײַנען די ידיעות וועגן דעם טעאַטער זייער מאַגערע. די וויכטיקסטע ברענגען מיר דאָ:

אין טעאַטער־אַלמאַנאַך פֿון 1806 געפֿינען מיר אַ באַריכט וועגן דעסויערס טרופּע. מיר דערווײַסן זיך, אַז די טרופּע האָט געשפּילט אַן איבערדײַס צוויי מאָל אַ וואָך. ס. ד. קאָהען און י. ר. באָאַז זײַנען געווען די „קאָמיסאָרן פֿאַר מוזיק, קאָסטיומען און דעקאָראַציעס״, אַ געוויסער ה. ביגגען צוזאַמען מיטן יונגן באָאַז זײַנען געווען די פֿינאַנציעלע פֿאַרוואַלטערס. דעסויער צוזאַמען מיט איינעם מ. י. האָפֿין זײַנען געווען די רעזשיסאָרן. חוץ דעם האָט דער זעלביקער דעסויער געזונגען טענאָר־פּאַרטיעס. די טרופּע איז באַשטאַנען פֿון אַן ערך 15 מאַן, דער כאָר האָט געציילט 16 זינגערס און זינגערינס און דער אָרקעסטער — 25 מוזיקאַנטן. די צאָל בינע־אַרבעטערס און סתם אַנגעשטעלטע האָט באַטראָפֿן 14 נפֿשות.[43]

אַזאַ גרויסער פּערסאָנאָל האָט זעלטן וועלכער טעאַטער פֿאַרמאָגט אין יענער צײַט. אמת, אַ גרויסער טייל כאָריסטן און זינגערס זײַנען געווען תּלמידים פֿון דעסויערס דראַמאַטיש־מוזיקאַלישער שול, וואָס האָבן ניט באָקומען באַצאָלט און גיכער ווי אַלץ נאָך צוגעצאָלט פֿאַר לאָזן זיי זינגען און טאַנצן.

וועג מען האָט גאַסטראָלירט, האָט מען געשפּילט ווו עס האָט זיך געלאָזט: אין באַראַקן, געצעלטן און אָפֿילו אויף אָפּענע פּלעצער. אויף די יריידן און אויף פּלעצער, ווו עס פֿלעגן פֿאָרקומען מיליטערישע מאַנעווערס, האָט דעסויערס טרופּע געצויגן אַן עולם און אויף אַזאַ אופֿן געדעקט די דעפּיציטן. אַ באַזונדערן דערפֿאָלג האָט דער טעאַטער געהאַט צווישן אָפּיצירן. מיט דער צײַט האָט

---

[40] J. A. Worp. *Geschiedenis van den Amsterdamschen Schouwburg*, Amsterdam, 1920, pp. 251—252.

[41] אַגב האָט זיך אין דער זעלביקער צײַט באַוויזן אין פּראָג אַ ייִדישער טענאָר האַרטונג וואָס האָט אין 1795 דעביוטירט מיט גרויס דערפֿאָלג אין מאַצאַרטס Zauberflöte. זע: *Prager Neue Zeitung*, 1795, No. 34.

[42] אויף גרויסע שוועריקייטן האָט דעסויער זיך אָנגעשטויסן אין דער שטאָט אוטרעכט. מען האָט קודם־כל געמוזט צושטעלן אַ רשימה פּיעסעס וואָס מען האָט געהאַט בדעה צו שפּילן און חוץ דעם צאָלן אַ גרויסן שטײַער לטובֿת די דאָרטיקע אָרעמעלײַט. דאָס איז געווען אין 1808. די ייִדישע עדה איז געווען זייער אַ קליינע, און כּדי צוצוזיען אויך ניט־ייִדן האָט דעסויער משנה שם געווען די טרופּע אויף אַ „הויכדײַטש״.

[43] Van Zuiden, "Het joodsche tooneelgezelschap van Dessauer". *De Vrijdagavond*, 1932, p. 40.

דעסויער צונויפגעשטעלט אַ צווייטע טרופּע פֿון זינגע תּלמידים און זי האָט גע־ שפּילט נאָר אויף ירידן, בעת ער האָט געשפּילט אין בעסערע ערטער.

אַ פּנים אַז ער האָט ווידער געהאַט שוועריקייטן מיטן אָפּערע־בנין אין אַמסטערדאַם. אַ געוויסע צייט האָט ער אַפֿילו געפֿאַנט צו בויען אַן אייגענעם טעאַטער, כּדי ניט צו דאַרפֿן אָנקומען צו די שטאָטישע בעלי־בתּים. ער איז אָבער ניט געווען בכוח צו רעאַליזירן דעם פּראָיעקט.[44]

וועגן דעסויער איז אַריבער אויף דײַטש, האָט די קאָנקורענץ צווישן אים און די אַנדערע טעאַטערס אָנגענומען זייער אַ שאַרפֿן כאַראַקטער. באַזונדער שווער איז אים געווען צו קאָנקורירן מיט די וואָנדערנדיקע טרופּעס פֿון איטא־ ליענישע אָפּערע־זינגערס, וואָס האָבן אים ממש אַרויסגעשטויסן פֿון אַזאַ שטאָט ווי אַמסטערדאַם. דאָס האָט ווײַטער געפֿירט צו שפּראָכיקע שינויים אין זײַן טרופּע. דעסויער איז אַריבער צו שפּילן טייל־ווײַז אויף דײַטש און טייל־ ווײַז אויף האָלענדיש.[45]

דער מצבּ פֿון דעסויערס טעאַטער ווערט ערגער. זײַן טרופּע צעפֿאַלט זיך. דעסויער האָט שוין ניט געקענט לעבן פֿון טעאַטער. אָבער דער „דראַמאַטיש־ לירישער סעמינאַר" וואָס ער האָט געפֿונט מיט דער הילף פֿון רײַכע יידישע מוזיק־ליבהאָבערס איז געבליבן פֿאַר אים אַ גרויסער אָנהאַלט און איז געווארן אַ טייל פֿון זײַן פּרנסה.

אַ טייל פֿון דעסויערס טרופּע נעמט איבער פֿראַנצמאַן און פֿאַרט מיט איר אַרום ביז אַן ערך 1835, ווען ער שטאַרבט פֿון דער כאָלערע וואָס האָט דעמאָלט געבושעוועט אין האָלאַנד.

פֿון יאָר 1830 האָבן מיר אַ באַריכט פֿון אַן אַרמיי־אָפֿיציר, אַ געוויסן פּ. נ. באָש, וואָס דער־ציילט וועגן דער „יידיש־דײַטשער" טרופּע פֿון פֿראַנצמאַן און פֿייטלינגער און זייערע אויפֿפֿי־ רונגען פֿון „שערער פֿון סעוויליע" און „דאָן זשואַן". דער הויפּטטענאָר איז געווען פֿייטלינ־ גער, אַ געוועזענער אָרעמער ינגל פֿון געטאָ. ער האָט פֿאַרמאָגט אַ „שטים פֿול מיט אויסדרוק". באָש ציטירט אַפֿילו אַ קופּלעט פֿון זינגעם אַ לידּ:

איך בין געווען
זאָ ווײַט אין דער וועלט,
אָבער אין האָלאַנד
מיר אָם מייסטן געפֿעלט.[46]

די דאָזיקע טרופּע האָט געשפּילט ביזן יאָר 1837. די הויפּט־סוברעטין האָט געהייסן מעלדאָלאַ, אַ ספֿרדישע יידישע טאָכטער.[47]

אין 1817 האָט דעסויער געשפּילט אין אַמסטערדאַם, אין אַ יידישן חתונה־ זאַל „האַרמאָניע". דעמאָלט האָט ער שוין געשפּילט אויף האָלענדיש.[48] אין דער טרופּע קומט ווידער פֿאָר אַ שפּאָלטונג. אַ גרופּע זינגערס טיילט זיך אָפּ אין גאַנצן פֿון דעסויערן און אַרגאַניזירט זיך אין אַ באַזונדערער טרופּע מיט דער

[44] C. F. Haug, *Brieven ...*, p. 206; Zuikerberg, *De Vrijdagavond*, 1927, p. 314.

[45] Zwarts, *o. c.*, p. 42. [46] *De Nederlandsche Spectator*, 1867, No. 28.

[47] *Ibidem*, 1867, No. 42. [48] Jensen, *o. c.*, p. 238.

מסתּמא איז יעמאָלט אויפֿגעפֿירט געווארן די פּורים־שפּיל אויף האָלענדיש פֿון de Jongh, אַ מיטגליד פֿון דער טרופּע, א״נ:

Esther en Mordechai of het purim de Israeliten.

זינגערקע פֿלעאַרא פֿאַן פּראָג בראָש. די דאָזיקע פּראָג, אַ תּלמידה פֿון דעסויערס „דראַמאַטיש־לירישן סעמינאַר", איז געווען אָנערקענט פֿאַר דער בעסטער אָפּערע־זינגערין פֿון יענער צײַט. אין 1824 האָט זי געמאַכט אַ גרויסן רושם אין אַזאַ מוזיקאַלישער שטאָט ווי ווין און דערבײַ אַרויסגערופֿן ממש אַ „ראַסן"־דעמאָנסטראַציע מצד די אָנהענגערס פֿון אַן אַנדער פּרימאַדאָנע, אַ קריסטין. זי האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיטן טענאָר פֿייטלינגער, און ביידע האָבן געזונגען אין פּאַריז.[49]

אין 1830 ווערט פֿאַן פּראָג די הויפּט־פּרימאַדאָנע פֿון דער נײַער „ייִדיש־דײַטשער געזעלשאַפֿט", און דעסויערס עלטערער זון איז געוואָרן דער מוזיק־דיריגענט. די טרופּע שפּילט אויף דײַטש. אַ האָלענדער, אַ געוויסער שורמאַן, וואָס האָט בײַגעווינט די פֿאַרשטעלונגען פֿון דער נײַער טרופּע דערציילט, אַז זי איז באַשטאַנען פֿון עטלעכע אויסערגעווײַנטלעכע זינגערס און זינגערינס וואָס מען האָט מיט דער צײַט צעכאַפּט אין אַנדערע אָפּערע־טעאַטערס.[50]

פֿון די יאָרן 1827—1828 האָבן מיר אַ פּאָר ידיעות פֿון דעסויערס אײַגענע אויפֿפֿירונגען. אין האָג האָט ער געשפּילט מײַערבערס „אַרמאַנדאַ און פּאַל־מירא", מאַצאַרטס „דאָן זשואַן" א״א. אין 1827 האָט ער אין אַמסטערדאַם געשפּילט „די קאַרנאַוואַל־סאַלדאַטן" מיט דער באַטײַליקונג פֿון „געוועזענע און איצטיקע תּלמידים פֿון י. ה. דעסויער", ווי עס איז געווען געמאָלדן.[51]

פֿון דעסויערס לעצטע דירעקטע טעטיקייטן איז כּדאַי צו דערמאָנען דעם טיראָלער קאָנצערט וואָס ער האָט געגעבן אין האָג דעם 12טן מאַרץ 1834; ס׳איז געווען אַנאָנסירט, אַז די מוזיק איז פֿאַרפֿאַסט געוואָרן פֿון אים גופֿא.

ווען דעסויער איז געשטאָרבן, איז שווער אויסצוגעפֿינען.

ער האָט געהאַט צוויי זין און צוויי טעכטער. איין זון איז געווען אַ מוזיק־דיריגענט. אַן אייניקל (דעם מוזיקערס זון) האָט געשפּילט אין אַרקעסטער פֿון אַ „הויכדײַטשער טרופּע" נאָך אין 1867. דער צווייטער זון, מאָריץ דעסויער, איז געווען אַ מאָלער און אַ גראָווירער אין אַמסטערדאַם. אין 1815 איז ער געווען אַ מיטגליד פֿון דער מלוכישער קונסט־אַקאַדעמיע. ער האָט שפּעטער עמיגרירט קיין אַמעריקע און געהאַט אין ניו־יאָרק אַ גרויסע ליטאָגראַפֿישע אונטערנעמונג.[52]

דעסויערס טעאַטער גייט אונטער אָן ערך אין 1837, ווי אַ „ייִדיש־דײַטשע" געזעלשאַפֿט. אין 1838 פֿיגורירן די שוישפּילערס אונטער אַ האָלענדישן נאָמען „די יונגע אַקטיאָרן".[53] (פֿון די הויפּטשפּילערס פֿון דעם „ייִדיש־דײַטשן" טעאַטער האָבן עטלעכע, ווי קלאָרע מעזריץ און ברענזי איזאַק, געלעבט נאָך אין

---

[49] ווען פֿאַן פּראָג זע:
De Nederlandsche Spectator, 1867, No. 222.
ווען דעם ווינער עפּיזאָד דערציילט אונדז נעסטראָי אין זײַנע טאָגביכער, ציטירט לוויט:
M. Necker, *J. Nestroy*, Stuttgart, 1891, p. 104.

[50] *De Nederlandsche Spectator*, 1867, No. 18.

[51] Rogge, "De Opera te Amsterdam", *Oud Holland*, V, 1887, p. 189.

[52] *De Vrijdagavond*, 1932, p. 40; *Mitt. f. jüd. Volkskunde*, IX, p. 59.

[53] "Jonge Tooneelisten".

יאָר 1867.) אַ סך פֿון די זינגערקעס האָבן שנעלֿ חתונה געהאַט, און דעסויער איז כסדר געווען געצוווּנגען צו זוכן נייַע כּוחות פֿאַר זיין פּערסאָנאַלֿ. זיין טעאַטער האָט זיך מיט דער צייַט פֿאַרוואַנדלֿט אין אַ רעזערוווּאַר וואָס האָט געגעבן דער אייראָפּעישער אָפּערע אַ סך פּראָמינענטע זינגערס און זינגערקעס.[54]

אין סך־הכּלֿ האָט דעסויערס טעאַטער עקסיסטירט קנאַפּע 50 יאָר און האָט זייער אַ סך צוגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג פֿון טעאַטער־קולטור פֿון האָלאַנד בכלֿל און פֿון ייִדן בפֿרט.

[54] "Joodsch Hoogduitsch Tooneelgezelschap", *Oud Holland*, 1887, pp. 194—200; J. S. da Silva Rosa, "De Joden in den Schouwburg en in de opera te Amsterdam gedurende de 17de en 18de eeuw". *De Vrijdagavond*, 1925, pp. 46—47.

אַ ווערטער־רשימה פֿאַרן ערשטן יאָר יִידיש אין דער אָנפֿאַנגשול

פֿון י. שטיינבוים

פֿאַר דער יִידישער דערגאַנצונג־שול אין אַמעריקע איז זייער וויכטיק צו בויען איר פּראָגראַם אויף אַ גענויער ווערטער־רשימה, אײַנגעטיילט און אָפּגעמאַסטן פֿאַר איטלעכן קלאַס באַזונדער. במשך פֿון די לעצטע עטלעכע יאָר האָט מען בײַ אונדז היפּש געאַרבעט אויף אַזאַ רשימה, דערווײַל בלויז פֿאַרן אָנהייבער־קלאַס. מיר ברענגען דאָ אַזאַ רשימה וואָס פֿ׳ י. שטיינבוים האָט זי צונויפֿגעשטעלט. אין די ווײַטערדיקע נומערן פֿון די „יִוואָ־בלעטער" ווילן מיר דרוקן דוד ברידזשערס אַן אויספֿאָרשונג וועגן דעם וואָקאַבולאַר פֿון די יִידישע אָנפֿאַנגערס, וואָס האָט אויך אַ טענטאַטיוו ווערטער־רשימה פֿאַרן ערשטן יאָר אין דער אָנפֿאַנגשול, און יודל מאַרקס אַן אָנאַליז פֿון די ביידע רשימות און אַן איבערבליק איבער אַלע ביזאיצטיקע דערגרייכונגען בײַם אויפֿשטעלן די פּראָגראַם פֿאַרן וואָקאַבולאַר פֿון דעם ערשטן קלאַס. — רעדאַקציע.

אין אונדזער אַרבעט וועגן „יִידיש־וואָקאַבולאַר אין אָנפֿאַנגשול"[1] זײַנען מיר געקומען צום אויספֿיר, אַז כּדי דער לימוד פֿון יִידיש זאָל אַוועקגעשטעלט ווערן אויף אַ זיכערן יסוד, וואָלט מען געדאַרפֿט זען, אַז פֿון די סאָמע ערשטע טריט אָן זאָל מען אין אַלע שולן לערנען דעם זעלביקן מינימום יִידיש, ניט גע־קוקט אויף דעם ווּ די שול געפֿינט זיך און ניט געקוקט אויף דעם, וואָסערע לערנביכער מען ניצט דאָרטן. דער אָנהייב־וואָקאַבולאַר פֿאַר אַלע לעקציעס און ענינטונגען אויף צו לערנען לייענען, שרײַבן און אויסלייגן און פֿאַר דער מינדלעכער און שריפֿטלעכער קאָמפּאָזיציע דאַרף אומעטום, אין אַלע יִידישע שולן, זײַן אַן איינהייטלעכער.

אַזאַ געזונטע התחלה וואָלט געגעבן די גאַראַנטיע, אַז די תּלמידים זאָלן האָבן באַשטימטע ידיעות פֿון דעם יִידישן ווערטער־אוצר אויף יעדער מדרגה אין לערנען. אַזאַ צוגאַנג וואָלט מחייב געווען, אַז די פּראָגראַם פֿון יִידיש אין אַלע טיפּן שולן וואָלט באמת געווען געבויט אויף אַ סיסטעמאַטישער פֿאַרטיילונג פֿון דעם נייטיקן און צוטרעפֿלעכן וואָקאַבולאַר פֿאַר דער אָנפֿאַנגשול. אַ ווערטער־רשימה פֿאַרן ערשטן לערניאָר וואָלט געפֿירט צו אַן אײַנגעשטעלטער ווערטער־רשימה פֿאַרן צווייטן לערניאָר אאַז״וו.

בײַ אונדז איז דערווײַל דער אייניקער וועגווײַזער פֿאַרן יִידיש־לימוד דאָס לייענביכל. מיר האָבן שוין באַווײַזן, ווי ניט אייגהייטלעך און ווי צופֿעליק עס איז דער ווערטער־אוצר אין די פֿיר אָנפֿאַנגביכער,[2] וואָס מיר האָבן אָנאַליזירט

---

[1] יִוואָ־בלעטער, ב׳ XV, נומ׳ 3, זז׳ 225—246.

[2] דוווירע טאַראַנט, מײַן אַלעפֿבייס; יעקב לעווין, דער אָנפֿאַנגער, ערשטער טייל, דרײַצנטע אויפֿלאַגע; י. קאַמינסקי, אײַך לערן זײַך יִידיש; י. שטיינבוים, מײַן לייענבוך, ערשטע סריט, צווייטע אויפֿלאַגע.

זייער וואָקאַבולאַר. בײַ אַזאַ מצבֿ איז לחלוטין ניט מיגלעך, אַז דער וועגטער־אוצר פֿון די תּלמידים זאָל וואַקסן בהדרגה און סיסטעמאַטיש. די טעקסטן פֿאַרן ערשטן לערניאָר האָבן דערווײַל אין זיך נישט צו ברענגען די אָפּטטע און די נייטיקסטע וועגטער, נאָר זיי זײַנען צונויפֿגעשטעלט דער עיקר מיטן אויג אויף פּאַסיקע וועגטער און וועגטער־קאָמבינאַציעס פֿאַר געוויסע קלאַנגען.

וועגן מיר זאָלן למשל אָננעמען, אַז די קינדער דאַרפֿן במשך פֿון דעם ערשטן לערניאָר אָנלכע וועגטער ווי: באַרג, ברודער, דערפֿאַר, וועלכע, האַלדז, מויל, פּלוצלינג, פֿרייד, שלעפּן, שפּעט — וואָלט אויסגעקומען, אַז נאָר יענע קינדער וואָס ניצן צוויי פֿון די פֿיר אַנאָלויזירטע לערנביכער וואָלטן זיך מיט אָט די וועגטער געהאַט באַקאַנט, בעת די קינדער וואָס לערנען זיך פֿון די אַנדערע צוויי טעקסטן וואָלטן אָט די וועגטער ניט אָנגעטראָפֿן, מחמת זיי וועלן אין אָט די צוויי אָנפֿאַנגביכער ניט באַנוצט.

אַזאַ צושטאַנד פֿון דעם הויפּט־לימוד אין די ייִדישע שולן באַווײַזט אויפֿן שאַרפֿסטן אופֿן, ווי גוואָלדיק נייטיק עס איז צו שאַפֿן אײַנגעשטעלטע און באַשטימטע וועגטער־רשימות פֿאַר יעדערן פֿון די לערניאָרן אין די שולן.

דעם אײַנציקן פֿרוו אין דער ריכטונג האָט ביז אַהער געמאַכט יודל מאַרק[3] אין דער פֿאַרעם פֿון אַ פּראָיעקט פֿון דער ייִדיש־פּראָגראַם, וואָס איז צוגעשטעלט געוואָרן דעם צוזאַמענפֿאַר פֿון די אַרבעטער־רינג־שולן אין 1939, אין וואַשינגטאָן, ד״ק. דער דאָזיקער פּראָיעקט פֿאַרמאָגט, צווישן אַנדערע רײַכע און אינטערעסאַנטע מעטאָדישע מאַטעריאַלן פֿאַרן לימוד פֿון ייִדיש, אויך אַ געוויע רשימה וועגטער, וואָס מען דאַרף זיי לערנען אין ערשטן קלאַס און וואָס דאַרפֿן דינען ווי יסוד־מאַטעריאַלן פֿאַרן לייענען, שרײַבן, שמועסן אאַז״וו.

פֿאַרן קלאַס א רעקאָמענדירט דער פּראָיעקט אַ מאַקסימום פֿון 900 וועגטער און אַ מינימום פֿון קנאַפּע 700 וועגטער. די געוויע וועגטער־רשימה אין דעם פּראָיעקט האָט 682 וועגטער. אָט די געוויע רשימה וועגט פֿאַרגעלייגט להיפוך צום הערשנדיקן „באַצוען זיך פֿראַנק און פֿרײַ צו וועגטער, ניצנדיק אַלץ וואָס עס מאַכט זיך צו דער האַנט״.[4]

די רשימה פֿאַרן קלאַס א איז צונויפֿגעשטעלט אויפֿן סמך „1) פֿון שכלי־הישר; 2) פֿון די טעקסטן וואָס די קינדער וועט אויסקומען צו לייענען; 3) פֿון די ענינים, וואָס זיי וועלן דאַרפֿן שמועסן וועגן זיי; 4) פֿון די מער־וויניק גלײַכבאַטײַטיקע וועגטער אין די אָפּטקייט־רשימות פֿון אַנדערע שפּראַכן; 5) פֿון די באַגריפֿן און פֿאַרשטעלונגען וואָס מיר ווילן געבן די קינדער״.

דער זיכערסטער פֿון די אַלע קוואָלן פֿאַר אַ פּאַסיקער וועגטער־רשימה איז דער צוויייטער — די טעקסטן וואָס די קינדער וועט אויסקומען צו לייענען. שכלי־הישר איז אין דעם פּרט אַ ריזיקאַלישער ענין. גלײַכבאַטײַטיקע וועגטער אין אַנדערע שפּראַכן קענען ניט געוומען וועלן מיר־ניט דיר־ניט, מחמת די

---

[3] פּראָיעקט פֿון פּראָגראַם פֿאַר ייִדיש אין דער עלעמענטאַר־שול, צוגעשטעלט צום צוועלפֿטן צוזאַמענפֿאַר פֿון די אַרבעטער־רינג־שולן, 1939, 81 זז׳ (מימעאָגראַפֿירט).

[4] דאַרטן, ז׳ 3.

ראַנג־פֿאָיציע פֿון אָט די גלײַכבאַטײַטיקע ווערטער אין פֿאַרשיידענע שפּראַכן איז ניט קיין גלײַכע, ווי מיר האָבן דאָס אָנגעוויזן בײַ געוויסע קרובֿישע ווערטער פֿון יידיש און ענגליש.[5] באַגרײַפֿן און פֿאַרשטעלונגען וואָס מיר ווילן געבן די קינדער — דאָס פֿירט שוין גאָר צו די מחלוקתן צווישן די אידעאָלאָגיעס, און זיי קענען צוליב דעם ניט אָנגענומען ווערן פֿון אַלע טיפֿן שולן.

לײַדער גיט אונדז ניט דער מחבר פֿון פּראָיעקט קיין געוויסע אָנווײַזן, מיט וואָסערע מאַטעריאַלן ער האָט זיך באַגוצט בײַם צונויפֿשטעלן די רשימה פֿאַרן קלאַס א. די רשימה ווערט געגעבן אין סדר פֿון אַלף־בית אָן שום צייכן ווער אָפּטקייט פֿון די ווערטער אין דער שפּראַך בכלל און אויך אָן אָנווײַז אויף אַ ראַנג־פֿאָיציע אין דער רשימה גופֿא. אַזעלכע צייכן זיי ווייסן מיר בשום אופֿן ניט, פֿאַר וואָס איין וואָרט איז יאָ אַרײַנגענומען געווארן און דאָס אָנדערע וואָרט ניט. אין דער רשימה געפֿינען מיר למשל אַזעלכע ווערטער ווי: בארד, ברילן, גאַפּל, געהערן, געשמאַק, גרוס, דאַרף, טיכל, פֿאַרב, קרעמער, שוועבעלעך, שאַקאַלאַד. צי קומען אָט די ווערטער אַרײַן אין דער רשימה, ווײַל זיי זײַנען אָפּטע תושבֿים אין דער שפּראַך בכלל און אין דער שפּראַך פֿאַרן ערשטן קלאַס בפֿרט? אָדער צי קומען זיי אַרײַן ווי אַ רעזולטאַט פֿון שכל־הישר?

לויט מײַן „שכל־הישר" געהערן גראָד אָט די ווערטער ניט אין אַ רשימה פֿאַר אַ קלאַס א, מחמת זיי זײַנען אַלע זייער זעלטענע ווערטער אין דער שפּראַך וואָס די קינדער ווען אויסקומען צו לייענען. איבערלייענעניק איבער 50,000 ווערטער אין לייענטעקסטן פֿאַר קינדער (אַרײַנגערעכנט פֿיר אָנפֿאַנגער־ביכלעך), האָב איך אָט די ווערטער אָדער אין גאַנצן ניט געפֿונען אָדער בלויז געפֿונען צו עטלעכע מאָל: בארד — דערמאָנט 6 מאָל, ברילן — 4, גאַפּל — 6, געהערן — 0, געשמאַק — 0, גרוס — 0, דאַרף — 6 (בלויז אין איינעם פֿון די פֿיר אָנאַלי־זירטע טעקסטן), טיכל — 4, פֿאַרב — 0, קרעמער — 0, שוועבעלעך — 0, שאַקאַלאַד — 0. און ווען מיר זאָלן זיך וועלן פֿאַרלאָזן דווקא אויפֿן שכל־הישר, פֿאַר וואָס שוין ניט אָנגעבן פֿאות מיט בארד, בערשטל מיט פֿאַרב, פֿויער מיט דאַרף אאז"וו?

צוליב אָט דער אומגענויקייט, מיט וועלכער די רשימה אין דעם פּראָיעקט איז משמעות צונויפֿגעשטעלט געווארן, זײַנען דאָרטן ניטאָ אָזעלכע ווערטער וואָס דאָרפֿן, על־פּי אָפּטקייט־פֿרינציפּ, גראָד יאָ אַרײַנקומען אין קלאַס א. וועגן מיר האָבן פֿאַרגליכן יודל מאַרקס רשימה מיט דער רשימה וואָס מיר האָבן צונויפֿגעשטעלט פֿון זעלביקן קלאַס אויפֿן סמך פֿון אַ ציילונג פֿון 54,371 ווערטער, געפֿינען מיר, אַז אין דער רשימה פֿון דעם „פּראָיעקט פֿון פּראָגראַם" פֿעלן איבער הונדערט ווערטער. צוויישן די ווערטער זײַנען פֿאַראַן אַ היפּשע צאָל מיט גאָר אַ הויכער פֿרעקווענץ אין אונדזער ציילונג, ווי אויך אַזעלכע וואָס זײַנען ממש מ ו ז ו ע ר ט ע ר, ווײַל מיר האָבן ניט אין דער שפּראַך קיין אָנדערע,

---

[5] יוואָ־בלעטער, ב׳ XV, ז׳ 241.

מיט וועלכע זיי צו פֿאַרבייטן. אָט איז די רשימה וועלכער וואָס פֿעלן אין פֿראָיעקט פֿאַרן קלאַס א:

ארום, ארויף, אהער, אלעמען, אזוינע, אדלער, אוי, אויוון, אייזל, אינד, אייביק, אינזן, איי, אייזער, בין, ביין, באַרג, ביידע, ברענען, ביין, בייסן, ברונעם, ברעט, גאָט, גלעטן, גיסן, גלאָק, גאַנדז, דעם, דערנאָך, דרייען, דאָך, דערוויַיל, דען, דעמאָלט, דאָך, דרויסן, האַרץ, היי, וווהין, וויי, וועמען, ווילד, וועג, וווינ, זשאבע, טאָפּ, טויט, טייך, יעגער, יאָגן, לעקן, לאַנד, לידן, לילוע, מען, מעל, מיד, סאָלדאט, עראָפּלאָן, עק, ערגעץ, עמעץ, פּויער, פּלוצלינג, פּעקל, פּאָקן, פּען, פּארמער, פּרי, פּרינ, פּאַראָן, פּאָס, פּראָסט, פּליגל, פּלוג, פּלאָש, פּרעמד, פּיל, פּלעגן, פּאָטער, פּרוי, ציטערן, צי, צוען, צאָן, קערן, קריען, קאָלב, קוים, קאָנען, קיניג, רוקן, שלאָנג, שטאַרבן, שילער, שטאָל, שלינגען, שמייכלען, שנעל, שטענדיק, שווימען, שוסטער, שאָפּע, שא.

מען טאָר פֿאַרשטייט זיך ניט פֿאַרזען דעם מאַמענט, אַז דער צונויפֿשטעלער פֿון פֿראָיעקט גופֿא באַציט זיך צו זײַן רשימה ווי צו א טענטאַטיוון פֿלאַן וואָס דאַרף פֿאַרבעסערט ווערן אין דער פֿראַקטישער אַרבעט און דורך ווײַטערדיקער פֿאַרשונג.[6]

די וועטער־רשימה וואָס מיר לייגן ווײַטער פֿאָר פֿאַרן קלאַס א איז אַרויס־געוואַקסן פֿון אַנאַליזירן דעם וועטער־באַשטאַנד פֿון פֿיר אַנפֿאַנגער־ביכלעך וואָס ווערן געניצט אין די שולן. וועגן מיר האָבן פֿון גאַנצן סכום וועטער אין אָט די פֿיר טעקסטן אויסגעטיילט די 500 אָפּטסטע וועטער — האָט זיך גלײַך אַרויסגעוויזן, אַז אין פֿרט פֿון צונויפֿשטעלן א פֿאַסיקע וועטער־רשימה פֿאַרן ערשטן לערניאָר קען מען זיך אויף אָט די טעקסטביכלעך אַליין ניט פֿאַרלאָזן. אין אונדזער רשימה פֿון די 500 אָפּטסטע וועטער האָבן גראָד געפֿעלט אַזעלכע, וואָס אונדז האָט זיך אויסגעוויזן אַז זיי געהערן דווקא יא אין אַן ערשטן קלאַס. איז כּדי אויפֿצושטעלן מיט מער זיכערקייט די רשימה און כּדי אויסצומיידן באַשטימפֿערלעכע אויסלאָזן פֿון נייטיקע וועטער, האָבן מיר אַנאַליזירט דעם וועטער־באַשטאַנד פֿון 5 אַנדערע ביכער, וואָס מען האָט זיי לכתּחילה געשאַפֿן און אַרויסגעגבן פֿאַר קינדער. די דאָזיקע נײַע מאַטעריאַלן האָבן עטלעכע און דרײַסיק טויזנט כּסדרדיקע וועטער, אַזוי אַז צוזאַמען מיט די פֿרעקווענצן פֿון די פֿיר טעקסטביכלעך האָט זיך באַקומען א סך־הכּל פֿון 54,371 פֿרעקווענצן, ווי עס באַווײַזט אונדז די טאַבעלע:

---

[6] יודל מאַרקס רשימה רעקאַמענדירט איבער א טוץ וועטער פֿון דעם העברעישן עלעמענט פֿאַר דעם ערשטן קלאַס. נאָך אונדזער חשבון נאָך פֿעלט דאָרטן אַזאַ אָפּט וואָרט ווי עולם, וואָס אין איינעם מיט די וועטער א סך, אפֿשר, שבת, חבֿר — געהער עס צו די אָפּטסטע העברעיזמען אין ייִדיש. זען מײַן אַרבעט „דער העברעישער עלעמענט אין ייִדיש", יוואָ־בלעטער, ב׳ V, נומ׳ 3־4, זז׳ 304—320.

מקור	אַלע פֿרעקווענצן	באַזונדערע ווערטער
איין נומער „קינדער־צייטונג“	7,910	985
איין נומער „קינדער־זשורנאַל“	7,385	1,047
„אַדאַס לידערבוך“ פֿון אפֿרים אויערבאַך	3,265	683
„גוט מאָרגן“ פֿון י. גוייכבערג	3,142	715
„מעשׂהלעך“, ב׳ I, פֿון כאַווער פֿאַווער	10,739	859
„דער אָנפֿאַנגער“, ערשטער טייל, פֿון י. לעווין	6,753	836
„מײַן אַלעפֿבייס“ פֿון דבֿורה טאַראַנט	2,157	510
„איך לערן זיך יידיש“ פֿון י. קאַמינסקי	8,697	1,126
„ערשטע טריט“ פֿון י. שטיינבוים	4,323	907
סך־הכּל	54,371	7,668

מען קען דאָ גלײַך אָנווײַזן, אַז דער גאַנצער ווערטער־סכום, אויף וועלכן די ווײַטערדיקע רשימה איז געבויט, איז צו קליין און דעריבער איז די רשימה גופֿא גאָרניט קיין זיכערע. ס׳קען דאָך געמאָלט זײַן, אַז בײַ אַ ציילונג פֿון, לאָמיר זאָגן, אַ גאַנצן מיליאָן פֿרעקווענצן וואָלטן אין אַזאַ אָפּטקייט־רשימה צוגעקומען אַזעלכע ווערטער וואָס געפֿינען זיך אַצינד גיט אין דער רשימה און אַז אַנדערע וואָלטן צוליב דעם אויך אַרויסגעפֿאַלן. איז ווען ס׳וואָלט זיך דאָ געריכט וועגן אַ רשימה פֿון די אָפֿטסטע ווערטער אין דער שפּראַך בכלל, וואָלט אַזאַ שינוי אָן שום ספֿק געווען מיגלעך. מיר זײַנען דאָ אָבער דער עיקר פֿאַראינטערעסירט אין אַ רשימה פֿון די אָפֿטסטע ווערטער אין די לייענ־מאַטעריאַלן וואָס ווערן לכתּחילה באַשטימט פֿאַר קינדער און וואָס זײַ וועט אויסקומען צו לייענען. גייען מיר צו דער ווײַטערדיקער רשימה צו פֿון דעם שטאַנדפּונקט, מעגן מיר אָננעמען מיט אַ גרויסער מאָס זיכערקייט, אַז ווי גרויס ס׳זאָל גיט זײַן אַ ווײַטערדיקע ציילונג פֿון דעם ווערטער־באַשטאַנד פֿון דער קינדער־ליטעראַטור, וועט אונדזער רשימה בלײַבן ווי זי איז, מיט גאָר ווינציק שינויים. די שינויים וואָלטן געהאַט אַ שײַכות דער עיקר צו דער פֿאַזיציע פֿון די ווערטער און צו דער ראַנג־פֿאַרטיילונג פֿון די פֿרעקווענצן, אָבער דאָס וואָלט גיט געביטן די רשימה אויף אַ קענטיקן אופֿן.

די רשימה ברענגען מיר דאָ אין אָ סדר פֿון ראַנג; די ציפֿער נאָך די ווערטער ווײַזן אָן, ווי־פֿל מאָל די ווערטער האָבן זיך געטראָפֿן אין אַלע טעקסטן, וואָס מיר האָבן זיי באַאַרבעט. ווערטער מיט אַ קלײנערער פֿרעקווענץ ווי 15 קומען דאָ גיט אַרײַן, ווײַ־ל ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ווען מיר וואָלטן אַרײַנגענומען אַזעלכע ווערטער, וואָלט דער סך־הכּל ווערטער געשטיגן צו הויך פֿאַר אָן ערשטן קלאַס. און סוף־כּל־סוף האָבן מיר זיך דאָך געמוזט אָפּשטעלן בײַ אַ ציפֿער, הגם גאָנץ אייגנווי־ליק אויסגעקליבן.

אין סך־הכּל האָבן מיר דאָ אַ קיימא־לן פֿון 468 ווערטער, מיט אַ פֿרעקווענץ אין אונדזערע מאַטעריאַלן פֿון 46,266. עס בעט זיך דאָ דער אויספֿיר, אַז ווען די קינדער פֿון ערשטן קלאַס וואָלטן זיך אין משך פֿון יאָר אויסגעלערנט לייענען און פֿאַרשטיין די דאָזיקע 468 ווערטער, וואָלטן זיי געקענט לייענען און פֿאַר־שטיין 85 פּראָצענט פֿון די באַטראַכטע לייענ־מאַטעריאַלן. ווײַ־ל כאָטש די 468 ווערטער באַטרעפֿן בלויז עפּעס מער פֿון איין דרי־טל פֿון ווערטער־אוצר אין די אָלע מאַטעריאַלן (1,314 באַזונדערע ווערטער), ווערן זיי אָבער אַזוי אָפֿט גע־ניצט און איבערגעחזרט, אַז זיי שטעלן מיט זיך פֿאַר דעם אָנהייב, די מיט און דעם סוף פֿון יעדער מעשׂה און יעדער לי־יד אין אונדזערע מקורים.

די וועדטער אין דער רשימה ברענגען מיר דא אין דער שטאמפארעם, אחוץ אין אזעלכע פאלן וווּ די פארעם בײַם בייגן שיידט זיך ראדיקאל אונטער פון דער שטאמפארעם (זײַן—איז—ביסט), און וווּ דער וועדבאלער פרעפיקס ברענגט ארײַן א גאנץ נײַעם טײַטש אין וואדט (טאן—אויסטאן—אנטאן). אין דער וועדטער־רשימה פון יודל מארקס „פראיעקט" געפינען מיר רעגן און רעגנט, שער, שערן און אויסשערן, קלאפּ און קלאפן, שטיפּן און שטיפער אאז״ו. אבער אזא אײַנטיילונג איז אי ניט נייטיק, אי ניט מיגלעך: ניט נייטיק דערפאר וויל שטיפער שטעלט מיט זיך ניט פאר קיין באזונדערע און ספּעציעלע לייענ־ שוועריקייט אדער א נײַעם קאנצעפּטועלן אויפּנעם פון שטיפן, אדער קלאפ פון קלאפן. ס׳איז ניט מיגלעך, ווײַל אזעלכע וואריאציעס זײַנען כמעט אנסופּיק און א רשימה פון 500 אדער 700 וועדטער פאר א קלאס א וואלט יעמאלט באַ־ שטאנען פון ניט מער ווי 50 אדער 75 באזונדערע וועדטער.

אין דער איצטיקער רשימה געפינען זיך 128 וועדטער פון דער רשימה פון 250 אפּטע יידיש־ענגלישע וועדטער, וואס מיר האבן פארעפּנטלעכט אין אונדזער פריער דערמאנטער ארבעט אין די „יוואָ־בלעטער". וועו מיר זאלן אנגעמען, אז די איבעריקע 122 יידיש־ענגלישע וועדטער זײַנען א פאסיקער מאטעריאל פאר אן ערשטן קלאס, וואלטן מיר פארן ערשטן לערניאר געהאט א סך־הכל פון 590 וועדטער.

מיר מוזן נאך א מאל אנווײַזן אויפן מאמענט, אז די ווײַטערדיקע רשימה באציט זיך בלויז צו דער פראבלעם לייענען, ד״ה זי ווײַזט, וועלכע וואדט־ קענטענישן מוזן פארמאגן די קינדער פון א קלאס א, כדי זיי זאלן קענען לייענען און פארשטיין די מאטעריאלן וואס וועדן פאר זיי געשאפן. אויסלייג־ענינים האבן אונדז דא ניט אינטערעסירט, מיר האבן זיך ניט אונטערגענומען צו פסקענען, צי מען דארף שרײַבן ׳איין מאל׳ אדער ׳איינמאל׳, ׳אביסל׳ אדער ׳א ביסל׳ אאז״ו. אין אונדזער רשימה גיבן מיר אן אלע פארמען, ווי מיר האבן זיי געטראפן.

מיר ברענגען דא די דאזיקע רשימה ווי א צושטײַער צו דעם פרוי־ו ארײַנצו־ ברענגען מער טאלק אין לערנען יידיש אין אנגאנגשוך. ווי אזוי אויסצונוצן אט די וועדטער־מאטעריאלן אין קלאס — דאס גאהער שוין ניט צו דער ארבעט.

טענטאטיוע רשימה פון 468 וועדטער פאר ערשטן יאר יידיש

וואדט	פרעקווענץ	וואדט	פרעקווענץ	וואדט	פרעקווענץ	וואדט	פרעקווענץ
און	2,532	ניט (נישט)	751	צו	538	גיין	343
האבן	1,469	מיט	745	זײַנען	463	איר	343
די	1,387	פון	720	מיר	440	נעמען	336
דער	1,290	איך	660	ער	440	אים	334
איז	1,255	דאס	593	אז	439	געבן	307
זיך	1,083	זיי	592	דעם	406	אלע	304
אין	987	וועלן	553	זי	390	וי	304
אויף	779	וואס	549	קינד	346	פאר	290

וואָרט	פֿרעקוועניץ	וואָרט	פֿרעקוועניץ	וואָרט	פֿרעקוועניץ	וואָרט	פֿרעקוועניץ
קומען	285	לאָזן	116	אַלץ	77	לאַכן	58
מאַמע	266	פֿויגל	115	רופֿן	75	ריכטיק	57
שוין	262	וואָרט	115	שטאַרק	75	אַנדער	57
איין	262	פֿליגן	114	האָן	75	גאָר	57
זאָגן	259	אויס	112	אַליין	74	וויל	57
אַזוי	237	האַנט	109	שרייַבן	74	גאַס	56
זען	218	אויך	108	בוים	74	פֿלוצלינג	56
אָן	216	דיר	103	הויז	74	אַהיים	56
זיצן	214	זון	103	ביז	73	שנייען	56
קיין	210	וויַיט	100	בער	73	אַנהייבן	55
עס	201	פֿרעגן	98	וואַלד	73	פֿאַרמער	55
מען	199	איבער	97	אַזאַ	72	פֿעלד	55
קאַץ	183	פֿאַלן	95	איצטער	70	וואַסער	54
אונדז	180	לערער	94	שטיל	70	לייענען	53
טוען	180	הייבן	94	דאָ	70	מאַן	53
וועלן	179	וועט	94	וווּ	70	צייַט	52
אַבער	177	ברויט	93	טיר	70	רויט	52
אָט	173	עפּל	92	טאָג	70	לייגן	52
גוט	172	שיין	91	שול	69	שרעקן	52
יינגל	170	וויַיס	91	דאַרפֿן	69	בוך	51
דו	168	פֿלעגן	90	שפּרינגען	66	מענטש	51
אַרײַן	167	קאָפֿ	90	ברענגען	66	פֿול	51
ציגעלע	167	בין	88	מער	65	פֿירן	51
קענען	164	שרײַבן	88	קויפֿן	65	ענטפֿערן	50
מײַן	152	הינדעלע		אַלט	64	טאָפּ	50
שטיין	150	(הון)	88	אַרום	64	ליגן	49
מאַכן	146	אַרבעטן	87	באַלד	64	הייסן	49
זייער	146	פֿוס	87	באָבע	64	שערן	49
בײַ (באַ)	143	הונט	87	מויז	64	נוס	49
נאָר	139	אַוועק	86	קלאַפּן	64	פֿוקס	49
לויפֿן	137	לעבן	86	טראָגן	63	דאָך	48
גרויס	132	זיצן	85	כאַפּן	63	טאַנצן	48
קריגן	129	דאָרטן	84	ליבן	63	שיף	48
קליין	129	לערנען	84	טיש	62	פֿערד	48
עסן	127	אויג	83	מיך	62	רעדן	47
וויסן	126	גאַנץ	82	וואָלף	62	ראָד	47
טאַטע	125	דײַן	81	טאַקע	62	באַרג	47
אַן	123	זיידע	81	אַראָפּ	61	זעצן (זיך)	47
נאָך	121	פֿאָרן	80	שוואַרץ	60	גיך	46
יידל	120	זינגען	78	קו	60	גלײַך	46
שפּילן	119	יידיש	78	דערציילן	60	האָז	46
אַרויס	117	שטוב	78	היינט	59	גאַנדז	45
שלאָפֿן	117	טראַכטן	78	נאַכט	59	קלייד	45
זאָלן	117	אײַך	77	פֿרוי	58	קאָנען	45
ווייַנען	117	שטעלן	77	הויך	58	וויסן	45

וואָרט	פֿרעקווענץ
שטאָט	45
געווען	44
דרייַען	44
מילך	44
שנידן	44
ניטאָ	
(נישטאָ)	43
לאַנג	43
נאָז	43
פֿיל	43
בעט	42
שוך	42
פּאַקן	42
רייַסן	42
אייַ	41
בלום	41
ווינט	41
זוכן	41
טיַיך	40
ערשט	40
פֿענצטער	40
צוריק	40
וואַשן	40
פֿאָטער	39
אַ מאָל	39
מיינען	39
אונטער	39
ווינטער	38
הויף	38
ביסט	38
בליַיבן	38
אוי	37
מאָל	37
דיך	37
וועגן	37
וואַרפֿן	37
ליד	37
איין מאָל	36
געפֿינען	36
הימל	36
האַלטן	36
נעי	35
גאָרניט	
(נישט)	35
טרעפֿן	35

וואָרט	פֿרעקווענץ
קיניג	34
דערווייַל	34
ווייַזן	34
קאַלט	34
האַקן	34
וויי	34
וועג	34
יאָגן	34
נייַען	33
נו	33
זומער	33
עפּעס	33
שפּעט	33
פֿרייַלעך	33
שטיקל	32
שיסל	32
ווייַל	32
זאַך	32
אַפּ	32
לעקן	32
קלינגען	32
נייַן	31
עפּענען	31
פֿרייַד	31
אַרויף	31
וואַרטן	31
פֿלאַש	30
ברודער	30
גאָלד	30
טיַיער	30
יאָר	30
דערנאָך	30
ליליע	29
פּאַפּיר	29
פֿייַער	29
פֿאַר וואָס	29
לאָמיר	28
געלט	28
שווער	28
שטערן	28
מאָלן	28
גאָרטן	28
מיידל	28
קאַלב	28
אויטאָ	28

וואָרט	פֿרעקווענץ
זשאַבע	27
שלעפּן	27
טויט	27
שוימען	27
יאָ	27
רעגן	27
וועלכע	27
לאַנד	27
פֿרי	27
פֿריש	26
יעדער	26
פֿויער	26
ביידע	26
גלאָק	26
שטעקן	26
וועמען	26
זיצן	26
טעלער	26
אויטאָמאָ־	
ביל	25
עק	25
פֿיש	25
צי	25
שיקן	25
אָדער	25
אויב	25
באַקן	25
בלוי	25
באַהאַלטן	25
גרין	25
טיף	25
לעפֿל	25
אַנטלויפֿן	24
מויל	24
פֿלייש	24
צינק	24
האָר	24
קינד	24
זייגער	24
שלעכט	24
טרינקען	24
מונד	24
הינטער	24
שטענדיק	24
היים	24

וואָרט	פֿרעקווענץ
וואַקסן	24
ווינד	24
פֿאַרגעסן	23
אַלעמען	23
רעקל	23
ברענען	23
שאַ	23
וווהין	23
פֿרימינט	23
מיד	23
אַזוינע	23
רירן	23
גלעטן	23
קלאַס	23
איידער	22
שלאַנג	22
דערפֿאַר	22
שוסטער	22
ווילד	22
ווינען	22
אייזל	22
שאַפֿע	22
היי	22
מאָרגן	22
ערפֿאַלן	22
פֿאַרשטיין	22
פּאָר	22
פֿרייַען	22
אייביק	21
ביין	21
טייל	21
קאַסטן	21
אום	21
בייַסן	21
אָרעם	21
שלאָגן	21
זיס	21
אַנטקעגן	20
בריוו	20
געל	20
גאַט	20
דעמאָלט	20
ווייַב	20
מעסער	20
ערגעץ	20

וואָרט	פֿרעקוועַנץ
פֿאַפֿאַ	20
פֿעטער	20
קאָכן	20
קריכן	20
קוים	20
שנעל	20
געזונט	20
שטיפֿן	20
אָדלער	19
אײַער	19
ברונעם	19
בעקער	19
דורך	19
העלפֿן	19
האָלדז	19
יעגער	19
ליכט	19
פֿינצטער	19
פֿליגל	19
צוזאַמען	19

וואָרט	פֿרעקוועַנץ
אַהער	18
אָנטאָן	18
אויער	18
אײַזן	18
גיסן	18
געגנוג	18
דרויסן	18
היטן	18
וועלט	18
מעל	18
פֿײַן	18
פֿרישער	18
צאָן	18
געשריי	17
בײַנאַכט	17
נאַר	17
פֿאַרלירן	17
ציילן	17
ציטערן	17
קערן	17

וואָרט	פֿרעקוועַנץ
קיכל	17
רוקן	17
שמייכלען	17
ברעט	16
גראָז	16
דאָך	16
האָרץ	16
היטל	16
טינט	16
סאָלדאַט	16
ענדיקן	16
פֿאָלגן	16
פֿליג	16
שליטן	16
קושן	16
קלאָר	16
קרייצן	16
קורץ	16
שײַנען	16
שילער	16

וואָרט	פֿרעקוועַנץ
שלינגען	16
אויפֿשטיין	15
בלאַט	15
בעסער	15
גלאָז	15
הינטער	15
לייב	15
נאַשן	15
ערד	15
פֿאַרבן	15
פֿרײַ	15
פֿאַראַן	15
שטאַרבן	15
באַר	15
וואָג	15
אימעץ	15
פֿעדער	15
פֿאַס	15
קרעמער	15
שטאַל	15

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

ל. שפּיזמאַן. די יִידן אין נאַצי־פּוילן. פֿאַרלאַג אידישער קעמפֿער, ניו־יאָרק 1942. 452 זײַטן.

די תקופֿה פֿון גיהנום־לעבן פֿון יִידן אין נאַצי־פּוילן, וואָס ל. שפּיזמאַן נעמט זי אָרום אין זײַן בוך, געהער הײַנט שוין צו געשיכטע. די לאַגע פֿון יִידן אין פּוילן אין דער תקופֿה 1939—1941 זעט אויס, ווי בלוטיק און אירא־ניש דאָס זאָל ניט קלינגען, ווי אַן אידיליע אין פֿאַרגלײַך מיט די איצטיקע סיס־טעמאַטישע מאַסן־שחיטות. פֿון שפּיזמאַנס בוך קען מען הײַנט אָפּלערנען וועגן דער לאַגע פֿון יִידן אין פּוילן בלויז דורך א ביטערן קל־וחומר: ווי גרויליק מוז הײַנט זײַן דער גורל פֿון די אומגליקלעכע מאַרטירערס אונדזערע, אויב מיט צוויי און דרײַ יאָר צוריק, ווען דער נאַצי־קורס איז נאָך געווען א „מיל־דערער", איז דער תהום פֿון זייערע לײַדן שוין געווען ניט צו דערגרונטעווען!

ל. שפּיזמאַנס בוך פֿאַרמאָגט א סך מעלות, וואָס א דאַנק זיי דאַרף מען עס רעקאָמענדירן יעדער יִידישן לייענער: ראשית־כּל איז דאָס דער ערשטער פֿרוי אין יִידיש צו געבן א גאַנץ בילד וועגן דער שוידערלעכער מאַר־טיראָלאָגיע פֿון יִידן אין פּוילן אונטער די נאַצים. ווײַטער איז דאָס בוך בריט און פֿלאַנמעסיק פֿאַרמאַסטן און נעמט אָרום די וויכטיקסטע געביטן פֿון יִידישן לעבן: ריכטיקער, פֿון יִידישן גערענגל פֿאַרן נאָקעטן לעבן: די אַנטי־יִידישע נאַצי־געזעצן, געטאָס, די יִידישע קהילות, די עקאָנאָמישע לאַגע, דער אַרבעטצוואַנג, הונגער, נויט און שטאַרביקייט, הילפֿסאַרבעט, דאָס יִידישע קולטור־לעבן, די יוגנט־באַוועגונג, קעגנזײַטיקע באַציונגען מיט די פּאָליאָקן און דײַטשן. באַזונדערע קאַפּיטלער זײַנען אָפּ־געגעבן די מיזרח־גאַליציע, מיזרח־גאַליציע און די לעצטע ידיעות פֿון זומער 1942. דער מחבר האָט צונויפֿגענומען א שלל ציפֿער־מאַטעריאַלן וועגן דער תקופֿה פֿון דער נאַצי־אָקופּאַציע. די דאָטעס וועגן יִידן אין פֿאַרמלחמה־פּוילן, וואָס דער מחבר גיט לשם פֿאַרגלײַך, האָבן א באַזונדערע חשיבות פֿאַר דעם אמעריקאַנער יִידישן לייענער וואָס איז בדרך־כּלל ווייניק אינפֿאַרמירט וועגן דעם לעבן און שאָפֿן פֿון דעם יִידישן קיבוץ אין פּוילן.

לײַדער וועט דער באַטײַט און די נוציקייט פֿון דעם בוך שטאַרק געמינערט דורך דעם, וואָס דער מחבר האָט ניט אָפּגעהיט די כּללים פֿון וויסנשאַפֿטלעכער באַאַרבעטונג פֿון די געזאַמלטע מאַטעריאַלן. מיט זאַמל־אַרבעט ענדיקט זיך נאָך ניט די אויפֿגאַבע פֿון א היסטאָריקער, און דאָ איז קיין חילוק ניטא, צי ער פֿאַרשט די געשיכטע פֿון יִידן אין די צײַטן פֿון בית־שני, אָדער אין אונ־דזערע אויסטערלישע צײַטן פֿון גזרת־היטלער. די ערשטע אויפֿגאַבע פֿון דעם

היסטאָריקער איז צו אַנאַליזירן קריטיש די באַגלייבטקייט פֿון די מקורים וואָס ער פֿאַרמאַגט. אין שפּיזמאַנס בוך וואַרפֿט זיך אָבער דווקא אין די אויגן קודם־כל דער אומקריטישער צוגאַנג פֿון מחבר צו די ידיעות וואָס ער האָט אזוי זאָרגעוודיק צונויפֿגעזאַמלט.

עס איז פֿאַרדראָסיק, וואָס דער מחבר האָט ניט אָנגעוואָנדט קיין קריטיזם אָפּילו בנוגע ידיעות וואָס זײַנען שייך דער עיקר־פֿראַבלעם פֿון יידישן לעבן אין נאַצי־אָקופּירטן פּוילן. אזוי למשל ווערט אויף ז׳ 184 געבראַכט אַז א שום פּירוש די ידיעה פֿון בערלינער קאָרעספּאָנדענט פֿון סטאָקהאָלמער „סווענסקא דאָגבלאָדעט", אַז אין לאָדזש זײַנען — אין 1941 — סך־הכל געווען באַשעפֿטיקט אַז ערך 45,000 יידן. דער מחבר האָט זיך אָפּילו ניט באַמיט צו בעריכענען, אַז די דאָזיקע ציפֿער איז לכתחילה אומגלייבלעך. לויט דער ציילונג פֿון 1931 האָט די לאָדזשער יידישע באָפֿעלקערונג, העכער 202 טויזנט נפֿשות, פֿאַרמאַגט 86,170 עקאָנאָמיש אקטיווע, צווישן זיי 23,643 אינדוסטריע־אַרבעטער (אַרײַנגערעכנט האַנטווערק). וואָלט אמת געווען, אַז די צאָל יידישע אַרבעטער אין לאָדזש האָט נאָך צוויי יאָר נאַצי־הערשאַפֿט באַטראָפֿן צוויי מאָל אזוי פֿיל ווי פֿאַר דער מלחמה, וואָלט עס לחלוטין ניט געווען דער ערגסטער שׂכר פֿאַר די נאַצישע רוצחים... אויף ז׳ 189 דערציילט דער מחבר, ניט אָנגעבנדיק דעם מקור, אַז אין צוויי קאָלעקטיוון זאָקווערשטאָטן פֿון יידישן האַנטווערקער־פֿאַראײַן אין וואַרשע האָבן געאַרבעט 3,000 פֿערזאָן. אָבער עטלעכע זײַטן ווײַטער (ז׳ 199) ברענגט ער דעם טרויעריקן באַריכט פֿון „גאַזעטא זשידאָווסקא", אַז אין די קאָלעקטיוון וואַרשטאָטן איז וואַרשע אַרבעטן סך־הכל בערך 6,000 יידישע אַרבעטער. עס לייגט זיך שווער אויפֿן שׂכל, אַז א העלפֿט פֿון דער דאָזיקער צאָל זאָל האָבן געווען באַשעפֿטיקט בלויז בײַ זאָקן־פֿאַבריקאַציע. אויף ז׳ 270 גיט איבער דער מחבר, אַז דעם ערשטן יולי 1941 האָבן עקסיסטירט אין וואַרשע, אין געטא, 88 קיכן וואָס האָבן אַרויסגעגעבן 115,426 מיטאָגן און אַז די צאָל מיטאָגן איז שפּעטער דערגאַנגען ביז 120,000. קוים א זײַטל ווײַטער ציטירט דער מחבר אַז אָפּענעם בריוו אין „גאַזעטא זשידאָווסקא" פֿון 23סטן יולי 1941, ווו דער שרײַבער קלאָגט זיך, אַז פֿון צען מענטשן באַקומט נאָר איינער א מיטאָג און אַז אַנפֿרעג אין די הויף־קאָמיטעטן האָט עס באַשטעטיקט. אויב מיר זאָלן בכח אַננעמען אָפּילו, אַז אַלע קרובֿ 500,000 יידישע אינוווינערס פֿון וואַרשע, אַן אונטערשייד פֿון עלטער און פֿאַרמעגן, האָבן זיך געווענדט נאָר מיטאָגן, האָט אַלץ די צאָל אַרויסגעגעבענע מיטאָגן ניט באַטראָפֿן מער ווי 50,000. ממה־נפֿשך! אָדער די צאָל 115,426 מיטאָגן איז א גוואַלדיקע גוזמא אין פּלוס, אָדער דער מחבר פֿון אָפּענעם בריוו האָט שטאַרק מגזם געווען אין מינוס...

וואָלט דער מחבר לכל־הפּחות געווען געהאַלטן פֿאַר זײַן חובֿ אָנצוגעבן דעם מקור פֿון יעדער וויכטיקער ידיעה — ער האָט אונדז אָפּילו ניט אָנגעגעבן, פֿון וואַנען ער האָט אַרויסגענומען די בילדער וואָס ריידן מער ווי אַלע מוראדיקע ציפֿער — וואָלט דער קריטישער לייענער לכל־הפּחות געהאָט די מיגלעכקייט

אליין צו קאנטראלירן דאטעם וואס זיינען זיך סותר, אבער וואס וועקן לכתחילה א חשד. צום באדויערן האט דער מחבר — מן־הסתם צוליב עקאנאמיע אין ארט — אפילו די דאזיקע ברירה דעם לייענער ניט איבערגעלאזט.

לאמיר נאך ברענגען איין ביישפיל פון אומפינקטלעכקייט אוו פעלן פון א קריטישן צוגאנג, וואס איז פון אן אנדער מין: אויף ז' 300 רעכנט אויס ל. שפיזמאן צוויישן די שולן וואס די נאצים האבן חרוב געמאכט „די 300יעריקע שול" אין גרודזשאנדז (אויף דייטש: גראודענץ, אין פאמארן). מען קען ניט האבן קיין טענה צום מחבר, וואס ער האט זיך ניט פארנומען מיט געשיכטע פון יידן אין פוילן אוו האט ניט געווויסט, אז אין אמאליקן פוילן האבן יידן אין פאמארן ניט געטארט ווויינען אוו אז דארט האבן עקסיסטירט בלויז קליינע צעוואַרפענע דארפס־יישובים אונטערן שוץ פון פריצים. דער מחבר האט זיך אבער יא געדארפט מטריח זיין אוו נאכפארשן, צי אין גרודזשאנדז האט בכלל עקסיסטירט אזא אלטע שול. אין „סלאוויניק געאגראפישני" וואלט ער געווען געפונען, אז די שול אין גרודזשאנדז איז אויפגעשטעלט געווארן אין 1844. אגב האט אויך דער מחבר געמעגט אויסגעפינען, אז אין קראקע איז ניט געווען קיין „היסטארישע מהרם־שול", נאר זי איז געווען אין לובלין, ממילא האט געקאנט פארברענט ווערן די רמא־שול, אויב די ידיעה האט טאקע א שייכות צו קראקע אוו ניט צו לובלין.

נאך לייכטער וואלט דער מחבר געקאנט אויסמיידן אומפינקטלעכקייטן אין שייכות מיט ידיעות וועגן פוילן אוו יידן אין פוילן פאר דער מלחמה, ווייל אויף דעם דאזיקן געביט זיינען פארהאן צוטריטלעכע אוו באגלייבטע מקורים. דער מחבר ציטירט אבער ניט די סטאטיסטישע ציפער פון ערשטן מקור. דער־פון נעמען זיך, צווישן אנדערע, אזעלכע אומפינקטלעכקייטן: אין דער טאבעלע פון פרנסה־צווייגן פון יידן אין פוילן לויט דער ציילונג פון 1931 גיט דער מחבר אן, אז 60.6% פון דער גאנצער באפעלקערונג האט געשעפט חיונה פון לאנדווירטשאפט. ער רעכנט אבער ניט צו געהעריקע, וואלדווירטשאפט אוו פישערי (סך־הכל 0.7%), וועלכע ווערט יא ארויסגערעכנט ביי די 4.3% יידן וואס האבן געלעבט פון לאנדווירטשאפט. אין דער רובריק „עפנטלעך דינסט" גיט דער מחבר אן 1.8% פון דער יידישער באפעלקערונג, אוו 2.2% פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג. די דאזיקע פראפארציע איז אבער בלויז ריכטיק בעת מען רעכנט אויס נאמנטלעך אלע ספעציפיקאציע פון דער רובריק: עפנטלעך דינסט (מלוכישע אוו קאמונאלע אינסטיטוציעס), רעליגיעזע אוו געזעלשאפט־לעכע אינסטיטוציעס. אנדערש באקומט זיך דער פאלשער אויסדרוק, אז 1.8% פון דער יידישער באפעלקערונג האבן געצוגיגן פרנסה פון מלוכישע אוו קאמו־נאלע אמטן. אויף ז' 174 דערציילט ל. שפיזמאן, אז לויט דער ציילונג פון 1931 האבן יידישע פריוואט־דאקטוירים באטראפן 62.2% פון אלע דאקטוי־רים אין פוילן. לויט דער פארעפנטלעכטער סטאטיסטיק האט אבער דער פראצענט יידן צווישן פריוואט־דאקטוירים אין פוילן באטראפן וויניקער — 56.5%.

נאָך מער פֿאַרדריסן אַזעלכע טעותים פֿון מחבר: אויף ז׳ 166 באַצייכנט ער דעם הכנסה־שטציער אין פּוילן ווי אַן „אָפּצאָל פֿאַר פֿירן אינדוסטריעלע, האַנדלס־ און האַנטווערק־אונטערנעמונגען". אין אמתן האָט הכנסה־שטציער אין פּוילן, פֿונקט ווי בדרך־כּלל אין דער גאַנצער וועלט, באַשטייט שטציער פֿון הכנסה, אַן אונטערשייד צי פֿון אַרבעטסלויז, צי פֿון ריווח, אַדער פֿון פֿראָצענטן פֿון באַנק־קאַפּיטאַלן. אויף ז׳ 314 רעכנט אויס דער מחבר אַלע וואַיוואָדשאַפֿטן פֿון פּוילן, סך־הכּל 15, און פֿאַרגעסט, אַז די הויפּטשטאָט וואַרשע איז געווען אַ וואַיוואָדשאַפֿט פֿאַר זיך און אַז עס האָט אויך עקסיסטירט אַ קלאַסער וואַיע־ וואָדשאַפֿט. דאָס איז מן־הסתּם אַ רעזולטאַט פֿון איבערגאַנגלטקייט בײַם שרײַבן, וואָס דער מחבר אַריינטירט זיך בכלל גוט אין דער געאָגראַפֿיע פֿון פּוילן. דער טעות דאָמביע בײַם נאָרעוו (אַנשטאָט בײַם נער) אין שטיכות מיט די שוידערלעכע גאַז־פֿאַרגיפֿטונגען איז אַן אײַנציקער אויסנעם אין דעם דאָ־ זיקן פּרט.

דער מחבר האָט געהאַלטן פֿאַר זײַן הויפּט־אויפֿגאַבע צו זאַמלען וואָס מער מאַטעריאַלן. האָט זיך עס ניט נאָר נעגאַטיוו אָפּגערופֿן אויף דעם קריטישן אַנאַליז, נאָר עס האָט אויך פֿאַרשטעלט פֿאַרן מחבר די אויפֿגאַבע פֿון אַוועק־ שטעלן, אויב ניט פֿאַרענטפֿערן, עיקרדיקע פּראָבלעמען.

לפֿי־ערך אַ קלאָר בילד וועגן לעבן פֿון יידן אין נאָצי־פּוילן באַקומט זיך אין שטיכות מיט דער רעכטלעכער לאָגע, געטאָס, קהילות, אַרבעטצוואַנג און בפֿרט הילפֿסאַרבעט. דערפֿאַר איז אַבער דער סך־הכּל אין קאָפּיטל וועגן דער עקאָנאָמישער לאָגע לחלוטין ניט קיין באָפֿרידיקנדיקער. פֿון אַלע, אַ ביסל כאָטיש אָנגעוואָרפֿענע (טיילוויזן סתּירותדיקע אוו טיילוויזן לכתּחילה אָפּגעפֿרעגטע) ציפֿער וועגן יידישע באַשעפֿטיקונגען איז בשום־אופֿן ניט קלאָר, פֿון וואָס פֿאַר אַ טייל יידן — פֿאַרשטייט זיך, לפֿי־ערך — זײַנען געווען עקאָנאָמיש אַקטיוו און וויפֿל זײַנען געווען פֿולשטענדיק פֿרנסהלאָז. דער מחבר האָט אויך ניט געפֿרוווט זיך אויסמאַלן דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן פֿון יידן איז די געטאָס און ניט אויסגענוצט ווי געהעריק אָפֿילו די אינפֿאָרמא־ ציעס וואָס ער האָט געקאָנט געפֿינען איז „גאַזעטא זשידאָווסקא". איז סך־ הכּל איז דאָס בילד פֿון יידישן עקאָנאָמישן לעבן אַרויסגעקומען צו אָפּטימיס־ טיש, סײַ צוליב דעם וואָס דער מחבר האָט זיך צו שטאַרק סומך געווען אויף די ניט תּמיד פֿאַרלאָזלעכע ציפֿער, סײַ צוליב דעם וואָס ער האָט ניט פֿונאַנדער־ געטיילט די תּקופֿה ביז מיטן 1942 איז די געהעריקע פֿעריאָדן: די לאָגע איז געטאָ האָט זיך פּסדר פֿאַרגערט מיט קאַטאַסטראָפֿאַלער האַסטיקייט און די ידיעות פֿון 1940 האָבן פֿאַרלוירן יעדע אקטועלקייט אין 1941, פֿונקט ווי אָפֿילו אין אָנהייב 1942 איז שוין די לאָגע געווען אין־לשער פֿאַרצווייפֿלטער איידער אין האַרבסט 1941.

די דאָטעס וועגן יידישן עקאָנאָמישן און קולטורעלן לעבן אין פֿאַרמלחמה־ פּוילן האָט דער מחבר געבראַכט מיטן צווײַק צו באַווײַזן, וואָס יידן האָבן פֿאַר־ לוירן דורך דעם נאַצישן חורבן. דערצו איז אַבער ניט נייטיק געווען, אַז דער

מחבר זאל מאלן כמעט אויסשליסלעך די פאזיטיווע זײטן פון יידישן לעבן אין פארמלחמה־פוילן. פונקט ווי דער מחבר פון „יון מצולה" האט אונדז געגעבן אן אידעאליזירט בילד פון יידישן לעבן אין פוילן פאר גזרות ת״ח, אזוי איז אויך שפיזמאן — אונטערן אינדרוק פון גזרות היטלער — ארײנגעפאלן אין דער שטימונג פון אידעאליזירן פארמלחמה־פוילן. ניט געקוקט דערויף וואס יידן האבן ביז 1939 נאר אלץ געשפילט א דאמינירנדיקע ראלע אין האנדל, האנטווערק און אין פרײַע פראפעסיעס אין פוילן, האט מען דאך געדארפט אנווײזן סײַ אויף דער טראגעדיע פון עקאנאמישן געטא, סײַ אויף די אלץ מער ממשותדיקע טענדענצן פון פולשטענדיקן ארויסשטויסן יידן פון עקאנאמישן לעבן. די סטאטיק אליין איז ניט גענוג פרי צו געבן א ריכטיק בילד פון דער ווירקלעכקייט, עס דארף צוקומען די דינאמיק. דאס זעלביקע איז אויך שייך צום יידישן קולטור־לעבן אין פארמלחמה־פוילן. אמת, יידן האבן פאר־מאגט א גרויסע צאל ביבליאטעקן, אבער ס׳רוב יידישע ארבעטער־ביבליאטעקן זײַנען פארחתמעט געווארן דורך דער מאכט נאך עטלעכע יאר פאר דער מלחמה. די געזעלשאפט „אוונט־קורסן פאר ארבעטער" איז נאך פרײַער געפאלן א קרבן פון רעגירונגס־גזרות. אויב דער מחבר דערציילט, אז אלע גרעסערע יידישע שול־ארגאניזאציעס האבן געהאט אייגענע לערער־סעמינארן, האט ער נעמעגט לכל־הפחות דערמאנען, אז דער יידישער לערער־סעמינאר פון דער צישא איז ווילנע איז פארמאכט געווארן דורך דער פוילישער רעגירונג נאך אין 1930. דער מחבר רעכנט אויס וויפל טעאטער־געזעלשאפטן יידן אין פוילן האבן פארמאגט, ניט האלטנדיק פאר נייטיק אנצוווײַזן ניט אויף די מניעות וואס די מלוכה האט געשטעלט דעם יידישן קינסטלערישן טעאטער, ניט אויף דעם שווערן דחקות, מיט וועלכן עס האבן זיך געראנגלט אלע יידישע אקטיאָרן אין פוילן, ווײַל עס זײַנען ניט געווען קיין שום עפנטלעכע סובסידיעס. בנוגע יידישע סטודענטן אין די הויכשולן פעלט ניט נאר די ציפער פארן יאר 1939/1938, ווען דער פראצענט יידן צווישן סטודענטן איז געפאלן ביז 8.2, נאר אויך דער אנווײַז, אז א טייל פאקולטעטן זײַנען שוין געווען כמעט אויס־געלויפיקט פון יידן. אין די קאפיטלען וועגן די מיזרח־געביטן און מיזרח־גאליציע פעלט לחלוטין וועלכע ניט איז אינפארמאציע וועגן דעם נאציאנאלן צוזאמענשטעל פון דער באפעלקערונג און וועגן דער אונטערדריקונג פון אוק־ראינער און ווײַסרוסן דורך דער פוילישער מלוכה. אויפן יסוד פון שפיזמאנס בוך קען דער אמעריקאנער לייענער ניט האבן קיין שום באגריף וועגן אט דער פראבלעם. אויף ז׳ 410 שטעלט זיך אף דער מחבר אויף די גרויסע באמוונגען, וואס די אוקראַינער האבן געמאכט אונטער דער נאצי־הערשאפט צו אוקראַיני־זירן די „פאלעשוקעס" (באווויינערס פון פאלעסיע) און אז „פארן קריג האבן די פאליאקן געטראכט דאס זעלביקע" (מז־הסתם געמיינט דאס פארקערטע), און באמיט זיך צו פארבינדן די פאלעשוקעס מיט דער פוילישער שפראך און קולטור. צי האלט דער מחבר באמת, אז די באווויינערס פון פאלעסיע זײַנען א באזונדערע אומה?

דער סטיל פֿון בוך איז אויסגעהאַלטן זאכלעך, וואָס איז אוודאי א מעלה אָט דאָ, ווו יעדער פּאַקט שרײַט אַליין צום הימל. בלויז אין עטלעכע ערטער האָט ל. שפּיזמאַן אומנייטיק צוגעגעבן אַזעלכע אויסרופֿן ווי „באמת שווי־דערלעך".

די שפּראַך פֿון בוך איז א קאַרעקטע, מיטן אויסנעם פֿון עטלעכע דײַטש־מעריזמען וואָס חזרן זיך איבער כסדר, ווי למשל „זאָגאַר" (אַפֿילו), „אָנט־זאָגט" (אַפּגעזאָגט), „קלעגלעך" (קלאָגעריק). דער מחבר באַנוצט אויך דאָס הילפֿסצײַטוואָרט „זאָלן" אַזוי ווי אין דײַטש. וואָס שייך נעמען פֿון שטעט, וואָלט דער מחבר געמעגט שרײַבן טאָרנע אַנשטאָט „טאָרנאָוו", קויל אַנשטאָט „קאָלאָ", ווי באַלד ער האָט יא באַנוצט אַזעלכע ריכטיקע יידישע נעמען ווי ר י י ש ע און ניט „זשעשאָוו".

ניט געקוקט אויף די באַוואַרענישן בנוגע דער וויסנשאַפֿטלעכער פּינקט־לעכקייט, פֿאַרדינט ל. שפּיזמאַנס „יזדן אין נאַצי־פּוילן" אַנערקענונג ווי א בוך מיט א סך אינפֿאָרמאַטיוון מאַטעריאַל וועגן דער בלוטיקסטער יידישער טראַגעדיע.

ד"ר רפֿאל מאַהלער

דער טעקסט פֿון דער קאַמעדיע „דיא גנאַדטי וועלט"

די געזאַרטע וועלט קאַמעדיע פֿון אַן אומבאַקאַנטן אַוטאָר איז צווייטן יאַרצענדליק פֿונעם נײַנצנטן יאָרהונדערט. אונטער דער רעדאַקציע און מיט אַן אַרײַנפֿיר און קאַמענטאַרן פֿון מ. ווינער. מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס", מאָסקווע 1940, 128 זז'.

אין יאָר 1929 האָט דער סאָוועטיש־יידישער פּאָרשער מ. ווינער דער־ציילט וועגן א וויכטיק ליטעראַריש געפֿינס. עס האָט זיך אים אײַנגעגעבן צו געפֿינען אַן עקזעמפּלאַר פֿון דער אַנאָנימער קאַמעדיע „די געזאַרטע וועלט", וואָס איז אמת — ביבליאָגראַפֿיש — געווען באַקאַנט, אָבער קיינער האָט ניט געהאַט געזען קיין געדרוקטן עקזעמפּלאַר. אין זײַן ערשטער מעלדונג וועגן דער דאָזיקער קאַמעדיע („ביבליאָגרישער זאַמלבוך", קיעוו, I, זז' 140—147) האָט ווינער איבערגעגעבן דעם תּמצית פֿון דער דאָזיקער וויכטיקער השׂפּלה־קאַמעדיע.

אין דער זעלביקער אויסגאַבע האָט מאַקס עריק זיך באַמיט אויסצוגעפֿינען די ציט און דעם שרײַבער פֿון דער דאָזיקער קאַמעדיע (דאָרטן, זז' 509—511). מ. עריק האָט קאַנסטאַטירט, אויפֿן סמך פֿון עטלעכע רמזים אין טעקסט גופֿא, אז די דאָזיקע קאַמעדיע איז אויפֿגעקומען אַרום 1815. וואָס איז שייך דעם שרײַבער, האָט ער געמאַכט א השערה, אז מענדל לעפֿין איז איר מחבר. די השערה וועגן מחבר איז אָבער ווײַט ניט קיין איבערצײַגנדיקע, בעת די דאָטע פֿון אויפֿקום פֿון דער קאַמעדיע איז א פּנים א ריכטיקע.

עס איז זיכער געווען אַז אויסגאַבע פֿון אַן ערך 1816 און ווײַזט אויס נעררוקט איז זשאַלקווע. אַז די פּיעסע שטאַמט פֿון יענער תּקופֿה קען טע

מישפּטן פֿון דעם וואָס זיי ווערט דערמאָנט אין עטינגערס פּראָספּעקט וואָס מ. ווינעריך האָט אָפּגעדרוקט אין די געזאַמלטע כּתבים פֿון דעם מחבר פֿון „סערקעלע" (הקדמה, ז׳ XXVIII). אויך אקסענפּעלד האָט געווּסט פֿון דער דאָזיקער קאָמעדיע, ווײַל אין דער געגראָמטער הקדמה צו זײַן פּיעסע — אויך „די געגאָרטע וועלט" — שרײַבט ער :„מיר דאָכט, האָט שוין איינער אינעם קאָרדאָן א טעאָטער געמאַכט", ד״ה אז עמעצער האָט שוין אין גאַליציע אָנגעשריבן א פּיעסע מיטן זעלביקן נאָמען.

אין די הערות צו אקסענפּעלדס ווערק (קיעוו 1931, ז׳ 340) האָט מ. ווינער אָנגעוויזן, אז די קאָמעדיע פֿון וואָלפֿזאָן און אײַכל זײַנען געווען א מוסטער פֿאַר דער אָנאָנימער קאָמעדיע „די געגאָרטע וועלט". דעם פֿונקט האָט בריי־טער אָנאַליזירט מאָקס עריק אין זײַנע „עטיודן צו דער געשיכטע פֿון דער השׂפּלה", 1934, ז׳ 116, 166—169.

ענדלעך, נאָך קנאַפּע 15 יאָר אָנזאָגן אז אקאדעמישע אויסגאָבע פֿון דער קאָמעדיע, איז זי אַרויס אין ווײַט ניט קיין אקאדעמישער פֿאָרעם. די אר־בעטן פֿון די וואָס האָבן א סך מיטגעהאָלפֿן בײַם אויספֿאָרשן די דאָזיקע קאָמע־דיע ווערן אין דער אויספֿירלעכער הקדמה פֿון מ. ווינערן אין גאָנצן ניט דערמאָנט, הגם די אויספֿירונגען פֿון די דאָזיקע פֿאָרשערס זײַנען יא אינקאָר־פֿאָרירט געווארן אין זײַן טעקסט, אָן שום ביבליאָגראַפֿישע אָנווײַזונגען.

מ. ווינער האָלט אז „די געגאָרטע וועלט" איז „א ליטעראָרישער פּאַמפֿלעט וואָס איז געקומען ווי אַן ענטפֿער אויף דעם לעמבערגער חרם קעגן די משׂכּילים". אָבער דאָס זײַנען דאָך ע ר י ק ס אויספֿירונגען, אוּן ניט ווינערס, אָבער ערקס נאָמען ווערט ניט דערמאָנט.

מ. ווינערס אויספֿיר איז אָזאַ: „די געגאָרטע וועלט" איז דאָס „באַדײַטנ־דיקסטע רינגעלע אין דער ליטעראָטור־היסטאָרישער קייט וואָס ציט זיך, דורך אײַכל־וואָלפֿזאָן, פֿון דער אלטער יידישער ליטעראָטור צו עטינגערן, לע־ווינזאָנען אוּן אקסענפּעלדן אוּן פֿון דאָנען ווײַטער צו גאָטלאָבערן, גאָלדפֿא־דענען, מענדעלען, לינעצקין אוּן שלום־עליכמען. ס׳איז א גרונטווערק פֿון דער עלטערער יידישער ליטעראָטור" (ז׳ 45).

דאָס איז ריכטיק; אָבער ווײַטער דאָס זעלביקע: שוין אין דעם בוך פֿון ערקן אוּן ראָזענצווײַגן „די יידישע ליטעראָטור אין XIX יאָרהונדערט", 1935, ז׳ 96—99 געפֿינען מיר דאָס זעלביקע אָנאַליזירן די אָנטוויקלונג פֿון דער פּיעסע, ווי אויך פֿאַראַלעלע פֿאַרגלײַכן צווישן דער קאָמעדיע „די געגאָרטע וועלט" אוּן עטינגערס פּיעסע „דער פֿעטער אין אמעריקע", וואָס מ. ווינעריך האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אין זײַן אויסגאָבע פֿון עטינגערס כּתבים.

אזוי אַרום ברענגט ווינערס הקדמה, וואָס זי פֿאַרנעמט 47 זײַטן, זייער ווינציק אייגנס.[1]

[1] אָבּ איז די זעלביקע הקדמה פֿאַראַן ווי אַ באַזונדערער אָרטיקל אין מ. ווינערס בוך צו דער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראָטור אין XIX יאָרהונדערט, קיעוו 1940, זז׳ 15—45.

דער טעקסט וואָס איז אָפּגעדרוקט לויט דער אויסגאַבע פֿון 1863 איז אַ שטאַרק צעקאַליעטשעטער, אָבער דאָס איז דער אייניציקער נוסח וואָס איז באַקאַנט. מען האָט דעם טעקסט איצט איבערגעדרוקט מיט דעם מאָדערנעם סאָוועטישן אויסלייג. אָפּילו דאָס שער־בלאַט, וואָס אין דעם „ביבליאָלאָגישן זאַמלבוך" (ב' ו, ז' 142) איז עס רעפֿראָדוצירט געוואָרן לויטן אָריגינאַל, איז דאָ איבערגעדרוקט געוואָרן מיט דער מאָדערנער ארטאָגראַפֿיע. דער אייגנאַרטיקער חן פֿון דער אינטערעסאַנטער קאָמעדיע איז אַזוי אַרום פֿאַרלוירן געגאַנגען. ווײַל נאָר אַלעמען איז „א ווינדער שיין טעאַטער שטוק" ניט דאָס זעלביקע וואָס „א ווונדער־שיינ טעאַטער־שטיק".

די פֿילאָלאָגישע הערות זײַנען זייער מאָגערע. דאָס בעסטע וואָס מען געפֿינט דאָרטן שטאַמט פֿון נחום שטיפֿן ע"ה, אָבער איז דאָס דער אייניציקער נאָמען וואָס ווערט דערמאָנט פֿון ווינערן.

הגם די דאָזיקע אויסגאָבע איז אַ גרויסע אַנטוישונג, דאָך מוז מען זײַן דאַנקבאַר, וואָס מיר האָבן סוף־כּל־סוף דעם טעקסט פֿון דער זעלטענער אוז זעלטן אינטערעסאַנטער קאָמעדיע. יעדער אייניער וואָס ווערט זי לייענען אוז ווערט זײַן בפוח זיך אַרײַנצולעבן אין דער תקופֿה, ווערט מוזן קומען צום אויספֿיר, אַז „די גענאַרטע וועלט" איז אויך פֿון די וויכטיקסטע געפֿינסן וואָס די מאָדערנע יידישע ליטעראַטור־פֿאָרשונג האָט געמאַכט.

פֿאָרשטייט זיך, אַז מען וואָלט באַדאַרפֿט אַרויסגעבן דעם טעקסט גאָר אַנדערש אוז אַנווײַזן אויף לאָקאַלע השפּעות. אָבער דאָס ווערט אפֿשר וועט עס איז געטאָן ווערן. דערווײַל איז גוט וואָס מיר האָבן דעם טעקסט.

ד"ר י. שאַצקי

צו דער סאָציאַלער געשיכטע פֿון יידן אין דײַטשלאַנד

Toni Oelsner, "Three Jewish Families in Modern Germany. A Study of the Process of Emancipation". *Jewish Social Studies* IV (1942), pp. 241-268, 349-398.

סטעפֿאַנאָט־אָפּדרוק, ניו־יאָרק 1942, 78 זז'.

די געשיכטע פֿון יידן אין דײַטשלאַנד האָט זיך ביז איצטער אָפּגעגעבן דער עיקר מיט גרויסע געשעענישן, מיט גרויסע קהילות, מיט פֿערזענלעכקייטן וואָס שטייען אויבן אַן. די איצטיקע ארבעט איז אויסן צו ווײַזן, אַז די פֿאַרגעסענע קלייניע מדינהלעך, די יישובֿניקעס אוז די שטעטלדיקע יידן דאַרף מען אויך אַרײַננעמען אין חשבון, ווען מען ווײַל פֿאָרשטיין די גאַנצע געשיכטע פֿון דײַטשע יידן. ס'ווערט דאָ געמאַכט אַ פּרוּוו אָפּצומאַלן דעם גורל פֿון דרײַ צווײַגן פֿון אַ משפּחה, וואָס וואַקסן פֿון פֿאַרשיידענע טיילן דײַטשלאַנד, אוז דורך אַ פֿאַרגלײַכער באַטראַכטונג צו געבן אַן אַרײַנבליק אין דער לאָגע פֿון יידן אין אַלגעמיין. ס'זײַנען אויסגענוצט געוואָרן רייסטערס פֿון דער באַפֿעלקערונג אין די יישובֿים, צוגאַב־מאַטעריאַל פֿון דײַטשע מלוכישע

און שטאַטישע ארכיוון, רייסטערס פון יודישע קהילות, רשימות נפטרים אד״גל; פון דער צייט וואס איז נעענטער צו אונדז זיינען נאך צוגעקומען פריוואטע בריוו, היימישע פאַטיזיע, טאגביכער און זכרונות. מיט אט דעם מעטאד פון פאַמיליע־פאַרשונג איז די מחברטע נאכגעגאנגען נאך דער אנטוויקלונג פון עטלעכע דורות און געווייזן וואנדערונג, באזעצונג, פרנסות, די שטעלונג פון יודן אין זייער סאציאלער ארומרינגלונג און דעם איבערבייט אין דער יודישער פאזיציע אין איינעם מיט די אלגעמיינע היסטארישע שינויים, די חשיבות פון משפחה־לעבן און פון דער יודישער טראדיציע.

די אויספארשונג הייבט זיך אן ארום מיטן 18טן יארהונדערט, וועו „א גרויסע צאל יודן האבן געפונען... די טויערן פון די שטעט פארשלאסן״[1] און זיינען געזעסן אויף דארפישע יישובים; דארטן איז קיין געהעריקע רעגיסטראציע ניט געווען, רייסטערס פון משפחות און פארזאנען האט מען דארט נענומען אינשטעלן ערשט אנהייב 19טן י״ה, וועו די השגחה פון דער מלוכה איז געווארן שארפער. די דרעי צוויגן פון דער משפחה, וואס מיט זיי גיט זיך אפ די ארבעט, שטאמען אויך פון דארפישע יישובים אדער פון קליינע שטעטלעך. זיי גייען אדורך פאר אונדזערע אויגן אנהייבנדיק פון דער פארגייענדיקער שטאנדישער געזעלשאפט אין דער אלטער דייטשער אימפעריע, וווּ יודן האבן אין דעם פעאדאלן געביט פון די מדינות און מדינהלעך פארנומען א שטעלונג פאר זיך, דורך דער ליבעראלער געזעלשאפט, וועו דעמאקראטישע רעפארמען פון דער איבערבוי פון דער מלוכה האבן מיטגעבראכט מיט זיך די עמאנציפאציע פון יודן, ביז דער נייער דייטשער אימפעריע מיט יורידישער גלייכרעכטיקייט און מיט דער אינדוסטריאליזירונג פון יודן אין דער אלגעמיינער געזעלשאפט.

ארום מיטן 18טן י״ה איז די באזעצונג פון יודן באשטימט בדרך־כלל דורכן שוצרעכט. דאס רעכט אויף יודן, וואס דער קייסער האט לכתחילה געהאט איבערגעגעבן די קליינבפירשטן, איז בהדרגה אריבערגענאנגען צו אלע איבעריקע פירשטן, צו די אימפעריש שטעט, צו דער גייסטלעכקייט (מאנאסטירן), צו די העכערע און נידעריקע אדלעכייט. וועו ניט די דאזיקע מישענינע פון פארזיכדיקע מלוכישע מאכטן, וואלט גארניט געקאנט געמאלט זיין, אז יודן זאלן בכלל וווּ עס איז געפינען א מקום־מיקלט בעת די אפטע גירושים פון שטעט און טעריטאריעס; אזוי האבן זיי געהאט א מיגלעכקייט זיך אויסצובאהאלטן אין די פיצלעך „טעריטאריעס״ — אויף די מאיאנטקעם וואס האבן געהערט צו אדלעכייט אדער מאנאסטירן און זיינען געווען ארויסגעשפרענקלט צווישן די גרעסערע מדינות. נאר א זאך: בני די דאזיקע מאכטהאבערס, און בכלל אויפן יישוב, איז דאס געצאלט פאר שוץ געווען קלענער אידער אין די עטלעכע שטעט וואס פלעגן יא ארויננעמען יודן. דערבי דארף מען געדענקען, אז דער שוצברוו (וווּ עס זיינען געווען פארשריבן די רעכט פון באזעצן זיך און פון האלטן יודישקייט, די דערלויבעניש צו

[1] Chr. W. Dohm. *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden.* Berlin 1781.

האַנדלען אין געוויסע גרענעצן, די אָפּצאָלן אַז״וו) האָט געגאָלטן נאָר פֿאַרן ראָש פֿון דער משפּחה און בדרך־כלל פֿאַרן עלטסטן זון. דערפֿון איז געדרונגען, אַז פֿאַמיליעס האָבן נאָר זעלטן געקאָנט בלײַבן אין איינעם.

אויף די דרײַ פֿאַמיליעס, וואָס וועגן זיי קומט דאָ צו רייד, ווײַזט זיך דאָס אַלץ אַרויס זייער בולט. אַרום 1740—1760 באַגעגענען מיר נאָר איין פֿאַמיליע אין דער שטאָט עלס,[2] שלעזיע, ווו ס׳גיבט זיך א הויף פֿון א קליינעם פֿירשט. די זין באַזעצן זיך אין שטעטלער לעבן פֿוילישן גרענעץ, נאָר דער עלטסטער ווערט א תושב אין ברעסלע. דער ראָש פֿון דער צווייטער פֿאַמיליע איז געבוירן געוואָרן אין פֿרײַזנהויזן, אונטערפֿראַנקען, אויף א מאָנאַטעק פֿון דעם רײַכסריטער פֿאָן־דאָלבערג, אָבער פֿאָר דער חתונה קלײַבט ער זיך אַריבער קיין גלײַכערוויזן, טירינגען, א דאָרף וואָס געהער צו א רײַכסריטער. די געשיכטע פֿון דער דריטער פֿאַמיליע הייבט זיך אָן אין העסן אין א פֿריצישן מאָנאַטעק, נאָר בײַם חתונה האָבן קלײַבט זיך דער ראָש פֿון דער פֿאַמיליע אַריבער אויף א יישוב האַרט לעבן דער הויפּטשטאָט דאַרמשטאָט.

די דאָזיקע פֿרט־פֿאָקטן זײַנען אַרײַנגעבויט אין דער היסטאָרישער אַנטוויקלונג פֿון די איינציקע מדינות. מיר זעען די באַציונג פֿון די טעריטאָריאַלע מאַכטן צו יזדן, די תּקנות וועגן האַנדל. ניט געקוקט אויף היפּשע אונטערשיידן ווײַזט זיך פֿאַרט אַרויס, אַז עס איז פֿאַראַן אַן אַלגעמיינע לויניע אין די באַדינגונגען פֿון עקאָנאָמישן לעבן אוו אין דער באַפֿעלקערונג־פֿאַליטיק ביז דער עמאַנציפּאַציע.

נאָך דעם ווי די אַלטע אימפּעריע איז זיך פֿונאַנדערגעפֿאַלן אוו ס׳האָבן זיך געבומען שאָפֿן די נײַע רײַטשע מדינות, וועגדט זיך די לאָגע פֿון יזדן וואָס ווײַטער אַלץ מער אין די באַדינגונגען אין די איינציקע מדינות. די מאַדערנע־זירונג פֿון דער מלוכה אוו די דעמאָקראַטישע רעפֿאָרמען זײַנען ניט אומע־טום געגאַנגען מיט דער זעלביקער גיכקייט, אוו ממילא האָט זיך די עמאַנצי־פּאַציע פֿון יזדן אויך גערוקט פֿאַרויס מיט א פֿאַרשיידענעם טעמפּ. ווידער א מאָל זעט זיך דאָס אַרויס אינעם גורל פֿון די דרײַ פֿאַמיליעס אין פֿאַרשיי־דענע טיילן דײַטשלאַנד.

שלעזיע איז א פֿראָווינץ פֿון פּרײַסן — באַקומען דאָ יזדן 1809 רעכט פֿון שטאָטישע בירגערס אוו 1812 רעכט פֿון מלוכה־בירגערס. ס׳ווערן בטל די באַגרענעצונגען פֿון באַזעצן זיך אוו חתונה האָבן, קען דעריבער א פֿאַמיליע אין משך פֿון עטלעכע דורות בלײַבן בײַנאַנד אין דעם שטעטל, ווואָהין מען האָט זיך ערשט אַרײַנגעקליבן. אַנדערע גייען אַריבער אין אַזוינע טיילן שלעזיע, ווו יזדן האָבן פֿרײַער ניט געמאַרט ווויינען, אוו מען בויט דאָרטן אויף אונטער־נעמונגען, קאַמערציעלע אָדער אינדוסטריעלע. אַרום מיטן 19טן י״ה נעמט מען זיך מער צוזען קיין ברעסלע. דאָ שטעלט מען אַוועק געשעפֿטן אוו מען נעמט זיך אויך צו שטודיום, צו וויסנשאַפֿט, צו לערערײַ. בשעת אַנדערע גרויסשטעט עפֿענען זייערע טויערן פֿאָר יזדן, גיט מען זיך א לאָז אהין אויך.

[2] Oels.

העסן איז 1806 געוואָרן א גרויסהערצאָגשאַפט. דאָ פֿירט מען א פּאָליטיק פֿון עמאַנציפּירן יידן ביסלעכווײַז, ווײַל פֿרײַער דאַרף מען זיי „דערציען פֿאַר מלוכה־בירגערס". היות ווי אונדזער בעל־דבֿר זיצט פֿאַר די טויערן פֿון דער קרוינשטאָט, קען ער זיך פֿרי אַרײַנקלײַבן אין שטאָט און אַריבערגיין פֿון גייער־האַנדל צו אַן אָפּענער קראָם און צו הורטהאַנדל. 1820, ווען ס'גייט אַרויס דער ערשטער העסישער עמאַנציפּאַציע־עדיקט און יחידים קענען ווערן מלוכה־בירגערס, ווערט ער אויפֿגענומען פֿאַר א בירגער פֿון שטאָט. דורך דעם איז אַוועקגעלייגט דער יסוד פֿאַר א בהדרגהדיקן עקאָנאָמישן אַוואַנס און פֿאַר א פֿאַרזיכערטער אײַנאַרדענונג אין דער געזעלשאַפֿט. 1848 ווערן בטל אָלע באַגרענעצונגען פֿאַר יידן אין גרויסהערצאָגשאַפֿט העסן.

אין טירינגען האָלט זיך די טעריטאָריאָלע צעפּיצלטקייט אין איר ערגסטער פֿאָרעם, און פֿעאַדאָלע רעכט פֿון די שטאָנדן גילטן ווײַטער. טאָמער גיט מען יא אַרויס מיטן האָלבן מויל עמאַנציפּאַציע־עדיקטן, ווערן זיי ניט תּיפֿף דורכגעפֿירט אין די מקומות וואָס זײַנען פֿרײַער געווען אונטער די רײַכסריטערס. אונטערפֿראַנקען ווערט א טייל פֿון דעם נײַ געשאַפֿענעם קיניגרײַך בײַערן; גילט דאָ די מאָטריקל־סיסטעם פֿון דעם יידן־עדיקט פֿון 1813 און די באַגרענעצונגען פֿון דער פֿרײַערדיקער תּקופֿה האָלטן זיך אויף, מיט קלײַנע הנחות, ביז 1861. אין גלײַכערווײַז (טירינגען) בלײַבט דעריבער אונדזער פֿאַמיליע ווײַטער בײַ גייער־האַנדל; נאָר גאַנץ פֿאַמעלער גייט זי אַריבער צו עפֿענען א קראָם. 1856 קומט אַרויס אַז עמאַנציפּיר־עדיקט וואָס נעמט שוין אַראָפּ כּמעט אָלע חומרות; אַרום 1860 קלײַבן זיך טיילן פֿון דער פֿאַמיליע צום ערשטן מאָל אַריבער אין א שכנישן שטאָטל. דאָס טאָגבוך פֿון א דאָרפֿישן לערער פֿון דער פֿאַמיליע ווײַזט, ווי שטאַרק די פֿירונג אין סינאַגאָגע און אין דער קינדערשול איז ביז סוף 40ער יאָרן געווען אָפּהענגיק פֿון די שׂררות פֿון דער עוואַנגעליישער קירך. א סך אָרט ווערט אָפּגעגעבן אויף צו ווײַזן די ספּעציעלע חומרות און נגישות, אויף וועלכע יידן זײַנען געווען אויסגעשטעלט. פֿון בריוו ווערן געבראַכט היפּשע פּרטים וועגן דעם שטייגער לעבן אויפֿן ישובֿ און אין שטעטל.

פֿון אַוועקשטעלן אַזוי איינס לעבן דאָס אַנדערע די דרײַ פֿאַמיליעס זענען מיר אַרויס, אַז די עמאַנציפּאַציע פֿון יידן אין דײַטשלאַנד איז געווען ניט קיין אָקט, נאָר א פּראָצעס, וואָס ער האָט זיך געצויגן היפּש לאַנג און פֿאַרמעלט פֿאַרענדיקט האָט ער ערשט מיט דער גרינדונג פֿון דער נײַער דײַטשער אימפּעריע.

אין אָט דער ווילהעלמישער אימפּעריע איז אָבער די עמאַנציפּאַציע פֿון יידן אויך געבליבן אַן איינזײַטיקע. די דײַטשע בורזשואַזיע האָט קיין מאָל ניט פֿאַרנומען איר פֿולן אָרט, און פֿאַר יידן זײַנען אויך געבליבן שטיין א סך עיכובֿים, וואָס נאָר דורך ספּעציעלע דערגרייכונגען האָבן יחידים זיי געקאָנט גובֿר זײַן. ווײַטער לײַגט זיך אויפֿן שכל, אַז נאָר בהדרגה האָט זיך אויסגעגלײַכט די אַנטוויקלונג בײַ פֿאַמיליעס פֿון לענדער מיט א פֿרײַקער און מיט א שפּעטיקער עמאַנציפּאַציע. אין די צענדלינגער יאָרן פֿון 1860 ביז 1890 יאָגט טירינגען אַן עטאַפּנווײַז די פֿאַרשטאָטיקונג (אָבער נאָר בשכנות פֿונעם יישובֿ

און שטעט); דאָס ברענגט מיט זיך אַז איבערגאַנג צו מיסחר איז קראָמען, צו ספּעציאַליזאַציע און צו יידישער קאָנפֿעקציע דורך כאַלופּניקערע צווישן ניט־יידן. מערניט א רעשט בלייבט ווינען אין אַלטן דאָרף און האַלט ווייטער דאָס טראַדיציאָנעלע יישובֿישע קרעמל. פֿון די טירינגער יישובֿים און שטעטלער גייט אין די 70ער און 80ער יאָרן א שטאַרקע עמיגראַציע קיין אַמעריקע, דאָס רובֿ ווי א פֿאַמיליע־מיגראַציע.

דער גרויסער צווייטער קאָניונקטור־פֿעריאָד, פֿון 1895 ביז 1913, איז די אמתע צייט פֿון גרויסן אויפֿשטיג פֿון דייטשע יידן. דאָס אויסוואַקסן פֿון די גרויסע שטעט און די אויסשפֿרייטונג פֿונעם האַנדל מיט אויסלאַנד שאַפֿן א גרויסן עקאָנאָמישן שאָנס פֿאַר דייטשע יידן; דער צווייטער און דריטער דור גייען אַרײַן אין די אַקאַדעמישע פֿראָפֿעסיעס, דאָס רובֿ ווי דאָקטוירים אָדער אַדוואָקאַטן מיט א פֿריוואַטער פֿראַקטיק. דער ענין ישובֿ אָדער שטאָט ווערט שוין אַרום 1900 אויס ענין; פֿאַר איינס ווערט אַן די פֿאַמיליע איר ווערדע ווי א סאָציאַלער און עקאָנאָמישער איינס. יידן דיפֿערענצירן זיך שטאַרקער אין זייערע פֿרנסות; דאָס איז גורם א קלאַסנדיקע דיפֿערענצירונג אויך, נאָר זי איז ניט אזוי קענטלעך מחמת א סך יידן זײַנען פֿאַרנומען אין צווישנדיקע פֿרנסות פֿון וואַיאזשאַרן, פֿאַרקויפֿערס און אַגענטן. דער פֿלוצעמדיקער אויפֿשטיג ברענגט אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אָפֿט צו דער גאַווה פֿון אויפֿגעקומענע; פֿאַרקערט, בײַ די וואָס זײַנען פֿרי אַרײַן אין שטאָט געפֿינען מיר אָפֿט סאָלידע בילדונג און עכטע בעל־הבתישע לייטישקייט.

יידן האָבן נאָך מיט מער חשק ווי אַנדערע איבערגענומען דעם אָפּטימיזם פֿון פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה און האָבן זיך געמאַכט ניט וויסנדיק, אַז אין גרויסע טיילן דייטשלאַנד איז די עמאַנציפּאַציע נאָר גאָר א פֿרישע זאַך.

ט א ג י ע ל ס נ ע ר (אויטאָרעפֿעראַט)

די פֿאָלקסמאַסן אין קאַמף קעגן אונטערדריקערס

א. מאַרגולים. יידישע פֿאָלקסמאַסן אין קאַמפֿ קעגן זייערע אונטערדריקער (עטיודן). מעלוכע־פֿאַרלאַג „דער עמעס", מאַסקווע 1940, 136 זײַטן.

דאָס בוך באַשטייט פֿון א רײַ עטיודן וואָס האָבן ניט קיין גלײַכן וויסנשאַפֿטלעכן ווערט.

די ערשטע אַרבעט וועגן דעם קאַמף פֿון יידישע פֿאָלקסמאַסן קעגן דער קהלשער אַרדענונג אין 18טן און אין דער ערשטער העלפֿט 19טן י"ה (זז' 5—19) ברענגט קיין שום נײַס ניט, ניט אין פֿאַקטן און ניט אין זייער אינטערפּרעטאַציע.

אין דעם צווייטן עטיוד א"נ „קהל אין לײַבקנעכטישן רוסלאַנד" באַמיט זיך דער מחבר צו באַווײַזן אַז דער „אַריבערגאַנג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג פֿון פֿוילן צו רוסלאַנד איז א פֿראָגרעסיווע דערשײַנונג". די דאָזיקע טעזע

האט נאכן אויפשטאנד פון 1863 אנטוויקלט דער ווילנער „אוטשאני יעווריי" לעוואנדא. אבער וועגן דעם דערמאנט מארגולים ניט. צי דאס איז ריכטיק אדער פאלש איז שווער צו דעבאטירן, ווייל די פאליטישע כוונות זיינען אין דעם פרט גוכר די ריין אקאדעמישע אינטערעסן אויסצופארשן אן ענין לשם אמת. דערפאר איז אזא עטיוד מער מיליטאנטישע פובליציסטיק ווי געשיכטע, בפרט אז מען נעמט אין באטראכט דעם ציט־עלעמענט און די טעמפעראטור, אין וועלכער דאס איז געשריבן (1940). עטלעכע פרטים, געזומען פון ארכיוו, זיינען די איינציקע ווייכטיקע עלעמענטן פון אט דעם עטיוד.

אין א לענגערן ארטיקל וועגן פראטעסט פון די יידישע פאלקסמאסן קעגן דער קהלשער ארדענונג אין דער צווייטער העלפט 18טן און אין דער ערשטער העלפט 19טן י"ה וועלט סומירט א ריי גוט באקאנטע פאקטן. אין זיין אויס־פיר זאגט דער מחבר אז „די בלעטלער יודן־געשיכטע, וואס דערציילן וועגן אקטיוון פראטעסט, האט מען ווייניק שטודירט" (ז' 56). דאס ווייסן מיר — און דערפאר האבן מיר געהאפט צו געפינען אין א. מארגוליסעס בוך די „ניט־שטודירטע" בלעטלער.

אין דעם ארטיקל וועגן אנפירערס און מארטירערס אין דעם אנטיקהלשן קאמף ווערן דערמאנט די גוט באקאנטע נעמען פון ברכיה בירק, דעם פאפולערן מגיד פון דער ערשטער העלפט 18טן י"ה, און פון דעם הלוסקער מגיד, אבא הלוסק. וועגן דעם לעצטן איז פארצו אז ארטיקל אויף רוסיש, פון סטאניסלאווסקי („וואסכאד", 1887, נומ' 12), אבער דער מחבר האט אים ניט אויסגענוצט.

נײ און אינטערעסאנט איז דער קאפיטל א"נ „קאמף פון בעלי־מלאכות קעגן קהל". דארטן וועלט דערציילט וועגן איינעם איציק סאמסאנקין, א באפולמעכטיקטן פון די דובראוונער האנטווערקערס (זז' 65—75). דער דא־זיקער פאלקסטריבון האט אין די יארן 1827—1841 געפירט א קאמף קעגן דער קהילה, וואס האט ניט געווילט רעסטאווירן די אלטע יידישע בעלי־מלאכות־ארגאניזאציע.

א ריי קורצע ארטיקלען באשרייבן די יידישע פאלקספראטעסטן אין די 80ער יארן און אין דעם הונגעריאר 1891. הגם דער מאטעריאל איז דאס רוב געזומען פון דער מיטצייטלערישער פרעסע (מיטן אויסנעם פון איין וויכטיקן ארכיוו־דאקומענט), איז די ארבעט זייער אן אינטערעסאנטע.

צום בוך זיינען צוגעגעבן א ריי הוספות. פון זיי זיינען די וויכטיקסטע: וועגן ווילנער קהל פון 1799; א גרופע דאקומענטן וועגן דעם קאנפליקט אין דובנע אין די יארן 1834—1851; א מוסטער פון אן אנאנימער מסירה (אויף יידיש) פון 1853 און א ראפארט פון 1827 וועגן אפאזיציע צום רעקרוטן־געזעץ אין שטעטל בערשאד און אין אלט־קאנסטאנטין.

די דאזיקע דאקומענטן זיינען די וויכטיקסטע טיילן פון בוך, וואס איז שטארק פובליציסטיש און פאלעמיסטיש באפארבן.

י. ש.

די שטעלונג פֿון קריסטן צו יידן

Howard H. Harlan. "Some Factors Affecting Attitude Toward Jews". *American Sociological Review*, December, 1942 (vol. 7), pp. 816-827.

האַרלאַנס אויספֿאָרשונג איז וויכטיק מיט דעם, וואָס ער האָט געזען אויס־צוגעפֿינען ווי אַזוי געווינסט פֿאַקטאָרן ווירקן אויף דער שטעלונג פֿון קריסטן צו יידן.

ער האָט זיך באַנוצט מיט אַן אַנקעטע פֿון דעם עפּיזאָדן־טיפּ. דאָס איז אַ נייער מעטאָד. פֿרי דער מעטאָד זאָל ווערן קלאָר, ברענגען מיר דרײַ פֿון האַרלאַנס צוועלף עפּיזאָדן, וואָס די סובּיעקטן פֿון זײַן פֿאָרשונג האָבן באַראָפּט אַרויסזאָגן אַ מיינונג וועגן זיי.

עפּיזאָד 1: אוירווינג פֿינדאָר איז געווען אַ גוטער קאָלעדזש־סטודענט. הגם ער האָט געהאַט זייער גוטע רעקאָמענדאַציע־בריוו פֿון זײַנע קאָלעדזש־פֿראָפֿעסאָרן, האָט אים אָבער קיין איינע פֿון די מעדיצינישע שולן, ווו ער האָט געוואָלט אַנקומען, ניט אַרײַנגענומען. היות אַז די שולן האָבן אַרײַנגענומען ערגערע סטודענטן ווי אוירווינג און אַזעלכע וואָס האָבן ניט געהאַט אַזוינע רעקאָמענדאַציעס ווי ער, איז במילא קלאָר אַז זיי האָבן ניט אַנגענומען זײַן אַפּליקאַציע בלויז צוליב דעם, וואָס ער איז אַ יוד. ביסטו מסכּים מיט דער האַנדלונג פֿון די מעדיצינישע שולן?

עפּיזאָד 6: הענדערסאָן האָט פֿאַרגעשלאָגן טעלערן פֿאַר אַ מיטגליד אין זײַן „פֿראָטוירניטי" (ברודערשאַפֿט). די קעגנערס האָבן געזאָגט, אַז זייווילן ניט קיין יידן אין זייער אַרגאַניזאַציע. אויף דעם האָט הענדערסאָן געענטפֿערט אַז זיי דאַרפֿן זיך רעכענען מיט דעם וואָס טעלער איז אַ ווילער, באַליבטער און פֿאָפּולערער בחור און ניט מיט זײַן אָפּשטאָם. ביסטו מסכּים מיט הענדערסאָנס שטעלונג?

עפּיזאָד 12: סמיט האָט באַראָפּט נעמען אַ קורס אין עקאָנאָמישער געשיכטע, וואָס צוויי פֿראָפֿעסאָרן, אַ קריסטלעכער און אַ יידישער, האָבן געגעבן. ער האָט אויסגעקליבן דעם קריסטלעכן פֿראָפֿעסאָר און געזאָגט דערבײַ אַז אַלע יידן זײַנען קאָמוניסטן און מען קען הערן איז אַ קלאָס פֿון אַ יידישן פֿראָפֿעסאָר פֿאַלשע גערעדנקען און טעאָריעס. ביסטו מסכּים מיט אים?

די סובּיעקטן וואָס האַרלאַן האָט זיי געפֿאָרשט האָבן אין יערער איינעם פֿון די צוועלף פֿאַלן באַראָפּט אָנגעבן איינעם פֿון די פֿינף וויטערדיקע ענטפֿערס: א) בין אין גאַנצן מסכּים מיט דער האַנדלונג, שטעלונג צי מיינונג; ב) מסכּים; ג) האָב ניט קיין פֿעסטע מיינונג; ד) בין קעגן דער האַנדלונג; ה) בין לחלוטין קעגן.

פֿאַר אַן ענטפֿער וואָס האָט אויסגעדריקט דעם העכסטן גראַד פֿון פֿרײַנד־שאַפֿט צו יידן האָט דער סובּיעקט געקראָגן אַ 5 און פֿאַר אַן ענטפֿער וואָס האָט אויסגעדריקט דעם העכסטן שטאָפּל פֿון שינאה האָט ער געקראָגן אַן איינס.

דאם מיינט, אז דער מאקסימום וואס איינער האט געקענט קריגן איז געווען 60 און דער מינימום איז געווען 12. די גרופע איז באשטאנען פון 502 קריסט־לעבע קאלעדזש־סטודענטן.

די רעזולטאטן פון דער אויספארשונג זענען:

1) עס איז ניטא קיין שום סטאטיסטיש באדײַטנדיקער חילוק צווישן פראטעסטאנטן און קאטויליקן בנוגע זייער שטעלונג צו יזדן.

2) עלטער איז אויך ניט קיין פאקטאר (אלע, אחוץ 8%, זענען געווען אין עלטער פון 17 און 21 יאר).

3) בײַ מיידלעך איז דער פראצענט פרײַנדלעכע צו יזדן געווען גרעסער ווי בײַ בחורים.

4) סטודענטן וואס ספּעציאליזירן זיך אין די סאציאלע ווײַסנשאפטן זענען מער פרײַנדלעך צו יזדן ווי די וואס שטודירן אין קאמערצשולן. דאס מיינט אז די סאציאלע ווײַסנשאפטן ליבעראליזירן דעם סטודענט, אדער אז דער ליבעראל געשטימטער איז פאראינטערעסירט אין די סאציאלע ווײַסנשאפטן און פראבלעמען (פון אנדערע אויספארשונגען וויסן מיר, אז די וואס שטודירן סאציאלע ווײַסנשאפטן זענען אינטערנאציאנאל געשטימט, זענען קענן מלחמה און זענען בכלל מער ראדיקאל צי פראגרעסיוו).

5) קינדער פון קוואליפיצירטע ארבעטער, אנגעשטעלטע און פון פארמערס זענען פרײַנדלעכער צו יזדן ווי קינדער פון סוחרים און פראפעסיאנאלן.

6) וואס גרעסער עס זענען די פארדינסטן פון די עלטערן אלץ וויניקער פרײַנדלעך זענען זייערע קינדער צו יזדן.

7) א גרעסערער פראצענט פון די וואס קומען פון גרויסע שטעט, וווּ יזדן זענען קאנצענטרירט, האבן פאראורטיילן קעגן יזדן ווי פון די וואס קומען פון שטעטלעך אדער דערפער.

8) סטודענטן פון צפון־שטאטן, וווּ עס לעבט א גרויסער פראצענט יזדן, האבן ניט געהאט אזא פרײַנדלעכע שטעלונג ווי די וואס קומען פון די דרום־שטאטן. עס איז אפילו ניט געווען קיין שום סטאטיסטישער חילוק צווישן די וואס האבן געלעבט אין שטעט און שטעטלעך אין די צפון־שטאטן.

9) פון דעם איז צו זען, אז סתם קאנטאקט מיט יזדן האט גאר א נעגאטיוע ווירקונג.

10) די וואס האבן געהאט אינטימערע קאנטאקטן מיט יזדן האבן ארויסגעווויזן א פרײַנדלעכערע שטעלונג צו יזדן בכלל ווי די אנדערע.

צי זענען די אינטימערע קאנטאקטן מיט יזדן געווען א פועל־יוצא פון דער לכתחילה פרײַנדלעכער באציונג צו יזדן בכלל צי פארקערט? דער מחבר שטעלט זיך ניט אפּ אויף אט דעם זייער וויכטיקן פונקט, און במילא ווייסן מיר ניט אויף ווי ווייט די לכתחילהדיקע שטעלונג פון די קריסטן צו יזדן האט גורם געווען, צי קריסטן זאלן האבן אינטימערע קאנטאקטן מיט יזדן. דאס איז אבער זייער וויכטיק צו ווייסן, ווײַל אינטימערע קאנטאקטן צווישן מיטגלידער

פֿון פֿאַרשיידענע עטנישע און רעליגיעזע גרופּעס זײַנען אין דעם פֿאַל א סך וויכטיקער פֿאַר דעם סאָציאָלאָג און פּסיכאָלאָג און זײַנען אויך א בעסערער אָרויסווײַז פֿון אמתע באַציונגען וווי בלויז מיינונגען; אינטימע קאָנטאַקטן זײַנען קאָנקרעטע און רעאַלע פֿאַקטן, בעת א מיינונג צי א שטעלונג איז ניט מער ווי א וועראַבאַלער אויסדרוק און איז ניט תּמיד אַן איבערצײַגנדיקער באַווײַז אַז דער מענטש וועט באמת זיך אויפֿפֿירן ווי ער האָט געזאָגט.

דער מחבר האָט אויך באַראַפּט אויסגעפֿינען, צי די סטודענטן פֿון די צפֿון־שטאַטן און פֿון די גרויסע שטעט, וואָס האָבן ניט געהאַט אַזא פֿרײַנדלעכע שטעלונג ווי די וואָס קומען פֿון די דרום־שטאַטן און פֿון שטעטלעך און דערפֿער, — האָבן געהאַט אינטימערע קאָנטאַקטן מיט יידן. ער האָט אויך באַראַפּט פֿאַרגלײַכן די קינדער פֿון רײַכע עלטערן און פֿון פּראָפֿעסיאָנאַלן און סוחרים וואָס האָבן געהאַט אינטימערע קאָנטאַקטן מיט יידן מיט די קינדער פֿון אַרעמע פֿאַמיליעס און וואָס זייערע עלטערן זײַנען געווען בעלי־מלאָכות, אַנגעשטעלטע און פֿאַרמערס. ערשט דעמאָלט וואָלטן מיר אפֿשר געוווסט אויף ווי ווײַט אינטימערע קאָנטאַקטן זײַנען באמת א פֿאַקטאָר.

אויספֿאַרשונגען פֿון אַט דעם מין האָבן א גרויסן פּראַקטישן ווערט. וועז אונדז זאָל זיך אײַנגעבן אויסצופֿינען ענינים די שײַכות פֿון געווייסע פֿאַקטאָרן צו דער שטעלונג פֿון קריסטן צו יידן, וואָלטן מיר אפֿשר דערנאָך אויך געקענט געפֿינען מיטלען אויף צו פֿאַרבעסערן די באַציונגען צווישן יידן און קריסטן.

דעריבער וואָלט מען קודם־כל באַראַפּט אויסבעסערן די פֿאַרשמעטאַדן און מאָכן גרינטלעכערע אַנאַליזן. מען וואָלט אויך באַראַפּט אָרויסגיין פֿון די ד אמות פֿון קאָלעדזש און אויספֿאָרשן מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע סאָציאָלע, עקאָנאָמישע און פּאָליטישע גרופּעס. אַזוינע אויספֿאָרשונגען וואָלטן יידן און קריסטן באַראַפּט מאָכן בשותּפֿות. די פֿאַרשיידענע געזעלשאַפֿטן פֿאַר יידיש־קריסטלעכער דערנעענטערונג וואָלטן געראַפּט אַרײַננעמען אין דער פּראָגראַם פֿון זייער אַרבעט אַט אַזעלכע פֿאַרשונגען.

נ. גאָלדבערג

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

ייִדישע רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס אין אַמעריקע

דאָס אַמעריקאַנער צענזוס־ביורא מאַכט יעדער צענטן יאָר אַן אויספֿאָרשונג פֿון די פֿאַר־שיידענע רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס אין לאַנד. דאָס איז ניט קיין רעליגיעזער צענזוס פֿון יחידים, ווייל דאָס געזעץ דערלויבט ניט, אַז די מלוכה זאָל פֿרעגן דעם יחיד, צו וועלכער רעליגיעזער גרופּע ער געהער. דאָס ביורא בעט בלויז קלויסטערס און קאָנגרעגאַציעס, זיי זאָלן צושיקן געוויסע פּרטים וועגן זייערע מיטגלידער, בודזשעט און טעטיקייט.

לכתּחילה פֿלעגט מען מאַכן אַזוינע אויספֿאָרשונגען אין יאָר פֿון דער פֿאָלקסציילונג, און דער ערשטער רעפֿאָרט וועגן רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס איז פֿאַר דעם יאָר 1850. איצט ווערן אַזוינע אויספֿאָרשונגען געמאַכט דאָס זעקסטע יאָר נאָך אַ פֿאָלקסציילונג. דער רעפֿאָרט וואָס דאָס צענזוס־ביורא האָט לעצטנס אָפּגעדרוקט איז דערייבער פֿאַר דעם יאָר 1936. ער הייסט: Religious Bodies: 1936.

מען דאַרף אין זינען האָבן, אַז די רעליגיעזע קערפערשאַפֿטן באַשטימען, וויפֿל זייערע מיטגלידער זיינען. עס זיינען פֿאַראַן אָרגאַניזאַציעס וואָס באַטראַכטן פֿאַר זייערע מיטגלי־דער די אַלע וואָס זיי טויפֿן; אַנדערע גיבן אָן בלויז די וואָס קומען אין קלויסטער און צאָלן אַ געוויסן אָפּצאָל. וואָס שייך יידן, האָט ד״ר לינפֿילד, וואָס ער איז דער ממונה איבער די יידישע מאַטעריאַלן און ער האָט זיי אַנאַליזירט, אָנגעוויזן, אַז ער האָט אָנגעפֿאַנגען ניט די פֿאַק־טישע צאָל יידן וואָס געהערן צו קאָנגרעגאַציעס, נאָר די צאָל יידן אין געפֿעבענעם פֿונקט. די צאָל איז אין אַ געוויסער מאָס באַזירט אויף שאַצונגען און מיינונגען פֿון יחידים.

לויט ווי ד״ר לינפֿילד ווייזט אָן, האָט זיך די צאָל יידן אין ערטער, וווּ עס זיינען פֿאַראַן יידישע קאָנגרעגאַציעס, פֿאַרגרעסערט פֿון 4,081,242 אין 1926 ביז 4,641,184 אין 1936, אַ צוואַקס פֿון 13.7 פּראָצענט. במשך פֿון דער צייט האָט זיך די אַלגעמיינע יידישע באַפֿעלקע־רונג פֿאַרגרעסערט, זאָגט ער, פֿון 4,228,029 אויף 4,770,647, אַ פֿאַרגרעסערונג פֿון 12.8 פּראָצענט. דער ווקס פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג איז געווען אַ סך קלענער; אין 1940 זיינען דאָ געווען בלויז מיט 7.2 פּראָצענט מער אינוווינערס ווי אין 1930.

אויב ד״ר לינפֿילדס שאַצונגען זאָלן זיין ריכטיק, איז שווער צו פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס מיר האָבן געהאַט אַ גרעסערן צוואַקס ווי די אַלגעמיינע באַפֿעלקערונג. מיר האָבן, כידוע, אַ קלענערע געבורט־ראַטע ווי די אַנדערע עטניש גרופּעס און די צאָל יידישע אימיגראַנטן במשך פֿון דער צייט איז צוליב דער קוואָטע געווען זייער קליין. אַזאַ גרויסער צוואַקס — 12.8 פּראָצענט! — איז דעריבער לחלוטין אומפֿאַרשטענדלעך.

די צאָל קאָנגרעגאַציעס האָט זיך פֿאַרגרעסערט פֿון 3,118 אין 1926 אויף 3,728 אין 1936, אַ פֿאַרגרעסערונג פֿון 19.6 פּראָצענט. היות דער צוואַקס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג איז געווען קלענער, איז די דורכשניטלעכע צאָל יידן פּער קאָנגרעגאַציע געפֿאַלן פֿון 1,309 אין 1926 אויף 1,245 אין 1936. די דורכשניטלעכע צאָל מיטגלידער פּער קלויסטער איז קלענער, הגם זי האָט זיך לעצטנס פֿאַרגרעסערט, ווי מען קען זען פֿון די וויטערדיקע ציפֿער. די צאָל מיטגלידער פּער קלויסטער איז געווען:

קאָנגרעגאַציעס	1926	1936	
		בכלל	אין שטעט
רוימיש־קאַטולישע	982	1,082	1,939
פּראָטעסטאַנטיש־עפּיסקאָפּאַלישע	255	271	400
פּרעסביטעריאַנישע	212	231	419
מעטאָדיסטיש־עפּיסקאָפּאַלישע	156	191	440

דער חילוק נעמט זיך דער עיקר פֿון דעם וואָס מיר זײַנען מער קאָנצענטרירט אין די זייער גרויסע שטעט ווי די קריסטן. צוויטנס, ד״ר לינפֿילד גיט אָן די צאָל י י ד ן פּער קאָנגרעגאַציע בעת די קריסטלעכע אָרגאַניזאַציעס גיבן אָן די צאָל מ י ט גלי ד ע ר פּער קלויסטער. איינע פֿון די סיבות, פֿאַר וואָס די דורכשניטלעכע צאָל מיטגלידער פּער קלויסטער האָט זיך פֿאַרגרעסערט, איז דאָס וואָס מען האָט לעצטנס זיך געמיט צו פֿאַראייניקן די קליינע קלויסטערס.

די דורכשניטלעכע צאָל יידן פּער קאָנגרעגאַציע איז געווען:

לאָקאַליטעטן	1926	1936
אין שטעט	1,347	1,283
אין אַנדערע ערטער	184	293

ניט יעדער קאָנגרעגאַציע האָט אָן אייגענעם בנין. עס ווערט אָנגענומען, אַז אין 1936 האָבן 2,851 געהאַט אייגענע בנינים; 97 פּראָצענט פֿון זיי זײַנען געווען אין ערטער מיט אַן אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג פֿון 2,500 און מער. אין 1926 זײַנען געווען 1,782 אַזוינע בנינים. דער ווערט פֿון די בנינים פֿון 2,024 קאָנגרעגאַציעס איז געווען אַרום 123,285,000 דאָלאַר, אָדער 60,910 דאָלאַר פּער בנין. אין 1926 איז דער דורכשניטלעכער ווערט פֿון יעדער פֿון 1,135 בנינים געווען 85,816 דאָלאַר. דער דורכשניטלעכער ווערט פֿון אַ שול אין ערטער מיט אַן אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג פֿון 2,500 און מער איז אין 1936 געווען 62,230 דאָלאַר און פֿון די אַנדערע 14,562 דאָלאַר. אין זעלביקן יאָר האָבן 1,171 קאָנגרעגאַציעס אָנגענומען אַז זיי האָבן חובֿות אויף אַ סומע פֿון אַרום 30,650,000 דאָלאַר, וואָס דאָס באַטרעפֿט 26,175 דאָלאַר פּער קאָנגרעגאַציע. אין 1926 איז דער דורכשניטלעכער חוב פֿון יעדער איינער פֿון 792 קאָנגרעגאַציעס געווען מיט אַ 1,500 דאָלאַר מער.

אין 1936 האָט דער בודזשעט פֿון 2,159 קאָנגרעגאַציעס באַטראָפֿן 14,404,427 דאָלאַר אין פֿאַרגלײַך מיט 19,076,451 דאָלאַר פֿון 1,290 קאָנגרעגאַציעס אין 1926. דאָס מיינט, אַז די דורכשניטלעכע הוצאות פּער קאָנגרעגאַציע איז במשך פֿון דער צײַט געפֿאַלן פֿון 14,788 דאָלאַר אויף 6,672 אָדער פֿון 11.30 דאָלאַר פּער יִד אויף 5.40, אַ פֿאַרקלענערונג פֿון 52 פּראָצענט. די בודזשעטן פֿון די קאַטולישע און פּראָטעסטאַנטישע קלויסטערס זײַנען אויך געפֿאַלן, אָבער ניט אַזוי ווי פֿון אונדזערע קאָנגרעגאַציעס. זייערע הוצאות פּער מיטגליד זײַנען געווען:

קאָנגרעגאַציעס	1926	1936	פֿאַרקלענערונג
פּראָטעסטאַנטיש־עפּיסקאָפּאַלישע	$22.0	$18.2	17.3%
רוימיש־קאַטולישע	12.8	8.2	15.9%
מעטאָדיסטיש־עפּיסקאָפּאַלישע	22.2	13.3	40.0%
פּרעסביטעריאַנישע	34.5	20.4	40.9%
יידישע	11.3	5.4	52.2%

מיר וויסן ניט ענגווי, צי קריסטן לאָזן זיך קאָסטן מער פֿאַר אַזוינע צוועקן ווי יידן. מיר האָבן דאָ צו טאָן, ווי עס איז שוין פֿרײַער אָנגעוויזן געוואָרן, מיט יידן און ניט מיט מיטגלידער. צוויטנס, אַ דאָנק דעם וואָס מיר זײַנען אַ סך מער אורבאַניזירט ווי די קריסטן, איז די צאָל יידן פּער קאָנגרעגאַציע גרעסער און במילא די הוצאות פּער יחיד קלענער.

דער בודזשעט פֿון אונדזערע קאָנגרעגאַציעס איז אָבער אַ סך מער געפֿאַלן ווי פֿון די קלויסטערס. די הוצאות פֿון דער כנסות פֿון אַלע רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס האָבן זיך פֿאַרקלע־נערט משמעות צוליב דער עקאָנאָמישער דעפּרעסיע און מיר זײַנען ניט געווען קיין יוצא־מן־הכלל. דאָס וואָס מיר האָבן געהאַט אַ גרעסערן אָנווער ווי די קלויסטערס נעמט זיך אפֿשר פֿון דעם, וואָס דער צוואָקס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג איז מסתּמא געווען קלענער ווי ד״ר לינפֿילד שאַצט. עס איז אויך מיגלעך, אַז דער יונגער צי אַמעריקאַנער דור יידן לאָזט זיך ניט אַזוי פֿיל קאָסטן אויף שולן און טעמפּלען ווי זייערע עלטערן.

די פֿראַצענטועלע פֿאַרטיילונג פֿון די הוצאות פֿון די קאָנגרעגאַציעס אין 1936 איז געווען:

הוצאות	אין שטעט	אין אַנדערע ערטער
שׂכירות פֿאַר רבנים	17.7	22.2
שׂכירות פֿאַר אַנדערע	21.5	11.7
רעמאָנט	5.5	6.0
חובֿות, אָחוץ צינזן	5.8	5.5
אַנדערע לויפֿיקע הוצאות	28.9	31.8
לאָקאַלע צדקה	2.6	4.3
בײַשטײַערונגען פֿאַר נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציעס	0.9	2.8
בײַשטײַערונגען פֿאַר אויסלענדישע יידן	1.0	1.4
אַנדערע הוצאות	16.1	14.2

די בודזשעטן פֿון קאָנגרעגאַציעס אין שטעט מיט אָן אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג פֿון 2,500 און מער זײַנען אַ ביסל אַנדערש ווי אין די קליינע פּונקטן. אַ גרעסערער פּראָצענט פֿון די בודזשעטן פֿון שטאָטישע קאָנגרעגאַציעס גייט אויף שׂכירות, 39.2 פּראָצענט לגבי 33.9. די שטאָטישע קאָנגרעגאַציעס גיבן אויס אַ לפּי־ערך גרעסערע סומע געלט אויף שׂכירות פֿאַר אַנדערע אָנגעשטעלטע חוץ די רבנים. דאָס נעמט זיך משמעות פֿון דעם, וואָס די פֿונקציעס פֿון רבנים אין קליינע שטעטלעך איז אַ ביסל אַנדערש: זיי טוען דאָרטן כל־המינים אַרבעט פֿאַר זייער קהילה.

אין 1926 איז די פּראָצענטועלע פֿאַרטיילונג פֿון די הוצאות געווען אַנדערש ווי אין 1936. די לויפֿיקע הוצאות פֿון די קאָנגרעגאַציעס — שׂכירות, רעמאָנט, חובֿות און אַנדערע — האָבן אין 1926 באַטראָפֿן זיבן צענטל פֿון זייערע בודזשעטן און אין 1936 פֿמעט אַכט צענטל. במשך פֿון דער צײַט זײַנען פֿאַרגעקומען שינויים אין די בודזשעטן פֿון די שטאָטישע קאָנגרעגאַציעס, אָבער ניט אין די קליינע שטעטלעך.

די לויפֿיקע הוצאות פֿון פּראָטעסטאַנטישע און קאַטוילישע קלויסטערס האָבן אויך באַ־טראָפֿן אַרום 80% פֿון זייערע בודזשעטן. די פּרעסביטעריאַנישע, מעטאָדיסטישע און פּראָטעס־טאַנטיש־עפּיסקאָפּאַלישע קלויסטערס האָבן אָבער אויסגעגעבן אַ לפּי־ערך גרעסערע סומע געלט אויף שׂכירות פֿאַר גלחים און וויניקער אויף שׂכירות פֿאַר אַנדערע ווי אונדזערע שולן און טעמפּלען. די רוימיש־קאַטולישע קלויסטערס האָבן אויסגעגעבן בלויז 8.5 פּראָצענט פֿון זייערע בודזשעטן אויף אויסצוהאַלטן זייערע גלחים. עס איז ניט שווער צו פֿאַרשטיין פֿאַר וואָס דאָס איז אַזוי.

די גרויסע קאָנגרעגאַציעס האָבן אין 1936 אויסגעגעבן אַ לפּי־ערך קלענערע סומע געלט אויף צדקה ווי אין די קליינע שטעטלעך — 4 פּראָצענט לגבי 8.5. דאָס איז ניט געווען קיין צופֿאַל, ווײַל אין 1926 האָבן די גרויסע קאָנגרעגאַציעס אויסגעגעבן בלויז 5.6 פּראָצענט פֿון זייערע בודזשעטן אויף צדקה דאָ און מעבֿר לים, און די אַנדערע — 8.7 פּראָצענט. דאָס איז אַ ויכטיקער סאַציאָלאָגישער פֿאַקט. ווי עס ווײַזט אויס, זײַנען די שולן אין די קליינע שטעט־לעך דער צענטער פֿון גאַנצן בעזעלשאַפֿטלעכן לעבן און זײַנען ניט אָרגאַניזאַציעס בלויז פֿאַר רעליגיעזע צוועקן.

אין 1936 האָבן 104,392 קינדער געלערנט אין שבת־ צי זונטיק־שולן, 85,420 אין נאָכמי־טאָג־שולן (weekday religious schools) און 4,963 אין 17 פּאַראָקיאַלע שולן.* אין די קאָטוילישע פּאַראָקיאַלע שולן האָבן יעמאָלט געלערנט 2,095,254 קינדער. אין 1926 האָבן 62,278 קינדער געלערנט אין נאָכמיטאָג־שולן און 70,380 אין שבת־ און זונטיק־שולן; די צאָל קינדער אין פּאַראָקיאַלע שולן וועלט ניט אָנגעגעבן. עס וועלט אויך ניט אָנגעגעבן וויפֿל לאָנג די קינדער לערנען אין ייִדישע שולן.

פֿון די אַלע דאָטעס זעען מיר, אַז די שולן און טעמפּלען שפּילן אַ וויכטיקע ראָלע אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. דעריבער וואָלט דער מאַטעריאַל וועגן אונדזערע רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס באַדאַרפֿט געקליבן ווערן לויט אַ באַשטימטן פּלאַן און מיט גרויס אָפּגעהיטקייט און וואָלט באַדאַרפֿט פּרטימדיקער און בעסער אַנאַליזירט ווערן.

מען וואָלט באַדאַרפֿט למשל אויסגעפֿינען פּרטים וועגן די רעפֿאָרם־טעמפּלען, די קאָנסער־וואַטיוּוע און אָרטאָדאָקסישע שולן באַזונדער. מען וואָלט באַדאַרפֿט פֿאַרגלײַכן די טעטיקייטן און בודזשעטן, שולן און בײַשטײַערונגען פֿאַר צדקה־צוועקן פֿון קאָנגרעגאַציעס אין מעטראָפּאָליס, אין מיטעלע שטעט און אין שטעטלעך.

דאָס צענזוס־ביוראָ וועט מסתּמא בקרוב אָנהייבן מאָכן הכנות פֿאַר דעם רעליגיעזן צענזוס אין 1946, און דעריבער וואָלט געלוינט זיך צו פֿאָרטראָכטן וועגן דעם ענין און אָרויסצוקומען מיט די געהעריקע פֿאָרשלאָגן.

נ. גאָלדבערג

קאָרפּענטראָסער פּינקסים פֿון 18טן י״ה

אין אַן אָנדער אָרט [1] האָב איך שוין אויפֿמערקזאָם געמאַכט אויף בלעטלעך פֿון אַ קאָרפּענטראָסער פּינקס „ספֿר היחס״ און איין בלעטל פֿון אַ קאָרפּענטראָסער פּינקס „עמק עכור״ וואָס געפֿינען זיך אין אָרכיוו פֿון יוּוא. איך וויל דאָ איצט באַשרײַבן קאָרפּענטראָסער פּינקסים פֿון 18טן י״ה, וואָס די פֿרײַער דערמאָנטע בלעטלעך אין אָרכיוו פֿון יוּוא זײַנען אַ טײל פֿון זיי. זיי שטעלן מיט זיך פֿאָר אַ וויכטיקן דאָקומענט צו דער געשיכטע פֿון ייִדן אין דער פֿויפּסישער פּראָווינץ פֿון דרום־פֿראַנקרײַך און אין די אַרבע־קהילות פֿון אַוויניאָן און קאָמטאַ־וועגעסען (קאָרפּענטראָס, אַוויניאָן, קאָוואַיאָן, איל־סיר־סאָרג), און עס איז כּדאַי זיי צו באַ־שרײַבן און ברענגען אַ פּאָר אויסצוגן.

*

אין אונדזער באַזיץ געפֿינען זיך 3 פּינקסים: הזכרת הנפשות, ספֿר היחס, עמק עכור לפּתח תקוה.

אין פּינקס „ספֿר היחס״ וואָס הייבט זיך אָן אין יאָר תצ״ז (1736) וועט דערציילט, אַז דער קאָרפּענטראָסער הגמון (ביסקופ) נימבירטי מלאגיי (1684—1757), קאָרפּענטראָסער ביסקופ אין 1735—1757 [2] האָט אין אַ געוויסן טאָג זיך געהיסן ווײַזן דעם פּינקס, ווו עס

---

* דאָס זײַנען בלויז יענע רעליגיעזע שולן וואָס זײַנען דירעקט פֿאַרבונדן מיט די קאָנ־גרעגאַציעס, אָבער אין די צאָלן גייען ניט אַרײַן די זעלבשטענדיקע תּלמוד־תּורות און ישיבֿות. — רעד׳.

[1] ז. ש., „דאָקומענטן פֿון די אַרבע קהילות אין 18טן י״ה״ (ייִדן אין פֿראַנקרײַך, ייִוואָ, ניו־יאָרק 1942, ב׳ 2, זז׳ 304—309).

[2] Malachie d'Inguimbert. Cf: Barjavel, C.F.H., *Dictionnaire historique...*; Carpentras 1841, v. 2, pp. 75—84.

אין דער קאָמעדיע „אַרקאַנאַ און באַרקאַנאַ״, געשריבן אין לשון פֿון די קאָמטאַדינער ייִדן, געפֿינען מיר די שרײַבונג אין לאַטײַנישן אַ״ב haoumon פֿאַר הגמון. זע:
Bédarride, "Harcanot et Barcanot", *Annuaire israélite du Midi de la France"*,

זײַנען פֿאַרשריבן די געבורטן פֿון די קאַרפּענטראַסער יידן (ספר היחס) און אַז מען האָט אים ניט געפֿונען, האָט ער באַפֿוילן מהיום והלאה אַזאַ פּינקס צו פֿירן:

ויהי היום ויעלילו עלילה ליהודי אחד לפני אדונינו הגמון מלאגיי... [נימבירטי] יר״ה ויגזור לשאת ספר היחס ולא נמצא וירע בעניו ובעיני הש...[רים] ויצוה לכתוב לעתי הנולדים וישאו את עיניהם הברורים אלי לצוה . . . וימסרו לי זה הספר: והעתקתי כל מה שכתוב על ספר הראשון . . . הנזכר לעיל עד כ״ו לחודש תמוז שנת התצ״ח לב״ה [1738].

אין פּינקס „הזכרת הנפשות״ וועט דערציילט דאָס זעלביקע:

ויהי היום ויעלילו עלילה ליהודי אחד לפני אדונינו ההגמון נימבירטי מלאגייה ובקש ושאל ספר היחס וספר המתים ולא נמצא: וגזר על הברורים ברורי הקהל שיכתבו מהיום והלאה פטירת איש ואשה בן או בת מדי יום ביומו אשר יקברו בבית הקברות של יהודי פה קארפינטראץ היושבת על נהר אובזון[3] ראש ואם למחוז ווינגישי[4] תחת ממשלת אדונינו הפיפייאור יר״ה.[5]

וקמתי אני המזכיר הנפשות במצות הפרנסים ורושמי הקהל לכתבם מאחר שהיתי כותב הנולדים על ספר היחס מלפנים.

ווי מיר זעען פֿון די הקדמות צו די ביידע פּינקסים, האָט יאָ עקסיסטירט אַ פּינקס „ספר היחס״. דער באַפֿעל פֿון הגמון אינצופֿירן די פּינקסים איז, ווײַזט אויס, געקומען ערשט אין תצ״ח (1738). אין דעם „ספר היחס״, וווּ עס זײַנען פֿאַרשריבן די געבורטן, בריתן און חתונות, האָט דער כּותבֿ אָבער אַרײַנגעשריבן ידיעות פֿון פֿרײַערדיקן פּינקס פֿאַר דער צײַט פֿון שלושה לחודש תשרי שנת התצ״ז (1736) ביז כ״ו לחודש תמוז שנת התצ״ח (1738). דער פּינקס „הזכרת הנפשות״, וווּ עס זײַנען פֿאַרשריבן אַלע טויטפֿאַלן, הייבט זיך אָן חמשה לחודש ניסן שנת התצ״ח (1738). די ביידע פּינקסים ציען זיך ביז די 70ער יאָרן פֿון 18טן י״ה.

מיר ווייסן ניט, צי עס איז טאַקע אויסגעקומען אַ מאָל צו ווײַזן די צוויי פּינקסים דעם הגמון, גיכער ניט, מחמת דאָרט זײַנען חוץ די טרוקענע ידיעות וועגן געבורטן, חתונות און טויטפֿאַלן, פֿאַרשריבן אויך געשעענישן אין דער קהילה אויף אַזאַ אופֿן וואָס וואָלט דעם הגמון זיכער ניט געפֿעלן. דער באַפֿעל פֿון 1738 צו פֿירן דעם פּינקס האָט פּינקס האָט זיך אין ביסקופֿס הויף מסתמא פֿאַרגעסן, הגם יידן האָבן דעם פּינקס געפֿירט רעגולער. פֿון אַ באַשרײַבונג אין פּינקס „עמק עכור״ וועגן שמד פֿון צמח כּרמי דערוויסן מיר זיך, אַז אין 1763 איז געקומען אַ באַפֿעל פֿון פּויפּס קלעמענס דעם 13טן, אַז די אַרבע קהילות זאָלן פֿאַרשרײַבן אין ספּעציעלע ביכער אויף העברעיש און פֿראַנצויזיש אַלע געבורטן, בריתן און טויטפֿאַלן. דער כּותבֿ דער־ציילט אונדז געוויס, ווער עס האָט זיך פֿאַרנומען מיטן פֿאַרשרײַבן די ידיעות:

גזרות שגזרו בעיר רומי על פי הפיפיור יר״ה כלמים XIII.[6]

בחדש אייר ב הגיע [בהגיע] גזרת לחוקר הגבול מאויגנון שיאמר ויגזור לארבע קהילות ה״ה אויגנון קארפינטראץ קאוואליון לשלוה שמכאן והלאה יושיבו סופר אחד בכל ארבע קהלות הנזכרות לכתוב על ספרים שמסר החוקר הנזכר א לכל [אל כל] קהלה וקהלה הנשואין והבנות שיולדו וגם יום מילה בנים זכרים וגם הנפשות אשר

5657, pp. 113—140; Pansier, Dr. P., "Harcanot et Barcanot", *REJ*, v. 81, 1925, pp. 113—140.

פֿ״גל אויך הירשלערס ווערטערביכל פֿונעם לשון פֿון די קאַמטאַדינער יידן:
Hirschler, R., "Petit Vocabulaire...", *Calendrier à l'usage des Israélites...*, 5695.

מיר האָבן דאָ אפֿשר צו טאָן מיט אַ ווערטערשפּיל פֿון הגמון און המן, אַ רמז דערויף, אַז דער הגמון איז אַ המן.

[3] Auzon.

[4] Venaissin.

[5] אַוויניאָן און קאַמטאַ־וועניסען זײַנען ביז 1791 געווען אונטער דער פּויפּסישער ממשלה.

[6] Clement XIII (1639—1769).

ינוחו ויפטרו לחיי לעולם הבא בלשון ובכתב הקדש . ובכתב ובלשון הפראַנשי[7] שהיא לשון צרפת מלכות צרפת:

המתים נתחנכו בבת שלמה דוואלאבריגוה: לידת הבנות נתחנכו בחנה בת מיכאל דמיליאב שבעה לחדש אב שבעה עשר לחדש גיוליט: [8] מילת הזכרים ביצחק בן יעקב משה עשרים ושמונה לחדש גיוליט הנזכר: שמונה עשר לחדש הנזכר אב הנזכר: הנשואין נתחנכו בנשואי שמואל אלמן[9] עשתי עשר לחדש אלול: עשרים לחדש אווש: והשנה כדלעיל: על ידי יצחק שמואל ליאון סופר:

דער קלויסטער האָט מיט דעם באַפֿעל געוואָלט האָבן אַ קאָנטראָל איבער דער צאָל יידן, צוליב שטייַערן אאַז״ו. זיכער האָט דער באַפֿעל אויך אַ נאָענטע שייכות מיטן אָפּשמדן דעמאָלט בגוואַלד דעם זון פֿון אליהו כרמי אין קאַרפּענטראַס. אַ סך יידן זייַנען אַנטלאָפֿן מיט זייערע קינדער פֿון קאַרפּענטראַס און דער הגמון האָט בעהייסן זיך צושטעלן אַ רשימה פֿון אַלע אַנטלאָפֿענע יידן, מחמת דאָס אַנטלויפֿן פֿון די יידן האָט מסתמא זיך אָפּגערופֿן אויף דער עקאָנאָמישער לאַגע פֿון דער שטאָט. אַזוי איז אויך געווען שפּעטער בעת דער רעוואָלוציע, וען די שטעט קאַרפּענטראַס און איל־סיר־סאַרג האָבן זיך באַמיט אָפּצושטעלן די אויס־וואַנדערונג פֿון יידן, וויבל דאָס האָט געבראַכט שאָדן דער עקאָנאָמישער לאַגע פֿון די שטעט.[10] אין דער קאַרפּענטראַסער ביבליאָטעק האָב איך געזען דעם דאָזיקן העברעיש־פֿראַנצייזישן רעגיסטער פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין קאַרפּענטראַס, וואָס איז אײַנגעפֿירט געוואָרן לויטן באַפֿעל פֿון 1763 און נעמט אַרום די יאָרן 1763—1792.[11] צי אַזעלכע רעגיסטערס, קאָנטראָלירטע פֿון דער קלויסטערשער ממשלה, זייַנען אויך געפֿירט געווען אין די אַנדערע דרייַ פֿון די אַרבע קהילות וויסן מיר ניט. אין די אַרכיוון פֿון די דרייַ שטעט געפֿינען זיי זיך ניט. נאָר אמת איז אַז פֿון די אַלע פֿיר שטעט האָט קאַרפּענטראַס צום בעסטן אָפּגעהיט אירע אַרכיוון.[12]

אַחוץ די געבורטן, טויטפֿאַלן און חתונות פֿאַרשרייבט דער כּותבֿ אויך אַ גאַנצע רייַ ויכטיקע געשעענישן אין דער קהילה, וואָס צום טייל זייַנען זיי אונדז אומבאַקאַנט פֿון די ביז־איצטיקע מקורים וועגן יידן אין די אַרבע קהילות, און אַפֿילו אויב זיי זייַנען אונדז שוין יאָ באַקאַנט פֿון דאָקומענטן אין די קריסטלעכע קאַנצעלאַריעס, ברענגען זיי מער פּרטים און וואַרפֿן אַ נייַע שייַן אויף די געשעענישן. אין די פּינקסים וועלט אויך פֿאַרצייכנט יעדער יאָר דאָס אויסקלייַבן די ראָשי הקהל (ברורי הקהל) און די פֿירערס פֿון חבֿרה קדישא.

---

[7] פֿראַנצייזיש.

[8] יולי.

[9] נאָמען פֿון אַן אַשכנזישן יוד וואָס האָט חתונה געהאַט מיט אַ פֿרוי פֿון קאַוואַיאָן. אין ספר היחס, תקכ״ח איז פֿאַרשריבן וועגן דעם ברית פֿון זייַנעם אַ זון: „מילה . . . לשמואל אשכנזי בן צבי ממדינת אלמאניאה מכונה אַלמאַן אשר ילדה לו אשתו חנה דקאוואליאון״. אַלמאַן איז אין פֿראַנצייזיש ד׳אַלמש׳. צווישן ניט־יידן אין דער אַוויניאָנער געגנט געפֿינען מיר דעם נאָמען Alamand שוין אין 1366. זע:

Pansier, P., *Histoire de la langue provençale à Avignon . . .*, v. 3, p. 189.

[10] H. Chobant, in: *REJ*, v. 102, pp. 6, 28. — *Demandes et doléances de la ville de Lisle*, 21 mai 1790, art. XXVI.

[11] אַגבֿ אורחא איז דאָס נאָר אַ באַווייז, אַז נאָך אין 1791 האָבן דאָרטן עקסיסטירט אָרגאַניזירטע יידישע קהילות.

[12] אפֿשר זייַנען עס יאָ די קורצע רעגיסטערס אין דער אַוויניאָנער ביבליאָטעק Juifs GG, אין קאַוואַיאָנער שטאָטישן אַרכיוו GG 29 און אין שטאָטישן אַרכיוו פֿון איל GG. פֿ״גל: שאָבאָ, REJ, ב׳ 101, ד׳ 10.

די קאַרפּענטראַסער ביבליאָטעק האָט אין 1940 אַרײַנגבאַקומען אַ גאָר רײַכן אַרכיוו פֿון דער שטאָט פֿאַר דער צײַט פֿון דער רעוואָלוציע וואָס ד״ר ר. קאָציע קלאַסירט איצט. עס געפֿינען זיך דאָרט אויך אַ פֿאָר אינטערעסאַנטע דאָקומענטן וועגן יידן. אויך די ביבליאָטעק

מיר געפֿינען דאָרט גאָר אַ סך מאַטעריאַל וועגן לעבן־שטייגער אין די מסילות[13] פֿון די אַרבע קהילות.

אין די צוויי פּינקסים דערמאָנט דער כּותב אָפּט אַ דריטן פּינקס, „עמק עכור לפתח תקוה", וווּ די געשעענישן וועלן באַשריבן באַריכות. אין אונדזער באַזיץ געפֿינען זיך טאַקע אַ פּאָר צעגדלינג זמנים פֿון דעם פּינקס (אַ פּאָר זמנים וועלן מיר דרוקן אין אַ קומענדיקן נומער. — רעדאַקציע).

די פּינקסים זמנען געשריבן מיט אַ סך גרמזן וואָס מיר לאָזן אין די טעקסטן.

*

אין די פּינקסים געפֿינט זיך גאָר אַ רייכער מאַטעריאַל פֿאַרן פֿאָרשן די ספּעציפֿישע נעמען פֿון יידן אין די אַרבע קהילות. ביז איצט איז אָנגענומען, אַז די קאָמטאַדינער יידן האָבן געהאַט העברעישע נעמען און פֿאָמיליע־נעמען לויט די שטעט, פֿון וואַנען זיי אָדער זייערע אָבות האָבן געשטאַמט. פֿון די פּינקסים באַמערקן מיר, אַז חוץ די העברעישע נעמען און פֿאָמיליע־נעמען וואָס זמנען נעמען פֿון שטעט, האָבן די יידן נאָך אַן אַנדער נאָמען, אונטער וועלכן מען האָט זיי געקענט אין טאָג־טעגלעכן לעבן, למשל (די נעמען וואָס זמנען לויט נעמען פֿון שטעט ברענגען מיר שפּאַצירט, די אַנדערע נעמען ברענגען מיר אין קורסיוו און צום סוף גיבן מיר די דאָזיקע אַלע נעמען מיט נקודות):

גד דרוקומארטינו מנאוה; דניאל ליאון מכונה משונייאיט; ראובן כרמי מכונה בישאון; בן שאול מכונה עמבריכואה; יחזקאל נאקיט מכונה מארואן; יהודה דלאטיש מכונה שדון דראיאל; יהודה דוד בן שמואל דלארוקו מכונה בונוגראשי; אברהם דמונטיליון מכונה פיאוביב; אברהם וידאל מכונה פטן; עמנואל דוואלא־ברינזה מכונה מנוגי; אברהם דרוקומארטינו מכונה אבינן; אברהם דמונטי־ליון בן משה מכונה פידי לאוה; מרדכי כרמי מכונה גיאיאי אאז"ו.

די דאָזיקע נעמען זמנען תּמיד פֿראָוואַנסאַלישזמען, מחמת דאָס לשון פֿון די קאָמטאַדינער יידן איז געווען אַ שמעלצשפּראַך פֿון פֿראָוואַנסאַלישע און העברעישע עלעמענטן. עס איז אינטערעסאַנט, אַז דאָס זמנען טייל מאָל פֿראָוואַנסאַלישע אָדער שוואַדישע איבערזעצונגען פֿון די העברעישע נעמען, למשל: אהרן דלשבונוה בן יוחנן מכונה אראון; אסתר מכונה אשטליקו; יצחק ליאון מכונה איזאקואה; אסתר מכונה אשתון; יצחק חיים מכונה ככיאים אאז"ו. די מענטשן האָבן געהאַט העברעישע נעמען, אָבער אין טאָג־טעגלעכן לעבן האָט מען זיי ערופֿן בייַ די נעמען אין דער פֿראָוואַנסאַלישער (אָדער אפֿשר שוואַדישער) פֿאָרעם. מיר האָבן, למשל, אַוואַ פֿאַל: „לאה כרמי [קרעמיע, פֿון דער שטאָט Crémieux] דיליאוטאוה [לאה = Liote] מכונה פּירושיאנואוה". די פֿרוי האָט געהאַט דעם העברעישן נאָמען לאה, מען האָט זי אָבער ערופֿן מיט דעם נאָמען אין דער פֿראָוואַנסאַלישער פֿאָרעם. זי האָט אויך געהאַט אַ פֿאָמיליע־נאָמען לויט דער שטאָט קרעמיע און נאָך אַ נאָמען. איין פֿרוי האָט אַ נאָמען יוטו וואָס באַטייט אין פֿראָוואַנסאַליש: יידישקע. אינטערעסאַנט איז אַוואַ פֿאַל:

אין אַוויניאָן גרייט צום דרוקן ווייטערדיקע בענד פֿון קאַטאַלאָג פֿון איר אַרכיוו, וווּ עס געפֿינען זיך נייַע דאָקומענטן וועגן יידן.

[13] אין די פּינקסים וועלט באַנוצט דאָס וואָרט מסילה מיטן טייטש: ‚געסל', אָבער ס'רובֿ מיטן טייטש ‚געטאָ'. אין איין אָרט געפֿינען מיר אָפּילו: „בתוך רחוב המסילה" (אין געסל פֿון געטאָ). מסילה האָט זיך אויסגעלעדט méfila, וויבל אין שוואַדיש (=יהודית; אַווי האָבן קאָמטאַדינער יידן געראָפֿן זייער לשון) באַמערקט זיך די דערשיינונג f<s. פֿון שורש מסילה זמנען אין פֿראָוואַנסאַליש פֿאַראַן זידלוועלטער קעגן יידן, ווי: missila, messila, missanlé, misselé (פּ״גל פּ. מיסטראַלס וועלטערבוך, ב׳ 2, ז׳ 345; Piat, *Dict.*, v. 2, p. 42). אין פֿראָוואַנסאַליש וועלט די יידישע געטאָ אָנגעראָפֿן carrière (מיסטראַל, ב׳ 1, ז׳ 479), וואָס דאָס

יוסף ד מ י ל י א ב (נאַמען פֿון אַ שטאָט) מכונה משקא (אויך אַ נאַמען פֿון אַ שטאָט). אַ פּנים, אַז זײַנע אָבֿות זײַנען אַ מאָל געקומען פֿון Millaud, אָבער ער אַליין האָט געשטאַמט פֿון דער שטאָט Muscat (אַ פֿאַרשפּרייטער פֿאַמיליע־נאַמען צווישן יידן פֿון דרום־פֿראַנקרײַך). טייל מאָל ווײַזן די נעמען אָן אויף פּראָפֿעסיעס, למשל: יעקב ל י א ו ן מכונה טאליאור = יעקבֿ פֿון דער שטאָט ליאָן, באַקאַנט אונטערן נאָמען טאליאור (שנײַדער = tailleur). מיר געפֿינען אין דעם פּינקס קרובֿ צו 2,000 נעמען.

*

דער גרעסטער טייל פּינקס איז געשריבן פֿון אליהו כרמי (קרעמיע), אַ קאַרפּענטראַסער מלמד, דער אַרויסגעבער פֿון אַוויניאָנער סדר התמיד (1767).[14] אין די פּינקסים געפֿינען מיר אַ סך ביאָגראַפֿישע ידיעות וועגן דעם פּוטבֿ. לויט אַ פֿראַנצייזישער צושריפֿט פֿון זײַן אייניקל איז אליהו כרמי געשטאָרבן אין 1773 און זײַן פֿרוי אין 1772.[15]

מַנְאוֹה, מְשׁוֹנְיְיאִיט, בִּישֶׁאָן, עַמְבְּרִיכוֹאוֹה, מַארַוַאן, שָׁדוֹן דְרַאיְיאַל, בוֹנוֹגְראשִׁי, פַּיאוֹבִיב, פַּטַן, מַנוֹגִי, אַבִּיעַן, פִּידִי לְאוֹה, גַיאַיאִי, אַרָאוֹן, אָשְׁטְלִיקוֹ, אִיזַאקוֹאָה, אַשְׁתוֹן, כַּבַיאִים, דִילְיאוֹטָאוֹה, פַּירוּשַיאַנוֹאוֹה, מְשִׁקָא טַאלְיאוֹר.

ז. ש י ק א ו ס ק י

צו ל. בערז: „אַריטמעטישע לערנביכער אין יידיש, 1699—1831", „יִוואָ־בלעטער", ב' XIX, זז' 59—79

אין זײַן אַרטיקל „אַריטמעטישע לערנביכער אין יידיש, 1699—1831" רעכנט ל. בערז צווישן אַנדערע אַריטמעטישע לערנביכער אין יידיש אויך אַ מאַטעמאַטיש לערנבוך מיט אַ העברעיש־יידישן פֿאַראַלעל־טעקסט ספר מלאכת מחשבת או מלאכת המספר פֿון ר' אליהו מזרחי.

ל. בערז שרײַבט דאָרט אַז ער האָט פֿון דעם ספֿרל געזען נאָר דאָס שער־בלאַט און אַ בײַלאַגע. דאָס האָט אים אָבער אַרײַנגעפֿירט אין אַ טעות. דאָס ספֿרל איז געדרוקט נאָר אין העברעיש און האָט גיט קיין יידישן טעקסט און האָט דעריבער קיין שײַכות גיט צו די יידישע אַריטמעטישע לערנביכער. נאָר די בײַלאַגע, אַ לערנביכל פֿון שאָכשפֿיל, האָט אַ יידישן טעקסט. די בײַלאַגע איז געשריבן פֿון דעם דרוקער אורי צבי רובינשטיין און האָט גיט קיין שײַכות צו ר' אליהו מזרחי.

באַטײַט 'אַ געסל', אויך jogo, פֿון שורש יוד. יודן האָבן זייער געטאָ אָנגערופֿן אויך חצר. זע:

Meiss, H., *A travers le ghetto* ... (Nice); p. 27.

[14] Cf.: Roth, C., "The Liturgies of Avignon and the Comtat Venaissin", *Journal of Jewish Bibliography*, v. 1, No. 4, 1939, p. 103.

[15] "Esthèr Cremieux désédée le 16 decembre 1772. Le rabin Elie Cremieux desédé le 10 janvier 1773 mon gran pere et grande mere".

פֿאַקטיש איז אליהו כרמי גיט געווען קיין רבֿ, הגם עס ווערט נאָך אין אַנדערע ערטער דערמאָנט וועגן אים ווי וועגן אַ רבֿ.

(*Archives Israélites*, v. 2, p. 37; *REJ*, v. 3, p. 56; v. 50, p. 99.)

אַגב האָט ל. בערז ניט ריכטיק אַנגעגעבן דעם נאָמען פֿון ספֿרל. דער ריכטיקער נאָמען איז: ספר מלאכת המספר או מלאכת מחשבת.

אין דעם זעלביקן אַרטיקל (ז׳ 63, הערה 12) שרײַבט ה׳ בערז אַז „אין דער צווייטער העלפֿט 19טן י״ה איז אין פּוילן און ליטע אַ סך מאַל איבערגעדרוקט געווארן אַן אַריטמעטיק־ביכל אונטערן טראַדיציאָנעלן נאָמען מלאכת מחשבת. אַלע אויסגאַבעס הייבן זיך אָן מיט די ווערטער: „מיין ליבער פֿרײַנד, איך וועל דיר אָנהייבן לערנען ציפֿער״...

דאָס ביכל איז צום ערשטן מאָל געווען געדרוקט ניט אין דער צווייטער, נאָר אין דער ערשטער העלפֿט 19טן י״ה, אין באַרדיטשעוו, תקפ״ח (1828; בײַ בן־יעקבֿן פֿאַרצייכנט בטעות תקפ״ג, זע אוצר הספרים, ז׳ 330; פֿון בן־יעקבֿן איז דער טעות איבערגעגאַנגען צו פֿרידבערגן, בית עקד הספרים, ז׳ 371). די דאָזיקע ערשטע אויסגאַבע איז געדרוקט געווען אין קוראַרטפֿאַרמאַט מיט גרויסער קוראַדראַטשריפֿט, מיט נקודות, וואָס איז נאָך אין יענע צײַטן געווען אַ נײַס אין ייִדישע ביכער.

אין דער דאָזיקער אויסגאַבע איז אויך אַנגעגעבן דער נאָמען פֿון מחבר אָדער דער מעתיק, וויַ ער חתמעט זיך אין זײַן העברעיִשער הקדמה: „דברי המעתיק ליבין גאָלדין בערג מבאקארעשט כעת איתן מושבו במאהלוב״. ער ווײַזט אָבער ניט אָן, פֿון וואַנען ער האָט דאָס איבערגעזעצט. עס איז אויך מיגלעך, אַז ער האָט דאָס געשריבן אַריגינעל און „המעתיק״ רופֿט ער זיך נאָר ווײַל ער האָט דאָס איבערגעזעצט אין ייִדיש „כדי שיבינו אנשים ונשים גדולים וקטנים אשר לא הי׳ זה לעולמים בשאר חכמת המספר״, וויַ ער דריקט זיך אויס.

די אַלע פֿילצאָליקע שפּעטערע אויסגאַבעס זײַנען אַיבערגעדרוקט פֿון אָט דער באַרדיטשעווער אויסגאַבע, מיט קליינע אַרטאָגראַפֿישע און שפּראַכיקע שינויים, אַפֿהענגיק פֿון דרוק־אָרט און דרוקיאָר.

אַזוי וויַ אויפֿן שער איז דער נאָמען פֿון מחבר ניט אָנגעגעבן, נאָר אין דער העברעיִשער הקדמה, וואָס די דרוקערס האָבן זי אַרויסגעוואָרפֿן שוין אין די פֿריסטע איבערדרוקן, איז דאָס ביכל געבליבן אַן אַנאָנים. דאָס ביכל איז גיך געוואָרן זייער פּאָפּולער און איז, אין פֿאַרשיידענע דרוקערײַען, זייער פֿיל מאָל איבערגעדרוקט געוואָרן נאָך האַרט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה.[1]

ל. בערז דערמאָנט אַ ווילנער אויסגאָבע פֿון 1864 און גיט אָן וויַ אַ מחבר ר׳ אליהו מזרחי. די דאָזיקע אויסגאָבע איז אַיַיזיק מאיר דיקס. ניט קוקנדיק אויף דעם וואָס אויפֿן שער שטייט „דיזער ספר האָט מחבר גיווען באריכות גדול[ה] דער גרויסער גאון ר׳ אליהו מזרחי ז״ל. איצונד האָבין מיר אים מעתיק גיווען אין עברי טיײַ זייער קורץ און גוט...״, איז עס אויך נאָר אַן איבערדרוק פֿון גאָלדינבערגס מלאכת מחשבת.

דיקס אויפֿטו איז באַשטאָנען נאָר אין דעם וואָס ער האָט צוגעלייגט אַ צווייטן טייל, וואָס ער האָט איבערגעזעצט פֿון דעם העברעיִשן ספֿר „צפנת פענח״ און — וויַ ער שרײַבט אין זײַן קורצער הקדמה צום צווייטן טייל — „אַ טייל וואָס זיינען איצונד נתחדש געווארין דורך מיר מעתיק און מוציא לאור, און זיינען דאהער נאָך אין קיין ספר גידרוקט גיווארין אין עברי טיײַ און אזוי האָב איך דעם ערשטן טייל אויך זייער פיל אויסגעבעסערט פון אלע גרייזען וואס ווארען אין די פריהיגע גידרוקטע הן אין כתב אוג הן די ציפערין...״ די שפּעטערע איבערדרוקן זײַנען שוין פֿאַרשיידן. די וואָס זײַנען געדרוקט נאָך דיקן האָבן אין זיך דעם צווייטן טייל (אַ סך אויסגאַבעס האָבן אויך אַרויסגעוואָרפֿן זײַן הקדמה און פֿאַרקירצט דעם טעקסט) און די וואָס זײַנען איבערגעדרוקט לויט די פֿריִערדיקע אויסגאַבעס האָבן נאָר דעם ערשטן טייל.

ח. ליבערמאַן

---

[1] די ביבליאָטעק פֿון ר׳ יצחק שניאורסאָן מלובאָוויטש פֿאַרמאָגט אַן אויסגאַבע פֿון 1912.

אין יִיווָא

סך־הכל פֿון קאָנטעסט אויף אויטאָביאָגראַפֿיעס פֿון יִידישע אימיגראַנטן

אין מײַ 1942 האָט דער יִידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט אויסגעשריבן אַ קאָנטעסט צווישן יִידן אין אַמעריקע אונטערן נאָמען: „פֿאַר וואָס בין איך אַוועק פֿון דער אַלטער היים און וואָס האָב איך דערגרייכט אין אַמעריקע". די אַרבעטן האָבן געדאַרפֿט צוגעשיקט ווערן ביזן 1טן סעפּטעמבער 1942. אויפֿן פֿאַרלאַנג פֿון אַ גאַנצער רייַ אַרגאַניזאַציעס און יחידים איז דער טערמין איבערגעזעצט געוואָרן ביזן 1טן אָקטאָבער 1942, און צוליב דער זעלביקער סיבה — שפּעטער נאָך אַ מאָל איבערגעזעצט געוואָרן ביזן 1טן יאַנואַר 1943. אין דעם טערמין איז דער קאָנטעסט אָפֿיציעל געשלאָסן געוואָרן, אָבער עטלעכע מענטשן האָבן פֿערזענלעך געבעטן אַ ווייטערדיקע פֿאַרלענגערונג. דער יִיווָא האָט דערויף מסכּים געווען, אַזוי אַז די לעצטע אַרבעטן זײַנען אַרײַנגעקומען אין מאַרץ 1943.

דער יִיווָא איז צופֿרידן צו מעלדן, אַז עס האָבן זיך אָפּגערופֿן אַ סך מער מענטשן ווי מען האָט זיך געריכט און אַז די צוגעשיקטע דאָקומענטן זײַנען אויך אַ סך גרעסער ווי דער מינימום וואָס מען האָט פֿאַרלאַנגט. צו אַ סך אויטאָביאָגראַפֿיעס זײַנען אויך צוגעלייגט געוואָרן צוגאָב־מאַטעריאַלן, ווי בריוו, טאָגבּיכער, כּתבים, דרוקזאַכן א״אַנד. דער אַלגעמיינער וויסנשאַפֿטלעכער רעזולטאַט איז, הייסט עס, זייער אַ גוטער. כּמעט אַלע אַנטייל־נעמערס האָבן גוט פֿאַרשטאַנען דעם ציל פֿון קאָנטעסט. — איבער דעם גרעסערן סכום מאַטעריאַל האָט אַבער די זשורי אַ סך מער אַרבעט ווי מען האָט זיך לכתּחילה געריכט. מיט דעם איצטיקן קאָמוניקאַט גיט די זשורי איבער די ערשטע רעזולטאַטן פֿון קאָנטעסט.

סך־הכל זײַנען אַרײַנגעקומען 221 דאָקומענטן וואָס האָלטן צוזאַמען 24,525 זײַטלעך פֿון אַ נאָרמאַלן העפֿט. אין דורכשניט מאַכט אויס 110 זײַטלעך אויף אַ דאָקומענט (דער יִיווָא האָט פֿאַרלאַנגט מינימום 25 זײַטלעך). — 174 אַנטייל־נעמערס זײַנען מענער, 47 — פֿרויען. צו 5 אויטאָביאָגראַפֿיעס זײַנען צוגעלייגט טאָגבּיכער, צו 27 — בריוו, סײַ פֿרויאַטע סײַ געזעלשאַפֿטלעכע, צו 18 — פֿאַרשידענע אַנדערע דאָקומענטן, צו 7 — כּתבים, צו 3 - קאָמפּלעטן פֿאָטאָגראַפֿיעס פֿון געזעלשאַפֿטלעכן אינטערעס.

201 אויטאָביאָגראַפֿיעס זײַנען געשריבן אויף יידיש, 13 — אויף ענגליש, 5 — אויף דײַטש, 2 — אויף העברעיש.

לויט די ווינערטער פֿאַרטיילן זיך די אַנטייל־נעמערס אַזוי: גרויס־ניו־יאָרק — 113, באָסטאָן און אומגעגנט — 10, פֿילאַדעלפֿיע — 9, שיקאָגאָ, פּיטסבורג — צו 5, לאָס־אַנדזשעלעס און מאַנטרעאָל — צו 4, טאָראָנטאָ, מיאַמי, פּל״א און מעקסיקע, ד״פ — צו 3, באַלטימאָר, דזשעק־סאָנוויל, פּל״אָ, דעטראָיט, ווינניפּעג, האַרטפֿאָרד, קאַנ׳, האָסענסאַק, נ״דזש, טשאַטאַנוגאַ, טענ׳, עלדזשין, אילי, פּראָווידאַנס, ר״א — צו 2; און פֿון די ווייטערדיקע שטעט און שטעטלעך — צו 1: ברידזשפּאָרט, קאַנ׳, בוירמינגהאַם, אַלאַ׳, בוענאָס־אײַרעס, אַרגענטינע, גאַלוועסטאָן, טעקס, דענווער, קאָל׳, יוסטן, טעקס, האַוואַנאַ, קובאַ, הינטסטאָן, נ״דזש, האַנטינגטאָן, קאַנאַדע, וועבסטער, מאַס׳, ווילקעסבאַר, פּ״ע, וואַשינגטאָן, ד״ק, טשעסטער, נ״י, יאַנגסטאָן, אַהרײַ, לאָוועל, מאַס׳, לוזסוויל, קענטאָקי, לעיק שאַלדריק נ״י, ניו־בראַנזוויק, נ״דזש, נאָרוויטש, קאַנ׳, ניו־בריטן, קאַנ׳, נוארק, נ״דזש, סאַן פֿראַנציסקאָ, קאָל׳, ספּרינגפֿילד, מאַס׳, עדמאָנטאָן, קאַנאַדע, עלענוויל, נ״י, פֿאָרטלאַנד, מעין, פֿאָטערסאָן, נ״דזש, קליפֿטן, נ״דזש, קאַנזאַס סיטי, מיזורי, קאַרני, נ״דזש, ראַטשעסטער, נ״י, ריי, נ״י, — און פֿון 3 ניט־אידענטיפֿיצירטע שטעט אין קאַנאַדע. צוזאַמען פֿון 56 שטעט און 6 לענדער: 46 שטעט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, 7 — אין קאַנאַדע, 1 — אין מעקסיקע, 1 — אין אַרגענטינע און 1 — אין קובאַ.

לויטן עלטער טיילן זיך די אָנטייל־נעמערס אַזוי:

ביז 20 יאָר	3
פֿון 21 יאָר ביז 30 יאָר	2
פֿון 31 יאָר ביז 40 יאָר	10
פֿון 41 יאָר ביז 50 יאָר	41
פֿון 51 יאָר ביז 60 יאָר	82
פֿון 61 יאָר ביז 70 יאָר	53
איבער 70 יאָר	19

אין 11 דאָקומענטן האָט מען ניט געקענט אויסגעפֿינען דעם עלטער.

לויט דעם אָפּשטאַמלאַנד טיילן זיך די אָנטייל־נעמערס אַזוי:

אוקראַינע	74
ווייסרוסלאַנד, ליטע און קורלאַנד	47
רוסלאַנד סתם	5
פּוילן (נעמט אויך אַרום גאַליציע)	66
דייטשלאַנד	7
רומעניע	5
עסטרייך	2
ארץ־ישׂראל	1
טשעכיע	1

13 האָבן ניט אָנגעגעבן זייער אָפּשטאַמלאַנד.

קיין אַמעריקע זיינען די שרייבערס אַרײַנגעקומען אין די ווייטערדיקע פּעריאָדן:

פֿון 1882 ביז 1890	6
פֿון 1891 ביז 1900	21
פֿון 1901 ביז 1905	51
פֿון 1906 ביז 1914	66
פֿון 1915 ביז 1924	35
פֿון 1925 ביז 1932	11
פֿון 1933 ביז 1939	18
פֿון 1940 אָן	3

10 האָבן ניט אָנגעגעבן וען זיי זיינען אַרײַנגעקומען קיין אַמעריקע.

עס איז ווערט דאָ צו באַמערקן, אַז א ל ע פּעריאָדן פֿון דער ייִדישער מאַסן־אימיגראַציע קיין אַמעריקע, אַנהייבנדיק פֿון 1882 ביז איצט, זיינען פֿאַרטרעטן אינעם קאָנטעקסט. דער דאָזיקער מאַמענט הייבט שטאַרק דעם ווייסשאַפֿטלעכן ווערט פֿון דעם מאַטעריאַל וואָס דער קאָנטעקסט האָט אַרײַנגעברענגט.

די זשורי פֿון קאָנטעקסט באַאַרבעט איצט די אַרײַנגעקומענע אויטאָביאָגראַפֿיעס פֿון שטאַנדפּונקט פֿון פֿאַרטיילן די 25 פּרעמיעס, וואָס זיינען באַשטימט געוואָרן דורכן ייִוואָ פֿאַר די בעסטע דאָקומענטן. די פֿאַרטיילונג פֿון די פּרעמיעס ווערט פֿאַרעפֿנטלעכט ווערן ניט שפּעטער ווי דעם 15טן סעפּטעמבער 1943. די נעמען פֿון די געווינערס ווערן געגעבן ווערן אין קומענדיקן נומער „ייִוואָ־בלעטער".

דער ווייסנשאַפֿטלעכער ווערט פֿון די אויטאָביאָגראַפֿיעס איז זייער אַ הויכער, און זיי ווערן זיין אַ יסוד פֿאַר וויכטיקע היסטאָרישע, סאָציאָלאָגישע און סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע פֿאָר־שונגען ווען ייִדן אין אַמעריקע און אירופּע פֿאַר די לעצטע 50—60 יאָר.

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

ניסן גאָלדבערג איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער אין יִוואָ, אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די יִוואָ־אויסגאַבעס.

ד״ר מאָקס ווינענבערג איז אַ מיטגליד פֿון דער פּסיכאָאַנאַליטיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון יִוואָ.

ח. ליבערמאַן איז דער ביבליאָטעקער פֿון דער ביבליאָטעק פֿון ליובאַוויטשער רבין. ער האָט בײַ פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן מיטגעאַרבעט אין די „יִוואָ־בלעטער״.

ד״ר רפֿאל מאָהלער איז אַ מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון יִוואָ.

טאָני עלסנער איז געבוירן געוואָרן אין פֿראַנקפֿורט־מײַן און האָט אין די יאָרן ביז היטלערן שטודירט אין דעם דאָרטיקן אוניווערסיטעט פֿילאָסאָפֿיע, סאָציאָלאָגיע און געשיכטע. אין ניו־יאָרק האָט זי אין דער „ניו סקול פֿאָר סאָשל ריסוירטש״ באַקומען דעם גראַד מאַגיסטער פֿון סאָציאָלע וויסנשאַפֿטן. אין די יִוואָ־בלעטער XX, 2 (נאָוועמבער־דעצעמבער 1942) איז געווען געדרוקט איר אַרטיקל: „די ייִדישע געטאָ פֿון אַ מאָל״.

מרדכי קאָסאָווער איז אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די יִוואָ־אויסגאַבעס.

משה קליגסבערג איז געווען אַן אַספּיראַנט פֿון יִוואָ פֿריער אין ווילנע און דערנאָך אין ניו־יאָרק. ער איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון יִוואָ.

ד״ר יעקב שאַצקי איז אַ מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון יִוואָ.

ישׂראל שטיינבוים איז זינט 1916 אַקטיוו אין דער ייִדישער שול־באַוועגונג אין אַמעריקע און האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אַ צאָל לערנביכער און אַרטיקלען וועגן שולפּראָבלעמען. אַרבעט מיט אין די „יִוואָ־בלעטער״ און אין פּסיכאָאַנאַליש־פּעדאַגאָגישן קריזיז פֿון יִוואָ.

ז. שטיקאָווסקי איז אַ געוועזענער אַספּיראַנט פֿון יִוואָ אין פּאַריז און ניו־יאָרק, אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די יִוואָ־אויסגאַבעס. ער דינט איצט אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי.

אין פֿאַרגאַנגענעם נומער איז על־פּי־טעות דורכגעלאָזן געוואָרן:

ד״ר יהודה ראָזענטאָל איז געבוירן געוואָרן אין מאַקעווע (ניט, ווי עס שטייט אין יִוואָ־בלעטער XXI, 1, אין מלאָווע). ער האָט שטודירט אין בערלין און אין לײַפּציק. זינט 1939 איז ער אין אַמעריקע. זײַן דאָקטאָר־טיטל האָט ער באַקומען אין דראַפּסי־קאָלעדזש, פּי־לאַדעלפֿיע. זינט מאַרץ 1943 איז ער אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער אין יִוואָ.

תּיקון טעות

צום אַרטיקל פֿון ר. ראָוויטאָוויטש, פּראָבלעמאַטיק פֿון באַגריף גלות, אין יִוואָ־בלעטער XXI, 2:

ז׳ 170, שורה 4 פֿון אויבן. אַנשטאָט אין 1938 דאַרף שטיין אין 1931.

צו די „נפֿטרים״ פֿון י. ר. אין יִוואָ־בלעטער XXI, 2:

ז׳ 259, שורה 20 פֿון אויבן. אַנשטאָט ירושלים, 1884 דאַרף שטיין ירושלים, 1864.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

ייִדיש שפּראַך. יאָנואַר־אַפּריל, 1943. באַנד III, נומער 1־2.

ידיעות פֿון יִוואָ. נומער 1. סעפּטעמבער 1943. זז׳ 1—10 ייִדיש, זז׳ *1—*5 ענגליש.

מאָקס ווינרײַך, דער יִוואָ אין אַ יאָר פֿון אומקום. באַריכט־רעדע געהאַלטן אויף דער עפֿענונג־זיצונג פֿון דער 17טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון יִוואָ, ניו־יאָרק, דעם 8טן יאָנואַר 1943.

יעקב לעשטשינסקי, ייִדן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג פֿון אומאַפּהענגיקן פּוילן. ניו־יאָרק 1943. ביבליאָטעק פֿון יִוואָ. ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישע סעקציע. 56 זז׳.

שלמה נאָבל, חומש־טײַטש. אַן אויספֿאָרשונג וועגן דער טראַדיציע פֿון טײַטשן חומש אין די חדרים. ביבליאָטעק פֿון יִוואָ. יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, פֿילאָלאָגישע סעקציע. 88 זז׳.

יעקבֿ שאַצקי, יידישע בילדונגס־פֿאָליטיק אין פוילן פֿון 1806 ביז 1866. ניו־יאָרק 1943. ביבליאָטעק פֿון יִוואָ. יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, היסטאָרישע סעקציע. 276 זז׳.

דענטיסטיק. אַ וויסנשאַפֿטלעכע אויפֿקלערונג איבער ציין־היילונג און קונסט־ציין, מיט ציטאַטן פֿון תּלמוד, פּראַקטישע אָנווײַזונגען פֿאַר יעדן איינעם. פֿון משה כ״ץ, לאָנדאָן 1943. 48 זז׳.

קאַמף, רעטונג, אויפֿבוי. באַריכט פֿון לאַנד־צוזאַמענפֿאָר פֿון אידישן אַרבעטער־קאָמיטעט, אָפּגעהאַלטן אין ניו־יאָרק דעם 18טן—20טן דעצעמבער 1942. 118 זז׳.

דער דרײַסיג יעהריגער יובילעאום בוך פֿון פֿיליסקאָווער גמילות חסדים פֿאַראיין. פּיטס־בורג, פּענסילוועניאַ, 1938. 34 + 81 זז׳.

אַהרן פּעטשעניק, ציוניזם און אידישקייט אין סאָוועט־רוסלאַנד (אַ רײַזע איבערן סאָוועט־פֿאַרבאַנד אין 1940). 62 זז׳.

די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאָמענטן אין דער אידישער געשיכטע פֿון גלות בבל ביז צו דער חשמונאים־תּקופֿה (עסייען, שטודיען און אַנאַליזן) פֿון ש. צ. זעצער. פֿינפֿטער טייל, העפֿט פֿינף.

נויט און הילף. אינפֿאָרמאַציע בולעטין פֿון „דושאָינט״, יוני 1943.

עפֿאָכע. מײַ־יוני 1943.

י. אָפּאָטאָשו, וועג פוילן איז געפֿאָלן. ניו־יאָרק 1943, 311 זז׳.

שלום אַש, דער מאַן פֿון נצרת. 2 בענד. ניו־יאָרק 1942.

די צוקונפֿט. יוני 1943; יולי 1943.

30 יאָריקער יובילייי בוך יונג־לעבן. אַרויסגעגעבן פֿון די פֿאַרבאַנד פֿאָלק־שולן אין דעטראָיט. יוני 1943.

יידישע קולטור. יוני־יולי 1943.

וואָלאָדימיר מעדעם צום צוואַנציקסטן יאָרצײַט. ניו־יאָרק 1943. 367 זז׳.

סביבה. צוויי־מאָנאַט־שריפֿט פֿאַר ליטעראַטור און קריטיק. ניו־יאָרק, יאָנואַר־פֿעברואַר, מאַרץ־אַפּריל, מײַ־יוני, יולי־אויגוסט, 1943.

שלמה ביקל, דעטאַלן און סך־הכּלען. קריטישע און פֿאָלעמישע באַמערקונגען. ניו־יאָרק 1943, 256 זז׳.

שלמה סײַמאָן, די העלדן פֿון כעלם. צייכענונגען פֿון יצחק ליכטענשטיין. ניו־יאָרק 1942. 151 זז׳.

שלום אַש, קידוש השם. פֿאַרלאָג „מתּנות״, ניו־יאָרק 1942, 224 זז׳.

יידן נאָכן נצחון. די גלות־רעגירונגען און זייער שטעלונג צו יידן. געזאַמלט און באַאַרבעט פֿון צ. ה. וואַקסמאַן. ניו־יאָרק 1943. 96 + VIII זז׳.

יובל בוך. 25 יאָריגער יובילייי. תּלמוד תּורה „עץ חיים״. ניסן התש״ג. טאָראָנטאָ, קאַנאַדאַ.

בצרון. אייר, תש״ג; סיון־תּמוז, תש״ג.

ניסן טורוב, הפּסיכולוגיה בימינו (תּמצית שני ספרים). ניו־יורק תש״ג. 64 זז׳.

שמואל י. פייגין, מסתרי העבר. מחקרים במקרא ובהסטוריה עתיקה. ניו־יורק, תש״ג. XIV + 450 זז׳.

שמעון ברנשטיין, דיואן של שלמה בן משולם דאפיירה. חלק א: מבוא — שירי חול. הוצאה חדשה ומתוקנה. ניו־יורק, תש״ג. XXII + 8 132 זז׳.

שבילי החנוך. תמוז־אב־אלול, תש״ג.

Sol Liptzin. *Yivo's Way.* New York, 1943. Yiddish Scientific Institute, 16 pp.

Instituto Cientifico Judio, Buenos Aires, 1943, 8 pp.

Antonio Portnoy. *Los Judios en la Literatura Española Medieval.* Instituto *Cientifico Judio,* Buenos Aires, 1942.

Leo Spitzer. *Eng. Dismal=O. F. DISMEL.* Reprinted from Modern Languages. Nov., 1942.

Leo Spitzer. *Milieu and Ambiance*: An Essay in Historic Genetics. Reprinted from Philosophy and Phenomenological Research, September, 1942.

American Sociological Review, October, 1942.

A Service of Prayer and Intercession on Behalf of the Victims of Racial and Religious Persecutions in Europe. Rabbinical Council of Washington Heights and Inwood. Sunday, Dec. 20, 1942.

Bulletin. The Pulaski Foundation. Vol. 1, No. 2. Dec., 1942.

Bulletin. Federation of Polish Jews in Australia. No. 3. Sydney. August-September, 1942. 4 pp.

"British Business Associations on Post-War Reconstruction." Bulletin of the Commission to Study the Organization of Peace. New York. Dec., 1942.

Inter-American Declarations and Administrative Agencies. Bulletin of the Commission to Study the Organization of Peace. New York, October-November, 1942.

Moshe Perlman. *A Late Muslim Jewish Disputation.* Reprinted from the Proceedings of the American Academy for Jewish Research, vol. XII, New York, 1942.

Stephen Leacock. *Canada. The Foundations of Its Future.* Montreal, Canada. XIX+257 pp.

Eugene M. Kulischer. *Jewish Migrations. Past Experiences and Post-War Prospects.* 52 pp.

Judaica. 112-114. Buenos-Aires. Octobre-Diciembre de 1942; Febrero-Marzo de 1943.

Jewish Social Studies. April, 1942; October, 1942; January, 1943; April, 1943.

Phylon. The Atlanta University Review of Race and Culture. Freedom in the modern world. Supplement. 2nd Quarter. Vol. IV. 1943. 24 pp.

Phylon. The Atlanta University Review of Race and Culture. Second Quarter. 1943.

National Unity Through Intercultural Education and National Defense. Series Pamphlet No. 10. VI+34 pp.

Stephen P. Mizwa. *Nicholas Copernicus.* New York, 1943. 88 pp.

Henry J. Meyer. *The Economic Structure of the Jewish Community in Detroit.* Reprinted from Jewish Social Studies, II, 2. April, 1940.

Max Nussbaum. *Nachman Krochmal. The Philosopher of Israel's Eternity.* Reprinted from The American Jewish Year Book, Vol. 44. pp. 81-92.

Contemporary Jewish Record. February, 1943; April, 1943; June, 1943.

Hebrew Union College Annual. Vol. XVII.

Jewish Post-War Problems. A Study Course. Unit I: Why Study Post-War Problems? Research Institute on Peace and Post-War Problems of the American Jewish Committee. N. Y., 1942. 32 pp.

Jewish Post-War Problems. A Study Course. Unit II: The Two World Wars —A Comparison and Contrast. Research Institute on Peace and Post-War Problems of the American Jewish Committee. N. Y., 1942. 40 pp.

Jewish Post-War Problems. A Study Course. Unit III: How the Jewish Communities Prepared for Peace During the First World War. Prepared by the Research Institute on Peace and Post-War Problems of the American Jewish Committee, N. Y. C. 48 pp.

Jewish Post-War Problems. A Study Course. Unit IV: Europe Between the Two World Wars (1919-1939). Research Institute on Peace and Post-War Problems of The American Jewish Committee. N. Y., 1942. 40 pp.

Governments in Exile on Jewish Rights. Pamphlet Series. Jews and the Post-War World. No. 3. Edited by Abraham G. Duker. Research Institute on Peace and Post-War Problems. The American Jewish Committee. N. Y., 1942. 64 pp.

Jewish Education. National Council for Jewish Education. N. Y., Sept.-Dec., 1942.

The American Jewish Year Book. vol. 44.

Refugee and Foreign War Relief Programs. Message from the President of the United States transmitting report to Congress on the refugee and foreign war relief programs for the period beginning July 1, 1940, *and ending April* 30, 1942.

Walter C. Reckless. *The Etiology of Delinquent and Criminal Behavior. A Planning Report for Research. Social Science Research Council.* N. Y., 1943. XII + 169 pp.

Public Library Statistics 1938-1939. Bulletin 1942. No. 4.

Psychological Bulletin. May, 1943.

Bulletin of the New York Public Library. November, 1942; January, March, April, May, June, July, 1943.

Italy Against Fascism. International Coordination Council. N. Y., 1942. 16 pp.

Harry J. Alderman. *American Jewish Bibliography.* July, 1942. The American Jewish Committee.

J. Warren Nystrom. *Surinam: A Geopolitic Study.* The Netherlands Information Bureau. N. Y. C. Booklets of the Netherlands Information Bureau. No. 6, 109 pp.

Toni Oelsner. *Three Jewish Families in Modern Germany. A Study of the Process of Emancipation.* Reprint from Jewish Social Studies, vol. IV, No. 3, 4, 1942.

Roman Jakobson. *The Paleo-Siberian Languages.* Reprinted from American Anthropologist, Oct.-Dec., 1942.

Amenecer. Revista Mensuel de la Comunidad Sefardi del Uruguay. Montevideo, Agosto de 1942. Num. 4.

Bulletin of the Commission to Study the Organization of Peace. March-April, 1943.

Abraham Heschel. *The Holy Dimension.* Reprinted from The Journal of Religion. April, 1943.

Abraham P. Sperling. *The Relationship Between Personality Adjustment and Achievement in Physical Education Activities.* Pp. 189-193.

Audrey M. Shuey. *Differences in Performance of Jewish and non-Jewish Students on the American Council Psychological Examination.* Reprinted from The Journal of Social Phychology, 1942. pp. 221-243.

Audrey M. Shuey. *The Intelligence of Jewish College Freshmen as Related to Parental Occupation.* Reprinted from The Journal of Applied Psychology, Vol. XXVI, No. 5. pp. 659-668.

Abraham P. Sperling. *A Comparison Between Jews and Non-Jews with Respect to Several Traits of Personality.* Reprinted from The Journal of Applied Psychology, Vol. XXVI, No. 6. pp. 828-840.

Marinus M. Lourens. *Education in the Netherlands.* Second Printing, Netherlands Information Bureau, N. Y. 42 pp. Sept., 1942.

Paul Horst and Others. *The Prediction of Personal Adjustment. A Survey of Logical Problems and Research Techniques, with Illustrative Application to Problems of Vocational Selection, School Success, Marriage and Crime.* Social Science Research Council. New York, 1941. XII + 455 pp.

In Memoriam Victor Alter Henryk Erlich, 1943. 24 pp.

In the Nation's Service. A Compilation of Facts Concerning Jewish Men in the Armed Forces during the First Year of the War.

Jewish Education. January-March, 1943. Vol. 14, No. 3.

Medical Leaves. Vol. V, 1943. 190 pp.

The Library of Congress. Subject Cataloging Division. Classification. Class C Auxiliary sciences of history. Subclass CN. Epigraphy. Washington, 1942. 22 pp.

Robert Gale Woolbert, comp. *Recent Books on International Relations.* January, 1943. Reprinted from Foreign Affairs.

Lucky Books. The New York Public Library in 1942. 32 pp. N. Y. 1943.

Furrows. Jan., 1943. Published by Habonim. Labor Zionist Youth.

Youth and Nazism. Jan., 1943.

News Bulletin of the Hebrew University in Jerusalem. Published by American Friends of the Hebrew University. New York, Jan., 1943.

Menorah Journal. Autumn, 1942.

Proceedings of the American Academy for Jewish Research. Vol. XII, 1942. New York, 1942. XXV + 140 pp.

A. J. Welder. *The American Millenial Message.* N. Y., 1941. 125 pp.

War and Peace Aims. Extracts from Statements of United Nations Leaders. Special Supplement No. 1 to the United Nations Review. January 30, 1943.

Eugenio Villa. *New Ways,* 95 pp. Buenos Aires.

The University Administration Quarterly. Winter, 1943.

United Nations Review. February 15, 1943.

Leo Spitzer. *Estudios Etimologicos.* Anales del Instituto de Linguistica. 1941. Buenos Aires, 1942.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווײַנרײַך, א. טשעריקאָווער, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי.

רעדאַקטאָרן: מ. ווײַנרײַך, י. מאַרק.

ABSTRACTS

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS ARISING FROM THE YIVO CONTEST FOR AUTOBIOGRAPHIES

By MOSES KLIGSBERG (pp. 263-275)

The author discusses a number of problems that arose during the time the Yiddish Scientific Institute sponsored the contest for the best autobiographies of Jewish immigrants on the subject "Why I Left the Old Country and What I Have Accomplished in America." Some of the topics touched upon are: interpretations by the contestants of the rules, attitude toward anonymity of the entries, evaluation of the autobiographies by the writers themselves, group allegiance and representativeness.

JEWISH WORKINGMEN IN PALESTINE

By M. KOSOVER (pp. 276-301)

This is the final paper in a series on this topic presenting a survey of the history of workingmen and their associations in Palestine. This section deals with the period from the end of the nineteenth century until the outbreak of the first World War. During this time a new Jewish settlement of Eastern European Jews grew up in Palestine and the center shifted from Jerusalem to the Jaffa region. The author analyzes in detail the history of various workingmen's organizations and presents the general sociological background.

THE THEATRE OF THE ASHKENAZIM IN HOLLAND

By J. SHATZKY (pp. 303-322)

This is the final article in a series on entertainment among the Ashkenazic Jews in Holland. All forms of entertainment in which this settlement indulged were a direct continuation of those which had flourished in central and eastern Europe from which these Jews had migrated and were presented in Yiddish. The writer discusses the legal basis on which theatrical performances were permitted, folk festivals, and lastly the Dessauer theatre of the end of the 18th and the beginning of the 19th century.

A WORD-FREQUENCY LIST FOR THE FIRST YEAR IN THE ELEMENTARY YIDDISH SCHOOL

By J. STEINBAUM (pp. 323-331)

In this paper a word-frequency list is presented as a basis for uniform teaching of vocabulary in the elementary Yiddish school. In his introduction the author describes the method of selection.

Jacob Shatzky: The Theatre of the Ashkenazim in Holland ..... 302—322
English Abstract 364
Jacob Shatzky: *Di Genarte Velt* ..... 337—339

6. PHILOSOPHY, RELIGION:

Jehudah Rosenthal: Critical Tendencies in the Biblical Exegesis of the 8th and 9th Centuries ..... 71—85
English Abstract 163
Jehudah Rosenthal: Isaac Rivkind, *Le-Ot Ule-Zikkaron* ..... 239—242
J. Rosenthal: *Essays on Maimonides. An Octocentennial Volume* ..... 117—121

7. PSYCHOLOGY AND EDUCATION:

M. Kligsberg: Socio-Psychological Problems Arising from the Yivo Contest for Autobiographies ..... 262—275
English Abstract 364
I. Steinbaum: A Word-Frequency List for the First Year in the Elementary Yiddish School ..... 323—331
English Abstract 364

N. Goldberg: Howard H. Harlan, "Some Factors Affecting Attitude Toward Jews", *American Sociological Review* ..... 345—347
N. Goldberg: Jewish Religious Organizations in America ..... 348—351
Samuel Koenig: Feelings of Group Superiority ..... 189—200
English Abstract 260
Jacob Lestchinsky: The Jews in the Polish Cities, 1921-1931 ..... 20—46
English Abstract 164
Leon E. Truesdell: On Evaluating the Census Data on Mother Tongue ..... 250—251
M. H. Weinberg: Harms, Ernest, "The Nervous Jew", *Diseases of the Nervous System.* — Professor L. Hersch, "The Principal Causes of Death among Jews", *Medical Leaves* ..... 129—132
M. H. Weinberg: Eugene Gagnon, M.D., "The Low Mortality Rate from Tuberculosis in the Jewish Race", *Canadian Pub. Health* ..... 248—249

3. HISTORY:
M. Kosover: Jewish Workingmen in Palestine ..... 276—301
English Abstract 364
Boleslaw Lewin: The Opposition to Jewish Immigration into Spanish America in Colonial Times ..... 215—234
English Abstract 260
Toni Oelsner: Guido Kisch, *The Yellow Badge in History* ..... 113—117
Toni Oelsner: Toni Oelsner, "Three Jewish Families in Modern Germany. A Study of the Process of Emancipation", *Jewish Social Studies* ..... 339—343
Errata: Toni Oelsner, The Jewish Ghetto of the Past 149
J. S.: *Yidishe Folksmasn in Kamf kegn Zeyere Unterdriker* ..... 343—344
Jacob Shatzky: Symkhe Lev, *Prokim Yidishe Geshikhte* ..... 109—113
Jacob Shatzky: С. Я. Боровой, "Национально-Освободительная война украинского народа против польского владычества и еврейское население Украины", *Исторические Записки* ..... 122—124
Jacob Shatzky: Janina Bergerówna, *Księżna Pani na Kocku i Siemiatyczach (Działalność gospodarcza i społeczna Anny z Sapiehów Jabłonowskiej)* ..... 124—129
Z. Szajkowski: New Materials on Altaras and his Colonization Plan ..... 47—70
English Abstract 163
Z. Szajkowski: 18th Century Pinkasim from Carpentras ..... 351—355

4. LINGUISTICS:
H. L. Mencken's Teacher in Yiddish 148
I. Rivkind: Four Letters by Nahum Shtif ..... 142—148

5. LITERARY AND DRAMATIC HISTORY:
Jacob Rader Marcus: Ethical Wall Mirrors ..... 201—214
English Abstract 260

TABLE OF CONTENTS

1. GENERAL:

At the Yivo ..... 148—149, 255—257, 357—358

Books Received ..... 150—152, 359—363

Catalogue of the Exhibition of Some of the Objects Rescued by the Yivo from Europe ..... 153—161

I. Dijour: Analysis of Two Documents Concerning the Bermuda Conference ..... 5—19
English Abstract 164

Editorial Notes ..... 149, 257—258, 359

Greetings to Judah A. Joffe ..... 1—4
English Abstract 164

Ch. Liberman: On L. Bers' Paper, "Arithmetic Books in Yiddish, 1699-1831" ..... 355—356

Raphael Mahler: L. Spizman, *Di Yidn in Natsi-Poiln* ..... 332—337

Obituary Notes 162, 261

Petition of Scholars and Scientists to the President of the United States on Behalf of the Jewish Population in the Nazi-Dominated Countries ..... 100—108
English Abstract 164

J. R.: Obituary ..... 258—259

Simon Rawidowicz: The Concept of *Galut* ..... 165—188
English Abstract 260

Jacob Shatzky: *Argentiner Yivo-Shriftn* ..... 235—239

Max Weinreich: The Yivo in 1942 ..... 86—99
English Abstract 163

2. DEMOGRAPHY, ECONOMICS AND STATISTICS, SOCIOLOGY:

N. Goldberg: Eli Ginzburg, *Report to American Jews* ..... 133—135

N. Goldberg: On Measuring the Persistence of the Non-English Mother Tongue ..... 136—141

N. Goldberg: Neva R. Deardorff and Martha Fraenkel, *Hospital Discharge Study* ..... 242—248

N. Goldberg: The Circulation of Yiddish Newspapers in the U.S.A., 1941-1942 ..... 252—253

N. Goldberg: The Circulation of Yiddish and Hebrew Books in New York ..... 253—254

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

VOLUME XXI – 1943

JANUARY-JUNE

NEW YORK, 1943

Printed in U. S. A.

TABLE OF CONTENTS (Continued)

TONI OELSNER
Toni Oelsner, "Three Jewish Families in Modern Germany: A Study of the Process of Emancipation", *Jewish Social Studies* 339

J. S.
Yidishe Folksmasn in Kamf kegn Zeyere Unterdrikers 343

N. GOLDBERG
Howard H. Harlan. "Some Factors Affecting Attitude Toward Jews", *American Sociological Review* 345

MISCELLANEA

N. GOLDBERG
Jewish Religious Organizations in America 348

Z. SZAJKOWSKI
18th Century Pinkasim from Carpentras 351

CH. LIBERMAN
On L. Bers' Paper, "Arithmetic Books in Yiddish, 1699-1831" 355

In the Yivo 357

Editorial Notes 359

Errata 359

Books Received 359

The table of contents of Volume XXI of the YIVO BLETER is printed in this issue between pages 360 and 361. In binding, the table of contents should be removed and the Yiddish Section placed at the beginning of the volume and the English at the end.

ס'איז אַרויס פֿון דרוק

שלמה נאָבל

חומש-טײַטש

אַן אויספֿאָרשונג וועגן דער טראַדיציע

פֿון טײַטשן חומש אין די חדרים

88 זײַטן $1.50 פּרײַז

מיט באַשטעלונגען זיך וועגדן:

YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE

535 West 123 Street • New York 27, N. Y.

פּאַריש פּרעס, 151 וועסט 25סטע גאַס, ניו־יאָרק 1, ג. י.

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XXI **MAY-JUNE, 1943** **No. 3**

TABLE OF CONTENTS

Elias Tcherikower 261

M. KLIGSBERG
Socio-Psychological Problems Arising from the Yivo Contest for Autobiographies 262

M. KOSOVER
Jewish Workingmen in Palestine 276

JACOB SHATZKY
The Theatre of the Ashkenazim in Holland 302

I. STEINBAUM
A Word-Frequency List for the First Year in the Elementary Yiddish School 323

REVIEWS

RAPHAEL MAHLER
L. Spizman, *Di Yidn in Natsi-Poiln* 332

J. SHATZKY
Di Genarte Velt 337

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH.....364

YIVO BLETER—May-June, 1943—Vol. XXI, No. 3

Published bi-monthly except July and August by the
SOCIETY OF FRIENDS OF THE YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE, Inc.
AMERICAN BRANCH
535 West 123 Street • New York 27, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U.S.A.

ייִוואָ בלעטער

שריפט פון ייִדישן

ויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

אליהו טשעריקאָווער (1881 — 1943)

יודל מאַרק
דער מענטש און דער חבֿר 1

א. מענעס
דער היסטאָריקער פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג 8

ד״ר יוסף גוטמאַן
דאָס באַשטימען די נאַציאָנאַלע צוגעהעריקייט 15

ד״ר יעקב שאַצקי
אין דראַנג צו טאָטאַלער אַסימילאַציע 43

דוד בריידשער
אַן אויספֿאָרשונג וועגן וואַקאַבולאַר פֿון די ייִדישע אַנפֿאַנגערס 84

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

סעפּט־אָקט׳ 1943 באַנד XXII, נומ׳ 1

המשך פון אינהאלט

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס:

ד״ר יהודה ראָזענטאָל
ד״ר מיכאל היגער אוצר הברייתות 104

נ. גאָלדבערג
צי איז די געבורט־ראַטע בײַ אַמעריקאַנער ייִדן קלענער ווי די טויטראַטע 107

ב. גאָלד
צי זײַנען ייִדישע ייִנגלעך נעוראָטישער ווי ניט־ייִדישע 108

ד״ר מאָקס ווײַנבערג
מעדיצין בײַ ייִדן אַ מאָל און ייִדישע מעדיקערס היינט 109

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:

ח. ליבערמאַן
די צוויי איבערדרוקן פֿון בליצן אין שמידס ווינער דרוקערײַ 113

נ. גאָלדבערג
ייִדישע פֿאַרבראָכענקייט אין אַמעריקע 117

אין ייִוואָ 119

פֿון רעדאַקציע 121

אַנגעקומען אין רעדאַקציע 122

ענגלישע קיצורים 128

דאָס אַחריות פֿאַר די וויסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפונקטן
האָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון ייִוואָ
טראָגן די מחברים גופֿא

אליהו טשעריקאָווער (1881—1943)

דער מענטש און דער חבר

דער יידישער ווייסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט איז ניט קיין סכום פֿון יחידים־פֿאַרשערס — ער איז געבויט דער עיקר אויפֿן יסוד פֿון קאָלעקטיוווער אַרבעט. אַזוי איז עס אין דער טעאָריע פֿון יוווא און ווי ווײַט מיגלעך ווערט עס אויך דורכגעפֿירט אין דער פּראַקטיק: אין די גראָבבענדיקע „שריפֿטן" פֿון אונדזערע סעקציעס, אין די „יוווא־בלעטער", אין די סעקציעס גופֿא און אין די קרײַזן אַרום זיי. סיסטעמאַטישע קאָלעקטיווישקייט איז אַ שוועריקייט פֿאַרמעסט, בפֿרט אין דער וויסנשאַפֿט. דאָ האָט יעדערער ליב צו גיין אויף זײַן אייגענעם וועג — און אַזוי דאַרף טאָקע זײַן! — און טאָמער האָט עמעצער אויסגעטראַטן אַליין פֿאַר זיך אַ סטעזשקע, וויל ער זי דאָך אַוודאי ניט פֿאַרלאָזן.

ביז איצט האָט אונדז געהאָלפֿן אויפֿהיטן דעם גײַסט פֿון קאָלעקטיווישקייט אליהו טשעריקאָווער, זכרונו לברכה. ער איז געווען איינער פֿון די ווינקל־שטיינער, וואָס אויף זיי האָט זיך געהאָלטן אונדזער גאָרער בנין. ער האָט אונדז געשאָנקען ניט בלויז זײַנע אַרגאַניזיר־טאָלענטן, ער האָט אונדז אַוועקגעגעבן ניט בלויז זײַן ענערגיע, זײַן צײַט, זײַנע כּוחות — ער האָט אונדז אויך געווארעמט מיטן אינטימען ליכט פֿון אַ האַרציק־אייגענעם, אַ שטענדיק נאָענטן, אַ געמיטלעכן פֿרײַנד.

וואָרעם אליהו טשעריקאָווערס גרונטשטריך איז געווען זײַן אומפֿאַר־גלײַכלעכער טאָלענט צו האָבן פֿרײַנד. און עס האָט פֿרײַנד דער וואָס קען אַליין זײַן אַ פֿרײַנד, אַן אמתער, אַן אויפֿריכטיקער, אַן אָנפּניותדיקער. דאָס איז אַ זעלטענער טאָלענט. די פֿעיקייט דורכצוקומען מיט פֿאַרשיידענע מינים מענטשן, דער שטענדיק גרייטער שמייכל פֿון דעם פֿאַרקויפֿער, דער קלאָפּ איבער דער פּלייצע פֿון דעם גוטן־ברודער — דאָס אַלץ איז ניט מער ווי אַ במקום פֿאַר פֿרײַנד־שאַפֿט, ווי אַ כּמו פֿון נאָענטקייט. צו זײַן באמת אַ פֿרײַנד מוז מען האָבן דאָס ריינע האַרץ מיט דער אומדערמידלעכער גרייטקייט אַרויסצוהעלפֿן. צו זײַן באמת אַזאַ טאָלענטירטער פֿרײַנד טאָר מען ניט האָבן קיין ניצוץ פֿון איד־צענטרישקייט. די אָפּענע האַנט פֿון דעם געבער, דער צוגעניגטער אויער פֿון דעם מיטפֿילער, דאָס האַרץ וואָס דערשפּירט דירעקט און גלײַך דעם צווייטנס צער און דעם צווייטנס פֿרייד — אָט די טײַערע, יקר־המציאותדיקע מעלות פֿון דעם אמתן פֿרײַנד האָבן שטענדיק אַרויסגעשטיגט פֿון אליהו טשעריקאָווערן, אַפֿילו ווען

מען האָט ניט געדאַרפט זײַן האָנט, זײַן אויער, זײַן האַרץ. דעריבער האָט ער געקענט זײַן אַן אייגענער פֿאַר אַזאַ גרויסן און פֿאַרשיידענעם קרײַז. דעריבער איז זײַן טויט געווען אַזאַ טיפֿער ריס אין האַרצן פֿאַר אונדז אַלעמען. דעריבער וועט זײַן אָרט אין יחוא בלײַבן ניט פֿאַרנומען.

פֿון אליהו טשעריקאָוורס שטענדיקער פֿרייַנדשאַפֿט, פֿון זײַן וויץ און חכמה־לע וואָס האָבן קיין מאָל ניט אויסגעפֿעלט, פֿון דעם קינדערשן שפּילן זיך מיט קינדער און פֿון די תּמיד גרייטע ווערטער צו דערמוטיקן דערוואַקסענע — פֿון דעם אַלעם וואָלט מען געקענט מיינען, אַז דאָס איז אַן אָנדאגותדיקער זוכער פֿון דער זוניקער זײַט פֿון לעבן. אָבער אויב ער וואָלט טאַקע געהאַט אַזאַ כאַראַקטער, וואָלט ער קיין מאָל ניט געווארן קיין יידישער היסטאריקער. זײַן גלויבן איז געווען טיף ווי בײַ די אַלטע כראַניקערס פֿון גזרות און פֿורעניות און זײַן בטחון פֿעלדזיק ווי בײַם מחבר פֿון „שבט יהודה", אָבער ער האָט ניט געהאַט די קלאָגמוטערישע טענער פֿון אַ סך קינות און פּיוטים. אויב אים האָט אויסגעפֿעלט די גרינגקייט פֿון אָפּטימיזם וואָס באַפֿרײַט פֿון אַחריות, האָט ער פֿאַרמאָגט די גוטע מעלה פֿון אָפּטימיזם: איבערגעלאָדן מיט אַחריותן — וועט מען דאָך דורכפֿירן די שליחות. די גוטע מעלות פֿון פּעסימיזם, דאָס שטענדיקע מאָנען בײַ זיך גופֿא און דאָס פֿרעגן זיך, צי איז מען טאַקע יוצא, צי איז מען גענוג אָפּגעהיט, גענוג באַוואָרנט, גענוג אויפֿטעריש, גענוג גוטער שליח אויף דער וועלט — זיי האָבן אין אליהו טשעריקאָוורן געלעבט אין אַ זעלטענעם שלום־בית מיט די גוטע מעלות פֿון אָפּטימיזם. האָט ער דורכגעטראָגן אַ שיין און אַ גאַנץ, אַ האַרמאָניש לעבן פֿון ארבעט און אויפֿטו.

אַ לעבעדיק־אומרויקער און אַ באַשטענדיקער, אַן אונטערנעמערישער און אַ גלייכגילטיקער צו די קלייניקייטן פֿון לעבן, אַן זיצפֿלייש און אַ מתמיד, אַ צופֿאַסעוודיקער און אויף איין טראַקט שפּאַנענדיקער, — איז אליהו טשעריקאָוועך דאָך געווען פֿרײַ פֿון סתּירות. די האַרמאָניע וואָס האָט געווייט פֿון אים האָט געפֿירט דערצו, אַז מענטשן זאָלן זיך פֿילן גוט און גרינג מיט אים און אַז פֿון אַלע זײַנע ארבעטן און ארטיקלען זאָל מען אַרויספֿילן אַ העכערע גאַנצקייט: דער מענטש וייס וואָס ער וויל. אליהו טשעריקאָוועך האָט געדינט זײַן פֿאָלק, מיטגעקעמפֿט אין זײַן געראַנגל פֿאַרן קיום. אויב עס זײַנען אַוועק שוין די צײַטן פֿון טיטאַנען וואָס האָבן אַליין געקענט אויפֿשטעלן גאַנצע מויערן, איז גוט צו לייגן אַ ציגל אויף אַ ציגל בײַ דער וואָנט וווּ מען שטייט. אָבער דער זינען פֿון דעם ציגל איז די וואָנט, און דער זינען פֿון דער וואָנט איז די מויער זיך צו שיצן פֿון שׂונאים. אליהו טשעריקאָוועך איז געווען קלאָר אין דעם. דעריבער איז ער געווען אין גאַנצן פֿרײַ פֿון סנאָביזם און פֿוסטער באַרימערײַ וואָס מען קען אויך טרעפֿן בײַ ויסנשאַפֿטלעט, און פֿון גאווה און שטופּן זיך אויבן אָן, וואָס מען זעט ניט זעלטן בײַ געזעלשאַפֿטלעכע טוערס.

פֿון אַ פֿרומען קינד איז ער געוואָרן אַ בחור אַ רעוואָלוציאָנער, פֿון אַ מאַרקסיסט אַ מענשעוויק איז ער געוואָרן דובנאָוס אַ געטרײַער תּלמיד, פֿון אַ ראַדיקאַל וואָס איז נוטה צו אַטעיזם איז ער געוואָרן אַלץ מער און מער

גלייביקער יִיד. אָבער דאָך האָט ער ניט דורכגעמאַכט קיין ווייטאָגדיקע גילגולים. ער איז קיין מאָל ניט געווען קיין בעל־תּשובֿה און קיין מאָל ניט געמאַכט קיין וועזן פֿון בייטן אָדער אַ פּרט. עס זײַנען בײַ אים נישט געווען קיין שפּרונגען, נאָר ער אַליין האָט דורכגעלעבט יענע היסטאָרישע אַנטוויקלונג, וואָס זי איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַ טייל פֿון אַ גאַנצן דור. אליהו טשעריקאָווער איז דער רוסיש־יידישער אינטעליגענט וואָס באַנעמט דאָס לעבן ניט ווי אַ קאַריערע, ניט ווי אַ סכום דורכפֿאַלן און דערגרייכן פֿון אַן אָפּגעשלאָסענעם יחיד, — נאָר ווי אַ דינען דעם פֿאָלק. דאָס איז דער וועלטלעכער גילגול פֿון דער אַלטער פֿרומער איינשטעלונג, אַז מען לעבט לשם עבֿודת הבורא. דאָס איז יענער געזעלשאַפֿטלעכער איינשטעל, וואָס מען קען אים אַנרופֿן עטישער פֿאָלקיזם.

אָט דער איינשטעל, אָדער אָט די פֿילאָסאָפֿיע, האָט עס געפֿירט דערצו, אַז טשעריקאָווער זאָל ווערן אַ היסטאָריקער. ניט וויסנשאַפֿטלעכע נייגעריקייט, ניט דער דראַנג צו אמת לשם אמת (אַ מאָל איז עס אַ פסעוודאָנים פֿון אַ לײַגן אָדער פֿון אַ בייזער פּניה), ניט דער גלאַנץ פֿון אַן אַקאַדעמישער קאַריערע, ניט דאָס וועלן אַנטלויפֿן פֿון דעם קאַמפֿליצירטן איצטיקן לעבן צו די רעלאַטיוו פּשוטערע רעשטן פֿון אַמאָליקן לעבן, און אַוודאי ניט דאָס וועלן צוטשעפּען זיך צו גרויסע פּערזענלעכקייטן פֿון אַ מאָל און דורך דעם שאַפֿן אַן אַנשפּאַר פֿאַר דעם אייגענעם איך — ניט דאָס איז געווען אליהו טשעריקאָווערס טריבֿ־כּוח. ער האָט פֿאַרשטאַנען די שליחות פֿון דעם יידישן היסטאָריקער ווי די שליחות פֿון דעם מליץ־יושר, פֿון דעם מליץ־טוב פֿון זײַן פֿאָלק. דאָס איז ניט די הכנעהדיקע אַפּאָלאָגעטיק וואָס נעמט אַראָפּ דאָס היטל פֿאַרן פֿרעמדן פֿאַן. דאָס איז די נייטיקע, געראַטן־באַוווסטע שטעלונג פֿון דעם אַדוואָקאַט אין אַן עלילת־דם־פּראָצעס. ס׳איז אַזוי ווי ער וואָלט געטראַכט: וואָס מען זאָל ניט זאָגן וועגן אונדזער מצבֿ אין דער וועלט, אָבער מיר יידן זײַנען דאָך שטענדיק געווען און מיר זיצן ליידער איצט זייער אָפֿט אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק. פֿאַר וואָס זאָלן אונדזערע היסטאָריקערס ניט זײַן אונדזערע סניגורס? קטיגורס האָבן מיר איבער גענוג. מיר זײַנען ניט זשעדנע אין אַ שלעכט וואַרט וועגן אונדז. און פֿאַר זיך אַליין, פֿאַר אייגענער דערמוטיקונג און שטאַרקונג, פֿאַרן וויטערן גראַנגל, אַז אונדזער געשיכטע זאָל זיך נאָך צײַטן און ציטן — דאָרפֿן מיר היסטאָריקערס וואָס זאָלן פֿון היסטאָריאַגראַפֿיע מאַכן אַ כּלי־זײַן אין קאַמף פֿאַרן קיום.

אליהו טשעריקאָווער איז געווען אַזאַ היסטאָריקער. ער איז עס געווען מיט אַ קלאָר באַנעמען זײַן ציל, זײַן וועג, זײַן אַחריות.

טשעריקאָווער איז אַרויסגעוואַקסן פֿון יענע קרײַזלעך יונגע יידישע אינטעליגענטן, וואָס האָבן אויסגעפֿורעמט דעם פּרצוף פֿון דער מאַדערנער יידישער געזעלשאַפֿטלעכקייט במשך פֿון די איבער פֿערציק יאָר פֿון אונדזער יאָרהונדערט. זײַנע היסטאָרישע פֿאָרשונגען זײַנען אייגנטלעך דאָס אויפֿשטעלן דעם געשיכטלעכן יחוס־בריוו פֿון אָט דער אינטעליגענץ און דאָס אויפֿקלערן דעם

אויפֿקום און די געדריידלטע אַנטוויקלונג פֿון אירע פּראָבלעמען און אידעעס. האָט דעריבער אליהו טשעריקאָווער זיך באַגרענעצט מיט די לעצטע 150 יאָר און פֿון אָט דער תקופֿה געזומען דאָס אידעישע, דאָס סאָציאַלע, דאָס פּאָליטיש־געזעלשאַפֿטלעכע. דער קאָמף פֿאַר דער עמאַנציפּאַציע און וואָס אייגנטלעך ער האָט אונדז אָפּגעקאָסט, דער אַנטייל פֿון דעם יידישן אינטעליגענט אין דעם געראַנגל פֿאַר אַ נייער געזעלשאַפֿטלעכער אַרדענונג, דאָס אַנטלויפֿן פֿון דער יידישער גאַס און דאָס צוריקקומען צום פֿאָלק, דאָס אויפֿבויערישע און דאָס צעשטערערישע אין די באַציונגען צווישן פֿאַרשיידענע אידעאַלאָגיעס און געזעל־שאַפֿטלעכע גרופּירונגען, דאָס וואַקסן פֿון דעם אַרבעטערס כוח און די מאַמענטן פֿון רענעסאַנס אין דער גייסטיקער קולטור, די שינויים אין די שטימונגען צווישן זײַן אייגענעם דור — אָט דאָס איז די רשימה טעמעס וואָס טשעריקאָווער האָט באַאַרבעט.

דערבײַ ווערט אים ווייטאַגדיק קלאָר דער ווידעראַנאַנד צווישן אונדזער אייגענער סביבה און דער וועלט. ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה קומט ער מיט אַ טיף פֿון זײַן דור צום שיידווג צוריק און ער דערזעט, אַז זײַן דור האָט נאָך די רעוואָלוציע אין יידישן לעבן ניט דורכגעפֿירט, אַז די דרויסנדיקע וועלט „זעט נאָר אין דער יידישער פּלוטאָקראַטיע און אירע מענטשן די אמתע פֿאַרשטייערס פֿון יידנטום“,[1] און דאָס האָב־און־גוטס פֿון אָט דער אינטעליגענץ איז פֿון געטא: „מיט געטא איז פֿאַרבונדן אונדזער היסטאָריזם און פֿון אים ציען מיר די פֿאַלקס־יניקה. אַנזאַפּנדיק אין זיך דעם גלאַנץ און די רחבות פֿון אַנ־דערע קולטורן, האַלטן מיר אין אין ראַנגלען זיך מיט זיי און שעפֿן אונדזער כוח פֿונעם ביסל אייגנס“.[2] דאָ איז פֿאַראַן אַ היפּש ביסל פּעסימיסטישע אָפּשאַ־צונג, אָבער צו גלײַך מיט דעם אַ פֿאַרפּעסטיקונג פֿון דעם דרך־המלך פֿון דער אינטעליגענץ זינט פֿון די ערשטע משכילים אָן — אַרײַנברענגען אין דער יידישער גאַס דעם גלאַנץ און די רחבות אויך פֿון פֿרעמדע קולטורן, אַפֿילו אויב עס זאָל אויסקומען זיך צו ראַנגלען מיט זיי.

מען קען זאָגן, אַז אליהו טשעריקאָווער איז נאָך איינהייטלעכער. זײַן גאַנצע געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט און זײַן אַרבעט ווי אַ היסטאָריקער האָבן בלויז איין אינציקע כוונה: איבערריכטן די פֿאַרבינדונג צווישן עמאַנציפּאַציע און אָסימילאַציע! ביז איצט זײַנען עמאַנציפּאַציע און אָסימילאַציע געווען אזוי ווי אַ טראַגישער סיאַמער צווילינג פֿון די לעצטע 150 יאָר יידישע געשיכטע. אין דעם ענטפֿער זײַן לערער און חבֿר דובנאָוו[3] קלאָגט אַרויס דאָס געבאָט וואָס

---

[1] אליהו טשעריקאָווער, „די טראַגעדיע פֿון אַ שוואַכן דור“, אין אויפֿן שיידווג, ערשטער זאַמלבוך, אַפּריל 1939, ז׳ 14.

[2] דאַרטן גופֿא, ז׳ 23.

[3] א. טשעריקאָווער, „וועגן „שיידווג“ און וועגן „שלאַכטפֿעלד“ (אַ פֿרײַנדלעכער ענטפֿער אויף אַ פֿרײַנדלעכער קריטיק)“ אין אויפֿן שיידווג, צווייטער זאַמלבוך, פּאַריז, אויגוסט 1939, זז׳ 8—13.

מען האָט דערוויסט נאָר ניט דורכגעפֿירט און דאָס מודה זײַן זיך אין דעם דורכ־
פֿאַל: דערווײַל האָט מען נאָך ניט איבערגעשניטן די פֿאַרבינדונג צווישן עמאַנ־
ציפּאַציע, וואָס אָפּזאָגן זיך פֿון איר און גיין צוריק אין געטאָ ווײַל ניט טשערי־
קאָווער, און אַסימילאַציע, וואָס זי קומט אין אַלע לענדער אויך מיט מאַסן־
יישובֿים. דער יסוד פֿאַר טשעריקאָווערס טעטיקייט איז ניט אַ געגעבנס, נאָר אַן
אויפֿגעגעבנס. דאָ איז ער אַזוי אָנדערש פֿון דובנאָוון. פֿאַר זײַן רבין זײַנען
פֿאַראַן קלאָרע אמתן, פֿאַר טשעריקאָווערן באַשטימפּערלעך זײַנען בלויז די
באָדערפֿענישן. דובנאָו בויט אויף אַ סטאַביל־ער אידעע, טשעריקאָווער —
אויף דעם רצון, אויף אַ פֿאַרמעסט. דובנאָוו האָט אין זײַן געדאַנק איבערגעריסן
דעם פֿאַרבינד־פֿאַדעם צווישן עמאַנציפּאַציע און אַסימילאַציע. ער, דער מענטש
פֿון אידעעס און דער אויסגעהאַלטענער ראַציאָנאַליסט, איז געווען ווײַט פֿון
דער טראָגיק בײַם עצם פֿאַרמעסט. אָבער טשעריקאָווער, דער מענטש פֿון
מעשׂים און פֿון פּראַקטישער געזעלשאַפֿטלעכקייט, האָט קיין מאָל זיך אין דעם
פֿונקט ניט געקענט בארויקן — צי וועט מען איבערריסן די פֿאַקטישע פֿאַר־
בינדונג צווישן די ביידע קאָטעגאָריעס?

די שׂכות צווישן עמאַנציפּאַציע און אַסימילאַציע איז דער רויטער פֿאָדעם
וואָס גייט דורך ממש דורך אַלע זײַנע היסטאָרישע אַרבעטן — פֿון דער
געשיכטע פֿון דער חבֿרה מפּיצי השכלה ביז זײַנע אַרבעטן וועגן יידן אין
פֿראַנקרײַך, ביז די פֿאַרענדיקטע טיילן פֿון דער ניט־פֿאַרענדיקטער פֿאָרשונג
וועגן אָנטיי פֿון יידן אין רעוואָלוציעס. דאָס וואָס עס איז די צענטראַלע
פֿראָבלעם פֿון דעם מאָדערנעם יידן בכלל, דאָס וואָס עס האָט דערזען ווי אַ ציל
פֿאַר זיך אַ טיי פֿון זײַן דור, דאָס איז פֿאַר טשעריקאָווערן געווען זײַן לעבנס־
פֿראָבלעם. דורך דעם גופֿא איז ער אַזוי אַרגאַניש אַרײַנגעגליידערט מיט זײַנע
געשיכטלעכע שטודיעס אין דער געשיכטע פֿון זײַן צײַט, אין איר פֿראָבלעמאַטיק.

מיט דער איינצענטרישקייט פֿון זײַן אַרבעט ווי אַ היסטאָריקער איז טשע־
ריקאָווער ענלעך אויף דובנאָוון. אַ היסטאָריש־פֿילאָסאָפֿישע אידעע וועגן דער
וואָנדערלעכקייט פֿון יידישן צענטער און וועגן אינעוויניקסטער אַרגאַניזירטקייט
אין דער צעשפּרייטקייט איז דער פֿונדאַמענט פֿאַר אַלע צען בענד דובנאָוס
געשיכטע; דער פֿאַרמעסט איבערצורײַסן די פֿאַרקניפּונג צווישן עמאַנציפּאַציע
און אַסימילאַציע איז דער איינציקער קוואַל, פֿון וואָנעט עס דרינגען אַרויס אי
די היסטאָרישע אַרבעטן אי די געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט פֿון אליהו טשערי־
קאָווערן. בײַדע זײַנען געווען מאַניסטיש אין זייערע אינטערעסן. דעם רבין,
דובנאָוון, איז אָבער געווען אין לשער גרינגער: ער האָט טיף געגלייבט אַז
געשיכטע האָט אַ זינען. דעם תּלמיד, טשעריקאָווערן, איז געווען אַ היפּש
ביסל שווערער: ער האָט זיך געמיט, אין אייגעם מיט זײַן דור, זיך אַנטקעגנצו־
שטעלן דעם ביזאיצטיקן זינען פֿון דער געשיכטע.

ווי אַ היסטאָריקער האָט טשעריקאָווערן מער אינטערעסירט דאָס קאָנקרעטע
איידער די סכעמע און דער כאַראַקטער פֿון דער סבֿיבֿה אפֿשר נאָך מער ווי די שטי־
מונג פֿון דער צײַט. אין צענטער איז בײַ אים תּמיד די פֿערזאָן, אָבער זי ווערט

געגעבן אויף אַ ברייטן לעוונט פון דעם סאָציאַלן אָרום. אויף וויפֿל ער איז אַ פּאָרטרעטיסט, איז דער פֿרייַער רחבֿותדיקער פּאָן אָרום דעם עצם פּאָרטרעט ניט ווינציקער וויכטיק ווי דער פּנים פון דעם מענטשן. ער האָט אַ גוואַלדיקן אינטערעס פֿאַרן סאָציאַלאָגישן מאַמענט, אָבער דאָך איז דער עיקר בײַ אים די קייט געשעענישן און דאָס דראַמאַטישע צווישן די געשעענישן, און ניט דאָס אָרויסדרינגען אַ געזעצמעסיקייט. אפֿשר דערפֿאַר וואָס ער האָט זיך באַוועגט אויף אַ רעלאַטיוו קורצן צייטאָפשניט, קומט אים כּמעט ניט אויס צו פֿאַרגלייכן און אַנטקעגנשטעלן תקופֿות און ער פֿאַרטיפֿט זיך אין דעם פּרט־פֿאַל. ער האָט ליב בדרך כּלל די העלדן, וואָס ער שטעלט זיך אָפּ אויף זיי געוויער, און ער בלײַבט ניט גלײַכגילטיק צו די פֿאַלשע שטעלונגען בײַ די פֿאַרשיידענע געזעלשאַפֿטלעכע קאַנפֿליקטן און בײַם אָרויסברענגען מיינונגען פֿון צדדים. ער דראַפּירט זיך ניט אין אַ מאַנטל פֿון אַ קאָלטן שופֿט אין דער געשיכטע. ער נעמט זיך אָן פֿאַר זײַן צד: פֿאַר דעם יידן, פֿאַרן ווייטערדיקן קיום.

וועמ מיר דערמאָנען זיך געוויסע הויכפונקטן פֿון דער געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט פֿון אליהו טשעריקאָוורען — חברה מפּיצי השׂכּלה, קאָמף פֿאַרן אָמעריקאַנער יידישן קאָנגרעס, יידישע אויטאָנאָמיע אין אוקראַינע, אָרבעט איבער דעם פּאָגראָם־אָרכיוו, עמיגדירעקט, אָרבעט בײַם אָרגאַניזירן דעם יידישן וועלטקאָנגרעס, דער אָנטייל אין שוואַרצבאַרד־פּראָצעס, אין דעם פּראָצעס וועגן די פּראָטאָקאָלן פֿון זקני־ציון, אין דעם פֿראַנקפֿורטער־פּראָצעס, אין צוגרייטן דעם פּראָצעס פֿון גרינשפּאַנען און לסוף די געזעלשאַפֿטלעכע אָרבעט אָרום דעם יידאָ אין בערלין און פּאַריז — זענען מיר פֿאַר זיך הויכפונקטן און ברענפונקטן פֿון דער יידישער געזעלשאַפֿטלעכקייט במשך פֿון דרײַסיק יאָר, מערקן מיר אַ פֿאַרשיידענע אין מין אָבער דאָך איין איינציקע קייט, אָן אויסגעהאַלטן לעבן פֿון אָן ערשטראַנגיקן געזעלשאַפֿטלעכן טוער. אָבער וויל אליהו טשעריקאָוורער איז געווען אַזוי וויניק איכיש, וויל קאָפּ און האָרץ האָבן אין זײַן לעבן געשפּילט אַ גרעסערע ראָלע ווי די עלנבויגנס, איז ער געבליבן ווי אַ געזעלשאַפֿטלעכער טוער שטענדיק אין שאָטן פֿון הינטערגרונט.

וועמ מען באַטראַכט זײַן געזעלשאַפֿטלעכע אָרבעט אין איינעם מיט זײַנע וויסנשאַפֿטלעכע אויפֿטוען, זעט מען בריידע עלעמענטן ווי איין גאַנצקייט, און יעמאָלט וועלט בולטער זײַן אייגנארטיקייט — פֿון אַ מענטשן מיט טיפֿע איבערצייגונגען און פֿעסטן דרך אָבער אָן שום פֿאַנאַטישקייט און אָן פּריקרער איבערזיכערקייט; בײַם שרײַבן און אין לעבן, בײַ געשיכטלעכע שטודיעס און בײַ די אַקטועלסטע געזעלשאַפֿטלעכע ענינים איז ער געווען אַ מענטש אָן שפּיצן. ער האָט געהאַט אַ טיף פֿאָרוואָרצלטן אינטערעס צום אָרעמען ברודער און ניט געווען דערבײַ קיין וועלט־באַגלייקער. ער האָט געקענט פּשוט און אָן מעלאָדראַמאַטישע פּרעטענזיעס גלייבן אין גאָט און זײַן אַ געטרײַער זון פֿון אַ דור אַטעיסטן. ער האָט געקענט גלײַכצײַטיק זײַן אַ גלות־נאַציאָנאַליסט און האָבן אַ לעבעדיקן אינטערעס און אַ פֿאַזיטיוו באַציונג צו די אויפֿטוען פֿון ציוניזם. ער איז ניט געווען קיין שפּראַך־פֿאַנאַטיקער, אָבער ער איז שוין פֿון לאַנג און

אויף שטענדיק אַריבער צו דער אַרבעט אויף יידיש און ער האָט מיטן גאַנצן האַרצן ליב געהאַט דאָס יידישע וואָרט.

עס איז אַ דערגאַנצנדיקער שטריך צו זײַן מהות און אַ גרויסער טייל פֿון זײַנע אויפֿטאָטן — די רעדאַקטאָרישע טעטיקייט זײַנע. די דרײַ גראָבע בענד „היסטאָרישע שריפֿטן", די „יידן אין פֿראַנקרײַך", די גרייטע בענד פֿון דער געשיכטע פֿון דער אַרבעטער־באַוועגונג — זיי וואָלטן אפֿשר קיין מאָל ניט אַרויס, אָבער זיי וואָלטן אַוודאי געהאַט גאָר אַן אַנדער פּנים אַן טשעריקאָווערס טאָלענט־פֿולער רעדאַקטאָרישקייט. צו שאַפֿן אַ יש פֿון אַין דאַרף מען זײַן גאָט אַליין, אָבער שאַפֿן אַ יש פֿון אַ תהו־ובֹהו (און דאָס איז אים ניט אין מאָל אויס־געקומען צו טאָן) איז אויך אַ גרויסע בריהשאַפֿט. דערצו דאַרף מען קענען פֿילן די פֿרייד פֿון מתּן בסתר און זיך באַגנוגענען מיט דער אומצופֿרידנקייט מצד דעם, וואָס מען האָט געפּטרט טעג און כּוחות איבער זײַנע אַרבעטן. זײַן אָרט ווי אַ רעדאַקטאָר פֿון היסטאָרישע זאַמלביכער וועט מען אַזוי גיך ניט קענען ממלא זײַן.

דער היסטאָריקער איז אַ דערציִילער. אין אַ געוויסן זינען איז געשיכטע טאַקע קונסט, אַזוי ווי די אַלטע גריכן האָבן זיך עס פֿאָרגעשטעלט. אָבער דער היסטאָריקער איז דער דערציִילער מיטן דאָקומענט אין האַנט. דער היסטאָריקער איז אַ פֿאַקן־טרעגער, אַ דאָקומענטן־ברענגער. און דער יידישער היס־טאָריקער טראָגט דאָך אַוודאי מיט זיך, אויף זיך אַ היפּשן הויקערפֿאַק, אָפּט אַ בלוטיקן פֿאַק. צי איז ניט אליהו טשעריקאָווער אַ מין מאָדערנער פֿאַקן־טרעגער? צי איז ער ניט אַזוי ווי אַ באַוועגלעכער פּינקס? אָט טראָגט ער מיט זיך, אָט ראָטעוועט ער מיט זיך דאָקומענטן, שטומע עדות, כּשרע עדות — און ער איז זייער שומר, זייער אָפּהיטער — קעגן פּעטלִיורען און אַנדערע פֿאַגראָמשטשיקעס פֿון אוקראַינע, קעגן היטלעריס מחבלים, קעגן די שרעקן פֿון מלחמה — און ער פֿירט זיי געטרײַ, וואָרעם ער דאַרף זיי צו פֿאַרטיידיקן דאָס פֿאַלק וואָס איז שטענדיק אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק, צי אין דער געשטאַלט פֿון שווארצבאַרדן, צי אין געשטאַלט פֿון די לעגענדארע זקני־ציון, צי ווי דער יונגער גרינשפּאַן וואָס האָט ניט זוכה געווען צו אַ פּראָצעס. איז אומעטום דאָ ע ר, טשעריקאָווער, מיט דאָקומענטן, מיטן עדות־זאָגן קעגן אַלע רשעים פֿון דער וועלט. אַ קליינווואָקסיקער אָזאָ, אַ יִד מיט אַ שמייכל, מיט אַ וויץ, מיט אַ מעשׂהלע, מיט קינדערשער לעבנספֿרייד — און מיט בלוט־טריפֿנדיקע דאָקומענטן אונטערן אָרעם. צי איז עס דען ניט קיין סימבאָל פֿאַר אונדזער היסטאָריאָגראַפֿיע?

א. טשעריקאָווער גיט איבער אין אַן אָנגעפּראָפּטן אַרטיקל,[4] וווי אַזוי דורות לאַנג האָט מען געהאַלטן, אַז עס איז איבעריק צו פֿאָרשרײַבן יידישע צרות — ס׳וועט דען אַרויסקומען אַ ישועה פֿון דעם? איצט האַלטן מיר פֿון

[4] א. טשעריקאָווער, „יידישע מאַרטיראָלאָגיע און יידישע היסטאָריאָגראַפֿיע", אין יוואָ־בלעטער, ב׳ XVII, נומ׳ 2, זז׳ 97—112.

אויפהיטן דאָקומענטן און פֿון פֿאַרשרײַבן אַלץ. איצט איז היסטאָרישקייט אַן אָנשפּאַר פֿאַר אונדז. עס זײַנען געווען כראָניקערס, וואָס האָבן ניט געוואָלט פֿאַרשרײַבן אַלץ, כדי ניט צו פֿאַרשעמען דעם מין מענטש וואָס איז באַשאַפֿן געוואָרן אין גאָטס געשטאַלט. איצט וועלן מיר זען צו פֿאַר־צייכענען אַלץ, אפֿשר וועט דאָס זײַן די איינציקע איבערלעבעניקע נקמה פֿון די רשעים. עס בלײַבט אָבער איבער דאָס וואָרט פֿון רבן שמעון בן גמליאל „שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקים",[5] וואָס אַליהו טשעריקאָווער האָט עס פּאַראַפֿראַזירט אויך פֿאַר דער איצטיקער צײַט: אם באנו לספר — אין אנו מספיקים. אונדזער ליבער פֿרײַנד וואָס וועט לאַנג פֿאַרלעבן אין זכרון און אין הארצן — ער האָט ניט באַוויזן צו פֿאַרענדיקן, וואָס ער האָט זיך אָנגעצייכנט צו דערציילן לדורות.

יודל מאַרק

דער היסטאָריקער פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג

די ייִדישע וויסנשאַפֿט האָט ווידער צו פֿאַרצייכענען א שווערע אָבדה. מיט אַליהו טשעריקאָווערס אַזוי אומגעריכטן און פֿריצײַטיקן טויט איז פֿון אונדז צוגענומען געוואָרן איינער פֿון די באַדײַטיקסטע און פּראָדוקטיוווסטע ייִדישע געלערנטע.

אַליהו טשעריקאָווער איז געשטאַנען אין דער ערשטער ריי פֿון דעם קלײנעם קרײַז ייִדישע וויסנשאַפֿטלערס וואָס האָבן אין משך פֿון קוים צוויי צענדלינג יאָר באַוויזן אויפֿצובויען א וויסנשאַפֿטלעכע לײַטעראַטור אויף ייִדיש, וואָס קען שוין בײַ הײַנטיקן טאָג רויק אויסהאַלטן א פֿאַרגלײַך מיט דער חכמת־ישׂראל־לײַטעראַטור אויף אַנדערע שפּראַכן.

אַליהו טשעריקאָווער איז אָבער געווען ניט נאָר א געלערנטער. נאָך אין זײַנע סטודענטן־יאָרן אין אַדעס און פּעטערבורג האָט ער אַרויסגעוויזן א טיפֿן אינטערעס פֿאַר אַלע פּראָבלעמען פֿון ייִדישן לעבן, און די וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט איז בײַ אים תּמיד געוואָגן פֿאַרבונדן מיטן קאַמף וואָס די בעסטע קינדער פֿון ייִדישן פֿאָלק האָבן געפֿירט פֿאַר א שענערער און גלײַכערער ייִדישער צוקונפֿט. ער האָט ניט געזען קיין שום סתּירה צווישן וויסנשאַפֿט און לעבן, און במשך פֿון זײַן גאַנצן לעבן האָט ער זיך אויסגעצייכנט ניט נאָר ווי אַן אי־בערגעבענער טויער, נאָר אויך ווי א פֿיאָניר און איניציאַטאָר אויף די פֿאַר־שיידנסטע געביטן פֿון ייִדישער קולטור־ און כּלל־אַרבעט.

עס איז נאָך איצט שווער, און אפֿשר צו פֿרי, צו געבן אַן אָפּשאַצונג פֿון טשעריקאָווערס אויפֿטו און פֿון זײַן ראָלע ווי א ייִדישער עסקן, געלערנטער און אַרגאַניזאַטאָר פֿון וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט. זײַן לעבן איז איבערגעריסן געוואָרן אין א מאָמענט פֿון העכסטער שפּאַנונג. במשך פֿון די קנאַפּע דרײַ

---

[5] א. טשעריקאָווער זעצט עס איבער פֿרײַ: אַלץ פֿאַרשרײַבן וואָלט ניט געקלעקט קיין צײַט. פֿון מסכת שבת, י"ג, ב'.

יאָר וואָס ער האָט פֿאַרבראַכט אין אַמעריקע, האָט ער באַווייזן אַרויסצולאָזן צוויי בענד „יידן אין פֿראַנקרייך", דעם ערשטן באַנד „געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן" און נאָך צוגרייטן דעם גרעסטן טייל מאַנוסקריפט פֿאַר וויטערדיקע צוויי בענד געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אַמעריקע, וואָס איז לויט זײַן פּלאַן געווען אויסגערעכנט אויף אַ פּינקט ביז זעקס בענד. און אין מיטן פֿון אָט דער גרויסער היסטאָרישער אַרבעט האָט ער זיך אַרומגעטראָגן מיט אידעעס און פּלענער פֿון נײַע פֿרוווון, סײַ אויפֿן פֿעלד פֿון יידישער היסטאָרישער פֿאָרשונג, סײַ וואָס איז שייך אונדזער יידישן קולטור־לעבן.

טשעריקאָווער האָט גאָר אַ סך געהאַלטן פֿון דעם כּלל „גדול המעשה יותר מן העושה", און ער האָט מחמת דעם אָפּגעגעבן גאָר אַ סך כּוחות און צײַט כּדי צו העלפֿן, סטימולירן און אָפּט אָפּילו צווינגען אַנדערע צו שרײַבן. ער האָט די יינגערע מיטאַרבעטער כּסדר צוגעגעבן מוט און בײַ די עלטערע, וואָס זיי איז אָפּט געווען שווער צו שרײַבן, וויל זיי זײַנען געווען פֿאַרנומען מיט אַ סך אַנדערע ענינים, האָט ער כּסדר פֿאַרלאַנגט, האָט ער כּסדר געמאָנט, און סוף־כּל־סוף האָט מען זײַן פֿאַרלאַנג דורכגעפֿירט. בלויז אָט דער עקשנות און דעם כּסדר פֿאָדערן און מאָנען האָבן מיר צו פֿאַרדאַנקען, וואָס עס זײַנען פֿאַרבליבן די זכרונות פֿון אַ. לייעסינען, א. ראָזענטאָלן, ש. ראָבינאָוויטשן א״א (אין 3טן באַנד היסטאָריש שריפֿטן).

טשעריקאָווער איז געווען אַ געבאָרענער אַרגאַניזאַטאָר פֿון וויסנשאַפֿט־לעכער אַרבעט. ער האָט זיך אין גאַנצן אויסגעלעבט אין אַ חבֿרותא, אין אַ שטענדיקן פֿערזענלעכן קאָנטאַקט מיט חבֿרים און מיטאַרבעטער. ער איז דער־פֿאַר באַזונדער געווען באַרופֿן צו זײַן דער רעדאַקטאָר — און עס וואָלט אפֿשר גראָד אין דעם פֿאַל געווען מער פּאַסיק צו באַנוצן דעם אָלטן תּלמודישן אויסדרוק מ ס ד ר — פֿון די היסטאָרישע אויסגאָבעס פֿון יִוואָ. אין די היס־טאָרישע זאַמל־אויסגאָבעס וואָס זײַנען אַרויס אונטער טשעריקאָווערס רעדאַקציע פֿאַרנעמט זײַן אייגענער בײַטראָג תּמיד אַ צענטראַל אָרט. זײַנע אינטערעסן האָבן זיך דער עיקר קאָנצענטרירט אויף די פּראָבלעמען וואָס האָבן אַ שײַכות צו דער געשיכטע פֿון יידישן פֿאָלק זינט דער תּקופֿה פֿון עמאַנציפּאַציע.

געבוירן אין אַן אָנגעזעענער משפּיליש־טראַדיציאָנעלער יידישער משפּחה אין פּאָלטאָווע, האָט אליהו טשעריקאָווער באַקומען אַ האַרמאָנישע אַלגעמיינע און יידישע דערציונג. אים איז כּמעט ניט אויסגעקומען דורכצומאַכן דעם קאַמף קעגן דעם אָלטן דור, קעגן די טאַטעס, וואָס האָט אין אָוא שטאַרקער מאָס באַשטימט דעם וועג און די טענדענצן פֿון אונדזער מאָדערנער יידישער קולטור. עס האָט בײַ אים לחלוטין געפֿעלט דער ביטול און די פֿאַראַכטונג צום יידישן עבֿר און צו דער יידישער טראַדיציע, וואָס איז כּאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַ גרויסן טייל פֿון אונדזער ראַדיקאַלער אינטעליגענץ. ער איז דערפֿאַר געווען טיף יידיש, און אָט דער נאַציאָנאַלער צוגאַנג צו אַלע פֿראָבלעמען פֿון יידישן לעבן האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין אַלע זײַנע היסטאָרישע שטודיעס.

אין זײַנע סטודענטן־יאָרן אין אָדעס איז טשעריקאָווער צוגעשטאַנען צו די ערשטע ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע קרײַזלעך וואָס האָבן זיך דעמאָלט געשאָפֿן אין רוסלאַנד. זײַן ערשטער לִיטעראַרישער פֿרווו איז געווען אַ קריטישע שטודיע וועגן מענדעלע מוכר־ספֿרים מיט אַ היסטאָריש־מאַטעריאַליסטישן צוגאַנג. שפּעטער, אין פּעטערבורג, ווערט ער אײנער פֿון די הויפּט־מיטאַרבעטער אין דער „יעוורעיסקאַיא ענציקלאָפּעדיאַ", וווּ ער האָט אַ רײַ אַרטיקלען און עטלעכע גרעסערע אַרבעטן וועגן די געזעלשאַפֿטלעכע באַוועגונגען בײַ יידן אין אונדזער צײַט. זײַן פֿעדער געהערן די אַרטיקלען בונד, וואָזשדענית, סאָציאַליזם, יקאַ, קאָנטאָניסטן א״א. זײַן ערשטע היסטאָרישע אַרבעט וואָס איז אַרויס ווי אַ באָזונדער בוך איז געווען די געשיכטע פֿון דער חברה „מפּיצי השכלה" (1913), וואָס טראָגט אָגב דעם אונטערטיטל: „די געזעלשאַפֿטלעכע און קולטורעלע שטרעמונגען בײַ די יידן אין רוסלאַנד". אויפֿן גרונט פֿון לִיטעראַרישע מקורים און אַרכיוו־מאַטעריאַלן גיט אליהו טשעריקאָווער אַ בילד פֿון די קולטור־שטרעמונגען און די אידעאָלאָגישע קאָנפֿליקטן בײַ יידן אין רוסלאַנד אין דער תקופֿה פֿון דער השכלה. באַזונדער ווערטפֿול איז אין דער אַרבעט דאָס כאַראַקטעריזירן די ראָלע פֿון דער רוסישער רעגירונג און די ערשטע פֿרווון וואָס זײַנען געמאַכט געווארן צו פֿאַרשפּרייטן „בילדונג און אויפֿקלערונג" צווישן די יידישע מאַסן.

זומער 1915 קומט טשעריקאָווער קיין אַמעריקע. ער באַטייליקט זיך ווי אַ מיטאַרבעטער אין „טאָג", „אידישער קעמפֿער", „אידישן קאָנגרעס" און „צוקונפֿט". ער נעמט אויך אַן אַקטיוון אַנטייל אין דער קאָנגרעס־באַווענונג אין אַמעריקע און גיט אַרויס צוזאַמען מיט זײַן בן־עיר און יוגנט־חבֿר בער באָראָכאָוו אַ בראָשור „אין קאַמף פֿאַר יידישע רעכט" (1917).

סוף 1917 קערט זיך טשעריקאָווער צוריק קיין רוסלאַנד. עס איז דאָס יאָר פֿון דער רוסישער רעוואָלוציע, די צײַט פֿון גרויסע האָפֿענונגען און גרויסע אַנטוישונגען. אליהו טשעריקאָווער וואַרפֿט זיך אַרײַן מיטן גאַנצן ברען אין דער יידישער געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט. סוף 1918 באַזעצט ער זיך אין קיעוו, וווּ ער ווערט פֿאַרוואָלטער פֿון יידישן סעקרעטאַריאַט. ער איז אײנער פֿון די וויכטיקסטע מיטאַרבעטער אין דעם קאָלעקטיוון ווערק: „די יידישע אויטאָנאָמיע און דער נאַציאָנאָלער סעקרעטאַריאַט אין אוקראַינע" (קיעוו 1920). ער איז אויך סעקרעטאַר פֿון דער „רעדאַקציאָנעלער קאָלעגיע אויף זאַמלען און פֿאָרפֿנטלעכן די פֿאַראַם־מאַטעריאַלן". דאָס קאָפּיטל אוקראַינע, ווי אזוי אליהו טשעריקאָווער האָט אָפֿט מיט מסירת־נפֿש געקליבן און אָפּגעהיט אַלע דאָקומענטן וואָס ער האָט נאָר געקענט באַקומען וועגן דעם יידישן חורבן אין די יאָרן 1918—1920, פֿאָרדינט צו ווערן באַשריבן באַזונדער, און מיר האָפֿן, אַז עס וועלן זיך געפֿינען מענטשן וואָס האָבן מיט אים צוזאַמען דורכגעלעבט יענע צײַט און זיי וועלן אָט דעם חובֿ אָפּצאָלן.

טשעריקאָווער באַווײַזט אויך אַריבערצוברענגען דעם גאַנצן אַרכיוו מיט די מאַטעריאַלן און דאָקומענטן וועגן די פֿאַראַמען אין אוקראַינע קיין בערלין.

דאָ אַרגאַניזירט ער דעם מיזרח־יידישן היסטאָרישן אַרכיוו וואָס שטעלט זיך די אויפֿגאַבע אַרויסצוגעבן די וויכטיקסטע דאָקומענטן און מאַטעריאַלן וועגן די פֿאַגראָמען. דער פּלאַן איז אויסגעארבעט אויף זיבן בענד. אין יידיש איז אַרויס בלויז דער ערשטער באַנד, געשריבן פֿון א. טשעריקאָווערן מיט אַ הקדמה פֿון ש. דובנאָוון.[6] אונטער א. טשעריקאָווערס רעדאַקציע איז עטלעכע יאָר שפּעטער אַרויס דאָס זאַמלבוך: „אין דער תקופֿה פֿון רעוואָלוציע — מעמואַרן, מאַטעריאַלן, דאָקומענטן" (בערלין, 1924).

מיט דער גרינדונג פֿון ייווא (1925) הייבט זיך אָן אַ נייער פּעריאָד אין טשעריקאָווערס וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט. הגם ער איז געווען שטאַרק פֿאַרנומען ווי אייגנער פֿון די נאָענטסטע מיטאַרבעטער פֿון „עמיגדירעקט" אין בערלין, און שפּעטער פֿון יידישן וועלטקאָנגרעס אין פּאַריז, האָט ער דאָך געפֿונען געניג צייט און ענערגיע צוצוגרייטן און אַרויסצוגעבן די דרײַ גרויסע בענד „היסטאָרישע רישע שריפֿטן", וואָס קענען בלי ספֿק פֿאַרעכנט ווערן צו די וויכטיקסטע בײַטראָגן צו אונדזער וויסנשאַפֿטלעכער ליטעראַטור.

אין ערשטן באַנד היסטאָרישע שריפֿטן (1929) געהער דער פֿעדער פֿון אליהו טשעריקאָווערן די גרינטלעכע אָפּהאַנדלונג: „דער אָנהייב פֿון דער יידישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג" (זז׳ 432—469). ער קערט זיך דאָ אום צוריק צו א טעמע וואָס האָט אים שוין שטאַרק אינטערעסירט אין די יאָרן, ווען ער האָט געארבעט אין דער „יעוורעיסקאיא עניקלאָפּעדיא" — דאָס איז די געשיכטע פֿון דער אַרבעטער־באַוועגונג און פֿון סאָציאַליזם בײַ יידן. צו דער זעלביקער טעמע איז ער כסדר צוריקגעקומען אין די ווײַטערדיקע היסטאָרישע זאַמלבענד וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן. זײַנע שטודיעס שטעלן צונויף דעם בײַז אַהער באַדײַטיקסטן ווישנשאַפֿטלעכן צושטײַער צו דער געשיכטע פֿון דער אַרבעטער־באַוועגונג און סאָציאַליזם בײַ יידן אין דער צווייטער העלפֿט 19טן י״ה.

אין דער שוין דערמאָנטער אַרבעט „דער אָנהייב פֿון דער יידישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג" וויקלט א. טשעריקאָווער פֿונאַנדער דאָס בילד פֿון דער יידישער עמיגראַציע אין לאָנדאָן און ווײַזט אונדז דעם גרונט, אויף וועלכן לײַבערמאַן און זײַנע חבֿרים האָבן געפֿרווועט אויפֿבויען די ערשטע סאָציאַליסטישע אַרגאַניזאַציע, „אגדת הסציאַליסתים העברים בלונדון". נאָך אַן אויספֿיר־לעכן אַרײַנפֿיר וועגן די ערשטע יידישע סאָציאַליסטישע פֿראָפּאַגאַנדע־קרײַזלעך אין ווילנע און דעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן מצב פֿון די יידישע אימיגראַנטן אין לאָנדאָן אין די 70ער יאָרן ווײַזט אונדז א. טשעריקאָווער, ווי אַלע פּראָבלעמען פֿון יידישן סאָציאַליזם האָבן שוין געפֿונען אַ גאַנץ דיטלעכן אויסדרוק אין די וויכוחים און פֿאַרהאַנדלונגען פֿון דער „אגדת הסציאַליסתים". אַחוץ אַ. לײַבער־

---

[6] אין רוסיש איז אַרויס אויך באַנד צווײ, מיט אַן אַרײַנפֿיר־אַרטיקל פֿון א. טשעריקאָווערן: И. Б. Шехтман, Погромы добровольческой армии на Украине, со вступительной статьей И. М. Чериковера, Берлин, 1932.

מאַנען האָבן דאָ „אַן אָנגעזעענע ראָלע גענומען אַ ריי אַנדערע סאָציאַליסטישע טוערס וואָס האָבן זיך ניט שטענדיק געלאָזט פֿירן פֿון ליבערמאַנס שטאַרקער האַנט און אים אַפֿילו גובֿר געווען" (ז׳ 487). אַהרן ליבערמאַן איז אָבער געווען דער איינציקער „וואָס האָט געהאַט אַ פֿעסטע מיינונג וועגן די זעלבשטענדיקע פֿאַרמען פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג און האָט געשטרעבט אויסצוקנעטן פֿונעם פֿאַראַיין אַן אָרגאַניזאַציע וואָס זאָל האָבן איר אייגענעם ייִדישן פּרצוף" (ז׳ 492). באַזונדער באַלערנדיק איז אין דעם פּרט דער וויכוח וואָס איז געווען אין דער „אגדת הסציאַליסטים" וועגן תּשעה־באָב: „בעת דער פֿאַראַיין האָט תּחילת באַשטימט צונויפֿצורופֿן דעם ערשטן עפֿנטלעכן מיטינג אויף דעם 19טן אויגוסט, האָט ליבערמאַן פֿאַרגעלייגט, אַז היות ווי דער טאָג פֿאַלט אויס אום תּשעה באָב, זאָל מען דעם מיטינג אויף עטלעכע טעג אָפּלייגן. קעגן דעם פֿאַרשלאָג איז אָרויסגעטראָטן סאָפֿער [איינער פֿון די גרינדערס פֿון פֿאַראַיין] און האָט געזאָגט: „אונדז, סאָציאַליסטן, גייט ניט אַן דער טאָג... מיר ווייסן נאָר פֿון אונדזער זאָך וועלכע איז צו גלייך די זאָך פֿון דער גאַנצער מענטשהייט, און ניט מער". אויף דעם האָט ליבערמאַן געענטפֿערט: „פֿאַרלויפֿיק האָט תּשעה־באָב פֿאַר אונדז, ייִדישע סאָציאַליסטן, די זעלביקע באַדײַטונג ווי פֿאַר אַלע אונדזערע שטאַם־געמאַסן... אַזוי לאַנג ווי עס וועט ניט ווערן די סאָציאַלע רעוואָלוציע, האָט די פּאָליטישע פֿרײַהייט אַ גרויסע וויכטיקייט פֿאַרן ייִדישן פֿאָלק. דער טאָג פֿון תּשעה־באָב איז אַ טאָג, ווען מיר האָבן פֿאַרלוירן אונדזער אומאָפּהענגיקייט און אונדזער פֿאָלק טרויערט דעריבער ביז איצט, שוין איבער 18 יאָרהונדערטער" (ז׳ 493—494). אויף די זיצונגען פֿון פֿאַראַיין האָט זיך שוין אויך געשטעלט די פֿראַגע, אויף וועלכע עלעמענטן די ייִדישע סאָציאַליסטן מוזן זיך אָריענטירן. צי קענען אָנגענומען ווערן אין דער „אגדת הסציאַליסטים" אויך פּעדלערס און קלייַנע בעלי־מלאָכות? פֿון אָנהייב איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז מיטגלידער קענען ניט ווערן קיין מיטגלידער אין פֿאַראַיין. די פֿראַגע איז שפּעטער נאָך אַ מאָל באַטראַכט געוואָרן, און עס איז אָנגענומען געוואָרן דער באַשלוס אַז: „פֿרינציפּיעל קענען אין דער געזעלשאַפֿט ניט זײַן קיין מיטגלידער, וואָס ער קען זיי אַלס טרייַע אָנהענגער פֿון סאָציאַליזם" (ז׳ 496).

נאָך אַ גרעסערן ווערט האָבן אליהו טשערעקאָווערס אַרבעטן אין דעם דריטן באַנד היסטאָרישע שריפֿטן. דער דאָזיקער ספּעציעלער באַנד וואָס פֿאַרנעמט זיך אויסשליסלעך מיט דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער סאָציאַליס־טישער באַוועגונג (די ייִדישע סאָציאַליסטישע באַוועגונג ביז דער גרינדונג פֿון „בונד" — פֿאַרשונגען, זכרונות, מאַטעריאַלן, ווילנע־פּאַריז 1939) איז אָרויס אונטער דער רעדאַקציע פֿון א. טשעריקאָווערס, א. מענעסס, פּ. קורסקין און בן־אַדירס. די הויפּטאַרבעט איז אָבער פֿאַקטיש דורכגעפֿירט געוואָרן פֿון אליהו טשעריקאָווערן וועלכער איז חוץ דעם נאָך באַטייליקט אין דעם באַנד מיט 200 זײַטן (פֿון גרויסן פֿאָרמאַט) אייגענע אָריגינעלע פֿאַרשונגען. זײַן וויכ־טיקסטע אַרבעט אין דעם באַנד: „ייִדן רעוואָלוציאָנערן אין רוסלאַנד" (זז׳ 60—

172) שטעלט זיך פֿאָר אַן אויפֿגאַבע צו ווײַזן „די עוואָלוציע פֿון די רוסישע רעוואָלוציאָנערע אידעען, זייער אַרײַנדרינגען אין די ייִדישע רייען, די סאָ־ציאַלע און אידעאָלאָגישע דיפֿערענציאַציע בײַ דער רוסיש־ייִדישער אינטעלי־גענץ פֿון אַנהייב די 60ער ביז אַנהייב די 80ער יאָרן און דעם אויפֿקום פֿונעם ייִד דעם רעוואָלוציאָנער". אין דעם קורצן אַרײַנפֿיר צו דער דאָזיקער אַרבעט שרײַבט דער מחבר: „אונדזער אַרטיקל בילדעט נאָר אַ טייל פֿון אַ גרעסערער אַרבעט וואָס נעמט אָרום די אַנדערע עטאַפּן אין דער אַנטוויקלונג פֿונעם ייִדישן סאָציאַליסטישן געדאַנק, דהײַנו: די פֿיאָנירן־תקופֿה פֿון אַהרן ליבערמאַן, די ערשטע קרײַזלעך אין ייִדישן תּחום און דעם אידעיִשן קריזיס אין דער רוסישער רעוואָלוציאָנערער באָוועגונג און אין לעבן פֿון דער ראַדיקאַלער ייִדישער אינטעליגענץ אין די 80ער יאָרן". דעם גרעסטן טייל פֿון די דאָזיקע פֿלענער איז אליהו טשעריקאָווערן נאָך געווען באַשערט, ווי מיר ווילן באַלד זען, צו רעאַליזירן.

פֿון אַנדערע אַרטיקלען אין דעם דריטן באַנד היסטאָרישע שריפֿטן, וואָס זײַנען געשריבן פֿון אליהו טשעריקאָווערן, איז נאָך באַזונדער וויכטיק צו דערמאָנען: „די אַנהייבן פֿון דער אומלעגאַלער לייטעראַטור אויף ייִדיש" (זז׳ 577—604), וווּ עס ווערט אונדז געגעבן אַ פּולדיק בילד פֿון דער אַנטוויקלונג פֿון דער אונטערערדישער לייטעראַטור אויף ייִדיש אין דעם פּעריאָד 1880—1897; און „פֿאַרגעסענע פּיאָנירן פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באָוועגונג" (זז׳ 398—416), וווּ טשעריקאָווער האָט צונויפֿגעקליבן אַלץ וואָס ס׳איז נאָר געווען מיגלעך צו באַקומען וועגן יעקבֿ נאָטקינען, אַבֿרהם אָמסטערדאָמען און עמיל אַבראָמאָוויטשן. די דאָזיקע וווּנדערלעכע געשטאַלטן פֿון דעם לעגענדאַרן פּעריאָד פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באָוועגונג ווערן אונדז אַ דאַנק די נייַע ביאָגראַפֿישע מא־טעריאַלן פּערזענלעך נעענטער, אינטימער. בכלל האָט אליהו טשעריקאָווער אויך אין זײַנע אַנדערע אַרטיקלען זיך באַמיט אַרויסצובערענגען די פּערזענלעכע מאָמענטן, די אינדיווידואַליטעט פֿון די סאָציאַליסטישע טוערס, און עס האָט זיך אים באמת אײַנגעגעבן צו שענקען אונדז אַ סעריע אויסגעצייכנטע פּאָרטרעטן פֿון ייִדישע רעוואָלוציאָנערן אין רוסלאַנד אין דער צווייטער העלפֿט 19טן י״ה (באַזונדער אין זײַן אַרבעט „ייִדן רעוואָלוציאָנערן אין רוסלאַנד").

דער ייִדישער היסטאָריקער וואָס ווערט זיך פֿאַרנעמען מיט דער געשיכטע פֿון די סאָציאַלע אידעעס בײַ ייִדן ווערט אליהו טשעריקאָווערן זײַן ביז גאָר דאַנקבאַר פֿאָר זײַן אַרבעט: „די קאָמונע פֿון ירושלײַמער מקובלים 'אהבת שלום' אין מיטן 18טן י״ה" (היסטאָרישע שריפֿטן, ב׳ 2, זז׳ 115—140), וואָס עפֿנט פֿאָר אונדז גאָר אַ נייַעם קאַפּיטל אין דער געשיכטע פֿון סאָציאַלן געדאַנק בײַ ייִדן.

אַ המשך פֿון זײַנע פֿריערדיקע פֿאָרשונגען און אינטערעסן איז די געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באָוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אַ גרויסע קאַלעקטיוו אַרבעט וואָס איז צוגעגרייט געוואָרן אונטער זײַן רע־דאַקציע. אין דעם ערשטן באַנד וואָס איז שוין אַרויס (ניו־יאָרק, 1943), געהערן

דער פּעדער פֿון א. טשעריקאָווערן בערך אַ העלפֿט פֿון די אַרטיקלען. ער האָט נאָך אויך באַווּזן צו פֿאַרענדיקן אַ גרעסערע אַרבעט וואָס אַנאַליזירט די „רעווּ־לוציאָנערע און נאַציאָנאַלע שטרעמונגען צווישן יידן אין רוסלאַנד אין די 70ער און 80ער יאָרן" און צווּיי גרעסערע פֿאַרשונגען וועגן דער פּיאָנירן־תּקופֿה אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין לאָנדאָן און אין די פֿאַר־אייניקטע שטאַטן. די דערמאָנטע אַרבעטן וועלן בקרוב אַרויס אין די ווּיטערדיקע בענד פֿון דער „געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייּ־ניקטע שטאַטן".

אין ניו־יאָרק האָט טשעריקאָווער חוץ דעם נאָך אַרויסגעגעבן 2 בענד יידן אין פֿראַנקרייך (1942), וווּ ער איז באַטייליקט מיט 2 גרעסערע אַרבעטן: „די פֿראַנצייזישע רעוואָלוציע און יידן" (ב׳ 1, זז׳ 109 — 153) און „די יידישע אָקציעס פֿאַר רעכט בעת דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע 1789—1791" (ב׳ 2, זז׳ 7 — 56). אין די אַרטיקלען וועלן באַזונדער בולט אַרויסגעבראַכט די קאָנ־פֿליקטן און אידעאָלאָגישע חלוקי־דעות צווישן די פֿאַרשיידענע ריכטונגען אין דעמאָלטיקן יידישן קיבוץ אין פֿראַנקרייך בנוגע עמאַנציפּאַציע, וואָס זי איז פֿאַקטיש געווען פֿאַרבונדן מיטן תּנאי, אַז יידן מוזן זיך אָפּזאָגן פֿון צו זיין אַ פֿאָלק פֿאַר זיך.

פֿון אליהו טשעריקאָווערס אַרבעט און מיטאַרבעט מחוץ דעם יוּוואָ וויל מיר דאָ נאָר דערמאָנען זיין באַטייליקונג בײַ דער גרינדונג און אין דער רע־דאַקציע־אַרבעט פֿון דער „אַלגעמיינער יידישער ענציקלאָפּעדיע". ער איז געווען איינער פֿון די איניציאָטאָרן פֿון דעם פּלאַן צו שאַפֿן דעם „דובנאָוו־פֿאַנד" און ער איז אויך געווען אָקטיוו באַטייליקט בײַם אויסאַרבעטן דעם פּלאַן פֿון דער ענציקלאָפּעדיע. פֿון זיינע גרעסערע אַרטיקלען וואָס זיינען געדרוקט אין דער ענציקלאָפּעדיע איז נייטיק ספּעציעל צו דערמאָנען זיין גרויסע אַרבעט וועגן אַנטיסעמיטיזם (ב׳ 4) און „יידישע היסטאָריאָגראָפֿיע" (ב׳ יידן א). אונטער א. טשעריקאָווערס רעדאַקציע זיינען אַרויס אין פֿאַריז די צווּיי זאַמלביכער „אויפֿן שיידוועג", וואָס געהערן בלי ספֿק צו די שענסטע דאָקומענטן פֿון דער ערנצטער יידישער פּובליציסטיק.

מיר, די קליינע משפּחה יידישע שרײַבערס און געלערנטע, האָבן פֿאַרלוירן אַ טײַערן פֿרײַנד און חבֿר. מיר האָבן פֿאַרלוירן איינעם פֿון אונדזערע בעסטע אַרבעטער אויפֿן פֿעלד פֿון יידישן וואָרט און געדאַנק. די דאָזיקע אַבדה איז נאָך וויטאָגדיקער, ווײַל אין אליהו טשעריקאָווערן האָבן מיר אויך פֿאַרלוירן איינעם פֿון אונדזערע געצייַלטע אַנשי מעשׂה. מיר האָבן אין אים פֿאַרלוירן איינעם פֿון די בעסטע פֿאַרטרעטערס פֿון דער וווּנדערלעכער גרופּע יידישער אינטעליגענץ, וואָס האָט מיט 4 צענדליגינג יאָר צוריק זיך געגומען פֿאַר דער ריזן־אויפֿגאַבע אויפֿצובויען אַ נײַ יידיש לעבן. אליהו טשעריקאָווער האָט במשך פֿון זיין שווערן און לאַנגן גלות־וועג הייליק אָפּגעהיט די שענסטע טראַ־דיציעס פֿון זיין דור און זיין גאַנץ לעבן איז געווען פֿאַרנומען מיט העלפֿן בויען דעם יידישן נאַציאָנאַלן בנין.

א. מענעס

דאָס באַשטימען די נאַציאָנאַלע צוגעהעריקייט

אייראָפּעיש טעאָריע און פּראַקטיק צווישן ביידע וועלט־מלחמות

פֿון יוסף גוטמאַן

די פּראָבלעם

די טעאָרעטישע פֿאַרשונגען און די יורידישע באַשטימונגען איבער דעם באַגריף פֿאָלק (אָדער נאַציע) און צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק האָבן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געקראָגן אַ סך אַ גרעסערן באַטייט ווי פֿריִער. די שלום־אָפּמאַכן האָבן געשאַפֿן צום ערשטן מאָל געווייסע אינטערנאַציאָנאַלע רעכט־לעכע גראַנטיעס פֿאַר מיעוטים; בהספּם מיט זיי האָט מען אין די קאָנסטי־טוציעס פֿון באַוונדערע לענדער אַרײַנגענומען געווייסע פּראַגראַפֿן לטובת די נאַציאָנאַלע מיעוטים. ווי באַלד די שלום־אָפּמאַכן און די קאָנסטיטוציעס האָבן צוגעזאָגט די מיעוטים געווייסע רעכט, האָט מען זיך געמוזט אַרײַנטאָן אין דער פּראַגע, ווי אַזוי צו דעפֿינירן אָט די נאַציאָנאַלע מיעוטים.

ראשית כל האָט מען געדאַרפֿט פֿעסטשטעלן, צי אַ געווייסער טייל באַ־פֿעלקערונג (אַ „שטאַם" למשל) איז אַ באַוונדערע נאַציע אָדער ניט. האָט דאָס געזאָגט, למשל, אָפּיציעל זיך אָפּגעזאָגט צו באַטראַכטן ווי אַ באַוונדערע נאַציע די סלאָוואַקן אין טשעכאָסלאָוואַקיי און די קראַאָטן אין יוגאָסלאָוויע, אָקעגן זשע האָט מען אין רומעניע געפרוווט אַ טייל פֿון די טראַנסילוואַנישע אונגערן דערהייבן צו דער מדרגה פֿון אַ באַוונדערער אומה — סעקלער, און דערבײַ זיך גאָרניט געפֿרעגט בײַ זיי; די סטאַטיסטיק פֿון דער לימווישער מלוכה האָט אין מעמל־געביט אויפֿגעדעקט אַ נײַ פֿאָלק — „מעמל־לענדער". מען האָט אויך אין אַ סך פֿאַלן פֿאַרלייקנט די עקסיסטענץ פֿון ייִדישן פֿאָלק, און כאָטש ייִדן האָבן בשעת הדחק געקענט זיך אויך פֿאַררופֿן אויף די באַשטימונגען פֿון די שלום־אָפּמאַכן וועגן שיצן די ראַסנדיקע און רעליגיעזע מיעוטים, — איז דאָך דאָס אַנערקענען ייִדן ווי אַ פֿאָלק געווען זייער וויכטיק אין פֿאַרשיי־דענע לענדער.

אויב מען האָט אין געווייסע פֿאַלן ניט צוגעלאָזט די עצם עקסיסטענץ פֿון אַ פֿאָלק, איז נאָך גרעסער געווען די אָמפּערניש וועגן דעם פֿאַרנעם פֿון אַ פֿאָלק, וועגן דער צאָל צוגעהעריקע צו אים, וואָרעם פֿון דעם איז דאָך געווען אָפּהענגיק דער סכום מיעוטים־רעכט וואָס עס האָט באַדאַרפֿט קריגן. צי אַ יחיד האָט געקענט אויסניצן די רעכט פֿון אַ נאַציאָנאַלן מיעוט (למשל: זיך וועגדן צו די אָמטן און דערציִען זײַנע קינדער אין דער אייגענער שפּראַך) איז דאָך געווען אָפּהענגיק פֿון דעם, אויך וויפֿל מען אָנערקענט זײַן געהערן

צו אָט דעם מיעוט. פֿון דער אַנדער זײַט זײַנען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אויפֿגעקומען די ערשטע עפֿנטלעך־רעכטלעך אַנערקענטע נאַציאָנאַלע פֿאַר־באַנדן (למשל: די עסטישע „קולטור־אויטאָנאָמיע") און עס זײַנען דערבײַ געווען, פֿאַרשטייט זיך, זייער וויכטיק די קריטעריעס פֿאַר דער צוגעהעריקייט צו זיי.

הכלל, עס איז ניט מער ווי נאַטירלעך, אַז איבער די טעאָרעטישע און פּראַקטישע פֿראַגעס, ווי אַזוי צו באַשטימען די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק, איז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אויפֿגעקומען אַ גאַנצע ליטעראַטור, וואָס זי האָט געפֿרווט אָט די אַלע ענינים צו באַראַכטן צום טייל פֿון ניצע שטאַנד־פונקטן. מען דאַרף זיך אויך ניט חידושן, וואָס אָט די ליטעראַטור איז צום גרעסטן טייל געווען אַ דיסקוסיע. האָבן דאָך נאָך וועלט־מלחמה פֿון 80 מיליאָן דיסקוסן אין איראָפּע אַן ערך 9 מיליאָן, דאָס הייסט איבער 11 פּראָצענט דיסקוסן, געלעבט מחוץ די גרענעצן פֿון די צוויי מלוכות מיט אַ דיסקוסיע מערהייט — מחוץ דיסקוסלאַנד און עסטרייך. זײַנען דעריבער די אויסלענדישע דיסקוסן, דאָס Auslandsdeutschtum, געווען ניט בלויז דער גרעסטער נאַציאָנאַלער מיעוט, נאָר געשטיצט פֿון דער גרויסער מלוכה דיסקוסלאַנד און אַרײַנגעצויגן אַלץ מער און מער אין דינסט פֿון דעם דיסקוסישן אימפּעריאַליזם; זײַנען דאָך די דיסקוסן איבער גאַנץ איראָפּע געווען דער אַקטיווסטער און אַגרעסיווסטער נאַציאָנאַלער מיעוט.

בײַם ווינער אוניווערסיטעט איז נאָך אין 1922 אויפֿגעקומען אַן „אינסטיטוט פֿאַר סטאַטיסטיק פֿון מיעוטים־פֿעלקער",[1] געפֿירט פֿון ווילהעלם ווינקלער; דער אינסטיטוט האָט אַרויסגעגעבן אַ סעריע שטודיעס, און שוין די ערשטע[2] האָט זיך בפֿרטיות פֿאַרנומען מיט דער דעפֿיניציע פֿון אַ פֿאָלק און דער צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק. אין יענאַ האָט פֿראַפֿ׳ מאַקס הילדעבערט בעם געשריבן ניצע ביכער איבער דעם, וואָס איז דאָס „פֿאַרזיכדיקע פֿאָלק"[3] און ער האָט קריטיש אָפּגעשאַצט די פֿריערדיקע דעפֿיניציעס און געפֿרווט גענג ניצע. קאַרל ג. הוגעלמאַן און ווערנער האַסעלבלאַט האָבן אָנגעהויבן אין עסן אַ סעריע ביכער אונטערן נאָמען „פֿאָלקסלערע און נאַציאָנאַליטעטן־רעכט אין דער גענוואַרט"[4] און אין דער סעריע איז אין 1938 אַרויס ד״ר ווילהעלם גרווועס „דאָס באַשטימען די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק על־פּי די געזעצן פֿון די איראָפּעישע מלוכות."[5]

---

[1] Institut für die Statistik der Minderheitsvölker.

[2] Wilhelm Winkler, *Die Bedeutung der Statistik für der Schutz der nationalen Minderheiten*, Wien-Leipzig, 1923; ²1926, 82 pp.

[3] Max Hildebert Böhm, *Das eigenständige Volk*, Göttingen, 1932, 389 pp.

[4] Karl G. Hugelmann u. Werner Hasselblatt, *Volkslehre und Nationalitätenrecht in Geschichte und Gegenwart.*

[5] Wilhelm Greve, *Die Bestimmung der Volkszugehörigkeit im Recht der europäischen Staaten*, Essen, 1938.

די אַלע מחברים געהערן צו קאָנסערוואַטיוו און רעאַקציאָנערע קרייזן, זיי זײַנען אָבער ביז 1933 ס׳רובּ ניט געווען קיין נאַציס. האָבן זיי ביז 1933 אויף אַ מער אָדער ווייניקער אידעאָלן אופֿן אָפּגעווארפֿן דאָס באַשטימען די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק על־פּי ראַסע. נאָך היטלערס נצחון אין דײַטש־לאַנד בײַט זיך דאָס בילד: די „דײַטשישע פֿאָרשערס" דאַרפֿן זיך איצט ניט פֿאַרנעמען סתּם מיט וויסנשאַפֿט, נאָר פֿאַרטיידיקן די נאַצישע אידעאָלאָגיע. מיט יִראַת הכּבֿוד בוקן זיי זיך איצט פֿאַרן נאַצישן אומזינען, אַפֿילו אויב דאָס פּאַסט זיך צו זייערע אייגענע פֿריִערדיקע טעאָריעס ווי אַ פּאַטש צו גוט־שבת. שפּעטער צו האָט זיך נאָך מער געביטן די „לֵיניע" אין דער מיעוטים־פֿראַגע. פֿל־זמן דײַטשלאַנד אַליין האָט כּמעט ניט געהאַט קיין נאַציאָנאַלע מיעוטים, אָבער אין אויסלאַנד האָבן דײַטשן גלעבט ווי אַ מיעוט אין אַ סך מלוכות, — האָט מען געשטעלט אין פֿאָדערגרונט דאָס רעכט אויף אַליין־באַשטימונג פֿון פֿעלקער, די גלײַך־באַרעכטיקונג פֿון איראָפּעיִשע נאַציעס, די „שוץ פֿון נאַציאָנאַלע אייגנאַרטיקייטן", דאָס ווערן זיך קעגן דענאַציאָנאַליזירן. אָבער מיט איטלעכן נײַעם נצחון פֿון היטלערן איז אָט די טעאָריע געוואָרן אַלץ מער „היינטערשטעליק" און „אַלטמאָדיש". נאָך דעם ווי מען האָט פֿאַרכאַפּט טשעכאָסלאָוואַקיי איז דער קער געווען שוין דורכגעמאַכט: דאָס רעכט פֿון אַלע אַנדערע פֿעלקער דאַרף אָפּטרעטן פֿאַרן „רעכט פֿון דעם דײַטשישן פֿאָלק"; במקום גלײַך־באַרעכטיקונג קומט אויף די טעאָריע וועגן דעם דײַטשישן זכות פֿון פֿירערשאַפֿט [6] און מיט דער טענה, אַז אַלע פֿעלקער פֿון איראָפּע דאַרפֿן זיך אונטערוואַרפֿן אונטער די דײַטשן. דערבײַ איז די מדרגה פֿון אונטערוואַרפֿן זיך פֿאַרשיידט: פֿון „פֿראָטעקטאָראַט" אַ־לא ביימען און מערן ביז בפֿירושער פֿאַרשקלאַפֿונג, ווי בנוגע פּאָליאַקן, און אַזש ביז פּלאַנמעסיקער אויסראָטונג — בנוגע יִידן.

בכן איז די דײַטשישע לִיטעראַטור וועגן מיעוטים־פֿראַגע, וואָס איז אויפֿגעקומען אין די צוואַנציקער און אין די דרײַסיקער יאָרן שוין איצט מוקצה פֿאַר די נאַציס. זיי קענען זי שוין ניט ניצן. אָבער זי קען אין געוויסע פֿרטים נוציק זײַן פֿאַר די וואָס פֿאַרנעמען זיך באמת מיט פֿראָבלעמען פֿון שיצן די מיעוטים. אמת, דער מאַטעריאַל וואָס אָט די דײַטשישע לִיטעראַטור האָט צונויפֿגעקליבן דאַרף קריטיש באַטראַכט ווערן. וויטער וועלן מיר זיך דאָ פֿאַרנעמען מיטן איבערגעבן, ווי אַזוי אָט די לִיטעראַטור האָט אין דעם סאַציאָלאָגישן און יורידישן זינען באַטראַכט די פֿראָבלעם פֿון צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק.

די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק אין סאָציאָלאָגישן זינען

עס איז די אייגענע מעשׂה מיטן באַגריף פֿאָלק (אָדער נאַציע) ווי מיט די אַנדערע סאָציאָלאָגישע גרונטבאַגריפֿן. פֿון אויבן־אויף וויס יעדער איינער,

[6] "Der deutsche Führungsanspruch".

וואָס דאָס איז אַ פֿאַלק, אָבער דאָך קען קיינער ניט געבן קיין אַלגעמיין גילטיקע, פֿון אַלעמען אָנגענומענע דעפֿיניציע. בײַם באַגריף פֿאַלק איז דער ענין נאָך קאָמפּליצירטער ווי למשל בײַם באַגריף געזעלשאַפֿטלעכער קלאַס. וואָרעם דאָ זײַנען פֿאַראַן כּלערליי מדרגות פֿון אָנטוויקלונג — פֿון אַ קליינעם „שבֿט" ביז אַ גרויסער „אָציע". דאָ טרעפֿן מיר פֿעלקער וואָס קומען אויף און וואָס האַלטן אין אומקומען, פֿעלקער וואָס וואַקסן זיך צונויף און וואָס דיפֿערענצירן זיך. און דאָ האָט דער באַגריף צווײ פֿרצופֿים: אַן אָביעקטיוע און אַ סובֿיעקטיווע זײַט.

די ערשטע, אמת אַ רעלאָטיוו קליינע, שוועריקייט באַשטייט אין דעם וואָס דאָס וואָרט נאָציע האָט אין מערבֿ־אייראָפּע און אין אַמעריקע אַן אָנדער באַטײַט ווי אין מיטן־ און מיזרח־אייראָפּע. אין מערבֿ הייסט נאָציע דער כּלל בירגערס אין אַ מלוכה; אין מיזרח זײַנען די באַגריפֿן מלוכה און נאָציע צעשיידט. אין ענגלאַנד, פֿראַנקרײַך, איטאַליע דעקן זיך איצט בדרך־כּלל מלוכה און נאָציע, האָט דאָרט די טעאָריע אויפֿגענומען די מלוכה ווי די שאַפֿערין פֿון דער נאָציע. על־פּי דער טעאָריע אין מיטן־ און מיזרח־אייראָפּע איז די נאָציע דאָס ערשטיקע, דאָס פּרימערע, דער „לעבעדיקער ארגאַניזם", און די מלוכה איז דאָס צווייטיקע, דאָס סעקונדערע, אַן ארגאַן וואָס דער נאָציאָנאַלער קיבוץ שאַפֿט אים. פֿאַרשטייט זיך, אַז מיר פֿאַרנעמען זיך דאָ מיט נאָציע אין דעם צווייטן באַטײַט, ניט מיט דעם כּלל בירגערס פֿון אַ מלוכה.

אָבער ערשט איצט הייבן זיך אַן די אמתע שוועריקייטן. גרעווע זאָגט, און ער איז גערעכט:[7]

„אַ פֿאַלק ווי אַ לעבעדיקער ארגאַניזם קען ניט ווי געהעריק פֿאַרגעשטעלט ווערן דורך אַ קורצער דעפֿיניציע. דער באַגריף איז דערײַבער ניט קיין געגנוג זיכערער... דער מהות פֿון אַ פֿאַלק ווערט ראשית־כּל באַשטימט דורך אַ ריי סימנים, וואָס זײַנען אָביעקטיווע סימנים־מובֿהקים. הגם אין געוויסע פֿרטים זײַנען זיי שטרײַטיק און בײַטעוודיק, געהערן צו אַזעלכע סימנים־מובֿהקים: דער בשותפֿותדיקער אָפּשטאַם, און דערבײַ איז זייער וויכטיק דער ראַסנדיקער צוזאַמענשטעל; די איינהייטלעכע שפּראַך; די בשותפֿותדיקע היסטאָרישע איבערלעבונגען; דער בשותפֿותדיקער גורל, און בדרך־כּלל אַ בשותפֿותדיק פֿאַלקסגעביט.

„אָבער אָט די סימנים־מובֿהקים שעפֿן נאָך ניט אויס דעם מהות פֿון אַ פֿאַלק. ווײַטער דאַרף זײַן אַ סובֿיעקטיווער, אַ ווילנדיקער מאָמענט, דאָס באַוווסטזײַן פֿון שאַפֿן אַ פֿאַלק — דהיינו: דאָס באַוווסטזײַן פֿון די מיטגלידער פֿון אַ פֿאַלק, אַז זיי זײַנען אײַנגעגליידערט אין אַן איבערר־אינדיווידועלער גאַנצקייט. אָט דאָס געפֿיל פֿון צוזאַמענגעהעריקייט איז אויפֿגעקומען מחמת דער בשותפֿותדיקייט פֿון די אָביעקטיווע מאָמענטן. אָט דאָס געפֿיל איז אין אַ געוויסער מאָס דער פֿערמענט, וואָס אין איינעם מיט די אַנגעוויזענע אָביעקטיווע סימנים שאַפֿט ער דעם באַגריף פֿאַלק.

„ביידע מינים סימנים זײַנען אויף אַ גלײַכן אופֿן מאָסגיביק פֿאַרן באַגריף פֿאַלק. בכן לאָזט זיך רעדן וועגן דער טאָפּעלער נאַטור פֿון פֿאַלק,

[7] גרעווע, דצ״ו, ז׳ 11.

וואָס עס ווײַזט אַרויס אַן אָביעקטיוע און אַ סוביעקטיווע זײַט. פֿון דעם ווערט קלאָר די פֿראָבלעמאַטיק פֿון דעם באַגריף און עס ווערן פֿאַרשטענדלעך די שוועריקייטן, וואָס מען שטויסט זיך אָן אויף זיי ווען מען דאַרף יורידיש אַרומנעמען דעם באַגריף פֿאַלק".

די שוועריקייטן זײַנען באמת גרויס. וואַרעם די אָביעקטיווע סימנים־מובֿהקים זײַנען אָפֿט מאָל גאָנץ אומבאַשטימט.[8] אָבער אויף וויפֿל זיי זײַנען אָפֿיצּו מער באַשטימט, איז ניטאָ קיין איין סימן וואָס זאָל ערגעץ וווּ ניט פֿעלן. ס׳רובֿ איראָפּעיִשע פֿעלקער האָבן ניט קיין בשותפֿותדיקן אָפּשטאַם — און דאָס מוזן אָפּיצּו די נאַציס מודה זײַן. יידן האָבן ניט קיין בשותפֿותדיק געביט און בלויז צום טייל האָבן זיי אַ בשותפֿותדיק לשון. די אַמעריקאַנער און די אירלענדער רעדן ניט אויף אַ שפּראַך וואָס שיידט זיי אונטער פֿון דער שפּראַך פֿון די ענגלענדער, און די קראַאַטן האָבן די זעלביקע שפּראַך וואָס די סערבן. עס איז אָפֿט גאָנץ שווער דורכצופֿירן אַ גרענעץ־ליניע צווישן אַ זעלבשטענדיקער שפּראַך און אַ דיאַלעקט. נאַציעס אין פּראָצעס פֿון געבאָרן־ווערן, in statu nascendi, רעדן אַ מאָל די פּאַרשיידנסטע שפּראַכן און שטאַמען אָפּ פֿון כּל־המינים פֿעלקער. די שוועריקייטן זײַנען אָזוי גרויס, אַז ווילסאָן ווינקלעך למשל, וואָס ער האָלט פֿון דרײַ יסודיקע אָביעקטיווע סימנים פֿאַר נאַציאָנאַלער צוגעהעריקייט (אָפּשטאַם, שפּראַך און קולטור), לייגט פֿאַר פֿראָקטישע סטאַטיסטישע צוועקן באַזונדער אויסצוגעפֿינען די צאָל „אָפּשטאַמדײַטשן", „שפּראַכדײַטשן" און „קולטורדײַטשן", און ער איז מודה דערבײַ אַז אָט די צאָלן וועלן היפּש אָפּווײַכן איינע פֿון דער אַנדערער.[9]

אַקעגן זשע, וועג מען לאָזט איבער די דעפֿיניציע פֿון פֿאָלק צום ריין סוביעקטיוון מאָמענט, איז גערעכט די טענה, אַז דאָ גיט מען איבער דעם פּער־זענלעכן אײַנזען פֿונעם יחיד צו מישפּט, אָנצונעמען אָדער צו פֿאַרלייקענען די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק. איבער די שריפֿטן פֿון די דײַטשישע קעגנערס פֿון דער סוביעקטיווער טעאָריע טראָגט זיך ווי אַ רוח יענער כינעזער מיט דער געלער הויט און די קרומע אויגן און וואָס קען דערצו נאָך קיין איין וואָרט דײַטש ניט, און פֿאַרט האָט ער דערקלערט, אַז ער געהער צו דער דײַטשישער נאַציע. פֿאַרשטייט זיך, אַז דער כינעזער איז געווען געמיינט בלשון סגי־נהור און געהאָט אין זינען האָט מען דעם אַסימילירטן יִיד; נאָך דעם ווי היטלער איז געקומען צו דער מאַכט האָט מען שוין גערעדט וועגן אים אָפֿן און ניט געדאַרפֿט מער מטריח זײַן דעם כינעזער.

[8] בײַ די טעאָרעטיקערס פֿון דער עסטרײַכישער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע די שותפֿותדיקייט פֿון גורל (Schicksalsgemeinschaft). אָבער אויך דער סימן איז אָן אומבאַשטימטער. אַוודאי איז איטלעכע נאַציע אַ גורל־שותפֿותדיקייט, אָבער דאָס קען געזאָגט ווערן ווען יעדער אַנדערער געזעלשאַפֿטלעכער גרופּע, למשל וועגן אַ געזעלשאַפֿטלעכן קלאַס. אויך די וואָס געהערן צו איין קלאַס האָבן בשותפֿותדיקע היסטאָרישע אינערלעבונגען. בלײַבט בכן די שאלה: וואָסער מין גורל־שותפֿותדיקייט, מיט וואָס שיידט זיך אונטער די נאַציאָנאַלע גורל־שותפֿותדיקייט פֿון אַנדערע גורל־שותפֿותדיקייטן. דערײַבער האָלט איך, אַז עס איז כּדאַיע צו ריידן ווען אַ נאַציאָנאַלער קולטור־שותפֿותדיקייט.

[9] ווינקלער דצ״ו, זז׳ 15—25.

אַזוי ווי די דעפּיניציעס פֿון דעם באַגריף פֿאָלק, אַזוי צעפֿאַלן זיך אויך די טעאָריעס וועגן דער אינדיווידועלער פֿאָלקס־צוגעהעריקייט אין צוויי גרויסע לאַגערן: די וואָס שטעלן דעם טראָפּ אויף די אָביעקטיווע קענטן און די וואָס רוקן אַרויס דאָס סובּיעקטיווע האַלטן זיך פֿאַר אַ מיטגליד פֿון דעם פֿאָלק.

גרעוּוע האַלט, אַז די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק קאָנקרעטיזירט זיך בײַם יחיד אין די צוויי הויפּט־סימנים: אָפּשטאַם, „דער עיקר ראַסע", און שפּראַך. אָבער ער האַלט, אַז צו אָט די אָביעקטיווע סימנים דאַרף צוקומען דער סובּיעקטיווער מאָמענט — דאָס באַווּוסטזײַן אַז מען גהערט צו אַ באַשטימטן פֿאָלק און דער ווילן דאָס צו דעקלאַרירן. מען קען אָבער לייגן די הויפּטוואָג אויף די אָביעקטיווע סימנים, און יעמאַלט האָט מען די אָביעקטיווע טעאָריע, אָדער באַטראַכטן ווי די לעצטע אינסטאַנץ אין דער פֿראָגע פֿון צוגעהערן צו אַ פֿאָלק דאָס פֿערזענלעכע באַשלײסן זיך, — האָבן מיר אין אַזאַ פֿאַל די סובּיעקטיווע טעאָריע.

אין דער אמתן זײַנען די סובּיעקטיווע און די אָביעקטיווע סימנים צוגויפֿגעקניפּט אין איינעם. ס׳רובֿ זײַנען די אָביעקטיווע מאָמענטן אַזוי בולט, אַז מען קען אָננעמען ווי אַ ממילאדיקייט דאָס צושטימענדיקע באַווּוסטזײַן פֿון יחיד. אָפֿילו אין אַזעלכע קלאָרע פֿאַלן ווערט דער מהות פֿון צוגעהערן צו אַ פֿאָלק גאַנץ ערשט דורך דעם וואָס עס קומט צו דאָס סובּיעקטיווע באַשלײסן זיך. פֿאַראַן אָבער געוגג גרענעצפֿאַלן, ווו מען קען אויסטײטשן די אָביעקטיווע סימנים גאַנץ פֿאַרשיידן (למשל בײַ קינדער פֿון פֿאַרשיידן־שפּראַכיקע עלטערן, בײַם דערציען גלײַכצײַטיק אין עטלעכע לשונות א״א) — און יעמאַלט איז דער סובּיעקטיווער מאָמענט דער באַשטימענדיקער פֿאַקטאָר. אמת, דאָס באַווּוסטזײַן קען אָפּווײַכן פֿון דעם אָביעקטיוון מצב, די אָביעקטיווע סימנים קענען בלײַבן אומוויסיק און דער ווילן קען ווערן באַווירקט פֿון מאָטעריעלע חשבונות אָדער גאָר פֿון אַ דרויסנדיקן אַרויפּצווינג. און דאָך האָט אין די אַלע גרענעצפֿאַלן דאָס באַווּוסטזײַן, דאָס דעקלאַרירן די צוגעהעריקייט צו דער נאַציע דעם באַשטימענדיקן ווערט.

די פֿאָלקס־צוגעהעריקייט אין יורידישן זינען

דעם געזעץ קומט אויס אין יעדער אינציקן פֿאַל צו באַשטימען די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק איינבאַטײַטיק, אמתדיק און מיגלעכסט פּשוט. דער פּאָסטולאַט פֿון פּשוטקייט פֿירט דאָ אויף אַ נאַטירלעכן אופֿן צו דער מיגלעכקייט פֿון אַ טעות. די אינדיווידועלע פֿאַלן קענען אַ מאָל זײַן אַזוי קאָמפּליצירט, אַז זיי נייטיקן זיך באמת אין אַ חקירה־ודרישה. עס איז דאָך שטענדיק אַזוי: ווען מען שטעלט אויף אַלגעמיינע קריטעריעס, פֿאַראײַנפֿאַכט מען דאָס קאָמפּליצירטע לעבן. דעם יורידישן באַגריף קומט אויס אָפּצווײַכן פֿון דעם מער עלאַסטישן סאָציאָלאָגישן באַגריף. אָבער דערפֿון זאָל מען נאָך ניט אַרויסדרינגען, אַז דער יורידישער באַגריף פֿון פֿאָלקס־צוגעהעריקייט קען זײַן אין

גאַנצן אומאָפּהענגיק פֿון דעם סאָציאָלאָגישן.[10] וויל מען בעסער גענטרי די לעבנס־פֿאָרהעלטנישן, דאַרף דער יורידישער באַגריף זײַן ווי מיגלעך נאָענט צום סאָציאָלאָגישן.

פֿון שטאַנדפונקט פֿון רעכט קלינגט די פֿראַגע אַזוי: ווי ווײַט זיך אַרויס די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק? דורך אָט די אַרויסווײַזונגען פֿון נאַציאָנאַליטעט דאַרף מען שאָפֿן די מיגלעכסט פשוטע פּראָצעדור מיט דער מיגלעכסט גרעסטער דערנעענטערונג צום סאָציאָלאָגישן פֿאַקטישן מעמד — אויף צוצוטיילן יעדער יחיד צו זײַן פֿאָלק. מען דאַרף געפֿינען אַ קלאָרן סימן, וואָס ס׳רובֿ איז ער דער ריכטיקער, — אין דעם באַשטייט די מאַטעריעל־רעכטלעכע זײַט בײַם באַשטימען די פֿאָלקס־צוגעהעריקייט. און מען דאַרף אָנווענדן אַזאַ פּראָצעדור וואָס זאָל מיגלעכסט אמתדיק פֿעסטשטעלן די פֿאָלקס־צוגעהעריקייט, — אין דעם באַשטייט די פֿאַרמאָל־רעכטלעכע זײַט פֿון דעם ענין.

דער מאַטעריעל־רעכטלעכער סימן קען זײַן אָן אַביעקטיווער (אָפּשטאַם, שפּראַך) אָדער אַ סוביעקטיווער (דעקלאַרירן). די עצם פּראָצעדור קען זיך שטיצן אָדער נאָר אויף דער דערקלערונג פֿון דעם נוגע בדבר אָדער אויף דעם, אַז זײַן דערקלערונג דאַרף נאָר ווערן קאָנטראָלירט און באַשטעטיקט פֿון נאָך אַ צד (מלוכה־אָמטן, קאָמיסאַרן איבער סטאַטיסטיק, קאָמיסיעס אויף פֿאַריטעטע יסודות). אָפֿילו ווען די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק ווערט באַשטימט דורך אָן אַביעקטיוון סימן, איז מיגלעך אָדער איבערצולאָזן פֿאַרן יחיד אָנצווײַזן אויף אָט דעם סימן (למשל — אויף זײַן מוטערשפּראַך), אָדער אַ מלוכה־אָמט זאָל נאָך דערבײַ האָבן לעצטע וואָרט בײַם באַשטעטיקן אָדער אָפּוואַרפֿן די דערקלערונג.

דאָס באַשטימען די פֿאָלקס־צוגעהעריקייט על־פּי אָביעקטיוע סימנים

ווי אָביעקטיווע סימנים פֿון צוגעהערן צו אַ פֿאָלק ווערן ס׳רובֿ אָנגענומען אָפּשטאָם (ראַסע) אָדער שפּראַך. רעליגיע שפּילט אַ ראָלע נאָר אין די אויסנעמפֿאַלן, ווו עס פֿאַלן צונויף די גרענעצן פֿון רעליגיע און נאַציע (למשל: בײַם טערקישן מיעוט אין גריכנלאַנד, אין אַ געוויסער מאָס בײַם אָפּשיידן די קאַטוליש קראָאַטן פֿון די פּראָוואָסלאָווענע סערבן, בײַם אָפּגרענעצן די קאַטוליש אירלענדער פֿון די פּראָטעסטאַנטיש ענגלענדער א״א).

וואָס שייך אָפּשטאַם מוזן אָפֿילו די נאַצי־תּרמ״ענדלעכע מחברים צוגעבן, אַז אָט די קריטעריע טויג לחלוטין ניט אויף אונטערצושיידן צווישן נאַציעס. גרעוט למשל פֿאַרנייגט זיך פֿאַר דער ראַסן־טעאָריע און זאָגט, אַז אַוודאי איז „פֿונדאַמענטאַל" אָפּשטאַם און ראַסע פֿאַר דעם מהות פֿון צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק, אָבער גלײַך אין צווייטן זאַץ איז ער מוסיף: „ווי אַלגעמיינע און איינבאַטײַטיקע באַשטים־קריטעריעס פֿאַר די אייראָפּעישע פֿעלקער טויגן זיי

[10] B. Raschhofer, *Nationalität als Wesen und Rechtsbegriff*, Berlin, 1937.

ניט". נאָך זײַן מיינונג נאָך זײַנען זיי מאָסגיביק נאָר יעמאָלט, וועַן עס רעדט זיך וועגן מאַכן אַן אונטערשייד בײַ די „פֿונדאַמענטאַל פֿאַרשיידענע ראַסעס", און אַזעלכע זײַנען פֿאַראַן אין איראָפּע נאָר צווויי: יידן און ציגײַנער.[11]

אין דעם ספּעציעלן טייל פֿון זײַן בוך[12] מאַכט ער אויפֿמערקזאַם — און ער איז טאַקע גערעכט דערבײַ — אַז אָפֿילו די נירנבערגער געזעצן קענען ניט אויסקומען מיט דער ריינער ראַסן־טעאָריע. זיי דערקלערן, אַז אַ יִיד איז דער וואָס האָט לכל־הפּחות דרײַ יידישע זיידע־באָבע, אָבער די ראַסע פֿון אָט די דרײַ זיידע־באָבע איז אַ יידישע, וועַן זיי זײַנען געווען יידן נאָך זייער גלויבן נאָך. אין דעם גרעסטן רובֿ פֿאַלן איז עס אַ ריכטיקער סימן, און רעליגיע און ראַסע וועלן צונויפֿפֿאַלן. נאָר מען קען זיך פֿארשטעלן אַן אריער פֿון דער ריינס־טער ראַסע וואָס ווערט על־פּי די נירנבערגער געזעצן באַטראַכט ווי אַ יִיד, אויב זײַנע זיידעס און באָבעס האָבן זיך מגייר געווען.[13]

אָבער בײַ קרובֿישאַפֿטלעכע פֿעלקער איז על־פּי גרעוואַ ראַסע מער ניט קיין סימן. וויַלהעלם ווינקלער באַגרענעצט דאָס אויסניצן דעם ראַסע־סימן נאָר אין אַזעלכע פֿאַלן וועַן דער קאָליר פֿון דער הויט איז פֿאַרשיידן אָדער דער קאָליר פֿון די האָר. בכלל, איז עס ניט קיין אַלגעמיין גילטיקער סימן.

וועַן מיר קומען צו אַזאַ סימן וואָס הייסט בשותפֿותדיקע קולטור — איז אויך אָט דער סימן ניט אײַנבאַטײַטיק, און חוץ דעם איז ער זייער שטאַרק אָפּ־הענגיק פֿון סוביעקטיוווע מאָמענטן.

בכלל, בלײַבט ווי אַן איינציקער אָנווענדלעכער אָביעקטיווער סימן די קרי־טעריע פֿון שפּראַך. די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק איז פֿראַקטיש ס׳רובֿ פֿאַרבונדן מיטן באַשטימען די נאַציאָנאַליטעט על־פּי דער שפּראַך.

קומט איצט די פֿראַגע: צי איז דער שפּראַך־סימן געגוג איינבאַטײַטיק? מען קען דאָך שפּראַך באַטראַכטן פֿון אַ פֿאַרשיידענעם שטאַנדפּונקט. מען קען אונטערשיידן:

1. די מוטערשפּראַך;
2. די פֿאַמיליע־שפּראַך, ד״ה די שפּראַך פֿון די עלטערן און די קינדער אין פֿאַמיליע־פֿאַרקער;
3. די היימשפּראַך, די שפּראַך וואָס מען רעדט אין דער היים מיט ווײַטערע קרובֿים, מיט באַדינערס, מיט סובלאָקאַטאָרן;
4. די אומגאַנגשפּראַך, די שפּראַך וואָס מען רעדט געווײַנטלעך מחוץ דער היים;
5. די ליבסטע שפּראַך, ד״ה די שפּראַך וואָס מען רעדט אויף איר צום ליבסטן;

---

[11] "von Grund auf artverschiedener".

[12] זז׳ 97—99.

[13] חוץ דעם איז אין די נירנבערגער געזעצן פֿאַראַן אָפֿילו דער סוביעקטיווער מא־מענט אין געווינסע גרענעצפֿאַלן: אַ מישלינג וועלט אַ פֿולער יִיד, אויב ער נעמט אַן דעם יידישן גלויבן אָדער אויב ער האָט חתונה מיט אַ יִידן — און דאָס איז דאָך אָפּהענגיק פֿון ווילן.

6. די דענקשפּראַך, ד״ה די שפּראַך וואָס מען טראַכט אויף איר, די שפּראַך וואָס מען קען זי צום בעסטן.

און אויב דאָס איז נאָך ווינציק, האָט ווינקלער, וואָס ער האָט זייער פּרטימדיק און דיטשיש גרונטאָוונג געשריבן וועגן דער מוטערשפּראַך, אַנגעוויזן, אַז מען מאַכט אַן אונטערשייד בנוגע דער מוטערשפּראַך, צי דאָס איז:

א. די שפּראַך פֿון דער מוטער;
ב. די שפּראַך פֿון דעם פֿאָטער;[14]
ג. די שפּראַך פֿון די עלטערן;
ד. די שפּראַך פֿון דער קינדהייט.

עס זיצען פֿאַראַן נאָך גרעסערע פֿאַרדרייענישן. ווינקלער ווייזט אַן, אַז ווען מען באַשטימט די צוגעהעריקייט צו אַ נאַציאָנאַליטעט על־פּי דעם אָביעקטיוון סימן מוטערשפּראַך, און מוטערשפּראַך וועלט דערבײַ באַצייכנט ווי די שפּראַך פֿון די עלטערן, קען געמאָלט זײַן דער פֿאַל פֿון סובייעקטיוון אויסקלײַב, אויב איטלעכער פֿון די עלטערן האָט געהאָט אַן אַנדער שפּראַך, אַדער ווען מען האָט אין די קינדערשע יאָרן געלעדט עטלעכע שפּראַכן צו דער גלײַכער צײַט.

און ניט געקוקט אויף די אַלע קאָמפּליקאַציעס, בלײַבט דאָך דער שפּראַך־סימן דער נוציקסטער און מען קען דאָ באַוואָרענען אַ סך אומפּאַרשטייענישן. פֿרײַער פֿון אַלץ דאַרף מען ניט נעמען אין באַטראַכט די „ליבסטע שפּראַך״, ווײַל דער אויסקלײַב איז דאָך דורכויס אַ סובייעקטיוער און מען וואָלט אַזוי אַרום אונטערן דעקטוך פֿון אַן אָביעקטיוון סימן אַרײַנגעפּירט פֿאַקטיש דעם סובייעקטיוון מאָמענט.

ווײַטער, ווען מען בויט אויף אומגאַנגשפּראַך, ברענגט עס דערצו, אַז עס זאָלן פֿאַרשווינדן די צעשפּרייטע מיעוטים, די צעזייטע אין אַ פֿרעמדער סביבה. דער וואָס געהער צו אַזאַ מיעוט איז געצוווּנגען אין געשעפֿט און בײַ דער אַרבעט, ווי אַ באַדינער אַדער אַ סובלאָקאַטאָר זיך צו באַנוצן מיט דער פֿרעמדער אומגאַנגשפּראַך, הגם ער בלײַבט אינעווייניק אין זיך אין גאַנצן געטרײַ זײַן אייגענער מוטערשפּראַך און זײַן פֿאָלק. בײַ די אַלטע עסטרײַכישע פֿאָלקסצייטונגען אַ שטייגער האָט מען געדאַרפֿט אַנגעבן די אומגאַנגשפּראַך, און אַזאַ סיסטעם האָט געווירקט קעגן דעם טשעכישן מיעוט אין ווין. די מיעוטים־פֿעלקער האָבן באַקעמפֿט דעם פונקט אומגאַנגשפּראַך און געפֿאָדערט, מען זאָל זי פֿאַרבײַטן מיט מוטערשפּראַך. דעם ציל האָבן זיי ניט דערגרייכט, אָבער פֿאַקטיש האָט מען אַנשטאָט אַנגעבן אומגאַנגשפּראַך אַנגעגעבן מוטער־שפּראַך. די מלוכישע אַמטן האָבן עס גרײַלעך ניט געוואָלט צולאָזן, אָבער זיי האָבן ערטערוויז געמוזט נאָכגעבן, ווי דאָס דרינגט אַרויס שוין פֿון דעם פֿאַקט

---

[14] אויף פּויליש איז פֿאַראַן דער טערמין język ojczysty ׳פֿאָטערשפּראַך׳, אָבער נאָכן באַגוץ נאָך איז עס דאָס אייגענע וואָס מוטערשפּראַך. אין ליטוויש איז דער טערמין tevų namų kalba (׳די שפּראַך פֿון דעם פֿאָטערס הויז׳), וואָס דאָס קען זײַן אי מוטערשפּראַך, אי היימשפּראַך בײַ די פּרטימדיקע אונטערשיידן וואָס ווערן דאָ געמאַכט. — רעד׳.

גופֿא וואָס עס זײַנען פֿאַראַן אַזעלכע יישובֿים, וווּ נאָר איין אײַנווינער האָט אַנ־
געגעבן אַ באַזונדערע „אומגאַנגשפֿראַך" — אַזוינס וואָס איז אין תּוך אַן אַבסורד.

בײַם רעדן וועגן די אַלטע עסטרײַכישע פֿאַלקסצײַלונגען, לאָמיר דאָ דערמאָנען דעם יידישן קאָמף אין גאַליציע בײַ דער פֿאַלקסצײַלונג פֿון 1910, ווען די אויפֿגעוואַכטע נאַציאָ־
נאַלע באַוועגונג האָט פֿאַראײניקט יידן פֿון פֿאַרשיידענע ריכטונגען און מען האָט אַנגעגעבן
ווי די אומגאַנגשפֿראַך יידיש. יידיש איז ניט געווען פֿאַרעכנט צווישן די אַכט לשונות
וואָס זײַנען געווען אַנערקענט אין עסטרײַך־אונגערן. דאָס אַנגעבן יידיש איז געווען אַן אום־
געזעצלעכער אַקט, און יידן האָבן דערפֿאַר געמוען אויף זיך שטראָפֿן. אויך האָט מען אַפֿיציעל
קיין מאָל ניט געלאָזט וויסן, וויפֿל אײַנווינערס פֿון גאַליציע האָבן אַנגעגעבן יידיש ווי זייער
אומגאַנגשפֿראַך.

בכן, בלײַבן אַדער מוטערשפֿראַך אַדער דענקשפֿראַך ווי די פֿאַסיקע סימנים, און דערבײַ ווײַזט די מוטערשפֿראַך (אַדער קינדהייטשפֿראַך) מער אויפֿן אָפּשטאַם און די דענקשפֿראַך מער אויפֿן מעמד פֿון דעם יחיד בשעת דער צײַלונג.

אין גאַנצן נישט אָנצוווענדן איז דער אַנאַליז פֿון דעם פֿאַמיליע־נאָמען אויף צו באַשטימען די נאַציאָנאַליטעט. דאָרטן ווו מען וועגדט אָן אַזאָ סיסטעם, כּדי מענטשן מיט געוויסע נעמען אײַנצוטיילן צו געוויסע נאַציאָנאַליטעטן — דאָרטן געווינען מיר אומגעלומפּערטסטע נאַציאָנאַליטעט אונטערדריקונג.

דאָס באַשטימען די פֿאַלק־צוגעהעריקייט על־פּי סוביעקטיוון דעקלאַרירן

די סוביעקטיווע טעאָריע זאָגט, אַז דאָס באַווּסטזײַן פֿון דער נאַציאָ־
נאַלער צוגעהעריקייט איז דאָס באַשטימענדיקע. קעגן איר ווענדט מען אײַן, אַז מיטן סוביעקטיוון יאָ אַדער ניט אָנערקענען קען מען ניט אָפּשאַפֿן פֿון דער וועלט אָן אָביעקטיוון מצבֿ. חוץ דעם קען עס פֿירן צו פֿאַרשיידענע עוולות. דער וואָס דעקלאַרירט זיך אָפֿן, אַז ער געהער צו אַ געוויסער נאַציע, קען איבער דעם זײַן אויסגעשטעלט אויף רדיפֿות אַ סך מער ווי דער וואָס ווערט צוגערעכנט צו אַ נאַציע איבער אָביעקטיווע סימנים. די בעלי־טענות קעגן סוביעקטיוון באַשטימען פֿאַרגעסן אָבער, אַז די אָביעקטיווע סימנים קענען זײַן ניט איינבאַטײַטיק, און זיי איגנאַרירן דעם פֿאַקט, אַז ווען מען דאַרף חוץ די אָביעקטיווע סימנים נאָך אָנקומען צו אַ באַשטעטיקונג מצד אַן אָמט, קען דאָס פֿירן צו נאָך גרעסערע קריוודעס.

פֿאַראַן אַ ראַדיקאַלע און פֿאַראַן אַ מעסיקע סוביעקטיווע טעאָריע. די ראַדיקאַלע זאָגט, אַז בײַם באַשטימען די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאַלק איז מכריע בלויז די פֿרײַע פֿאָרמעלע דערקלערונג פֿון דעם יחיד, וואָס מען דאַרף זי ניט נאָכקאָנטראָלירן. די דערקלערונג האָט יעמאָלט — ריידנדיק אויפֿן יורי־
דישן לשון — אַ קאָנסטיטוטיוון, רעכט־שאַפֿנדיקן ווערט. די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאַלק איז דאָ אַ סוביעקטיוו רעכט וואָס איז אין רשות פֿון איטלעכן יחיד. בערנאַציק פֿאָרמולירט עס אַזוי: „נאַציאָנאַליטעט אין סוביעקטיוון זינען איז אַ העכסט פּערזענלעכער, פֿרײַער פֿאָרמעג פֿונעם יחיד."[15]

[15] Edmund Bernatzik, *Über nationale Matriken*, Wien, 1910, p. 86.

די מעסיקע טעאָריע מאַכט אַן אונטערשייד צווישן דעם אינעווייניקסטן געפֿיל פֿון צוגעהעריקייט און דעם דעקלאַרירן כּלפּי־חוץ. אָט דאָס דעקלאַרירן דאַרף גילטן נאָר יעמאָלט, ווען עס איז אין הסכם מיטן אינעווייניקסטן איבערגעצייגט זיין. די דערקלערונג גופֿא האָט בלויז אַ דעקלאַראַטאָרישן ווערט. היות אָבער ווי עס לאָזט זיך ניט קאָנטראָלירן קיין אינעווייניקסט געפֿיל, מישפּט מען עס על־פּי דרויסנדיקע מעשׂים: דאָס ניצן די שפּראַך, דער אָנטייל אין קולטורעלן און פּאָליטישן לעבן פֿון דעם פֿאָלק א״א. בכלל אופֿן פֿאָדערט זיך, אַז דאָס דעקלאַרירן גופֿא זאָל זיין פֿרײַ און ערנצט געמיינט. מען דאַרף עס באַטראַכטן פֿאַר בפֿירוש אומפֿרײַ און אומערנצט, ווען דאָס דעקלאַרירן טרעט אַרײַן אין אַ סתּירה צו אַלע פֿאַראַנענע אָביעקטיוון סימנים. דער קוק דערלאָזט, הייסט עס, פֿרינציפּיעל די מיגלעכקייט אויסצופֿרוון דאָס דעקלאַרירן מצד נאָך פֿערזאָנען, חוץ דעם נוגע בדבר.

דערבײַ בלײַבט די ספּנה, אַז אַן אָמט פֿון דער מלוכה זאָל קענען אַרויס מיט אַ מעלדונג: ס׳איז אוממיגלעך, אַז פּלוני בן פּלוני זאָל געהערן צו דעם פֿאָלק וואָס ער האָט זיך אויסגעקליבן.

אַזעלכע באַגרענעצונגען לייגן זיך אויפֿן שכל, אויב מען זאָל האָבן אין זינען אַ כינעזער וואָס ווויינט אין כינע און רעדט כינעזיש און ער דערקלערט זיך פּלוצלינג פֿאַר אַ דײַטש. אָבער ווען מען דערמאָנט זיך גרעוועס רייד, אַז דער פּרינציפּ פֿון דעקלאַרירן זיך פֿאַר אַן אָנגעהעריקן צו אַ פֿאָלק איז חל נאָר אויף פֿעלקער „פֿון גלײַכן מין״ און אַז „יידן, נעגערס און מאָנגאָלן״ קענען זיך ניט אָנגעבן פֿאַר דײַטשן אַפֿילו אויב זיי רעדן דײַטש — זעען מיר בפֿירוש, וויפֿל עוולות עס קענען אַרויסקומען פֿון „קאָנטראָלירן״.[10]

הענליכעס סודעטן־דײַטשישע פֿאַרטיי האָט, בעתן פֿאַרלאָנגען נאָציאָנאַלע אויטאָנאָמיע אין 1937, פֿאַרגעלייגט אין טשעכאָסלאָוואָקיי אָזאַ מין פּשרה צווישן די אָביעקטיוע און סובּיעקטיוע טעאָריעס:

„יעדער בירגער האָט דאָס רעכט און דעם חיוב צו מעלדן זיין צוגעהעריקייט צו דעם פֿאָלק, וואָס ער גהעהער צו אים נאָכן געבוירן נאָך. דאָס דעקלאַרירן די פֿאָלק־צוגעהעריקייט איז ניט סתּם ווי מען וויל און דאָס אומריכטיקע דעקלאַרירן ווערט באַשטראָפֿט״.

גרעוועס איז זייער באַגיסטערט פֿון אָט דעם פּראָיעקט און שטעלט אים אַרויס ווי דעם ריכטיקן ענטפֿער אויף דער פֿראָגע, ווי אַ מיסטערדיקן סינטעז פֿון דער סובּיעקטיוער און אָביעקטיוער טעאָריע. ווען מען זאָל דאָ אָפֿילו

---

[10] עס וואָלט בכן געדאַרפֿט אויסקומען, אַז פֿינען אַדער אונגערן, וואָס זיי זיינען פֿון מאָנגאָלישן אָפּשטאַם, איז אויב זיי ווויינען אין דײַטשלאַנד און רעדן דײַטש, קענען זיך ניט אָנגעבן פֿאַר דײַטשן. אָבער „צום גליק״ האָבן נאָך די דײַטשן אין רעזערוו דעם שיינעם פּרינציפּ: וואָס עס איז „פֿון גלײַכן מין״ און וואָס דאָס הייסט „קרוב־משפּטלעך נאָענט״ — דאָס באַשטים איך! אויף אָזאַ אופֿן האָט זיך אויך געקענט באַקומען נאָכן טן דעצעמבער 1941, אַז די יאַפּאַנער זיינען געוואָרן artverwandt און די נאַציש אַמטן וואָלטן געדאַרפֿט אָננעמען דאָס דעקלאַרירן זיך פֿאַר אַ דײַטש מצד אַ יאַפּאַנער.

ניט נעמען אין באטראכט דעם פאליטישן הינטערגרונט, וואס ער האט זיך ארויסגעווויזן צוויי יאר שפעטער בײם אנעקסירן טשעכאסלאוואקיי, וועו מען זאל בלײבן נאר בײ א טעארעטישן אנאליז פון דעם פראיעקט, — איז אויך גרינג אינצוזען: דא רעדט זיך וועגן אן אביעקטיוון באשטימען, און דערצו נאך זייער א שטרענגן, ווײל נאך דעם ווי מען האט שוין איין מאל דעקלא־רירט די פאלקס־צוגעהעריקייט קען מען שוין שפעטער ניט בײטן די פאר־שרײבונג אין נאציאנאלן קאדאסטער (טיפ מאל ניצט מען אויך די פארעם קאטאסטער. ביידע פארמען זײנען באראכטיקט), אפילו וועו די אביעקטיווע סימנים זאלן זיך בײטן. דאס באשטראפן ווידער פאר פאלשע דעקלארירונגען עפנט טיר און טויער פאר אדמיניסטראטיוון ווילדוויל. דער „סינטעז" בא־שטייט דא בלויז אין דעם, וואס כאטש דער פראיעקט האלט פון אביעקטיווע סימנים, ווערט דערבײ ניט אנגעווויזן, וואסערע זײנען עס די אביעקטיווע סימנים. חוץ דעם גייט דארטן ווײטער א פונקט, אז די קינדער דארפן געהערן צו דער נאציע פון זייערע עלטערן, און נאר בײם ערשטן פאלשרײבן זיך אין קאדאסטער קענען די קינדער אנגעבן אן אנדער נאציע, ווען זיי רעדן מער ניט די מוטערשפראך אין זייער פאמיליע און ווען זיי באהערשן פולקום די אנדערע שפראך וואס זיי גיבן אן. אויף אזא אופן האבן מיר אין פראיעקט א פלאנטער פון אפשטאם, פון מוטערשפראך און דענקשפראך, און קיין איין סימן ווערט בפירוש ניט אנגערופן. און צו דעם אלעם בלײבט די סתירה צווישן ערשטן פאראגראף, וואס ווײזט אן ווי אויף א חיוב די אנגעהעריקייט צום פאלק נאכן געבוירן נאך, און דער דאך פאראנענער, הגם זייער באגרענעצטער מיגלעכקייט צו בײטן די נאציאנאליטעט. אויף אזא אופן איז דא ניטא קיין „סינטעז", נאר א טעארעטיש געמיש און א צוטומלטקייט.

דאס באשטימען די פאלקס־צוגעהעריקייט אין דער פראקטיק פון די אייראפעישע מלוכות

די צוגעהעריקייט צו א פאלק האט מען אין די איראפעישע מלוכות בא־שטימט ניט בלויז על־פי פארשיידענע פרינציפן, נאר אויך מיט פארשיידענע צוועקן.

אין עטלעכע פאלן איז עס געשען (און דאס געהער נאר אומדירעקט צו אונדזער ענין), ווען די בירגערס האבן געדארפט אויסקלײבן צווישן איין מלוכה און דער צווייטער, און דאס רעכט אויף א פטא צ י ע איז געווען אפ־הענגיק פון דער פאלקס־צוגעהעריקייט. כמעט אומעטום האט מען אינגע־שטעלט די פאלקס־צוגעהעריקייט אויפן סמך פון דער פאלקסציילונג, און דערבײ האבן געקענט ארויסקומען וויכטיקע רעכטלעכע פועל־יוצאס פון דער צ א ל צוגעהעריקע צום נאציאנאלן מיעוט: די צוויישפראכיקייט פון געוויסע אמטן, דאס רעכט זיך צו וועגדן צו אפיציעלע אינסטיטוציעס אויף דער מיעוט־שפראך, דאס רעכט אויף מיעוט־שולן. דריטנס איז עס געשען כדי צו בא־שליסן, צי די צוגעהעריקע צו א מיעוט קענען פאדערן פאר זיך געוויסע

סוביעקטיוועט מיעוטים־רעכט. פֿערטנס, אַזוי ווי דאָס איז געווען אין עסטלאַנד, האָט מען געדאַרפֿט באַשטימען די צוגעהעריקייט צו אַ נאַציאָנאַליטעט בײַם אָרגאַניזירן די נאַציאָנאַלע פֿאַרבאַנדן מיט עפֿנטלעכן רעכט.

כּדי זיך פֿונאַנדערצוקלײַבן אין דער רעכטלעכער פּראַקטיק פֿון פֿאַר־שיידענע מלוכות וועלן מיר דאָ ווײַטער אויסמײַדן גרעוועסע געאָגראַפֿיש־דעסקריפּטיוון דרך, נאָר מיר וועלן אײַנטיילן די אַלע פֿאַלן פֿון באַשטימען די פֿאַלקס־צוגעהעריקייט נאָך זייער צוועק נאָך.

דאָס באַשטימען די פֿאַלקס־צוגעהעריקייט פֿאַר אָפּטאַציע

בײַם צעטיילן די עסטרײַך־אונגערישע מאָנאַרכיע האָבן די שלום־אָפּ־מאַכן באַשטימט, וואָסערע בירגערס פֿון דער מאָנאַרכיע זאָלן ווערן בירגערס פֿון די פֿאַרשיידענע מלוכות וואָס האָבן זי אָפּגעירשנט. דאָ זײַנען אויך געווען פֿאַרויס־געזען פֿאַלן פֿון אייגענעם אויסקלײַב, פֿון אָפּטאַציע. ס׳רובֿ האָט אָפּטאַציע צו טאָן מיטן אָרט וווּ מען איז געבאָרן — געניעיר מיט היים־באַרעכטיקטקייט,[17] בכן אינטערעסירט עס אונדז דאָ ניט. אָבער עס זײַנען פֿאַר אָפּטאַציע אויך געווען באַשטימונגען על־פּי ראָסע און נאַציאָנאַליטעט. געווענדע בירגערס פֿון דער מאָנאַרכיע וואָס זײַנען געווען היים־באַרעכטיקט אין אַ געוויסן אָרט, אָבער דאָרטן זײַנען זיי על־פּי „ראָסע און שפּראַך״ געווען אַנדערש ווי דאָס רובֿ באַפֿעלקערונג, האָבן געקענט אָפּטירן פֿאַר די מלוכות די יורשטעס, וווּ ס׳רובֿ באַפֿעלקערונג איז פֿון זייער ראָסע און האָט זייער שפּראַך. מיטן וואָרט ראָסע האָבן די אַנגלאָסאַקסישע און פֿראַנצייזישע מחברים פֿון די שלום־אָפּ־מאַכן געמיינט פֿאַלק. אָט דער טאָפּלער טײַטש פֿונעם וואָרט האָט געגעבן די מיגלעכקייט דעם פֿאַרוואָלטונגס־געריכט פֿון עסטרײַך אָפּצוזאָגן אין דער אָפּטאַציע די יידן וואָס שטאַמען פֿון פּוילן. דאָס געריכט האָט זיך דערבײַ געשטעלט אויפֿן שטאַנדפּונקט פֿון דער אָביעקטיווער טעאָריע, וויבל בײַ אַ סוביעקטיווער טעאָריע לאָזט זיך בכלל ניט צונעמען דאָס רעכט צו אָפּטירן. די יידן פֿון פּוילן וואָס האָבן געוואָלט ווערן עסטרײַכישע בירגערס פֿלעגן אויפֿוויזן, אַז זיי רעדן דײַטש און בכן געהערן זיי צו דער דײַטשישער „נאַציע״ (וואָס ווערט געמיינט מיטן וואָרט „ראָסע״). אָבער דאָס געריכט האָט אויסגעפּשטלט, אַז שפּראַך באַשטימט ניט די צוגעהעריקייט ניט צו נאַציע און ניט צו ראָסע, און האָט פֿאַרשטאַנען דאָס וואָרט „ראָסע״ אין גאַנצן אַזוי ווי דאָס פֿאַרשטייט די ראָסן־טעאָריע. אַזוי האָט דאָס געריכט זיך געשטעלט אויפֿן צד פֿון די פֿאַרוואָלטונגס־אָמטן און אָפּגעזאָגט די אָפּטאַנטן אין זייער רעכט. נאָר בנוגע אָפּטאַנטן וואָס האָבן געשטאַמט פֿון טשעכאָסלאָ־

---

[17] על־פּי די עסטרײַכישע געזעצן האָט יעדער בירגער געהאַט זײַן יישוב, וווּהין מען האָט אים געקענט אָוועקשיקן, אויב ער איז געפֿאַלן צו לאָסט אין זײַן ווויגאָרט (למשל אויב ער איז געווען אַ בעטלער). דאָרטן וווּ מען האָט אים ג ע מ ו ז ט אויפֿגענומען איז ער געווען היים־באַרעכטיקט. — רעד׳.

וואקיי איז דער דאזיקער מכשול מיט „ראסע" געווען אפגעשאפט א דאנק דער בפירושער פארמולירונג פון דעם ברינער מיעוטים־אפמאך צווישן עסט־רייך און טשעכאסלאוואקיי פון 7טן יוני 1920. דארטן איז געווען געזאגט אין ארטיקל 9:

„די ביידע צדדים זיינען מסכים, אז בכדי דורכפירן די באשטימונגען פאר אפטאציע זאל מען זיך נוהג זיין ליבעראל און ספעציעל אזוי טייטשן די ווערטער par la race et la langue, אז מען זאל באטראכטן די שפראך ווי דעם וויכטיקסטן סימן פון פאלקס־צוגעהעריקייט".

אויף אזא אופן האבן מענטשן וואס האבן געווינט אין טשעכאסלאוואקיי און געראדט דייטש (ד"ה פאקטיש יידן) געקענט פרי ווערן עסטרייכישע בירגערס, און דאס אייגענע פארקערט: מענטשן וואס האבן געווינט אין עסטרייך און געראדט טשעכיש האבן פרי געקענט ווערן טשעכאסלאוואקישע בירגערס.

דער ווערסאלער שלום־אפמאך מיט דייטשלאנד האט א פונקט, אז פאליאקן און טשעכן זיינען דייטשישע בירגערס מעגן אפטירן פאר פוילן און טשעכאסלאוואקיי. אויך דא איז מאסגיביק די צוגעהעריקייט צום פאלק, אבער קיין קריטעריע פאר דעם איז ניט באשטימט געווארן. אויך דא האט אן אינטערנאציאנאלער אפמאך — דער אפמאך וועגן בירגערשאפט צווישן דייטשלאנד און טשעכאסלאוואקיי פון 29סטן יוני 1920 — געפירט צו א ליבעראלן אויסטייטש. אין גייסט פון דער אביעקטיווער שפראך־טעאריע ווערט דארטן געזאגט: „ווי דער הויפט־סימן גילט, צי די פערזאן האט פון קינדהייט אן געראדט די טשעכאסלאוואקישע שפראך ווי די מוטערשפראך".

לסוף נאך א ביישפיל מיט באשטימונגען וועגן אפטירן פונעם אפמאך צווישן פוילן און סאוועט־רוסלאנד פון 18טן מארץ 1921. נאך דעם אפמאך קענען פאליאקן וואס אפטירן פאר פוילישער בירגערשאפט באווייזן זייער צוגעהעריקייט צום פוילישן פאלק אויך דורך דעם וואס זיי ווייזן אויף, אז זיי שטאמען אפ פון די פוילישע פרייהייט־קעמפערס אין די יארן 1830 און 1863. חוץ דעם האבן זיי געקענט אויפווייזן זייער פוילישקייט דורך דער פוילישער אומגאנגשפראך אדער דער פוילישער דערציונג פון זייערע קינדער. טעארעטיש גענומען, האבן מיר דא באשטימונג פון פאלקס־צוגעהעריקייט צום טייל דורך אביעקטיווע סימנים, צום טייל דורך סוביעקטיווע מאמענטן; אבער דאס סוביעקטיווע קומט ניט דורך א דערקלערונג, נאר דארף ווערן ארויסגעווייזן דורך געווייסע מעשים. דער ערשטער סימן (דאס אפשטאמען פון פרייהייט־קעמפערס) איז א מערקווערדיקע קאמבינאציע פון אן אביעקטיוון אומשטאנד (אפשטאם) מיט מעשים אין דער פארגאנגענהייט, וואס אנטפלעקן א סוביעקטיוון איינשטעל.

דאס באשטימען די פאלקס־צוגעהעריקייט בייַ פאלקסציילונגען

איידער מיר גייען ווייטער לאמיר באמערקן, אז טייל מלוכות האבן בייַ פאלקסציילונגען דירעקט געפרעגט אויף נאציאנאליטעט; אנדערע האבן

געפֿרעגט אויף שפּראַך, און עלפּי דער שפּראַך שוין אַליין באַשטימט די נאַציאָנאַליטעט. נאָר אַ קליינע צאָל לענדער האָבן בײַ אַ פּאָלקסצײלונג געשטעלט פֿראָגעס הן וועגן נאַציאָנאַליטעט, הן וועגן שפּראַך.

ווינציקער פֿון אַלע איז די נאַציאָנאַלע סטאַטיסטיק אַנטוויקלט אין מערבֿ. דאָרטן זײַנען געווען, וואָס דאָס איז אַ יקר־המציאות פֿאַר איראָפּע, אַ פּאָר מלוכות גאָר אָן נאַציאָנאַלע מיעוטים: פּאָרטוגאַל, האָלאַנד. אין די אַנדערע מלוכות פֿון מערבֿ האָבן די נאַציאָנאַלע מיעוטים קיין ממשות ניט געהאַט, — אָדער איבער דער קליינער צאָל לגבי דעם רובֿ אינווויינערס, אָדער ווײַל זיי האָבן שוין מער ניט געריכט אויף אַ באַזונדערן לשון און עס איז ניט געווען בײַ זיי אַנטוויקלט קיין באַזונדער נאַציאָנאַל באַווּסטזײַן: די באַסקן און די ברעטאָנען אין פֿראַנקרײַך, די וועלשן און די סקאָטן אין גרויס־בריטאַניע. חוץ דעם זײַנען געווען די נאַציאָנאַליסטישע דיסקאָטורן, וואָס האָבן בכלל געלייקנט אין דער עצם עקסיסטענץ פֿון נאַציאָנאַלע מיעוטים בײַ זיי: אַזוי פֿירט זיך שפּאַניע אונטער פֿראַנקאָן און דאָס איז געווען די פּאָליטיק פֿון מוסאָליניס איטאַליע. פֿון גאַנץ מערבֿ־אירָאָפּע איז נאָר אין בעלגיע און שווייץ געווען נאַציאָנאַליטעטן־רעכט.

אַזוי ווי מיר רעכענען דאָ באַלד איבער אַלע מלוכות פֿון מערבֿ־אירָאָפּע, חזרן מיר איבער: אין פּאָרטוגאַל און אין האָלאַנד זײַנען קיין נאַציאָנאַלע מיעוטים נישט געווען. אין שפּאַניע זײַנען פֿאָראַן היפּש גרויסע מיעוטים: די קאָטאָלאָנען, די באַסקן, די גאַליסיער, אָבער אַזש ביז צו דער רעוואָלוציע האָט מען אָפּיציעל אָפּגעלייקנט זייער עקסיסטענץ. ווען וויל־העלם ווינקלער האָט בײַם צונויפֿשטעלן זײַן „סטאַטיסטיש האַנטבוך וועגן אייראָפּעישע נאַציאָנאַליטעטן“ זיך געווענדט מיט זײַן אַרטיקל וועגן שפּאַניע צום סטאַטיסטישן אָמט אין מאַדריד אויף דורכצוקוקן אים, האָט ער געקראָגן אַזאָ מין ענטפֿער:[18]

„דערווײַל קענען מיר אײַך נאָר לאָזן וויסן, אַז אין שפּאַניע איז בכלל ניטאָ קיין מיעוטים־פֿראָגע. די אונטערשיידן וואָס אײַער אַרטיקל מאַכט צווישן קאָטאָלאָנען און ניט־קאָטאָלאָנען האָבן ניט אונטער זיך קיין שום יסוד. קאָטאָלאָניע איז ניט אַנדערש פֿון די אַנדערע פּראָווינצן, און אירע אינווויינערס זײַנען פֿולקומע שפּאַניער“.

בעת דער רעפּובליקאַנישער רעוואָלוציע האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס איז פֿאָראַן אַ מעכטיקע נאַציאָנאַלע באַוועגונג צווישן די קאָטאָלאָנען און באַסקן, וואָס מען אָפּיציעל פֿאַרלייקנט זייער עצם קיום, און די „ניט־פֿאָראַנענע“ נאַציאָנאַלע מיעוטים האָבן זיך אויסגעקעמפּט אויטאָנאָמיע. אין דער איצטיקער פֿראַנקאָ־שפּאַניע הערשן אָבער ווידער די אַלטע צושטאַנדן. ניטאָ קיין מיעוטים — „כדין וכדת“.

אויך פֿראַנקרײַך פֿאַרמאָגט ניט קיין אָפּיציעלע סטאַטיסטיק פֿאַר ברעטאָנען, קאָטאָלאָנען, פֿלעמער און אַנדערע. אין עלזאַס־לאָטרינג איז אין 1926 געווען אַ פֿאָלקסצײלונג און די נאַציאָנאַליטעט איז דאָרטן געווארן באַ־

[18] W. Winkler, *Die Bedeutung der Statistik*..., p. 13.

שטימט נאָך דער אומגאַנגשפּראַך (בעת דײַטשלאַנד האָט אין 1910 געפֿרעגט אויף דער מוטערשפּראַך). אַ סך עלזאַסער האָבן וועגן דער אומגאַנגשפּראַך גע־ענטפֿערט מיט אַן אַנווײז אויף טאָפּל־שפּראַכיקייט. ווילהעלם ווינקלער מיינט, אַז זיי וואָלטן אַנגעווײזן, אַז דײַטש איז זייער מוטערשפּראַך, אויב מען וואָלט זיי געהאָט גענפֿרעגט וועגן מוטערשפּראַך.

אי ט אַ ל י ע האָט זינט דער וועלט־מלחמה אַ היפּש צאָל מיעוטים: קראָאטן, סלאָוענען און דײַטשן אין די אַנעקסירטע ראַנדגעביטן. אין 1921 האָט מען נאָר אין די גרענעץ־געגנטן געפֿרעגט וועגן דער „געוויינטלעכער" שפּראַך, ד״ה וועגן דער אומגאַנגשפּראַך, און דערבײַ האָט שוין יעמאָלט דער פּאָליטישער דרוק — און אונטערן פּאַשיזם נאָך אַ סך מער — געפֿעלשט די ציפֿער לטובת אי־טאַליענישׂ.

גרויס־בריטאַניע האָט נישט מער קיין שווערע נאַציאָנאַלע פּראָב־לעמען, נאָך דעם ווי אירלאַנד האָט געקראָגן דעם סטאַטוס פֿון אַ דאָמיניע. קיין מלוכישע סטאַטיסטיק וועגן נאַציאָנאַליטעט און שפּראַך איז ניט געווען. אָבער זינט 1851 איז אין שאָטלאַנד און זינט 1891 אין ווייליס און אין מאָנמאָוטשיר געווען אינגעפֿירט אַ סטאַטיסטיק וועגן שפּראַך־קענטעניש אין געליש (איריש) און וועלשיש.[10] דערבײַ האָט מען אויסגעפֿרעגט אַלע אינווווינערס, פֿון דרײַ יאָר אַלט אָן, צי זיי קענען נאָר ענגליש אָדער נאָר קעלטיש, אָדער זיי רעדן אויף ביידע לשונות.

אויך אין אירלאַנד האָט מען זינט 1851 פֿעסטגעשטעלט, צי מען קען ענגליש, צי איריש, צי מען איז טאָפּל־שפּראַכיק. חוץ דעם ווערט דאָ גע־פֿרעגט אויף רעליגיע, וואָס דאָ שפּילט זי אַ ראָלע בײַם באַשטימען די נאַציאָנאַ־ליטעט. אירלאַנד, הייסט עס, רעכנט זיך מיט ביידע סימנים, אָבער די מלוכה באַטראַכט אַלע אינגעזעסענע תושבֿים, אָפֿילו די ענגלישׂ־ריידנדיקע פּראָטעס־טאַנטן אין אָלסטער, פֿאַר צוגעהעריקע צו דער אירישער נאַציע.

בעלגיע געפֿינט אויס זינט 1866 די אומגאַנגשפּראַך פֿון דער באַפֿעל־קערונג און פֿרעגט אויך אויף צוויישפּראַכיקייט. אָבער היות ווי די צוויישפּרא־כיקע ווײַזן אויך אַן דעם לשון וואָס זיי ניצן אָפּטער, איז אין דער אמתן פֿאַראַן אין בעלגיע אַ נאַציאָנאַלע סטאַטיסטיק נאָך דעם אָביעקטיוון סימן פֿון דער דענקשפּראַך.

אין שוויץ פֿרעגט די פֿעלקסצײַלונג אויף דער מוטערשפּראַך פֿון דער באַפֿעלקערונג, און דערבײַ ווערט פֿאַרעכנט ווי אַ גלײַך־בארעכטיקטע שפּראַך, חוץ די דרײַ הויפּטשפּראַכן (דײַטש, פֿראַנצייזיש, איטאַליעניש) אויך לאַדיניש אָדער רעטאָראָמאַניש.

די דרײַ צפֿונדיקע מלוכות האָבן ניט קיין קאָנטיקע נאַציאָנאַלע מיעוטים,

---

[10] די שפּראַך פֿון די וועלשן רופֿן מיר וועלשיש, על־פּי אַנאַלאָגיע מיט דײַטש — דײַטשיש, הגם אין וואָרט וועלש איז שוין פֿאַראַן (פֿונקט ווי אין דײַטש) דער ־ש פֿון סופֿיקס פֿאַר אַדיעקטיוון. — רעד׳.

חוצן קלײנעם דײַטשישן מיעוט אין דרום־יוטלאַנד. חוץ אין אָט דער פּראָווינץ האָט מען אין דענעמאַרק ניט געפֿרעגט וועגן נאַציאָנאַליטעט אָדער וועגן שפּראַך. שוועדן און נאָרוועגיע האָבן אויסגעפֿונען די צאָל פֿון זייערע „פֿרעמדראַסיקע" לאַפּן און פֿינען נאָכן אָפּשטאַם נאָר, און דערבײַ האָט נאָרוועגיע זיך געפֿירט, אַז בײַ מישלינגען האָט די שפּראַך מכריע געווען די נאַציאָנאַלע צוגעהעריקייט.

צו דער צווייטער גרופּע געהערן די מלוכות מיט אַן אָנטוויקלטער נאַציאָנאַלער סטאַטיסטיק: דײַטשלאַנד, די רוסישע ראַנד־מלוכות, די מלוכות וואָס האָבן געירשנט עסטרײַך־אונגערן און די באַלקאַנישע לענדער. דאָ האָט אומעטום די פֿראָגע פֿון נאַציאָנאַלע מיעוטים געשפּילט אַ גרויסע ראָלע — מיטן אויסנעם פֿון דײַטשלאַנד און עסטרײַך פֿון נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אָבער דאָרטן איז פֿון פֿריִער געווען אָנטוויקלט אַ נאַציאָנאַלע סטאַטיסטיק. די אָלע מלוכות האָבן געהאָט אַ מער אָדער ווייניקער בולטע דעפּיניציע פֿאַר פֿאָלק־ און שפּראַך־צוגעהעריקייט, און דערבײַ איז ס׳רובֿ געווען קאָנטיק די טענדענץ צוצופֿאָסן די דעפֿיניציע צו די אינטערעסן פֿון דעם הערשנדיקן פֿאָלק.

אין דײַטשלאַנד האָט מען בעת דער ווייטאַרער רעפּובליק געפֿרעגט אויף דער מוטערשפּראַך, אָבער זי איז געווען אַזוי דעפֿינירט, אַז בעצם איז עס געווען די דענקשפּראַך. אַזוי ווי די מיעוטים אין דײַטשלאַנד זײַנען דעמאָלט געווען קליין אין צאָל און דערצו נאָך איבער אַסימילאַציע און דעם פּאָליטישן דרוק געהאַלטן אין פּראָצעס פֿון פֿאַרשווינדן (אַזוי איז עס געווען מיט די וועלן אין לאָוזיץ), האָט די פֿראָגע וועגן דער דענקשפּראַך באַגינסטיקט דאָס הערשנדיקע פֿאָלק, וואָרעם וואָלט מען געפֿרעגט אויף מוטערשפּראַך (אָדער שפּראַך פֿון די עלטערן, שפּראַך פֿון דער קינדהייט), וואָלט די צאָל וואָס האָט אָנגעגעבן דײַטש געווען קלענער. מען האָט אויך פֿאַרקלענערט די צאָל צוגעהעריקע צו די מיעוטים דורך דעם וואָס מען האָט חוץ „פֿרעמדשפּראַכיקע" אויסגעפֿונען די „טאָפּל־שפּראַכיקע", און וועג וויינקלער מיינט,[20] אַז די טאָפּל־שפּראַכיקע דאַרף מען אויף אַ העלפֿט צוטיילן צום מיעוט און אויף אַ העלפֿט צו די דײַטשן, מאַכט ער דערבײַ אַ גראָבן, טענדענציעזן פֿעלער. עס איז דאָך קלאָר ווי די זון, אַז אין דער פֿאַקטישער לאָגע קומט אויס כּמעט אָלע וועגן צו לערנען זיך דײַטש, אָבער עס קומט ניט אויס קיין דײַטש זיך צו לערנען וועגדיש. און וויינקלער אַליין וויזט דאָך אָן, אַז אָפֿט האָבן די צייַלערס דעם באַגריף טאָפּל־שפּראַכיקייט אָזוי אויסגעבראַכט, אַז צו דער קאַטעגאָריע האָבן געקענט געהערן אָלע וואָס האָבן פֿאַרשטאַנען ביידע לשונות.

אין פֿינלאַנד האָט מען אין די גרויסע שטעט אין 1880 און 1890 אָנגעווויזן די מוטערשפּראַך און זינט 1890 — די דענקשפּראַך. אין דאָרף האָט

---

[20] Wilhelm Winkler, *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*, 1931, p. 72.

אין ענין שפראך־צוגעהעריקייט מכריע געווען די „קירכשפראך", פראקטיש אַ מין אומגאנגשפראך.

עסטלאנד האט געהאט אַ פערסאנעלע נאציאנאלע אויטאנאמיע אויפן סמך פון אַ פרייען סוביעקטיוון דעקלאַרירן, וואס וועגן דעם וועלן מיר נאך רעדן. אין דער פאלקסצייטונג פון 1922 האט מען — און דאס איז באמת מאדנע! — אויסגעפונען די נאציאנאליטעט נאך דעם אביעקטיוון סימן פון אפשטאם. אבער נאכן אינפירן נאציאנאלע קאדאסטערס אין 1925, זיינען אט די קאדאס־טערס געווען מאסגיביק בנוגע דעם נאציאנאלן סטאטוס.

אויך אין לעטלאנד האט מען ביי דער פאלקסצייטונג אינגעשטעלט די נאציאנאליטעט נאכן אפשטאם נאך.

אקעגן זשע ליטע איז צווישן די מלוכות מיט אַ סוביעקטיוון באשטימען די פאלקס־צוגעהעריקייט. פאלקסצייטונגען האט מען דורכגעפירט באזונדער אין אלט־ליטע (די ערשטע אין 1923) און אין אויטאנאמען מעמל־געביט (די ערשטע אין 1925). אין מעמל־געביט זיינען דעמאלט געווען 44 פראצענט דייטשן, 28 פראצענט ליטווינער און 25 פראצענט פון דער „מעמל־לענדישער נאציאנאליטעט". דאס ליטווישע סטאטיסטישע ביורא האט דערקלערט, בעת מען האט אנגעפרעגט, וואס איז דער פירוש פון אזא נאציאנאליטעט, אז דאס זיינען מענטשן וואס האבן זיך ניט געווואלט אנגעבן אז זיי געהערן צו דער ריינער דייטשישער אדער צו דער ריינער ליטווישער נאציאנאליטעט. אין דער אמתן האט מען דאָ געהאט צו טאן מיט אַן אויסמיידנדיקן ענטפער מצד דייטש־ריידערס וואס האבן ניט געווואלט אזוי בפירוש זיך אנטקעגנשטעלן דער ליט־ווישער מאכט און אנגעבן זיך פאר דייטשן, און פון דער אנדערער זייט האבן זיי ניט געווואלט פארריכטענען זיך צווישן ליטווינער. ווי אין די אנדערע פאלן, ווען מען שאפט זיך עפעס אן אייגענע נאציע, איז אויך ביי דער סטאטיסטיק מיט די מעמל־לענדער פארזאן דער פראדוקט פון נאציאנאלן דרוק.[21]

[21] מיר מיינען אז די פראגע מיט די „מעמל־לענדער" איז ניט אזוי פשוט און אז דער חשובער מחבר האט דא איבערגענומען דעם שטאנדפונקט פון די דייטשישע מחברים. אין דער אמתן האבן מעמל־געביט געלעבט א סך אזעלכע איינווינערס וואס זיינען טאקע געווען א מין צווישנגרופע צווישן ליטווינער און דייטשן. דאס זיינען געווען ליט־ווינער, מער אדער ווייניקער דייטש אסימילירטע. נאך דעם אפשטאם נאך זיינען זיי געווען ליטווינער, נאך דער אומגאנגשפראך — דייטשן, נאך דער מוטערשפראך — צום טייל דייטשן, צום טייל ליטווינער. וואס שייך דעם סוביעקטיוון באגעמען זיינען ביי זיי געווען א סך קוועלקלענישן, און זייער אייגענע באצוג האט געקענט זין זייער שטארק אפהענגיק פון דער פאליטישער סיטואציע. עס זיינען זיכער געווען א היפשע צאל אזעלכע, וואס זיי אליין האבן ניט געקענט זיך באשליסן, צי זיי זיינען דייטשן אדער זיי זיינען ליטווינער, און זיי האבן זיך אנגערופן „מעמל־לענדער" ווי אן אויסוועג פון אייגענער אומזיכערקייט. ווען עס איז געווען פון איין זייט די השפעה פון דער דייטשישער קולטור און דער דרוק פון דייטשלאנד, און פון דער צווייטער זייט דער דרוק פון דער ליטווישער מלוכה — דארף מען ניט צו הויך שאצן די ווירקונג מצד דעם לעצטן כוח, הגם דאס ביז איצט גע־זאגטע נעמט ניט אראפ גאר אין גאנצן דעם חשד, אז ביי דער פאלקסצייטונג זיינען אין מעמל־געביט געווען עוולות מצד די ליטווישע מלוכה־אגענטן. — רעד.

אויך פּוילן איז בײַ פֿאַלקסצײילונגען געשטאַנען פּרינציפּיעל אויפֿן שטאַנדפונקט פֿון דער סוביעקטיוואר טעאָריע און די נאַציאָנאַליטעט האָט מען דאָרטן פֿאַרשטאַנען ווי דאָס דעקלאַרירן די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאָלק. וועג מען פֿאַרגלײַכט אָבער די רעזולטאַטן פֿון דער ערשטער פֿאַלקסצײילונג אין פּוילן אין 1921 מיט די צײילונגען פֿון דער מוטערשפּראַך אונטער דײַטשלאַנד (1910) און רוסלאַנד (1897) און מיט דער עסטרײַכישער צײילונג פֿון דער אומגאַנגשפּראַך פֿון 1910 — געפֿינען מיר אין אַלע געגנטן אַ חידושדיק גרויסן צוואָקס פֿון פֿאַליאַקן און אַ פֿאַרמינערונג אין די צאָלן פֿון אַלע אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן. וויפֿל פֿון אָט דעם אונטערשייד מען דאַרף צורעכענען אויפֿן חשבון פֿון די פֿרײַערדיקע פֿעלשונגען לערעה די פֿאַליאַקן און וויפֿל קומט אויס צוצושרײַבן דעם פּוילישן פֿאַליטישן דרוק — דאָס לאָזט זיך שווער זאָגן.

אין טשעכאָסלאָוואַקײ האָט מען אין 1920 די פֿאַלקס־צוגעהעריקייט געמאָסטן אויפֿן סמך פֿון אַן אָביעקטיוון סימן — מוטערשפּראַך. די דעפֿיניציע איז געווען אַזאַ:

„אונטער נאַציאָנאַליטעט דאַרף מען פֿאַרשטיין די שטאַם־צוגעהעריקייט, וואָס איר עיקרדיקער דרויסנדיקער סימן איז בדרך־כלל די מוטערשפּראַך".

מען האָט אויפֿגעוואָרפֿן דער דעפֿיניציע, אַז זי איז אומקלאָר: זי רעדט וועגן „בדרך־כלל" און זי ווײַזט ניט אַן וואָס צו טאָן מיטן יוצא־מן־הכלל. וואָס שייך יידן האָבן זיי געקענט אָנגעבן די יידישע נאַציאָנאַליטעט. די נאַציאָנאַליטעט האָבן פֿעסטגעשטעלט די „ציילונג־קאָמיסאָרן". אין ספֿקדיקע פֿאַלן האָבן זיי געמעגט אָפּווײַכן פֿון דעם וואָס דער אינטווינער גיט אָן, אָבער יעמאָלט האָט מען געקענט איבערקלאָגן זייער אינזען. וועג דער ענין פֿלעגט קומען צום העכסטן פֿאַרוואָלטונגס־גערעכט, האָט מען דאָרטן זיך געהאַלטן בײַ דער אָביעקטיוער טעאָריע.[22] פֿאַר אָנגעבן „בכיוון פֿאַלש" די נאַציאָנאַליטעט האָט מען געקענט באַשטראָפֿט ווערן, אָבער דאָס העכסטע פֿאַרוואָלטונגס־גערעכט איז געווען געניג ברייטהאַרציק צו פּסקענען:[23]

„וען אַ פֿולבאַרעכטיקטע פּערזאָן גיט אָן בײַ אַ פֿאַלקסצײילונג די נאַציאָנאַליטעט אַנדערש ווי די ציילונג־קאָמיסאַרן באַטראַכטן פֿאַר ריכטיק, קען ניט זײַן די רייד וועגן „בכיוון פֿאַלש" אָנגעבן, אויב די פּערזאָן „קען זיך פֿאַררופֿן דערבײַ אויף באַשטימטע פֿאַקטן".

בײַ דער פֿאַלקסצײילונג פֿון 1930 איז די דעפֿיניציע פֿון נאַציאָנאַליטעט שוין געווען פּרטימדיקער און קלאָרער:[24]

„די נאַציאָנאַליטעט ווערט בדרך כלל פֿאַרשריבן אויפֿן סמך פֿון דער מוטערשפּראַך, אַזוי ווי די פּערזאָן אַליין גיט אָן. אָן אָנדער נאַציאָנאַ־

Sbírka nálezů nejvyššího spravniho soudu ve věcech administativních No. 1952, 10/II/1923.

[23] *Ibid*, No. 2281, 30/IV/1923.

Sbírka zákonu a nařízeni státu československého, častka 37.

[24] די רעגירונגס־פֿאַראָרדענונג פֿון 26סטן יוני 1930 אין נומ׳ 86, פּאַראַגראַף 21.

ליטעט. ווי די וואָס עס ווייזט די מוטערשפּראַך קען נאָר פֿאַרשריבן ווערן יעמאָלט, ווען די פּערזאָן רעדט ניט מער די מוטערשפּראַך ניט מיט דער פֿאַמיליע, ניט אין דער היים און באַהערשט פֿולקום די שפּראַך פֿון דער אַנדערער נאַציאָנאַליטעט. יידן[25] קענען אָבער שטענדיק אָנגעבן די יידישע נאַציאָנאַליטעט".

דער יסוד איז דאָ ווייטער די אָביעקטיווע טעאָריע פֿון מוטערשפּראַך, אָבער דאָך האָבן מיר אַ סובּיעקטיוון באַשלוס אויפֿן סמך פֿון אַ געוויסן אָבּיעקטיוון סימן: דאָס ניט רעדן די לכתחילהדיקע שפּראַך אין דער פֿאַמיליע, דער פֿולקומער איבערגאַנג צו דער שפּראַך וואָס מען האָט זיך אויסגעקליבן.

אָבער אויך אזעלכע, דוכט זיך פּרטימדיקע, באַשטימונגען האָבן געקענט פֿירן צו פֿאַלשע באַשלוסן. אַזוי למשל האָט מען אַן אַקטיוון מיטגליד פֿון דער דייטשער קריסטלעך־סאָציאַלער פּאַרטיי קיין זיין וויל פֿאַררעכנט פֿאַר אַ טשעך, ווייל עס איז געווען דערווייזן, אַז זיינע עלטערן זיינען געווען טשעכן, אַז זיין מוטערשפּראַך איז געווען טשעכיש און אַז אין דער פֿאַמיליע האָט ער געציצט טשעכיש אויך. דאָס העכסטע פֿאַרוואַלטונגס־געריכט האָט באַשטעטיקט דעם באַשלוס פֿון די ציילונג־קאָמיסאָרן.[26]

אין דער רעפּובליק עסטרייך האָט מען זינט 1923 זיך געריכט בייַ פֿאַלקסציילונגען מיט דער דעמאָקראַטישער פּאַרטיי, און באַשטימען האָבן עס באַדאַרפֿט די ציילונג־קאָמיסאָרן. די פֿאַרשטייערס פֿון טשעכישן מיעוט אין ווין האָבן זיך באַקלאָגט, אַז די קאָמיסאָרן האָבן אין אַ סך פֿאַלן מעשׂה תקיף געביטן דאָס אַנגעבענע „טשעכיש" אויף „דייטש". אַפֿילו ווינקלער איז מודה,[27] אַז די פֿאַלקס־ציילונג פֿון 1923 האָט — „ווי עס איז מעגלעך אַ פּנים" — אָנגעגעבן אַ צו קליינע צאָל טשעכן און סלאָוואַקן פֿאַר ווין און נאָך דער עיקר פֿאַר נידער־עסטרייך. בייַ דער צווייטער פֿאַלקסציילונג, אין 1934, גלייך נאָך די פֿעברואַר־געשעענישן, איז דער פּאָליטישער דרוק געווען נאָך גרעסער.

אין די פֿאַלקסציילונגען אין אונגארן אין 1910 און 1920 האָט מען געפֿרעגט אויף דער שפּראַך, וואָס די פּערזאָן באַטראַכט זי ווי די מוטערשפּראַך און וואָס זי רעדט זי „צום ליבסטן". אַזוי אַרום איז דאָ אונטערן שלייער פֿון אַן אָביעקטיוון סימן — מוטערשפּראַך — געווען פֿאַרבאָרגן דאָס סובּיעקטיווע אָנווייזן די ליבסטע שפּראַך.

אין יוגאָסלאַוויע האָט מען אין 1921 אָנגעוויזן די מוטערשפּראַך. אין רומעניע האָט מען אין דער פֿאַלקסציילונג פֿון 1930[28] געפֿרעגט

---

[25] ס'איז קלאָר, פֿאַר וואָס יידן ווערן דאָ אויסגעטיילט באַזונדער: אַניט וואָלט זיך באַקומען, אַז די יידן וואָס רעדן דייטש פֿאַרגרעסערן די צאָל דייטשן אין לאַנד.

[26] *Entscheidungen des Obersten Verwaltungsgerichtes in Prag*, XV, 12272/35 — 23/II/1935.

[27] Winkler, *Handbuch* ... p. 91.

[28] ווינקלער ווייזט פֿאַלש אָן (אין זיין האַנטבוך ... ז' 227), אַז אין רומעניע איז ניט געווען בכלל קיין פֿאַלקסציילונג. אין דער אמתן איז אין 1930 געווען אַ פֿאַלקסציילונג. זע וועגן איר:

אי אויף נאַציאָנאַליטעט אי אויף מוטערשפּראַך. פֿאַר נאַציאָנאַליטעט איז געווען געבונג א „פֿרײַע דערקלערונג" וואָס דריקט אויס „היסטאָרישע פֿאַרבונדנקייט, געפֿיל און אַספּיראַציעס". די מוטערשפּראַך האָט מען פֿעסטגעשטעלט על־פּי אָביעקטיווע סימנים. די צאָל פֿון נאַציאָנאַליטעט און מוטערשפּראַך גייען זיך היפּש פֿונאַנדער: אַזוי למשל האָבן געהערט צו דער רומענישער נאַציאָנאַליטעט 71.9 פּראָצענט און אָנגעוויזן די רומענישע מוטערשפּראַך האָבן 73 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג; עס זײַנען געווען נאָר 2.9 פּראָצענט מיט ייִדישער מוטערשפּראַך, בעת עס איז געווען 4 פּראָצענט ייִדן ווי א נאַציאָנאַליטעט.

אין אַלבאַניע[29] האָט מען אין 1918, אונטער דער עסטרײַכישער אָקופּאַציע, באַשטימט די פֿאַלקס־צוגעהעריקייט על־פּי דעקלאַרירן זיך.

אין גריכנלאַנד האָט מען בײַ פֿאַלקסציילונגען געפֿרעגט אויף שפּראַך, און דערבײַ האָט מען עס ניט ספּעציפֿיצירט. די גריכן זײַנען אָבער געשטאַנען אויפֿן שטאַנדפּונקט, אַז שפּראַך און נאַציאָנאַליטעט דעקן זיך ניט. די פּליטים וואָס זײַנען געקומען פֿון טערקײַ אויפֿן סמך פֿון גריכיש־טערקישן באַפֿעלקערונג־אויסבײַט האָבן געגעבן א 100,000 אײַנווינערס, וואָס נאָך זייער רעליגיע זײַנען זיי געווען פּראָוואָסלאַווענע, נאָך זייער שפּראַך טערקיש, אָבער על־פּי אָפּשטאַם און מחמת דעם וואָס זיי האָבן דורך אָפּטאַציע אויסגעקליבן די גריכישע נאַציע — זײַנען זיי דאָך אַוודאי געווען גריכן.[30]

אין טערקײַ איז צום ערשטן מאָל אין איר געשיכטע געווען א פֿאַלקסציילונג ערשט אין 1927. די פֿאַלקסציילונג האָט געהאַט א פֿראַגע וועגן שפּראַך.

אין סאָוועט־רוסלאַנד האָט מען די פֿאַלקסציילונג פֿון 1926 דורכגעפֿירט, אַרויסגייענדיק גלײַכצײַטיק פֿון צוויי שטאַנדפּונקטן. וועגן מען האָט געפֿרעגט אויף נאַציאָנאַליטעט, האָט מען זי פֿעסטגעשטעלט אויפֿן סמך פֿון דער מוטערס נאַציאָנאַליטעט און דעם פֿרײַען דערקלערן פֿון דעם געפֿרעגטן. וועגן מען האָט געפֿרעגט אויף דער מוטערשפּראַך, האָט מען עס אויסגעטײַטשט ווי די שפּראַך וואָס מען רעדט זי צום גרינגסטן און וואָס מען ניצט זי כסדר (אין אונדזער דעפֿיניציע איז דאָס ניט מוטערשפּראַך, נאָר א קאָמבינאַציע פֿון דענק־שפּראַך און אומגאַנגשפּראַך). די ביידע צאָלן האָבן שטאַרק זיך אונטערגעשיידט אייניע פֿון דער אַנדערער. ספּעציעל גרויס איז דער אונטערשייד בײַ די גרויסרוסן:

Dr. S. Manuila şi D. C. Georgescu, *Populaţia României*, Bucureşti, 1937.

[29] ס׳זײַנען ניטאָ קיין ציפֿער וועגן נאַציאָנאַלע מיעוטים אין דעם זאַמלבוך:
Statistikë e levizjes demografikë, Tiranë, 1933.
און אויך ניט אין דעם רעפֿרעזענטאַטיוון בוך:
Shgipenija me, 1937.

[30] פּרטימדיקער וועגן דעם אין מ. ווישניאַקס בוך: דאָס טראַנספֿערירן באַפֿעלקערונגען וי א מיטל צו פֿאַרענטפֿערן די פּראָבלעמ פֿון מינאָריטעטן, ייִוואָ, ניו־יאָרק 1942.

נאָך דער נאַציאָנאַליטעט נאָך זינען זיי מיט זעקס און אַ האַלב מיליאָן ווינציקער ווי נאָך דער שפּראַך.[31]

צען יאָר שפּעטער, אין 1936, איז די צאָל אוקראַינער געווען מיט אַ פּאָר מיליאָן וויניקער און די צאָל רוסן האָט זיך אַזוי פֿאַרגרעסערט, אַז דאָס לאָזט זיך ניט דערקלערן מיטן נאַטירלעכן צוואָקס. די סיבות קענען דאָ זיין פֿאַרשיידענע: אפֿשר האָט דאָ געווירקט דער הונגער אין אוקראַינע, דאָס אריבערשיקן אַ סך אוקראַינער קיין סיביר און אפֿשר אויך די נייע נאַציאָנאַליטעטן־פּאָליטיק פֿון דער רעגירונג — און אַ סך אינטעלעקטועלע האָבן זיך פֿריער אָנגעגעבן פֿאַר אוקראַינער האָבן שפּעטער געמאָלדן, אַז זיי געהערן צו דער רוסישער נאַציאָנאַליטעט. הכלל, מיר זענען דאָ ווידער, אַז דאָס סובֿיעקטיוווע דעקלאַרירן די נאַציאָנאַליטעט גיט אַ באמתדיק בילד בלויז יעמאָלט, ווען עס איז אין גאָנצן ניטאָ קיין שום דרוק.

דאָס באַשטימען די פֿאָלקס־צוגעהעריקייט לשם סובֿיעקטיווע מיעוטים־רעכט

אין מערב־איראָפּע שפּילט די פֿראָגע וועגן סובֿיעקטיווע מיעוטים־רעכט כּמעט קיין ראָלע נישט. לאָמיר זיך דערמאָנען, אַז פֿראַנקאָ ש פּ א נ י ע לייקנט בכלל די עקסיסטענץ פֿון מיעוטים, אַז א י ט א ל י ע האָט, ווי גרעווע דריקט זיך דיפּלאָמאַטיש אויס, „גיכער אַן אינטערומפּנדיק אייַדער אַ באַינסטיקנדיק מיעוטים־רעכט". פֿ ר א נ ק ר י ך ווידער אָנערקענט ווי אַ מיעוט נאָר די דײַטשן אין עלזאַס־לאָטרינג, און דאָרטן איז דאָס אינפֿירן דײַטש ווי אַ צווייטע לימוּדים־שפּראָך אינגעשטעלט אויף רעגיאָנאַלע יסודות, אַזוי אַז דערצו איז ניט נייטיק צו באַשטימען די צוגעהעריקייט צום פֿאָלק. אין ג ר ו י ס ־ ב ר י ט א נ י ע, ווו עס איז אַזוי ברייט די לאָקאַלע אויטאָנאָמיע, איז דאָס ניצן די אַלטע קעלטישע שפּראָך גיכער אַ פּראָקטישע אייַדער אַ פּרינציפּיעלע.

נאָר אין ב ע ל ג י ע האָבן מיר אַ שולגעזעץ נאָך פֿון 1914, ווָאס באַשטימט אַז יעדער קינד דאַרף גיין אין דער שול פֿון זיין שפּראָך. אין 1932 איז אַרויס אַ נײַ געזעץ ווָאס אינגעשטעלט פּלעמישע שולן פֿאַר די פּלעמישע געגנטן, פֿראַנצייזישע שולן פֿאַר די וואַלאָנישע לאַנדטיילן און דײַטשישע שולן פֿאַר די דײַטשישע יישובֿים אין אייפּען און מאַלמעדי. די קינדער, ווָאס זייער שפּראָך איז ניט די שפּראָך פֿון געגנט, האָבן דאָס רעכט זיך צו

---

[31] טעאָרעטיש געזומען, לאָזן זיך דאָ בכלל ניט פֿאַרגלײַכן די רעזולטאַטן בנוגע נאַציאָנאַליטעט און בנוגע שפּראָך, ווײַל וועגן דער נאַציאָנאַליטעט האָבן געדאַרפֿט ענטפֿערן נאָר די בירגערס און אויף דער פֿראָגע וועגן דער שפּראָך — אַלע אינווויינערס. אַזוי אָבער ווי אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד זינען געווען זייער וויניק אויסלענדער — אַ 0.3 פּראָצענט — קען דער דאָזיקער אונטערשייד פֿאַקטיש ניט שפּילן קיין ראָלע.

לערנען אויף דער מוטערשפּראַך. דער פּאָטער ווײַזט אָן די מוטערשפּראַך פֿונעם קינד, אָבער די מלוכישע אָמטן קענען עס נאָכקאָנטראָלירן.

אין דײַטשלאַנד האָט די ווייַמאַרער קאָנסטיטוציע, אין אַרטיקל 113, געזאָגט:

„די פֿרעמדשפּראָכיקע פֿאָלקסטיילן פֿון דעם רײַך דאַרפֿן ניט דורך דער געזעץ־געבונג און דער פֿאַרוואַלטונג געשטערט ווערן אין זייער פֿרײַער פֿאָלקסטימלעכער אַנטוויקלונג, און באַזונדער ניט אין באַנוצן זייער מוטערשפּראַך בײַם לערנען, ווי אויך בײַ דער אינעווייניקסטער פֿאַרוואַלטונג און בײַ דער גערעכט־פּראָצעדור".

הכלל, קיין דעפֿיניציע, וואָס דאָס איז פֿאָלקס־צוגעהעריקייט, איז ניטאָ אין דער ווייַמאַרער קאָנסטיטוציע, ווי דאָס איז ניטאָ אין דעם רובֿ אַנדערע קאָנסטיטוציעס. די ווייַמאַרער קאָנסטיטוציע מײַנט אָפֿילו אויס דאָס וואָרט נאַציאָנאַליטעט אַדער מיעוט און רעדט בלויז פֿון „פֿרעמדשפּראָכיקע פֿאָלקס־טיילן". אָבער פֿון דעם ציטירטן נוסח דאַרף מען משמעות דרינגען, אַז פֿאַר פֿאָלקס־צוגעהעריקייט איז מאָסגיביק — מוטערשפּראַך.

דאָס קאָנקרעטע רעגולירן די באַציונגען האָט די ווייַמאַרער קאָנסטיטוציע איבערגעלאָזן פֿאַר די באַזונדערע לענדער. דאָס זאָקסישע שולגעזעץ פֿון 1919 האָט באַשטימט, אַז בײַם אָנמעלדן קינדער אין וועגדישע און שפּראַכיק־געמישטע שולן דאַרף מען אָנווײַזן די „שטאַם־צוגעהעריקייט". אָבער עס ווערט ניט געוויזן דעפֿינירט, וואָס דאָס איז אַזוינס.

די פּרײַסישע שול־פֿאַראָרדענונג פֿון 1928 זאָגט אָבער קלאָר שבקלאָר:

„דאָס דעקלאַרירן, אַז מען געהער צו אַ מיעוט, דאַרף ניט ווערן קאָנטראָלירט און ניט געשטעלט אונטער אַ ספֿק. אין דער פֿאָדערונג פֿון אַ קינד, אַז מען זאָל אויפֿשטעלן אַ מיעוטים־שול, אַדער אין דעם אָנמעלדן זיך פֿון אַ קינד אין אַ מיעוטים־שול — דורך די וואָס האָבן דאָס רעכט עס צו דערציִען — איז שוין פֿאַראַן דאָס דרויסנדיקע דעקלאַרירן, אַז מען געהער צו אַ מיעוט".

דאָס איז געווען חלק אויף דעם פּויליש און דענישן מיעוט. מיר זעען דאָ די ראַדיקאַלסטע אָנוועגדונג פֿון דער סוביעקטיוויער טעאָריע לטובֿת דעם מיעוט. גרעוועג שטאַלצירט שטאַרק מיט אָט דער פֿאַראָרדענונג, וואָס אַרויסגעגעבן האָט זי די סאַציאַל־דעמאָקראַטישע פּרײַסישע רעגירונג. לשם קוריאָז: אָט די פֿאַראָרדענונג איז געווען גילטיק אָפֿילו אין 1938, שוין לאַנג נאָך דעם ווי היטלער האָט געוועלטיקט איבער דײַטשלאַנד. גרעוועג, וואָס זײַן בוך איז אַרויס אין 1938, זאָגט אָבער דערבײַ: „אַוודאי וואָלט מען איצט דאָס מעלדן וועגן געהערן צו אַ פֿאָלק אַנדערש אָפּגעשאַצט ווי פֿאַר 1933" און ער איז מוסיף, אַז יעמאָלט איז פֿאָלקס־צוגעהעריקייט געווען „כמעט" אַ סוביעקטיוו רעכט, אָבער איצט קען מען ניט באַנעמען אַזוי דעם ענין; צווישן „גלײַכמינקע" פֿעלקער איז דאָס באַשטימען די פֿאָלקס־צוגעהעריקייט איצט נאָך אויך „אין תוך" פֿרײַ, אָבער דאָך וועט — אַזוי באַקומט זיך בײַ אים — דער באַאַמטער בעסער וויסן אײדער דער יחיד, צו וואָסער פֿאָלק מען געהער.[32]

[32] W. Greve, *Die Bestimmung der Volkszugehörigkeit* ... p. 101—102.

אין עסטרײַך זײַנען כּמעט ניט געווען קיין תּקנות וואָס באַשטימען די פֿאַלקס־צוגעהעריקייט בײַם שיצן די מיעוטים. מיר געפֿינען זיי נאָר אין דעם ברינער אָפּמאַך מיט טשעכאָסלאָוואַקיי ווענן שאָפֿן טשעכישע שולן אין ווין. דאָס אויפֿנעמען אין אַזעלכע שולן פֿלעגט פֿאָרקומען על־פּי מעלדונג פֿון די עלטערן, און קאָמיסיעס מיטן אָנטייל פֿונעם מיעוט האָבן געקענט קאָנטראָלירן, צי דאָס קינד קען די מיעוט־שפּראַך.

אין אונגארן איז נאָר געווען אַ תּקנה, אַז דער שול־אינספּעקטאָר דאַרף זײַן אינפֿאָרמירט ווענן די שפּראַך־פֿאָרהעלטנישן אין זײַן קרײַז. פֿון דעם וואָלט מען בעצם געקענט מאַכן אַן אויספֿיר, אַז מען דאַרף אויך וואָסער ניט איז אופֿן נעמען אין באַטראַכט די מוטערשפּראַך פֿון קינד, אָבער חוץ לזה איז די הפֿקרות פֿון די אָמטן מיט קיין זאַך ניט געווען געצוימט.

טשעכאָסלאָוואַקיי האָט גערשנט פֿון אַלטן עסטרײַך דאָס געזעץ פֿאָר מערן פֿון 1910 — lex Perek — וואָס נאָך אים דאַרף מען אָננעמען בדרך כּלל אין די פֿאַלקשולן נאָר די קינדער וואָס פֿאַרשטייען די לימודים־שפּראַך. אין אַ רײַ באַשלוסן האָבן די פֿאַרשיידענע געריכטן אויפֿגעקלערט, אַז אָט דאָס געזעץ האָט ניט אין זינען צו גאָראָנטירן, אַז מען זאָל פֿאַרשטיין וואָס מען לערנט, נאָר עס פֿאַרטיידיקט דאָס קינד פֿון דעמאָציאָנאַליזירט ווערן. אַזוי אָבער ווי טשעכאָסלאָוואַקישע געריכטן זײַנען אויסגעהאַלטן געשטאַנען אויפֿן שטאַנדפּונקט פֿון דער אָביעקטיווער טעאָריע, האָבן זיי אויך דאָ אָנגעוויזן, אַז מען קען די נאָציאָנאַליטעט פֿעסטשטעלן אויך על־פּי אָנדערע אָביעקטיווע סימנים.

נאָר אין איין פֿאַל האָט דאָס טשעכאָסלאָוואַקישע געזעץ אָנגענומען דאָס באַשטימען סובּיעקטיווע שפּראָכרעכט אויפֿן סמך פֿון אַ דערקלערונג. אין דעם רעגלאָמענט פֿון פּאַרלאָמענט איז געווען אַ פּונקט, אַז יעדער נײַ אויסגעקליבענער מיטגליד קען אין אָנהייב פֿון דער סעסיע מעלדן ווענן זײַן נאָציאָנאַליטעט, און ווען ער געהער צו אַ מיעוט, גיט אים די דערקלערונג דאָס רעכט צו רעדן אין פּאַרלאָמענט אויף דער מיעוט־שפּראַך.

אין פּוילן האָט די קאָנסטיטוציע פֿון 1921 געזאָגט, אַז יעדער בירגער האָט דאָס רעכט אויפֿצוהאַלטן די צוגעהעריקייט צו זײַן נאָציע און צו אָנטוויקלען זײַן שפּראַך און זײַן נאָציאָנאַלע יחידישקייט. זי האָט אָפֿילו צוגעזאָגט אויטאָנאָמע מיעוטים־פֿאַרבאַנדן מיט עפֿנטלעכע רעכט, אָבער אָט דער פּונקט איז קיין מאָל ניט געווארן דורכגעפֿירט און די צוגעזאָגטע ספּעציעלע געזעצן צו שיצן די „נאָציאָנאַלע יחידישקייט" פֿון די מיעוטים האָט מען קיין מאָל ניט אַרויסגעגעבן. אַזוי אַז עס זײַנען געווען בלויז ספּאָראַדישע תּקנות וואָס האָבן געהאַט צו טאָן מיט באַשטימען די פֿאַלקס־צוגעהעריקייט. אויף ווייפֿל דאָס האָט אַ שײַכות צו אונדזער ענין ברענגען מיר זיי דאָ:

דאָס געזעץ פֿון 31סטן מאַרץ 1925 וועגן ניצן די דיטטשישע שפּראַך אין די געריכטן און פֿון די נאָטאַריוסן אין די וואָיעוואָדשאַפֿטן פֿויזן און טויערן האָט באַשטימט, אַז דיטטשן פֿוילישע בירגערס מעגן ניצן אין די געריכטן די

דײַטשישע שפּראַך, אָפּילו אויב זיי פֿאַרשטייען פּוילישׁ. די מוטערשפּראַך ווערט ניט נאָכקאָנטראָלירט, עס איז געניג די מעלדונג פֿון דעם נוגע בדבֿר.

אַקעגן זשע האָט דאָס געזעץ פֿון 31סטן יולי 1924 פֿאַר די מיזרחדיקע קרעסן אײַנגעשטעלט, אַז מלוכישע פֿאַלקשולן פֿאַר אוקראַיִנישע, ווײַסרוסישע און ליטווישע מיעוטים ווערן געשאַפֿן יעמאָלט, ווען אין דעם אָרט איז פֿאַראַן לכל הפּחות 25 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג וואָס געהער „צו אײַנער פֿון אָט די נאַציעס". צי דאָס איז אַזוי צי ניט — דאָס געפֿינען אויס די מלוכה־אַמטן און זיי זײַנען דערבײַ מיט קיין זאַך ניט געבונדן.

דער וואַרשעווער מיעוטים־אָפּמאַך צווישן פּוילן און טשעכאָסלאָוואַקײַ פֿון 23סטן אַפּריל 1925 האָט קעגנזײַטיק געשיצט די מיעוטים (דעם טשעכישן אין פּוילן און דעם פּוילישן אין טשעכאָסלאָוואַקײַ) און האָט פֿאַרוועלט זייער דענאַציאָנאַליזירונג. דאָ איז געניג די דערקלערונג פֿון דעם נוגע בדבֿר וועגן זײַן פֿאַלקס־צוגעהעריקייט.

אין לעטלאַנד האָט דאָס געזעץ פֿון 1919 גאָראַנטירט פֿאַר אַלע קינדער שולן אין דער פֿאַמיליע־שפּראַך. די מיעוטים האָבן געהאָט אָ גאַנץ ברייטע שול־אויטאָנאָמיע, הגם דאָס איז ניט געווען קיין אַרגאַניזירטע קולטור־אויטאָנאָמיע. די נאַציאָנאַלע מיעוטים זײַנען ניט געווען אָרגאַניזירט אין עפֿנט־לעך־רעכטלעכע פֿאַרבאַנדן, אָבער די סיים־דעפּוטאַטן פֿון די מיעוטים זײַנען געווען די געזעצלעך אָנערקענטע פֿאַרשטייערס פֿון די מיעוטים, וועלן מען האָט געדאַרפֿט באַשטימען דעם אָנפֿירער פֿאַר די שולן פֿון די מיעוטים. פֿאַלקס־צוגעהעריקייט האָט זיך באַזירט אויף שפּראַך, און דערבײַ איז געווען גילטיק די דערקלערונג פֿון די עלטערן וועגן דער פֿאַמיליע־שפּראַך. מען האָט בלויז געמעגט קאָנטראָלירן, צי דאָס קינד קען טאַקע די שפּראַך פֿון דער שול, אין וועלכער די עלטערן שיקן עס. אין 1934, נאָך דער איבערקערעניש, האָט מען דאָס פֿרײַערדיקע שולגעזעץ בטל געמאַכט, און כאָטש עס זײַנען אין פֿרינ־ציפּ פֿאַרבליבן שולן פֿאַר די מיעוטים אין זייערע לשונות, האָט מען באַגרענעצט דאָס רעכט אויף אָט די שולן און מען האָט פֿאַרביטן „פֿאַמיליע־שפּראַך" מיט „נאַציאָנאַליטעט". די שול־פֿאַרוואַלטונג האָט איצט געקענט פֿאַרלאַנגען באַ־ווײַז, צי מען געהער טאַקע צו דער נאַציאָנאַליטעט, אויב מען האָט אָנגעוויזן אָ ניט־לעטישע. קינדער פֿון געמישטע חתונות, אויב איין צד איז געווען לעטיש, האָט מען אָן חקירה־ודרישה פֿאַררעכנט פֿאַר לעטן.

אין ליטע האָבן די מיעוטים פֿרײַער געהאַט ברייטע רעכט בנוגע זייערע שולן, אָבער ביסלעכווײַז זײַנען די שולן אויף פֿאַר די נאַציאָנאַלע מיעוטים אין גאַנצן אַריבער אין רשות פֿון דער אַלגעמיינער מאַכט. ניט גע־קוקט אויפֿן פּראָצעס פֿון פֿאַרמינערן די רעכט פֿון די מיעוטים בנוגע שולן האָט דאָך ליטע די גאַנצע צײַט פֿון איר זעלבשטענדיקער עקסיסטענץ אויפֿ־געהיט דאָס געזעץ פֿון שולן פֿאַר די מיעוטים־קינדער נאָך דער מוטערשפּראַך נאָך. מעמל־געביט האָט געהאַט אָ ברייטע טעריטאָריאַלע אויטאָנאָמיע. דאָס

אָננעמען אין די שולן איז דאָרטן געווען אײַנגעשטעלט נאָך דער שפּראָך נאָך פֿון די עלטערן, אָבער די אָמטן האָבן עס געדאָרפֿט „גויסנדיק" פֿעסטשטעלן.

אין עסטלאַנד האָט מען אָננעמען אין די שולן נאָך דעם נאַציאָנאַלן קאָדאָסטער נאָך.

אין פֿינלאַנד האָט יעדער בירגער דאָס רעכט אין מלוכישע אָמטן צו ניצן זײַן שפּראָך — פֿיניש אָדער שוועדיש — און אָפּצוגעבן דערקלערונגען אין איר. בכן האָט דאָ יעדערער פֿרײַ געקאָנט באַשטימען זײַן שפּראָך און זײַן נאַציאָנאַליטעט.

אין יוגאָסלאַוויע און אין רומעניע איז געווען די פּראָקטיק צו באַשטימען די צוגעהעריקייט צום פֿאָלק על־פּי דעם „אָנאַליז" פֿון דעם נאָמען, און דאָס האָט געפֿירט צו ממש אָפּשרעקנדיקע בײַשפּילן פֿון ביוראָקראָטישער הפֿקרות.

אַזוי למשל האָט מען פֿאַר סלאָוועניע (אין יוגאָסלאַוויע) אַרויסגעגעבן אַ פֿאַראָרדענונג פֿון 6טן נאָוועמבער 1918, אַז דאָרטן קען מען אײַנשטעלן דיי־טשישע שולן נאָר אין דעם פֿאַל, ווען אין יעדער קלאַס זיצנען פֿאַראַן 40 „באמת דײַטשע" תּלמידים. „באמת דײַטש" איז געווען אַ קינד, ווָאס זײַן טאַטע־מאַמע און זיידע־באָבע האָבן געריעדט דײַטש און זיך געפֿילט דײַטש. אָבער אויב דאָס קינד האָט געהאַט אַ סלאָוועניש נאָמען, האָט מען עס געקענט פֿאַרשרײַבן נאָר אין אַ סלאָוועניש שול.

פֿאַר די טיילן יוגאָסלאַוויע ווָאס האָבן פֿריִער געהערט צו אונגערן איז געווען אַ פֿאַראָרדענונג פֿון 31סטן אָקטאָבער 1927, אַז קינדער פֿון „סלאָווישן אָפּשטאַם" מעגן גיין בלויז אין סלאָווישע שולן. ווען איינער פֿון די עלטערן האָט געהערט צו די סערבאָקראָאַטן, האָט מען שוין דאָס קינד צוגעריכט צו דער מערהייט־נאַציע. עס איז געווען גענוג אויסצוגעפֿינען עפּעס אַ ווײַטן זיידן מיט אַ סלאָווישן נאָמען, איז שוין דאָס קינד געווען געצוווונגען צו גיין אין אַ סערבאָקראָאַטישער שול.

וואָס שייך רומעניע, זאָגט זיך אין דעם גענוג מלוכישע עלע־מענטאַר־שולן פֿון 30סטן יוני 1924, אין אַרטיקל 8:

„בירגערס פֿון רומענישן אָפּשטאַם וואָס האָבן פֿאַרלוירן זייער מוטער־שפּראָך, מוזן שיקן זייערע קינדער אין רומענישע שולן. די אָמטן שטעלן אײַן די נאַציאָנאַליטעט פֿון די תּלמידים".

דאָס באַשטימען די פֿאָלקס־צוגעהעריקייט פֿאַרן נאַציאָנאַלן קאָדאָסטער

דאָס אָרגאַניזירן די נאַציאָנאַלע מיעוטים אין עפֿנטלעך־רעכטלעכע פֿאַר־באַנדן (די קולטור־אויטאָנאָמיע) איז געווען דורכגעפֿירט נאָר אין עסטלאַנד. די פֿאָלקס־צוגעהעריקייט איז דורך דעם געווען אַ סטאָטוס אין דעם יורידישן זינען. די עסטישע קאָנסטיטוציע, אָננעמען דעם 15טן יוני 1920, האָט אָזאַ פֿאַראַגראַף (20):

„יעדער עסטישער בירגער איז פֿרייַ בײַם באַשטימען זײַן נאַציאָ־
נאַליטעט. וועָן עס איז ניט מיגלעך קיין פֿערזענלעך באַשטימען, געשעט
עס על־פּי אָן אָרדענונג וואָס דאָס געזעץ וועט אײַנשטעלן".

בכן האָט עסטלאַנד דערהויבן דאָס סוביעקטיוועָ באַשטימען די פֿאָלקס־
צוגעהעריקייט צו דער מדרגה פֿון אַ פֿרינציפּ אין דער קאָנסטיטוציע. אָבער
דאָך איז אַ געוויסע באַגרענעצונג געוועָן. מען האָט געקענט דעקלאָרירן די
צוגעהעריקייט נאָר צו איינער פֿון די נאַציעס וואָס וווינען אין עסטלאַנד.

דאָס מלוכה־געריכט האָט אויך אײַנגעצוימט דעם פּרינציפּ פֿון דער קאָנס־
טיטוציע אין תוך קעגן זײַן אות־באותיקן מיין, וועָן עס האָט געפּסקנט, אַז די
געזעץ־געבונג מעג פֿרטימדיקער נאָרמירן דאָס פֿרייַע דעקלאָרירן די צוגעהע־
ריקייט און דורך דעם אויך עס באַגרענעצן. אָבער אין אַן אָנדער אָנטשייד האָט
דאָס מלוכה־געריכט געפּסקנט, אַז יעדער בירגער איבער 18 יאָר אָלט האָט דאָס
אומבאַגרענעצטע רעכט צו בײַטן דעם אָנווײַז אויף נאַציאָנאַליטעט אין זײַנע
פּאַפּירן.

די נאַציאָנאַלע קאָדאָסטערס האָט מען אײַנגעפּירט על־פּי דעם געזעץ
וועגן קולטור־אויטאָנאָמיע פֿון 5טן פֿעברואַר 1925. נאָך דעם געזעץ נאָך וועָרן
באַטראַכט ווי מיעוטים דאָס דײַטשישע, רוסישע און שוועדישע פֿאָלק און אויך
אָלע אָנדערע מיעוטים־פֿעלקער, וואָס זיי לעבן אויף דער עסטישער טערי־
טאָריע אין אַ צאָל מער פֿון 3,000 בירגערס. עס וועָרן אײַנגעשטעלט נאַציאָ־
נאָלע רשימות. יעדער בירגער איבער 18 יאָר לאָזט זיך פֿאַרשרײַבן נאָך זײַן
פֿרײַען אײַנזען אין דער רשימה פֿון דעם פֿאָלק, וואָס ער פּילט, אַז ער געהער
צו אים. מינדעריעריקע קינדער וועָרן פֿאַרשריבן אין דער רשימה, וווּ עס
פֿאַרשרײַבן זיך די עלטערן. קינדער פֿון געמישטע חתונות וועָרן פֿאַרשריבן
על־פּי דעם הסכם פֿון ביידע עלטערן, און אויב אַזאַ הסכם איז נישטאָ — על־פּי
דעם אָנווײַז פֿון פֿאָטער. עלטער פֿון 18 יאָר — באַשליסן די קינדער אַליין.

דאָס פֿאַרעגיסטרירן אין קאָדאָסטער קען מען אָפּזאָגן נאָר אין איין
אײַנציקן פֿאַל: וועָן עס קערן זיך אום אַזעלכע מיטגלידער וואָס האָבן פֿרײַער
לויט זייער אײַגענעם ווילן זיך אויסגעשלאָסן. דאָס האָט מען אײַנגעשטעלט כדי
אויסצומײַדן דאָס לײַכטזיניקע אײַן־ און אויס־שרײַבן זיך. אָבער חוץ דעם האָט
אין עסטלאַנד עקסיסטירט אָווינס וואָס איז אין ערגעץ ניט געווען: אַן אום־
באַגרענעצטע נאַציאָנאַלע „וואָנדער־פֿרײַהייט".

אין דער מאָטיווירונג פֿון דער קולטור־אויטאָנאָמיע געפֿינען מיר אַזעלכע
טעאָרעטיש קלאָרע און פֿרײַהייטלעך פֿײַנע זאַצן:

„די קאָמיסיע האָלט, אַז דער באַגריף נאַציאָנאַליטעט דאַרף אין
זינען פֿון דעם געזעץ אָפּגעטיילט ווערן פֿון דעם באַגריף פֿאָלק (דאָס
פֿאָלק פֿון דער מלוכה, אָלע בירגערס אין איינעם) און פֿון דעם באַגריף
„ראַסע" (בלוט־קרובישאַפֿט). די קאָמיסיע האָט אויפֿגעשטעלט דעם פּראָ־
יעקט אויף דעם יסוד, אַז די נאַציאָנאַליטעט זײַנע באַשטימט יעדער
איינציקער בירגער נאָך זײַן פֿרײַען ווילן נאָר, אַז יעדער פֿערזאָן באַשטימט
פֿרײַ איר נאַציאָנאַלע קולטור־שותפֿותדיקייט".

נאָך 1933 איז אויך עסטלאַנד צום טייל געווארן אַן אויטאַריטאַרע מלוכה, און דאָס געזעץ פֿון 29סטן אָקטאָבער האָט היפש באַגרענעצט דאָס פֿרייע באַשטימען די פֿאַלקס־צוגעהעריקייט. דער ערשטער פּאַראַגראַף פֿון דעם געזעץ נעמט אָן, אַז יעדערער וואָס ער אַליין אָדער זײַנע עלטערן זײַנען פֿאַרשריבן אין אַ קירך־רעגיסטער פֿון אַ יישוב, ווו די גרעסטע מערהייט זײַנען עסטן — איז במילא לויט זײַן נאַציאָנאַליטעט אַן עסט. אמת, מען קען ברענגען קעגנבאַווײַזן, אָבער מכריע זײַנען שוין איצט די מלוכה־אָמטן. קינדער פֿון עסטישע פֿאָטערס קענען געהערן נאָר צו דער עסטישער נאַציאָנאַליטעט, אַפֿילו ווען די מוטער איז ניט קיין עסטישע. אַ בירגער וואָס האָט זיך אין מאָל פֿאַרשריבן ווי אַן עסט קען שוין מער ניט בײַטן זײַן נאַציאָנאַליטעט. הפּלג, אַ סך ביז גאָר שיינע שטריכן פֿון דער עסטישער קולטור־אויטאָנאָמיע זײַנען געפֿאַלן אַ קרבן פֿון רעאַקציע.

*

איצט איז דאָך ניט שייך רעדן וועגן רעכטלעכע באַוואָרענישן פֿאַר נאַציאָנאַלע מיעוטים אין אייראָפּע. איצט געווען לטיקט ברוטאַלע מאַכט. איצט זײַנען אַלע תקנות, רעגולאַציעס און באַפֿעלן — פֿאַרמען פֿון פֿאַרשקלאַפונג, בנוגע ייִדן — אויך פֿאַרמען פֿון סיסטעמאַטישער אויסראָטונג.

און דאָך זײַנען ניט געווען אַרויסגעוואָרפֿן די פרווון וואָס מען האָט געמאַכט אין אייראָפּע אינצושטעלן אויף אַ וויסנשאַפֿטלעכן און אויף אַ לעגיסלאַטיוון אופֿן די צוגעהעריקייט צו אַ פֿאַלק. נאָך דער מלחמה, ווען מען וועט ווידער רעגולירן די באַציונגען צווישן פֿעלקער אויפֿן סמך פֿון געזעץ, וועט מען קענען אַ סך אָפּלערנען פֿון די אַלע פרווון, און זיי וועלן קענען ברענגען נוצן בײַם אינטשטעלן אַ פרידלעך צוזאַמענלעבן אין די לענדער מיט אויסגעמישטע נאַציאָנאַליטעטן, און אַזעלכע לענדער וועלן דאָך מוזן זײַן.

אין דראַנג צו טאָטאַלער אַסימילאַציע

דער פּאַל אלעקסאַנדער קרויזהאַר

פון ד״ר יעקב שאַצקי

Die Kehrseite der Assimilation war der verloren gegangene Respect vor der eigenen Vergangenheit.

Max Wiener

1. אַ שטודיע אין טאָטאַלער אַסימילאַציע

אין דער דאָזיקער אַרבעט האָט זיך דער מחבר געשטעלט פֿאַר אַ ציל אָפּצומאָלן אַ פֿאַל פון אַסימילאַציע, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער גע־שיכטע פון דער יידישער אינטעליגענץ אין פוילן, און גיט אַ בילד פון דעם ווי עס איז געגאַנגען די פּאָלאָניזאַציע אין דער צווייטער העלפֿט פון 19טן י״ה.

פֿאַר דעם צוועק איז אויסגעקליבן די געשטאַלט אַלעקסאַנדער קרויזהאַר, וואָס ער איז געבוירן געוואָרן מיט 100 יאָר צוריק בײַ יידישע עלטערן און איז געשטאָרבן מיט צוועלף יאָר צוריק ווי אַ פֿרומער קאָטוילּ.

דער דאָזיקער אויסקלײַב איז באַרעכטיקט צוליב אַ סך טעמים. קודם־כל דער לאַנגער שפּאַן פון זײַן לעבן (געבוירן אין דער גרויזאַמער תקופֿה פון פּאָסקעוויטשעס ממשלה, געשטאָרבן אין זעלבשטענדיקן פוילן), וואָס דאָס מאַכט מעגלעך אַן אידעאַלן קווערשניט דורך די אידעיִשע פּראָצעסן וואָס זײַנען פֿאָרגעקומען אין קאָנגרעס־פוילן; והשנית די וואָגיקע געזעל־שאַפֿטלעכע און אָקאָדעמישע פֿאָזיציע פון דעם דאָזיקן מענטשן אין דער פוילישער וועלט.

אונטער טאָטאַלער אַסימילאַציע וועלט פֿאַרשטאַנען דאָס אַרגאַנישע אַרײַנ־וואַקסן פון אַ יחיד אין דעם גײַסטיקן קערפּער פון דער אַרומיקער קולטור־ספֿערע, וואָס קען ניט אויסגעטיטשט ווערן נאָר מיט קאָריעריסטישע כוונות און אוטילּיטאַרע מאָטיוון. עס איז ניט קיין פּראָצעס פון אַ גוט געפֿאַנטן צופֿאַסן זיך און אַרײַנוועבן זיך אין דער סביבה פון דעם שטאַרקן אָרום. דער דאָזיקער פּראָצעס איז אַ פֿאַמעלעכער, דערפֿאַר אַ גרינטלעכער, אַ פֿולשטענ־דיקער, דערפֿאַר אָזוי רײַך אין אילוסטראַטיוון מאַטעריאַל.

אָפּערירנדיק מיט מאַקס וועבערס טעאָריע פון וויסנשאַפֿטלעכער דער־קענטעניש, דאַרף געזאָגט ווערן, אַז מיט אַ וועלט־משפּט קען מען ניט אויפֿ־קלערן דעם דאָזיקן פֿענאָמען. דער פֿאַקט גופֿא, וואָס פֿאַלן פון טאָטאַלער

אַסימילאַציע זײַנען דווקא אָפּט פֿאַראַן אין לעבן, ווו דער יידישער יחיד פֿאַרשטאַרקט זיך אַסימילירן אין אַ פֿאַרקערטער פּראָפּאָרציע צו דער אומאַסימילירלעכקייט פֿון דער גרויסער אַרומיקער יידישער מאַסע — איז אויך זייער וויכטיק פֿאַר אונדזער פּראָבלעם. מוסטערן פֿון טאַטאַלער אַסימילאַציע איז גרינגער צו געפֿינען אין אונגערן, רומעניע, ביימען און פּוילן, ווי אין מערב־אייראָפּע, ווו זיי זײַנען געווען בנימצא אין 18טן י״ה.

דער טאַטאַל אַסימילירטער טיפּ אידענטיפֿיצירט זיך קודם־כל מיט דער פֿאַרגליווערטער פֿאָרם פֿון דער הערשנדיקער קולטור, וואָס ער אָנערקענט ווי די אייניקע, אויטענטישע עמאַנאַציע פֿון איר נאַציאָנאַלן מהות. דערפֿאַר זײַנען די דאָזיקע טיפּן שרײַבערס בכלל און היסטאָריקערס בפּרט. דער פֿאָקט פֿון דענקען און שרײַבן אין דעם לשון פֿון דער מדינה אַסימילירט נאָך ניט טאַטאַל. אַ יִד אַ מאַטעמאַטיקער אין דער פּויליש־שער שפּראַך איז ניט אין אָזאַ מאָס אַן ארגאַנישער טייל פֿון דער פּויליש־שער קולטור ווי אַ יִד אַ היסטאָריקער פֿון פּויליש־ן עבֿר. דער דאָזיקער עבֿר ווערט דעפֿינירט אין טערמינען פֿון נאַציאָנאַל־טראַדיציאָנעלער דערקענטעניש. אויף אָזאַ אופֿן באַשטימט שוין די טעמאַטיק ממילא אויך דעם דיאַפֿאַזאָן פֿון נאַציאָנאַלער אָנגעלאָדנקייט בײַ דעם טאַטאַלן אַסימילאַטאָר. אין דעם פּרט זײַנען גוטע אילוסטראַציעס יוליאַן (יהודה) קלאַטשקאָ (1826 — 1907),[1] ווילהעלם (וועלוול) פֿעלדמאַן (1868 — 1919),[2] סטאַניסלאַוו (זלמן) פֿאָזנער, דער פּויליש־ער סאָציאָליסט.[3]

איבער 70 יאָר האָט קרויזהאָר זיך פֿאַרנומען מיט היסטאָריש פֿאָרשונגען. ער איז געווען מער אַ גריבלער, אַ פֿלייסיקער אַנטיקוואָריש־ער פֿאָרשער פֿון פּויליש־ן עבֿר אידער אַ שפּעריש־ער, אַריגינעלער היסטאָריקער־סינטעטיקער. זײַן טעמאַטיק שפּיגלט אָפּ דעם קולטור־ניוואָ פֿון אַ פּויליש־ן מיטל־שלאַכטשיץ וואָס האָט ליב זיך גריבלען אין אַ משפּחה־אַלבום אָדער Silva rerum, ווי מען האָט באַטיטלט אָזאַ משפּחה־פּינקס. דער גרויסער שריפֿטשטעלער־ש־ער און קאָנסטרוקטיווער טאַלענט פֿון דעם לובלינער יידן שמעון אַשכנזי (1866 — 1935) האָט איבערגעלאָזט אין שאַטן ניט נאָר קרויז־האָרן, נאָר כּמעט די גאַנצע פּויליש־ע היסטאָריאָגראַפֿיע מיטן אויסנעם אפֿשר פֿון יאָאַכים לעלעוועל (1786 — 1861).

---

[1] וועגן קלאַטשקאָ אַסימילירן זיך זע די אַרבעט פֿון ראָמאַן בראַנדשטעטער: *Tragedja Juljana Klaczki*, Warszawa, 1933.

[2] וועגן פֿעלדמאַנען, דעם זון פֿון אַ זבאַראזשער פֿאַכטער, און זײַן וועג צום קאַטולישן פּוילנטום, זע די אַרבעט פֿון ד״ר פֿילִיפּ אײַזענבערג אין דעם זאַמלבוך: *Pamięci Wilhelma Feldmana*, Warszawa, 1922.

[3] סטאַניסלאַוו פֿאָזנער, אַ פֿירנדיקע פּיגור אין דער פּפּ״ס, אַן אייניקל פֿון שלמה זלמן פֿאָזנער, אַ באַרימטן כּלל־טוער פֿון מתנגדישן לאַגער אין פּוילן, האָט זיך געשמדט פֿאַרן טויט צוליב „עסטעטישע" סיבות. אים זײַנען ניט געווען צום אַרצן יידישע לוויות.

קרויזהאַר איז געווען מער אַ שווימער אויף דער אייבערפלאַך פֿון די צופֿעליקע היסטאָרישע פֿאַקטן וואָס זײַן האַנט האָט נאָר געקענט דערגרייכן. דערפֿאַר אָבער איז ער מער כאַראַקטעריסטיש ווי אַ דורכשניט־פֿאַרשער וואָס האָט זיך געפֿילט גליקלעך מיט זײַנע צושטײַערישע אַרבעטן פֿאַר דער „פֿאָטערלענדישער" היסטאָריאָגראַפֿיע. בעת אַזאַ גאון ווי אַשכנזי וואָס האָט דווקא שטאַרק שטאָפּירט מיט זײַן יידישקייט האָט געהאַט אַ קריטישע באַציונג צום פּוילישן עבֿר, אמת אַ גאַנץ קאָנסערוואָטיווע, האָט אָבער קרויז־האַר קיין מאָל ניט קריטיקירט, נאָר תמיד פֿאַרהערלעכט אַלץ וואָס איז פּויליש.

ניט אין זכות דעריבער פֿון קרויזהאַרס וויסנשאַפֿטלעכע אויפֿטון ווערט אָט די אַרבעט געשריבן. די דאָטע — 100 יאָר זינט קרויזהאַר איז געבוירן געוואָרן — ווערט דאָ אויסגענוצט ווי אַ געלעגנהייט צו באַרירן די פֿראָבלעם פֿון טאַטאַלער אַסימילאַציע.

2. דער זיידע און דער פֿאָטער

בעת דעם אויפֿשטאַנד פֿון 1831 האָט מען אין וואַרשע געשאָפֿן צוויי יידישע מיליטער־פֿאַרמאַציעס: אַ נאַציאָנאַלע גווארדיע און אַ שטאָטישע מי־ליץ. אין דער ערשטער האָט מען אָנגענומען נאָר אַזעלכע וואָס זײַנען געווען גרייט מקריבֿ צו זײַן זייערע... בערד אויפֿן מזבח פֿון לאָנד און זיך אָנטאָן „דײַטשע" קלײדער. אין דער שטאָטישער מיליץ האָט מען אָנגענומען די „בער־דיקע" עלעמענטן, ד"ה פֿון די פֿרומע שיכטן פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג.

אין איין אָפּטיילונג פֿון דער שטאָטישער מיליץ, וואָס זי איז אַרגאַניזירט געוואָרן אין פֿינפֿטן צירקל אויף טוואָרדע און האָט געציילט 142 מאַן, איז צווישן די דרײַ געהילף־קאָמענדאַנטן געווען אַ ייִד מיטן נאָמען מאיר קרויזהאַר. דאָס איז געווען דער זיידע פֿון אַלעקסאַנדער קרויזהאַר. מען האָט געמוזט זײַן אַן אָדם־חשובֿ און אויך אַ ביסל פֿאַרמעגלעך, ווײַל די קאַנדידאַטן האָבן זיך אַליין באַדאַרפֿט אינשאַפֿן מונדירן און געמוזט קענען די פּוילישע שפּראַך. אַ האַלבער משכּיל און אַ האַלבער מתנגד, אַ טיפּ אַגב וואָס איז ניט געווען קיין זעלטענע דערשיינונג אין פּוילן, האָט מאיר קרויזהאַר פֿאַקטיש אויסגע־נוצט די כּלומרשטיקע מיליטער־דינסט ווי אַ גוטע געלעגנהייט זיך צו עמאַנ־ציפּירן פֿון דעם אָרטאָדאָקסישן הילוך; ער האָט אַ פּנים סײַ ווי געוואָלט פֿון אים פּטור ווערן, אָבער פֿריער האָט ער דאָס ניט געקענט פּועלן בײַ זיך.

מאיר קרויזהאַר האָט זיך באַפֿרײַנדט מיט עטלעכע משכּילישע שרײַ־בערס. באַזונדער האָט בײַ אים נושׂא חן געווען דער זאַמאָשטשער משכּיל פֿישל שיפֿער, וואָס זײַנע חיבורים האָט ער געשטיצט. מאיר קרויזהאַרס נאָמען פֿיגורירט אויך אין די „רשימות הפּרענומעראַנטן" פֿון אַ גאַנצער רײַ משכּילישע ווערק אין פּוילן.

ער איז געווען אַ ייִד אַ סוחר וואָס האָט געהאַט אַ גוטן נאָמען אין דער וואַרשעווער קהילה. די אומשולדיקע „מיליטעריש" קאַריערע אין דער שטאָ־

טישער מילין האָט אים פאַליטיש ניט פאַרשאַט און ער האָט ווייטער געפירט זײַנע געשעפטן. — דאָס איז אַלץ, וואָס מען וויסט וועגן מאיר קרויזהאַרן.[4]

ער האָט געהאַט אַ זון מיטן נאָמען הערשל וואָס האָט זיך שפעטער משנה־שם געווען אויף הערמאַן. דער דאָזיקער זון איז געבוירן געוואָרן אין וואַרשע, אין 1815. הערמאַן קרויזהאַר האָט שוין באַקומען אַ „האַלב־גויישע" דערציונג. דער יידישער טייל פון זײַן דערציונג איז באַשטאַנען אין לערנען לשון־קודש בײַ אַ פריוואַטן לערער און אויך אַ ביסל רעליגיע, לויט די דעמאָלט זייער פאָפולערע יידישע קאַטעכיזמען. וואָס עס קומט פאַר בײַ יידן אין דער גאַרער וועלט האָט ער געווויסט פון דער Allgemeine Zeitung des Judentums וואָס ער האָט אויסגעשריבן פון דײַטשלאַנד. ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ טאַכטער פון אַ „פראַגרעסיוון" יידן און האָט אַנגעהויבן צו האַנדלען מיט ווערטפאַפירן. אין 1849 איז ער באַשטימט געוואָרן פאַר אַן אַגענט פון דער וואַרשעווער בערזע. דאָס האָט געמיינט, אַז ער האָט באַקומען דאָס רעכט צו קויפן און פאַרקויפן ווערטפאַפירן אויף דער בערזע גופא, להיפוך צו דעם רובֿ יידן וואָס זײַנען געווען ניט קיין קאַנצעסיאָנירטע אַגענטן און האָבן געמוזט דאָס טאָן מחוץ דעם בנין פון דער בערזע, פאַרשטייט זיך בשתיקה. אַזאַ קאַנצעסיע ווי הערמאַן קרויזהאַר האָט באַקומען איז געווען פאַרעכנט צו די סאַמע חשובֿסטע אין דער וועלט פון מיסחר מיט אָקציעס און סתם ווערטפאַפירן. דאָס איז געווען אַ מין פרוזדור אין דעם „גן־עדן" פון „אמתע" באַנקגעשעפטן.

חוץ דעם האָט קרויזהאַרס פאָטער אַ סך בײַגעשטײַערט צו דער אַנטוויקלונג פון דער וואַרשעווער בערזע בכלל. אין 1892 איז ער דערהויבן געוואָרן צו דער מדרגה „עלטערער אַגענט" און מיטגליד פון דעם בערזע־קאָמיטעט (Komitet giełdowy); דאָס האָט געמיינט, אַז ער האָט געהאַט רעכט פון כּמעט אַ באַנקיר. אין 1899 האָט די וואַרשעווער בערזע געפראָווען דעם גאָלדענעם יובילײַ פון הערמאַן קרויזהאַרס אַרבעט (1849 — 1899). דער יובילאַר האָט מנדבֿ געווען דרײַ טויזנט רובֿל אויף אַ פאָנד צו בויען אַ הויז פאַר אַ האַנדלשול, וווּ מען זאָל אָננעמען תּלמידים אָן אונטערשייד אין אמונה.[5]

אַלעקסאַנדער קרויזהאַר האָט געשריבן וועגן זײַן פאָטער, אַז דאָס איז געווען אַ מענטש מיט אַ „האַרץ פון אַ מלאך". „אַ דאַנק זײַן אייגענער מי האָט ער זיך דערשלאָגן צו ידיעות אין שפראַכן און האָט מיר צוגעגעבן חשק צו לייענען ביכער וועגן אַלגעמיינער געשיכטע. אים האָב איך צו פאַרדאַנקען די ליבע צום בוך און צו דער פּען".[6]

---

[4] S. Warszawski, "Gwardja Miejska Warszawy podczas powstania", *Miesięcznik Żydowski*, 1930, I, 66; Tokarz, *Studja z dziejów Warszawy 1830-31*, 1937.

[5] אַלעקסאַנדער קרויזהאַרס פאָטער איז געשטאָרבן אין 1902. וועגן אים: Krauzhar, *Kupiectwo Warszawskie*, 1929, 186; *Stulecie Giełdy Warszawskiej*, 1917, 188.

[6] *Kartki z pamiętnika Alkara*, Kraków, 1913, II, 10.

אויב דעם זיידנס נאָמען פֿיגורירט אין די רשימות פֿון פּרענומעראַנטן פֿון משפּיליִשע ספֿרים אין העברעיִש, פֿיגורירט שוין דעם טאַטנס נאָמען פֿון צייט צו צייט צווישן די פּרענומעראַנטן פֿון דער פּוילישער יודאַיִקאַ־ליטעראַטור. אַ בעל־הבתישער יִידּ, אַ מיטגליד פֿון דער „דײַטשער" שול, האָט ער זיך געפֿילט אַ „היגער" (Krajowy). ער האָט געהאַלטן, אַז מען דאַרף זיך באַ־העפֿטן מיט דער לאַנדקולטור און בכלל זײַן „אַ גוטער און נוצלעכער בירגער". אין פּאָליטישע פֿראַגעס איז ער געווען אַ קאַלטבלוטיקער רעאַליסט און האָט ניט געגלייבט אין די נאַציאָנאַל־פּאַטריאָטישע אידעאַלן וואָס האָבן שוין צו יענער צײַט באַהערשט די מוחות פֿון אַ טייל יוגנט, זײַנע קינדער אַרײַנ־גערעכנט. אין די אויגן פֿון זײַן זונס אַ ביאָגראָף איז דער אַלטער „פּאַן הערמאַן קרויזהאַר" געווען אַ „פּאָזיטיוויסטיש־פּראַקטישער דענקער" וואָס האָט באַ־טראַכט פּאָליטישע געשעענישן פֿון שטאַנדפּונקט פֿון זייער נוצלעכקייט אָדער שעדלעכקייט פֿאַר דער פֿולקטואַציע פֿון אינטערנאַציאָנאַל ווערטפּאַפּירן אויף דער בערזע.

„אין אונדזער הויז, שרײַבט אַלעקסאַנדער קרויזהאַר, פֿלעגט מען תּמיד שמועסן וועגן דער וועלט־פּאָליטיק". דער פֿאָטער האָט די דאָזיקע פּאָליטיק אַנאַליזירט קאַלטבלוטיק, ווי עס פּאַסט פֿאַר אַ מיושבֿדיקן בעל־הבית, אַ „פּראָגרעסיוון איזראַעליט", וואָס זײַן אַני־מאַמין איז געווען אויפֿהיטן אַ באַ־קוועמען לעבן־סטאַנדאַרד, זײַן חשוב בײַ די חשובֿע פּאָליאַקן און בלײַבן געטרײַ דעם סעקטאָר פֿון ייִדישן ציבור־לעבן, מיט וועלכן ער האָט זיך אידענטיפֿיצירט.

„אמונה און אָפּשטאַם האָבן פֿאַר דעם דאָזיקן טיפּ נאָר אַ היסטאָרישן באַטײַט, האָט פֿאַרמולירט דער ראָש־המדברים פֿון דער דאָזיקער גרופּע הילאַרי (הלל) נוסבוים, דערפֿאַר אָבער אַנערקענט ער די נויטן פֿון לאַנד און די פֿאָדערונגען פֿון כלל ווי זײַנע אייגענע, און דאָס באַמײַען זיך צו באַפֿרידיקן די דאָזיקע פֿאָדערונגען האָלט ער פֿאַר זײַן הויפּטסטן חובֿ".

ער, דער דאָזיקער „פּראָגרעסיווער איזראַעליט", איז קודם כל אַ קונסט־מעצענאַט. ער זאַמלט פּוילישע אַנטיקן, כּדי דערמיט אונטערצושטרײַכן זײַן פּוילישקייט. ער פֿאַרשפּרייט בילדונג, שטיצט פּוילישע שרײַבערס, גיט אַרויס זייערע ווערק. וואָס מער היזק עס ברענגט אים דאָס געשעפֿט פֿון אַ פּוילישן פֿאַרלאָגער, אַלץ שטאַרקער איז דער באַווײַז פֿון זײַן פּוילישקייט, פֿון זײַן חשק זיך מתעסק צו זײַן לשמה, ניט חס־וחלילה צוליב רווחים. אין צדקה־ענינים מאַכט ער ניט קיין אונטערשייד צווישן ייִד און ניט־ייִד. דערפֿאַר גיט ער מער אויף ניט־ייִדישע זאַכן. אין דער ייִדישער סבֿיבֿה שטרײַכט ער שטאַרק אונטער זײַן פּוילישקייט, אין דער פּוילישער געזעלשאַפֿט לאָזט ער פֿאָלן אַ וואָרט וועגן זײַן שײַכות צו... משה רבינו. אין מלוכה־פֿראָגעס איז ער אַ לעגאַליסט. ער האָלט פֿון תּלמודישן פּרינציפּ: דינא דמלכותא דינא, הגם אונטערן דרוק פֿון דעם פּאַטריאָטישן טייל פֿון דער פּוילישער געזעלשאַפֿט שטיצט ער בסוד־סודות אַ באַוועגונג וואָס איז סותר דעם דאָזיקן פּרינציפּ. אין ענינים פֿון לאַנד

פֿילט ער זיך ווי אַ „היגער" און תמיד באַטאָנט ער זײַן סאָלידאַרישקייט מיטן כלל, ווי אַ גלײַכער מיט גלײַכע.[7]

דאָס איז דער פּאַרטרעט פֿון הערמאַן קרויזהאַר.

3. די וואַרשעווער רעאַל־גימנאַזיע

זײַנע צוויי זין אַלעקסאַנדער (געבוירן אין 1843) און לודוויק האָט הער־מאַן קרויזהאַר געגעבן א גוטע דערציונג. אַלעקסאַנדער האָט באַזוכט די פּאָוויאָטאָווע (עלעמענטאַרע) שול נומער דריי, אויף דער לעש. שפּעטער איז ער געווען אַ תּלמיד פֿון דער וואַרשעווער רעאַל־גימנאַזיע, וואָס זי איז געווען אַ מוסטערשול אין גאַנץ פּוילן. געשאַפֿן איז זי געוואָרן אין 1843 מיטן ציל צו דערציען אַ פּוילישע יוגנט אין גייסט פֿון „רעאַלע קענטעניזשן", ווי דער פּלאַנהאַלטער פֿאָסקעוויטש האָט עס פֿאָרמולירט, כדי אָפּצוציען די יונגע מוחות פֿון יענע ראָמאַנטישע חלומות וואָס לערנען לִיטעראַטור און געשיכטע איז גורם צו אַנטוויקלען. אָבער די רוסישע מאַכט האָט זיך שטאַרק טועה געווען אין אירע הנחות: דווקא אָט די גימנאַזיע איז געוואָרן דער שמידצענטער פֿאַר דער פּוילישער נאַציאָנאַלער אידעע. ס׳רובֿ מיטגלידער פֿון דער געהיימער פּוילישער רעגירונג בעתן אויפֿשטאַנד פֿון 1863 זײַנען געווען לערערס דווקא פֿון אָט דער רעאַל־גימנאַזיע. אויך די תּלמידים האָבן זיך אויסגעצייכנט אין אויפֿשטאַנד און אַ סך קאָנספּיראַטיוויע פּעדעם האָבן געפֿירט פֿון און צו דעם דאָזיקן לערן־אָנשטאַלט.

„די וואַרשעווער רעאַל־גימנאַזיע, אַטעסטירט אַן עמיגראַנטישער פּוילי־שער זשורנאַל אין 1857, גיט אַרויס אַ יוגנט וואָס איז בעסער צוגעגרייט ניט נאָר פֿון שטאַנדפּונקט פֿון קענטענישן, נאָר אויך מיט אַן ערנצטערן בליק אויף דער וועלט, מיט אַ מער יוגנטלעך האַרץ און אַ מוח וואָס איז מער פּעזיק אויפֿצונעמען איידלע אײַנדרוקן".[8]

דאָס רובֿ תּלמידים זײַנען געווען פֿון אַרעמע עלטערן. אויב די בעסער סיטואירטע עלטערן האָבן געשיקט זייערע קינדער, איז דאָס געווען מחמת דעם וואָס דער פּעדאַגאָגישער מצב פֿון דער שול איז געווען זייער אַ הויכער און וואָס צווישן די לערערס זײַנען געווען באַרימטע געלערנטע און הייסע פּוילישע פּאַטריאָטן. הגם מען האָט שטאַרק באַגרענעצט די צאָל שהעהן פֿאַר לִיטעראַטור און געשיכטע, האָט אָבער דאָס אינטענסיוויע לערנען און דער שטענדיקער קאָנטאָקט צווישן די לערערס מיט די תּלמידים מחוץ די וועגן פֿון דער שול פֿאַרגיטיקט מיט אַן עודף די ציניט־באַגרענעצונג פֿאַר די דאָזיקע לימודים. די צאָל יידישע תּלמידים איז ניט געווען קיין גרויסע, אפֿשר ניט

---

[7] H. Nussbaum, *Z teki weterana Warszawskiej Gminy Starozakonnych*, Warszawa 1888, 18-19.

[8] *Roczniki polskie*, 1865, I, 120 (געשריבן אין 1857).

מער ווי אַ מנין, אַבער יעדערער פֿון זיי האָט זיך שפּעטער מיט עפּעס אויס־געצייכנט אין דעם אַלגעמיינעם לעבן פֿון לאַנד.[9]

צווישן די דאָזיקע יידן־תּלמידים איז געווען היפּאָליט וואָוועלבערג (1843 — 1901), שפּעטער אַ באַרימטער פּילאָנטראָפּ און קולטור־מעצענאַט; אַנטאַני ראָזמאַניט, אַ רעדאַקטאָר פֿון אַ פּוילישער אונטערערדישער צייטונג, פּאַרשיקט קיין סיביר; זיגמונט לויפֿער, קרויזהאַרס אַ קרובֿ, שפּעטער שרף פֿון דער פֿרעסע־אָפּטיילונג בײַ דער פּוילישער געהיימער רעגירונג: מיכאַל לאַנדי, „דער קדוש פֿון וואַרשע"; בעת דער פּאַטריאָטישער דעמאָנסטראַציע האָט ער אויפֿגעהויבן דעם צלם וואָס איז אַרויסגעפֿאַלן פֿון די הענט פֿון אַ דער־שאָסענעם גלח און האָט דערפֿאַר אַליין באַצאָלט מיט זײַן יונגן לעבן.[10]

די דאָזיקע אינטענסיווע אַטמאָספֿער פֿון טיפֿן פּוילישן פּאַטריאָטיזם וואָס האָט באַהערשט די נשמות פֿון די לערערס און זויך פֿון די תּלמידים האָט פֿאַר דער צײַט אַלט געמאַכט די יונגע בחורים. כּמעט יעדערער פֿון זיי האָט זיך געפֿילט ווי אַ רעקרוט פֿון אַ פֿיזיש נאָך ניט עקסיסטירנדיקן, אָבער גײַסטיק שוין ממשותדיקן אוואַנגאַרד פֿון פּאַטענציעלע סאָלדאַטן־קדושים. זיי זײַנען גרייט געווען מקריב צו זײַן זייערע לעבנס פֿאַר דעם אידעאַל וואָס די ראָמאַנטישע דיכטערס האָבן אויסגעזונגען אין זייערע לידער און וואָס די לערערס האָבן זיי אויף אַ קאָנספּיראַטיוון אופֿן אויסגעטײַטשט אין די העכסטע טענער פֿון פּאַטריאָטישער עקזאַלטאַציע.

פֿאַר דער דאָזיקער גרופּע יידן־תּלמידים האָט די יידן־פֿראַגע בכלל ניט עקסיסטירט. אין דרויסן פֿון זייער אייגענער וועלט, דער וועלט פֿון דמיונות, האָט געלעבט אַ „פּינצטערע" מאַסע וואָס פֿאַרדינט רחמנות. נאָר איר גורל איז אָפּהענגיק פֿון פּוילנס גורל: אָבער וואָס פּוילנס גורל איז פֿאַרשטייען נאָר יחידי־סגולה. אָפּילו די עלטערן פֿון די דאָזיקע נאַציאָנאַל־פּוילישע תּלמידים באַנעמען ניט דעם אופֿן דענקען וואָס ווערט פֿאַרפֿלאָנצט און אָנטוויקלט אין די מוחות פֿון זייערע קינדער. דער עלטערער דור קוקט אויף דער יידן־פֿראַגע דורך מערב־אייראָפּעיִשע ברילן, בעת די קינדער ווילן זען אַלץ בלויז דורך פּוילישע ברילן. אָבער פֿון דרויסן רײַסט זיך אַרײַן אַן אומגעריכטע דערמאָנונג און רודערט אויף די יידן־תּלמידים אין דער רעאַל־גימנאַזיע. דער 16יאָריקער בחור אַלעקסאַנדער קרויזהאַר דערציילט דעם דאָזיקן עפּיזאָד זייער פּרטימדיק אין אַ בריוו צו זײַנעם אַ קרובֿ, אַ בן־עיר, וואָס איז אַווען זיך לערנען קיין דײַטשלאַנד.

4. די ערשטע באַגעגעניש מיט דער יידן־פֿראַגע

דאָס איז געווען אין יאָר 1859. אין דער פּוילישער פּרעסע האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַטאַק קעגן דער „אינוואַזיע" פֿון יידן אין פּוילישן קולטור־

---

[9] Krauzhar, "Z niedawnych wspomnień", *Kłosy*, 1884, II, 142.

[10] *Izraelita*, 1901, 42; Krauzhar, *Echa przeszłości*, 131-136; Sulima, *Wspomnienia ułana*, 1878, 242 [לויפֿער]; Kraszewski, *Pamiętnik Bolesławity; Izraelita*, 1910, 25 [לאַנדי].

לעבן. דאָס איז די באָרימטע „יידישע מלחמה", וואָס בדרך־כלל איז זי גוט באַקאַנט. אַ רעדאַקטאָר פון אַ פויליִשער צייטונג האָט אַנגעקלאָגט אין גערעכט אַ גרופּע חשובע יידישע בעלי־הבתים פון די בורזשואַזע קרייזן, וואָס האָבן אים ווי אַ פּראָטעסט אויף זיינע אַטאַקן אַרײַנגעשיקט זייער אַ שאַרפּן בריוו.

אָט ווי אַ בחור פון 16 יאָר באַשרײַבט די דאָזיקע געשיכטע:

„דער קאַמף וואָס האָט בײַ אונדז אויסגעבראָכן צוליב דעם אַרטיקל וועגן יידן אין דער „גאַזעטאַ וואַרשאַווסקאַ" וועט האָבן ערנצטע רעזולטאַטן. אויף די גאָסן האָט מען פונאַנדערגעקלעפּט אַנאַנימע פליאַקאַטן קעגן יידן. הענריק טעפליץ האָט אַנגעשריבן אַן ענטפער דער צייטונג. צו אים איז צוגעשטאַנען אַ גרופּע זייער וויכטיקע פויליִשע בירגער. די צייטונג Le Nord האָט אין דער פּראָגע פאַרעפֿנטלעכט אַן אַרטיקל פון ד"ר האַנדפּאַגל, וואָס וואַרפּט מיט אומרעכט די שולד פון זשורנאַליסט אויפן גאַנצן פאָלק און וואַרפּט אים אויף פאַנאַטיזם און אָפּגעשטאַנענקייט. דאָס האָט געפונען אויך אַן אָפּקלאַנג בײַ אונדז אין גימנאַזיע. דער אלטער פּראָפעסאָר פון געאָמעטריע, וושעשניאָווסקי, האָט זיך אַ זאָג געטאָן פון דער קאַטעדרע: אָט, גיט אַ קוק צו וואָס ס'איז שוין דערגאַנגען! זיי האָבן די חוצפה אונדז אָפֿן אויפצוווארפן, אַז מיר זײַנען שטויב (prochno). יעדער איינער וויים וואָס איך מיין, אָבער לאָמיר זיך אַ קלאַפּ טאָן אין האַרצן. מיר אַליין זײַנען שולדיק אין דעם. אָט למשל, ווער פון דער יונגער חבֿרה דאָ אין קלאַס טראַכט וועגן דעם, אַז ער לערנט זיך כדי צו קענען שפּעטער העלפֿן דער „אויטשיזנע", אַז ער זאָל אָפּגעבן זײַן הילפיקן חובֿ דער מוטער ערד וואָס האָט אים געבוירן. דאָ טראַכט יעדערער פון אײַך וועגן דעם, ווי צו ענדיקן די גימנאַזיע, צו פאָרן קיין פאַריז, דאָרט אַ הוליע צו טאָן און צו פּטרן דעם רעשט פון פּאָטערס פאַרמעגן (ojcowizna). אַזוי דאַרף ניט זײַן. מיר דאַרפֿן אַלע פאַרטיידיקן דעם כּבֿוד פון אונדזער פאָטערלאַנד".[11]

קרויזהאַר קאַמענטירט ניט מיט קיין איין וואָרט די רייד פון זײַן לערער פון געאָמעטריע. ער פּילט אָבער, אַז ער וועט ניט געהערן צו די וואָס וועלן „פאַרראַטן" דאָס פאָטערלאַנד און פאָרן קיין פאַריז אַ הוליע טאָן. אין דער זעלבער צײַט פּילט ער, אַז דער דאָזיקער ענין האָט וויניציק וואָס צו טאָן מיטן „גאַנצן פוילישן פאָלק", און דערפאָר איז ער, דער 16יאָריקער בחור, זיך מצער, וואָס די אַטאַקן פון דעם פוילישן זשורנאַליסט וועלן אידענטיפיצירט מיטן גאַנצן פוילישן פאָלק. ווען די יידישע „פּראָגרעסיסטן" וואָס האָבן געחתמעט דעם פּראָטעסטבריוו צום פוילישן רעדאַקטאָר האָבן באַקומען תּפיסה, האָלט דער יונגער תּלמיד פון דער רעאַל־גימנאַזיע, אַז דאָס איז „פאַטאַל". אין דער זעלבער צײַט פּילט ער אָבער, אַז דער גורל פון גאַנצן פוילישן פאָלק איז וואָגיקער פון דעם אינצידענט מיטן רעדאַקטאָר. ער איז זייער אומצופֿרידן, וואָס יידן ווילן זיך באַמיען, אַז די צענזור זאָל ניט דערלויבן צו דרוקן אַנטיסעמיטישע אַרטיקלען, ווײַל די צענזור איז אַ „פּרעמדע", ד"ה

---

[11] *Kartki z pamiętnika Alkara*, 16.

די צייטונג Nord איז געווען סובסידירט פון דער צאַרישער רעגירונג. Шевченко, Дневник, 1939, 207.

אַ רוסישע, און בכלל האָבן דעם דאָזיקן אינציידענט אויפגעבלאָזן דווקא „פּרעמדע“ עלעמענטן וואָס זיינען מיטן לאַנד לחלוטין ניט פֿאַרבונדן.

אָבער דער דאָזיקער „פֿאַטאַלער“ עפּיזאָד ווערט גיך פֿאַרגעסן. אין לאַנד הייבט אָן צו ברויזן מיט פּאַטריאָטישע מאַניפֿעסטאַציעס. דאָס דערפֿרייט זייער שטאַרק דעם יונגן תּלמיד. „בני אונדז, שרייבט ער אין אַ בריוו פֿון יוני 1859, אַ חודש נאָכן „פֿאַטאַלן“ פּסק־דין, האָט דער פּוילישער פּאַטריאָטיזם אויפֿגעוואַכט פֿון שלאָף“.

עס קומען די יאָרן פֿון דער „מאַראַלישער רעוואָלוציע“. זי האָט אויף אַ ווייל פֿאַרגלעט די שארפּע שפּיצן פֿון נאַציאָנאַלע קאָנפֿליקטן און פֿאַרגיטיקט די אַנטוישטע וואָס זיינען געווען שטאַרק פֿאַרביטערט צוליב דעם אויסגאַנג פֿון דעם פּראָצעס קעגן די „אויפֿגעקלערטע“ אין 1859.

„קריסטן און יידן האָבן זיך פֿאַרבריידערט“, נאָטירט קרויזהאַר אין אַ בריוו פֿון מאַרץ 1861. די דאָזיקע טערמינען — קריסטן און יידן — האָט ער איבערגענומען פֿון זיין היים און סביבה וואָס האָבן באַגערט אַחדות אין לאַנד.

די אַרבעט פֿאַר יידן און צווישן יידן האָלט ער פֿאַר אַ „האַרבער נויט־וועניקייט“. ער איז זייער טעטיק אין דעם קרייז „אַליין־בילדונג“, וואָס אַ גרופּע גימנאַזיסטן און סטודענטן־יידן האָבן צו יענער צייט געשאַפֿן. ער האָלט אַפֿילו רעפֿעראַטן וועגן דעם, ווי אַזוי פּוילישע שרייבערס שילדערן יידישע טיפּן. ער באַטראַכט אָבער די דאָזיקע אַרבעט ווי אַן אַריבערגייענדיקע וואָס וועט מיט דער צייט מוזן ליקווידירט ווערן. דער סימן־מובהק פֿון פּוילישקייט פֿון אַ יידן איז ניט זיין טעטיקייט אין אַ פּויליש־יידישער אַרגאַניזאַציע, נאָר אין דער פֿרייַער און ניט־געצוונגענער צוגעהעריקייט צו אַזאַ פּוילישן קרייז וואָס וועט לאָזן פֿרייַ און ניט געצוונגען ליקווידירן זיין אַנדערשקייט. אויב קרויזהאַר בארעכטיקט אַ באַזונדערע אַרגאַניזאַציע פֿון יידישע יונגעלייט, איז דאָס דערפֿאַר, וואָס די דייטשע שפּראַך איז נאָך אַלץ שטאַרק קולטיווירט ביי די „פּראָגרעסיווע“ יידן און מען דאַרף זיי אַפֿריער פֿאַרפּוילישן שפּראַכלעך, אידער מען קאָן דאָס טאָן עמאַציאָנעל.[12]

שוין אין יענע יאָרן האָט קרויזהאַר געקוקט אויף דעם טאַטאַלן פּוילישן לעבן ווי אויף זיין אייגן לעבן. ער זעט צוויי רעליגיעזע מזבחות אין פּוילן: אַ קריסטלעכן און אַן „איזראַעליטישן“, אָבער נאָר איין נאַציאָנאַלן מזבח: אַ פּוילישן. אַפֿילו אויף אויסצודרייקן דעם פּוילישן פּאַטריאָטיזם אין אַ רעליגיעזער פֿאָרעם זיינען אים צוויי מזבחות ניט צום האַרצן. דווקא אין יענע קרייזן פֿון דער פּוילישער פּאַטריאָטישער יוגנט, וואָס קרויזהאַר האָט אַזוי פֿאַרהערלעכט, איז אַרויסגעשוומען דער געדאַנק פֿון אַ יידישער אַזכרה נאָך דעם גרויסן פּוילישן היסטאָריקער און יידנפֿרײַנד יאָאַכים לעלעוועל. אים איז דער דאָזיקער רעליגיעז־נאַציאָנאַלער סעפּאַראַטיזם ניט געפֿעלן געווארן,

[12] אויספֿירלעך אין מײַן בוך: יידישע בילדונגס־פּאָליטיק אין פּוילן, קאָפּיטל פֿיר, ביב־ליאָטעק פֿון יִוואָ, ניו־יאָרק, 1943.

ווײַל דאָס איז אַן אַ סתירה מיט זײַן קאַנצעפּציע פֿון פּויליִשקייט. דערפֿאַר פֿאַרשוויגט ער אין זײַנע מעמואַרן דעם דאָזיקן וויכטיקן פֿאַקט. ווען ער זאָל געווען שרײַבן וועגן דעם, וואָלט דאָס אפֿשר אונדז געקענט געבן אַ בילד וועגן די וואָס זײַנען געווען דערפֿאַר, אַז דווקא מיט אַ העברעיִשן הספּד זאָל מען פֿאַראייביקן דעם אַנדענק פֿון דעם לײַבלינג פֿון דער רעוואָלוציאָנערער יוגנט.[13]

5. די ערשטע ליטעראַרישע טריט

און דאָך, ניט געקוקט אויף זײַן גאַנצער אַזוי שאַרף פֿאַרמולירטער קאַנצעפּציע פֿון טאָטאַליִטעט פּויליִשקייט, איז קרויזהאַר געווען שטאַרק צוגעבונדן צו יִידישקייט און צום יִידישן געדאַנק, אַזוי ווי מען האָט אים אין זײַן צײַט פֿאַרשטאַנען. דאָ האָבן נאָך געהאָט אַ השפּעה: דער פֿאָטער מיט זײַן אידעאַל פֿון אַ „פֿראָגרעסיוון איזראַעליט", דאָס לייענען די מערב־אייראָפּעיִשע יִידישע צײַטשריפֿטן ועל כולם, זײַן אָפּגאָט און קוואַל פֿון אייגענער דיכטעריישער אינספּיראַציע — הײַנריך היינע.

דאָס ווערט בולט פֿון זײַנע ליטעראַרישע בכורים וואָס זײַנען געווען געדרוקט ניט אין אַלגעמיינעם פּויליִשן זשורנאַל, נאָר דווקא אין אַ פּויליש־יִידישן, אין דער Jutrzenka, וואָס דניאל נײַפֿעלד האָט אַרויסגעגעבן אין די יאָרן 1861—1863, און וואָס זײַן קרײַז „אַליין־בילדונג" האָט געהאַלפֿן באַשאַפֿן.

דער הייסער פֿאָטאָס פֿון גלויבן אין אַ פּויליש־יִידישער אַחדות האָט צעשמאַלצן די קאַלטע קאַנצעפּציע פֿון זײַן אַלפּויליִשקייט. וויפֿל ער האָט ניט ראַציאָנאַליזירט די עקסיסטענץ פֿון אַן אָפּגעזונדערטער יִידישער וועלט, ווי אַ פֿראָדוקט פֿון היסטאָרישע אומשטאַנדן, האָט זי ניט אויפֿגעהערט צו לעבן באַזונדער און האָט געפֿאָדערט, מען זאָל נעמען צו איר אַ שטעלונג.

די דאָזיקע שטעלונג איז בדרך כלל געווען אַ צווייפֿלקע. אין די לירישע און עפּישע לידער איז זײַן צוגאַנג געווען אַ וואַרעם יִידישער, פֿול מיט פֿאָטאָס און אינטימען געפֿיל פֿאַר דעם יִידישן פֿאָלק, ווען אָפֿילו אין לעצטן פֿאַל משכּילישׂ באָפֿאַרבט. אין אַ לײַד, למשל, Handel (יוטשענקאָ, 1861, נומ׳ 1) שילדערט קרויזהאַר מיט אַ סך וואַרעמקייט די דאָזיקע פֿון אַ יִידישן גאַסן־הענדלער. אין אַ לײַד „דאָס געזאַנג פֿון אַ יִידן אַן ערדאַרבעטער" (1861, נומ׳ 5) אידאָליזירט ער דעם יִידן בײַ דער סאָכע. אין אַ לײַד „הגבה", פֿרײַ באָאַרבעט בעט לויט אַ דײַטשן מוסטער, רעדט ער מיט שטאָלץ און לײַבע וועגן דער יִידישער תורה. אין אַ לײַד „די רויז פֿון שרון" באַזינגט ער אַפֿילו ארץ־ישׂראל.[14]

---

[13] A. Krauzhar, "Z czasów przedpowstaniowych", *Tygodnik Ilustrowany*, 1923, 7; "Przeszłość polityczna i bojowa Warszawy", *ib.* 1923, 22.

[14] "Handel! Handel!", *Jutrzenka*, 1861, 6; "Pieśń Żyda-Rolnika"

אין אַן אַנדער ליד א״נ „דערמאָנונג״ (יוטשענקאָ, 1862, נומ׳ 31) וועגדט זיך דער יונגער דיכטער צום יידישן קינד, אַז בעת עס טוט תּפילה, זאָל עס זיך דערמאָנען, ווי די אָבות זײַנען געגאַנגען אויף קידוש־השם מיטן שמע ישׂראל אויף די ליפּן. ער פֿאַרענדיקט זײַן ליד אַזוי:

Rozpocznij, dziecię, modlitwy słowa,
Słowa tak wzniosłe, jak pieśń wiekowa,
Słowa, co nosił żyd na sztandarze,
Gdy już ojczyste stracił ołtarze,
I dziś on jeszcze ten sztandar ściska,
Gdy życie niknie—a śmierć jest bliska,
Gdy już wieczności dotyka progu,
Gdy już spoczywa w śmierci kolebce,
Jeszcze zmartwiały te słowa szepce:
"O! Izraelu, żyj w Panu Bogu!"

ערב דעם אויפֿשטאַנד האָט דער 20יאָריקער קרויזהאַר אַרויסגעגעבן אַ זאַמלונג לידער א״נ „בלעטלעך״ (Listki). דאָ געפֿינען זיך עטלעכע איבערזעצונגען פֿון היינעס און אויך אַ סך לידער אויף יידישע מאָטיוון. איינס פֿון זיי הייסט „בן־זכאַי״. „יוטשענקאָ״ האָט דאָס דאָזיקע ליד ניט געקענט דרוקן, ווײַל די צענזור האָט דערשמעקט אין אים אַ רמז אויף דעם מאַרקגראָף וויעלאָפּאָלסקי, וואָס די יוגנט האָט אים געהאַסט. אין דעם דאָזיקן ליד באַזינגט דער יונגער פּאָעט יוחנן בן זכאַי, וואָס בעת אַ איז אַנטלאָפֿן פֿון באַלעגערטן ירושלַים, האָט ער געראַטעוועט נאָר די תּורה. אין דער לעצטער סטראָפֿע דריקט קרויז־האָר אויס דעם געדאַנק, אַז

אין שוץ פֿון דער אמונה אַ דור גבורים איז געפֿאַלן,
געלייטן פֿאַר די זינד פֿון זײַנע אָבות,
נאָר דער גײַסט פֿון ליכט האָט די פֿליגלען צעפּראַלט
און איז געפֿלויגן איבער די חורבֿות.[15]

קרויזהאָר געפֿינט אַ סך אינספּיראַציע ניט נאָר אין דעם יידישן עבֿר, נאָר אויך אין דעם יידישן הײַנט. דער צער און די פּײַן פֿון דעם יידישן לעבן וואָס ער זעט פֿאַר זײַנע אויגן געפֿינען אַן אָפּקלאַנג אין זײַן סענסיטיוויטעט נשמה. אין אַ סעריע לידער א״נ „ספֿינקס״ שילדערט קרויזהאָר די טראַגישע לאַגע פֿון דעם יידן פֿון זײַן דור. ער פֿרעגט די אַלטע קשיא: ווי לאַנג וועט מען

(1861, 5); "Hagbaha"(איבערגעזעצט אויס משה מאיר האַלבערשטאַם), *ib.* 13; "Róża Saronu".

4. דאָס דאָזיקע ליד איז געווען געדרוקט אַנאָנים אין ריסעלס *Der Jude*, 1831, נומער 4.

[15] איין ליד פֿון דער זאַמלונג Listki איז לכבֿוד דניאל נישפּעלדן מיט אַזאַ אַפּאָסטראָף:

Tyś to mi drogę mleczną wyznaczył.

די זאַמלונג איז געווען רעצענזירט אין יוטשענקאָס, 1863, 4. וועגן פֿאַרבאָט צו דרוקן דאָס ליד „בן־זכאַי״ דערציילט ער אין אַ בריוו, זע:

Alkar, *Kartki z pamiętnika*, II, 31.

אונדז נאָך האָסן? פֿאַר וואָס זײַנען ניט די תּושבֿים (Rodacy) און יידן פֿרײַנד און ברידער? פֿאַר וואָס זאָגט מען אָפֿ דעם יידן די רעכט פֿון אַ מענטשן? די דאָזיקע פֿראַגעס שטעלט אַן עלטערער יוד מיטן נאָמען משה. דער ספֿינקס פֿון גורלות דאַרף אים געבן די געגאָרטע תּשובֿה. דער ספֿינקס — קרויזהאַר — איז פֿול מיט האָפֿערדיקייט וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַר יענער תּקופֿה פֿון ליבעראַלן אָפּטימיזם. ער ענטפֿערט, אַז מען וועט גאָר אין גיכן דערלעבן, עס זאָלן מקוים ווערן אַלע האָפֿענונגען, מיט וועלכע יידן טראָגן זיך אַרום. אין אַ ליד „זײַ זיך ניט מיאש" פֿאַרענדיקט ער זײַן רוף מיט אַזאַ אַקאָרד:

דײַן פֿאָן זאָל ווערן די באַפֿרײַענדיקע השׂכּלה.
זײַ גרייט, ווען עס וועט אויפֿגיין דאָס ליכט פֿון דײַן מאָרגן,
ווײַל קומען מוז די גרויסע הילליקע באַנײַונג
און עס וועט ניט זײַן בײַ מענטשן קיין קאָמף צוליב אמונה.[10]

די דאָזיקע אָפּטימיסטישע סטרונע קלינגט אָפּ אויך אין זײַן פּובליציסטיק. אין אַ סעריע אַרטיקלען אין דער „יוטשענקאָ" אָנטוויקלט ער דעם געדאַנק, אַז די יידישע אָפּגעזונדערטקייט אין פּוילן איז געווען אַ רעזולטאַט פֿון געטאָס און פֿון פֿעלן פֿון בילדונג בײַ יידן. ווי נאָר מען וועט אָפּשאַפֿן די באַגרענעצונגען און געבן יידן אַ מעגלעכקייט זיך צו בילדן, וועלן ממילא פֿאַרשווינדן די אונטערשיידן צווישן יוד און ניט־יוד. קרויזהאַר האָלט, אַז דאָס וואָס יידן האָבן געשפּילט אין פּוילן די ראָלע פֿון דריטן שטאַנד האָט געמוזט ממילא באָפֿעסטיקן זייער אָפּגעזונדערטקייט: „עס גייט אין דעם, אַז עס זאָלן אָפּגעשאַפֿט ווערן אַלע סימנים וואָס האָבן געמאַכט פֿון יידן אַ באַזונדערע סאָציאַלע קערפּערשאַפֿט".

אַוודאי זײַנען די דאָזיקע געדאַנקען געווען ניט קיין נײַע. אָבער אין פּוילן בכלל, און פֿון אַ צוואַנציקיאָריקן בחור בפֿרט, איז דאָס געווען נײַ און אַזוי ווירקעוודיק, אַז קרויזהאַר איז געוואָרן דער פֿאָנען־טרעגער פֿון דעם יונגן יידישן דור און זײַן וואָרט האָט מען זיך אומעטום געמוען צוהערן. זײַנע לידער זײַנען געוואָרן אַזוי פּאָפּולער, אַז טייל זײַנען אַריין ווי אַנאָנימע לידער אין די דעמאָלט זייער פֿאַרשפּרייטע זאַמלונגען פֿון נאַציאָנאַלער פּוילישער פּאָעזיע. עס איז אַ סברה, אַז אויך די פּוילישע הימנען וואָס די יוגנט האָט אין די יאָרן פֿון „פּויליש־יידישער פֿאַרבריderערונג" געזונגען אין די שולן האָט אַנגעשריבן קרויזהאַר.

די פּובליציסטישע אַרטיקלען האָבן קרויזהאַרן געשטויסן צו שרײַבן אַ געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן, וואָס זאָל סאָלידער באַגרינדן זײַנע טעזיסן וועגן די סיבות פֿון יידישן „סעפּאַראַטיזם".

ער איז צו דעם דאָזיקן ענין צוגעטראָטן זייער ערנצט. די דאָזיקע אַרבעט איז פֿאַר אים ניט געווען קיין ריין אַקאַדעמישער ענין. ער האָט עס באַטראַכט

[10] ציטירט לויט:
K. Drezdner, "Udział Żydów w poezji polskiej XIX w., *Miesięcznik Żydowski*, 1932, 5, 412-418.

ווי „אַ געזעלשאַפטלעכן חוב". „אין מינע פרינע מינוטן אַרבעט איך איבער אַ געשיכטע פון פוילישע יידן אין דער תקופה פון די פיאַסטן". לאָזט ער וויסן זיינעם אַ פרינד וואָס האָט זיך געפונען גראָד אין דיטשלאַנד. און צו אַ צווייטן פרינד, אויך אין דיטשלאַנד, שרייבט ער אַזוי (דעם 3טן מײַ, 1862):

„ווי אַ פאַליאַק פלי איך זיך בארופן צו אַ בירגערלעכן דינסט. איך וועל אַרבעטן מיטן געדאַנק אַפצודאַנקען דעם פאַטערלאַנד פאַר דעם וואָס איך בין און וואָס איך ווייל זיין. ווען איך זע אויפן גאַנצן שטח פון אונדזער לאַנד דערהויבענע פאַקטן פון בריידערלעכקייט צווישן אַלע שטאַנדן, גיב איך זיך נאָך מער אָפ דער וויסנשאַפט, כדי איך זאָל קענען אין דער צוקונפט ווערן אַ נוצלעכער מענטש און וועקן אין זיך און אויך אין אַנדערע געפילן פון ליבע צום פאַטערלאַנד".

6. דער יוגנטפרײַנד מערצבאַך

דעם אָקערשט ציטירטן בריוו האָט קרויזהאַר געשריבן צו אַ פרינד וואָס האָט געהאַט אַזאַ גרויסע השפּעה אויף זיין גימנאזיקלונג, אַז עס איז כּדאַי מיט אים זיך צו באַקענען. דער פרינד האָט געהייסן הענריק מערצבאַך. געשטאַמט האָט ער פון וואַרשע. געווען איז ער אַ פאַעט און אַ בוכהענדלער. ביידע באַרופן האָט ער געירשנט פון זיין פאָטער זיגמונט מערצבאַך וועלכער האָט, ווי כּמעט אַלע משכּילים פון זיין דור, געשריבן דיטש, הגם געהאַלטן האָט ער זיך פאַר אַ פאַליאַק. דער אַלטער מערצבאַך האָט זוכה געווען, אַז זיינע דיטשע לידער זיינען פאַרגעלייענט געוואָרן אויף אַ זיצונג פון דער פוילישער געזעלשאַפט פרינד פון וויסנשאַפטן אין וואַרשע (אין 1830) און ניט קיין אַנדערער ווי יולי־ן ניעמצעוויטש, דער כהן־גדול פון דער דעמאָלטיקער פוילישער ליטעראַטור, האָט שטאַרק געלויבט זיינע דיכטערישע שאַפונגען.

הענריק מערצבאַך האָט באַקומען אַ גוטע פוילישע דערציונג פריער אין אַ פריוואַטער שול און שפּעטער אין דער וואַרשעווער גימנאַזיע. זיין פאָטער האָט אים געשיקט שטודירן קיין ברעסלע. שפּעטער האָט ער געלעבט אין בריסל, וווּ ער האָט זיך שטאַרק באַפרײַנדט מיט יאַכים לעלעוועל. פון אויסלאַנד האָט ער קאָרעספאַנדירט אין די וואַרשעווער צײַטונגען, געשריבן לידער און איז אַפילו געקרוינט געוואָרן פון דער קריטיק פאַר „אַ פוילישן היינע". בעתן אויפשטאַנד איז ער געווען אין דיטשלאַנד. די רוסישע מאַכט האָט קאַנפיסקירט זיין ביכער־געשעפט און ער האָט, פאַליטיש שטאַרק קאָמפראָמעטירט, זיך מער ניט געקענט אומקערן אַהיים.

אין דיטשלאַנד האָט מערצבאַך געפֿירט אַ לײַדנשאַפטלעכע אַגיטאַציע לטובת פוילן. ער האָט געלייגט דעם טראָפ אויף פוילנס סלאַווישקייט. אין די סלאַווישע קלובן וואָס זיינען באַשטאַנען דאָס רובֿ פון פאַליטיש עמיגראַנטן און וווּ די הויפּטפֿירערס זיינען געווען גראָד... יידן, איז אים די דאָזיקע אויפקלער־אַרבעט אַנגעקומען דווקא ניט שווער. זיינע לידער און ארטיקלען וועגן פוילן האָבן אין דיטשלאַנד געמאַכט אַ שטאַרקן רושם. ער האָט באַגײַס־

טערט אַ סך דײַטשע דיכטער וואָס האָבן אונטער זײַן השפּעה געשריבן „פּאָלען לידער", צווישן זיי דער פּאָעט האָלטיי.

מערצבאַך האָט, פונקט ווי זײַן יינגערער חבֿר קרויזהאַר, טיף געגלייבט, אַז עס דערנענטערט זיך אַ נײַע תקופה, אַ תקופה פֿון פֿעלקער־פֿאַרבריידערונג. אין אַ ליד א״נ „צוקונפֿט" (געשריבן אין 1858) דריקט ער אויס די האָפֿענונג, אַז פֿעלקער און אמונות וועלן אין גיכן פֿאַרשוווּנדן ווערן, נאָר גאָט וועט אַלעמען פֿאַראייניקן. דער דאָזיקער גלויבן האָט אים אָבער ניט געשטערט צו פֿאַרטיידיקן דווקא דאָס פּוילישע פֿאָלק.

אויך ייִדישע טענער קלינגען אין זײַן עקזאָלטירטער דיכטונג. זייער אונטערשלאָק איז דער זעלבער וואָס כאַראַקטעריזירט די גאַנצע פֿאָעזיע פֿון דעם לִיבעראָלן לאָגער אין יענער תקופה: ייִדן זײַנען ניט קיין נאַציע, דאָס צונויפֿשמעלצן זיך מיטן גורל פֿון דעם לאַנד, אין וועלכן זיי לעבן, וועט זיי ברענגען גליק און ישועה. אין אַ ליד „צו דער ייִדישער מוטער", וואָס איז אַ פֿאַרייִדישטער נוסח פֿון מיצקעוויטשעס באַרימטן ליד „צו דער פּוילישער מוטער" (Do Matki Polki), געשריבן אין 1861, אַפּעלירט מערצבאַך צו דער ייִדישער מוטער, זי זאָל מיט דער זויגמילך אײַנפֿלאַנצן אין איר קינד „ליבע צום פּוילישן לשון און צו דער פּוילישער ערד". אין דעם פּוילן פֿון מאָרגן, זאָגט מערצבאַך נבֿיאות אין דעם דאָזיקן ליד, וועט דאָס ייִדישע קינד „ניט לענגער, ווי אַמאָליקע ייִדן, אונטערן יאָך פֿון חרפּה און שׂינאה; קיינער וועט עס מער ניט אויסלאַכן פֿאַרן גלויבן פֿון זײַנע אָבות און דאָס וואָרט פֿון אמת וועט פֿאַר אים מקומ ווערן".[17]

אויף אָלעשן (Oleś), ד״ה אָלעקסאַנדער קרויזהאַרן, האָט מערצבאַך געשריבן אַ גרויסע ווירקונג: עלטער פֿון אים מיט זיבן יאָר (געבוירן אין 1836), מיט אַ סך לעבנס־פּראַקטיק, מיט אַ מערקווערדיקער פֿעיקייט צו שרײַבן גלײַכצײַטיק אין דרײַ שפּראַכן (פּויליש, דײַטש און פֿראַנצייזיש), איז מערצבאַך געווען דער פֿירנדיקער גײַסט פֿון דער פּוילישער עמאַציאָנעלער אַסימילאַציע צווישן דער ייִדישער יוגנט. פֿאַר בײַדע פֿרײַנד איז די פֿראַגע פֿון דער אומאָפּהענגיקייט פֿון פּוילן געווען דער סאָמע עיקר פֿון זייער לעבן. „איך וואָלט אַלץ געקענט אויסהאַלטן רויִקער, ווען איך וואָלט געקענט גלייבן ווײַטער אין דעם

[17] די וויכטיקסטע ליטעראַטור וועגן דער מערצבאַך־משפּחה איז קרויזהאַרס נעקראָלאָג, איבערגעדרוקט אין זײַן זאַמלונג א״נ:
Obrazy i Wizerunki Historyczne, 1906, 403—412; Z. Rabska, "Listy do niej", *Biblioteka Warszawska*, 1910, 455-469.
אין 1870 האָט מערצבאַך חתונה געהאַט מיט אַ בעלגישער גרעפֿין Paulina de Hardy de Beaulieu און איז געוואָרן דער הויף־בוכהענדלער פֿון קיניג לעאָפּאָלד II. ער איז געשטאָרבן אַ פֿרומער קאַטוליק, דעם 20סטן אַפּריל 1903. זײַן זון שאַרל מערצבאַך האָט פֿאַרעפֿנטלעכט זייער אינטערעסאַנטע מעמוֹאַרן, וווּ עס זײַנען פֿאַראַן עטלעכע ידיעות וועגן זײַן פֿאָטער:
Le Flambeau, XVI, 1933, 317-334; *Przegląd Współczesny*, XI, 120 sq.

תחית־המתים פֿון פּוילן", שרייבט מערצבאַך צו זײַן יונגן פֿרײַנד. בעתן אויפֿ־שטאַנד האָט מערצבאַך נאָך מיט מער ברען און פֿײַער געאַרבעט לטובת אַ פֿרײַ פּוילן. ער פֿירט דורך אַ פּאַראַלעל צווישן דער טעמפּקייט און דעם עגאָיזם פֿון די דײַטשן און דעם עטישן פּאַטאָס פֿון די פּאָליאַקן און שרייבט צו קרויזהאַרן (אין אַ בריוו פֿון 10טן דעצעמבער 1863), „אַז מיר דאַרפֿן דאָנקען גאָט, וואָס מיר זײַנען פּאָליאַקן; ווײַל דאָס איז אַן אײדל פּאָלק".

7. דער רעדאַקטאָר פֿון אָפּיציעלן אָרגאַן פֿון דער אויפֿשטאַנד־רעגירונג

נאָך אין דער ערשטער תקופֿה פֿון די פּאָליטישע דעמאָנסטראַציעס האָבן קרויזהאַרס עלטערן געהאַט אַ סך אויסצושטיין פֿון זייערע צוויי זין. דער יינגע־רער, לודוויק, איז אַרעסטירט געוואָרן בעת אַ פּאָליטישער דעמאָנסטראַציע אין אַ קאָטוילישן קלויסטער. מיט גרויס מי האָט זיך די עלטערן אײַנגעגעבן אים צו ראַטעוון פֿון פֿאַרשיקט צו ווערן קיין סיביר.

דער עלטערער, אַלעקסאַנדער, איז שוין געווען געקניפּט און געבונדן מיט דער אונטערערדישער באַוועגונג. ער האָט געקענט פּערזענלעך די אָנ־פֿירערס פֿון אויפֿשטאַנד. די הויפּטקוואַרטיר פֿון אַלע קאָנספּיראַטיווע אַרגאַני־זאַציעס איז געווען אַלעקסאַנדער לעסערס דירה. דער דאָזיקער לעסער (1814 — 1884) איז געווען מערצבאַכס אַ פּעטער. ער איז געווען אַן אָנגעזעענער פּויליש־נאַציאָנאַלער מאָלער.

דער יונגער קרויזהאַר איז געוואָרן באַשטימט פֿאַרן רעדאַקטאָר פֿון דער אָפּיציעלער צײַטונג פֿון דער געהיימער פּוילישער רעגירונג. זײַנע עדיטאָריעלע אַרטיקלען וועגן דער אינטערנאַציאָנאַלער פּאָליטישער לאָגע האָבן אים פֿאַר־שאַפֿט גרויס אָנזען. מען האָט באַוווּנדערט דעם 20יאָריקן רעדאַקטאָר און זײַן גרויס בקיאות, ספּעציעל די באַהאַוונטקייט אין די ענינים פֿון וועלט־פּאָליטיק. דער אָלטער קרויזהאַר האָט אָבער שטאַרק געציטערט איבער זײַן געראַטענעם בכור. גיט זיך אים אײַן צו באַקומען פֿאַר זײַן זון אַ פּאָליטישע שליחות קיין אויסלאַנד. דער יונגער בחור באַזעצט זיך אין לײַפּציק. דאָרטן רעדאַגירט ער ווײַטער דעם אָפּיציעלן אָרגאַן פֿון דער פּוילישער געהיים־רעגירונג, איז דער הויפּט־קאָרעקטאָר פֿון אַלע אירע אויסגאָבעס און אויך דער רעפֿערענט פֿון דער פֿרעסע־פֿאַראַלטונג אין פּוילישן מיליטער־שטאָב.

צום ערשטן מאָל אין דער פֿרעמד, ווײַט פֿון די עלטערן, פֿילט זיך קרויז־האַר זייער ניט הײַמיש אין דער נײַער קאָלטער סביבה. מיט יידן זוכט ער בכלל קיין קאָנטאַקט ניט, אָפֿילו ניט מיט די, וועמענס שריפֿטן ער האָט באַ־וווּנדערט און אַרויסגעשטעלט ווי אַ מוסטער פֿאַר זײַנע פּוילישע אמונה־ברידער.

אין לײַפּציק לעבט ער אָפּגעזונדערט פֿון דער וועלט, תמיד פֿאַרנומען מיט שווערע און אַחריותדיקע אַרבעטן. דאָרטן האָט זיך אין אים אַנטפּלעקט אָט דער היסטאָריציזם וואָס האָט אים שפּעטער באַגלייט ביז זײַן לעצטן אָטעם. אים אינטערעסירט ניט די געשיכטע פֿון יידן אין לײַפּציק, אָבער ער ווערט

אויפֿגעציטערט בעת ער געפֿינט אויס אַ הויז אָדער אַ פּלאַץ, וווּ פּוילישע עמיגראַנטן האָבן אַ מאָל געלעבט און געליטן.

דער איניציקער לעבעדיקער מענטש, מיט וועלכן ער האָט אַ קאָנטאַקט, איז דער נעסטאָר פֿון דער פּוילישער ליטעראַטור יוזעף איגנאַצי קראַשעווסקי, אַליין אַ פּליט, פֿאַרטריבן פֿון וואַרשע פֿון מאַרקגראַף וויעלאָפּאָלסקי, וואָס ער איז גאָר אין גיכן געוואָרן אַליין אַ פּליט ניט נאָר אין דער זעלבער שטאָט, נאָר אויך אין דעם זעלבן הויז, וווּ זיין פֿאַרשיקטער קרבן האָט געווינט. צו קראַשעווסקין האָט קרויזהאַר געהאָט אַ וואַרעמע רעקאָמענדאַציע פֿון העניריק טעפּליצן, דעם מצענאַט און פּראָטעקטאָר פֿון דעם יוגנטקרײַז „אַליין־בילדונג" אין וואַרשע.[18]

קרויזהאַרס טעטיקייט אין דײַטשלאַנד האָט געשאַפֿן אַרום אים אַן אַרעאָל פֿון מאַרטירערישקייט. ער איז געוואָרן ממש אַ לעגענדאַרישע פֿיגור. דאָס וואָס אין זײַנע הענט געפֿינען זיך די אומזעיקע פֿעדעם וואָס פֿאַרבינדן דאָס העלדיש קעמפֿנדיקע פּוילן מיט דער דרויסנדיקער וועלט — דאָס איז געווען געגנוג, זײַן חשיבות זאָל וואַקסן און זײַן נאָמען זאָל דערגרייכן צו אַ ממש פֿאַנטאַסטישער פֿאָפּולאַריטעט. די דאָזיקע פֿאָפּולאַריטעט איז אָבער געווען אַ פֿאַרמאָסקירטע; זי איז געווען אַזוי קונציק פֿאַרקאָנספּירירט, אַז דעם אמתן נאָמען פֿון דעם יונגגמאַן האָבן געקענט נאָר יחידי סגולה. אַפֿילו דער אַלטער קראַשעווסקי האָט ניט חושד געווען, אַז דאָס יידישע בחורל פֿון וואַרשע וואָס קומט צו אים אַרײַן איז קרוב צום געהיימען פּוילישן מלכות.

קרויזהאַר האָט געווּסט, אַז קראַשעווסקי איז אַ בפֿירושער קעגענער פֿון אויפֿשטאַנד. אַ פּינקלעכן אינדרוק האָט געמאַכט אויף דער יוגנט קראַשעווסקיס בריוו צום פּויזענער שרײַבער בענטקאָווסקי:

„אָלע זײַנען אַראָפּ פֿון זינען; אַלעמען האָלט מען נאָר אין איין שרעקן; אויך די גלחים אין קלויסטער וואָס וויל מען באַרויקן דעם המון; אויך אונדז וואָס מיר פּראָטעסטירן. דאָס איז אַ צושטאַנד פֿון גאָסן־וואַקאַנאַליע, דאָס איז שרעקלעך".[19]

קרויזהאַר האָט ניט געהאָלטן דעם אויפֿשטאַנד פֿאָר אַ „גאָסן־וואַקאַנאַליע". ער האָט קראַשעווסקין שטאַרק רעספּעקטירט, אָבער געטרויט האָט ער אים ניט.

דערווײַל איז דער אויפֿשטאַנד בלוטיק ליקווידירט געוואָרן. קרויזהאַר האָט ניט געוואָלט זיך אומקערן קיין פּוילן. צוזאַמען מיט אַ סך אַנדערע האָט ער געוואָלט ווערן אַ פּאָליטישער עמיגראַנט. ער האָט געוואָלט שטודירן אין דײַטשלאַנד און דינען דעם פּוילישן באָפֿרײַונגס־אידעאַל מיט דער פּען, ווי

---

[18] דער גאַנצער ענין דערציילט לויט זײַנע אויבן ציטירטע מעמוֹאַרן א"נ *Kartki z pamiętnika*. דער היסטאָריקער אַ. לעווּאַק שרײַבט, אַז די סביבה בײַם טאָטן אין הויז איז געווען אַ „סקעפּטישע" לגבי דעם אויפֿשטאַנד.

Przegląd Historyczny, X, 270.

[19] Karwowski, *Dzieje W. Księstwa Poznańskiego*, 1918, II, 86.

אַ סך אַנדערע יידישע עמיגראַנטן פון פוילן האָבן דאָס געטאָן אין מערב־אייראָפּע. ער האָט וועגן דעם געמאָלדן דעם פּאָטער.

דערויף האָט אים דער פּאָטער געענטפֿערט, אַז די פֿינאַנציעלע לאָגע זיינע איז שטאַרק פֿאַרערגערט געוואָרן טאַקע צוליב די געשעענישן אין לאַנד און דעריבער קען דער זון ניט אַרויסקומען אויף דעם פּאָטערס שטיק. ער בעט אים דעריבער זיך אומצוקערן אַהיים. פֿאַר קרויזהאַרן איז דאָס געווען אַ שווער קלאַפּ. איבערלאָזן מערצבאַכן, זיין פֿרײַנד און מדריך, אָפּזאָגן זיך פון דער פֿרײַער אייראָפּע און פֿאָרן אין דעם פֿאַרבלוטיקטן און אין נאַציאָנאַלן טרויער אײַנגעהילטן פוילן — דאָס איז פֿאַר אים געווען אַ גרויסער קרבן:

„צוליב וואָס ווילסטו אייגנטלעך אַהיים פֿאָרן? — פֿרעגט אים מערצבאַך אין אַ בריוו (17טן יאַנואַר 1864) — כדי צו זיין נוציק אויף דעם ליטעראַרישן פֿעלד? דאָס זיינען סתם פּוסטע רייד! אין דעם איצטיקן מאָמענט דאַרפֿן מיר ניט קיין פּען און קאָנספּירירן מיט דער פּען איז אַ שלעכטע פֿאָרעם פון קאָנספּיראַציע. צי ווילסטו אויך אויף ווינטער פֿאַרנעמען אַ געווײַסן אָרט אין דער [געהיימער] אָרגאַניזאַציע? אָבער אין דעם איצטיקן מאָמענט איז דאָך אַזאַ אָרגאַניזאַציע אַן אוממיגלעכקייט! ווילסט זוכן קלעפּ? ווילסט אומגליקלעך מאַכן זיך און דיינע עלטערן? דאָס איז אַ נאַרישקייט און אַ פֿאַרברעכן! ווילסט אפֿשר זיך אויסצייכענען ווי אַ זעלנער־דיכטער? דאָס איז דאָך דאָס אייגנציקע וואָס דו קענסט טאָן! אָבער דו ביסט ניט דערצויגן געוואָרן צו זיין אַ זעלנער. דיין געווער איז דאָס געווער פון מינערווּוּ; דיינע פֿיילן זיינען די לידער פון אפֿאַנאַסיי."[20]

קרויזהאַר וואָס האָט זיין פֿרײַנד ניט פֿאַרטרויט דעם אמת, אַז טאַקע די עלטערן בעטן זיך רחמים ער זאָל קומען אַהיים, ענטפֿערט אויף דעם פּאָטעטישן בריוו אין זייער אַ פּעסימיסטישן טאָן. די לעצטע געשעענישן האָבן אים שטאַרק פֿאַרהאַרטעוועט מאַראַליש און ער ווערט בכלל אַ פֿאַטאַליסט (בריוו פון 26סטן יאַנואַר 1864). אומעטום, שרײַבט ער, איז „געמיינהייט, שמוציקער מאַטעריאַליזם און עגאָיזם; דאָס קען אויפֿרעגן יעדערנס אמת פֿילנדיק האַרץ". ער גלייבט ניט מער אין יושר און היסטאָרישן אמת. אָט האָבן אַפֿילו די ראַדיקאַלע דיטשן ניט געהאַלפֿן דעם רעוואָלוציאָנערן פוילן אין איר קאַמף. פֿאַר זיי איז די פֿראַגע פון שלעזוויג־האָלשטיין אַ סך אַ וויכטיקערער ענין ווי דער קיום פון אַזאַ גרויסן מאַרטירער־פֿאָלק ווי דאָס פוילישע פֿאָלק.

די ביידע חבֿרים זיינען געווען אַנטוישט פון דער גליכגילטיקייט פון אייראָפּע צו די לײַדן פון „זייער לאַנד און פֿאָלק". ביידע האָבן באַדויערט, וואָס דער פוילישער אַרבעטער האָט אַזוי פֿיל געבלוטיקט פֿאַר פוילן, בעת דאָס פויערטום איז געבליבן גליכגילטיק צו דעם גורל פון דער נאַציאָנאַלער רעוואָלוציע.

---

[20] Alkar, *Kartki z pamiętnika*, II, 131-132.

8. די „געשיכטע פון יידן אין פוילן"

אין פֿעברואר 1864 האָט זיך קרויזהאר אומגעקערט קיין ווארשע. ער האָט געפֿונען אַן אַטמאָספֿער וואָס איז געווען ווײַט פֿון דער אידילישער פּוילישער יידישער פֿאַרבריידערונג פֿון פֿאַרן יאָר 1863. ער האָט זיך געפֿילט אַנטוישט ווי אַ פּאָליאַק און אויך ווי אַן „אירראָליט". די האָריזאָנטן זײַנען שמעלער געווארן. די חלומות פֿון דער יוגנט זײַנען צערונען געווארן. דער אַנטיסעמיטיזם האָט אויפֿגעהויבן דעם קאָפּ. קרויזהאר דריקט אויס די אַנטוישונג אין אַ ריי לידער.

„דער גן־עדן פֿון פֿרײַנדשאַפֿט, שרײַבט ער אין אַ לידּ, האָט זיך
פֿאַרענדיקט מיט אַ פּלוצלינגן צעשייד, ווײַל אײנער פֿון זיי האָט זיך
דערוווסט: חם איז ניט קיין ברודער פֿון שם".

קרויזהאר טרעט אַרײַן אין דער „הויפּטשול" (אוניווערסיטעט), כּדי צו שטודירן יוריספרודענץ. אין דער זעלבער צײַט פֿאַרנעמט ער זיך מיט ליטעראַטור און פֿאָעזיע. ער באַשליסט ממשיך צו זײַן די איבערגעריסענע אַרבעט וועגן די יידן אין פוילן, וואָס ער האָט אָנגעהויבן צו דרוקן אין „יוטשענקא". בײַ אַ יידישן ענין האָט קרויזהאר תמיד ראַציאָנאַליזירט, כּדי צו באַרעכטיקן זײַן אַרבעט, אַז ער איז פֿאַראינטערעסירט דערין ניט ווײַל ער איז אַ יידּ, נאָר ווײַל דאָס ווייזט פֿון לאַנד פֿאַדערט פֿון אים אַ געזעלשאַפֿטלעכן אָפּקט. אויך דאָס מאָל האָט ער געשריבן אין אַ בריוו צו זײַן פֿרײַנד מערצבאַכן, דעם 15טן אָקטאָבער 1864, אַז ער קוקט אויף דער דאָזיקער אַרבעט ניט ווי אויף אַ פֿאַרשונג סתּם לשם אָקאַדעמישער נײַגעריקייט, נאָר ווי אויף אַן אָפּקט פֿון בירגערלעכן חוב.

„מײַן אַרבעט געפֿינט זיך שוין בײַם צענזאָר. דאָס איז אַן אַרבעט
וואָס פֿאַדערט אַ סך מי, אָבער אַן ערלעכע, אַ בירגערלעכע. אויב די
מיטלען וועלן דערלויבן, וועל איך עס נאָך הײַ־יאָר פֿאַרעפֿנטלעכן אַנאָנים".

פֿאַר וואָס עפּעס אַנאָנים, קלערט דער בריוו ניט אויף. אָבער ווען זײַן פּראָטעקטאָר, דער קולטור־מעצענאַט הענריק טעפּליץ האָט געמוטמעט אויף זיך די הוצאות פֿון דער אויסגאָבע, האָט מען אָפּגערעדט, אַז דעם מחברס נאָמען דאַרף פֿיגורירן אויף דעם שער־בלאַט. ניט קיין קלייניע ראָלע אין דעם באַשלוס צו פֿאַרענדיקן דאָס דאָזיקע בוך האָט געשפּילט זײַן לערער פֿון געשיכטע יוליאַן באַרטאָשעוויטש און באַזונדער סענאַטאָר ראָמאָאַלד הובע, וואָס ער האָט זיך פֿאַרנומען מיט דער געשיכטע פֿון דער פּוילישער געזעץ־געבונג לגבי יידן. אַזוי אָרום זײַנען אין די יאָרן, וועו קרויזהאר האָט שטודירט אין דער „הויפּטשול", אַרויס די ערשטע צוויי בענד פֿון זײַן געשיכטע פֿון יידן אין פוילן. דאָס דאָזיקע וועלק, דאָס ערשטע פֿון דעם מין אין דער פּוילישער שפּראַך, האָט זוכה געווען צו זײַן אויספֿירלעך רעצענזירט פֿון אַזעלכע מומחים אויף דעם פֿעלד פֿון געשיכטע, ווי באַרטאָשעוויטש אין פוילן און זיבעל (Sybel) אין דײַטש־

לאַנד. ביידע רעצענזענטן האָבן אים צוגעגעבן חשק צו אַרבעטן אויפֿן געביט פֿון דער יידישער היסטאָריאָגראַפֿיע אין פּוילן.[21]

צוזאַמען מיטן חשיבות וואָס די דאָזיקע פּובליקאַציע האָט אים פֿאַרשאַפֿט איז אויך געוואָקסן קרויזהאַרס אויטאָריטעט ווי אַ שרײַבער בכלל, ווי אַ פֿאַרשער פֿון דער פּוילישער יוריספּרודענץ, ווי אַ היסטאָריקער.

עס איז כּדאַי צו ברענגען אַ פֿאַרצייכענונג וועגן קרויזהאַרן, וואָס געפֿינט זיך אין אַ זעלטענעם פּוילישן בוך פֿון מעמואַרן. דער אַנאָנימער מחבר איז שטאַרק אַנטיסעמיטיש. ער האָט שטודירט אין דער זעלבער צײַט וואָס קרויזהאַר.

„צווישן זײַנע קאָלעגן, שרײַבט דער מעמואַריסט וועגן קרויזהאַרן, איז ער געווען זייער באַרימט. וועגן זײַנע צוויי בענד „געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן" וואָס זײַנען דעמאָלט אַרויס, האָט מען אַ סך גערעדט, און אין דער שול האָט מען אים געהאַלטן פֿאַר אַ שטערן. איך דערמאָן זיך, ווי מען האָט מיר אָנגעוויזן אויף אים, בעת ער איז געגאַנגען צו אַ לעקציע, ער האָט אויסגעזען אַ סך עלטער ווי ער איז פֿאַקטיש געווען: בכלל אופֿן אין פֿאַרגלײַך מיט אונדז איז ער געווען אַ ביסל עלטער. צו יענער צײַט [1866] האָט ער שוין געהאַט הינטער זיך אַ לײַטעראַרישע פֿאַרגאַנגענהייט און איז אַפֿילו געווען די סיבה פֿון אַ געווייסער היסטאָרישער געשעניש וואָס דאָרף פֿאַרשריבן ווערן אין די אָנאָלן פֿון דעם פֿאַרגאַנגענעם שטורעם... ער האָט פֿאַרמאָגט אַן אָנאָליטישן שׂכל, אַ גוטן קאָפּ און ניט קיין דורכשניטלעכע לײַטעראַרישע פֿעיקייטן".

דער מעמואַריסט דערמאָנט קרויזהאַרס איבערזעצונגען פֿון הײַנע. די דאָזיקע לײַבשאָפֿט פֿאַר הײַנען שרײַבט ער צו דעם פֿאַקט, וואָס קרויזהאַר איז געווען „אַ בלוט־קרוב צו דעם יידישן פֿאָלק פֿון דײַטשלאַנד".

„הגם, שרײַבט ער ווײַטער, די חבֿרים פֿון שול האָבן זיך מיט יאָרן שפּעטער איבערצײַגט, אַז קרויזהאַרס אַרבעט וועגן יידן אין פּוילן איז אין אַלגעמיין געווען אַ שוואַכע, דאָך האָבן מיר וועגן דעם ניט געטראַכט. פֿאַר אונדז איז געווען גענוג וויכטיק, וואָס מיר האָבן אַ קאָלעגע וואָס האָט אָנגעשריבן אַן ערנצטע היסטאָרישע אַרבעט אין צוויי בענד, אַ חבֿר וואָס שרײַבט אַ סך, און דערפֿאַר האָבן מיר מיט רעכט געהאַלטן אים פֿאַר אַ שײַנדל" (lumen).[22]

9. דער מאַלאָן פֿון די קרויזהאַרס

וועג קרויזהאַר איז געווארן אַן אַדוואָקאַט, האָט ער קיין פּריוואַטע ביוראָ־פּראַקטיק כּמעט ווי ניט געפֿירט. אים האָט זיך אײַנגעגעבן צו ווערן דער יוריס־קאָנסולט פֿון עטלעכע פּוילישע מאָגנאַטישע משפּחות. דאָס האָט אים געמאַכט מאָטעריעל זעלבשטענדיק און געגעבן אַ סך פֿרײַע צײַט פֿאַר פֿאָרשערישע אַרבעטן.

---

[21] זע די ביבליאָגראַפֿיע צום סוף אַרטיקל. עס איז כּדאַי צו באַמערקן, אַז איין פּוילישער רעצענזענט האָט אים געטאַדלט פֿאַר ניט באַנוצן זיך מיט העברעישע מקורים. *Gazeta Polska*, 1865, 75.

[22] *Stara i nowa prasa*, Petersburg, 1897; K. Bartoszewicz, "Ostatnie dni Szkoły Głównej", *Tygodnik Ilustrowany*, 1923,32.

דעם 27סטן יולי 1871 האָט ער חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פֿון מאָטיאָס בערסאָן (1823 — 1908), אַ רײַכן צוקער־פֿאַבריקאַנט וואָס איז געווען אַ זאַמלער פֿון פוילישע אַנטיקן און אויך אַ מחבר פֿון אַ רײַ אַרבעטן וועגן פוילישן און ייִדישן עבֿר. בערסאָן איז געווען אַ הייסער פוילישער פּאַטריאָט. ער האָט געפֿירט מיט אַ גרויסן שטאָט אַ ליטעראַריש־קינסטלערישן סאַלאָן וואָס געשמט אין גאַנצן לאַנד.

קרויזהאַרס פֿרוי, יאַדוויגאַ, איז געווען אַ ראַפֿינירטע קענערין פֿון דער פֿראַנצייזישער ליטעראַטור. אונטער דער ווירקונג פֿון איר מאָן האָט זי אַנגע־הויבן שרײַבן און פֿאַרעפֿנטלעכט אַ רײַ אַרבעטן וואָס האָבן שטאַרק אויסגענומען בײַ געאָרג בראַנדעסן, וועלכער איז בעת זײַן באַזוך אין וואַרשע געווען זייער גאָסט.

דער דאָזיקער שידוך צווישן אַ זון פֿון אַ בערזע־מעקלער און אַ טאָכטער פֿון אַ ייִדישן גביר און קונסט־מעצענאַט וואָס האָט זיך באַטראַכט ווי אַן עכט־פוילישער מאָגנאַט איז געווען די סענסאַציע פֿון וואַרשע. דאָס יונגע פּאָרפּאָלק האָט געהאַט אַלע פֿינאַנציעלע מעגלעכקייטן צו רעאַליזירן דעם חלום פֿון דעם יונגן „פֿאָן מעצענאַס" אַלעקסאַנדער קרויזהאַר צו האָבן אַן אייגענעם ליטעראַ־רישן סאַלאָן, אין וועלכן עס זאָלן זיך צונויפֿקומען די פּני פֿון דער פוילישער ליטעראַרישער און וויסנשאַפֿטלעכער געזעלשאַפֿט אין וואַרשע.

דער ליטעראַרישער סאַלאָן פֿון דער נאָכפֿאַרטיילונג־תקופֿה איז געווען מער ווי אַ פֿאַרווירלונגס־פֿלאַץ פֿאַר סנאָבן. דאָס פוילישע שפּעריש און וואַרט איז געווען דערשטיקט פֿון דער וואַכיקער צענזור. האָט דאָס וואַרט געזוכט אַ תיקון. די סאַלאָנען זײַנען געווען די גיסטיקע צענטערס, וווּ מען האָט געגעבן הסכמות אויף ליטעראַרישע ווערק, וווּ מען האָט געליווערט פֿאָליטישע געדאַנקען און (דאָס איז געווען דאָס וויכטיקסטע) רעציטירט די פֿאַרבאָטענע ווערק פֿון די גרויסע פוילישע ראָמאַנטישע דיכטערס. אין די דאָזיקע סאַלאָנען זײַנען יידן געווען געלטענע געסט. עס האָבן זיך באַטייליקט אין זיי נאָר אַזעלכע וואָס זײַנען געווען פויליש אָן שום פּגימה. אין דעם סאַלאָן פֿון דער מערק־וועדיקער אימפּראָוויזאַטאָרקע ד ע א ט י מ א, די טאָכטער פֿון לושטשעווסקין, דעם פֿינאַנץ־מיניסטער פֿון געווזענעם קיניגרײַך פוילן, האָט מען געזען ווי אַ „שטאַמגאַסט" מערצבאַכס פּעטער, דעם נאַציאָנאַל־פוילישן מאָלער אַלעק־סאַנדער לעסער. אין דעם סאַלאָן פֿון דער פּאָעטעסע גאַבריעלאַ זשמיכאָווסקאַ האָט מען געזען די יונגע נאַטאַנסאָנס, די משפּחה פּאַפּראָצקי און דעם פֿון אַלעמען פֿאַרהערלעכטן „אידעאַלן פּאָליאַק", העניריק וואַל. אויך קרויזהאַר איז געווען אַ גאָסט אין די דאָזיקע סאַלאָנען.[23]

[23] Krauzhar, "Wtorki Maryi Ilnickiej", *Tygodnik Ilustrowany*, 1924, 19—21; idem, *Salony i zebrania literackie warszawskie*, 1916, 39; Brownsford Adam (Ignotus), *Finanserja Warszawska (1870—1925); Z osobistych wspomnień*, Warszawa, 1926; Wieniarski A., *Warszawa i Warszawianie: Szkice towarzyskie i obyczajowe*, 1857, 2 vol.

דעם דאָזיקן וו אַ ל דערמאָנט קרויזהאַר זייער אָפֿט בײַ פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן, אָבער

ענדלעך איז אַבער מקוים געוואָרן זײַן אַלטער חלום: ניט צו זײַן קיין גאַסט בײַ אַנדערע, נאָר ווערן אַליין אַ בעל־הבית וואָס נעמט אויף די סמעטענע פֿון דער פּוילישער אינטעלעקטועלער געזעלשאַפֿט בײַ זיך.

דעם סאַלאָן פֿון די קרויזהאַרס האָט מען געפֿונען דער פֿאַזיטיוויסטישער סאַלאָן, ווײַל דאָרטן האָט דעם טאָן געגעבן דער כהן־גדול פֿון דעם פּוילישן פֿאַזיטיוויזם, אַלעקסאַנדער שוויענטאָכאָווסקי. עליזאַ אָרזשעשקאָ שרײַבט אין אַ בריוו:

„דער סאַלאָן פֿון די קרויזהאַרס; עס קומען קאָטוילן און יידן; רעאַקציאָנערן (wsteczni) און ליבעראַלן, מיליאָנערן און אַבֿיונים; מיט איין וואָרט: פֿײַער און וואַסער, אַ סאַלאָן־עקלעקטיזם".[24]

דאָס טרעפֿיקע וואָרט סאַלאָן־עקלעקטיזם האָט אָפּגעשפּיגלט ניט נאָר דעם סאַלאָן, נאָר אויך זײַן בעל־הבית. זײַן שרײַבן איז געוואָרן דורך און דורך עקלעקטיש. ברעקלעד און שטיקלעד פֿון פּוילישן עבֿר, צופֿעליק אויפֿגעדעקטע דאָקומענטן, אַן שום היסטאָרישע האָריזאָנטן און סינטעטישע אַמביציעס. די טעמאָטיק אַ קאָנסערוואַטיוו־פּוילישע; די אָריענטאַציע — אויף דעם שליאַכטישן פּוילן.

קרויזהאַר האָט ניט פֿאַרשטאַנען און ניט געקענט תּופֿס זײַן די סאָציאַלע דראַמעס אין דער פּוילישער געשיכטע; ער האָט זיך אַבער מהנה געווען מיט נאַציאָנאַלע מעלאָדראַמעס. די יידישע טעמאָטיק פֿאַרשווינדט לחלוטין פֿון זײַנע אַרבעטן. די האָפֿענונגען פֿון זײַנע פּוילישע לערערס, אַז ער וועט ווערן דער היסטאָריקער פֿון יידישן עבֿר אין פּוילן, זײַנען ביסלעכווײַז צערונען געוואָרן. אים האָט מאָגנאָטיש געצויגן צום מאָגנאָטישן שלאָס און פּריצישן הויף, אין די פֿעלדער פֿון פּוילישע מלחמה־עפּיזאָדן און נאַציאָנאַל־פֿאַטריאָטישע מאַניפֿעסטאַציעס. אַפֿילו די געשיכטע פֿון פּוילישן פֿלעבס, פֿון פּויער, האָט אים ניט אינטערעסירט. עס האָט זיך אים געדוכט, אַז שרײַבנדיק וועגן אַ פּוילישן מאָגנאָט, שרײַבט ער וועגן עמעצן, מיט וועמען ער איז אַ גלײַכער.

אין פּראָצעס פֿון דער דאָזיקער ריין דעסקריפּטיווער, מערסטן טייל פֿשוט אַנעקדאָטישער שילדערונג פֿון יענעם פּוילישן עבֿר, וואָס ער האָט געהאַלטן פֿאַר עכט פּויליש און פֿאַר עיקרדיק, איז אין קרויזהאַרס פסיכיק פֿאַרגעקומען אַ מין גײַסטיקע אידענטיפֿיקאַציע מיט דעם לעבן וואָס ער האָט באַשריבן. ווער וואָלט אין זײַן טעמאָטיק און אין זײַן אופֿן פֿון שרײַבן איצט געקענט געפֿינען

ער דערמאָנט קיין איין מאָל ניט, אַז יענער איז געווען אַ יוד. קאָנאָפּניצקאָ שרײַבט וועגן אים (אין אַ בריוו צו עליזאַ אָרזשעשקאָ פֿון 1טן נאָוועמבער 1902) אַזוי: „עס איז געווען בײַ מיר וואָל, איינער פֿון די וואָס שטעלן גרויסע פֿאָדערונגען די שפּעטערע גײַסטער".

Listy Orzeszkowej, Warszawa, 1937, I, 275.

[24] *Listy Orzeszkowej*, I, 111.

דער אַלטער היסטאָריקער קעניזשינסקי (Kętrzyński) שרײַבט אין זײַן נעקראָלאָג אויף קרויזהאַרן, אַז ניט איין פּאָליטישע, געזעלשאַפֿטלעכע און ווירטשאַפֿטלעכע איניציאַטיוו איז אַרויס פֿון דעם דאָזיקן סאַלאָן:

Przegląd Historyczny, X (1933), 266.

דעם מחבר פֿון די יידישע לידער אין „יוטשענקאַ", וואָס וואַרט אויפֿן גנאָד צו ווערן צוגעלאָזן צו דעם „בשותפֿותדיקן טיש" פֿון לאָנד? עס האָט זיך געקענט דוכטן, אַז דאָס שרײַבט אַן אַלטער פּוילישער פּריץ וואָס איז טיף פֿאַרוואַרצלט אין דעם אַלט־פּוילישן לעבן־שטייגער. אַפֿאַלאָגעטיש לגבי דעם פּוילישן עבֿר, האָט ער ניט געלאָזט וואַרפֿן קיין שלעכט וואַרט אויף דעם אַמאָליקן פּוילישן לעבן און האָט געהאָט פֿרעטענזיעס צו די פּוילישע היסטאָריקערס וואָס האָבן אָנגעוויזן, אַז פּוילן האָט שלעכט באַהאַנדלט די פּויערים.[25]

אָ מאָל אין אָ יובֿל האָט ער פֿאַרט געצאָלט אָ קלײנעם צינז אויפֿן חשבון פֿון זײַן יידישן אָפּשטאַם. אָזוי למשל האָט ער אָנגעשריבן אָ וואַרעמען אַרטיקל צום טויט פֿון דעם גרויסן יידישן מאָלער מאָריצי גאָטליב (1856—1879); רעצענזירט הילאַרי נומבוימס היסטאָרישע סקיצעס (1881), געשריבן וועגן בערעק יאָסעלאָוויטשן פֿאַר דער Encyklopedja Powszechna און נאָך אַנדערע קלײניקייטן, דאָס רובֿ צופֿעליקע און ניט אַלע מאָל אַפֿילו קאָרעקטע פֿון שטאַנדפּונקט פֿון פּשוטער אינפֿאָרמאַציע.

זײַן יידישקייט האָט זיך אויסגעלעבט אין דעם ימים־נוראָים־באָזוך אין דער סינאַגאָג אויף טלאָמאַצקע גאַס, וווּ זײַן פֿאָטער האָט געדאָוונט. ער האָט זיך אויך אַ צײַט אינטערעסירט מיט די עלעמענטאָרע שולן פֿאַר יידישע קינדער אין וואָרשע, וואָס זײַנען צו יענער צײַט געווען די אײַנציקע פֿעסטונג פֿון פּראָקטישער אַסימילאַציע. ער פֿיגורירט ווי אַן „ערן־אויפֿזעער" איבער די דאָזיקע שולן נאָך אין יאָר 1872. אין יענעם יאָר האָט מען אָפּגעשאַפֿט די יידישע קוראָטאָריע פֿון די שולן און זיי זײַנען אַריבער אונטער דער השגחה פֿון רוסישן בילדונגס־קוראָטאָר.

[25] אין זײַנע וויניק באַקאַנטע בריוו שרײַבט קאַרעיעוו, אַז די פּוילישע היסטאָריקערס זײַנען געווען אַזוי סענסיטיוו בנוגע אַ קריטישן אַנאַליז פֿון פּוילישן עבֿר, אַז זיי האָבן געהאַלטן אַ קריטישן היסטאָריקער פֿאַר אַ נאַציאָנאַלן פֿאַרברעכער. עס איז כּדאַי צו ציטירן אַ פּאַראַגראַף פֿון די דאָזיקע בריוו וואָס כאַראַקטעריזירן זייער אָביעקטיוו דעם דעמאָלטיקן צושטאַנד פֿון דער פּוילישער היסטאָריאָגראַפֿיע, מיט וועלכער קרויזהאַר האָט זיך פֿולשטענדיק אידענטיפֿיצירט. „חלומענדיק וועגן אַלט־פּוילן און אַרומרינגלענדיק זיך מיט אַ ראָמאַנטישער שײַן, האָט דער פּאָליאַק זי ליב געהאָט אַזוי, ווי זי איז געווען אין די צײַטן פֿון איר זעלבשטענדיקייט. אים האָט זיך אויסגעדוכט, אַז אָפּזאָגן זיך פֿון וועלכן עס איז טייל פֿון דער ירושה פֿון די אבֿות איינגעשלאָסן די פֿאַרשקלאָפֿטקייט פֿון פּויער לגבי דעם פּריץ) איז אין תּוך געמוטן אַן אַטנטאַט אויף די נאַציאָנאַלע הייליקייטן".

Кареевъ, Н., Polonica, Сборникъ статей по польскимъ дѣламъ, С.-Петербургъ, 1905, 91-92.

קאַרעיעוו איז געווען פֿראָפֿעסאָר אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט אין די יאָרן 1879—1884 און איז געווען באַפֿרײַנדט מיט קרויזהאַרן, וואָס יענעמס ממש היסטאָריש פֿאַרטיידיקונג פֿון דער פּריוילעגיע הערשאַפֿט איבער די פּויערים האָט אָר, אַ ליבעראַל, ניט געקענט תּופֿס זײַן.

אַן אַנדער היסטאָריקער, W. Przyborowski, שרײַבט אין זײַן בוך:

Włościanie u nas i gdzieindziej, Wilno, 1881.

אַז קריטיקירן די באַציונגען צווישן דאָרף און הויף מיינט „באַשמוצן אַן אייגענע נעסט" (kalanie własnego gniazda).

10. די דעבאַטע וועגן אַסימילאַציע

די נאַכאויפֿשטאַנד־תּקופֿה האָט תּיכף אַנטפּלעקט אַ וואַקסנדיקן ווידערווילן קעגן דער השפּעה מצד דער פֿאַרפּוילישטער יידישער פּלוטאָקראַטיע אויף דעם עקאָנאָמישן לעבן פֿון לאַנד. די דאָזיקע רעאַקציע האָט נאָך ניט גענוגן קיין בולטן אַנטי־יידישן כאַראַקטער. מערניט מען איז ניט געווען צופֿרידן מיט די פֿרות פֿון דער פֿאַלאַניזאַציע, ווײַל די דאָזיקע פֿאַלאַניזאַציע האָט געהאָט אַ ריין אוטילימיטאַרן כאַראַקטער, געווען מער תּכלית־פּוילישקייט איידער עמאַציאָנעלע אַסימילאַציע. עס האָבן זיך דערהערט שטימען וואָס האָבן בכלל געספֿקט אין דער מיגלעכקייט פֿון אַסימילאַציע. ווײַל די דאָזיקע שטימען זײַנען געקומען פֿון פֿראָמינענטע פֿאַליאַקן, האָט מען אין יידישן אַסימילאַטאָרישן לאָגער תּיכף דערהערט אין זיי אַנטי־יידישע קלאַנגען.

שוין דער פֿאַקט גופֿא, וואָס אין 1866 האָט אַ גרופּע פֿאַליאַקן־יידן אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַ ספּעציעלע וואָכנשריפֿט א״נ „איזראַעליטאַ״, און איר רעדאַקטאָר איז גראָד געווען אַ „ליטוואַק״, דער מאַריאַמפּאָלער שמואל פּעלטין, האָט אַרויסגערופֿן אַ גרויסע אומצופֿרידנקייט אין געוויסע קרײַזן. דעם יונגן דור אַסימילירטע יידן איז די ריכטונג פֿון „איזראַעליטאַ״ ניט געווען צום האַרצן, ווײַל זי איז געווען צו קאָנסערוואַטיוו. די פֿאַליאַקן האָבן געהאַלטן, אַז אָזאַ בלאַט איז אַ באַווײַז פֿון סעפּאַראַטיזם און ניט פֿון אַסימילאַציע. דער עלטערער דור האָט געקוקט אויף דער צײַטשריפֿט, וואָס זי האָט סך־הכּל געהאַט 460 אַבאָנענטן, פֿון זיי 300 אין וואַרשע, ווי אויף אַ טריבונע צו פֿאַרטיידיקן זיך קעגן פֿאַרשיידענע בילבולים און אַנטיסעמיטישע אַנפֿאַלן.

אַ גרויסן רושם האָט אין יענער צײַט געמאַכט אַ ראָמאַן פֿון יידישן לעבן א״נ „הינדע״, וואָס דער היסטאָריקער וואַלערי פּשיבאָראָווסקי האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אין 1869. דעם דאָזיקן רושם האָט ניט גורם געווען דער קינסטלערישער ווערט פֿון דעם ראָמאַן, וואָס איז דווקא געווען אַ נעבעכדיקער, נאָר זײַן טענדענץ. אין דעם ראָמאַן ווײַל דער מחבר באַווײַזן, אַז נאָר דורך געמישטע חתונות קען מען פֿאַרענטפֿערן די יידן־פֿראָגע אין פּוילן. דער שרײַבער איז ניט געווען דער איינציקער וואָס איז געשטאַנען אויף אָזאַ שטאַנדפּונקט. דער דיכטער אַדאָם אַסניק האָט אין אַ דראָמע „דער יידּ״ אַוועקגעשטעלט די זעלבע פּראָבלעם און געפֿאַדערט מער טאָלעראַנץ מצד פֿאַליאַקן פֿאַר געמישטע חתונות. דער דראָמאַטורג עדוואַרד לובאָווסקי, אַליין פֿון יידישן אָפּשטאַם, האָט אין אייגער פֿון זײַנע פּיעסעס פֿאַרטיידיקט געמישטע חתונות.[26]

אין די תּנאָים פֿון דעם דעמאָלטיקן פֿאָליטישן מצב איז אַסימילאַציע ניט געווען קיין ענין פֿון סתּם פֿאַרפּוילישן זיך. דער קאָטויליישער קלויסטער האָט געשפּילט צו אַ גרויסע ראָלע אין אויפֿהיטן די פּוילישע קולטור, אַז מען זאָל קענען אָפּטיילן פּוילישקייט פֿון קאָטויליציזם. דווקא אין קרויזהאַרס סאַלאָן

---

[26] A. Asnyk, *Żyd*, Kraków 1875; Edward Lubowski, *Żyd*, 1868, וועגן לובאָווסקים (1840 — 1923) יידישן אָפּשטאַם דערציילט קרויזהאַר גאָרניט, ווײַל זיי זײַנען געווען גוטע פֿרײַנד. וועגן דעם אין בוך: *Stara i nowa prasa*, 43.

האט מען די דאזיקע פראגע דעבאטירט, און צווישן די געסט זיינען זיינען געווען פארטיידיקערס פון דער נייער ריכטונג פון קאטוילישיזאציע וויי דעם אייניקן סימן מובהק פון עכטער פאלאניזאציע. וואס קרויזהאר האט וועגן דעם געטראכט איז ניט באקאנט. די וואס האבן געשריבן וועגן זיין סאלאן שטרייכן אונטער, אז ער, דער בעל־הבית, האט זעלטן ארויסגעזאגט א מיינונג אין געזעלשאפטלעכע ענינים.

אפילו אין 1881, בעת אין ווארשע איז פארגעקומען א פאגראם אויף יידן און צווישן די פאגראמירערס זיינען אפילו געווען קינדער פון פארפוילישטע יידישע משפחות, וואס האבן ניט געוווסט, אז זיי זיינען יידן, האט מען בייַ די קרויזהארס דעם ענין ניט באירירט. ער גופא איז געווען איינער פון די ענ־ציילטע יידן־שרייבערס וואס האט אין דער פראגע קיין ווארט ניט געגומען.[27] דער דאזיקער פאגראם האט אנטפלעקט א מערקווערדיקע סיטואציע. די פוילישע פרעסע האט געטאדלט די אנטיי־נעמערס אין דעם פאגראם, אבער גלייכ־צייטיק באשולדיקט יידן, אז זיי האבן אים פראוואצירט.

דער וואַרשעווער פאגראם האט ארויסגערופן אן אידעישע רעוויזיע פון דער גאנצער פראבלעם אסימילאציע. טייל האבן אנגעווויזן: אויב אסימי־לאציע מיינט זיך באהעפטן מיט דער קולטור פון לאנד, וואס דאס מיינט פארמערן די צאל אינטעליגענטע כוחות, — איז ווי קומט עס, וואס דווקא די פוילישע אינטעליגענץ איז אזוי קעגנעריש אינגעשטעלט צו דער דאזיקער אידעע?

יאן פאטאצקי, פון פאלקיסטיש־סאציאליסטישן לאגער, האט געשריבן, אז אנטיסעמיטיזם אין פוילן איז ניט נאר א סאציאל־עקאנאמישע פראגע, ווי אין אנדערע לענדער, נאר אויך א גייסטיקע. דער קאנפליקט צווישן יידן און פאליאקן, האט פאטאצקי פארמולירט, איז פאקטיש א קאנפליקט צווישן דער יידישער און פוילישער אינטעליגענץ.[28] קרויזהארס אינטימער פרייַנד, דער קאמעדיע־שרייבער קאזשימיעזש זאלעווסקי, וואס האט געשטאמט פון די פראנקיסטן, האט געפאדערט, מען זאל יידן צווינגען זיך אסימילירן.[29] דער

[27] ווען דער „פסיכישער" אטמאספער אין פוילן אין שייכות מיטן פאגראם פון 1881 אין וואַרשע האב איך געשריבן אויספירלעך אין מיין „נייסטע געשיכטע פון יידן אין פוילן (1772—1914)", וואס געפינט זיך אין דרוק. איין אילוסטראציע איז דא כדאי צו ברענגען: אדאלף וואַרשאווסקי, א זון פון אן אסימילירטער וואַרשעווער משפחה, דער־נאך באקאנט וויי אדאלף וואַרסקי, דער פירער פון די פוילישע סאציאל־דעמאקראטן (שפעטער קאמוניסטן), דערציילט אין זיינע זכרונות, אז בעת ער איז געווען א קינד איז ער מיט שקצים געגאנגען ראבירן יידישע קראמען און שלאגן יידן. דאס איז געווען אין 1881. (*Niepodległość*, 1931, III, 177).

[28] *Głos*, 1889, 44.

[29] *Wiek*, 1890, 14.

אין זיינע קאמעדיעס: *Nasi zięciowie*, *Górą nasi* א"א האט זאלעווסקי באַ־קעמפט די השפעות פון יידן אין דעם סאציאל־עקאנאמישן לעבן אין פוילן, הגם ער האט געהאלט א סך אויסצושטיין פון די פוילישע קריטיקערס וואס האבן בייַ אים יעדער געלעגנהייט דערמאנט זיין יידישן אפשטאם.

שטאַרק רוסיפֿיצירטער פּוילישער יוריסט און זייער פֿעיִקער שרייַבער ספּאַסאָוויטש, וואָס קרויזהאַר האָט אים מיט יאָרן שפּעטער געהיילט זײַן בוך „פֿראַנק און די פֿראַנקיסטן", האָט געהאַלטן, אַז בכלל איז אַסימילאַציע אַן אומטאַפּיע. נאָר יחידים קענען זיך אַסימילירן, האָט ער געזאָגט אויף אַ דיסקוסיע אַוונט בײַ די קרויזהאַרס און שפּעטער אויך געשריבן, אָבער ניט די מאַסע. מען דאַרף זען, האָט ער געזאָגט, דערנענטערן די צוויי פֿײַנדלעכע עלעמענטן, ד״ה ייִדן און פּאָליאַקן, דערנענטערן געזעלשאַפֿטלעך, וואָס דאָס מיינט אָבער נאָך ניט קיין אַסימילאַציע.[30]

אַפֿילו דער גענדאַנק פֿון גמישטע חתונות, וואָס האָט אין דער פּוילישער פּובליציסטיק געפֿונען אַ סך אַנהענגערס, האָט ניט געקענט אַלעמען צופֿרידנשטעלן. דער געוועזענער לײַבעראַלער שרייַבער יעסקע כאָינסקי איז אַרויס מיט אַ פּאָדעראונג, אַז די „פֿײַנע" יידן זאָלן זיך שמדן און די אַנדערע זאָלן עמיגרירן.[31]

אַנטיסעמיטיזם האָט אָנגעהויבן שפּילן אַזאַ גרויסע ראָלע בײַם פּוילישן פּובליציסט פֿון יענער תקופֿה, פֿון דעם אַנטיסעמיט אַזוי גוט ווי פֿון דעם פֿילאָסעמיט, אַז דער דעמאָקראַטיקער כהן־גדול פֿון פּוילישן לײַבעראַליזם, אַלעק־סאַנדער שוויינטאָכאָווסקי, האָט אין אַ בריוו צו עליזאַ אָרזשעשקאָ געשריבן, אַז „אַנטיסעמיטיזם איז הײַנט דער לאָזונג פֿון מענטשלעכע און מלוכישע כוחות".[32] דאָס בודק זײַן די פּוילישע געפֿילן בײַ געשמדטע און נאָך ניט געשמדטע ייִדן איז דערגאַנגען אַזוי ווײַט, אַז מען האָט אָפֿילו געספּקט אין דער קריסטלעכקייט און פּוילישקייט פֿון די פֿראַנקיסטישע אָפּשטאַמלערס.

די אינטעליגענץ וואָס האָט געשטאַמט פֿון די פֿראַנקיסטן האָט פֿאַר־נומען זייער אַ פֿראַמינענטן אָרט אין דעם פּוילישן געזעלשאַפֿטלעכן און קול־טורלעבן. זי איז געווען זייער סענסיטיוו אויף דעם פּונקט פּוילישקייט. אַזוי למשל איז דער קאָמעדיע־שרייַבער זאָלעווסקי צוגעשטאַנען צום לאַגער פֿון די פּוילישע קאָנסערוואַטיסטן וואָס האָבן פֿאַרטיידיקט די אידעאַלן פֿון דעם אַמאָליקן פּריצישן פּוילן. אַ וואַרשעווער זשורנאַליסט שרייַבט וועגן זאָלעווסקין, אַז ער האָט פֿאַרהערלעכט דעם אָלטן גוטן פּוילישן עבֿר „אַווי ווי ער וואָלט געהאַט וועלכע עס איז שייכות מיט דעם דאָזיקן עבֿר"; בעת אין דער אמתן איז ער געווען, לויט דער מיינונג פֿון דעם זעלבן עדות, אַ „בולטע פֿאַרקער־פּערונג פֿון דער זעלבער ראָסע, צו וועלכער ער האָט לויט זײַן בלוט זיך

---

[30] *Ateneum*, 1890, II.

[31] Jeskie Choiński, "Wrzekome samobójstwo", *Wiek*, 1891, 21, 22, 24–26: אין אַ פּאָלעמיק מיט אַ פּוילישן פּובליציסט קאָלאַשינסקי וואָס האָט געהאַלטן, אַז פֿאַר פּוילן איז דער אַנטיסעמיטיזם אַ פּאָליטישער זעלבסטמאָרד. אויך אַדאָלף דיגאַשינסקי, זייער אַ חשובֿער פּוילישער שרייַבער, האָט זיך אַרויסגעזאָגט פֿאַר שמד ווי אַ רפֿואה פֿאַר יידן אין פּוילן.

[32] *Listy Orzeszkowej*, 1937.

(דער בריוו איז פֿון 21סטן מאַרץ, 1890).

אָנגעהערט", ד"ה געווען אַ ייִד. זאָלָעווסקיס פּאָטער איז געווען אַ באַרימטער אַדוואָקאַט וואָס האָט אַרויסגעוויזן אַזאַ חריפֿות אין יורידישע ענינים, אַז מען האָט אים אין וואַרשע געראָפֿן „א ייִדישער קאָפּ". דער יונגער זאָלָעווסקי, קרויזהאַרס פֿרײַנד, האָט ליב געהאַט זיך צו באַרימען מיט זײַן „ריטערלעכן קוראַזש, גשירשנט פֿון זײַנע ריטערלעכע אָבֿות". ער פֿלעגט טענהן, אינפֿאַר־מירט אונדז דער זעלבער זשורנאָליסט, אַז ער שטאַמט פֿון אַן אָלטער פּוילישער אַדל־משפּחה און פֿלעגט זיך אַרומטראָגן מיט אַ כּלומרשטן ייִחוס־בריוו.[33]

די פֿראַנקיסטישע אָפּשטאַמלערס זײַנען געווען יוצאים ובנכסים אין קרויז־האַרס ליטעראַרישן סאָלאָן. קודם־כּל זײַנען אַ סך פֿון זיי געווען יוריסטן און ממילא געווען פֿראָפּעסיאָנעל פֿאַרבונדן מיט קרויזהאַרן.

11. די חשדים קעגן פֿראַנקיסטן

אין 1882 זײַנען די וואַרשעווער פֿראַנקיסטן געווארן אומגעריכט אַן אָביעקט פֿון אַ זשורנאָליסטישער סענסאַציע וואָס האָט געהאַט גאָר ערנצטע רעזולטאַטן. אַ טשעכישער זשורנאָליסט עדוואַרד יעלינעק (1855 — 1897) איז געקומען קיין וואַרשע און האָט „אַנטדעקט" רעשטלעך פֿון פֿראַנקיסטן. צווישן אַנדערע האָט ער אינטערוויוּרט דעם ייִדישן פֿאָלקלָאָריסט איגנאַץ בערנשטיין וועלכער האָט אים דערציילט אַ סך פּיקאַנטע מעשׂיות וועגן די דאָזיקע פֿראַנקיסטן. פֿון אים האָט יעלינעק זיך דערוווסט, אַז די פֿראַנקיסטישע אָפּשטאַמלערס לעבן נאָך עד היום אָפּגעזונדערט פֿון דער פּוילישער געזעלשאַפֿט, האָבן חתונה נאָר צווישן זיך און זײַנען בכלל אַנדערש פֿון אמתע פּאָליאַקן. יעלינעקס אַרטיקל[34] האָט אַרויסגערופֿן אַ סענסאַציע. די וואַרשעווער פֿראַנקיסטן האָבן זיך שטאַרק דערשראָקן. זיי האָבן געזוכט אַ מיטל, ווי אַזוי זיך צו רעהאַביליטירן און צו באַווײַזן, אַז זיי האָבן גאָרניט בשותפֿותדיקס מיט ייִדן און האַלטן זיך פֿאָר פֿולבלוטיקע פּאָליאַקן־קאַטוליקן. אמת, די קאַטוליש מעצענאַט", דעם באַרימטן דאָקטאָר יעקב נאַטאַנסאָן (1832 — 1884) און אַ צווייטער וועגן דער ייִדישער אינטעליגענץ אין וואַרשע (געדרוקט אין באַנד VI און XIII). אָבער האָט מען אין דעם זעלבן יאָר געפֿונען אין לובלין אַ פּאָר אַקטן וועגן די פֿראַנקיסטן, וואָס זײַנען געווארן אָפּגעדרוקט ווי אַ סענסאַציע און לעבעדיק קאָמענטירט געווארן ניט נאָר אין דער פּוילישער פּרעסע, נאָר אויך אין דער דײַטש־ייִדישער. וועגן יעלינעקן אין:

Przewodnik Naukowy i Literacki, 1897, 366—378.

---

[33] *Stara i nowa prasa*, 112-113.

[34] Jellinek E. "Nachkommen von Frankisten in Warschau", *Das Jüdische Literaturblatt*, 1882, 27; Разсвѣтъ, 1882, 43.
דער טשעכישער אָריגינאַל איז געווען געדרוקט אין *Národní listy*. נאָך צוויי אַרטיקלען זײַנע וועגן ייִדן אין וואַרשע זײַנען אָפּגעדרוקט אין דעם פּראָגער *Kalendař česko-židovsky*.
איין אַרטיקל איז וועגן דעם „פּוילישן מעצענאַט", דעם באַרימטן דאָקטאָר יעקב

אין דעם ראַדיקאַלן זשורנאַל „גלאָס" האָט פּאַטאַצקי געשריבן וועגן די פּראַנקיסטן, אַז „הגם זיי האָבן אָנגענומען דאָס קריסטנטום אין אָנהייב פֿון אונדזער יאָרהונדערט, דאָך זײַנען זיי געבליבן אין אַן אינטימען קאָנטאַקט מיט יידן".[35] דער קאָנסערוואַטיווער שרײַבער פּשיבאָראָווסקי איז אַרויס תּיכף מיט אַ קאָמפּלאַטיווער אַרבעט וועגן די פּראַנקיסטן, אין וועלכער ער האָט זיך באַמיט זיי צו פֿאַרטיידיקן. דער פּאָקט גופֿא, וואָס דער מחבר האָט זיך פֿאַרשטעלט אונטער אַ פּסעוודאָנים, האָט אין דער אמתן זיי מער געשעדיקט ווי געהאָלפֿן. מען האָט עס אויסגעטײַטשט, אַז דער שרײַבער וויל ניט, מען זאָל אים חושד זײַן, אַז ער איז „געדונגען געוואָרן" פֿון די אייניקלעך פֿון די „אַנטיתּלמודיסטן".[36]

דאָס איז אַגב געווען שוין די צווייטע פֿאַרטיידיקונגס־שריפֿט לטובת די פּראַנקיסטן. אין 1866 האָט דער גלח סקימבאָראָווִיטש אַרויסגעגעבן אַ בראָשור וועגן פּראַנקיסטן, אַן איבערדרוק פֿון „טיגאָדניק אילוסטראָוואַני", וואָס זײַן רעדאַקטאָר וואַצלאָוו שימאַנאָווסקי, אַליין פֿון פּראַנקיסטישער אָפּשטאַמונג, האָט די דאָזיקע אַרבעט באָשטעלט.[37]

כדי צו פֿאַרטיידיקן די פּראַנקיסטישע באַוועגונג ווי אַ היסטאָרישן פּועל־יוצא פֿון אָביעקטיווע אומשטאַנדן און כדי צו באַפּרײַען די אָפּשטאַמלערס פֿון די פּראַנקיסטן פֿון יעדן חשד, איז נייטיק געווען אַ מער וואָגיקער נאָמען ווי די אויבן דערמאָנטע צוויי שרײַבערס.

---

[35] *Głos*, 1891.

[36] Sulima, Zygmunt Lucyan, *Historja Frankistów*, 1893.
אין דעם זעלבן יאָר האָט ק. באַרטאָשעוויטש אָפּגעדרוקט אַ רייַ היסטאָרישע אַרטיקלען וועגן די פּראַנקיסטן אין דעם פּעטערבורגער *Kraj* (1893, 3—9).

[37] H. Skimborowicz, *Żywot, skon i nauka Jakóba Józefa Franka*, Warszawa, 1866, 83 pp.
וועגן וואַצלאָוו שימאַנאָווסקיס יידישן אָפּשטאַם: *Stara i nowa prasa*, 66, וווּ עס ווערט ציטירט אַ לידל וואָס מען האָט אים אונטערגעוואַרפֿן אויף אַ באַנקעט פֿון פּוילישע שרײַבערס אין לעמבערג:

Z grzeczności znani Francuzi; z arogancji żydzi.
Żeś nie Francuz, mój Wacku, każdy dobrze widzi.

(די פּראַנצויזן האָבן אַ שם פֿאַר איידעלע מענטשן און יידן פֿון חוצפּהדיקע, אַז דו ביסט ניט קיין פּראַנצויז, מײַן וואַצעק, דאָס זעט גוט יעדער אייניקער).

שימאַנאָווסקי איז געווען אַ קרובֿ פֿון דער באַרימטער פּיאַניסטין צעלינאַ שימאַנאָווסקי, די פֿרוי פֿון אַדאַם מיצקעוויטש. עס איז כדאי דאָ אָנצוזײַן אויף אַ פֿאַרקוקטן פּאַסוס אין די מעמוָארן פֿון דער גרעסטער בלודאָוו וואָס האָט פֿאַרנאָטירט, אַז דעם 3טן אויגוסט 1831 איז געשטאַרבן די „באַרימטע דאַמע — ווירטואָזקע" שימאַנאָווסקא.

"Шимановская была полька-піанистка, очень хороша собой, съ этой томной поэтической граціей, которую придаетъ примѣсь еврейской крови съ польской врожденной кокетливостью . . . вообще этотъ даровитый народъ еврейскій, когда онъ просвѣщенъ вѣрой Христа и смѣшеніемъ съ другими племенами почти всегда производитъ замѣчательныхъ людей."

(Русскій Архивъ, 1879, 850.)

האָט מען אויסגעקלײבן קרויזהאַרן. ער איז געווען אַ חשובֿער פּוילישער יוריסט, אַ פּאָפּולערער היסטאָריקער און אַ יידּ־פּאַלייאַק, וואָס זײַן פּוילישקייט האָבן אַפֿילו די אַנטיסעמיטן ניט געהאָט דעם מוט אָפּצופֿרעגן. אין זײַן סאַלאָן האָבן די פּני פֿון קאָטויליישן קלויסטער זיך געפֿילט זייער היימיש. דאָס זעלבע קען מען אויך זאָגן וועגן די חשובֿסטע פּאָרשטייערס פֿון דער פּראָנקיסישער גזע.

12. „פּראַנק און די פּראַנקיסטן"

פּסיכיש איז קרויזהאַר שוין לאַנג געווען אין דעם לאַגער פֿון די וואָס האָבן געהאַלטן, אַז קאָטויליציזם און פּוילנטום זײַנען סינאָנימען. דאָס איז געווען צו זען פֿון זײַן גלײַכגילטיקער באַציונג צו דער יידן־פֿראַגע, אַפֿילו אין אַזעלכע פֿאַלן וועו די דאָזיקע פּראַגע האָט אַרויסגערופֿן אַן אינטערעס פֿון שטאַנדפּונקט פֿון רייַנער פּילאָנטראָפּיע און הומאַניטאַרישקייט. קרויזהאַר למשל האָט ניט געקענט באַנעמען די יידישע פּילאָנטראָפּישקייט פֿון דעם געווענעם יידן, דעם עוואַנגעליקער יאָן בלאָך, וואָס האָט זיך אַזוי הייס מתעסק געווען מיט יידישע ענינים. דערפֿאַר איז פֿאַר קרויזהאַרן די פּראַגע פֿון פּראַנקיזם און זײַן עבֿר געווען ניט נאָר אַ פּראַגע מיט אַן אַרכיוואַלישן ווערט, נאָר אַן ענין וואָס איז נוגע אַ גרויסע צאָל פּוילישע פּאַטריאָטן, צווישן זיי זײַנע אינטימע פֿרײַנד. זייער אײַנציקער חטא איז באַשטאַנען אין דעם וואָס זייערע זיידעס אָדער עלטער־זיידעס זײַנען געווען יידן.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די דאָזיקע אייניקלעך פֿון דעם „האָר פֿון אָפּנבאַך" האָבן אין דער אמתן געהיים זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ געוויסן סענטימענט פֿאַר זייער „ייחוס". זיי האָבן למשל אָפּגעהיט אַ סך דאָקומענטן, ווי דרשות פֿון דעם „הייליקן פּאָן", בילדער און אַנדערע ווערטפֿולע זאַכן. זיי האָבן אויך ניט געקאָרגט קיין געלט אויף קרויזהאַרס נסיעה קיין ווין און אָפּנבאַך. דער רעזולטאַט פֿון די דאָזיקע פֿאָרשונגען איז געווען אַ סאָלידע צווייבענדיקע מאָנאָגראַפֿיע וואָס איז אַרויס אין 1895 א״נ Frank i Frankiści און האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם.

אין דער הקדמה צו זײַן בוך האָט קרויזהאַר געשריבן דעקלאַראַטיוו די ווײַטערדיקע ווערטער:

„די אָפּשטאַמלערס פֿון די ערשטע אָנהענגערס פֿון דעם ׳האָר׳ ווערנדיק אמתע און גלייביקע קריסטן, בירגערס פֿון זייער לאַנד, האָבן שוין אין צווייטן דור איבערגעריסן אַלע פֿעדעם פֿון טראַדיציע מיט די עיקרים פֿון דעם אָגיטאַטאָר, און הײַנט צו טאָג, נאָך דעם ווי עס זײַנען פֿאַרבײַ מער ווי פֿינף דורות, האָבן די אוראייניקלעך גאָרניט בשותפֿותדיקס מיט זײַן היסטאָרישן עבֿר און ווילן ניט האָבן.

„דער היסטאָריקער פֿון פּראַנקיזם טאָר בשום־אופֿן ניט איגנאָרירן דעם דאָזיקן פֿענאָמען. אויב ער ווילּ שטיין אויף דעם יסוד פֿון אָביעקטיוון אמת, דאַרף ער אויסמײַדן אַלע כוונות צו באַהאַנדלען דעם ענין אויף אַ טענדענציעזן אופֿן און זיך באַמיִען מערניט אָנצוהינדן אַ געשיכטע, וואָס זי איז שוין ענדגילטיק אַ פֿאַרמאַכטע און אַן אָפּגעשלאָסענע (wrzeciono) פֿון דעם הײַנט".

מיט דער דאָזיקער דעקלאַראַציע האָט דער יוריסט־היסטאָריקער קרויז־האָר אָפּגעלירט פֿאַר זײַנע קלײַענטן, מען זאָל זיי אין מאָל פֿאַר אַלע מאָל לאָזן זײַן „רײַנע" פֿאָלקאַן און ניט דערמאָנען זיי זייער ייִדישן עבֿר.

פֿונקט ווי אין 1862, בעת קרויזהאָר האָט געפֿלאַנט זײַן געשיכטע פֿון ייִדן אין פֿוילן פֿון שטאַנדפונקט פֿון דורכפֿירן אַ „בירגערלעכן חובֿ" פֿון אַ ייִדן וואָס וויל באַווײַזן די „פֿוילישקייט" פֿון דעם ייִדישן קיבוץ אין זינען פֿון היסטאָרישער אײַנגעפֿונדעוועטקייט אין לאָנד, אַזוי האָט ער איצט געהאַלטן פֿאַר זײַן „פֿוילישן נאַציאָנאַלן חובֿ" צו פֿאַרטיידיקן די וואָס שטאַמען פֿון יענקב פֿראַנקן און באַווײַזן, אַז זיי זײַנען שוין טיף פֿאַרוואָרצלט אין דעם פֿוילישן קאַטולישן אָרגאַניזם.

די קריטיק האָט אויפֿגענומען קרויזהאָרס ווערק ווי אַ היסטאָרישע אויספֿאָרשונג. זי האָט דעם אַדוואָקאַטישן עלעמענט פֿאַרזען, אָדער פֿאַרקוקט. אָוודאי איז אָזאַ צוגאַנג געווען אַ באַרעכטיקטער, ווײַל דאָס דאָזיקע בוך האָט געבראַכט אַ שלל נײַע פֿאַקטן. פֿון דער גרויסער צאָל רעצענזיעס וואָס דאָס דאָזיקע בוך האָט אָרויסגערופֿן האָט קרויזהאָר צום העכסטן געשאַצט די רעצענזיע וואָס דובנאָוו האָט געשריבן. קרויזהאָר האָט משמעות ניט געוווסט, אַז דובנאָוו האָט אין 1883 אָנגעשריבן אַן אַרבעט וועגן פֿראַנקן, וועמען ער האָט דעמאָלט געהאַלטן פֿאַר אַ רעפֿאָרמיסט פֿון ייִדישן לעבן. אין דער רעצענזיע פֿון קרויזהאָרס בוך האָט דובנאָוו קאָרעגירט זײַן פֿריִערדיקע שטעלונג און איז געקומען צום אויספֿיר, אַז פֿראַנק איז ניט קיין מיסטיקער, נאָר אַ מיסטיפֿיקאַטאָר. ער האָט אָנגעוויזן אויף אַ סך חסרונות אין דעם בוך. אין אַלגעמיין האָט דובנאָוו געלויבט קרויזהאָרס מאָנאָגראַפֿיע און צום סוף האָט ער אים געטאַדלט, למאי ער האָט דעזערטירט פֿון דעם ייִדישן פֿעלד און איז „געגאַנגען היטן פֿרעמדע ווינגערטנער" אין דער אַלגעמיינער פּויליש־שער געשיכטע.

קרויזהאָר האָט אין זײַן ענטפֿערבריוו צו דובנאָוון פֿאַרשווײַגן אָט די טענה. ער האָט געשריבן, אַז פֿון די אַלע וואָס האָבן רעצענזירט זײַן בוך, האָט דובנאָוו געגעבן צום מערסטן פֿרטים „וואָס שטרײַכן אונטער דאָס וואָס האָט פֿאַרדינט אונטערגעשטראָכן צו ווערן".

„אײַער קריטיק, שרײַבט קרויזהאָר צו דובנאָוון אין דעם דאָזיקן בריוו (פֿון 22סטן סעפּטעמבער 1896), איז אַן אָביעקטיוו און אַ גינציקע און שטרעבט אַרויסצוטראָגן אַ יושרדיקן פּסק־דין וועגן דעם ענין גופֿא און וועגן זײַן באַאַר־בעטונג".[38] דערבײַ אינפֿאָרמירט ער דובנאָוון, אַז ער האָט געפֿונען נײַע מאַטער־יאַלן וועגן די פֿראַנקיסטן און ווי נאָר ער וועט זיי אָפּדרוקן וועט ער דובנאָוון צושיקן אַן עקזעמפּלאַר.

„פֿראַנק און די פֿראַנקיסטן" איז געווען די צווייטע און לעצטע גרעסערע אַרבעט וואָס קרויזהאָר האָט געמאַכט אויפֿן געביט פֿון דער ייִדישער געשיכטע.

---

[38] Дубнов, Книга-Жизни, I, 305-306.

דער אָריגינאַל פֿון דעם בריוו געפֿינט זיך אין די זאַמלונגען פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט אין ניו־יאָרק. אַלע רעצענזיעס ווערן אָנגעגעבן אין דער הוספֿה.

Warszawa 3 10/22 Września 1896.

Szanowny i Łaskawy Panie!

Z wielką przyjemnością i pożytkiem zakończyłem odczytanie Pańskiej pracy mojej: „Frank i Frankiści polscy," zamieszczonej w czasopiśmie „Bodaczu".

Że czasopiśmie, które ze zwykłych, lecz nie zawsze literackich recenzji, wyniosło zamieszczanej pracy

na cechę i jej wyniosłość.

Po przeczytaniu owego materyału wypada mi wyrazić uznanie dla pracowitości Pana: pod tyt: Epilog Frankizmu i niecierpkam Wam rozdział owej pracy po jej ogłoszeniu.

Na koniec przyjąć raczcie uwielbienie najgłębszego przywiązania

od prawdziwego Sługi

Aleksandra Kraushara

א טייל פון בריוו פון קרויזהאַרן צו דובנאָוון

די האָפֿענונגען וואָס זײַנען פֿוילישע לערערס און קאָלעגן־היסטאָריקערס האָבן אויף אים געלייגט, אַז עס וועט פֿון אים אויסוואַקסן דער היסטאָריקער פֿון ייִדן אין פּוילן, איז ניט מקוים געוואָרן. אין תוך געגנומען זײַנען די דאָזיקע האָפֿענונגען געווען פֿאַרבונדן מיט געוויסע נאַציאָנאַל־פּאָליטישע טעמים. דאָס וואָס ייִדישע געשיכטע אין פּוילן האָט מען באַאַרבעט אויף דײַטש און אויף רוסיש — האָט די פֿאַרפּוילישטע ייִדן און די פּוילישע געלערנטע שטאַרק ניט געשמעקט. אָבער די דאָזיקע האָפֿענונגען זײַנען אויך פֿון ייִדישן שטאַנדפּונקט ניט געווען קיין באַרעכטיקטע. קרויזהאַרן האָט קודם כּל געפֿעלט ייִדיש וויסן און ליבע פֿאַר דעם ייִדישן מענטשן. דאָס קנאַפּע קענען ייִדישע ענינים וואָלט ניט געווען קיין מניעה בײַם באַאַרבעטן די פּאָליטישע געשיכטע פֿון ייִדן אין פּוילן. אים האָט אָבער שטאַרק געשטערט דער שפּלות־קאָמפּלעקס וואָס האָט זיך מאַניפֿעסטירט אין אויסקלײַבן אָזעלכע טעמעס וואָס האָבן צו טון דווקא מיט דער פּוילישער פּריצישער וועלט, מיטן קינגלעכן הויף, מיטן פּוילישן נאַציאָנאַלן מאַרטירערטום און מיט דער מילִיטערישער פֿאַרגאַנגענהייט פֿון פּוילן. בעת קרויזהאַר שרײַבט וועגן די געשעענישן פֿון 1648 אינטערעסירט אים נאָר דער פּוילישער מאַגנאַטישער צד. צום ייִדישן טראַגישן גורל איז ער גלײַכגילטיק.

13. דער שמד אויף די עלטערע יאָרן

אין פֿראָצעס פֿון שטודירן די פֿאַרשטויבטע אַקטן פֿון דער דאָזיקער מערקווערדיקער באַוועגונג פֿון אַ ראַדיקאַלער אָסימילאַציע וואָס איז געווען אינגעהילט אין משונהדיקע פֿאַרמען פֿון פּסעוודאָ־רעליגיעזע סימבאָלן האָט קרויזהאַר זיך אַליין „נעאָפּיטיזירט". אין דעם זעלבן יאָר וועט זײַן בוך איז אַרויס האָט ער מיט זײַן גאַנצער משפּחה אָנגענומען דעם „פּוילישן גלויבן", ד״ה געוואָרן אַ רוימישער קאַטוילִ. געשען איז דאָס שטיל, אָן שום פּירסום.[39]

אין דער ייִדישער וואַרשע, אין דעם קרײַז פֿון ייִדישע און העברעיִשע שרײַבערס און משפּילים, האָט מען צו יענער צײַט ניט געקענט אַרויסרופֿן קיין אינטערעס פֿאַר ייִדישע היסטאָרישע פֿאַרשונגען. פֿון אויסלאַנד האָט דער אומדערמידלעכער דוד קויפֿמאַן אָפּגעלירט צו דער ייִדישער אינטעליגענץ אין פּוילן, זי זאָל קלײַבן דאָקומענטן פֿון ייִדישן עבֿר. פֿון אַדעס האָט עס געטון שמעון דובנאָוו. אין וואַרשע האָט עס געטון נחום סאָקאָלאָוו וואָס האָט אין זײַנע יאָרביכער „האסיף" און „ספֿר השנה" געדרוקט רויע מאַטעריאַלן פֿון פּינקסים און אַנדערע מקורים און גערופֿן ראַטעווען ייִדישע היסטאָרישע מאַטעריאַלן. עס

---

[39] די סיבה, למאי קרויזהאַר פֿיגורירט ניט אין דעם בוך פֿון יעסקע כאַינסקי וועגן משומדים אין פּוילן, וואָס איז אַרויס אין 1904, איז אַזאַ: דער מחבר האָט מיטגעאַרבעט אין „קוריער וואַרשאַווסקי", וואָס זײַן בעל־הבית שלמה לעווענטאָל (שפּעטער זיך געשמדט) איז געווען קרויזהאַרס שוואָגער. צוליב ענלעכע סיבות פֿיגורירן אַ סך פֿראָמינענטע משומדים ניט אין דעם בוך. די גבֿירים־משומדים האָבן פּשוט געגעבן דעם מחבר „לא־יחרץ"־געלט.

האָט אָבער געפֿעלט דער חוש פֿאַר אַזעלכע אַרבעטן און עס האָבן אויך געפֿעלט די וואַרעמע יידישע געפֿילן בײַ דער סטודענטנשאַפֿט אין וואַרשע, אַז זי זאָל טון דאָס וואָס די יידישע סטודענטן אין רוסלאַנד האָבן זיך צו יענער צײַט שוין געקלײַבן צו טון.[40]

אַזוי אַרום האָט דער ערשטער היסטאָריקער פֿון יידן אין פּוילן פֿאַרמעלט לויקווידירט, צוזאַמען מיט דער מעטריקע־יידישקייט, אויך דעם אינטערעס פֿאַר היסטאָרישער יידישקייט.

אמת, פֿון צײַט צו צײַט שטויסט זיך קרויזהאַר אָן אויף יידישע פֿראַבלעמען. ער מײַדט זיי אָבער אויס צו פֿאַרענטפֿערן, דיסטאַנצירנדיק זיך פֿון דער סביבֿה וואָס האָט אַרויסגערופֿן די דאָזיקע פֿראַבלעמען. אַזוי למשל האָט זיך אין 1902 צו אים געוואַנדט זײַן יוגנטפֿרײַנד, דער סאָציאַלע לודוויק גומפּלאָוויטש, וואָס האָט זײַן פֿאַרשאַרבעט אויך אָנגעהויבן מיט דער געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן, און אים געבעטן העלפֿן אַרויסגעבן די איבערגעבליבענע כתבֿים פֿון זײַן יונג פֿאַרשטאַרבענעם זון מאַקסימיליאָן גומפּלאָוויטש. דאָס זײַנען געווען אַרבעטן וועגן דעם אָנהייב פֿון יידישן ישובֿ אין פּוילן. קרויזהאַר האָט אים געענטפֿערט, אַז ער איז שוין לאָנג אַוועק פֿון דעם דאָזיקן געביט און דעריבער קען ער אים ניט בײַהילפֿיק זײַן. עס איז כּאַראַקטעריסטיש, אַז גומפּלאָוויטש — וואָס האָט זיך געשמדט כּדי צו קענען ווערן אַ פּראָפֿעסאָר אין גראַץ, בעת ער האָט גאָר געפֿילט, אַז ער איז אַ פּאָליאַק און האָט געוואָלט ווערן פּראָפֿעסאָר אין קראָקעווער אוניווערסיטעט, וואָס דאָס האָט זיך אים ניט אײַנגעגעבן — האָט אין זײַנע בריוו באַירט די פֿראָגע פֿון אַנטיסעמיטיזם. באַזונדער האָט אים וויי געטאָן דער ענין דרײַפֿוס. אָבער קרויזהאַר לאָזט איבער זײַנע קלאָגענישן אָן

---

[40] Винаверъ, "Как мы занимались историей," Еврейская Старина, 1909, I, 41-54.

אָבֿ איז ווינאַווער געווען אַ וואַרשעווער יִד מיט אַ גרעסערן יידישן פּאַטריציזשן יִחוס ווי קרויזהאַר. דאָך האָט ער זיך אין אוניווערסיטעט ניט פֿאַרנומען מיט יידישער געשיכטע, נאָר דווקא מיט דער פּוילישער. אין 1887 האָט ער באַקומען אַ גאָלדענעם מעדאַל פֿון דעם יורידישן פֿאַקולטעט פֿאַר זײַן אַרבעט וועגן פּוילישן רעכט אין 13טן יאָרהונדערט, אָן אַרבעט וואָס ווערט עד־היום געהאַלטן פֿאַר אַ קלאַסיש ווערק אין דער פּוילישער ליטעראַטור, בעת דווקא אַ פּאָליאַק מיטן נאָמען בזשעזשינסקי (Brzeziński) האָט אין דעם זעלבן אוניווערסיטעט באַקומען אין 1881 אַ גאָלדענעם מעדאַל פֿאַר אַן אַרבעט וועגן די יידישע פּריוויילעגיעס פֿון קאַזשימיעז דעם גרויסן (אַרכיוו פֿון וואַרשעווער אוניווערסיטעט). וואָלט ווינאַווער געבליבן אין פּוילן, וואָלט ער זיך מסתּמא ניט פֿאַראינטערעסירט מיט דער יידישער געשיכטע. דאָס זעלבע קען מען זאָגן וועגן סאָלוויאַן מאַווריקיעוויטש גאָלדשטיין (1855—1926) וואָס האָט געשטאָמט פֿון אַן אַסימילירטער יידישער משפּחה און האָט זיך באַזעצט אין פּעטערבורג, וווּ ער האָט רעדאַגירט די בארימטע Регесты и надписи און געווען טעטיק אין יידיש וויסנשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס.

אויך דער לובלינער י. קליינמאַן האָט זיך „פֿאַריידישט" אין פּעטערבורג; אין לובלין איז די לאַגע געווען נאָך ערגער ווי אין וואַרשע.

אַן ענטפֿער. ער, קרויזהאַר, האָט קיין שום שייכות ניט מיטן דרייפֿוס־פּראָצעס, וואָס איז אַ ריין... פּראָנצייזישער ענין.[41]

קרויזהאַר בלײַבט גלײַכגילטיק צום יידישן לעבן, הגם יידן האָבן זיך מיט אים געגרייסט בײַ יעדער געלעגנהייט און אַפֿילו ניט־געבעטענערהייט אָפּגעריכט זײַן יובילײַ. מען קען בלויז זאָגן צו זײַן שבח, אַז ער איז ניט מיטגעשלעפּט געוואָרן אין אַנטיסעמיטישן לאַגער, ווי דאָס איז געשען מיט אַ סך געשמדטע יידישע אינטעליגענטן אין פּוילן.[42]

דאָס לעצטע מאָל וואָס קרויזהאַרן איז אויסגעקומען זיך צוצורירן צו אַ יידישן ענין איז געווען אין 1908. זײַן שוועסטער מאַטיאָס בערסאָן איז געשטאָרבן. די משפּחה האָט געמוזט אויספֿירן זײַן צוואה, לויט וועלכער דער איידעם קרויז־האָר האָט באַדאַרפֿט צוגרייטן צום דרוק די זאַמלונג דאָקומענטן און רעגעסטן צו דער געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן, וואָס בערסאָן האָט אָנגעקליבן במשך פֿון זײַן לאַנגן לעבן.

די אַרבעט איז קרויזהאַרן אַזוי ניט געווען צום הארצן, אַז ער האָט זיך ניט גענומען אָפֿילו די מינדסטע מי צו קאַרעגירן די שוידערלעכע גרעזן אין די לאַטײַנישע טעקסטן, וואָס דער שוועסטער האָט געמאַכט בײַם אויסערשרײַבן פֿון אַ שפּראַך וואָס ער האָט לחלוטין ניט פֿאַרשטאַנען.[43]

צו דער גרויסער באַיקאָט־באַוועגונג (1912) האָט קרויזהאַר ניט נאָר ניט גענומען קיין שטעלונג, נאָר ער האָט וויטער מיטגעאַרבעט אין דעם „קוריער וואַרשאַווסקי" (זײַן שוועגערין האַרטענזיאַ לעווענטאַל איז געווען די אייגנטימערין פֿון דער דאָזיקער צײַטונג וואָס איז געשטאַנען בראָש פֿון דער אַנטי־יידישער אַגיטאַציע). אין מיטן באַיקאָט איז געשטאָרבן קרויזהאַרס פֿרוי, יאַדוויגאַ. איר לוויה איז געווען אַ סענסאַציע אין דער געשיכטע פֿון וואַרשעווער

---

[41] Krauzhar, "Ludwik Gumplowicz", *Echa przeszłości*, 1917, 57—83; S. Posner, *L. Gumplowicz, Zarys życia i pracy*, 1912; Bielicka Z., *Biblioteka Warszawska*, 1909, III, 592-606.

מאַקסימיליאַן גומפּלאָוויטש איז געבוירן געוואָרן אין 1864 און ער האָט זיך געגומען דאָס לעבן אין 1897. דער פֿאָטער האָט אין 1866 געוואָלט ווערן אַ דאָקטער אין קראָקעווער אוניווערסיטעט אויפֿן סמך פֿון זײַן אַרבעט: Prawodawstwo polskie względem żydów, מען האָט אים אָבער ניט צוגעלאָזט. שפּעטער האָט ער זיך געשמדט מיט דער גאַנצער משפּחה. אַגב האָט מאַקסימיליאַן גומפּלאָוויטש פֿאַרשריבן זײַן יודאַיסטישע ביבליאָטעק משה שאַרן, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ יונגער סטודענט, שפּעטער דער באַווסטער געלערנטער און רב־הכולל פֿון וואַרשע.

[42] R. Centnerszwerowa, "Jubileusz historyka", *Izraelita*, 1911, 17. A. Szarłowski פֿאַרעפֿנטלעכט אַ גרעסערע אַרבעט אין 1892 האָט אַ פּוילישער שרײַבער וועגן קרויזהאַרן, אָבער זײַנע יידישע אַרבעטן פֿאַרשוויגט ער אין גאַנצן.
Czas, 1892, 70—74.

[43] M. Bersohn, *Dyplomataryusz dotyczący Żydów w dawnej Polsce (1388-1782)*, W., 1910.
די ביאָגראַפֿיע (ניט געהתמעט) שטאַמט פֿון קרויזהאַרן, וואָס זײַן נאָמען פֿיגורירט ערשט צום סוף פֿון בוך בײַ די „צוגעגעבענע דערקלערונגען".

לוויות. מער ווי הונדערט גלחים מיטן ביסקופ בראש האבן זיך באטיליקט אין דער טרויער־פראצעסיע. די גאנצע פוילישע פרעסע איז ארויס מיט לויב־ווערטער פאר דער דאזיקער פרוי וואס איז געווען „א מוסטער פון פוילישקייט". די „ביבליאטעקא וואַרשאווסקא", דער סאמע חשובסטער און עלטסטער פוילישער חודש־זשורנאל, געגרינדעט געווארן אין 1840 אויף יידיש געלט, איז ארויס מיט אזא הספד אויף יאדוויגא קרוזיהאר:

„געבוירן און דערצויגן אין דער יידישער אמונה, האט זי שוין אין א צייטיקן עלטער אנגענומען דעם קאטוליציזם, כדי זיך צו פאר־אייניקן מיט פוילן דורך די שטארקסטע פעדעם. געטאן האט זי דאס מיט אן אויפריכטיקן גלויבן. פון יעמאלט אן איז זי געבליבן אן איבערצייגטע און פרומע קאטולין ביזן סוף פון איר לעבן."

אין דעם פרייען פוילן האט קרוזיהאר זוכה געווען באלוינט צו ווערן פאר זיין טעטיקייט בעת דעם אויפשטאנד פון 1863. ער האט באקומען דעם ראנג פון א קאפיטאן מיטן רעכט צו טראגן א מונדיר פון א וועטעראן און אויך א מעדאל. אין יענע יארן האט מען אים געקענט זען אין דעם ציכטיקן מונדיר מיט דער קאנפעדעראטקע אויפן קאפ, שפאצירנדיק אין דער ריכטונג פון דער יידישער קהילה אויף גזשיבאווסקע גאס. דאס איז געגאנגען דער ערשטער היסטאריקער פון יידן אין פוילן אפגעבן די לעצטע שיריים פון יידישן עבר, וואס זיינען געבליבן אין זיין זייער רייכן פוילישן ארכיוו, און זיי געשאנקען דעם יידישן מוזיי וואס זיין שווער האט געגרינדעט און פארשריבן דער יידישער קהילה.

דער לעצטער גרוס פון קרוזיהארס אינטערעס פאר יידן איז דער אינ־טערוויו מיט א יידישן זשורנאליסט, וועמען ער האט דערקלערט, אז „אין

---

[1] *Biblioteka Warszawska*, 1912, 604.

סאקאלאוו האט געשריבן וועגן דער דאזיקער לוויה אין „הצפירה", וואס איז מיר ליידער אין איצטיקן מאמענט ניט צוטריטלעך. דאס וואס מען האט אין די נעקראלאגן אזוי שטארק אונטערגעשטראכן איר איבערגאנג אויף קאטוליציזם שטימט מיט דער נייער „אריינ־טאציע" פון דער פוילישער אסימילאציע אין דער תקופה פון באיקאט, וואס האט זיך אויסגעדריקט אין פארמולירן פוילישקייט וויא ריין קאטוילישע קולטור־פארמאציע. אזוי למשל האט דער משומד אנדשיי בוימפעלד (שפעטער באלעסקי) אין יענער צייט געשריבן:

Żyd-Polak to nonsens; albo się jest Żydem, albo Polakiem. Kultura polska jest kulturą katolicką."

(*Sprawa polska a Żydzi*, Warszawa, 1911, 29.)

אפילו דער אנטיסעמיטיזם איז פארמולירט געווארן אן שום אפאלאגעטישע מאטיוון, נאר ווי א „נאטירלעכער פענאמען". אין דער זעלבער „ביבליאטעקא וואַרשאווסקא" וואס האט מספיד געווען קרוזיהארס פרוי געפינט זיך אזא פארמולירונג וועגן דער יידן־פראגע אין פוילן:

gdyby chodziło o określenie jednem słowem nastroju olbrzymio przeważnej części współczesnej opinji polskiej wobec kwestyi żydowskiej, nazwalibyśmy ten nastrój antysemicki, zastrzegając się zresztą co do różnych znaczeń wyrazu.

(*Biblioteka Warszawska*, 1912. III, 391.)

איצטיקן מאָמענט איז דער ציוניזם די איינציקע פאָזיטיווע דערשיינונג אין יידנטום".[45]

ער איז געשטאָרבן דעם 11טן דעצעמבער 1931 אין עלטער פֿון 88 יאָר. אויף זײַן קבֿר האָבן פּוילישע סאָלדאַטן מיט אַ מיליטערישן סאָלוט באַשטעטיקט זײַן רעכט צו זײַן אַ פּאָליאַק.

אין דער טרויער־אַקאַדעמיע וואָס די היסטאָרישע געזעלשאַפֿט אין ווארשע האָט אַראַנזשירט און אין די צאָלרײַכע נעקראָלאָגן אין דער פּוילישער פּרעסע איז דער יידישער קרויזהאָר אין גאַנצן ניט דערמאָנט געוואָרן.[46]

*

קרויזהאָר איז ניט דער אייניציקער וואָס האָט דורכגעמאַכט דעם פֿולן גילגול. ער איז אָבער מער כאַראַקטעריסטיש שוין צוליב דעם וואָס ער האָט זיך אַסימילירט ניט סתם מיט פּוילישקייט, נאָר מיט איר רעאַקציאָנערסטער, מיט איר קאַטוליש־שלײַכטישער פֿאָרעם וואָס האָט טיף געוואָרצלט אין דעם אַלטן פּריצישן פּוילן פֿון פֿאָר 1772. ער האָט אָט דאָס אַלטע פּוילן פֿאַרהערלעכט און נאָך איר געבענקט. ער וואָלט אויך געוואָלט האָבן אַ „סאַרמאַטישן", אַן עכט פּוילישן עלטער־זיידע וואָס האָט געשמיסן פּויערים, זיך דועלירט און געפֿירט אַ לעבן ווי עס פּאַסט פֿאַר דער „גאָלדענער שלײַכטע". אים איז אָבער באַשערט געווען צו האָבן אַ זיידן וואָס האָט ערשט אין 1831 אַ ביסל אונטערגעשאָרן די בּאָרד און געווען ניט מער ווי אַ יידישער סוחר וואָס האָט געלייענט השׂכּלה־ביכלעך. ניט קענענדיק זיך אויסוואַרצלען ביאָלאָגיש, האָט ער עס געטאָן גיסטיק.[47] פֿאַר אים איז אַן אָלט בלעטל וועגן אַ מעטרעסע פֿון אַ פּוילישן מלך גע־

---

[45] *Nowy Dziennik*, Kraków, 1931, 5.
אין יענער צײַט האָט דער טשעכישער דיכטער Fr. Kvapil פֿאַרעפֿנטלעכט איבערזעצונגען פֿון פּוילישע פּאָעטן פֿון יידישן אָפּשטאַם און האָט אויך אַרײַנגענומען קרויזהאָרן אין זײַן רשימה.
Moderni polšti basnici Židé.
A. Krauzhar, *Kalendař česko-židovsky*, XLIII, 1923, 24, 62—63.
דער זעלבער קוואַפּיל האָט אין דעם זעלבן לוח פֿון די טשעכישע אַסימילאַטאָרן איבערגעזעצט אַ סך לידער פֿון קרויזהאָרן, זיי זײַנען געדרוקט אין באַנד 9 (1889 — 1890). דאָס איז געווען דער לעצטער רמז אויף זײַן יידישקייט, אָבער דאָס מאָל אין ... אויסלאַנד.

[46] די וויכטיקסטע הספּדים זײַנען אָפּגעדרוקט אין *Przegląd Historyczny*, באַנד 10, 1933. זיי זײַנען געהאַלטן געוואָרן פֿון האַנדעלסמאַן, פּאָליקאָווסקי (בּאַרימטער יוריסט), שיעמיענסקי און קענטשינסקי. קיין אייניער האָט ניט מרמז געווען אַפֿילו אויף קרויזהאָרס יידישער אָפּשטאַמונג. וואָס די יידיש און יידיש־פּוילישע פּרעסע האָט געשריבן וועגן אים איז שווער אין איצטיקן מאָמענט פֿעסטצושטעלן.

[47] עס איז ביז גאָר אינטערעסאַנט, אַז אַן ענלעכע מאָטיווירונג פֿון אַרײַנוואָקסן אין דער „קולטור פֿון היימלאַנד" דורך אָננעמען דעם קריסטלעכן גלויבן געפֿינען מיר דווקא בײַ אַ יידישן ביאָגראַף פֿון דער באַרימטער לעוואַלד־משפּחה וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַזוי פֿיל שרײַבערס און פּרײַסישע פּאָטריאָטן: די דאָזיקע משפּחה האָט פֿאַקטיש געהייסן Wehle, אַ קורצּ מיט יצחק אײַכעל. דער שרײַבער היינריך שפּיראָ (Spiro) שרײַבט אַזוי:
Taufe aus dem durchaus edlen Motiv: sich nun, da die staatsbür-

וועז וויכטיקער ווי די אוצרות פון יידישן עבר, וואס ער, קרויזהאר, האט יעדן טאג ממש געזען אין די מלוכישע און פריוואטע ארכיוון און איז זיי גלייכגילטיק פארבייגעגאנגען. אים האט זיך געוואלט, אז ניט־יידן זאלן זיך פארנעמען מיטן יידישן עבר אין פוילן. אויף זיי וועט ניט פאלן קיין חשד אז זיי זיינען יידן. ער האט אבער באטראכט אזא מין פארשארבעט פאר עמעצן וואס איז ניט קיין „ראסן־פאליאק ווי א מין „אלזיין־געטאזירן־זיך".

אין קרויזהארס לעבן און זיין ליטעראריש טעטיקייט — וואס זי הייבט זיך אן מיט לירישע יידישע לידער און ענדיקט זיך מיט זכרונות וועגן די קאטוילישע ביסקופן, מיט וועלכע ער איז געווען אינטים באפרײנדט, — זעען מיר א שטיק טאטאלע אסימילאציע, א געשיכטע פון איינעם וואס האט אנגעהויבן ווי א פארשער פון יידישן עבר און פארענדיקט ווי א פארלייקענער פון יידישן הײנט.

הוספה 1

א בריוו פון אלעקסאנדער קרויזהארן צו שמעון דובנאוון

Warszawa, d. 10/22 września 1896.

Szanowny i łaskawy Panie!

Z wielką przyjemnością i pożytkiem istotnym odczytałem gruntowny rozbiór Wasz, pracy mojej: "Frank i Frankiści polscy", zamieszczony w czasopiśmie "Восходъ."

Ze wszystkich, dosyć stosunkowo licznych recenzyj wzmiankowanej pracy, najwięcej szczegółów, uwydatniających to, co na uwydatnienie zasługiwało znalazłem w krytyce Waszej, objektywnej, a mimo to życzliwej, i dążącej do wydania sprawiedliwego sądu o przedmiocie samym i jego opracowaniu.

Zasyłając serdeczne dzięki za piękną recenzję Waszą, mniemam, że sprawię Wam niemałą przyjemność doniesieniem, że w roku bieżącym w jednem z archiwów zagranicznych znalazłem nowy materyał źródłowy do historyi tej garstki Frankistów, która, po śmierci Franka i jego rodziny, w Offenbachu powstała. Znalazły się w owym materyale szczegóły niezmiernie ważne i ciekawe, rzucające nowe światło na sektę i jej wyznawców.

Po opracowaniu owego materyału wydam uzupełnienie do poprzednich tomów, pod tyt.: "Epilog Frankizmu" i nie omieszkam Wam nadesłać owej pracy po jej ogłoszeniu.

Na teraz proszę przyjąć zapewnienie najgłębszego poważania

od powolnego Sługi

(—) Alexandra Kraushara.

---

gerliche Gleichheit gewährt und das Odium eines Uebertritts bedrängter Lage wegen genommen war, ganz dem Heimatsstaat anzugliedern.

(*Altpreussishe Monatsschrift*, 1911, 48, 318-324.)

בײ אים איז אויך דײַטשטום ניט נאָר פראָטעסטאַנטיזם, נאָר דאָס מיזרח־דײַטשע פֿעאַדאַלע יונקערטום.

[איבערזעצונג]

וואַרשע, דעם 22/10סטן סעפטעמבער 1896.

חשובֿער און ליבער הער!

מיט גרויס פֿאַרגעניגן און מיט אמתן נוצן האָב איך איבערגעלייענט אײַער גרונטיקע רעצענזיע וועגן מײַן אַרבעט „פֿראַנק און די פֿראַנקיסטן" וואָס איז אַפּגעדרוקט אין זשורנאַל „וואַסכאַד".

פֿון דער גאַנץ היפּשער צאָל רעצענזיעס איבער דער דערמאָנטער אַרבעט האָב איך אין אײַער קריטיק געפֿונען צום מערסטן פּרטים וואָס הייבן אַרויס דאָס וואָס עס איז כּדאַי געווען אַרויסצוהייבן; ס׳איז אַן אָביעקטיווע און דאָך אַ פֿרײַנדלעכע קריטיק וואָס זוכט אַרויסצוגעבן אַ גערעכטן אורטייל וועגן דעם ענין גופֿא און וועגן זײַן באַאַרבעטונג.

שיקנדיק אײַך אַ האַרציקן דאַנק פֿאַר אײַער רעצענזיע, רעכן איך, אַז איך וועל אײַך פֿאַרשאַפֿן ניט וויניק פֿאַרגעניגן מיט דער ידיעה, אַז הײַנטיקס יאָר האָב איך געפֿונען אין איינעם פֿון די אויסלענדישע אַרכיוון נײַעם מקור־מאַטעריאַל צו דער געשיכטע פֿון דעם הײַפּל פֿראַנקיסטן, וואָס איז אויפֿגעשטאַנען אין אָפּגאַנג נאָכן טויט פֿון פֿראַנקן און זײַן משפּחה. אין דעם מאַטעריאַל האָבן זיך געפֿונען אויסערגעווײַנטלעך וויכטיקע און אינטערעסאַנטע פּרטים וואָס וואַרפֿן אַ נײַע שײַן אויף דער סעקטע און אירע מאַמינים.

נאָך דעם ווי איך וועל באַאַרבעטן דעם דאָזיקן מאַטעריאַל, וועל איך אַרויסגעבן אַ הוספֿה צו די פֿרײַערדיקע בענד אונטערן נאָמען: „דער עפּילאָג פֿון פֿראַנקיזם", און איך וועל ניט פֿאַרזוימען צוצושיקן אײַך די דאָזיקע אַרבעט ווען זי וועט אַרויס.

דערווײַל בעט איך אײַך צוצונעמען די פֿאַרזיכערונג פֿון דער טיפֿסטער אַכטונג

פֿון אײַער אונטערטעניקן דינער
אַלעקסאַנדער קרויזהאַר.

הוספֿה 2

אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון קרויזהאַרס אַרבעטן וואָס האָבן אַ שײַכות צו דער געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן

1. "List do redakcji", *Jutrzenka*, 1861, 22.

[קרויזהאַר באַשולדיקט אַ פּוילישן שרײַבער, אַז ער מאָלט יידישע טיפּן זייער נעגאַטיוו, דער־בײַ זאָגט ער, אַז אין „קונסט זוכן מיר שיינקייט און ניט קיין פֿאַטאָגראַפֿיע" — דערפֿאַר דאַרף מען שילדערן דאָס שיינע אין יידן און ניט דאָס דרויסנדיקע וואָס איז ניט צום האַרצן.]

2. "Przyczynki do historyi Żydów w Polsce", *Jutrzenka*, 1862. 5.

3. "Przyczyny i skutki (szkic historyczny)", *Jutrzenka*, 1826, 15, 19.

[אַ מין „פֿילאָסאָפֿיע" פֿון דער יידישער געשיכטע אין פּוילן.]

4. "Czasy Kazimierza Wielkiego", *Jutrzenka*, 1862, 34, 35, 37, 39, 45-49; 1863, 1-3, 5, 9.

[אַ טייל פֿון זײַן בוך וואָס איז אַרויס אין 1866.]

5. *Historya Żydów*: *Okres Piastowski*, 1865. — *Okres Jagielloński*, 1866.

[ווײַטיקסטע רעצענזיעס:

Kraszewski, *Dziennik Literacki*, 1865, 206; J. Bartoszewicz, *Tygodnik Illustrowany*, 1865, II; Sybel, *Historische Zeitschrift*, XVIII, 386; Бершадский, Литовскіе евреи, 1883, 123-135.

די לעצטע — די סאַמע וואָגיקסטע. לויט קרויזהאַרן [*Echa przeszłości*, 61] האָבן די געלערנטע יוזעף שוּיסקי און אַלעקסאַנדער קראַיעווסקי געשריבן דעם בוך.]

6. "Odpowiedzi na krytyki", *Pamiętnik Naukowy*, 1866.
[אַן ענטפֿער די קריטיקערס פֿון זײַן געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן. היות ווי דער דאָזיקער זשורנאַל איז ניט בנימצא אין אַמעריקע איז שווער אין איצטיקן מאָמענט פֿעסטצושטעלן דעם תּמצית פֿון דעם וויכוח.]

7. "Żydzi", *Encyklopedja Powszechna*, 1866.
[לויט *Izraelita*, 1911,17.]

8. "Pamięci Maurycego Gotlieba", *Kurjer Warszawski*, 1879, 164.
[וועגן דעם געניאַלן יידישן מאָלער וואָס איז געשטאָרבן אין עלטער פֿון 23 יאָר.]

9. *Kartka z niedawnej przeszłości. Księga Jubileuszowa dla uczczenia 50 letniej działalności Kraszewskiego*, 1880, 505—527, Fragment z większej całości.
[מעמואַרן. — דער וויכטיקסטער מקור פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער יידישער אידעאַלאָגיע פֿון אַסימילאַציע אין די יאָרן 1850 — 1862. אַ טייל א"נ "יידישע טיפּן בײַ קראַשעווסקין" איבערגעזעצט אויף רוסיש (וואָסכאָד, 1881) און אויף העברעיש פֿון נייַמאַנאָוויטש (הנ"ק) א"נ "קראַשעווסקי והיהודים" אין האסף (1887), 206—217. דאָס איבעריקע איז געבליבן אין כתבֿ־יד.]

10. Nussbaum, H. *Szkice historyczne.*
[אַ רעצענזיע געדרוקט אין *Kłosy* (נ' 1881,33), וואָס זײַן שוואָגער שלמה לעווענטאַל האָט אַרויסגעגעבן.]

11. "Kurs starożytności hebrejskich b. Uniwersytetu Aleksandryjskiego w Warszawie (notatka archiwalna)", *Izraelita*, 1882, 26.
[געזאַמלט:K.]

12. *Siedmiolecie Szkoły Głównej w Warszawie (1862—1869)*, 1883, 279 pp. Wydział Prawny.
[זייער וויכטיק פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער יידישער פּראָפֿעסיאָנעלער אינטעליגענץ אין פּוילן. אַ סך מאַטעריאַלן וועגן יידישע תּלמידים אויף דעם יורידישן פֿאַקולטעט.]

13. "Z niedawnych wspomnień", *Kłosy*, 1884, II, 142.
[וועגן זײַן באַזוך אין דער עלעמענטאַר־שול, דערמאָנט די לערערס.]

14. "Syn Berka Joselowicza", *Świat*, Kraków, 1889.
[אויך באַוונדער, 32 זז'. אַ פֿעלערדיקע ביאָגראַפֿיע פֿון דעם זון פֿון בערעק יאָסעלאָוויטש. אַרויס אַנאָנים.]

15. "Poselstwo Jakóba Śmiarowskiego do Bohdana Chmielnickiego pod obłężony Zamość", *Kwartalnik Historyczny*, 1891, 813—824.
[אויף רוסיש אין "קיִעווסקאַיַ סטאַרינאַ", 1894. וויכטיק פֿאַר גזרות ת"ח. זע: שאַצקי, גזרות ת"ח, יִוואָ, ווילנע, 1938, 136.]

16 "Notatki Anglika Morisona z podróży odbytej po Polsce w r. 1593", *Przewodnik Naukowy i Literacki*, 1891, 504—512.
[דאָס ווערק איז אַרויס אין 1617 א"נ
An itinerary written by Fynes Moryson countaining his ten years travels thorou twelwe dominions.
וויכטיקע ידיעות וועגן יידישן קוואַרטל אין קראַקע; ניט אויסגענוצט פֿון באַלאַבאַנעס.]

17. "Pamiętnik literacki z bruku warszawskiego (1880—1890)", *Świat*, Kraków, 1892.
[וויכטיק פֿאַר דער ראָלע פֿון יידן אין דער פּוילישער זשורנאַליסטיק. דער מחבר דער־מאָנט אָבער זעלטן דעם יידישן אָפּשטאַם פֿון די דאָזיקע שרײַבערס. אָזוי למשל איז דער

פּאָלעט Ordon געווען אַ ייִד (Władysław Szancer). ער איז דער ערשטער באַדייטנדיקער פּאָלעט אין פוילן פֿון ייִדישן אָפשטאַם, און קריזהאַר פֿאַרשווייגט עס.]

18. "Pamiętnik Wróblewskiego z końca XVIII w.", *Świat*, Kraków, 1893, Nr. 1-3.

[אַ ביסל פּרטים וועגן ייִדן אין פוילן סוף 18טן י"ה ; ניט אויסגענוצט פֿון ייִדישע היסטאָריקערס.]

19. *Sylwetki literackie z niedawnej przeszłości*, Petersburg, 1894, 192 pp.

[צעוואַרפֿענע, אָבער וויכטיקע פּרטים וועגן ייִדן פוילישע שרייבערס און פוילישע שרייבערס וועגן ייִדן.]

20. "Frank i Frankiści polscy", *Ateneum*, 1894, II.

[אַ פּרעלימינאַרע אַרבעט, אַ מין אָנזאָג פֿון זיין מאָנאָגראַפֿישער שטודיע.]

21. *Frank i Frankiści 1720—1816*, Kraków, 2 tomy (438+400 pp.)

[וויכטיקסטע רעצענזיעס:

Choiński: *Wędrowiec*, 1895; Spasowicz, *Kraj*, 1895, 28; Bem, *Tygodnik Illustrowany*, 1896; *Biblioteka Warszawska*, 1896, I; Nitschmann, *Internationale Literaturberichte*, 1896, 14; Дубновъ, Восходъ. 1896, III, 89—111; V—VI, 3—13; Korzon, *Kwartalnik Historyczny*, 1898, 415—433.

ערשטער באַנד אַרויס אויף העברעיש א"נ פֿרנק ועדתו, איבערגעזעצט פֿון נחום סאָקאָלאָוו (1897) אָן די מראה־מקומות.]

22. *Towarzystwo Królewskie Przyjaciół Nauk (1800—1832)*, 1—7, 1900—1906.

[זייער אַ סך וויכטיקע פּרטים וועגן זאַלקינד הורוויץ (ב' 1, 184), אַבֿרהם שטערן, וועגן דעם גלח קיאַדיני (ב' 7, 382) און אויך וועגן אַנדערע ייִדישע און ניט־ייִדישע פּערזענלעכקייטן אין שייכות מיט דער געשיכטע פֿון ייִדן. אַ מקור וואָס איז נאָך ניט אויסגענוצט געוואָרן ווי עס דאַרף צו זיין.]

23. *Kartki historyczne i literackie*, Kraków, 1894, 150—151.

[וועגן אַהרן טענענבוים, דעם ערשטן ייִדישן שאַראַדיסט. זע : יוואָ־בלעטער, XX, 127 — 128.]

24. "Nowe szczegóły o Frankistach w Offenbachu 1816—1824", *Wędrowiec*, 1899.

[אין אַ ריי נומערן פֿון 40 ביז 52, איבערגעדרוקט אויך אין :

Obrazy i wizerunki historyczne, 1906, 255—300.]

25. "Księgarz — poeta", *Obrazy i wizerunki historyczne*, 1906, 403—412.

[וועגן זיין פֿרייַנד הענריק מערצבאַך.]

26. *Po 45 latach (wspomnienie jubileuszowe)*, 1906, 7 pp.

[וועגן דער וואַרשעווער רעאַל־גימנאַזיע ; דערמאָנט ייִדן־חבֿרים.]

27. *Klub patriotyczny Warszawski w czasach Powstania listopadowego*, Lwów, 1909.

[וועגן יעקבֿ טוגענדהאַלדן און וועגן דער ייִדן־דעבאַטע.]

28. *Kartki z pamiętnika Alkara (czasy szkolne przed 1861. Z roku 1861. Z dziejów prasy podziemnej z 1863. Stosunki z Kraszewskim)*, Kraków, 1910, 187 pp.

[זייער וויכטיק פֿאַר דער געשיכטע פֿון פּאָלאָניזאַציע פֿון דער ייִדישער יוגנט און דער עיקר פֿאַר דער ביאָגראַפֿיע פֿון מחבר.]

29. *Kartki z pamiętnika Alkara z lat 1858—1865*, Kraków, tom II, 1913, 183 pp.
[די קאָרעספאָנדענץ מיט יוליאַן גאָלדשמידטן און הענריק מערצבאַכן.]

30. *Życie potoczne Warszawy w czasach listopadowych*, 1910.
[וועגן יידישע ענינים אין דער צייט פֿון דער פּוילישער רעוואָלוציע פֿון 1831 ; דאָס רוב פֿון די דעמאָלטיקע צייטונגען.]

31. *Kraszewski i Wielopolski (Kartki z 1861—1863)*, 1912, 36 pp.
[וועגן קראָנענבערגן און דער יידן־פֿראַגע.]

32. *J. J. Kraszewski i redakcja czasopisma "Ojczyzna"*, 1902, 22 pp.
[וועגן קראָנענבערגס שטיצן אַ רעוואָלוציאָנערע צייטשריפֿט וואָס איז אַרויס אין לייפּציק אין 1864. מערצבאַך איז געווען דער הויפּט־מיטאַרבעטער. געדרוקט לכתחילה אין פּשעגלאָנד היסטאָריטשני.]

33. — *Imci Pan Cześnikiewicz-Miniszewski (Echa przeszłości z lat 1861—1862)*, 1912.
[וועגן אַ פֿאַרביסענעם קעגענער פֿון דער יידישער גלײַך־באַרעכטיקונג, אַ זשורנאַליסט און פּאָליטישער אינטריגאַנט. עס איז טשיקאַווע, אַז קרויזהאַר פֿאַרווישט זײַן אַנטי־יידישן פּרצוף און אַ פּוילישער היסטאָריקער, אַן אַנטיסעמיט, פּשיבאַראָווסקי האָט דאָס אים פֿאַרגעווארפֿן. זע : קווארטאַלניק היסטאָריטשני, 28, 1914, ז׳ 107, וווּ עס ווערט געבראַכט אַ בריוו וואָס איז וויכטיק אין דער פֿראַגע.]

34. "Memorabilia z czasów powstania listopadowego", *Przewodnik Naukowy i Literacki*, 1912.
[זייער אַ סך וויכטיקע דאָקומענטן וועגן יידן : נומ׳ 133 — די פּעטיציע פֿון אַ גרופּע וואַרשעווער יידן ; 87 — וועגן הערנישן דעם אַדמיניסטראַטאָר פֿון אַ יידישן אָפּטייל ; 175 — פּראָטאָקאָל פֿון דער וואַרשעווער קהילה וועגן דעם יידישן מיליטערישן אָפּטייל ; 190 — אַקט פֿון רעכט פֿאַר יידן וואָס דינען אין מיליטער ; 224 — וועגן דינען אין דער נאַציאָנאַלער גוואַרדיע ; 204 — אַ וויכטיקער ראַפּאָרט פֿון דעם משומד בירנבוים און וועגן יידן־שפּיאָנען ; דאָס זעלבע דאָק׳ 260 א״אַ. טייל פֿון די אַקטן זײַנען געבליבן שיפּערן אומבאַקאַנט.]

35. *Senator Nowosilcow i cenzura za Królestwa Kongresowego 1819—1829*, Kraków, 1913, 155 pp.

36. *Typy i oryginały warszawskie (1816—31)*, 1913, 92 pp.
[וועגן עטלעכע פֿאָלקלערע וואַרשעווער יידישע געשטאַלטן פֿון באַנקירן, עטלעכע צווישן זיי — משומדים.]

37. *Zgon Samuela Posnera. Okruchy przeszłości*, 1913, 321—330.
[וועגן זלמן פֿאָזנערס אַ זון וואָס איז געפֿאַלן אין אַ שלאַכט אין אויפֿשטאַנד פֿון 1863.]

38. *Wielopolskiego reforma wychowania publicznego w Królestwie Polskiem*, 1914, 68 pp.
[וועגן די שולפּראָיעקטן, אויך די יידישע.]

39. *Czasy szkolne za Apuchtina. Kartka z pamiętnika (1879—1897)*, 1915, 53 pp.; 1916, 64 pp.
[וועגן דעם גימנאַזיסט נײַפֿעלד, דעם ערשטן קרבן פֿון אַפּוכטינס רוסיפֿיקאַטאָריש פּאָליטיק. נײַפֿעלד האָט זיך געמוסן דאָס לעבן, ווײַל מען האָט אים אויסגעשלאָסן פֿון גימנאַזיע פֿאַר רעדן פּויליש. זײַן לוויה איז געוואָרן אַ גרויסע פּוילישע פּאָטריאָטישע דעמאָנסטראַציע.]

40. *Salony i zebrania literackie warszawskie*, 1916.
[וועגן יידישע באַזוכערס אין די סאַלאָנען אין 1859 און נאָך 1863.]

41. *5 Sierpnia 1864. Ze wspomnień naocznego świadka*, 1916, 24 pp.
[די אייגציקע גבֿית־עדות פֿון אַ יידן, וויִ אַזוי מען האָט אויפֿן פּעלד פֿון ווַארשעווער ציטאַדעל אויפֿגעהאָנגען די לעצטע פּוילישע רעגירונג פֿון אויפֿשטאַנד.]

42. *Czasy sądownictwa rosyjskiego w Warszawie*, 1916, 81 pp.
[וועגן יידן אין דער אַדוואָקאַטור פֿון קאָנגרעס־פּוילן.]

43. *Świętokrzyscy. Pierwsze tajne towarzystwo demokratyczne w Warszawie*, 1916.
[וועגן דעם אויפֿרוף פֿון מײַ 1838, געשיקט צו יידן אין ווַארשע, זיי זאָלן שטיצן די קאָנס־פּיראַטיווע באַוועגונג.]

44. "Ludwik Gumplowicz (1839—1909)", *Echa Przeszłości*, 1917, 51—83.
[וועגן זײַנע אַרבעטן צו דער געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן און אויך זײַן זונס אַרבעטן אויף דעם זעלבן געביט.]

45. *Jakub Caro, jako historyk dziejów Polski*, 1918.
[וועגן דעם מחבר פֿון דער גרויסער דײַטשער געשיכטע פֿון פּוילן. קאַראָ האָט געשטאַמט פֿון פּויזענער געגנט און איז געווען אַ זון פֿון וולאָצלאַווקער ראַבינער יוסף הײַמאַן קאַראָ (1800 — 1894). יאַקאָב קאַראָ איז געבוירן געווארן אין 1836 און געשטאָרבן 1904. ער האָט אויך אָנגעשריבן אַן אַרבעט וועגן פּוילישע יידן (אַרויס אין 1906). קרויזהאַר ברענגט אָנס אַ ווערט פֿון דעם בארימטן דײַטשן היסטאָריקער Zeissberg, אַז der Betrieb der Geschichte Polens isoliert.]

46. *Ze wspomnień osobistych. Publicystyka tajna warszawska w dwulecie przed powstaniem styczniowem w roku 1863*. 1919, 24 pp.
[וועגן זיך גופֿא, זײַן קרוב זיגמונט לויפֿער, זײַנע שול־חבֿרים יידן וואָס האָבן מיטגעאַרבעט אין דער פּוילישער אונטערערדישער פּרעסע ערב 1863.]

47. *Palestra warszawska (1866—1876)*, 1919, 264 pp.
[וויכטיקע פּרטים וועגן יידיש וויִנקל־אַדוואָקאַטן אין ווַארשע, וואָס האָבן געשמט פֿאַר גרויסע קענערס פֿון לאַנדעזיק, ו. ווײַס, איטשעלע ראָזענבלאַט, זילבערלאַסט א"אַנד ; אויך ז' 171 אַ יוגנטבילד פֿון מחבר. וועגן איטשעלע ראָזענבלאַט זע : נ. סוקולוב, אישים, II, 47.]

48. "Z czasów przedstyczniowych", *Tygodnik Illustrowany*, 1923, 7.
[וועגן די פֿאַרזאַמלונגען בײַ דער דיכטערין זשמיכאָווסקאַ און בײַ עדוואַרד יורגענס. דעם באַשלוס וואָס מען האָט דאָרטן אָנגענומען, אַז די יידיש יוגנט זאָל מאַכן אַ באַזונדער אַזכרה נאָך לעלעוועלן, האָלט דער מחבר פֿאַר נייטיק צו פֿאַרשווײַגן.]

49. "Wtorki Marji Ilnickiej", *Tygodnik Illustrowany*, 1924, 19—24.
[וועגן הענריק וואָלן מיט אַ טעות אין דער דאַטע פֿון זײַן טויט — 1897 אַנשטאָט 1907 ; מיט זייער אַן אינטערעסאַנט בילד פֿון וואָלן אין נומער 21.]

50. *Warszawa historyczna i dzisiejsza*, Lwów, 1925, 264 pp.
[צעוואַרפֿענע ידיעות וועגן בנינים אין ווַארשע וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיטן יידישן עבֿר אין דער שטאָט.]

51. *Kupiectwo Warszawskie. Zarys pięciowiekowych jego dziejów*, 1929, 245 pp.
[זייער וויכטיק פֿאַר דער עקאָנאָמישער ראָלע פֿון יידן בכלל און פֿאַר דער געשיכטע פֿון יידן־סוחרים אין ווַארשע בפֿרט. זע : שאַצקי, יוזף־בלעטער, I, 78—81.]

52. *Pamiętnik (1860—1918)*.
[כתבֿ־יד, געווען דעפּאָנירט אין דער פּוילישער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק אין ווַארשע.]

אַן אויספֿאָרשונג וועגן וואָקאַבולאַר פֿון די יִידישע אָנפֿאַנגערס*

פֿון דוד בריידזשער

אין וואָס באַשטייט די פּראָבלעם

צוליב דעם וואָס די שול־באַפֿעלקערונג אין די יִידישע שולן באַשטייט איצטער לרובֿ פֿון קינדער פֿון אַמעריקאַניזירטע עלטערן, וואָס קומען אָן אין די שולן אָן וועלכע עס איז ידיעות אין יִידיש, איז די פּראָבלעם פֿון פֿאַסיקע אָנפֿאַנגערס זייער פֿאַרשאַרפֿט געוואָרן. עס איז קודם־כל נייטיק אויסצוגעפֿינען, צי די עקסיסטירנדיקע טעקסטביכער זײַנען צוגעפּאַסט פֿאַר די נײַ געשאַפֿענע באַדינגונגען.

אַן אויספֿאָרשונג פֿונעם וואָקאַבולאַר אין די עקסיסטירנדיקע אָנפֿאַנגער־ביכלעך[1] האָט מיך געפֿירט צו געוויסע רעזולטאַטן און רעקאָמענדאַציעס, וואָס איך סומיר זיי אין דעם אַרטיקל. ווי מאַטעריאַלן פֿאַר דער אויספֿאָרשונג האָבן געדינט פֿיר פֿון די פֿאַרשפֿרייטסטע און פּאָפּולֿערסטע יִידישע אָנפֿאַנגערס וואָס וועלן, נאַטירלעך, שפּעטער דערמאָנט ווערן.

מע דאַרף אָנווײַזן, אַז אַן ענלעכע אויספֿאָרשונג מיט צום טייל די זעלבּיקע ציילן האָט שוין פֿריִער דורכגעפֿירט י. שטיינבוים.[2] ער האָט פֿאַר זײַן אויספֿאָרשונג אויך גענומען פֿיר אָנפֿאַנגערס,[3] וואָס דרײַ פֿון זיי זײַנען די

---

* דער מחבר ניצט דעם אויסדרוק אָנפֿאַנגער צו באַצייכענען 'ביכער פֿאַר אָנהייבערס' (עקוויוואַלענט פֿון ענגלישן primer), און מיר האָבן איבערגעלאָזן דעם דאָזיקן נעאָלאָגיזם וואָס קען זיך אפֿשר אָנגענעמען. — רעד'.

[1] *An Evaluation of the Vocabulary Content of Four Yiddish Readers.* דאָס איז אַ שטודיע וואָס איז געמאַכט פֿדי טיילווײַז אויסצופֿירן די פֿאַדערונגען פֿאַר דעם טיטל „מאַסטער אָו עדיוקיישן" אין דער „שול פֿאַר דערציִונג" בײַם אוניווערסיטעט אין באָפֿאַלאָ, צוגעשטעלט אין יוני 1941, אין עטלעכע מאַשין־געשריבענע קאָפּיעס.

[2] זען יוואָ־בלעטער, באַנד XV, נומ' 3, אַפּריל—מײַ 1940, זז' 225—246.

[3] י. שטיינבוים האָט געאַרבעט אין זײַן אויספֿאָרשונג איבער אָט די לערנביכער: דוווירע טאַראַנט, מײַן אַלעפֿבייס; יעקבֿ לעווין, דער אָנפֿאַנגער, ערשטער טייל, 13טע אויפֿלאַגע; י. קאַמינסקי, איך לערן זיך יִידיש; י. שטיינבוים, מײַן לייענבוך, ערשטע טריט, 2טע אויפֿלאַגע.

זעלבֿיקע וואָס מיר האָבן באַנוצט פֿאַר אונדזער אויספֿאָרשונג. עס איז פֿאַרשטייט זיך ניט די אויפֿגאַבע איבערצוחזרן אין דעם אַרטיקל שוין באַווויסטע פֿאַקטן און אויספֿירן. מיר וועלן זיך דעריבער באַגרענעצן מיט איבערגעבן בלויז די ענינים וואָס זײַנען נאָר טיילווײַז אָדער אין גאַנצן ניט באַרירט געווָארן אין י. שטייַנבוימס אַרבעט.

דער וויכנשאַפֿטלעכער צוגאַנג צום לערנען פֿרעמדשפּראַכן

איידער מיר זײַנען צוגעטראָטן אָפּצושאַצן דעם וואָקאַבולאַר־צושטאַנד פֿון די יידישע אַנפֿאַנגערס, איז נייטיק געווען אַ יסוד, אויף וועלכן אַזאַ אָפּשאַצונג זאָל זיך אָנשפּאַרן. היות וויי דאָס לערנען יידיש האָט נאָך לאַנג נישט גע־ שיכטע, האָבן מיר געפֿונען פֿאַר נייטיק צו מאַכן אַן איבערבליק איבער דער ענינטשאַפֿט וואָס מען האָט אָנגעקליבן בײַם לערנען אַנדערע פֿרעמדשפּראַכן. מיט דעם איבערבליק זײַנען מיר אויסן געווען פֿעסטצושטעלן, ערשטנס, די אַלגעמיינע פּרינציפּן וואָס מע דאַרף אָפּהיטן בײַם לערנען אַ שפּראַך; צווייטנס, צו קריגן אַ בילד פֿון די וואָקאַבולאַר־שטודיעס פֿון פֿרעמדשפּראַכן און דריטנס, אויסצוגעפֿינען די ווירקונג וואָס די לערן־פּרינציפּן און די וואָקאַבולאַר־שטודיעס האָבן געהאַט בײַם צונויפֿשטעלן מאַטעריע לערנביכער פֿאַר שפּראַך־לימוד.

די לערן־פּרינציפּן. כאָטש די אַנטוויקלונג פֿון דעם וויסנשאַפֿט־ לעכן צוגאַנג צו שפּראַך־לימוד איז געווען אַ פֿאַמעלעכע,[4] האָבן מיר הײַנט פֿאַרט אַ צאָל אַנגענומענע פּרינציפּן וואָס זײַנען לכלל־הדעות דער רוקנביין פֿון דער־ ציונג בכלל און שפּראַך־לימוד בפֿרט.[5] לויט די פּרינציפּן דאַרף דער תּלמיד „זיך לערנען שוויממען דורך שוויממען",[6] ד״ה די שול דאַרף אים באַזאָרגן מיט אַזעלכע טעטיקייטן און געניטשאַפֿטן וואָס זאָלן אים צו ניץ קומען אין לעבן. דערצו איז נייטיק, אַז דעם תּלמיד אינטערעסן אָדער מאָטיוון פֿון לערנען אַ פֿרעמדשפּראַך זאָלן געמומען ווערן אין אַכט.[7] פֿון שטאַנדפּונקט פֿון שפּראַך־ לימוד דאַרף מען געבן דעם תּלמיד אַזאַ מאַטעריאַל און אין אַזאַ פֿאָרעם וואָס זאָל אים פֿאַראינטערעסירן און וואָס זאָל פֿאַרנטפֿערן זײַנע ספּעציפֿישע באַ־ דערפֿענישן. די מאַטעריאַלן דאַרפֿן אויך זײַן קאָנקרעט, גראַדירט און ניצלעך,[8] ד״ה דאָס לערנען דאַרף געפֿירט ווערן אויפֿן וועג פֿון לײַכטסטן ווידערשטאַנד,

---

[4] זען בפֿרטיות וועגן דעם בײַ:

Harold E. Palmer, *The Scientific Study of Teaching Languages*, N. Y. 1917, p. 19.

[5] Robert N. Fife, *A Summary of Reports on the Modern Foreign Languages*, N. Y. 1931, p. 188.

[6] Michael P. West, *Language in Education*, London, 1929, p. 58.

[7] Stefan A. Freeman, "Some Practical Suggestions for the Teaching of Modern Language Vocabulary", *Education*, v. LV, No. 1, September 1934, p. 30.

[8] H. E. Palmer, *o.c.*, pp. 114, 119, 270.

דער תּלמיד דאַרף גיין בהדרגה פֿון באַקאַנטן, פֿון גרינגערן צום שוועררן און פֿון מער ניצלעכן צום ווייניקער ניצלעכן; אויך אַ געוויסע מאַס איבער־חזרן און פֿראַקטיצירן דאַרף שטענדיק זיין אַ באַשטאַנדטייל פֿון שפּראַך־לימוד.

וואָקאַבולאַר־שטודיעס. די דערמאַנטע פּרינציפּן פֿון שפּראַך־לימוד, וועלן זיי ווערן אָנגעוואַנדט אויפֿן וואָקאַבולאַר־לימוד, לערנען אונדז, ווי וויכטיק עס איז צו האָבן אַן אָביעקטיוון באַזיס אויף אָפּצוקלײַבן דעם וואָקאַבולאַר. איין זאַך איז זיכער: ווערטער בכלל האָבן ניט די זעלבע נוציקייט און ניט די זעלבע אָפּטקייט. כדי די פּעולה בײַם לערנען אַ פֿרעמדשפּראַך זאָל זיין אַ גרעסערע, זיינען נייטיק נאָרמירטע ווערטער־רשימות.[9] אָט דאָס שטרעבן צו אַ מער־וויניקער וויסנשאַפֿטלעכן צוגאַנג צום ענין וואָקאַבולאַר־אָפּקלײַב איז געקומען צום אויסדרוק: א) אין ווערטער־ציילונגען, ב) אין באַגרענעצן דעם וואָקאַבולאַר, און ג) אין פֿאַראײנפֿאַכן די לערנביכער.[10]

דער גאַנג פֿון ציילן ווערטער און צונויפֿשטעלן ווערטער־רשימות האָט זיך אָנגעהויבן אין אַמעריקע ערשט מיט עטלעכע און צוואַנציק יאָר צוריק. די ערשטע וויכטיקע ציילונג איז דורכגעפֿירט געוואָרן פֿון טאָרנדײַקן, וועלכער האָט צונויפֿגעשטעלט אַן אלפֿאַבעטישע רשימה פֿון 10,000 ווערטער.[11] די רשימה איז געקומען ווי אַ רעזולטאַט פֿון ציילן פֿיר און אַ האַלב מיליאָן ווערטער לויט 41 פֿאַרשיידענע מקורים. לויט דעם מוסטער זיינען שפּעטער צונויפֿגעשטעלט געוואָרן ענלעכע ווערטער־רשימות פֿון פֿרעמדשפּראַכן ווי פֿראַנצייזיש, דײַטש און שפּאַניש.[12]

פֿאַר אונדזער אויספֿאָרשונג איז וויכטיק געווען אויסצוגעפֿינען, אַז בדרך כלל איז פֿאַראַן אַ גרויסע ענלעכקייט אין דער צאָל אָפּטע ווערטער פֿון די פֿאַרשיידענע פֿרעמדשפּראַכן. מען האָט, למשל, פֿאַרגלײַכט[13] די ענגלישע, פֿראַנצייזישע, דײַטשע און שפּאַנישע ווערטער־רשימות פֿון טאָרנדײַק, וואַנדער בעקע, מאָרגאַן און ביוקענען. אָט דער פֿאַרגלײַך ווײַזט, אַז 739 ווערטער פֿון

---

[9] M. P. West, *o. c.*, p. 81.

[10] R. D. Cole, *Modern Foreign Languages and their Teaching*, N. Y. 1937, pp. 149—180.

[11] Edward Thorndike, *The Teacher's Word Book*, Teachers College, Columbia University, N. Y. 1921, (Second ed. 1927).

אין 1931 איז אַרויס אַ רשימה פֿון די אָפּטסטע 20,000 ווערטער. דער ענגליש נאָמען פֿון טאָרנדײַקס פֿאַרגרעסערטער און פֿאַרריכטער רשימה איז אַזוי:

A Teacher's Word Book of the Twenty Thousand Words found most frequently and widely in general reading for children and young people.

[12] G. E. Vander Beke, ed., *French Word Book*, N. Y., 1929; B. G. Morgan, *German Frequency Word Book*, N. Y., 1928; Milton A. Buchanan, *A Graded Spanish Word Book*, Toronto, 1927.

[13] Helen S. Eaton, "A Comparative Frequency List", in: *Experiments and Studies in Modern Language Teaching*, (Coleman, editor), University of Chicago Press, Chicago, 1934, 244 pp.

די ערשטע טויזנט וועלטער פֿון די שייכדיקע וועלטער־רשימות זײַנען שוּת־פֿותדיק אין די פֿיר פֿאַרגלײַכטע רשימות. פֿון דעם קענען מיר דרינגען, אַז די קריטעריעס בײַם אָפּשאַצן די פֿאַסיקייט פֿון וואָסער עס איז עלעמענטאַרן שפּראַכקורס זײַנען אין אַ גרויסער מאָס די זעלבע פֿאַר אַלע שפּראַכן.

דער לימוד פֿון ענגליש וויי אַ פֿרעמדשפּראַך אין פֿאַרשיידענע ווײַטע לענדער האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף די וואָקאַבולאַר־שטודיעס דאָ אין לאַנד.[14] די דריי ענגלענדער וועסט, פֿאַלמער און אָגדען[15] האָבן אַנטוויקלט אינטערעסאַנטע טעאָריעס וועגן לערנען ענגליש ווי אַ פֿרעמדשפּראַך. זיי האָבן פֿיל מיטגעהאָלפֿן צו אַנטוויקלען דעם געדאַנק פֿון אַ קאָנטראָלירטן און באַגרענעצטן וואָקאַבולאַר. וועסט האָט דירעקט משפּיע געווען אויפֿן צוגרענעצטן לערנביכער, וואָס זייער פֿונדאַמענטאַלער פּרינציפּ איז דאָס בהדרגהדיקע אַרײַנפֿירן אַ באַגרענעצטן און נוציקן וואָקאַבולאַר וואָס זאָל זײַן פֿאַסיק צו די פֿאַרשיידענע מדרגות לימוד.[16] פֿאַלמער האָט, פֿון זײַן זײַט, פֿיל בײַגעשטײַערט צו דעם מעטאָד פֿון לערנען ריידן אויף אַ פֿרעמדשפּראַך. אָגדען האָט מיט זײַן פּראַקטיק ווי אַ לערער פֿון ענגליש אין כינע געשאַפֿן זײַן אייגנאַרטיקע סיסטעם פֿון „פֿונדאַמענטאַלן ענגליש" (Basic English), געבויט אויפֿן פּרינציפּ, אַז אין ענגליש קען מען כמעט „אַלץ אין דער וועלט" אויסדריקן מיט בלויז 850 וועלטער. אָט דער פּרוּוו איז אינטערעסאַנט מיט דעם וואָס ער וויזט, וויפֿל מע קען בעצם אויפֿטאָן מיט אַ וואָקאַבולאַר וואָס איז ווײַסגשאַפֿטלעך אויסגעקלײַבן געווארן. פֿאַרשטייט זיך, אַז די מעטאָדן בײַם אָפּקלײַבן דעם וואָקאַבולאַר און בײַם צונויפֿשטעלן די וועלטער־רשימות פֿון ענגליש און פֿון אַנדערע שפּראַכן זײַנען ניט תמיד געווען די זעלבע. מען האָט געמאַכט אַ סך רעוויזיעס פֿון די אַלטע וועלטער־רשימות, און דער צוגאַנג צום צונויפֿשטעלן נײַע וועלטער־רשימות האָט זיך געביטן.[17] אָבער אַרום און אַרום זײַנען אַלע וועלטער־אָפּקלײַבונגען געמאַכט געווארן מיטן עיקרדיקן צווועק צו קאָנטראָלירן, צו באַגרענעצן, אײַנצוצאַמען דעם וואָקאַבולאַר בײַם לערנען שפּראַכן.[18]

---

[14] R. H. Fife, *o. c.*, p. 22.

[15] C. R. Ogden, *Basic English*, London 1933.

[16] זען וועסטס לערנביכער פֿון New Method Series, ווו דאָס ערשטע ביכל האָט 458 באַזונדערע וועלטער, דאָס צווייטע — 758, דאָס דריטע — 1,072, דאָס פֿערטע — 1,415 און דאָס פֿינפֿטע — 1,779. פֿאַרשטייט זיך אַז אַלע וועלטער פֿון ערשטן טייל זײַנען פֿאַראַן אין צווייטן, אַלע וועלטער פֿון צווייטן — אין דריטן טייל אאַז״ו״ו.

[17] פֿ״גל למשל:

Stephen A. Freeman, "Some practical Suggestions for the Teaching of Modern Language Vocabulary", *Education*, v. LV, No. 1, September, 1934; Elsie Schobinger, "Adventures with Words", *The Modern Language Journal*, vol. 19, pp. 9—14.

[18] Paul McKee, "Vocabulary Development", *National Society for Study of Education, 36th Yearbook*, Part 1, pp. 277—302; M. P. West, "The Present Position in Vocabulary Selection for Foreign Language Teaching", *The Modern Language Journal*, vol. 21, pp. 433—437.

די ווירקונג אויף די לערנביכער. די ווערטער־ציילונגען און די אָביעקטיוון ווערטער־רשימות האָבן בלי ספֿק אויסגעבעסערט די לערנ־ביכער. בנוגע וואָקאַבולאַר זײַנען די אויסבעסערונגען אי קוואַנטיטאַטיוון אי קוואַליטאַטיוון. וואָס ס׳איז שייך קוואַנטיטעט, מערקט זיך די שטענדיקע טענדענץ צו רעדוצירן דעם סכום באַזונדערע ווערטער אין די לערנביכער. באַזונדער זײַנען איצטער די אָנגפֿאַנגער־ביכלעך סײַ אין ענגליש און סײַ אין פֿרעמדשפּראַכן זייער אָפּגעהיט אין דעם פּרט. עלעמענטאַרע אָנגפֿאַנגערס זײַ־נען איצט ניט כּולל מער פֿון 300 ביז 500 ווערטער.[19]

חוץ דעם איז אײַנגעשטעלט געוואָרן אַ געניוע גראַדאַציע בנוגע דער צאָל נײַע ווערטער וואָס גייען אַרײַן אין יעדן אָפּשניט פֿון טעקסט אָדער לעקציע. א סך אויפֿמערקזאַמקייט ווערט אויך געלייגט אויפֿן איבערחזרן פֿעריאָדיש די שוין געלערנטע ווערטער, אַזוי אַז דער תּלמיד זאָל באמת זײַן ביכולת פֿולקום און לײַכט צו באַהערשן דעם געלערנטן טעקסט.[20] אויך איז וויכטיק צו באַמערקן, אַז די צונויפֿשטעלערס פֿון אָנגפֿאַנגערס רעכענען זיך אַ סך מיט דעם פֿאַרשוין־וואָקאַבולאַר און מיט די באַגריפֿן וואָס די קינ־דער האָבן שוין, ווען זיי קומען אָן אין שול. ס׳איז די מיינונג פֿון דעם רוב דערציִערס, אַז ווען מע הייבט אָן צו לערנען א פֿרעמדשפּראַך, איז קודם־כל וויכטיק, דער תּלמיד זאָל לערנען די ווערטער וואָס זײַנען אים שוין גוט באַקאַנט פֿון דער מוטערשפּראַך. ווײַל אויב מע זאָל אין דער ערשטער סטאַדיע לערנען זיך אַרויפֿוואַרפֿן אויפֿן תּלמיד מיט נײַע און אומבאַקאַנטע באַגריפֿן, וועט ער געשטעלט ווערן פֿאַר צוויי שווערישקייטן אויף איין מאָל: די שווע־ריקייט פֿון לערנען נײַע באַגריפֿן און די שווערישקייט פֿון לערנען די באַגריפֿן מיט דער הילף פֿון א פֿרעמדשפּראַך.[21] דאָס דאַרף פֿאַרשטייט זיך אויסגע־מיטן וועלן צוליבן פּשוטן כּלל: „אויף איין מאָל — בלויז איין שווערישקייט".

---

[19] מײַקל פּ. וועסט האַלט, אַז אין א לייענבוך פֿאַר אָנהייבערס דאַרף זײַן מאַקסימום א 450 באַזונדערע וועדטער. זען

M. P. West, *Language in Education*, London, 1929, p. 87; C. R. Ogden, *The Basic Vocabulary*, London, 1930, pp. 45-46.

קריטיקירט מ. וועסטן, פֿאַר וואָס ער גיבט צו פֿיל באַזונדערע ווערטער אין זײַנע לערנביכער. עס איז זייער קאָנסטרוקטיוו צו פֿאַרגלײַכן צווישן אַרבעטן וואָס זײַנען אַרויסגעוואָקסן פֿון די קאַטויליש שולן און די אויספֿירן:

Sister M. Irmina, "An Evolution of the Vocabulary Content of Twelve Series of Primary Readers" (Bulletin), *The Cath. Educ. Press*, Washington D. C., September 1929, pp. 19—20;

פֿון דער זעלביקער פֿאַרשערין, אין דעם זעלביקן זשורנאַל, אַן אַרטיקל:

"The Content and Measurement of the Reading Vocabulary", *Cath. Educ. Press*, January 1937, p. 14.

[20] Ed. W. Dolch, *Reading and Word Meanings*, Boston, 1927, pp. 30—34.

[21] H. E. Palmer, *The Principles of Language Study*, Yonkers, N. Y., 1921, pp. 17—18; Ed. W. Dolch, *o. c.*, p. 68.

די מאַדערנע לערנביכער בויען זיך צו ערשט אויפֿן פֿאָרשול־וואָקאַבולאַר, כדי דער תּלמיד זאָל קענען די גרייטע באַגריפֿן איבערטראָגן אין דער פֿרעמד־שפּראַך אַרײַן.

אָט די אַלגעמיינע באַמערקונגען זײַנען אַ מין קאַנדענסירטער סך־הכּל פֿון פֿרינציפֿן און פֿונעם וויסנשאַפֿטלעכן צוגאַנג צום שפּראַך־לימוד מיט אַ באַזונדערן טראַפ אויפֿן אויסקלײַב פֿון וואָקאַבולאַר. אָט דער סך־הכּל האָט אונדז געדינט ווי אַ קריטעריע אין אונדזער אויספֿאָרשונג פֿון די פֿיר ייִדישע אַנפֿאַנגערס און ווי אַ מורה־דרך פֿאַר די שפּעטערע אויספֿירן און רעקאַמענדאַציעס.

די אָפּשאַצונג פֿון וואָקאַבולאַר פֿון ייִדישע אַנפֿאַנגערס

די ציל־פֿון־ייִדיש־לימוד. איידער מיר זײַנען צוגעטראָטן אויסצופֿאָרשן דעם וואָקאַבולאַר פֿון די אַנפֿאַנגערס, האָבן מיר אין זינען געהאַט ניט נאָר די פּראַקטיק בײַ די אומות־העולם, נאָר מיר האָבן זיך אויך גע־פֿלײַסט צו מאַכן די אויספֿאָרשונג אינעם לויכט פֿון די ציל־ן וועלכע די ייִדיש־וועלטלעכע שול שטעלט זיך בײַם ייִדיש־לימוד. פֿאָרשטייט זיך, אַז מיר האָבן ניט אונטערגעשטראָכן די אומדירעקטע, אַלגעמיין דערציִערישע און אַבסטראַק־טע ציל־ן, נאָר מיר האָבן בלויז אין זינען געהאַט די דירעקטע, קאָנקרעטע און ריין שפּראַכלעכע ציל־ן וואָס האָבן אַ באַלדיקע שײַכות צום ענין שפּראַך־לימוד.[22] האָבנדיק פֿאַרן אויג אָט די דירעקטע ציל־ן, האָבן מיר ווידער אַ מאָל געלייגט אָפּט אויף דעם פֿאָקט, וואָס אונדזער שול־באַפֿעלקערונג לעבט דורך אַ ראַדיקאַל־ן בײַט: פֿון אַ צווייספּראַכיקער באַפֿעלקערונג ווערט בהדרגהדיק אַ באַפֿעלקערונג פֿון מאָנאָגלאָטן; ייִדיש ווערט ביסלעכווײַז פֿרעמד פֿאַר די ייִדישע קינדער אין אַמעריקע. צוליב דעם איז פֿאַרשטענדלעך, אַז די די־רעקטע ציל־ן פֿון דעם לימוד ייִדיש ווערן אַדער אין גאַנצן געביטן ווערן, אַדער מען וועט זיי מוזן אויסשטעלן אויף אַ סך אַ לענגערער לערנצײַט. בײַ די איצטיקע באַדינגונגען וועט דאָרפֿן אײַנגעשטעלט ווערן אַ ניצע גראָדאַציע פֿון מאַטעריאַל־ן און לערנצײַט, כדי צו דערגרייכן די ציל־ן בײַם לערנען ריידן, פֿאָרשטיין, לייענען און שרײַבן ייִדיש אויך אין ערשטן קלאַס.[23]

---

[22] זען די פֿאָרמולירונג פֿון ביידע מינים ציל־ן בײַ יודל מאַרק, פּראָיעקט פֿון פּראָגראַם פֿאַר יודיש אין דער עלעמענטאַר־שול, צוגעשטעלט צום עלפֿטן צוזאַמענפֿאָר פֿון די אַ״ר־שולן, אַפּריל 1939, זז׳ 1—2.

[23] יודל מאַרק, דצ״ו, ז׳ 7 שטעלט אײַן פֿאָרן ערשטן יאָר אַזאַ ציל:

א. ריידן ייִדיש אין אַזאַ פֿאָרנעם, אַז דאָס קינד זאָל זײַן ביכולת עפּעס איבערצוגעבן, צו דערציילן וועגן זיך אַדער איבערצודערציילן דאָס געלייענטע אַדער געהערטע אין צוויי־דרײַ זאַצן מיט אַן ערך ביז צוואַנציק וועלטער אין זיי.

ב. פֿאָרשטיין ייִדיש אין אַזאַ פֿאָרנעם, דאָס קינד זאָל גרינג באַגעמען דאָס געלייענטע, דאָס פֿאָרגעלייענטע און דאָס דערציילטע וועגן ענינים וואָס זײַנען אין די גרענעצן פֿון זײַנע אינטערעסן און וואָס זייער וועלטער־אוצר איז אַן ערך ביז 800—900 וועלטער.

דער מעטאָד פֿון וועלטער־ציילונג. עס זײַנען פֿאַראַן צוויי אופֿנים בײַם פֿעסטשטעלן וואָס ס׳איז אַ וואָרט: איין אופֿן האַלט, אַז יעדער וואָרטפֿאָרעם (עסן, עסט, געגעסן) איז אַ נײַ וואָרט, און דער צווייטער אופֿן האַלט אַז יעדער נײַער באַגריף איז אַ נײַ וואָרט, ד״ה אַז עסן, עסט און געגעסן וועלן זײַן אין תּוך בלויז איין וואָרט.

האָבנדיק אין זינען די דירעקטע ציל־פֿון יידיש־לימוד מיט אַנהייבערס, האָבן מיר באַשלאָסן זיך צו האַלטן בײַם ערשטן אופֿן, ד״ה יעדער נײַע וואָרט־פֿאָרעם איז פֿאַרראַכנט געוואָרן בײַם צײַלן ווי אַ באַזונדער וואָרט. מיר האָבן הייסט עס געהאַלטן, אַז וועלן אַ יונג קינד הייבט אָן צו לערנען אַ פֿרעמדשפּראַך, איז יעדער נײַע וואָרטפֿאָרעם אַ נײַע שוועריקייט בײַם לערנען.[24] די שווערי־קייטן זײַנען, פֿאַרשטייט זיך, ניט פֿון דער זעלבער מדרגה, אָבער זיי מוזן לכל הדעות באַזונדער געצומען ווערן אין אַכט.

דערפֿאַר וואָס דאָס ריידן יידיש איז אייניע פֿון די הויפּטציל, ווערט שוין אויך קלאָר פֿון זיך אַליין, אַז די מינדסטע אַנדערשקייט אין אַ וואָרטפֿאָרעם וועט פֿאַדערן אויפֿמערקזאַמקייט בײַם אײַנלערנען איר ריכטיקן באַנוץ. אויך די מאָרפֿאָלאָגיע פֿון דער יידישער שפּראַך האָט גורם געווען, אַז מיר זאָלן זיך האַלטן בײַם כלל פֿון „אַ נײַע וואָרטפֿאָרעם — אַ נײַ וואָרט״.[25] די יידישע ווערבן מיט זייער בייגונג און די ניט־רעגולערע פֿאָרמען פֿון פֿאַרטיציפּ; די סובסטאַנטיוון מיט די ניט־רעגולערע און פֿאַרשיידענע ענדונגען; די אַדיעק־טיוון און פּראָנאָמען מיט זייערע אונטערשיידן אין מין, אײַנצאָל־ און מערצאָל־פֿאָרמען, זײַנען נאָטירלעך גורם, אַז פֿאַרן אַנהייבער זאָל יעדער איבערבײַט אין אַ וואָרט באַטראַכט ווערן ווי אַ נײַע שוועריקייט בײַם לערנען.

האָמאָגראַפֿן זײַנען געראַכנט געוואָרן ווי איין וואָרט צוליב זייער קלייר־נער צאָל אויף דער ערשטער מדרגה שפּראַך־לימוד; נעמען פֿון פּערזאָנען

ג. לייענען יידיש, זיך ניט פֿאַרהאָקנדיק אין מיטן וואָרט, מאַכנדיק ווי ווײַט מעג־לעך נאָטירלעכע פּאָוזעס, אָבער בלויז אַזעלכע טעקסטן וואָס האָבן אַן ערך ביז 800—900 ווערטער, וואָס שטעלן צונויף דעם פֿאַסיוון וואָקאָבולאַר פֿאַרן קלאַס א.

ד. שרײַבן יידיש, אַרויסברענגענדיק אַלע אותיות אויפֿן טאָוול אַדער אויף פּאַפּיר על־פּי דער ריכטיקער שרײַבסיסטעם; קענען ריכטיק אָפּשרײַבן פֿון בוך אַדער פֿון טאָוול; קענען דורכפֿירן זייער פּשוטע שריפֿטלעכע שפּראַכאַרבעטן; קענען על־פּי זכרון אָנשרײַבן קורצינקע לידעלעך וואָס מען האָט געלערנט אויף אויסווייניק; קענען אָנשרײַבן אייגענע זאַצן; וויסן ווי אויסצולייגן אַן ערך אַ דריטל פֿון דעם פּאַסיוון וואָקאָבולאַר.

יודל מאַרק האָט אַבער אין זינען קיינדער וואָס קומען אַן מיט געוויסע ידיעות אין יידיש, וואָס כאָטש זיי קענען ניט ריידן יידיש, פֿאַרשטייען זיי פֿאַרט וואָס מען זאָגט זיי וועגן פּשוטע ענינים, הכלל אַזעלכע קינדער וואָס הערן יידיש אין דער היים. ווען די קינדער קענען לחלוטין ניט קיין יידיש, קען מען פֿאַרשטייט זיך מיט זיי אַזוי פֿיל ניט אויפֿטאָן.

[24] M. P. West, *Language in Education*, London, 1929, p. 78.

[25] אַזוי האָט זיך נוהג געווען טאַרנדיק בײַ דער גרויסער ציילונג וואָס ער האָט דורכגעפֿירט, און אַזוי איז געווען דער פּרינציפּ בײַם צונויפֿשטעלן די אַנדערע וועלטער־רשימות וואָס מיר האָבן דערמאָנט.

זײַנען געציילט געווארן באַזונדער און זײַנען שפּעטער צוגערעכנט געווארן צום סכום פֿון אַלע ווערטער.[26]

אָט דער צוגאַנג צו דער ווערטער־צײַלונג איז שוין אַנדערש ווי דער, מיט וועלכן ס׳האָט זיך באַנוצט י. שטיינבוים אין זײַן דערמאָנטער אַרבעט. די רעזולטאַטן זײַנען דערפֿאַר אויך אַנדערע, ווי מיר וועלן באַלד זען.

די קריטעריעס בײַם אָפּשאַצן די יִידישע אַנפֿאַנגערס. אַחוץ דעם מעטאָד בײַם ציילן די באַזונדערע ווערטער, האָבן מיר אויך באַשטימט קלאָרע און דירעקטע קריטעריעס צו מעסטן און אָפּשאַצן די פֿאַסיקייט פֿון דעם אָדער יענעם לערנבוך. מיר האָבן זיך געשטעלט די ווײַטערדיקע פֿראַגעס, וואָס דאָס רובֿ פֿאַרשערס[27] אין דעם פֿעלד האַלטן זיי פֿאַר עלעמענטאַר און וויכטיק:

א) ווי גרויס איז דער סכום לייען־מאַטעריאַל פֿאַר יעדן קלאַס באַזונדער?

ב) צי איז דער וואָקאַבולאַר גענוג נאָרמירט?

ג) ווי גרויס איז דער דורכשניט נײַע ווערטער אויף יעדער זײַטל אָדער לעקציע?

ד) צי זײַנען פֿאַראַן לעקציעס גאָר אָן נײַע ווערטער אָדער מיט ווינציק נײַע ווערטער, כדי די קינדער זאָלן דורך זיי זיך איבערצײַגן אין דער פּעולה וואָס זיי האָבן געהאַט?

ה) צי איז די צאָל נײַע ווערטער וואָס ווערט געגעבן אין יעדער לעקציע לערך גלײַך פֿאַרטיילט?

ו) צי איז דאָ גענוג ווערטער־איבערחזרונג?

ז) צי איז פֿאַראַן אַ קלײַנער פּראָצענט ווערטער, וואָס זייער פֿרעקווענץ איז ווײַניקער פֿון פֿינף מאָל?

מיט די קאָנקרעטע פֿראָגעס זײַנען מיר צוגעטראָטן אָפּצושאַצן די פּאַסיקייט פֿון די עקסיסטירנדיקע לערנביכער פֿאַרן שפּראַך־לימוד אין אונדזערע שולן.

דער וואָקאַבולאַר־באַשטאַנד פֿון די פֿיר אַנפֿאַנגערס

מיר האָבן זיך באַנוצט פֿאַר אונדזער אָפּשאַצונג מיט די פֿיר אַנפֿאַנגערס:

1. י. קאַמינסקי איך לערן זיך יִידיש (ערשטע אויפֿלאַגע, 1939), ווײַטער באַצייכנט לערן יִידיש.

2. יעקבֿ לעווין דער אַנפֿאַנגער (אַכטע אויפֿלאַגע, 1929), ווײַטער באַצייכנט אַנפֿאַנגער.

---

[26] פֿאַרשטייט זיך, אַז מען קען בכלל דורכלאָזן די נעמען פֿון פּערזאָנען. אָבער כּדי מיר זאָלן האָבן די פּינקטלעכע צאָל פֿון אַלע ווערטער וואָס טרעפֿן זיך אין די לערנביכער, האָבן מיר זיי אויך אַרײַנגענומען. די קלײניע צאָל אַזעלכע ווערטער (זען טאַבעלע 1) קען במילא ניט משפּיע זײַן אויף די אויספֿירן.

[27] Chester Newlun, "The Selection of Basic Readers", *The Elementary School J.*, Vol. 32, No. 4, pp. 285—93.

3. י. שטיינבוים מיין לייענבוך (צווייטע אויפֿלאַגע, 1926), ווייטער באַ־צייכנט לייענבוך.

4. ב. אַסטראָווסקי און ש. הורוויץ ייִדיש פֿאַר אַנפֿאַנגערס (צווילפֿטע אויפֿלאַגע, 1936), ווייטער באַצייכנט ייִדיש.

ווי שוין דערמאָנט, האָט י. שטיינבוים זיך אויך באַנוצט פֿאַר זײַן אויס־פֿאָרשונג מיט די ערשטע דרײַ פֿון די דאָזיקע פֿיר לערנביכער, מיטן אונטער־שייד וואָס ער האָט אויסגעפֿאָרשט די 13טע אויפֿלאַגע פֿון י. לעווינס אַנפֿאַנגער און מיר האָבן באַנוצט די 8טע.

מיר האָבן זיך באַנוצט מיט אָט די לערנביכער, ערשטנס צוליב זייער פּאָפּולאַריטעט און צווייטנס צוליב דער צווישנצייט אין זייער דערשײַנען; מיר האָבן געקלערט, אַז די צווישנצייט פֿון איין לערנבוך ביז צום צווייטן וועט אפֿשר אַנווײַזן אויף וויכטיקע שינויים אין דער קוואַליטעט און אין אויפֿבוי פֿון די לערנביכער. צי דאָס איז געווען אַ באַרעכטיקטע השערה, וועלן מיר ווייטער זען. מיר גיבן איצט די רעזולטאַטן פֿון דער אויספֿאָרשונג.

א. דער סכום לייען־מאַטעריאַל אין די לערנביכער. די מחברים פֿון די לערנביכער שטימען ניט אײַן בנוגע דעם סכום לייען־מאַ־טעריאַל. דער סכום לויפֿנדיקע ווערטער איז 4,206 אין איין טעקסטבוך און דערגרייכט ביז כּמעט צוויי מאָל אַזוי פֿיל (7,398) אין אַן אַנדערן![28] כאָטש דער ענין לייען־באַלאַסט איז אפֿשר ניט דער וויכטיקסטער, איז דאָך לכל־הדעות נייטיק, אַז די מחברים זאָלן האָבן אַ באַגריף וועגן דעם טעגלעכן סכום לייען־מאַטעריאַל וואָס דאַרף אַדער קען געלערנט ווערן אין אַ באַשטימטער צײַט מיט תּלמידים פֿון אַ באַשטימטן עלטער. די טאַבעלע 1 אילוסטרירט די סיטואַציע בנוגע דעם סכום לייען־מאַטעריאַל.

טאַבעלע 1

די צאָל באַזונדערע און לויפֿנדיקע ווערטער אין יעדן אַנפֿאַנגער

לערנבוך	באַזונדערע ווערטער	נעמען	באַזונדערע אָלע ווערטער	אָלע ווערטער
לערן ייִדיש	1,783	17	1,800	7,398
אַנפֿאַנגער	1,537	14	1,551	6,161
לייענבוך	1,151	17	1,168	5,895
ייִדיש	1,102	27	1,129	4,206
סך־הכּל	5,573	75	5,648	23,660
דורכשניט			1,412	5,915

ב. די פֿאַרהעלטעניש צווישן לויפֿנדיקע און באַזונדע־רע ווערטער. וויכטיקער פֿון דער צאָל לויפֿנדיקע ווערטער איז, פֿאַר־שטייט זיך, די צאָל באַזונדערע ווערטער אין אַ לערנבוך. אַז די לערנביכער,

[28] אַזאַ סיטואַציע איז געווען כאַראַקטעריסטיש אייִדער מען האָט אַנגעהויבן צו קאָנ־סטרוירן די לערנביכער פֿאַר פֿרעמדשפּראַכן על־פּי וויסנשאַפֿטלעכע יסודות. זען למשל: R. D. Cole, *o. c.*, pp. 150—151.

וואָס מיר האָבן זיך פֿאַרנומען מיט זיי, זײַנען צונויפֿגעשטעלט געוואָרן אַן קלאָרער פֿאַרשטעלונג וועגן דער וויכטיקייט פֿון דער צאָל באַזונדערע ווערטער, קען מען זען פֿון דעם פֿאַקט, וואָס די צאָל באַזונדערע ווערטער וואָס זײַנען פֿון 1,129 ביז 1,800 (!) פֿער אַנפֿאַנגער. פֿאַרגלײַכנדיק די ייִדישע אַנפֿאַנגערס מיט די ענגלישע וואָס האָבן אַן ערך 500 באַזונדערע ווערטער, קען מען זען, ווי איבערגעלאָדן אונדזערע לערנביכער זײַנען.

מיר האָבן זיך ניט פֿאַרנומען פֿעסטצושטעלן דעם רעלאַטיוון וווערט פֿון די באַזונדערע ייִדישע לערנביכער. אָבער מען קען דאָ לייכט אַרײַנפֿאַלן אין אַ טעות, אַז דאָס לערנבוך וואָס האָט אַ קלענערע צאָל באַזונדערע ווערטער, איז שוין דורך דעם גופֿא דאָס בעסערע. דאָס איז ניט אָזוי פּשוט, ווײַל די פֿראַפֿאַרציע צווישן די לויפֿנדיקע ווערטער און באַזונדערע ווערטער אין יעדן לערנבוך איז כּמעט די זעלבע. דאָס קען מען גלײַך זען פֿון טאַבעלע 2.

טאַבעלע 2

די פֿאַרהעלטעניש צווישן די לויפֿנדיקע ווערטער און באַזונדערע ווערטער

לערנבוך	פֿאַרהעלטעניש לויט פּראָצענטן
לערן ייִדיש	4.11
אַנפֿאַנגער	3.97
לייענבוך	5.02
ייִדיש	3.72
דורכשניט	4.18

די טאַבעלע ווײַזט אונדז, אַז די דערמאָנטע פּראָפֿאָרציע איז צווישן 3.72 און 5.02 אָדער אַ דורכשניט פֿון 4.18, ד״ה אַז יעדער באַזונדער וואָרט וועט איבערגעחזרט ווערן בלויז 4.18 מאָל. אַז אַזאַ פּראָפֿאָרציע איז ניט געניג בײַם לערנען אַ שפּראַך איז פֿאַרשטענדלעך.[20] ס׳איז כּדאַי צו דערמאָנען, אַז די פֿאַרהעלטעניש צווישן לויפֿנדיקע און באַזונדערע ווערטער אין אַ סך ענגלישע עלעמענטאַרע ביכער איז 25, ד״ה אַז יעדער באַזונדער וואָרט וועט אין דורכשניט איבערגעחזרט 25 מאָל.

דאָ קען מען פֿרעגן: וויפֿל באַזונדערע ווערטער וועט דאַרפֿן אַ תּלמיד (לויט אונדזערע אַנפֿאַנגערס) דורכשניטלעך אויסלערנען אין איין לעקציע? האָבנדיק אין זינען, אַז ס׳רובֿ דערגאַנצונג־שולן אויף ייִדיש האָבן פֿאַקטיש ניט מער ווי דרײַסיק לערנוואָכן, מיט אַ דרײַ שעה ייִדיש אַ וואָך, קומט אויס (ווען מיר צעטיילן דעם דורכשניט פֿון 1,412 באַזונדערע ווערטער פֿער לערנבוך אויף 90 לערן־שעהן פֿון שול־זמן), אַז דער תּלמיד דאַרף אויסלערנען אַ דורכשניט פֿון 15.6 באַזונדערע ווערטער אין יעדער לערן־שעה! דאָס איז

[20] י. שטיינבוים גיט אין זײַן אויספֿאָרשונג אַ בילד וואָס איז אַ ביסל אַפּטימיסטישער סײַ בנוגע דער צאָל באַזונדערע ווערטער און סײַ בנוגע זייער איבערחזרונג. דאָס קומט בלי־ספֿק פֿון זײַן אַנדערשדיקן צוגאַנג בײַ דער ווערטער־ציילונג. די אַלגעמיינע אויספֿירן גייען אָבער לערך אין דער זעלבער ריכטונג.

אן ספק אַ צו שווערע משא אפֿילו פֿאַר גאַנץ גראַטענע קינדער. וועלן מיר פֿאַרגלייכן די צאָל מיט די ציפֿער פֿאַר די מאַדערנע ענגלישע עלעמענטאַרע לערנביכער וואָס גיבן מאַקסימום 5—6 נייע וועלטער פֿאַר יעדער נייער לעקציע[30] — ווי קענען מיר זיך ווונדערן וואָס די רעזולטאַטן בייַ אונדז (ווו יידיש איז באַלד אַ פֿרעמדשפּראַך) זיַנען ניט קיין געהויבענע?

ג. וועלטער־איבערחזרונג אין דער יידישער אַנפֿאַנגערס. טאַבעלע 3 ווייזט קלאָר, אַז די מחברים פֿון די לערנביכער האָבן ניט גענומען אין באַטראַכט דעם עלעמענטאַרן לערן־כלל פֿון וועלטער־איבערחזרונג.

טאַבעלע 3

די צאָל און דער פּראָצענט וועלטער פֿון יעדן לערנבוך וואָס קומען ווייניקער און מער פֿון צען מאָל

לערנבוך	באַזונדערע וועלטער וואָס קומען פֿון 1 ביז 9 מאָל		באַזונדערע וועלטער וואָס קומען מער פֿון 9 מאָל		סך־הכל
	צאָל	פּראָצענט	צאָל	פּראָצענט	
לערן יידיש	1,637	90.95	163	9.05	1,800
אַנפֿאַנגער	1,426	91.95	125	8.05	1,551
לייענבוך	1,035	89.47	133	10.53	1,168
יידיש	1,017	90.09	112	9.91	1,129

דער תּלמיד מוז האָבן וויניקסטנס צען אינדרוקן אַדער איבערחזרונגען פֿון יעדער נייַ וואָרט, אַז ער זאָל עס קענען געדענקען.[31] אין אונדזערע לערנביכער ווערן נאָר אכט ביז צען פּראָצענט פֿון די וועלטער איבערגעחזרט נייַן אַדער מער מאָל, ד״ה אַז פֿון גאַנצן לייען־מאַטעריאַל וועט נאָר אַרום צען פּראָצענט פֿאַקטיש אויסגעלערנט ווערן. כּדי צו זען, ווי קריטיש די לאָגע איז באמת, דאַרף מען בלויז אַנווייזן, אַז כמעט פֿופֿציק פּראָצענט פֿון אַלע באַזונדערע וועלטער אין די יידישע אַנפֿאַנגערס קומען בלויז איין מאָל, ד״ה אַז די תּלמידים וועלן זיי פֿאַקטיש מער ניט באַגעגענען אין משך פֿון גאַנצן ערשטן זמן.

די פּראָבלעם וועלטער־איבערחזרונג וועלט נאָך שאַרפֿער, ווען מיר נעמען אין אַכט דעם פּרינציפּ פֿון פֿאַרטיילונג אַדער צעשפּרייטונג פֿון איבערחזרונג. בלויז סתּם איבערחזרן איז ניט גענוג; וועלטער דאַרפֿן איבערגעחזרט ווערן פֿערידיש, אַנדערש וועט די פּעולה זיַן אַ קנאַפּע, אויב זיי וועלן אַפֿילו איבערגעחזרט ווערן עטלעכע מאָל אין דער זעלבער לעקציע און שפּעטער וועלן זיי זיך מער ניט באַגעגענען. קיין פּינקטלעכע ציפֿער וועגן דעם ענין האָבן מיר ניט, אָבער אין אלגעמיין קען מען דאָך זאָגן, אַז דער

[30] פֿאַרגלייך למשל די סעריע פֿון:
A. I. Gates, F. T. Baker and C. C. Peardon, *The Good Companion Books*, 1937; A. I. Gates, M. B. Huber and C. C. Peardon, *The New Work—Play Books*, 1939.

[31] E. W. Dolch, *o. c.*, p. 36.

פּרינציפּ פֿון פּעריאָדישער איבערחזרונג וועלן ניט אָפּגעהיט אין אונדזערע אַנפֿאַנגערס. מיר האָבן צוגוגעפֿעשטעלט אַ גאַנץ פּשוטע רשימה פֿון זייער אָפּטע ווערטער וואָס ווערן איבערגעחזרט אין בלויז אין אָדער צוויי לעקציעס, און שפּעטער ווערן זיי אין גאַנצן פֿאַרגעסן.

ד. גראָדאַציע, אָדער פֿאַרטיילונג אין לעקציעס. גראָדאַציע פֿון מאַטעריאַל איז וויכטיק פֿאַרן לערן־פּראָצעס. פֿאַרשטייט זיך, אַז עס זײַנען פֿאַראַן קוואַליטאַטיווע און קוואַנטיטאַטיווע גראָדאַציעס. גראָדאַציע פֿון ערשטן מין מיינט דאָס אַריבערגיין פֿון לײַכטע ווערטער צו שווערערע, ווי אויך דאָס אַריבערגיין פֿון וויכטיקע און נוציקע ווערטער צו די ווייניקער וויכטיקע און וויניקער נוציקע. קוואַנטיטאַטיווע גראָדאַציע באַטרעפֿט דאָס אַרײַנפֿירן נײַע ווערטער בהדרגה, צו בישפּיל אין יעדער נײַער לעקציע. וועלן מיר איבערלאָזן דערווײַל די פֿראָגע פֿון קוואַליטאַטיווער גראָדאַציע און איבערגעבן, ווי אַזוי עס האָלט מיט די אָנפֿאַנגערס בנוגע דער צאָל נײַע ווערטער וואָס ווערן בהדרגה אַרײַנגעפֿירט אין יעדער לעקציע. טאַבעלע 4 גיט אַ טיילווײַזן ענטפֿער אויף דער פֿראָגע.

טאַבעלע 4

נײַע ווערטער וואָס ווערן בהדרגה אַרײַנגעפֿירט אין די ערשטע פּינף לעקציעס[32]

לערנבוך	נײַע ווערטער אין יעדער לעקציע				
	לעקציע 1	לעקציע 2	לעקציע 3	לעקציע 4	לעקציע 5
לערן ייִדיש	5	14	16	18	25
אַנפֿאַנגער	8	18	13	10	11
לייענבוך	16	23	22	19	22
ייִדיש	1	4	5	8	13
דורכשניט	7.5	14.7	14.0	13.7	17.7

מיר זעען קלאָר, אַז די דורכשניטלעכע צאָל נײַע ווערטער וואָס קומען אין יעדער נײַער לעקציע איז צו גרויס הן פֿון דער אייגענער שפּראַך הן אַוודאי פֿון אַ פֿרעמדשפּראַך.[33] מיר זעען אויך, ווי די מחברים זײַנען ניט אייניק צווישן זיך און האָבן ניט קיין באַשטימטע מאָס צו מעסטן די צאָל נײַע ווערטער פּער לעקציע. זײַן דער ערשטער לעקציע למשל, הייבט איין מחבר אָן מיט 1 וואָרט און אַן אַנדערער מיט 16; אין דער צווייטער לעקציע זעט מען די ניט־אײַנשטימיקייט פֿון 4 ביז 23 ווערטער; אין דער דריטער — פֿון 5 ביז 22; אין דער פֿערטער — פֿון 8 ביז 19 ווערטער; אין דער פֿינפֿטער — פֿון 11 ביז 25 ווערטער.

אָט די ניט־אײַנשטימיקייט קען צוגעשריבן ווערן, ערשטנס צום פֿאַקט וואָס די מחברים רעכענען זיך ניט מיט די אַלגעמיינע לערן־פּרינציפּן

[32] וועגן דעם, ווי עס זײַנען וויכטיק די ערשטע לעקציעס, זען:
H. E. Palmer, *The Principles*..., pp. 68—69.

[33] ד״ה אַז אַפֿילו פֿאַר די קינדער וואָס קומען אַן מיט געוויסע קענטעניש פֿון ייִדיש זײַנען די לערנביכער צו שווער.

און ־געזעצן און צווייטנס נעמט זיך עס פון באַנוצן דעם פאַנעטישן מעטאָד בײַם לערנען ייִדיש, וואָס באַשטייט אין אַרײַנפֿירן אין יעדער נײַער לעקציע אַ נײַעם אות אָדער אותיות, אַזוי אַז יעדער מחבר וועט האָבן אין אַ לעקציע אַזוי פֿיל נײַע וועלטער (אַפּטע און נ י ט־אַפּ ט ע) וויפֿל ס׳איז נאָר מעגלעך צו קאָמבינירן פון די נײַע אותיות. פֿאַרשטייט זיך, אַז דער מחבר וואָס פֿירט אַרײַן אין יעדער לעקציע אַ גרעסערע צאָל נײַע אותיות וועט במילא אויך האָבן אַ גרעסערע צאָל נײַע וועלטער אין דער לעקציע.

ה. ד י ק ו א ל י ט ע ט פ ו ן ו א ק א ב ו ל א ר א י ן ד י א נ פ א נ ג ע ר ס.

מיר זײַנען געקומען צו אַ פונקט, ווו מיר קענען שטעלן אַ צאָל וויכטיקע פֿראַגעס: צי איז דער וואָקאַבולאַר אין די ייִדישע אַנפֿאַנגערס גענוג נאָרמירט? צי איז ער וויסנשאַפֿטלעך אָדער אַביעקטיוו אויסגעקליבן געוואָרן? צי האָבן די מחברים זיך געהאַלטן בײַ אַנגענומענע פרינציפּן אָדער קריטעריעס? צי האָבן זיי בכלל עפּעס געלערנט פון די וואָקאַבולאַר־שטודיעס וואָס מען האָט געמאַכט במשך פון די לעצטע פאָר צענדלינג יאָר?

אויף די אַלע פֿראַגעס האָבן מיר געקראָגן נ ע ג א ט י ו ע ע נ ט פ ע ר ס. וואָלטן מיר פֿאַרמאַגט אַן אַביעקטיוע אָפּטיק־רשימה פון ייִדישע וועלטער, וואָלט מעגלעך געווען צו פֿאַרגלײַכן מיט איר דעם וואָקאַבולאַר פון די אַנ־פֿאַנגערס, כדי פֿעסטצושטעלן, אויף וויפֿל ער איז נאָרמירט און אַביעקטיוו אויסגעקליבן געוואָרן. ניט האָבנדיק קיין אָפּטיק־רשימה, זײַנען מיר געקו־מען צו אונדזערע אויספֿירן אויף אַן אומדירעקטן אופֿן. מיר האָבן פֿאַרגלײַכט די וואָקאַבולאַרן פון די באַזונדערע אַנפֿאַנגערס, כדי אויסצוגעפֿינען, אויף ווי ווײַט זיי זײַנען ענלעך איינע אויף די אַנדערע; מיר האָבן זיך געהאַלטן בײַ דער השערה אַז ווי באַלד די אַנפֿאַנגערס האָבן דעם זעלבן ציל, וועט אויך מסתּמא זייער וועלטער־אוצר זײַן לערך דער זעלבער. אַז די השערה איז געווען אַ פֿאַלשע, קען מען זען פון אָט די צאָלן: נאָר 316 (9 פּראָצענט) וועלטער זײַנען שותּפֿותדיק פֿאַר אַלע פֿיר אַנפֿאַנגערס; 311 (8.86 פּראָצענט) וועלטער — שותּ־פֿותדיק פֿאַר דרײַ אַנפֿאַנגערס; 493 (14.04 פּראָצענט) וועלטער — פֿאַר צוויי אַנפֿאַנגערס און 2,390 (68.10 פּראָצענט) וועלטער געפֿינען זיך בלויז אײַן מאָל אין דעם אָדער יענעם לערנבוך. עס איז ממש זיך צו חידושן איבער דער גרויסער צאָל וועלטער וואָס „שטייען אַלײן".

אַז די מחברים האָבן ניט געהאַט קיין באַשטימטע מאָס צו מעסטן די נוציקייט פון וואָקאַבולאַר קען מען אויך זען פֿונעם פֿאַקט, וואָס אַפֿילו צווישן די 316 שותּפֿותדיקע וועלטער איז פֿאַראַן אַ גרויסע צאָל נוציקע וועלטער וואָס האָבן ניט, כאַטש לערך, די זעלבע אָפּטקייט. ס׳איז למשל שווער צו פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס אַזאַ אָפּט וואָרט ווי מאַן זאָל אין איין אַנפֿאַנגער זיך געפֿינען 22 מאָל און בלויז איין אײַנציק מאָל אין אַן אַנדערן; אָדער פֿאַר וואָס זאָל דאָס וואָרט ייִנגעלע זיך געפֿינען 6 מאָל אין איין אַנפֿאַנגער און 62 מאָל אין אַן אַנדערן. דאָס גלײַכן איז מיט אַ גרויסער צאָל אַנדערע אָפּטע וועלטער.

מען דאַרף אויך באַמערקן, אַז ניט אַלע בשותפֿותדיקע ווערטער פֿון אַלע אַנפֿאַנגערס זײַנען גראָד פֿון די נוציקסטע; פֿון דער אַנדערער זײַט איז פֿאַראַן אַ היפּשע צאָל וויכטיקע ווערטער וואָס געפֿינען זיך בלויז אין דעם אָדער יענעם אַנפֿאַנגער. אויך זײַנען אויסגעלאָזט געוואָרן אַנדערע נוציקע ווערטער ווי: געוויסע טעג פֿון דער וואָך, צאָלווערטער וכדומה.

די סיבות למאי עס איז ניט נאָרמירט און אַזוי ווייניק אָביעקטיוו דער וואָקאַבולאַר פֿון די אַנפֿאַנגערס, קען מען סומירן אַזוי:

1. זיי רעכענען זיך ניט מיט די רעזולטאַטן און מיטן נוצן פֿון די וואָקאַבולאַר־שטודיעס בכלל די אומות־העולם;

2. זיי ניצן דעם פֿאַנעטישן מעטאָד בײַם לערנען לייענען ייִדיש, וואָס דאָס איז גורם דערצו, אַז אַ גרויסע צאָל ווערטער קומען אַרײַן אין טעקסט בלויז איין מאָל;

3. זיי באַנוצן זיך מיט סינאָנימען אין דער ערשטער סטאַדיע פֿון שפּראַך־לימוד. ס׳איז טאַקע נייטיק צו באַרײַכערן די שפּראַך, אָבער אַלע אויטאָריטעטן[34] גיבן צו, אַז בײַם אָנהייבן לערנען אַ שפּראַך זײַנען סינאָנימען גיכער אַ שטער אײדער אַ העלפֿמיטל.

אויספֿירן

אויפֿן סמך פֿון דעם וואָס ס׳איז בײַ איצט געזאָגט געוואָרן קען מען מאַכן אַזעלכע אויספֿירן:

1. עס פֿעלט אײַנשטימיקייט צווישן די מחברים בנוגע דעם סכום לייענען־מאַטעריאַל וואָס איז נייטיק פֿאַרן ערשטן יאָר ייִדיש־לימוד;

2. עס איז פֿאַראַן אַ צו גרויסער וועריאַנט־באַלאַסט פֿאַר די תּלמידים איבער דער גרויסער צאָל באַזונדערע ווערטער אין יעדן אַנפֿאַנגער;

3. עס איז פֿאַראַן אַ נישטיק קלײנע ווערטער־איבערחזרונג מחמת דער זייער גרויסער צאָל ווערטער וואָס טרעפֿן זיך ווינציקער פֿון 10 מאָל אין יעדן אַנפֿאַנגער און דער עיקר מחמת דער צו גרויסער צאָל ווערטער וואָס קומען בלויז איין מאָל;

4. עס איז פֿאַראַן אַ ניט־פֿראַפֿאָרציאָנעלע פֿאַרטיילונג פֿון פֿעריאָדישער ווערטער־איבערחזרונג, מחמת דעם וואָס אַ גאַנץ גרויסע צאָל אָפּטע ווערטער ווערן איבערגעחזרט אין בלויז איין אָדער צוויי לעקציעס, אָדער אין אַ געוויסן אָפּשניט פֿון לייען־מאַטעריאַל.

5. עס ווערט פֿאַרזען די נויטוועניקייט פֿון קוואַנטיטאַטיווער גראַדאַציע, אָדער פֿאַרטיילונג אין לעקציעס, מחמת דער צו גרויסער צאָל ניצע ווערטער וואָס קומען אַרײַן אין די כּסדרדיקע לעקציעס;

---

[34] אין דעם פֿונקט גייען זיך צונויף אָגדען, וועסט און פֿאַלמער. און אויך R. D. Cole, *o. c.*

6. דער וואָקאַבולאַר פון די אַנפאַנגערס איז אין גאַנצן ניט נאָרמירט און ניט אָביעקטיוו אויסגעגליכן. דאָס ווײַזט זיך אַרויס אין דעם וואָס:

א. די צאָל ווערטער וואָס זײַנען שותפֿותדיק פֿאַר אַלע אַנפאַנגערס איז קלײן;

ב. די צאָל ווערטער וואָס ווערן באַנוצט נאָר פון דעם אָדער יענעם מחבר, וואָס ער האָט מסתמא אויסגעקלײבן דעם וואָקאַבולאַר אויף אַ סובייקטיוון אופֿן, איז זייער גרויס;

ג. עס פֿעלט אײַנשטימיקייט בנוגע דער נוציקייט און וויכטיקייט פון ווערטער.

רעקאַמענדאַציעס

כדי די קריטיק פון די יידישע אַנפאַנגערס זאָל זײַן קאַנסטרוקטיוו, מאַכן מיר, אויפֿן סמך פון די דערמאַנטע אויספֿירן, עטלעכע רעקאַמענדאַציעס, ווי אַזוי אויסצובעסערן דעם יידיש־לימוד.

ס׳איז שטאַרק נייטיק אַ ראַדיקאַלע רעוויזיע אויפֿן סמך פון דער ביז־איצטיקער פּראַקטיק און אַ גרויסער בײַט אין די ביזאיצטיקע רגילותן בײַם יידיש־לימוד.

ראשית כל איז נייטיק זיך צו באַפרײַען פון כאַטישן און צופֿעליקן אופֿן צונויפֿשטעלן לערנביכער. עס איז נייטיק אַנטקעגנצוקומען די נײַע באַדערפֿענישן פון דער יידישער שול איבער דעם שינוי אינעם כאַראַקטער פון דער שול־באַפֿעלקערונג.

דעם וואָקאַבולאַר דאַרף מען אָפּקלײַבן אָפּגעהיט און באַטראַכט. אַזאַ וואָקאַבולאַר דאַרף ווערן וועגווײַזער, דער רויער מאַטעריאַל פֿאַרן צונויפֿשטעלן יידישע אַנפאַנגערס, וואָס זאָלן אויך באַאַרגט ווערן מיט אַ פּאַסיקער פֿאַרטיילונג אין לעקציעס און געגנג וועלטער־איבערחזרונג.

אַזוי ווי מיר פֿאַרמאָגן ניט קיין אָפּטקייט־רשימה פון יידישן וואָקאַבולאַר, זײַנען מיר געקומען צו אַ ווערטער־רשימה אויף אַן אומדירעקטן אופֿן. מיט דער הילף פון די אויסגעפֿינסן פון אַנדערע פֿרעמדשפּראַכן און שכל־הישר, האָבנדיק פֿאַרן אויג די דירעקטע צילן פון דער מאַדערנער יידישער שול, קענען מיר אַנווײַזן אויף דרײַ הויפּט־מקורים פֿאַר אַ ווערטער־רשימה:

1. די פֿאַרגלײַכיקע אָפּטקייט־רשימה פון אַנדערע שפּראַכן;
2. דעם תּלמיד ווערטער־אוצר פון פֿאַרשול־עלטער;
3. אַ ספּעציעלער וואָקאַבולאַר.

באַנוצנדיק זיך מיט די מקורים, האָבן מיר צונויפֿגעשטעלט אַ רשימה פון די 475 ווערטער וואָס זאָלן באַנוצט ווערן ווי רויער מאַטעריאַל פֿאַרן וואָקאַבולאַר פון יידישע אַנפאַנגערס.

די פֿאַרגלײַכיקע אָפּטקייט־רשימה. צוליב דעם וואָס מיר פֿאַרמאָגן ניט קיין אָפּטקייט־רשימה פון יידישן וואָקאַבולאַר, האָבן מיר בשעת

הדחק זיך געמוזט סומך זײַן אויפֿן וויכטיקן פֿאַקט, אַז עס זײַנען ענלעך צווישן אַנאַנד די ערשטע טויזנט וועלטער פֿון פֿאַרשיידענע שפּראַכן. מיר האָבן אַנגענומען, אַז די וועלטער וואָס זײַנען געווײַנטלעך צווישן די אָפּטסטע אין ענגליש, פֿראַנצייזיש, דײַטש און שפּאַניש, וועלן בדרך כּלל אויך זײַן צווישן די אָפּטסטע אין ייִדיש. מיר האָבן דערפֿאַר זיך באַנוצט מיט איטאַנס שטודיע,[35] וואָס האָט צונויפֿגעשטעלט אַ פֿאַרגלײַכיקע אָפּטקייט־רשימה, באַזירט אויף די ערשטע טויזנט אָפּטסטע וועלטער פֿון ענגליש, פֿראַנצייזיש, דײַטש און שפּאַניש.

די שטודיע ווײַזט, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַז 739 וועלטער זײַנען שותּפֿותדיק פֿאַר די אַלע רשימות. נעמענדיק אויך אין אַכט, אַז וואָס נעענטער מיר גייען צו די ערשטע עטלעכע הונדערט וועלטער וועט אויך פֿאַרגרעסערט זייער אָפּטקייט־ענלעכקייט, האָבן מיר באַשלאָסן צונויפֿצושטעלן אונדזער וועלטער־רשימה פֿון די ערשטע 500 וועלטער פֿון דער דערמאָנטער פֿאַרגלײַכיקער רשימה. אַזוי אַרום זײַנען אַלע וועלטער וואָס זײַנען שותּפֿותדיק צווישן די ערשטע פֿינף הונדערט וועלטער פֿון די באַזונדערע רשימות אַרײַנגענומען אין אונדזער טענטאַטיוועלטער רשימה. עס זײַנען אָבער געווען וועלטער וואָס האָבן זיך געפֿונען צווישן די ערשטע 500 וועלטער פֿון טויזנט, לויט איין רשימה, און צווישן די צווייטע 500 וועלטער פֿון טויזנט לויט אַן אַנדער רשימה. האָבן מיר ניט געקענט באַשלאָסן, צי מיר זאָלן אַרײַננעמען אַזעלכע וועלטער אין אונדזער רשימה צי ניט. דאָ איז אונדז געקומען צו הילף יודל מאַרקס טענטאַטיוועלטער רשימה פֿון וואָקאַבולאַר פֿאַרן ערשטן לערניאָר.[36] וועגן מיר האָבן זיך אַנגעשטויסן אויף אַזאַ וואָרט פֿון ניט־גלײַכער אָדער באַוועגלעכער פֿרעקווענץ, האָבן מיר עס אַרײַנגענומען אין אונדזער רשימה נאָר אין פֿאַלן, וועלן ס׳האָט זיך אויך געפֿונען אין יודל מאַרקס רשימה; אויב ניט — האָבן מיר עס אויסגעלאָזן פֿון אונדזער רשימה.

אויף דעם אופֿן האָבן מיר פֿון די 739 וועלטער פֿון דער פֿאַרגלײַכיקער אָפּטקייט־רשימה אַרײַנגענומען אין אונדזער רשימה 330 וועלטער. די אין בעריקע 145 וועלטער האָבן מיר געמוזט פֿון פֿאַרשוין־וואָקאַבולאַר און פֿון ספּעציעלן וואָקאַבולאַר.

פֿ א ר ש ו י ן ־ ו א ָק א ַ ב ו ל א ַ ר. מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, אַז בײַם אָפּקלײַבן דעם וואָקאַבולאַר פֿאַר די ערשטע סטאַדיעס פֿון פֿרעמדשפּראַך־לימוד דאַרף מען זיך רעכענען מיט דעם תּלמיד פֿאַרשוין־ אָדער פֿאַרבונד־וואָקאַבולאַר. דאָס הייסט, דער וואָקאַבולאַר פֿון ערשטן לערניאָר זאָל באַשטיין ערשטנס פֿון וועלטער, וואָס מיט זייער באַטײַט זײַנען שוין די קינדער באַקאַנט אײַדער זיי הייבן אָן לערנען, און צווייטנס פֿון ייִדישע וועלטער, וואָס זײַנען ענלעך אין קלאַנג און באַטײַט צו זייערע ענגלישע קרובֿים.[37]

---

[35] ציטירט אויבן, זען הערה 13. [36] יודל מאַרק, דצ״ו, זז׳ 17—22.

[37] אויף דער וויכטיקייט פֿון באַנוצן די ענגליש־ייִדישע קרובֿים־וועלטער האָבן מיר זיך שוין אָפּגעשטעלט אין פּעדאַגאָגישן בולעטין נומער 10, יאַנואַר 1940. אויך האָט י.

פון דעם ערשטן מין פֿאַרשוֹוועדטער, ד״ה אַזעלכע ווערטער וואָס זייער באַטייט איז שוין די קינדער באַקאַנט נאָך איידער זיי קומען אַן אין שול, האָט סטאָון געמאַכט אַ רשימה פון „די וויכטיקסטע 150 ווערטער פֿאַרן אַנהייבן לייענען״,[38] וואָס מיר האָבן זי טיילווײַז אויסגענוצט פֿאַר אונדזער רשימה. בנוגע די ייִדיש־ענגלישע קרובֿים האָבן מיר אַרײַנגענומען אין אונדזער רשימה בלויז די ווערטער וואָס זײַנען אי נוציק אי אָפּט. פֿאַרשטייט זיך, אַז אַ גרע־סערע צאָל פון בייידע מינים פֿאַרשוֹוועדטער אַדער פֿאַרבונד־וואָקאַבולאַר געפֿינט זיך במילא צווישן די 330 ווערטער וואָס מיר האָבן אויסגעקליבן פון דער פֿאַר־גלײַכיקער אָפּטקייט־רשימה. מיר מיינען דאָ בלויז אָנצוווײַזן, אַז דער פֿאַרשוֹוועדטער וואָקאַבולאַר דאַרף אויסגענוצט ווערן דער עיקר אין די ערשטע חדשים פון ייִדיש־לימוד.

ספּעציעלער וואָקאַבולאַר. אָנהויב די ווערטער וואָס מיר האָבן געקרײַגן פון דער פֿאַרגלײַכיקער אָפּטקייט־רשימה און פֿאַרשוֹוועדטער־וואָקאַבולאַר האָבן מיר אַרײַנגענומען אין אונדזער רשימה נאָך אַ צאָל וויכטיקע ווערטער וואָס מיר רופֿן „ספּעציעלער וואָקאַבולאַר״. כאָטש די אָפּטקייט־רשימות זײַנען דער אָביעקטיווסטער מיטל צו באַשטימען דעם וואָקאַבולאַר־אָפּקלײַב, דאַרפֿן זיי אָבער בלויז דינען ווי רויער מאַטעריאַל און ניט ווי דער אָבסאָלוטער און אײַנ־ציקער קוואַל, פון וועלכן מען זאָל נעמען דעם וואָקאַבולאַר פֿאַר אַ געוויסער גרופּע תּלמידים און פון אַ באַשטימטער עלטער. עס זײַנען בכן נייטיק ספּעציעלע ווערטער, כדי אויסצופֿילן די בלויזן פון די ווערטער־רשימות. מיר האָבן דאָ אין זײַנען צוויי מינים ווערטער:

א. ווערטער פון ספּעציעלער וויכטיקייט פֿאַרן קינדער־לעבן און קינ־דערשע איבערלעבונגען, און

ב. די „רעאַליע״־ווערטער.

צו דער ערשטער גרופּע באַלאַנגען די ווערטער וואָס זײַנען געווײַנט־לעך ניטאָ צווישן די אָפּטסטע ווערטער אין די אָפּטקייט־רשימות, אָבער זיי זײַנען פֿאַרט זייער וויכטיק פֿאַרן קינדערשן לעבן. למשל אַזעלכע ווערטער ווי די טעג פון דער וואָך, נעמען פון געוויסע באַשעפֿענישן (בערג, הונט, האָן אאַז״וו). אַזעלכע ווערטער ווי: באָבע, זיידע, הונגעריק, לייענען, זון, מילך, פֿויל, פֿיי־געלע, ווינטער אאַז״וו. אָט די ווערטער געפֿינען זיך ניט צווישן די ערשטע טויזנט ווערטער פון די אָפּטקייט־רשימות; אָבער זיי זײַנען, ווי מען קען זען, דורכויס נייטיק פֿאַר קינדערשע איבערלעבונגען און קינדער־לימטאָר.

אין דער צווייטער קאַטעגאָריע גייען אַרײַן „רעאַליע״־ווערטער, ד״ה ווערטער וואָס האָבן אַ באַזונדערן באַטייט פֿאַר אַ געוויסן פֿאַק אָן קולטור.

שטייגבוים נאָך ברייטער אַגיטירט פֿאַר דעם אין זײַן דערמאָנטער אַרבעט וועגן ייִדישן וואָקאַבולאַר.

[38] Stone, Clarence R., "Most Important One Hundred and Fifty Words for Beginning Reading", *Educational Method*, v. 18 pp. 192—195, January 1939.

אָט די ווערטער זײַנען טאַקע ניט קיין אָפּטע, אָבער זיי דאַרפֿן גראָד יאָ אַרײַנ־געריכטעט ווערן אין דעם וואָקאַבולאַר־באַשטאַנד פֿון דער עלעמענטאַר־שול. מיר האָבן דערפֿאַר אײַנגעשלאָסן אין אונדזער רשימה אָ צאָל ווערטער וואָס האָבן צו טאָן מיט ייִדישע יום־טובֿים, מינהגים, טראַדיציעס און מיט ייִדישער געשיכטע בכלל. למשל אַזעלכע ווערטער ווי מצה, פּסח, לאַטקעס, גראַגער זײַנען זיכער ניט קיין זייער אָפּטע ווערטער, אָבער זיי דאַרפֿן פֿאָרט זײַן אָ וויכטיקער טייל פֿון דעם תּלמידס וואָקאַבולאַר אין דער ייִדישער עלעמענ־טאַר־שול.

די פֿאָרגעלייגטע ווערטער־רשימה

אין אונדזער ווערטער־רשימה פֿאָרן ערשטן לערניאָר קומען די ווערטער, באַצייכנט אויפֿן סמך פֿון מקורים, פֿון וואָנעט מיר האָבן זיי געזומען.

די ווערטער מיט אָ פּ בײַ דער זײַט זײַנען די פֿאָרשלאָגענע ווערטער;

די ווערטער מיט אָ ק בײַ דער זײַט, זײַנען די ייִדיש־ענגלישע קרובֿים;

ווערטער מיט אָ ס בײַ דער זײַט זײַנען די „ספּעציעלע" קינדערווער־טער;

ווערטער מיט אָ ר בײַ דער זײַט זײַנען די „רעאַליע"־ווערטער.

ווערטער וואָס האָבן ניט קיין באַצייכענונג זײַנען די אָביעקטיוון אָפּטע ווערטער פֿון ענגליש, פֿראַנצייזיש, דײַטש און שפּאַניש און דאַרפֿן על־פּי לאָגיק אויך זײַן צווישן די אָפּטסטע אין ייִדיש.

ווען אָ וואָרט האָט פֿאָר זיך צוויי און מער צייכנס, הייסט עס, אַז עס קומט גלײַכצײַטיק אַרײַן פֿון פֿאַרשיידענע מקורים.

אונדזער רשימה פֿון 475 ווערטער קען זײַן צו גרויס פֿאָרן ערשטן קלאַס, באַזונדער ווען מיר נעמען אין אַכט, אַז די ווערטער זײַנען מערסטנס מקור־ווערטער און ניט קיין באַזונדערע וואָרטפֿאָרמען. אָבער ווי שוין געזאָגט דאַרף די רשימה דינען בלויז ווי רויער מאַטעריאַל, פֿון וועלכן עס דאַרף אויסגע־קלײַבן ווערן אָ פּאַסיקער וואָקאַבולאַר פֿאָרן ערשטן לערניאָר.

אָ טענטאַטיוו ווערטער־רשימה פֿאָרן ערשטן יאָר פֿון ייִדיש־לימוד

אָ, אַן (פּ)	אויך (פּ)	אַז	אים (פּ), (ק)
אַ ביסל (פּ)	אויסטאָן זיך (ס)	אַזאַ	אין (פּ), (ק)
אָבער (פּ)	אויסרײַסן	אַזוי (פּ)	אין גאַנצן
אַדער	אויער (ק)	אַזוי פֿיל	אין דער היים (ס)
אַהיים (פּ), (ק)	אויף (פּ)	אָט (ס)	אין דער פֿרי
אָוונט	אויפֿהייבן	איבער	אין דרויסן
אָוועק (פּ), (ק)	אויפֿשטיין (ס)	איז (פּ), (ק)	אין כּעס (ס)
אָוועקגיין (ק)	און (פּ)	איז דאָ	איצט (פּ)
אָוועקפֿאָרן	אונדז (פּ)	איין מאָל	איר (מערצאָל) (פּ)
אויב	אונדזער	איינס (פּ)	איר (ק)
אויג (ק)	אונטן (פּ)	אייער (פּ)	אַכט (ק)
איך (פּ)	אונטער (פּ), (ק)	אינער	אַלט (ק)

אַליין (ק)
אַלע (פ), (ק)
אַלע מאָל
אמת
אָן
אָן אַנדער (ק)
אָנהייבן
אָנטאָן זיך (ס)
אָנטלויפֿן (ס)
אָנשטאָט (ק)
אַ סך
אָפֿן (ק)
אפֿשר
אַראָפּגיין
אַרבעטן
אַרבעטער (ס)
אַרויס (פ)
אַרויסגיין
אַרויף (פ)
אָרט
אַרטיִן (ס)
אַרטיִנגיין (ס)
אַרטיִנקומען
אַרעם
באָבע (ס)
באַהאַלטן זיך
באַלד (פ)
באַלאַלן
באַקן (ק)
בארד (ק)
בוים (פ)
בוך (ק)
ביז
ביטער (ק)
ביי (פ), (ק)
ביטטן
בילד (ס)
כ׳בין (פ)
בלוט (ק)
בלוי (פ), (ק)
בלייבן
בלייפּעדער (ס)
בעט (פ)
בעטן
בעסטער (ק)
בעקער (ק)
בער (ק)
ברודער (ק)
ברוט (ק)
ברוין (פ), (ק)
בריוו
בריט

ברעגעזן (ק)
גאָלד (ק)
גאַנץ
גאַס
גאַרטן (ק)
גאַרניט
גוט (פ), (ק)
גיב (ק)
גיט (ק)
גייען (פ), (ק)
גיך (פ)
גלאָז (ק)
גלייך
גליקלעך
געבאָרן (ק)
געבן (פ), (ק)
געהערן
געווסט
געוויזן
געוויזן (פ)
געזונט
געלט
גענוג
געפֿינען (פ)
געפֿעלן
גערעכט
געשמאַק (ס)
געשען
גראָגער (ר)
גראָז (ק)
גרויס (פ)
גרין (פ), (ק)
דאָ (פ)
דאָגערשטיק (ס)
דאָנקען (פ), (ק)
דאָס (פ), (ק)
דאָקטער (ק)
דאָרטן (פ)
דאָרף
דו
דורך
די (פ)
דיין (פ)
דיך (ס)
דינסטיק (ס)
דיר
דער (ס)
דערמאָנען זיך
דערפֿאַר (ק)
דערציילן
דרייַ (פ), (ק)
דריידל (ר)

האָבן (פ), (ק)
האָט (פ), (ק)
האַלב (ק)
האַלטן (ק)
האָן (ס)
האָנט (ק)
האָר (ק)
האָרט (ק)
הוט (ק)
הויז (ק)
הויך
הויף
הון (פ), (ק)
הונגעריק (ק)
הונדערט (ק)
הונט (פ), (ק)
היטל (ס)
הייבן
הינט
הייס (ק)
הימל
העכער (ק)
העלפֿן (פ), (ק)
העפּס (ס)
הערן (ק)
וואָך (ק)
וואַלד (ס)
וואַנט
וואָס (פ), (ק)
וואַסער (פ), (ק)
וואָרט (ק)
וואַרטן
וואַרעם (ק)
וואַרפֿן
וואַשן זיך (ק)
וו (פ)
ווי
וויגעלע (ס)
ווייזן
ווינט
ווייל
ווינען
ווייס (פ), (ק)
ווינט (ק)
ווינטער (ק)
וויסן
וויפֿל
וועלכער
וועג (ק)
וער (פ)

וועלן
זאָגן (פ)
זאַך
זאַלץ
זוכן
זומער (ק)
זון (ק)
זון (קינד) (ק)
זוננטיק
זי (פ), (ק)
זיבן (ק)
זיי (פ), (ק)
זייגער אַ
זיידע
זיין (פ) פֿראַנ׳
זיך
זיכער
זינגען (פ), (ק)
זיס (ק)
זיצן (ק)
זען (פ), (ק)
זעצן זיך
זעקס
חבֿר
חנוכּה (ר)
טאָג (פ)
טאַטע (פ)
טאָכטער (ק)
טאָן (פ) וועלב
טאַנצן (ק)
טויזנט
טיילל
טיַיער
טיף
טיר (פ)
טיש (פ)
טעלער (ס)
טראָגן
טראָכטן
טרויעריק
טריַבן (ק)
טרינקען (ק)
טרעפֿן
יאָ (פ), (ק)
יאָר (ק)
יונג (ק)
יידל (ס)
יידיש (ס)

ייִנגעלע
ייִעדערער
ייִנגער (פֿ)
לאָזן
לאַטקעס (ר)
לאַכן (פֿ)׳ (ק)
לאַגג (ק)
לוּפֿן (פֿ)
ליב האָבן (פֿ)
ליגן (ק)
לײַכט (ק)
לייענען (פֿ)
ליכט (ק)
ליכטעלעך (ר)
לינק
ליפֿן (ק)
לעבן (ק)
לעבן־בײַ (פֿ)
לעמפּל (ק)
לעפֿל (ס)
לעצטער (ק)
לערנען זיך (ק)
לערער
מאַכן (פֿ)׳ (ק)
מאָל
מאַמע (פֿ)׳ (ק)
מאַן (פֿ)׳ (ק)
מאַנטיק (ק)
מאָרגן (פֿ)׳ (ק)
מוזן (ק)
מויז (ק)
מויל (ק)
מיט (פֿ)׳ (ק)
מיטוואָך
מיטנעמען
מיידעלע (פֿ)
מײַדן (ק)׳ (פֿ)
מיינען
מיך
מילך (פֿ)׳ (ק)
מינוט (ק)
מיר (פֿ)
מיר (פֿ)׳ (ק)
מע
מעסער (ס)
מער (ק)
מעשׂה
מצה (ר)
נאָדל (ק)
נאָז (ק)
נאָך (פֿ)
נאָך אַ מאָל

נאַכט (ק)
נאָמען (ק)
נאַס (ס)
נאָענט
נאַשער (ס)
נאַשערײַ (ס)
נידעריק
ניט (פֿ)׳ (ק)
פֿינגער (ק)
ניטאָ
פֿינף (ק)
פֿיר (ק)
ניטיק
פֿירן
נײַן (ק)
פֿעלד (ק)
ניין (פֿ)׳ (ק)
פֿענצטער
נעכטן
פֿראָגע
נעמען (פֿ)
פֿראָסט (ק)
נעסט (ק)
פֿרוי̈ער
סאָרג (ס)
פֿריש (ק)
סדר (ר)
פֿרעגן
סוף (ס)
צו (ק)
עטלעכע (פֿ)
צוהערן זיך (ס)
ענדיקן
צוויי (פֿ)
ענטפֿער (ק)
צווייטער
עס (פֿ)
צוישן
עסן (פֿ)׳ (ק)
צוזאַמען
עפּל (פֿ)׳ (ק)
צו ערשט
עפּעס
צוקער
עפּענען (ק)
צוריק (פֿ)
ער (פֿ)
צוריקגיין
ערד (ק)
צײַט
ערשטער
צײַלן
פֿאַפּיר (ק)
צימער
פֿאָר (ק)
צען (ק)
פּוטער (ק)
קאַלט (ק)
פּופּע (פֿ)
קאָפֿ
פּורים (ר)
קאַץ (פֿ)׳ (ק)
פּנים
קו (פֿ)׳ (ק)
פּסח (ר)
קויפֿן
פֿאַלגן (ק)
קומען (פֿ)׳ (ק)
פֿאַלן (ק)
קוקן (פֿ)
פֿאַמיליע (ק)
קורץ
פֿאַר (פֿ)׳ (ק)
קיין
פֿאַרגעסן (ק)
קיין מאָל ניט
פֿאָר וואָס
קיינער (ס)
פֿאַרויס
קינד (פֿ)׳ (ק)
פֿאַרלירן
קלאָס (ק)
פֿאַרמאַכן
קלאָר (ק)
פֿאַרן (פֿ)
קלוג (ס)
פֿאַרנומען
קליידל
פֿאַרקויפֿן
קליין
פֿאַרשטיין
קעגן
פֿול (ק)
קעז (ק)
פֿויל (ס)
קענען (פֿ)׳ (ק)

פֿון (פֿ)
פֿוס (ק)
פֿייגעלע (פֿ)
פֿיינט (ק)
פֿיינט האָבן (ס)
פֿיינער (ק)
פֿילן (ק)
פֿינגער (ק)
פֿינף (ק)
פֿיר (ק)
פֿירן
פֿעלד (ק)
פֿענצטער
פֿראָגע
פֿראָסט (ק)
פֿרוי̈ער
פֿריש (ק)
פֿרעגן
צו (ק)
צוהערן זיך (ס)
צוויי (פֿ)
צווייטער
צוישן
צוזאַמען
צו ערשט
צוקער
צוריק (פֿ)
צוריקגיין
צײַט
צײַלן
צימער
צען (ק)
קאַלט (ק)
קאָפֿ
קאַץ (פֿ)׳ (ק)
קו (פֿ)׳ (ק)
קויפֿן
קומען (פֿ)׳ (ק)
קוקן (פֿ)
קורץ
קיין
קיין מאָל ניט
קיינער (ס)
קינד (פֿ)׳ (ק)
קלאָס (ק)
קלאָר (ק)
קלוג (ס)
קליידל
קליין
קעגן
קעז (ק)
קענען (פֿ)׳ (ק)

קראַנק (ס)
קריגן
קריגן זיך (ס)
קרײַד (ס)
רוזק
רויט (פֿ)׳ (ק)
רופֿן (פֿ)
רײַדן
רײַך (ק)
ריין
ריכטיק
רירן
רעגן (ק)
שאָפּ (ק)
שאָקאָלאַד (ק)
שאַרף (ק)
שבת (ר)
שוואַרץ
שוויגן (ס)
שוועסטער (ק)
שוועער
שוין
שוך (ק)
שול (ק)
שורה
שטאָט
שטאַרק
שטול (ק)
שטיין (ק)
שטיל (ק)
שטיקל
שטעקן (ס)
שיין (פֿ)
שיסל (ס)
שיפֿל (ק)
שיקן
שלאָפֿן (פֿ)
שליטן
שלעכט (פֿ)
שלעפֿן
שניי (ק)
שנידן
שניימעסער (ק)
שעה (ס)
שער (ק)
שפּאַצירן
שפּעט
שפּרינגען (פֿ)
שרײַבן
שרײַען
שרעקן זיך

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

ד״ר מיכאל היגער, אוצר הבריתות, ניו־יאָרק, תרצ״ח—תש״ג, 6 בענד.

ד״ר מיכאל היגער, אַ גראַדויִרטער פֿון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר אין ניו־יאָרק און פֿון קאָלומביע־אוניווערסיטעט, איז אייניער פֿון די פּראָדוק־טיווסטע יינגערע געלערנטע אין אַמעריקע. זינט ער האָט גראַדויִרט פֿון קאָלומביע אין 1926 מיט זײַן אַרבעט וועגן כוונה אין יידישן רעכט[1] האָט ער זיך אין גאַנצן אָפּגעגעבן דער תּלמוד־פֿאָרשונג. צו ערשט האָט ער זיך פֿאַרנומען מיטן קריטיש וויסנשאַפֿטלעכן אַרויסגעבן די מסכתות קטנות און שפּעטער מיט דעם פֿילאָבעלפֿיקן „אוצר הבריתות״.

אין אַלע אויסגאַבעס פֿון תּלמוד געפֿינען זיך סוף סדר נזיקין אַ צאָל קלײינע מסכתות ווי אָבות דרבי נתן, מסכת סופֿרים, מסכת שמחות (אָדער אבל רבתי), מסכת כלה, מסכת דרך־ארץ און אַ סך קלענערע. דאָס זײַנען אַלץ תּלמודיש־אַפֿאָקריפֿישע שריפֿטן, וואָס די רעדאַקטאָרן האָבן זיי ניט אַריינגענומען אין תּלמוד, כאָטש דער מאַטעריאַל איז פֿון דער תּלמודישער תּקופֿה. שפּעטערדיקע געלערנטע האָבן דעם דאָזיקן מאַטעריאַל געקליבן און רעדאַגירט. מען נעמט אָן, אַז די גאונים זײַנען געווען די רעדאַקטאָרן פֿון די מסכתות קטנות.[2] היגער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט וויסנשאַפֿטלעכע אויסגאַבעס פֿון אַ גרויסן טייל פֿון די מסכתות קטנות, באַזירט אויף כתּב־ידן וואָס געפֿינען זיך אין דער ביבליאָטעק פֿון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר און אין אַנדערע. יעדער אויסגאַבע האָט ער באַאַרגט מיט אַ וויסנשאַפֿטלעכער הקדמה און מיט פֿאַר־שיידענע זוכצעטלעך. ער איז אַ גרויסער בקי אין דער תּלמודישער לִיטעראַטור, און אין די הערות צו זײַנע אויסגאַבעס האָט ער צונויפֿגעבראַכט אַ מאַסע פּאַ־ראַלעלן פֿון דער גאַנצער תּלמודישער און רבנישער לִיטעראַטור. קיין תּלמוד־פֿאָרשער קאָן זיך הײַנט ניט באַגיין אָן היגערס אויסגאַבעס פֿון די מסכתות קטנות.

אין יאָר 1932 האָט היגער אַרויסגעגעבן זייער אַן אינטערעסאַנט בוך אין ענגלִיש א״נ „די יידישע אוטאָפּיע״.[3] אין דעם דאָזיקן בוך האָט ער צונויפֿ־געזאַמלט פֿון תּלמוד און פֿון דער זייער רײַכער מדרש־לִיטעראַטור אַלץ וואָס האָט אַ שײַכות צו די פֿאָרשטעלונגען, ווי אַזוי די וועלט וועט אויסזען באַח־רית הימים.

שוין מער ווי 5 יאָר ווי מ. היגער אַרבעט איבער זײַן גרויס ווערק, דעם „אוצר הבריתות״, וואָס 6 בענד — בלויז אַ טייל פֿון דעם ווערק — זײַנען שוין אַרויס.

---

[1] Michael Higger, *Intention in Talmudic Law*, New York, 1927.

[2] אַ. ה. ווײס, דור דור ודורשיו, ח״ב, 224 א״ו.

Hermann L. Strack, *Introduction to Talmud and Midrash*, Philadelphia, 1931, 73—74.

[3] Michael Higger, *The Jewish Utopia*, Baltimore, 1932.

ווי באַווּסט איז דער באַגריף ברייתא ניט קלאָר באַגרענעצט. ברייתא קומט פֿון אַרמיש וואָרט בר אָדער ברא, וואָס דאָס באַטייט: דאָס דרויסנ־דיקע (פֿג"ל: תלמיד חכם שאין תוכו כברו אינו תלמיד חכם, יומא עב, עמ' ב, אָדער דעם אויסדרוק תנא ברא, וואָס איז אַריבער אויך אין יידיש). וועגן דעם געגנויען באַטייט פֿון וואָרט ברייתא זיינען דאָ פֿאַרשיידענע מיינונגען.[4] אָבער בכלל אופֿן איז עס שייך צו יענעם טייל פֿון תורה שבעל פֿה, וואָס רבי יהודה הנשׂיא האָט ניט אויפֿגענומען אין דער משנה. שולן, וווּ מען האָט שטודירט די תורה שבעל פֿה, האָבן עקסיסטירט שוין עטלעכע הונדערט יאָר פֿאַר רבין. שוין אין די דאָזיקע שולן האָט מען אָנגעהויבן סיסטעמאַטיש צו קלייבן די תורה שבעל פֿה. צוויי הויפּטמעטאָדן זיינען דערבי אָנגעוועגדט געווארן: א) דער מעטאָד פֿון אַ פּירוש צו דער תורה; ב) דער מעטאָד פֿון זאַמלען מאַטעריאַל, וואָס איז צונויפֿגעבונדן אין אינהאַלט.[5] פֿון די ביכער פֿון ערשטן מעטאָד האָבן זיך ביז הײַנט אויפֿגעהיט די הלכישע מדרשים, ווי די מכילתא, דער ספֿרא און די ספֿרי.[6] צו די ביכער פֿון צווייטן מעטאָד געהער די תוספֿתא,[7] און אויך אָנדערע זאַמלונגען, וואָס זיי זיינען פֿאַרלוירן געגאַנגען. ווען רבי יהודה הנשׂיא האָט רעדאַגירט זיין משנה, האָט ער בכן שוין געפֿונען אָנדערע ריכע זאַמלונגען פֿון תורה שבעל פֿה. ער האָט זיי אָבער ניט באַטראַכט פֿאַר גענוג סיסטעמאַטיש און ער האָט צונויפֿגעשטעלט זיין אייגענע משנה.[8] די ברייתא אין בריי־טערן זינען איז בכן די גאַנצע תנאַישע ליטעראַטור מחוץ רביס משנה. די ברייתא אין ענגערן זינען זיינען די רעשטלעך פֿון די זאַמלונגען פֿון הלכות מחוץ די הלכישע מדרשים, מחוץ דער תוספֿתא און מחוץ אונדזער משנה, ד"ה רעשטלעך פֿון די זאַמלונגען לויטן צווייטן מעטאָד, אָבער מחוץ דער תוספֿתא און רביס משנה. נאָך אין דער צייט פֿון ר' יהודה הנשׂיא האָבן זיך געפֿונען חכמים וואָס האָבן זיך ספּעציאַליזירט אין זאַמלען ברייתות. די הויפּטזאַמלערס זיינען געווען רבי יהודה הנשׂיאס תלמידים און דער עיקר די צוויי האַלב־תנאַים ר' חייא און ר' הושעיה. דורך דער גאַנצער צייט פֿון דער אָמוראַישער תקופֿה האָבן זיך געפֿונען געלערנטע וואָס האָבן זיך ספּעציאַליזירט אין לערנען אויף אויסנווייניק ברייתות.[9] חוץ דעם האָט כּמעט יעדער אָמורא אויך געקענט

---

[4] Israel Lewy, *Ueber einige Fragmente aus der Mischna des Abba Saul*, 3 sq. Zweiter Bericht über die Hochschule für die Wissenschaft des Judenthums, Berlin, 1876.

זע אויך פֿראָפֿ' ל. גינזבערגס אַרטיקל וועגן דער ברייתא אין דער ענגליש־יידישער ענציקלאָפּעדיע, באַנד 2, ז' 513.

[5] זכריה פֿראַנקל, דרכי המשנה, זז' 6—7; אַ. ה. ווייס, דצ"ו, ח"ב, 184 א"וו; לויטערבאַכס אַרטיקל וועגן דער משנה אין דער ענגליש־יידישער ענציקלאָפּעדיע, באַנד 8, ז' 609.

[6] Chanoch Albeck, *Untersuchungen über die halakischen Midraschim*, Berlin, 1927; L. Finkelstein, "The sources of the Tannaitic Midraschim", *J. Q. R.* (n. s.) XXXI, 3.

[7] וועגן דער אָנטשטייונג פֿון דער תוספֿתא זיינען דאָ פֿאַרשיידענע אויפֿפֿאַסונגען, זע אַ. ה. ווייס, דצ"ו, ח"ב, 217 א"וו און:

Alexander Guttman, *Das redaktionelle und sachliche Verhältnis zwischen Mischna und Tosefta*, Breslau, 1928, pp. 2—4.

[8] וועגן רבים מאָטיוו בײַם רעדאַגירן די משנה זיינען דאָ פֿאַרשיידענע מיינונגען, פֿג"ל:

Chanoch Albeck, *Untersuchungen über die Redaktion der Mischna*, Berlin, 1923, pp. 80—81.

[9] ר' לעווי, דצ"ו, ז' 9.

אַ סך ברייתות וואָס ער האָט אַרײַנגעצויגן אין זײַנע פֿאַרגלײַכן מיט דער משנה. עס זײַנען דאָ פֿאַרשיידענע סימנים, ווי אַזוי צו דערקענען אַ ברייתא. אַ ברייתא ווערט אין תּלמוד בבלי מערסטנס ציטירט מיט תּנו רבנן, תּנא, תּני, תניא, מיתיבי און תּא שמע.

אין משך פֿון יאָרהונדערטער האָבן די ברייתות אין ענגערן זינען זיך אויסגעמישט הן מיטן מאַטעריאַל פֿון אַנדערע תּנאָישע ווערק, ווי די משנה, הלכישע מדרשים, תּוספֿתא און הן אַפֿילו מיטן אַמוראָישן מאַטעריאַל. זייער אָפּט האָט דאָס וואָס ווערט איבערגעגעבן ווי אַ ברייתא גאָר אַן אַמוראָישן אָפּשטאָם, און אַמוראָישער מאַטעריאַל איז טייל מאָל גאָר באמת אַ ברייתא. חוץ דעם זײַנען זייער גרויס די וואַריאַנטן אין טעקסט פֿון דער זעלבער ברייתא אין תּלמוד בבלי און אין ירושלמי. ווי מיר ווייסן, זײַנען מיר נאָך זייער ווײַט פֿון האָבן אַ גוטן טעקסט פֿון תּלמוד.[10]

היגער האָט בכן געמוסן אויף זיך אַ שווערע אויפֿגאָבע צו זאַמלען אַלע ברייתות אין גאַנצן תּלמוד בבלי און ירושלמי און אַנדערע תּלמודישע ווערק. פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער תּלמודישער ליטעראַטור איז קאַלאַסאַל וויכטיק אַרויסצוגעפֿינען די ברייתות אין דעם ים התּלמוד, ווײַל עס איז וויכטיק צו וויסן, וואָס עס איז תּנאָיש און וואָס עס איז אַמוראָיש. אויך איז זייער וויכטיק צו וויסן דעם מקור פֿון אַ ברייתא, צי זי שטאַמט פֿון די הלכישע מדרשים, פֿון דער תּוספֿתא אַדער פֿון אייניער פֿון יענע זאַמלונגען וואָס זײַנען פֿאַרלוירן געגאַנגען. עס איז זייער וויכטיק צו וויסן דעם געניען טעקסט פֿון דער ברייתא און אירע פֿאַרשיידענע וואַריאַנטן. יעדער תּלמוד־פֿאָרשער מוז צוליב דעם זײַן זייער דאָנקבאַר היגערן פֿאַר זײַן אַרבעט.[11]

מען קאָן אָבער קומען צו אים מיט צוויי טענות. ערשטנס: אַנשטאָט נאָכצוגיין אונדזער געדרוקטן תּלמוד דף בײַ דף, אַנצווויזן וואָס עס איז דאָרט אַ ברייתא און זי אַנאַליזירן און אַנווײַזן איר מקור און אירע וואַריאַנטן, איז ער אַרויסגעגאַנגען פֿון אַנדערע שטאַנדפונקטן. דער מעטאָד איז צו קאָמפּליצירט און מאַכט דאָס באַנוצן היגערס בוך שווער און אומבאַקוועם. ער האָט אָבער בדעה אַרויסצוגעבן אַ זוכצעטל, אויפֿגעבויט אויפֿן געדרוקטן טעקסט פֿון תּלמוד בבלי און ירושלמי. אַזאַ זוכצעטל וועט ערשט מאַכן דעם אוצר הברייתות אַ דבר השווה לכל נפש.

דערבײַ מוז מען אונטערשטרײַכן, אַז נאָך אַלעמען ווען נאָך אַ סך פֿראָגעס בלײַבן ניט פֿאַרענטפֿערט, כל זמן מיר פֿאַרמאָגן ניט קיין וויסנשאַפֿטלעכע אויסגאָבע פֿון דער משנה און פֿון תּלמוד. דער קנויל איז צו פֿאַרפֿאָלגטערט, אַז מען זאָל אים קענען הײַנט אויפֿבינדן.[12] חוץ דעם איז אַ היפּשער טייל פֿון דער תּלמודישער ליטעראַטור פֿאַרלוירן געגאַנגען. וועט עס קען די פֿראָבלע־

---

[10] זע פֿראָפֿ׳ איזמאַר עלבאָגענס קריטיק פֿון דורות הראשונים פֿון הלוי אין דער מאַנאַטשריפֿט פֿון יאָר 1902 קאַפּיטל 6, ז׳ 29 : Der Text des Talmuds.

עלבאָגען ציטירט דעם איטאַליענישן געלערנטן פֿון 12טן י״ה, ישעיה די טראַני דעם עלטערן, וואָס וויזט אָן, אַז דעם רבינו תּמם אַ פּסק אין אַ בשׂר־בחלב־פֿראָגע איז באַזירט אויף אַ שרײַבפֿעלער אין תּלמוד.

[11] זע שטראַק, דצ״ו, ז׳ 5.

[12] היגער אַליין וויזט אָן אויף די פֿאַרשיידענע שוועריקייטן אין זײַן אַרטיקל : "The Identification and Classification of the Baraitot", *Proceedings of the American Academy of Jewish Research*, IX, (1938), 51 sq.

מאַטיק פֿון טעקסטקריטיק פֿון תּלמוד וויס, ווי פּראָבלעמאַטיש עס וועלן בלייבן אַ סך פֿון די פֿרוווו וואָס היגער האָט געמאַכט צו אידענטיפֿיצירן די בריתות.

אָבער ניט געקוקט אויף אַלע שווערישקייטן און אומפֿאַרענטפֿערטע קשיות האָט היגערס אַרבעט אַ גרויסן באַטייט און מען מוז באַוווּנדערן זיין התמדה און בקיאות.

ווי באַקאַנט האָט זיך לעצטנס געשאַפֿן אין ארץ ישׂראל אַ געזעלשאַפֿט, וואָס גרייט צו אַ נייע אויסגאַבע פֿון תּלמוד באַזירט אויף ערשטע דרוקן און מאַנוסקריפּטן. עס וואָלט נייטיק געווען, אַז די אַרויסגעבערס זאָלן ראשית אויפֿנעמען היגערס וויסנשאַפֿטלעכע אויסגאַבעס פֿון די מסכתות קטנות און שנית אויסנוצן היגערס אַרבעט איבער די בריתות.

ד״ר יהודה ראָזענטאָל

צי איז די געבורט־ראַטע בײַ אַמעריקאַנער ייִדן קלענער ווי די טויטראַטע.

P. K. Whelpton and Clyde V. Kiser, "Social and Psychological Factors Affecting Fertility", *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, vol. 21, July, 1943, pp. 221—280.

אויב אַמעריקאַנער־געבוירענע ייִדישע עלטערן האָבן אַזוי וויניק קינדער ווי די ייִדן אין אינדיאַנאַפּאָליס, האָבן מיר איצט משמעות אַ טויטראַטע וואָס איז גרעסער ווי די געבורטיקייט. ד״ר וועלפֿטאַן און ד״ר קיזער האָבן אין 1941 אויסגעפֿאָרשט די גרייס פֿון דער פֿאַמיליע בײַ דער אַמעריקאַנער־געבוירענער ווײַסער באַפֿעלקערונג וואָס לעבט אין אינדיאַנאַפּאָליס. איין פּראָצענט — 419 — פֿון זייערע 41,498 פֿרויען־אינפֿאַרמאַנטן זײַנען געווען ייִדישע. ווײַזט זיך אַרויס, אַז די אַמעריקאַנער־געבוירענע ייִדן וואָס לעבן אין אינדיאַנאַפּאָליס האָבן די קלענסטע צאָל קינדער פּער פֿאַמיליע. יעדע 100 קאַטוילישע פֿרויען אין עלטער פֿון 25—29 האָבן געהאַט צו 128 קינדער, די פּראָטעסטאַנטישע צו 120 קינדער און די ייִדישע ניט מער ווי צו 79 קינדער.

דאָס זעלבע איז אויך ריכטיק וועגן די עלטערע פֿרויען. יעדע 100 ייִדישע פֿרויען אין עלטער פֿון 35—39 האָבן געהאַט צו 178 קינדער, בעת די פּראָטעסטאַנטישע האָבן געהאַט צו 199 און די קאַטוילישע פֿרויען צו 243 קינדער. די אַמעריקאַנער־געבוירענע ייִדישע פֿאַמיליע איז געווען אַ דריי פֿערטל די גרייס פֿון דער הי־געבוירענער פּראָטעסטאַנטישער פֿאַמיליע און ניט מער ווי אַ 64 פּראָצענט פֿון דער קאַטוילישער פֿאַמיליע.

צי זײַנען די אינדיאַנאַפּאָליסער ייִדן אַ יוצא־מן־הכלל? ד״ר ענגעלמאַן האָט אויסגערעכנט, אַז אין באָסטאָן איז די דורכשניטלעכע צאָל קינדער פּער אַמעריקאַנער־געבוירענער ייִדישער פֿאַמיליע 2.2. דאָס זײַנען פֿאַמיליעס וואָס וועלן שוין מער קיין קינדער ניט האָבן. אין פֿאַסיק האָבן אַמעריקאַנער־געבוירענע ייִדישע פֿרויען אין עלטער פֿון 45 יאָר און מער דורכשניטלעך צו 2.3 קינדער; דאָס זעלביקע איז אויך געווען אין נאָרוויטש.[1]

בכדי די איצטיקע באַפֿעלקערונג זאָל ניט קלענער ווערן, וואָלט יעדע חתונה־געהאַט פֿרוי באַדאַרפֿט האָבן, לויט דעם חשבון פֿון די מחברים פֿון אַרטיקל, ניט ווייניקער ווי דריי קינדער. ניט יעדער מיידל וואָס ווערט געבוירן דערלעבט צו קענען חתונה האָבן; ניט יעדער מיידל וואָס האָט חתונה ווערט אַ מוטער. דעריבער דאַרף יעדער חתונה־געהאַט פֿרוי האָבן אַ דריי קינדער.

[1] S. M. Robison, ed., *Jewish Population Studies*, pp. 30, 45, 64, 76.

אונדזערע הי־געבוירענע פֿרויען האָבן אָבער ניט מער ווי אַ צוויי דריטל פֿון דער צאָל קינדער וואָס זיי וואָלטן באַדאַרפֿט האָבן בלויז אויף צו באַלאַנסירן די טוטן מיט די געבורטן.

מיר קענען דעריבער זיך ריכטן, אַז די צאָל יידן אין לאַנד זאָל ווערן קלענער. אימיגראַנטן קומען ניט אַרײַן. די צאָל הי־געבוירענע יידן ווערט גרעסער און זיי האָבן וויניקער קינדער ווי זייערע אַריבערגעקומענע עלטערן. מיר האָבן אויך ניט קיין דאַרפֿישע באַפֿעלקערונג, וואָס זי האָט געווײַנטלעך אַ גרעסערע געבורטיקייט ווי די שטאַטישע.

עס איז אַ שאַד וואָס די פֿאַרשערס האָבן ניט אָפּגעדרוקט קיין פֿרטים וועגן דעם עקאָנאָמישן מצב, סאָציאַלן סטאַטוס און בילדונג פֿון דער יידישער גרופּע, ווי זיי האָבן עס געטאָן וועגן די פּראָטעסטאַנטישע און קאַטוליִשע פֿאַמיליעס. מיר ווייסן דעריבער ניט, אויך ווי ווײַט עס איז פֿאַראַן אַ שײַכות צווישן אָט די פּסיכאָלאָגישע און סאָציאַלע פֿאַקטאָרן און דער גרייס פֿון דער יידישער פֿאַמיליע.

נ. גאָלדבערג

צי זײַנען יידישע ייִנגלעך נעוראָטישער ווי ניט־יידישע?

Fred Brown, "A Note on the Stability and Maturity of Jewish and non-Jewish Boys", *The Journal of Social Psychology*, August, 1940, pp. 171—175.

דעם מחברס טעזיס איז, אַז עס איז ניטאָ קיין שום חילוק צווישן יידישע ייִנגלעך און אַנדערע בנוגע נעוראָטישקייט און אַז יידישע ייִנגלעך דערגרייכן זייער סאָציאַלע צײַטיקייט פֿריִער ווי ניט־יידישע.

זײַן אויספֿיר איז באַזירט אויף די רעזולטאַטן פֿון אַן אויספֿאָרשונג וואָס ער האָט געמאַכט איבער 67 יידישע ייִנגלעך און 91 ניט־יידישע. דער דורכשניטלעכער עלטער פֿון דער יידישער גרופּע איז געווען 12.4 יאָר לגבי 13.5 יאָר פֿון די ניט־יידישע קינדער. די פּראָפֿעסיאָנעלע גלידערונג פֿון די עלטערן פֿון די יידישע קינדער איז געווען ענלעך ווי אין דער ניט־יידישער גרופּע. אין ביידע פֿאַלן איז דער עקאָנאָמישער סטאַטוס געווען העכער ווי בײַ אַ דורכשניטלעכער פֿאַמיליע.

דער מחבר האָט זיך באַנוצט מיט דעם Brown Personality Inventory אויף אויסצוגעפֿינען זייערע נעוראָטישע טענדענצן. אַרויסגעווײַזן האָט זיך, אַז עס איז ניט געווען קיין שום סטאַטיסטיש וואָגיקער חילוק צווישן די צוויי גרופּעס. די יידישע קינדער זײַנען אָבער געווען אַ סך בעסער צוגעפּאַסט צו זייער שולע־לעבן ווי די אַנדערע.

די יידישע ייִנגלעך זײַנען אויך געווען אויף אַ העכערן שטאַפּל פֿון סאָציאַלער צײַטיקייט ווי די אַנדערע. באַנוצט האָט זיך דער פֿאַרשער פֿאַר דעם צוועק מיט דעם Furfey Developmental Age Scale, וואָס זעט אויסצוגעפֿינען בײַ די קינדער דאָס געפֿיל פֿון אָחריות, שפּיל־פֿרעפֿערענצן, לייַען־אינטערעסן, אַמביציעס וכדומה.

אין דעם פֿרט, זאָגט דער מחבר, שפּילט די יידישע היים אַ וויכטיקע ראָלע. יידישע קינדער ווערן דערוואָקסן פֿאַר דער צײַט, מחמת דעם וואָס זייערע עלטערן צווינגען אויף זיי אַרויף געוויסע אַמביציעס און ווערטן און ווילן ניט אַנדערש ווי זיי זאָלן וואָס גיכער און מער אַוואַנסירן אויף דעם סאָציאַלן לייטער.

פֿון דעם נעמט זיך, וואָס אַ גרעסערער פּראָצענט פֿון יידישע דער־וואַקסלינגען און קאָלעדזש־סטודענטן זײַנען מער נעוראָטיש לגבי אַנדערע עטנישע גרופּעס, ווי אַ צאָל אויספֿאָרשונגען האָבן דאָס אַרויסגעבראַכט. דער יידישער יוגנטלעכער צי דערוואַקסענער איז שטאַרק אַנטוישט, וועג ער גע־פֿינט אויס, אַז עס איז פֿאַראַן אַ געוויסער גרענעץ צו זײַן שטיגן און צו מאַכן אַ נוץ פֿון זײַנע פֿעיקייטן. דאָס פֿירט פֿון צײַט צו צײַט צו אַ מרה־שחורה־שטימונג און צו פֿונקציאָנעלע פּסיכאָזן.

בראָנס דערקלערונג, מיין איך, איז אַ ביסל צו אײַנזײַטיק. אַוודאי איז ריכטיק דאָס וואָס ער זאָגט וועגן יידישע עלטערן. עס זײַנען אָבער פֿאַראַן אויך פֿאַלן, וועו דער יידישער בחור קען ניט פֿאָרווירקלעכן זײַנע חלומות צולײַב דעם וואָס ער איז אַ יוד. דאָס מיינט, אַז יידישע עלטערן זײַנען ניט תמיד פֿאָראַנטוואָרטלעך פֿאַר די פֿונקציאָנעלע פּסיכאָזן פֿון זייערע קינדער. מען קען אויך זאָגן, אַז יידן זײַנען בעסערע סטודענטן מחמת דעם וואָס זיי ווילן מיט גרעסערע אינטעלעקטועלע און אַקאַדעמישע דערגרייכונגען בײַקומען די דיס־קרימינאַציעס.

שטיצנדיק זיך אויף דעם וואָס די פֿראָפּעסיאָנעלע גלידערונג פֿון די טאַטעס פֿון דער יידישער גרופּע איז געווען ענלעך צו דער ניט־יידישער, זאָגט דער מחבר, אַז אויך דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער סטאַטוס איז אין ביידע פֿאַלן געווען ענלעך. דאָס איז ניט תמיד אָזוי. אויף ווי וויַט מיר ווייסן איז ניטאָ קיין שום קאָרעלאַציע צווישן דעם עקאָנאָמישן סטאַטוס פֿון פֿאָטער און זײַנע באַציונגען צו זײַן וויכּ אָדער צום פֿאָמיליע־לעבן בכלל, וואָס שפּילט אָזא וויכטיקע ראָלע אין דער פּסיכישער אַנטוויקלונג פֿון קינד. דעריבער וואָלט מען באַדאַרפֿט אויסגעפֿינען מער פּרטים וועגן דער סאָציאַלער סביבה פֿון קינד און ניט בלויז וועגן דער עקאָנאָמישער פֿאָזיציע פֿון די עלטערן.

די רעזולטאַטן פֿון דער אויספֿאָרשונג זײַנען אָנגעוויזן דעם באָזירט אויף אַ קלייַנער צאָל, 67 יידישע יינגלעך און 91 ניט־יידישע. דערצו נאָך האָבן זיי ניט רעפּרעזענטירט דעם עקאָנאָמישן סטאַטוס פֿון דורכשניטלעכן קינד, ווי דער מחבר גופֿא ווײַזט אָן. איז דעריבער אַ ספֿק, צי מען קען די קלייַנע און צופֿעליקע גרופּע יינגלעך באַטראַכטן פֿאַר אַ גוטן מוסטער.

ב. גאָלד

מעדיצין בײַ יידן אַ מאָל און יידישע מעדיקערס הײַנט

Jacques Bielinky, "Les Savants juifs et la Faculté de Montpelier", *Revue "Ose"*, 15 (Mars), 1940, 25—29.

אין אָכטן יאָרהונדערט האָט דער קאָליף פֿון באַגדאַד, האָרון אַל ראַשיד, געשיקט אַ יידישן געלערנטן, רבי מאָכיר, צו קאָרל דעם גרויסן, און ער האָט געעפֿנט די ערשטע מעדיצינישע שול אין פֿראַנקרײַך. איינער פֿון זײַנע תּלמי־דים פֿון אַ שפּעטערדיקן דור, רבי אַבא פֿון נאַרבאָן, איז געווען דער ערשטער וואָס האָט אײַנגעפֿירט דעם לימוד פֿון מעדיצין אין מאַנפּעלײַע. דאָס איז געווען אין 1025.

דער מחבר שטיצט זיך אויף אַ ריי אויטאָריטעטן וואָס באַווײַזן, אַז אין מאַנפּעלײַע האָבן די רבנים געלערנט תּלמוד און מעדיצין, אַז זיי האָבן פֿראָקטיצירט וויווייסעקציע און דיסעקציע אויף מענטשלעכע קערפּערס, און אַז די לימודים זײַנען געפֿירט געוואָרן אין העברעיש און אין דער לאָקאַלער שפּראַך. דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן אונטער דער פּראָטעקציע פֿון די פּרינצן

וויל צוליב דעם פאַנאַטיזם פון די מאַסן האָט מען געקוקט קרום אויף די „אומ־גלייביקע וואָס האָבן געלערנט טיוולשע וויסנשאַפטן אויף אַ געהיימער שפראַך".

דער שרייבער רעכנט אויס אַ צעטל יידישע דאָקטוירים וואָס האָבן מיט זייער ארבעט און זייערע ווערק באַרייכערט דעם מעדיצינישן צענטער אין מאַנפּעלייע.

די וואַרצלען פון אַנטיסעמיטיזם

Davidson, G. M., "An Interpretation of Anti-Semitism", *The Psychoanalytic Quarterly*, 17, Jan. 1943, 123—134.

אין זיין אויסטייטש פון אַנטיסעמיטיזם האָלט דער שרייבער, אז עס וואָלט ריכטיקער געווען דאָס אַנצורופן „יודאָפּאָביע". עס איז אַ שׂינאה צו יידן און אַ מורא פאַר זיי, און דאָס שטאַמט פון אומבאַווּסטזיניקע פּראָצעסן אין דער ניט־יידישער פסיכיק.

קודם כּל איז וויכטיק צו געדענקען, אַז אין זיינע האַנדלונגען ברענגט דער מענטש אַרויס אויף אַ פאַרשטעלטן אופן די קאָנפליקטן וואָס שפּילן זיך אָפּ אין אומבאַווּסטזין. אָבער די קאָנפליקטן דאַרפן ניט דווקא זיין קיין פערזענלעכע, פונעם אייגענעם פאַרגאַנגענעם לעבן, זיי קענען אויך זיין קאָלעקטיווע: „געזונטן פונעם זכרון פון דער גאַנצער ראַסע". יודאָפּאָביע, קומט אויס, שטאַמט פון דעם וואָס דורך דעם באַשיצן זיך אַנטיסעמיטן קעגן דער ספּנה פון טיפּע אינעווייניקסטע קאָנפליקטן.

אין וואָס באַשטייען אָט די קאָנפליקטן? דאָ שטיצט זיך דער שרייבער אויף דער פסיכאָאַנאַליטישער הנחה, אַז די גאַנצע מענטשלעכע פאַרגאַנגענהייט שפּילט אַן אומגעהיערע ראָלע אין אונדזערע איצטיקע פסיכישע מאַניפעסטאַציעס. לויט מיטאַלאַגישע, אַנטראָפּאָלאָגישע און היסטאָרישע ראַיות זענען פאַראַן דרייַ עפּאָכעס אין דער אַנטוויקלונג פון די באַצייונגען צווישן די געשלעכטער: די פּראָמיסקווישע, די מאַטריאַרכאַלע און די פאַטריאַרכאַלע. ער נעמט אַן די דאָזיקע אייַנטיילונג און האָלט, אַז יעדער עפּאָכע האָט געלאָזט אַ טיפּן אייַנדרוק אויף דער מענטשלעכער פסיכיק און אַז דער איבערגאַנג פון אַיין עפּאָכע צו דער צווייטער האָט אַרויסגערופן שטאַרקע קאָנפליקטן. פון דער מיטאַלאָגיע לערנען מיר, אַז פאַטריאַרכאַט איז דערגרייכט געוואָרן בלויז נאָך אַ שאַרפן קאַמף, און דאָס פּייניקלעכע געדענקעניש דערפון האָט זיך אייַנגעקריצט טיף אינעם אומבאַווּסטזין. דאָס דערקלערט זייער פּיל די שפּאַנונג און די באַציונגען צווישן די געשלעכטער, — און אויך דאָס אַנגעשטרענגטע פאַרהאַלטן זיך צווישן געווייסע מענטשן און גרופּעס. אַ בייַשפּיל דערפון איז די לעגענדע פון די אַמאַזאָנעס, וואָס נאָך דעם ווי זיי זענען באַזיגט געוואָרן האָבן זיי חתונה געהאַט און געלעבט גליקלעך אונטער דער מענער־הערשאַפט. די אַמאַזאָנעס האָבן געשטיצט דעם „אַלטן" געזעץ פון בלוט־קרובֿישאַפט, אַז נאָר די מוטער און דאָס קינד זענען בלוט־קרובֿים און ניט דער פאָטער און דאָס קינד, אַדער מאַן און פרוי. דער אַפּאַלאַן־מיטאָס איז אַן אויסדרוק פונעם „נייַעם סדר" — פאַטריאַרכאַט, לויט וועלכן די מוטער איז בלויז אַ פאַסיוואַר אינסטרומענט. דאָ איז שוין דער פאָטער דער באַשאַפער. אָט דער מאַטריאַרכאַליש־פאַטריאַרכאַלישער קאָנפליקט איז די ווירקנדיקע קראַפט אין יודאַפּאָביע. די דיטשישע מיטאַלאָגיע האָט איר אייגענע אַמאַזאָנע אין דער פּערזאָן פון ברונהילדע, די העלדין אין די ניבעלונגען. לויט דער לעגענדע קען זי באַצוונגען ווערן פון אַ מאַן נאָר ווען זי קען באַזיגט ווערן דורך פיזישער מאַכט. זיגפריד פרווט דאָס, און ברונהילדע בינדט אים צו צו זיין בעט. ס׳איז פון

גרויס וויכטיקייט, וואָס היטלער האָט אַ מאָדנעם אינטערעס אין די ניבע־לונגען. וועג מען זאָל מישפּטן אויפֿן סמך פֿון זיינע מעשׂים — קומט אויס, אַז ער רעכנט זיך אָפּ פֿאַר זיגפֿרידן. דאָס קען מען זען פֿון דעם וואָס ער האָט די פֿרויען רעדוצירט צו אַ נידעריקערער מדרגה. קייזער וויליהעלמס באַגריף, אַז אַ פֿרוי דאַרף בלויז האָבן צו טאָן מיט קיך, קינדער און קירך, איז נאָר געווען אַ וווּנק אויף היטלערס שפּעטערדיקע אידעעס וועגן דעם ענין.

דער העכסטער אויסדרוק פֿון נצחון איבער מאָטריאַרכאַט אין געדאַנק איז די אידעע פֿונעם מאַנסביל וואָס וועלט געבוירן פֿון די געהירן, דער האָ־מונקולוס, ווי ער וועלט געשיידערט אין „פֿאַוסט". דאָ האָט וויידער היטלער געשטיגן העכער. ער האָלט זיך, וויזוז אויס, ווי דאָס געהירן־געבוירענע קינד פֿון גאָט. ער אַליין איז „געזעץ". נאָר אַזאַ מין פֿאַרשטעלונג קען דערקלערן זיין אַכזריותדיקייט אין צעשטערן אַלץ וואָס שטייט אים אין וועג.

כּדי צו באַפֿעסטיקן דעם „נייעם סדר" מוז ער פּטור ווערן פֿונעם „אַלטן געזעץ". אָבער יידן סימבאָליזירן דעם „אַלטן געזעץ" און זיי דערמאָנען אים אין זיין מאָטריאַרכאַלישער אָפּהענגיקייט. דערפֿאַר באַשולדיקט ער זיי מיט זיין אייגענעם שטרעבן נאָך וועלטהערשאַפֿט. אַזוי אַרום זיינען זיי זיינע קאָנקורענטן אויף צוויי אופֿנים. ער מוז זיי פֿאַרטיליקן, און זיין וואָלן איז די בלוט־טעאָריע. ער שטעלט אויף די טעאָריע פֿון דער בלוטריינקייט פֿון דער גערמאַנישער ראַסע. דייטשן, וווּ זיי זאָלן ניט זיין אָדער געבוירן ווערן, בליבן דייטשן. אַנדערע ראַסעס, ספּעציעל ייִדן, האָבן אומריין בלוט. עס איז ניט קיין פֿאַר־ברעכן צו הרגענען די וואָס מען האָט ניט מיט זיי קיין בלוט־קרובישאַפֿט. דאָס איז אַן עכטער מאָטריאַרכאַלישער פּרינציפּ. און זיין אומבאַוווסטזיין האָט אים, הייסט עס, אָפּגעטאָן אַ שפּיצל. אָבער דאָס איז נאָך אַלץ ניט ענוג. צו זיין אויסגעהאַלטן, מוז ער אויך פֿאַרטיליקן קריסטנטום. אָט דער דראַנג פֿאַר־שאַרפֿט זיין קאַנפֿליקט אַן אַ שיעור. אַזוי ווי ער קען ניט מצליח זיין אין אַזאַ מין אונטערנעמונג, איז זיין פּחד אומבאַגרענעצט, און ער זוכט אַלערליי אויסוועגן. זיין פּחד פֿאַרשאַרפֿט זיך יעדער מאָל ווען ער פֿאַלט דורך, ווייל יעדער דורכפֿאַל דערמאָנט אים אומבאַווווסטזיניק, אַז ער קען זיך ניט באַפֿרייען פֿון זיין צוגעבונדנקייט צו דער מוטער — די מאָראַל און עטישקייט פֿון אונ־דזער ציוויליזאַציע.

„יודאַפֿאַביע" איז דעריבער אַ פּסיכאָפּאַטאָלאָגישע דערשיינונג וואָס איז טיף אײַנגעוואָרצלט אינעם מאָטריאַרכאַליש־פּאָטריאַרכאַלישן קאַנפֿליקט. וואָרעם דער קאַנפֿליקט האָט אָנגעהאַלטן לאַנגע דורות — זינט דעם ווײַטן פֿאַרצײַטנס, און ער איז אַרײַנגעוועבט געוואָרן אין דער סיסטעם פֿון דער פּערזענלעכקייט־באַשיצונג. צוליב דער גרויסער הילף וואָס דאָס ברענגט די וואָס באַנוצן זיך דערמיט, קומט אַן זייער שוועך זיך פֿון דעם צו באַפֿרייען. צוליב דער או־ניוווערסאַלקייט פֿונעם קאַנפֿליקט, ווערט דאָס צילברעט פֿון יודאָפֿאָביע, ניט דער יידּ וויי אַ יחיד נאָר יידן וויי אַ כּלל.

איך בין מודה, אַז איך האָלט דעם שרײַבערס צוגאַנג פֿאַר נײַ און אינ־טערעסאַנט, אָבער דאָס פֿאַרלײַכטערט ניט אַנצונעמען זיין הויפּטטעזיס. ראשית, אויב אַ גרויסער טייל פֿון דער געזעלשאַפֿט איז קראַנק אויף אַנטיסעמיטיזם — און מיר ווייסן אַז דאָס איז לײַדער אמת — וואָלטן מיר באַדאַרפֿט האָבן אַ סך מער מענטשן וואָס לײַדן פֿון נערוועזיטעט ווי מיר האָבן דאָס איצט. עס איז טאַקע אָנגענומען צווישן פּסיכיאָטערס, אַז היטלער איז אומנארמאַל, אָבער דאָס קען בשום אופֿן ניט געזאָגט ווערן וועגן אַלע וואָס ווײַזן אַרויס אַנטיסע־מיטישע שטריכן.

צווייטנס, שׂינאה אַדער אַנטיפאַטיע צו מיעוטים בכלל איז זייער שטאַרק פאַרשפרייט. ס׳איז נאָר אַ פראַגע פון מדרגה. טייל מיעוטים לײַדן מער, אַנדערע מיעוטים רופן אויך ארויס דעם לאַנג באַגראָבענעם מאַטריאַרכאַליש־פאַטריאַרכאַלישן קאַמפּלעקס פון דער געזעלשאַפט, שוין דערפאַר אַליין וואָס זיי רעפּרעזענטירן ניט דעם דראַנג צו עטישקייט ווי מיר געפּינען עס אין דער ייִדישער קולטור. מען קען אָבער ניט לייקענען, אַז אין דייווידסאַנס פסיכאַאַליטישער השערה איז פאַראַן עפּעס סטימולירנדיקס וואָס צווינגט אונדז זיך צו פאַרטראַכטן.

Gordon, Benjamin Lee, "Medicine Among the Ancient Hebrews", *Annals of Med. History*, 3rd Series LV (May), 1942, pp. 219—235.

אַן אינטערעסאַנטער סך־הכל פון די מעדיצינישע ידיעות און טעאָריעס וואָס מיר געפּינען אין תלמוד. דער מחבר ווײַזט אַן אויף דער השפּעה וואָס די קולטורן פון מצרים, בבל און גריכנלאַנד האָבן געהאַט אויף די ייִדישע געלערנטע פון יענער צײַט. ייִדן האָבן אָבער געשאַפן אויך אייגנס וואָס האָט אַ גרויסן ווערט אין דער געשיכטע פון מעדיצין.

Golub, T. T., "Post Graduate Medical Education", *Medical Leaves*, 4 (1942), pp. 152—158.

דער שרײַבער שטעלט זיך אָפּ אויף די שווערקייטן וואָס מען באַגעגנט אין אויפּנעמען פאָסט־גראַדויר־קורסן אין מעדיצין און די ווירקונג דערפון אויף ייִדישע דאָקטוירים. ער ברענגט דאָס אַרויס דורך אַן אַנאַליז פון די 344 ייִדישע דאָקטוירים אין דעטראָיט.

מען קען אָבער ניט אַננעמען די רעזולטאַטן אַן באַווײַזן. גראָד איז דעטראָיט די אינציקע גרויסע שטאָט אין לאַנד וואָס האָט ניט קיין ייִדישן שפּיטאָל, וואָס דאָס באַגרענעצט די שטודיר־מעגלעכקייטן פון ייִדישע דאָקטוירים.

Neuberger, Max, "Jewish Physicians in the History of Medicine", *Medical Leaves*, V, 1943, 56—75.

ד״ר ניובערגער גיט איבער אַ קורצע געשיכטע פונעם וווקס פון מעדיצינישן פאַך בײַ ייִדן, צום ערשטן אין אַראַבישע לענדער, דערנאָך אין קריסטלעכע. אָבער וווקס איז פאַרגעקומען ניט געקוקט אויף די באַגרענעצונגען וואָס ייִדישע מעדיצינישע סטודענטן האָבן געדאַרפט אויסשטיין.

דער שרײַבער שטעלט זיך אָפּ באַזונדער אויף אינצלנע באַרימטע ייִדישע דאָקטוירים פון מיטל־עלטער ביז ער קומט צו נאָענט צו הינטיקע צײַטן.

Weinberg, Max H., "Jewish Diplomates in Pennsylvania", *Med. Leaves*, 4 (1942), 159—162.

ערשט מיט אַ צען יאָר צוריק האָט מען אין אַמעריקע אָנגעהויבן ארויסצוגעבן דיפּלאָמען פאַר ספּעציאַליזירטע אין די פאַרשיידענע מעדיצינישע פאַכן. דאָס גיט אַ מעגלעכקייט אויסצופּינען די ספּעציאַליסטישע פאַכן וואָס ייִדישע דאָקטוירים קלײַבן אויס.

עס ווײַזט זיך ארויס, אַז ייִדן זײַנען זייער ווייניק פאַרטראָטן אין כירורגיע. דאָס איז אַ חידוש, ווײַל גראָד איז דאָס אַ פאַך וואָס יעדער מעדיצינישער סטודענט שטרעבט צו דעם. מעגלעך אַז דאָס נעמט זיך פון דעם וואָס אַ יונגער כירורג דאַרף אַ סך יאָרן מיטאַרבעטן מיט זײַן שעף. פּירט דאָס צו דעם אַז דער ניט־ייִדישער כירורג איז ניט געניגט זיך צו פאַרבינדן אויף אַזוי לאַנג מיט אַ ייִדישן דאָקטאָר.

ד״ר מאַקס ווײַנבערג

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

די צוויי איבערדרוקן פֿון בליצן אין שמידם ווינער דרוקערײ

ד״ר י. צינבערג זאָגט אין זײַן געשיכטע פֿון דער ליטעראַטור בײַ יידן, ריידנדיק וועגן די פֿאַרשיידענע תּנך־איבערזעצונגען אין יידיש (באַנד VI, קאַפּיטל 5): „דער פֿרוי צו פֿאַרדרענגען דעם „צאינה וראינה" און אַנדערע דרש־איבערזעצונגען האָט קיין דערפֿאָלג ניט געהאַט. דער דרש־נוסח פֿונעם „צאינה וראינה" איז געווען מער צום הַארצן דעם דעמאָל־טיקן לייענער־עולם... דער „צאינה וראינה" האָט דעם קאָמף געווינען און פֿאַרדרענגט ביידע נײַע איבערזעצונגען.[1] וויצנהויזנס איבערזעצונג האָט נאָך וויניקסטנס זוכה געווען איבערגעדרוקט צו ווערן (אין 1687), בליצעס איבערזעצונג דאָס אויך ניט...״

דאָס איז ניט ריכטיק. בליצעס איבערזעצונג איז צווישן מאָל איבערגעדרוקט געוואָרן, הגם ניט אין יענעם דור, נאָר מיט איבער הונדערט יאָר שפּעטער.

דער קריסטלעכער מדפּיס און פֿאַרלעגער פֿון יידישע ספֿרים אין ווין, אַנטאָן שמיד, האָט צוויי מאָל איבערגעדרוקט בליצעס איבערזעצונג, איין מאָל אין יאָר תקנ״ח (1798) און דאָס צווייטע מאָל אין יאָר תקע״ד (1814).

ער האָט דאָס איבערגעדרוקט ניט אין דעם גרויסן פֿאָרמאַט פֿון בליצעס אַמסטער־דאַמער אויסגאַבע, נאָר אין דעם קלײנעם „המגיד"־פֿאָרמאַט, צוזאַמען מיטן העברעיזשן אַריגינאַל און רש״י, מיט דעם טיטלבלאַט „המגיד", אויף וועלכן עס איז גאָרנישט אַנגעוויזן, אַז דאָס איז בליצעס איבערזעצונג; ערשט ווען מען לייענט די הקדמה, דערווײסט מען זיך, אַז דאָס איז ניט קיין „המגיד", נאָר אַ בליץ, און דאָס איז אפֿשר די סיבה פֿאַר וואָס די ביבליאָגראַפֿן, וועלכע באַנוצענען זיך דאָס רובֿ מיט די שער־בלעטלעך, האָבן ניט באַמערקט די דאָזיקע אויסגאַבעס, אַננעמענדיק זיי פֿאַר געווײנטלעכע „מגידים", און זיי זײַנען אַזוי אַרום געבליבן ניט פֿאַרצייכנט אין דער ביבליאָגראַפֿיע (אַגב זײַנען די „מגידים" נאָך אויך ביבליאָגראַפֿיש ניט פֿאַרצייכנט ווי געהעריק, און עס איז דעריבער שווער צו האָבן אַ באַגריף, ווי ווײַט זיי זײַנען געווען פֿאָלקס־פּאָפּולער).

עס איז אינטערעסאַנט צו באַקענען זיך מיט די מאַטיוון וועלכע האָבן באַווויגן דעם פֿאַרלעגער צו געבן אַנשטאָט דעם „המגיד" בליצעס איבערזעצונג. ער שרײַבט וועגן דעם אין די הקדמות פֿון ביידע אויסגאַבעס.

אין דער „הקדמת המדפּיס" אין יאָר תקנ״ח[2] לייענען מיר:

„דיא פּראַנלאַסונג צו דיזער אויפלאַגע, ווער דיא איבערצייגונג, דאָס בני עמנו מאַנגעל דאַראַן האָט, אונד עס איין נאָטוועניגער ארטיקעל איזט. דא ווער אבער בא יעדעם ספֿר וועלכעס ווער דרוקען, אימער בעדאַכט זינד, עס בעסער אונד ניצליכער צו מאַכען, אלס עס ביז הער ווער, זא האָבען ווער אויך דיזעס ספֿר מיט פֿיל ניצלעכעם פֿערמעהרט, ...דער אלטע דייטש, וועלכער אימער בייא דיזען מגידים בייַ געדרוקט ווארדען, איז ניכט נור אן אונד פיר זיך בלשון מגומגום (!) ומבולבל זאנדערן נאך דורך אלער האנד פערדייטשטע מדרשים אונד פשטים אויסער ארדענטליך פערווירט אונד אונפערשטענדליך; וכל הרוצה ללמוד את המקרא מתוכם לא ידע צאת ולבוא. איך ווייס וויא עס מיר זעלבסט געגאנגען איזט. איך ווער זעהר בעגיריג פּסוק צו לערנען, אונד זוא איך זעלבסט מיט פּ׳ רש״י דען פּסוק ניכט פערשטעהען קאנטע,

---

[1] בליצעס איבערזעצונג, אַמסטערדאַם, 1676—1679; וויצנהויזנס איבערזעצונגען דאַרטן.

[2] די זעלבע הקדמה איז אויך איבערגעדרוקט אין דער אויסגאַבע 1814. — די העברעיזמען זײַנען אויסגעטיילט אין אַריגינאַל; דאָ דרוקן מיר זיי מיט קורסיוו.

זוכטע איך הילפע אים דייטשען. אבער דא קאם איך נאך איבלער אן. עס ווער מיר אונמעגליך, ווען איך מיך נאך זא אנשטרענקטע, נור איינען זין הערויס צו פינדען. זא פערווירט אונד אונזיניג איזט דער דייטש וועלכער בייא דען מגידים געדרוקט איזט, דיזער אומשטאנד איזט שאן פאר הונדערט צווייא אונד צוואנציג יאהרען באמערקט ווארדען, וויא אויס נאכשטעהענדער הקדמה צו זעהען איזט, פאן דען מחבר איינעם דייטשען תנ"ך, געדרוקט אין אמשטערדאם בשנת תל"ו לפ"ק. דיזער מחבר האט זיך זעהר פיל מיהע געגעבען דעם פשט הפסוק צו פערדייטשען, כפי יכלתו וכפי כחו בלשון אשכנז. ווער האבען דאהער דיזען פיל בעסערן אונד דייטלייכערן דייטש בייא דיזען מגידים געדרוקט. ובטוחים אנחנו שכל איש נבון וחכם לבב יברך את מעשה ידינו, וגם כל איש אשר אין לו יד ושם בלשון הקדש, ימצא נחת בקראו בו בשבתות ובמועדים, דען ער ווירד דאדורך דאך געוואר וואס אין דעם פסוק שטעהט, אונד ווירד דאן ניכט גאר ערום ועריה מתורת ה' הקדושה. וואס זאנסט נאך הירייבער צו זאגען וועלן, ווירד דער לעזער אין נאכשטעגדער הקדמה געגוגזאם פינדען, אונד מיט פערגניגען לעזען".

דערנאך גייט איבערגעדרוקט (מיט קירצונגען) בליצעס הקדמה.

ווי מיר זעהן, האבן מיר דאָ דעם זעלבן אנטידרש־מאַטיזם, מיט וועלכן בליין אלייַן האָט קריטיקירט דעם „צאינה וראינה" און אַנדערע דרש־איבערזעצונגען און באַרעכטיקט זיין אייגענע פשט־איבערזעצונג.

מיר ווייסן, אַז בליין האָט ניט געהאַט קיין דערפאַלג, און מען האָט דורות לאַנג הנאה געהאַט פון דעם „צאינה וראינה" און „המגיד", וואָס האָבן אויסגעהאַלטן צענדליגער אויסגאַבעס. ווי עס ווייזט אויס, האָבן די פאַרלעגערס געהאַלטן, אַז צייטן בייטן זיך און מיט זיי אויך די שטימונגען. זיי האָבן דעריבער גערעכנט, אַז סוף־כל־סוף איז געקומען די צייט צו פאַר־בייטן די דרש־איבערזעצונג פון „צאינה וראינה" און „המגיד" אויף בליצעס פשט־איבערזעצונג. געווים האָבן דאָ אויך געווירקט די נייע ווינטן, וואָס האָבן אַנגעהויבן בלאָזן פון דער אויפ־גייענדיקער השׂכלה־באַוועגונג. די משׂכילים האָבן דאָך כידוע ניט געהאַלטן פון דרש.

עס איז שווער צו ווייסן, צי די אויסגאַבע האָט אויסגענומען. ערשט אין זעכצן יאָר אַרום, אין יאָר 1814, איז שמיד צוגעטראָגן נאָך אַ מאָל איבערצודרוקן די זעלבע איבערזעצונג.

מען האָט ווידער אַ מאָל איבערגעדרוקט די „הקדמת המדפיס בשנת תקנ"ח", מען האָט זיך שוין אָבער ניט באַנוגנט מיט דער הקדמה און צוגעגעבן אַ צווייטע, וווּ מען באַשרײַבט שוין די פֿראַגע, צי דאַרף מען נאָך בכלל האָבן אַ ידישע תּנך־איבערזעצונג. אין די זעכצן יאָר האָט די השׂכלה־באַוועגונג אין דײַטשלאַנד און עסטרײַך זיך פֿאַרשטאַרקט. אייניר פון די הויפּטצוועקן פון די משׂכילים איז געווען אויסצוואַרצלען די ידישע שפּראַך, וואָס קיין אַנדערע אויסדרוקן ווי „שׂפת עלגים", „שׂפת בבל", „תּגעל בה נפשׁ הקורא" האָבן זיי פאַר איר ניט געהאַט. אין דער צווישנצייט איז אין דער זעלבער דרוק אַרויס מענדעלסאָנס תּנך־איבער־זעצונג מיטן ביאור[3] א"ט „מנחה חדשה" אין 15 בענד. מענדעלסאָנס איבערזעצונג, אַ ריין דײַטשע מיט ידישע אותיות, האָט געהאַט אין זינען פונקט דעם היפוך פון די אַלטע ידישע תּנך־איבערזעצונגען. יענע האָבן געהאַט דעם צוועק צו באַקאַנען מיטן תּנך דעם פֿראָסטן ידישן עולם וואָס פאַרשטייט ניט קיין העברעיש; מענדעלסאָנס איבערזעצונג האָט געשטרעבט באַקאַנען מיט דער דײַטשער שפּראַך דעם ידישן עולם וואָס פאַרשטייט יאָ העברעיש און קען לייענען דעם תּנך אין אַריגינאַל. אין דער הקדמה צו דער איבערזעצונג, וואָס טראָגט דעם נאָמען „אור לנתיבה", טרעט טאַקע מענדעלסאָן שׂראַך אַרויס קעגן בליצעס תּנך־איבער־זעצונג.[4] איבערדרוקן איצט בליצעס איבערזעצונג וואָלט שוין געהייסן שטעלן זיך קעגן די משׂכילים און דערצו איז שוין געווען אַ ספֿק, צי דאָס איז נייטיק פאַר דעם היימישן

[3] באַווּסט אין רוסלאַנד אונטערן נאָמען „דער ביאור" סתם.

[4] אָז וואָס מענדעלסאָן שרײַבט וועגן דעם: „אנכי... לא ראיתי את התרגום המיוחס לר' אלי' [בחור, ח. ל.] מימי כי לא נתפשט במדינה זו כלל, אבל ראיתי את העתקת ר' יקותיאל [בלין, ח. ל.]... ואם אולי כוונתו היתה רצוי', ולכך הסכימו בעדו חכמי הדור ההוא אבל מעשיו בלתי רצויים כלל, כי לא ידע בטיב לשון הקדש, ולא הבין עומק מליצותיה, ומה שהשיג ממנה תרגם בלשון עלגים מקולקל ומשחת מאד, תגעל בה נפש הקורא היודע לדבר צחות".

באַנוץ. עס איז שוין געווען דער בארגאַראַפֿ פֿון דער ירושעער שפראַך אין דײַטשלאַנד און עסטרײַך און די אויסגאַבע וואָלט געקענט בלײַבן ניט פֿאַרקוי־פט.

אָט אויף דעם קומט די צווייטע הקדמה. צו ערשט פֿאַרענטפֿערט זיך דער פֿאַרלעגער, למאי ער גייט איבערדרוקן אַ ירושע תנך־איבערזעצונג; דאָס איז ניט חס ושלום קיין בגידה אין דער „השׂכלה", ווײַל דאָס איז באַשטימט פֿאַר די פוילישׁ־רוסישע ירושע, וואָס קויפֿן בײַ אים ספֿרים און זיי ווילן אויך האָבן די „מגידים". פֿאַר זיי איז מענדעלסאָנס איבערזעצונג סײַ ווי אַ „ספֿר חתום".

די הקדמה לייענט זיך אַזוי:

„הדפסת המגידים האלה עם העתקה אשכנזית ישנה, אדע כי לא לרצון יהי׳ בעיני יקירי עם ישרון הנפוצים במדינות הקיסר יר״ה... יען מאז זרחה שמש החכמה עלי ארצם נפקחו עיני העברים לשים עיניהם על דרכיהם, להגות בחכמה ולהבר שפתם בלשון אשכנז צח ונקי גם מלתת חינוך טוב לצעיריהם... לא ירפו ידיהם, ללמדם לשון וספר... לנהלם בשבט הביאורים ומשענת התרגומים אשר ביארו ותרגמו אנשי השם חכמי לב כמו הרב החכם החוקר האלקי הרמבמ״ן נ״ע, ר׳ אהרן האללי, ר׳ יואל ברילל, אייכל, פרידלענדר, אבערניק, דעטמאלד, בן־זאב, וכדומה אנשים חכמים בעלי מדע ומביני לשון... ולכן לא תחשב לי בהדפסת המגידים האלה מחשבת און אשר רצוני להקדיר זוהר מפעלות תמימי דעות הנזכרים, כי אנכי הייתי הראשון אשר העיר את לבבו לאסוף ולקבוץ התרגומים והביאורים מהחכמים הנזכרים... ולהעלותם... על מזבח הדפוס אשר לי בט״ו כרכים אשר בשם מנחה חדשה נקראו, וגם על הוני לא חסה עיני לפאר מעשה ידיהם... בהוד הדפוס ויופי הנייר, משוש המה לכל קוראיהם... ואיך אמאס יגיע כפי?... חלילה לי מזאת... ונהפוך הוא, אני תפלה אשר יהפך אל עם ישרון שפה ברורה לקרוא כלם — ובפרט ילדי שעשועיהם — מתוך המנחה חדשה, למען ישכחו כלמת עלגי לשון, וחרפת ערלי שפתים לא יזכרו עוד... ואם יתהלל מתהלל כי ידפיס מגידים עם העתקה חדשה וקלה, הלא נקל לנבון לדעת כי ידיו לא יעשו תושי׳, כי אין רצונו רק להקל העתקות הנזכרים ולערב מליצותיהם הצחות... במליצות הנשחתות והבלולות הנמצאות בהעתקות הישנות, ומי שלח ידו במלאכה נמבזה כזאת ונקה מעון השחתת המליצות וקלקול הכוונות...? ולכן תהי׳ העתקתו זאת לא לעזר לאשר יעזורו עצמם במנחה חדשה, ולא להועיל גם להבלתי מבינים צחות לשון אשכנז, סוף דבר חפץ טוב ושלם בידו לא יצליח.

אמנם הסיבה אשר הניעתני להדפסת המגידים האלה, היא למלאות רצון בני ישראל השוכנים בארצות פולין ורוסין, הקונים מאתי ספרים מספרים שונים, ונפשם שוקקה להשיג גם מגידים מדפוסי הנוה... עם העתקה נאותה... כי התרגום אשר בהמנחה חדשה כמו זר יחשב להם וכספר חתום הוא בעיניהם, יען אין אתם יודע עד מה מצחות לשון אשכנז, כי לא יכינו לדבר כן; לזאת נדרשתי לשאלתם ונעתרתי להם והעירותי את לבבי לבור להם את ההעתקה הזאת, כי היא היותר צחה וטובה מכל העתקות הישנות, כאשר העיד עלי׳ החכם המעתיק בהקדמתו. ובזאת אחשוב כי לא רק הסיבה אשר הניעתני להדפיסה הראיתי, כי אם גם רצון בני ישראל השוכנים בפולין ורוסין מלאתי. עוד בזאת אדרש לכם בית ישראל בעצה היעוצה ממני... שתקנו לכם עם המגידים האלה גם את ספר המבוא על נביאים וכתובים אשר נדפס בדפוסי בשנת תק״ע, למען דעת תוכן ענין כל ספר וספר, ומי כותבו וסבת שם הספר, ודרכי לשונו, וכמות הזמן יכילו ספורי הספר, והשתלשלות יחוסי המלכים, וסדר קבלת הנביאים, והתרת כמה ספקות עצומות יפלו בדבריהם, הכל מפורש בשום שכל מאת החכם המשורר מהרי״ל בן זאב נ״ע הנודע ביהודה ובישראל גדול שמו ע״י חבוריו הנפלאים והזכים אשר זכרם לא יסוף מזרעם.

וויען דען 15 מערץ 1814.

אנטאן שמיד ק״ק פריפ׳ אונד נידער עסטרייכישער לאנדשאפטס
דייטש אונד אורינענטאליסישער בוכדרוקער".

אויב די הקדמה מיינט טאַקע, וואָס זי זאָגט, איז אַ גרויסער ספֿק, צי די אויסגאַבע האָט דעם ציל דערגרייכט. אויב מענדעלסאָנס איבערזעצונג איז געווען פֿאַר די פוילישׁ־רוסישע ירושע אַ ספֿר חתום, איז דאָך בליצעס איבערזעצונג פֿאַר זיי אויך געווען אומפֿאַרשטענדלעך. אַפֿילו וועג בליץ איז אַרויס איז די שפּראַך פֿון זײַן איבערזעצונג ניט געווען די אומגאַנג־שפּראַך פֿון די פוילישע ירושע,[5] און וואָס וויטער האָט מען זי אַלץ ווינציקער פֿאַרשטאַנען.

[5] צינבערג ברענגט (ז׳ 160) פֿאַראַלעלן צווישן דער שפּראַך פֿון בליצעס איבערזעצונג און זײַן אייגענער שפּראַך אין זײַן הקדמה.

עס וואָלט כּדאַי געווען אויסצוגעפֿינען, ווער האָט געשריבן די דאָזיקע הקדמות. עס לייגט זיך ניט אויפֿן שׂכל, אַז דאָס זאָל זיין שמיד אַליין, הגם ער איז אונטערגעשריבן אונטער דער צווייטער הקדמה און ער האָט טאַקע אויך געקענט העברעיש. יינגלווײז איז שמיד געווען אַ לערניינגל אין דער ווינער דרוקערײ פֿון פֿאַן־קורצבערג. אין יענער צײַט האָט די דאָזיקע פֿירמע אָפּגעקויפֿט פֿראָפּסטס בּאַרימטע יידישע דרוקערײ אין אַמסטערדאַם און האָט געוואָלט עפֿענען, מיט פֿראָפּסטס אותיות און פֿרעסן, אַ יידישע אָפּטיילונג. עס איז אָבער יאָמאָלט ניט געווען צו געפֿינען אין ווין קיין יידישע זעצערס, און יידן פֿון דער פֿרעמד האָבן אין יענע צײַטן קיין ווינערצכט אין ווין ניט געהאַט. די דרוקערײ האָט דעריבער אויסגעקליבן פֿון צווישן אירע לערניינגלעך אַ פּאָר פֿון די פֿעיקסטע און האָט זיי אָפּגעגעבן אין דער קייזער־קיניגלעכער אַקאַדעמיע פֿאַר אַריענטאַלישע שפּראַכן אין ווין, וווּ זיי האָבן זיך אויסגעלערנט העברעיש. איינער פֿון די דאָזיקע לערניינגלעך איז געווען דער שפּעטער באַרימט געוואָרענער אַנטאָן שמיד.[6] אַזוי אַרום וואָלט געקענט געמאַלט זײַן, אַז ער זאָל דאָס האָבן געשריבן די הקדמה (איבעריקנס איז צו דער העברעישער הקדמה צוגעגעבן אַ דײַטשע אי־בערזעצונג מיט יידישע אותיות, און עס קען אפֿשר געמאַלט זײַן, אַז די הקדמה איז גאָר געשריבן געווָארן אין דײַטש און איבערגעזעצט געוואָרן אין העברעיש). אָבער לויטן אינהאַלט פֿון דער הקדמה און לויטן נוסח איז בײַ מיר קיין ספֿק ניט, אַז דאָס האָט געשריבן אַ יידּ אַ משׂכּיל. לויט מײַן מיינונג האָט די הקדמה געשריבן איינער פֿון די מגיהים אין דער יידישער אָפּטיילונג פֿון שמיד דרוק. די דאָזיקע מגיהים זײַנען ניט געווען סתּם טרוקענע טעכניקערס, נאָר אויך געשעפֿטס־פֿירערס פֿון דער יידישער אָפּטיילונג און זיי האָבן געהאַט צו זאָגן וואָס און ווען און ווי מען זאָל דרוקן. פֿאַר מגיהים פֿלעגט שמיד אָנשטעלן — די גאַנצע צײַט וואָס זײַן דרוק האָט עקסיסטירט — נאָר משׂכּילים,[7] און מיר געפֿינען צווישן זײַנע מגיהים אַזעלכע זײַלן פֿון דער השׂכּלה, ווי בן־זאבֿ, שמואל דעטמאָלד, שמשון בלאָך, שלום הכּהן, מאיר לעטעריס א"אַ.[8] אָט זיי זײַנען דאָס געווען, האָלט איך, די איניציאַטאָרן פֿון איבערדרוקן בליצן און זיי האָבן דאָס געשריבן די העברעישע הקדמה.

וואָס שייך צו דער ערשטער בליץ־אויסגאַבע אין שמידס דרוקערײ פֿון יאָר תקנ"ח, זײַנען יאָמאָלט געווען מגיהים די משׂכּילים מאיר אָבאָרניק און שמואל דעטמאָלד (זיי וועלן דערמאָנט אין דער צווייטער הקדמה). איינער פֿון זיי, אָבאָרניק, שרײַבט זיך אונטער אין איין אָרט „אינשפּעקטור לדפוס העברי של שמיד"; זיי ביידע האָבן זיך פֿאַרנומען מיט דער דער־מאָנטער אויסגאַבע פֿון דעם „ביאור" א"ט „מנחה חדשה" און צו עטלעכע טיילן האָבן זיי געגעבן זייערע אייגענע אביערזעצונגען. שמואל רומאַנעלי, דער ערשטער יידישער מגיה אין שמידס דרוקערײ, איז נאָר אפֿשר אויך געווען; ער איז אין דעם זעלבן יאָר, 1798, אַוועק פֿון ווין. ווי אַן איטאַליענישער יידּ איז ער אָבער מסתּמא וויניק געווען פֿאַראינטערעסירט אין יידיש, הגם מעגלעך ער האָט געקענט יידיש (לויט שטיינשניידערן האָט ער געקענט צען שפּראַכן).

---

[6] זע מאיר לעטעריס „דברים אחדים לתולדות מלאכת הדפוס ומדפיסי ספרים בלשון עבר בקרית מלך רב וויען הבירה...", בכורים, II, ווין תרכ"ה, זז׳ 21—22.

[7] עס איז אַ ביסל קשה, פֿאַר וואָס שמיד האָט אַזוי געטאָן. די דרוק־פֿראַדוקציע אין זײַן יידישער אָפּטיילונג איז באַשטאַנען מערסטנס פֿון רבנישׂ־ארטאָדאָקסישע ספֿרים און נאָר אַ קליינער טייל פֿון משׂכּילישע ווערק, און דאָס אויך טאַקע נאָר אַ דאַנק אָט די זעלבע משׂכּילישע מגיהים. ראובן פֿאָהן ווייל דאָס דערקלערן מיט דעם וואָס פֿון די ארטאָדאָקסישע קרײַזן איז מען ניט געווען געפֿאָרן קיין ווין, ווײַל די יידישע קהילה אין ווין איז געווען קליין און דערצו ניט שטרענג פֿרום (זע ראובן פֿאָהן, תקופת ההשכלה בוינה, חלק ראשון, ווין 1919). לויט מײַן מיינונג דערקלערט זיך דאָס מיט דעם וואָס פֿאַר אַ מגיה אין אַ דרוקערײַ מוז מען האָבן אַ מענטשן וואָס קען גוט די שפּראַך. די משׂכּילים פֿון יענער צײַט האָבן געשמט פֿאַר גרויסע בעל־דקדוק, די רבנים אָבער האָבן ניט געהאַט קיין שם ווי העברעיש־קענערס און זייער שפּראַך אין יענער צײַט צייכנט זיך ניט אויס מיט איר גראַמאַטישקייט. עס איז באַוווּסט די הלצה פֿון רבנישׂ העברעיש אַז בײַ זיי איז „זכר ונקבה משמשין בערבוֹיא" א"אַ.

[8] וועגן די מגיהים אין שמידס דרוקערײ זע לעטעריס דצ"ו; ראובן פֿאָהן, דצ"ו.

בשעת דער צווייטער אויסגאַבע פֿון יאָר 1814 איז, חוץ שמואל דעטמאָלדן, געווען מגיה דער באַרימטער משפּיל שמשון בלאָך,[9] און עס לאָזט זיך זייער גלייבן, אַז ער זאָל דאָס האָבן געשריבן די העברעישע הקדמה צו דער צווייטער אויסגאַבע.

איבערגעדרוקט האָט מען נאָר נך, חומש ניט. דער נוסח פֿון דעם שער איז:

ספר המגיד חלק ראשון כולל נביאים ראשונים עם פרש"י והעתקה אשכנזית כאשר יצאה כבר לעולמים בק"ק אמשטרדאם בשנת תל"ו לפ"ק לתועלת התלמידים ללמוד ולהבין את דבר ה', גם לקרות בו הנשים והעם, למען דעת גם המה את כל הכתוב בספרי נביאים הקדושים, ולא יהיו לשמצה בקרב אחיהם. ונוסף בזה על כל הנדפסים עד הנה פי' רבינו ישעי' על ספר שופטים ושמואל א' ושמואל ב' וקיצור פי' רד"ק על ספר ישעי' וספר איוב, ונדפס בהשגחה גדולה ובכל הידור ויופי אשר נתן אלקים לדפוסינו, וכל הקורא בו יראה וישמח לבו ויברך את מעשה ידנו.
ווין, געדרוקט בייא אנטאן שמיד, תקצד.

פֿאַראַלעל מיט דער דאָזיקער אויסגאַבע האָט מען אויך געדרוקט אַ צוויטע אויסגאַבע פֿון גאַנץ תנך, אינגעשלאָסן חומש, א"ט „מגישי מנחה". דאָס איז צו זען פֿון דער הספּמה פֿון ר' משה מינץ. ער שרייבט אַזוי:

„... ונפשו אותה להוציא לאור ספרי תנ"ך בתבנית הנעשה באמשטרדם הנקראים מגישי מנחה. ואף גם זאת להדפיס שנית נביאים וכתובים בשלשה כרכים עם ספר המגיד בצלם ודמות העשוי בזולצבאך ולמען יבינו במקרא עם ה' אלה אשר נפוצו בארצות ואקלימים אשר לא למדו לשונם לדבר צחות לשון אשכנז אשר העתיקו כעת משכילי עם. און יחשוב לשלוח יד להוסיף או לגרוע בפי' המגיד שם למען לא יהי' להם פירוש אשכנז הנ"ל כדברי ספר החתום"...[10]

דאָס מיינט, אַז ניט געקוקט אויף די גוטע כוונות האָט מען צוליב געשעפֿט אויך געדרוקט די „מגישי מנחה" און אפֿשר קען מען לערנען דעם פּשט, אַז דאָס מיינט אַ צוויטע אויסגאַבע אויף פֿון בליצן, אינגעשלאָסן אויך חומש[11] נאָר אין דעם פֿאַרמאַט פֿון אַמסטערדאַמער „מגישי מנחה" וואָס איז על פּי רובֿ געווען אין אָקטאַוו.[12] אַזוי מוז מען דאָך אויך לערנען דעם פּשט פֿון די ווערטער „ספר המגיד בצלם ודמות העשוי בזולצבאך", וואָס דאָס מיינט דאָך נאָר דעם פֿאַרמאַט פֿון זולצבאַכער מגידים, ד"ה אין קוואַרט.[13]

אַן עקזעמפּלאַר פֿון דעם יקר-המציאותדיקן בליץ-נך אין שמידס איבערדרוק איז דאָ אין דעם ליובאַוויטשער רבינס ביבליאָטעק.

ח. ליבערמאַן

יידישע פֿאַרבעסערישקייט אין אַמעריקע

אין זמן אַרבעט „יידישע און ניט-יידישע פֿאַרבעסערישקייט אין פוילן 1932—1937", וואָס איז באַזירט אויף אַפּיציעלע מלוכה-רעפּאַרטן, קומט פּראָפֿעסאָר ל. הערש צום אויספֿיר, אַז „די פֿיל קלענערע און גרינגערע פֿאַרבעסערישקייט לגבי דער אַרומיקער באַפֿעל-קערונג בליבט בכן אַן ענדגילטיק פֿעסטגעשטעלטער כאַראַקטער־שטריך

---

[9] סוף דעם זעלבן יאָר 1814 איז ער אַוועק פֿון ווין.

[10] די הסכמה איז געשריבן אין 1797. אַן אויסגאַבע פֿון „מגישי מנחה" (ניט בליץ) אין אָקטאַוו, געדרוקט בײַ שמידן אין יאָר 1803, איז דאָ אין דעם ליובאַוויטשער רבינס ביבליאָטעק. אויספֿירלעך וועגן די „מגישי מנחה"-אויסגאַבעס זע יודאַ אַ. יאָפֿע, יוואָ-בלעטער, ב' xiv, ז' 229 (עס פֿעלט דאָרט די קראָקעווער אויסגאַבע פֿון 1820).

[11] זולצבאַכער דרוקערײַ איז געווען די ערשטע וואָס האָט אַנגעהויבן דרוקן דעם „המגיד" אין קוואַרטפֿאָרמאַט; פֿריִער האָט מען אים אַלץ געדרוקט אין פֿאָליאָ-פֿאָרמאַט. אַלע שפּעטערדיקע אויסגאַבעס פֿון „המגיד" אין פֿאַרשיידענע דרוקערײַען אין קוואַרט-פֿאָרמאַט האָבן געהייסן „בתבנית זולצבאך".

[12] אויב דער פּשט זאָל זײַן ריכטיק, קען דאָס אפֿשר דערקלערן פֿאַר וואָס מען האָט ניט איבערגעדרוקט דעם חומש אין דעם קוואַרטפֿאָרמאַט, נאָר אין אָקטאַוו. דעם חומש האָט מען געוווּנדן מערסטנס אין שול און דעם אָקטאַוו-פֿאָרמאַט איז געווען באַקוועם מיטצונעמען אין טלית-זעקל.

[13] עס זײַנען אויך געווען מגישי מנחה אין קוואַרטפֿאָרמאַט; די פֿאָפּולערסטע אַמסטער-דאַמער מגישי מנחה זײַנען אָבער געווען די געדרוקטע אין אָקטאַוו-פֿאָרמאַט.

פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין אומאַפּהענגיקן פוילן".[1] צי קען מען עס אויך זאָגן בנוגע די אַמעריקאַנער יידן?

אין די רעפֿאָרטן פֿון די שטאַטן און פֿון דער פֿעדעראַלער רעגירונג וועגן פֿאַרבער־כערישקייט ווערן געגעבן פֿאַרשיידענע פּרטים וועגן די יוגנטלעכע און אַנדערע פֿאַרבערעכערס, דהיינו: עלטער און באַשעפֿטיקונג. עס ווערן אויך אָנגעגעבן די חטאים וואָס זיי זײַנען באַאַנאַנקלט. אָבער כּמעט קיין שום וואָרט ווערט דאָרט געווײַנטלעך ניט געזאָגט וועגן זייער אָפּשטאַם אָדער רעליגיע. מיר האָבן בכן ניט אַזוינע מאַטעריאַלן ווי ד״ר הערש האָט געהאַט פֿאַר פּוילן. במילא איז נאָך ביז איצט די יידישע פֿאַרבערעכערישקייט אין אַמעריקע ניט אַזוי אויסגעפֿאָרשט געווארן ווי אין פּוילן און אין אַנדערע לענדער.

אין דער ליטעראַטור וועגן פֿאַרבערעכערישקייט אין אַמעריקע זײַנען אָבער פֿאַראַן סך היכטיקע און אינטערעסאַנטע פּרטים וועגן דער צאָל יידישע פֿאַרבערעכערס און וועגן זייערע חטאים. אויפֿן סמך פֿון די פֿאַרשיידענע אויספֿאָרשונגען וואָס זײַנען דאָ געמאַכט געווארן זײַנט אַנהייב איצטיקן יאָרהונדערט קען מען זאָגן, אַז אַמעריקאַנער יידן האָבן אַ לפֿי־ערך קלענערע צאָל יוגנטלעכע און אַנדערע פֿאַרבערעכערס ווי די אַנדערע עטנישע גרופּעס אין לאַנד און אַז זייער וויניק יידן באַגייען ברוטאַלע פֿאַרברעכנס.

מיר וועלן דאָ איבערגעבן די הויפּט־רעזולטאַטן פֿון עטלעכע אויספֿאָרשונגען וואָס זײַנען געפֿונדאַמענטירט געווארן.

פֿון 290 יוגנטלעכע פֿאַרבערעכערס אין סטאַמפֿאָרד, קאָנ׳, אין די יאָרן 1937־1938, זײַנען בלויז 3 געווען יידישע. אָרום 5 פּראָצענט פֿון דער סטאַמפֿאָרדער באַפֿעלקערונג זײַנען יעמאָלט געווען יידן און בלויז 1 פּראָצענט פֿון די יוגנטלעכע פֿאַרבערעכערס זײַנען געווען יידישע קינדער.[2]

אין 1940 זײַנען אין סינסינאַטי בלויז 1.6 פּראָצענט פֿון אַלע יינגלעך פֿאַרבערעכערס געווען יידן און ניט מער ווי 0.3 פּראָצענט פֿון אַלע מיידלעך וואָס זײַנען געבראַכט געווארן אין קינדער־גריכט.[3] דאָס באַטרעפֿט, אַז בלויז 1.4 פּראָצענט פֿון די דאָרטיקע יוגנטלעכע פֿאַר־ברעכערס זײַנען געווען יידישע קינדער. אין סינסינאַטי איז יעמאָלט געווען 4.5 פּראָצענט יידן.

אין אַן אויספֿאָרשונג וועגן סיאַטל, וואַש׳, ווערט געזאָגט, אַז די יוגנטלעכע פֿאַרברע־כערישקייט איז אין די קוואַרטאַלן מיט אַ לפֿי־ערך גרויסער צאָל יידן און יאָפֿאַנער געווען קלענער ווי אין אַנדערע. דער מחבר גיט איבער, אַז 11.5 פּראָצענט פֿון די איטאַליענישע תּלמידים אין אייניער פֿון די דאָרטיקע מיטלשולן האָבן געזאָגט, אַז מען האָט זיי געהאַט ווען עס איז אַרעסטירט, לגבי 3.5 פּראָצענט פֿון די יידישע און 2 פּראָצענט פֿון די יאָפֿאַנישע יינגלעך.[4]

דאָס זעלבע איז אויך ריכטיק וועגן יידישע דערוואַקסענע. בלויז 2 פּראָצענט פֿון די דערוואַקסענע וואָס זײַנען אַרעסטירט געווארן אין סטאַמפֿאָרד, קאָנ׳, אין די יאָרן 1928—1937, זײַנען געווען יידן.[5] די פּראָפּאָרציע פֿון יידן צו ניט־יידן אין דער סטאַמפֿאָרדער באַפֿעלקערונג איז געווען 1:20 און פֿון יידישע צו ניט־יידישע פֿאַרברעכערס 1:50.

---

[1] יוואָ־בלעטער, נאָוועמבער־דעצעמבער, 1942, ז׳ 198.

[2] Koenig, S., "The Socioeconomic Structure of an American Jewish Community", *Jews in a Gentile World*, edited by I. Graeber and S. H. Britt, p. 241.

[3] Jetter, Helen R., *Leisure Time Needs and Resources of the Jewish Community of Cincinnati*, p. 9.

[4] Hayner, N. S., "Five Cities of the Pacific Northwest", *Juvenile Delinquency and Urban Areas*, edited by C. R. Shaw and H. D. McKay, p. 361.

[5] קעניג, דצ״ו.

אין שיקאַגאָ זײַנען אין די יאָרן 1930—1935 געווען 21 ייִדישע פֿאַרברעכערס אויף איטלעכע 10,000 ייִדן. די דאָרטיקע אַמעריקאַנער־געבוירענע ווײַסע באַפֿעלקערונג האָט אַבער געהאַט 283 פֿאַרברעכערס אויף איטלעכע 10,000.[6] די שיקאַגער ייִדן האָבן געהאַט דעם קלענסטן פּראָצענט פֿאַרברעכערס צווישן אַלע עטנישע גרופּעס.

אין אַ שטאָט ניט ווײַט פֿון באָסטאָן, וואָס די מחברים רופֿן אָן „יענקי סיטי", זײַנען 2.4 פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג און 2.7 פּראָצענט פֿון די דאָרטיקע פֿאַרברעכערס געווען ייִדן.[7] „יענקי סיטי" איז אין דעם פּרט אַ פּנים אַ יוצא־מן־הכלל. די דאָרטיקע ייִדן האָבן אָבער געהאַט אַ קלענערן פּראָצענט פֿאַרברעכערס ווי די איטאַליענער, פֿאַליאַקן און אַנדערע פֿרעמד־געבוירענע.

צוויי פֿון די דרײַ אַרעסטירטע ייִדישע קינדער אין סטאַמפֿאָרד, קאָנ', זײַנען באַפֿרײַט געוואָרן; דער דריטער איז פֿאַרמישפּט געוואָרן פֿאַר גנבֿענען אַן אויטאָמאָביל. דער חטא פֿון עטלעכע פֿון די 13 אַרעסטירטע סטאַמפֿאָרדער ייִדן איז באַשטאַנען אין דעם וואָס זיי האָבן אָנטייל גענומען אין אַן ערשטער־מײַ־פֿײַערונג און געשטערט די אָרדענונג.[8] 33 פֿון די 43 ייִדישע יינגלעך וואָס זײַנען פֿאַרהאַלטן געוואָרן אין סינסינאַטי האָבן געהאַט עובֿר געווען די פֿאַרקער־רעגולאַציעס.[9]

נ. גאָלדבערג

אין ייִוואָ

אַזכּרה צו די שלשים פֿון אליהו טשעריקאָווער

זונטאָג דעם 26סטן סעפּטעמבער אין אָונט איז אין גרויסן אוידיטאָריום פֿון ייִוואָ פֿאָרגעקומען אַן אַזכּרה צו די שלשים פֿון אליהו טשעריקאָווער.

א כאַראַקטעריסטיק פֿון די וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן און געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט פֿון אליהו טשעריקאָווער האָבן געגעבן אין זייערע רעפֿעראַטן זײַנע פֿרײַנד און מיטאַרבעטערס: י. שאַצקי: טשעריקאָווער דער היסטאָריקער פֿון דער רוסישער השׂכּלה; ר. מאַהלער: טשעריקאָווער דער רעדאַקטאָר פֿון דער „געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן"; יודל־מאַרק: טשעריקאָווערס פּערזענלעכקייט. ה. לייוויק האָט געלייענט אַ קאָפּיטל תּנך אין יהואָשעס איבערזעצונג. ז. שטיקאָווסקי, אַ תּלמיד פֿון טשעריקאָווערן, האָט כאַראַקטעריזירט דעם נפֿטר ווי אַ לערער, וועגווײַזער און חבֿר. אין דער אַזכּרה האָבן זיך באַטייליקט בערך 300 מענטשן. פֿאָרזיצער איז געווען י. לעשטשינסקי.

אַזכּרה נאָך שמעון דובנאָוו

זונטאָג דעם 17טן אָקטאָבער 1943 אין אָונט איז אין גרויסן אוידיטאָריום פֿון ייִדישן ווייסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט געווען אַן אַזכּרה נאָך שמעון דובנאָוו וואָס איז אומגעקומען סוף 1941 אין ריגער געטא. עס זײַנען געהאַלטן געוואָרן די ווײַטערדיקע רעפֿעראַטן: י. שאַצקי: דובנאָוו דער היסטאָריאָגראַף און זײַן שיטה; י. לעשטשינסקי: דובנאָוס „בריוו וועגן אַלטן און נײַעם ייִדנטום" און זייער ווירקונג אויף דער ייִדישער אינטעליגענץ; ש. ניגער: דובנאָוו דער ליטעראַטור־קריטיקער; קאָפּל ש. פּינסאָן: דובנאָוס השפּעה אין אַמעריקע. אויף דער אַזכּרה זײַנען בײַגעווען בערך 300 מענטשן. פֿאָרזיצער איז געווען מ. ווינרײַך.

---

[6] Mowrer, Ernst R., *Disorganization*, p. 592.

[7] Warner, Lloyd W., and Lunt, Paul S., *The Social Life of a Modern Community*, p. 375.

[8] קעניג, דצ"ו.

[9] Jetter, H., *o. c.*

אויסטיילונג פֿון די פּרעמיעס אין קאָנקורס

מיטוואָך דעם 15טן סעפּטעמבער 1943 איז פֿאַרגעקומען אין דעם גרויסן אוידיטאָריום אינעם בנין פֿון יידישע די פֿיעלקלעכע אויסטיילונג פֿון די פּרעמיעס אינעם קאָנקורס פֿון יידישע א"נ: „פֿאַר וואָס בין איך אַזוי פֿון דער אַלטער היים און וואָס האָב איך דער־גרייכט אין אַמעריקע".

די טאָג־אַרדענונג פֿון דער פֿיעלרונג וואָס איז געפֿירט געווארן אונטערן פֿאָרזיץ פֿון לייבוש לעהרער איז געווען אַזאַ: לייבוש לעהרער: דער אויפֿטו פֿונעם קאָנקורס; מ. קליגס־בערג: באריכט וועגן קאָנקורס; מ. ווינרייך: וואָס האָט די יידישע און אַלגעמיינע וויסנ־שאַפֿט געווונען דורך דעם אוצר אויטאָביאָגראַפֿיעס; אויסטיילונג פֿון די פּרעמיעס, וואָס דאָס איז דורכגעפֿירט געווארן דורכן עקזעקוטיוו־סעקרעטאַר פֿון יידישע נ. פֿיינערמאַן.

אויפֿן באַשלוס פֿון דער זשורי זיינען די 25 פּרעמיעס פֿאַרטיילט געווארן אַזוי: 1טע פּרעמיע — בען רייזמאַן פֿון פּיטסבורג, פּ"ע; 2טע פּרעמיע — ש. ס. גאַרסאַן פֿון ברוק־לין, נ"י; 3טע פּרעמיע — יעקבֿ פֿינקעלשטיין פֿון ברוקלין, נ"י; 4טע פּרעמיע — עזריאל פּרעסמאַן פֿון בראָנקס, נ"י; 5טע פּרעמיע — מענדל טעפּליצקי פֿון שיקאַגאָ, איל'; 6טע פּרעמיע — לייב פֿייגין פֿון ברוקלין, נ"י. די ווייטערדיקע 19 פּרעמיעס זיינען פֿאַרטיילט געווארן צווישן די ווייטערדיקע אַנטייל־נעמערס (לויטן א"ב): אַבא בייטאַני, באַלטימאָר; ד"ר עדוואַרד בלאָך, בראָנקס, נ"י; ש. גרינשפּאַן, ברוקלין, נ"י; אלחנן האַנסאַן, עדמאַנטאָן, קאַנאַדע; פּ. זאַלף, ווינניפּעג, קאַנאַדע; לינא זאַק־ראָזעט, בראָנקס, נ"י; אַבֿרהם זוסמאַן, ברוקלין, נ"י; יוסף מאיר כּהן, ברוקלין, נ"י; ב. מ. לייקין, דעטראָיט; סעם לאַנגער, בראָנקס, נ"י; ערנעסט סטאָק, ניו־יאָרק (איצט אין דער אַרמיי); אַהרן סטאַכאָווסקי, ברוקלין, נ"י; פֿרענק עפּשטיין, בראָנקס, נ"י; סעם קיזער, בראָנקס, נ"י; חיים קוזנעץ, ברוקלין, נ"י; ס. קאַראַסיק, דזשעקסאָנוויל, פֿל"א; מ. ראָזענבוים, ברוקלין, נ"י; ס. רובין, פּיטסבורג; הערי שפּרעכער, פֿילאַדעלפֿיע. אַחוץ דעם האָט די זשורי אויסגעטיילט אַ געוויסע צאָל אויסצייכענונגען.

די זשורי האָט געמאַלדן, אַז עס ווערט געגרייט אַ פּלאַן אַרויסצוגעבן עטלעכע בענד מיט די אויטאָביאָגראַפֿישע מאַטעריאַלן; דערבי ווילן פֿאַרשטייט זיך קומען אין באַ־טראַכט אַ ל ע צוגעשיקטע אויטאָביאָגראַפֿיעס און ניט בלויז די פּרעמירטע אָדער אויס־געצייכנטע.

די זשורי האָט געשלאָסן איר באריכט מיט דער פֿעסטשטעלונג, אַז דער דורכשניט־לעכער ניוואָ פֿון די אַרבעטן איז זייער אַ הויכער און אַז זיי האָבן אַרײַנגעבראַכט אַ שלל היסטאָרישן, סאָציאָלאָגישן און סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישן מאַטעריאַל וואָס ווערט דינען ווי אַ יסוד פֿאַר ווייטערדיקע פֿאָרשאַרבעטן.

„ידיעות פֿון יוואָ"

סעפּטעמבער 1943 איז אַרויס דער ערשטער נומער פֿון בולעטין פֿון יידישן וויסנ־שאַפֿטלעכן אינסטיטוט ידיעות פֿון יוואָ. דער ערשטער נומער האָלט 16 זײַטן קוואַרט־פֿאָרמאַט, 10 זײַטן יידישער טעקסט און 6 זײַטן ענגלישער טעקסט. די ידיעות וועלן אַרויס־גיין יעדע דרײַ חדשים. זיי האָבן דעם ציל צו אינפֿארמירן די פֿרײַנד פֿון יוואָ וועגן דער אַרבעט פֿון אַלע סעקציעס און אָפּצווײַגן, וועגן די אויסגאַבעס, אונטערנעמונגען, פּלענער און וועגן דער טעטיקייט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און אין אַנדערע לענדער.

נײַע אויסגאַבעס פֿון יוואָ

אין משך פֿון די לעצטע פֿאָר חדשים האָט דער יוואָ אַרויסגעגעבן די ווייטערדיקע נײַע ביכער און בראָשורן:

ד"ר יעקבֿ שאַצקי: יידישע בילדונגס־פֿאַליטיק אין פּוילן פֿון 1806 ביז 1866, אַרויס־געגעבן דורך דער היסטאָרישער סעקציע פֿון יוואָ, ניו־יאָרק, 1943, 276 זײַטן.

ד"ר שלמה נאָבל: חומש־טיטש. אָן אויספֿאָרשונג וועגן דער טראַדיציע פֿון טיטשן חומש אין די חדרים, אַרויסגעגעבן דורך דער פֿילאַלאָגישער סעקציע פֿון ייוואָ, ניו־יאָרק, 1943, 88 זייטן.

מ. ווײַנרײַך: דער ייוואָ אין אַ יאָר פֿון אומקום, באַריכט־רעדע געהאַלטן אויף דער עפֿענונג־זיצונג פֿון דער 17טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייוואָ, ניו־יאָרק, דעם 8טן יאַנואַר 1943, 16 זייטן.

Sol Liptzin, *Yivo's Way*, אַרויסגעגעבן דורכן ייוואָ, ניו־יאָרק, 1943, 16 זייטן (אַ רעדע וואָס פֿראָפֿ' ליפּצין האָט צוגעגרייט צו אַ ייוואָ־פֿייערונג אין שיקאָגאָ דעם 27סטן מאַרץ 1943).

אין ביבליאָטעק

פֿאַר די לעצטע פֿאָר חדשים איז די ביבליאָטעק פֿון ייוואָ וויידער באַרײַכערט געוואָרן מיט אַן אָנזעעוודיקער צאָל ביכער און פּעריאָדישע אויסגאַבעס. מיר פֿאַרצייכענען הײַנטיקס מאָל אַ טייל פֿון די ווערטפֿולע העברעיִשע ביכער און זשורנאַלן וואָס די ביבליאָטעק האָט אַרײַנגעקומען:

פּעריאָדישע אויסגאַבעס: המגיד, ווין־קראָקע, 1882—1886; הכרמל, 1871—1879; העולם, 1907—1911; עלים, קיעוו, 1912; החנוך, יפו, 1914; המעורר, 1907; האור, תרמ"ב—תרמ"ג; עולמנו, מאָסקווע, 1917; העתיד, קראָקע־בערלין־ווין, תרס"ח—תרפ"ו; כנסת הגדולה, וואַרשע, 1890; ממזרח וממערב, המליץ, 1878—1886 (פֿולער קאָמפּלעט); המביט, 1878; השחר; ציון, ירושלים, תרפ"ט—תרצ"ד; אוצר נחמד, ירושלים; הגדיש, וואַרשע, תרנ"ד; כרם חמד, ווין־בערלין, 1833—1856.

ביכער: זבחי צדק, בודאַפּעשט, 1892; א. קאָוונער: צרור פרחים, 1868; מגלה טמירין, לבוב, 1864; מדעי היהדות, כרך א־ב; ספר יוסיפון, 1765; **יעב"ץ:** תולדות ישראל, 13 בענד.

די ביבליאָטעק האָט אויך באַקומען אַ זעלטענע זאַמלונג נאָטן פֿון ייִדישער מוזיק, וואָס זײַנען אַרויסגעגאַנגען אין די פֿאַרלאַגן „געזעלשאַפֿט פֿאַר ייִדישער מוזיק" אין פּע־טערבורג, „יבנה" און „יובֿל". די קאָלעקציע ציילט עטלעכע הונדערט טויזנט נומערן פֿון זאַכן וואָס זײַנען איצט גאָר גרויסע יקר־המציאותן.

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

דוד ברידזשער איז אַ לערער פֿון דער אַרבעטער־רינג־שול אין באָפֿאַלאָ. באַקומען זײַן מאַגיסטער־גראַד אין דער שול פֿאַר דערציִונג פֿון אוניווערסיטעט פֿון באָפֿאַלאָ פֿאַר אַן אַרבעט אויף דער טעמע וואָס ער באַהאַנדלט אין דעם נומער.

ניסן גאָלדבערג איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייוואָ, אַ שטענדיקער מיט־אַרבעטער פֿון די ייוואָ־אויסגאַבעס.

יוסף גוטמאַן איז געבוירן געוואָרן אין טאַבאָר, טשעכאָסלאָוואַקיי. געענדיקט העכערע שול פֿאַר סאָציאָלע וויסנשאַפֿטן אין פּראָג. געוועזן רעדאַקטאָר און מיטאַרבעטער פֿון אַ צאָל זשורנאַלן אין טשעכיש. מחבר פֿון אַ בוך אין טשעכיש וועגן די יסודות פֿון מאַרקס' עקאָ־נאָמישע טעאָריעס. אין אַמעריקע זינט 1941.

מאָקס ה. ווײַנבערג איז אַ מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון ייוואָ.

חיים ליבערמאַן איז דער ביבליאָטעקער פֿון ליובאַוויטשער רבינס ביבליאָטעק. אין אַמעריקע זינט 1940. האָט זיך שוין עטלעכע מאָל געדרוקט אין די „ייוואָ־בלעטער".

יודל מאַרק איז אַ מיטגליד פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון ייוואָ.

אַבֿרהם מענעס איז אַ מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייוואָ.

יהודה ראָזענטאָל איז געבוירן געוואָרן אין מאַקעווע, פּוילן. אין 1926 געענדיקט דעם מלוכה־סעמינאַר פֿאַר יידישע רעליגיע־לערער אין וואַרשע, ער האָט שטודירט אין בערלין און לײַפּציק, זינט 1939 אין אַמעריקע. זײַן דאָקטאָר־טיטל האָט ער באַקומען אין דראַפּסי־קאַלעדזש, פֿילאַדעלפֿיע.

יעקבֿ שאָצקי איז אַ מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון יִוואָ.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

אונזער שול, יאָר־בוך אַרויסגעגעבן דורך דער יידישער שול אין מעקסיקע, אָקטאָבער 1943, 68 זז'.

אַ. נ. שטענצל, פֿאַר דער רויטער אַרמיי, לאָנדאָן, 1943, 72 זז'.

מאַרריס מייער, אידיש טעאַטער אין לאָנדאָן: 1902—1942, לאָנדאָן, 336 זז'.

איציק פֿעפֿער, רויטאַרמייאיש, פֿאָלקס־פֿאַרלאַג, אַלוועלטלעכער יידישער קולטור־פֿאַרבאַנד, ניו־יאָרק, 1943, 128 זז'.

אַ. נ. שטענצל, יידיש סאָוועטיש שפּיל, לאָנדאָן, ווײַטשעפּל, אָקטאָבער 15טן, 1943, 16 זז'.

דניאל טשאַרני, אַ יאָרצענדליק אָנהײב: 1914 — 1924, מעמואַרן, ניו־יאָרק, 1943, 331 זז'.

חיים פֿינקעלשטיין, אַנאַליטישע לערן־פּראָגראַם: פֿאַר אַ זעקס קלאַסיקער צוגאַב־שול, בוענאָס־איירעס, 1943, 294 זז'.

טעאַטער־העפֿטן, אונטער דער רעדאַקציע פֿון זלמן זילבערצוויג, נומער 1, ניו־יאָרק, 1943.

יום־טובֿ־בלעטער, ראש השנה תש"ד, פֿילאַדעלפֿיע, פּ"א, ערשטער יאָרגאַנג, נומער 3.

יוסף מענדעלסאָן, אמאָל אין אַ האַלבן יובֿל, אַרויסגעגעבן פֿון יובֿל־קאָמיטעט, בוענאָס־איירעס, 1943, 511 זז'.

יעקבֿ מעסטל, אונזער טעאַטער, פֿאָלקס־ביבליאָטעק, אַרויסגעגעבן דורך דער שרײַבער־סעקציע בײַם איקוף, ניו־יאָרק, 1943, 199 זז'.

לייב קורלאַנד, עס האָט זיך אָנגעהויבן, דערציילונגען, שאָטלאַנד, 1943, 100 זז'.

ליטעראַרישע זאַמלונגען, ו, רעדאַקטירט: מ. גיציס, מאַטעס דיטש, שיקאַגאָ, 1943, 405 זז'.

אַ מעסעדזש אין ענגליש צו די אידישע סאָלדאַטן, צוזאַמענגעשטעלט אויפֿן יסוד פֿון אַ שמועס מיט דעם ליובאַוויטשער רבין, ברוקלין, נ"י, תש"ג, 26 זז'.

עפֿאָכע, סעפּטעמבער־אָקטאָבער, 1943.

אַבֿרהם מרדכי אַרושיצער, פּראָלעטאַרישע יוגנט, לאָנדאָן, 1943, 160 זז'.

די צוקונפֿט, אָקטאָבער, נאָוועמבער, 1943.

ש. צ. זעצער, די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאָמענטן אין דער אידישער געשיכטע, פֿינפֿטער טייל, העפֿט פֿיר, „דאָס וואָרט"־ביבליאָטעק, נומער 81.

די שטים, שלום־עליכם מיטלשול, יוני, 1943, ניו־יאָרק.

המשך, זאַמלבוך 4, ניו־יאָרק, 1943, 82+195 זז'.

אחספר, מאסף לדברי ספרות חקר הלשונות בישראל ותרגומים מן השירה האידית, בעריכת שמואל ניגר ומנחם ריבולוב, הוצאת קרן לואיס למד לספרותנו בעברית ובאידית, ניו־יאָרק, תש"ד, 584 זז'.

בצרון, אב־אלול, תש"ג; תשרי, תש"ד.

דבורה בארון, לעת עתה, הוצאת „עם עובד", תש"ג, 180 זז'.

היום יום.... קובץ פּתגמים ומנהגים מסודרים לימות השנה מלוקט משיחות ומכתבי אדמו"ר שליט"א מליובאוויטש, לוקט וסודר על ידי מנחם שניאורסאהן, ברוקלין, נ"י, תש"ג.

הרמן הייליפרין, יחסיהם של חכמי־הנוצרים אל חכמי־ישראל, והשפעתו של רש"י על מפרשי התנ"ך הנוצריים, 1941, 9 זז'.

חג השבועות, חוברת לבתי ספר ולנער מסדרת בידי מ. גרינבוים, צ. וויינשטיין, בואנוס־איירס, תש"ג, 68 זז'.

חנוך לנער, צוואתו הראשונה של אדמו"ר ... שלום דובער מליובאוויטש, בצרוף ראשי פרקים מתולדות ימי חייו, ברוקלין, נ"י, תש"ג, 42 זז'.

מ. אהרוני, זכרונות זואולוג עברי, הוצאת „עם עובד", תש"ג, 230 זז'.

לקוטי דבורים משיחותיו של אדמו"ר מליובאוויטש בימי חג הפסח ה' תש"ג, ברוקלין, נ"י, 118 זז'.

נחום גלצר, קצור תולדות ישראל מחורבן בית שני עד ירידת הגאונות, הוצאת בית הספר הריאלי העברי בחיפה, תש"ג, 1943, 69 זז'.

שלום דובער מליובאוויטש, קונטרס ומעין מבית ד', עם מבוא וקצורים מאת בנו אדמו"ר מליובאוויטש, שנת תש"ג, ברוקלין, נ"י, 136 זז'.

קרית ספר, שנה י"ט, חוברת ג' ; שנה כ', חוברת א'.

ר. טלבוט, זקני בית־הספר בוילבי, תרגם א. אחירב, הוצאת „עם עובד", תל־אביב, תש"ג, 432 זז'.

Jehuda Rosenthal. *Ashkenaz, Sefard, and Zarefat.* Reprint from Historia Judaica, V, 1.

Louis Rosenberg. *Jewish Population Trends in Canada* 1931-1940, *as shown by the National Registration of* 1940. Canadian Jewish Population Studies, Bulletin No. 1, December, 1942.

Jacob Robinson. *Minorities and the League of Nations.* Washington, 14 pp.

Report of the National Academy of Sciences. Fiscal year 1940-1941. 190 pp.

Abraham Regelson. *Israel's Sweetest Singer Jehudah Halevi* (1080-1140), *including a new translation of Love of Zion.* N. Y., 1943.

Conditions in Occupied Territories. A Series of Reports Issued by the Inter-Allied Information Committee. No. 3: Religious Persecution. 1942. 23 pp.

Toward Brotherhood. Annual Report 1942 *of the President of the National Conference of Christians and Jews.* N. Y. 28 pp.

Relations of Jews and Arabs. A Survey. Avukah, N. Y. 2nd edition. 1942. 31 pp.

Combatting Rumors. A Positive Public Relations Program for Community Leaders. Army & Navy Public Relations Committee. National Jewish Welfare Board, N. Y. 1942. 32 pp.

Toward New Horizons: The World Beyond the War. Office of War Information. Washington, D. C. 15 pp.

Roman Jakobson. *Cesstvi Komenského.* New York, 1943. 8 pp.

The Brooklyn Jewish Center Review, June 1943.

American Sociological Review, June 1943; August 1943.

White House Conference on Children in a Democracy. Washington, D. C. January 18-20, 1940. Final Report, XXII 392pp.

Isaac Lewin, *The Protection af Jewish Religious Rights by Royal Edicts in Ancient Poland,* 24pp.

Handbook on Education and the War. U. S. Office of Education. XVI+344. Washington, 1942.

Hospital Discharge Study. Volume One. *Hospitals and Hospital Patients in New York City.* Neva R. Deardorff-Marta Fraenkel, 1942. XVIII+209pp.

J. J. Golub. *The Five Hospitals in Federation.* 25 years of Growth and Service 1917-1942 [מימאַגראַפֿירט] 1+53pp.

Bert Reese Sappenfield. *The Attitudes and Attitude Estimates of Catholic, Protestant and Jewish Students.* Reprinted from the Journal of Social Psychology, 1942. 173-197pp.

Helen R. Jeter. *Leisure Time Needs and Resources of the Jewish Community of Cincinnati,* 1941, VIII+122pp.

A Book af Jewish Thoughts. Selected and Arranged by Joseph Herman Hertz. New York, 1943.

Philip S. Bernstein. *The Jews of Europe,* 38pp. Reprinted from The Nation.

Mordecai M. Kaplan, *The Meaning af Reconstructionism.* New York, 1942. 26pp.

The Case Worker and Family Planning. Published by the Planned Parenthood Federatian of America, 43pp.

Psychological Bulletin. January 1943; May 1943.

Jewish Post-War Problems. Unit V; Unit VI. Prepared by the Research Institute on Peace and Post-War Problems of the American Jewish Committee, 1943.

Leo Spall. *The Jews of the South and the Civil War.* Reprinted from the Jewish Forum (December 1942-July 1943). 8pp.

The Case af Henryk Erlich and Victor Alter. Foreword by Camille Huysmans, 31pp.

Phylon. The Atlanta University Review of Race and Culture. Third Quarter 1943.

The Commonweal, June 4, 1943.

The Jewish Quarterly Review, July 1943.

The Philosophy and Theory of Music in Judaeo-Arabic Literature (Second Installment). By Eric Werner and Isaiah Sonne. Cincinnati, 1943. Offprint from Hebrew Union College Annual, vol. XVII.

Jewish Calendar for Soldiers and Sailors. 1942-1943.

Readings from the Scriptures for Jewish Soldiers and Sailors.

To Bigotry No Sanction. A Documented Analysis of Anti-Semitic Propaganda, 96pp.

Abraham J. Feldman, *Contributions of Judaism to modern Society,* 29pp.

Moses Buttenwieser, *The Faith and Message af the Prophets,* 45pp.

Maurice H .Harris, *The Universal Lord,* 15pp.

The Jewish Social Service Association. Annual Report 1935.

Solomon Zeitlin, *Religious and Secular Leadership,* Part I, Philadelphia 1943. 117pp.

Bernard Heller. *With Malice toward None. An Appraisal of the Work of the Catholic, Protestant and Jewish Textbook Commission.* New York, 1943. 15pp.

Alfred Köhler. On the Economics of War Finance. Studies on War and Peace, No. 23. Reprinted from Social Research, November 1942.

Starvation over Europe (Made in Germany). A Documented Record 1943. Institute of Jewish Affairs. 110pp.

Christians Protest Persecution. By the Editors, Religious News Service, 32pp.

B. Liber. *The Behavior of the Jewish and Non-Jewish Patient.* A Comparison. 12pp.

Jewish Education. Jan.-March 1943; September 1943.

Henry Neumann, *What Religion for our Children?* Society for Ethical Culture. New York. 31pp.

Fred A. Shannon. *Critiques of Research in the Social Sciences.* III. *An Appraisal of Walter Prescott Webb's The Great Plains: A Study in Institutions and Environment.* With Comments by Walter Prescott Webb, a panel discussion, and a commentary by Read Bain. Social Science Research Council. N. Y., 1940. XII + 254 pp.

In the Nation's Service. A Compilation of Facts Concerning Jewish Men in the Armed Forces during the First Year of the War. 1942. 49pp.

In Memoriam Victor Alter Henryk Erlich. 1943. 24pp.

The Menorah Journal, Winter 1943; Summer 1943.

Commission to study the organization of peace. Third report. *The United Nations and the Organization of Peace,* 1943. 36pp.

The Journal of Negro Education, Winter Number 1943; Spring Number 1943.

National Survey of the Higher Education of Negroes. *General Studies of Colleges for Negroes.* Misc. No. 6 Volume II. Washington, 1942.

National Survey of the Higher Education of Negroes. *Intensive Study of Selected Colleges for Negroes.* Misc. No. 6. Volume III. Washington, 1942.

Jewish Colonization Association. Su obra en la Republica Argentina. 1891-1941. Buenos-Aires. 94pp.

Scholem Aleijem. *Estampos del Ghetto.* Traduccion del idisch de Solomon Resnick. Editorial Judaica. Buenos Aires, 1942. 223 pp.

Judaica, Buenos-Aires. 115, 116-117. Enero, Febrero-Marzo, 1943.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווײַנרײַך, א. טשעריקאָווער, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי.

רעדאַקטאָרן: מ. ווײַנרײַך, י. מאַרק.

THE DRIVE TO TOTAL ASSIMILATION: THE CASE OF ALEXANDER KRAUSHAR

By Jacob Shatzky (pp. 43—83)

Alexander Kraushar, Polish historian born in Warsaw of Jewish parents, died in Warsaw a converted Catholic. By "total assimilation" the author means to convey the tendency of the individual to become absorbed by the cultural milieu of the majority population by identifying himself with the ideology of the conservative ruling class of this majority. Kraushar, who started his career by writing of the Jewish past and who at the close of his life wrote reminiscences of Catholic bishops, serves as an admirable subject in the exposition of this trend which is by no means limited to Poland alone. A bibliography of Kraushar's writings on things Jewish is appended.

A STUDY OF VOCABULARY IN YIDDISH PRIMERS

By David Bridger (pp. 84—103)

Using word-frequency studies in other languages as a basis, the author analyses four Yiddish primers from the standpoint of vocabulary. The main principles in teaching vocabulary involve the quantity of reading matter, the number of single words in relation to consecutive words, the repitition of new words, gradation in difficulty and utility of words and the quality of vocabulary. On the basis of his conclusions the author makes a number of recomendations for the selection of beginners' vocabulary and presents a list of 475 words suggested for use in elementary texts.

ABSTRACTS

ELIAS TCHERIKOWER (1881—1943)

(Pp. 1—14)

Two papers, by Yudel Mark and Abraham Menes, characterize the late Elias Tcherikower, research secretary of the Section of History of the Yivo, as a person and friend and as a historian of the Jewish labor movement. Tcherikower, a person with a ready ear and generous heart, cannot be separated from Tcherikower the historian of the Jewish past who continually sought the answer to the problem of whether emancipation implies assimilation. Tcherikower's many studies on the Jewish labor movement and the participation of Jews in revolutionary movements in France and Russia down to his last work on the history of the Jewish labor movement in America, his unique talent as an organizer of research work and his driving energy reveal most poignantly the severe loss his friends and the scholarly world have suffered by his death.

DETERMINATION OF ETHNIC NATIONALITY IN EUROPE BETWEEN THE TWO WORLD WARS

By Josef Guttman (pp. 15—42)

In this paper the author gives a detailed analysis of the various theories and practices in Europe between the two World Wars in determining the "ethnic nationality" of the subjects. Starting with the difficulties encountered in defining nationality as a concept and in applying any definition in concrete situations, the author summarizes the practices of various countries according to objective measures of language, birth, "race" and the subjective standards of option and declaration. Particular attention is focused on the Estonian constitution of 1920 which accorded subjective determination of nationality the status of a constitutional principle. Though a study of past practice, this analysis should be found valuable for the solution of the same problems when they will rise after the present war.

TABLE OF CONTENTS (Continued)

B. GOLD

Fred Brown, "A Note on the Stability and Maturity of Jewish and non-Jewish Boys" 10

M. WEINBERG

J. Bielinky, "Les Savants juifs et la Faculté de Montpelier 10

G. M. Davidson, "An Interpretation of Anti-Semitism" 11

Notes on Medicine among Jews 11

MISCELLANEA

CH. LIBERMAN

Two Reprints of Blitz from the Vienna Press of Schmidt 11

N. GOLDBERG

Jewish Criminality in America 11

In the Yivo 11

Editorial Notes 12

Books Received 12

STATEMENT OF THE OWNERSHIP, MANAGEMENT, CIRCULATION, ETC., REQUIRED BY THE ACTS OF CONGRESS OF AUGUST 24, 1912, AND MARCH 3, 1933

Of YIVO BLETER published bi-monthly except July and August at New York, N. Y., for October 1st, 1943.

State of New York.
County of New York.

Before me, a Notary Public in and for the State and county aforesaid, personally appeared Dr. Max Weinreich, who, having been duly sworn according to law, deposes and says that he is the Editor of the YIVO BLETER and that the following is, to the best of his knowledge and belief, a true statement of the ownership, management (and if a daily paper, the circulation), etc., of the aforesaid publication for the date shown in the above caption, required by the Act of August 24, 1912, as amended by the Act of March 3, 1933, embodied in section 537, Postal Laws and Regulations, printed on the reverse of this form, to wit:

1. That the names and addresses of the publisher, editor, managing editor, and business managers are: Publisher Society of Friends of the Yiddish Scientific Institute, 535 W. 123rd Street, N. Y. C. Editor Dr. Max Weinreich, 535 W. 123rd Street, N. Y. C. Managing Editor NONE. Business Manager Nathan Feinerman, 535 W. 123rd Street, New York City.

2. That the owner is: (If owned by a corporation, its name and address must be stated and also immediately thereunder the names and addresses of stockholders owning or holding one per cent or more of total amount of stock. If not owned by a corporation, the names and addresses of the individual owners must be given. If owned by a firm, company, or other unincorporated concern, its name and address, as well as those of each individual member, must be given.)

Society of Friends of the Yiddish Scientific Institute, Inc., American Branch 535 W. 123rd Street, N. Y. C., L. Lehrer, Pres., Dr. Jacob Shatzky, Treas., Nathan Feinerman, Secy., all of 535 W. 123rd Street, N. Y. C.

3. That the known bondholders, mortgagees, and other security holders owning or holding 1 per cent or more of total amount of bonds, mortgages, or other securities are: (If there are none, so state.) NONE.

4. That the two paragraphs next above, giving the names of the owners, stockholders, and security holders, if any, contain not only the list of stockholders and security holders as they appear upon the books of the company but also, in cases where the stockholder or security holder appears upon the books of the company as trustees or in any other fiduciary relation, the name of the person or corporation for whom such trustee is acting, is given; also that the said two paragraphs contain statements embracing affiant's full knowledge and belief as to the circumstances and conditions under which stockholders and security holders who do not appear upon the books of the company as trustees, hold stock and securities in a capacity other than that of a bona fide owner; and this affiant has no reason to believe that any other person, association, or corporation has any interest direct or indirect in the said stock, bonds, or other securities than as so stated by him.

MAX WEINREICH

Sworn to and subscribed before me this 29th day of September, 1943.
(Seal.)

JOSEPH J. FUSCO

געזעצט און אויסגעאַרטיקט אין ע. לאָוב פרינטינג קאָ., 270 לאַפאַיעט גאַס, ניו־יאָרק, נ״י.

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XXII SEPTEMBER-OCTOBER, 1943 No. 1

TABLE OF CONTENTS

ELIAS TCHERIKOWER (1881—1943)

Y. MARK
The Man and the Friend 1

A. MENES
The Historian of the Jewish Labor Movement 8

JOSEF GUTTMAN
Determination of Ethnic Nationality in Europe Between the Two World Wars 15

JACOB SHATZKY
The Drive to Total Assimilation: The Case of Alexander Kraushar 43

D. BRIDGER
A Study of Vocabulary in Yiddish Primers 84

REVIEWS

J. ROSENTHAL
Michael Higger, *Ozar Habraitot* 104

N. GOLDBERG
Whelpton and Kiser, "Social and Psychological Factors Affecting Fertility" 107

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH 128

YIVO BLETER—Sept.-Oct., 1943—Vol. XXII No. 1

Published bi-monthly except July and August by the
SOCIETY OF FRIENDS OF THE YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE, Inc.
AMERICAN BRANCH
535 West 123rd Street • New York 27, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U. S. A.

צו דער 18טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ אין ניו־יאָרק,

7טן—9טן יאַנואַר 1944

ייִוואָ בלעטער

שריפֿט פֿון ייִדישן ויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

ניגערן צו זיין זעכציקסטן געבוירן־טאָג 129

ייִבוש לעהרער

זשיטלאָווסקיס טעאָריע וועגן אידעען־פֿאַרבינדונגען 131

עקב לעשטשינסקי

די שפּראַכן בײַ ייִדן אין אומאָפּהענגיקן פּויל 147

אל ליפּצין

דער אָפּרוף אויף הייגעס ייִדישקייט אין ענגלאַנד און אַמעריקע 163

ירש אַבראַמאָוויטש

דאַרפֿישע ייִדישע פֿרנסות אין ליטע 178

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

אָוו־דעצ׳, 1943 באַנד XXII, נומ׳ 2

ח. ליבערמאַן
צו דער פּראַגע וועגן דער באַציונג פון חסידות צו ייִדיש 201

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס:

א. דיזשור
סטאַטיסטיק פון אומקום 210

ד״ר יעקבֿ שאַצקי
מקורים צו דער געשיכטע פון ייִדישן חינוך 215

נ. גאָלדבערג
אַספּעקטן פון דער פּערזענלעכקייט פון ייִדישע סטודענטן 225

נ. גאָלדבערג
די אינטעליגענץ פון ייִדישע סטודענטן 232

ד״ר יעקבֿ שאַצקי
ייִדן אין דער שפּאַנישער ליטעראַטור פון מיטל־עלטער 235

י. ש.
פּיאָנירן — אימיגראַנטן אין קאַנאַדע 240

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:
בריוו פון ש. דובנאָוון צו י. אָפּאַטאָשון 242
אין ייִוואָ 250
פון רעדאַקציע 251
אָנגעקומען אין רעדאַקציע 252
ענגלישע קיצורים 256

דאָס אַחריות פֿאַר די וויסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפּונקטן
וואָס וועלן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פון ייִוואָ
טראָגן די מחברים גופֿא

דער אינהאַלט פון באַנד xxii „ייִוואָ־בלעטער" וועט זיין צוגעגעבן צום קומענדיקן נומער פון יאָנואַר־פֿעברואַר 1944.

ש. ניגערן צו זײַן זעכציקסטן געבורן־טאָג

אינעם לעצטן נומער פֿון דעם לוּיפֿיקן יאָר 1943 איז פֿאָר אונדז אָ מוז און אָ פֿרייד צו זאָגן אָ פֿאָר חבֿרישע און דרך־ארצדיקע ווערטער שמואל ניגערן, דעם מיטגליד פֿון אונדזער פֿילאָלאָגישער סעקציע און פֿון די רע־דאַקציאָנעלע קאָלעגיעס פֿון אונדזערע ביידע צײַטשריפֿטן „יִוואָ־בלעטער" און „יידישע שפּראַך". דעם זומער איז ער געוואָרן 60 יאָר אַלט, און עס איז געוואָרן 35 יאָר זינט ער האָט פֿאַרנומען די קאַטעדרע פֿאַר יידישער לִיטע־ראַטור אין דעם צעצוּוּיגטן פֿאַלקס־אוניווערסיטעט, וואָס זײַנע צוהערערס זײַנען אַלע ערנצטע יידישע לִייענערס איבער דער גאַנצער וועלט.

בײַם גרענעץ פֿון נײַנצנטן און צוואַנציקסטן יאָרהונדערט איז אין צאַרישן רוסלאַנד אויפֿגעקומען אָ ווונדערלעכער דור יונגע יידישע אינטעליגענטן וואָס האָבן אויסגעשמידט אידעאָלאָגיעס פֿאַר ריכטונגען און פּאַרטייען און שפּעטער געשאַפֿן די מאַדערנע יידישע קולטור־באַוועגונג. שמואל טשאַרני־ניגער האָט זייער פֿרי פֿאַרנומען אַן אָנפֿירנדיקע פּאָזיציע צווישן אָט דעם טאָלענטירטן דור. ער איז בײז איצט פֿאַרבליבן דער מיושבֿדיקער וואָרטזאָגער, דער באַ־טראַכטער און אָחריותדיקער ריכטונג־ווײַזער פֿאַר אַ קאָנטיקן טייל יידישע געזעלשאַפֿטלעכקייט. הגם ער שטייט אין אַ זײַט פֿון פּאַרטיי און אָרגאַניזאַציע, געהער ער, דער אַליין שטייענדיקער, צו די השפּעהדיקסטע שרײַבערס אין דער יידישער פּובליציסטיק. ער באַמיט זיך שטענדיק צו זײַן אַליין פֿרײַ פֿון אָפּעקט און פֿון גרומא, און ער זוכט צו באַפֿרײַען דעם לִייענער פֿון איינזײַטיקייט, ער באַקעמפֿט דעם גײַץ פֿון פֿאַנאַטיזם, ער נעמט אַראָפּ די פּליטערלעך פֿון דער פֿאַרבײַגייענדיקער געזעלשאַפֿטלעכער מאָדע. אין זײַן קאָנסטרוקטיווער פּוב־ליציסטיק זוכט ער אויס און שטיצט אונטער דאָס, אין וואָס ער זעט דאָס אויפֿבויערישע אין דעם יידישן לעבן.

אין די 35 יאָר פֿון זײַן פֿאַרנעמען דעם אויבנאָן אין דער יידישער לי־טעראַטור־קריטיק איז ער געווען דער רעדאַקטאָר פֿון גאָר וויכטיקע צײַט־שריפֿטן („לִיטעראַרישע מאָנאַטסשריפֿטן", „יידישע וועלט", „צוקונפֿט" א"א) און אויסטײַטשער פֿון פֿרײַערדיקע און מאָדערנע לִיטעראַרישע שאַפֿונגען. צי מיר ווייסן עס, צי ניט — נאָר מיר זעען איצט די קלאַסיקערס פֿון דער יידישער לִיטעראַטור מיט ניגערס אויגן, און אויפֿן יידישן לִייענער האָט ער אַרויפֿגע־שטעמפּלט זײַן באַנעמען און זײַן אָפּשאַצן די שרײַבערס פֿון דער נאָכקלאַסיקער־תקופֿה.

דורך פֿיל צענדלינגער גרעסערע שטודיעס און פֿיל הונדערטער קלענערע אַר־בעטן, אָ דאַנק זײַן מערקווערדיקער התמדה און דער ניכטערקייט פֿון זײַן פּסק־דין,

אַ דאַנק דעם פֿײַנעם געפֿיל פֿאַר מאָס און אינעווייניקסטער דיסציפּלין, אַ דאַנק דעם אָפּשײַ פֿאַרן צווייטנס שאָפֿן און אַכטונג צום אייגענעם וואַרט האָט ער אויך זיך דערשלאָגן צו דער פּאָזיציע פֿון אַ שומר און אַ שופֿט אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

קריטיק גרענעצט זיך אין אַ סך פּלײַנען מיט דעם וויסנשאַפֿטלעכן פֿאָרשן. ספּעציעל קומט צו נאָענט צו פֿאָרשונג ניגערס סאָציאָלאָגישע ליטעראַטור־קריטיק. דער קריטיקער וואָס גיט צו פֿאָרשטיין די שרשים פֿון אַ שרײַבער אין זײַן סבֿיבֿה, וואָס בינדט צונויף די געשיכטע פֿון דער געזעלשאַפֿטלעכער אידעע מיט דער געשיכטע פֿון דער ליטעראַטור, וואָס זעט אין יעדן שרײַבער אַ רינג אין דער קייט פֿון דעם פֿאָלקס גײַסטיקן שאָפֿן — איז במילא אַ פֿאַרשערער אויפֿן פֿעלד פֿון ליטעראַטור. אין אַלע זײַנע גרעסערע שטודיעס איז בײַ ניגערן צונויפֿגעהאָפֿטן אין אײנעם דאָס ליטעראַטור־קריטישע און דאָס ליטעראַטור־היסטאָרישע.

אָבער אויך דירעקט אויפֿן געביט פֿון ליטעראַטור־געשיכטע איז ניגערס צושטײַער ערשטראַנגיק און זײַנע אויפֿטוען וועלן פֿאַרלײַבן אויף שטענדיק. אויפֿן ערשטן אָרט ווילן מיר דאָ דערמאָנען „די ייִדישע ליטעראַטור און די לעזערין", אַ פּראָבלעמע וואָס מען וועט נאָך צענדלינגער יאָרן ציטירן. ער האָט געהאָפֿן אָנדערש אָפּשאָצן די רעליגיעזע ווערק פֿון דער אַלטער ליטעראַטור און ניט איבערשאָצן די וועלטלעכע. ער האָט באַלויכטן די באַזונג צווישן חסידות און ייִדיש און אויפֿגעקלערט דעם אומפֿאַרגלײַכלעכן טאַלענט פֿון ר׳ נחמן בראַצלעווער. ער האָט געגעבן אַ סעריע אָרבעטן וועגן שרײַבערס משפּיליִם, ספּעציעל וועגן אײַזיק־מאיר דיקן. ער האָט קלאָר פֿאַרמולירט די סאָציאַלע קוואַלן פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור אויף דעם אַמעריקאָנער קאָנטינענט. ער האָט ניט בלויז צוגעטראָגן אײנציקע ציגל, ער האָט אויסגעמויערט גאַנצע וועגן פֿאַר דעם בנין פֿון אונדזער ליטעראַטור־געשיכטע. אײנער פֿון זײַנע גאָר גרויסע אויפֿטוען איז געווען דאָס יאָרבוך „דער פּנקס" (ווילנע, 1913), מיט וועלכן עס האָט זיך אָנגעהויבן די נײַע תקופֿה אין דער פֿאָרשונג פֿון דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור.

אין נאָמען פֿון זײַנע קאָלעגן אין די סעקציעס פֿון ייִוואָ, אין נאָמען פֿון די טוערס און פֿרײַנד פֿון ייִוואָ ווינטשן מיר שמואל ניגערן נאָך אַ סך געזונטע יאָר.

רעדאַקציע „ייִוואָ־בלעטער"
רעדאַקציע „ייִדישע שפּראַך"

זשיטלאָווסקים טעאָריע וועגן אידעען־פֿאַרבינדונגען

פֿון לייבוש לעהרער

1

אין ד״ר חיים זשיטלאָווסקין האָט געלעבט די טיפֿע אינעוויניקסטע סתירה וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַ סך דענקערס. ער איז געווען אַ מענטש מיט אַ גרינטלעכער פֿילאָסאָפֿישער שולונג, וווּ אידעען ווערן אַנאַליזירט לויט די שטרענגע פֿאָדערונגען פֿון ריגאָריסטישער לאָגיק, וווּ באַגריפֿן ווערן געהאַלטן מיט דער גרעסטער אָפּגעהיטקייט אויף זייערע באַשטימטע פֿאַזיצייעס, און וווּ מען באַמיט זיך צו דעפֿינירן טערמינען מיט שטרענגער עקזאַקטקייט אַזוי אַז דער שכל זאָל קענען אונטערשיידן צווישן די מינדסטע שאַטירונגען און ניואַנסן. פֿון דער אַנדערער זײַט האָט ער פֿאַרמאָגט אַ ברענענדיקן יצר־הרע זיך אָפּצוגעבן דווקא מיט די גרויסע מעטאָפֿיזישע פֿראָבלעמען און מיט די נויטן און די גײַסטיקע קאַנפֿליקטן פֿון דער מענטשלעכער וועלט, וווּ אַלץ איז אַזוי אומזיכער און טונקל און לאָגיש שלאָבעריק. פֿילאָסאָפֿיע איז לאַנג באַהערשט געוואָרן פֿונעם אידעאַל זיך אויסצוטאָן פֿון אַלע מענטשלעכע שוואַכקייטן און מיטן ריינעם שכל וואָס איז גלײַך גילטיק פֿאַר אַלעמען זיך צו דערגראָבן צו אַן אייביקן ענדגילטיקן אמת. ערשט וען אַזאַ אָביעקטיווער אמת ווערט דערגרייכט זאָל מען פֿון אים קענען אַרויסדרינגען מיט לאָגישער נויט־וענדיקייט אַלע ווײַטערדיקע אופֿנים, וואָס מיט זיי זאָל מען קענען אויספֿאָרשן די גאַנצע נאַטורוועלט. אַזוי זײַנען געבוירן געוואָרן די נאַטור־וויסנשאַפֿטן, און אין נײַנצנטן יאָרהונדערט האָבן טאַקע אַ סך פֿאָרשערס געמיינט, אַז אויב עס איז נאָך פֿאַראַן עפּעס וואָס מען איז ניט זיכער און קלאָר וועגן דעם, איז דאָס בלויז אַ פֿראַגע פֿון צײַט. אָט הײַנט־מאָרגן וועט מען אַלץ דערגיין.

עס איז קיין חידוש ניט, פֿאַר וואָס אין וויסנשאַפֿטלעכן קרײַז זאָל האָבן אויפֿגעקומען אַזאַ טיפֿער גלויבן. זײַנט גאַליליי: האָט אַזוי געניאָל רעווידירט די וויסנשאַפֿטלעכע ירושה וואָס די קלאַסישע פֿילאָסאָפֿיע האָט אונדז געלאָזן; זײַנט ער האָט מיט זײַנע עפּאָכע מאַכנדיקע עקספּערימענטן אַנטפּלעקט אין דער נאַטור אַ געזעצמעסיקייט, פֿון וועלכער מען האָט פֿרײַער קיין שום באַגריף ניט געהאַט, — זײַנט יענעם מאָמענט איז די וויסנשאַפֿט געגאַנגען ממש מיט קפֿיצת־הדרך אַלץ פֿאָרויס און פֿאָרויס. האָט זיך לײַכט געלאָזט גלײַבן, אַז דער עקספּערימענטאָלער מעטאָד וועט בקרוב עפּענען דאָס מויל פֿון דער שטומער נאַטור און זי וועט אונדז דערציילן אירע פֿאַרבאָרגענע סודות.

אָבער מען דאַרף זיך ניט פֿאַרשטעלן, אַז דער עקספּערימענטאַלער מעטאָד איז אַ מין בלינדע זוכענדיש צו דערגיין דאָס, צו וואָס דער אַבסטראַקטער געדאַנק קען זיך ניט דערשלאָגן. פֿאַקטיש איז יעדער עקספּערימענט בלויז אַ פֿרובירשטיין פֿאַר טעאָריעס און השערות וואָס האָבן שוין פֿריער געעגבערט אין קאָפּ פֿונעם פֿאָרשער. ערנסט מאַך האָט דעם דאָזיקן געדאַנק אַנטוויקלט, און אים באַוויזן מיט אַ מאָסע קאָנקרעטע בײַשפּילן, כּמעט אין אַלע זײַנע ווערק.[1] אײנער פֿון די קלאַרסטע בײַשפּילן דערפֿון איז וואָס דער איטאַליענישער פֿאָרשער וואַיאַטי דערציילט וועגן גאַליליעין. געווײנטלעך נעמט מען אָן, אַז דורך אַ פּשוטן עקספּערימענט האָט גאַליליעי אויסגעפֿונען, אַז די געשווינדקייט פֿון פֿאַלנדיקע קערפּערס איז ניט אָפּהענגיק פֿון זייער וואָג. ווײַזט זיך אַרויס, אַז דער באַרימטער פֿיזיקער איז צו דעם לכתחילה געקומען אין זײַן אַבסטראַקטן געדאַנק דורך אַ פּראָצעס פֿון פּשוטן אָבער געניאַלן רעזאָנירן. דער עקספּערימענט האָט בלויז באַשטעטיקט דאָס, צו וואָס ער האָט זיך שוין פֿריער געהאָט דערטראַכט.[2]

עס קומט אויס, אַז אַפֿילו די פּראָקטישע עקספּערימענטאַלע טעכניק איז אין אַ גרויסער מאָס אָפּהענגיק פֿון דער טבֿע פֿון די אידעען־קאָמבינאַציעס וואָס פֿאַרמירן זיך אין אונדזער שכל. זיי באַשטימען אין פֿאַרויס, וואָס מיר זאָלן זוכן צו באַשטעטיקן אַדער אָפּצוווּאַרפֿן, וואָס מיר זאָלן אַנאַליזירן, וויאַזוי די פּראָצעדור פֿונעם עקספּערימענט זאָל צוגיין אאַז"וו. וועמען מיר זאָלן זײַן באַקאַנט מיט די אופּנים וויי אידעען פֿאַרבינדן זיך, וואָסערע פֿאַרבינדונגען האָבן מער שאַנסן צו זײַן ריכטיק און וואָסערע ניט, וועמען מיר זאָלן בכלל אויסגעפֿינען שטענדיקע כּללים, עפּעס אַ געזעצמעסיקייט אינעם גאַנג פֿון אידעען, וואָלט דאָך יעדער פֿאָרשעריש אַרבעט ממש אויפֿגעריכט געווואָרן.

פֿאַר אַזאַ מענטשן ווי זשיטלאָווסקי וואָלט דאָס געווען אַן אָנשפּאַר מיט אַן אומגעהײַערן ווערט. בנוגע די פּראָבלעמען, מיט וועלכע ער האָט זיך פֿאַרנומען, קען מען ניט אָנווענדן קיין עקספּערימענטאַלע פּראָצעדור. פֿון סטאַטיסטישע מאַניפּולאַציעס איז ער געווען וויבט. קומט אויס, אַז דאָס אַבסטראַקטע רעזאָנירן איז געווען דער איין־און־איינציקער אינסטרומענט, מיט וועלכן ער האָט זיך געקענט באַנוצן; בלויז די אַביעקטיווע גילטיקייט פֿון זײַנע דענקפּראָצעסן האָט געקענט אַריבערווען זײַנע ספֿקות און גראָנטירן אים טעאָרעטישע זיכערקייט. איז קיין חידוש ניט, וואָס ער האָט זיך אַרויסגעלאָזן אויף אַ לענגערער עקסקורסיע אין געדיכטן וואַלד פֿון די מיליאָנען פֿאַרשיידענע אידעען־קאָמבינאַציעס צו דערזען, צי מען קען זיי ניט אויססדרן לויט אַ סכעמע פֿון עפּעס אַן אײַנגעשטעלטער בעל־הבתישקייט. אָט דאָס האָט ער געוואָלט דורכפֿירן אין זײַן אַרבעט „היסטאָרישע אידעען־פֿאַרבינדונגען".

---

[1] דער עיקר אין זײַן ווערק *Erkenntnis und Irrtum*, לײַפּציג 1906.

[2] G. Vailati, "Il Metodo deductivo come strumento di ricerca", *Scriti G. Vailati*, Firenze, 1911, p. 127.

ציטירט לויט E. Rignano, *The Psychology of Reasoning*, 1923, 75.

לויט אַזא קוק וואָלט מען געקענט קלאַסיפֿיצירן זשיטלאָווסקיס אַרבעטן אויף צוויי טיילן: פֿון איין זײַט אַלע ווערק וואָס ער האָט געשאַפֿן, און פֿון דער אַנדערער — די „היסטאָרישע אידעען־פֿאַרבינדונגען". וואָרעם אין אַלע אַנדערע ווערק האָט ער זיך געשטעלט טעאָרעטישע ציל֯ן און זיי געזוכט צו דערגרייכן מיט די איינציקע מיטל֯ען וואָס זײַנען פֿאַר אים געווען אֲפֿן. אָבער אין דער ל֯עצטער אַרבעט האָט ער זיך באַמיט אויסצופֿאָרשן די מיטל֯ען גופֿא, אויף וויפֿל די אינסטרומענטן, וואָס ער אָפּערירט מיט זיי, זײַנען בכלל פֿאַר־ל֯אָזעך געווג, אַז די ציל֯ן וואָס ווערן דערגרייכט מיט זייער הילף זאָל֯ן האָבן מער ווערט פֿון אַן אָביעקטיוון אמת.

דער דאָרשט נאָך אַן אָביעקטיוון אמת איז בײַ אים מסתמא נאָך מער פֿאַרשטאַרקט געוואָרן אין די פֿאל֯יטישע קריזיס, ווו ער האָט זיך אויסגעל֯עבט. ער האָט דערזען אַרום זיך אַ גוואל֯דיקע איבערוואָג פֿון געפֿיל֯ן וואָס מישן זיך אַרײַן און פֿאַרטונקל֯ען די סאַמע שווערסטע פּראָבל֯עמען. געפֿיל֯ן, אָדער עמאָציאָנאל֯ע געבונדנקייט, זײַנען בטבע אינווועגיק. דער געפֿיל֯מענטש קען זען בלויז זײַן אייגענעם צד. קיין שום פֿרײַער אויסקל֯יב איז פֿאַר אים ניט אֲפֿן. זײַן וועל֯ט איז בכלל ניט די פֿון „ריכטיק—פֿאל֯ש" נאָר פֿון „גערעכט—אומגערעכט", און אויב זײַן אייגענער וועג איז דער גערעכטער, איז שוין פֿאַר אים קיין אַנדער ברירה ניטא.

דער אינטל֯עקטועל֯ער צוגאַנג איז דורכויס פֿיל֯וועגיק, ער איז צעצווײַגט אין גל֯יכע ברירות. דער מענטש וואָס ל֯אָזט זיך אין אַזא ריכטונג האָט שטענ־דיק פֿאַר זיך אַ פּל֯אַנטער פֿון אַ סך אֲפֿענע מעגל֯עקייטן. ער דאַרף תמיד ווײַטער אויסטון: וווּ זײַנען ק֯ל֯ענער די שאַנסן צו מאַכן אַ טעות? די „היסטא־רישע אידעען־פֿאַרבינדונגען" באַמיען זיך אויסצוגעפֿינען די גיעזעצן, ל֯ויט וועל֯כע מיר זאָל֯ן אין פֿאַרויס קענען וויסן, וואָסער ברירה אויסצוק֯ל֯יבן.

2

דער דירעקטער גורם וואָס האָט זשיטל֯אָווסקין געבראַכט צו דער סכעמע פֿונעם ווערק איז געווען דער פֿיל֯אָסאָף העגעל. בײַם אויספֿאָרשן די מענטש־ל֯עכע געזעל֯שאַפֿט געפֿינט העגעל֯ אין איר „ל֯אָגישע" און „היסטאָרישע" קא־טעגאָריעס. יעדער געזעל֯שאַפֿט האָט אין זיך אַזל֯כע על֯עמענטן וואָס זײַנען אַ מוז, וואָס דער באַגריף געזעל֯שאַפֿט איז ל֯אָגיש מחייב. אַזל֯כע סאַציאָל֯ע דערשײַ־נונגען ווי, ל֯אָמיר זאָגן, אַרבעט און שפּראַך זײַנען אַ פּועל־יוצא פֿון דער „ל֯אָגיק" פֿון דער געזעל֯שאַפֿט. פֿאַראַן אָבער אויך אַזל֯כע וואָס ווערן אַרויס־געוואָרפֿן בל֯ויז פֿון פֿאַרבײַגייענדיקע תנאָים, און זייער ראָל֯ע פֿאַרענדיקט זיך ווי נאָר די היסטאָרישע תנאָים בײַטן זיך. אַזל֯כע דערשײַנונגען ווי שקל֯א־פֿעריי אָדער אַבסאָל֯וטע מאָנאַרכיע גייען אַרײַן אין דער דאָזיקער „היסטא־רישער" קאַטעגאָריע.

מען קען נאָטיר֯ל֯עך אֲפּפֿרעגן די גאַנצע קל֯אַסיפֿיקאַציע אויף „ל֯אָגיש" און „היסטאָריש". מען קען אויך איבערשטעל֯ן די פּרטים. דאָס וואָס העגעל

האלט פאר לאגיש קען אן אנדערער האלטן פאר היסטאריש און פארקערט. דאס צווייטע האבן טאקע געטאן העגעלס תלמידים. אויף אזא אופן זענען די צוויי באגריפן פארשפרייט געוואָרן אין דער דייטשישער פילאסאפישער וועלט.

זשיטלאווסקי באנוצט זיך מיט די זעלביקע צוויי באגריפן, אבער ניט אויף צו אנאליזירן געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס אדער באזונדערע געדאנקן, נאר צו באשטימען, אויף ווי ווייט די צונויפקייטלונגען פון אלע איעדעמען, מיט וועלכע מיר אפערירן, אין אונדזער דענקען, זענען אמת אדער ניט. א לאגישע אידעען־פארבינדונג איז אזא וואס איז ניט אפהענגיק פון צייט אדער צופעליקע באדינגונגען, נאר זי איז געבויט אויף די געזעצן פון מענטשלעכן שכל. אזא פארבינדונג מוזן אלע מענטשן אננעמען ווי אן אויסדרוק פון אן אביעקטיוון אמת, דער שכל דערלאזט פשוט ניט, מען זאל קענען טראכטן אנדערש. א היסטארישע אידעען־פארבינדונג קען אויך ארויסרופן א טיפן גלויבן, אז דאס איז דער ריינער אמת. אבער אזעלכע אמתן זענען בלויז צייטווייליק. ווי נאר עס פארשווינדן די היסטארישע סיבות וואס האבן צו זיי געפירט, וואָרפן מענטשן זיך אפ פון זיי און זיי פארבליבן בלויז אין די היסטארישע ארכיוון. אט ווי זשיטלאווסקי דריקט דאס אויס:

„גלייב איך צב"ש, אז עס זענען ניטא קיין שדים אויף דער וועלט, מוז איך צו דער זעלביקער צייט גלויבן, אז זיי קאנען ניט ווירקן אויף דעם מענטשן. דאס איז א קלארע לאגישע אידעען־פארבינדונג. איין געדאנק איז דאָ ממילא אינגעשלאסן אין דעם אנדערן. אדער: זאג איך צב"ש, אז די מענטשלעכע ארבעט איז דער איינציקער קוואל, פון וואנען עס פליסט דער גאנצער ווערט פון אלע סחורות אין דער געזעלשאפט, קאן איך אין דער זעלביקער צייט נ י ט זאגן, אז א טייל פונעם זעלביקן ווערט שטאמט פון דעם קאפיטאל. דאס איז אויך א קלארע לאגישע אידעען־פארבינדונג. איין געדאנק שטויסט דאָ ממילא אפ דעם אנדערן געדאנק.

„ווי איז אבער מיט דער געדאנקען־פארבינדונג פון מאטעריאליזם און אטעיזם? פון אידעאליזם און גלויבן אין גאט? מוז דער גלויבן אין מאטעריאליזם ממילא איינשלייסן אין זיך דעם געדאנק, אז עס איז ניטא קיין גאט אויף דער וועלט, ווי דאס האט געגלייבט קארל מארקס און די מאטעריאליסטן? אדער מוז אפשר, פארקערט, דער געדאנק פון מאטעריאליזם ממילא אפשטויסן דעם געדאנק פון אטעיזם, ווי דאס האט געגלייבט פערדינאנד לאסאל? זענען די ביידע אידעען־פארבינדונגען לאגישע אדער היסטארישע?... אבער ביידע קענען ניט זיין אין דער זעלביקער צייט אמת און לאגיש. עס מוז אין אונדז דעריבער ארויסגערופן ווערן דער חשד אפשר זענען זיי ביידע ניט לאגישע נאר היסטארישע אידעען־פארבינדונגען".[3]

מילא, דער כאראקטער פון לאגישע אידעען־פארבינדונגען איז אונדז גאנץ גוט באקאנט. זינט אריסטאטלן ביזן הינטיקן טאג האט די פילאסאפישע ליטעראטור אפגעגעבן אן א שיעור מי פעסטצושטעלן געזעצן, לויט וועלכע א פראפאזיציע קען זיין לאגיש אויסגעהאלטן און גילטיק. וועו עס קומט

[3] ד"ר חיים זשיטלאווסקי, געזאמלטע שריפטן, באנד III, 1912, זז' 36—37.

אָבער צו די היסטאָרישע אידעען־פאַרבינדונגען, איז שוין די לאָגע אין גאַנצן אַן אַנדערע. דאָ איז פאַראַן אַ געלעגנהייט פאַר אַ ריזיקער פאַרשרישער ארבעט: אַנאַליזירן די הערשנדיקע געדאַנקען פון פאַרשיידענע פעלקער און צייטן פון שטאַנדפונקט פון זייער ריין לאָגישן ווערט. דאָס דאָזיקע פעלד איז נאָך אין גאַנצן רוי, איצט פונקט ווי אין דער צייט ווען זשיטלאָווסקי האָט געשריבן זיין ארבעט.

בכלל אופן לייגט די גאַנצע שוועריקייט אין די היסטאָרישע, ניט אין די לאָגישע, פאַרבינדונגען פון אידעען. דעריבער איז דאָס טאַקע זשיטלאָווסקיס אויפגאַבע. דאָס דערקלערט אויך דעם נאָמען פון דעם ווערק. דער מחבר וויל זיך דערגראָבן צו די כאַראַקטעריסטישע טעותן וואָס לויערן אויף אונדז בעת מיר פאַרבינדן אידעען, און פון דעם נעמט זיך וואָס אַ באַשטימפערלעכער אמת פון איין צייט און אין איין סביבה זאָל באַטראַכט ווערן ווי דורכויס פאַלש אין אַן אַנדער צייט און אין אַן אַנדער סביבה.

אזעלכע טעותן זיינען פאַראַן אַ היפשע צאָל. אָבער די וואָס זשיטלאָווסקי גיט אַן וואָלט מען געקענט צעטיילן אויף צוויי מינים: פאַרמעלע און פסיכאָלאָגישע. די פאַרמעלע זיינען פשוט פאַלשע לאָגישע דעדוקציעס צוליב עפעס אַ חסרון אינעם אופן אָפּצורירן מיט זיי. די ערשטע פון דעם מין איז באַגריפן־פאַרקייטלונג, ד"ה ווען מיר פאַרבינדן צוויי באַגריפן וואָס זיינען אין דער אמתן ווייט אייניער פונעם צווייטן. אַזוי למשל קען מען נאַציאָנאַליזם פאַרבינדן דורך פסדרדיקע שטאַפּלען מיטן העכסטן גליק פון דער מענטשהייט, אדער פאַרקערט — מיטן גרעסטן אומגליק.

די דאָזיקע לאָגישע טעותן האָט נאָך שאָפענהאָוער זייער גרינטלעך אַנאַליזירט, און זשיטלאָווסקי איז זיך סומך אויף אים און באַנוצט זיך אָפילו מיט זיינע בישפילן. אין דער אמתן איז די באַגריפן־פאַרקייטלונג ניט אַ באַזונדערער קלאַס פעלערן אין מענטשלעכן געדאַנק, נאָר אַן אַלגעמיינער פונדאַמענט פאַר אַ סך פאַרשיידענע טעותן וואָס שטעלן אין ספּנה די אויספירן, צו וועלכע מיר קומען.

נאָך אַזאַ מין פאַרמעלער חסרון איז „דאָס איבערהיפן די מיטלרינגען און דאָס צונויפשמידן די ענדרינגען". לאָמיר נעמען זשיטלאָווסקיס בישפיל:

„סאָציאַליזם — באַפרייען זיך פון דאגת חיונה — באַפרייען גייסטיקע ענערגיע — אַנוועגן זי אויפן קאָמף מיט דער נאַטור — שטודירן זי — שטיגערן די גייסטיקע אַנטוויקלונג — פראָגרעס.

„סאָציאַליזם — באַפרייען זיך פון דאגת חיונה — זיין זארגלאָז — זיין קאָמפלאָז — זיין אָפּגעלאָזט — זיין פויל — אָפּשוואָכן די ענערגיע — אָפּשוואָכן די גייסטיקע ענערגיע — שטילשטאַנד".[4]

ווען מען וואַרפט ארויס די מיטלע רינגען פון ביידע ארגומענטאַציעס, פאַרבינדט מען ממילא דעם אַנהייב מיטן סוף אין יעדערער פון די צוויי. באַקומט זיך אין ערשטן פאַל „סאָציאַליזם — פראָגרעס" און אין צווייטן פאַל „סאָציאַליזם

[4] דאַרטן גופא, ז' 56.

— שטילשטאנד". אבער דורך דעם וואס מען וואַרפט אַרויס די באַזונדערע טריט וואס ברענגען צום אויספֿיר, לאזט זיך שוין ניט אַנאַליזירן, אויך וויפֿל זיי זײַנען לאַגיש געבונדן. עס ווערט א באַשײמפֿערלעכער אמת וואס ווערט אויפֿגענומען אין ווײַטערדיקע ראיות.

נאָך א פֿאַרמעל־לאַגישער טעות איז די ניט־באַרעכטיקטע אי־בערקערונג. דער דאָזיקער גרונד איז גאַנץ גוט באַקאַנט אין לאַגיק, און זשיטלאָווסקי דערקלערט אים אזוי: „וען צוויי ענדבאַגריפֿן ווערן פֿאַרשמאָלצן אזוי, אז דער אַנהייב־באַגריף קאָן ניט עקסיסטירן אָן דעם ענדבאַגריף, קערט דער מענטשלעכער שכל איבער די צונויפֿגעשמאָלצענע רינגען און אים הייבט זיך אָן צו דוכטן, אז אויך דער ענדבאַגריף קאָן ניט עקסיסטירן אָן דעם אַנהייב־באַגריף".[5] בײַשפּילן פֿון דעם מין זײַנען פֿאַראַן לרוב. אין א פשוטער לאַגישער פֿראָפּאָזיציע קען מען לײַכט אײַנזען דעם אַבסורד פֿון אזא ניט־באַרעכטיקטער איבערקערונג. למשל: יעדער גלח איז א מענטש, ממילא איז יעדער מענטש א גלח. דאָ זעט זיך די פֿאַלשקייט גלײַך אַרויס. אין קאָמפּליצירטע פֿאַלן איז שוין דער ענין ניט אזוי פשוט. אויב מיר נעמען אָן, אז רעליגיע איז מחייב א גלויבן אין פֿרײַען ווילן, איז נאָך ניט געדרונגען, אז דער גלויבן אין פֿרײַען ווילן איז מחייב, מען זאָל האַלטן פֿון רעליגיע. אַבער דאָ דאַרף מען שוין מסתמא אַנאַליזירן צו זען די פֿאַלשקייט פֿון דער איבערקערונג.

די פֿעלערן וואס זײַנען ביז איצט דערמאָנט געוואָרן זײַנען ריין פֿאָרמעל, ד״ה זיי שטיצן זיך אויף א חסרון אין דער פֿאָרעם פֿון א דערקלערונג, אַדער אויף אַן אומלאָגישן איבערגאַנג פֿון איין הנחה צו א צווייטער. ממילא קענען די אמתן וואס זיי ברענגען אַרויס האָבן העכסטנס א היסטאָרישן ווערט. עס זײַנען אָבער פֿאַראַן נאָך פּגימות אין אונדזער דענקען, וואס מיר פֿאַרזעען צוליב טיפֿע פסיכאָלאָגישע סיבות. אויך דאָ געפֿינען מיר אינעם אויספֿיר פֿאַלשע לאַגישע דעדוקציעס, אָבער עס זעען זיך קלאָרער אַרויס די פּסיכישע כוחות וואס טרײַבן דערצו. זשיטלאָווסקי רעכנט אויס פֿינף אזעלכע כוחות: פֿאַלעמישע אידעען־פֿאַרבינדונגען; ראַדיקאַליזם און קאָנסעקווענץ־מאַכערײַ; שטרעבונג צו אַן אײַנהייטלעכן וועלטבליק; גײַסטיקער גרופּעסקאָמף; די מאַכט פֿון טאָטאַל־רעזאָנאַנס.

א פֿאַלעמישע אידעען־פֿאַרבינדונג קומט אַרויס דעמאָלט, וען מען וואַרפֿט אָפּ ניט בלויז דעם קעגנערס געדאַנק, מיט וועלכן מען איז ניט מסכים, נאָר אויך אַן אַנדער געדאַנק וואס איז בלויז צופֿעליק („היסטאָריש") מיט אים פֿאַרבונדן. דאָס פֿאַלק דריקט דאָס אויס מיטן ווערטל, אז וען מען האָט פֿײַנט דעם חזן זאָגט מען ניט קיין אָמן. מיר ווייסן אַלע, צו וואס א מענטש קען זיך דערטראָכטן „אין דער היץ פֿון פֿאָלעמיק". אָבער דאָס קען אויך טרעפֿן אין גאַנץ רויקן דענקען. די היסטאָרישע אידעען־פֿאַרבינדונג צווישן רעליגיע און מאָראַל, אַדער מאַרקסיזם און סאָציאַליזם, אַדער דאַרוויניזם און אָפּקלײַב־

[5] דאָרטן גופֿא, ז׳ 64.

טעאָריע, אָדער גלויבן אין גאָט און טראַדיציאָנעלע צערעמאָניאָלן, קען פֿירן צו דעם, אַז וועג מען לייקנט אינס, זאָל מען שוין אויך לייקענען דאָס צווייטע, כאָטש פֿון אַ ריין לאָגישן שטאַנדפונקט איז דאָס לאָוו דווקא.

דער שאָדן פֿון „ראַדיקאַליזם און קאָנסעקווענץ־מאַכערי" וויזט זיך אָרויס זייער אָפֿט אין דער געשיכטע פֿון מענטשלעכן געדאַנק. עס זעט אויס ווי אַ קלאָרער אמת, אַז וועג מען זאָגט א — זאָל מען אויך זאָגן ב. אָבער פֿאַר וואָס זאָל מען דאָס האַלטן פֿאַר אַ לאָגישן מוז? אויב „אַ ביסל" איז גוט, פֿאַר וואָס מוז „אַ סך" זיין בעסער? וועג עס רעדט זיך וועגן אָרטאָדאָקסן זאָל אין עסן, ווייסן מיר, אַז אַזאַ „ראַדיקאַליזם" איז ניט קיין גוטע עצה. דאָך באַגעגנט מען שוין צו אָפֿט אַזאַ מין דענקען, וועג עס קומט צו העכערע ענינים.

דאָס אייגענע איז מיט דער פֿאָדערונג צו זיין אַלע מאָל קאָנסעקווענט. אָט ווי זשיטלאָווסקי דערקלערט דאָס:

„גיב איך צו, אַז פֿרויען אין עפֿנטלעכן לעבן זאָלן האָבן די זעלבּיקע רעכט ווי די מאַנסביל, דוכט זיך מיר אויס, אַז איך דאַרף זיין „קאָנסעקווענט" און גלייבן אַז זיי האָבן אויך די זעלבּיקע פֿעיִקייטן ווי די מאַנסביל. און צוריק, לייקן איך, אַז זיי האָבן די זעלבּיקע פֿעיִקייטן, מוז איך זיין „קאָנסעקווענט" און לייקענען, זיי זאָלן האָבן די זעלבּיקע רעכט... עלֿ פּי לאָגיק האָבן די פֿעיִקייטן פֿון דער פֿרוי גאָרניט צו טאָן מיט דער פֿראַגע פֿון גלייכע רעכט. דאָס האָט נאָר די קאָנסעקווענץ־מאַכערי געדרשנט אַ גזרה־שווה פֿון גלייכהייט דאָ און גלייכהייט דאָרטן און אויף דעם סמך אויסגעשמידט אַ טאָפּל־באַגריף פֿון „גלייכע פֿעיִקייטן" — „גלייכע רעכט".[6]

די מענטשלעכע שטרעבונג צו שאַפֿן אַן איינהייטלעכן וועלטבּיק צווינגט אונדז אויך צו פֿאַרקוקן לאָגישע גרענעצן אין אונדזער רעזאָנירן. דאָס דענקען, דאָס לעבן, די וויסנשאַפֿט — אומעטום געפֿינען מיר בלויז צעטיילטע שטיקלעך און ברעקלעך. אָבער די מענטשלעכע טבע איז אַזאַ, אַז מיר קענען ניט פֿאַרטראָגן אַזאַ צעריסענע, צעפּיצלטע וועלט. ווילן מיר שאַפֿן אַן איינהייטלעכע סיסטעם, מוזן מיר צונויפֿקייטלען באַגריפֿן פֿון די פֿאַרשיידענע מינים, און אַזוי עפֿענען מיר טיר און טויער פֿאַר אידעען־פֿאַרבינדונגען וואָס קענען בלויז זיין גילטיק אין די גרענעצן פֿון צייט און לעבנס־תנאָים: „מיר האָבן קיין אַנדער ברירה ניט — מיר מוזן בויען פֿילאָסאָפֿישע סיסטעמען. יעדע פֿילאָסאָפֿישע סיסטעם איז אָבער אין תוך אַרײַן ניט קיין אַנדער זאַך ווי אַ היסטאָרישע אידעען־פֿאַרבינדונג".[7]

אויך דער גייסטיקער קאָמף צווישן פֿאַרשיידענע גרופּעס אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן איז אַן אבֿן־נגף פֿאַרן לאָגישן פּראָצעס אינעם גאַנג פֿון אונדזער דענקען. מענטשן לעבן אין גרופּעס, וווּ עס וואַרצלען זייערע גייסטיקע און מאָטעריעלע אינטערעסן. אידעען מאַכן אויף זיי אַן אײַנדרוק פֿון אייביקע אמתן וועג זיי באַפֿעסטיקן די פֿאַרשיידענע אינטערעסן פֿון זייער

---

[6] דאָרטן גופֿא, זז׳ 81—82.
[7] דאָרטן גופֿא, ז׳ 101.

לעבן. אָבער גרופּעס און אינטערעסן בײַטן זיך. דאָס וואָס איז הײַנט גוט קען מאָרגן ווערן שלעכט. ממילא טראָגן אויך זייערע אידעען, און די פֿאַרבינדונג צווישן אידעען, א צײַטווײַליקן כאַראַקטער, און דאָס וואָס קלינגט ווי אַן אַב־סאָלוטער אמת בײַ איין גרופּע קען אויסזען ווי דורכויס פֿאַלש בײַ דער צווייטער. אָבער אַזוי ווי דער קאַמף צווישן גרופּעס איז א פֿונדאַמענטאַל כאַראַקטעריסטיק פֿון מענטשלעכן לעבן, ווירקט דאָס, אַז אויך זייערע אידעען־פֿאַרבינדונגען זאָלן זײַן היסטאָריש און ניט לאָגיש.

די מאַכט פֿון טאָטאַל־רעזאָנאַנס דערקלערט זשיטלאָווסקי אַזוי:

„יעדע סיסטעם פֿון געדאַנק באַשטייט פֿון איינצלנע געדאַנקען. יעדער איינצל־געדאַנק רופֿט אַרויס אַן איינצל־רעזאָנאַנס אין דער נשמה, א סימפּאַטישן, אַנטיפּאַטישן אָדער כּמעט אינדיפֿערענטן (לחלוטין גלײַכגילטיקע רעזאָנאַנס זײַנען ניטא). די וויכטיקסטע שטאַרקסטע איינצל־רעזאָנאַנס זײַנען די הויפּט־רעזאָנאַנסן. זיי קאָנען אויך זײַן פּאָזיטיוו אָדער נעגאַטיוו. די צונויפֿגיסונג פֿון אַלע איינצל־רעזאָנאַנסן אין איינעם גיט דער איינהייטלעכער סיסטעם אַן איינהייטלעכן טאָטאַל־רעזאָנאַנס. די מאַכט פֿון די היסטאָרישע אידעען־פֿאַרבינדונגען לײַגט אין דער מאַכט פֿון דעם טאָטאַל־רעזאָנאַנס איבער די הויפּט־רעזאָנאַנסן".[8]

אין דער געשיכטע פֿונעם מענטשלעכן געדאַנק זײַנען פֿאַראַן געוואָג בײַשפּילן פֿון דעם סאָרט. איך וועל זיך באַנוצן מיט איינעם פֿון זשיטלאָווסקיס אילוסטראַציעס:

„... די גאַנצע רעליגיעזע וועלט־אַנשויונג פֿונעם יידנטום פֿלעגט אָפּט מאָל אומגעבויט ווערן פֿון פֿאַרשיידענע פֿילאָסאָפֿן לויט א פֿאַרשיידענעם פּלאַן, אָבער אַלע מאָל אַזוי אַז דער טאָטאַל־רעזאָנאַנס פֿון דער יידישער רעליגיע אין גלות (דער גלויבן אין משיח און וווּנדער) זאָל בלײַבן אין און דער זעלביקער".[9]

וועג א ייִד פֿאַסט יום־כּפּור מיט דער דערקלערונג אַז „דער מאָגן דאַרף זיך אָפּרוען", און בכלל די וואָס ראַציאָנאַליזירן זייערע מעשׂים אָדער גלייבונגען לויט געוויסע אַלגעמיין אָנגענומענע אידעען, ווערפֿן זיך דערמיט אונטער דער מאַכט פֿונעם טאָטאַל־רעזאָנאַנס פֿון א סיסטעם וואָס באַהערשט זיי. די דאָזיקע מאַכט צווינגט זיי ניט צו וועלן דערגיין דעם אמת נאָר צו זוכן א הכשר. זיי געפֿינען דעם הכשר דורך שאָפֿן א היסטאָרישע אידעען־פֿאַרבינדונג.

אַזוי האָבן מיר צווויי מינים סיבות וואָס פֿאַרפֿירן אונדזער געדאַנק. קודם־כל קומען די ריין פֿאָרמעלע, די פּשוטע טעותן וואָס מיר באַמערקן ניט אין דער אָנגעשטרענגטער אַרבעט פֿון לאָגישן טראַכטן. מיר קלײַבן צונויף באַגריפֿן וואָס האָבן ניט קיין שכלדיקע שײַכות צווישן זיך; מיר לאָזן אַרויס פֿון געדאַנק די באַזונדערע טריט וואָס האָבן אונדז געבראַכט צו א באַשטימטן אויספֿיר און נעמען אים אָן שפּעטער ווי אָן אמת וואָס מוז זײַן גילטיק פֿאַר אַלעמען; מיר

[8] דאָרטן גופֿא, זז׳ 126—127.
[9] דאָרטן גופֿא, ז׳ 125.

נעמען אָן אין אונדזער אומבאַרעכנטקייט, אַז אויב אַ געוויסער פּרעדיקאַט איז אָן אמתע כאַראַקטעריסטיק פֿון אַ געגעבענעם סובּיעקט, — איז דעמאָלט, ווען מיר דרייען דאָס איבער און מאַכן פֿון דעם פּרעדיקאַט אַ סובּיעקט, אויך ריכטיק אים צו כאַראַקטעריזירן מיטן פֿרי׳ערדיקן סובּיעקט, וואָס איז איצט שוין אַ פּרעדיקאַט.

דערצו האָבן מיר נאָך פּסיכאָלאָגישע סיבות וואָס פֿאַרפֿירן אונדז. פֿאַראָן אָן אינעווייניקסטער עפּעס וואָס צווינגט אונדז צו פֿאַרוואַרפֿן אַזעלכע אידעען פֿון אַ קעגנער, וואָס האָבן קיין לאָגישע שטיכות ניט צו יענע געדאַנקען וואָס האָבן לכתחילה אַרויסגערופֿן אונדזער קעגנערשאַפֿט. מיר האַלטן אויך פֿאַר אַ מעלה צו דערפֿירן געדאַנקען צו די וויטסטע קאָנסעקווענצן, כאָטש עלי־פּי שכל איז אין דעם קיין שום מוז ניטא. אונדזער פּסיכיק טריבט אונדז אויפֿצושטעלן איינהייטלעכע געדאַנק־סיסטעמען ניט דערפֿאַר ווייל אַזוי איז לאָגיש, נאָר ווייל דערמיט באַפֿרידיקן מיר אַן אינעווייניקסטן באַגער. אַזוי ווי מענטשן זענען צעטיילט אין גרופּעס, און יעדערער פֿון אונדז געהערט דאָך צו איינער, אָדער צו עטלעכע, ממילא ווירקט דאָס אויף אונדז, מיר זאָלן אַנגענעמען אַ באַגרענעצטן אמת וואָס איז געבוירן געוואָרן אין געוויסע לעבנס־תנאָים און וואָס קען בלויז זיין פֿאַר אַ געוויסער גרופּע, ווי אַזאַ וואָס דער ריינער שכל האָט אַרויסגעבראַכט. ואָחרון אָחרון חביב, מיר זענען אַזוי צוגעבונדן צום אַלגעמיינעם אָפּקלאַנג פֿון אַ געדאַנק, אַז אַפֿילו וען דער שכל צווינגט אונדז צו מאַכן אַן אומבייט, באַמערקן מיר גאָרניט, אַז מיר בייטן בלויז די פּרטים, און וואָרפֿן זיך אונטער דער מאַכט וואָס דער אַלגעמיינער אָפּקלאַנג, דער טאָטאַל־רעזולטאַנט, האָט איבער אונדז. קומט אויס, אַז וועג אַ ריין לאָגישער פּראָצעס פֿאָדערט פֿון אונדז, מיר זאָלן רעווידירן אַ סיסטעם, בכי וועלכער מיר האָבן זיך ביז איצט געהאַלטן, מישט זיך אַרײַן אַ פּסיכישער פֿאַקטאָר וואָס שטערט אונדז אין דעם. ממילא מוז דאָס פֿירן צו טעותן וואָס מיר באַמערקן אָפֿילו ניט.

3

די אַרבעט האָט זשיטלאָווסקי אָנגעהויבן צו פֿאַרעפֿנטלעכן אין דאָס נייַע לעבן, דעצעמבער, 1908. ווי מען קען זען, האָט ער זי אָנגעהויבן מיטן גרויסן גלויבן, אַז אויב אים וועט זיך אײַנגעבן צו געפֿינען די כּללים, לויט וועלכע היסטאָרישע אידעען־פֿאַרבינדונגען ווערן פֿאַרמירט, וועט דאָס פֿירן דערצו, אַז מען זאָל זיי ביז אַ געוויסער מאָס קענען אויסמיידן. ממילא עפֿנט זיך אַ וועג, מען זאָל קענען בויען געדאַנקען־סיסטעמען אויף אַ ריין לאָגישן פֿונדאַמענט. דער ערשטער קאַפּיטל ענדיקט זיך מיט אַזעלכע צוויי פּאַראַגראַפֿן:

„מיר וועלן דערנאָך זען אויסצופֿאָרשן דעם מעכאַניזם וואָס באַשאַפֿט „היסטאָרישע" אידעען־פֿאַרבינדונגען, כדי צו געפֿינען די ריכטיקע מעטאָדן, ווי אָפּצוהיטן זיך פֿון זיי אויף וויפֿל דאָס איז מעגלעך.

„אויב דאָס וועט זיך אונדז אײַנגעבן, וועלן מיר אפֿשר האָבן אין די הענט אַ מיטל, ווי אַזוי צו באַפֿרייען אונדזער וועלט־אָנשויונג פֿון

פֿלומרשט לאָגיש נויטוועגדיקע אידעען־פֿאַרבינדונגען און אויפֿבויען זי אויף אַ בעסערן, זיכערן פֿונדאַמענט".[10]

דאָס איז אַן אַמביציעזע אונטערנעמונג, בפֿרט נאָך, ווי מיר ווערן געוואָר שפּעטער, אַז ער האָט זיך פֿאַרגעשטעלט אַ פּלאַן, מען זאָל די גאַנצע געשיכטע פֿון מענטשלעכן געדאַנק אַנאַליזירן לויט דער סכעמע לאָגיש—היסטאָריש. ווי מיר קענען הײַנט זען די זאַך, וואָלט די דאָזיקע אַרבעט געווען באמת זייער אַ גרויסע, אָבער ניט קיין זייער ניצלעכע. זשיטלאָווסקי אַליין האָט אין גאַנצן געביטן זײַן טאָן אין משך פֿון שרײַבן. וועג ער האָט שוין געהאַלטן בײַם סוף, איז ער געקומען צו דער איבערצײגונג, אַז די גאַנצע אויפֿגאַבע איז אַן אוטאָפּישע. אין די געזאַמלטע שריפֿטן, באַנד 3, וווּ די אַרבעט ווערט איבערגעדרוקט, געפֿינט זיך שוין אין גאַנצן ניט דער פֿריער ציטירטער צווייטער פּאַראַגראַף. דאָס איז וויכטיק צו דערמאָנען, ווײַל בײַ זשיטלאָווסקין טרעפֿט זיך כּמעט קיין מאָל ניט, ער זאָל רעווידירן זײַנס אַ זאַך וואָס ער האָט שוין פֿריער פֿאַרעפֿנטלעכט. מסתּמא האָט ער געפֿילט, אַז ער איז עפּעס מבֿטיח וואָס ער וועט קיין כאָל ניט קענען סיקוקן; אַז מען קען זיך בכלל ניט באַפֿרײַען פֿון היסטאָרישע אידעען־פֿאַרבינדונגען. אַ ביסל שפּעטער זאָגט ער דאָס גאַנץ אָפֿן. ער שרײַבט:

„אַ לענגערע צײַט נאָך דעם ווי מיר איז קלאָר געוואָרן דער ענין פֿון היסטאָרישע אידעען־פֿאַרבינדונגען האָב איך געמיינט, אַז אין גאַנצן פּטור צו ווערן פֿון זייער מאַכט איז אפֿשר שווער, זייער שווער, אָבער פֿאַר וואָס זאָל עס זײַן אוממעגלעך? ערשט אַ טיפֿערער אײַנבליק אין דער שאלה האָט מיר באַוויזן, אַז דאָס איז אַן אוטאָפּיע וואָס קאָן קיין מאָל ניט פֿאַרווירקלעכט ווערן".[11]

און דאָך האָט ער ניט געשפּאָרט קיין מי אין זײַן כסדרדיקן אַנאַליז. לכתחילה, ווי געזאָגט, האָט ער אָפּערירט מיט די כּללים פֿון דער פֿאָרמעלער לאָגיק, כּללים וואָס זײַנען אַלגעמיין באַקאַנט און אַזוי דורכגעאַרבעט אין דער פֿילאָסאָפֿישער ליטעראַטור, אַז ס׳איז לײַכט זיי אָנצוועכדן אויף נײַע געדאַנקען און זייערע קאָמבינאַציעס, דער עיקר וועג מען וויל דעם ענין ניט אויסשעפּן ביז קלענסטע פּרטים.

דעריבער זײַנען אַ סך וויכטיקער, און ספּעציעל פֿאַר דער דאָזיקער אַר־בעט, די פּסיכאָלאָגישע פֿאַקטאָרן. אָזעלכע זײַנען פֿאַראַן פֿינף וואָס די ערשטע פֿיר פֿון זיי זײַנען גאַנץ גוט באַקאַנט, אָבער עס איז ניט אָנגענומען, מען זאָל זיך מיט זיי באַנוצן אין לאָגישן אַנאַליז. ערשט זשיטלאָווסקי האָט זיי צונויפֿ־געבראַכט — און ער וואָלט געקענט ברענגען נאָך אָזעלכע טרײַב־כוחות פֿון פּסיכאָלאָגישן פֿעלד — און זיי גרופּירט אַרום זײַן הויפּטטעמע, די היסטאָרישע אידעען־פֿאַרבינדונגען. איך שטעל מיר פֿאָר, אַז ווען ער האָט זיך דורכגעריסן דורך די ריין לאָגישע גרענעצן און דערזען דעם פּסיכישן הינטערגרונט פֿון אונדזער דענקען, ערשט דעמאָלט האָט ער דערפֿילט די אוממעגלעכקייט אַוועק־

[10] דאָס נײַע לעבן, דעצעמבער 1908, ז׳ 57.
[11] דערטן, אָקטאָבער 1909, ז׳ 28.

צושטעלן די פאַרבינדונגען פון אידעען אויף אַ פאַרמעלע לאָגישן יסוד; ער האָט באַמערקט, אַז די פאַדערונגען פונעם לעבן זיינען אַזוי ברייט, טיף און באַצווינגענדיק, אַז מען קען ניט, אפֿשר טאָר מען גאָר ניט, זיי אינצאַמען אין די ענגע גרענעצן פונעם שטרענג קאַנטראַלירטן שכל מיט זיינע אויסגעהאַלטענע סילאָגיזמען.

דאָס וואָס ער רופט טאָטאַל־רעזאָנאַנס איז באַזונדער וויכטיק. דער דאָזיקער באַגריף האָט אַ שטיקל געשיכטע הינטער זיך. איך וועל אָנגעבן בקיצור צוויי וויסנשאַפֿטלערס. איינעם פון זיי דערמאָנט זשיטלאָווסקי בײַ פֿאַר־שיידענע געלעגנהייטן; דאָס איז ערנסט מאַך. לויט מאַכן איז די פֿיזישע און די פסיכישע וועלט אַקוראַט די זעלביקע, אָבער אין פסיכאָלאָגיע דאַרף מען זיך רעכענען מיט שפּירונגען וואָס שטאַמען ניט פון איינציקע פֿיזישע אָביעקטן, נאָר פון די שײַכותן צווישן זיי.[12] וועגן מיר זעען למשל דרײַ פּינטלעך אויף אַ שטיקל פאַפּיר, נעמען מיר אויף ניט בקיצור איינס, און נאָך איינס, און נאָך איינס, נאָר מיר האָבן אין אונדזער פסיכיק די שײַכות וואָס צווישן זיי. אָט די שײַכות איז פונקט אַזאַ שפּיר־איבערלעבעניש ווי די באַזונדערע פּינטלעך וואָס מיר זעען. עס קומט אויס, אַז אָחוץ דעם וואָס מיר נעמען אויף איינציקע זאַכן, נעמען מיר אויך אויף די „גאַנצקייט", די שײַכותן וואָס צווישן די באַזונדערע טיילן, אויב אַזאַ גאַנצקייט איז בכלל פאַראַן.

שפּעטער, אין 1890, האָט פאַן ערענפֿעלז פאַרפֿעסטלעכט אַן ארבעט,[13] וואָס דערמיט האָט זיך אָנגעהויבן דער געדאַנק וועגן „געשטאַלט־קוואַליטעטן". די דאָזיקע שול לערנט אונדז, אַז אין אַלץ וואָס מיר נעמען אויף אין דער פּרי־זישער וועלט איז פאַראַן נאָך אַ קוואַליטעט וואָס מיר גיבן צו פון זיך, דאָס איז די פאַרעם וואָס די זאַך פאַרמאָגט. למשל דרײַ פּינטלעך קענען זײַן אויס־געשטעלט אַזוי, אַז מיר זאָלן גלײַך דערזען אַ דרײַעקיקע פאַרעם. דאָס איז אַ קוואַליטעט וואָס לײגט ניט אין די פּינטלעך גופֿא, דער סובּיעקט גיט דאָס צו פון זיך, און דאָס קומט פאַר אין יעדן פּראָצעס פון אויפֿנעמען זאַכן פון דער אַרומיקער וועלט.

אויף וויפּל זשיטלאָווסקי איז באַאײַנפֿלוסט געווארן פון די דאָזיקע גע־דאַנקען וואָס האָבן זיך אַרום יענער צײַט געטראָגן אין דער דײַטשישער פסי־כאָלאָגישער וועלט, איז שווער צו זאָגן. אָבער זײַן „טאָטאַל־רעזאָנאַנס" קען גאַנץ גוט אויפֿגעבויט ווערן אויפֿן פונדאַמענט פון די „שײַכותן" בײַ ערנסט מאַכן, אָדער אויף די „געשטאַלט־קוואַליטעטן" בײַ פאַן ערענפֿעלזן. זשיטלאָווסקי האָט אייגנטלעך דערהויבן אָט דעם באַגריף און אים אָנגעוועגדט אין דער וועלט פון אידעען־סיסטעמען, וווּ דאָס גאַנצע שטײגט אַריבער און איז עפּעס אַנ־דערש אײדער די באַזונדערע טיילן, פון וועלכע עס איז צונויפֿגעשטעלט.

---

[12] E. Mach, *Analyse der Empfindungen*, 1886.

[13] C. von Ehrenfels, "Ueber Gestaltqualitäten", *Vierteljahrschrift für Philosophie*, XIV, 1890.

דאָס איז בלי ספק זייער פּשוט אויפגעכאַפּט. ער איז אַליין, ווי־זוי אויס, פון דעם באַגייסטערט געווארן. אים האָט זיך אויסגעוויזן, אז אָט האָט ער געפונען אַ מיטל וואָס קען העלפן לכל־הפחות אָפּשוואַכן די מאַכט פון היסטאָרישע אידעען־פאַרבינדונגען. אָט ווי אזוי מיר דאַרפן דאָס טאָן:

„מיר מוזן קודם־כל פונאַנדערשפאַלטן אונדזער איינהייטלעכע סיסטעם אין אירע איינצלנע געדאַנקען. מיר מוזן אונטערזוכן יעדן איינצלנעם געדאַנק באַזונדער, ניט נאָר כדי אויסצוגעפינען יעדנס לאָגישע און וויסנשאַפטלעכע וואָג נאָר אויך כדי זיך אַליין אָפּצוגעבן אַ דין וחשבון אין יענעם רעזאַנאַנס וועלכן ער רופט אין אונדז אַרויס, וועג ער קלינגט אַליין פאַר זיך און זען שטים ווערט ניט פאַרטויבט אָדער פאַרענדערט דורך די מיטקלינגענדיקע שטימען פון זיינע חברים. פאַר יענע איינצל־געדאַנקען וואָס האָבן די גרעסטע לאָגישע אָדער וויסנשאַפטלעכע וואָג מוזן מיר פירן אַ באַזונדערן חשבון. פאַר די וואָס האָבן סימפּאַטישע רעזאַנאַנסן — אַ באַזונדערן, און פאַר די וואָס קלינגען אונדז אומסימפּאַטיש ווידער אַ באַזונדערן. דאָס זעלבּיקע דאַרף אויך געמאַכט ווערן מיט יענער קעגנערישער סיסטעם, אַנטקעגן וועלכער אונדזער אידעען־סיסטעם קעמפט צו דער גענגעבענער צייט. אויך זי מוז געדאַנקלעך צעשפאַלטן ווערן אַביעקטיוו, לויט איר ווירקונג אויף דער נשמה“.[14]

זשיטלאָווסקי האָט ניט באַמערקט, אז מיט אָט דער אָפּעראַציע וואָס ער לייגט דאָ פאַר שוואַכט ער אָפ זיין פיינעם אינפאַל וועגן דער מאַכט פונעם טאַטאַל־רעזאַנאַנס, און אז וען אָפּילו מען זאָל קענען אויספאַלגן אַלץ וואָס ער וויל, וועט מען דערמיט ניט אָפּשוואַכן, זיכער ניט אָפּשאַפן, קיין היסטאָרישע אידעען־פאַרבינדונגען, נאָר אויפּבויען אַנדערע. זיי וועלן אפשר נאָך זיין ערגער דערמיט וואָס איבער זיי וועט הענגען די אילוזיע, אז זיי זיינען פון ריינסטן לאָגישן גאָלד.

וואָרעם אויב דער טאַטאַל־רעזאַנאַנס איז טאַקע אזא גרויסער פוח ווי זשיטלאָווסקי שטעלט זיך פאַר — און אין דער אַנטוויקלונג פון פסיכאָלאָגיע איז די דאָזיקע השערה אַלץ מער באַשטעטיקט געוואָרן — דעמאָלט איז דאָס אַ פאַקטאָר וואָס באַהערשט דאָס אינטעלעקטועלע לעבן בכלל. הינט אויב מיר נעמען זיך „פונאַנדערשפאַלטן אונדזער איינהייטלעכע סיסטעם אויף אירע איינצלנע געדאַנקען“, וואָס טרייבט אונדז דערצו? מסתמא שפילט אויך דאָ אַ ראָלע דער פאַקטאָר פון אַ טאַטאַל־רעזאַנאַנס פון אַן אַנדער סיסטעם וואָס ווירקט, מיר זאָלן חושד זיין די פּרינציפּדיקע סיסטעם, אז זי איז געבויט אויף לאָגישע טעותן.

לאָמיר נעמען אַ ביישפּיל, איינעם פון די וואָס זשיטלאָווסקי באַנוצט אים אזוי אָפט, דאָס איז די אידעען־פאַרבינדונג סאַציאַליזם—מארקסיזם. מאַקס איסטמאַן שפאַלט פונאַנדער די דאָזיקע פאַרבינדונג און קומט צו אַן אַנדער סיסטעם: מארקסיזם—היסטארישע נויטוועניקייט—אומפאַרמיידלעכער גורל—

[14] געזאַמלטע שריפטן, ב׳ III, ז׳ 127.

רעלֶיגיע.[15] האָבן מיר שוין ווידער אַן אידעען־פֿאַרבינדונג, זיכער אַ היסטאָ־רישע, מיט איר אייגענעם טאָטאַל־רעזולטאַנס, וואָס איז מסתמא געווען דער אי־ניציאַטאָר פֿונעם גאַנצן אַנאַליז. אַזוי געפֿינען מיר זיך אין אַ כישוף־קרײַז, פֿון וועלכן עס איז קיין אויסוועג ניטאָ. איך בין שטאַרק חושד, אַז די עצם תאווה אַוועקצושטעלן ריין לאָגישע אידעען־פֿאַרבינדונגען ווי דעם אידעאַל אין אַלגעמיינעם אינטעלעקטועלן לעבן איז אין זיך גופֿא אַ היסטאָרישע אידעען־פֿאַרבינדונג וואָס שטאַמט פֿונעם באַזונדערן גאַנג פֿון דער מאָדערנער ציווי־ליזאַציע אין די לעצטע עטלעכע הונדערט יאָר.

אַחוץ דעם, דער טאָטאַל־רעזאַנאַנס פֿון אַ סיסטעם לֶיגט דאָך ניט אינעם כאַראַקטער פֿון דער סיסטעם, נאָר פֿונעם מענטשן וואָס שטעלט זיך אײַן פֿאַר איר. דאָס שטאַמט פֿון דעם וואָס יעדער סיסטעם איז ווידער בלויז אַ טייל פֿון אַ גרעסערער סיסטעם מיט אַ טאָטאַל־רעזאַנאַנס וואָס איז ברייטער און שלֵיסט אײַן מער. בײַ אײַן מענטשן לְמשל פֿאַרשפּיצט זיך דער טאָטאַל־רעזאַ־נאַנס פֿון דער סיסטעם „סאָוועטן־פֿאַרבאַנד" אין די מאַמענטן וואָס דריקן זיך אויס אין דער אָפּשאָפֿונג פֿון פּריוואָט־קאַפּיטאַליזם; בײַ אַ צווייטן איז דאָס די אָפּשאָפֿונג פֿון דעמאָקראַטישער פֿרײַהייט. אויף אַזאַ אופֿן איז „סאָוועטן־פֿאַרבאַנד" בײַם ערשטן מענטשן אַ טייל פֿון אַ העכערער סיסטעם וואָס פֿירט צו אַ פֿאַזיטיוער באַציונג צו אירס אַ טייל, דעם סאָוועטן־פֿאַרבאַנד. בײַם צווייטן איז די זעלביקע דערשײַנונג אויך אַ טייל פֿון אַ העכערער סיסטעם, אָבער אַזאַ וואָס פֿירט צו אַ נעגאַטיוער באַציונג צום זעלביקן סאָוועטן־פֿאַר־באַנד. הײַנט אויב עס זאָל אָפּילו מעגלעך זײַן צו צעטיילן סיסטעמען ווי זשיט־לאָווסקי וויל דאָס, קען מען קיין מאָל ניט וויסן וווּ אָנצוהייבן, וויל יעדער סיסטעם איז אי אַ גאַנצע זאַך, אי אַ טייל פֿון אַ ברייטערער סיסטעם, בײַ וועלכער מיר האַלטן זיך שוין פֿון פֿריער.

זינט זשיטלאָווסקי האָט געשריבן זײַן עסיי זײַנען פֿאָרגעקומען גרויסע איבערקערעניש אין דער וויסנשאַפֿט, וואָס שוואַכן אָפּ דעם געדאַנק, אַז מיר קענען בכלל שטרענג צעטיילן אונדזערע אידעען־פֿאַרבינדונגען אויף לאָגישע און היסטאָרישע. די אַנטוויקלונג פֿון לאָגיק גופֿא איז געגאַנגען אין דער זעל־ביקער ריכטונג. אָט וואָס זאָגט איינער פֿון די גרויסע לאָגיקערס פֿון אונדזער צײַט: „מיר האָבן אַנגעוויזן, אַז די ריגאָריסטישע אַנטוויקלונג פֿון באַנעמען די פֿאָרגרונגען פֿון לאָגיק, און ממילא דאָס פֿאָרשטיין, אַז דעדוקציע איז דורכויס רעלאַטיוו, געפֿינט איר אויסדרוק אין דער מאָדערנער קריטישער אויפֿפֿאַסונג פֿון מאַטעמאַטיק".[16] וויהינגערס פֿילאָסאָפֿיע פֿון „אַזוי ווי", דער פֿראַגמאַטיזם, די גרענעקען פֿון די לאָגישע פּאָזיטיוויסטן, איינשטיינס איבערקערעניש אין די באַגריפֿן פֿון די עקזאַקטע וויסנשאַפֿטן, דער אויפֿ־

---

[15] Max Eastman, *Marxism: Is it a Science?* New York, 1941.

[16] Frederigo Enriques, *The Historic Development of Logic*, 1929, IV.

קום פֿון דער סאָציאַלאָגישער שול וואָס גיט זיך אָפּ מיט דער סאָציאַלאָגיע פֿון וויסן, — דאָס אַלץ שטרייכט אונטער דעם רעלאַטיוון כאַראַקטער פֿון די אינסטרומענטן, מיט וועלכע מיר קענען מעסטן די אמתן פֿון אונדזער גאַנצן אינטעלעקטועלן פֿאָרמעגן.

וועט שמועסט נאָך, וועט עס קומט צו די מער פּראַקטישע מענטשלעכע פּראָבלעמען (אַזעלכע וואָס האָבן זשיטלאָווסקין עלי־פּי רוב באַשעפֿטיקט) — איז אַוודאי זיכער, אַז מיר מוזן אָפּערירן מיט „מער" און „וויניקער", אָבער ניט מיט „יאָ" און „ניין". אין דער מאַלעער ספּערע, ספּעציעל אין קריטישע מאָמענטן, דאַרטן וווּ מיר מוזן עפּעס טאָן, קענען מיר בלויז פֿונקציאָנירן אַזוי וויּ עס וואָלטן טאַקע געווען אָבסאָלוט גוטע און אָבסאָלוט שלעכטע מעשׂים. אויפֿן פֿעלד פֿון אינטעלעקטועלע פּראָצעסן קען אַזאַ שאַרפּע צעטיילונג ניט זיין, זי איז טאָרעטיש אוממעגלעך און פּראַקטיש אומגעזונט.

טאָרעטיש — און אויף וויפֿל מיר זאָגן זיך אָפּ פֿון די גראַנדיעזע פּרעטענזיעס אויף „אייביקייט" און „אוניווערסאַלקייט" — איז מעגלעך אַוועקצושטעלן לאָגיש גילטיקע פּראָפּאָזיציעס אין צוויי פֿאַלן: וועט זיי אידענטיפֿיצירן זיך מיט אַקסיאָמאַטישע פֿאָסטולאָטן, אָדער וועט זיי גיבן איבער דורך וועריפֿיצירן אַן אומפֿאָרמיטלטע פּסיכאָלאָגישע איבערלעבעניש. דאָס ערשטע וויזט זיך אָפּטמאָל אין אַזעלכע פֿאַלן, ווי למשל די געאָמעטרישע טאָרעמעס, כאָטש אויך דאָ מוזן מיר זיך האַלטן אין אייַן באַשטימטן געאָמעטרישן אוניווערס. דער אמת פֿון די אייקלידישע פּראָפּאָזיציעס וואָס זיינען געבויט, כאָפּן מיר אָן, אויף די כּללים וועגן פֿאָרלעלע לינייעס טראָגט אין זיך טאַקע אַ זיכערקייט און אַ באַשטימפֿערלעכקייט, אָבער בלויז כּל־זמן מיר טרעטן ניט אַריבער די גרענעצן פֿון דער אייקלידישער געאָמעטריע.

אָן ענלעכע זיכערקייט פֿילן מיר וועט אַ פּראָפּאָזיציע דריקט אויס אַ פּשוטע פּסיכישע דערפֿאָרונג. למשל, די לבנה איז קיילעכיק, דער טעם פֿון אַ הערינג איז געזאָלצן, דער אָפּשטעל־צייכן אין פֿאָרקער איז רויט. דערמיט וועלן אָלע מענטשן — לאָמיר זאָגן דאָס רוב מענטשן מספּים זיין. אָבער אַט די אמתן זיינען צו פֿאָרמעל אָדער אומוויכטיק, וועט עס רעדט זיך וועגן אַזעלכע אידעען־פֿאַרבינדונגען וואָס זשיטלאָווסקי האָט אין זינען. פֿון אַזעלכע אמתן קען מען בשום־אופֿן לאָגיש ניט אַרויסדרינגען קיין זיכערע שטעלונג צו פֿראָגעס ווי אַטעיזם, מאַטעריאַליזם, נאָמינאַליזם אד"גל.

מען טאָר ניט אַרויסלאָזן פֿון זינען, אַז פֿאָרמעלע לאָגיק האָט בלויז צו טאָן מיט די אופֿנים, אויף וועלכע מיר אָפּערירן מיט אַוועקגעשטעלטע הנחות, אָבער דער כאַראַקטער פֿון די הנחות גופֿא, דאָס האָט צו איר אַ גאָנץ קנאַפּע שייכות. זשיטלאָווסקיס ערשטער בייַשפּיל פֿון אַ ריין לאָגישער אידעען־פֿאַרבינדונג איז געווען: אויב קיין שדים זיינען ניטאָ אויף דער וועלט, קענען זיי ניט האָבן קיין וויירקונג אויף מענטשן. קודם־כּל בין איך שטאַרק מסופֿק, צי דאָס קען באַטראַכט ווערן ווי לאָגיש אויסגעהאַלטן. אַלץ העגגט אָפּ פֿון דער דעפֿיניציע פֿון דער פּראָזע „ניטאָ אויף דער וועלט". אָבער

אַנגענומען, אַז דער אויספֿיר איז אַן אמתער, ווי אַזוי קען אויף אַ ריין לאָגישן אופֿן באַווייזן וועלן די סאַמע ערשטע הנחה? וואָסערע ריין דעדוקטיוועַ פֿראַצעסן קענען פֿירן מיט אַבסאָלוטער זיכערקייט צום געדאַנק, אַז קיין שדים זײַנען ניטאָ? דייוויד יום האָט נאָך באַווייזן, אַז קיין שום אַלגעמיינע פֿראַפּאָזיציע, וואָס איר גילטיקייט קען בלויז באַווייזן וועלן אין רעאַלער דערפֿאַרונג, קען קיין מאָל ניט זײַן לאָגיש זיכער. די אמתן, אין וועלכע זשיטלאָווסקי איז דער עיקר פֿאַראינטערעסירט, די אידעען־פאַרבינדונגען וואָס באַפֿאַרבן דעם גאַנג פֿון קולטור־היסטאָרישע פּראָצעסן און פֿון געזעלשאַפֿטלעכן לעבן בכלל, — דאָ איז ניטאָ די מינדסטע האַפֿענונג, מען זאָל זיי מיט זיכערקייט קענען אַרויסדרינגען דורך דער פֿאַרמעלער לאָגיק פֿון עלעמענטאַרע פּראָפּאָזיציעס. דאָס איז אוממעגלעך אַפֿילו וועלן מען זאָל ניט פּעדאַנטיש מקפּיד זײַן אויף אַזעלכע גראַנדיאָזע אָמביציעס ווי „אַבסאָלוטע לאָגישע נויטוועניקייט".

און וואָלט עס מעגלעך געווען, וואָלטן מיר אויך ווייניק וואָס דערגרייכט. ס׳איז גענוג צו לייענען זשיטלאָווסקיס עצה, וואָס מען דאַרף טאָן, אויב מען וויל בייקומען די מאַכט פֿון טאָטאַל־רעזאָנאַנסן, כדי אײַנצוזען, וואָס עס וואָלט אַרויסגעקומען, וועט מיר וועלן דאָס אָן אויף אידעען וואָס דאַרפֿן זיך אויסדריקן אין לעבעדיקע מעשׂים. אַ מענטש וואָלט אַזוי לאַנג געדאַרפֿט אַנאַליזירן יעדער ברעקעלע פֿון יעדער בראָכטייל פֿון יעדן פּרט פֿון אַן אידעע, אַז וועט ער וואָלט שוין ענדלעך געקענט דערגרייכן אַ זיכערן לאָגישן אויספֿיר און אַנהייבן עפּעס צו טאָן, וואָלט ער שוין קיין כּוח ניט געהאַט זיך צו רירן צוליב טיפֿער זיקנה.

אַבער זשיטלאָווסקי אַליין העלפֿט אונדז אין אונדזערע ספֿקות, צי מען קען בכלל שאַרף צעטיילן לעבעדיקע אידעען־פאַרבינדונגען אויף לאָגישע און היסטאָרישע. ער טוט דאָס מיט זײַן אייגענער אומזיכערקייט, מיט זײַן אײַנגעהאַלטענער שפּראַך, און דער עיקר מיט זײַן אונטערשטרײַכן, אַז ריזיקע פּסיכישע כּוחות — וואָס זײַנען לחלוטין ניט שווה בשווה מיט דער פֿאַרמעלער לאָגיק — העלפֿן באַשטימען דעם גאַנג פֿון אונדזער דענקען.

מען מוז אָבער מודה זײַן, אַז דאָס שוואָכט אויף אַ האָר ניט אַף דעם פֿאַרבליבנדיקן היסטאָרישן צושטייער צו אונדזער לייטעראָטור, וואָס לייגט אין דעם אַנאַליז, מיט וועלכן דאָס וועלן צייכנט זיך אויס. אָבוץ די אַלגעמיין טעאָרעטישע פֿאַרדינסטן, אָבוץ דעם וואָס דאָס איז בײַ אונדז דאָס ערשטע וועלן צו באַטראַכטן אַ פֿילאָסאָפֿיש־פּסיכאָלאָגישן ענין מיט אַזאַ ערנצטן אָפּאַראַט דעמישן פֿאַרנעם, איז דער ריין דערציִערישער וועלן פֿון דער דאָזיקער אַרבעט אַזאַ וואָס האָט קיין גליַיכן ניט צו זיך אין יענער צייט. געזונטער אינטעלעקטועלער וווקס דאַרף זיך שטעלן שטרענג פֿאַדערונגען, דאַרף זײַן גרייט אָפּצופֿרעגן פֿאַרטיקע אמתן, דאַרף עפֿענען קאָפּ און האַרץ פֿאַר די פֿאַרשיידנסטע ספֿקות. זשיטלאָווסקי האָט דאָס זייער אָפּט געטאָן, ער איז אייגנטלעך געווען בײַ אונדז דער ערשטער וואָס האָט אַוועקגעשטעלט אַזעלכע פּראָבלעמען,

אָבער אין ערגעץ האָט ער עס ניט געטאָן אַזוי אומאויפֿהערלעך, מיט אַזאַ חשק ווי דאָ.

די פֿראָבלעמען, מיט וועלכע ער האָט זיך עלי־פּי רובּ פֿאַרנומען, זײַנען בטבֿע געווען פֿון אַזאַ מין, אַז זיי האָבן אים ממש פֿאַרפֿלייצט מיט אידעען־פֿאַרבינדונגען, וואָס לויט זײַן אייגענער דעפֿיניציע זײַנען זיי דורכויס „היס־טאָרישע". עס וואָלט געווען זייער נאַיוו צו קלערן, אַז מען קען באַגרינדן סאָציאָלוגיזם, אָדער נאַציאָנאָלוגיזם, אָדער יידישיזם, אָדער טעריטאָריאָלוגיזם, אָדער קולטור־פֿילאָסאָפֿישן אידעאָלוגיזם אד"גל אויף אַ ריין לאָגישן אופֿן. אָבער ווען נאָר זײַן עמאָציאָנעלע געבונדנקייט האָט אים ניט צו פֿיל געשטערט, האָט ער ארויסגעוויזן אַ טאָלעראַנץ, אַ וויליקייט צו פֿאַרשטיין דעם קעגנערס פּאָזיציע, און אַ דזשענטלמענישקייט וואָס דערמיט האָט ער זיך אויסגעצייכנט צווישן אַ סך זײַנע בני־דור. אין זײַנע „היסטאָרישע אידעען־פֿאַרבינדונגען" האָט ער אָוועקגעלייגט דעם טעאָרעטישן פֿונדאָמענט, וואָס אויף אים איז די דאָזיקע מאָראַל געבויט. דאָס איז אַ ירושה וואָס פֿאַרדינט, מען זאָל זי גע־טרייַ אָפּהיטן.

די שפּראַכן בײַ יִידן אין אומאָפּהענגיקן פּוילן

אַן אַנאַליז לויט דער פֿאָלקסציילונג פֿון 1931

פֿון יעקבֿ לעשטשינסקי

1

אין מלוכות מיט אַ סך נאַציאָנאַליטעטן, מיט פֿאַרשיידענע נאַציאָנאַלע קולטור־טראַדיציעס און מיט אַ ירושהדיקן קולטורקאָמף שפּילט די שפּראַכן־פֿראַגע אַ גרויסע פּאָליטישע ראָלע. איז דאָך די שפּראַך די עלעמענטאַרע פֿאָרעם פֿון יעדער נאַציאָנאַלער קולטור, איר בולטסטער און אָנזעעוודיקסטער אויסדרוק, איר בפֿירושסטע מאַניפֿעסטאַציע.

אין דעם אומאָפּהענגיקן פּוילן, ווו די פּאָליטיק האָט זיך געפֿירט אין די אינטערעסן פֿון דער פּוילישער נאַציאָנאַליטעט און קעגן די אינטערעסן פֿון די נאַציאָנאַלע מיעוטים, האָט די אָפֿיציעלע סטאַטיסטיק געדאַרפֿט אויסמיידן געוויסע ספּנות פֿאַר דער הערשנדיקער גרופּע און מען האָט דעריבער בכלל ניט פֿאַרפֿנטלעכט די רעזולטאַטן פֿון שפּראַכן־סטאַטיסטיק אין דער פֿאָלקס־ציילונג פֿון 1921. נאָך דער פֿאָלקסציילונג פֿון 1931 האָבן מיר געוויע ידיעות וועגן דער שפּראַכן־סטאַטיסטיק. דערפֿאַר אָבער איז יעמאָלט בכלל ניט געווען אין דעם פֿרעגבויגן די פֿראַגע וועגן צוגעהעריקייט צו דער נאַציאָנאַליטעט, וואָס קעגן דעם האָבן בשעתו זייער שאַרף פּראָטעסטירט די פֿאַרשטייערס פֿון אַלע מיעוטים. בײַ יִידן האָט עס אַרויסגערופֿן אַ הייסע פּראָפּאַגאַנדע, אַז מען זאָל אָנגעבן דעמאָנסטראַטיוו איינע פֿון די צוויי נאַציאָנאַלע שפּראַכן: יִידיש אָדער העברעיִש.

ווי אין אינדזערע פֿריִערדיקע אַנאַליזן[1] פֿון די רעזולטאַטן פֿון די ביידע פֿאָלקס־ציילונגען (אין 1921 און 1931), קענען מיר אויך דאָ — און דאָ טאַקע נאָך וויניקער ווי בײַ אַנדערע פֿונקטן! — זיך ניט האַלטן בײַ דער אײַנטיילונג אין פֿיר ראַציאָנען, וואָס די אָפֿיציעלע פּוילישע סטאַטיסטיק האָט זי אָנגענומען, ווײַל אָט די ראַציאָנירונג האָט אַ בפֿירוש

---

[1] דאָס איז אַ קאָפּיטל פֿון אַ גרעסערער אַרבעט וועגן יִידן אין אומאָפּהענגיקן פּוילן (1919 — 1939), וואָס דער מחבר גרייט פֿאָרן אינסטיטוט פֿאַר יִידישע ענינים. אַנדערע טיילן פֿון דער זעלביקער אַרבעט האָבן זיך געדרוקט אין די יִוואָ־בלעטער, באַנד XX, נומ׳ 1, זז׳ 1—28 און באַנד XXI, נומ׳ 1, זז׳ 20—46. די ביידע דערמאָנטע אַרטיקלען זײַנען אַרויס אויך אַ באַזונדערע ברעשור א״נ יִידן אין דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג פֿון אומאָפּהענגיקן פּוילן, ביבליאָטעק פֿון יִוואָ, ניו־יאָרק, 1943, 56 זז׳.

פֿאַליטישע כּוונה.[2] ווי אין די באַטראַכטונגען וועגן דער שטאַטישער באַפֿעלקערונג אין פּוילן, גיבן מיר דאָ אַזאַ אײַנטיילונג פֿון לאַנד:

א) לויטן עטנאָגראַפֿישן פּרינציפּ וועלט דאָס אומאָפּהענגיקע פּוילן געטיילט אין דרײַ גרויסע ראַיאָנען: אין אַ פּוילישן, ווײַסרוסישן און אוקראַיִנישן ראַיאָן;

ב) צום פּוילישן ראַיאָן געהערן די וואָיעוואָדשאַפֿטן: די שטאָט וואַרשע (וואָס איז געווען אַ וואָיעוואָדשאַפֿט פֿאַר זיך), די וואַרשעווער, לאָדזשער, קעלצער, לובלינער און קראָקעווער — זעקס וואָיעוואָדשאַפֿטן וואָס שטעלן צונויף דעם פּוילישן סובראַיאָן א, און די וואָיעוואָדשאַפֿטן: פּויזענער, פּאָמערנער און שלעזיע — דרײַ וואָיעוואָדשאַפֿטן וואָס שטעלן צונויף דעם פּוילישן ראַיאָן ב. אין איינעם זײַנען דאָס נײַן וואָיעוואָדשאַפֿטן, וואָס דאָרטן איז דאָס רובֿ באַפֿעלקערונג בלי שום ספֿק פּויליש;

ג) צום ווײַסרוסישן ראַיאָן געהערן פֿיר וואָיעוואָדשאַפֿטן: בילַיסטאָקער און ווילנער — וואָס זיי שטעלן צונויף דעם ווײַסרוסישן סובראַיאָן א; נאָוואַרעדקער און פֿאַלעסיער — וואָס זיי שטעלן צונויף דעם ווײַסרוסישן סובראַיאָן ב. דאָ איז די באַפֿעלקערונג זייער אַ געמישטע נאָך די נאַציאָנאַליטעטן נאָך, און די ווײַסרוסן, אויב זיי זײַנען ניט אומעטום דאָס רובֿ פֿון דער באַפֿעלקערונג, זײַנען זיי אָבער (אָחוז אין די שטעט) דער קאָנטיקסטער עלעמענט;

ד) צום אוקראַיִנישן ראַיאָן געהערן די פֿיר וואָיעוואָדשאַפֿטן: לעמבערגער, סטאַניסלאָווער, טאַרנאָפּאָלער, וואָלינער. דאָס רובֿ באַפֿעלקערונג, אמת ניט קיין גרויסע מערהייט, איז דאָ אוקראַיִניש.

אין דער טאַבעלע 1[3] האָבן מיר צונויפֿגענומען די רעזולטאַטן פֿון דער פֿאָלקסצײלונג אין 1931 נאָך אונדזער ראַיאָנירונג נאָך. ס׳באַקומט זיך אָזאַ בילד:

פּאָליאַקן האָבן אַן אַבסאָלוטע מערהייט נאָך דער שפּראַך נאָך אין צוויי ראַיאָנען: אין פּוילישן און ווײַסרוסישן. אין אוקראַיִנישן ראַיאָן האָבן די אוקראַיִנער אַן אַבסאָלוטע מערהייט, אמת ניט קיין גרויסע, אָבער פֿאַרט איז עס דאָס רובֿ — 51.1 פּראָצענט. אָט אין דעם אוקראַיִנישן ראַיאָן האָבן פּאָליאַקן ניט מער ווי 39.4 פּראָצענט. ווען מען נעמט דעם ווײַסרוסישן ראַיאָן ווי אַ גאַנצקייט, האָבן דאָרטן די פּאָליאַקן אַ שפּראַכיקע מערהייט פֿון העכער 52 פּראָצענט, אָבער אין ווײַסרוסישן סובראַיאָן ב, מיט נאָוואַרעדקער און פּאָלעסיער וואָיעוואָדשאַפֿטן, האָבן שוין פּאָליאַקן ניט מער ווי 32.9 פּראָצענט און זיי זײַנען דאָרטן אַ מיעוט. אמת, אויך דאָ באַקומט זיך אַפֿיציעל, אַז די ווײַסרוסן זײַנען אַ מיעוט, בלויז 22.3 פּראָצענט. אָבער ווען מען לייגט צו צו דער ווײַסרוסישער שפּראַך די „היגע" (tutejsi) — אַ שפּיצל, עס זאָל ניט זײַן קאָנטיק דער אמתער כאַראַקטער פֿון דעם ראַיאָן — דעמאָלט באַקומען די ווײַסרוסן 54.9 פּראָצענט און זײַנען דאָס רובֿ אין דעם סובראַיאָן.

---

[2] זע יוּואָ־בלעטער, ב׳ XX, נומ׳ 1, זז׳ 6—7 אָדער אין דער דערמאָנטער בראָשור זז׳ 8 און 13.

[3] פֿאַר דער און פֿאַר די אַנדערע טאַבעלעס (זע זז׳ 153—157) האָבן מיר זיך באַנוצט מיט מאַטעריאַלן פֿון:

a) *Statystyka Polski*, seria C, zeszyt 62, Warszawa, 1937;

b) Krysiński, Dr. Alfons, "Struktura narodowościowa miast polskich", *Sprawy Narodowościowe*, 1937, No. 3;

c) *Sprawy Narodowościowe*, 1937, 1—2.

אין זייער אייגענעם ראַיאָן זײַנען די פּאָליאַקן העכער 86 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג (נאָך דעם סימן פֿון שפּראַך) און אין דעם סובראַיאָן ב, אין דעם טייל פּוילן וואָס האָט געהערט ביז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה צו דײַטשלאַנד, האָבן פּאָליאַקן אַפֿילו העכער 90 פּראָצענט. בכלל איז דאָס דער פּוילישסטער טייל פֿון פּוילן.

לויט דער אַפֿיציעלער סטאַטיסטיק באַקומט זיך, אַז ייִדיש און העברעיש אין אייגעם זײַנען די שפּראַכן פֿון 8.7 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג פֿון גאַנץ פּוילן. אָזוי ווי מען מוז אָננעמען, קענענדיק די סיטואַציע אין פּוילן, אַז די וואָס האָבן אָנגעגעבן העברעיש פֿאַרשטייען ייִדיש און רעדן ייִדיש, וועלן מיר צוליב קלאָרקייט און אינפֿאָרמאַציע דאָ רעדן וועגן ייִדיש אַליין (די געגנויע ציפֿער וועגן ייִדיש און העברעיש — זע א ביסל ווײַטער).

לויט דער אַפֿיציעלער סטאַטיסטיק אַפֿילו האָט זיך אויך באַקומען, אַז צווישן די שפּראַכן פֿון דעם אומאַהענגיקן פּוילן פֿאַרנעמט ייִדיש דאָס דריטע אָרט, גלײַך נאָך פּויליש און אוקראַיִניש. אין פּוילישן ראַיאָן מאַכט דער פּראָצענט ייִדיש־רעדערס אויס 8.7, אין ווײַסרוסישן — 9.6, אין אוקראַיִנישן — 7.6; נאָר אין צוויי סובראַיאָנען דערגרייכט דער פּראָצענט איבער צען — אין פּוילישן סובראַיאָן א — 11.4, אין ווײַסרוסישן סובראַיאָן א (אין ווילנער און ביאַליסטאָקער וואָיעוואָדשאַפֿטן) — 10.4 פּראָצענט. דעם קלענסטן פּראָצענט, א נישטיקע צאָל ייִדיש־רעדערס, האָבן מיר אין פּוילישן סובראַיאָן ב, וואָס ער האָט א קלייניע ייִדישע באַפֿעלקערונג.

2

פֿאַרשטייט זיך, אַז ייִדן האָבן ניט געקענט האָבן קיין אייגן ווינקל אין פּוילן מיט אַן אַבסאָלוטער אָדער אַפֿילו רעלאַטיווער מערהייט. דאָס בילד ווערט אין גאַנצן אַנדערש, ווען מיר ווענדן זיך צו די שטעט און האָבן צו טאָן נאָר מיט דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג. דאָ בייטן זיך די שפּראַך־פֿאַר־העלטענישן בכלל און גאַנץ באַזונדער דער מצב פֿון דער ייִדישער שפּראַך.

די טאַבעלע 2 און 3 גיבן איבער די סיטואַציע אין די שטעט. די טאַבעלע 2 גיט די צאָל רעידערס און די טאַבעלע 3 זייער פּראָצענט־פֿאַרהעלטענישן. אויב דאָס בילד בייט זיך בנוגע אַלע נאַציאָנאַליטעטן, איז עס לחלוטין ניט צו דערקענען, ווען מען קומט צו יידן. אין דער צייט וואָס אין גאַנץ פּוילן האָבן ייִדיש־רעדערס (אָדער פּינקטלעכער: ייִדיש־ און העברעיש־רעדערס) אויסגעמאַכט נאָר 8.7 פּראָצענט, האָבן זיי צווישן דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג באַטראַפֿן כּמעט א פֿערטל — 24.3 פּראָצענט. אין אײַן סובראַיאָן (אין נאָוואַרעדקער און פּאָלעסיער וואָיעוואָדשאַפֿטן, ד״ה אין אונדזער ווײַסרוסישן סובראַיאָן ב) זײַנען ייִדיש־רעדערס אַפֿילו די רעלאַטיווע מערהייט פֿון אַלע שטאָטישע אײַנוווינערס: 45.4 פּראָצענט, בעת ווען פּאָליאַקן זײַנען בלויז — 36.1 פּראָצענט. אין דעם זעלביקן סובראַיאָן, ווו ווײַסרוסן זײַנען א פּאַקטישע

מערהייט (ווי עס ווײַזט, ווען מען נעמט צונויף אין איינעם די ווײַסרוסישע שפּראַך מיט דער „היגער"), זײַנען זיי אין די שטעט ניט מער ווי 14 פּראָצענט (אָפּיציעל ווײַסרוסיש 6.6 פּראָצענט און דאָס איבעריקע פֿון דער „היגער" שפּראַך). אין די שטעט פֿון דעם סובראַיאָן זײַנען פֿאַראַן סך הכל 17,652 ווײַסרוסישע אײַנוווינערס.

די טאַבעלע 3 ווײַזט אונדז, אַז דער פּראָצענט יידן לויטן שפּראַך־סימן האָט אין די שטעט פֿון פּוילן באַטראַפֿן:

אין פּוילישן ראַיאָן:

סובראַיאָן א 28.7
סובראַיאָן ב 0.7

אין גאַנצן ראַיאָן 21.5

אין ווײַסרוסישן ראַיאָן:

סובראַיאָן א 34.4
סובראַיאָן ב 45.4

אין גאַנצן ראַיאָן 37.4

אין אוקראַינישן ראַיאָן:

אין גאַנצן ראַיאָן 28.0

אין גאַנצן לאַנד 24.3

דעם קלענסטן פּראָצענט מאַכן יידן אויס אין פּוילישן ראַיאָן, דעם העכסטן אין ווײַסרוסישן, אין דעם עקאָנאָמיש אָפּגעשטאַנענסטן. אויב מען זאָל ניט נעמען אין באַטראַכט דעם פּוילישן סובראַיאָן ב, וווּ עס זײַנען פֿאַראַן וויניק יידן, האָט דער פּוילישער ראַיאָן אין די שטעט אַ ביסל מער יידן ווי דער אוקראַינישער — 28.7 לגבי 28.0 פּראָצענט. אין אוקראַינישן ראַיאָן איז פֿאַראַן איין וואַיוואָדשאַפֿט, וווּ יידן מאַכן אויס אַ רעלאַטיוו מערהייט — דאָס איז די וואַלינער וואַיוואָדשאַפֿט — 48.6 פּראָצענט יידיש־רעדנדיקע אין די שטעט.

די פּויליש־רעדנדיקע זײַנען דאָס רובֿ פֿון דער באַפֿעלקערונג אין די שטעט פֿון אַלע ראַיאָנען:

אין פּוילישן ראַיאָן 74.6
אין ווײַסרוסישן ראַיאָן 52.9
אין אוקראַינישן ראַיאָן 52.7
אין גאַנצן לאַנד 68.3

אײַנגעטיילט נאָך אונדזערע ראַיאָנען, דערגרייכן די פּויליש־רעדנדיקע דעם מאַקסימום אין פּוילישן סובראַיאָן ב און זײַנען דער מינימום לגבי די אַנדערע ראַיאָנען אין דעם ווײַסרוסישן סובראַיאָן ב. פֿון באַזונדערע וואַיוואָדשאַפֿטן איז דער מאַקסימום פּויליש־רעדנדיקע אין פּויזענער — 94.0 פּראָצענט, דער מינימום אין וואַלינער — 27.5 פּראָצענט.

די טעריטאָריאַלע נאַציאָנאַלע מיעוטים, די ווײַסרוסן און די אוקראַיִנער, האָבן אין זייערע אייגענע ראַיאָנען נאָר אַ מיעוט אין די שטעט. אין קיין איין ראַיאָן איז ניטאָ אַ שטאָטישע באַפֿעלקערונג וואָס זאָל עלי־פּי רובֿ רעדן ווײַס־רוסיש אָדער אוקראַיִניש. די אוקראַיִנער זײַנען אין אַ בעסערן מצב ווי די ווײַסרוסן, זײ האָבן אין זייער אייגענעם ראַיאָן 17.3 פּראָצענט אוקראַיִנישׂ־רעדנער אין די שטעט. דעם העכסטן פּראָצענט גרייכן זײ אין סטאַניסלאָווער וואָיעוואָדשאַפֿט, אָבער אַפֿילו דאָרטן זײַנען זײ אַפֿילו ניט קיין דריטל פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג. אין אָט דער אוקראַיִנישסטער וואָיעוואָדשאַפֿט האָבן זײ נאָר 29.7 פֿון דער שטאָטישער אײַנוווינערשאַפֿט נאָך דער שפּראַך נאָך. די ווײַסרוסן זײַנען נאָך אין אַן ערגערן מצב און זײַנען נאָך שוואַכער פֿאַרגעשטעלט אין די שטעט פֿון זייער ראַיאָן. די אַפֿיציעלע סטאַטיסטיק גיט זײ סך־הכּל 3.4 פּראָצענט אין גאַנצן ראַיאָן און אַפֿילו אין דער ווײַסרוסישסטער, דער נאָווראַדקער, וואָיעוואָדשאַפֿט ניט מער ווי 11.4 פּראָצענט.

מיר האָבן פֿון דער זעלביקער פֿאַלקסציילונג די דאַטעס לויט דער רעליגיע. דאָס גיט אונדז אַ מיגלעכקייט צו פֿאַרגלײַכן בײדע צאָלן, ווי מיר וועלן דאָס באַלד טאָן בנוגע יידן און ניט־יידן. אַזוי ווי מיר האַלטן דאָ בײַ אוקראַיִנער, לאָמיר דערווײַל זען, אַז אין זייער ראַיאָן זײַנען געווען אין די שטעט 39.1 קאַטוליקן און 52.7 פּוילישׂ־רייִדערס. אַזוי ווי אַלע פּאָליאַקן כּמעט זײַנען קאַטוליקן און חוץ זײ, קען מען אַנגענעמען, זײַנען קיין אַנדערע קאַטוליקן ניטאָ אין די שטעט פֿון אוקראַיִנישן ראַיאָן, הייסט עס, אַז 13.6 פּראָצענט פֿון די שטאָטישע אײַנווינערס רעדן דאָרטן פּוילישׂ, הגם זײ זײַנען ניט קיין פּאָליאַקן. דאָס זײַנען יידן, אָבער אויך ניט ווייניק אוקראַיִנער. אין דעם אוקראַיִנישן ראַיאָן זײַנען געווען יידן אין די שטעט:

לויט רעליגיע	23.5
לויט שפּראַך	17.3

דער אונטערשייד איז דאָ 6.2 — דאָס איז דער פּראָצענט יידן (פֿאַרגלײַכט דער גאַנצער באַפֿעלקערונג) וואָס זײַנען דאָרטן שפּראַכלעך אַסימילירט. אָבער דאָס איז נאָך אַלץ דער קלענערער טייל פֿון די 13.6 פּראָצענט שפּראַכלעך־אַסימילירטע. הייסט עס, אַז ניט יידן אַליין אַסימילירן זיך שפּראַכלעך אין די שטעט. אַגב האָבן אין דעם אוקראַיִנישן ראַיאָן יידן אַנגעגעבן דעם קלענסטן פּראָצענט ייִדיש־ און העברעיש־רייִדערס אין פֿאַרגלײַך מיט די אַנדערע ראַיאָנען (מיר נעמען ניט אין באַטראַכט דעם פּוילישן סובראַיאָן ב מיט דער קלײנער צאָל אַמאָליקע דײַטשישע יידן).

גאָר אַן אַנדער בילד זעען מיר אין די אַנדערע ראַיאָנען. דער פּראָצענט יידן האָט באַטראָפֿן:

ראַיאָן	לויט רעליגיע	לויט שפּראַך	אונטערשייד
פּוילישער סובראַיאָן א	30.9	28.7	2.2
ווײַסרוסישער ראַיאָן	38.0	37.4	0.6

אין ווײַסרוסישן ראײַן איז פֿאַראַן די קלענסטע שפּראַך־אַסימילאַציע בײַ יידן און אַפֿילו אין פּוילישן סובראײַן א איז זי אַפּיציעל ניט גרויס. מיר וועלן וויטער זיך אָפּשטעלן אויף דעם זינען פֿון אָט די צאָלן.

אַזוי ווי מען האָט ניט פֿאַרעפֿנטלעכט די רעזולטאַטן פֿון דער שפּראַך־סטאַטיסטיק אין 1921, איז ניטאָ קיין גרינגער און זיכערער יסוד צו פֿאַרגלײַכן די דאַטעס מיט צאָלן פֿון אַ פֿרײַערדיקן צײַטפּונקט כּדי אויסצוגעפֿינען די ריכ־טונג, אין וועלכער עס גייט די אַנטוויקלונג אין פּרט שפּראַך־אַסימילאַציע. מיר פֿאַרמאַגן דאַטעס וועגן דער שפּראַך בײַ יידן נאָר פֿון די אַמאַליקע טיילן פֿון רוסלאַנד, אָבער פֿון אַ פֿאַלקסציילונג וואָס איז ווײַט אָפּגעזונקט אין צײַט (פֿון 1897), און פֿאַרשיידענע אינעוויניקסטע וואַנדערונגען האָבן אַ היפּש ביסל איבערגעמישט די באַפֿעלקערונג, בפֿרט נאָך אַז דאָ רעדט זיך וועגן שטעט וואָס זײַנען במשך פֿון אַ דריטל יאָרהונדערט שטאַרק אויסגעוואַקסן. אָבער דאָך האָבן מיר אין די דאַטעס פֿון 1897 אַן אָנשפּאַר צו קענען דערזען אַ טענדענץ און אַ באַזיס פֿאַר אַ פֿאַרגלײַך. וואָס איז שייך די טיילן פֿוילן וואָס האָבן געהערט צו עסטרײַך איז די מיגלעכקייט פֿון פֿאַרגלײַכן אַ קלענערע. אין עסטרײַך האָט מען בײַ דער פֿאָלקסציילונג פֿון 1910 ניט אָנערקענט די יידישע שפּראַך און מען האָט קיין מאָל ניט פֿאַרעפֿנטלעכט וויפֿל יידן האָבן אין גאָליציע אָנגעגעבן דעמאָנסטראַטיוו, אַז זיי רעדן יידיש. בכן קענען מיר ווײַטער מאַכן דעם פֿאַר־גלײַך נאָר פֿאַר די געווען טיילן פֿון צאַרישן רוסלאַנד, אָקעגנשטעלנדיק דאַטעס פֿון 1897 און 1931.

3

ביז גאָר אינטערעסאַנט איז זיך צו אָריענטירן, ווי איז געגאַנגען די אַנטוויקלונג פֿון נאַציאָנאַלן באַווּסטזײַן בײַ יידן אין אומאַפּהענגיקן פּוילן. דאָס אָנווײַזן די נאַציאָנאַלע שפּראַך איז געווײַס אַ מאַניפֿעסטאַציע פֿון נאַציאָנאַלן באַווּסטזײַן. מיר מיינען דעריבער, אַז עס איז אַבסאָלוט קאָרעקט צו פֿאַר־גלײַכן די צאָל יידן וואָס האָבן אין דער פֿאָלקסציילונג פֿון 1921 אָנגעווײַזן, אַז זיי געהערן צום יידישן פֿאָלק, מיט דער צאָל יידן וואָס האָבן צען יאָר שפּעטער אָנגעווײַזן אויף אײַנער פֿון אונדזערע שפּראַכן, אויף יידיש אָדער אויף העב־רעיש, ווי אויף זייער מוטערשפּראַך. אַזאַ פֿאַרגלײַך קען אפֿשר ניט אויפֿווײַזן די טענדענץ אין דער שפּראַך־אַסימילאַציע, אָבער ער קען בולט דעמאָנסטרירן דאָס אָנטוויקלען זיך אָדער דאָס אײַנשרומפֿן פֿון דעם נאַציאָנאַלן באַווּסטזײַן. לאָמיר געדענקען, אַז אין 1931 האָבן אָלע יידישע פֿאַרטייען געפֿירט אַ גרויסע אַגיטאַציע, אַז מען זאָל בײַ דער פֿאָלקסציילונג אָנווײַזן אַ יידישע מוטערשפּראַך און מאַניפֿעסטירן אויף אַזאַ אופֿן די צוגעהעריקייט צום יידישן פֿאָלק. לאָמיר זשע אַ קוק טאָן, ווי אַזוי דאָס יידישע נאַציאָנאַלע באַווּסטזײַן איז מאַני־פֿעסטירט געוואָרן:

יאָר	יידן לויט רעליגיע	יידן לויט רעליגיע, צוגעהע־ריקייט אָדער לויט שפּראַך	פּראָצענט לגבי רעליגיע
1921	2,845,364	2,110,448	74.2
1931	3,113,933	2,732,573	87.8

טאבעלע 1

די באַפעלקערונג אין פוילן אין 1931 לויט מוטערשפראַך (אין טויזנטער)

ראַיאָנען	סך־הכל	%	פויליש	%	אוקראַיניש	%	ווײַס־רוסיש	%
פוילישער ראַיאָן א	14,031.5	100	11,967.1	85.4	138.8	1.0	2.6	0.0
פוילישער ראַיאָן ב	4,481.6	100	4,071.4	90.8	1.4	0.0	0.5	0.0
פוילישער סך־הכל	18,513.1	100	16,058.5	86.6	140.2	0.7	3.1	0.0
ווײַסרוסישער ראַיאָן א	2,919.9	100	1,944.0	66.5	5.0	0.2	495.3	17.0
ווײַסרוסישער ראַיאָן ב	2,189.1	100	718.0	32.9	55.2	2.5	488.9	22.3
ווײַסרוסישער סך־הכל	5,109.0	100	2,662.0	52.1	60.2	1.2	984.2	19.2
אוקראַיניישער סך־הכל	8,293.7	100	3,272.9	39.4	4,241.2	51.1	2.6	0.03
אַלגעמיינער סך־הכל	31,915.8	100	21,993.4	68.8	4.441.6	14.0	989.9	3.0

ראַיאָנען	רוסיש	%	דײַטש	%	ייִדיש־העברעיש	%	אַנדערע	%
פוילישער ראַיאָן א	11.6	0.1	263.5	1.9	1,600.2	11.4	27.7	0.2
פוילישער ראַיאָן ב	1.2	0.0	389.1	8.8	11.8	0.3	6.2	0.1
פוילישער סך־הכל	12.8	0.1	652.6	3.6	1,612.0	8.7	33.9	0.3
ווײַסרוסישער ראַיאָן א	78.4	2.7	8.6	0.3	303.9	10.4	84.7	2.9
ווײַסרוסישער ראַיאָן ב	23.0	1.0	1.4	0.1	190.0	8.7	*712.6	32.5
ווײַסרוסישער סך־הכל	101.4	1.9	10.0	0.3	493.9	9.6	797.3	15.7
אוקראַיניישער סך־הכל	24.5	0.3	78.4	0.9	626.7	7.6	47.4	0.7
אַלגעמיינער סך־הכל	138.7	0.4	741.0	2.4	2,732.6	8.7	878.6	2.7

* 707.1 = „היגע" שפראַך.

טאבעלע 2

די שטאטיסטע באפעלקערונג אין פוילן אין 1931 לויט מוטערשפראך (אין טויזנטער)

וואיעוואדשאפט	סך־הכל	פויליש	אוקראיניש	וויסרוסיש	ייִדיש העברעיש	אַנדערע*
פוילישער ראיאן א						
וואַרשע־שטאָט	1,171.9	826.2	1.3	0.6	333.3	10.5
וואַרשעווער	582.5	405.4	0.2	0.1	170.7	6.1
לאָדזשער	1,104.2	691.5	0.5	0.1	329.0	83.1
קעלצער	750.0	527.5	0.3	0.0	219.6	2.6
לובלינער	433.7	268.0	1.1	0.1	162.6	1.9
קראקעווער	579.6	459.5	2.1	0.0	111.4	6.6
סך־הכל	4,621.9	3,178.1	5.5	0.9	1,326.6	110.8
פוילישער ראיאן ב						
פוזיענער	838.4	788.2	0.7	0.2	3.2	46.1
פאמערנער	348.3	321.8	0.2	0.2	1.7	24.4
פלעזיע	418.4	357.6	0.2	0.0	5.9	54.7
סך־הכל	1,605.1	1,467.6	1.1	0.4	10.8	125.2
פוילישער סך־הכל	6,227.0	4,645.7	6.6	1.3	1,337.4	236.0
וויסרוסישער ראיאן א						
ניאליסטאקער	396.1	225.3	0.5	5.9	150.4	14.0
וילנער	261.3	164.5	0.3	7.8	75.6	13.1
סך־הכל	657.4	389.8	0.8	13.7	226.0	27.1
וויסרוסישער ראיאן ב						
אוארעדקער	102.7	46.6	0.2	11.8	41.3	2.8
פאלעסיער	148.8	44.1	0.8	5.6	72.7	25.6
סך־הכל	251.5	90.7	1.0	17.4	114.0	28.4
וויסרוסישער סך־הכל	908.9	480.5	1.8	31.1	340.0	55.5
אוקראינישער ראיאן						
פולעסער	775.7	492.1	93.9	0.1	183.9	5.7
פולעסיאלווער	295.2	120.6	87.6	0.0	80.9	6.1
פאראפאלער	271.8	158.5	53.1	0.0	59.6	0.6
וואלינער	252.5	69.5	41.0	0.3	122.8	18.9
אוקראינישער סך־הכל	1,595.2	840.7	275.6	0.4	447.2	31.3
פולעמיער סך־הכל	8,731.1	5,966.9	284.0	32.8	2,124.6	322.8

*אַרמענערעס רוסיש, דײַטש, ליטוויש, טשעכיש, „היגע" שפּראַך (פאלעסיע).

טאבעלע 3

די שטאטישע באפעלקערונג אין פוילן אין 1931 לויט וווטערשפראך
(אין פראצענטער)

וואיעוואדשאפט	סך־הפל	פוילים	אוקראינים	ווייס־רוסים	יידיש העברעיש	אנדערע*
פוילישער ראיאן א						
וואַרשע־שטאָט	100.0	70.5	0.1	0.0	28.5	0.9
וואַרשעווער	100.0	69.6	0.0	0.0	29.3	1.1
לאָדזשער	100.0	62.6	0.0	0.0	29.8	7.6
פּלאָצער	100.0	70.3	0.0	0.0	29.3	0.4
לובלינער	100.0	61.8	0.2	0.0	37.5	0.5
קראָקעווער	100.0	79.3	0.4	0.0	19.2	1.1
סך־הפל	100.0	68.8	0.1	0.0	28.7	2.4
פוילישער ראיאן ב						
וויזנער	100.0	94.0	0.1	0.0	0.4	5.5
אמערנער	100.0	92.4	0.1	0.0	0.5	7.0
לעזינ	100.0	85.5	0.0	0.0	1.4	13.1
סך־הפל	100.0	91.4	0.1	0.0	0.7	7.8
פוילישער סך־הפל	100.0	74.6	0.1	0.0	21.5	3.8
ווייסרוסישער ראיאן א						
יאליסטאקער	100.0	56.9	0.1	1.5	38.0	3.5
פּינער	100.0	63.0	0.1	3.0	28.9	5.0
סך־הפל	100.0	59.3	0.1	2.1	34.4	4.1
ווייסרוסישער ראיאן ב						
אוארעדקער	100.0	45.4	0.2	11.4	40.3	2.7
אלעסיער	100.0	29.7	0.5	3.7	48.8	17.3
סך־הפל	100.0	36.1	0.4	6.8	45.4	11.3
ווייסרוסישער סך־הפל	100.0	52.9	0.2	3.4	37.4	6.1
אוקראינישער ראיאן						
טמבערגער	100.0	63.5	12.1	0.0	23.7	0.7
מאנסלאווער	100.0	40.8	29.7	0.0	27.4	2.1
ארנאפאלער	100.0	58.3	19.6	0.0	21.9	0.2
אלינער	100.0	27.5	16.3	0.1	48.6	7.5
אוקראינישער סך־הפל	100.0	52.7	17.3	0.0	28.0	2.0
לעמבערגער סך־הפל	100.0	68.3	3.3	0.4	24.3	3.7

*אַרמֶנגערעכנט רוסיש, דײַטש, ליטוויש, משעכיש, „היגע" שפּראַך פּאָלעסיע).

טאבעלע 4

די יידישע באַפעלקערונג אין פּוילן אין 1931 לויט מוטערשפּראַך

וואָיעוואדשאפֿט	סך־הכל	יידיש		העברעיש		אַנדערע	
				פֿון ישוב ראיון א			
וואַרשע־שטאָט	352,659	313,611	88.9	19,743	5.6	19,305	5.5
וואַרשעוועג	219,124	200,157	91.3	14,891	6.8	4,076	1.9
לאדזשער	378,495	336,194	88.9	23,241	6.1	19,060	5.0
קעלצער	317,020	293,169	92.5	11,715	3.7	12,136	3.8
לובלינער	314,340	246,010	78.3	13,527	4.3	54,803	17.4
קראקעוועג	173,618	97,813	56.4	30,232	17.4	45,573	26.2
סך־הכל	1,755,256	1,486,954	84.6	113,349	6.5	154,953	8.9
				פֿון ישוב ראיון ב			
פּוזענער	7,211	2,929	40.6	362	5.0	3,920	54.4
פּאמערנער	3,447	1,822	52.9	143	4.1	1,482	43.0
שלעזיע	18,938	5,365	28.4	1,082	5.7	12,471	65.9
סך־הכל	29,596	10,136	34.3	1,587	5.3	17,873	60.4
פֿון ישוב סך־הכל	1,784,852	1,497,090	83.9	114,936	6.4	172,826	9.7
				מיטער ישוב ראיון א			
ביאַליסטאקער	197,365	172,164	87.3	22,771	11.5	2,430	1.2
מילנער	110,796	95,179	85.9	13,649	12.3	1,968	1.8
סך־הכל	308,161	267,343	86.8	36,420	11.8	4,398	1.4
				מיטער ישוב ראיון ב			
נאָוואַרדקער	82,872	69,782	84.2	7,243	8.7	5,847	7.1
פּאָלעסיער	113,988	96,514	84.7	16,452	14.4	1,022	0.9
סך־הכל	196,860	166,296	84.5	23,695	12.0	6,869	3.5
מיטער ישוב סך־הכל	505,021	433,639	85.9	60,115	11.9	11,267	2.2
				אוקראַיניש ישוב ראיון			
לעמבערגער	342,405	211,002	61.6	21,936	6.4	109,467	32.0
סטאַניסלאַווער	139,746	101,256	72.5	8,122	5.8	30,368	21.7
טאַרנאָפּאָלער	134,117	71,890	53.7	7,042	5.2	55,185	41.1
וואָלינער	207,792	174,157	83.8	31,388	15.1	2,247	1.1
אוקראַיניש ישוב סך־הכל	824,060	558,305	67.8	68,488	8.3	197,267	23.9
אַלגעמיינער סך־הכל	3,113,933	2,489,034	79.9	243,539	7.9	381,360	12.2

טאַבעלע 5

די יידישע באַפֿעלקערונג אין 12 פּוילישע שטעט אין 1931 לויט מוטערשפּראַך

שטאָם	סך־הכל	יידיש	%	העברע:ש	%	אַנדערע	%
וואַרשע	352,659	313,611	88.9	19,743	5.6	19,305	5.5
לאדזש	202,497	177,429	87.6	14,291	7.1	10,777	5.3
לעמבערג	99,595	67,520	67.8	7,796	7.8	24,279	24.4
קראַקע	56,515	23,340	41.3	22,488	39.8	10,687	18.9
ווילנע	55,006	47,523	86.4	7,073	12.9	410	0.7
לובלין	38,937	36,549	93.9	1,452	3.7	936	2.4
סטענסטאָבאָ	25,588	23,852	93.2	366	1.4	1,370	5.4
סאָסנאָוויצע	20,805	18,314	88.0	878	4.2	1,613	7.8
קאַמאַרין	5,716	1,388	24.3	189	3.3	4,139	72.4
כאָזשוו	2,811	966	34.4	182	6.4	1,663	59.2
פּוויזן	1,954	984	50.4	83	4.2	887	45.4

טאַבעלע 6

די שטאָטישע און דאָרפֿישע יידישע באַפֿעלקערונג אין פּוילן אין 1931
לויט מוטערשפּראַך

שטעט און דערפֿער	סך־הכל	יידיש	%	העברע:ש	%	אַנדערע	%
ווילן בכלל	3,113,933	2,489,034	79.9	243,539	7.9	381,360	12.2
ד־הכל שטעט	2,380,075	1,922,130	80.8	202,481	8.5	255,464	10.7
20,00	929,852	728,697	78.4	79,215	8.5	121,940	13.1
20,00							
100,000	586,448	481,168	82.0	49,266	8.4	56,014	9.6
100,000	863,775	712,265	82.5	74,664	8.6	76,846	8.9
דערפֿער	733,858	566,904	77.2	41,058	5.6	125,896	17.2

דער אונטערשייד צווישן דעם פּראָצענט לגבי רעליגיע — 13.6 — וויזט אונדז דעם וווקס פֿון יידישן נאַציאָנאַלן באַוווסטזיין. אַגב וועלט דאָ אויך דער־מאָנסטרירט דער פּראָטעסט קעגן דער פּוילישער רעגירונג וואָס האָט ניט אַרײַנגענומען אין דעם פֿרעגבויגן פֿון 1931 קיין פֿראָגע וועגן דער נאַציאָנאַ־לער צוגעהעריקייט.

עס איז אוממיגלעך זיך פֿאָרצושטעלן אַ יידן וואָס האָלט זיך סוביעקטיוו פֿאַר אַ צוגעהעריקן צום פּוילישן פֿאָלק און זאָל דערבײַ אָנגעבן יידיש אַדער העברעיש פֿאַר זײַן מוטערשפּראַך. עס איז אָבער בלתּי ספֿק מיגלעך, אַז אַ ייד זאָל אָנגעבן זײַן מוטערשפּראַך פּויליש (אַדער אַן אַנדער שפּראַך), ווײַל דאָס שטימט טאַקע מיט דער אמתער לאָגע, און דאָך זאָל ער זיך רעכענען פֿאַר אַ צוגעהעריקן צום יידישן פֿאָלק. דער העכערער פּראָצענט יידן (לויט דער מוטערשפּראַך) אין פֿאַרגלײַך צו רעליגיע אין 1931 קען דערײַבער אויסגעטײַטשט ווערן בלויז ווי אַ מאַניפֿעסטאַציע פֿון וווקס פֿון נאַציאָנאַלן באַוווסטזיין, וואָרעם עס איז דאָך במשך פֿון די צען יאָר צווישן די ביידע פֿאָלקסצײַלונגען ניט פֿאַרגעקומען קיין צוריקגאַנג אין דער שפּראַך־אָסימילאַציע, וועג מען זאָל

האבן אין זינען דאס גאנצע לאנד. די מאניפעסטאציע פון נאציאנאלן באוווסטזיין חזרט זיך איבער אין אלע וואיוואדשאפטן און זי איז אין אזא פארנעם, או דער כאראקטער פון א בכיוונדיקן ארויסווייזן כלפי חוץ קען ניט פארלייקנט ווערן. די פרטים גיבן די טאבעלעס 4 און 5.

איצט לאמיר נעמען פון אין זיבן צווייז בישפילן, פאר וועלכע מיר האבן נאך די דאטעס פון 1897 און פון דער אנדער זיבן באזונדער אויסטיילן די וואיוואדשאפטן פון גאליציע, כדי אנזעעוודיק צו מאכן דעם דעמאנסטראטיוון כאראקטער פון די צאלן וועגן דער שפראך אין 1931:

1) אין דער שטאט ווארשע האבן אין 1897 אנגעגעבן יידיש ווי זייער מוטערשפראך 86.8 פון אלע יידן; אין 1921 האבן דארטן אנגעווייזן זייער צוגעהעריקייט צום יידישן פאלק 81.4 פראצענט פון אלע יידן. עס איז פאר־שטענדלעך, וועו מען איז באקאנט מיט דער יידישער געזעלשאפט, או דער פראצענט יידן וואס גיבן אן יידיש ווי זייער שפראך זאל זיין קלענער פארן פראצענט יידן וואס ווייזן אן זייער צוגעהעריקייט צום יידישן פאלק. עס זיינען דאך פארן שפראכלעך־אסימילירטע יידן וואס וועלן בשום אופן ניט צוגעבן, או דאס מינערט וויפל ניט איז אין זייער נאציאנאלער צוגעהעריקייט צום יידישן פאלק. וואס זשע ווייזן אבער די דאטעס פון 1931? אין וואַרשע האבן אנגעגעבן יידיש ווי זייער שפראך 88.9 פראצענט יידן, דאס הייסט נאך מער ווי מיט א דריטל יארהונדערט צוריק; העברעיש האבן אנגעגעבן 5.8 פראצענט, אין איינעם ביידע שפראכן — 94.7 פראצענט פון אלע וואַרשעווער יידן.

2) אין דער אמאליקער ווילנער גובערניע זיינען אין 1897 געווען צווישן יידן 98.73 פראצענט וואס האבן אנגעגעבן יידיש ווי זייער מוטערשפראך. אין דער ווילנער וואיוואדשאפט האבן אין 1921 נאר 86.9 פראצענט פון אלע יידן אנגעגעבן, או זיי געהערן צום יידישן פאלק, און אין 1931 האבן דארטן 98.2 אנגעגעבן יידיש אוּן העברעיש ווי זייער מוטערשפראך. אדער די צען יאר פון פוילישער הערשאפט האבן דארטן אפגעווישט אלע סימנים פון אסימילאציע צווישן 1897 און 1921, אדער די ציפער וועגן שפראך בני יידן האבן אויך א דעמאנסטראטיוו־נאציאנאלן ווערט.

3) די פיר וואיוואדשאפטן פון גאליציע מיט א לאנגיאריקער שפראך־אסימילאציע גיבן אזא בילד:

וואיוואדשאפט	1921 צוגעהעריקייט צום פאלק	1931 יידיש אוּן העברעיש
לעמבערגער	60.8	68.0
סטאניסלאווער	63.3	78.3
טארנאפאלער	43.5	58.9
קראקעווער	50.4	73.8

אין די דאזיקע ציפער ווערט בלתי ספק דעמאנסטרירט די רעווולוציע וואס איז פארגעקומען ניט אין לעבן, נאר אין באווּוסטזיין פון די גאליציאנער יידן. עס איז געווג צו זען, או אין קראקעווער וואיוואדשאפט

האָבן 30,232 יידן אָנגעגעבן העברעיש פֿאַר זייער שפּראַך, וואָס דאָס מאַכט אויס 17.4 פּראָצענט — אַ זעקסטל! דאָס איז אַזוי ווײַט פֿון דער ווירקלעכ־קייט, אַז מען דאַרף ניט גיין זיך נאָכפֿרעגן בײַ די קראָקעווער יידן, וואָס עס זאָגן אונדז די דאַטעס פֿון 1931.

4

87.8 פּראָצענט פֿון אַלע פוילישע יידן האָבן אין 1931 אָנגעגעבן אַז זייער מו־טערשפּראַך איז יידיש אָדער העברעיש; אַז זייער שפּראַך איז יידיש האָבן אָנגעווײַזן 79.9 פּראָצענט און 7.9 פּראָצענט — העברעיש. מעג מען האָבן סטקות אין דעם, צי האָבן טאַקע אין פוילן קרוב צו אַ פֿערטל מיליאָן גערעדט העברעיש. דער גרעסטער רוב יידן וואָס האָבן אָנגעווײַזן, אַז זיי רעדן העברעיש, האָבן ניט ערגער גערעדט יידיש. קען מען אָננעמען די צאָל יידיש־ריידערס ווי 87.8 און דעם פּראָצענט לאָמיר האָבן אין זינען שפּעטער, בײַ די פֿאַרגלײַכן מיט 1897.

עס איז דאָך אינטערעסאַנט צו זען, ווי עס וואַקלט זיך דער פּראָצענט העברעיש־ריידערס. פּרטים קען מען זען פֿון די טאַבעלעס 4, 5 און 6. דאָ שטרײַכן מיר בלויז אונטער, אַז מער פֿון 10 פּראָצענט יידן האָבן אָנגעווײַזן אויף העברעיש אין פֿינף וואָיעוואָדשאַפֿטן, וואָס דרײַ זײַנען אין ווײַסרוסישן ראַיאָן, איינע אין פּוילישן און איינע אין אוקראַינישן: קראָקעווער — 17.4, וואָלינער — 15.1, פּאָלעסיער — 14.4, ווילנער — 12.3, ביאַליסטאָקער — 11.5.

וווינעקער ווי 5 פּראָצענט העברעיש־ריידערס זײַנען געווען אין דרײַ וואָיע־וואָדשאַפֿטן: קעלצער — 3.7, פּאָמערנער — 4.1, לובלינער — 4.3.

און איצט, אָננעמענדיק ווײַטער דעם פּראָצענט יידיש־ריידערס ווי דעם סכום פֿון די ציפֿער פֿאַר יידיש און העברעיש, לאָמיר, ווו עס לאָזט זיך, פֿאַר־גלײַכן מיט די דאַטעס פֿון 1897. ווען מען האָט פֿאַר זיך בלויז די רעלאַטיוו צאָלן, איז אַזאַ פֿאַרגלײַך דערלאָזלעך, האָבנדיק אין זינען די באַווארענישן וואָס מיר האָבן שוין אויסגערעכנט פֿריער.

יידיש ווי זייער מוטערשפּראַך האָבן אָנגעווײַזן אַזעלכע פּראָצענטן יידן:

גובערניע אָדער וואָיעוואָדשאַפֿט	1897 (גובערניע)	1931 (וואָיעוואָדשאַפֿט)
וואַרשעווער	90.0	95.9
פּיעטריקאָווער (לאָדזשער)	95.9	95.0
קעלצער	99.5	96.2
לובלינער	99.3	82.6
גראָדנער (ביאַליסטאָקער)	99.3	98.8
ווילנער	98.7	98.2
מינסקער (פּאָלעסיער)	99.5	99.1
וואָלינער	99.7	98.9

לאָמיר געדענקען, אַז די וואָיעוואָדשאַפֿטן און די גרענעצן פֿון די שטיכות־דיקע רוסישע גובערניעס פֿאַלן ניט צונויף אין גאַנצן. אָבער די גרעסטע

שינויים זײַנען פֿאַרגעקומען בנוגע דער לוּבלינער וואַיעוואָדשאַפֿט, וווּהין עס קומען אַרײַן טיילן פֿון מיזרח־גאַליציע. און אָט מיט דעם לעצטן מאָמענט קען מען דערקלערן דעם אויסגעם אין די ביידע פֿאַראַלעלע זײַלכעלעך — דאָס אייגנציקע אָרט, וווּ עס איז פֿאַראַן אַ גרויסער אונטערשייד צווישן די ביידע דאָטעס און גראָד אויף אַראָפּ, בעת אומעטום איז פֿאַראַן אַ מיטשײַכות צווישן די ציפֿער און אין וואַרשעווער וואַיעוואָדשאַפֿט איז דער פּראָצענט ייִדיש־רעדנדערס אין 1931 אַפֿילו גרעסער אײַדער אין 1897.

די דאָטעס פֿון 1897 שפּיגלען בלּתי ספֿק אָפּ די רעאַלע ווירקלעכקייט, די צאָלן פֿון 1931 מאַניפּעסטירן אין אַ גרויסער מאָס דאָס נאַציאָנאַלע באַווּסטזײַן פֿון די ייִדישע מאַסן אין אומאָפּהענגיקן פּוילן.

5

וואָסערע פֿרעמדע, ניט־ייִדישע שפּראַכן האָבן גערעדט ייִדן אין פּוילן? מיר וועלן זיך צו דער טאַבעלע 4. מיר זעען, אַז 381,360 ייִדן, ד״ה 12.2 פּראָצענט האָבן אָנגעגעבן אַ פֿרעמדע שפּראַך.

שפּראַך	צאָל ייִדן וואָס האָבן זי אָנגעווּיזן	פּראָצענט פֿון אַלע פּוילישע ייִדן	פּראָצענט פֿון אַלע פֿרעמדשפּראַכיקע ייִדן
פּויליש	371,821	11.9	97.4
דײַטש	6,827	0.2	1.8
אוקראַיִניש	547	0.0	0.2
רוסיש	444	0.0	0.2
ווײַסרוסיש	200	0.0	0.1

וועַן מען נעמט באַזונדער שטעט און באַזונדער דערפֿער באַקומט זיך אַ גאַנץ אינטערעסאַנטער חילוק: דאָרפֿישע ייִדן האָבן געגעבן 17.2 פּראָצענט שפּראַכלעך אַסימילירטע, שטאָטישע ייִדן בלויז 10.7 פּראָצענט. הייסט עס אין דאָרף, וווּ ייִדן זײַנען וויניקער אין צאָל און האָבן וויניקיק וואָס צו טאָן מיט אַנדערע ייִדן, ווירקט קאָנטיקער די אָרומיקע שפּראַך־סבֿיבֿה. די ציפֿער וועגן די פֿאַרשיידענע טיפּן שטעט (זען טאַבעלע 5) באַשטעטיקן, אַז וואָס געדיכטער ייִדן לעבן, אַלץ מער בלײַבן זיי בײַ זייער שפּראַך. די טאַבעלע 6 ווײַזט אונדז, אַז דעם גרעסטן פּראָצענט שפּראַכלעך אַסימילירטע אין די שטעט גיבן די ייִדן וואָס וווינען אין די קלענערע פּונקטן, מיט וווייניקער פֿון צוואַנציק טויזנט אינווווינערס, און די קלענסטע צאָל פֿרעמדשפּראַכיקע איז פֿאַראַן אין די גרעסטע שטעט מיט מער פֿון הונדערט טויזנט אינווווינערס — 13.1 און 8.9 פּראָצענט.

בײַ דעם פּונקט איז ווידער כּדאַי צו פֿאַרגלײַכן מיט דער צייַלונג אין רוסלאַנד פֿון 1897. יעמאָלט איז אויסגעקומען אַז אין די גרויסע שטעט איז דער פּראָצענט פֿרעמדשפּראַכיקע צווישן ייִדן גרעסער ווי אין די קלייַנע שטעטלעך. אין די שטעט פֿון תּחום־המושבֿ זײַנען צווישן ייִדן געווען 3.72 פּראָצענט פֿרעמדשפּראַכיקע, בעת אין די קלענערע קרײַזשטעט נאָר 0.44 פּראָצענט.[4]

[4] Б. Д. Бруцкус, Статистика Еврейскаго населенія, С.-Петербург, 1909, таблица 5.

מיגלעך, אַז אין 1931 האָט די אַגיטאַציע געווירקט מער אין די גרויסע שטעט, ווי אין די קלענערע אָדער ווי אין די דערפֿער, און אין דער אמתן איז דער פּראָצענט שפּראַכלעך אַסימילירטע אויך אין פּוילן געווען גרעסער אין די גרויסע שטעט. אָבער מען דאַרף אויך נעמען אין באַטראַכט, אַז אין די גרויסע שטעט, וווּ דאָס יידישע געזעלשאַפֿטלעכע לעבן איז אינטענסיווער און רײַכער, קערט זיך אום אַ געוויסער פּראָצענט קינדער, וואָס מען האָט זיי דערצויגן אויף אַ פֿרעמדער שפּראַך, צוריק צו דער יידישער שפּראַך, בעת אין דאַרף אָדער אין דער קלײנער שטאָט פֿאַרבלײַבט שוין די אַסימילירט־ווירקונג פֿון דער שול אויף תמיד.

די פֿרעמדשפּראַכיקייט בײַ יידן לויט ראַיאָנען אילוסטרירט די טאַבעלע 4. לויט די ראַיאָנען איז דאָס בילד אַזאַ:

אין פּוילישן ראַיאָן	—	7.9 פּראָצענט
אין ווײַסרוסישן ראַיאָן	—	2.2 „
אין אוקראַינישן ראַיאָן	—	23.9 „

אָבער דאָ קומט אונדז זייער צו גיך אונדזער אײַנטיילן אויף סובראַיאָנען, ווו עס קומט צום אויסדרוק דער עבֿר פֿון די באַזונדערע ראַיאָנען. דאָ דאַרף מען אויך ערטערווײַז נעמען יעדער וואָיוואָדשאַפֿט באַזונדער. אין פּוילישן סובראַיאָן א, מיט אַ דורכשניט פֿון נאָר 8.9 פֿרעמדשפּראַכיקע בײַ יידן, טיילט זיך גלײַך אויס די קראָקעווער וואָיוואָדשאַפֿט וואָס האָט אַ מאָל געהערט צו עסטרײַך און ווו די פֿרעמדשפּראַכיקייט דערגרייכט 26.2 פּראָצענט. אין אוקראַינישן ראַיאָן, מיטן הויכן פּראָצענט פֿון 23.9 פֿרעמדשפּראַכיקע, טיילט זיך אויס די וואָלינער וואָיוואָדשאַפֿט מיט קוים 1.1 פּראָצענט פֿרעמדשפּראַכיקע יידן, וואָרעם וואָלין האָט געהערט צו רוסלאַנד. אין די ראַיאָנען פֿון אַמאָליקן רוסלאַנד איז די פֿרעמדשפּראַכיקייט די קלענסטע. דערפֿון בעט זיך דער אויס־פֿיר, אַז די גרעסטע ווירקונג אויף שפּראַך־אַסימילאַציע האָט די פֿרעמדשפּראַכיקע שול, ווי דאָס ווײַזן די דאַטעס פֿון די ראַיאָנען וואָס האָבן געהערט אַ מאָל צו עסטרײַך און צו דײַטשלאַנד. אין די אַמאָליקע דײַטשע געגנטן, אין אונדזער פּוילישן סובראַיאָן ב, האָבן יידן געראַדט דײַטש, און אויב עס וואָלט ניט געווען אַהין קיין צושטראָם פֿון פּוילישע יידן פֿון אַנדערע ראַיאָנען, וואָלט דאַרטן דער פּראָצענט פֿרעמדשפּראַכיקע געווען נאָך העכער. דער העכסטער פּראָצענט פֿרעמדשפּראַכיקע אין אוקראַינישן ראַיאָן איז אין טאַרנאָפּאָלער וואָיוואָדשאַפֿט — 41.1. אין ווײַסרוסישן ראַיאָן ווײַזט אַ מאָדנע הויכן פּראָצענט פֿרעמדשפּראַכיקע די אָפּגעשטאָנענע נאָוואָרעדקער וואָיוואָדשאַפֿט. זאָל מען דאָס דערקלערן מיט דעם, אַז דאָרטן איז די אַגיטאַציע בײַ דער פֿאָלקסצייטונג געווען זייער שוואַך אַרגאַניזירט? אָדער צייגערס האָבן דאָרטן געקענט פֿאַרשרײַבן וואָס זיי ווילן?

ווען מיר וועלן זיך צו דער טאַבעלע 5, האָבן מיר דאָס בילד פֿון די עלף גרעסטע שטעט אין פּוילן. דאָ שפּיגלט זיך אויך בולט אָפּ דער עבֿר פֿון

דער שטאָט. די דאָטעס וועגן לובלין באַשטעטיקן דאָס וואָס מיר האָבן שוין אָנגעוויזן וועגן דער לובלינער וואיעוואָדשאַפֿט, וווּ מען האָט אַרײַנגענומען פֿאַוויאַטן פֿון מיזרח־גאַליציע. אין לובלין גופֿא דערגרייכט די צאָל יידיש־ און העברעיש־ריידערס ביז 96.3 פּראָצענט.

פֿון די עלף שטעט זײַנען זעקס פֿון אַמאָליקן רוסלאַנד און זיי גיבן אַלע העכער 90 פּראָצענט יידיש־ און העברעיש־ריידערס. דעם העכסטן פּראָצענט גיט ווילנע — 99.3, דעם נידעריקסטן סאָסנאָווצע — 92.2 פּראָצענט. צוויי שטעט זײַנען פֿון אַמאָליקן עסטרײַך — קראָקע און לעמבערג. גיט קראָקע 81.1 39.8 פּראָצענט העברעיש־ריידערס און אין אײנעם מיט די יידיש־ריידערס פּראָצענט (דאָ האָבן מיר אָבּ ווידער אַ באַווײַז, סאָראָ גרויסע ראָלע עס האָט געשפּילט די נאַציאָנאַלע אָגיטאַציע בײַ אָט דער פֿאָלקסצײַלונג) און אין לעמבערג זײַנען געווען מער יידיש־ריידערס — 67.8 פּראָצענט, אָבער אַ סך ווינציקער העברעיש־ריידערס און דער אַלגעמיינער סכום נאָר 75.6 פּראָצענט. דרײַ שטעט פֿון די עלף האָבן געהערט צו דײַטשלאַנד, און דאָרטן זײַנען פֿאָראַן די קלענסטע פּראָצענטן פֿאַר די אייגענע שפּראָכן און די גרעסטע פֿאַר די פֿרעמדע. פּוזן האָט 54.6 יידיש־ און העברעיש־ריידערס, כאָשווּ — 40.8 און אויפֿן נידעריקסטן שטאַפּל איז קאַטאָוויץ מיט בלויז 27.6 פּראָצענט. אָבּ זײַנען דאָס שטעט מיט אַ קליינער צאָל יידישע אײַנוווינערס. יידיש אָדער העברעיש האָבן דאָרט אָנגעגעבן יידן, צוגעקומענע פֿון אַנדערע טיילן פּוילן. די רעשטלעך דײַטשע יידן האָבן אָנגעגעבן זייער דײַטשע מוטערשפּראָך.

דער אָפּרוף אויף היינעס יידישקייט אין ענגלאַנד און אַמעריקע

פֿון סאָל ליפּצין

דער אַרטיקל איז אַ טייל פֿון אַ גרויסער אַרבעט וועגן היינריך היינעס. אַנדערע טיילן פֿון דער זעלביקער אַרבעט האָבן זיך דערווײַל געדרוקט אין:

Publications of the Modern Language Association of America, v. LVIII, March, 1943, pp. 170—180; *Philological Quarterly*, v. XVII, No. 3, July, 1943, pp. 267—277; *Monatshefte für Deutschen Unterricht*, vol. XXXV, No. 7, pp. 353—364.

היינע איז געווען דער סימבאָל פֿון דעם ייִד פֿאַרן רוב דײַטשן, און די פֿאַרשיידענע מינים באַציונגען צו אים במשך פֿון אַ יאָרהונדערט, זינט דעם אָסטראָקיזם קעגן „יונג־דײַטשלאַנד" אין 1835 ביזן ברענען זינגע ביכער אין 1933, וואָלט געקענט דינגען ווי אַ באַראָמעטער פֿון דעם דײַטשן דרוק אויף ייִדן.

אָבער פֿאַר די ענגלענדער און די אַמעריקאַנער האָט היינעס ייִדישקייט געהאַט ניט מער ווי אַ צווייטראַנגיקן באַטײַט. מען האָט עס זעלטן ווען דערמאָנט אין דער פֿאַר־וויקטאָריע־תקופֿה, ווען די אַנגלאָאַסאַקסישע מיינונג איז געווען די סאַמע פֿײַנדלעכע בנוגע צו אים. אין דער וויקטאָריע־תקופֿה, ווען ער איז געווען אויף איין גראַד מיט אַריסטאָקראַטן, וואָלטערן און געטאַן, האָט מען אָפֿט דער־מאָנט זינגע ייִדישע וואָרצלען. נאָר זײַן ייִחוס פֿון אַ לײַדנדיקן זון פֿון אַן אוראַלטן פֿאָלק האָט צוגעגעבן חשיבות זײַנ פֿערזענלעכקייט און געשאַפֿן אַ טראַגישן הינטער־גרונט פֿאַר אַ טראַגיש לעבן פֿון אַ יחיד. דער סוף פֿון נינצנטן יאָרהונדערט האָט אין אים געזען ראשית־כל דעם העלעניסט און דעם קולטור־פֿעסימיסט, דעם אַפֿאָסטאָל פֿון נעאָפּאַגאַניזם און דעם שׂונא פֿון דעם נוצרי. אין זינגע ייִדישע אָבות האָבן זיך דער עיקר דערמאָנט די ענגלישע ייִדן גופֿא, וואָס האָבן מיט צופֿרידנקייט אים אַרײַנגערעכנט צווישן די טאָלעראַנטסטע אָפּשפּראָצן פֿון זייער גזע. אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אַדורך אַ שטאַרקער שטראָם פֿון אַנטיסעמיטיזם אַרײַנגעפֿירט קאַנטינענט און די כוואָליעס פֿון ראַסנהאַס האָבן ניט שטענדיק זיך אָפּגעשטעלט בײַם בריטישן ברעג. הגם זייער אימפּעט איז שוין געווען היפּש אויסגעוועפּט, איידער נאָך זיי האָבן באַוויזן אַרי־בערצושפּריזן דעם קאַנאַל. יעמאָלט האָט מען היינען אַטאַקירט פֿון וועגן זינ ייִדישקייט, אָבער אָט די אַטאַקן זינען געווען וויציקער גיפֿטיק ווי אויפֿן

קאָנטינענט און זיי האָבן מיט אַ מאָל זיך אָפּגעשטעלט ווי נאָר עס האָט אויס־געבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה.

דאָס פֿריסטע דערמאָנען היינעס יידישע וואַרצלען באַגעגענען מיר אין *Quarterly Review* פֿון דעצעמבער 1835. דאָס איז געווען דאָס יאָר, ווען דער שטוטגאַרטער פּובליציסט וואָלפֿגאַנג מענצעל האָט אַטאַקירט היינען ווי דעם טיפּוס־לאָנישן פֿירער פֿון „יונג־דײַטשלאַנד" אדער „יונג־פּאָליטינע". דאָס איז געווען דאָס יאָר, ווען דער רײַכסראָט האָט אַרײַנגעלייגט אין חרם די פֿרײַערדיקע, איצטיקע און צוקונפֿטיקע ווערק פֿון דעם פֿאָרטריבענעם קיין פּאַריז. דער ענגלישער זשורנאַל איז דאָ נאָכגעגאַנגען דער קאָנסערוואַטיוער דײַטשער פּרעסע.

מען האָט געצויגן דעם פֿאָדעם פֿון היינעס איינזײַטיקע פּניות און גאָט־לעסטערישער חוצפּה צו זײַן אָפּשטאַם צו. זײַן מוטער איז געווארן אידעאַליזירט ווי אַ פּריסישע דאָמע פֿון אַ פֿײַנער פֿאַמיליע, אָבער זײַן פֿאָטער איז געווארן געשטעמפּלט ווי אַ יִד וואָס האָט פֿאַרווארפֿן זײַן יידישקייט און ניט אָנגענומען קיין שום אָנדער גלויבן. ווי אַן אָפּשפּרעך פֿון אַזאָ מין אומגלײַכן שידוך, זאָל היינע האָבן אויסגעוואַקסן אָן פֿעסטע וואַרצלען ניט אין דער יידישער מחנה, ניט אין דער דײַטשער. כאָטש ס׳קען זײַן, אַז ער גופֿא האָט זיך אָפּגעטרייסלט פֿון אַלץ וואָס איז פֿאַרבונדן מיט דער יידישער אמונה, האָט ער דאָך זיך ניט געקאָנט באַפֿרײַען פֿון געוויסע בירושהדיקע אײַנשטעלן. ער האָט למשל ניט געקאָנט באַטראַכטן רעליגיע מיט דער קאַלטער גלײַכגילטיקייט פֿון אַ דײַטשן ראַציאָנאַליסט. וואָס ער האָט ניט ליב געהאַט און ניט באַוווּנדערט—האָט ער געמוזט פֿײַנט האָבן און פֿאַר־אַכטן. האָט ער געמאַכט אַ געמיש פֿון זײַן אייגענער ניט־פֿאַרגינערישער יאַדעניקער אומצופֿרידנקייט מיט דער אָנמעכטיקער קאַלטקייט פֿון אַ פֿאַררִיסענעם מעטאַפֿיזיקער. וויבאַלד ער אַליין האָט ניט פֿאַרמאָגט קיין שום איבערצײַגונגען, האָט ער געקאָנט זײַן ביטער און באַליידיקנדיק בנוגע איבערצײַגונגען פֿון אַנדערע.

אָט די טעמע, אַז היינעס יידישקייט איז די סיבה פֿאַר דער פֿאַרדאָרבנקייט פֿון זײַן זשעני, טרעפֿן מיר גאָנץ אָפֿט אין דער פּרעסע פֿון דײַטשלאַנד במשך פֿון נײַנצנטן און צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. אין ענגלאַנד זאָגט מען עס אַרויס זעלטן. מיטן אויסנעם פֿון טאָמאַס קאַרלייל האָט קיין איין אָנגעזעענער שרײַ־בער ניט אונטערגעשטראָכן אָט דעם מאָמענט. די וויקטאָריאַנישע פּרעסע איז בדרך־כלל ניט געווען אַנטיסעמיטיש, און הגם זי האָט געקאָנט אַטאַקירן היינען פֿאַר זײַן עקסטרעמען ראַדיקאַליזם, האָט זי ניט געזוכט אין היינעס יידישן אָפּשטאַם די דערקלערונג פֿאַר זײַנע געפֿערלעכע דאָקטרינען און זײַנע אומאָנגענעמע שטריכן.

בלויז אין *Blackwood's Magazine* פֿון נאָוועמבער 1841 האָט מען היינען אויסגענוצט אויף צו אילוסטרירן אַן אַנטיסעמיטישע טעזע. אין אַן אַרטיקל וואָס האָט געהייסן Hebraistic איז מען געקומען מיט דער טענה, אַז יידן האָבן יאָקבי קיין נטיה ניט צו קיין שום ליטעראַטור. כדי צו דערווײַזן די „אַנטי־ליטעראַרישע און טאַנדעטניקשע נייגונגען פֿון יידן אין אַלע לענדער פֿון דער

מאָדערנער אייראָפּע", האָט דער שרייבער געדאַרפט אָפּפֿרעגן די אַלגעמיינע מיינונג, אַז לכל הפחות אין דײַטשלַאנד איז דער יִידישער אינטעלעקט געווען בכּוח אַראָפּצוווַארפֿן פֿון זיך די ענגע געטאָ־מענטאַליטעט און צו שאַפֿן אַ לי־טעראַרישע שול וואָס האָט אַ וועלט. אַוודאי, וועלן מען האָט געהאָט קעגן זיך אַזאַ מין "חשמונאי מיט אַ שטאַרקן אָרעם" ווי היינע אויף צו קעמפֿן דעם יִידישן קאָמף, האָט דער שרייבער געדאַרפֿט זיך גוט אונטערגאַרטלען בײַם פֿאַרלייקענען אַלע יִידישע פֿרעטענזיעס אויף לִיטעראַרישן טאָלענט. האָט יענער זיך ניט אָפּגעשראָקן פֿאַר אַזאַ שווערן פֿאַרמעסטן זיך. ער האָט נאָר אויסגעטיטשט, אַז אַזעלכע אומגלִיקלעכע באַשעפֿענישן ווי היינע און זײַן מיטאַרבעטער בערנע זײַנען געווָארן באַרימט אין דער וועלט פֿון לִיטעראַטור דורכן פֿולקומען אָפּזאָגן זיך פֿון יִידישן כאַראַקטער אין אַלע פֿרטים. זיי האָבן זיך אָפּגעטרייסלט פֿון יִידישקייט און זיי האָבן זיך באַצויגן מיט מער ביטערניש צום אַלטן טעסטאַמענט אײדער צום נײַעם. זיי האָבן פֿאַרגעלייגט ווי זייער עוואַנגעליע דעם אולטרא־ראַדיקאַליזם פֿון גראַף סען־סימאָן, אַ פֿראַנצויז, און פֿון ראָבערט אָוון, אַן ענגלענדער. זייער לִיטעראַטור, כאָטש געשריבן פֿון געווענע יִידן, איז ניט קיין יִידישע לִיטעראַטור און מען קען זיי בשום אופֿן ניט באַטראַכטן ווי ווערטיקע יוצא־מן־הכּלל צום כּלל: יִידן זײַנען אַ ניט־לִיטעראַריש פֿאָלק.

קאַרלייל אַרויפֿוואַרפֿענישן אויף היינען לאָזן זיך ניט אָפּטיילן פֿון זײַנע שטרענגע אַנטיסעמיטישע פֿאַראורטיילן וואָס ער האָט זיך ניט מטריח געווען זיי צו פֿאַרבאַהאַלטן. וועלן ער האָט באַשולדיקט יִידן, אַז עס פֿעלט זיי הומאָר, האָט ער דערבײַ זיך אָפּגעזאָגט צו דערלאָזן עפּעס אַן אויסנעם, ער איז באַשטאַנען אויף דעם, אַז קיין שום יִידישע בריאה איז ניט באַשאַנקען מיטן געפֿיל פֿון לעכערלעכקייט — "אַפֿילו ניט דער הפקר־יונג היינע".[1] אַ יִד האָט קיין מאָל ניט געלאָכט מיט אַ האַרציקן הילכיקן געלעכטער און אַפֿילו היינעס אַזוי גערופֿענער הומאָר איז געווען "אַ האַרטער, גראָבער מין הומאָר".[2] קאַרלייל האָט געערעדט וועגן היינען ווי וועגן אַ בלאָטיקן און קלעפּיקן יִד, ווי וועגן אַ ברודיקן און גאָטלעסטערנדיקן יִד.[3] אַזעלכע אויסדרוקן זײַנען געווען מאָדנע אין ענגלאַנד אין וויקטאָריעס צײַט און זיי האָבן זיך מער אַרײַנגע־פּאַסט אין דער טראַדיציע פֿון דײַטשן ראַמאַנטיזם, וואָס קאַרלייל האָט אים געדינט ווי אַן עבד כּנעני.

די טיפֿישע ענגלישע רעאַקציע צו היינעס יִידישקייט איז נעענטער צום

---

[1] D. A. Wilson, *Carlyle till Marriage*, London, 1923, p. 404.

[2] D. A. Wilson, *Carlyle to Three-Score and Ten*, London, 1929, p. 455.

[3] William Black, *With the Eyes of Youth*, London, 1903, p. 257; D. A. Wilson and D. W. MacArthur, *Carlyle in Old Age*, London, 1934, p. 218.

אופֿן אָפֿרופֿן זיך מצד ריטשאַרד מאַנקטאָן מילנז — קאָלט, באַטראַכט, ניט באַווירקט פֿון לִיבשאַפֿט, ניט צעקאָליעטשעט פֿון שׂינאה. היינעס גראָבע סאַטירע בנוגע צום לאַנד פֿון זײַן געבוירן האָט ער דערקלערט מיטן בירושהדיקן הינטערגרונט און מיט די שלעכטע השפּעות, וואָס ער איז אויסגעוואַקסן צווישן זיי. זײַן יִידישער אָפּשטאַם האָט אים געמוזט אָפּפֿרעמדן פֿון דעם נאַציאָנאַלן ציל פֿון דײַטשלאַנד און האָט אים פֿאַרשאַפֿט נקמהדיקע באַפֿרידיקונג בײַ אירע מפלות. „ער האָט הנאה געהאַט פֿון דעם עצם שטורעמווינט וואָס האָט צעריסן דעם שטאָלץ פֿון די דײַטשע מדינות און זיי דערנידערט כּמעט צו דער מדרגה פֿון אָפּהענגיקייט און אומוויכטיקייט, אויף וועלכער זײַן אייגענע ראָסע געפֿינט זיך.“[4]

ניט קיין ווינציקער טיפּישע ענגלישע רעאַקציע איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן אין *North British Review* פֿון מײַ 1860. היינעס יִידישקייט ווערט דאָרטן ניט באַטראַכט ווי אַ מום. זײַן אָפּשטאַם דערנידעריקט אים ניט. ער ווערט אָטאָקירט פֿאַר פֿאַלאָזן זײַן אָלטן גלויבן, כאָטש ער האָט ניט אויפֿריכטיק אי־בערגענומען דאָס קריסטנטום. דאָרטן האָלט מען, אַז ער איז ניט ווערט געוואָרן „דער יוליאָן פֿון דער פּאָעזיע“, וואָרעם דער רוימישער יוליאָן האָט געהאַט עפּעס אַ גלויבן און געדולדט די קריסטן אין נאָמען פֿון אַ באַניטן געצנדינערטום. אָבער אָט דער דײַטשער פּאָעט גאָר קיין גלויבן ניט. זײַן ענגלישער בן־זוג איז שעלי. אָבער שעלי איז געבליבן אַ ינגל דאָס גאַנצע לעבן, און אים קען מען עס נאָך מוחל זײַן. נאָר היינע וואָס איז אַ פּיקח אין אָלע ענינים, אים קען מען ניט מוחל זײַן. זײַן פּאָעזיע איז איבערגעזעטיקט מיט גאָט־לעסטערונג. סאָראָ אונטערשייד צווישן אים און זײַן לאַנדסמאַן און מיט־צייטלער דוד מענדעל, וואָס אונטערן נאָמען אוגוסטוס נעאַנדער האָט ער זיך אויסגעצייכנט און געוואָרן אַ זײַל פֿאַרן קריסטנטום!

„נעאַנדער האָט פֿאַרלאָזן דאָס יִידנטום זיך אָפּצוגעבן אין גאַנצן אויף צו דינען דעם עוואַנגעלישן פּראָטעסטאַנטיזם, מיט אַ גייסט וואָס איז שטענדיק געבליבן פֿרישׂ, מיט אַ לערנונג וואָס איז קיין מאָל ניט געווען פּעדאַנטיש, כּדי צו שאַפֿן אַ נייע תּקופֿה אין שטודירן די געשיכטע פֿון דער קירך. און וועט מען האָט אים געבראַכט צו זײַן רו, איז עס געווען מיט טרערן פֿון טויזנטער און טיף באַדויערט פֿון אַלע גוטע מענטשן אין אייראָפּע און אַמעריקע. היינע האָט אַוועקגעוואָרפֿן דעם גלויבן פֿון ישׂראל אַ פּנים כּדי צו קריגן אַ פּרייַערע געלעגנהייט צו באַפֿאַלן אַלע רעליגיעס באַגלײַך און צו געווינען די סימפּאַטיע פֿון אַ דײַטשן וואָלטער, אָבער מיט אַ שוואַכערן געזונט און מיט אַ לעבנשפּאַן וואָס איז אַ סך גיכער פֿאַרשניטן געוואָרן ווי בײַ זײַן פֿראַנצייזישן פּראָטאָטיפּ.[5]

די טעותדיקע פֿאַרשטעלונג פֿון אַ סך היינע־קריטיקערס, אַז ער האָט אָפּגעשטאָמט פֿון אַ יִידישן פֿאָטער און אַ קריסטלעכער מוטער, האָט מען כּסדר אַרויסגעשטעלט ווי אַ דערקלערונג פֿאַר זײַן אומגעזונטן צוגאַנג צו מאַראַלישע

---

[4] *Edinburgh Review*, July, 1856, vol. CIV, p. 196.

[5] *North British Review*, May, 1860, vol. XXXII, p. 389.

און רעליגיעזע פראָבלעמען. אָט די לעגענדע וועגן זײַן משפחה האָט מען גע־
בראַכט קיין ענגלאַנד אין 1835. דזשאַרדזש עליאָט, וואָס זי האָט געקאַנט
האָבן אַ צוטריט צו פאַרלאָזעכע מקורים אין בערלין, האָט עס נאָך רק אַנגע־
נומען אָפּילו אין 1856. און אַזוי שפּעט ווי אין 1866 האָט *Fraser's Magazine*
דערקלערט, אַז הייַנט איז אויפגעוויגן געוואָרן אין דעם גלויבן פון זײַן פאָטער,
אָבער ער איז טיף באַווירקט געוואָרן פון זײַן קריסטלעכער מוטער. האָט זיך
באַקומען, אַז אין זײַן כאַראַקטער איז געלעגן טיף פאַראַנקערט אַ רעליגיעזער
דואַליזם וואָס האָט געפּירט צו פאַרבײַטן גלויבן מיט אומגלויבן, און אָט
דער ויתרוצצו האָט זיך פאַרענדיקט ערשט מיטן ענד פון זײַן לעבן.[6]

מאַטיו אַרנאָלד האָט אין 1863 געזומען אין באַטראַכט די יידישע שפּא־
נונג אין הייַנען און אויסגעדריקט די מיינונג, אַז — פאַרקערט גאָר! — דערפון
האָט דער דיסטשער פּאָעט אַרויסגעקראָגן גרויסן כוח.

„ער אַליין האָט אין זיך גופֿא געהאַט אי דעם גייסט פון גריכנלאַנד
אי דעם גייסט פון יהודה; דער גייסט פון אָט די ביידע אומות גרייכט ביז
צום אומענדלעכן, וואָס דאָס איז דער אמתער ציל פון פאָעזיע בכלל און
פון קונסט בכלל — דער גריכישער גייסט האָט עס געגרייכט דורך שיינ־
קייט, דער יידישער דורך דערהויבנקייט. מיט דער פולקומקייט פון
זײַן ליטעראַרישער פאָרעם, מיט זײַן ליבשאַפט צו קלאָרקייט איז ער
אַ גריך; מיט זײַן אומצוימיקייט, מיטן 'בענקען וואָס לאָזט זיך ניט אויס־
דריקן' איז ער אַ ייד."[7]

אויב אַרנאָלד האָט געזען אין היינען דעם סינטעז פון העלעניזם און
יודאַיזם, האָט אָוען מערעדיט, דער גראַף פון ליטאָן, וואָס האָט געלויבט אַרנאָלדן
ווי דעם פּיינפּיליקסטן און דערקענערישסטן צווישן די ענגלישע קריטיקערס,
אַרויסגעזאָגט אין 1870 אַ פאַרקערטע מיינונג, הינזו: הייַנעס ווערק איז אַ רע־
זולטאַט פון קאָנפליקט צווישן אָט די ביידע כוחות, און ער האָט קיין מאָל ניט
דערגרייכט צו אַ האַרמאָנישן סינטעז. ליטאָן כאַראַקטעריזירט היינעס לירישע
קרוין ווי אַ קרוין פון דערנער. דער פאָעט איז געווען דער לידנדיקער אליעזר,
נאָר איידער ער האָט געשריבן זײַן Lazarus, דעם גרויסן עפּאָס פון מענטשלעכע
ליידן. זײַן גאַנץ לעבן איז אַוועק אין פאָעטיזירן פײַן, זײַן אייגענע פײַן. דער
נידעריקער אָפּשטאַם ווי אַ ייד און דאָס צעבראָכענע לעבן אין האָמבורגער
קאָנטאָר און אין אַ פאַריזער דאַקאַמער זײַנען געווען די אַנטיטעזע צו זײַן
געחלומטער וועלט פון העלעניסטישער שיינקייט און אַלימפישער ליכטיקייט.

„וואָלט ער געווען אַרײַן אין לעבן ווי אַ רײַכער, איידל־געבאָרענער
קריסטלעכער אַריסטאָקראַט, מעג מען זײַן זיכער, אַז ער וואָלט קיין מאָל
ניט געווען אָנגעשריבן קיין שורה פון אַ ליד, און אויב ער וואָלט יאָ
געווען שרײַבן פּערזן — וואָלט די וועלט זיי ניט געהאַלטן פאַר פּאָעזיע.
ער וואָלט זיך דורכגעלעבט אַ לעבן אין רעאַליזירן דאָס, נאָך וואָס ער
האָט געחלומט, אָבער אין דער אמתן קיין מאָל ניט פאַרמאָגט. עס איז

---

[6] *Fraser's Magazine*, November, 1866, vol. LXXIV, p. 589.

[7] *Cornhill Magazine*, August, 1863, vol. VIII, pp. 233—249.

אָבער היינעס גורל געווען צו בלײַבן אַ שטענדיקער פֿאַרשטייער פֿון פּיין וואָס ווערט געבאָרן פֿון קאָנטראָסט. איין גרויסע און שטענדיקע פֿאַרעם פֿון מענטשלעכע לײַדן האָט געפֿונען אין אים דעם צוגעפּאַסטן דיכטער... אין היינריך היינעס האָבן מיר צו טאָן ניט מיט דער בייזגינערישקייט פֿון דעם יִיד, ניט מיט דער צערייצטער קינאה פֿון דעם פֿאַריער, ניט מיט די גאָטלעסטעריש קלֿות פֿון דעם אומגלײַקלעכן. וואָס קאַרטשעט זיך אונטערן בייטש. מיר זעען בײַ אים דעם פֿאַרהייליקנדיקן און אויסלייזנדיקן כּוח פֿון פּאָעזיע וואָס האָט אַרײַנגעזאָפּט אין זיך די פֿולע מאָס זאָרג און זינד און פֿורעניות פֿון זיי אַלעמען, און זיי גערעטעוועט פֿון ברוד און בלאָטע פֿון דער גשמיותדיקער וועלט, און געגעבן אַ הייב אַרויף דאָס אידעלע אין זיי אויף זיך צו באַזעצן לעולם ועד מיט איר אין איר נצחדיקן קיניגטום".[8]

וויליאָם סטײַגאַנד האָט אין זײַן צווייבענדיקער ביאָגראַפֿיע פֿון היינען אין 1876 זיך אַ סך אָפּגעשטעלט אויף היינעס העלעניזם און נאָר פֿאַרבײַגייענדיק אָנגעריר זײַן יִידישקייט. ער האָט דערמאָנט היינעס דרויסנדיקע פֿאַרבינדונג מיטן יִידישן פֿאָלק, אָבער ער האָט ניט געווײַזן אויף קיין שום אינעווייניקסטער שײַכות. דערפֿאַר טאָקע האָט מען אין רעצענזיעס איבער דעם בוך אין דער British Quarterly Review האָט פֿרעסע אָנגעווײַזן אויף דעם ווי אויף אַ חסרון. פֿאַרצייכנט, אַז היינעס שטאַרקייט און זײַן אמתדיקער אויפֿטו פֿאַר דער מענטשהייט נעמען זיך פֿון זײַנע יִידישע ווארצלען.[9] וויליאָם קאָלי, דער אויטאָר פֿון Ironica האָט געמאָלדן, אַז היינע ווי אַ יִיד אינטערעסירט אים, אָבער אים איז קנאַפּ וואָס נוגע היינע ווי אַ דײַטש.[10] *Athenaeum* האָט אין דעם נומער פֿון 15טן יאַנואַר 1876 געזאָגט אין היינען ראשית־כּל און דערעיקרשט דעם יִיד. זײַן אַפֿערהייבן העלאָס איז אַ פֿאַרפֿירעניש. דאָס האָט ער אַ פּנים פֿאַרשטאַנען אין זײַנע לעצטע טעג, וועו די גרויסקייט פֿונעם פֿאָלק ישׂראל האָט אים אין גאַנצן פֿאַרכאַפּט.

„יִידיש איז ער געווען אין זײַן מילדקייט און מער פֿון אַלץ אין זײַן שׂינאה; יִידיש איז זײַן אומבאַשטענדיקייט און די סימפּאַטיע פֿאַר דער גאָרער וועלט; יִידיש איז זײַן רעאַליסטיש באַנעמען דעם אידעאַל; דער אופֿן, ווי ער לעבט דורך דעם ברען פֿון לִיבשאַפֿט, דערמאָנט די פֿלאַמיקייט פֿון שיר־השירים; יִידיש איז זײַן שטאָלץ באַווסטזײַן פֿון מענטשלעכער חשיבות, זײַן נערוועזער טעמפּעראַמענט, זײַן אומגלײַיִקלעכע פֿעיקייט אַרײַנצונעמען לײַדן, דער וווּנדערלעכער כּוח אַרבערצורטראָגן צרות! יִידיש איז די אָפּנקייט און די הפֿקרדיקייט פֿון זײַן סקעפּטיציזם; יִידיש איז לסוף דאָס קיין מאָל לאָנג ניט האַלטן זיך בײַ אַ גלויבן וואָס זאָל אין גאַנצן אויסשלִיסן דאָס רוחניותדיקע. אין זײַן שאַרפֿזין און הומאָר איז היינע אויך אַן אמתדיק קינד פֿון זײַן פֿאָלק. ווי אַריגינעל ער איז ניט געווען, האָט ער אַרויסגעווויזן די כאַראַקטעריסטישע סימנים און באַזונדערקייטן פֿון יִידישן הומאָר, פֿון דעם שאַרפֿזיניקסטן און בטחונ־

---

[8] *Fortnightly Review*, March 1, 1870, p. 277.

[9] *British Quarterly Review*, 1876, p. 532.

[10] Reginald Esher, *Ionicus*, London, 1923, p. 103.

דיק־פֿרייַעכסטן פֿאַלק אין דער וועלט, וואָס האָט געקענט אין מיטן פֿון אומפֿאַרגלייכלעכע אומגליקן און ליידן אויפֿהיטן אַן אומאויסווערצ־לעכע פֿעיקייט צו בלייבן אויף דער אייבערפֿלאַך און אַן אומבאַזיגלעכן גייסט פֿון סאַטירע".[11]

אַלעקסאַנדער ה. דזשאָפֿ האָט אין *British Quarterly Review* פֿון אָק־טאָבער 1881 געזאָגן אין היינעס דעם נקמה־נעמער פֿאַרן אומיושר און אונטער־דריקונג וואָס יידן זײַנען אויסגעשטאַנען מצד דעם פּלישתימשן דײַטשלאַנד. מידה תחת מידה — דער גרעסטער לירישער פּאָעט פֿון דײַטשלאַנד האָט אָפּגעצאָלט דעם חוב דורך שפּאָט און איראָניע פֿאַר די עוולות בנוגע צו זײַן פֿאָלק מצד דעם לאַנד פֿון זײַן געבורן.

אין 1889 האָט *London Qarterly Review* באַרירט היינעס יידישקייט, וועלן דער זשורנאַל האָט אים באַטראַכט ווי די לעבעדיקע עמבלעם פֿון נײַנצנטן יאָרהונדערט. דער יאָרהונדערט האָט געזונגען און געקרעכצט דורך זײַנע גאָלדענע לידער, און דאָס וואָס ער, דער פּיאָניר פֿון פֿרײַהייט און אינטעלעקט, דער פֿורך־גדר קעגן דער גטלעכער אַרדענונג פֿון זאַכן, האָט געקלערט און גע־לײַטן — האָט אינטערעסירט ניט בלויז דײַטשלאַנד, נאָר גאַנץ אייראָפּע. אָבער צו לכּעיס זיך אַליין, איז היינע שטענדיק געבליבן אַ יוד. הגם ער האָט דאָ פֿײַנט געהאַט, דאָ ליב געהאַט זײַן פֿאָלק, איז דאָס געווען זיין היים, וואָס פֿון איר האָט ער ניט געקאָנט אָנטלויפֿן אָפּילו ניט דורך שמד.

וויליאָם שאַרפּ האָט אין זײַן היינע־ביאָגראַפֿיע פֿון 1888 געפֿרווט באַרי־כותדיק דערקלערן היינעס שמדן זיך, ניט באַרעכטיקנדיק און ניט פֿאַרמישפּטנדיק אָט דעם אָקט. ער האָט אויסגערעכנט די וואָגיקע מאָטיוון וואָס האָבן געקענט באַוועגן דעם פּאָעט, וואָס ער איז תמיד געווען שטאַלץ מיטן גלאַנץ־עבֿר פֿון זײַן פֿאָלק, עס צו פֿאַרלאָזן. היינע איז זייער פֿרי דערגאַנגען, אַז זײַן אַ יוד באַטײַט געזעלשאַפֿטלעכע דעגראַדירונג און אַ שווערער עול, און אַז זײַן אַ גוי הייסט ווערן אַ האַר איבער די אומשטאַנדן, ביז דעם גראַד ווי דער יחיד קען עס מיט זײַנע כוחות דערגרייכן. גלײַכגילטיקייט צו רעליגיע איז געווען אַ כאַראַקטעריסטישער סימן פֿון זײַן היים־סביבֿה. ער איז ניט געווען צופֿרידן מיט דעם וואָס ער דאַרף דורך שמד־וואַסער קויפֿן אימוניטעט מצד די קריוודעס פֿון לעבן; ער האָט ניט אַראָפּגעוואָרפֿן פֿון זיך יידישקייט מעשׂה חוזק, נאָר ער האָט זיך געפּלילט געצוווונגען, ער האָט זיך אונטערגעגעבן, ניט געקוקט אויפֿן יצר־טובֿ, און ער האָט דערפֿאַר נאָך דעם כסדר געקראָגן זײַן שטראָף: וואָרעם זײַנע שׂונאים האָבן וויטער אים פֿײַנט געהאַט ווי אַ יוד און יידן האָבן אים אַ־פֿאַראַכט ווי אַ משומד. און אָפּילו יענע דײַטשע קריסטן וואָס האָבן אים אָנ־געזומען ווי אַ מענטשן און ווי אַ ברודער, האָבן עס געטאָן אויף אַזאַ שטייגער ווי אַ לויזיאָנער אָדער סאָוט־קאַראָלײַנער וואָלט אָנגענומען אַ גר אַ נעגער ווי אַ מיטבירגער.

---

[11] *Athenaeum*, January 15, 1876, p. 82.

טשאַרלז גראַנט האָט אין *Contemporary Review* פֿון סעפּטעמבער 1880 געזאָגן דעם מקור פֿון היינעס ראַדיקאַליזם אין זײַן אָפּשטאַם. נאָך אים נאָך האָט היינע ניט געקענט פֿרײַ אויסקלײַבן צווישן ליבעראַליזם און קאָנסערוואַטיזם. מיטן פֿאַריער־צייכן פֿון יידּ אויפֿן שטערן, האָט ער נאָר אין דער ליבעראַלער מחנה געקענט אַרויסקריגן דרך־ארץ פֿאַר זיך אָפּילו פֿון בעלי־קינאה. הגם ער איז געווען דער אייניקער דיכטער וואָס האָט אין גאַנצן פֿאַרקערפּערט דעם ראַמאַנטישן פּאָעטישן אידעאַל, האָט ער ניט געקאָנט האָבן סימפּאַטיע פֿאַר ראַמאַנטישער פּאָליטיק און סאָציאַלע פּענטעס. די מיטל־עלטער, וואָס זײַנע קאָלעגן אויפֿן פֿאַרנאָס האָבן באַטראַכט ווי מער קריסטלעך און מער גערמאַניש ווי זייער אייגענעם יאַרהונדערט און דעריבער געבענקט נאָך איר, איז אין היינעס אויגן געווען אַ צײַט פֿון פֿאַרווויסטונג, פֿון ליידן און אונטערדריקן דאָס טויזנט יאָר לאַנגע מאַרטירערטום פֿון דעם הויז פֿון ישׂראל. הגם דער געצוווּנגענער שמד האָט געבראַכן דעם מאַראָלישן כּוח פֿון זײַן כאַראַקטער, האָט ער דאָך אין דער אמתן קיין מאָל ניט פֿאַרלאָזן זײַן פֿאָלק און אויף דער פֿאַרשלעפּטער טויטנבעט האָט ער געזוכט טרייסט און אַ מאָמענטנווײַז פֿאַרגעסן־זיך אין דער פּאָעזיע און אין טראַדיציעס פֿון יידן. הגם ער האָט געהאַלטן, אַז אַלע פּאָזיטיוע רעליגיעס זײַנען גלײַך פֿאַלש, איז ער געווען פֿאַרכאָפּט פֿון דער מאָדנער געשיכטע און דעם טראַגישן גורל פֿון זײַן גזע. מיט אָט דער צונויפֿגעבונדנקייט האָט זיך געפֿאָרט אַ באַווּסטזײַן פֿון זייער סאָציאַלער דעגראַדאַציע, און דער סוף איז געווען, אַז זײַנע יידישע פּאָעמעס זײַנען אַ טשיקאַוו געמיש פֿון אַראַפּפֿאַל, לײַבשאַפֿט און ווידערווילן.

די גרעסטע דעליקאַטקייט בײַם באַטראַכטן היינעס שייכות צו יידישקייט ווײַזן אַרויס די ענגלישע יידן, פֿון לײַאָנארד אַ. מאַנטעפֿיאָרע ביז ישׂראל זאַנגוויל. דער ערשטער האָט געשריבן אין *Fortnightly Review* פֿון סעפּטעמבער 1877 וועגן „היינע אין באַציונג צו רעליגיע און פּאָליטיק". ער האָט געווײַזן, אַז היינע האָט קיין זאַך ניט אַוועקגעוואַרפֿן קאַטעגאָריש ווי יידישקייט און אַז ער האָט דאָך קיין זאַך ניט ליב געהאַט שטאַרקער. דורך וועלן אַ קריסט האָט ער געזינדיקט קעגן זײַן בעסערן איך. הגם ער האָט קיין מאָל ניט געהאַלטן פֿון די אַני מאמינס פֿון זײַן אָלטן גלויבן האָט ער האָלט געהאַט זײַנע ראַפֿינירטע מינהגים און זיך באַצויגן צו זיי מיט הכנעהדיקער לײַבשאַפֿט. זײַנע אַטאַקן קעגן רעליגיע נעמען זיך פֿון זײַן תאווה צו ראַציאָ. מיטן צייכן ראַציאָ אויסגעקריצט אויפֿן שילד, האָט ער זיך מוטיק פֿאַרמאַסטן קעגן אַ סך רעליגיעזע אויסטערלישקייטן. אָבער פֿאַר די, וואָס פֿאַר זייער ערנצטן בליק האָט דער גלאַנץ פֿונעם אָלטן גלויבן שוין אויסגעזען פֿאַרטונקלט, איז היינע געקומען ווי אַ לייכטטוטערעס וואָס באַשטענט אייגלע ציליך און שיינע האָפֿענונגען און וואָס באַהעלט די מיגלעכקייט צו לעבן אַ פֿולער לעבן דאָ אויף דער ערד.

קייטי מאַגנוס האָט זיך אָנגענומען פֿאַר היינעס דעם יידּ אין *Macmillan's Magazine* אין 1882, אין אַן אַרטיקל וואָס איז זעקס יאָר שפּעטער איבערגעדרוקט געוואָרן אין אירע *Jewish Portraits*. ליידי מאַגנוס האָט אים אָפּגעמאָלן

ווי איינעם פֿון די שומרי־הסף פֿון יידישן גאָט, וואָס האָט געליטן בעת מען האָט אים אונטערגעקויפֿט צו פֿאַרלאָזן זײַן פּאָסטן און וואָס האָט נאָך דעם טײַער באַצאָלט פֿאַר זײַן מאַראָלישן פֿאַרברעך. דרײַסיק יאָר פֿון צער און חרטה זײַנען גענוג ווי אַ תּיקון פֿאַר דער „הפֿקר־יונגערישקייט", וואָס קאַרליילן האָט אים באַשולדיקט דערין, און די קריטיקערס די צדיקים וואָלטן געמעגט אַרויסווײַזן מער אָנטקעגנקומען אַ פֿערטל יאָרהונדערט נאָך דעם דיכטערס טויט.

עמא לאָזאָרוס האָט געזוכט דעם שליסל צו היינעס כאַראָקטער אין אַ פֿאַטאַלן דואָליזם ניט איבערצושפּרײַזן. ער איז געווען אַ ייִד מיט אַ זינען און מיט אויגן פֿון אַ גריך. ער איז געווען אַ שיינקייט־ליבנדיקע, מיטאָס שאַפֿנדיקע, געצײַן־דינערישע נשמה, פֿאַרשפּאַרט אין אַ ניכטערער יידישער רעם. זײַן ליריק איז איין־און־אייניציק אין דײַטשלאַנד און מען דאַרף גיין צוריק צו די העברעיִשע פּאָעטן פֿון ארץ־ישׂראל און פֿון שפּאַניע אין דער צײַט פֿון מיטל־עלטער צו געפֿינען אַ פּאַראַלעל אין דער ליטעראַטור פֿאַר זײַן פֿראַכטיקן דמיונותדיקן און לײַדנשאַפֿטלעכן אַריענטאַליזם. נאָך אַ ווײַזט אויפֿן מאַנמאַרטער־בית־עולם האָט די דיכטערין, וואָס זי איז אַליין געווען אַ ספֿרדישע, געשריבן אין 1884:

„ער האָט זיך צעוואַקסן פֿון אַ זאָמען וואָס האָט זיך אַרײַנגעטראָגן פֿון דער גאָלדענער תּקופֿה פֿון דער העברעיִשער פּאָעזיע אין שפּאַניע צווישן די יאָרן 1000 און 1200. ווער עס קוקט אַרײַן אין דער פּאָעזיע פֿון די מיטל־עלטערלעכע שפּאַניש יידן וועט דערזען, אַז היינע, דער מאָדערנער, ציניישער דײַטש־פֿאַריזער, האָט זיך זײַן אָרט צווישן די גאָטס־פֿאַרכטיקע און פֿלאַמיקע מיסטיקערס וואָס זײַנען אים פֿאַרוואַנדט אויף גאַנצע אַכט הונדערט יאָר. היינעס Intermezzo וואָס איז אַזוי נבֿ און אינדיווידועל אין דער דײַטשער ליטעראַטור איז ניט מער ווי אַ באַמת אויסגעהאָלטענער המשך פֿון יהודה הלוויס „דיוואַן" און „אילת", אַדער פֿון אַלחריזים און אבן־עזראָס דין פֿאַרשליִערטער עולם־הזהדיקייט... דאָס וואָס די וועלט האָט אָנגענומען, אַז עס איז בפֿירוש כאַראָקטעריסטיש פֿאַר דעם דיכטער, איז אָפּט פּשוט געווען דער אופֿן אויסדריקן זיך, וואָס איז טיפּיש פֿאַר די בעסטע פֿאַרשטייערס פֿון זײַן פֿאָלק."[12]

ישׂראל זאַנגוויל האָט אַזוי ווי עמא לאָזאָרוס זיך אונטערגענומען צוריק־צוגעווינען היינען פֿאַר זײַן יידישן פֿאָלק. ער האָט פֿאַרעכנט דעם דיכטער צווישן די „בעלי־חלומות פֿון געטא" (1898). דאָס זײַנען יידן מיט וויזיע, וואָס זײַנען אויפֿגעקומען אין געטאָ זינט מען האָט עס אײַנגעשטעלט אין 16טן י"ה ביזן בטל מאַכן אין 19טן. היינע געפֿינט דאָרטן אַן אָרט זײַט בײַ זײַט מיט אוריאל אַקאָסטאָ, שבתי צבי, ברוך ספּינאָזאָ, שלמה מײַמאָן, פֿערדינאַנד לאַסאַל און אַנדערע. דער לעצטערער עסקיז וועגן היינען איז אַ מין צונויפֿזעץ פֿון שמועס און פֿאַטאַגראַפֿיע וואָס טראָגט דעם נאָמען: „פֿון אַ מאַטראָסן־קבֿר", וווּ עס ווערן אויסגענוצט אַ סך פֿון דעם דיכטערס אייגענע אַרויסזאָגונגען.

[12] *Century Magazine*, 1884, vol. VII, p. 215.

דער היסטאָרישער יסוד איז אַ וויזיט צום שטאָרבנדיקן פּאָעט פֿון ליידי דאָף־גאָרדאָן, אַן ענגלישע פֿרוי, וואָס היינע האָט זי געקענט אין די פֿרייקע יאָרן פֿון זײַן גלות ווי די קלייע לוסי. זאַנגוויל האָט צונויפֿגענומען לוסי און לאָ מוש אין איין געשטאַלט — אַ מיטפֿיליקע צוהערערין וואָס גיט דעם קראַנקן די געלעגנהייט איבערצוגיין זײַן פֿאַרגאַנגען לעבן און אַרויסצוברענגען זײַן לעצט־גילטיק וואָרט. היינע באַטראַכט זיך אַליין ווי אַ פֿאַראַדאָקס: אַ דײַטשער פֿאַריזער, אַ ייִדישער דײַטש, אַ פֿאַרהאַסטער פּאָליטישער עמיגראַנט וואָס בענקט נאָך זײַן היימלאַנד, אַ סקעפּטישער בעל־יסורים מיט קריסטלעכער געדולדיקייט, אַ ראַמאַנטישער פּאָעט וואָס דריקט אויס אין קלאָסישער פֿאָרעם דעם מאָדערנעם גײַסט, אַ ייִד אַן ארעמאַן. „מײַן פֿאָטער איז געווען דײַטשלאַנד, מײַן מוטער איז געווען די געטע. דער ווירנדיקער גײַסט פֿון ישׂראל אָטעמט דורך מיר מיט דעם אייגענעם וואָס האָט געשאַפֿן דעם צאַרטן הומאָר פֿון זײַנע חכמים, די הימלישע חלומות פֿון זײַנע הייליקע". היינע האָט געערעדט צו זײַן ענגלישן גאַסט וועגן זײַן שמדן זיך ווי וועגן אַ נאַרישקייט יינגלווײַז, ווי וועגן אַ נויטוועندיק קאָרטל אַריינגעלאָזן צו ווערן אין דער אייראָפּעישער קולטור. ער האָט טיף חרטה אויף דעם טריט וואָס אים געמאַכט פֿאַר אַן אָפּטרי־ניקן. ער האָט געזען די רעליגיע פֿון דער צוקונפֿט ווי יודאַיזם, פֿאַרבריי־טערט דורך העלעניזם, די שיינקייט פֿון גוטסקייט אין אַ זיווג מיט דער גוטסקייט פֿון שיינקייט.

זאַנגווילס עסיי האָט ווײַט אָפּגעקלונגען. מען האָט עס איבערגעזעצט אין עטלעכע שפּראַכן. עס האָט געהאָלפֿן אויספֿורעמען די ייִדישע היינע־לעגענדע ניט בלויז אין ענגלאַנד, נאָר אָפֿילו אויך אין מיזרח־אייראָפּע און אין אַמע־ריקע. לויס בראַון האָט אין 1927 מודה געווען, אַז ער האָט אין זײַן ביאָגראָפֿיע „דער מענטש היינע"[13] נאָכגעמאַלן ביז אין אַ גרויסער מאָס דעם פֿאַרטרעט וואָס זאַנגווילס האָט געגעבן פֿון דעם דיכטער, ווײַל ער האָט געפֿילט, אַז זאַנג־ווילס האָט אים צום בעסטן תּופֿס געווען. זאַנגווילס מוסטער האָט אויך געהאָט פֿאַר זײַנע אויגן לויז אונטערמײַער אין זײַן פּאָעמע פֿון 1917 וואָס הייסט „מא־נאַלאָג פֿון אַ מאַטראַצן־קבֿר". אונטערמײַער לאָזט אויך דעם גוסס היינע באַ־טראַכטן זײַן פֿאַראַדאָקסאַלן לעבנסגאַנג פֿאַר אַ מיטפֿילנדיקן צוהערער. די פֿרוי וואָס ער האָט אויסגעקליבן איז געווען לאָ מוש. נאָכן פֿאַרווײַלן זי מיט זײַן טרויעריקן הומאָר, סענטימענטאַלע אַרויסזאָגונגען און טראַגישן חוזק, פֿאַרענדיקט היינע מיט ייִדישער סימבאָליק און מיטן אַלטן ייִדישן אמונה־אויסרוף: „שמע ישׂראל, ה׳ אלוהינו, ה׳ אחד!".

לויז אונטערמײַער האָט אַריינגענומען דעם מאַנאָלאָג אין אַ באַנד מיט אי־בערזעצונגען פֿון דרײַ הונדערט און פֿינף און צוואַנציק פּאָעמעס פֿון היינען. אין דער הקדמה האָט דער איבערזעצער, וואָס ער האָלט זיך פֿאַר אַ גײַסטיקן און פֿאָלקישן קרובֿ מיטן דײַטש־ייִדישן לירייקער, צוריקגעפֿירט אַ סך פֿון

[13] Lewis Browne, *That Man Heine*, 1927.

היינעס פּאַראַדאָקסאַלע שטריכן צו זײַן אָפשטאָם. ווי אַ פּײַנפּלי־קער יוד אין אַ ווילד אַנטיסעמיטיש לאַנד, האָט היינע פֿרי געשמעקט פּולווער און געקראָגן זײַן חלק אין דער ירושה פֿון האָס. אונטערמײַער האָט ניט געמוען צו ערנצט היינעס העלעניזם. ער האָט געפּילט, אַז היינע האָט עס אָנגענומען ווי אַ פּורע דעקאַראַציע, ווי אַ פּאָעטישן מלבוש. טיף אין האַרצן איז היינע תמיד געווען אַ יוד — אין זײַן איבערהיציקער שׂינאה ניט ווינציקער ווי אין זײַנע הייסע איבערפּלייציקע באַגערן, אין זײַן תּאוותדיקער לִיבשאַפֿט צו פֿאַרב און טעם פֿון זאַכן, אין זײַן פֿיבערדיקן דמיון און אין זײַן בטחונדיקן ענאָיזם, אין זײַן טראַגישער איראָניע און אין זײַן פֿאַני־בראָט מיטן רבונו־של־עולם.

אין אַ שפּעטערדיקער היינע־ביאָגראַפֿיע, וואָס זי איז אַרויס אין 1937, האָט אונטערמײַער ענגומען אונטערן פֿאַרהער יעטווידער אַספּעקט פֿון דעם דיכ־טערס פּאַראַדאָקסאַלער פערזענלעכקייט — די ביאָגראַפֿיע הייסט טאַקע „פּאָעט און פּאַראַדאָקס"[14] — און איז עקומען צום אויספֿיר, אַז הגם היינע איז ע־ווָרן אויבן־אויף אַ קריסטלעך־דײַטשער אַדוואָקאַט, אַ פֿראָנצייזישער זשור־נאַליסט, אַ קאָסמאָפּאָליט וואָס איז פֿאַרטריבן פֿון זײַן לאַנד, איז ער געווען און געבליבן אין די טיפֿע טיפֿענישן פֿון דער נשמה אַ יוד. ער איז געבאָרן ג־ווָרן אַ יוד, ער איז אין די יונגע יאָרן דערצויגן געוואָרן ווי אַ יוד, ער איז געבליבן אַ יוד נאָך איבערצײַגונג נאָך. זינט יינגלווײז אין חדר, דורך דער בערלינער געזעלשאַפֿט פֿאַר יידישער קולטור און ווײַסנשאַפֿט, ביז די יאָרן פֿון פֿאַמעלעכער גסיסה אין מאַטראַצן־קבֿר, קיין מאָל האָט ער ניט געקאָנט אַנטרונען ווערן פֿון זײַן יידישן גורל; און ניט געקוקט אויפֿן שמדן זיך — האָט ער גאָרניט געוואָלט אַנטרונען ווערן פֿון אים.

אויב יידן וואָס שרײַבן וועגן היינען באַשטייען אויף דעם, אַז ער איז דער עיקר אַ יוד און ניט קיין דײַטש, איז וואָס איז דער חידוש, וואָס בײַ געוויסע קריטיקערס איז דער צוגאַנג צו אים באַפֿאַרבן פֿון זייערע אײַנרייי־דענישן און פֿאַראורטיילן בנוגע צו יידן? זעען מיר דאָך פֿון איין זײַט, ווי אַזוי דזשאַרדזש עליאָט, אַ פּאָעטסע וואָס האָט ליב געהאָט דאָס פֿאָלק פֿון תּנך, באַטראַכט היינעס יידישקייט ווי אַ צייכן פֿון כּבֿוד און יחוס, און פֿון דער אַנ־דערער זײַט האָט ריטשאַרד גאַרנעט, וואָס ער האָט טאַקע ליב געהאַט היינען אָבער ניט זײַן פֿאָלק, געזוכט אַן אויסרייד פֿאַר דעם דיכטערס חסרונות אין דעם, אַז דאָס זײַנען די חסרונות פֿון זײַן פֿאָלק. פֿון איין זײַט האָבן די ענג־לישע און די אַמעריקאַנער שרײַבערס וואָס שטאַמען פֿון יידן געלויבט ביז אין הימל אַרײַן די פֿײַנע שטריכן פֿון דעם טאָלעַנטירטן יוד. פֿון דער אַנ־דערער זײַט האָט די אַנטיסעמיטישע פּראָפּאַגאַנדע געקאָנט געפֿינען אין זײַן פּראָזע און פּאָעזיע גענוג ברענעיִ פֿאַר אירע העצערײַען. מען האָט געמעגט זיך ריכטן אויף דעם, אַז די נאָכמלחמה־רעאַקציע, וואָס זי האָט די באַלשע־ויסטישע רעוואָלוציע דערקלערט מיט ווײַטלויפֿיקע יידישע מאַכינאַציעס, זאָל

[14] Louis Untermeyer, *Poet and Paradox*, 1937.

דערזען אין היינען ניט בלויז אַ מיטצייטלעך פון מאַרקסן און לאַסאַלן, נאָר אויך איינעם פון די אָבות און דעם באַגייסטערער פון לעוו טראַצקין און פון דעם רוסישן קאָמוניזם. די והותר זיינען אַזעלכע מיינונגען געווען אין דייטשלאַנד, ניט אַזוי אָפט אין פֿראַנקרייך, און ווינציקער פון אַלץ האָט מען זיי געקענט הערן אין ענגלאַנד. אָבער זיי האָבן אויך דאָרטן ניט געפֿעלט. אַזוי למשל האָט דער יוסטער *Quarterly Review* אַרייַנגענומען צו זיך אין דעם יאָנאָר־נומער פון 1920 אַן אַרטיקל פון גראָף דע סוסאָן מיטן נאָמען „די יידן וויי רע־וואָלוציאָנערע הייוון".

דער אַריסטאָקראַטישער אָגיטאַטאָר האָט זיך געהאָט די זעלבע סבֿרות: אַלעקסאַנדער גערצען און מיכאַיל באַקונין, די פֿאָרגייערס פון דער רוסישער רעוואָלוציע, האָבן געזען זיך גופֿא און אַלע אינטעליגענטן פון זייער לאַנד אַזוי ווי די דרויסנדיקע, וואָס זיי שטייען אין אַ זיבט פון דעם אייראָפּעישן קולטור־שטראָם. פון זייער פּאָזיציע אויף אַ הויכן און ווייטן ברעג האָבן זיי געקוקט אויף אייראָפּע אַן לייבשאַפֿט און אַן האַס. זיי האָבן קלאָרער געקאָנט זען די פּגמען אין אייראָפּע און זיי האָבן געקאָנט אַרבעטן צו נישט צו מאַכן די אייראָפּעישע קולטור אָן פלאָגענישן פון געווייסן און אָן אַ געפֿיל פון אימה. זיי האָבן אָפֿילו געקאָנט טרוימען וועגן אַ באַגינען פון אַ גאָלדענער תקופֿה נאָכן פולקומען צעשטערן די צונויפֿגעירשנטע אוצרות פון יאָרהונדערטער. בעת אָט די רוסן האָבן אפֿשר געמאַכט אַ טעות, וועז זיי האָבן זיך באַטראַכט ווי דרויסנדיקע, איז אָבער קיין ספֿק ניטא, אַז די פֿעיקע און אַקטיווע יידן וואָס זיינען געווען זייערע נאָכגייערס זיינען געווען באמת זיבטיקע און פֿרעמדע ניט בלויז בנוגע דער מערב־אייראָפּעישער קולטור, נאָר אָפֿילו בנוגע דער ביזאַנטינישער. אָט די יידן זיינען געווען ביטערע שׂונאים פון קריסטנטום אין אַלע זיינע אָפּצווייגן. זיי זיינען מיט גאָרנישט געווען געבונדן צו די מערבדיקע טראַדיציעס. זיי זיינען געווען ראַדיקאַלן און ניהיליסטן אויף אַלע געביטן פון לעבן. די בעסטע דוגמא פֿאַר זייער צוגאַנג האָט געגעבן זייער טאַלענטירטער פֿאַרשטייער — היינריך היינע.

עס קומט אויס עלפּי דעם גראָף דע־סוסאָן, אַז קריסטנטום איז די רעליגיע פון ספּיריטואַליזם, בעת די בולטסטע כאַראַקטעריסטיק פון דעם יידישן איז, ווי עס באַווייזט דער פֿאַל היינע, סענסואַליזם. עס האָט געזאָגט אין היינען דאָס הייסע בלוט פון דער סעמיטישער ראַסע. זיין Buch der Lieder איז אַ המשך פון שלמה המלכס שיר השירים — די געזאַנגען לכבוד קערפּערלעכער ליבע ווי די איינציקע טרייסט אין לעבן, נאָך דעם ווי דער קיניג האָט זיך איבערגעצייגט, אַז אַל דאָס אַנדערע איז הבל הבלים. סענסואַליזם האָט אַן אַנטיפּאַטיע צו רעליגיע. יידן, היות זיי זיינען סענסואַליסטן, מוזן פֿיינט האָבן רעליגיע. היינע, וואָס ער איז אויסגעשטאַנען דערנידערונגען איבער זיין יידישן אָפּשטאַם, האָט געהאַסט קריסטנטום מיט אַ באַזונדערן ברען און פֿלאַנירט נקמה. אין דייטשלאַנד האָט ער געמוזט באַהאַלטן אין זיך די מחשבות אויס־צוראָטן קריסטנטום, וואָרעם ער האָט דאָרטן ניט געקאָנט געפֿינען קיין אַנ־

הענגערס. אָבער אין פּאַריז האָט ער, נאָך 1831, געפֿונען חבֿרים צו זיך אין די יידישע סעלן־סימאַניאַנער. זייער לערע וועגן רעהאַביליטירן גשמיות האָט אַנ־געצונדן זײַן פֿאַנטאַזיע און בארעכטיקט זײַן אייגענעם סענסואַליזם. איז ער געוואָרן אַן ענטוזיאַסט פֿון דער נײַער רעליגיע פֿון קערפּער, וואָס זאָל פֿאַרבײַטן קריסטנ־טום וואָס ער האָט ניט געקאָנט פֿאַרטראָגן. וויַטער האָט ער געפֿונען אַן אַנ־שפּאַר פֿאַר זײַן סענסואַליזם אין דער פּאַנטעיסטישער פֿילאָסאָפֿיע פֿון דעם יידֿ ספּינאָזאַ וואָס האָט, געלעבט אין דער עפּאָכע פֿון דעגענעראַציע אין קריסטנ־טום. דער מענטש האָט זיך פֿאַרמאַסטן אויפֿן אָרט וואָס גאָט האָט פֿריער פֿאַר־נומען. וועג היינע פֿריידיקט אויפֿצושטעלן דאָס קיניגטום פֿון הימל אויף דער ערד מיינט ער דאָס אָנקומען פֿון אַ רעזשים וואָס זאָל שטויסן צו פֿרייד פֿון אַלע קערפּערלעכע פֿאַרגעניגנס וואָס עולם־הזה קען געבן. אַלעקסאַנדער גערצען (וואָס כלומרשט שטאַמט ער אויך אָפּ צום טייל פֿון יידן) האָט פֿאַר רוסלאַנד באַשטימט אַ ספּעציעלע ראָלע אין דער ניט־קריסטלעכער אָרדענונג. די רוסן דאַרפֿן אָפּערירענגען אָט די אָרדענונג דורך רעוואָלוציאָנערער צעשטערעריש משוגעת. כאָאָס און חורבן דאַרף מען לויבן ווי אַן אַריבערגאַנג וואָס מען מעג זיך עס ווינטשן. אָבער אָפֿילו גערצען איז געווען מאַראַליש העכער פֿאַר היינען, אַ פּנים ווײַל דער רוס איז ניט געווען קיין גאַנצער יידֿ. גערצען, דער שאָפֿער פֿון אָנארכיזם, האָט געחלומט וועגן אַ וועלט פֿון אבסאָלוטן גוטס. אָבער היינע האָט געזען אין צעשטערן קריסטנטום דעם לעצטגילטיקן אידעאַל פֿאַר דער מענטשהייט, אַן אידעאַל פֿון פֿאַרגעניגנס, פֿון טענץ, פֿון הולטײַסטווע, פֿון אומגעצוימטער גשמיות. אים האָט אונטערגעשטויסן די שוואָכקייט פֿון דעם סעמיט צו קערפּערלעכע תענוגים און די שינאה פֿון זײַן פֿאַלק צום קריסטנ־טום, דער מקור פֿאַר יידישער דערנידערונג. האָט היינע געשלאָגן בלאָט מיט זײַנע מיטשטאָמיקע — מיט מאַרקסן און לאַסאַלן. זיי האָבן אַרײַנגעקלינגעוועט סאָציאַליזם אין איראָפּע, וואָרעם וויל מען עפּעס צעשטערן — דאַרף מען האָבן עפּעס וואָס זאָל זײַן דער אָקעגן צו דעם וואָס מען גרייט זיך חורבֿ צו מאַכן, עפּעס אַ חכמהדיקן פּלאַן פֿאַרן וויטערדיקן בויען. אָזוי ווי זיי האָבן געוואָלט זײַן זיכער, אַז זיי וועלן טאָקע צעשטערן קריסטנטום, און זײַנען געווען אונטערגעשטיצט פֿון זייער נאַטירלעכער נטיה צו אַרגאַניזאַציע, האָבן זיי פֿאַר־בונדן רעוואָלוציאָניזם מיט סאָציאַליזם און זײַנען אַרײַן אין קאָמף מיט אַ גרייטן פּלאַן ניט בלויז חורבֿ צו מאַכן, נאָר אויפֿצושטעלן אין דער צוקונפֿט אַ סאָציאַליסטישע מלוכה, ווו רעליגיע וואָלט געווען ניט מער ווי אַ פּריוואָטער ענין, אָפּיום פֿאַר אידיאָטן און פּוסט־און־פֿאַסניקעס. אָבער דער יסוד פֿאַרן סאָציאַליזם איז די יידישע שינאה צום קריסטנטום.

„היינע האָט געהאַט אַ נביאישע ויזיע וועגן דעם איצטיקן שטו־רעמוינט אין רוסלאַנד, וואָס זײַנע צעשטערעריש כוואַליעס זאָלן זיך אַ יאָג טאָן קעגן מערבֿ, וואָס אויף זײַנע צעבושעוועטע וואַלן דעם דיכטערס פֿאַלקסליד שווימען ניט ווי נעבעכדיקע הערינגלעך, נאָר ווי חבֿרים פֿון וואַפֿיש, און ברענגען מיט זיך די לאָזונגען פֿון אומקום און טויט פֿאַר דער אַלטער אָרדענונג... יאָ, היינעס באַגער וועלט מקוים:

אין רוסלאַנד גיסט זיך טײַכנווײַז קריסטלעך בלוט, און טראָצקיס נאָכ־
גייערס טראָגן מיט זיך די ניט פֿאַראויסגעזעענע, אָבער ניט אומלאָגישע
אויספֿירן פֿון די פּרינציפּן, וואָס אויפֿגעשטעלט האָבן זיי די יידישע
רעוואָלוציאָנערע שרײַבערס — ספּינאָזאַ, היינע, גערצען, מאַרקס און
לאַסאַל".[15]

גלײַך אין צווייטן נומער פֿון *Quarterly Review*, אין אַפּריל 1920, איז געקומען אַן ענטפֿער אויף גראָף דע־סואָסאָנס עסיי. דער ענטפֿער איז געווען ניט קיין פֿאַרטיידיקונג פֿאַר היינען, נאָר פֿאַר יידן. דער מחבר האָט געטענהט, אַז דער גראָף דע־סואָסאָן איז פֿאַרפֿירט געוואָרן בײַם אָננעמען דעם נאַציאָ־
נאַלן כאַראָקטער פֿון יידן. זײַן טעות נעמט זיך משמעות פֿון דער אומפּאַסיקער טעטיקייט פֿון די ציוניסטן, סך־הכּל אַ גרופּע אַ מיעוט וואָס זעט אין יידן מער ווי בלויז רעליגיע. אָבער דאָס רובֿ ענגלישע יידן זײַנען מויער פֿעסט קעגן יידישן נאַציאָנאַליזם און זיי ווילן מער פֿון אַלץ זײַן ענגלענדער, ענגלענדער פֿון יידישן גלויבן. דערפֿאַר טאָקע האָבן די יידן פֿון דער בריטישער אימפּעריע, וואָס זײַנען געווען אויף דער פֿרידנס־קאָנפֿערענץ אין וועַרסאַל געקעמפֿט קעגן אַנערקענען יידן ווי דאָס זאָל ניט זײַן ווי אַ באַזונדערע נאַציאָנאַליטעט, און זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו העלפֿן און אונטערשטיצן אין קריגן מיעוטים־רעכט פֿאַר זייערע רעליגיע־ברידער אין מיזרח־איראָפּע. די ענגלישע יידן זײַנען ניט קיין פֿאָלקסלײַט פֿון מאַרקסן, היינען אָדער טראָצקין; זיי ווערן אָפּ וואָסער ניט איז מאַראַלישע פֿאַרבונדנקייט מיט אָט די רעוואָלוציאָנערן. יודאַיזם ווי אַ רעליגיע דאַרף ניט געמישפט ווערן אויפֿן סמך פֿון די שוואַכערע אָנהענגערס זײַנע אָדער גאָר זײַנע רענעגאַטן, נאָר אויפֿן סמך פֿון זײַנע אידעלסטע זין, פֿון משה בן מײַמון אין 12טן י״ה ביז משה מאָנטעפֿיאָרע אין 19טן.

דער דאָזיקער מיטדער און מאַניר־לעכער ענטפֿער איז ווידער אַ מאָל אַן אילוסטראַציע, אַז דער קאָנפֿליקט איבער היינען דעם יידן איז אין ענגלאַנד ניט געווען אַזוי ווילד און צעבלאָזן ווי אויפֿן קאָנטינענט במשך פֿון מער ווי אַ יאַרהונדערט. הגם דער אָנטיסעמיטישער צוגאַנג צום דיכטער איז פֿאַראַן אויך בײַ קאַרלייל און אין דעם *Quarterly Review*, איז ער אָבער קיין מאָל ניט געווען דער הערשנדיקער צוגאַנג. מען דאַרף אויך ניט מגזם זײַן דעם פֿילאָסעמיטישן צוגאַנג. גרויס דרך־ארץ צו היינעס יידישע וואָרצלען איז טאָקע געווען אָפּטער און אַרויסגעווײַזן האָבן אים אי דזשאַרדזש עליאָט, אי מאַטיו אַרנאָלד, אי די יידישע שרײַבערס. אָבער ס׳רובֿ האָבן ענגלענדער ניט גע־
שטעלט דעם טראָפ אויף היינעס יידישקייט. זיי האָבן עס אָנגענומען ווי אַ צוגאָב־אָספּעקט צו זײַן קאָמפּליצירטער פּערזענלעכקייט און געשאַצט עס אַז לישבאָפּט און אַן בייזקייט. אין דער צײַט פֿון כוואָליעס פֿון אַנטידײַטשע שטי־
מונגען האָט עס מיגלעך געמאַכט, אַז די ענגלענדער זאָלן מאַכן אַן אויסנעם פֿאַר היינען און דערזען אין אים דעם פּאַן־איראָפּעער און דעם אינטערנאַציאָ־
נאַליסט גיכער ווי דעם טיפּישן דײַטש. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה און

[15] *Quarterly Review*, January, 1920, vol. CCXXXIII, p. 187.

אין די דרײַסיקער יאָרן פֿון דעם י״ה, ווען דער צאָרן קעגן אימפּעריאַליסטישן פּרײַסנטום און היטלעריסטישן נאַציאָנאַל־סאָציאַליזם האָט דערגרייכט די הייך־שפּיצן, האָט היינע ניט געליטן פֿון זידלעריזעם אַזוי ווי וואָגנער, ניטשע אָדער ווי היינעס ראָמאַנטישע מיטצייטלערס. מען האָט אים גיכער אָנגענומען ווי אַן אָפּאָסטאָל פֿון דעמאָקראַטיע און ווי אַ נביא פֿון איראָפּעישע מבולן און פֿון דעם ווידערגעבוירן ווערן פֿון דער וועלט.

דאָרפֿישע יידישע פֿרנסות אין ליטע

פֿון הירש אבראמאָוויטש

די צייט, די געגנט, די באַפֿעלקערונג

די צייט, די רעם פֿאַר אונדזערע באַשרייבונגען, איז דער סוף 19טער און דער אָנהייב 20סטער י״ה, שפּעטסטנס ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה.

די געגנט [1] וואָס מיר האָבן אין זינען איז דער טייל פֿון יידישן תּחום וואָס איז באַשטאַנען פֿון דער געווען קאָוונער גובערניע, טייל פֿון ווילנער, סווואַלקער און גראָדנער גובערניעס. קיין שטרענג באַשטימטע גרענעצן זינען דאָ ניטאָ. מיר האָבן בענומען פֿאַר אַ באַזיס יענע ערטער, וווּ עס האָבן געווינט ליטווינער אין קאָמפּאַקטע מאַסן, ווי אויך די געמישטע באַפֿעלקערונג פֿון ליטווינער, ווייסרוסן און קליינערע גרופּעס פּאָליאַקן. ווי עטנאָגראַפֿישע פּינטעלעך זינען דאָ אויך געווען גרויסרוסן (דער עיקר סטאָראָווערן), טאָטערן און פֿאַראַיינצלטע קאָראָימער (חוץ טראָק, וווּ זיי האָבן געהאַט אַ יישוב פֿון שיינע עטלעכע הונדערט נפֿשות).

מיט האַנדל, אינדוסטריע און מלאָכה האָבן זיך פֿאַרנומען יידן. די אַרטיקע באַפֿעלקערונג האָט כמעט קיין אַספּיראַציעס ניט געהאַט אויף אָט די באַשעפֿטיקונגען. עס זינען געווען גאָר שוואַכע סימנים פֿון אַ ווירטשאַפֿטלעכן פֿראָגרעס בייַ דער אַרטיקער באַפֿעלקערונג. די פֿעלדער האָט מען באַאַרבעט אַזוי ווי די זיידעס, אַזוי ווי עס איז געווען אײַנגעשטעלט פֿון דורות.

ס׳זינען געווען גרעסערע דערפֿער מיט צעפּיצלטע פֿעלד־שטחים פֿון די פּויערים (שנורעס). צווישן די דערפֿער זינען געווען פֿאַראײַנצלטע לאַנדווירטן, ס׳רובֿ פֿאַראַרעמטע פּויליש שלײַאַכטשיצן, וואָס יידן האָבן זיי געראָפֿן אירא־ניש שלאַכונדרעס. עס האָבן זיך געצויגן גיטער פֿון פּויליש פּריצים, אָפֿט מיט אַזלכע גרויסע שטחים ערד, וואָס האָבן אַריבערגעשטיגן אָפֿילו גרויסע דערפֿער. אין זעלטענע פֿאַלן האָבן אָט די פּריצים געפֿירט אַ מער מאַדערנע ווירטשאָפֿט (מילכערייען, ביינערייען, סעדערייַ, בריזער — גאָזשעלניעס אד״גל).

אין די דערפֿער האָבן געווינט בלויז פּויערים. אָבער כמעט אין יעדן דאָרף האָט מען געקענט געפֿינען עטלעכע יידן. די פּויערים האָבן קוים זיך געקענט באַגיין אָן זיי. דאָס זינען געווען: שמידן, קרעטשמערס, אויפֿקויפֿערס

---

[1] מיר האָבן סיבות אָנצונעמען אַז די דאָרפֿישע פּרנסות וועלכע מיר באַשרייבן זינען אויך כאַראַקטעריסטיש פֿאַר גאַנץ ווייסרוסלאַנד און אויך טיילן פֿון פּוילן. פֿאַר אַ באַזיס האָט אונדז געדינט טראָקער אויעזד (קרייז) פֿון דער געווענער ווילנער גובערניע.

פֿון דאָרפֿישע פּראָדוקטן און כּמו־קרעמערס. עס זײַנען אויך געקומען אין דאָרף יידן שנײַדערס, שוסטערס, סטעלמאַכערס (וועגענער־מאַכערס), פֿישערס, גער־טענירערס, סמאָלײַראָעס, טשעסלערס, קאָלכּבערענערס (וואָפּעלניקעס), סאָדאָוו־ניקעס (די וואָס האָבן געהאָלטן סעדער אין אָרענדע) א״א. א גרופּע פֿאָר זיך זײַנען געווען די יישובניקעס.

יידן האָבן דערגאַנצט דעם ליטווישן עטנאָגראַפֿישן פֿייזאָש. זיי זײַנען געווען אַרײַנגעבראַקט אין דעם פּויערשן ים. זיי האָבן ס׳רובֿ געלעבט פֿרײַנד־לעך מיט דער אָרומיקער באַפֿעלקערונג וואָס האָט זיך עקאָנאָמיש אין זיי געניטיקט, הגם די פּויערשע בעל־הבתישקייט איז אויף 80־90 פּראָצענט געווען א זעלב־שטענדיקער, זיך אַליין באַדינענדיקער עקאָנאָמישער איינס.

שנײַדערײַ

די פּויערטע האָט אַליין געשפּונען, געוועבט און געניייט פֿאָר זיך און פֿאָרן הויזגעזינד. אָבער דאָך האָט מען פֿון מאָל צו מאָל געמוזט אָנקומען צום יידישן שנײַדער אָדער צו דער יידישער שנײַדערקע, באַזונדער וען עס האָט זיך גע־רעדט וועגן א יום־טובֿדיקן בגד אָדער שעפּסענעם פּעלצל, וואָס קיין פּויער האָט זיך ניט געקאָנט באַגיין אָן אים. אויב דער שנײַדער האָט געווינט א גאַנץ יאָר אין דאָרף, האָט ער געהאָט אַרבעט ווינטערצײַט און דעם זומער האָט ער זיך ווי ניט איז „דורכגעמאַטערט״.

דער שנײַדער איז ס׳רובֿ געקומען פֿון שטעטל. ער איז געגאַנגען אין דאָרף אויף א גאַנצער וואָך און מיטגענומען מיט זיך א כּשר טעפּל צו קאָכן בולבעס, אייער און מילך. ברויט האָט מען אויך מיטגענומען מיט זיך, ניט אַנ־צוקומען צו „פּת עכום״. מען איז געשלאָפֿן אין דער איינצימערדיקער שטוב פֿון דעם פּויער דעם באַשטעלער, אונטערגעלייגט אונטערן קאָפּ די אייגענע קאָפּאָטע, אין בעסטן פֿאַל — א שטרויזאַק אָדער א בינטל שטרוי.

די שעפּסענע פּעלצלעך האָט דער פּויער פֿריער אָפּגעגעבן דעם טאָטערשן גאַרבער (דעם באַלטושניק) אויף אויסצוארבעטן, און נאָך דעם זײַנען זיי גע־גאַנגען צום שנײַדער וואָס איז קיין גרויסער ספּעציאַליסט ניט געווען. אַז דער בגד האָט געקענט ארויפֿגיין אויף די פּלייצעס און די הענט אין די ארבל, איז געווען גוט. די פּרײַזן פֿאָר דער ארבעט זײַנען געווען — אַזוי ווי עס האָט געשטימט מיטן גאַנצן לעבנס־ניוואָ — זייער נידעריקע. זעלטן וועט האָט דער פּרײַז פֿאָר א שטיקל ארבעט אריבערגעשטיגן א קערבל. ס׳רובֿ האָבן די פּויערים געצאָלט מיט פּראָדוקטן: מיט א ביסל בולבעס, ארבעס, אייער, גאַרטנווארג אד״גל. זעלטן וועט האָט דער דאָרפֿישער שנײַדער געהאָט א נייַ־מאָשין. די ארבעט איז אויסגעפֿירט געווארן מיט א נאָדל און א פֿינגערהוט.

די פּויערים וואָלטן גערן געווואָלט, אַז דער יידישער שנײַדער זאָל עסן בײַ זיי. אָבער זיי האָבן געווסט, אַז יידן טאָרן דאָס ניט — איז מען ניט באַ־שטאַנען. א יד וואָס זאָל עסן טרפֿות אין דאָרף איז געווען אַן אויסנעמפֿאָל — איז

ער אַ הפקר־יונג. יידן האָבן אַזאַ מין יונג געהאַלטן פֿאַר אַן אויסוווּרף, פֿאַר אַן עוכר־ישׂראל, און די פּויערים גופֿא האָבן ווייניק דרך־ארץ געהאַט פֿאַר אַזאַ כּוואַט.

די שנײַדערס מיט די פּויערים האָבן זיך איינע די אַנדערע דערציילט מעשׂיות אין די לאַנגע ווינטערדיקע אָוונטן, געזונגען לידער. פֿון דעם אפֿשר שטאַמען די געמישטע יידיש־ליטווּיש־ווײַסרוסישע לידער, און אויך דאָס וואָס יידישע בעלי־מלאָכות, איבער הויפּט פֿון יונגן דור, האָבן געזונגען דאָרפֿישע לידער.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָבן דאָרפֿישע פֿראַנטיכעס שוין געקויפֿט ציץ (קאַרטון), באַרכאַן (טיגער) און אַנדערע באַווּלנע שטאָפֿן בײַם יידישן שניט־קרעמער אין שטעטל אָדער בײַם וואַנדערנדיקן יידישן הענדלער אין דאָרף און אָפּגעגעבן דאָס צו די יידישע נייטערקעס. די פּרײַזן זײַנען געווען זייער ני־דעריקע: 10־15־20 קאָפּיקעס. קיין גרויסע ספּעציאַליסטקעס זײַנען אַוועלכע נייטערקעס ניט געווען. שטעטלשע יידישע מיידלעך פֿלעגן „פֿון זיך" אָדער פֿון דער מאַמען זיך אויסלערנען נייעז, און זיי האָבן שוין געמאַכט בלוזקעס, קלײדלעך פֿאַר די דאָרפֿישע שיקסעס און יונגע פּויערטעס.

וועז יידן האָבן אָנגעהויבן ביסלעכווײַז אָנטוויקלען די קליין־אינדוסטריע אין ליטע און וועז וואָלווּלע שטאָפֿן האָבן אַלץ מער און מער אַרײַנגעדרונגען אין דאָרף, האָבן די פּויערים און פּויערטעס אַלץ מער און מער זיך באָנוצט מיט יידישע שנײַדערס און נייטערקעס און ביסלעכווײַז פֿאַרוואָרפֿן די אַלטע געווויינהייט אַליין פֿאַר זיך צו נייען מלבושים.

שוסטעריי

זומער איז דער פּויער געגאַנגען בארוועס, ער האָט אַליין זיך געמאַכט די לאַפּטשעס אָנשטאָט שיך — אָבער ער האָט דאָך געדאַרפֿט אין געוויסע פֿאַלן שטיוול. שפּעטער צו האָט דער יונגער דור פּויערים זיך געשעמט צו טראָגן לאַפּטשעס, און אַלע זײַנען געוואָרן שטיוול־ און שיך־טרעגער.

דער דאָרפֿישער יידישער שוסטער פֿלעגט פֿאַרריכטן, מאַכן פֿאָטשינקעס אויף אַלטע שטיוול און ווײַבערשע שיך. ער האָט אויך אַרומגענייט די לאַפּטשעס מיט לעדער פֿון וואָלווּלסטן סאָרט. ער האָט אויך געמאַכט פּרישוועס, ד״ה צו־געניייט צו אַלטע כאַלעוועס קעפּלעך. אויפֿנייען דורכויס נײַע שטיוול, וואָס דאָס איז געווען א גאַנצער פֿאַרמעגן, פֿלעגט שוין דער פּויער אָפּגעבן צום שטעטלשן שוסטער וואָס האָט זיך געריכטן פֿאַר א גרעסערן ספּעציאַליסט. די ריזיקע איז געווען צו גרויס, אַז מען זאָל עס אָפּגעבן דעם אייגענעם שוסטער: ער קען עס איבערפֿירן.

דער דאָרפֿישער שוסטער איז געווען אַזאַ ביטערער אַרעמאַן, אַז ער האָט זיך אויסגעטיילט אָפֿילו פֿון די אַנדערע דאָרפֿישע בעלי־מלאָכות. אים האָט גאָר אָפֿט אויסגעפֿעלט אַרבעט, און וועז אַרבעט איז יאָ געווען, איז זי געווען

אַ גראָשנדיקע. ער האָט אָפּערירט מיט אַלטוואַרג, געלייגט אַ לאַטע אויף אַ לאַטע, צוגעקלאַפּט אַ פּאָר זוילן (פּאַדנאָסקעס) אָדער צוגעקלאַפּט אַ שטיקל לעדער אין אַן אויסגעקרימטן שוך, געלייגט אַ רובטשיק (אַ שטיקל פּאַדעשוע).

זומער איז דער דאַרפֿישער שוסטער געווען אין גאַנצן אָן אַרבעט. דאָס דאָרף איז זומער געגאַנגען באַרוועס. האָט דער שוסטער זיך געמוזט צו אַנדערע פֿרנסות: ער האָט זיך פֿאַרדונגען צו היטן סעדער, האָט זיך אַליין אַ ביסל פֿאַרנומען מיט גערטנירעריי.

שמידעריי

די אָנגעזעענסטע צווישן די יידישע בעלי־מלאָכות אין דאָרף זײַנען גע־ווען שמידן. אמת, עס זײַנען אויך געווען קריסטלעכע שמידן, אָבער סוף 19טן י״ה זײַנען זיי געווען קליין אין צאָל. ערשט אין אָנהייב דעם יאָרהונדערט האָבן זיי אָנגענומען וואַקסן אויפֿן חשבון פֿון די יידישע שמידן.

יעדער שמיד האָט געווײַנטלעך געהאַט אַן אייגענע כאַטע און אַ קוזשניע דערבײַ. מען האָט אונטערגעשמידט פֿערד, באַשמידט וועגענער, געמאַכט אָקער־אײַזנס, „געצײַנדלט״ סערפּן, געמאַכט העק, מעסערס און אָנדערע שטוביקע מכשירים פֿון אײַזן. מען האָט אויך געצויגן שינעס און אָרײַנגעשטעלט בוקסעס אין רעדער, אויף די פֿלאָזעס פֿון שלײַטנס אָנגעצויגן אײַזערנע פֿלאַטן (פּאַדרעזעס). בעסערע בעלי־מלאָכות האָבן וויכטערצײַט, וועו די אַרבעט פֿלעגט ווערן שוואַ־כער, צוגעגרייט אויף זאַפּאַס (אויפֿן לאַגער) פֿאַרטיקע פּאָדקאָוועס, אוכנאַלעס (טשוועקעס אונטערצושמידן פֿערד). שפּעטער צו האָט מען שוין געניצט פֿאַבריק־פּאָדקאָוועס, ווײַל דאָס האָט אויסגעמאַכט וועלוועלער.

ס׳זײַנען געווען פּויערים וואָס האָבן געהאַט אַ יאָריקן אָפּמאַך מיטן שמיד: ער האָט געדאַרפֿט מאַכן די גאַנצע שמידאַרבעט פֿאַרן פּויער וואָס עס האָט זיך געפֿאַדערט אין זײַן בעל־הבתישקייט, און דערפֿאַר האָט יענער אים געזעצט בולבעס, געגעבן אים אַ געוויסן סכום תבואה, גרינוואַרג און אויך אַ ביסל מזומן. אַ מאָל פֿלעגט דער שמיד באַקומען עטלעכע בייטן און די „שמידיכע״ האָט זיי אַליין באַאַרבעט, פֿאַרזייענדיק געקעכטס (ד״ה גאַרטן־פּראָדוקטן אויף צום קאָכן). צו די שמידן האָבן די פּויערים זיך באַצויגן זייער גוט, ווײַל אַן זיי וואָלטן זיי ניט געוווסט ווי זיך אַן עצה צו געבן אין זייער פּרימיטיוער בעל־הבתישקייט.

ניט געקוקט אויף אַלע קאַוואַלסקע גליקן, האָבן אויך שמידן געמוזט האָבן אַ זײַטיקע פּרנסה — מען האָט זיך פֿאַרנומען מיט גערטנירעריי, מיט סעדעריי און מיט קאַלכברענעריי.

קאַלכברענעריי

קאַלכברענעריי איז געווען דורכויס אַ יידישע פּרנסה. אין די בערגיקע געגנטן פֿון ליטע געפֿינען זיך אויף די פֿעלדער אַ סך שטיינער, צווישן זיי

אָ היפש ביסל קאַלכשטיינער (וואַפּע׳לניקעס). פֿאַר פֿונדאַמענטן (פּאַדמורוּוקעס) צו הײַזער, צו טינקען און צו וויסן (קאַלכן) וועגט האָט זיך געפֿאַדערט קאַלך. די קאַלכברענערס (וואַפּעלניקעס) פֿלעגן אַליין מיט זייערע משפחות קלײַבן די שטיינער אויף די פֿעלדער אָדער קויפֿן זיי בײַ די פּויערים. די פּויערים האָבן סײַ ווי געדאַרפֿט אויפֿקלײַבן די שטיינער, ווײַל זיי האָבן געשטערט בײַם באַאַרבעטן דאָס פֿעלד, בפֿרט די קאַלכשטיינער, ווײַל די פּויערים זײַנען געווען זיכער אַז זיי „פֿאַרברענען די פֿעלדער", ד״ה די גערעטענישׂ בעת אָ טריקענישׂ.

די קאַלכאויוונס האָט מען געבויט אָפּגעלייגט פֿון די דערפֿער — איבער דער ספּנה פֿון אָ שׂרפֿה. דורכן זומער פֿלעגט מען אויסברענען בײַ אָ 4—5 אויוונס מיט קאַלך, מיט בערך הונדערט וועגענער שטיינער אין יעדערן. ניט ווינציקער ווי אָ קלאַפֿטער[2] האָלץ האָט מען געדאַרפֿט בײַם אויסברענען איין קאַלכאויוון. דאָס ברענען האָט געדויערט פֿון 4 ביז 6 טעג, טאָג און נאַכט. די וואָפּעלניקעס זײַנען שוין דאָרטן געזעסן די גאַנצע צײַט, כדי אונטערצוהאַלטן דאָס פֿײַער און אכטונג געבן אויף אים. דאָס איז געווען אָ גאַנצע אונטערנעמונג, מען האָט אויף דעם געדאַרפֿט אָ „קאָפּיטאַל" פֿון 50 ביז 100 רובל. דאָס צונויפֿקלײַבן די שטיינער האָט געדויערט בײַ אָ חודש, און אָ מאָל אָפֿילו מער.

נאָכן אויסברענען די קאַלך האָט מען דעם אויוון געדאַרפֿט קילן עטלעכע טעג, כדי מען זאָל קענען צוקומען צו די קאַלך און אָנהייבן דאָס אויסשענקען, ד״ה פֿאַרקויפֿן לאַחדים. פּויערים פֿון אַרומיקע געגנטן פֿלעגן קומען קויפֿן קאַלך ווער אכטלווײַז, ווער האַלבאכטלווײַז. וועמען אין דער געגנט האָט זיך געמאַכט עפּעס אָ גרעסערע פּאַסטראָיקע אָדער גאָר אָ „קאַזיאָנער" בנין, און עס האָט זיך געפֿאַדערט מער אויוונקאַלך, האָט דער וואָפּעלניק געקענט נעמען אָ ביסל אָ העכערן פּרײַז.

די אַרבעט אַרום קאַלך איז אָ שווערע און אָ שעדלעכע פֿאַרן געזונט. אָבער ווער האָט זיך געקימערט וועגן אַזעלכענע זאַכן? — „אַבי אָ שטיקעלע פּרנסה". מען האָט טאָקע געהאָט ווונדן אויף די הענט, געגאַנגען אין קלײַדער פֿאַרברענטע פֿון קאַלך, אָבער מען האָט דאָך געזען פֿאַר די אויגן אָ מטבע — „אָ גאַנץ איידעלע זאַך", ווי מען האָט געזאָגט אויף דעם אין ליטע.

סמאָלע־און טאַרפּענטין־טרײַבערײַ

ליטע האָט געהאָט אָ סך סאָסנאָווע און יאָדלאָווע וועלדער. נאָכן אויסהאָקן אָ נאָדלוואָלד בלײַבן די ווּאָרצלען, די אָפּגעהאַקטע שטאַמען, וואָס מען דאַרף זיי אויסקאָרטשעווען. קלײַבט מען די אויסגעקאָרטשעוועטע ווּאָרצלען אויף איין אָרט, און דער ייִד דער סמאָליאָר קויפֿט זיי אַפּ. עס טרעפֿט זיך אויך, אַז די סמאָליאָרעס זאָלן אַליין דורכפֿירן דאָס אויסקאָרטשעווען.

[2] אָ קלאַפֿטער איז 7 פֿוס.

מען גראָבט נאָך דעם אויס סמאָליאַרניעס, מען פֿאַרברענט פּאַמעלעך (מיט א קנאַפּן צוטריט פֿון לופֿט) די ווּאַרצלען, און דורך רערן רינט אָפּ די סמאָלע אין די צוגעגרייטע פֿעסלעך אַרײַן. די סמאָלע באַקומט זיך אין א שיטערן צוסטאַנד. דאָס איז געווען דער פֿאַרשפּרייטסטער מין שמירעכץ פֿאַר די פּויערשע וועגענער. דערנאָך האָט מען אָנגעהויבן ניצן פֿאַבריק־שמירעכץ (מאַזש) פֿון בהמות־פֿעטס, אָבער אויך געמישט מיט סמאָלע, וועלכ אַזוי האָט עס אויסגעמאַכט וועלווּעלער. נאָכן אויסטרײַבן די סמאָלע פֿלעגט דע סמאָליאַר אָנלאָדן א וואָגן מיט א גרויסער פֿאָס סמאָלע און פֿאָרן איבער דערפֿער פֿאַרקויפֿן עס די פּויערים אויפֿן טאָפּ. אָבער עס זײַנען אין די שטעטלעך אויך געווען יידן סמאָליאַרעס וואָס האָבן אָפּגעקויפֿט די פֿאַרטיקע סחורה בײַם פּראָדוצענט און פֿלעגן אַליין דערנאָך אַוועקפֿאָרן מיט דעם.

צווישן די סמאָליאַרעס זײַנען געווען גרעסערע אונטערנעמערס וואָס פֿלעגן איבערקאָכן די סמאָלע אויף האָרט. די האָרטע סמאָלע איז געגאָסן אויף סמאָלעווען פּישערשע באָטן (שיפֿלעך) און מען האָט עס אָפּגעקויפֿט פֿאַר אויסאַרבעטן אָפּפֿאַלט. די סמאָליאַרעס האָבן אויך געהאָט טאַרפּענטיניצעס — פֿאַבריקלעך אַרויסצוקריגן דעם טײַערן פּראָדוקט, טאַרפּענטין, וואָס דאָס איז שוין געגאָסן אויף עקספּאָרט אין גרעסערע שטעט און אַפֿילו קיין אויסלאַנד. אַזעלכע „פֿאַבריקאַנטן" האָבן שוין געהאַט געדונגענע אַרבעטסקראָפֿט.

די פּראָדוקציע האָט געטראָגן א פּרימיטיוון כאַראַקטער און איז געווען קלײַן אין פֿאַרגעס. דאָך האָט זי פֿאַרנומען א גרויסן ארט אין דער ווירטשאַפֿט פֿון ליטע.

סטעלמאַכערי, שינדל־מאַכערי, טשעפֿלערי

סטעלמאַכערס, שינדל־מאַכערס און טשעפֿלערס האָבן געווויינט מערסטנס אין די שטעטלעך, אָבער זייער אַרבעט איז אָפֿט געווען פֿאַרבונדן מיטן דאָרף. א גרויסע צאָל האָט דאָרטן געווויינט אויך.

דער סטעלמאַכער האָט געמאַכט וועגענער, אָקסן, רעדער, שליטנס, האָלאָביעס. עס זײַנען געווען יידן וואָס האָבן געהאַט אין וועלדער פֿאַרניעס, וווּ מען האָט פֿון דעמבאָוון און יאָסינאָוון האָלץ געבויגן אָבאָדעס צו רעדער, פֿלאָזעס צו שליטנס, דוהעס פֿאַרן געשפּאַן. דאָס האָלץ האָט מען אין דער פֿאַרניע געדעמפּט אין א הויכער טעמפּעראַטור, כדי עס זאָל זיך לאָזן בייגן. דערנאָך האָט מען עס געטריקנט. די אָבאָדעס און די פֿלאָזעס האָט מען פֿאַרקויפֿט צום סטעלמאַכער אַדער צום פּויער וואָס האָט שוין אַליין געקענט מאַכן א שליטן אַדער א וואָגן.

די שפּעטער באַווּסטע יאָנעווער סטאָליאַרעס ציען זייער יחוס פֿון אָט אָזעלכע סטעלמאַכערס.

עס זײַנען אין ליטע געווען ארטעלן (פּראָדוציר־קאָאָפּעראַטיוון) פֿון יידישע שינדל־מאַכערס, באַוונדער אַרום אוטיאַן און טעלז. די ארטעלן זײַנען באַשטאַנען פֿון 6 ביז 12 מאַן. זיי האָבן געאַרבעט בײַ יידישע וואַלד־סוחרים אין

די וועלדער גופא, אָדער אין פֿאַלוואַרקעס, וווּ מען האָט דאָס געהיילט אַרויס־געפֿירט פֿון די וועלדער. אויף שינדלען גייט יאָדלאָוע האָלץ וואָס טאָר ניט זיין דין אָן אַוודאי ניט סוקעוואָטע. בײַ די שינדל־מאַכערס איז די אַרבעט געווען פֿאַרטיילט: אַ פּאָר זעגערס, איין שפּאַלטער, צוויי הובלערס און צוויי פֿוגאָוושטשיקעס (פֿוגעס — די פֿאַרטיפֿונגען אין רוקן פֿון שינדל, כּדי דער אָנדער שינדל זאָל זיך אַרײַנלייגן אין דער פֿוגע מיט זיין דינער זײַט). די שינדל־מאַכערס האָבן זומער געשלאָפֿן אין דאָרפֿישע בעדלעך, אויף שטרוי, ווינטער אין בעדלעך. דאָרטן האָבן זיי זיך געקאָכט דאָס עסן. טייל מאָל האָבן די דערבײַקע ייִדישע אַרענדאַרקעס געקאָכט איין מאָל אַ טאָג געקעכטס פֿאַר די בעלי־מלאָכות. אַ פּאָר מאָל אין יאָר (אויף יום־טובֿים) איז מען געפֿאָרן אַ היים, צו די פֿאַמיליעס (אָפֿט איז די אַרבעט געווען ווײַט פֿון די היימען, בײַ אַ פּאָר הונדערט ווײַרסט).

די אַרבעט איז געווען אַ שווערע און אַן אָנגעשטרענגטע, אײַנער האָט אונטערגעיאָגט דעם צווייטן. די פֿאַרדינסטן זײַנען געווען גאָנץ קלײַנע. אָבער די שינדל־מאַכערס האָבן געהאָט אַ שם ווי ערלעכע, האַרפֿאַשנע און גאָטס־פֿאָרכטיקע ייִדן. קיין לומדים זײַנען זיי אָוודאי ניט געווען, אָבער שבת האָט מען געשמאַק געזאָגט תהילים און מען האָט אָפֿגעהיט דאָס דאָוונען דרײַ מאָל אַ טאָג. אויב עס איז געווען אַ מנין, האָט מען געדאָוונט בציבור.

אָט דער מין פֿשוטע האַרעפֿאַשניקעס האָט אָנגעהויבן צו פֿאַרשווינדן, ווען די טאַרטאָקן (זעגמילן) האָבן געגומען אויסאַרבעטן מאַשין־שינדלען, וואָס זיי זײַנען אמת געווען אַ ביסל ערגער אין קוואַליטעט, אָבער די שינדל־מאַכערס האָבן דאָך ניט געקאָנט קאָנקורירן מיט דער מאַשין און זײַנען ביסלעכווײַז אַראָפּ פֿון ייִדישן אַרבעטסמארק.

„ריסטאָקראַטן" צווישן די ייִדישע האַלצאַרבעטער

זײַנען געווען די טשעסלערס, די בויערס פֿון הילצערנע הײַזער. זיי האָבן געווויינט אין די שטעטלעך, אָבער אָפֿט געאַרבעט פֿאַר פּריצים און פּויערים. די טשעסלערס האָבן גוט פֿאַרדינט. מען האָט זיי גערן געגעבן אַרבעט, ווײַל דער ייִדישער טשעסלער האָט ניט „געפֿושערט", ניט אָפּגענאַרט און געמאַכט זײַן אַרבעט ערלעך און סאָליד.

נאָך מינים האַלצאַרבעטער

מיר מוזן דערמאָנען נאָך אַ פּאָר אינטערעסאַנטע מינים האַלצאַרבעטער אין ליטע.

קאָנזשאַרטניקעס זײַנען געווען די וואָס האָבן צונויפֿגעבונדן די קלעצער אין פֿליטן (טראָטווע), כּדי צו שיקן דאָס האָלץ מיט די גרויסע וואַסערוועגן (מיט דער וויליע און דעם ניעמען), אָדער איבערגעבונדן די פֿליטן, איידער מען האָט זיי גלאָזט מיטן אונטערשטן שטראָם פֿון ניעמען. דאָס איז געווען אַ שווערע אַרבעט, מען איז געווען דערבײַ שטענדיק אין וואַסער. אָבער דאָס איז געווען אַ באַזונדערער פּאָר, און נאָר די ייִדישע קאָנזשאַרטניקעס האָבן זיך אויסגע־

טויגט אויך דעם. קאָונע, יאַנעווע און דער עיקר אַניקשט האָבן געהאַט אַזעלכע קאָנזשאַרטניקעס.

וואַשע־וניקעס האָבן געצויגן די קלעצער פֿון וואַסער בײַם פֿונאַנדערבינדן די פּליטן. דערנאָך האָט מען צוגעטשעפּעט די קלעצער צו קייטן און צו די קייטן צוגעשפּאַנט פֿערד. די וואַשעוניקעס זײַנען געזעסן רײַטנדיק אויף די פֿערד און זיי אונטערגעטריבן. די קלעצער האָט מען געשלעפּט צו סקלאַדן (לאַגערן) אַדער טאַרטאַקן וואָס זײַנען געווען בײַ די ברעגן פֿון די גרויסע טײַכן (ניעמען, וויליע). די ארבעט האָט זיך געצאָלט ערגער ווי די אַרבעט פֿון די קאָנזשאַרטניקעס. דער פֿאַך איז געווען פֿאַרשפּרייט אַרום קאָונע און אַרום ווילנע.

פּליטניקעס זײַנען געווען די וואָס פֿלעגן פֿאָרן מיט די פּליטן. די מלאָכה איז געלעגן נאָר צום טייל אין ייִדישע הענט. מען האָט דערצו געדאַרפֿט גוט קענען דעם טײַך. מען האָט פֿאַרבראַכט אויפֿן פּליט טעג און אַ מאָל וואָכן. די אַרבעט האָט זיך ניט שלעכט באַצאָלט.

שאָפֿאַרעס — דאָס זײַנען די אַנגעשטעלטע בײַ די ייִדישע וואַלד־סוחרים. זיי האָבן זיך אויסגעהאַלטן בײַ די יישובניקעס וואָס האָבן געווויינט ניט ווײַט פֿון וואַלד וואָס מען האָט געהאַקט. דער שאָפֿער האָט פֿאַרטיילט די אַרבעט צווישן די פּויערים־אַרבעטערס, צוגענומען פֿון זיי די פֿאַרטיקע אַרבעט און אַלץ פֿאַרצייכנט אין די טאַשנביכלעך. ער האָט אַכטונג געגעבן אויף די טאָג־אַרבעטער בײַם אונטערזוכן די ביימער, צעזעגן די גרויסע שטאַמען און מאַכן קלעפּקעס פֿון דעמבעס. קלעצער פֿון דעמב, אַרומגעטשעפּטע מיט סקליוטן (בריייטע שאַרפֿע העק), האָט מען געשיקט קיין אויסלאַנד (שליפּערס).

בײַם באַשרײַבן פֿאַרשיידענע מינים האַלצאַרבעטער זײַנען מיר אַוועק אַ ביסל אין אַ זײַט, אָבער אין תּוך געהערן זיי אַלע צו די ייִדישע דאַרף־פּרנסות. איצט וועלן מיר זיך צו עטלעכע פֿון די טיפּישסטע פּראָפֿעסיעס אין דאַרף.

געלטנירערײַ

אַלע ייִדישע דאַרפֿס־עלעמענטן האָבן זומער זיך פֿאַרנומען מיט געלטנירערײַ, און אויב ניט די מענער, האָבן עס געטאָן די פֿרויען און די קינדער. אָט די געלטנירערײַ איז געווען זייער אַ באַגרענעצטע. כּמעט אויסשליסלעך האָט מען געפֿלאָנצט (געזעצט) אוגערקעס, וואָס די פּויערים האָבן בכלל זיך מיט דעם ניט פֿאַרנומען.

געווויינטלעך פֿלעגט מען מאַכן שותפֿות מיטן ייִדישן אַרענדאַר אַדער מיט אַ פּריץ. זיי האָבן געדאַרפֿט פֿאַרמיסטיקן און אויסאַקערן דעם גאַרטן, מאַכן פּראָוויזאָרישע בייטן און געבן פֿערד צו פֿירן די אוגערקעס אין שטעטל אַרײַן. אַלע איבעריקע אַרבעטן האָבן געדאַרפֿט טאָן די אַגראָדניקעס. זיי האָבן געמאַכט פֿליאַנטן (פֿלאָנצן) פֿון קערנער, די פֿליאַנטן האָט מען געדאַרפֿט האַלטן אין דער וואָרעם, אין שטוב, ביז זיי פֿלעגן זיך אויפֿהייבן און לאָזן שפּראָצונגען פֿון

צוויי בלעטלעך: זיי האָבן געדאַרפט מאַכן די שטענדיקע רעגולערע בייטן מיט רידלען, זעצן די „פּליאַנסן". און נאָך דעם האָבן זיך אָנגעהויבן די צרות:

די פּרימאַראָזקעס (די פּרילימגס־פּרעסטלעך) פּלעגן קאָליע מאַכן די „פּליאַנסן" און מען האָט געמוזט אָנהייבן די אַרבעט פֿון דאָס נײַ; בײַ טאָג, ווען די זון ווּאַרעמט, טאָר מען ניט באַגיסן די אוגערקעס, מוז מען עס טאָן פֿאַר טאָג, אָדער ווען די זון איז שוין נידעריק; מוז מען די אַרבעט מאַכן אין אײַלעניש און ווערן אויסגעמאַטערט; ווען עס איז ניטאָ קיין רעגן, מוז מען באַגיסן צוויי מאָל אַ טאָג, און פֿיל צענדליגער עמערס וואַסער קומט אויס צו שלעפּן העט פֿון ווײַט, שלעפּן מיט נאַסטשעס; בײַ טאָג דאַרף מען די אוגערקעס אַרומגראָבן, אויספּעלעגען (יעטען) די ווילדגראָזן, וואָס האָבן בוינע געוואָקסן אויף דער פּעטער אוגערקע־ערד; מען באַווײַזט ניט אויסצוויעטען ביזן סוף דעם גאַרטן (אָפֿט אַ העקטאַר אָדער צוויי), און מען מוז שוין ווידער אָנהייבן פֿון דאָס נײַ. און זאָלן נאָר די ווילדגראָזן איבעריאָגן די אוגערקעס, וועט שוין קיין גערעטעניש ניט זײַן. הכלל, עס האָט ניט אויסגעפֿעלט קיין עבודת־פּרך בײַ דער אוגערקע.

דערפֿאַר אָבער איז געווען אַ פֿרייד, ווען די אוגערקע איז זיך פֿונאַנדערגעוואָקסן, צעלאָזט די בלעטער, זיך פֿאַרצווײַגט איבערן בייט. ווער רעדט נאָך, ווען עס האָט זיך באַווײַזן די ערשטע בלײַונג און די ערשטע זאַוויאָנזקעס (די קלײַנע אוגערקעלעך אונטערן בליט), איז די שׂימחה געווען אין לשער. געווײַנטלעך האָט מען אָנגעהויבן רײַסן די אוגערקעס תשעה־באָב־צײַט. מען האָט טאָקע אויסגעמאַרקירט אין דעם טאָג פֿון תשעה־באָב צו ברענגען אין שטעטל די בכורים. יעדער יוד האָט נאָכן תענית געוואָלט מאַכן שהחיינו איבער אַ „פֿרישינקע אוגערקעלע". אַגב האָט מען דערפֿאַר געזומען אַ „הויכן" פּרײַז — אַזוי גוט ווי אַ קאָפּיקע אַ שטיק. אין פֿרייַקע זומערס, ווען עס זײַנען אין מײַ ניט געווען קיין פֿרעסטלעך, פּלעגן שוין די ערטעניררערס האָבן די ערשטע אוגערקעס אַרום שבעה־עשר בתמוז (דרײַ וואָכן פֿאַר תשעה־באָב), אָבער דאָס איז געווען אין זעלטענע פֿאַלן.

שווער איז צו דערוואַרטן זיך אויף די ערשטע אוגערקעס; אָבער דערנאָך וואָקסן זיי גיך, מען דאַרף זיי אויסקלײַבן 2־3 מאָל אַ וואָך און פֿירן זיי אויף די נאָענטע מערק. אָפֿט איז די ערעטעניש אַזוי גרויס, אַז מען האָט געהאַט 3—5 טויזנט שטיק. אַלץ איז אָפּהענגיק פֿון דעם „גוטן מאַרק", אַניט לײַגן די פּרײַזן חלילה אין דר׳ערד. עס האָט געטראָפֿן, אַז מען האָט געמוזט פֿאַרקויפֿן פֿאַר 5 קאָפּיקעס אַ הונדערט, כדי ניט צו דאַרפֿן פֿירן זיי צוריק פֿון מאַרק. פֿון קאָנסערווירן אוגערקעס אויף עקספּאָרט אָדער פֿון אויפֿהיטן זיי אַזוי אַז מען זאָל זיי קענען ווײַט פֿירן — האָט מען ניט געווּוסט.

מיטן געלייזטן גלעט האָט מען זיך געדאַרפט טיילן אויף העלפֿט מיטן אַרענדאַר אָדער מיטן פּריץ.

די אוגערקעס וואָקסן ביז די יום־טובֿים, אָבער אַרבעט אַרום זיי איז פֿאַראַן פֿון אַפּריל ביז סוף סעפּטעמבער. יידן איז אויסגעקומען צו קאָנקורירן

מיט די טראַקער קאַראַימער וואָס האָבן געהאַט אַ שם פֿאַר גוטע אוגערקעס־פֿלאַנצערס. דער צענטער פֿון גערטענירערײַ איז געווען קיידאַן, וווּ יידישע אוגערקעס־פֿלאַנצערס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט דעם פֿאַך אין אַ ברייטער מאָס.

אַחוץ אוגערקעס האָט מען נאָך געזעצט צום פֿאַרקויפֿן קרויט און מערן. בוריקעס, רעטעך, קרוטשקע האָט מען געזעצט כּמעט נאָר פֿאַרן אייגענעם געברויך.

סעדערײַ

סעדערײַ ווי אַ יידישע דאַרפֿישע פּראָפֿעסיע האָט ניט צו טאָן מיטן פֿלאַנצן און האָדעווען פֿרוכטבײַמער, נאָר מיטן עקספּלואָטירן די פֿרוכטן פֿון די סעדער.

כּמעט אַלע פֿריצים האָבן געהאַט סעדער און די רײַכע פּויערים — קלײַנע סעדלעך פֿון 10־20 בײַמער. די ליטווישע פֿרות האָבן אַ שם מיט זייער אַראָמאַט און טעם. צוקערוואַרג איז געווען טײַער און פֿרות זײַנען געווען די אייניקע נאָשערײַ סײַ בײַ דער דאַרפֿישער סײַ בײַ דער שטעטלשער באַפֿעלקערונג. דאָס יונגוואַרג אין דאַרף האָט אָדער ניט געהאַט די עטלעכע קאָפּיקעס צו קויפֿן פֿרות, אָדער זיי ניט געוואָלט „אַרויסוואַרפֿן", בעת די פֿרות וואָקסן אונטערן נאָז, ממש מיטן האָנט צו דערגרייכן. די דאַרפֿישע סעדער זײַנען דעריבער שטענדיק געווען אויסגעשטעלט אויף דער ספּנה, אַז די לִיבהאָבערס פֿון אומזיסטע פֿרות וועלן זיי אַרומפּוצן (רײַסן בגנבֿה).

יידן האָבן אָפֿט געדונגען די סעדער בײַם בלײַען, געגעבן האָנטגעלט אָדער באַצאָלט דעם פֿולן פּרײַז און זיך געריכט אויפֿן „גרויסן געווינס". נאָכן בלײַען האָבן זיך געמאַכט פֿרעסטלעך. עס האָבן געקענט קומען שטורעמוינטן און אַראָפּריסן אויבס פֿון די בײַמער. אָבער דער „סאַדאָוויניק" האָט געמוזט נעמען די ריזיקע, זיך פֿאַרלאָנדיק אויף דעם אַז דער אייבערשטער וועט רחמנות האָבן, וויל ער האָט מורא געהאַט, אַז שפּעטער וועט קומען עמעצער און אים אייבערשטיגן אין פּרײַז. דער פּויער ווידער האָט שטענדיק זיך גע־נייטיקט אין געלט, בפֿרט אין פֿרילינג, ווען דער ווינטער האָט אויסגעריניקט אַלע פֿאַרגרייטן.

נאָכן אָפּדינגען איז די גאַנצע זאַרג וועגן סאַד אַריבער צום יידן. סוף יוני, אָנהייב יולי נעמט זיך ווײַזן „אַ יאָגעדע": אַ פּאַרעטשקע, אַן אָגרעס, אַ מאַלינע. דערנאָך קומען קאַרשן. און דאָ איז דער סאַד קוים אַרומגעצאַמט און אַלע אַרום שאַרפֿן די ציין, מען וואַרט אַרײַנצוכאַפּן זיך בײַ נאַכט און אַ טרייסל טאָן די בײַמער. האָט דעריבער דער סאַדאָוויניק געדאַרפֿט במשך פֿון דרײַ־פֿיר חדשים (יוני, יולי, אויגוסט, סעפּטעמבער) היטן זײַן פֿאַרמעגן סײַ בײַ טאָג, סײַ בײַ נאַכט. ער האָט געמוזט זײַן אין סאָד, ער אַליין אָדער עמעצער פֿון דער משפּחה, אָדער ער אין איינעם מיט דער משפּחה. ווען ער האָט געהאַט עטלעכע סעדער, האָט ער געדונגען יידישע שומרים (די דאַרפֿישע יידן וואָס האָבן זומער ניט געהאַט קיין אַרבעט: אַ שנײַדער, אַ שוסטער). מען איז געשלאָפֿן אין אַ שטרוי־

בײַדל, וואָס זײַן דעכל האָט אַנגעשפּאַרט אויף דער ערד און אינעווייניק איז עס געווען אויסגעבעט מיט שטרוי. דאָרטן זײַנען אויך געווען די אַפּאַדקעס — די פּרות וואָס זײַנען פֿאַר דער צײַט אַראָפּגעפֿאַלן פֿון די ביימער.

מען האָט געהאַט אַ כשר קעסעלע פֿאַר געקעכטס. אָבער ס׳רובֿ האָט מען געלעבט מיט אַ טרוקן שטיקל בروית, מיט קעז, און פֿאַרטרונקען האָט מען מיט קאַלט וואַסער. מען האָט אַ מאָל אָפּגעקאָכט עפּל־צימעס און עס געגעסן מיט בروית. אָפֿילו אויף שבת האָט מען ניט געקענט קומען אַהיים — מען האָט דאָך ניט געקענט לאָזן דעם סאָד אויף הפֿקר!

היטן דעם סאָד איז ניט קיין גרינגע ארבעט. שקצים לויערן אַרום. שלאָפֿט דער שומר אײַן, איז מען שוין אינעווייניק און מען כאַפּט זיך צו די ביימער. עס טרעפֿט זיך, אַז עס נעמען זיך צונויף גאַנצע כאַפּטעס און מען באַפֿאַלט דעם סאָד ביד חזקה. יעמאָלט איז שוין גלײַכער זיך צו מאַכן ניט זענדיק, אויב מען וויל אַרויס מיט גאַנצע ביינער. דעריבער טאָקע פֿלעגן די שומרים האָבן בייזע הינט, אין זעלטענערע פֿאַלן אַ שראָטביקס. און אָפֿט איז דאָס גלײַכסטע — לעבן גוט מיט אַלעמען און אַליין אונטערטראָגן (באַזונדער די דאַרפֿישע „פּערזענלעכקייטן") פּרות מיט דער ברייטער האַנט, מען זאָל ניט דאַרפֿן האָבן קיין אומגעבעטענע געסט בײַ נאַכט.

פּריער פֿון אַלץ האָט מען צו טאָן מיט די אַפּאַדקעס. מען פֿאַרקויפֿט זיי, מען ניצט זיי אַליין און מען צעשנײַדט זיי אויף פּענעצלעך, מען ציט אַרויף אויף שנירלעך און זיי טריקענען זיך אויפֿן זון. קיין בעסערער מיטל צו קאָנסערווירן איז ניט געווען. נאָר די אַלע „יאָגעדעס" וואָס מיר האָבן פּריער דערמאָנט, הייבן אָן אונטערצוקומען די שפּעטערדיקע פּרוכטן: די טולסקע, פּאַפּינקעס, אַליוונע (אָדער נאַליוונע), סיערע עפּל. די לעצטע צווישן עפּל קומען די אַפּאַרטן, די טשערנאָהזן (טשערנאָגוזן) און אַנדערע מינים וויינטער־עפּל. פֿון די בעסטע זײַנען די באַרימטסטע: מאַנגאַראַטקעס, סאָפּעזשאַנקעס און די בערעס. די בעסערע פּרות (באַזונדער וויינטעראויבס) פּירט מען אין די גרעסערע שטעט, און די קאָמיסיאָנערן פֿאַרקויפֿן זיי צו די לאָדימניקעס. די אָפּאַדקעס און די זומערדיקע פּרות, וואָס מען קען זיי לאַנג ניט האַלטן, פֿאַרקויפֿט מען אין דעם דערבײַקן שטעטל, אויף מערק, אויף ירידן. די וואַלוועלע פּרות פֿאַרקויפֿט מען אויפֿן טאָפּ (צו 3—5 קאָפּיקעס), די בעסערע סאָרטן אויפֿן וואָג. די גאָר גוטע סאָרטן קויפֿן אָפּ די פּרוכט־סוחרים און שיקן זיי קיין פּעטערבורג, מאָסקווע, וואַרשע. קיין גרויסע רווחים האָט קיינער ניט געמאַכט פֿון דעם סאָד. האָט מען געקענט אויסהאַלטן פּרוכט ביז אין ווינטער אַרײַן, אַזש ביז פּסח, האָט מען יעמאָלט געקראָגן הויכע פּרײַזן פֿאַר עפּל. אָבער דער סאָדאָוניק האָט זעלטן וועלן געקענט אָט די מלאָכה. ער האָט אויך ניט געקענט וואַרטן אויפֿן געלט.

סעדערײַ האָט באַשאַפֿטיקט זומערצײַט אַ היפּש ביסל ייִדישע פֿאַמיליעס, סײַ אין דאָרף, סײַ אין שטעטל. ניט ווינציקער ווי 5—6 ייִדישע משפּחות אין יעדער שטעטל האָבן זיך מיט דעם פֿאַרנומען. אויף צו האַלטן גרויסע סעדער,

אָפּט פֿון הונדערטער ביימער, פֿלעגן זיך צונויפֿנעמען עטלעכע שותפֿים, ווייל אַליין האָט מען ניט געקענט באַהייבן אַ געשעפֿט פֿון הונדערטער רובֿל, און צונויפֿגענומענערהייט האָט מען אויך געדאַרפֿט פֿריִער פֿון אַלץ לייגן געלט אויף צינזן פֿאַר אַזאַ גרויסער אונטערנעמונג.

אויף די ירידן און אויף די מערק איז האַרבסטצייט געווען טומלדיק: עס שטייען אויסגעשטעלט וועגענער מיט אויבס און זיי פֿאַרשפּרייטן דעם לייבן עפּל־ריח. אַרום — יידן און יידענעס וואָס העקערן די פֿרוכטן. עס איז קאָכעדיק, עס הערן זיך פֿרייליכע קולות, און צווישן אַלערלייי ברכות־הבית־סחורות זינגען אויפֿן ערשטן אָרט די פֿרוכטן.

פּאַכטעריי

בערך אַ העלפֿט פֿון אַלע יידן אין שטעטל האָבן געהאַט אייגענע קי אַדער ציגן. האָט מען געהאַט מילך פֿאַר אייגענעם באַנוץ. אָבער די רייכערע און די גאָר אַרעמע האָבן געמוזט קויפֿן אַ „קווארטל מילך", און געקראָגן האָט מען עס בייַ די פּאַכטערס אָדער פּאַכטערקעס (פֿאַראַן אויך די פֿאַרעם: פּאַקטער).

דער פּאַכטער האָט אָפּגעדונגען בײַם פּריץ (אָדער בײַם יידישן אַרענדאַר) דאָס גאַנצע פֿרימאַרגנדיקע אָדער אָוונטדיקע געמעלק (קי האָט מען געמאָלקן צוויי מאָל, זעלטענער דרייַ מאָל אַ טאָג). אויף נאַכט האָט ער די מילך אַוועק־געשטעלט אויפֿן אייז, ס׳זאָל ניט זויער ווערן, און פֿאַר טאָג האָט מען די מילך אין קריג געטראָגן אין שטעטל אַרײַן (זעלטן ווער פֿון די פּאַכטערס האָט געהאַט אַ פֿערד מיט אַ ווענעלע). די קריג האָט מען אָנגעטשעפּעט אויף אַ נאַסטשע און מען האָט געשפּאַנט אַפֿילו 5—6 וויאַרסט (קילאָמעטער) ביז צום שטעטל. די מילך האָט געדאַרפֿט אָנקומען אין שטעטל צום אָנבײַסן, וועלכער איז געווען געווייניטלעך אַ גאַנץ פֿרייקער. אויפֿן וועג האָט מען דעריבער ניט געהאַט קיין צײַט צו פֿאַרלויפֿן זיך, און אין די זומערדיקע פֿאַרנײַצעס (היצן) האָט די נאַסטשע אָפּגעריבן די אָרעמס און די פֿלייצע, און דעמאָלט האָט מען שוין געמוזט טראָגן די קריג אין די הענט.

דער פּאַכטער האָט געצאָלט דעם אַרענדאַר פֿון 9 ביז 11 קאָפּיקעס פֿאַר אַ טאָפּ (4 קוואָרט) מילך און האָט אַליין פֿאַרקויפֿט צו 5 קאָפּיקעס אַ קוואָרט. יעדער פּאַכטער פֿלעגט טראָגן בײַ 10—12 טעפּ, האָט מען געקענט אין סעזאָן פֿאַרדינען ביז אַ רובל אַ טאָג. אָבער וועו די מילך פֿלעגט זיך צעקאָכן, ווערן גרײַפֿלדיק, האָט שוין דער פּאַכטער געמוזט לײַדן דעם היזק. איז דעם פּאַכטער איבערגעבליבן מילך, האָט ער געמאַכט פֿון דעם קעז. אָבער זײַן סחורה איז געווען זיסע מילך.

ס׳זײַנען אויך געווען אמתע, ניט קיין סעזאָניקע פּאַכטערס. זיי פֿלעגן אָפּדינגען די גאַנצע מילך־פּראָדוקציע בײַם פּריץ אויף אַ גאַנצן יאָר. זיי האָבן געצאָלט דעם פּריץ פֿון שטיק, פֿאַר יעדער מעלקעדיקער קו. דער פּריץ האָט געדאַרפֿט געבן פּאַשע. דער פּאַכטער (ד״ה די ווײַבערישע מיטגלידער פֿון זײַן

משפּחה און אויך געדונגענע גויִישקע אַרויסהעלפֿערינס) האָט געמאַלקן, געשלאָגן פּוטער, געמאַכט קעז. די אַרבעט איז געווען אַוועקגעשטעלט ביז גאָר פּרימיטיוו: מען זײַערט די מילך, מען נעמט אַראָפּ די סמעטענע; די זויערמילך שטעלט מען אַרײַן אין אויוון, זי זאָל זיך צונויפֿהאַקן (ווערן געדיכט). נאָך דעם גיסט מען אָפּ אין זעק, מען לאָזט אָפּרינען די סראָוועטקע און מען קריגט צוואַרעכץ (צוואַרעך). צוואַרעך קען מען אויך פֿאַרקויפֿן, און באַזונדער גוט גייט עס ערב שבּתות אויף בילינצעס. אָבער געווײַנטלעך שיט מען דעם צוואַרעך אַרײַן אין קעזיקעס, וואָס מען פֿרעסט זיי אונטער ברעטער מיט שטיינער. צוליב דער שפּיציקער פֿאָרעם פֿון די קעזיקעס האָבן מיר אין ליטע געהאַט די באַרימטע לאַנגע דרײַעקן פֿון ליטווישן האַרטן קעז. נאָך דעם דאַרף מען נאָך דעם קעז טריקענען אויף דער זון. טאָמער קומט אַרויף שימל, שאָבט מען עס אַראָפּ. (אַגב איז טרוקענער קעז און סוכאַרעס פֿון ראָזעווע ברויט געווען די צדה־לדרך פֿאַר די פֿרומע עמיגראַנטן וואָס האָבן בעת דער לאַנגער נסיעה קיין אַמעריקע ניט געוואָלט עסן קיין טרפֿות אויפֿן שיף.) פֿון דער סמעטענע ווידער, וואָס מען האָט אַראָפּגענומען, האָט מען אין באַיקעס (טונקלעך) געשלאָגן מיט דער האַנט פּוטער. מען האָט די פּוטער אויסגעוואָשן אין עטלעכע וואַסערן, זי געזאָלצן און געפֿירט אין „שטאָט" אויפֿן מאַרק אַדער צום קאָמיסיאָנער; ער האָט זי פֿאַרקויפֿט אין די מילכקראָמען.

די פּרײַזן אויף מילכיקס זײַנען געווען זייער נידעריק: א פֿונט געזאָלצענע פּוטער האָט געקאָסט 20—22 קאָפּיקעס, א פֿונט צוואַרעך — 3—4 קאָפּיקעס, און בעת א „מפּלה" גאָר 1—2 קאָפּיקעס. די פּראָדוקטן האָט דער פּאָכטער זומערצײַט געפֿירט אין „שטאָט" צוויי—דרײַ מאָל א וואָך, און ווען דער פּריץ איז געווען א „גוטער" און ניט אַרויסגעקוועטשט די נשמה, האָט מען דאָך ווי ניט איז געקענט צינען חיונה; ביי א בייזן און קאַרגן פּריץ האָבן זיך די פּאָכטערס געמאַטערט מיטן טויט צו גלײַך. די היגיענישע און סאַניטאַרישע באַדינגונגען פֿון דער פּאָכטערײַ זײַנען געווען ניט גאָר געהויבן.

מילנערײַ

דער פּריץ האָט געהאַט די וואַסערן, און ביי אים האָט דער מילנער אַרענדירט זײַן וואַסערמיל, וואָס זי איז געשטאַנען ביי א דאַמבע, א סטאָוו, עס זאָל שטענדיק זײַן וואַסער אויף די מילרעדער.

דער מילנער איז געווען דער פּער (אַריסטאָקראַט) צווישן די דאָרפֿישע ייִדן. אמת, עס זײַנען געווען פּויערים וואָס האָבן נאָך באַנוצט זשאָרנעס (שטיינער) און געמאָלן פֿאָר זיך תּבֿואה מיט דער האַנט, אָבער דער פּויער האָט שוין זיך אײַנגעווויניגט צו פֿירן זײַן זעק מיט קערנער צום מילנער, און דאָרטן האָט מען פֿאָר א שיבוש, אַן ערך פֿאָר 5 קאָפּיקעס א פּוד, אים צעמאָלן די קערנער. דער מילנער האָט חוצן אָפּצאָל געהאַט דעם פּול, שטויב פֿון מעל, און אַזאָטקעס (דעם אָפּפֿאָל פֿון דער געזיפּטער תּבֿואה). מיט דעם אָפּפֿאָל האָט דער מילנער

געקענט פֿיטערן עטלעכע גוטע מילכקי (און מילכערשע קי זײַנען געווען אַ שם־דבר מיט זייער גלאַטקייט און פֿעטקייט), אַ היפּשע צאָל היינער און קאַטשקעס. נאָכן שניט זײַנען די מילן געווען פֿאַרוואַלפֿן (פֿאַרוואַלטן) מיט מאַלונג, זיי האָבן געאַרבעט טאָג ווי נאַכט, און די פּויערים האָבן געדולדיק געווארט אויף זייער ריי.

אין גרעסערע מילן איז געווען אַ געדונגענער מײַסטער, געוויינטלעך אַ קריסט. אָבער ס׳רובֿ זײַנען די מילנערס אַליין געווען די מעכאַניקערס. בײַ טייל מילן זײַנען געווען טשאַכראַלניעס און וואַליושן. די טשאַכראַלניעס זײַנען קיילעכדיק דראָטענע בערשט וואָס באַוועגן זיך אַ דאַנק דער וואַסערראָד און וואָס קאָמען און צופּן די אָפּגעשאַרענע שעפּסענע וואָל. כּדי דער געוועב־טער שטאָף זאָל זײַן שטיף און די נעץ זאָל ניט קענען דורכדרינגען, האָט מען אים געמוזט וואַליענען אין וואַליוש; דאָס איז געווען אַזא קאָרעטע, וווּ מען האָט אַרײַנגעלייגט דעם שטאָף, געגאָסן קאָכיק וואַסער, און די ראָד האָט געהויבן און אַראָפּגעלאָזט קלעצלעך וואָס האָבן געקלאַפּט אין נאָסן שטאָף במשך פֿון 12—24 שעה. די טשאַכראַלניעס און די וואַליושן האָבן געגעבן אַ גוטע צוגאָב־פּרנסה פֿאַר די מילנערס. דערבײַ האָט דער פּויער געדאַרפֿט אַליין קאָכן דאָס וואָסער און אַכטונג געבן אויפֿן וואַליענען, ד״ה בײַם דעגאָטירן (שטענ־פֿעווען) דעם שטאָף.

גרעסערע מילן האָבן אויך געהאַט קרופֿארניעס, צו מאָכן גרויפן פֿון געשטן (פּערלגרויפן), פֿון האָבער (האָבערגריץ) און פֿון גריקע. נאָר די גאָר גרויסע מילן האָבן אײַנגעפֿירט וואָלצן צו מאָלן וויץ אויף חלה און וויַסן ברויט.

דעם מילנערס צרות פֿלעגן זיך אָנהייבן פֿרילינגצײַט, ווען דער שניי ווערט צעשמאָלצן און די איבערגעפֿולטע וואָסערן אין טײַך רײַסן דורך די דאַמבע און אַ מאָל טראָגן זיי אַראָפּ אַדער צעשעדיקן די גאָנצע מיל־אינסטאַ־לאַציע. אָבער דער מילנער האָט ס׳רובֿ געהאַט אַן אָפּגעשפּאַרטן גראָשן, און עס האָט געקלעקט אויף אַלץ. ערשט אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זײַנען מילן נתרבה געווארן. פּויערים וואָס האָבן געווויינט בײַ לויפֿיקע וואַסערן האָבן געמאַכט סטאַוועס און אָפּילו אַרײַנגעשטעלט טורבינעס, אַזוי אַז די קלענערע ייִדישע מילנערײַ איז כּמעט אין גאַנצן אָפּגעווישט געווארן.

די ווינטמילן זײַנען געווארן זעלטענער און געשפּילט אַ קלענערע ראָלע ווי די וואַסערמילן.

די שטעטלשע ייִנגלעך האָבן געהאַט אַ לידל וואָס ווײַזט אויף דעם דאָברע מזל פֿון די מילנערס; דער רעפֿרען פֿון לידל מאַכט נאָך דעם קלאַנג פֿון די מילשטיינער (דאָס לידל גופֿא געדענקט זיך שוין ניט):

קאַטיטל, קאַטיטל, קאַטיטל,
דעם מילנער אין ביטל,
דעם מילנער אין ביטל.

פֿישערײַ, קרעטשמערײַ, ווײַנערײַ, טראַנספּאָרטירערײַ

דאָ וואָלט זיך אַרײַנגעפּאַסט אַ קאָפּיטל וועגן אַזאָ פֿאַרביקער באַשעפֿטיקונג ווי פֿישערײַ. אָבער וועגן דעם האָב איך באַריכות געשריבן אין דעם היסטאָרישן זשורנאַל פֿון נאָענטן עבֿר, וואַרשע, 1937, נומ׳ 1, זז׳ 46—51, אין דער סעריע „פֿאַרשוווּנדענע ייִדישע פֿרנסות״.

וועגן אַנדערע פֿרנסות — קרעטשמערײַ, ווײַנערײַ, טראַנספּאָרטירערײַ — האָב איך געשריבן אין דעם זעלביקן זשורנאַל, נומ׳ 3, זז׳ 212—225.

דאָרפֿסהענדלערס און קאַראַבעלניקעס

דאָס דאָרף האָט אויך געהאַט „לופֿטמענטשן״, ייִדן וואָס האָבן ניט געהאַט קיין באַשטימטע פּראָפֿעסיעס און געמיסחרט — געקויפֿט און פֿאַרקויפֿט אַלץ וואָס עס האָט זיך געמאַכט אונטערן האַנט. אין די ווײַסרוסישע געגנטן האָבן זיי געהייסן פּראָסלעראָס. זיי האָבן אויפֿגעקויפֿט דאָרפֿישע פּראָדוקטן אין קלײַנע סכומען (אָפֿט האָבן די פּויערים ניט געהאַט קיין גרויסע קוואַנטומס); אין שפּעטיקן האָרבסט — זוימען, פּלאָקס; ווינטער — תּבֿואה; אין מיטן זומער — יאָגעדעס, פּרישע אָדער געטריקנטע שוועמלעך; סוף זומער — אויבס; דורכן גאַנצן יאָר — חזיר־האָר, האָר פֿון פֿערדישע עקן אָדער גריוועס (אויף בערשט), וואַקס, האָניק, וואָל.

ס׳רובֿ האָבן די הענדלערס געהאַט אַ פֿערד און אַ וואָגן און זיי זײַנען געפֿאָרן פֿון דאָרף צו דאָרף, פֿון פּויער צו פּויער. אויך אין די שטעטלעך זײַנען געווען אָפּטלכע קלײַנע אויפֿקויפֿערס. אָוודאי איז געווען צווישן זיי אַ קאָנקורענץ, „אייגער איז געלאָפֿן איבער דעם אַנדערן״, מען האָט געצאָלט העכערע פּרײַזן — זײַנען די פֿאָרדינסטן געווען גאַנץ קלײַנע. די הענדלערס זײַנען געווען גרויסע קבצנים, און אַז עס האָט זיך געמאַכט אַ „יאָזדע״ מיט אַ צופֿעליקן פּאַסאָזשיר וואָס האָט געדאַרפֿט קומען פֿון שטאָט, איז דאָס געווען אַ צושפּרונג צו דער פּרנסה. ווען עס איז געוואָרן גאָר ענג, האָט דער הענדלער געפֿירט טאָוואָרנע אַלץ צו דער סטאַנציע פֿון נאָענטן וואָלד וואָס האָט זיך אויסגעארבעט אָדער שטיינער צו אַ שאָסיי וואָס האָט זיך געבויט.

צווישן די הענדלערס האָט אויך געגאָלטן קצבֿות. מען פֿלעגט קויפֿן בײַם פּויער אַ שעפּס אָדער אַ קעלבל, אָדער הינער, און עס פֿירן אין שטעטל קויפֿענען און פֿאַרקויפֿן דאָס פֿלייש אויפֿן פֿונט. דער הינטער־חלק איז געווען פֿאַר די גויים און ער האָט געקאָסט וועלווליער. האָט אַזאָ הענדלער ניט געהאַט קיין פֿערד, פֿלעגט ער טראָגן דעם שעפּס אָדער דאָס קאָלב אויף דער פּלייצע אין שטעטל אַרײַן. סוף ווינטער איז געגאַנגען גאַנץ לעבעדיק אַ מיסחר מיט קעלבערנע פֿעלכלעך.

אַ גרעסערע ראָלע האָט געשפּילט דער מיסחר מיט געגנדז. צווישן סוכות און חנוכה האָט דער הענדלער אײַנגעקויפֿט געגנדז און זיי פֿאַרקויפֿט צו די סוחרים אין שטעטל, וועלכע האָבן געהאַט טראַנספּאָרט־קאַנטאָרן און האָבן ge־

שיקט די געגנט קיין פּריסן. דער מיסחר מיט געגנט איז געווען בריט אַוועק־געשטעלט, און עס פֿלעגן אַנקומען פֿון אוקראַינע גאַנצע וואַגאַנען געגנט אויפֿן וועג קיין דיטשלאַנד.

דער קאַראַבעלניק איז דער דאָרפֿסהענדלער, וואָס דער עיקר פֿאַרקויפֿט ער דעם פּויער די סחורה פֿון שטאָט. ס׳רובֿ האָט דער קאַראַבעלניק געהאַט אַ פֿערד, אָבער עס זיצען געווען צופֿוסערס וואָס האָבן געשפּאַנט ברגלים מיט אַ קאָרב אויף די פּלייצעס (אָדער מיט אַ פּאַק), און דאָרט איז געווען: זייף, שוועבעלעך, זאַלץ, נאָדלען, קנעפּלעך פֿאָדעם און נאָך אַזעלכע נייטיקע סחורות פֿאַרן פּויער. אויבער הויפּט איז עס געווען אַ בייטהאַנדל, און דער קאַראַבעלניק פֿלעגט קריגן אייער, חזיר־האָר, אַנדערע לייכטע דאָרפֿישע פּראָדוקטן און פּויערשע לייוונט צי וואָל. געביטן סחורות האָט מען אויך אויף שמאָטעס (קאָדער). די קאָדער איז געגאַנגען צו פֿאַפּיר־פֿאַבריקן. די קאַראַבעלניקעס וואָס האָבן געמיסחרט מיט שמאָטעס האָבן געהייסן קאָדערניקעס.

די גאַנצע וואָך איז דער קאַראַבעלניק אָפּגעקומען מיט שהי־פּהי, און געגנטיקט האָט ער בײַ אַ פּויער אָדער בײַ אַ דאָרפֿישן יידן. ער האָט זיך געשפּייזט מיט געבאַקטע בולבעס, געבאַקטע אייער (כּדי ניט צו קאָכן אין דעם גויס פֿעגדל), מיט טרוקן ברויט, מיט אַ קעזל. אַ מאָל האָט דער קאַראַבעלניק געפֿירט מיט זיך אַ מילכיק פֿעגדל צו האָבן אַ ביסל מילכיק געקעכטס. דערפֿאַר אָבער איז נאָך לייבער געווען דער שבת. מען קומט פֿרייטיק בייצייטנס אַהיים, מען ברענגט אין שטוב אַרײַן אַ הינדל, עטלעכע אייער, גרויפּן, אַ פּישל, און דאָס וויב קען מאַכן שבת. וווינט דער קאַראַבעלניק אין אַ שטעטל, גייט ער זיך אין מרחץ אַרײַן און דערנאָך להבדיל אין שול צו קבלת־שבת. עס איז אַ תּענוג! אָפֿילו דער דאָרפֿישער קאַראַבעלניק האָט אויך אַ נחת־רוח פֿון זײַן שבת.

צווישן די קאַראַבעלניקעס זיצען אויך געווען יידן־לומדים און זייער פֿרומע. האָט מען מיט זיך מיטגעטראָגן אַ ספֿרל און אַרײַנגעקוקט אַהין, ווען דאָס פֿערדל האָט זיך געפּאַשעט, אָדער די פּיס האָבן זיך פֿאַררוט, אָדער עס איז סתּם ניט געווען וואָס צו טאָן. און אַ תּהילים צי אַ סידורל — דאָס האָט שוין כּמעט יעדער קאַראַבעלניק געהאַט בײַ זיך.

יונגען און מוידן

אין די 70־80ער יאָרן פֿון 19טן י״ה האָבן רײַכערע יישובניקעס געהאַט בײַ זיך יידישע יונגען. יונגען זיצען געווען ניט קיין דערבאַקענע דאָרפֿס־בחורים וואָס האָבן צו קיין ספּעציעלער ארבעט זיך ניט אויסגעטויגט, אָפּט האָבן זיי אָפֿילו דאָוונען ניט געקענט. זיי האָבן געטאָן די שווערצטע ארבעט: געטראָגן וואַסער פֿאַר דער שטוב און פֿאַר די בהמות, אָנגעהאַקט האָלץ, געטראָגן עסן פֿאַר די ארבעטער אין פֿעלד, געגאַנגען אַ גאַנג פֿאַר דער בעל־הביתטע, אונטערגעפּיטערט פֿערד און אָקסן. דער יונג האָט געשלאָפֿן ערגעץ

אין אַ ווינקל, זומערצייט — אין היישיבער. זיצן געהאַלט איז קוים געווען 20—25 רובל אַ יאָר; עסן, קליידונג און אויך אַלטע שטיוול האָט אים געגעבן דער בעל־הבית. אויף דער עלטער איז אַזאַ יונג געווען אַ קאַנדידאַט פאַר דער באַרימטער יידישער פּרנסה — גיין איבער די הייזער.

פון די ארעמע יידישע פאַמיליעס אין די דערפער האָבן זיך רעקרוטירט די דינסטן פאַר די ארענדארן, פאַר די מילנערס, פאַר שטעטלשע בעל־הבתישע הייזער און פאַר די גרויסע שטעט. צו 16־17 יאָר פלעגט אַ מיידל זיך פאַר־דינגען פאַר אַ יאריקער דינסט. דאָס געצאָלט איז געווען פון 30 ביז 50 רובל אַ יאָר. אַזאַ מויד האָט געארבעט ביזן עלטער פון 25—30 יאָר, און אויב זי האָט צונויפגעקלייבן ביז אַ 100 רובל נדן, האָט זי דערנאָך געקענט חתונה האָבן מיט אַ בחור פון אַן ארעמער דאָרפישער משפחה אָדער מיט אַ שטעטלשן בעל־מלאָכה. שטעטלשע גאָר ארעמע מיידלעך אָדער יתומות פלעגן אויך גיין דינגען, ס׳רוב אין די גרעסערע שטעט.

זעלטן ווער פון די דינסטן האָט געקענט לייענען און שרייבן. מען האָט געארבעט פון פרימען באַגינען (בין די יישובניקעס — מעלקן די קי פאַר טאָג) ביז שפעט אין אָוונט. קיין געזעצן האָבן ניט באַשיצט די געדונגענע ארבעטער אין דאָרף אָדער אין שטעטל, איז אלץ געווען אָפהענגיק פון בעל־הבית אָדער פון דער בעל־הביתטע. געווען הייזער, וווּ עס איז זיי געווען ביטער ווי גאָל; געווען אויך הייזער, וווּ די דינסט איז געוואָרן אַן אייגענער מענטש און די בעל־הביתטע האָט זי חתונה געמאַכט און געגעבן מתנות מיט אַ בריי־טער האַנט.

אַ ראַמאַן צווישן דער דינסט און דעם בעל־הבתישן זונדל אָדער אַן אורח האָט זיך געווייניגטלעך זייער טרויעריק געענדיקט פאַר דער דינסט. אַ ליבע צווישן אַ שייגעץ און אַ דינסט האָט ניט זעלטן געפירט צו שמד. אַ שמד האָט אפּט ארויסגערופן אַ גאַנצע מהומה: יידן האָבן ניט געזשאַלעווט קיין געלט אָפּצוראַטעווען אַ יידיש קינד; אַלטע פריצטעס ווידער האָבן געהאַלטן פאַר זייער מיצווה צו העלפן „ראַטעווען אַ זינדיקע יידישע נשמה" מיטן הייליקן וואַסער. עס פלעגט אַ מאָל שיער ניט אויסברעכן אַ מלחמה צווישן יידן און גויים איבער אַ יידיש קינד וואָס האָט געהאַלטן בײַם שמדן זיך. וועלן עס האָט זיך אײַנגעגעבן אַוועקצושיקן אַן ערב־שמדניצע קיין אַמעריקע, איז געווען אָפּגע־וואַשן די זינד. אָפילו משומדתטעס האָט מען געשיקט קיין אַמעריקע, וואָס דאָס האָט מכפּר געווען אויף דער פאַרגאַנגענהייט: דאָ האָבן זיי געקענט חתונה האָבן מיט אַ בחור וואָס האָט ניט געווּסט וועגן זייער יוגנטזינד.

געשמדטע מענער זײַנען געווען אַ סך, אַ סך זעלטענער ווי געשמדטע פרויען. צווישן משומדתטעס זײַנען אויך געווען מומר־להכעיסניצעס, וואָס האָבן זיך גערייצט מיט זייער גויישקייט. אין די פאַלן וואָס איך וויס האָבן זיך געמיש־טע חתונות ס׳רובּ געענדיקט זייער ניט גוט פאַר די געשמדטע פרויען: די ברע־נענדיקע ליבשאַפט איז גיך פאַרבײַ, דער מאַן און די זײַניקע האָבן געהאַסט די יידישקע, און אַ פאַרשטויסענע פון אייגענע, איז זי פרי אָדער שפּעט פון דער

וועלט צוליב קראַנקייט און עגמת־נפֿש, אַדער גאָר אַנטלאָפֿן פֿון מאַן און אָוועק איבער די הײַזער, וווּ מען האָט ניט געווויסט ווער זי איז און פֿון וואַנעט זי שטאַמט.

אַרעסטאַנטן

גאָר צום סוף האָבן מיר געלאָזן דעם סאַמע טיפּישן מין יישובֿניקעס — די אַרעסטאַנטן. וועמען מען האָט געזאָגט סתּם יישובֿניק, האָט מען געהאָט אין זינען אַן אַרעסטאַנט אַדער אַ קרעטשמער.

די פּוילישע פּריצים האָבן געהאָט אין ליטע אַפֿט מער ווי איין מאַיאָנטעק. די אייגענע בעלי־הבתישקייט האָבן זיי געפֿירט נאָר דאָרטן, וווּ זיי האָבן אַליין געווויינט. די אַנדערע גיטער האָבן זיי אָפּגעגעבן אויף אַרענדע יידישע און קריסטלעכע אַרענדאָרן. די יידן האָבן געצאָלט פּינקטלעכער און ראַיאָלער, און די פּריצים האָבן בעסער געוואָלט האָבן צו טאָן מיט יידישע אַרענדאָרן אַיידער מיט גוייִשע. דער שטח פֿון די פֿאָלוואַרקעס אַדער גיטער וואָס מען האָט געמומען אין אַרענדע איז געווען פֿון 40 ביז אַ פֿאָר הונדערט העקטאָר, אין זעלטענע פֿאַלן אויך מער.

די יידן האָבן באַצאָלט די אַרענדע אין פֿאָרויס, העכסטנס אין האַלבֿ־יערלעכע ראַטעס. געווען פֿאַלן ווען מען האָט געדאַרפֿט געבן דעם פּריץ אַ סכום פּראַדוקטן (אַקציעפּציע). דאָס רעכט פֿון דעם יידישן אַרענדאָר איז אָפֿט פֿאַרשמעלערט געוואָרן דורך דעם וואָס עס איז געווען אין קאָנטראַקט אַ פּונקט, אַז דער אַרענדאָר טאָר ניט פֿאַרקויפֿן קיין היי און קיין שטרוי (כּדי עס זאָל בלײַבן מער מיסט פֿאַר די פֿעלדער). די אַרענדאָרן האָבן אויך געמוזט האַלטן אַ געוויסע צאָל בהמות צוליבן זעלביקן טעם.

די יידישע אַרענדאָרן זײַנען געווען די אונטערנעמערס. ס׳רובֿ האָבן זיי אָליין די ערד ניט באַאַרבעט, נאָר געדונגען אָרדינאַרטשיקעס, פֿאַראָבקעס (יאָריקע אַרבעטער), וואָס האָבן באַקומען פֿאַר זייער אַרבעט אַ שטיבל צו ווויינען, פּראַדוקטן, אַ שטיקל ערד אויף צו זייען קאַרטאָפֿל און גרינוואַרג. זייער געהאַלט איז געווען פֿון 30 ביז 40 רובל אַ יאָר. די גאַנצע סיסטעם, די באַלוי־נונג, דער לאַנגער אַרבעטסטאָג — דאָס אַלץ איז געווען אײַנגעשטעלט ניט פֿון די יידישע אַרענדאָרן, נאָר פֿון די פּריצים. דער סדר־העוֹלם איז דעמאָלט געווען, אַז דער ערד־באַאַרבעטער האָרווועט 16 ביז 17 שעה אַ טאָג און האָט קוים אויף צו דערנערן זיך. דאָס האָט זיך אַזוי געצויגן מקדמונים. די יידישע אַרענדאָרן זײַנען אָפֿט אַליין געווען גדרריקע, האָבן געלעבט אין אַרעמקייט און געדאַרפֿט שאָפֿן דעם גרויסן אַרענדע־אָפּצאָל בײַ די זייער וואָלווען פּריזן אויף פּראַדוקטן.

אַנדערע אַרענדאָרן האָבן אָפּגעגעבן די ערד צו פֿולוואָוניקעס („העלפֿ־טיקע״), ד״ה צו פּויערים וואָס האָבן געהאָט אַן אייגענע בעלי־הבתישקייט און אַן אייגן פֿערדל, און יענע האָבן באַאַרבעט די ערד און געטיילט זיך מיטן אַרענדאָר העלפֿט אויף העלפֿט מיט אַלע באַקומענע פּראַדוקטן. דאָס אויסטאָן

(באַאַרבעטן) די פּעלדער מיט אייגענע אַרבעטער האָט זיך געריכטעט פּאַר אַ בעסערער ווירטשאַפט ווי מיט דער הילף פון „פּולאָוויקעס", מחמת יענע האָבן באַאַרבעט די פּעלדער זייער אָפּגעלאָזן.

צווישן יידישע אַרענדאַרן האָבן זיך אויך געפונען גוטע אַרגאַניזאַטאָרן, זייערע פּעלדער זײַנען געווען גוט אויסגעאַקערט, אויסגעבראַנעווען און אין דער ריכטיקער צײַט פּאַרזייט, און זעלטן האָט בײַ זיי אַ שטיק ערד געפּוסטעווען. זיי האָבן אויך געהאַלטן אַ היפּשע צאָל בהמות און פּערד (ביזן סוף 90ער יאָרן האָט מען אַריבער צו אײַזערנע אַקערס, געשלעפּט פון אַ פּאָר אָקסן; דערנאָך איז מען אַריבער צו אײַזערנע אַקערס, געצויגן פון איינעם אַדער צוויי פּערד). די בעסערע אַרענדאַרן האָבן גוט געמיסטיקט די פּעלדער און טאַקע געקראָגן בעסערע גערעטענישן. עס זײַנען אָבער אויך געווען אַרענדאַרן וואָס האָבן ווייניק פּאַרשטאַנען ווי צו בעלי־בתּעווען, זיי האָבן זיך פּאַרלאָזט אויף די העלפּטיקס, ניט געהאַט גענוג בהמות, און האָבן לאַנג ניט גענטן זיך האַלטן אויף די פּאָלוואַרקעס. זיי זײַנען אַוועק, ווי מען פלעגט עס זאָגן, מיטן בײַטששטעקל, ד״ה ארעם און ליידיק, אָן דעם אַלעם וואָס זיי האָבן אַרײַנגעבראַקט אין דער אַרענדע.

דאָס גאַנצע געזינד פון אַרענדאַר האָט געאַרבעט בײַ פּאַרשיידענע צוויגן פון דער בעל־הבתישקייט. די פּרויען האָבן זיך פּאַרנומען מיטן מעלקן די קי, מיט זײַערן די מילך, מאַכן קעז, שלאָגן פּוטער. זיי האָבן אויך געפּירט דעם גאַרטן, אויפּגעפּאַסט אויפן פּאַרזעצן צו דער צײַט דאָס גרינוואַרג, באַגאָסן די בייטן, אַראָפּגענומען די גרינסן. און ועל כּולם האָבן די פּרויען געקאָכט דאָס עסן פּאַר דער אייגענער משפּחה און פּאַר די טאָגאַרבעטער, פּאַר די יאַריקע אָנפּאַמיליע־אַרבעטער. זיי האָבן אויך געדאַרפט קנעטן און באַקן ברויט, האָדעווען די הינער, אויפּפּאַסן אויף די קאַטשקעס ביים וואַסער. אַוודאי האָבן דאָ אַרויסגעהאַלפן די עטלעכע קינדער וואָס זײַנען געווען אין דער היים און די דינסטן. די שטובֿיקע אַרבעטן האָבן זיך קיין מאָל ניט אויסגעשעפט — איין אַרבעט האָט אָנגעיאָגט די צווייטע. די פּרויען האָבן געטאָן אָן אמתע עבֿודת־פּרך פון פּאַר טאָג ביז שפּעט אין דער נאַכט. פון פּאַרמישן פּאַר די קי סעטשקע מיט מעקענע אין הייס וואַסער און אַרײַנבראָקן אַהין בולבעס — ביז שפּינען וואָל און פּלאָקס און שטריקן און אַלייַן אַרומנייַען דאָס גאַנצע הויזגעזינד: אָלץ איז געווען די אַרבעט פון דער פרוי! און דערצו נאָך האָט מען געהאַט אַ פּעקל קינדערלעך, זאָלן געזונט זײַן. ס׳איז שווער זיך פּאַרצושטעלן, ווי אַזוי מען האָט דאָס אָלץ באַוויזן צו טאָן. די פּרויען זײַנען געווען אמתע העלדן פון אַרבעט, וואָס מען האָט זיי ניט דערשאַצט ווי עס געהער צו זײַן.

דער אַרענדאַר אַליין איז מערסטנס געווען אויפן פּעלד. ער האָט אויפּגעפּאַסט אויף די אַרבעטער. די קליינע קינדער האָבן געפּיטערט די פּערד און בהמות, בעת די אַרבעטער האָבן געגעסן זייערע מאָלצײַטן. בשעת הדחק איז די גאַנצע פּאַמיליע מאַבילִיזירט געוואָרן. דאָס איז געווען בעתן היי־ און

קאָרן־שניט. יינגלעך און מיידלעך האָבן צונויפֿגעטראָגן די סנאָפּעס און גע־
שטעלט זיי אין מענדלעס (סטויגן), געקערט דאָס היי, עס זאָל זיך בעסער
טריקענען, און צונויפֿגעגראָבעט (צונויפֿגעשאָרט) עס אין קליינע קופּעס. בשעת
עס האָט „גענויזן אויף רעגן" און אויף די פֿעלדער זיצנען גראָד געשטאַנען
טרוקענע סנאָפּעס, האָט מען עס אויף גיך געדאָרפֿט אַרײַנפֿירן אין אַדרינעס
(היישיצערן) און אין תּבֿואה־שיצערן. אין אַזאַ צײַט האָבן די יינגלעך ניט גע־
לערנט בײַם הויז־רבין, און אַפֿילו דער מלמד גופֿא האָט געדאָרפֿט פֿאַרשאַרן
די פּאָלעס און זיך נעמען צו דער אַרבעט: צוטראָגן סנאָפּעס צום וואָגן, העלפֿן
אויסלאָדן דעם וואָגן און אַפֿילו שאָרן היי.

דער איינציקער טאָג, וועו מען האָט געקענט זיך פֿאַררוען, איז געווען
שבת. די יידישע פֿרויען האָבן דעם טאָג די קי ניט געמאָלקן — די גויעס
האָבן עס געטאָן — און בכלל געקומען אַ ביסל צו זיך נאָך דער שווערער
וואָך. שבת האָט מען זיך פֿאַרגונען צו שלאָפֿן נאָכן טשאָלנט, און זומערצײַט
האָט מען זיך אָנגעטאָן נאָך אַ פֿאַרגעניגן: נאָך מיטאָג מאָכן אַ שפּאַציר איבער
די פֿעלדער. דער אַרענדאָר מיט ווײַב און קינדער איז זיך געגאַנגען איבער
די אייגענע לאָנקעס און פֿעלדער, באַטראַכט די גערעטעניש און טאָקע אויך
אָנגעקוואָלן פֿון גאָטס שיינער וועלט, פֿון די פֿעלדער מיט דער וואַקסנדיקער
תּבֿואה, און זיך געריכט אויף אַ גוטע יאָר.

דעם אַרענדאָרס משפּחה האָט אין דער וואָכן געגעסן זייער פֿרעסט.
זויערס (באָרשטש), איז געווען דאָס הויפּטגעקעכטס, דאָס האָט מען געגעסן
צוויי מאָל אַ טאָג. דערצו האָט מען נאָך געקאָכט פּערלגריפֿן (גרויסע), פּוסטע
פּיש (קאַרטאָפֿל געטושעט מיט מילך, סמעטענע און ציבעלע), קאַשע, אין
זעלטענערע פֿאַלן האָט מען געמאָכט לאָקשן פֿון ראָשטשינע (זויערטייג פֿאַר
ברויט), פֿון גריקענע (רעטשענע) מעל און אַ פּריוואַרעק (מעל פֿון געמישטע
תּבֿואות: אַרבעס, געשטן, גריקע, קאָרן). אויף וועטשערע האָט מען געקאָכט
פֿאַרפֿל מיט מילך (מעל פֿאַרקנאָטן אויף וואַסער). אַ שטיקל פֿלייש אין דער
וואָכן האָט מען זעלטן וועו געהאַט, נאָר אויף שבת פֿלעגט מען עס ברענגען
פֿון שטעטל. אָבער סוף ווינטער האָט מען געהאַט אייגן פֿלייש: כידוע קעלבן
זיך די קי איבער הויפּט אין מיטן און סוף ווינטער. און אַ קעלבל פֿלעגט מען
קויפֿען פֿאַרן אייגענעם באַנוץ און דערבײַ אינזאַלצן דאָס פֿלייש, עס זאָל זײַן
אויף אַ לאָנגער צײַט. אין דער צווייטער העלפֿט זומער האָט מען געפֿירט
אַ שעפּסל צום שוחט, און פֿלייש האָט זיך דורכגעוואָרפֿן אויך דורך דער וואָך.

צו די אַרענדאָרן פֿלעגן אָפֿט קומען די שטעטלשע יידן זיך באַזאָרגן
מיט פּראָדוקטן אָדער סתּם זיך אָפּשטעלן, פֿאַרנדיק ערגעץ. מען האָט גע־
וווסט, אַז בײַם אַרענדאָר וועט מען אַלע מאָל קריגן אָפּצוענסן און אַ נאָכט־
לעגער — זומער אין היישיצער. עס פֿלעגן קומען צום אַרענדאָר די וואַנדערנדיקע
יידישע אַרעמעלײַט און די קריסטלעכע בעטלערס, און אַלע האָבן דאָרטן זאָט
אָפּגעגעסן. מען האָט אויך געקענט קריגן אַלטע וועש, אַן אַלטן בגד.

אַ גרויסע זאַרג בײַ די ייִשובֿניקעס איז געווען דאָס לערנען די קינדער. מען האָט געמוזט ווי ניט איז זיך געבן אַן עצה כּדי צו דערהאַלטן די קינדער בײַ ייִדישקייט. וועגן דאָס שטעטל איז געווען נאָענט, פֿלעגן ייִנגלעך גיין אין די זומערדיקע זמנים אַלע טאָג צו די שטעטלשע מלמדים. וועגן אָבער דאָס שטעטל איז ווײַט און עס ווויינען בשכנות עטלעכע ייִשובֿניקעס, נעמט מען זיך צונויף און מיט בשותפֿותדיקע כּוחות ברענגט מען אַראָפּ אַ מלמד פֿון שטאָט. דער מלמד איז סײַרוב געווען ניט קיין חתונה־געהאַטער, אָן אַ משפּחה, אָדער סתּם אַ לאַ־יוצלח וואָס האָט זיך ניט אויסגעטויגט אויף קיין אַנדער אַרבעט חוץ ייִשובֿניקשער קנעלונג. בײַ איין ייִשובֿניק וואָס האָט געהאָט מער פּלאָץ ווי די אַנדערע האָט מען אײַנגעאָרדנט דעם חדר. די נאָענטערע ייִשובֿניקשע קינדער פֿלעגן אַלע טאָג (אַפֿילו ווינטערצײַט) קומען צו גיין, די ווײַטערע זײַנען שוין איבערן זמן געבליבן בײַם ייִשובֿניק, וווּ עס איז געווען דער חדר, און דאָרטן האָבן זיי געגעסן און געשלאָפֿן צוזאַמען מיטן מלמד. דער אָפּצאָל פֿאַר אַזאַ קעסטקינד איז געווען גאָר אַ קלײַנער. דער מלמד האָט געלערנט: עבֿרי, חומש, תּנך, אין זעלטענע פֿאַלן גמרא, און אויך שרײַבן ייִדיש לויטן בריוון־שטעלער. אַ מאָל האָט מען אויך געלערנט אַ ביסל צעבראָכן רוסיש. קיין גרויסע לומדים זײַנען די ייִשובֿניקשע קינדער ניט געווארן, כּאָטש דער מלמד האָט זיך געזידלט „פּויערשער קאָפּ", „יורקע" אד״גל ווי אויך מכּבד געווען מיט פּעטש, געצויגן פֿאָרן אויער און אַ מאָל אויך געפּאָסעווט מיט אַ רימען. מיידלעך האָט מען געלערנט אַ ביסל שרײַבן און עבֿרי. די רײַכע ייִשובֿניקעס האָבן שוין געקראָגן פֿאַר זייערע קינדער מער וועלטלעכע לערערס, מיט אַ בילדונג פֿון 3—4 קלאַסן גימנאַזיע. אַזאַ לערערי האָט שוין געטראָגן מער אַ מאָדערנעם כאַראַקטער: מען האָט געלערנט רוסיש און געגרייט די תּלמידים אָפּצוגעבן זיי אין שטאָט אין אַ „קלאַס". דאָס געהאָלט פֿאַר די מלמדים איז געווען פֿון 30—40 ביז 75 רובל אַ זמן, פֿאַרשטייט זיך מיט באַשפּײַזונג, וועש און דירה.

ייִשובֿניקעס האָבן בײַ די שטעטלשע ייִדן געהאָט אַ שם פֿאַר בורים, עם־הארצים גמורים. אָבער עס זײַנען אין דער אמתן געווען אויך אויסנעמען: מיר ווייסן, אַז אַ צאָל ייִדישע שרײַבערס וואָס שטאַמען פֿון ליטע זײַנען געווען ייִשובֿניקשע קינדער.

דער אונטערגאַנג פֿון די דאָרפֿישע ייִדישע פֿרנסות

די צאָל דאָרפֿישע ייִדן איז געווען אַ גאַנץ היפּשע. יעדער שטעטל האָט געהאַט אַרום זיך ניט ווייניקער ווי אַ פּאָר צענדליגע ייִדישע פֿאַמיליעס וואָס האָבן געווויינט אויפֿן דאָרף און אַ מאָל אַפֿילו מער. בכלל אופֿן, אַז די דאָרפֿסייִדן זײַנען געקומען אויף די ימים־נוראָים אין די שטעטלעך, זײַנען די בתּי־מדרשים געווען געפּאָקט. לגבי שבתים פֿון אַ גאַנץ יאָר פֿלעגט צוקומען אַ דריטל אָדער ערטערוועזן אַפֿילו אַ העלפֿט. אין די שטעטלשע געסלעך איז ערב ראָש־השנה

געווען גאַנץ טומלדיק פֿון די אַנגעפֿאַרענע יישובניקעס, מיט זייערע פֿורן, מיט אַלע בני־בית און די בעבעכעס וואָס זיי האָבן מיטגענומען.

די צאָל דאַרפֿישע יידן האָט אַנגעהויבן שטאַרק זיך צו פֿאַרקלענערן סוף 19טן און אַנהייב 20סטן י״ה. קודם כל האָט זיך אין די נייַנציקער יאָרן פֿאַרשטאַרקט אין דער פּראַקטיק די גזרה קעגן ווינען אין דערפֿער — מען האָט די אַזוי גערופֿענע נאַוואַסעלצעס (די וואָס האָבן געווינט דאַרטן וויניקער ווי 20—25 יאָר) געזומען טרייבן, און די ספֿראַוויניקעס (איספֿראַוויניקעס), די פּריס־טאַוון און די אוריאַדניקעס האָבן אָט די „נאַוואַסעלצעס״ פֿאַרביטערט די יאָרן. האָט זיך אַ מאָל אײַנגעגעבן אָפּצוצײַען דעם גירוש אויף אַ פּאָר חדשים אָדער אָפֿילו אויף יאָרן, האָט מען געמוזט דערבײַ אָנקומען צו דעם רוסישן „האָבעאָס קאָרפּוס״ — צו אַ ווײַטקעלע (כאָבאָר). אָבער ניט זעלטן האָט פֿאָסירט, אַז עס האָט זיך ניט געלאָזט אָפּציען. שטרענג באָפֿעלן פֿון גובערנאַטאָר אָדער אַזש פֿון פּעטערבורג האָבן געמאַכט אַ סוף צום לעבן אויפֿן יישוב, אָדער עס האָט זיך געמאַכט אַ פֿרישער צורר וואָס פֿלעגט „ניט נעמען״ — און מען האָט געמוזט צונויפֿקלײַבן די בעבעכעס און נעקר ווערן. אַ מאָל פֿלעגט דורכפֿאָרן סתם אַ רשע, אַ הויכער באַאַמטער, וואָס האָט אייגנטלעך ניט געהאָט קיין דירעקטע שייכות צו ווינערעטס פֿון דאַרפֿישע יידן, אָבער עס איז געווען געווג, יענער זאָל אַנשרײַבן ווהין מען דאַרף, אַז די דערפֿער זײַנען פֿול מיט יידן „וואָס זויגן דאָס בלוט פֿון די פּויערים״ — האָט זיך אַנגעהויבן אַ נײַע סדרה אָטסראָטשעטע (אָפּגעלייגטע) גירושים. אַ מאָל האָט אַ מסירה פֿון אַ קאָנקורענט געמאַכט אַ סוף צו אַ דאַרפֿישער פּרנסה פֿון אַ יידן.

די רעגירונגען פֿון אַלעקסאַנדער דעם דריטן און פֿון ניקאָלַי דעם צווייטן האָבן בדרך־כלל זיך שטרענג געהאַלטן בײַ דער פּאָליטיק פֿון באַגרענעצן אָדער אין גאַנצן פֿאַרבאָטן יידן צו ווינען אין דערפֿער און יישובֿים. נאָר כאָבאָר האָט אויפֿגעהאַלטן דעם יידן אין דאַרף. אָבער בײַ אַזאָ מצב האָבן די דאַרפֿסיידן זיך כסדר געצויגן אין שטעטל אַרײַן. עס איז גאָר קיין רייד ניט געווען, אַז אַ שטעטלשער יוד זאָל זיך איבערקלײַבן אין אַ דאַרף. אָפֿילו אי־בערקלײַבן זיך פֿון איין דאַרף אין צווייטן איז געווען פֿאַרווערט אויך פֿאַר די וואָס האָבן געהאַט די פֿולמרשטע רעכט צו ווינען צוליב דעם וואָס זייערע אָבות־אָבות־זיידעס געבאָרן געוואָרן און אויסגעוואַקסן אין דערפֿער. בײַ אַזאָ באַצוונג מצד דער מאַכט האָט מען אויסגעקוקט אויף דער געלעגנהייט אַרײַנצערופֿאָרן אין די שטעטלעך אָדער צו עמיגרירן. פֿון די דערפֿער האָט זיך געצויגן אַ שטאַרקער עמיגראַנטן־שטראָם קיין אַמעריקע און אפֿריקע. כּמעט דער גאַנצער יינגערער דור און אָפֿילו עלטערע מענטשן האָבן זיך אַ הייב געטאָן פֿון די אײַנגעזעסענע דערפֿער און זיך געלאָזט אין די מרחקים אַרײַן.

דער מאַנאָפּאָל אויף בראַנפֿן (1897) האָט אַרויסגעריסן טויזנטער קרעטשמערס פֿון זייערע אײַנגעזעסענע ערטער. אין די דערפֿער האָבן אָנגעהויבן זיך באַווײַזן מער קריסטלעכע בעלי־מלאָכות: שמידן, אָפֿילו שנײַדערס. דער יוד האָט שוין ניט געקענט בײַשטיין אַז נאָציאָנאַלע קאָנקורענץ.

דעם לעצטן קלאַפ דער יידישער דאַרפֿישער באַפֿעלקערונג האָט געגעבן די ערשטע וועלט־מלחמה. אַ סך יידישע היימען זײַנען בעת די שלאַכטן פֿאַרברענט געוואָרן, מען האָט פֿון אַ סך ערטער געמוזט אַנטלויפֿן קוים מיטן לעבן. פֿון קאָוונער גובערניע זײַנען די יידן פֿאַרטריבן געוואָרן דורך דער צאַרישער מאַכט. וועגן די פּליטים האָבן זיך צוריקגעקערט אין די דערפֿער, האָבן זיי שוין קיין זאַך ניט געפֿונען. די דאַרפֿישע באַפֿעלקערונג איז געווען פֿאַראַרעמט, מען האָט שוין קוים געקאָנט מאַכן חיונה אין דאַרף. דערצו איז צוגעקומען די פּאָליטיק פֿון די נײַ אויפֿגעקומענע מלוכות, פֿון ליטע און פֿון פּוילן, וואָס איז אויך געווען געוועלדט קעגן דעם דאַרפֿסיידן. אין ליטע ווידער איז דורכגעפֿירט געוואָרן אַ ברייטע אַגראַר־רעפֿאָרם, און דער רעזולטאַט איז געווען, אַז קאָמפּאַקטע דערפֿער האָבן אויפֿגעהערט צו עקסיסטירן, די פּויערים זײַנען אַרויס אויף איינצלנע ווירטשאַפֿטן. עס זײַנען געבליבן נאָר געצייַלטע דערפֿער. בכלל־אופֿן איז שוין ניט געבליבן קיין אָרט פֿאַרן יידן אין דאַרף. די רעגירונג האָט אָנגעהויבן צו שטיצן און צו אַנטוויקלען פּויערשע קאָאָפּעראַטיוון וואָס האָבן אויפֿגעקויפֿט אַלע פּראָדוקטן. דער מעמד פֿון פּויער האָט שפּעטער זיך געמוזט הייבן, און די פֿרישערדיקע דאַרפֿישע יידישע בעלי־מלאָכות האָבן אים שוין ניט באַפֿרידיקט. די אַלע סיבות און נאָך אַנדערע וויניקער וויכטיקע האָבן געפֿירט דערצו, אַז דער דאַרפֿישער יידישער עלעמענט איז כסדר געפֿאַלן און בײַ דעם אויסבראָך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער אַזוי גוט ווי ניט געווען.

עס איז פֿאַרשווונדן אַ שטיק לעבן־שטייגער וואָס האָט געהאָט הינטער זיך דורות יידישע טראַדיציע.[3]

---

[3] וועגן דעם שטייגער לעבן פֿון שטעטלשע און דאַרפֿישע יידן — זע מײַנע אַרטיקלען: 1) „אַ ליטווישׁ שטעטל (אין לעבן און ציפֿער)", פּנקס פֿון יעקאַפּאַ: אויף די חורבות פֿון מלחמות און מהומות, ווילנע 1931; 2) „די דײַטשן אויף די ערטער (ערשטע וועלט־מלחמה)" און „אין די אַפּריל־טעג 1919", פּנקס פֿון היסטאָרישׁ־עטנאָגראַפֿישער געזעלשאַפֿט, ווילנע, 1923; אויך די דערמאָנטע אַרטיקלען „פֿאַרשוווּנדענע יידישע פּרנסות", פֿון נאָענטן עבֿר, 1937—1938 און סעריעס רײַזע־אַרטיקלען, ווילנער טאָג, 1921—1924: „דאָרטן וווּ ס׳רעגירן גלחים", „אויף יענער זײַט גרענעץ" א״אַ.

צו דער פּראָגע וועגן דער באַציונג פֿון חסידות צו יידיש

פֿון ח. ליבערמאַן

עס איז פֿאַרשפּרייט, עס איז כּמעט ווי אויף זיכער אָנגענומען די מיי־נונג, אַז חסידים האָבן ברייט אויסגענוצט די יידישע שפּראַך ווי אַ פֿראָפּאַגאַנדע־מיטל פֿאַר חסידות.

ד״ר י. צינבערג פֿאַרענדיקט זײַן זעקסטן באַנד „געשיכטע פֿון דער ליי־טעראַטור בײַ יידן״, וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט דער אַלטיידישער ליטעראַטור, מיט אָזאַלכע שורות: „צו דער זעלבער צײַט איז אין די ווײַטע דרום־פֿראָווינצן פֿון דער גוססדיקער פּוילישער מלוכה אויסגעוואַקסן אַ שטאַרקע חסידות־באַוועגונג... און צונויפֿגעזאַמלט אונטער איר פֿאָן באַטײַטיק ברייטע פֿאָלקס־שיכטן. די בערלינער „אויפֿקלערער״... האָבן דערקלערט אַ פֿאַרביטערטן קאַמף דעם „פֿאַרדאַרבענעם זשאַרגאָן״... די חסידישע באַוועגונג אָבער וואָס האָט זיך געוועגדט צו די ברייטע דעמאָקראַטישע שיכטן, האָט געשטרעבט וואָס ברייטער אויסצונוצן אַלס פּראָפּאַגאַנדע־מיטל די פֿאָלקשפּראַך...״[1]

לענגער שטעלט זיך אַפּ אויף דעם מ. ווינער אין זײַן אַרבעט „די יידישע ליטעראַטור בײַם אָנהייב פֿון 19טן יאָרהונדערט״,[2] ווו ער שרײַבט צ״אַנד: „דער חסידיזם האָט זיך אין זײַן שטרעבן אַרײַנצודרינגען אין די מאַסן זייער ענערגיש באַמיט אויסצונוצן די גערעדטע יידישע שפּראַך, ער האָט זיך אויף אַ באַ־טאַנטן אופֿן אָנגעכאַפּט פֿאַר דער שפּראַך פֿון די פֿאָלקסמאַסן״. ווײַטער שרײַבט ער: „...דער קאַמף צווישן חסידיזם און השׂכּלה האָט אויך אַרויסגערופֿן אַ געראַנגל אויף צו דערראַבערן די ברייטסטע מאַסן מיט דער הילף פֿון דער פֿאָלקשפּראַך. דעם באַטײַט פֿון יידיש אַלס אָגיטאַציע־מיטל האָט דער חסידיזם שוין לאַנג באַנומען, איצט האָט ער דאָס אָנגעהויבן באַזונדער צו באַטאָנען און צו רעאָליזירן. די השׂכּלה האָט זיך געמוזט צוווענדן צום זעלבן מיטל...״[3]

וואָס שייך השׂכּלה איז ער משמעות גערעכט, וואָרעם אין דער אמתן האָבן זיך טייל משׂכּילים געווארגן מיט דער יידישער שפּראַך און געווארפֿן שמוץ אויף איר. זעען מיר טאַקע, אַז זייערע יידישע ווערק האָבן כּמעט אַלע ס׳רוב אַן איין־און־אייניקן מאָטיוו — אַנטיחסידות.[4]

---

[1] דצ״ו, ז׳ 402.

[2] סאָוועטיש, ליטעראַרישער אַלמאַנאַך 9—10, מאָסקווע 1939, ז׳ 488.

[3] דצ״ו, ז׳ 17 און 20.

[4] מ. ווינער האַלט, אַז אַפֿילו מענדל לעפֿינס קהלת־און משלי־איבערזעצונגען האָבן אויך געזאָלט זײַן אַ קעמפֿערישע אַרויסטרעטונג קעגן חסידיזם.

אָבער וואָס שייך חסידות, דאַרף מען דעם ענין נאָך באַטראַכטן. לְאָמיר נעמען אַ קורצן צייטאַפשניט, פֿון 1780 (וועו ס׳איז אַרויס דער ערשטער חסידישער ספֿר, דער „תולדות יעקב יוסף") ביז 1836 (וועו די רוסישע רעגירונג האָט פֿאַרמאַכט די ייִדישע דרוקערייַען), און אַ באַגרענעצטע טעריטאָריע, אויף קראַיִנע און ווייסרוסלאַנד; און לְאָמיר זען, וואָס אייגנטלעך האָבן חסידים געדרוקט יעמאָלט און דאָרטן אויף דער ייִדישער שפּראַך. מיר וועלן קיין לאַנגע ביבליאָגראַפֿישע רשימה ניט קענען צונויפֿשטעלן, וואָרעם אין אָט דעם צייטאַפשניט זיינען אָפּגעדרוקט געוואָרן סך־הכל דרײַ חסידישע ווערק אין ייִדיש.

פֿון זיי איז איינער אַ חבדישער ספֿר, דער פּוקח עורים.[5] דאָס איז אָבער מער מוסר־ספֿר ווי חסידיש, און לויט אַ סברא בײַ חב״ד־חסידים האָט אים דער מחבר, ר׳ בער, דעם רבֿ מליאַדי׳ס זון,[6] ספּעציעל געשריבן פֿאַר אייניעם אַ זינדיקן וואָס איז געווארן אַ בעל־תשובֿה. דער צווייטער איז די ספּורי מעשׂיות,[7] די באַרימטע בראַצלעווער מעשׂיות, און דער דריטער איז דער שבֿחי בעש״ט.[8]

---

[5] די ערשטע אויסגאַבע איז ניט באַווּסט. פֿרידבערג פֿאַרצייכנט: וואַרשע, 1805. דאָס איז אָבער אַ טעות, ווײַל פּידוע האָט ר׳ בער קיין אײַן ספֿר זיינעם ניט אָפּגעדרוקט פֿאַרן יאָר 1814.

[6] זע וועגן אים זלמן רייזענס לעקסיקאָן ב׳ 4, ז׳ 820. בײַם וועג ווײַל איך דאָ אויספֿאַררײַטן דעם טעות, וואָס זלמן רייזען מאַכט אָנגרופֿנדיק אים מיטן פֿאַמיליע־נאָמען שניאורסאָן (אויך ב. וואַכשטיין מאַכט דעם זעלביקן טעות, זע מפתח ההספדים 22.3). ר׳ בערס פֿאַמיליע־נאָמען איז ניט געווען שניאורסאָן. די פֿאַמיליע שניאורסאָן האָט אָנגענומען ניט הרבֿ מליאַדי׳ס זון ר׳ בער, נאָר זײַן אייניקל ר׳ מענדעלע. ר׳ בערס פֿאַמיליע איז געווען שניאורי (לויט אַ מינדלעכער מיטטיילונג פֿון ליובאַוויטשער רבין וועלכער האָט אין זײַן אַרכיוו אָפּיציעלע רוסישע דאָקומענטן, וווּ ר׳ בער שרײַבט זיך אונטער שניאורי). זײַן קבֿר איז ניט אין ליובאַוויטש, נאָר אין ניעזשין, אוקראַיִנע.

[7] געדרוקט צום ערשטן מאָל אין יאָר 1815, דרוקאָרט ניט אָנגעגעבן, בן־יעקב פֿאַרצייכנט סתּם „רוסיא". פֿרידבערג פֿאַרצייכנט באַרדיטשעוו און פּראָפּ׳ ג. שלום פֿאַרצייכנט אָסטרע מיט אַ פֿראַגעצייכן.

[8] דער ערשטער העברעישער „שבֿחי בעש״ט" איז אַרויס אין קאָפּוסט 1815, און שוין באַלד אין אַ קורצער צייט נאָך דעם איז ער אויבערגעזעצט געוואָרן אין ייִדיש און אָפּגעדרוקט געוואָרן אין אָסטרע, נאָווידוואָר, קאָרעץ און זשאָלקווע.

עס זיינען דאָ דרײַ פֿאַרשיידענע אויבערזעצונגען פֿון די „שבֿחי בעש״ט". זע אַבֿרהם יערי „שלשה תרגומים של „שבחי הבעש״ט" ליודית", קרית ספֿר, 12, 529. יערי מאַכט דאָרטן אָבער אַ טעות, רעכענענדיק די נאָווידוואָרער אויבערזעצונג תקע״ו פֿאַר ערשטער. די ערשטע אויבערזעצונג איז געווען די אָסטרער 1815, און שוין אין 1816 איז זי אויבערגעדרוקט געוואָרן אַ צווייט מאָל אין קאָרעץ. יערי האָט פֿון די צוויי אויסגאָבעס ניט געווּסט און ער פֿאַרצייכנט די דאָזיקע אויבערזעצונג לויט אַ שפּעטערדיקער אָנאָנימער אויסגאָבע וואָס איז געדרוקט לויט יעריס השערה לערך אין 1840, בכן די סאָמע שפּעטסטע אויבערזעצונג. אין 1840 איז שוין קיין נײַע אויבערזעצונג ניט געווען. מען האָט אויבערגעדרוקט לויט די פֿרײַערדיקע אויבערזעצונגען. אַלע אויבערדרוקן וואָס איך האָב געזען, אַ צען, זיינען געמאַכט געוואָרן לויט אָסטרע. אייניק פֿון די אויבערזעצונגען, די זשאָלקווער, געהער צו אליעזר פֿאָווּר, דעם אויבערזעצער פֿון „גדולת יוסף". נ. פֿרילוצקיס מיינונג (זע ייִוואָ־בלעטער III, 246, הערה 1), אַז זי איז פּלאַגיִיאַרט, דאַרף נאָך אויסגעפֿאָרשט ווערן. עס

הגם י. צינבערג שרייבט, אַז אי „ספורי מעשׂיות" אי „שבחי בעש"ט" האָבן ביידע געהאַט אַ גוואַלדיקן דערפֿאָלג,[9] זאָגט אונדז אָבער די ביבליאָגראַפֿיע, אַז דער דערפֿאָלג איז געווען ניט קיין גלײַכער: אין דער צײַט וואָס דער „שבחי בעש"ט" האָט שוין אין די ערשטע צוויי יאָר געהאַט עטלעכע אויסגאָבעס האָט מען די „ספורי מעשׂיות" ניט איבערגעדרוקט אין משך פֿון 25 יאָר.[10] מיר דאַרפֿן אָבער נעמען אין אַכט די ספּעציפֿישע באַדינגונגען, אין וועלכע די „ספורי מעשׂיות" האָבן זיך געפֿונען. עס זײַנען געווען די יאָרן פֿון די גרויסע רדיפֿות אויף די בראַצלעווער חסידים מצד חסידים פֿון אַנדערע ריכטונגען, ווי למשל מצד דעם שפּאָלער זיידן, דעם סאָוראָנער א"א. עס איז אַזוי אַרום שווער געווען איבערצודרוקן די „ספורי מעשׂיות" אין רוסלאַנד. אין גאַליציע ווידער איז געווען אַ פֿאַרבאָט צו דרוקן חסידישע ספֿרים.[11] און אויב מען זאָל זײַן שטרענג אָפּגעהיט, קען מען דאָך אויך זאָגן: ווען אָפּילו די „ספורי מעשׂיות" זאָלן געווען האָבן אַ גרעסערע צאָל איבערדרוקן, איז ווי באַלד מען האָט גע־דרוקט ביידע טעקסטן צוזאַמען, דעם העברעישן און דעם יידישן, קען מען דאָך אויף זיכער ניט וויסן, וועלכן טעקסט מען דאַרף צושרײַבן דעם דערפֿאָלג: דעם העברעישן אָדער דעם יידישן.

די בראַצלעווער מעשׂיות ווערן אָבער חסידיש ערשט ווען מען נעמט אין באַטראַכט די רמזים וואָס ר' נתן, ר' נחמנס תּלמיד, גיט צו זיי. פֿון זיי ערשט דערוויסן מיר זיך, אַז די מעשׂיות זײַנען מרמז טיפֿע ענינים, די בת־מלכּה איז גאָר קיין בת־מלכּה ניט, נאָר דאָס מיינט די שכינה אאַז"ו. געגנומען פֿון דרויסן, אָן די דאָזיקע רמזים, האָבן די מעשׂיות אין זיך גאָר קיין חסידות ניט, עס זײַנען פּשוטע מעשׂיות פֿון אַ בן־מלך מיט אַ בת־מלכּה אָדער אַ בן־מלך ובן־שפֿחה אאַז"ו. אָבער אָנשטויסן זיך דורך די רמזים אויף די טיפֿע איינ־ווייניקסטע כוונות פֿון די מעשׂיות איז נאָר בכוח דער העכערער סאָרט לייענער, — און פֿאַר אים איז דאָ דער העברעישער טעקסט. דער פּשוטער לייענער, פֿאַר וועמען עס איז באָשטימט דער יידישער טעקסט, פֿאַר אים זײַנען די רמזים און טיפֿע כוונות פֿון די מעשׂיות דאָך געווען ניט צוטריטלעך, און אָזוי אַרום איז בײַ דעם פּשוטן לייענער די בת־מלכּה טאַקע געווען אַ

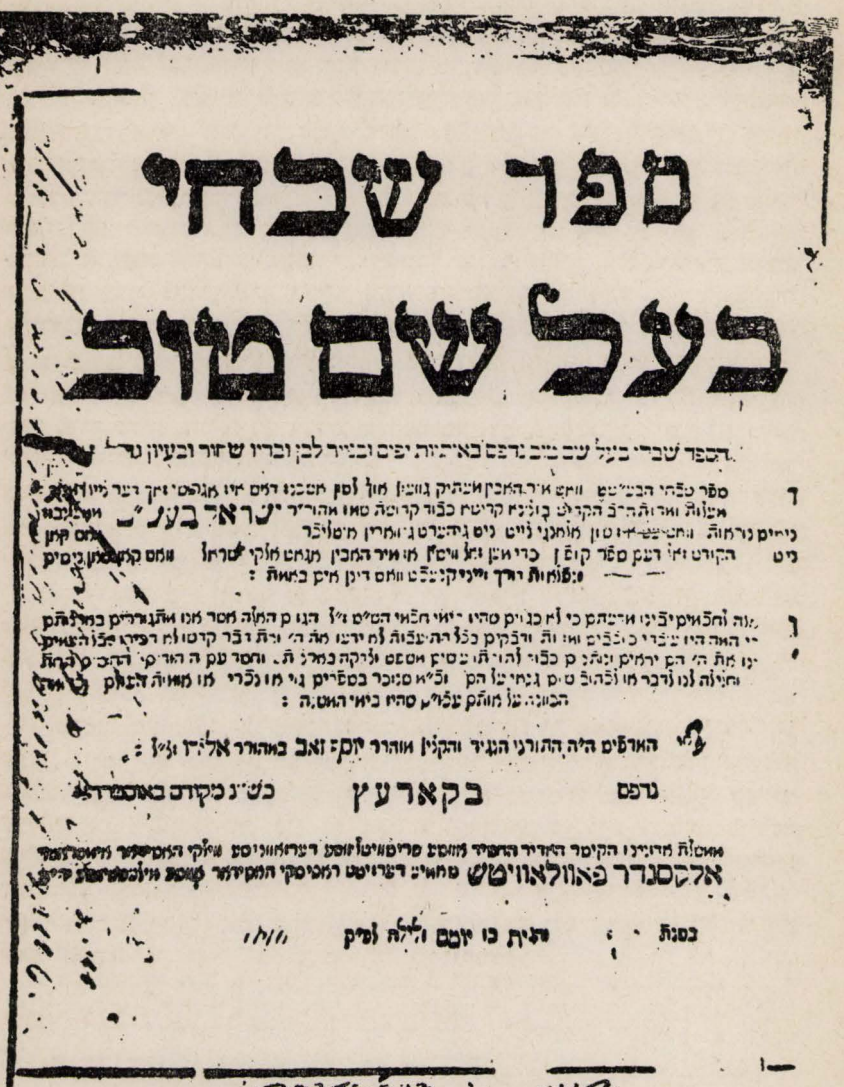
וואָלט בכלל געווען אַ יושר, אַז די וואָס זײַנען בארופֿן צו דעם זאָלן פֿאַרגלײַכן די דרײַ איבערזעצונגען.

צינבערג און אויך מ. ווינער דערמאָנען אַ לאַשטשעווער יידישע אויסגאָבע פֿון די „שבחי בעש"ט". אָזאַ אויסגאָבע איז אָבער אומבאַקאַנט, די באַקאַנטע לאַשטשעווער אויס־גאָבע איז אין העברעיש. ווײַזט אויס, אַז זיי מאָכן אַ טעות. מ. ווינער רעכנט בטעות אויך די באַרדיטשעווער אויסגאָבע 1815 פֿאַר אַ יידישער.

[9] געשיכטע פֿון דער ליטעראַטור בײַ יודן, VII, 2, ז' 205.

[10] זע ג. שלום, קונטרס אלה שמות, ירושלים תרפ"ח, ז' 28.

[11] עס איז אויך געווען אַן אָפּאָזיציע קעגן דרוקן די „ספורי מעשׂיות" פֿון צווישן די בראַצלעווער חסידים גופֿא, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז אַזעלכע מעשׂיות זײַנען ניט צום דרוקן (זע ר' נתנס הקדמה שני' צו די „ספורי מעשׂיות").

ספר שבחי
בעל שם טוב

שער־בלאַט פון קאַרעצער דרוק פון „שבחי בעש"ט"

בת־מלכה. הײַנט וואָס פֿאַר אַ חסידישע פּראָפֿאַגאַנדע האָט דאָ געקאָנט גע־מאַלט זײַן דורך אויסנוצן די יידישע שפּראַך? מעשׂיות פֿון אַ בן־מלך מיט אַ בת־מלכה זײַנען געווען אַ סך אויפֿן ביכערמאַרק און מען האָט זיי געלייענט נאָך מיט דורות פֿריִער איידער די חסידים זײַנען אויפֿגעקומען.[12]

וואָס שייך „שבחי בעש״ט״, האָט ער טאָקע געהאָט אַ גרויסן דערפֿאָלג. מיר קענען אָבער ניט זאָגן מיט זיכערקייט, אַז אין דעם דערפֿאָלג זײַנען שולדיק חסידים. אָט זענען מיר אַ צוויי־וועלט — וואָס עס האָט אויך איבער־געזעצט דער זעלביקער אליעזר פֿאָווירּ, דער איבערזעצער פֿון „שבחי בעש״ט״, דעם גדולת יוסף. דאָס איז ווײַט ניט קיין חסידישער ספֿר, און דאָך האָט ער געהאָט אַ קאָנסומען דערפֿאָלג, באין ערך אַ גרעסערן איידער דער „שבחי בעש״ט״. דער „שבחי בעש״ט״ קען זיך „ביבליאָגראָפֿיש״ בשום אופֿן ניט פֿאַר־גלײַכן אין דערפֿאָלג צום „גדולת יוסף״. ד״ר י. שאַצקי פֿאַרצייכנט[13] גאַנצע 40 אויסגאַבעס פֿון דעם „גדולת יוסף״. און אַפֿילו וען מיר וועלן אַרויסנעמען פֿון שאַצקיס רשימה דעם „מכירת יוסף״ וואָס איז ניט געווען קיין לייענשטאָף, נאָר געדרוקט ספּעציעל פֿאַר די פֿורים־שפּילערס און עס איז ניט נוגע צו אונדזער ענין, בלײַבט נאָך אַלץ אַ גרויסע צאָל אויסגאַבעס (מיר דאַרפֿן נאָך צוגעבן צו זיי די בלויזן, די אויסגאַבעס וואָס ד״ר שאַצקי האָט דורכגעלאָזן). דער „שבחי בעש״ט״ קען זיך גאָרניט פֿאַרגלײַכן אין אויסגאַבעס צום „גדולת יוסף״.

מיר מוזן אַזוי אַרום אָננעמען, אַז די סיבות פֿאַרן דערפֿאָלג פֿון דעם „שבחי בעש״ט״ און דעם נאָך גרעסערן פֿון דעם „גדולת יוסף״ דאַרף מען זוכן ניט אין די גרופּעס וואָס זײַנען געשטאַנען הינטער זיי, נאָר אין די ווערק גופֿא.

נעמען מיר דעם „גדולת יוסף״, איז טאָקע פֿון אויבן אויף אַ חידוש, פֿון וואָנען נעמט זיך אָזאַ דערפֿאָלג? נאָך גרעסער ווערט דער חידוש, ווען מיר נעמען אין באַטראַכט, אַז היפּשע שטיקער פֿון דעם „גדולת יוסף״ זײַנען גאָרניט קיין גרינגער לייענשטאָף. די דיאַלאָגן, למשל, ווען מציאות הבורא, צי דער עולם איז אַ קדמון אָדער אַ מחודש, ווען תחית המתים א״א, זיי האָבן שוין באַדאַרפֿט האָבן אַ לייענערין לכל הפּחות אַ רביצין. פֿאַר דער פֿשוטער לייענע־רין האָט דאָס שוין געמוזט זײַן אַ צו הויכע טעמע, און אפֿשר לאַנגוויליק אויך. הײַנט פֿאַר וואָס האָט דאָס אָזוי אויסגענומען?

און פֿאַראַן נאָך אַ מאַדנע זאַך מיטן „גדולת יוסף״. דער איבערזעצער, אליעזר פֿאָווירּ, איז געווען אַ גאַליציאַנער און דער „גדולת יוסף״ איז טאָקע

---

[12] אינטערעסאַנט דערבײַ איז צו באַמערקן ר׳ נתנס ווערטער (אין דער הקדמה שני׳) ... „כי הלא על כל פנים סיפורי מעשׂיות נאים, וכבר נדפסו בעולם כמה וכמה סיפורי מעשׂיות רבו מספר ואין פצה פה ומצפצף...״ (ווי עס זעט אויס פֿון דער ערשטער הקדמה זײַנען דאָס ר׳ נחמנס ווערטער אַליין).

[13] זע אַרכיוו פֿאַר דער געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער און דראַמע, **נטער באַנד, ייוואָ, ווילנע—ניו־יאָרק 1930**, זז׳ **151—158**.

במותב

[illegible]

נ[illegible] צבי כ"ץ:

שו[illegible]

נאום יהודה אריה בהמנות מהורר עזריאל:

בפנינו

נאום הקטן נפתלי הירש הכהן אסיגמב מ"ש סה קיק במרדיטשוב:

ונאום אברהם במ"א מהורר זאב וואלף [illegible]

נאום יעקב באהדר יקותיאל [illegible]

הקדמה

[illegible]

צווייטע זעט פונעם קאָרעצער דרוק פון „שבחי בעש"ט"

געווען געדרוקט צום ערשטן מאָל אין גאַליציע; דער דערפֿאָלג אָבער פֿון דעם „גדולת יוסף" האָט זיך אריבערגעטראָגן פֿון גאַליציע קיין רוסלאַנד. פֿון דער גרויסער צאָל אויסגאָבעס זענען נאָר 2—3 געדרוקט אין גאַליציע, די אי־בעריקע זענען אָלע אין רוסלאַנד. וואָס מיינט דאָס?

ד"ר מ. ווישניצער ציטירט[24] פֿון מענדעלעס „שלמה ר' חיימס": „לייענט איינער פֿון די קינדער פֿאָר די מעשׂה פֿון יוסף הצדיק מיט די ברידער אויף עברי־טייטש, מען האָט הנאה, מען ווונדערט זיך אויף דער גבורה פֿון יהודה..." עס לייגט זיך אָבער ניט אויפֿן שכל, אַז די איינציקע סיבה פֿאָר דער פאָפולאַ־ריטעט פֿון דעם „גדולת יוסף" זאָל האָבן געווען אָט די הנאה וואָס אונדזערע באָבעס האָבן געהאַט פֿון יהודהס גבורות. און ווישטער: וואָס עפּעס דווקא אונדזערע רוסישע באָבעס? פֿאָר וואָס האָבן יהודהס גבורות ניט אימפּאָנירט די באָבעס אין גאַליציע?

לויט מיין מיינונג איז דער דערפֿאָלג פֿון דעם „גדולת יוסף" געווען נ י ט מחמת דער ה נ א ה בײַם לייענען נאָר ווײַל די מעשׂה האָט טיף אָנגערירט דאָס שטאַרקסטע געפֿיל בײַ דער פֿרוי, דאָס מוטער־געפֿיל.

עס זענען געווען די צייטן פֿון ניקאָלײַ דעם ערשטנס רעקרוטשינע, די שרעק־לעכע תקופֿה פֿון די קאָנטאָניסטן און די כאַפּערס, איינע פֿון די שרעקלעכסטע גזרות, וואָס זי האָט צום שטאַרקסטן אָנגערירט די מוטערלעכע געפֿילן. שטעלט זיך פֿאָר, ווי אַ מוטער האָט געלייענט אין „גדולת יוסף", ווי די מדינים פֿירן יוספֿן אַ פֿאַרקויפֿטן פֿאָר אַ קנעכט קיין מצרים, ווי פֿאַרבײַגייענדיק דער מו־טער רחל קבר האָט ער זיך געוואָרפֿן אויף דעם קבר און מיט ביטערע טרערן דערציילט זיין מוטער וועגן זיין ביטערן אומגליק, דערמאָנענדיק איר דערבײַ: „ווי לאַנג האָסטו אָנגעקלאָפּט אין די שערי רחמים מיט גרויסע תּפֿילות, וויפֿל טרערן האָבן דײַנע אויגן פֿאַרגאָסן ביז גאָט האָט... צוגעהערט דײַן תּפֿילה... און האָט דיר געגעבן אַ זון... האָסט זיך מיט אים משתּעשע גע־וען אָלע טאָג... גרויסע טרחות און יגיעות האָסטו מיט אים געהאַט... הײַנט קום און זע... דײַן זון גייט אַ גאַנצן טאָג אין וועג באַרוועסיק... מוטער, מוטער, וואָרעם האָסטו ניט מרעיש עולמות געווען?..." און ווישטער לייענט זי די וועלטער: „זיי האָבן מיך פֿאָר אַ קנעכט פֿאַרקויפֿט, איך פֿאָרכט מיך חלילה, איך וועל נאָך וואָס פֿאַרפֿעלן פֿון זייער באָפֿעל, וועלן זיי מײַנע ביינער צוברעכן..." דערנאָך לייענט זי ווי די מדינים דערהערן זיין געוויין, ווי זיי שרײַען אויף אים און רײַסן אים איבער גוואַלד אַוועק פֿון דער מוטערס קבר.

זי קומט צום פֿינאַל פֿון דער סצענע: נאָך דעם ווי יוסף דערציילט זיין מוטער וועגן זיין גרויסן אומגליק, פֿאַרענדיקט ער מיטן אויסגעשריי: „מוטער, מוטער!" אָזעלכע וועלטער, אָזא סצענע האָבן אָנגערירט די טיפֿסטע סטרונעס אין דער מוטערס האַרץ, זיי האָבן אַרויסגערופֿן זכרונות וועגן אירע אייגענע

[24] ביכערוועלט, 1923, ז' 366.

איבערלעבענישן. זי קלערט וועגן איר אייגן קינד, אייגן פֿלייש און בלוט, ווי שווער איר איז אָנגעקומען, ביז וואַנען זי האָט אים אויסגעבעטן בײַ גאָט, וויפֿל תּחינות זי האָט געזאָגט, וויפֿל טרערן פֿאַרגאָסן, צו גוטע־ייִדן געפֿאַרן. זי זעט ווידער, ווי זי האָט זיך שפּעטער משתּעש געוועזן מיט אים, די גרויסע יגיעות און טרחות, וואָס זי האָט געהאַט צו דערציען אים; זי דערלעבט אים אין חדר אַרײַנגעבן. שפּעטער קומט יענער וויסטער טאָג, וועלן די כאַפּערס זײַנען אָנגעפֿאַלן. זי דערמאָנט זיך, ווי זי איז נאָכגעלאָפֿן נאָך דער בויד מיט די כאַפּערס, ווו איר קינד, טאָקע אָפּט אויך אַ פֿאַרקויפֿטער, איז געלעגן אַ געבונדענער און געפֿירט געוואָרן אין אַ ווײַט לאַנד פֿאַר אַ קנעכט. זי לייענט וועגן יוסף גערשיי און זי הערט איר קינדס געשרייַ „מוטער, מוטער!״ זי פֿילט נאָך איצט, ווי די כאַפּערס האָבן זי מיט דער בײַטש אָפּגעטריבן און גענומען יאָגן די פֿערד וואָס גיכער אַוועקצופֿירן איר זון... און אפֿשר „חלילה פֿאַרפֿעלט ער עטוואָס פֿון זייערע באַפֿעלן און מען טוט אים זײַנע בײַנער צוברעכן״.

און וועלן די אומגליקלעכע מוטער לייענט דעם צווייטן טייל „גדולת יוסף״, ווי נאָך אַזוי פֿיל יאָרן, וואָס מען האָט ניט געווּסט ווו ער איז אַהינגעקומען, האָט זיך דאָך יוסף אָפּגעזוכט, צינדט זיך בײַ איר אָן אַ פֿונק האָפֿענונג, אַז אפֿשר... אולי ירחם... אפֿשר וועלט בטל די גזרה און איר קינד וועט זיך אויך אָפּזוכן. די רעקרוטן־סיסטעם איז דאָך געווען אַ נײַס בײַ ייִדן, הונדערטער יאָרן האָבן ייִדן ניט געהאַט אַזאַ גזרה, און עס איז קיין לעבנס־פּראַקטיק וועגן דעם ניט געווען און עס האָט זיך ניט געגלייבט, אַז אַזוי וועט דאָס בלײַבן.

אָט דאָ ליגט, האַלט איך, דער דערפֿאָלג פֿון דעם „גדולת יוסף״. די שטאַרקע און שטענדיקע בענקשאַפֿט נאָך דעם קינד האָט געשטויסן צו לייענען נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל וועגן יוספֿס טראַגעדיע, און אַזוי אַרום איז דאָס ניט אַלט געוואָרן און ניט צוגעגעסן געוואָרן, ווי למשל בײַ אַ מעשׂה וועט מען ווייסט שוין פֿון פֿריער, וואָס מיט דער בת־מלכה האָט זיך פֿאַרלאָפֿן. און דערפֿאַר טאָקע האָבן מיר אין דעם קאַנטאַניסטן־פּעריאָד אַרום 15 אויסגאָבעס פֿון „גדולת יוסף״.

פֿאַרן דערפֿאָלג פֿון דעם „שבחי בעש״ט״ דאַרף מען זוכן אַנדערע סיבות. דאָס איז שוין געווען לייענשטאָף לשם הנאה, אַ פֿאַרווילונגס־מאַטעריאַל ווי אַ מעשׂה־בוך. און ער האָט געהאַט אָט דעם דערפֿאָלג וואָס אַ מעשׂה־בוך האָט געדאַרפֿט האָבן. האָט דאָך אויך שטאַרק אויסגענומען דער „ספּורי הפּלאות״, טאָקע דעם זעלביקן אליעזר פֿאַווירס אַ באַרבעטונג פֿון דעם אַלטן „מעשׂה־בוך״, הגם דאָס זײַנען ניט געווען קיין חסידישע מעשׂיות. טאָמער איז דער דערפֿאָלג פֿון „ספּורי הפּלאות״ געווען אַ ביסל קלענער פֿאַר דעם „שבחי בעש״ט״, איז דאָס דערפֿאַר ווײַל די מעשׂיות פֿון „ספּורי הפּלאות״ זײַנען שוין געווען עבר־זמניקע. די העלדן פֿון די מעשׂיות ווײַטע, האָלב לעגענדאַרישע. די מעשׂיות פֿון „שבחי בעש״ט״ זײַנען אָבער געווען פֿרישע, צאַפּלדיקע, שיער

ניט פֿון דעם אייגענעם לעבן און פֿון דעם אייגענעם שטעטל: וועגן דעם אַרעמדאָר וואָס האָט ניט מיט וואָס צו צאָלן די אַרענדע; וועגן דעם פּריץ דעם מכשף; וועגן דעם בן־יחיד וואָס איז אַוועק קיין ברעסלע אינקוויזיציע סחורה און האָט זיך פֿאַרזאַמט לענגער ווי מען דאַרף און די עלטערן קוקן אַרויס יעדן טאָג אויפֿן וועג, צי פֿאָרט ניט זיין בריקע אאַז״וו. דאָס זיינען געווען מעשׂיות נאָענטע, אויך די פּערזאָנען פֿון „שבּחי בעש״ט״ זיינען געווען באַקאַנטע. עס האָבן נאָך געלעבט עלטערע יידן אין שטעטל וואָס האָבן „געדענקט״, וועלכע די אַלע פּערזאָנען האָבן נאָך געלעבט, און אַנדערע האָבן זיי אפֿשר אויך „פּערזענלעך געקענט״.

די גרויסע צאָל חסידישע ווערק אין יידיש האָט זיך ערשט געמוזט באַווייזן אין דער צווייטער העלפֿט 19טן יאָרהונדערט, ווען אַפֿילו ווילנע האָט שוין אָנגעהויבן דרוקן חסידישע ספֿרים און אין ליובאַוויטש האָט מען שוין געקענט טרעפֿן דעם „תניא״ געדרוקט אין ווילנע. דער צענטער פֿון יידישן דרוק האָט זיך שוין געהאַט אַריבערגעטראָגן קיין פּוילן און גאַליציע, און דאָרט זיינען דאָס אַרויס די גרויסע צאָל חסידישע ספֿרים אין יידיש.

צו יענער צייט האָט זיך שוין אָבער באַווייזן די וועלטלעכע ליטעראַטור אין יידיש, און עס קען גרינגלעך געמאַלט זיין, אַז די וועלטלעכע ליטעראַטור אין יידיש האָט טייַוויז גאָר אַרויסגערופֿן די חסידישע ליטעראַטור. דאָ, קען זיין, האָט זיך איבערגעחזרט דער מאָטיוו וואָס איז אונדז באַקאַנט פֿון די אַלטיידישע ספֿרים, אַז אַנשטאָט לייענען אַ „בבא־מעשׂה״ זאָל מען בעסער לייענען אַ פֿרומע מעשׂה, און אָט דער מאָטיוו האָט אפֿשר געשפּילט אַ ראָלע בײַם שאַפֿן חסידישע ליטעראַטור אין יידיש. צוליב וואָס לייענען די אַפּיקורסישע מעשׂה־ביכלעך? זאָל מען בעסער לייענען חסידישע מעשׂיות מיט אַ מוסר־השׂכל. אָבער, ווי געזאָגט — די דאָזיקע תקופֿה פֿון דער חסידישער ליטעראַטור נייטיקט זיך אין אַ ספּעציעלער שטודיע.

דער עקזעמפּלאַר פֿון די „שבּחי בעש״ט״, וואָס זיין שער־בלאַט און צווייטע זײַט ווערן דאָ רעפּראָדוצירט, געפֿינט זיך אין דער ביבליאָטעק פֿון ליובאַוויטשער רבין. — דער זאַצשפּיגל פֿון ספֿר איז 15.2 X 17.8 צ״מ.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

סטאַטיסטיק פֿון אומקום

Eugene M. Kulischer, *The Displacement of Population in Europe*, International Labour Office, Canada, Montreal, 1943, IV, 171 pp.

אין די גוטע צייטן האָט אַ סטאַטיסטיקער זיך פֿאַרנומען מיט דער געבורטן־ראַטע און מיט נאָרמאַלער שטאַרביקייט, מיט עמיגראַציע און רעזעמיגראַציע; דאָס איז געווען אַ רויקע באַשעפֿטיקונג. הײַנט איז אַ סטאַטיסטיקער פֿון באַפֿעלקערונג־באַוועגונגען אין אייראָפּע אויסגעשטעלט אויף דער ספּנה אַראָפּצוגיין פֿון זינען. שוין ניט ריידנדיק וועגן די פֿיל הונדערטער טויזנטער דירעקטע קרבנות פֿון די מלחמה־אָפּעראַציעס — דערצו האָט מען זיך שוין צוגעווויגט! — גיט אַ קוק אויף די טאַבעלעס אין פֿראָפֿעסאָר קולישערס בוך, וועט זיך פֿאַר אײַערע אויגן אָנטפּלעקן אַן אָפּאָקאַליפּטיש בילד, ווי צענדליגער מיליאָנען אין אייראָפּע ווערן געשלײַדערט פֿון מערב קיין מיזרח און פֿון מיזרח קיין מערב אין אַ ווירבל־שטורעם פֿון מענטשלעכן שטויב. מיליאָנען ציווילע, מענער, פֿרויען און קינדער, זײַנען שוין אומגעקומען, און איידער דער שטורעם וועט זיך אײַנשטילן וועלן אומקומען נאָך און נאָך מענטשן־לעבנס.

אָבער סתּם ווײַסן, אַז אַן אַ שיעור מענטשן זײַנען אומגעבראַכט געוואָרן, איז ניט גענוג. מען מוז האָבן ניט בלויז אַן אַלגעמיינע השׂגה וועגן דעם פֿאַרנעם פֿון דער קאַטאַסטראָפֿע, נאָר מען מוז פֿאַרמאָגן, ווי וויט מיגלעך געניוע קענטעניש וועגן די צאָלן, און מען מוז געפֿינען אין זיך דעם כּוח צונויפֿצונעמען די פֿאַקטן.

אָט די דאָזיקע שוועריע און אומדאַנקבאַרע אַרבעט האָט געזומען אויף זיך אַן אָנערקענטער ספּעציאַליסט, אַ מיטגליד פֿון אַ משפּחה יידיש־רוסישע געלערנטע, יעווגעני מ. קולישער, וואָס זײַן פֿאָטער נאָך האָט זיך פֿאַרנומען מיט פֿונדאַמענטאַלע פֿאַרשונגען אויפֿן געביט פֿון דעמאָגראַפֿיע און ספּעציעל פֿעלקער־באַוועגונגען.

די אויפֿגאַבע איז אַ שוועריע, ווײַל מען האָט ניט און מען קען ניט האָבן צו הילף דעם „קלאַסיש" מאָטעריאַל פֿון פֿאַלקסצײַלונגען אַדער אַנדערע סיסטעמאַטיש דורכגעפֿירטע און פּובליקירטע פֿאַרשונגען. אָבער צי זאָל מען צוליב דעם זיך אין גאָנצן אָפּזאָגן פֿון יעדן פֿרווו אָפּצושאַצן אין ציפֿער דעם פֿאַרנעם און כאַראָקטער פֿון דער קאַטאַסטראָפֿע?

געוויס ניט. עפּעס מוז געטאָן ווערן כדי צו באַזיכערן און אונטערפֿירן אַ סך־הכּל פֿון די באַפֿעלקערונג־טראַנספֿערן, די צוואַנג־עוואַקואַציעס, די דעפּאָרטאַציעס, שקלאַפֿן־טרײַבערײַ, און עקספּלואָאַטאַציע פֿון קריגס־געפֿאַנגענע. אַ חשבון מוז געפֿירט ווערן ניט בלויז כדי אים אונטערצוטראָגן וועגן די שעה וועט קומען. אַ חשבון מוז געפֿירט ווערן, ווײַל קיין שום הילפֿסאַקציעס,

קיין שום קאָנסטרוקטיוועַ ארבעט אין מלוכה־פֿאַרנעמס, און אוודאי ניט אין אינטערנאַציאָנאַלן פֿאַרנעמס, קענען ניט געפֿירט ווערן אָן אַט דעם טראַגישן סך־הכל.

אומדאָנקבאַר איז די אויפֿגאַבע, וועלכע וויפֿל מען זאָל זיך ניט מיִען און פֿלייסן צו באַקומען פֿינקטלעכע דאַטעס, איז דאָס כמעט ווי אוממיגלעך און סוף־כל־סוף מוז מען אָנקומען צו מער אָדער ווייניקער מוטוויליקע שאַצונגען.

אָבער ניט קוקנדיק אויף די אַלע אָביעקטיווע שוועריקייטן איז די אַרבעט וואָס פֿראָפֿ׳ קולישער האָט דורכגעפֿירט אין שליחות און מיט דער הילף פֿונעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעט־ביוראָ בײַם פֿעלקערבונד פֿון זייער אָ גרויסער וויסנשאַפֿטלעכער חשיבות, און נאָך גרעסער איז איר פראַקטישער ווערט.

איך וועל פֿרוון איבערגעבן דעם תמצית פֿון קולישערס אַרבעט. זי באַשטייט פֿון דריי קאַפּיטלען: 1. מיגראַציע־באַוועגונגען פֿון דיטשן; 2. באַוועגונגען פֿון ניט־דיטשע באַפֿעלקערונגען; 3. מאַביליזאַציע פֿון אויסלענדישע אַרבעטערס דורך דיטשלאַנד. דעם לעצטן קאַפּיטל וועלן מיר דאָ ניט אַנאַליזירן.

וואָס האָט דיטשלאַנד אָפּגעטאָן מיט דיטשן וואָס האָבן פֿריִער געווויינט אין אַנדערע לענדער?

דורך „טראַנספֿער" זײַנען 600,000 מיטגלידער פֿון דיטשע מינאָריטעטן אין פֿאַרשיידענע מיזרח־ און דרום־אייראָפּעישע לענדער באַזעצט געוואָרן אין געגנטן וואָס היסטֿאָר האָט פֿאַרנומען. 68,000 דיטשע קאָלאָניסטן פֿון די וואָלינער קרעסן, 58,000 פֿון מיזרח־גאַליציע, 38,500 פֿון מערב־גאַליציע און איבעריקן פּוילן זײַנען טראַנספֿערירט געוואָרן אין דעם טייל פּוילן, וואָס איז אינקאָרפּאָרירט אין דיטשלאַנד. דעם לעצטן קאַפּיטל וועלן מיר דאָ ניט אַנאַליזירן.

וואָס האָט דיטשלאַנד אָפּגעטאָן מיט דיטשן וואָס האָבן פֿריִער געווויינט אין אַנדערע לענדער?

דורך „טראַנספֿער" זײַנען 600,000 מיטגלידער פֿון דיטשע מינאָריטעטן אין פֿאַרשיידענע מיזרח־ און דרום־אייראָפּעישע לענדער באַזעצט געוואָרן אין געגנטן וואָס היסטֿאָר האָט פֿאַרנומען. 68,000 דיטשע קאָלאָניסטן פֿון די וואָלינער קרעסן, 58,000 פֿון מיזרח־גאַליציע, 38,500 פֿון מערב־גאַליציע און איבעריקן פּוילן זײַנען טראַנספֿערירט געוואָרן אין דעם טייל פּוילן, וואָס איז אינקאָרפּאָרירט אין דיטשלאַנד. דעם לעצטן קאַפּיטל וועלן מיר דאָ ניט אַנאַליזירן.

דער „טראַנספֿער" פֿון דיטשן מיגלידער פֿון דיטשע מינאָריטעטן אין פֿאַרשיידענע מיזרח־ און דרום־אייראָפּעישע לענדער באַזעצט געוואָרן אין 21,000 פֿון דאַברודזשע און אַנדערע טיילן פֿון רומעניע, 80,000 פֿון לעטלאַנד און עסטלאַנד און איבער 50,000 פֿון ליטע זײַנען אַרײַנגעפֿירט געוואָרן אין די אַמאָליקע פּויזענער, לאָדזשער וואַיעוואָדשאַפֿטן און אין טשעכאָסלאָוואַקיקע. חוץ דעם זײַנען 72,000 דיטשן פֿון דרום־טיראָל טראַנספֿערירט געוואָרן קיין צפֿון־טיראָל און 4,000 דיטשן פֿון פֿראַנקרײַך קיין עלזאַס־לאָטרינג.

דער דאָזיקער טראַנספֿער פֿון דיטשער באַפֿעלקערונג, פֿאַרבונדן מיט קאָנפֿיסקירן דאָס באַוועגלעכע און אומבאַוועגלעכע אייגנס פֿון די באַזיגטע פֿעלקער, און מיטן צוועק צו גערמאַניזירן די אָקופּירטע געגנטן איז דורכגעפֿירט געוואָרן אויפֿן דיטשן שטייגער סיסטעמאַטיש און לויט אַ פּלאַן. אַזוי למשל האָבן געדאַרפֿט טראַנספֿערירט ווערן פֿון עסטלאַנד און לעטלאַנד 80,000 דיטשן און ס׳האָבן איבערגעוואַנדערט 80,076. פֿון ליטע האָבן דאָס געוואָלט זײַן 50,000 און געווען זײַנען עס 50,471. פֿון סערביע קיין סלאַוועניע האָבן לויטן פּלאַן געדאַרפֿט טראַנספֿערירט ווערן 1,000 דיטשן און ס׳האָבן אַריבערגעוואַנדערט 993. בלויז פֿון דרום־טיראָל האָבן איבערגעוואַנדערט 72,000 אַנשטאָט 220,000 און פֿון פֿראַנקרײַך קיין עלזאַס זײַנען אַנשטאָט 6,000 טראַנספֿערירט געוואָרן בלויז 4,000 דיטשן.

אָבער פֿאַראַלע מיט דער צומצענטרישער באַוועגונג איז געגאַנגען אַ פֿונצענטרישע: פֿון דיטשלאַנד גופֿא אין די נײַ אָקופּירטע אָדער דאָמינירטע לענדער אַרײַן. קולישער שאַצט די דאָזיקע באַוועגונג אויף קרוב דריט האַלבן מיליאָן דיטשן: 300,000 קיין עלזאַס־לאָטרינג, 400,000 קיין בייַמען, 500,000 אינעם אינקאָרפּאָרירטן טייל פֿון פּוילן, 300,000 אין דער גענעראַל־גובערניע, 200,000 קיין פֿראַנקרײַך, 200,000 קיין בעלגיע, האָלאַנד, דענעמאַרק און נאָרוועגיע אאַז״ו.

אַזוי אַרום זעען מיר, אַז מער ווי 3,000,000 דײַטשן האָבן געביטן זייער שטענדיקן ווינאַרט אין רעזולטאַט פֿון דער מלחמה. און דאָס דאַרף מען נייטיק וויסן, ווײַל מען קען זיך גרינג אויסמאַלן, אַז ווען די מלחמה וועט האָלטן בײַם ענדיקן זיך וועלן די דאָזיקע ניט־געבעטענע געסט (און אפֿשר נאָך טײַל אײַנגעזעסענע דײַטשע מינאָריטעטן אויך) שטיין פּנים אל פּנים מיט אַ מאַיאָריטעט וואָס וועט קיין צו פֿרײַנדלעכע געפֿילן צו זיי ניט אַרויסווײַזן.

דאָ קומען מיר צום צווייטן, פֿאַר אונדז וויכטיקסטן קאַפּיטל פֿון קולי־שערס בוך, וועגן דער באַוועגונג פֿון דער ניט־דײַטשער באַפֿעלקערונג. אין דעם קאַפּיטל ווערן באַריכות באַהאַנדלט יידן, פֿאַרשטייט זיך. פֿון דער טאַבעלע וואָס קולישער האָט געפֿרווט צונויפֿשטעלן, און באַזונדער פֿון זײַן מאַפּע, באַקומט זיך אַ בילד פֿון פֿיל מילײַענען מענטשן וואָס זײַנען פֿאַרטריבן געוואָרן פֿון זייערע היימען און צעוואָרפֿן געוואָרן איבער גאַנץ איראָפּע און סיביר.

אַזוי למשל זעען מיר, אַז בערך צען מילײַן מענטשן (בתוכם 1,100,000 יידן) האָבן געמוזט עוואַקויִרט ווערן פֿון אוקראַינע, ווײַסרוסלאַנד און אַנדערע סאָוועטישע געביטן, ווען די דײַטשן און רומענער האָבן זיך געגנומען רוקן אויף מיזרח. קיין מיזרח־דרום־רוסלאַנד און סיביר זײַנען געבראַכט געוואָרן אַנדערטהאַלבן מילײַן פּוילישע בירגערס עוואַקויִרטע און דעפּאַרטירטע, בתוכם 600,000 יידן. 1,660,000 מענטשן, אַרײַנגערעכנט 460,000 יידן, זײַנען אַרויס־געשיקט געוואָרן פֿונעם אינקאָרפּאָרירטן טײל פֿון פּוילן אין דער גענעראַל־גובערניע אַרײַן. בערך אַ מילײַן מענטשן זײַנען עוואַקויִרט געוואָרן פֿונעם ים־ברעג אין פֿראַנקרײַך, בעלגיע, האָלאַנד טיפֿער אין לאַנד אַרײַן. 470,000 פֿראַנצויזן, בתוכם 22,000 יידן, זײַנען אַרויסגעטריבן געוואָרן פֿון עלזאַס־לאָטרינג, פֿון זיי 270,000 קיין פֿראַנקרײַך און בערך 200,000 קיין דײַטשלאַנד. 130,000 טשעכן זײַנען אַרויסגעשיקט געוואָרן פֿון סלאָוואַקיי קיין ביימען, 80,000 סלאָוואַקן זײַנען אַרויסגעשיקט געוואָרן פֿון דער דורך אונגערן אַנעקסיר־טער טעריטאָריע קיין אַלט־סלאָוואַקיי. 202,000 רומענער זײַנען אַריבער פֿון אונגעריישן טײל טראַנסילוואַניע אין אַלט־רומעניע אַרײַן. 250,000 סערבן און קראָאַטן זײַנען אַוועק פֿון קראָאַטיע קיין אַלט־סערביע, 110,000 רומענער פֿון דרום־דאָברודזשע קיין רומעניע און 80,000 בולגאַרן פֿון אַלט־בולגאַריע קיין מערב־טראַקיע אאז״ו אאז״ו. און ווען דער מחבר באַמיט זיך, בײַ זײַן גאַנצער געוואָרנטקייט, אונטערצופֿירן אַ סך־הכל, קומט ער צום אויספֿיר, אַז בערך 23 מיליאָן מענטשן זײַנען אַריבערגעפֿירט, דעפּאַרטירט, אַדער צעזייט געוואָרן איבער גאַנץ איראָפּע פֿאַר דער צייט פֿון מיטן 1941 און ביזן אָנהייב 1943.

עס איז וויכטיק, אַז אַזעלכע באַרעכענונגען זײַנען כּמעט גלײַכצײַטיק גע־מאַכט געוואָרן אין לאַנדאַן דורך אַן אינטעראַלײַרטער קאָמיסיע אויפֿן סמך פֿון מאַטעריאַלן וואָס זײַנען געזאַמלט געוואָרן דערהויפּט דורך די גלות־רעגירונגען. אַ פּרטימדיקע טאַבעלע מיט די רעזולטאַטן פֿון יענער אויס־פֿאַרשונג איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין *New York Times* פֿונעם 11טן נאָוועמבער, 1943. דער סך־הכל פֿון דער צאָל היימלאָזע, דעפּאַרטירטע און צעזייטע מענטשן אין איראָפּע באַטרעפֿט דאָרטן 21,567,203.

ניט די און ניט יענע צאָלן קענען ניט פֿרעטענדירן אויף שלימות. אין אַ סך פֿאַלן שטימען די לאַנדאַנער צאָלן מיט די וואָס זײַנען געבראַכט געוואָרן אין קולישערס בוך; אין אַנדערע גייען זיי זיך פֿונאַנדער. איך מוז צוגעבן נאָך דעם ווי איך האָב אַנאַליזירט מיט קאָפּ און פֿאַרגלײַכט די ביידע מקורים, אַז לפּי דעתי זײַנען קולישערס שאַצונגען בעסער באַגרינדעט. אפֿשר נעמט

זיך אָבער דער אינדרוק פֿון דעם וואָס די לאָנדאָנער פֿאַרשונג איז דערוויסט צו אונדז דערגאַנגען בלויז אין אַ קיצור.

און איצט לאָמיר אַ קוק טאָן, וואָס פֿאַר אַ חלק ס׳האָבן יידן אין דער קאַטאַסטראָפֿע.

אין דעם זייער גרונטיק דורכגעאַרבעטן קאַפּיטל וועגן יידן (זז׳ 95—113) קומט קולישער צום אויספֿיר, אַז לכל הפחות פֿיר מיליאָן יידן (אין זײַן צונויפֿגענם קומט אויס 4,150,000) זײַנען פֿאַרשיקט, דעפּאַרטירט אָדער אויף אַן אַנדער אופֿן פֿאַרטריבן געוואָרן פֿון זייערע אינגעזעסענע ערטער. צו דעם דאָזיקן סך־הכל קומט ער אַזוי:

קודם נעמט ער די צאָל אַרויסגעשיקטע און דעפּאַרטירטע פֿון פֿאַרשיידענע לענדער זינט סעפּטעמבער 1939. דאָס זײַנען געווען:

פֿון דײַטשלאַנד און עסטרײַך	180,000
פֿון פֿראַנקרײַך (אָן עלזאַס־לאָטרינג)	70,000
פֿון עלזאַס־לאָטרינג	22,000
פֿון בעלגיע	50,000
פֿון האָלאַנד	80,000
פֿון לוקסעמבורג	2,000
פֿון נאָרוועגיע	1,000
פֿון סלאָוואַקײַ	70.000
פֿון קאַרפּאַטן־רוסלאַנד	20,000
פֿון אינקאָרפּאָרירטע פּוילישע פּראָווינצן	400,000
פֿון אַלט־רומעניע, טראַנסילוואַניע, בוקאָווינע און בעסאַראַביע	185,000
סך־הכל	1,080,000

דערפֿון זײַנען בלויז 400,000 געווען אַרויסגעשיקטע (פֿון באַדן, עלזאַס, לוקסעמבורג, סלאָוואַקײַ אאַז״ו) און די איבעריקע בערך 700,000 דעפּאָרטירטע.

כּדי אָבער צו באַקומען די גאַנצע צאָל יידן וואָס זײַנען פֿאַרטריבן געוואָרן פֿון זייערע היימען, מוז מען צוגעבן די פֿליטים, עוואַקויִרטע און עמיגרירטע. קולישער שאַצט זייער צאָל אַזוי:

פֿליטים פֿון פּוילן קיין און דורך רומעניע, אונגערן און ליטע	50,000
פֿליטים פֿון די אינקאָרפּאָרירטע פּראָווינצן אין דער געגנט־אַל־גובערניע אַרײַן	60,000
פֿליטים פֿון דײַטש־אָקופּירטן פּוילן אין רוסיש־אָקופּירטן פּוילן אַרײַן	200,000
פֿליטים פֿון בעסאַראַביע	100,000
עוואַקויִרטע פֿון די באַלטישע לענדער	30,000
עוואַקויִרטע פֿון מערב־אוקראַינע און מערב־ווײַסרוסלאַנד	500,000
עוואַקויִרטע פֿון דער סאָוועטישער טעריטאָריע פֿון פֿאַר 1939	1,100,000
עמיגרירטע מעבר לים און אין די איראָפּעיש נייטראַלע לענדער	160,000
סך־הכל	2,200,000

וועָן מען גיט צו צו די צווייַ סך־הכּלָל פֿון די הונדערטער טויזנטער וואָס זײַנען דעפּאָרטירט געוואָרן פֿון דער געגנאַלַ־גובערניע וויטעבסק קיין מיזרח און די הונדערטער טויזנטער יִידן וואָס זײַנען מיט גוואַלד טראַנספּערירט געוואָרן פֿון איין געגנט אין דער אַנדערער, פֿון איין געטאָ אין דער אַנדערער אין די גרענעצן פֿון איין און דעם זעלבן לאַנד קומט מען צו דער אונטערשטער שורה פֿון איבער 4 מיליאָן דיסלאָקירטע יִידן.*

קולישער מאַכט ניט קיין פּרווו אָפּצושאַצן די צאָל יִידן וואָס זײַנען אומגעקומען בשעת די אַלע דעפּאָרטאַציעס, עוואַקואַציעס און איבערוואָר־פֿענישן, פּונקט ווי ער טוט דאָס ניט אין זײַן אַרבעט בנוגע אַלע אַנדערע פֿעלקער. איך מיין, אַז ער איז מער גערעכט מיט זײַן גאַנג איידער למשל די פּובליקאַציע פֿונעם אינסטיטוט פֿאַר יִידישע ענינים וועגן „היטלערס צעריִקער מלחמה קעגן יִידן".[1] צווישן די שאַצונגען פֿון דער דאָזיקער פּובליקאַציע, וואָס זײַנען זיכער גענומען מיט דער גרעריקער אָפּגעהיטקייט און קריטישקייט, געפֿינען מיר אויך אַ פּרווו אַרויסצוברענגען אין סטאַטיסטישע טאַבעלַעס אַ פֿונאַנדערטייַלונג פֿון די ס י ב ו ת, פֿון וועלכע יִידן אין איראָפּע זײַנען אומגעקומען. אַרויסגייענדיק פֿון דער הנחה, אַז 50 פּראָצענט פֿון אַלע דעפּאָרטירטע זײַנען אומגעקומען אונטער וועגנס (די באַגרינדונג דערפֿאַר, האַלט איך, איז ניט קלאָר און ניט זיכער), האָט מען אין די טאַבעלַעס II און III פֿונעם דאָזיקן בוך צעטיילט אויף צוויי, פֿאַר יעטווידער לאַנד באַזונדער, די צאָל דעפּאָרטירטע און אויף אַזאַ אופֿן בּאַרעכנט די צאָל געשטאַרבענע בעת דער דעפּאָרטאַציע. בּיי מיר קומט אויס, אַז קולישער האָט בעסער געטאָן, וואָס ער האָט ניט אַראָפּגעצויגן דעם לַעצטן שלייער פֿון דער היטלעריסטישער אַכזריות. ס׳איז זאָבער אַ שאָד, וואָס ער האָט ניט געפֿונען פֿאַר נייטיק אָוועק־צושטעלן די קרבנות פֿון יִידן געבראַכט אין דער איצטיקער מלחמה אין אַ פֿאַרגלַיך מיט די קרבנות פֿון אַנדערע פֿעלקער. וועָן מען באַטראַכט, אַז די 4,000,000 יִידן באַטרעפֿן 50 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער יִידישער באַפֿעלקע־רונג אין איראָפּע פֿון פֿאַר דער מלחמה, דערזעט מען, אַז אַפֿילו רוסלאַנד, אַפֿילו כּינע אין זייער הערשׂישן קאַמף האָבן ניט געהאַט אַזעלכע אָנווערן אין מענטשן ווי דאָס יִידישע פֿאָלק.

א. דיזשור

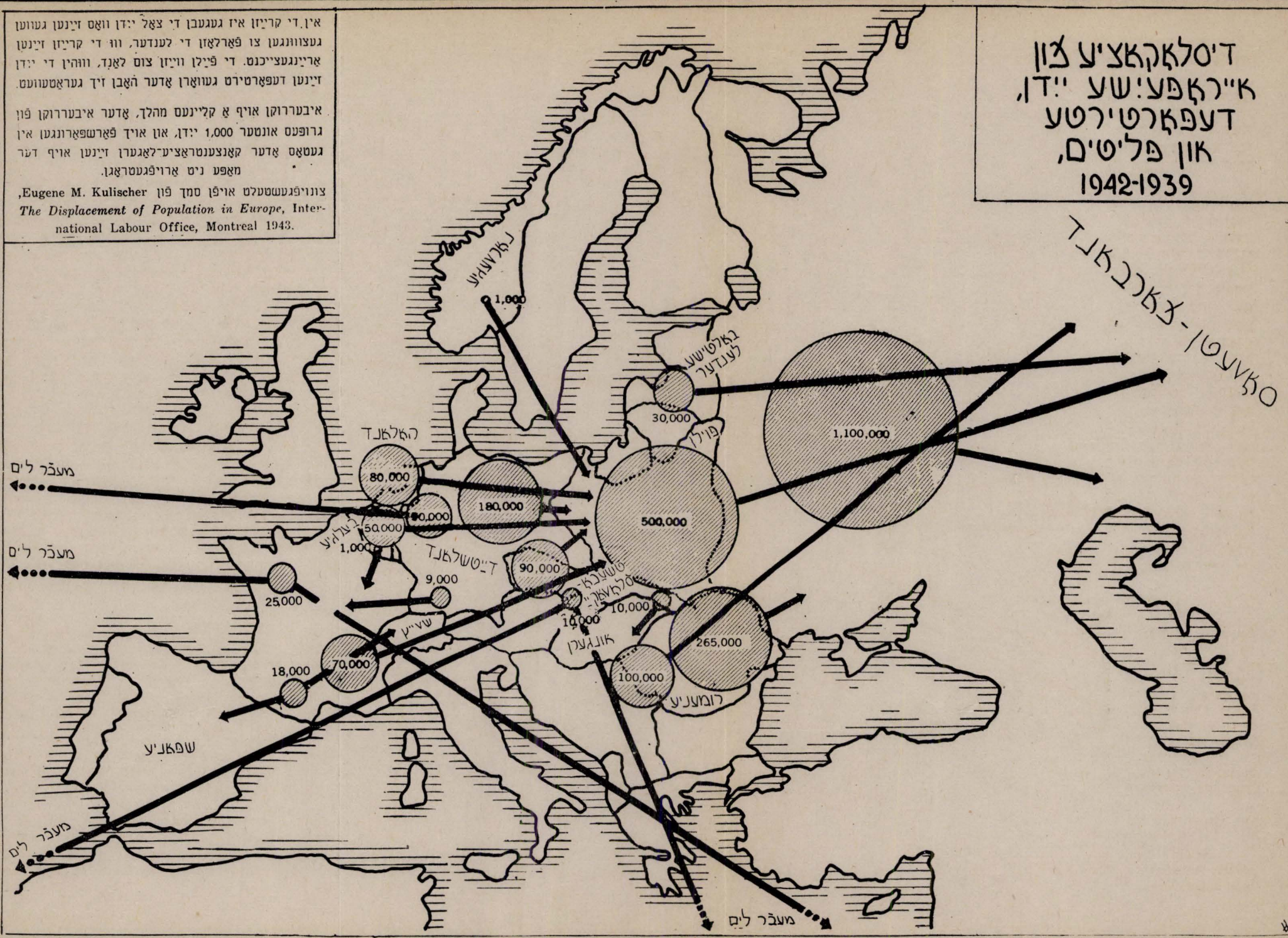
---

* די קאַרטאָגראַם וואָס געפֿינט זיך אין קולישערס בוך נעמט אַרײַן יִידן אינעם אַל־געמיינעם סך־הכּל. מיט דער דערלויבעניש פֿונעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעט־ביוראָ אין מאָנטרעאַל האָט די רעדאַקציע „יִוואָ־בלעטער" דעריבער צונויפֿגעשטעלט, אויפֿן סמך פֿון פֿראָפֿ׳ קולישערס ציפֿער, די בּיגעלייגטע קאַרטאָגראַם וואָס גיט ספּעציעל די דיסלאָקאַציע פֿון יִידן, דעפּאָרטירטע און פּליטים, 1939—1942. בּיים באַטראַכטן די קאַרטאָגראַם דאַרף מען נעמען אין אַכט אָט וואָס: (1) קולישערס מאַטעריאַלן רעדן נאָר וועגן דיסלאָ־קאַציע. ער ווייזט ניט אָן, וואָס פֿון די קרבנות פֿון דער דיסלאָקאַציע איז געוואָרן; (2) די לענדער „מעבר לים" זײַנען בּיי אים ניט ספּעציפֿיצירט. מיר האָבן זיך דעריבער געמוזט באַגנוגענען מיט אָנווײַזן די אַלגעמיינע ריכטונג קיין אַמעריקע און ארץ־ישׂראל; (3) די ציפֿער זײַנען שייך נאָר צו דער צײַט ביזן סוף 1942, ממילא זײַנען אויף דער קאַרטאָגראַם ניט אָפּגעשפּיגלט די דיסלאָקאַציעס פֿון 1943, אַ שטייגער די געשעענישן אין דענע־מאַרק. — די רעדאַקציע.

איבער אַ פּאָאָ־טעכנישן דעפֿעקט איז אויף דער קאַרטאָגראַם ניט קלאָר די צאָל יִידן וואָס האָבן זיך גערעטעוועט פֿון דײַטשלאַנד מעבר לים. ס׳דאַרף זײַן: 50,000.

[1] *Hitler's Ten-Year War on the Jews*, Institute of Jewish Affairs of the American Jewish Congress, World Jewish Congress, New York, September, 1943, 311 pp.

דיסלאקאציע פון אידישע יידן, דעפארטירטע און פליטים, 1939-1942

אין די קרײַזן איז געגעבן די צאָל יידן וואָס זײַנען געווען געצוווּנגען צו פֿאַרלאָזן די לענדער, וווּ די קרײַזן זײַנען אַרײַנגעצייכנט. די פֿײַלן ווײַזן צום לאַנד, וווהין די יידן זײַנען דעפּאָרטירט געוואָרן אָדער האָבן זיך געראָטעוועט.

איבערזיכט אויף אַ קלײנעם מהלך, אָדער איבערזיכט פֿון גרופּעס אונטער 1,000 יידן, און אויך פֿאַרשפּאָרונגען אין געטאָס אָדער קאָנצענטראַציע־לאָגערן זײַנען אויף דער מאַפּע ניט אַרויפֿגעטראָגן.

צונויפֿגעשטעלט אויפֿן סמך פֿון Eugene M. Kulischer, *The Displacement of Population in Europe*, International Labour Office, Montreal 1943.

צו : יידישע בלעטער, XXII, 2 (נאָוועמבער־דעצעמבער 1943).

מקורים צו דער געשיכטע פֿון יידישן חינוך

מקורות לתולדות החנוך בישראל (מתחלת ימי הבינים עד תקופת ההשכלה), ערוכים בידי שמחה אסף, כרך רביעי, ונוספה לו בסופו רשימת ספרי־הלמוד עד שנת ת"ר, הוצאת „מוסד הרב קוק", ירושלים, תש"ג, 14+שמח זז'.

וועגן די ערשטע צוויי בענד פֿון דער דאָזיקער וויכטיקער אויסגאַבע פֿון מקורים צו דער געשיכטע פֿון יידישן חינוך איז מיר אויסגעקומען צו שרייבן אין זשורנאַל שול און לערער (ניו־יאָרק, מײַ 1927, זז' 12—23; אַרויס אויך באַזונדער 14 זז') און אין די שריפֿטן פֿאַר פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק, 1, ווילנע, 1933, זז' 375—377.

אַ דריטער באַנד וואָס איז אַרויס אין 1936 און האָלט 132 זײַטן האָט געבראַכט מאַטעריאַלן וועגן חינוך אין ארץ־ישׂראל און די מיזרח־לענדער. דער דאָזיקער באַנד האָט געזאָלט זײַן דער לעצטער. דערווײַל האָט אָבער דער מחבר אָנגעקליבן אַזוי פֿיל נײַע מילואים, אַז ער האָט באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ פֿערטן באַנד, וואָס להיפּך צו די פֿריִערדיקע דרײַ בענד איז ער פּונקט אָלע טעריטאָריעס מיט יידישע יישובֿים.

אין דער הקדמה צו דעם דאָזיקן באַנד, וואָס האָט שוין געזאָלט זײַן דעפֿיניטיוו דער לעצטער, זאָגט דער חשובֿער מחבר, אַז ער גאָראַנטירט ניט אַז דאָס איז באמת דער לעצטער באַנד, בכל אופֿן וועט פֿאַרבײַ אַ סך צײַט ביז ער וועט קענען אַרויסגעבן אַ נײַעם באַנד מיט הוספֿות.

ווי עס זאָל ניט זײַן: די דאָזיקע פֿיר בענד נעמען אַרום אַ שלל מאַטעריאַל, דעם גרעסטן אין צאָל און וויכטיקסטן אין איכות און איז שייך צו דער געשיכטע פֿון חינוך בײַ יידן בכל תפֿוצות ישׂראל.

דער פֿערטער באַנד נעמט אַרײַן מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון יידישן חינוך אין דײַטשלאַנד, פוילן, ליטע, טײַוויז שפּאַניע, איטאַליע און דעם מיזרח. דאָס מאָל זײַנען די מאַטעריאַלן ניט געסדרט לויט לענדער, נאָר כראַנאָלאָגיש, ווײַל די צאָל דאָקומענטן פֿאַר טײַל לענדער איז אַזוי קליין, אַז אַ טעריטאָריע כראַנאָלאָגיזאַציע וואָלט שטאַרק צעברעקלט דעם מאַטעריאַל. דער עלטסטער דאָקומענט שטאַמט פֿון דער ערשטער העלפֿט xi י"ה (תשובת רבינו גרשום) — דער לעצטער שטאַמט פֿון יאָר 1844.

דאָס גאַנצע בוך באַשטייט פֿון 184 דאָקומענטן, אָדער טײַלן פֿון דאָקומענטן, דאָס רובֿ העברעישע. אַ טײַל דאָקומענטן זײַנען איבערגעזעצט פֿון יידיש. דערבײַ איז טײַלווײַז געגעבן געווארן אויך דער אָריגינעלער טעקסט אין גאַנצן, אָדער אין כאַראַקטעריסטישע אויסשניטן. אַ טײַל דאָקומענטן זײַנען איבערגעזעצט פֿון אָנדערע שפּראַכן. אָפּט מאָל איז אַ העברעישער דאָקומענט געבליבן פֿאַרעפֿנטלעכט אין אַן אָנדער שפּראַך און דער אָריגינאַל איז פֿאַרפֿאַלן געווארן. אין אָטלכע פֿאַלן איז פֿאַרן מחבר ניט געבליבן קיין אָנדער ברירה, ווי איבער אַ נײַס געבן אַ נײַעם העברעישן לבוש צו אַן אַלטן טעקסט, וואָס איז ניט מער בנימצא.

דרײַסיק פֿון די דאָזיקע מקורים זײַנען פֿאַרעפֿנטלעכט צום ערשטן מאָל, דאָס רובֿ פֿון די פּינקסים אָדער כרוזים, וואָס זײַנען עד היום ניט אויסגענוצט געווארן פֿון יידישע היסטאָריקערס. צום ערשטן מאָל איז אויך פֿאַרעפֿנטלעכט געווארן אַ טשיקאַווע סצענע פֿון דער ערשטער פּיעסע אין העברעיש, וואָס

געשריבן האט זי אן איטאליעניעשער יידי ר׳ יהודה (לעאנע) די סאמי פארטאלעאנע (בערך 1525—1592) און וואס געפינט זיך נאך אלץ אין כתב־יד (נומ׳ 32).

א גרויסע צאל דאקומענטן שטאמען פון אזעלכע זעלטענע דרוקן, אז מען קען זיי באטראכטן אז זיי זיינען א סך זעלטענער ווי כתב־ידן. צו זיי געהערן למשל די אויסצוגן פון אגרות שלומים (אויגסבורג 1534), דרושים לכל חפצים פון ר׳ נתן ווייזל (קראקע 1509), מנקת רבקה פון רבקה טיקטינער (קראקע 1609), פון דעם ספרל וצוה הכהן (שדה לבן 1823, אגב דער איינציקער יידישער דרוק אין דער שטאט), די הנהגות מלמדים עם התלמידים (סודילקאוו, 1835, העברעיש און יידיש) אאז״וו. די מאטעריאלן פון די גאר זעלטענע ספרים מאכן די דאזיקע זאמלונג נאך וואגיקער, מחמת דעם וואס א סך פון די דאזיקע דרוקן זיינען ניט צוטריטלעך אפילו ביבליאגראפן.

אבער די וויכטיקייט פון דעם בוך באשטייט ניט אין די אויסשניטן פון מער אדער ווייניקער זעלטענע דרוקן. די מאטעריאלן גופא פאר־מאגן א גרויסן קולטור־היסטארישן ווערט. זיי שפיגלען אפ ניט נאר די טעכניק פון לימוד (די דאזיקע זיינ פון יידישער בילדונג איז ממש סטאטיש, און זעלטן — דינאמיש און נייַ), נאר אויך די סאציאל־עקאנאמישע מאמענטן פון יידישער דערציונג.

פאראן דאקומענטן וואס ברענגען וויכטיקע פרטים ווען שכירות פון מלמדים (איבער דרייסיק דאקומענטן). אזוי למשל דערוויסן מיר זיך פון מהרש״ל (דאקומענט 36), אז א העלפט שכירות דארף דער מלמד באקומען באלד אין אנהייב זמן. אין אנדערע מקומות איז אפילו אזיינגעפירט געווארן שכירות פון שעה (וואורמס, דאקומענט 10). לויט די תקנות פון וואורמס טאר א מלמד ניט לערנען מער ווי 8 שעה א טאג, צוויי חזרות ווערן פאררעכנט ווי איין שעה. אויב א מלמד לערנט איבערצייט מוז ער זיין עודף אין שכירות אפגעבן אויף צדקה (דאקומענט נ׳ 66, פון 1641).

די תקנות רעגולירן דאס אויפנעמען ארעמע תלמידים. לויט די תקנות פון א קלויז אין מאנהיים ווערן אנגענומען אזוי פיל ארעמע תלמידים, ווייל עס זיינען פארהן בחורים „כדי כל בחור בקומט מיט ווענכן ער בחנם לערנען מוז״ (דאקומענט נומ׳ 16). א מלמד טאר ניט עקספלואטירן אזעלכע ארעמע בחורים. לויט די תקנות פון פראנקפורט־מיין (פון 1656) „זאל קיין מלמד איין בעהלפיר אן בחור העלפין לאזין קנעלין כדי להרבות בשעות״ (נומ׳ 67).

פון אנדערע דאקומענטן לערנט מען, אז קהל האט אכטונג געגעבן, אז מלמדים זאלן ניט איינרייסן מיט די קהילה־לייט, נאר זיך פארנעמען מיט מלמ־דות: „אתם תעסקו בעבודתכם, ואל תתגרו מלחמה עם התקיפים״ (נומ׳ 126). פון אן אויסצוג פון פינטשעווער פינקס ווערט קלאר, אז ארענדארן זיינען געווען מחויב זיך צו באשטייערן אויסצוהאלטן ישיבה־בחורים, אויב אזעלכע קריגן ניט בייַ זיי קיין טעג (נומ׳ 65).

זייער אינטערעסאנט זיינען די פרטים ווען פארשיידענע אינסטיטוציעס, וואס די פעריפעריע פון יידישן שולווען האט געשאפן. אין דייטשע קהילות למשל זיינען געווען צוויי מלמדים און תלמידים — קופת נערים (דאקומענט נומ׳ 39).

אין דער אמסטערדאמער תלמוד־תורה איז אפילו געווען א סקאלע פון שכי־רות פאר פארשיידענע טיפן מלמדים (נומ׳ 117). אינטערעסאנט איז דער „טוב־לכת״ — דער מלמד וואס זיין אויפגאבע איז אפצופירן די קינדער אהיים (אין אנדערע מקומות הייסט ער ריש־הדוכנא).

פֿון דאָקומענט נומ׳ 135 דערוויסט מען זיך אַז „בכל מדינת פראנקיאה, איטאַליע ופולניא נוהגין שיש מלמד לנקבות בפני עצמן" (דאָס זעלביקע דערציילט אויך דער דאָקומענט נומ׳ 28).

פֿון דעם פינקט פֿון דער חברה תלמוד־תורה אין ווילנע (נומ׳ 139) דערוויסט מען זיך אַז דאָס ווייב פֿון אַ מלמד גיט אַכטונג אויף די קינדער און קריגט דערפֿאַר אַכט פּוילישע גילדן אַ וואָך. זי דאַרף זען אַז די קינדערס בגדים זאָלן זיין גאַנץ און בכלל זיין צו זיי „ווי אַ מאַמע צו די קינדער, צו וואַשן און קעמען זייערע קעפּלעך" אאַז״וו.

אין אַ סך תקנות ווערן פֿאַרמולירט די אויפֿגאַבעס פֿון משגיחים. אַזוי למשל ווערט אין פּינקס פֿון חברת ת״ת אין מינסק (דאָקומענט נומ׳ 138) רעגולירט אַז אַ משגיח איבער תלמידים איז מחויב צו באַזוכן די חדרים און די תלמוד־תורות צוויי מאָל אַ וואָך און אַכטונג געבן אויפֿן לערנען. דאָס איז געווען אַן ערנאַמט.

די אַמאָליקע מלמדים האָבן אַפֿילו געהאַט אַן אייגענעם פֿאַראיין. פֿון די תקנות פֿון דער חברה קדישא מצדיקי הרבים (אין אַמסטערדאַם, שנת תקכ״ו) ווערט מען געוואָר וועגן אַן „אַגודת המלמדים". די אויפֿגאַבע פֿון דער אַגודה איז געווען צו שטיצן די מלמדים. סתם בעלי־הבתים וואָס האָבן געוואָלט העלפֿן אין דער דאָזיקער אַרבעט האָבן זיך אויך געקענט אַנשליסן אין פֿאַראיין. דאָס זײַנען געווען דאָס רובּ מלמדים, וואָס אַדער זיי לערנען בײַ זיך אין דער היים, אַדער זיי גייען לערנען מיט אינדיווידועלע תלמידים. אויך אין ניקאָלסבורג (מערן) איז געווען אַזאַ פֿאַראיין פֿון מלמדים.

הגם די מלמדים האָבן מורא געהאַט פֿאַר קאָנקורענץ, האָבן אָבער די רבנים געהאַלטן אַז דווקא קאָנקורענץ איז אַ גוטע סגולה פֿאַר פֿעדאַגאָגישע ציילן, ווײַל דאָס רופֿט אַרויס בײַ אַ מלמד אַ חשק זיך אויסצופֿײַנערן, במילא ווערן די וואָס האָבן ניט אַזאַ חשק מיט דער צײַט אַרויספֿאַלן פֿון דער פּראַקטיק. בכלל האָט מען געהאַלטן, אַז אַ מלמד וואָס וויל און קען לערנען מיט כּלערלייַ קינדער איז זייער חשוד און מען דאַרף אַזאַ איינעם ניט טרויען (שו״ת משאת בנימין, סימן 3 — ניט פֿאַרצייכנט בײַ אָסף).

אין טייל ערטער האָט מען זיך באַמיט צו פֿאַרלייַטערן די מלמדים אין פֿינאַנציעלע ענינים. אַזוי למשל געפֿינט מען אין ספר מסגרת השלחן (בערלין תע״ג), אַז לומדים זײַנען פֿרײַ פֿון שטײַערן, אָפֿילו ווען זיי האַלטן געדונגענע אַרבעטער. אויך מלמדים וואָס פֿאַרמאָגן ניט קיין 200 גילדן זײַנען פֿרײַ פֿון שטײַערן.

וויכטיקע פֿראַגעס ווערן באַרירט אין אַ ריי תקנות בנוגע דער מאַראַליש־קייט פֿון נעמען נדבות און האָבן הכנסות פֿון ניט קיין ריינע קוואָלן. אַזוי למשל ווערט אין אַזאַ דאָקומענט באַרירט די פֿראַגע, אויב מען מעג נעמען געלט פֿון פֿראַצענטניקעס און אויסהאַלטן פֿון דעם תלמוד־תורות [1] (דאָקומענט נומ׳ 7).

---

[1] וויזוז אויס, אַז די דאָזיקע פֿראַגע איז געווען זייער אַן אַקטועלע. אין לקט יושר, וואָס שטאַמט פֿון 1815 ט״ה, לייענען מיר אַז „התורה מקוימת באַשכנז יותר מבשאר ארצות, אתי מכח שלוקחים רבית מן הגוים ואינם צריכין לעשות מלאכה, ומכח זה יש להם פנאי ללמוד תורה, ומי שאינו לומד מסייע ללומדי תורה מן הריוח" (די סיבה פֿאַר וואָס עס בליט די תורה אין דײַטשלאַנד מער ווי אין אַנדערע לענדער איז די וואָס יידן נעמען פֿראַצענט פֿון די גויים און דאַרפֿן זיך ניט אָפּגעבן מיט באַשעפֿטיקונגען וואָס נעמען צו צײַט. אויף אַזאַ אופֿן האָבן זיי צײַט צו לערנען תורה. ווער אָבער עס לערנט ניט באַנוצט די רוחים צו העלפֿן אַנדערע לערנען תורה).

מיט די דאזיקע ביישפילן האבן מיר נאר געוואלט אנווייזן אויף דעם פארשיידן־מיניקן שלל מאטעריאלן, וואס זיינען צונויפגעזאמלט געווארן אין דעם דאזיקן באנד. א טייל פון די מאטעריאלן זיינען ניט מער ווי נארמאטיוע תקנות, וואס זיינען אייגנטלעך ניט קיין ענגוליקער מאטעריאל אויף פעסטצושטעלן די פאקטישע פראקטיק אין די דערציונג־אנשטאלטן פון א מאל. דאס איז מער די אגדה פון חינוך איידער די הלכה. דאך לאזן זיך פון די דאזיקע דאקומענטן ארויסשיילן זייער א סך נייע פאקטן פאר א געשיכטע פון יידישע בילדונגס־אינסטיטוציעס. פאר דער געשיכטע פון פעדאגאגישע אידעס גיבן די מאטעריאלן זייער ווייניק, ווייל דער אופן לערנען איז א טראדיציאנעלער.

אויף ז' רלד זאגט אסף אז דעם מאטעריאל ווענן די חברות, ווי חברת משניות, ש"ס, תנ"ך האט מען נאך בכלל ניט געקליבן. עס איז אויך נאך ניט אויפגעזאמלט געווארן דער וויכטיקער מאטעריאל פון לערנען לויט דער פאלקס־טראדיציע (חומש־טייטש אאז"וו). דאס דאזיקע געביט פון פאלקלארי־זירטער יידישער פעדאגאגיק ווארט אויף אן אויספארשונג, הגם עפעס איז שוין אויף דעם געביט אויפגעטאן געווארן (זע: י. שטערן, א באשרייבונג פון א חדר אין טישעוויץ, שריפטן פאר פסיכאלאגיע און פעדאגאגיק 1, זז' 327—354; ד"ר שלמה נאבל, חומש־טייטש. אן אויספארשונג ווענן דער טראדיציע פון טייטשן חומש אין די חדרים, ייווא, 1943, 88 זז'). עס איז א גרויסער ווונדער פאר וואס האט אסף ניט ארייגענומען אין זיינע זאמלונגען די באשרייבונגען וואס געפינען זיך אין פארשיידענע יידישע מעמואלן. זיי זיינען טייל ווויטזיג א היסטארישער מאטעריאל. אפילו די משכילים מיט זייערע אפט מאל אינזיטיקע באשרייבונגען האבן פארט געגעבן וויכטיקע פרטים וועגן יידישן חינוך. דער דאזיקער מאטעריאל איז רייך געווג פדי צוזאמענצושטעלן א באזונדערן באנד וועגן יידישן חינוך אין ליכט פון דער מעמואלן־ליטעראטור.

א סך מאטעריאלן געפינען זיך אין ניט־יידישע דאקומענטן, באזונדער וועגן סאציאלן און רעכטלעכן מעמד פון יידישע מלמדים. אויך צווישן יורי־דישע אקטן געפינט מען וויכטיקע מקורים צו דער געשיכטע פון יידישע לערן־אינסטיטוציעס, וואס וואלטן באדארפט ארייגגענומען ווערן אין אזא זאמלונג מקורים.

מיר ווילן דא אנווייזן אויף א גאנצער ריי אזעלכע מקורים, וואס פארמאגן מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון יידישן חינוך:

1. A. Marx, "Zwei Briefe berühmter Gelehrter aus dem 16. Jahrhundert", *Festschrift für Jacob Freimann*, 1937.

אין א בריוו פון 1587 גיט אן בצלאל אשכנזי אז אין דער תלמוד־תורה אין ירושלים לערנען זיך 100 קינדער.

2. Bernstein Simon, "Rabbi Mahalalel Halelujah of Ancona", *Hebrew Union Annual*, 1930, VII.

צווישן בריוו וועגן חינוך פון 17טן י"ה, פון מהללאל הללויה פון Civita Nova (איטאליע).

3. Bahlmann Paul, "Zur Geschichte der Juden in Münster", *Zeitschrift für Kultur-Geschichte*, II, 1895.

וועגן דעם, אז מלמדים זאלן זיך ניט פארנעמען מיט מיסחר (שטאמט פון 1749). אין די יארן 1773, 1784 און 1795 באקומען עטלעכע בעלי־הבתים א ספעציעלע דערלויבע־ניש צו האלטן פריוואטע מלמדים (ז' 390).

4. "Eine rabbinische Verordnung aus Fez über Lehrlinge (1721)", *Almanach des Schocken Verlags*, 1938/39, 113—114.

געהתמעט : יעקבֿ בן זור.

5. Kraft Hildegard, "Die rechtliche, wirtschaftliche und soziale Lage der Juden in Paderborn", *Westfälische Zeitschrift*, 1938, vol. 94, 192.

אין 1784 זײַנען געווען מלמדים אין וואַרבורג. דער רבֿ האָט באַדאַרפֿט זאָרגן פֿאַר זייערע שׂכירות. די רײַכע יידן האָלטן אויס פּריוואַטע מלמדים. אַ מלמד פֿלעגט באַקומען חוץ קעסט 18 רײַכסטאָלער אַ זמן, אַ פּריוואַטער לערער — קעסט און פֿיר רײַכסטאָלער. דאָס רובֿ מלמדים האָבן געשטאָמט פֿון פּוילן.

6. G. Kisch, *Kleine Beiträge zur Kulturgeschichte der Juden in Halle (Sachsen und Anhalt)*, 1929, pp. 339—341.

די גרינדונג (אין 1764) פֿון עליאַס פֿרענקל־פֿאָגד צו שטיצן יידישע לומדות אין האַלבערשטאַט. איבערגעזעצט פֿון אַ העברעישן דאָקומענט.

7. Hirsch Paul, "Die Mannheimer Judenschaft am Ende des 18. Jahrhunderts", *Mannheimer Geschichtsblätter*, XXIII, pp. 179—180.

וועגן סדר הלימוד אין אַ הויז פֿון אַ יידישן הויפֿיידן ; לויט מעמוארן פֿון אַזאַ יידן.

8. B. Rosenthal, "Das Testament des Löb Dinkelspiel vom Jahre 1787", *ibid* XXIX, 108.

וועגן געלט פֿאַר אַ תּלמוד־תּורה.

9. Lazarus Felix, *Das Königlich Westfälische Konsistorium der Israeliten*, Pressburg, 1914, 50—52.

אַ דערקלערונג פֿון אַ מלמד אהרן אַבֿרהם ראָזענבאַך (1769—1827) וועגן זײַן לערן־פּראַקטיק (אין 1810). דאָרטן זײַנען אויך אָנגעגעבן וויכטיקע מקורים וועגן חינוך, וואָס פֿעלן בײַ אָסטן.

10. L. Zunz, "Mein erster Unterricht in Wolfenbüttel", *Jahrbuch für jüd. Geschichte und Literatur*, 1936, pp. 131—140.

צונצעס באַשרײַבונג פֿון זײַנע לימודים אין בית־המדרש אין 1803.

11. Bendavid, Lazarus (1762—1832), *Bildnisse jetztlebender Berliner Gelehrten mit ihren Selbstbiographien*, Berlin, 1806.

בן־דודס אויטאָביאָגראַפֿיע איז פֿול מיט אינטערעסאַנטע פּרטים וועגן מלמדים (דאָס רובֿ פּוילישע) און זייער סדר הלימוד.

12. "Vor hundert Jahren, Aus den Erinnerungen eines böhmischen Talmudjungens", Deutsch von Moritz Zobel, *Almanach des Schocken Verlags*, 1936/37, pp. 132—41.

איבערגעזעצט לויט דער הקדמה פֿון לקוטי חבר בן חיים פֿון חזקיהו פֿײַוול פֿלויט (1818—1894), פּרעשבורג, 1878.

13. Samuel Marcus Gollancz (1820—1900), *Biographical Sketches*, London, 1930.

שמואל מרדכי גאלאנטש, דער פאטער פון דעם באווסטן שעקספיר־פארשער שטאמט פון ויטקעווע, פויזן. זיין באשרייבונג פון די דארטיקע ישיבות איז זייער ויכטיק און אין גאנצן אומבאקאנט. זייער אינטערעסאנט איז דאס בילד פון אלי' גוטמאכער, דעם גריידיצער רבין מיט זיינע תלמידים.

14. Briess, *Schilderungen aus dem Prerauer Ghetto*, Brünn, 1912, 45 pp.

שילדערט א יידישע שול פון 1840.

15. Honigmann, "Aus einem Knabenleben vor 50 Jahren", *Liebermanns Jahrbuch für Israeliten*, 1884, 39 pp.

שילדערט א חדר אין 1834.

16. Bernstein Moritz, *Einige kulturhistorische Blicke über die Juden in Galizien, nebst kleinen Andeutungen auf den Bildungsstand anderer Nationen speculativ aufgefasst*, Wien, 1850, 43 pp.

(זייער ויכטיק פאר דעם מצב פון חינוך אין גאליציע).

17. Saphir Moritz, *Memoiren*, (Reclam).

וועגן חדרים און ישיבות אין אונגארן, שפעטער אין פראג.

18. Wachstein B., "Pressburger Briefe eines Rabbinatskandidaten aus dem Jahre 1848".

געווען געדרוקט אין די בני ברית מיטטיילונגען פון עסטרייך. דער סעפאראט־אפדרוק האט 23 זיטן.

די בריוו זיינען געשריבן אויף יידיש, נאר געדרוקט מיט לאטיניש אותיות. זייער אינטערעסאנט פרטים פון א פרעשבורגער ישיבה־בחור בעת דער רעוואלוציע פון 1848.

19. Cohn Joseph, *Das Eschweger Memorbuch*, Hamburg, 1930.

אן אויסצוג פון פינקס (שנת תקב — 1742) וועגן דינגען א מלמד.

20. Jacob Joseph, "Notes on the Jews in England", *Jewish Quarterly Review*, 1892, p. 674.

וועגן א יידישן דערציונגס־קאדעקס פון 12טן י"ה.

21. Zuckermann M., *Dokumente zur Geschichte der Juden in Hannover*, I, 1908, pp. 16—29.

די צוואה פון קאמער־אגענט מאיר־מיכאל דוד (1794). ער לאזט איבער א גרויסן פארמעגן אויף דערציען יידישע און ניט־יידישע קינדער. מען טאר אבער צו די יידישע קינדער ניט צוגעמען קיין מלמדים פון פוילן.

22. Knothe, "Zur Geschichte der Juden in Oberlausitz", *Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde*, II, p. 67.

אין 1388 לאזט איבער א פרוי, מיטן נאמען שרה, דער קהילה א הויז, וואס זאל זיין באשטימט פאר א תלמוד־תורה.

23. Müller L., *Aus fünf Jahrhunderten, Beiträge zur Geschichte der jüd. Gemeinde in Riess*, 1898, pp. 98, 116.

אין 17טן י״ה ווערט די צאָל מלמדים באַשטימט לויט דער צאָל בעלי־הבתים. אין 1644 זײַנען געווען אין Nördlingen אַכט יידישע בעלי־הבתים (געצײלט 53 נפֿשות) אײַנגעשלאָסן צוויי מלמדים. זיי זײַנען געווען פֿרײַ פֿון שטײַערן און ניט קיין חתונה געהאַט. באַווײַבטע מלמדים האָבן געמוזט צאָלן שוצגעלט.

24. Musioł Ludwik, *Dzieje szkół parafjalnych w dawnym dziekanacie Puszczyńskim*, Katowice, 1933.

אויף זײַט 86 ווערט דערציילט אַז אין 1812 האָבן יידן ניט געהאַט אַפֿילו קיין חדרים. דער פֿאָטער האָט געלערנט די קינדער, פֿאַרמעגלעכע יידן האָבן געהאַלטן פּריוואַטע מלמדים.

25. Brann, *Geshichte der Juden in Schlesien*, 1917, VI, 206.

אין גלאָגע (Glogau) פֿינף לומדים (אויף 27 משפחות). אַ סך מלמדים פֿאַרנעמען זיך אויך מיט שענקערײַ. געווען 10 מלמדים — זייער אָרעמע. לויט דער סטאַטיסטיק פֿון 1722 זײַנען געווען 19 משפחות (87 נפֿשות) וואָס האָבן געלעבט פֿון תורה.

26. Bücher K., *Die Bevölkerung von Frankfurt am M. im XIV. Jahrhundert*, 1886, p. 563.

אין 1431 זײַנען געווען 103 נפֿשות. אין 1447 — 83 נפֿשות (13 בעל־הבתישקייטן), געהאַט צוויי מלמדים; פֿון זיי איז איינער געווען אַ חזן.

27. Ginsburger, "Die Juden in Basel", *Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde*, 1909, VIII, p. 50.

אין די יאָרן 1386—1391 זײַנען געווען 5 מלמדים, פֿון זיי האָבן צוויי געלערנט אין איין משפּחה.

28. Ehrmann H., "Aus dem Statutenbuch der jüdischen Gemeinde v. 1664", *Friedberger Geschichtsblätter*, I.

וועגן דער תּלמוד־תּורה און די שׂכירות פֿון די מלמדים.

29. Salfeld S., *Zur Kunde des Mainzer jüdischen Vereinslebens im 18. Jahrhundert*, Mainz, 1919, 22 pp.

וועגן פֿאַרשיידענע חבֿרות פֿאַר לערנען.

30. Kriegk, *Deutsches Bürgertum*, Neue Folge, 1871.

אַקטן פֿון מיטל־עלטער וועגן יידן אין פֿראַנקפֿורט־מײַן מיט טיטלען ד׳ 359.

31. Zoller J., "Zur Geschichte der Juden in Süd-Italien bis zum Ausgange des 18. Jahrhunderts", *Freie Jüdische Lehrerstimme*, 1916, V, pp. 63—66.

אין 1495 אַ בונט אין דער קהילה אין נעאַפּאָל אין שײַכות מיט ניט צאָלן די שׂכירות צו אַ מלמד.

אַ פֿרוי Dolce לאָזט איבער פֿאַר דער תּלמוד־תּורה אין Bitonto צען דוקאַטן.

32. Kober A., "Eine Kurtzierer, "Jüdisch Ceremonial Verordnung", *MGWJ*, v. 77 ,1933, p. 109.

וועגן חינוך לויט תּקנות פֿון 1771.

33. B. Cohen, "Einleitungswissenschaft in den jüdischen Schulen Italiens um 1800", *Jeschurun*, XVII, 1930.

34. Zoller J., "Aus der Geschichte einer jüdischen Schule", *Freie Jüdische Lehrerstimme*, VI, 1917, pp. 14—15.

אַנטשטאַנען אין 1784 ; דער מלמד האָט געהייסן רפֿאל נתן בר׳ יצחק אַשכנזי. צאָלער ציטירט אַן איטאַליענישע אַרבעט פֿון :

35. Salvatore Sabbadni, *I primi della scuola ebraica triestina*, 1916.

36. אַ סך מאַטעריאַל וועגן חינוך ברענגט :

Krauss S., "Aus der Vergangenheit der jüdischen Schulen", *Freie Jüd. Lehrerstimme*, 1915, pp. 9—11.

37. וועגן יידישע שולן אין פוילן אין מיטל־עלטער :

Karbowiak Antoni, *Szkoły parafjalne w Polsce XIII., XIV. ww.* Kraków, 1896, 9 pp.

38. פֿרנס אליהו בן מאיר הורוויטש, ספר הברית, ערשטע אויסגאַבע 1797 ; צווייטע — 1818.

39. פּנחס קאַן, בריוו פֿון אַ ווילנער תּלמיד פֿון 1822, יונגער היסטאָריקער,II, 1929, זז׳ 143־148.

40. זלמן רייזען האָט אין שריפֿטן פֿאַר פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק 1, 1933, ז׳ 403 א״ו איבערגעדרוקט אַ זעלטן יידיש פּעדאַגאָגיש ביכל א״נ תּלאות המורים, אַ דרוק פֿון 1836, וואָס איז ווייזט אויס אַ באַארבעטונג פֿון דעם ביכל, וואָס וועלט געבראַכט בײַ אָסמֿן (דאָקומענט 165), אַן אַ דרוקאָרט (משמעות מיזרח־גאַליציע).

41. צבי העלער, דער ראָוונער פּנקס. אויסצוג פֿון ראָונער העברעיִשן פּינקס הקהילה, „אהן הויבנדיק פֿון 400 יאָהר צוריק" — ביז 1924. לובלין, תּרפּ״ה (האָט ידיעות וועגן חינוך).

42. וועגן יידישע שול־ און הילפֿס־ביכער פֿאַר לימודים אין איטאַליע איז פֿאַראַן אַ רייכע ליטעראַטור, אַנגעגעבן אין דער ביבליאָגראַפֿיע פֿון

Umberto Cassuto, *Bibliografia delle traduzioni giudeo-italiane della Bibbia.*

43. ספר היובל לכבוד אהרון קאמינקא, ווין, תּרצ״ז, זז׳ 41—129.

44. וועגן יידישע לערנביכער פֿאַר דער אַלטנדישער יוגנט זע די הערות צו באַראַנס אַרבעט וועגן משה כהן בעלזנפֿאַנטע, אַ משפּיל פֿון נאַפֿאַלעאָנס צײַטן, יוּוואָ־בלעטער, ב׳ XIII, נומ׳ 5—6, זז׳ 450־460. אויך אין דעם וואַשטיין־בוך פֿון יוּוואָ, 1939, די זעלביקע זײַטן.

45. וועגן דעם חדר אין אונגערן סוף 18טן און אָנהייב 19טן י״ה איז פֿאַראַן מאַטעריאַל אין בית נאמן פֿון יצחק משה פּערלש (1784—1854), אַרויסגעגעבן פֿון אַרמין פּערלש, מאַרמאַראָש־סיגעט, 1908, 189 זז׳.

פֿאַרשטייט זיך אַז די דאָזיקע מילואים שעפּן ניט אויס די ליטעראַטור וועגן חינוך בײַ ייִדן, וואָס איז נאָך פֿון אָסמֿן ניט אויסגענוצט געווואָרן. זייער צאָל איז אַ סך גרעסער. קודם כל זײַנען אַ סך תּקנות אָפּגעהיט געווואָרן נאָר אין פֿרעמדשפּראַכיקע איבערזעצונגען און די העברעיש־יידישע אָריגינאָלן זײַנען פֿאַרפֿאַלן געווואָרן. וואָלט מען באַארפֿט גוט דורכזיפּן די ליטעראַטור, קודם כל

די רעגיאָנעלע מאַנאַגראַפֿיעס און זאַמלונגען פֿון אַקטן און פֿון דאָרטן אויס־שייַן אַלץ, וואָס האָט צו טאָן מיט דער געשיכטע פֿון ייִדישער דערציִונג.

חוץ זכרונות און אויטאָביאָגראַפֿיעס איז אויך כּדאַי דורכצוגיין די רייַכע נסיעות־ליטעראַטור, וווּ עס זיינען פֿאָראַן טשיקאַווע פּרטים, ווי זיי־טיקע האָבן געזען און געקוקט אויף די אַמאָליקע לערן־אַנשטאַלטן.

חוץ די טעקסטן האָט אָסף נאָך געגעבן אַ סך מילואים און קאָרעקטיוון צו זיינע פֿריִערדיקע דרוקן בענד. עטלעכע ייִדישע טעקסטן האָט ער אויסגע־טייטלט באַזונדער און זיי געגעבן צום סוף, צווישן זיי אַזעלכע וואָס זיינען פֿון גרויס וויכטיקייט פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער עלטערער ייִדישער שפּראַך, ווי למשל פֿון דעם זעלטענעם ספֿר סם חיים (זז׳ 226—27), פֿון דער הקדמה צו דער ייִדישער איבערזעצונג פֿון יהושע, שופֿטים, יונה און תהילים, לויטן כתב־יד אין פּאַרמע אָדער ווי די ייִדישע כרוזים פֿון אַ ריי דיטשע קהילות (זז׳ 237—41). עטלעכע כתב־ידן האָט אָסף באַנוצט פֿון די זאַמלונגען פֿון ייִוואָ: אויך אַ סך געדרוקטע טעקסטן האָט ער אַרויסגענומען פֿון די אויסגאַבעס פֿון ייִוואָ.

*

ווי אַ הוספֿה צו זיין ווערק האָט אָסף צוגעגעבן אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון ייִדישע שולביכער ביזן יאָר 1840. די דאָזיקע רשימה באַשטייט פֿון 348 איינס און איז אַ סך מער ווי סתם אַ טרוקענע ביבליאָגראַפֿיע. אַ גרויסע צאָל אויס־גאָבעס, און דווקא די זעלטענע, האָט ער געזען און בפֿרטיות באַשריבן און אָפֿילו געבראַכט ציטאַטן, וואָס האָבן אַ קולטור־היסטאָרישן אינטערעס. צום ערשטן מאָל ווערט אַזאַ ביבליאָגראַפֿיע צוזאַמענגעשטעלט. דער זייער באַשיידענער מחבר רופֿט עס אָן „חומר לביבליוגראַפֿיה", אָבער עס איז אַ סך מער ווי אַ צושטייַער. דאָס איז אַ פֿונדאַמענט אויף וועלכן מען קען בויען, ווען אָפֿילו עס פֿעלן אַ סך אויסגאָבעס.

די ווייטערדיקע רשימה טיטלען אָדער אויסגאָבעס, וואָס פֿעלן אין אָספֿס ביבליאָגראַפֿיע, זיינען ניט מער ווי באַשיידענע מילואים צו דער דאָזיקער וויכ־טיקער פּיאָנירישער אַרבעט.

קודם כל ווילּ איך אָנווייזן אויף מײַן ביבליאָגראַפֿיע פֿון ייִדישע שולביכער אין קאָנגרעס־פּוילן פֿון די יאָרן 1817—1864, געדרוקט אין מײַן בוך: ייִדישע בילדונגס־פּאָליטיק אין פּוילן 1806—1866, (נ״י, ייִוואָ, 1943, זז׳ 224—228), וווּ עס געפֿינען זיך עטלעכע אויסגאָבעס, ניט דערמאָנטע אין אָספֿס רשימה.

אַ געווויסע צאָל ייִדישע שולביכער דערמאָנט ז. רייזען אין די ייִוואָ־בלעטער, ב׳ ו, זז׳ 204—206 און אין די שריפֿטן פֿאַר פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק ב׳ ו, 1933, זז׳ 403 א״וו.

אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון אַלטע שולביכער פֿאַרן ייִדיש־לימוד האָט פֿאַר־עפֿנטלעכט ש. באַסטאַמסקי אין זשורנאַל די נייַע שול, יאָנואַר־פֿעברואַר, 1923.

וועגן די פֿאַרשיידענע אויסגאָבעס פֿון דעם ייִדישן בריוון־שטעלער חנוך לנער און אַנדערע פֿון דעם מין זע מײַן אַרבעט א״נ „די הקדמות צו יוסף מאַרשנס חיבורים", ייִוואָ־בלעטער, ב׳ xiii, זז׳ 384—388.

עטלעכע הערות נאָך צו באַזונדערע נומערן פֿון אָספֿס ביבליאָגראַפֿיע:

צום נומער 15: אופן חינוך ילדים, וואָס איז אַרויס 1839 (אין טעקסט איז דורך אַ טעות געדרוקט 1939) איז געווען צענזורירט אין 1830, וואָס שליסט

ניט אויס אַן אויסגאַבע פֿון 1830, ווײַל עס איז באַקאַנט אַן אויסגאַבע פֿון 1833, נאָך דעם פֿון 1848 און פֿון 1852 (24 זז׳).

צום נומער 61: בריוון־שטעלער פֿון יהודה ליב לֵיאָנדאָר איז כּדאַי צו־צוגעבן די אויסגאַבעס: תקפּ״ו, תר״ו, תרכ״ח א״א (זע: יוונאַ־בלעטער, ב׳ XVIII, זז׳ 109—112).

צום נומער 176: פֿאַראַן אַן אויסגאַבע, ווין 1826, 48 זז׳.

צום נומער 204: דער פֿוֹלֶער טיטל לייענט זיך אַזוי: Przyjaciel Dzieci מודע לבני בינה אַדער קינדער פֿרײַנד אונד לעהרער, איין לֵייכטיש לֶעהר אונד לֶעזע בוך פֿיר דיא יידישע קינדער וואש ווינשן זיך אין דער פֿוֹלִישער שפּראַכע גוט לֶעזן, אונד זי פֿר שטיין, אונד שרייבן אַן איין לֶעהרער, אין איין קורצע צייט זעלבשט זיך אוישצילֶערנען, ווילנא והוראדנא תקפּ״ו [1826] (4)+76 זז׳ (און ניט תקס״ו ווי אַסף גיט אָן).

צום נומער 224: מסדר אגרת. פֿאַראַן אַן אויסגאַבע פֿון 1839.

עס פֿעלן אין גאַנצן די ווײַטערדיקע שוֹלביכער:

א. מורה דרך כולל קבוצת הרבה מלות עבריות ותלמודיות וביאורים בלשון אשכנזי המדובר במדינתנו, בפי עמנו, ווילנע, 1828 (48 זז׳), 1832, 1837, 1839, 1841, 1844, 1845, 1848 1849 און 1851.

ב. דת ישראל פֿון פּעטער בער, פּראָג, 1809.

ג. קהלת יעקב, לאָנדאָן, 1773.

ד. צפנת פענח, ערשטער חלק 1804; צווייטער 1812 פֿון ברוך (בענדעט) שאַטלענדער (1763—1846),[2] פֿאַרפֿאַסט פֿאַר די שולן פֿון יאָקאָבסאָן אין Seesen.

ה. אַ האַלענדיש ביכל, דאָס ערשטע פֿון דעם מין אין דער שפּראַך, איז אַרויס אין 1728 פֿון איינעם י. וואַן מאַארסען א״נ:

Joods/A. B. C. Bouk,/seer nut ende bequaem voor de jonge jeugt de selver natie/, vertaelt uyt den Hebreeuse originele/...../

(געווען אין דער פֿריוואַטער ביבליאָטעק פֿון זיגמונט זעליגמאַן ע״ה אין אַמסטערדאַם).

*

אין דעם לעצטן סך הכל קען מען רעזומירן אַז אַספּס פֿיר בענד געהערן צו די סאַמע וויכטיקע מקורים־זאַמלונגען וואָס זײַנען בכלל אַרויס אויף העב־רעיש. פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער יידישער דערציונג האָט אַסף צונויפֿגע־קליבן אַ סך מער מאַטעריאַל אײדער גידעמאַן אין זײַנע קוועלנשריפֿטן וואָס זײַנען אַרויס אין 1891. ערשט איצט וועט מען קענען — אַ דאַנק אַספּס מא־טעריאַלן און פֿאַרשטייט זיך מיט דער הילף פֿון די פֿרעמדע מאַטעריאַלן (דאָס רובֿ אַפֿיציעל) וואָס ער האָט ניט אַרײַנגענומען — שרײַבן אַן אויספֿירלעכע געשיכטע פֿון חינוך בײַ יידן. פֿאַר אַזאַ געשיכטע איז אויך וויכטיק אַן אַנ־טאַלאָגיע פֿון מעטאָדן פֿון לֶערנען, באַזירט אויף גראַמאַטיקעס, כּרעסטאָמאַטיעס (ווי קהלת שלמה למשל) און אַנדערע לֶערנביכער, וואָס וועלן געבראַכט אין

[2] וועגן די לערנביכער פֿון יענער צײַט זע:
Lewinsky, "Ein altes Lesebuch", *All. Z. d. Jud.*, 1906, 186 pp.

אָספּס ביבליאָגראַפֿיע. איך האָב דאָ אין זינען אַ בוך לויט דעם מוסטער פֿון יאָהאַנעס מילליער.[3]

אָספּס מאַטעריאַלן באַרייכערן ניט נאָר אונדזערע ידיעות וועגן דער סטאַטיק פֿון יידישן חינוך נאָר אויך וועגן איר דינאַמיק, די סאָציאַל־עקאָנאָמישע עלעמענטן פֿון דער יידישער מלמדימשאָפֿט. די דאָזיקע פֿיר בענד עפֿענען נייע פֿאַרשערישע האָריזאָנטן און דערפֿאַר זיינען ניטאָ קיין וועריאַציעס צוליב דעם האָרציקסטן דאָנק דעם דאָזיקן חשובן געלערנטן פֿאַר זיין גרויסן צושטייער צו אונדזער קולטור־געשיכטע.

צום סוף איז כדאי אָנצוווייזן, אַז בעת די ערשטע דריי בענד האָבן זיך געדרוקט אין 2,000 עקזעמפּלאַרן, איז דער דאָזיקער באַנד אַרויס נאָר אין 300 עקזעמפּלאַרן. דאָס בוך איז געווארן אַ קרבן פֿון דוחק אין פּאַפּיר אין ארץ־ישׂראל, צוליב דער מלחמה.

ד"ר יעקב שאַצקי

אַספּעקטן פֿון דער פּערזענלעכקייט פֿון יידישע סטודענטן

1. Bert Reese Sappenfield, *A Contribution to the Study of Attitudes and Attitude Estimates*, New York University, 1941, 191+39 pp. [דיסערטאַציע, מאַשינשריפֿט]
2. Bert Reese Sappenfield, "The Attitudes and Attitude Estimates of Catholic, Protestant and Jewish Students", *The Journal of Social Psychology*, 1942, vol. 16, pp. 173—197.
3. Abraham P. Sperling, "A Comparison between Jews and non-Jews with Respect to Several Traits of Personality", *Journal of Applied Psychology*, 1942, vol. 26, pp. 828—840.

1—2. די צוויי עיקר־פֿראַבלעמען מיט וועלכע דער מחבר פֿאַרנעמט זיך זיינען: א) ווי אַזוי זעט אויס דער סאָציאַל־פּאָליטישער אַני־מאמין פֿון יידישע קאָלעדזש־סטודענטן לגבי פֿראָטעסטאַנטישע און קאַטוליש? ב) וואָס איז די מיינונג פֿון יידישע סטודענטן וועגן דעם סאָציאַל־פּאָליטישן אַני־מאמין פֿון דעם דורכשניטלעכן צי טיפּישן יידן, פֿראָטעסטאַנט און קאַטוליק, און פֿאַרקערט — פֿון פֿראָטעסטאַנטישע און קאַטוליש תלמידים וועגן דער שטעלונג פֿון מיטגלידער פֿון זייער אייגענער רעליגיעזער גרופּע און פֿון די אַנדערע צוויי?

וועגן דער ערשטער פֿראַגע האָט מען שוין אַ רעכט ביסל געשריבן. לויט די רעזולטאַטן פֿון אַ צאָל אויספֿאָרשונגען קומט אויס, אַז יידישע קאָלעדזש־סטודענטן זיינען בדרך־כלל מער ליבעראַל צי ראַדיקאַל ווי פֿראָטעסטאַנטישע, וואָס יענע ווידער האָבן אַ מער ליבעראַלע שטעלונג צו געוויסע סאָציאַל־

[3] Johannes Müller, *Quellenschriften und Geschichte des deutschsprachlichen Unterrichtes bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, Gotha, 1882, XI, 420 pp.

פאליטישע פראגעס ווי קאטוליקישע סטודענטן. ד״ר סאפענפילדס צושטייער באשטייט דער עיקר אין דעם וואס זיין סטאטיסטישער אנאליז איז גרינטלעכער ווי די בײַ אנדערע פארשערס.

די צווייטע פראגע איז אינטערעסאנט פון א טעארעטישן און ניט ווייניקער ויכטיק פון א פראקטישן שטאנדפונקט. יעדער יחיד האט ווען זיין אייגענעם עטנישן און רעליגיעזן קיבוץ און אויך ווען אנדערע קיבוצים א געוויסע מיינונג, וואס אפט מאל איז זי ניט מער ווי א סטערעאטיפ צי פאראורטייל. אזוינע מיינונגען זיינען אבער זייער וויכטיקע סאציאל־פסיכאלאגישע פאקטן, ווײַל די באציונגען בין אדם לחברו זיינען אפט א פועל־יוצא פון די ריכטיקע צי פאלשע גענעראליזאציעס וואס מיר האבן ווען עטנישע און רעליגיעזע גרופען. די מיינונגען זיינען וויכטיקע סאציאלע פאקטן אויך צוליב דעם, וואס יעדער קאלעקטיוו רעכנט זיך מיט די מיינונגען פון אנדערע ווען אים. דעריבער האט ד״ר סאפענפילד געפרוווט אויסצוגעפינען, אויף ווי ווײַט יידן, פרא־טעסטאנטן און קאטוליקן האבן א באשטימטע מיינונג ווען דעם קאנסער־וואטיזם־ליבעראליזם פון מיטגלידער פון זייער אייגענער און פון אנדערע גרופען.

לייבוש לעהרער האט שוין אין „יידן ווען יידן״ אנגעוויזן, אז מיר האבן ניט קיין ריכטיקע מיינונגען ווען אונדז גופא. אזוי למשל ברענגען אים די רעזולטאטן פון זיין פארשונג צום אויספיר, אז די פארשפרייטע מיינונג בײַ יידן, אז יידישע קונים דינגען זיך א סך מער ווי ניט־יידישע, איז בלויז „א הויפער אינדרוק״ און אז „דער אונטערשייד צווישן יידן און גויים איז אין דער אמתן א סך, א סך קלענער ווי אין אינדרוק״.[1] צי איז עס אויך ריכטיק ווען דעם קאנסערוואטיזם—ליבעראליזם פון יידן?

ד״ר סאפענפילדס גרופע איז באשטאנען פון 440 יחידים. זייער רעליגיעזע גלידערונג איז געווען: 230 (52.3%) יידן, 111 קאטוליקן און 99 פראטעסטאנטן. 64 פון די יידן, 36 פון די קאטוליקן און 30 פון די פראטעסטאנטן זיינען געווען קאנדידאטן אויף אנצוקומען אין קאלעדזש. 151 פון די יידן, 63 פון די קאטוליקן און 55 פון די פראטעסטאנטן זיינען געווען דעם ערשטן זמן אין קאלעדזש. די איבעריקע זיינען געווען דעם דריטן צי פערטן יאר אין אן אינזשענירן־שול. כמעט אלע סטודענטן זיינען געווען הי־געבוירענע. א גרעסערער פראצענט יידישע ווי אנדערע סטודענטן זיינען געווען קינדער פון אימיגראנטן. די יידישע סטודענטן זיינען אין דורכשניט געווען מיט א יאר יינגער ווי די קריסטלעכע. די גרופע איז באשטאנען בלויז פון בחורים.

ד״ר סאפענפילד האט זיך באנוצט מיט פיר אנקעטעס. איינע איז געווען וועגן קאמוניזם, א צווייטע וועגן מלחמה, א דריטע וועגן געבורטן־קאנטראל און א פערטע וועגן אלגעמיינע סאציאל־פאליטישע ענינים.

אין דער אנקעטע וועגן קאמוניזם זיינען געווען צוו״אנד אזוינע ארויס־זאגונגען: דער קאמוניזם וועט פארענטפערן אונדזערע עקאנאמישע פראבלעמען; פאליטיאנטן זיינען בארעכטיקט צו שיסן קאמוניסטן. אין דער זעלבער אנקעטע זיינען אויך געווען מיינונגען וועגן מלחמה, דהיינו: מיר קענען ניט האבן קיין שום פראגרעס אן מלחמה; עס איז ניטא קיין שום בארעכטיקונג אויף צו פירן מלחמה. די סטודענטן האבן באדארפט געבן איינעם פון דרײַ ענטפערס: מספים, ניט מספים, האב ניט קיין פעסטע מיינונג. די אנקעטע איז אויסגעטיילט געוואָרן צו די 130 קאנדידאטן וואס האבן געוואלט אנקומען אין קאלעדזש.

---

[1] ל. לעהרער, „יידן וועגן יידן״, ז׳ 198, אין זיין יידישקייט און אנדערע פראבלעמען.

די אַנקעטע וועגן געבורטן־קאָנטראָל האָט דער פֿאָרשער געגעבן די 41 תּלמידים אין אַן אינשטענדיקן־שול. אין איר זײַנען געווען אַזוינע מיינונגען: געבורטן־קאָנטראָל איז ראַסן־זעלבסטמאָרד; מיר מוזן האָבן געבורטן־קאָנטראָל. זיי האָבן באַדאַרפֿט געבן אײַנעם פֿון פֿיר ענטפֿערס: אין גאַנצן מספּים, מספּים, ניט מספּים, האָב ניט קיין פֿעסטע מיינונג.

די 269 סטודענטן וואָס האָבן געלערנט דעם ערשטן זמן אין קאָלעדזש האָבן געקראָגן די פֿערטע אַנקעטע, וואָס זי איז באַשטאַנען פֿון אַלגעמיינע קאָנסערוואַטיוון און ראַדיקאַלע אַרויסזאָגונגען: מיר וואָלטן בעסער באַדאַרפֿט פֿראָוון פֿאַסטערס געבוירן־טאָג ווי וואָשינגטאָנס, ווײַל פֿאַסטער האָט אַ סך מער אויפֿגעטאָן פֿאַר די מענטשן ווי וואָשינגטאָן; קאָנסערוואַטיוו געשטימטע מענטשן זײַנען געווינטלעך מער אינטעליגענט ווי ראַדיקאַלן.

די סטודענטן האָבן באַדאַרפֿט זאָגן צי זיי זײַנען מספּים מיט די מיינונגען צי ניט. יעדער סטודענט האָט געקראָגן אײַן פֿרעגבויגן, אין וועלכן ער האָט באַדאַרפֿט אָנווײַזן זײַן אייגענע שטעלונג צו דער שייכדיקער פֿראַבֿעם, און עטלעכע עקזעמפּלאַרן פֿון דעם זעלביקן פֿרעגבויגן, אין וועלכע ער האָט באַדאַרפֿט אָנגעבן, ווי אַזוי אַ טיפּישער ייִד, פֿראָטעסטאַנט און קאַטוליק וואָלט געענטפֿערט לויט זײַן מיינונג. די צווייטע אַנקעטע, וואָס איז געווען אידענטיש מיט דער ערשטער, האָט בכן געדאַרפֿט ווײַזן, אויף ווי ווײַט מיטגלידער פֿון יעדער איינער פֿון די דרײַ רעליגיעזע גרופּעס האָבן פֿיקסירטע מיינונגען (סטערעאָטיפּן) וועגן די מיטגלידער פֿון אייגענעם קאָלעקטיוו און אויך פֿון די אַנדערע קיבוצים.

די רעזולטאַטן פֿון דער אויספֿאָרשונג זײַנען נאָך אַ דערווײַז, אַז ייִדישע סטודענטן זײַנען אין דורכשניט ראַדיקאַלער ווי קריסטלעכע. דער חילוק צווישן דער שטעלונג פֿון ייִדן און קאַטוליקן בנוגע קאָמוניזם, געבורטן־קאָנטראָל און אַלגעמיינע סאָציאַל־פֿאָליטישע ענינים איז סטאַטיסטיש אַנזיכטיק. די ייִדישע גרופּע איז אויך געווען מער פֿאָציפֿיסטיש געשטימט ווי די קאַטוליקישע, אָבער דער חילוק איז פֿון אַ סטאַטיסטישן שטאַנדפּונקט ניט קיין פֿאַרלאָזלעכער. אויך איז געווען אַ סטאַטיסטיש אַנזיכטיקער חילוק צווישן ייִדישע און פּראָטעסטאַנטישע סטודענטן בנוגע זייער שטעלונג צו מלחמה און געבורטן־קאָנטראָל; אין דעם ייִדישן קיבוץ זײַנען געווען מער אַזוינע וואָס זײַנען געווען קעגן מלחמה און פֿאַר געבורטן־קאָנטראָל ווי אין דער פּראָטעסטאַנטישער. ייִדן זײַנען אויך געווען מער פּראָאָמוניסטיש און מער ליבעראַל בנוגע אַל־געמיינע סאָציאַל־פֿאָליטישע פֿראָבלעמען ווי די פּראָטעסטאַנטן; דער חילוק איז אָבער סטאַטיסטיש ניט אַנזיכטיק.

די ייִדישע סטודענטן האָבן זיך פֿאַרגעשטעלט, אַז דער דורכשניטלעכער ייִד איז ניט אַזוי ליבעראַל ווי זיי זײַנען. עס איז פֿאַראַן אַ סטאַטיסטיש אַנזיכטיקער חילוק צווישן זייער אייגענער שטעלונג צו געוויסע סאָציאַל־פֿאָליטישע פֿראָבלעמען און זייער מיינונג, ווי אַזוי סתּם ייִדן וואָלטן געשטימט. די קאַטולישע סטודענטן האָבן זיך אויך פֿאַרגעשטעלט, אַז דער דורכשניטלעכער קאַטוליק איז מער קאָנסערוואַטיוו ווי זיי גופֿא. דער חילוק צווישן זייער אייגענער שטעלונג און זייער מיינונג וועגן דעם קאָנסערוואַטיזם—ליבעראַליזם פֿון קאַטוליקן איז סטאַטיסטיש אַנזיכטיק. בײַ פּראָטעסטאַנטישע סטודענטן איז ווידער אַ מאָל דאָס אייגענע: זיי האָבן זיך אויך פֿאַרגעשטעלט, אַז סתּם פּראָטעסטאַנטן זײַנען ניט אַזוי ליבעראַל ווי זיי זײַנען.

ווען מען פֿאַרגלײַכט די מיינונג פֿון די קאַטולישע סטודענטן וועגן דער שטעלונג פֿון ייִדן צו די דערמאָנטע פֿראָבלעמען מיט דער שטעלונג פֿון

די יידישע סטודענטן, באקומט מען די ווייטערדיקע רעזולטאטן: די קאטוליישע סטודענטן זיצנען געווען אונטער דעם אינדרוק, אז דער דורכשניטלעכער ייִד איז מער פראקאמוניסטיש ווי די יידישע סטודענטן זיצנען באמת געווען. זיי האבן אבער זיך פארגעשטעלט, אז ייִדן זיצנען ניט אזוי קעגן מלחמה ווי די יידישע סטודענטן זיצנען פאקטיש געווען. דער חילוק צווישן דער מיינונג פון די קאטוליישע סטודענטן בנוגע דער שטעלונג פון ייִדן צו די צווייִ פראגעס און דער פאקטישער שטעלונג פון די יידישע סטודענטן איז סטאטיסטיש אנזיכטיק. עס קומט אויך אויס, אז די קאטוליקן האבן זיך פארגעשטעלט, אז ייִדן זיצנען ניט אזוי פאר געבורטן־קאנטראל און אויך ניט אזוי ראדיקאל געשטימט ווי די יידישע סטודענטן זיצנען פאקטיש געווען. עס איז אבער געווען א סטאטיסטיש אנזיכטיקער חילוק בלויז צווישן זייער מיינונג וועגן דער שטעלונג פון דורכשניטלעכן ייִד צו געבורטן־קאנטראל און דער פאקטישער שטעלונג פון די יידישע סטודענטן אין דעם ענין.

די יידישע סטודענטן ווידער האבן זיך פארגעשטעלט, אז דער דורכשניטלעכער קאטוליק איז מער אנטיקאמוניסטיש, מער קעגן געבורטן־קאנטראל, מער פאר מלחמה און וויניקער ליבעראל ווי די קאטוליישע סטודענטן זיצנען באמת געווען. בלויז אין פאל פון געבורטן־קאנטראל איז דער חילוק צווישן די ייִדנס מיינונג און דער פאקטישער שטעלונג פון די קאטוליישע סטודענטן סטאטיסטיש אנזיכטיק. די יידישע סטודענטן האבן זיך אויך פארגעשטעלט, אז פראטעסטאנטן זיצנען ניט אזוי ראדיקאל געשטימט ווי די פראטעסטאנטישע סטודענטן זיצנען פאקטיש געווען; דער חילוק איז אין דעם פאל פארלאזלעך. דאס אייגענע האבן די יידישע סטודענטן געמיינט, אז דער דורכשניטלעכער פראטעסטאנט איז ניט אזוי פאר געבורטן־קאנטראל ווי די פראטעסטאנטישע סטודענטן זיצנען באמת געווען, אבער דער חילוק איז ניט סטאטיסטיש אנזיכטיק.

ווען מע פארגלייכט די מיינונג פון יידישע סטודענטן וועגן דעם קאנסערוואטיזם—ליבעראליזם פון ייִדן און ניט־ייִדן, באקומט מען אזוינע רעזולטאטן: יידישע סטודענטן זיצנען אונטער דעם אינדרוק, אז ייִדן זיצנען מער פאר געבורטן־קאנטראל ווי קאטוליקן, אבער וויניקער ווי פראטעסטאנטן. זיי האבן זיך אויך פארגעשטעלט, אז ייִדן זיצנען בכלל מער ליבעראל ווי אפילו פראטעסטאנטן וואס זיצנען, לויט זייער מיינונג, מער ליבעראל ווי קאטוליקן. א סטאטיסטיש אנזיכטיקער חילוק איז געווען בלויז צווישן זייער מיינונג וועגן דער שטעלונג פון דורכשניטלעכן ייִד און קאטוליק.

די קארעלאציע־קאעפיציענטן צווישן דער אייגענער שטעלונג צו די דערמאנטע פראגעס און וואס עס וואלט געווען די שטעלונג פון דער אייגענער גרופע זיצנען:

פראטעסטאנטן:	0.685+ (פלוס/מינוס 0.075),
ייִדן:	0.658+ (פלוס/מינוס 0.049),
קאטוליקן:	0.575+ (פלוס/מינוס 0.087).

מיט אנדערע ווערטער: קאנסערוואטיוו געשטימטע קאטוליישע און אנדערע סטודענטן האבן זיך פארגעשטעלט, אז די מיטגלידער פון זייער אייגענער

רעליגיעזער גרופּע זײַנען אויך קאָנסערוואַטיוו און די ראַדיקאַלן זײַנען געווען אונטער דעם אײַנדרוק, אַז די מערהייט פֿון זייער רעליגיעזן קאָלעקטיוו איז ראַדיקאַל געשטימט.

ד״ר סאָפֿענפֿילד האָט זיך באַנוצט מיט דער קריטעריע פֿון נאָענטקייט און ווײַטקייט לגבי דעם דורכשניט [2] אויף אויסצוגעפֿינען, אויף ווי ווײַט יעדע איינע פֿון די דרײַ רעליגיעזע גרופּעס האָט געהאַט אַ פֿיקסירטע מיינונג, אַ סטערעאָטיפּ, וועגן דעם קאָנסערוואַטיזם—לִיבעראַליזם פֿון די מיטגלידער פֿון דער אייגענער גרופּע און פֿון די אַנדערע. אויב יִידן למשל וואָלטן געהאַט אַ פֿיקסירטע מיינונג וועגן דער שטעלונג פֿון קאַטולִיקן צו געבורטן־קאָנטראָל, וואָלט באַדאַרפֿט זײַן אַ קאָנ־טיקע אײַנשטימיקייט און קלענערע חילוקי־דעות אין זייערע ענטפֿערס. אַרויס־גייענדיק פֿון דעם שטאַנדפּונקט, האָט ד״ר סאָפֿענפֿילד אָנגענומען, אַז אַ גרעסערע אײַנשטימיקייט אין די ענטפֿערס פֿון אַ גרופּע וועגן דער שטעלונג פֿון אַנדערע איז שוין אַ סטערעאָטיפּ וואָס אין די מיינונגען פֿון יחידים פֿון דער שייכדיקער גרופּע גופֿא איז אַ סימן, אַז זי האָט אַ פֿיקסירטע מיינונג (סטערעאָטיפּ) וועגן די אַנדערע. אַ צווייטער אופֿן אויסצוגעפֿינען אַ סטערעאָטיפּ איז — אויב די דורכשניטלעכע מיינונג פֿון יעדער איינער פֿון עטלעכע גרופּעס וועגן דער שטעלונג פֿון אַ צווייטער גרופּע צו אַ געוויסער פֿראַגע איז מער ענלעך איינע צו די אַנדערע ווי די מיינונגען פֿון יחידים פֿון אָט די גרופּעס.

נאָכן אַנאַליזירן דעם מאַטעריאַל קומט דער מחבר צו אַזעלכע אויספֿירן:

יִידישע סטודענטן האָבן מסתמא אַ סטערעאָטיפּ וועגן דער שטעלונג פֿון קאַטולִיקן צו מלחמה. זיי האָבן אויך אַ פֿיקסירטע מיינונג וועגן דעם קאָנסערוואַטיזם פֿון יִידן, קאַטולִיקן און פּראָטעסטאַנטן. קאַטולישע סטודענטן זײַנען אונטער דעם אײַנדרוק, אַז קאַטולִיקן און פּראָטעסטאַנטן זײַנען קאָנסער־וואַטיוו געשטימט. די פּראָטעסטאַנטישע סטודענטן האָבן אין דעם פֿאַל ניט געהאַט קיין סטערעאָטיפּ. מיט די דערמאָנטע קריטעריעס, זאָגט דער מחבר, קען מען געפֿינען דעם סטערעאָטיפּ פֿון דער גרופּע; אָבער טאָמער האָבן מיר אים ניט אויסגעפֿונען, איז נאָך קיין ראַיה ניט, אַז דער סטערעאָטיפּ איז בכי דער גרופּע ניטאָ.

ד״ר סאָפֿענפֿילדס אויספֿאָרשונג איז אַ וויכטיקער צושטײַער צו פֿאָר־גלײַכיקע פֿאָרשונגען פֿון יִידן, פּראָטעסטאַנטן און קאַטולִיקן. ער האָט אָנא־לִיזירט זײַנע פֿאַקטן לויט די נײַסטע סטאַטיסטישע מעטאָדן און אָנגעוויזן, אויף ווי ווײַט עס איז פֿאָראַן אַ סטאַטיסטיש אָנזיכטיקער חילוק צווישן יִידן און אַנדערע רעליגיעזע גרופּעס.

אָבער מיר וואָלטן אויך געוואָלט וויסן, פֿאַר וואָס יִידישע סטודענטן זײַנען מער ראַדיקאַל ווי קריסטלעכע און פֿאַר וואָס יִידישע סטודענטן האָבן זיך פֿאָרגעשטעלט, אַז יִידן זײַנען מער קאָנסערוואַטיוו ווי זיי גופֿא (די סטודענטן) זײַנען. כדי דאָס צו דערגיין, וואָלטן מיר באַדאַרפֿט אַ רעכט ביסל וויסן וועגן דער עמאָציאָנעלער און אינטעלעקטועלער אָנטוויקלונג פֿון די אויסגעפֿאָרשטע יחידים און וועגן זייער היימישער סביבה. מיר וואָלטן באַדאַרפֿט אויסגעפֿינען, אין וועלכע היימען זיי זײַנען דערצויגן געוואָרן און וואָס איז געווען דער סאָציאַל־פּאָליטישער אָני־מאמין פֿון זייערע עלטערן; מיר וואָלטן באַדאַרפֿט דערגיין, ווער פֿון זייערע קרובֿים האָט געהאַט אַ השפּעה אויף זיי און מיט וועמען זיי האָבן זיך געהאַלטן, וואָס זיי האָבן געלייענט און ווי אָזוי זײַנען

---

[2] ער באַנוצט זיך מיט דעם אויסדרוק: homogeneity—variability.

זיי געקומען צו לייענען געוויסע ביכער. זייערע פערזענלעכע איבערלעבונגען, אַבסערוואַציעס און אײַנדרוקן זײַנען אויך וויכטיקע פאַקטאָרן. הפלל, מיר וואָלטן באַדאַרפט האָבן אַ סך ביאָגראַפישע ידיעות. מיר וואָלטן באַדאַרפט זיך באַנוצן מיט אַן אַנדער טעכניק ווי די אַנקעטע אויף צו קריגן דעם נייטיקן ביאָגראַפישן מאַטעריאַל און מיר וואָלטן אײַנצײַטיק באַדאַרפט אַנוועלדן אַנדערע מעטאָדן אויף צו אַנאַליזירן און אויסצוטײַטשן די פרטים.

מיר וואָלטן אויך באַדאַרפט זײַן מער פרעציז מיט די טערמינען „פּראָטעסטאַנט" און „ייִד". פון אַנדערע פאַרשונגען וויסן מיר, אַז מיטגלידער פון געוויסע פּראָטעסטאַנטישע גרופּעס זײַנען ליבעראַלער ווי די איבעריקע (אַ שטייגער די פֿונדאַמענטאַליסטן). עס זײַנען אויך פאַראַן געוויסע סאַציאַלע און קולטורעלע חילוקים צווישן אַרטאָדאָקסישע און רעפֿאָרמירטע ייִדן. מיט איין וואָרט, מע וואָלט באַדאַרפט אַנווײַזן, וועגן וועלכע פּראָטעסטאַנטן און ייִדן עס רעדט זיך.

לויט ווי ד״ר סאָפענפֿילד גיט אָן, זײַנען די ייִדישע סטודענטן געווען אין דורכשניט מיט איין יאָר יינגער ווי די אַנדערע. דאָס מיינט מסתמא, אַז זיי האָבן געהאַט אַ העכערן אינטעליגענץ־ווײַסער ווי די ניט־ייִדישע סטודענטן. פון אַנדערע פאַרשונגען וווייסן מיר, אַז סטודענטן מיט אַ העכערן אינטעליגענץ־ווײַסער זײַנען בדרך־כלל ליבעראַלער ווי די אַנדערע. צי איז דאָס אפֿשר געווען איינער פון די טעמים, פאַר וואָס די ייִדישע סטודענטן זײַנען געווען ליבעראַלער ווי די פּראָטעסטאַנטישע און קאַטוליש? ד״ר סאָפענפֿילד באַרירט אַבער ניט דעם ענין, און במילא וווייסן מיר ניט געניו, צי אויך אין דעם פאַל איז געווען אַ פאַזיטיוו קאָרעלאַציע צווישן אינטעליגענץ און ראַדיקאַליזם.[3]

3. לויט די רעזולטאַטן פון ד״ר שפּערלינגס אויספֿאָרשונג קומט אויס, אַז אין געוויסע פרטים איז פאַראַן אַ סטאַטיסטיש אַנזיכטיקער אונטערשייד צווישן ייִדן און ניט־ייִדן.

ער האָט פאַרגליכן 80 ייִדישע סטודענטן אין ניו־יאָרקער סיטי־קאָלעדזש מיט 80 ניט־ייִדישע. איינער פון די פֿינף טעסטן (Human Behavior Inventory) האָט אויסן געווען אויסצוגעפֿינען זייערע אַרבעט־געווויינטשאַפֿטן, עמאָציאָנאַלע סטאַביליטעט, פאַמיליע־באַציונגען, סופּערריאָריטעט־אינפֿעריאָריטעט און אַביעקטיוויטעט. ער האָט זיי אויך געגעבן טעסטן אויף אינטראָווערסיע — עקסטראָווערסיע, קאָנסערוואַטיזם — ליבעראַליזם און דאָמינאַציע — סובאָרדינאַציע. מיט דעם פֿינפֿטן טעסט האָט ער אויסן געווען אויסצוגעפֿינען זייערע טאָלעראַנטישע, רעליגיעזע, עסטעטישע, סאָציאַלע, פּאָליטישע און עקאָנאָמישע ווערטן. דער טעסט איז באַשטאַנען פון אַוויינע זאַצן ווי: דער עיקר־צוועק פון דער וויסנשאַפֿט איז גיכער אויסצוגעפֿינען דעם אמת ווי צו קענען באַנוצן די רעזולטאַטן פון די פאַרשונגען פאַר פראַקטישע צוועקן. אַ „יא"־ענטפֿער האָט אין דעם פאַל געמיינט, אַז דער סוביעקט האָט אַ טאָלעראַטישן אינטערעס אין וויסנשאַפֿט און אַ „ניין", אַז ער קוקט אויף געוויסע זאַכן פון אַ פראַקטישן שטאַנדפונקט.

די רעזולטאַטן זײַנען:

1. די ייִדישע גרופּע איז געווען אַ סך מער ליבעראַל געשטימט ווי די ניט־ייִדישע;

---

[3] דאָס אַרטיקל אין „דזשוירנאַל" איז אַ תמצית פון דער דיסערטאַציע, וואָס געפֿינט זיך אין דער ביבליאָטעק פון ניו־יאָרק־יוניווערסיטי.

2. יידן האָבן אַרויסגעוויזן מער סימנים פֿון עקסטראָווערסיע ווי די קריסטלעכע סטודענטן;

3. זיי האָבן אויך אַרויסגעוויזן מער סימנים פֿון אַ נטיה צו דאָמינירן אַנדערע ווי ניט־יידישע תּלמידים;

4. די יידישע סטודענטן זײַנען מער סאָציאַל און האָבן אַרויסגעוויזן אַ גרעסערן אינטערעס אין טעאָרעטישע ווערטן, בעת די אַנדערע האָבן גע־קוקט אויף געוויסע זאַכן מער פֿון אַ רעליגיעזן שטאַנדפּונקט;

5. עס איז ניטאָ קיין אַנזיכטיקער חילוק צווישן יידן און אַנדערע אין דעם פּרט פֿון עמאָציאָנאַלער סטאַביליטעט, סופֿעריאָריטעט — אינפֿעריאָריטעט, אָביעקטיווקייט, פֿאַמיליע־באַציונגען און אַרבעט־געווינטשאַפֿטן.

ד״ר שפּערלינגס צושטייער באַשטייט אין דעם וואָס ער האָט אַנאַליזירט פֿאַרשיידענע באַשטאַנדטיילן פֿון דער מענטשלעכער פערזענלעכקייט. ווי וויכ־טיק זײַן אויספֿאָרשונג זאָל ניט זײַן, האָט זי אָבער אַ באַגרענעצטן ווערט מחמת עטלעכע טעמים. די צאָל סובייעקטן וואָס ער האָט אויסגעפֿאָרשט איז זייער קלײן, 80 יידן און 80 ניט־יידן. די סובייעקטן זײַנען געווען סטודענטן, און במילא איז אַ ספֿק, צי זיי זײַנען אַ גוטער מוסטער פֿון די פֿאַרשיידענע עטנישע גרופּעס. 69 פּראָצענט פֿון די ניט־יידן זײַנען געווען קאַטוליקן, און מיר ווייסן ניט, צי עס איז געווען אַ חילוק צווישן זיי און די 22 פּראָצענטאַנטן און צווישן די יידן און פּראָטעסטאַנטן. עס איז מיגלעך, אַז דאָס וואָס די ניט־יידן זײַנען געווען רעליגיעז געשטימט האָט זיך געמומען פֿון דעם וואָס אַ צוויי דריטל פֿון זיי זײַנען געווען קאַטוליקן.

דער מחבר זאָגט אונדז ניט צי עס איז פֿאַראַן אַ שײַכות צווישן די עטלעכע פֿערזענלעכקייט־שטריכן. א. ע. בענדערס אויספֿאָרשונג[4] ברענגט צום געדאַנק, אַז מענטשן וואָס זײַנען נוטה צו דאָמינירן אַנדערע זײַנען געווײַנט־לעך עקסטראָווערטן; דער קאָרלאַציע־קאָעפֿיציענט צווישן דאָמינאַציע און עקסטראָווערסיע איז אין אײַן פֿאַל געווען 0.379+. בענדער גיט אויך איבער אַז בעסערע תּלמידים זײַנען בדרך כּלל מער נאָכגיביק ווי אַנדערע, אַז סטודענטן אין לעצטן (4טן) יאָר קאָלעדזש זײַנען מער נאָכגיביק ווי די וואָס לערנען דעם ערשטן צי צווייטן יאָר, און אַז קינדער וואָס זײַנען געבאָרן געוואָרן צווישן דעם עלטסטן און יינגסטן קינד אין דער פֿאַמיליע זײַנען אויך מער נאָכגיביק ווי די אַנדערע קינדער. דאָס איינציקע וואָס דער מחבר זאָגט ווערן דעם איז, אַז יידן האָבן אַרויסגעוויזן מער סימנים פֿון דאָמינאַציע און עקסטראָווערסיע. מיר ווייסן אָבער ניט צי דאָס איז געווען צוליב דעם, וואָס אין דער יידישער גרופּע זײַנען אפֿשר געווען מער בכורים ווי אין דער קאַטוליש־פּראָטעס־טאַנטישער.

שפּערלינג גיט אויך איבער, אַז דער אינטעליגענץ־ווינקלער פֿון די יידישע סטודענטן איז געווען אַ רעכט ביסל העכער ווי פֿון די אַנדערע, אַז זיי זײַנען גלײַכצײַטיק געווען מיט אַ זיבן חדשים יינגער, און מיט אײַן דריטל זמן העכער אין זייערע לימודים. דאָס מיינט, אַז די יידישע סטודענטן זײַנען געווען לויט זייער עלטער מיט אַ נײַן חדשים פֿאָרויס אין זייערע לימודים לגבי די ניט־יידן. אַנדערע פֿאַרשערס גיבן אויך איבער, אַז יידישע קאָלעדזש־סטודענטן האָבן בדרך כּלל אַ העכערן אינטעליגענץ־ווינקלער און זײַנען בע־

[4] Irving E. Bender, "Ascendance-Submission in Relation to Certain Other Facts in Personality", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1928, vol. 23, pp. 137—143.

סערע סטודענטן. שפּעריִנג זאָגט, אַז די יִידישע סטודענטן זײַנען געווען מער נוטה צו דאָמינירן אָנדערע ווי די קאָטויִליש־פּראָטעסטאַנטישע תּלמידים, בעת בענדערס אויספֿאָרשונג ברענגט גאָר צום געדאַנק אַז בעסערע תּלמידים זײַנען מער נאָכגיביק.

די פֿאָרשיידענע אַספּעקטן פֿון פערזענלעכקייט זײַנען נאָך ניט געענוג אויסגעפֿאָרשט געוואָרן און במילא ווייסן מיר נאָך ניט גענוי צי עס זײַנען באמת פֿאָראַן אָנזיכטיקע חילוקים צווישן יִידן און אַנדערע און וואָס די שיכותן צווישן די פֿאָרשיידענע פערזענלעכקייט־שטריכן זײַנען.

נ. גאָלדבערג

די אינטעליגענץ פֿון יִידישע סטודענטן

1. Audrey M. Shuey, "Differences in Performance of Jewish and non-Jewish Students on the American Council Psychological Examination", *The Journal of Social Psychology*, vol. 15, May, 1942, pp. 221—243.

2. Audrey M. Shuey, "The Intelligence of Jewish College Freshmen as Related to Parental Occupation", *Journal of Applied Psychology*, vol. 26, October, 1942, 659—668.

1. לויט די רעזולטאַטן פֿון צוויי אויספֿאָרשונגען צווישן דרײַ, וואָס זײַנען לעצטנס געמאַכט געוואָרן וועגן דער אינטעליגענץ פֿון קאָלעדזש־סטודענטן, האָבן יִידן אָ העכערן אינטעליגענץ־וויפֿליער ווי ניט־יִידן. דער דורכשניטלעכער וויפֿליער (I. Q.) פֿון די 158 יִידן אין פּיטסבורגער אוניווערסיטעט, וואָס אַמאָר העלפֿט האָט אויסגעפֿאָרשט, איז געווען 57.3 לגבי 50.1 פֿון דער זעלבער צאָל ניט־יִידן. ד״ר שפּעריִנג גיט איבער, אַז דער דורכשניטלעכער אינטעליגענץ־וויפֿליער פֿון 73 יִידן אין ניו־יאָרקער סיטי־קאָלעדזש איז געווען מיט אַן אַכט פונקטן העכער ווי פֿון 74 קריסטלעכע בחורים.[1] ד״ר א. מ. שוי, וואָס זי האָט זיך באַנוצט מיט אַן ענלעכן טעסט ווי העלפֿט און שפּעריִנג (American Council Psychological Examination) זאָגט אָבער, אַז פּראָטעסטאַנטן האָבן אָ העכערן אינטעליגענץ־וויפֿליער ווי יִידן און אַז נאָר קאַטויליקן זײַנען הינטערשטעליק לגבי יִידן. ד״ר שוּס סוביעקטן זײַנען געווען 2,220 יִידישע בחורים און מיידלעך, 399 קאַטויליש, 336 פּראָטעסטאַנטיש און 22 וואָס ווערן סתּם באַצייכנט ווי קריסטן. זיי האָבן געגומען דעם דערמאָנטן טעסט בעת זייער אָנקומען אין „וואַשינגטאָן־סקווער־קאָלעדזש" פֿון ניו־יאָרקער אוניווערסיטעט, פֿון סעפּטעמבער 1935 ביז סעפּטעמבער 1937.

די יִידישע בחורים זײַנען געווען הינטערשטעליק לגבי די פּראָטעסטאַנטיש. דער דורכשניטלעכער אינטעליגענץ־וויפֿליער פֿון 513 יִידישע תּלמידים איז געווען 183.4, פֿון 83 פּראָטעסטאַנטיש 196.3 און פֿון 113 קאַטויליש 171.82. דער וויפֿליער פֿון דער יִידישער גרופּע איז אָבער געווען מיט אײַן פונקט העכער ווי פֿון פּראָטעסטאַנטן און קאַטוילן צוזאַמען. וועגן די פֿאָרשערין

---

[1] *Journal of Social Psychology*, vol. 13, pp. 407—411; *Journal of Applied Psychology*, vol. 26, pp. 828—840.

העלד און שפּעריִנג, לאָמיר געדענקען, האָבן זיך ניט באַנוצט מיט די בינע־טערמאַן־טעסטן, וווּ 100 וועלט באַטראַכט פֿאַר דעם דורכשניטלעך נאָרמאַלן אינטעליגענץ־וויפֿליער.

האָט פֿאַרגלײַכט אַמעריקאַנער־געבוירענע ייִדן וואָס זײַנען געווען אין דורכ־שניט ייִנגער פֿון 22 יאָר מיט דרײַ חדשים מיט ניט־ייִדן פֿון זעלבן עלטער און געבוירן־לאַנד, האָט זי באַקומען די ווײַטערדיקע רעזולטאַטן:

בחורים סטודענטן	1935		1936		1937	
	צאָל	וויפֿלער	צאָל	וויפֿלער	צאָל	וויפֿלער
ייִדישע	488	185.72	580	192.30	330	186.68
פּראָטעסטאַנטישע	62	191.52	63	205.09	57	211.47
קאַטולישע	93	175.66	93	167.86	81	171.07
אַלע קריסטן	236	182.40	264	185.87	204	191.39

דער אינטעליגענץ־וויפֿלער פֿון אָט די ייִדן איז געווען אַ ביסל העכער ווי פֿון דער גאָר־מישטער גרופּע; זיי זײַנען אָבער נאָך אַלץ געווען הינטערשטע־לייק לגבי די פּראָטעסטאַנטן.

דער דורכשניטלעכער וויפֿלער פֿון די ייִדישע מיידלעך איז אויך געווען קלענער ווי פֿון די פּראָטעסטאַנטישע, אָבער העכער ווי פֿון די קאַטולישע. דערבײַ איז כּדאַי אָנצווויזן, אַז ייִדישע אַמעריקאַנער־געבוירענע תּלמידים פֿון פֿרעמד־געבוירענע עלטערן זײַנען געווען הינטערשטעליק לגבי תּלמידות פֿון זעלבן אָפּשטאַם. ייִדישע זין פֿון הי־געבוירענע עלטערן האָבן אָבער געהאַט אַ העכערן וויפֿלער ווי ייִדישע טעכטער פֿון אַזוינע עלטערן. אָט די בחורים האָבן זיך בעסער אויסגעטויגט ווי די מיידלעך אויף פֿיר פֿון די פֿינף טיילן פֿון טעסט.

דער חילוק צווישן ייִדישע און פּראָטעסטאַנטישע זין פֿון אַמעריקאַנער־געבוירענע עלטערן איז זייער קליין. אָט די ייִדישע בחורים האָבן געהאַט אַ העכערן וויפֿלער ווי די פּראָטעסטאַנטישע אויף צוויי פֿון די פֿינף טיילן פֿון טעסט.

בלויז איין גרופּע ייִדישע סטודענטן האָט געהאַט אַ ביסל אַ העכערן אינטעליגענץ־וויפֿלער ווי אָפּילו די פּראָטעסטאַנטן. דער דורכשניטלעכער וויפֿלער פֿון 52 ייִדן פֿון מחוץ ניו־יאָרק וואָס האָבן געלערנט אין דערמאָנטן אוניווערסיטעט איז געווען 210.08 לגבי 208.38 פֿון 101 פּראָטעסטאַנטן וואָס האָבן געענדיקט אַ מיטלשול מחוץ ניו־יאָרק.

צי זײַנען די ניט־ייִדישע גרופּעס פֿון די אַנדערע פֿאַרשערס באַשטאַנען דער עיקר פֿון קאַטוליקן און דעריבער איז דער וויפֿלער פֿון זייערע קריסט־לעכע סטודענטן געווען קלענער ווי פֿון די ייִדישע? כּמעט 70 פּראָצענט פֿון די 80 קריסטן וואָס ד"ר שפּערלינג האָט אויסגעפֿאָרשט זײַנען געווען קאַטו־ליקן; העלד גיט ניט אָן, וויפֿל פֿון זײַן גרופּע זײַנען געווען פּראָטעסטאַנטן. ווי די זאַך זאָל ניט זײַן, פֿון דער אויספֿאָרשונג קען מען אָפּלערנען לכל הפּחות איין וויכטיקע זאַך. דאָס פֿאַרגלײַכן ייִדן מיט אַנדערע עטנישע צי רע־ליגיעזע גרופּעס האָט ניט קיין גרויסן ווערט, כּל זמן מען קאַנטראָלירט ניט אָדער מען זעט ניט צו עלימינירן אויך אַנדערע וואַריאַבלען. מיר דאַרפֿן, מיט אַנדערע ווערטער, פֿאַרגלײַכן בלויז באַשטימטע טיפּן ייִדן מיט ענלעכע קריסטן און ניט סתּם ייִדן מיט סתּם קריסטן. עס איז מיגלעך, אַז דער חילוק צווישן די עטלעכע גרופּעס וואָלט געווען קלענער, ווען די פֿאַרשערין וואָלט געהאַט באַזונדערע וואַריאַבלען.

די ניו־יאָרקער גרופּע איז אַגב געשטאַנען אויף אַ העכערן שטאַפּל. דער דורכשניטלעכער וויפֿלער פֿון 18,728 סתּם סטודענטן אין פּריוואַטע

קאלעדזשן וואס האבן אין 1937 געזומען דעם דערמאנטן טעסט, איז געווען 171.70[2] לגבי 191.39 פון די 204 קריסטלעכע סטודענטן אין דעם ניו־יארקער אוניווערסיטעט. אפילו די קאטוליקן פון דער ניו־יארקער גרופע האבן געהאט א העכערן וויפלער ווי די פראטעסטאנטיש־קאטוליש־ייִדישע גרופע מחוץ ניו־יארק.

אויף דער פראגע, צי ייִדישע קאלעדזש־סטודענטן זיצנען הינטערשטעליק לגבי פראטעסטאנטישע אין דעם פרט פון אינטעליגענץ, קען מען בכן קיין באשטימטן ענטפער ניט געבן. די צאל סוביעקטן, מיט וועלכע די פארשערס האבן זיך באנוצט, איז געווען קליין, און במילא איז א ספק, צי מען קען גענעראליזירן. ד״ר שוי איז מסתמא די ערשטע וואס האט זיך באנוצט מיט א לפי־ערך גרויסער צאל סוביעקטן: 2,220 ייִדן און 757 קריסטן; אבער אפילו איר גרופע איז אויך ניט גענוג גרויס און אפשר ניט רעפרעזענטאטיוו. מיר וואלטן געווינסט א סך מער וועגן דעם, ווען מיר וואלטן אויסגענוצט די מאטעריאלן וואס די אמעריקאנער קאלעדזשן האבן וועגן זייערע סטודענטן.

2. דער ענגלישער געלערנטער פ. גאלטאן האט מיט יארן צוריק אויסגעפארשט די באשעפטיקונגען פון די טאטעס פון בארימטע מענטשן און אויסגעפונען, אז זיי האבן פארנומען וויכטיקע פאזיציעס אין פאליטישן, עקאנאמישן, סאציאלן אדער קולטורעלן לעבן; האט ער ארויסגעזאגט אויף דעם סמך די מיינונג, אז טאלענט און פעיקייט ווערן איבערגעגעבן בירושה פון עלטערן צו קינדער. ער און אנדערע אנהענגערס פון דער ירושה־טעאריע איגנארירן דעם פאקט, וואס א סך פון אונדזערע גרעסטע געלערנטע און בעסטע שרייבערס און קינסטלערס זיצנען גאר קיינדער פון איינפאכע און ארעמע עלטערן. זיי מינימיזירן די וויכטיקייט פון סביבה, וויבאלד עס איז דאך זייער מיגלעך, אז קינדער פון בארימטע מענטשן פארנעמען וויכטיקע פאזיציעס אין דער געזעלשאפט צוליב דעם וואס זיי האבן געקראגן א גוטע בילדונג און לעבן בכלל אין א גייסטיק סטימולירנדיקער סביבה. צי איז פארא־ן א קארעלאציע צווישן די באשעפטיקונגען פון ייִדישע עלטערן און דער אינטעליגענץ פון זייערע קינדער?

ד״ר שוי האט ניט געפונען קיין שום סטאטיסטיש אנזיכטיקן חילוק צווישן דער אינטעליגענץ פון א זון פון א קוואליפיצירטן ארבעטער, פון א פראפעסיאנאל, א סוחר און אויך ניט פון אנדערע סאציאל־עקאנאמישע גרופעס. אירע סוביעקטן, 921 סטודענטן וואס האבן געלערנט דאס ערשטע יאר אין ניו־יארקער אוניווערסיטעט, האט זי אינגעטיילט אין פינף גרופעס, לויט די באשעפטיקונגען פון זייערע עלטערן. דער דורכשניטלעכער אינטעליגענץ־וויפלער פון זין פון ייִדישע פראפעסיאנאלן איז געווען 191.4, פון זין פון קרעמערס, סוחרים און וויסע־קאלנער־ארבעטער 188.5, און פון זין פון קוואליפיצירטע ארבעטער 185.6. עס איז אמת, אז עס איז פארא־ן א געוויסע גראדאציע; דער חילוק איז אבער קליין.

די רעזולטאטן פון דער אויספארשונג האבן א גרויסן סאציאלאגישן ווערט: ווי באלד קיין שום סאציאל־עקאנאמישע גרופע האט ניט קיין מאנאפאל אויף טאלענט, איז דאס נאך א ראיה, אז די אוניווערסיטעטן און פראפעסיאנעלע שולן דארפן זיין אפן פאר אלע וואס האבן די נייטיקע פעיקייטן און ווילן צו שטודירן.

די פארשערין גיט אויך איבער, אז עס איז פארא־ן א סטאטיסטיש אנזיכטיקער חילוק צווישן דער אינטעליגענץ פון הי־געבוירענע קינדער פון

[2] *Educational Record*, vol. 19, p. 231.

אַמעריקאַנער־געבוירענע ליטעראַטור פֿון די וואָס שטאַמען פֿון ליטערן, גע־בוירענע אין אייראָפּע. דער אינטעליגענץ־וויפֿליער פֿון דער ערשטער גרופּע (181 סוביעקטן) איז געווען 199.03 און פֿון דער צווייטער (740 סוביעקטן) בלויז 185.78. בלויז די זין פֿון פֿרעמד־געבוירענע קוואַליפֿיצירטע אַרבעטער האָבן געהאַט אַ וויפֿליער מיט אין פֿונקט העכער ווי די פֿון הי־געבוירענע ליטערן וואָס האָבן געהערט צו דער זעלבער סאָציאַל־עקאָנאָמישער גרופּע. דאָס נעמט זיך אפֿשר פֿון דעם, וואָס עס איז פֿאַראַן אַ געוויסער חילוק אין דער סביבֿה פֿון אָט די צוויי גרופּעס.

נ. גאָלדבערג

יידן אין דער שפּאַנישער ליטעראַטור פֿון מיטל־עלטער

Antonio Portnoy, *Los Judios en la Literatura Española Medieval*, Instituto Cientifico Judio, Buenos Aires, 1942, 112 pp.

פֿאַרן ערשטן אַרויספֿאַר אין שפּאַניש האָט דער אַרגענטינער אָפּטייל פֿון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט אויסגעקליבן זייער אַן אינטערעסאַנטע טעמע: „יידן אין דער שפּאַנישער ליטעראַטור פֿון מיטל־עלטער". אָבער אויף קאָרעג 112 זיטלעך האָט דער מחבר זיך פֿאַרמאַסטן אויף אַ סך מער ווי עס זאָגט אונדז דער נאָמען פֿון דער אַרבעט. ער האָט זיך פֿאַרמאַסטן צו דערציילן צו פֿיל: וועגן דעם איצטיקן מצב פֿון חכמת ישׂראל אויפֿן איבעריישן האָלב־אינדזל, וועגן דער קולטור־טעטיקייט פֿון די שפּאַנישע יידן, וועגן אויפֿקום פֿון יידן אין שפּאַניע און וועגן אַנטיסעמיטיזם. ווען מען וויל אַרומנעמען אַזוי פֿיל קען מען פֿון יעדער זאַך געבן נאָר אַ ברעקל. דערציילט ער דעריבער אויך דרײַ זיטלעך וועגן דער אַראַבישער תקופֿה און וועגן די ערשטע פּאָגראָמען, אין אַ קורצן קאַפּיטל וועגט דערציילט וועגן דער קריסטלעכער תקופֿה, אין נאָך אַ קירצערן וועגן יהודה הלוי און וועגן יידן־שרײַבערס אין 14טן י"ה. דעם גרעסטן טייל פֿון דער אַרבעט (זז׳ 55—107) גיט דער מחבר אָפּ דעם 15טן י"ה. דאָ דערציילט ער וועגן די באַקאַנטע פֿיגורן פֿון יידן און האָלבע יידן וואָס האָבן געשריבן שפּאַניש, וועגן אַלפֿאָנסאָ דע באָנעאָ און כּואַן דע וואַלאַדאָליד,[1] פֿאַרשטייט זיך וועגן די אומפֿאַרמידלעכע ראָכאָס און קאָטאַ.[2] ער דערציילט אויך זייער קורץ וועגן דער באַרימטער שפּאַנישער ביבל־איבערזעצונג (די אַזוי גערופֿענע אַלבאַ־ביבל), וואָס משה אַראַגאַל פֿון גוואַדאַלאַכאַרע האָט איבערגעזעצט אין די יאָרן 1422—1432.[3]

פֿון די אַלע פֿראַגמענטאַרישע קאַפּיטלען קען דער לייענער ניט ווייסן, וואָס עס האָט אַ ווערט און וואָס ניט.

די טעמע וואָס דער מחבר האָט געהאַט פֿאַר זיך האָט געקענט באַטיטלן: אַדער יידן ווי שרײַבערס אין דער שפּאַנישער ליטעראַטור פֿון מיטל־עלטער, ד"ה יידן וואָס האָבן געשריבן שפּאַניש (בכן האָט עס ניט צו טאָן כּמעט מיט דער אַראַבישער תקופֿה, מיט יהודה הלוי, מיט די איבערזעצערס פֿון

[1] Guan Alfonso de Baena, Juan de Valladolid.

[2] Fernando de Rojas, Rodrigo Cota, da Magnaque, *Celestina*.

[3] די השפּעה פֿון יידן אויף די שפּאַנישע איבערזעצונגען פֿון תנך האָט אויספֿירלעך אַנאַליזירט:

S. Berger, "Les Bibles Castillanes", *Romania*, XXVIII (1899), pp. 360—408, 508—567.

אַראָביש אויף העברעיש און מיט נאָך אַ היפשער צאָל ענינים וואָס זײַנען פֿאַראַן אין דעם ביכל), אָדער ווי אַזוי עס שפּיגלט זיך אָפּ דער ייִדישער און דער ייִדישטבאָנעם אין דער שפּאַנישער לִיטעראַטור. בייִדע טעמעס זײַנען בלי ספֿק דאָנקבאָרע און וויכטיקע. אָבער די קאָנסטרוקציע פֿון דער גאַנצער אַרבעט איז אַ שוואַכע און דער מחבר איז ניט געגאַנגען מיט אײַן קלאָרן דרך.

צו דעם קומט נאָך צו וואָס דעם מחברס מקורים זײַנען היפּש פֿאַרעלטערט און ער חזרט איבער שוין לאַנג אָפּגעפֿרעגטע מיינונגען. נאָך די אַלע אויפֿטוען פֿון דער ראָמאַניסטיק אין פֿאַרשן די ייִדן־שריפֿטן אין מיטל־עלטער, בפֿרט הינטיקן מעמד פֿון דער שפּאַנישער לִיטעראַטור־וויסנשאַפֿט, קען מען אָנ־שרײַבן אַ פּאָפּולער, אינטערעסאַנט און מער פּרטימדיק בוך וועגן דעם ענין — ייִדן אין דער שפּאַנישער לִיטעראַטור פֿון מיטל־עלטער. איצט דאַרף מען מער ניט אָנעלכע מקורים־פֿון אינפֿאָרמאַציע ווי קאַרפּעלעס (פֿון 1886), גייגער אָדער דוד קאָסל (1872—1874), אָפּשיטא ניט קאַרמאָלי (1850).

דער מחבר גיט אָן אַ נישקשהדיקע ביבליאָגראָפֿיע, אָבער זי שטייט זיך באָזונדער, אָפּגעטיילט פֿון דער אַרבעט. למשל, די ביבליאָגראָפֿיע גיט אָן שטיינשנײַדערס מאָנומענטאָל ווערק וועגן די העברעישע איבערזעצונגען אין מיטל־עלטער[4] (אָגב: בערלין, 1893 און ניט 1898), אָבער עס ווערט ניט אויס־גענוצט דער מאָטעריאַל וואָס מען קען דאָרטן געפֿינען. פֿון דאָרטן וואָלט דער מחבר געקענט נעמען, אַז דער עלטסטער איבערזעצער פֿון אַראָביש אין שפּאַ־ניש איז געווען דער משומד יאָהאָנעס היספּאָנוס וואָס האָט אין די יאָרן 1135—1153 געלעבט אין טאָלעדאָ. דער מחבר וואָלט אויך געהאָט עפּעס צו זאָגן וועגן Jahuda Bonsenior פֿון סוף 13טן י״ה, וואָס האָט אין קאַטאָלאָניש קאָמפּילירט אַ בוך מיט סענטענצן. די ביבליאָגראָפֿיע דערמאָנט בכלל ניט בערס צוויי בענד אַרכיוו־מאָטעריאַלן וועגן ייִדן אין שפּאַניע[5] וואָס ברענגען אַ שלל מיט נײַע פֿאַקטן טאָקע וועגן ייִדן אין דער שפּאַנישער מיטל־עלטערלי־כער לִיטעראַטור. דער מחבר דערמאָנט קיזערלינגס ביבליאָגראָפֿיע פֿון שפּא־נישער יודאַיקא, אָבער ער האָט ניט גאָטירט דאָס בוך פֿון דאָ סילוואָ ראָזאָ וואָס איז אַרויס אין אַמסטערדאָם, אין 1933, מיט וויכטיקע מילואים צו קיזערלינגן.[6]

אַ. פֿאַרטנאַי פֿאַרנעמט זיך אַ סך מיט די ייִדישע טרובאַדורן אין שפּאַניע. דאָס בעסטע אין בוך איז דאָס קאַפּיטל וועגן לעבן און שאַפֿן פֿון דעם קלאָסישן רעפּרעזענטאַנט פֿון דער שפּאַנישער טרובאַדורן־פּאָעזיע שם־טובֿ דע קאַריאָן.[7] דער מחבר האָלט מיט רעכט אַז שם־טובֿ דע קאַריאָן האָט ניט געקענט זײַן

---

[4] Moritz Steinschneider, *Hebräische Übersetzungen des MAs und die Juden als Dolmetscher*, 1893.

[5] Fritz Baer, *Die Juden im Christlichen Spanien, I: Aragonien und Navarra; II: Kastilien, Inquisitionsakten*, Berlin, 1929—1936.

[6] J. S. da Silva Rosa, *Die spanischen und portugiesischen gedruckten Judaica in der Bibliothek des Jüd. Portug. Seminars 'Ets Haim', in Amsterdam: eine Ergänzung zu Kayserlings Bibliotheca Española-Portugueza-Judaica'*, Amsterdam, 1933.

[7] Santob de Carrion.
דער מחבר דערמאָנט אויך דעם מאַרקיז Sarillana וואָס האָט דער ערשטער אָנגעוויזן אויף דער עקסיסטענץ פֿון דעם דאָזיקן דיכטער. עס שאַט ניט אָנצוווײַזן, אַז אייגנטלעך האָט ער געהייסן Iñigo Lope de Mendoza.

דער פּאָעט, וואָס פֿון אים שטאַמט דער באַרימטער „טויטנטאַנץ": הײַנט איז שוין אָפּגעפֿרעגט די טעזע, אַז דער „טויטנטאַנץ" איז אַן אַריגינעלע שפּאַנישע שאַפֿונג און אַז שם־טובֿ איז דער מחבר.[8] מיר וויסן בלויז, אַז אַ משומד האָט אַדאָפּטירט דעם „טויטנטאַנץ" און אים טעמאַטיש פֿאַריידישט. היות ווי ייִדישע געשטאַלטן פֿיגורירן אין די בילדער פֿון „טויטנטאַנץ", דאַרף מען אַנגענעמען, אַז די ייִדישע עלעמענטן זײַנען באַווירקט געוואָרן פֿון די פּלאַסטישע מקורים וואָס זײַנען עלטער ווי די ליטעראַרישע.[9]

וועג דער מחבר דערציילט וועגן דעם זייער פּאָפּולערן אַלפֿאַנסאַ דע באַענאַ, דעם צונויפֿשטעלער פֿון דעם באַרימטן Cancionero, לייגט ער צו ווינציק אַכט אויף דער כאַראַקטעריסטיק פֿון די פּאָעטן פֿון ייִדישן אָפּשטאַם, וואָס דער משומד דע באַענאַ האָט זיי אַרײַנגענומען אין זײַן אַנטאָלאָגיע. מיט אומרעכט ווערט דערמאָנט בלויז פֿאַרבײַגייענדיק פּעדראָ פֿערוס,[10] בעת עס זײַנען אינטערעסאַנט אויך פֿאַר דעם איצטיקן לייענער זײַנע לידער וואָס געפֿינען זיך אין דער דערמאָנטער אַנטאָלאָגיע און ספּעציעל דאָס ליד צום רבֿ פֿון אַלקאָלאָ, פֿול מיט ביטול צו ייִדן, וואָס האָבן אים כּלומרשט ניט געלאָזט אײַבערנעכטיקן אין דער שול. אָבער לייד איז אינטערעסאַנט אײַבערצודערציילן, ווי אויך די תשובֿה פֿון דעם רבֿ פֿון אַלקאָלאָ.

בײַם דערמאָנען דעם נידעריקן אָפּשטאַם פֿון דעם טרובאַדור וואָס איז באַקאַנט ווי Juan Poeta און וואָס הייסט כּואַן דע וואַלאַדאָליד, ניצט דער מחבר ניט אויס דאָס אינטערעסאַנטע לייד וועגן אים, וואָס קיזזערלינג ציטירט פֿון אַ כּתבֿ־יד.[11]

וועגן דעם לעצטן גרויסן ייִדיש־שפּאַנישן טרובאַדור, דעם שנײַדער דע מאַנטאָראָ,[12] איז פֿאַראַן אַ גרעסערער קאָפּיטל (זז׳ 74־83). ניט געקוקט אויף דעם וואָס מאַנטאָראָ איז געווען געשמדט, האָט מען פֿון אַלע זײַנטן אים אַטאַקירט אין לידער און אים אויפֿגעווארפֿן זײַן ייִדישקייט. אויפֿן אויפֿוואַרפֿן, אַז ער איז „אַ ייִד, אַן עלנטער, אַ וואַכערניק",[13] האָט דער טרובאַדור פֿון ייִדישן אָפּשטאַם געענטפֿערט מיט אַ לייד, וווּ ער דערציילט, אַז זײַן טאַטע איז געווען אַן אַרעמאַן, אַז ער האָט אַן אַלטע מאַמע און אַ שוועסטער אַ בתולה.[14]

---

[8] אַזוי פֿרי ווי 1833 האָט אַן ענגלישער פֿאָרשער Douce אין זײַן ווערקל *The Dance of Death* אָפּגעפֿרעגט אָט די טעזע (ז׳ 25 פֿון דערמאָנטן ווערק). בפֿרטיות האָט דעם ענין באַטראַכט ווי. וואַקערנאַגל, זע:

W. Wackernagel, in *Zeitschrift für deutsches Altertum*, IX (1852), pp. 302—365.

[9] זען מײַן רעצענזיע אויף י. שיפּערס „געשיכטע פֿון טעאַטער־קונסט בײַ ייִדן", טעאַלית, נומ׳ 3, 1932.

[10] לויט קיזזערלינגס השערה שטאַמט דער נאָמען Ferrus פֿון פֿרוש.

[11] M Keyserling, *Romanische Poesien der Juden in Spanien*, p. 94. דאָרטן ווערט ציטירט אַ פּיקאַנט ליד וואָס גיט אַ פּלאַסטיש בילד פֿון אָט דעם שפּאַנישן טרובאַדור.

[12] זײַן גלאַנצפּעריאָד פֿאַלט אויס אין דער תקופֿה פֿון דער קיניגין איזאָבעלע. ער ווערט דערמאָנט אין אַ ליד פֿון Suerode Riberu, ווי אַ בארימטער מאַן וואָס איז אַ פֿרוכפּערדיקער פּאָעט:

Ese hombre muy famoso
Poeta muy copioso
Llamado Anton de Montoro.

[13] judio, zofio, logrero.

[14] Padre pobrey muy viejo, y madre Doña Jamila, y hija nioza y hermana.

צום באדויערן האט דער מחבר ניט אויספירלעך באארבעט אט דעם אינטע־
רעסאנטן מאטעריאל פארן סאציאלן מעמד פון א שפאניש־יידישן טרובאדור.

עס זיינען פארא א ריי וויכטיקע פראבלעמען וואס האבן א שייכות
צו דער טעמע פון א. פארטנאיש בוך און וואס זיינען דארטן ניט אנגעריר
געווארן. ווי באקאנט האבן די גולי ספרד מיטגענומען מיט זיך דאס לשון
פון זייער היימלאנד און עס איז אפילו פארא א היפשע שפאנישע ליטעראטור,
געשאפן פון יידן, וואס זיי אדער זייערע עלטערן זיינען געקומען פון שפאניע,
און וואס האט אין זיך א סך יידיש־נאציאנאלע מאטיוון. די דאזיקע ליטע־
ראטור איז ביבליאגראפיש מער אדער ווינציקער פארצייכנט, אבער איר אינ־
האלט איז עד־היום פארבליבן א פארמאכטער ספר. א נעענטערע באקאנט־
שאפט מיט אט די ווערק וואלט געווען באמת א ליטעראטור־היסטאריש רע־
וועלאציע. לאמיר נעמען למשל דעם רופא יעקב עוזיאל.[15] אין זיין פאעמע
„דוד" באזינגט ער אין צוועלף געזאנגען דוד המלך און דערבי איז דאס ווערק
דורכגעווובט מיט רמזים אויף מיטצייטלעריש געשעענישן. אין נעזנטן גע־
זאנג חלומט דער דיכטער אויס אזא סיטואציע: קיין ארץ־ישראל קומט אן
א שיף מיט שפאנישע פליטים וואס זיינען אנטלאפן פון זייער לאנד איבער
א הונגער וואס הערשט דארטן. דוד המלך נעמט אויף די שפאנישע פליטים
זייער פריינדלעך. דער פירער פון דער פליטים־שיף האלט א דרשה, פול מיט
דאנק, און זאגט דארטן אגב: „ווער ווייסט די סודות פון דעם עתיד? ווער קען
משיג זיין דאס ביטן זיך פון מזל? ווען דער אומפארמידלעכער גורל וועט
איין טאג ברענגען קיין שפאניע די יידן פון ארץ־ישראל — איז דורך אייער
אויפנעמען די פרעמדע פון שפאניע זיצט איר אונדז מחייב גוט צו זיין צו די
וואס זיינען היינט גוט צו אונדז". סארא מערקווערדיקע ווייזע פון א יידישן
פאעט און סארא טיפע איראניע פון א פארטריבענעם!

אט דאס זיינען באמת יידישע עלעמענטן אין דער שפאנישער ליטעראטור,
און עס זיינען פארא א גרעסערע צאל אזעלכע ווערק, וווּ עס ווערט פראיצירט
די שפאניש־יידישע געשיכטע. אזעלכע ווערק זיינען אינטערעסאנטער ווי די
באלאדעס פון שפאניש טרובאדורן פון יידישן אפשטאם. וועלן מיר טרעפן זיך
צונויף מיט די יידיש־נאציאנאלע מאטיוון אין דער שפאניש־יידישער גלות־
ליטעראטור,[16] געפינען מיר דארטן דעם אייביקן דואליזם פון „לבי במזרח
ואנכי במערב", וואס דער טאן פאר דעם האט געגעבן דער גרויסער יהודה
הלוי; די קלענערע פאעטן האבן אויף זייער אופן און אין דער שפראך פון
לאנד וואס זיי פארטריבן דורות לאנג ווייטער געוועבט די לעגענדע פון
בענקשאפט. אט די באמת יידישע ווערק, א סך מער יידישע ווי די טרובאדורן־
דיכטונג וואס דער מחבר שטעלט זיך אפ אויף איר, דארפן דערמאנט ווערן,
באטראכט ווערן, אנאליזירט ווערן. זיי וואלטן געדארפט זיין דער צענטער
פון אן ארבעט אויף דעם מחברס טעמע.

לסוף א פאר פרטים:

---

[15] מ. קייזערלינג דערמאנט אים (דצ"ו, זד' 180—182) און אין א הערה דערמאנט ער
די הערשישע פאעמע „דוד", וואס איז ארויס אין ווענעציע אין 1624. אבער וואס עס איז
פארא אין אט דער פאעמע קען מען זיך פון אים ניט דערוויסן.

[16] פארא אויך א פארטוגעזיש־יידישע גלות־ליטעראטור. געגנג אנצוויזיזן אויפן „יידישן
קאמאענס", דעם פארטוגעזישן דיכטער Miguel de Silveyra, דעם מחבר פון דער
הערישער פאעמע El Macabeo (געדרוקט אין נעאפאל, 1638), וווּ ס'ווערט באזונגען
יהודה המכבי; אבער אין מיטן דערמאנט זיך דער פאעט אין זיין פארטוגאל, אין די שחיטות
און שיטערס, און באווייזט „די גאסן, פעלדער וואס זיינען היינט פוסט".

1. ריידנדיק וועגן די בארימטע „דיאַלאָגן וועגן לעבע" פֿון יהודה אַברבנאל, (Leo Hebraeus) זאָגט דער מחבר, אַז זיי האָבן געהאַט אַ „וואָגיקע השפּעה אויפֿן שפּאַנישן געדאַנק אין 16טן און 17טן י"ה" (ז' 11). עס וואָלט געווען אַ סך פּינקטלעכער און ריכטיקער צו רעדן וועגן דער השפּעה פֿון אָט די דיאַלאָגן אויף שפּאַנישע ייִדן אין גלות.[17]

2. דאָס בוך דערציילט אונדז, אַז ייִדן האָבן זיך באַוויזן אין שפּאַניע נאָכן צווייטן חורבן (ז' 18). אָבער מיר האָבן ניט קיין היסטאָריש פֿעסטגעשטעלטע פֿאַקטן וועגן דעם.[18] עס וואָלט געווען אינטערעסאַנט אין אַזאַ בוך צו ווייזן, ווי אַזוי די שפּאַניער גופֿא האָבן געקוקט אויפֿן אָנקום פֿון ייִדן אין שפּאַניע. אין אַ טשיקאַוון בוך פֿון 16טן יאָרהונדערט[19] ווערט דערציילט, אַז נחס אייניקל תּובל איז אין גרונט דער פֿאָטער פֿון דער איבערישער נאָציע און אַז אויפֿן איבעריישן האַלבאינדל איז געווען די ערשטע מלוכה נאָכן מבול. דאָס זעלביקע בוך דערציילט, אַז די ערשטע ייִדן זײַנען געקומען קיין שפּאַניע פֿאַרן קריסטנטום. פֿאַרשטייט זיך, אַז איך ברענג דאָס ניט ווי קיין היסטאָרישן מקור, נאָר ווי אַן אילוסטראַציע, וואָסער לעגענדאַרישער מאַטעריאַל וועגן ייִדן עס געפֿינען זיך אין אַלטע שפּאַנישע ביכער.

3. מען קען ניט אַרײַנערכענען צווישן די איבערזעצערס ניט דעם דיכטער שלמה צקבל, וואָס האָט כּלומרשט איבערגעזעצט יהודה אַלחריזס „תּחכמוני",[20] ניט יוסף זאַבאַרה, דעם מחבר פֿון „ספֿר שעשועים".

ווי מיר האָבן שוין באַמערקט אין דער רעצענזיע אויף די „אַרגענטינער ייִוואָ־שריפֿטן"[21] איז דאָס בעסטע, אַז דער ייִוואָ אין אַרגענטינע זאָל זיך קאָנצענטרירן אויף טעמעס פֿון ייִדישן לעבן אין יענעם לאַנד. דאָרטן וואָרטן אַזוי

---

[17] די „דיאַלאָגן וועגן לעבע" ווערן טאַקע דערמאָנט פֿון סערוואַנטעסן אין זײַן הקדמה צו „דאָן קיכאָט" (ערשטע אויסגאַבע 1605). אָבער דערפֿאַר זייער אָפֿט וועלן זיי דערמאָנט De fragilitate (פֿון 1629); פֿון מגשה בן ישׂראל אין זײַן לאַטײַנישער אַרבעט Nomologia humana (אַרויס אין אַמסטערדאַם אין 1642); פֿון באַרימטן ייִדישן רופֿא אַמאַטוס לוזיטאַנוס, וואָס זײַנס אַ וועלט איז אַרויס אין וועניציע אין 1566.

אין שפּאַניע גופֿא זײַנען אַרויס סך־הכל צוויי אויסגאַבעס פֿון דער שפּאַנישער איבערזעצונג, די ערשטע אין סאַראַגאָסע, אין 1582 (ניט 1590, ווי פֿאַרטאַי גיט אָן), און אַ צווייטע פֿון Garcilasso Inga de la Vega (דער נאָמען וועלט אַגב ניט ריכטיק איבערגעגעבן פֿון פֿאַרטאַיען). אָבער מחוץ שפּאַניע איז שוין אין 1568 אַרויס אין וועניציע אַ שפּאַנישע איבערזעצונג, וואָס זי איז משמעות גישט די ערשטע, ווײַל אויפֿן שער־בלאַט שטייט בפֿירוש:

de nuevo traduzidos en lengua castellana.

ד"ה אויף ס'ניי איבערגעזעצט אויף קאַסטיליש. ס'איז אויך באַקאַנט אַן אויסגאַבע פֿון 1584, וואָס איז אַרויס אין וועניציע.

אַגב איז די אויסגאַבע פֿון 1590 איבערגעדרוקט געוואָרן אין 1915, ווי דער 21סטער באַנד פֿון Nueva Biblioteca de Autores Españoles.

[18] די פֿילאַלאָגישע אינטערפּרעטאַציע פֿון עטלעכע וועלטער, ווי למשל אספּמיא פֿאַר שפּאַניע איז לויט גרעצן (זע די דײַטשע אויסגאַבע פֿון 1909, ב' 5, זז' 416—417) ניט ריכטיק: אספּמיא איז פֿאַרגרײַזט פֿון אפּמיא, ד"ה Apamea, אַ שטאָט אין סיריע.

[19] José Alonso Morgado, *Historia de Sevilla*, Seville, 1587.

[20] זען צינבערג, געשיכטע פֿון ליטעראַטור בני יהודה, ב' ו, זז' 237—239.

אַגב שטימט ניט די גאַנצע כאַראַקטעריסטיק פֿון „תּחכמוני", ווי דער מחבר גיט זי, מיטן פֿאַקטישן אינהאַלט פֿון דעם דאָזיקן ווערק.

[21] יוואָ־בלעטער, XXI, 2, זז' 235—239.

פֿיל דרינגלעכע פֿאַרש־אויפֿגאַבעס, אַז עס איז ניט כּדאי אַרײַנצוגיין אין פֿעלדער, ווו ס׳איז פֿאַראַן אַ גרויסע לִיטעראַטור און ווו עס פֿאַדערט זיך אַ גרויסע ספּעציאַליזאַציע.

ד״ר יעקבֿ שאַצקי

פּיאָנירן — אימיגראַנטן אין קאַנאַדע

David Rome, *The First Two Years, A Record of the Jewish Pioneers on Canada's Pacific Coast, 1858—1860*, Published by H. M. Caiserman, Montreal, 1942, 129 pp.

ס׳איז אַ פּיאָנירישע אַרבעט וועגן פּיאָנירן־אימיגראַנטן. ניט אַלע פּרטים זײַנען דירעקט פֿאַרבונדן מיט דער ייִדישער געשיכטע, חוץ אפֿשר דעם פֿאַקט וואָס די דאָזיקע פּיאָנירן, וואָס זיי ווערן מיט אפֿשר אַ צו גרויסער דעטאַלירטקייט באַהאַנדלט אין דעם ביכל, זײַנען צופֿעליק געבוירן געוואָרן ייִדן. דער מחבר האָט אַ שוואַכקייט צו ייִדן וואָס האָבן זיך דערהויבן צו אַ חשובֿער סאָציאַלער פּאָזיציע אין דעם ניט־ייִדישן לעבן און באַשריבט זיי מיט אַ סך פּאָנאָגירישער וואַרעמקייט, אָבער וואָס פֿאַר אַ שײַכות צו דער ייִדישער געשיכטע האָבן די בריטלעך ציטירטע אויסצוגן פֿון דער מיטצײַטלערישער פֿרעסע וועגן ייִדן וואָס האָבן געעפֿנט געשעפֿטן און זיך אַרויפֿגעאַרבעט?

די פּרטים וועגן די „ניט־געהויבענע״ פּיאָנירן־אימיגראַנטן זײַנען לפּי ערך אינטערעסאַנטער ווי דער גאַנצער ענין וועגן דעם ערשטן קאַנאַדער ייִדן אין דעם לעגיסלאַטיוון פּאַרלאַמענט (זז׳ 52—105) סעלים פֿראַנקלין, דעם זון פֿון אַ ליוווערפּולער באַנקיר. עס ווערט דערציילט באריכות וועגן זײַנע געשעפֿטן, אַזוי ווי ער וואָלט ניט געקענט פֿירן די זעלבע געשעפֿטן, ניט זײַענדיק קיין ייִד. אין דעם פּרט איז דאָס ביכל מער וועגן ייִדן אין בריטיש־קאָלאָמביע, ווי ייִדישע געשיכטע אין ייַנע מקומות.

עטלעכע פּרטים זײַנען זייער וויכטיק. למשל, דאָס באַקלאָגן זיך אין 1858 אויף דעם שטראָם פּוילישע ייִדן־עמיגראַנטן. די קורצע ביאָגראַפֿיע פֿון אַ פּוילישן ייִדן וואָס האָט זיך געפֿרוּפֿן לוּיס לוּיס (Lewis Lewis) איז אַ שאַר־פֿער רעפֿלעקטאָר וואָס באַלײַכט די עמיגראַנטישע גיגלפֿיס פֿון יענעם דור. געבוירן אין פּוילן אין 1828, פֿאָרט ער אַוועק צו נײַן יאָר מיט אַ פֿעטער קיין ענגלאַנד. אין 1845 געפֿינט ער זיך אין ניו־יאָרק, ווו ער האַנדלט מיט צירונג. אין 1847 וואַנדערט ער אַרום אין בראַזיל און פֿערו. אין 1849 בעת דעם גאָלדפֿיבער איז ער אין קאַליפֿאָרניע. אין 1859 וווינט ער שוין אין בריטיש־וויקטאָריע, ווו ער עפֿנט אַ קראָם. ער איז געווען טעטיק אין דעם ייִדישן ציבור־לעבן און אויך אין דער מאַסאָנען־באַוועגונג. אין 1877 האָט ער שוין אַ געשעפֿט פֿון מענערקלײַדער. דאָס איז אַ פֿאַרביקע געשטאַלט וואָס וואַרט אויף אַ תּיקון — אַ וואַרטקינסטלער זאָל זי אויסמאָלן פֿאַר אונדז.

אין בוך זײַנען פֿאַראַן אינטערעסאַנטע פּרטים וועגן דער יוגנט פֿון דוב בעלאָסקאָ, דעם שפּעטער באַרימטן טעאַטער־אונטערנעמער אין ניו־יאָרק.

ייִדן וואָס האָבן ליב מיטצוארבעטן אין פֿײַער־לעשער־בריגאַדעס זײַנען וויזוּ אויס אַ העכערער טיפּ ייִדן, ווײַל דער מחבר פֿאַרפֿעלט ניט אונטערצושטרײַכן אָט די דאָזיקע אקטיוויטעט זייערע.

דער טאָן פֿון ביכל איז אַן אפּאָלאָגעטישער, מער יהודימיסטיש ווי ייִדיש. די שפּראַך איז אַ פֿײַנע. די קאָנסטרוקציע — אַ לוּיזע. דער מחבר האָט

צו פֿיל פּיעטעט פֿאַר יעדן געדרוקטן דאָקומענט און איז צו רחבֿותדיק מיט זײַנע ציטאַטן. דאָך מוז מען פֿעסטשטעלן, אַז בײַ אַ געוויסן אַליין־קאָנטראָל אין אויסקלײַבן דאָקומענטן און מיט אַ בעסערער אינטערפרעטאַציע וואָלט דער יונגער מחבר געקענט מיט דער צײַט זיך אַנטוויקלען און פֿאַרגרעסערן די משפחה פֿון יידישע היסטאָריקערס.

י. ש.

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

בריוו פֿון ש. דובנאָוון צו י. אָפּאַטאָשון*

1סטער בריוו

ברעזען בײַ דאַנציג, 18/VIII, 1922

געשעצטער און ליבער ר״י אָפּאַטאָשו.

איך דאַנק אײַך פֿאַר דעם האַרצן פֿאַר אײַער בריוו און טײַערער מתּנה — דעם שיינעם עקזעמפּלאַר פֿון די „פּוילישע וועלדער". איך האָב ערשט פֿאַרענדיקט דאָס ייִענען פֿון דעם דאָזיקן אויסגעצייכנטן ווערק און האָב זיך דערפֿילט אַזוי נאָענט צו אײַך אין יענער טיפֿסטער היסטאָרישער שטימונג, מיט וועלכער דאָס בוך איז דורכגעדרונגען. די שטאַרקע יידן אין די אַמאָליקע אוקראַינער דערפֿער, די „פֿעדעס" פֿון צענדליקער דורות, די קאָצקער חסידות־אַטמאָספֿער וואָס האָט מיך שוין לאַנג אינטערעסירט און די יידיש־פּוילישע ראָמאַנטיק פֿון יענער צײַט — אַלץ איז דאָ אַזוי פֿרישׁ, לעבעדיק, און אַלץ אין אַזאַ שאַרפֿן קאָנטראַסט צו אונדזער הײַנטיקער וירקלעכקייט — צו דער חרובֿער, מיט בלוט פֿאַרגאָסענער אוק־רַאַינע צו דעם מיט יידנהאָס פֿולן פּוילן. אין דעם דאָזיקן קאָנטראַסט ליגט דער צויבער פֿון „די פּוילישע וועלדער". סוביעקטיוו, פֿאַרן הײַנטיקן לעזער, חוץ דעם גרויסן אָביעקטיוון ווערט פֿון אײַער בוך.

איך האָב לעת עתּה ניט בײַ זיך קיינע פֿון מײַנע געדרוקטע זאַכן וואָס איך וואָלט געקענט צושיקן צום אָנדענק — איך האָב דאָך שוין מכּמה שנים גאָרניט געדרוקט, — נאָר איך האָף פֿון בערלין שיקן אײַך וואָס ווועט צום ערשטן דערשײַנען פֿון מײַנע היס־טאָרישע ווערק.

נאָך אַ מאָל אַ דאַנק און אַ האַרציקן גרוס פֿון אײַער
ש. דובנאָוו

2סטער בריוו

בערלין, 7/I, 1923

מײַן ליבער פֿרײַנד.

אַ טיפֿן דאַנק אײַך פֿאַר אײַער בריוו פֿון XII/20. איר זײַט דער אײַנציקער וואָס האָט פֿאַרשפּראָכן און עפּעס געטאָן אין דעם ענין... און די דאָזיקע פּינקטלעכקייט שעץ איך זייער הויך. בײַ מיר איז איצט אַ קריטישע צײַט אויבער דער גרויסער מפּלה פֿון דײַטשן מאַרק. איך ברויך אַ היפּשע סומע געלט אויף קויפֿן אַ קלײַנע ווינונג אַרום בערלין. די צרת הדירה דאָ נייט מיך, ווי נאָך פֿיל מענטשן, צו קויפֿן אַ ווינונג אין אַ נײַ ! זײַזל אָדער ווילע אין אַ פֿאַראָרט, וואָס איז פֿרײַ פֿון דער שליטה פֿון ווינונגסאָמט און פֿון בייזע דײַטשע בעל־הבֿיתטעס. דאָס דאָזיקע אָפּקאָסטן מיט מעבלירן ביז 10 מיליאָן מאַרק, ד״ה לערך טויזנט דאָלאָר. דאָס אַמעריקאַנער געלט וואָלט מיר געגעבן די מעגלעכקייט אײַנאָרדענען זיך און רויִק פֿירן מײַן ריזיקע ליקווידאַציאָנס־אַרבעט. אָט דערפֿאַר בעט איך אײַך טאָקע,

* געדרוקט מיטן אויסלייג פֿון יזוא, אָבער די שפּראַך איז אָפּגעהיט — רעדאַקציע.

ליבער חבֿר, אַרײַנגלייגן זיך אין דעם ענין און וויטער טאָן, וואָס עס איז נאָר מעגלעך: דאָס וועט איר טאָן פֿאַר דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער ליטעראַטור. פֿאַר אַ גיכער תּשובֿה אויף מײַן בריוו וועל איך זײַן זייער דאַנקבאַר.

דאָס אויסערע לעבן איז דאָ זייער שווער, די שטימונג זייער געדריקט, באַזונדערס אין די לעצטע טעג, נאָך דעם קריזיס פֿון דער פֿאַריזער קאָנפֿערענץ. „עמך אנכי בצרה" — מיר לײַדן צוזאַמען מיט דײַטשלאַנד, און אפֿשר איז אונדז נאָך באַשערט צו לײַדן פֿון איר... מײַנע פֿיר פֿאַרלעגער האַלטן זיך נאָך דערווײַל פֿעסט, אָבער צי וועלן אַלע אויס־האַלטן דעם קריזיס — איז נאָך אַ פֿראָגע. ווען גיט אָט די אַלע דאגות, וואָלט איך געווען צופֿרידן פֿון מײַן איצטיקער אַרבעט. זי גייט גוט און שנעל אָן אַן אויפֿהער. מײַן שרײַבטיש איז פֿאַרוואָרפֿן מיט האַנטשריפֿטן און קאָרעקטורן פֿון עטלעכע בוך־דרוקערײַען. אין רוסיש פֿאַרענדיקט מען שוין דאָס זעצן פֿון 2טן באַנד „נײַסטע געשיכטע" און מען טרעט צו צום דריטן. אַלע דרײַ בענדער וועלן ערשײַנען צוזאַמען צו פּסח, און איר, מײַן פֿרײַנד, וועט באַקומען אײַנעם פֿון די ערשטע עקזעמפּלאַרן. די דײַטשע אויסגאַבע פֿון 3טן באַנד איז שוין כּמעט פֿאַרטיק, נאָר איך מאַך נאָך צו איר אָן „אַנהאַנג" און אַ הקדמה. די העב־רעישע דרוקט זיך בײַ „מוריה־דבֿיר" און גייט דערווײַל נאָך זייער שטיל (ערשט אָפּגעדרוקט אַ זעקס בויגן), ווי עס פּאַסט פֿאַר אַ חשובֿן בעל־הבית וואָס זעצט זיך שבת רויִז צום טיש און זאָגט דער וויבֿ: ספּין, מלח!... די ייִדישע אויסגאַבע האָט מען נאָך ליידער, צוליב טעכנישע סבות, ניט אָנגעהויבן צו זעצן.

און וואָס מאַכט איר, ליבער אָפּאַטאָשו? איר זענט שוין בשלום אַריבער דעם ים און זיצט בײַ דער אַרבעט אין אײַער בראָנקס, — ווי פֿרייט עס מיך אין הינטיקע צײַטן צו הערן, אַז אַ ייִדישער שרײַבער קען רויִק אַרבעטן אין אַ רויִקן לאַנד! איך וואַרט נאָך פֿיל פֿון אײַער טאַלענט, פֿון אײַער גרויסער טרילאָגיע און קליינע דערציילונגען (איך לייען איצט מיט פֿאַרגעניגן אײַער „אונטערוועלט"). איר זײט פֿון דעם ליטעראַרישן דור שלאַכט המבול און מוזט אים ווײַזן אַ וועג אין שאַפֿן, ער זאָל ניט פֿאַרקריכן אין יענע קרענקלעך דעקאַדענטישע שאַפֿונגס־פֿאַרמען, וואָס זײַנען הײַנט אין דער מאָדע.

מײַן פֿרוי גרייסט האַרצלעך אײַך און אײַער ליבער פֿרוי
מיט אַ האַרצלעכן גרוס אײַער ש. דובנאָוו

פּ״ס אין די ביכער וואָס זײַנען צו מיר אָנגעקומען פֿון קאָוונע האָב איך געפֿונען עטלעכע עקזעמפּלאַרן פֿון מײַנע אַ קליינע זאַך, וואָס איז געווען געדרוקט אין 1917:
«Исторія еврейскаго солдата».
איך שיק אײַך הײַנט 1 עקזעמפּלאַר. איר האָט דאָס אַוודאי ניט געזען, ווײַל עס איז אַרויס אין די שטורעמדיקע צײַטן אין עטלעכע הונדערט עקז׳ און פֿאַרזונקען געוואָרן אין דעם רוסישן מבול. אין דעם 1טן „התקופֿה" איז דאָס געווען איבערזעצט העב־רעיש, נאָר מיט די דיקע ביכער האָט מען געהייצט אויוונס אין מאָסקוע. שרײַבט מיר אײַער מיינונג וועגן דאָס קליינס: דאָ האָב איך זיך דאָך אַרײַנגעריסן אין אײַער מחיצה פֿון אַ בעלעטריסט. אָבער דאָס איז אַ שטיק געשיכטע.

איך לייג צו נאָך אַן עקז׳, אין פֿאַל ווען עס וועט זיך געפֿינען אַ בעלן אַרויסצוגעבן דאָס אין אַמעריקע אין אַ גוטער ייִדישער איבערזעצונג. אויב... איז גרייט אַרויס־געבן, גיב איך אײַך די פֿולמאַכט צו מאַכן אַ קאָנטראַקט אויף די תּנאָים וואָס איר וועט אים שטעלן... איך שטעל אַ תּנאי, אַז דער ייִדישער איבערזעצער זאָל זײַן אַ גוטער סטיליסט, ווײַל דאָס איז געשריבן אין אַ שטרענגן געדרענגטן סטיל, אַפֿילו מיט אַ שטיקל ריטעם, וואָס אַ קענער וועט דאָס באַמערקן. איך וואָלט געוווען צופֿרידן, אויב איר וואָלט אויף זיך געגומען די רעדאַקציע פֿון דער איבערזעצונג.

ש. דובנאָוו

צטער בריוו

בערלין־ליכטענראַדע, IX/13, 1923

איך שיק אײַך מײַן הערצלעכן „לשנה טובֿה", ליבער פֿרײַנד אַפֿאַטאַשו, און מײַן בעסטן דאַנק פֿאַר אײַער גוטער פֿאַרמיטלונג אין דעם ענין... וואָס איר האָט צוגעזאָגט אין אײַער לעצטן בריוו פֿון 17טן אויגוסט. ביז הײַנט האָב איך נאָך פֿון... קיין שום בריוו ניט באַקומען. אפֿשר וואַרט ער אויף ערבֿ יום־כּיפּור צו תּשובֿה טאָן, און אפֿשר מיינט ער: „אחטא ויום הכּפּורים מכפּר"... דערווײַל איז שווער. אין בערלין קומט איצט פֿאַר אַ גרויסער קריזיס אין ביכער־פֿאַרלאַגן: דאָ קאָסט שוין טײַערער דרוקן איידער אין וואַרשע אָדער אין ווין, און אַ סך פֿאַרלאַגן קלײַבן זיך אַוועקגיין פֿון בערלין. און אין דער זעלבער צײַט הייבן שוין אָן בערלינער מיליאָנערן־קבצנים רעכענען אויפֿן דאָלאַר, — קומט אַרויס אַ יאָמער.

באַלד וויי איך האָב באַקומען אײַער לעצטן בריוו, האָב איך געהייסן, אַז מע זאָל אײַך אַרויסשיקן פֿון בערלין אַן אויטאָר־עקזעמפּלאַר פֿון מײַן „נײַסטער געשיכטע" אין רוסיש, אָלע דרײַ בענד. דאָ, אין דײַטשלאַנד, איז דאָס אַ גאַנצער געשעפֿט: מען מוז אויף יעדן בוך האָבן אַן אַרויספֿיר־שײַן, און דאָס האָבן נאָר פֿאַרלעגער; אָן אײַנגעבונדענעם בוך איז נאָך שוועכער אַרויסצושיקן — מען דאַרף דורכמאַכן צאָל־פֿאַרמאַליטעטן פֿאַרן אײַנבונד. דעריבער האָב איך ניט געקאָנט מאַכן אַן אויפֿשריפֿט אויף דעם עקז' (איך ווײס דאָך אין אַ ווײַטן פֿאַראָרט און פֿאַר אַרײַן אין שטאָט זעלטן). דאָ שיק איך אײַך די אויפֿשריפֿט אויף אַ שטיקל קלעפּפּאַפּיר, איר זאָלט דאָס קענען צוקלעפּן צום שער־בלאַט.[1] איך וועל זײַן זייער צופֿרידן, אויב איר וועט איבערלייענען דעם לעצטן באַנד און וועט מיר אַרויס־זאָגן אָפֿן אײַער מיינונג; וואָס פֿאַר אַן אײַנדרוק מאַכט דאָס בוך אויף אַזאַ לעזער, ווי איר, איז מיר זייער וויכטיק צו ווײַסן.

עס פֿרייט מיך, וואָס איר האָט זיך ווײַטער פֿאַרנומען מיט אײַער שיינער טרילאָגיע און דרוקט דעם „63סטן יאָר". וויסט איר וועגן דעם נײַעם בוך פֿון ד"ר נ. געלבער:

Die Juden und der polnische Aufstand 1863, Wien, 1923,

וואָס איז ערשט ערשינען אין ווין אין פֿאַרלאָג R. Levitt? דאָס איז אַ היפּשער באַנד פֿון 15 דרוקבויגן, געשריבן אויפֿן גרונט פֿון אַרכיוו־מאַטעריאַלן. איר וועט דאָרטן געפֿינען אין די בײַלאָגעס פֿיל נײַע זאַכן וועגן בעריש מײַזעל און אַנדערע אָנטייל־נעמער פֿון אויפֿשטאַנד. עס וועט אײַך אויך צונוץ קומען די „מגילה" פֿון אליהו־ברוך ליוועראַנט — אַ יידן פֿון סעדלעצער גובערניע, וואָס האָט דערציילט, ווי ער איז ניצול געוואָרן פֿון די פּאָווסטאַנצעס און וואָס זיי האָבן אָפּגעטאָן מיט יידן בכלל. די מגילה איז געדרוקט — ליידער אין אַ רוסישער איבערזעצונג — אין Еврейская Старина פֿון יאָר 1910, זז' 378—390, און איר וועט זי קריגן אין דער ביבליאָטעק פֿון ניו־יאָרקער שכטערס סעמינאַר, ווּהין מיר פֿלעגן שטענדיק שיקן אַן עקזעמפּלאַר „סטאַרינאַ".

. . . . . .

מײַן פֿרוי גריסט אײַך און אײַער פֿרוי האַרצלעך. מײַן טאָכטער איז די טעג אָפּגע־פֿאָרן צוריק קיין וואַרשע. זי האָט זייער געוואָלט באַזוכן זיך אין בערלין, נאָר די מהומה פֿון דער לעצטער צײַט האָט זי אָנגעשראָקן, און זי האָט נעבעך געמוזט צוריקפֿאָרן קיין פּוילן. אײַער גרוס האָב איך איר איבערגעגעבן.

אײַער איבערגעגעבענער ש. דובנאָוו

פּ"ס אײַער נײַעם ביכל „ראַסע" האָב איך נאָך ניט באַקומען. איך דאַנק פֿאַרויס.

---

[1] אויב איך וועל זײַן די טעג אין בערלין און די פֿאָרמאַליטעטן וועלן נאָך ניט זײַן פֿאַרענדיקט, וועל איך צושרײַבן צום עקזעמפּלאַר.

4טער בריוו

בערלין, 9טער דעצעמבער, 1923

ליבער פֿרײַנד,

איך האָב באַקומען אײַערע בריוו פֿון X/28 און XI/10 — און דאַנק אײַך זייער פֿאַר אײַערע באַמיִונגען.

. . . . . .

איצט וועלן אײַערע געשעפֿטן דאָ מיט דעם... פֿאַרלאָזן. איך בין געווען די טעג אין ביוראָ און געשטעלט די פֿראָגע וועגן אײַער נײַעם באַנד דערציילונגען (אַגב נאָך מיט אַ חודש־צוויי האָבן זיי זיך פֿאַר מיר באַרימט, אַז זיי האָבן באַקומען פֿון אײַך אַ נײַעם באַנד). זיי האָבן מיר געגעבן אַזאַ תשובֿה: אײַער מאַנוסקריפּט איז בײַ אַהער געלעגן בײַם קאָרעקטאָר אויף אויסגלײַכן די אָרטאָגראַפֿיע; איצט איז ער שוין דרוקפֿאַרטיק, נאָר מען וועט אים אָנהייבן זעצן אין אַ פּאָר וואָכן אַרום, ווען עס וועט פֿאַרענדיקט ווערן אַן אַנדער אויסגאַבע. איך האָב געפֿרעגט: קאָן איך דאָס איבערגעבן ה' אָפּאַטאָשו אַלס אַ גאַנץ באַשטימטע זאַך? און מען האָט מיר געענטפֿערט: יאָ. נאָר בסוד וועל איך אײַך זאָגן, אַז איר קענט זײַן אַ גרויסער מאמין און פֿאָרט ניט גלייבן די לײַט. די פּאָר ערלעכע מענטשן (טשעריקאָווער און פּיסטראָק) זײַנען פֿון זיי אַוועק. און עס זײַנען געבליבן מענטשן, וואָס בײַ זיי איז אַ וואָרט קיין וואָרט ניט. אַפֿילו אַ קאָנטראַקט אויך ניט... דאָס געהערט אויך צו דער פּרשה „פֿאַרלעגער־גזלנים", און גאָר אויף דעם ערגסטן אופֿן. וואָס וועט זײַן מיט מײַן גרויסער „געשיכטע", צי וועל איך געפֿינען אַ נײַעם פֿאַרלעגער, אַדער די גזלנים וועלן מיך ניט אַרויסלאָזן — וועט זיך אַרויסווײַזן אין די נאָענטסטע צײַט.

לאָמיר איצט איבערגיין פֿון דעם געשווירן וואָס זיצט אויף אונדזער ליטעראַטור — די מכה פֿאַרלעגער — צו דער ליטעראַטור אַליין. איך דאַנק אײַך פֿאַר אײַער אָפּענער מיינונג וועגן מײַן „געשיכטע" בנוגע צו אַמעריקע. איך בין אין גאַנצן מסכים מיט אײַך, אַז... איז וויכטיקער אײדער ..., נאָר איך האָב אַנדערש ניט געקענט טאָן, בלײַבנדיק קאָנסעקווענט אין מײַן סיסטעם — נעמען פֿון דער ליטעראַטור נאָר דעם דיגאַמישן טייל, אַדער דאָס וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר פּאָליטישע און סאָציאַלע דינאַמיק. דערײַבער האָב איך אַזוי פֿיל אָרט געגעבן מאָריס ראָזנפֿעלדן וואָס איז אַ לעבעדיקער בילד פֿון דער ערשטער עמיגראַציע־צײַט; דאָס זעלבע ... וואָס איז מיר אינטערעסאַנטער אַלס צײַטגענגס־טרעגער אײדער שריפֿטשטעלער. איך האָב דאָס שוין געזאָגט אין דער באַמערקונג צום פֿאָרוואָרט פֿון 3טן באַנד, אַז אין מײַן בוך דאַרף מען ניט זוכן ליטעראַטור־געשיכטע: איך נעם פֿון דער ליטעראַטור נאָר דאָס, וואָס קען באַלײַכטן די פּאָליטישע און סאָציאַלע באַוועגונגען. איך האָב דאָן געהאַט אין זינען, אַז עס וועלן זיך געפֿינען אַ סך חשובֿע ליטעראַטן, וואָס איך האָב זיי געוואָלט אַרײַנשטעלן און ניט געקאָנט, ווײַל דאָס וואָלט צעשטערט מײַן גאַנצן פּלאַן. איר זעט דאָך, אַז אַפֿילו הערמאַן כהן האָב איך נאָר געקענט צושפּילין צום סוף אין אַ בײַלאָגע. וועגן די נײַע, וואָס זייער ליטעראַרישע צורה האָב זיך נאָך ניט קלאָר אַרויסגעוויזן ביז מײַן גרענעציאָר (1914), האָב איך גאָרניט געהאַט קיין רעכט צו שרײַבן. כאָטש אַפֿילו זייערע נעמען זײַנען מיר געווען באַקאַנט. פֿון אײַער גרופּע איז מיר — איבער דער מהומה פֿון די לעצטע צען יאָר, וואָס האָט אַפֿגעשניטן רוסלאַנד פֿון דער וועלט — נאָר ווייניק באַקאַנט געווען. ערשט איצט הייב איך אָן צו לייענען לייוויקס „גולם" און באַמערק אין „צוקונפֿט" עפּעס נײַע קרעפֿטן.

מיך פֿאַרדריסט אויך דער טעות וועגן שלום־עליכמען. איך ווונדער זיך אַליין, וי איז דאָס אַרויסגעקומען: איך האָב דאָך געליינט אין אַ סך צײַטונגען וועגן זײַן טויט און האָב גלײַך — איך בין דאָן געווען אין פֿינלאַנד — אָנגעהויבן שרײַבן מײַנע זכרונות וועגן אים, וואָס זײַנען אָפּגעדרוקט אין ניגערס זאַמלבוך „צו שלום־עליכמס אָנדענקן". אַז דאָס האָט געבראַכט די מהומה...

אײַער באַמערקונג וועגן דעם מיטל־אַלטער־אײַנדרוק פֿון מײַן לעצטן באַנד — איז זייער ריכטיק. אוי, ברודער, עס וועט נאָך קומען אַ צײַט, אַז מען וועט דעם גאַנצן 19טן און אפֿשר נאָך דעם 20סטן יאָרהונדערט אַרײַנשטעלן אין דער מיטל־אַלטערלעכער געשיכטע, אַזוי ווי די נײַע היסטאָריקער ווילן דאָס טאָן מיט דעם 16טן—18טן יאָרהונדערט — דער „גײַער עפּאָכע". די גאַנצע קלאַסיפֿיקאַציע אונדזערע אין געשיכטע איז רעלאַטיוו: „מה שהיה הוא שיהיה"...

איך לייגן נאָך אײַער „ראַסע" און די איבעריקע סקיצן פֿון אַמעריקאַנער לעבן און געפֿינט דאָרט דאָס, וואָס האָט מיך שטענדיק אינטערעסירט — ווי עס פֿאָרמירט זיך אונדזער סטאַטיק, אונדזער „ביט" אין דער נײַער וועלט. איך וועל אײַך נאָך שרײַבן דעם וועגן דעם אַן אַנדער מאָל. איצט האָב איך שוין צו פֿיל אָנגעשריבן.

זײַט מיר געזונט און גריסט אײַער פֿרוי.
אײַער איבערגעגעבענער ש. דובנאָוו

5טער בריוו

בערלין־גרונעוואַלד, 23/IV, 1924

ליבער פֿרײַנד,

איך האָב באַקומען אײַער בריוו פֿון 10/III שוין לאָנג, נאָר איך האָב ביז אַהער ניט געענטפֿערט, ווײַל איך בין געווען זייער „באַשעפֿטיקט": אַריבערגעטראָגן אַ גריפּע און נאָך אַ קרענק — אַריבערגעפֿאָרן אין אַ נײַער דירה (דער נײַער אַדרעס איז אָנגעוויזן אויבן). איצט האָבן מיר אַ שיינע פֿאָר צימערן אין בעסטן טייל פֿון בערלין, בײַ דעם גרונעוואַלדער פֿאָרק, און איך הייב אָן צו זיך קומען נאָך דער שווערער גריפּע וואָס נעמט אָפּ בײַ דעם מענטשן די פֿיזישע און גײַסטיקע כּוחות.

איין נײַס איז צוגעקומען: עס הייבן זיך אָן דרוקן די ערשטע זיבן בענד פֿון מײַן „געשיכטע" אין רוסיש בײַ אַ נײַעם פֿאַרלאָגער („גשר" — דערווײַל נאָך אַ קליינס). אַלע דרײַ חדשים דאַרף אַרויסגיין איין באַנד, און אין יולי קען זײַן פֿאַרטיק דער ערשטער באַנד פֿון דער אַלטער געשיכטע אין גאָר אַ נײַער באַאַרבעטונג. מסתּמא וועלן איך אײַך אים שיקן באַלד ווי ער וועט אַרויס. ליידער האָב איך ניט קיין רעכטן פֿאַרלאָגער פֿאַר דער יידישער אויסגאַבע, וואָס זיך אָפּגעשטעלט נאָך דעם 1טן באַנד פֿון דער „נײַסטער געשיכטע". מיט די וואַרשעווער האָב איך מורא זיך צו פֿאַרבינדן, און אין בערלין איז שווער צו קריגן הײַנטיקע צײַטן אַ פֿאַרלאָגער, וואָס מען זאָל זיך קענען אויף אים פֿאַרלאָזן.

אײַך האָבן די... אויך אָפּגענאַרט: אין פֿעברואַר האָבן די לײַט מיר געזאָגט, אַז זיי גיבן ערשט אָפּ אײַער מאַנוסקריפּט אין דרוק, און דאָס איז אויך אַ ספֿק. מיט מיר האָבן זיי זיך נאָך ניט אָפּגערעכנט פֿאַר דער יידישער אויסגאַבע. זאָגט מיר, ווּ געפֿינט מען אַן ערלכן פֿאַרלאָגער אויף דער וועלט? דאָס איז, דאַכט מיר, ניט בנמצא...

אַוודאי וועט אַזוי אויך זײַן מיט דער ענגלישער אויסגאַבע. דאָס איז דאָך אַ צרה לדורות. וואָס טוט מען? גראָד איצט איז געלט נייטיק. דאָס לעבן אין בערלין איז געוואָרן אַזוי טײַער ווי אין לאָנדאָן אָדער אין ניו־יאָרק. אונדזערע 2 צימערן וועלן אונדז קאָסטן ביז 200 גאָלדמאַרק אַ חודש, לערך 50 דאָלאַר, און עס וועט נאָך וואַקסן. עס פֿעלט נאָך, אַז די נאָענטסטע רײַסטאַג־וואָלן זאָלן געבן אַ מערהייט די שוואַרצע, די מאָנאַרכיסטישע פֿאַרטיין, וועט דײַטשלאַנד ווײַטער ליגן אין דר׳ערד.

איך האָב צו אײַך אַ בקשה. אַ מאָל האָט איר מיר געשריבן, אַז עס לוינט מיר צו דרוקן עפּעס אין דעם ניו־יאָרקער „טאָג". איך האָב בדעה דרוקן „נאָטיצן פֿון אַ טאָגבוך" פֿאַר די יאָרן 1914 — 1921, וווּ עס געפֿינט זיך פֿיל מאַטעריאַל וועגן דער מלחמה־צײַט און דער באַלשעוויסטישער רעוואָלוציע. אויב איר האָט געלייענט די עטלעכע נאָטיצן וואָס זײַנען געדרוקט אין טשעריקאָווערס אַרכיוו „אין דער תקופֿה פֿון דער רעוואָלוציע", וועט איר האָבן

אַ באַגריף וועגן דעם אינהאַלט פֿון מײַנע נאָטיצן. איך קאָן אין אַ משך פֿון אַ יאָר צושיקן דער רעדאַקציע אין מ י ן יידישער איבערזעצונג לערך אַ דרוקבויגן יעדן חודש.

. . . . . .

דער פּסח איז בײַ אונדז קאַלט און ניט פֿריילעך. וואָס הערט זיך בײַ אײַך, ווי גייט אײַער אַרבעט ?

אַ האַרצלעכן גרוס אײַער פֿרוי. מײַן פֿרוי גריסט אײַך ביידן.

אײַער איבערגעבענער ש. דובנאָוו

6טער בריוו

בערלין־גרונעוואַלד, 21/VIII, 1924

מײַן ליבער פֿרײַנד,

דאָס מאָל האָב איך שוין פֿאַרשפּעטיקט מיט מײַן ענטפֿער. אַ שוועריקייט זומער האָבן מיר געהאַט, פֿול מיט קריזיסן און דאגות, און דערצו נאָך מיט אַרבעט אָן אויסזיכטן. די עפּידעמיע פֿון אָנגעזעריי, פּליטה און באַנקראָט (זעט איר וויפֿל שמות נרדפֿים מיר האָבן פֿאַר אונדזער Specialté de la maison) האָט אָנגעמאַכט אַ חורבן אין דעם פֿאַרלאָגער־געשעפֿט. מײַן אָרעמער „גשר", וואָס דרוקט מײַן רוסישע אויסגאַבע, וועט קוים אַרויסקריכן מיט דעם ערשטן באַנד „אַלטער געשיכטע", וואָס וועלט איצט פֿאַרענדיקט אין דרוק. און פֿאַרן צווייטן באַנד וועל איך שוין מוזן זוכן אָן אַנדער פֿאַרלאָגער — דעם דריטן ב"ה, ווײַל צוויי האָבן שוין געפֿלאַצט. אַ לעבן ! די איבעריקע פֿאַרלאָגן — דער העברעישער און דער דײַטשער — לעבן נאָך, אָבער קיין געלט צאָלט מען ניט.

אויף... האָבן מיר זיך אַלע געלאָזן נאָכן אָנקומען פֿון אײַער בריוו — איך, טשעריקאָווער און ד"ר ווישניצער. מיר האָבן די „פֿאַרלאָגער" געזאָגט, אַז זיי וועלן אײַער ווערק דרוקן, — אָבער מען קען זײַן אַ צדיק און ניט גלייבן זיי. איך האָב געפֿרעגט, אפֿשר איז אַ סכּרה אַז זיי זאָלן אײַך אומקערן דעם מאַנוסקריפּט, האָב איך באַקומען אַ תשובֿה : ניין, דווקא, זיי ווילן דרוקן. נו, וועלן מיר זען. מסתּמא האָט אײַך שוין ווישניצער געשריבן..

. . . . . .

ניטאָ קיין חשק צו שרײַבן, וואָס עס טוט זיך בײַ אונדז. בערלין איז אַ חרובֿע שטאָט. די אינטעליגענץ פֿון דער עמיגראַציע זיצט אָן פּרנסה און דאָס לעבן איז שרעקלעך טײַער. די גאַנצע האָפֿענונג בלײַבט איצט אויף דער גרויסער הלוואה וואָס וועט אַרויסקומען פֿון דעם לאָנדאָנער פּאַקט : עס וועט ווערן קרעדיט, און די געשעפֿטן וועלן אויפֿלעבן. אָבער אין דײַטשלאַנד איז דאָס ניט אַזוי פּשוט : די שאָוויניסטן ווילן אויפֿרײַסן דעם לאָנדאָנער אָפּמאַך. די טעג דאַרף זײַן גמר־חתימה, און אַז איר וועט באַקומען דעם דאָזיקן ברייוו וועט איר שוין וויסן, וואָס עס טוט זיך בײַ אונדז.

מײַן גרויסער ליקווידאַציע־פֿלאָן איז צעברעקלט. איצט פֿאַרענדיק איך דעם 1טן באַנד אַלטע געשיכטע, און וואָס וועט וויטער זײַן — וויים איך ניט. די י י ד י ש ע אויסגאַבע איז געבליבן שטיין אויפֿן 1טן באַנד נ י ס ט ע געשיכטע. איצט פֿאַרט איינער פֿון דאָנען... אין ניו־יאָרק און לייגט פֿאָר אַרויסצוגעבן מײַנע צען בענד אויף ייִדיש. האָט איר עפּעס געהערט וועגן... אין ניו־יאָרק ?

מרובֿ עבֿודה ומקוצר רוח האָב איך אַפֿילו ניט אָפּגערוט זומערצײַט. וואָס מאַכט איר ? וואָס דרוקט איר ? ווי גייען אײַערע ביכער ? אין וואַרשע איז דאָך אַ שוועכער קריזיס, און איר האָט אַוודאי אויך געמוג צרות פֿון די פֿאַרלאָגער.

זײַט געזונט און שרײַבט מיר. אַ האַרצלעכן גרוס אײַער פֿרוי, אויך אײַך ביידן פֿון מײַן פֿרוי.

אײַער איבערגעבענער ש. דובנאָוו

7סטער בריוו

בערלין, 19/II, 1926

ליבער פֿרײַנד אָפּאַטאָשו,

שוין לאַנג ליגט בײַ מיר אײַער בריוו פֿון 15טן דעצעמבער, און ערשט הײַנט האָב איך אַ פֿרײַע מינוט אײַך צו ענטפֿערן, ווי אויך נאָך אַ סך בריוו, וואָס האָבן זיך אָנגעזאַמלט פֿאַר דער צײַט פֿון מײַן האַלביאָריקער אַרבעט איבער דעם 3טן באַנד פֿון מײַן „געשיכטע". אין אַ פּאָר וואָכן אַרום וועט ער למזל דערשײַנען (אין דער דײַטשער אויסגאַבע), און איך וועל אים אײַך אַרויסשיקן צוזאַמען מיטן 2טן באַנד.

וואָס הערט זיך בײַ אײַך? זײַט איר שוין אין גאַנצן געזונט? די שוועָרע צײַטן פֿאַר שרײַבער און פֿאַרלעגער זײַנען נאָך דאָ ניט אַריבערגאַנגען, און בײַ אײַך אין אַמעריקע אויך מסתּמא. די וואַרשעווער „קולטור־ליגע" האָט זיך געמוסן ווײַטער אַרויסצוגעבן מײַן דרײַבענדיק „געשטע געשיכטע" אויף ייִדיש, נאָר זי איז אַזוי אַנגעשראָקן, אַז זי דרוקט מער נישט ווי איין טויזנט עקזעמפּלאַרן אין דער ערשטער אויסגאַבע. קלעצקין האָט בײַ מיר אויך געבעטן דאָס בוך, אָבער ס׳איז שוין געווען צוגעזאָגט דער „קולטור־ליגע". אין פּאַריז גרייט מען אַ פֿראַנצייזישע אויסגאַבע פֿון דער „געשטער געשיכטע". אָבער אַ סך וויכטיקער איז — נאָך דער דײַטשער — אַן ענגלישע אויסגאַבע, און ס׳וועט אַוודאי צו איר קומען מיט דער צײַט. דערווײַל בין איך נאָך כּמעט אויף צוויי יאָר צוגעשמידט צום שרײַבטיש: מען מוז אַלע פֿיר חדשים אַרויסגעבן אַ באַנד פֿון דער דײַטשער גרונט־אויסגאַבע.

וי איך האָב געלייענט אין צײַטונגען, רופֿט אײַך... קיין מאָסקווע. ניט פֿאַלגט אים: איר זעט דאָך וואָס איז פֿון אים דאָרטן געוואָרן... איר וועט מסתּמא בײַשטיין די סטרא אחרא, אָבער צו וואָס לאָזן זיך אויף אַזאַ נסיון? פֿון אונדז פֿאָרט קיין רוסלאַנד נחום שטיף וואָס שטאַרבט דאָ פֿון הונגער: על פּת לחם לא יפשע גבר. —

זײַט געזונט און גיט אונדז נײַע ווערק אין דעם פֿרײַרדיקן קלאַסישן נוסח.

גרוסט אײַער פֿרוי.
מיט פֿרײַנדלעכן גרוס ש. דובנאָוו

8סטער בריוו

לובאַד אַהלבעק 23/VII, 1926

מײַן ליבער פֿרײַנד אָפּאַטאָשו,

דאָס מאָל בין איך אויך שולדיק, וואָס איך ענטפֿער סוף יולי אויף אײַער אַפּריל־בריוו. איך בין שוין אַ חודש ווײַט פֿון בערלין, און פֿאַרן אַוועקפֿאָרן האָב איך געהאַט פֿיל צו טאָן. די אַרבעט האָט מיך אַפֿילו נאָכגעיאָגט אַהער, און מיך לאָזן ניט צו רו די קאָרעקטורן און די בריוו וואָס קומען אָן יעדן טאָג. נאָך כּמעט גאָרניט אָפּגערוט — און איך מוז שוין צום ערשטן אויגוסט צוריקקומען קיין בערלין, זעצן זיך צום שרײַבטיש און ווײַטער אַרבעטן. אַן אומגליק — אַ צענבענדיק ווערק — אי פֿאַרן מחבר אי פֿאַרן לעזער: מ׳קען גאָרניט פּטור ווערן. אין בערלין האָב איך שוין לאַנג אָנגעזאָגט מײַן פֿאַרלעגער, ער זאָל אײַך אַרויסשיקן מײַנע דײַטשע בענדער. האָט איר באַקומען? אויב ניט, לוינט אפֿשר אײַך צו וואַרטן ביז עס וועט אַרויסגיין די ע נ ג ל י ש ע אויסגאָבע. אַ ליפּציקער פֿירמע וויל דווקא אַרויסגעבן די צענבענדיק געשיכטע אין אַן ענגלישער איבערזעצונג פֿאַר אַמעריקע, ענגלאַנד און די קאָלאָניעס. מיר זוכן איצט ענגלישע איבערזעצער פֿונעם רוסישן אַריגינאַל אין בערלין און לאָנדאָן (די איבערזעצונג מוז געמאַכט און געדרוקט ווערן אין אייראָפּע). דאָן וועל איך אײַך אַלע בענדער צושיקן...

אײַערע ביכער האָב איך נאָך ניט באַקומען, נאָר וען זיי וועלן אָנקומען, וועל איך מיט פֿאַרגעניגן לייענען (הלוואי זאָל נאָר זײַן אַ פֿרײַע שעה!). איר זענט געבליבן איינער

אַ געזונטער צוויטן קראַנקע. אַ קונסטמענטש צווישן „מאָדערנע" קונצן־מאַכער. וואָס איז דאָס פאַר אַ... ווערמענס האַלב־אידיאָטישע שירים איך האָב לעצטנס געלייענט אין די „ליטעראַרישע בלעטער"? וואָס איז ער: משוגע? אָדער ער מאַכט זיך נאַריש, אַזוי פאַרסמט מען דעם יונגן דור, פאַרדאַרבט דעם ליטעראַרישן געשמאַק און מען בויט אַ משוגעים־הויז!

שניאורסאָנס אַדרעס וויים איך ניט. ער האָט מיר אויך צוגעשיקט דעם צווייטן „חיים גראַוויצער", אָבער איך האָב נאָך קיין צייט ניט געהאַט איבערצולייענען. אין חבדס חסידות איז שניאורסאָן זייער באַהאַוונט. איך אײַל אָפּשיקן דעם בריוו. אין אַ וואָך אַרום וועל איך זײַן אין בערלין. אַהין שרײַבט מיר.

אַ גרוס אײַער פֿרוי.

אײַער איבערגעגעבענער ש. דובנאָוו

פּסער בריוו

בערלין, 28/III, 1927

מײַן ליבער פֿרײַנד אָפּאַטאָשו,

איך האָב זיך אַזוי פֿאַרטיפֿט אין מײַן אַרבעט, אַז איך האָב שוין קאָפּשווינדל בײַם אָנבייגן זיך אויפֿן שרײַבטיש, און איך מוז אויף אַ טאָג־צוויי מיט גוואַלד אָפּרײַסן זיך פֿון געשיכטע־שרײַבערײַ. אין אַזעלכע טעג קען איך מיר דערלויבן דאָס פֿאַרגעניגן שרײַבן בריוו צו פֿרײַנד און עפּעס לייענען פֿון די ליטעראַרישע נײַסן אַחוץ יענע צענדליקער דיקע בענדער היסטאָרישע אַקטן און פֿאַרשונגען וואָס איך בין מחויב צו לייענען, כדי צו דערגאַנצן מײַן געשיכטע מיט נײַע צוגעקומענע מאַטעריאַלן.

אָט ערשט האָב איך געענדיקט אײַער „1863". איך האָב אים אָנגעהויבן לייענען מיט אַ פּאָר חדשים צוריק אין דרעזדן, וווהין מײַן מידקייט האָט מיך פֿאַרטריבן אויף אַ וואָך, און איצט בין איך דערגאַנגען צום סוף. וואָס זאָל איך זאָגן? זייער שיין, פּלאַסטיש געשריבן, אַ געדרענגטער וואַרטאַרגער סטיל (דאָס איז בײַ מיר די גרעסטע מעלה), דער היסטאָרישער קאָלאָריט איז בכלל אויסגעהאַלטן — ווי אין די פּאַריזער קרײַזלעך, אַזוי אויך „אויפֿן וועג". נאָר אין עטלעכע ערטער פֿאַרטראָגט זיך מרדכים פֿאַנטאַזיע צו ווײַט: למשל איינעם קאָפּיטל שלמה מולכו, וואָס אַפֿילו אַלס חלום, וויזיאָן, געהערט עס ניט אַהער. מען זעט בחוש, אַז דאָס פֿאַנטאַזירט דער מחבר. און חוץ דעם איז דער דאָזיקער טיף סימבאָלישער עפּיזאָד ניט צוגעפּאַסט צו דעם רעאַליסטישן טאָן פֿונעם גאַנצן ווערק — איך מיין אין דער באַשרײַבונג פֿון דער גאַנצער סביבה. די הויפּט־פּערסאָנאַזשן — מרדכי און קאַהאַן — זײַנען אויך מער סימבאָלן אייַדער קאָנקרעטע פּערזאָנען. קאָנקרעט זײַנען די „קאָנטראַבאַנדיסטן". טיילווײַז דער „פּראַקטישער זלמן" (מיינט איר די לעגענדעס פֿון דעם קאָלאָניזאַטאָר זלמן פּויזנער?), ר' אַבֿרהם א"א. בכלל איז דער יידישער עלעמענט אין „1863" צו קליין און ווערט דערטרונקען אינעם פּוילישן. גראָד פּוילישע פּערסאָנאַזשן זײַנען בײַ אײַך אויסגעקומען זייער קלאָר און בולט, למשל נאָרוויד און עטלעכע וואָס אַרום אים, לאַנגעוויטשעס סביבה אאז"ו. איר האָט אָבער געהאַט די מעגלעכקייט צו פֿאַרגרעסערן דעם יידישן עלעמענט: למשל דעם אינערלעכן קאַמף בײַ אינטעליגענטע יידן צווישן רוסלאַנד און פּוילן נאָך דעם ווי מאַרקיז וויעלאָפּאָלסקי האָט געגעבן יידן „גלײַך־באַרעכטיקונג" אין נאַפּמען פֿון אַלכסנדר II. וו אַ ר ש ע מיט אירע פּאַטריאָטישע דעמאָנסטראַציעס האָט איר גאָר אויס־געלאָזט: אמת, דאָס איז געווען אין יאָר 1861, אָבער אָן אים איז אומפֿאַרשטענדלעך דער 1863. איך האָב זיך דערמאָנט, אַז אין די „פּוילישע וועלדער" איז דאָ אַ קאָפּיטל מיט אַ סצענע פֿון 1861, אָדער ער׳ 1861, אָבער ניט דיטעלעך. מיר דוכט, אַז דער לעצטער טייל פֿון 1טן באַנד („אין שטורעם") וואָלט מער געפּאַסט צום צווייטן באַנד. איר האָט געדאַרפֿט פֿאַרבריטערן די טעריטאָריע און די צייט, אַרײַנגענעמען אויך ליטע מיט אירע

וואָקלענישן צווישן פּוילן און רוסלאַנד (לעוואַנדע אַליין וואָלט אויך געקענט דינען אַלס פּערסאַנאַזש: וועגן אים גייען דאָך לעגענדעס, ווי אַ פּאַרליבטע פּוילישע פּאַננע האָט אים אַרײַנגעוואַרפֿן אין צימער אַן „אײַזרנעם בריוו", כדי צו פּאַרהיטן אים פֿאַר די אַגענטן פֿון זשאָנד).

אָבער בכלל איז אײַער אַרט שרײַבן אויסגעצייכנט. איר האָט עפּעס אין זיך פֿון די גרויסע רוסישע קלאַסיקער, די קלאַרע פּלאַסטישקייט. די אמתע קינסטלעריש אַרט וואָס וועלט איצט כּמעט אומעטום (חוץ בײַ גרויסע שרײַבער ווי ראָמען ראָלאַנד א״א) אַרויס־געשטופּט דורך קליינע קונצן־מאַכער, דעקאַדענטן און פּוסטע מוחות, פּוסטע נשמות. באַהאַלט אין זיך דעם דאָזיקן פֿונק, גיט ניט נאָך דער מיאוסער מאָדע, און איר וועט נאָך שאַפֿן גרויסע וועלט.

איך דאַנק אײַך זייער, וואָס איר האָט זיך מטריח געווען און מיט מײַן איידעם צוזאַמען געדריקט אויף ...

עפּעס טומלט זיך אין אַמעריקע מיט מײַן ענגלישער אויסגאַבע פֿון דער צענבענדיקער געשיכטע. מײַן לײַפּציקער ארויסגעבער פֿאַרט קיין ניו־יאָרק מאַכן געשעפֿטן מיט... די אויסגאַבע איז אפֿשר מאַטעריעל געזיכערט, אָבער ווּ זאָל איך נעמען כּוחות אויף קאָנטראָלירן די ענגלישע איבערזעצונג, וואָס וועלט איצט געמאַכט אין לאָנדאָן און אַקספֿאָרד! די דײַטשע אויסגאַבע פֿון באַנד 7־6, וואָס מוז ערשטענען ביז דעצעמבער, פֿאַרשלינגט אַלע מײַנע קרעפֿטן, ווײַל איך אַרבעט איבער מײַן ר ו ס י ש ן טעקסט. נאָך דער דײַטשער און אפֿשר פֿאַר יענער איז די ענגלישע די וויכטיקסטע, און מיר ווילט זיך, אַז זי זאָל אַרויס גוט. אויב איר האָט עפּעס געהערט וועגן דעם אין ניו־יאָרק, שרײַבט מיר, ווײַל בײַ מיר איז דאָס ניט אין גאַנצן קלאָר.

איך האָב שוין לאַנג באַקומען „שלום־עליכמס בוך" און געלייענט.[2] פֿיל אינטערעסאַנטע און שיינע זאַכן פֿון יענע צײַטן, אָבער שוין צו פֿיל פּראָזאַכט פֿאַר אונדזער אַרעמער ליטעראַטור, וואָס איר פֿעלן נאָך די נייטיקסטע ווערק: זע וואַרשעווער אַרעמקייט.

איך דערוואַרט פֿיל פֿון אײַער נײַעם ווערק — דעם סאָציאַלן ראָמאַן וואָס איר שרײַבט איצט.

זײַט געזונט און פֿריש און שאַפֿט אין אײַער דרך.

מיט פֿרײַנדלעכן גרוס אויך אײַער פֿרוי.
אײַער איבערגעגעבענער ש. דובנאָוו

אין ייִוואָ

קאָמוניקאַט פֿון דער היסטאָרישער סעקציע

דורך דעם טויט פֿון אליהו טשעריקאָווער ז״ל האָט די היסטאָרישע סעקציע פֿון ייִוואָ פֿאַרלאָרן איר וויסנשאַפֿטלעכן סעקרעטאַר וואָס האָט אָנגעפֿירט די אַרבעט פֿון זינט דער גרינדונג פֿון אינסטיטוט.

בכדי צו פֿאַרזיכערן, אַז די אַרבעט פֿון דער סעקציע זאָל זיך ניט איבערריסן, האָט דער אונטערגעשריבענער געהאַלטן פֿאַר זײַן חובֿ אָוועקצושטעלן פֿאַר דער פֿאַרוואַלטונג פֿון ייִוואָ די פֿראָגע וועגן דער ווײַטערדיקער אָנפֿירונג פֿון דער סעקציע. די וויסנשאַפֿט־לעכע סעקרעטאַרן פֿון די סעקציעס וועלן אין ייִוואָ געקליבן פֿון די פּלענומס פֿון די סעקציעס, און דער אויסוואָל וועט ראַטיפֿיצירט אויף דער קאָנפֿערענץ (אָדער אויף אַ

---

[2] אויב איר וועט זיך טרעפֿן מיט וועמען ס׳איז פֿון שלום־עליכמס משפחה, זײַט אַזוי גוט אָפּגעבן זיי אַ האַרצלעכן גרוס און דאַנק פֿאַר דאָס שיינע בוך. איך האָב דאָ אַ מאָל אָפּגעגעבן שלום־עליכמס טאָכטער עמא (פֿײַגנבערג) אַ פּעקל בריוו פֿון ש״ע צו מיר, און ס׳וועט מיך, וואָס זיי זײַנען ניט געווען געדרוקט אין זאַמלבוך.

צוזאַמענפאַר) פֿון אַלע לאַנד־אַרגאַניזאַציעס פֿון ייִוואָ. אָבער היות ווי עס איז איצטער אומ־מיגלעך צונויפֿצורופֿן אַ פּלענום פֿון דער היסטאָרישער סעקציע איז פֿאַרגעלייגט געוואָרן, אַז זײַן פֿונקציע זאָלן איבערנעמען די מיטגלידער פֿון דער היסטאָרישער סעקציע וואָס געפֿינען זיך אין ניו־יאָרק.

דער דאָזיקער פֿאַרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרן, און אויפֿן סמך פֿונעם באַשלוס פֿון דער פֿאַרוואַלטונג איז אויפֿן 13טן נאָוועמבער 1943 אויפֿגערופֿן געוואָרן אַ זיצונג פֿון די מיטגלידער פֿון דער היסטאָרישער סעקציע וואָס געפֿינען זיך אין ניו־יאָרק, דהיינו י. ברוצקוס, ר. מאַהלער, א. מענעס, פ. קורסקי און י. שאַצקי, אויף דורכצופֿירן די וואָלן פֿון א וויסנשאַפֿטלעכן סעקרעטאַר.

די זיצונג האָט באַשלאָסן דורכצופֿירן די וואָלן, כדי די טעטיקייט פֿון דער היסטאָרישער סעקציע זאָל קענען געפֿירט ווערן וויטער, — מיט דער באַווּאָרענישׂ, אַז ווען די אַרבעט פֿון ייִוואָ וועט זיך נאָך דער מלחמה נאָרמאַליזירן, זאָל מען אין פּלענום פֿון דער סעקציע נאָך אַ מאָל קענען אויפֿהייבן די פֿראַגע וועגן דער אָנפֿירונג, אויב עמעצער פֿון די מיטגלידער וועט דאָס האַלטן פֿאַר נייטיק.

פֿאַרן וויסנשאַפֿטלעכן סעקרעטאַר פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִדישן וויסנ־שאַפֿטלעכן אינסטיטוט איז איינשטימיק, בי איין אָפּגעהאַלטענעם, אויסגעקליבן געוואָרן ד״ר יעקבֿ שאַצקי.

דער באַשלוס איז ראַטיפֿיצירט געוואָרן פֿון דער פֿאַרוואַלטונג פֿון ייִוואָ.

מ. ווײַנרײַך
וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר

דעצעמבער 1, 1943.

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

הירש אַבראַמאָוויטש איז געבוירן געוואָרן אין טראָקער קרײז (אַמאָליקע ווילנער גובערניע). ער האָט געענדיקט דעם ווילנער לערער־אינסטיטוט, שפּעטער שטודירט אין כאַרקאָוו און פּעטערבורג. פֿון 1916 ביז 1939 געווען פֿאַרוואַלטער פֿון דער פֿראָפּעסיאָנעלער שול „הילף דורך אַרבעט“ אין ווילנע. זינט 1939 אין ניו־יאָרק. מיטאַרבעטער פֿון א צאָל ייִדישע צײַטונגען און זשורנאַלן.

ניסן גאָלדבערג איז א וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער אין ייִוואָ, א שטענדיקער מיט־אַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

אליהו דיזשור איז דער פֿירער פֿון דער היצעם־ביוראָ אין ניו־יאָרק, פֿרײַער אין בערלין, פּאַריז און ליסבאָן. ער האָט שטודירט יורי, סאָציאָלאָגיע און פֿאָליטישע וויסנשאַפֿטן אין צירין, פּעטערבורג, קיִעוו, בערלין.

חיים ליבערמאַן איז דער ביבליאָטעקער פֿון דער ביבליאָטעק פֿון ליובאַוויטשער רבין. ער האָט בײַ פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן מיטגעאַרבעט אין די „ייִוואָ־בלעטער“.

ד״ר סאָל ליפּצין איז פּראָפֿעסאָר פֿון פֿאַרגלײַכיקער ליטעראַטור אין סיטי־קאָלעדזש, ניו־יאָרק.

לייבוש לעהרער איז דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדא־גאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

יעקבֿ לעשטשינסקי איז דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

ד״ר יעקבֿ שאַצקי איז דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

אַנגעקומען אין רעדאַקציע

די צוקונפֿט, דעצעמבער, 1943.

י. אַ ראָנטש, עלית און עלקע, פֿאַרלאַג „גרינינקע ביימעלעך", ווילנע, 1938, 62 זז'.

יידישע קולטור, דעצעמבער, 1943.

יידישע שריפֿטן, רעדאַגירט פֿון אַבא גאָרדין, באַנד 3, העפֿטן 2 און 3, ניו־יאָרק, 1943.

אב. ווייקטאָר, אין זע לאַנד : לידער און פּאָעמעס, פֿאַרלאַג אב. ווייקטאָר בוך־קאָמיטעט בײַם איקאָר, 1942, 100 זז'.

א. נ. שטענצל, יידיש־סטאָטער, לאָנדאָן, 15טן נאָוועמבער, 1943.

עפּאָכע, 9־10, נאָוועמבער, דעצעמבער, 1943.

ש. הלקין, עראי וקבע, עיונים בספרות, ניו־יורק, תש"ב, 303 זז'.

קרית ספר, שנה ב', חוברת ב', תמוז, תש"ג.

ניב, דו־ירחון יוצא לאור על ידי „הנוער העברי", כרך ו', גליון א', ניו־יורק, חשון־כסלו, תש"ד.

חיים בלאָך, ודע מה שתשיב, תשובתי להוטיקן שנתתי בשנת תרצ"ד על שאלות תלמודיות־רבניות חשובות במאד, ניו־יורק, תש"ג, 114 זז'.

בצרון, חשון, תש"ד.

ברכה חבס, אחים קרובים־נדחים, „מן המוקד", הוצאת „עם עובד", תל־אביב, תש"ג, 158 זז'.

א. וויים, התהוות התלמוד בשלמותו, הוצאת המוסד לזכרון אַלכסנדר קהוט, ניו־יורק, תש"ג.

לוח לשנת תש"ד, ועד העיר לכל ענייני הדת, מאַנטעוויידעאָ, ו־טער יאַרגאַנג.

לוי גינצבורג, פירושים וחדושים בירושלמי מיוסדים על מחקרים בהשתלשלות ההלכה והאגדה בארץ ישראל ובבל, 3 בענד, ניו־יאָרק, תש"א.

שמעון הכהן, מן השבי הגרמני, מכתבים ורישומים, „מן המוקד", הוצאת „עם עובד", תל־אביב, תש"ג, זז' 71.

לוח לשנת התש"ד, *Almanaque Israelita por el ano hebreo 5704*. מאַנטעוויידעאָ, אורוגוויי.

Guido Kisch, "The 'Jewish Execution' in Medieval Germany". Reprinted from *Historia Judaica*, vol. V, No. 2, October, 1943, pp. 103—132.

A. P. Lerner, "The Economic Steering Wheel: The Story of the People's New Clothes". Reprinted from *The University Review*, June, 1941, 8 pp.

Joshua Trachtenberg, *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Antisemitism*. New Haven, Yale University Press, 1943, XIV, 179 pp.

Joshua Bloch, "The People and the Book". Reprinted from *Bookmen's Holiday, Notes and Studies in Tribute to Harr Miller Lydenberg*, New York Public Library, 1943, 41 pp.

Lunabelle Wedlock, *The Reaction of Negro Publications and Organizations to German Anti-Semitism*, Howard University, Washington, D. C., 1942, 207 pp.

Latvia under German Occupation, 1941—1943, with a preface by Alfred Bilmanis, Press Bureau of Latvian Legation, Washington, D. C., 1943, XII, 114 pp .

Miriam Shomer Zunser, *Yesterday*, 271 pp.

Raymond E. Murphy, Francis B. Stevens, Howard Trivers and Joseph M. Roland, *National Socialism: Basic Principles, their Application by the Nazi Party's Foreign Organization and the Use of Germans Abroad for Nazi Aims,* Special Unit, Division of European Affairs, Washington, D. C., 1943, VI, 510 pp.

Journal of Negro Education, Fall Number, 1943.

Joseph S. Roucek, "The Sociographic Aspects of the Minorities Problem of Czechoslovakia, 1918—1938", Reprinted from *Journal of Central European Affairs,* vol. 3, No. 2, July, 1943, pp. 183—197.

Jewish Social Studies, October, 1943.

Herman Hailperin, "The Hebrew Heritage of Medieval Christian Biblical Scholarship", Reprinted from *Historia Judaica,* vol. V, No. 2, October, 1943.

Bernard Heller, *Objectives of Good Will,* The Synagogue Council of America, New York, 1943, 16 pp.

Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America, New York, October, 1943, vol. 2, No. 1.

Meeting Children's Emotional Disorders at School, Federal Security Agency, U. S. Office of Education, School Children and the War Series, Leaflet No. 6, 1943, 16 pp.

Man-Power Mobilisation for Peace, International Labour Office, Montreal, 1943, 78 pp.

Alfred Bilmanis, *What Latvia Wishes from This War?* The Press Bureau of the Latvian Legation, Washington, D. C., 1943, 23 pp.

Alfred Bilmanis, *Baltic States in Post-War Europe,* Press Bureau of the Latvian Legation, Washington, D. C., 1943, 86 pp.

Ludvigs Ekis, *Latvia: Economic Resources and Capacities,* Press Bureau of the Latvian Legation, Washington, D. C., 1943, 112 pp.

Proceedings of the Bar of the Supreme Court of the United States and Meeting of the Court in Memory of Associate Justice Louis D. Brandeis, December 21, 1942, Washington, 1942, 56 pp.

Henry Neumann, *What Religion for Our Children?* New York, Society for Ethical Culture, 1943, 32 pp.

Historia Judaica, October, 1943.

Irving L. Child, *Italian or American: The Second Generation in Conflict,* New Haven, Institute of Human Relations, Yale University Press, 1943, 208 pp.

Journal of Biblical Literature, December, 1943.

Reuben Epstein, *The Blueprint of Creation,* New York, 1943, 176 pp.

Accredited Secondary Schools in the United States, Bulletin, No. 3, U. S. Office of Education, Washington, D. C., 1942.

Abba P. Lerner, "Economic Liberalism in the Postwar World", Reprinted from *Postwar Economic Problems,* edited by Seymour E. Harris, pp. 127—139.

Abba P. Lerner, "Democratic Perspective", *The University Review,* pp. 60—71,

Abba P. Lerner, "Functional Finance and the Federal Debt", Reprinted from *Social Research*, February, 1943, 15 pp.

Solomon B. Freehof, *The Small Sanctuary: Judaism in the Prayer-book*, Cincinnati, 1942, XVI, 302 pp.

Adolph S. Oko, "Jewish Book Collections in the United States: In Commemoration of the Centenary of Mayer Sulzberger", Reprinted from *The American Jewish Year Book*, vol. 45, 1943-44, pp. 67—96.

America Salutes the Jewish Heroes in the Armed Forces of the United States, United Jewish War Effort, New York, 48 pp.

Abraham H. Israelitan, *Israel Speaks for Democracy*, 93 pp.

Alexander Sperber, "New Testament and Septuagint", Reprinted from *The Journal of Biblical Literature*, vol. LIX, part II, New York, 1940, pp. 193—293.

Alexander Sperber, "Hebrew Grammar: A New Approach", *Journal of Biblical Literature*, New York, 1943, pp. 137—262.

Benjamin De Casseres, *Germans, Jews and France. Compiled from the Writings of Nietzsche*, New York, 1935, 30 pp.

Bulletin of the New York Public Library, July, August, September, 1943.

David Goldblatt, *The Jew and His Language Problem*, New York, 1943, 208 pp.

Thomas F. Doyle, *The Sin of Anti-Semitism*, 32 pp.

Eugene M. Kulischer, *The Displacement of Population in Europe*, International Labour Office, Canada, Montreal, 1943, IV, 171 pp.

Facts in Cases of Certain Alien Deportations: Letter from the Attorney General, United States Government Printing Office, Washington, 1943, 176 pp.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינריך, א. טשעריקאָווער, י. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי.

רעדאַקטאָרן: מ. ווינריך, י. מאַרק.

areas. The author also presents some interesting points regarding the rise of national feeling among the Polish Jews as evidenced by these figures.

ATTITUDES TOWARDS HEINE'S JEWISHNESS IN ENGLAND AND AMERICA

By Sol Liptzin (pp. 163—177)

Though Heine was a symbol of the Jews to most Germans during the century from the ostracism of *Jungdeutschland* in 1835 to the burning of his books in 1933, to the English and Americans his Jewishness was of secondary importance. Except for isolated examples of antisemitism (Carlyle and the *Quarterly Review*) and philosemitism (George Eliot, Matthew Arnold, Israel Zangwill), Englishmen in the main did not place unusual stress upon Heine's Jewishness. They accepted it as an additional aspect of his complicated personality and appraised it without love or malice. In fact during waves of anti-German feeling, the English made an exception of him as an internationalist rather than a German and when wrath against Hitlerian National Socialism was at its height, Heine was accepted rather as an apostle of democracy and as a prophet of European cataclysm and world rebirth.

RURAL JEWISH OCCUPATIONS IN LITHUANIA

By Hirsh Abramovitch (pp. 178—200)

At the close of the nineteenth century and the start of the twentieth, in the regions of Lithuania that fell within the Jewish Pale of Czarist Russia, Jews were to be found in small sprinklings among compact areas of Lithuanian peasantry. They engaged largely in trade, handicraft and industry and played a necessary role in the growth of the rural settlements. The Jewish tailor, shoemaker, smith, artisan and laborer, fruit-grower, cattle-raiser, miller, trader and lessee were indispensable in the daily routine and the Jews and the peasantry got on without conflict. Successive government regulations and finally the first World War drove the Jews from the rural areas and the life depicted in this paper has become something of the past.

ON THE ATTITUDE OF CHASSIDISM TO YIDDISH

By Ch. Liberman (pp. 201—209)

Contrary to the generally accepted belief, the author sets out to prove that the Chassidic movement was at its beginning not very much interested in using Yiddish as a medium of propaganda. From 1780 to 1836, only two Chassidic books in Yiddish were published and the success of one of them, the *Shibkhe Besht*, is better explained by its fictional content than by its Chassidic tendency.

ABSTRACTS

CONGRATULATIONS TO SAMUEL NIGER

(Pp. 129—130)

The Executive Board of the Yivo and the Editorial Boards of the *Yivo Bleter* and the *Yidishe Shprakh* heartily congratulate Samuel Niger on his sixtieth birthday. Mr. Niger's unique position is stressed as the most influential of literary critics and literary historians.

ZHITLOWSKY'S THEORY OF THE ASSOCIATION OF IDEAS

By Leibush Lehrer (pp. 131—146)

Following Hegel's classification of the ideas inherent in social institutions into logical and historical, Zhitlowsky applies the two concepts to ideas generally. A *logical* association of ideas is one based upon the laws of logic and hence valid for all men under all circumstances. Similarly, one which depends for its validity upon given social conditions is called *historical.* He therefore strongly urged the study of all associated ideas with a view to determining the errors due to accidental historical associations. Although he later realizes that the ideal logical association can hardly be attained, he nevertheless proceeds on the assumption that a very high degree of purely logical validity can be reached.

The author offers a classification of the source of errors in reasoning adduced by Zhitlowsky which in itself is sufficient proof that his task is utopian. This should be especially emphasized when we bear in mind that Zhitlowsky was chiefly interested in practical social problems in the thinking about which the psycho-social factors play a decisive role.

THE MOTHER-TONGUE OF THE JEWS IN INDEPENDENT POLAND

By Jacob Lestchinsky (pp. 147—162)

This paper presents a detailed analysis of the census in Poland in 1931 which included data on mother-tongue. The country is divided into three main ethnographic regions: Polish, White Russian and Ukrainian and each region is subdivided into its electoral districts. The general results show that Polish was spoken by a majority in the Polish and White Russian, Ukrainian by a small majority in the Ukrainian region. Yiddish and Hebrew were spoken by 8.7 percent of the total population in Poland. Sectional analyses show that the Jews in urban, that is, more compact, settlements gave Yiddish and Hebrew as their language in a greater percentage than Jews in rural

TABLE OF CONTENTS (Continued)

EVIEWS

DIJOUR

Eugene M. Kulischer, *The Displacement of Population in Europe* 210

. SHATZKY

S. Asaf, *Mekorot le-toldot ha-hinuk be-yisrael*, vol. IV 215

. GOLDBERG

B. R. Sappenfield, *A Contribution to the Study of Attitudes and Attitude Estimates; idem.*, "The Attitudes and Attitude Estimates of Catholic, Protestant and Jewish Students"; A. P. Sperling, "A Comparison between Jews and non-Jews with Respect to Several Traits of Personality" 225

. GOLDBERG

A. M. Shuey, "Differences in Performance of Jewish and non-Jewish Students on the American Council Psychological Examination"; *idem.*, "The Intelligence of Jewish College Freshmen as Related to Parental Occupation" 232

. SHATZKY

Antonio Portnoy, *Los Judios en la Literatura Española Medieval* 235

. S.

David Rome, *The First Two Years: A Record of the Jewish Pioneers on Canada's Pacific Coast, 1858—1860* 240

ISCELLANEA

Letters from Simon Dubnow to J. Opatoshu 242

At the Yivo 250

Editorial Notes 251

Books Received 252

The table of contents of Volume XXII of the "Yivo Bleter" will appear in the January-February issue.

געוועט און אויסגעגעבן אין ע. לאוב פרינטינג קאָ., 270 לאַפאַיעט גאַס, ניו־יאָרק, נ״י.

געדרוקט אין בעלמיר־פרעס.

Presented to the 18th Annual Conference of the Yiddish Scientifi

Institute in New York, January 7—9th, 1944

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XXII NOVEMBER-DECEMBER, 1943 No.

TABLE OF CONTENTS

Congratulations to Samuel Niger 12

LEIBUSH LEHRER
Zhitlowsky's Theory of the Association of Ideas 13

JACOB LESTCHINSKY
The Mother-Tongue of the Jews in Independent Poland 14

SOL LIPTZIN
Attitudes towards Heine's Jewishness in England and America 16

HIRSH ABRAMOVITCH
Rural Jewish Occupations in Lithuania 17

CH. LIBERMAN
On the Attitude of Chassidism to Yiddish 20

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH 25

YIVO BLETER—Nov.-Dec., 1943—Vol. XXII, No. 2

Published bi-monthly except July and August by the
SOCIETY OF FRIENDS OF THE YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE, Inc.
AMERICAN BRANCH
535 West 123rd Street • New York 27, N. Y.

Subscription $5.00 Per Year

Entered as second-class matter June 3, 1940 at the Post Office at New York, N. Y. under the Act of March 3, 1899

Printed in U. S. A.